VICTOR HUGO

Sefiller / CİLT 1

ÇEVİREN
Cenap Karakaya

CHARLES BAUDELAIRE'İN ÖNSÖZÜ VE
MARIO VARGAS LLOSA'NIN SONSÖZÜYLE

İLETİŞİM KLASİKLERİ

iletişim

VICTOR HUGO • **Sefiller**

CİLT 1

VICTOR HUGO 1802'de Besançon'da dünyaya geldi. Liseyi bitirdikten sonra Paris'in edebiyat çevrelerinde vakit geçirdi. Gençlik döneminde Chateaubriand'dan etkilendi. 1819'da iki kardeşiyle birlikte *La Conservateur littéraire* adlı dergiyi kurdu. 1848 Devrimleri'nden sonra parlamento üyeliğine seçildi. III. Napolyon'un darbesini engelleyemeyince 1851'de Fransa'yı terk etmek zorunda kaldı. Guernsey Adası'nda kaldığı süre boyunca tiranlığa karşı Fransız direnişinin simgesi haline geldi. 1870'te Fransa'ya dönünce ulusal bir kahraman olarak karşılandı. 1885'teki ölümüne dek politik bir yurttaş olmayı ve dinmek bilmeyen bir heyecanla yazmayı sürdürdü. Yaşamı boyunca romantik tiyatro eserleri, lirik şiirler, taşlamalar, politik yazılar, eleştiriler yayımladı. 19. yüzyılın en verimli ve çok yönlü Fransız yazarı kabul edilen Hugo'nun başlıca eserleri şunlardır: *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü* (1829), *Hernani* (1830), *Notre Dame'ın Kamburu* (1831), *Doksan Üç İhtilali* (1874).

Les Misérables

İletişim Yayınları 1886 • İletişim Klasikleri 58
ISBN-13: 978-975-05-1156-1 • ISBN-13: 978-975-05-1155-4 (Tk. No.)
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYANLAR Bahar Siber, Melis Oflas,
Müge Karahan, Emrah Serdan
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Camille Pissaro, "Boulevard Montmartre, Printemps", 1897
UYGULAMA Hüsnü Abbas
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

VICTOR HUGO

Sefiller

CİLT 1

Les Misérables

ÇEVİREN *Cenap Karakaya*

CHARLES BAUDELAIRE'İN ÖNSÖZÜYLE

iletişim

İÇİNDEKİLER

KRONOLOJİ *7*

ÖNSÖZ
VICTOR HUGO'NUN *SEFİLLER*'İ / CHARLES BAUDELAIRE *23*

Sefiller

BİRİNCİ BÖLÜM
Fantine *33*

İKİNCİ BÖLÜM
Cosette *359*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Marius *653*

KRONOLOJİ

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1802	Victor Marie Hugo 26 Şubat günü Besançon, Fransa'da dünyaya geldi. Babası Joseph Léopold Sigisbert Hugo koyu bir cumhuriyetçiydi; annesi Sophie Trébuchet ise inançlı bir Katolik ve kral sempatizanıydı.	– Amiens Antlaşması'yla Fransa ve Birleşik Krallık arasındaki İkinci Koalisyon Savaşı sona erdi. – Ludwig van Beethoven, *Ayışığı Sonatı*'nı ilk kez çaldı.
1803		– Britanya ve Fransa arasında Napolyon Savaşları başladı. – Fransa, Louisiana'yı Birleşik Devletler'e sattı; Amerika Birleşik Devletleri topraklarını iki misli genişletti.
1804		– Napolyon, I. Napolyon adını alarak Fransız İmparatoru ve İtalya Kralı oldu. Notre Dame Katedrali'nde, Papa VII. Pius'un bulunduğu bir törenle taç giydi. – Haiti, Fransa'dan bağımsızlığını ilan eder ve ilk siyahi cumhuriyet olur. – Japonya, kıyılarında bekleyen Rus gemileriyle ticaret yapmayı reddetti. – Lewis ve Clark'ın Louisiana Bölgesi'ne olan yolculuğu St. Louis'den başladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1804		– İlk buharlı lokomotif, İngiliz Richard Trevithick ve Andrew Vivian tarafından imal edildi.
1805		– Trafalgar Muharebesi'ni kazanan Britanya, denizlere hâkim oldu. – Napolyon, Austerlitz Muharebesi'nde Avusturya-Rus Ordusu'nu bozguna uğrattı.
1806		– Napolyon, 800'lerde kurulmuş olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nu, I. Franz'ın hükümdarlıktan çekilmesiyle resmen lağvetti ve bugünkü Almanya'yı oluşturan on altı eyaleti Ren Konfederasyonu adı altında birleştirdi.
1806		– Güney Afrika'da Cape Kolonisi İngilizlerin eline geçti.
1807		– Fransa, Dördüncü Koalisyon'a karşı savaştığı Friedland Muharebesi'nden zaferle ayrıldı. – Britanya İmparatorluğu'nda kölelik kaldırıldı. – İngiltere'de Manchester'da dünyanın en büyük imalathanesi açıldı; tüm fabrika kömür enerjisiyle çalışıyordu.
1808		– Napolyon'un 1814'te bozguna uğramasıyla sona erecek Yarımada Savaşı bu yıl başladı. – Rusya, İsveç'in elindeki Finlandiya'yı işgal eder. – Beethoven, *5. Senfoni*'yi yazdı.
1809		– Fransa, başlıca Birleşik Krallık ve Avusturya İmparatorluğu ordularından oluşan Beşinci Koalisyon'a karşı savaştığı Wagram Muharebesi'ni kazandı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1809		– Rusya, İsveç'i yendi ve Finlandiya, Rus İmparatorluğu'nda özerk bir grandukalık oldu. California'dan ticaret için Hawaii'ye geçen Ruslar, Honolulu'da bir hisar kurdu ve Kauai Adası'na yerleşti. – Aspern-Essling Muharebesi'nde bozguna uğrayan Napeoleon'un yenilmez olduğu inancı sarsıldı.
1810		– Berlin Üniversitesi kuruldu. Alman üniversite reformları daha sonra tüm dünya tarafından benimsendi.
1811	Léopold'un generallik yaptığı Napolyon ordusuna İspanya'ya kadar eşlik eden Sophie ve çocukları, Bayonne'da bir ay geçirdiler.	
1812	Hugo'nun vaftiz babası General Victor Lahorie, Napolyon'a karşı komplo kurmak suçundan idam edildi.	– Fransa'nın Rusya'yı işgali. Borodino Muharebesi'nde 35.000'e yakın askerini kaybetmesi ve Moskova'dan çekilmesiyle Napolyon Savaşları'nda bir dönüm noktasına gelindi. – Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler arasında 1812 Savaşı. – Teknolojinin mesleklerini ellerinden aldığını düşünen "Luddite" adı verilen bir grup işçi, imalathaneleri basarak makineleri tahrip etti.
1813		– Jane Austen, *Gurur ve Önyargı*'yı yazdı. – İspanya'da, İspanyol ve İngiliz kuvvetleri Napolyon'u bozguna uğratır.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1814		– Rus ve Prusya güçleri Paris'e girdi ve Napolyon, Elba Adası'na sürgün edildi. Yeni bir Paris Antlaşması'yla Fransa ve galip ülkeler arasında barış sözleşmesi imzalandı. Avrupa'da güçler dengesinin yeniden düzenlenmesi için Viyana Kongresi toplandı. – *Première Restauration* ya da Birinci Restorasyon dönemi. Napolyon, Elba'ya sürgün edildikten sonra tahta XVIII. Louis geçti. Saltanatı bir yıldan az sürdü. – Altıncı Koalisyon orduları, Paris'i işgal etti.
1815		– Fransa'da "Yüz Gün". Napolyon şubat ayında Fransa'ya döndü, bu kez Waterloo Muharebesi'nde son kez yenilgiye uğradı. Avrupa'da yarım yüzyıl sürecek bir barış dönemi başladı. Yüz Gün sona erinceye kadar Yedinci Koalisyon orduları Paris'te kaldılar. – İkinci Restorasyon ya da Bourbon Restorasyonu dönemi. Napolyon'un St. Helena'ya sürgün edilmesiyle, Bourbon Hanedanı tekrar tahta çıktı. Bir kez daha kral olan XVIII. Louis, ölümüne kadar tahtta kaldı.
1815-18	Hugo, Paris'te Lycée Louis-Le Grand'da okudu.	
1816		– 1815'te patlayan Tambora Yanardağı yüzünden kötüleşen hava şartları yüzünden, Kuzey Yarımküre'de bu sene "Yaz Olmayan Yıl" olarak bilinir. – Arjantin'in bağımsızlığını ilan edişi.
1817	Hugo matematik, fizik ve felsefede oldukça başarılı bir öğrenciydi. Yazdığı şiirle *Académie française*'in gerçekleştirdiği ulusal şiir yarışmasında birinci oldu.	

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1818		Mary Shelley, *Frankenstein*'ı yazdı.
1819		– Doğu Hindistan Şirketi, Singapur kentini kurdu. – İngiltere'de 60.000 kişi bir tarlada toplanarak evrensel seçme ve seçilme hakkı için eylem düzenledi. Elebaşı Henry Hunt'ın tutuklanmasıyla ayaklanma başladı, on bir kişi öldü. – Théodore Géricault, *Medusa'nın Salı* resmini tamamladı ve Louvre'da 1819 Salonu'nda sergiledi.
1820		– Birleşik Devletler, dünyanın en büyük ham pamuk üreticisi haline geldi. – Birleşik Krallık'ta Naiplik dönemi sona erdi. – Antarktika kıtası keşfedildi.
1821	Annesi Sophie öldü.	– Córdoba Antlaşması'yla Meksika, İspanya'dan bağımsızlığını ilan etti. – Makedonya, Girit ve Kıbrıs'ta Rumlar Osmanlı'ya karşı ayaklandı. Osmanlı, Konstantinopolis Patriği V. Gregorios'u astı. Rumlar, Eylül ayında Mora Yarımadası'nı Osmanlı'dan aldı. – Napolyon Bonaparte, St. Helena adasında elli bir yaşında mide kanserinden öldü. John Keats aynı sene yirmi altı yaşında tüberkülozdan öldü. – Bir demircinin oğlu olan Michael Faraday, soyluların tüm önyargısına rağmen Royal Institution'ın başına getirildi.
1822	İlk kitabı *Odes et poésies diverses* (*Odlar ve Çeşitli Şiirler*) yayımlandı. XVIII. Louis tarafından 1.000 frank yıllık maaşa bağlandı. Adèle Foucher ile evlendi.	Brezilya, Portekiz'den bağımsızlığını ilan etti ve Portekiz kraliyet ailesinden Prens Pedro, I. Dom Pedro adıyla imparator oldu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1823	İlk romanı *Han d'Islande*'ı (*İzlandalı Han*) yazdı.	– Fransa, İspanya'yı işgal etti ve üç yıl iktidarda kalan liberal hükûmeti ("El Trienio Liberal") devirerek tekrar monarşiyi getirdi. – Cenevre Gölü'nde İsviçre ve Fransa arasında buharlı gemilerle ticaret başladı.
1824	*Bug-Jargal* yayımlandı. Kızı Léopoldine doğdu.	– Fransız Eugène Delacroix, *Sakız Katliamı* resmini yaptı. İngiliz Romantik şair Lord Byron, Yunanistan'a savaşmaya gitti ve sıtmadan öldü. – Viyana'da Theater am Kärtnertor'da Ludwig van Beethoven'ın *9. Senfonisi*'nin galası yapıldı.
1825		– XVIII. Louis'nin ölümüyle, gerici kardeşi X. Charles Fransa'da kral oldu. – Aydınlanma fikirlerini benimseyen Ruslar, temsili demokrasi getirmek üzere ayaklandı. Aralıkçılar Başkaldırısı olarak bilinen bu isyan, kanlı bir şekilde bastırıldı. – İlk kamuya açık demiryolu olan Stockton ve Darlington Demiryolu kullanıma açıldı.
1826	Şiir kitabı *Odes et ballades* (*Odlar ve Baladlar*) yayımlandı.	Samuel Morey, içten yanmalı motoru icat etti.
1827	*Cromwell* isimli oyunu yayımlandı; oyuna Hugo klasikçiliğin kısıtlamalarından kurtulmak gerektiğine inandığını belirten bir önsöz yazdı. Bu yazı, Fransız Klasisizmi ve Romantizm arasında bir tartışma doğuracaktı.	William Blake ve Ludwig van Beethoven'ın ölümü. Viyana'da Beethoven'ın cenazesine binlerce seveni katıldı.
1828	Babası Léopold'un ölümü. Hugo'nun oğlu François-Victor doğdu.	

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1829	Ünlü Fransız fahişe Marion de Lorme hakkındaki aynı ismi taşıyan oyunu, ismiyle ilk defa sahnelenen oyunu oldu.	– Johann Wolfgang von Goethe'nin *Faust* oyunu ilk kez sahnelendi. – Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş, Edirne Antlaşması ile sona erdi. Yunanistan bağımsızlığını kazandı. – Seloteyp ve ilk elektrik motoru icat edildi.
1830	Hugo, Fransa'da klasik edebiyatın baskısını zayıflatmaya çalışan bir Romantik harekete katıldı. Oyunu *Hernani* aynı yıl yayımlandı; bu oyun sayesinde daha gerçekçi bir tiyatro anlayışına öncülük edecek ve zengin olacaktı. Kızı Adèle dünyaya geldi.	– Fransa'da Temmuz Devrimi'yle Bourbon kralı X. Charles tahttan indirildi ve yerine Orléans dükü Louis-Philippe geçti. – Hollanda Birleşik Krallığı'nda ayaklanma sonrası bağımsız Belçika devleti kuruldu. – Birleşik Devletler'de ilk demiryolu açıldı. – Fransa'da dikiş makinesi icat edildi.
1831	*Notre-Dame'ın Kamburu* yayımlandı. Bu roman, hem itibarını katlamış ve onu Fransa'nın en meşhur yazarı yapmış, hem de 1841 yılında *Académie française*'e girmesine de yardımcı olmuştur.	– Sanayi Devrimi'nin ilk işçi ayaklanmalarından olan Canut isyanlarının ilki gerçekleşti. – 22 yaşındaki Charles Darwin, ücret almayan bir doğabilimci olarak *HMS Beagle* gemisinde Güney Amerika, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya gitti. – Amerika'da Cyrus McCormick mekanik biçer-döveri icat etti. – I. Leopold, Belçika kralı oldu.
1832		Mısır bağımsızlığını ilan etti.
1833	Aktris Juliette Drouet'ye aşk yaşamaya başladı; küçük bir aylık bağladığı Drouet elli yıl boyunca maaşsız sekreteri ve yolculuklarında arkadaşı oldu.	Carl von Clausewitz'in *Vom Kriege* (*Savaş Üzerine*) kitabı ölümünden iki yıl sonra yayımlandı. Clausewitz'in benimsenen fikirleri arasında, şiddete verilebilecek tek mantıklı tepkinin şiddet olduğu ve savaşın siyasi amaçlara ulaşmak için meşru bir eylem olduğu vardı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1834	1834 "Claude Gueux", Fransa'da idam edilmiş bir katilin gerçek hikâyesini anlatan öyküsü yayımlandı. Öykü, "gerçek suç hikâyesi" türünün ilk örneklerinden sayılır; daha sonra *Sefiller*'de konu edeceği sosyal adaletsizliği inceler.	İspanya'da VII. Ferdinand'ın eşi Ana Kraliçe Maria Christina, Engizisyon'u resmen sona erdirdi.
1835		– Britanya'da aşı zorunlu hale getirildi. – Fırat ve Dicle nehirlerinde buhar gemileri seyahat etmeye başladı.
1836		– Papa XVI. Gregorius, papalık devletlerinde demiryolunu yasakladı. – Connecticut eyaletinde Samuel Colt, altıpatlar tabancayı icat etti.
1837		– Amerika Birleşik Devletleri, Texas'ı bağımsız bir devlet olarak kabul etti. – Sam Morse, telgrafın patentini aldı. – Charles Dickens, *Oliver Twist* romanını yazdı. – Aleksandr Puşkin öldü. – Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışıyla Britanya İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte anılan Victoria Dönemi başladı.
1839		– Belçika Krallığı resmen kuruldu. – Mısır, Osmanlı'yı Nusaybin'de yendi. – İngiltere ve Çin arasında Afyon Savaşları'nın ilki patlak verdi. – Fransa, Texas'ı Meksika'dan bağımsız olarak kabul eden ilk Fransız devleti oldu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1840		– Napolyon'un naaşı Paris'te Les Invalides'e defnedildi. – Yeni Zelanda devleti kuruldu, Yukarı ve Aşağı Kanada bölgeleri birleşti. – Justus Liebig'in bilimi çiftçiliğe uygulama yöntemleriyle Sanayi Devrimi tarım alanında başladı.
1842		– Nanking Antlaşması'yla Hong Kong, İngiltere'ye devredildi. – Gogol, *Ölü Canlar*'ı yazdı. – Anestezi ilk defa kullanıldı.
1843	Oyunu *Les Burgraves* sahnelerde beğeni toplamadı. Kızı Léopoldine kocasıyla birlikte Villequier'de çıktığı bir sandal gezisinde boğularak öldükten sonra Hugo, Fransa'yı kasıp kavuran sosyal sıkıntılara zaman ayıracağını söyleyerek yazarlığı 1852'ye kadar bıraktı. Pireneler'e seyahat etti.	– Charles Dickens'ın "Bir Noel Şarkısı" ve Edgar Allan Poe'nun "Gammaz Yürek" hikâyeleri ilk kez yayımlandı. – Amerikalı Charles Thurber, daktiloyu icat etti.
1844		Charles Dickens, *Martin Chuzzlewit*'i, Alexandre Dumas *Üç Silahşörler*'i yazdı.
1845	Kral Louis-Philippe tarafından soyluluk nişanı aldı.	İrlanda'yı vuran Büyük Kıtlık sonrası, İrlanda diyasporası Amerika'ya göçlere başladı.
1847		– Almanya ve Fransa'da monarşinin baskısından kaçan işçi sınıfı temsilcileri Londra'da toplandılar ve 2 Haziran'da isimlerini Komünist olarak değiştirdiler, sloganlarını "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" olarak belirlediler. – Brontë kardeşler *Jane Eyre*, *Uğultulu Tepeler* ve *Agnes Grey*'i yayımladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1848	Fransa'da 1848 Devrimi. Hugo cumhuriyetçi fikirleri benimsemişti; İkinci Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle kurucu meclise ve parlamentoya kabul edildi. Hugo, bu meclislerde toplumsal adaletsizlik ve idam cezasına karşı mücadele etti.	– Avrupa'da 1848 Devrimleri patlak verdi. Fransa'da Şubat Devrimi: Cumhuriyetçilerin ayaklanmaları sonucunda Kral Louis-Philippe tahtı bıraktı ve İngiltere'ye kaçtı. Louis Napolyon Bonaparte, İkinci Fransız Cumhuriyeti'nin ilk başkanı oldu. – Dostoyevski *Netoçka Nazanova*'yı, Karl Marx *Komünist Manifesto*'yu yazdı. – İsviçre'de iç savaş sona erdi ve federal devlet kuruldu. – Orta California'da "altına hücum" başladı.
1849		– Hindistan'da ikinci bir Sikh ayaklanması İngilizler tarafından bastırıldı. – Karl Marx, Paris'ten kovuldu ve Londra'ya yerleşti. – Frederic Chopin öldü. – Kancalı iğne ve gaz maskesi icat edildi.
1850	Balzac'ın 21 Ağustos'ta yapılan cenazesinde Hugo bir konuşma yaptı.	– Küçük Buz Çağı bu yıl bitti. – Prusya'da köylülerin kazandığı özgürlükler muhafaza edildi, verilen kararla 640 bin çiftçi özgür tarıma başladı. – Çin'de Taiping Ayaklanması yüzyılın en kanlı isyanı oldu; 20 milyon kişi bu olaylar sonucu öldü. – İngiliz gemilerinin yüzde beşi bu tarihte buharla çalışmaktaydı.
1851	İmparatorluğunu ilan edecek Başkan Louis Napolyon'a karşı katıldığı ayaklanma başarısız oldu; Paris işçilerini yeni imparatora karşı koymaya çağıran Hugo, Brüksel'e kaçarak canını kurtardı.	– Bonaparte'ın yeğeni Louis Napolyon, bir darbeyle Fransa'da hükümeti devirdi. – Binlerce insan Avustralya'da altına hücum etti. Nüfusu kırk binleri bulan çadır kentler kuruldu, yiyecek ihtiyacı Avustralya'da ekonomiyi canlandırdı. – İlk dünya fuarı olan Kristal Saray Fuarı Londra'da yapıldı. – Herman Melville, *Moby Dick*'i yazdı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1852	Hugo'nun siyasi fikirlerinin iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyeceğini düşünen Belçika hükûmetinin baskısıyla Hugo, Manş Adaları'ndan Jersey'e yerleşti. *Napoléon le petit*'i (*Küçük Napolyon*) yazdı.	– Burma'ya gelen İngilizler, Hindistan'dan getirdikleri afyonu Burma'ya satmaya başladı. – Birleşik Devletler'de Francis Wolle kese kâğıdı makinesini icat etti. – Louis Napolyon muhafazakârların desteğini toplayarak parlamentoyu lağvetti, İkinci Fransız İmparatorluğu'nu kurdu ve III. Napolyon adıyla diktatörlüğünü ilan etti.
1853	Hugo'nun en meşhur şiirlerinin olduğu *Les Châtiments* (*Azaplar*) yayımlandı.	– Baron Georges-Eugène Haussmann, Paris'i yeniden inşa etme projesine başladı. – ABD Deniz Kuvvetleri Tuğamirali Matthew C. Perry, Japon başkenti Edo'yu gemileriyle topa tutmakla tehdit ederek, şehri ticarete açmalarını emretti. – Çar I. Nikolay, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Hıristiyanların haklarının korunması gerekçesiyle Osmanlı'ya savaş açtı. Kırım Harbi patlak verdi. – Giuseppe Verdi *La Traviata*'yı yazdı.
1854		– Fransa ve Britanya, Rusya'ya savaş ilan etti. – Londra'da, bugün Big Ben adıyla bilinen saat kulesinin yapımı tamamlandı. Şehirleşmede ve sanayileşmede yeni bir çağa girildi.
1855	Kraliçe Victoria'nın Paris'i ziyareti, Londra'daki Fransız sürgünlerinin çıkardığı bir gazetede alaya alınmıştı; bu haber Jersey'de arkadaşlarınca çıkarılan gazetede tekrarlandığında, adayı terk etmeye zorlanan arkadaşlarıyla birlikte ayrıldı ve ekim ayında ailesiyle birlikte Guernsey'ye yerleşti.	– Şanzelize'de *Exposition Universelle* fuarı gerçekleştirildi. Fransa'nın üstünlüğünü kanıtlamak isteyen III. Napolyon, Kristal Saray'ı aşmak niyetiyle Palais de l'Industrie'yi yaptırdı. – Chicago, Birleşik Devletler'deki en kapsamlı kanalizasyon sisteminin yapımına başladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1856	*Les Contemplations* (*Düşünceler*) yayımlandı.	– Üç yıl süren Kırım Harbi'nin sounda Paris Kongresi yapıldı. – Gustave Flaubert, *Madame Bovary*'yi yazdı. – Louis Pasteur, pastörizasyonu icat etti.
1857		– Beş yıldır New York'ta yaşayan Giuseppe Garibaldi, İtalya'nın birleşmesini savunan İtalyan Ulusal Birliği'ni kurdu. – Hint Ayaklanması sonucu Britanya İmparatorluğu yönetimi Doğu Hindistan Şirketi'nden devraldı.
1859		– Süveyş Kanalı'nın yapımına başlandı. – Birleşik Devletler'de, kuzey Pennsylvania'da ilk petrol kuyusu kazıldı. – Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*'ni yayımladı. – Charles Dickens *İki Şehrin Hikâyesi*'ni, İvan Gonçarov *Oblomov*'u yazdı.
1860		– İtalya'daki Nice ve Savoy bölgeleri, İkinci İtalyan Bağımsızlık Savaşı'nda Avusturya İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratan Fransız İmparatorluğu'na verildi. – II. Afyon Savaşı. İngiliz ve Fransız orduları Pekin'deki Yasak Şehir'e girdiler. – Britanya'da Yahudilere oy hakkı tanındı.
1861		– Abraham Lincoln, ABD Başkanı oldu. Dolaylı ya da dolaysız olarak köleliğe dokunmayacağını söylese de güney eyaletler ayrılıkçı bir siyaset izlediler. Bunun sonucu olarak 1865'e kadar sürecek İç Savaş başladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1862	19. yüzyılda Fransa'da sosyal adaletsizliği anlatığı başyapıtı *Les Misérables* yayımlandı.	– Alman devletlerinin en büyüğü olan Prusya'da Otto von Bismarck başbakan atandıktan sonra meclisi dağıttı ve kralın yetkisinin üstünde bir güç tanımadığını açıkladı. – İvan Turgenyev *Babalar ve Oğullar*'ı yazdı. – Saint Petersburg ve Moskova'da konservatuarlar açıldı. – Birleşik Devletler'de ilk banknot basıldı.
1863		– Başkan Lincoln *Özgürlük Bildirgesi*'ni kanun haline getirdi. – İç Savaş yüzünden pamuğa ulaşımı kopan Rusya, ordularını pamuk yetiştirilmeye müsait toprakların olduğu Orta Asya'ya gönderdi. – Londra metrosunun ilk kısmı halka açıldı. – Hollanda yönetimindeki Endonezya'da kölelik sona erdi.
1864		Fyodor Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*'ı yayımladı.
1865		– ABD'deki İç Savaş, General Robert E. Lee ve subaylarının kılıçlarını teslim etmesiyle sona erdi. Başkan Lincoln suikaste uğradı. – Rusya, Taşkent'i işgal etti.
1866		– İlk okyanuslararası telgraf başarıyla çekildi. – Fyodor Dostoyevski *Suç ve Ceza*'yı yazdı.
1867		– Çar II. Aleksandr, Alaska'yı Birleşik Devletler'e sattı. – Jesse James'in çetesi Savannah, Missouri'de bir banka soygunu yaptı, bir kişiyi öldürdü. – İsveç'te Alfred Nobel dinamiti keşfetti. – Viyana'da Johann Strauss'un *Güzel Mavi Tuna* eseri ilk defa seslendirildi.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1868	Karısı Adèle Hugo öldü.	Küba ve İspanya arasında On Yıl Savaşları başladı.
1869		– Akdeniz'le Kızıldeniz'i bağlayan Süveyş Kanalı açıldı. – Dostoyevski *Budala*'yı, Flaubert *Duygusal Eğitim*'i yazdı.
1870	Fransa-Prusya Savaşı'ndan ve Fransız İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Paris'e döndü. Tekrar siyasete girdi ve meclise seçildi.	– Fransa-Prusya Savaşı sonucu Almanya, arkasından İtalya birleşti. – Prusya orduları Paris'i işgal etti. General von Blumenthal şehri topa tutmayı reddetti.
1871		– Alman zaferiyle sonuçlanan Fransa-Prusya Savaşı, III. Napolyon devrinin ve Fransız İmparatorluğu'nun sonunu getirdi. Üçüncü Cumhuriyet kuruldu ve III. Napolyon sürgüne gönderildi. – Savaş sonrası sivil ayaklanmayla birlikte Paris Komünü kuruldu. İki ay süren iktidardan sonra yeni başkan Adolphe Thiers'in hükümeti komüne girdi ve sayıları 30.000'i bulan "komüncü" Paris vatandaşını idam etti. – Bessemer ve Thomas Çeliği'nin icadıyla İkinci Sanayi Devrimi başladı. – Henry Morton Stanley, Tanganika Gölü kıyılarında Dr. David Livingstone'u buldu.
1872		Dostoyevski *Cinler*'i yazdı.
1873		Léo Delibes'in komik operası *Le roi l'a dit* (*Kral Konuştu*) ilk kez sahnelendi.
1874		– *Societe Anonyme Coopérative des Artistes Peintres, Sculpteurs, et Graveurs*, ya da bugün bildiğimiz adıyla Empresyonistler, fotoğrafçı Nadar'ın stüdyosunda ilk sergilerini düzenlediler. – Doğu Hindistan Şirketi lağvedildi.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1875		– Bizet'nin *Carmen* operası Paris Opéra-Comique'te ilk kez sahnelendi. Aynı yıl öldü. – Paris Operası için yapılan *Palais Garnier* tamamlandı. – Kanada'da ampul icat edildi. Thomas Edison patenti satın aldı.
1876	Hugo, senatoya seçilmesine rağmen sağlık durumu bozulunca Guernsey'ye döndü.	– Osmanlı topraklarındaki ayaklanma Bulgaristan'a sıçradı. Genç Osman tahttan indirildi. Yerine geçen V. Murat'ın akli dengesi bozulunca, Mithat Paşa'ya Kanun-i Esasî'yi ilan edeceğini taahhüt eden II. Abdülhamit yerine geçti. – Kraliçe Victoria, Hindistan İmparatoriçesi oldu. – Richard Wagner'in *Nibelung Yüzüğü* ilk defa eksiksiz sahnelendi. İbsen'in *Peer Gynt* eseri, Edvard Grieg'in müziğiyle Oslo'da ilk kez oynandı.
1877		– Camille Saint-Saëns'in *Samson ve Delila* operası ilk kez sahnelendi. – Thomas Edison gramofonu icat etti. – Rus ordusu, İstanbul'a doğru ilerlemeye başladı.
1878		93 Harbi'nin ardından Osmanlı ve Rusya arasında Ayestefanos Antlaşması imzalandı. Avrupa devletleriyle imzalanan Berlin Antlaşması'yla Sırbistan, Karadağ ve Romanya imtiyazlı vilayet haline getirildi. Bulgaristan prensliği kuruldu.
1880		– Paris'te sertleşen hava şartları yüzünden Seine Nehri dondu. – Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*'i yayımladı.
1881		İlk elektrik santralı Godalming, İngiltere'de kuruldu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1882		– Mısır'ın İngilizler tarafından işgali. – Çaykovski'nin *1812 Uvertürü*, Moskova Kurtarıcı İsa Katedrali'nde ilk kez çalındı. – III. Aleksandr, Yahudilerin İsa'yı öldürdüğüne inanıyordu. Rusya İmparatorluğu'nda Yahudileri hedef alan pogromlar başladı. Moskova'dan kovulan Yahudiler, imparatorluktan kaçtılar.
1883		– Karakatau Yanardağı'nda modern tarihin en büyük patlamalarından biri gerçekleşti. – Robert Louis Stevenson'ın *Define Adası* romanı yayımlandı. – Osmanlı sultanı II. Abdülhamit eski sadrazamı Mithat Paşa'yı muhafızlarına boğdurttu. – Karl Marx öldü; John Maynard Keynes ve Benito Mussolini doğdu. – İstanbul'dan Bağdat'a uzanan Şark Ekspresi demiryolu açıldı.
1884		Berlin Batı Afrika Konferansı'yla Afrika'da "sözlü işgal" dönemi başladı.
1885	22 Mayıs günü, seksen üç yaşında Paris'te zatürreeden öldü. Devlet töreniyle yapılan cenazesine iki milyon kişi katıldı; Zafer Takı'nın altında bekleyen katafalkı, gömüleceği Panthéon'a gösterişsiz bir cenaze arabasıyla götürüldü. Alexandre Dumas ve Émile Zola'yla aynı mezar odasını paylaşmaktadır.	– Brahms, son yazdığı senfoni olan *Senfoni Nr. 4 mi minör, op. 98*'i tamamladı. – Belçika kralı II. Léopold, Kongo Bağımsız Devleti'ni özel mülkü olarak ilan etti.

ÖNSÖZ

VICTOR HUGO'NUN *SEFİLLER*'İ

CHARLES BAUDELAIRE

I

Birkaç ay önce, Fransa'nın en güçlü ve en popüler, büyük şairi hakkında, çok kısa bir zaman zarfında *Sefiller* üzerine, diğer eserleri olan *Contemplations* ve *La Légende des siècles* için olduğundan daha da geçerli olacak şu satırları yazıyordum:

Burada, yerimiz imkân tanısaydı, şiirlerine hükmeden ve yayılan, fazlasıyla hissedilir biçimde yazarın kendine has mizacının da parçasını oluşturan ahlaki atmosfer analiz edilecekti. Bu atmosfer bana en güçsüze de en güçlüye de bariz bir şekilde eşit sevgi besleyen bir karaktere sahipmiş gibi geliyor. Bu iki ucun şair üzerinde uyguladığı çekim, en başından beri onda bulunan dayanıklılığın ve gücün kendisi olan, bu biricik kaynaktan gelir. Güç onu büyüler ve başını döndürür; bir akrabaya gider gibi gider ona: kardeşçe çekim. Böylece karşı konulamaz bir şekilde sonsuzluğun tüm sembollerine, denize, göğe; gücün tüm eski temsilcilerine, İncil'in ya da Homeros'un devlerine, paladinlere, şövalyelere; kocaman ve ürkütücü hayvanlara kapılıp gider. Dermansız elleri korkutacak olanı güçlük çekmeden okşar; sersemlemeden sınırsızın içinde devinir. Buna karşılık, kaynağı aynı olmasına rağmen farklı bir eğilimle şair zayıf, yalnız, kederli olanın, yetimin şefkatli arkadaşı olarak görünür daima: babacıl çekim. Kudreti olan her kişide bir kardeş hayal eder güçlü, ama çocukları-

nı, korunmaya ve teselli edilmeye ihtiyaç duyan kişilerde görür. Bu, gücün kendisidir ve kendisine sahip olana verdiği güvendir; adalet ve merhamet ruhu buradan gelir. Böylece Victor Hugo'nun şiirlerinde düşmüş kadınlara, toplumlarımızın dişli çarklarında öğütülen yoksullara, oburluğumuzun ve despotluğumuzun kurbanı hayvanlara duyulan sevgi vurguları hiç durmadan ortaya çıkar. Pek az insan iyiliğin güce kattığı ve şairimizin yapıtlarında çok sık kendini gösteren çekiciliği ve büyüleyiciliği fark etmiştir. Devasa bir heykelin yüzündeki gülümseme ve gözyaşı... Neredeyse tanrısal bir özgünlüktür bu. Şehvetli aşka adanmış bu kısa şiirlerde, fazlasıyla kösnül ve ahenkli bir melankolinin sindiği bu dizelerde, bir orkestranın eşliğine benzer şekilde, merhametin derin sesi işitilir. Sevgilinin altında bir baba, bir koruyucu hissedilir. Burada, bilgiçlik taslayan havası, didaktik tonuyla şiirin en güzel parçalarını berbat edebilecek bir ahlak değil, dünyanın mekanizmasındaki tartılamayan akışkanlar gibi, görünmeden şiirsel madde içine sızan esinli bir ahlak söz konusudur. Ahlak bu sanata amaç olarak girmez. Hayatın kendisi içine karışırmışçasına ona karışır, onunla bütünleşir. Şair istemeden, tam ve zengin bir doğallıkla ahlakçıdır.

Burada değiştirilmesi gereken tek bir satır vardır çünkü *Sefiller*'e, kitabın başında önsöz şeklinde yer alan yazarın bizzat kendisinin itirafında görüldüğü gibi, ahlak doğrudan amaç olarak girer:

> Kanunların ve örf ve adetlerin etkisiyle, medeniyetin orta yerinde, suni olarak cehennemler yaratan ve Tanrı takdirine değişmez bir insan kaderi karıştıran bir sosyal lanetlenme varoldukça; yüzyılımıza özgü üç problem, erkeğin yoksulluk ve sefaletle alçalması, kadının açlık yüzünden düşmesi, çocuğun karanlıklar içinde körelip yitmesi çözümlenmedikçe, bazı bölgelerde toplumun insanları havasızlıktan boğması mümkün oldukça; başka bir deyişle, ve daha geniş bir görüş noktasından bakıldığında, yeryüzünde cehalet ve sefalet bulundukça, bu gibi kitaplar büsbütün faydasız olmayabilir.

"... oldukça!" Ne yazık! O halde neredeyse HER ZAMAN! Ama burası bu gibi meseleleri ele almanın yeri değil. Biz yalnızca, şairin kamuoyunun dikkatini cezbettiği ve tembel bir öğrencinin inatçı başı gibi, toplumsal sefaletin akıl almaz girdaplarına doğru eğdiği muhteşem yeteneğinin hakkını vermek istiyoruz.

II

Şair, gençliğinin coşkusuyla, özellikle yaşamın anlamsızlıklarına övgüler düzmekten zevk alır çünkü yaşamın içerdiği göz kamaştırıcı ve zengin olan her şey gençliğin ilgisini ayrıca çeker. Olgunluk çağına vardığında, tersine, endişe ve merakla yüzünü problemlere ve sefalete döner. Fakirliğin, zenginliğin güneşi üzerinde oluşturduğu bu kara lekede ya da bir şairin, bir filozofun, bir edebiyatçının, karşısında bazen bunaltıya varan bir heyecan ve şaşkınlık hissetmemesi için son derece acımasız olması gerektiği sefaletin uçsuz bucaksız karanlıkları üzerindeki zenginliğin bu göz kamaştırıcı lekesinde, kesinlikle tuhaf bir şey vardır. Kuşkusuz böyle bir edebiyatçı yeryüzünde yoktur; olamaz da. Dolayısıyla birini diğerinden ayıran tek fark, sanat eserinin tek amacının sanat olup olmadığı, sanatın yalnızca kendisine hayranlık ifade etmesi gerekip gerekmediği ya da az çok asil, daha yüce ya da daha düşük bir amacın ona dayatılıp dayatılamayacağıdır.

Özellikle olgunluk çağlarının tam ortasında şairler akıllarının, uğursuz ve karanlık yapıdaki kimi problemlerin –kendilerini çeken tuhaf girdaplardır bunlar– çekimine kapıldıklarını anlarlar. Bununla birlikte, Victor Hugo, evrensel bilinci en üst düzeyde ilgilendiren tüm bu meselelere sorgulayıcı bir bakış yöneltmek için çok fazla beklemiş olan yaratıcılar sınıfına sokulursa büyük bir hata yapılmış olacaktır. En başından itibaren, bir diğer deyişle parlak edebiyat hayatının başlangıcından itibaren onda zayıfların, sürülmüşlerin ve lanetlenmişlerin tasası görülür. Adalet fikri erken bir dönemde yapıtlarında yitirilen saygınlığı geri kazandırma eğilimiyle kendini gösterir. *Oh! N'insultez jamais une femme qui tombe!* (Düşen bir kadına asla hakaret etmeyin!), *Un bal à l'hôtel de ville* (Belediye Binası'nda Balo), Marion de Lorme, Ruy-Blas, *Le Roi s'amuse* (Kral Eğleniyor), neredeyse takıntı diyeceğimiz bu eski eğilimi yeterince ortaya koyan şiirlerdir.

III

Sefiller'in ya da daha ziyade *Sefiller*'in birinci bölümünün maddi analizini yapmak gerekli midir? Eser şu anda herkesin elindedir ve herkes onun öyküsünü ve yapısını biliyor. Yazarın, ortaya sunduğu hakikatleri gün ışığına çıkarmak için yararlandığı yöntemi incelemek bana daha önemli görünüyor.

Bu kitap bir merhamet kitabıdır, yani merhamet ruhunu dürtmek, kışkırtmak için ortaya konmuş bir kitaptır; korkunç ve dokunaklı bir yapıdaki toplumsal karmaşıklık durumlarını ortaya koyan, sorgulayan ve okurun vicdanına "Pekâlâ! Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Ne gibi bir sonuca varıyorsunuz?" diyen bir kitaptır.

Kitabın romandan ziyade şiir olan edebi biçimine gelince, Marie Tudor'un önsözünde bunu önceden haber veren bir belirti buluyoruz. Bu da bize, ünlü yazardaki ahlaki ve edebi fikirlerin sabitliğinin yeni bir kanıtını sunmaktadır:

> "... Hakikatin önündeki tehlikeli engel, küçüklüktür; büyüklüğün önündeki tehlikeli engel, yanlıştır... Şairin hayranlık verici mutlak kudreti! Bizim gibi yaşayan, bizden daha yüce şeyler yapar. Örneğin Hamlet bizim kadar hakikidir ve bizden daha yücedir. Hamlet devdir, yine de gerçektir. Çünkü Hamlet siz değildir, ben değildir, hepimizdir. Hamlet o veya bu insan değildir, insanoğludur."

Hiç durmadan hakikatin içinden büyüklüğü, büyüklüğün içinden hakikati çıkarmak... Bu dramın yazarına göre, şairin tiyatrodaki amacı budur. Bu iki sözcük, büyüklük ve hakikat, her şeyi kapsamaktadır. Hakikat ahlaklılığı, büyüklük güzeli kapsar.

Çok açık ki yazar *Sefiller*'de, her biri, tezinin geliştirilmesine gerekli temel tiplerin birini temsil eden, epik bir yüceliğe yükseltilen ideal figürler, canlı soyutlamalar yaratmak istemiş. *Sefiller*, şiir şeklinde inşa edilmiş ve her kişisi, ancak bir genelliği temsil etmesinden ibaret abartılı tarzıyla bir istisna olan bir romandır. Victor Hugo'nun bu romanı tasarlama ve oluşturma ve yeni bir Korint madeni ortaya çıkarmak üzere genellikle özel yapıtlara adanan zengin öğeleri (lirik yön, epik yön, felsefi yön) tarif edilemez bir kaynaşma içine atma şekli, daha gençken kendisini eski lirik şiiri ve eski trajediyi, son noktaya, yani bildiğimiz şiirlere ve dramlara dönüştürmeye sürüklemiş olan kaderi bir kez daha doğrular.

Dolayısıyla Monsenyör Bienvenu, abartılı merhamettir, kendini adamaya kesintisiz inançtır, en kusursuz öğretme yolu olarak görülen merhamete mutlak güvendir. Bu tipte canlı ve gerçekçi bir tabloda, hayran olunası bir titizliğin dokunuşları ve notaları vardır. Yazarın, bu eksiksiz modeli kusursuzlaştırmaktan hoşlandığı görülmektedir. Monsenyör Bienvenu her şeyi verir, kendisinin hiçbir şeyi yoktur ve durup dinlenmeden, piş-

manlık duymadan kendini yoksullara, zayıflara ve hatta suçlulara feda etmekten başka zevk bilmez. Dogmanın önünde alçakgönüllülükle eğilerek ama ona nüfuz etmeye çalışmadan, kendini özellikle İncil'in uygulanmasına adar. "Ultramontandan çok Gallikan", varlıklı ve Sokrates gibi ironi ve güzel konuşma gücüyle donanmış bir adam. Önceki yönetimlerden birinde, malını yoksullar için saçıp savuran ve bir sabah yeni istekler gelince karşılayamayacak durumda olduğu için mobilyasını, tablolarını ve gümüş takımlarını derhal açık artırma merkezine gönderen bir Saint-Roch papazından bahsedildiğini duydum. Bu özellik, Monsenyör Bienvenu'nün karakterinde vardır. Ama Saint-Roch papazının hikâyesinin devamında, papazın yüreğine göre çok basit ama dünya ahlakına göre çok güzel bu hareketin haberinin krala kadar ulaştığı ve saygınlığını lekeleyen bu papazın kibarca kulağının çekilmesi için başpiskoposluğa şikayet edildiği anlatılır. Çünkü bu tip kahramanlık, bu noktaya yükselemeyecek kadar zayıf tüm papazların dolaylı bir şekilde ayıplanması olarak görülebilirdi.

Valjean, masum, saf, kaba bir adamdır; hiç şüphesiz hepimizin bağışlayacağı ama yasal ceza gereği onu Kötülük Okulu'na yani Zindan'a atan bir suç (ekmek hırsızlığı) işleyen, cahil proleterdir. Orada, esaret döneminin derin düşüncelere dalışlarında ruhunu eğitir ve arıtır. Nihayetinde oradan kurnaz, ürkütücü ve tehlikeli biri olarak çıkar. Piskoposun misafirperverliğinin karşılığını yeni bir hırsızlıkla öder. Piskopos, Bağışlama ve Merhamet'in tüm karanlıkları dağıtacak tek ışık olduğu inancıyla, iyi bir yalanla onu kurtarır. Gerçekten de bu bilincin aydınlanması gerçekleşir ama hâlâ insanın içinde bulunan alışkanlık hayvanının onu yeni bir nüksetmeye sürüklemeyeceği kadar çabuk olmaz bu. (Artık M. Madeleine olan) Valjean dürüst, zengin ve güçlü biri haline gelir. Belediye başkanı olduğu, kendisinden önce yoksul olan bir komünü zenginleştirmiş, neredeyse medenileştirmiştir. Hayran olunası bir saygınlık ceketi geçirmiştir üzerine; güzel işlerle örtünmüş ve zırhlanmıştır. Ama uğursuz bir gün gelir, kendisine çok benzeyen, budala, alçak bir sahte Valjean'ın kendi yerine mahkum edileceğini öğrenir. Ne yapmalı? İç yasanın, Vicdan'ın ona, kendini ifşa ederek, bu yeni yaşamının üzücü ve görkemli iskelesini yıkmasını buyurduğu kesin midir? "Her insanın doğarak bu dünyaya kattığı ışık" bu karmaşık karanlıkları aydınlatmak için yeterli midir? M. Madeleine büyük mücadeleler sonrasında bu bunalım denizinden galip çıkar ve Hakikat ve Adalet aşkına yeniden Valjean olur. Tereddütleri, ihtiyatları, çelişki-

leri, sahte tesellileri, ümitsiz aldatmalarıyla insanın bizzat kendisine karşı verdiği bu mücadeleyi (kafanın içindeki fırtına) titizlikle, yavaşça, çözümleyerek tasvir eden bölüm, yalnızca Fransız edebiyatını değil, düşünen İnsanlığın edebiyatını da sonsuza dek gururlandırabilecek sayfalar içerir. Akılcı İnsan için bu sayfaların yazılmış olması ne büyük onurdur! Dünyanın başlangıcından itibaren, Evrensel İnsan'ın kalbinde bulunan tüyler ürpertici Kazüistik'in bu derece trajik bir şekilde gözler önüne serildiği benzer sayfaları bir başka kitapta bulmak için uzun, çok uzun zaman boyunca ve kapsamlı bir arama yapmak gerekecektir.

Bu uğursuz dramlar ve acılar geçidinde, korkutucu, tiksindirici bir kişi vardır. Bu kişi, jandarma, gardiyan, katı yürekli, sert adalet, yorumlamayı bilmeyen adalet, yorumlanmayan yasa, hafifletici sebepleri hiçbir zaman anlamamış yabani akıl (buna bir akıl denebilir mi?), tek kelimeyle Ruhsuz Söz'dür, ürkütücü Javert'dir. Sağduyulu birkaç kişinin bu Javert hakkında "Yine de dürüst bir adam; kendine has bir yüceliği var," dediklerini duydum. De Maistre gibi "Dürüst adam kime denir bilmiyorum!" denecek bir durum. Bana göre, bir suçlu gibi görülme tehlikesini göze alarak itiraf ediyorum ki ("titreyenler kendilerini suçlu hisseder" diyordu şu çılgın Robespierre), Javert bana adalete yırtıcı bir hayvanın kanlı ete duyduğuna benzer bir açlık duyan, ıslah olmaz bir canavar, kısacası Mutlak Düşman gibi görünür.

Burada küçük bir eleştiride bulunmak istiyorum. Bir şiirin ideal figürleri dış görünüşleri ve hareketleri bakımından ne kadar net, ne kadar aşırı olsa da, hayatın gerçek kişileri gibi onların da hayat bulduğunu varsaymak zorundayız. İnsanın tüm uğraşılara coşkunun ötesinde bir şeyler katabileceğini biliyorum. İnsan tüm görevlerde av köpeği ve dövüş köpeği haline gelir. Burada kaynağını tutkudan alan bir güzellik vardır kesinlikle. Dolayısıyla coşkuyla polis memuru olunabilir ama polis teşkilatına coşkuyla girilir mi? Bu, tersine, ancak bazı koşulların zorlaması ve tutkulu bir düşkünlüğe tamamen yabancı nedenlerle girilen mesleklerden biri değil midir?

Sanıyorum ki Victor Hugo'nun, verimsiz emek yazgısı ile yasal fahişelik yazgısı arasında bulunan, düşkün genç kız, modern kadın Fantine'in kişiliğine saçtığı sevecen, dokunaklı tüm güzellikleri anlatmaya ve açıklamaya gerek yok. Eskiden beri onun dipsiz uçurumdaki tutku çığlığını, sızlanışları ve çocuklarından mahrum kalan cevval annenin öfkeli ağlayışlarını ifade etmekte usta olduğunu biliyoruz. Burada, tamamen doğal bir bağ-

lantıyla, bu güçlü ressamın, bu devasa heykel yaratıcısının nasıl güvenilir ve hafif bir elle çocukluğun yanaklarını renklendirdiğine, gözlerini alevlendirdiğine, hırçın ve saf davranışlarını betimlediğine bir kez daha tanık oluruz. Sanki Lawrence ya da Vélazquez ile yarışmaktan zevk alan bir Michelangelo vardır karşımızda.

IV

Dolayısıyla *Sefiller* bir merhamet kitabıdır, kendisine fazlasıyla sevdalı ve ölümsüz kardeşlik yasasını pek az dert eden bir topluma sersemletici bir hizaya gelme çağrısıdır; dönemin en belagati kuvvetli ağzından dile getirilen yoksulların (sefaletten acı çekenlerin ve sefaletin onurlarını zedelediklerinin) savunusudur. Saf felsefe bakımından, meselenin ifade edilme biçiminde gönüllü bir aldatmaca ya da bilinçdışı bir tarafgirlik olabilse de, tıpkı yazarın kendisi gibi biz de bu tür kitapların asla yararsız olmadığını düşünüyoruz.

Victor Hugo İnsan'dan yanadır ama bununla birlikte Tanrı'ya karşı değildir. Tanrı'ya inanır ama bununla birlikte İnsan'a karşı değildir.

Başkaldıran Ateizm'in sayıklamalarını reddeder ama Molochların ve Teutateslerin kana doymazlığını da onaylamaz.

İnsan'ın iyi doğduğuna inanır ama sürekli yıkımları karşısında dahi, Tanrı'nın kötülük ve gaddarlığını da ileri sürmez.

Ortodoks öğretisinde, saf Katolik teorisinde, yaşamın kaygı verici tüm gizemlerinin eksiksiz olmasa da en azından daha anlaşılır bir açıklamasını bulanlar için de, Victor Hugo'nun kitabının (görkemli merhametini anlattığı piskopos gibi) hoş karşılanacağını sanıyorum; alkışlanılacak, teşekkür edilecek bir kitap bu. Ara sıra şairin, felsefecinin egoist mutluluğu saçlarından tutup, burnunun ucunu kana ve pisliğe sokup kafasını sarsarak ona "Eserini gör, eserini iç," demesi yararlı değil midir?

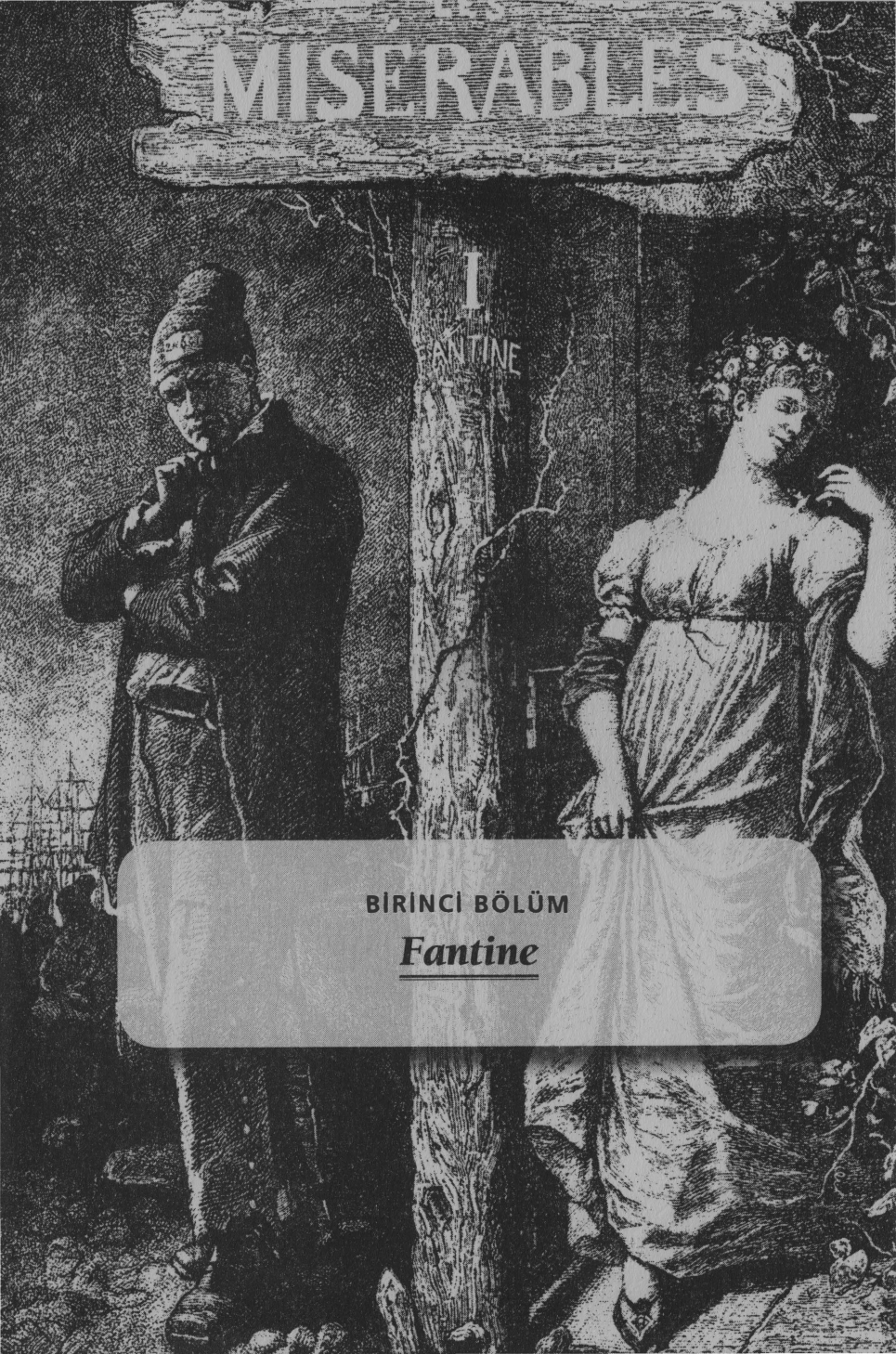
Yazık! Vaat edilen çok uzun zaman içindeki onca ilerlemeden sonra dahi, İlk Günah'tan geriye, onun çok eski gerçekliğini gösterecek yeterince iz daima kalacak.

1862'de *Le Boulevard*'da yayınlanmıştır.

Çeviren CANAN ÖZATALAY

Kanunların ve örf ve âdetlerin etkisiyle, medeniyetin orta yerinde, suni olarak cehennemler yaratan ve Tanrı takdirine değişmez bir insan kaderi karıştıran bir sosyal lanetlenme varoldukça; yüzyılımıza özgü üç problem, erkeğin yoksulluk ve sefaletle alçalması, kadının açlık yüzünden düşmesi, çocuğun karanlıklar içinde körelip yitmesi çözümlenmedikçe, bazı bölgelerde toplumun insanları havasızlıktan boğması mümkün oldukça; başka bir deyişle, ve daha geniş bir görüş noktasından bakıldığında, yeryüzünde cehalet ve sefalet bulundukça, bu gibi kitaplar büsbütün faydasız olmayabilir.

– Hauteville-House, 1862

BİRİNCİ BÖLÜM

Fantine

BİRİNCİ KİTAP

Doğru Bir Adam

I
MÖSYÖ MYRIEL

1815 yılında Mösyö Charles-François-Bienvenu Myriel, Digne'de piskopos bulunuyordu. Yetmiş beş yaşlarında bir ihtiyardı, 1806'dan beri Digne Piskoposluğu makamını işgal etmekteydi.

Bu ayrıntının, anlatacağımız şeylerin esasıyla hiçbir ilgisi yoksa da, her hususta tam doğruyu söylemiş olmak için, Mösyö Myriel'in piskoposluk bölgesine gelişi esnasında hakkında dolanan söylentileri belirtmek belki yararsız olmayacaktır. İster doğru ister yanlış olsun, insanlar hakkında söylenenler çoğu zaman onların hayatlarında ve özellikle de kaderlerinde, yaptıkları işler kadar yer tutar. Mösyö Myriel, Aix Parlamentosu danışmanlarından birinin oğluydu. Görevinden dolayı asalet sahibi olan babasının, Mösyö Myriel'i bu görevine vâris yapmak istediği ve bu yüzden de parlamento üyesi aileler arasında oldukça yaygın bir âdete göre, hayli erken bir çağda, on sekiz ya da yirmi yaşlarındayken onu evlendirdiği söyleniyordu. Yine söylendiğine göre Charles Myriel, bu evliliğe rağmen kendisinden bahsettirecek çok şey yapmıştı.

Biraz kısa boylu olduğu halde sevimli, zarif, kibar ve nüktedandı. Ömrünün ilk çağı hep kibar âlemlerinde ve çapkınlıkla geçmişti.

Derken Fransız Devrimi geldi çattı, olaylar birbirini kovaladı; kırına uğrayan, kovulan, kovuşturulan parlamenter aileleri dağıldı. Charles Myriel, devrimin ilk günlerinde İtalya'ya göçtü. Uzun zamandan beri bir göğüs hastalığına tutulmuş olan karısı orada öldü. Hiç çocukları olmamıştı. Bundan sonra Mösyö Myriel'in başından neler geçti? Eski Fransız toplumunun yıkılması, öz ailesinin dağılışı, 93'ün feci manzaraları... Bunları uzaktan, dehşetin büyütücü etkisi altında seyreden göçmenler için birdenbire korkunç bir hal alan bu manzaralar, acaba onda feragat ve inziva fikirleri mi tomurcuklandırmıştı? Yoksa hayatını dolduran eğlencelerin, bağlılıkların ortasında, genel afetlerin varlığına ve servetine indireceği darbelerle bile sarsılmayacak bir insanı birdenbire yüreğinden vurup deviren o esrarlı ve müthiş darbelerden birini mi yemişti? Kimse ne olduğunu söyleyebilecek durumda değildi. Bilinen tek şey şuydu ki, İtalya'dan döndüğünde rahipti.

1804'te, Digne'de papazdı Mösyö Myriel. Artık ihtiyarlamıştı ve derin bir münzevi hayatı yaşıyordu.

Taç giyme töreni sıralarında, papazlık ettiği bölgeye ait, şimdi pek hatırlarda olmayan küçük bir iş için Paris'e gitmesi gerekmişti. Kendi kilisesine bağlı cemaat için bazı dileklerde bulunmak üzere birtakım nüfuzlu kişilere ve bu arada Kardinal Mösyö Fesch'e başvurdu. O gün de İmparator, amcasını ziyarete gelmişti. Bekleme odasında bekleyen saygıdeğer papaz efendi, majesteleriyle karşılaşmış oldu. İhtiyarın kendisine merakla baktığını gören Napolyon döndü ve sert bir tavırla sordu:

– Kim bu bana bakan adamcağız?

– Haşmetmeap, dedi Mösyö Myriel, siz bir adamcağıza bakıyorsunuz, bense büyük bir adama. İkimiz de bundan yarar sağlayabiliriz.

İmparator o akşam Kardinal'e Papaz'ın adını sordu.

Ve Mösyö Myriel, bir süre sonra Digne'e kardinal olarak atandığını öğrenince çok şaşırdı.

Mösyö Myriel'in ömrünün ilk çağı hakkında anlatılanlardaki gerçeklik payı nedir? Bunu kimse bilmiyor. Mösyö Myriel'in ailesini Devrim'den önce tanıyan pek az kimse vardı.

Konuşan çok ağız, ama düşünen pek az kafa bulunan küçük şe-

hirlerden birine yeni gelen herkesin kaderini Mösyö Myriel'in de paylaşması gerekiyordu. Piskopos olmasına rağmen ve tam da piskopos olduğu için bu kadere katlanmak zorundaydı. Ama adının karıştığı söylentiler, söylenti olmaktan öteye gitmiyordu. Kuru dedikodu, kuru söz, kuru iftira hatta laf bile değil, Güney'de söylendiği gibi *palavra*ydı.

Her neyse, Digne'de dokuz yıl piskoposluk ettikten, oturduktan sonra bütün bu söylentiler, küçük şehirleri, küçük insanları meşgul eden bu lakırdı kırıntıları tamamen unutulup gitmişti. Bir daha kimse bunlardan söz etmeye, hatta bunları anmaya cesaret edemedi.

Mösyö Myriel Digne'e geldiğinde yanında yaşlı bir kız vardı. Matmazel Baptistine'di bu: Mösyö Myriel'in kendisinden on yaş küçük kız kardeşi.

Evde çalışan olarak, Matmazel Baptistine'le yaşıt, Madam Magloire adında bir hizmetçileri vardı. Bu Madam Magloire papaz efendinin hizmetçiliğini yaptıktan sonra, şimdi artık hem matmazelin odacısı hem de monsenyörün kâhya kadınlığı unvanlarını kendinde toplamış bulunuyordu.

Matmazel Baptistine uzun, solgun, zayıf, yumuşak bir kişiydi; "saygıdeğer" kelimesinin ifade ettiği ideali gerçekleştiriyordu, oysa bir kadının saygıya değer olması için mutlaka anne olması gerekirmiş gibi görünürdü. Hiçbir zaman güzel olmamıştı; sürekli hayır işleri içinde geçen hayatı ona bir beyazlık, aydınlık katmıştı. Öyle ki ihtiyarlığında, iyilikten kaynaklandığını söyleyebileceğimiz bir güzellik gelmişti üstüne. Gençliğinde cılızlık olan şey, olgunluk çağında şeffaflık halini almıştı ve bu şeffaflık da içindeki meleğin varlığını belli ediyordu. O, bir bakire olmaktan çok bir ruhtu. Kişiliği gölgeden yapılmış gibiydi; ancak cinsiyetini belli edecek kadar bir cismi vardı. Parıltıdan yapılmıştı daima önüne bakan iri gözler; bir ruhun yeryüzünde kalması için bahaneydiler.

Madam Magloire beyaz, yağlı, tombul, telaşlı bir küçücük ihtiyardı. Daima soluk soluğaydı. Bu da önce hamaratlığından sonra da astımından ileri geliyordu.

Geldiğinde Mösyö Myriel'i, protokol sıralamasında piskoposları tuğgenerallerden hemen sonraya koyan imparatorluk kararnamelerine uygun bir şatafatla karşılayıp piskoposluk sarayına yerleştir-

diler. İlk ziyaretçileri belediye başkanıyla belediye meclisi başkanı oldu. O da ilk ziyaretini generale ve valiye yaptı.

Yerleşme sona erince şehir halkı, artık piskoposunu iş başında görmeyi beklemeye başladı.

II
MÖSYÖ MYRIEL
MONSENYÖR BIENVENU OLUYOR

Digne'deki piskoposluk sarayı hastaneyle bitişikti.

Piskoposluk sarayı, 1712 yılında Digne Piskoposu olan Paris İlahiyat Fakültesi doktorlarından Simore Rahibi Monsenyör Henri Puget tarafından, geçen yüzyılın başlarında inşa ettirilmiş geniş ve güzel bir taş konaktı. Hakiki bir aristokrat ikametgâhıydı. Piskoposun özel dairesi salonlar, odalar, eski Floransa tarzında kemerli gezinti yerleriyle hayli geniş tören avlusu, şahane ağaçlar dikili bahçeler... Her şey ama her şey tantanalı bir hava taşıyordu. Zemin katta bulunan ve bahçeye açılan uzun ve nefis bir galeri biçimindeki yemek salonunda, Monsenyör Henri Puget 29 Temmuz 1714 günü, monsenyörlerden Embrun Prensi Başpiskopos Charles Brûlart de Genlis, Grasse Piskoposu Antoine de Mesgrigny, Fransa Başrahibi Saint-Honoré de Lérins'in Rahibi Phillippe de Vendôme, Piskopos Vence Baronu François de Berton de Grillon, Piskopos Glandève Senyörü César de Sabran de Forcalquier ve tapınak rahibi, kralın günlük vaizi, Piskopos, Senez Senyörü Jean Soanen şerefine bir ziyafet vermişti. Bu yedi saygıdeğer kişinin portreleri bu salonu süslediği gibi, o unutulmaz 29 Temmuz 1714 tarihi de yine burada, beyaz bir mermer masaya altın harflerle kazınmış bulunuyordu.

Hastaneyse küçük bir bahçesi olan tek katlı, dar ve alçak bir evdi.

Gelişinden üç gün sonra Piskopos, hastaneyi ziyaret etti. Ziyaretten sonra, müdürden evine kadar gelmesi ricasında bulundu.

– Müdür Bey, şu an hastanenizde kaç hasta var? diye sordu ona.

– Yirmi altı, Monsenyör.

– Ben de o kadar saymıştım, dedi Piskopos.

– Yataklar birbirine çok yakın, diye devam etti müdür.

– Bunu ben de fark ettim.

– Koğuşlar odalardan ibaret, havalandırılmaları zor oluyor.

– Bana da öyle göründü.

– Sonra güneş açtığında bahçe, nekahette olanlar için çok küçük kalıyor.

– Ben de öyle diyordum.

– Salgın hastalıklarda –bu yıl tifüs oldu, iki yıl önce isilik salgını olmuştu, bazen yüzlerce hasta oluyor– ne yapacağımızı şaşırıyoruz.

– Ben de bunu düşündüm.

– Elden ne gelir ki Monsenyör? dedi müdür. Katlanmak gerek.

Bu konuşma, zemin kattaki yemek salonunda geçiyordu.

Piskopos bir an sustuktan sonra birden hastane müdürüne doğru döndü.

– Müdür Bey, dedi, yalnızca bu salona kaç yatak konulabileceğini tahmin ediyorsunuz?

Müdür şaşkınlıkla:

– Monsenyör'ün yemek salonlarına mı? diye haykırdı.

Piskopos bakışlarını salonda gezdiriyor, görünüşe göre salonu gözleriyle ölçüp biçerek hesaplar yapıyordu.

Kendi kendisiyle konuşur gibi:

– Pekâlâ yirmi yatak alır, dedikten sonra sesini yükseltti:

– Bakın Müdür Bey, dedi, size söylüyorum. Burada besbelli bir yanlışlık var. Siz, beş veya altı küçük odada yirmi altı kişisiniz. Bizse burada üç kişiyiz, oysa altmış kişilik yerimiz var. Size diyorum, bu iş yanlış. Siz benim yerimde oturuyorsunuz, ben de sizinkinde. Bana evimi geri veriniz. Sizin yeriniz burası.

Ertesi gün, yirmi altı zavallı hasta piskoposluk sarayına, Piskopos da hastaneye yerleşmişti.

Ailesi devrimde mahvolduğundan, Mösyö Myriel'in malı mülkü yoktu. Kız kardeşinin ömür boyu beş yüz franklık bir geliri vardı ki, bu da ancak onun papaz evindeki kişisel masraflarına yetiyordu. Mösyö Myriel, piskopos sıfatıyla devletten on beş bin frank tutarında bir aylık alıyordu. Daha hastane binasına yerleştiği gün bu parayı nasıl kullanacağını, ilk ve son defa olmak üzere, aşağıdaki gibi tespit etti. Kendi eliyle yazdığı bir notu buraya olduğu gibi alıyoruz:

EVİMİN GİDERLERİNİ DÜZENLEYEN NOT

Küçük ilahiyat okulu için..... bin beş yüz lira,
Cemaat toplantıları için..... yüz lira,
Montdidier Lazarist rahipleri için ..... yüz lira,
Paris'teki yabancı papaz okulları için..... iki yüz lira,
Kutsal-Ruh cemaati için ..... yüz elli lira,
Kutsal Topraklar Kilisesi için..... yüz lira,
Ana, şefkat dernekleri için ..... üç yüz lira,
Arlès'daki dernek için, ek olarak..... elli lira,
Hapishanelerin ıslahı için..... dört yüz lira,
Mahpusların refahı ve kurtuluşu için ..... beş yüz lira,
Borç yüzünden hapse düşmüş aile
babalarının tahliyesi için..... bin lira,
Piskoposluk bölgesindeki yoksul okul
öğretmenlerinin aylığına ek ..... iki bin lira,
Yukarı Alplerdeki yedek ambarı için ..... yüz lira,
Digne, Manosque ve Sisteron'daki kadınlar
cemaatine, muhtaç kız çocuklarının
parasız eğitimleri için..... bin beş yüz lira,
Yoksullar için ..... altı bin lira,
Kişisel masrafım ..... bin lira,
Toplam..... on beş bin lira.

Digne Piskoposluğu makamını işgal ettiği süre boyunca Mösyö Myriel, bu düzenlemede hiçbir değişiklik yapmadı. Görüldüğü gibi buna "evimin giderlerini düzenleme" adını veriyordu Mösyö Myriel.

Matmazel Baptistine, bu düzeni mutlak bir itaatle benimsedi. Bu azizleşmiş kız için Monsenyör de Digne, hem kardeşi hem piskoposuydu; doğası bakımından dostu, kilise bakımından üstüydü. Onu seviyor ve ona kayıtsız şartsız saygı gösteriyordu. O konuştuğu zaman başını eğer, faaliyete geçtiği zaman ona katılırdı. Yalnız hizmetçi, Madam Magloire biraz söylenmişti bu duruma. Görüldüğü gibi Piskopos, kendisi için ancak bin lira ayırmıştı. Bu da, Matmazel Baptistine'in aylığıyla birleştirildiğinde, yılda bin beş yüz frank ediyordu. İşte bu iki ihtiyar kadınla bu ihtiyar adam, yaşamlarını bu bin beş yüz frankla sürdürüyorlardı.

Ve bir köy papazı Digne'e geldiğinde, Mösyö Piskopos, Madam Magloire'ın sıkı tasarrufu ve Matmazel Baptistine'in akıllıca idaresi sayesinde onu ağırlamak imkânını yine de bulurdu.

Digne'e geleli üç ay olmuştu ki, bir gün Piskopos:

– Bütün bunlar beni hayli darda bırakıyor! dedi.

– Sanırım, diye haykırdı Madam Magloire. Ne var ki, şehirdeki araba masraflarıyla, piskoposluk bölgesindeki teftiş gezilerinin masrafları için vilayetin kendisine ödemesi gereken parayı Monsenyör henüz istemediler bile. Eski piskoposlar için usuldendi bu.

– Sahi! dedi Piskopos. Hakkınız var Madam Magloire.

Ve isteğini iletti.

Bir süre sonra bu dileği göz önüne alan genel meclis, oylama yaparak Mösyö Piskopos'a araba, posta ve ruhani bölge teftişleri masrafı karşılığı olarak ayrılan para adı altında, yılda üç bin frank ödenmesini kararlaştırdı.

Bu olay, bölge burjuvazisinin hayli şamata koparmasına yol açtı. Beş Yüzler Meclisi eski üyelerinden, On Sekiz Brumaire taraftarı ve Digne şehri yakınlarında kendisine tahsis edilmiş muhteşem bir senatörlük konağında oturan bir imparatorluk senatörü, bu vesileyle diyanet işleri nazırı Mösyö Bigot de Préameneu'ye öfkeli, mahrem bir pusula yazdı. Aşağıdaki satırları bu pusuladan aldık:

> Araba masraflarıymış! Nüfusu dört bin kişiyi bile bulmayan bir şehirde ne yapmak için? Teftiş gezisi masraflarıymış! Öncelikle bu teftiş gezileri neye yarar? Sonra bu dağlık bölgede nasıl araba sürersin? Yol yok, iz yok. Ancak atla gidiliyor. Château-Arnoux'daki Durance Köprüsü bile ancak öküz arabalarını taşıyabilecek güçte. Bu rahiplerin hepsi işte böyle açgözlü ve cimridir. Bizimkisi ilk geldiğinde iyilik havarisi gibi görünüyordu. Şimdi o da ötekiler gibi yapıyor. Beyimize karoça ve sürat arabası gerekmekte. Eski piskoposlar gibi lüks peşinde. Ah bu papaz milleti! Sayın Kont, işler ancak İmparator bizi bu kilise avenesinden kurtardığı zaman düzelecek. Kahrolsun Papa! (Roma'yla işler bozuluyordu.) Bana gelince, ben sadece Sezar'dan yanayım, vs. vs.

Buna karşılık, Madam Magloire durumdan son derece memnundu.

– İyi, diyordu Matmazel Baptistine'e. Monsenyör başkalarını kollamakla başladı, ama sonunda kendisini de düşünmek zorunda kaldı. Bütün hayır işlerini düzene koydu. Bize de üç bin lira düştü işte. Hele şükür!

O akşam, Piskopos aşağıdaki gibi bir not yazıp kız kardeşine verdi:

ARABA VE TEFTİŞ GEZİLERİ GİDERLERİ
Hastanedeki hastalara et suyu çorbası
vermek için..... bin beş yüz lira,
Aix'deki analara yardım derneği için ..... iki yüz elli lira,
Draguignan'daki analara yardım derneği için .... iki yüz elli lira,
Terk edilmiş çocuklar için ..... beş yüz lira,
Öksüz ve yetimler için ..... beş yüz lira,
Toplam ..... üç bin lira.

Evlenme ilanları, muafiyet belgeleri, geçici vaftizler, kilise veya şapel takdisleri, nikâhlar, vs. gibi piskoposluğa geçici gelir sağlayan işlemlerden alınan harçlara gelince, Piskopos bunları yoksullar hesabına sarsılmaz bir titizlikle öderken, aynı titizlikle zenginlerden tahsil etmekten de geri kalmıyordu.

Kısa zamanda bağış paraları akmaya başladı. Parası olan da olmayan da Mösyö Myriel'in kapısını çalıyor, bir kısmı sadaka yatırırken, öbür kısmı da yatırılan sadakaları almaya geliyordu. Bir yıl geçmemişti ki Piskopos, bütün hayırseverlerin haznedarı, bütün felaketzedelerin de kasadarı oldu. Büyük miktarda paralar geçiyordu elinden. Fakat hiçbir şey onun sürdürdüğü hayat tarzını değiştiremediği gibi, zaruri ihtiyaçlarına da en ufak fuzuli bir ek yaptıramadı.

Ne mümkün! Aşağılardaki sefalet daima yukarılardaki kardeşlik duygusundan fazla olduğundan, denilebilir ki her şey daha alınmadan veriliyordu. Çorak toprağa dökülen bir parça su gibi. Eline ne kadar geçerse geçsin, daima parasızdı. Bu yüzden kendinden veriyordu.

Âdet olduğu üzere piskoposlar, yazılı emirlerinin ve resmî mektuplarının başına kendi vaftiz adlarını koyduklarından, ülkenin yoksul ahalisi, bir çeşit sevgi içgüdüsüyle, piskoposun adları arasından kendileri için bir anlam taşıyanını seçmişler ve ona sadece

Monsenyör Bienvenu der olmuşlardı. Biz de onlar gibi yapıp fırsat düştükçe ona böyle diyeceğiz. Kaldı ki bu ad, piskoposumuzun hoşuna da gidiyordu.

– Seviyorum bu adı, diyordu. Bienvenu, monsenyörün kusurunu gideriyor.

Burada çizdiğimiz portrenin akla yakın olduğunu iddia etmiyoruz. Sadece onun aslına benzediğini söylemekle yetiniyoruz.

III
İYİ PİSKOPOSA ÇETİN PİSKOPOSLUK

Mösyö Piskopos arabasını sadakalaştırmıştı, ama teftiş gezilerini eskisi gibi sürdürmekten de geri kalmıyordu. Yorucu bir işti Digne Piskoposluğu. Pek az ova, pek çok dağ vardı ve az önce de okuduğumuz gibi, hemen hiç yol yoktu. Otuz iki köy kilisesi, kırk bir papaz vekilliği ve iki yüz seksen beş şubenin birer birer ziyaret edilmesi zor bir işti. Ama Mösyö Piskopos bu işin üstesinden geliyordu. Yakın yerlere yaya, ovadakilere iki tekerlekli köy arabası, dağdakilereyse katır semerine bağlanmış iskemle üzerinde gidiyordu. İki yaşlı kadın kendisine yoldaşlık ediyorlardı. Yol çok zahmetli olduğu zaman da yalnız gidiyordu.

Bir gün, piskoposluğa bağlı eski bir şehir olan Senez'e eşek sırtında geldi. O sıralar kesesi tamtakır olduğundan, başka bir taşıt bulmaya imkân olmamıştı. Piskoposluk binasının kapısında onu karşılamaya gelen şehrin belediye başkanı, utangaç ve şaşkın bakışlarla onun eşekten inişini seyrediyordu. Çevresindeki birkaç kasabalı gülüşüyorlardı.

– Sayın Belediye Başkanı, dedi Piskopos, ve sayın kasabalı baylar, görüyorum ki halim sizleri şaşırtıp utandırıyor. Yoksul bir rahibin, Hazreti İsa efendimizin bineği olan bir hayvana binmiş olmasını gerçekten kendini beğenmişlik sayıyorsunuz. İnanın ki, bunu zorda kaldığımdan yaptım, yoksa boş gururumdan değil.

Bu gezilerde hoşgörülü ve yumuşak olur, vaaz vermekten çok sohbet ederdi. Muhakemelerini ve örneklerini öyle uzaklarda aramazdı. Bir yerin halkına komşu yeri örnek gösterirdi. Sıkıntıya düşmüş kişilere hor davranılan bir kantonda şöyle derdi:

– Briançonlulara bakın hele! Muhtaçlara, dullara, yetim ve öksüzlere ötekilerden üç gün önce çayırlarını biçmek hakkını tanıdılar. Bunların evleri yıkıldığında parasız olarak yeniden yapıyorlar. Bu yüzden Tanrı'nın takdisini kazanmış bir bölge oldular. Bir asır, tam yüz yıl var ki içlerinden tek bir katil bile çıkmadı.

Kazancına, ürününe çokça düşkün köylerde şöyle diyordu:

– Embrunlüleri gidin de görün. Hasat vakti bir aile babasının oğulları askerde, kızları şehirde hizmetteyse ve kendisi de hasta ve iş yapamaz durumda bulunuyorsa, papaz vaazlarında ona yardım edilmesini ister. Böylece, pazar günü ayinden sonra bütün köy halkı, erkek kadın, çoluk çocuk o biçarenin tarlasına gidip ekinlerini kaldırır, samanını ve tanelerini de ambarına taşırlar.

Para ve miras meselelerinden ötürü parçalanmış ailelere şunları söylüyordu:

– Devolny dağlılarına bakın hele! Öyle vahşi bir bölge ki orası, elli yılda bir bile bir bülbülün öttüğü duyulmaz. İşte orada, bir ailede baba öldüğü zaman oğullar, koca bulabilsinler diye malı mülkü kızlara bırakıp gurbete para kazanmaya giderler.

Birbirlerini mahkemeye vermeye meraklı çiftçilerin pullu kâğıtlar arasında iflas edip gittikleri kantonlarda şöyle derdi:

– Queyras Vadisi'ndeki şu iyi köylülere bakın. Topu topu üç bin can. Ama yaradana kurban olayım. Sanırsınız ki bir küçük cumhuriyet; ne yargıç ne de mübaşir bilirler. Belediye başkanı her işi görür. Vergileri bölüştürür, herkesi adaletli bir şekilde vergilendirir, miras kalan malları ücretsiz paylaştırır, ilanları bedelsiz verir. Ona itaat ederler, çünkü sade insanların arasında doğru bir insandır.

Okul öğretmeni bulunmayan köylerde, yine Queyraslıları örnek gösteriyordu:

– Biliyor musunuz nasıl yapıyor onlar? diyordu. On iki, on beş ocaklı küçük bir yer bir öğretmeni devamlı olarak besleyemeyeceğine göre, bütün vadi halkı birleşip bir öğretmen tutuyorlar, o da köy köy dolaşıp sekiz gün birinde, on gün ötekinde kalarak ders veriyor. Bu hocalar panayırlara da gidiyorlar, oralarda gördüm onları. Şapkalarının şeridinde taşıdıkları tüy kalemlerden tanınıyorlar. Yalnız okuma öğretenler tek kalem, hem okuma hem hesap öğretenler iki kalem, hem okuma hem hesap hem de Latince öğ-

retenlerse üç kalem taşıyorlar. Bu sonuncular büyük birer bilgin oluyorlar. Oysa cahillik ne utanılacak şey! Siz de Queyraslılar gibi yapmalısınız.

İşte böyle ciddi ve babacan konuşuyordu onlarla. Verecek örnek bulamadığı zamanlar, kendisi meseller uyduruyordu. Dosdoğru amaca yönelen, cümleleri az, canlandırdıkları hayallerse bol şeylerdi bunlar. İsa'nın konuşma sanatı da buydu zaten: inanmış ve inandırıcı.

IV
SÖZLERE UYGUN İŞLER

Piskopos'un sohbeti tatlı ve neşeliydi. Ömürlerini onun yanında geçiren iki kadının seviyesine göre davranıyordu. Güldüğü zaman, bir okul çocuğu gibi gülerdi.

Madam Magloire ona gönülden "Yüce Efendimiz" diye hitap ederdi. Bir gün Piskopos, koltuğundan kalkıp bir kitap almak için kütüphanesine doğru yürüdü. Üst raflarda duran kitaplardan biriydi bu. Boyu epeyce kısa olduğundan, almak istediği kitaba bir türlü erişemiyordu.

– Madam Magloire, bana bir iskemle getirin, dedi. Yüceliğim şu rafa kadar erişemiyor.

Uzak akrabalarından biri olan Lô Kontesi, Piskopos'un huzurundayken, üç oğlunun "umutları" dediği şeyleri birer birer sıralama fırsatını hemen hiç kaçırmazdı. Çok yaşlı, birer ayağı çukurda birçok akrabası vardı kontesin ve oğulları da bunların mirasçılarıydı. Üç oğlundan en genci bir büyük haladan tam yüz bin liralık bir mirasa konacaktı. İkincisi, amcasının düklük unvanına adaydı. En büyükleriyse dedesinden Yüksek Yasama Meclisi üyeliğini devralacaktı. Piskopos, bu masum ve bağışlanabilir analık gösterisini genellikle sessiz sedasız dinlerdi. Ne var ki, bir defasında Madam de Lô bütün bu miras işlerini, bu "umutlar"ı etraflı bir şekilde tekrarladığı sırada, Piskopos her zamankinden daha dalgın görünüyordu. Kontes sabrı taşmış bir edayla lakırdısını kesip:

– İlahi yeğen! Ne düşünüp duruyorsunuz böyle canım? dedi.

– İlgi çekici bir şey düşünüyorum, diye cevap verdi Piskopos.

Sanırım Aziz Augustinus'taydı: "Umudunuzu ancak hiçbir zaman mirasına konamayacağınız kimselere bağlayın."

Bir başka sefer de ülkenin soylu kişilerinden birinin vefatını bildiren bir mektup almıştı. Mektupta upuzun bir sayfa boyunca ölünün unvanları ve ayrıca bütün akraba ve taallukatının derebeylik ve asalet sıfatları bir bir sayılıp dökülüyordu:

– Ölünün amma da sağlam sırtı var! diye bağırdı Piskopos. Ona rahat rahat taşıttıkları şu unvanlara bak, ne muhteşem bir yük! Mezar çukurunu bile kendi boş gururlarını tatmin yolunda kullanmak için şu insanlar ne kadar da ince düşünceli oluyorlar.

Sırası geldiğinde, içinde hemen daima ciddi bir anlam bulunan tatlı bir alaycılığı vardı. Bir paskalya öncesi büyük perhizinde Digne'e genç bir papaz yardımcısı geldi ve katedralde vaaz verdi. Belagati oldukça yerindeydi. Vaazının konusu hayır işlemekti. Elinden geldiğince dehşet verici bir biçimde tasvir ettiği cehennemden kurtulup, yine elinden geldiğince arzulanır ve sevimli bir biçimde anlattığı cennete erişebilmek için zenginleri yoksullara bir şeyler vermeye çağırdı. Dinleyiciler arasında Mösyö Géborand adında, işten güçten elini çekmiş zengin bir tüccar bulunuyordu. Kaba yünlü kumaş, şayak, çuha ve bir çeşit fes imal ederek iki milyon kazanmıştı. Ömründe bir tek yoksula bile sadaka vermemiş bir kişiydi Mösyö Géborand. Fakat bu vaazı dinledikten sonra, her pazar katedralin kapısındaki ihtiyar dilenci kadınlara bir metelik vermeye başladığı görüldü. Meteliği paylaşacak dilenciler altı kişiydiler. Bir gün onu hayrını yaparken gören Piskopos, gülümseyerek kız kardeşine:

– Bak, Mösyö Géborand bir metelikle cennet satın alıyor, dedi.

Bir hayır işi söz konusu oldu mu, reddedilmek bile onu yıldırmaz, hemen karşısındakini düşünmeye zorlayacak sözler bulup söylerdi. Bir keresinde, şehrin salonlarından birinde yoksullar için para topluyordu. İhtiyar, zengin ve cimri Champtercier Markisi de oradaydı. Bu marki hem aşırı kralcı hem de Voltaireci olmak gibi bir marifete sahipti. Bu çeşit insanlar olmuştur. Piskopos onun yanına gelince koluna dokundu:

– Marki hazretleri, bana bir şeyler vermeniz gerekiyor.

Marki döndü ve kuru bir edayla:

– Monsenyör, benim kendi yoksullarım var, diye cevap verdi.

– Öyleyse onları verin bana, dedi Piskopos.

Bir gün katedralde şu vaazı verdi:

"Çok aziz kardeşlerim, iyi dostlarım. Fransa'da bir milyon üç yüz yirmi bin köy evinin dışa açılan sadece üç deliği, bir milyon sekiz yüz on yedi bininin iki deliği, yani bir kapısıyla bir penceresi ve nihayet üç yüz kırk altı bin kulübenin de ancak bir tek deliği, yani kapısı var. Ve bunun nedeni de kapı, pencere vergisi denilen şey. Şimdi siz yoksul aileleri, yaşlı kadınları, küçücük çocukları bu barınaklara koyun, sonra da hummaları, hastalıkları seyredin! Heyhat! Tanrı insanlara havayı veriyor, yasaysa bunu onlara satıyor. Ben yasayı suçlamıyorum! Ama Tanrı'ya şükrediyorum. Isère'de, Var'da, Yukarı ve Aşağı Alplerde köylülerin çek-çek arabaları bile yok, gübreyi insan sırtında taşıyorlar; yakacak kandilleri olmadığından çıralar, reçineye batırılmış ip parçaları yakıyorlar. Bütün yukarı Dauphiné bölgesinde bu böyle. Altı aylık ekmeklerini birden yapıp bunu tezek ateşinde pişiriyorlar. Kışın bu ekmeği baltayla kesiyor ve yiyebilmek için yirmi dört saat suda tutuyorlar. Kardeşlerim, merhametli olunuz! Çevrenizdekiler nasıl acı çekiyorlar, görünüz."

Provencelı olduğundan, bütün güneyli aksanlarına kısa zamanda yatkınlık kazanmıştı. Mesela aşağı Languedoclular gibi "*Eh bé! moussu, sès sagé?*"; Aşağı Alpliler gibi "*Onté anaras passa?*"; ya da Yukarı Dauphinéliler gibi "*Puerte un bouen moutou embe un bouen froumage grase*," derdi. Bu da halkın çok hoşuna gidiyor ve onun bütün ruhlara kolayca nüfuz etmesine yardımcı oluyordu. İster kulübede, ister dağ başında olsun kendi evindeymiş gibiydi. En derin anlamlı şeyleri en amiyane ifadeler içinde söylemeyi biliyordu. Herkesle anlayacağı dilden konuştuğundan, herkesin gönlünü fethediyordu.

Zaten, yüksek sosyete için neyse, halktan insanlar için de oydu.

Hiçbir şeyi hemencecik, hal ve şartları göz önüne almadan mahkûm etmezdi. "Hele yanılgıya götüren yolu bir görelim," derdi.

Kendisinin de gülümseyerek söylediği gibi, eski bir günahkâr olduğundan, katı ahlakçılara has bağnazlıktan tamamen uzaktı ve hatır gönül tanımaz fazilet erbabı gibi kaşlarını çatmadan ve ol-

dukça yüksekten, aşağıdaki gibi özetleyebileceğimiz bir doktrini öğretirdi:

"İnsanoğlu, kendisi için hem bir yük hem de bir baştan çıkarıcı olan bir ten taşır üstünde. O, bu teni hem taşır hem de ona boyun eğer."

"İnsanoğlu bu teni gözaltında tutmalı, zapturapta almalı, bastırmalı ve ancak son kerteye kadar dayandıktan sonra ona uymalıdır. Bu boyun eğiş de gerçi bir suç, ama bağışlanabilir bir suçtur. Düşüş olmasına düşüştür, ama dizüstüne bir düşüştür ve sonunda duayla tamamlanabilir."

"Aziz mertebesine erişmek bir istisna, doğru olmak bir kuraldır. Yanılın, kusurda bulunun, günah işleyin, ama doğru olun."

"İnsanoğlu için yasa, olabildiğince az günah işlemektir. Hiç günah işlememek, ancak melek rüyasıdır. Dünyevi olan her şey günaha bağlıdır. Bir çekim merkezidir günah."

Herkesin bağırıp çağırdığını, çarçabuk gocunup öfkelendiğini görünce:

– Ah! Ah! derdi gülümseyerek. Açıkça görülüyor ki herkesin işlediği büyük bir cürüm bu. Telaşa kapılan ikiyüzlüler hemen itiraza başlayıp kendilerini temize çıkarmaya yelteniyorlar.

İnsan topluluğunun ağırlığı altında ezilen kadınlara ve yoksullara karşı çok bağışlayıcıydı. Şöyle derdi:

– Kadınların, çocukların, hizmetkârların, acizlerin, muhtaçların ve cahillerin kusurları kocaların, babaların, efendilerin, güçlülerin, zenginlerin ve bilginlerin kusurudur.

Bir başka dediği de şuydu:

– Bilgisizlere elinizden geldiği kadar çok şey öğretiniz. Parasız öğrenim vermediği için toplum suçludur; yarattığı karanlığın sorumlusu odur. Bir ruh eğer karanlıkla doluysa, günah orada işini görür. Suçlu, günah işleyen değil, karanlığı yaratandır.

Görüldüğü gibi, her şey hakkında garip ve kendine özgü bir yargılama tarzı vardı. Sanırım bunu İncil'den almıştı o.

Bir gün bir salonda, hazırlık soruşturulması yapılan ve yakında yargısı başlayacak olan bir cinayet davasından bahsedildiğini işitti. Zavallı bir adam bir kadına ve ondan doğma çocuğuna olan sevgisinden ve de çaresizliğinden, kalp para basma yolunu tut-

muştu. O devirde kalpazanlık hâlâ ölümle cezalandırılıyordu. Kadın, adamın daha ilk yaptığı kalp parayı kullanırken tutuklanmıştı. Onu ele geçirmişlerdi ve sadece onun aleyhinde kanıtlar vardı ortada. Yalnızca kadın, âşığını suçlayabilir ve itirafıyla onu mahvedebilirdi. İnkâr etti, ısrar ettiler. İnkâr etmekte direndi. Bunun üzerine kralın savcısının kafasında bir fikir belirdi: Kadının sevgilisi hakkında bir sadakatsizlik masalı uydurdu, ustaca tertiplenmiş mektup parçalarıyla zavallı kadını bir rakibesi olduğuna ve adamın onu aldattığına inandırmayı başardı. O zaman, kıskançlıktan çılgına dönen kadın aşığını ele verdi, her şeyi itiraf etti, her şey ispatlandı. Adam mahvolmuştu. Yakında, suç ortağıyla birlikte, Aix şehrinde yargılanacaktı. Olay dilden dile dolaşıyordu. Herkes savcının maharetine hayranlık duyuyordu. İşe kıskançlığı sokarak öfke aracılığıyla gerçeğin aydınlanmasını sağlamış, intikam duygusundan adaleti çıkarmıştı. Piskopos, bütün bu anlatılanları sessizce dinliyordu. Bittiği zaman sordu:

– Nerede yargılanacak bu adamla bu kadın?

– Ağır ceza mahkemesinde.

Tekrar sordu:

– Peki ya sayın kral savcısını nerede yargılayacaklar?

Digne trajik bir maceraya tanık oldu. Adamın biri cinayetten ölüme mahkûm edildi. Ne tam okumuş ne de tam cahil bir bahtsızdı bu. Panayırlarda soytarılık ederek, yazıcılık yaparak hayatını kazanıyordu. Dava şehir halkını hayli meşgul etti. Hükmün infazı için belirlenen günün arifesinde hapishanenin papazı hastalandı. Mahkûmun son anlarında yanında bulunacak bir rahibe ihtiyaç vardı. Gidip köy papazını çağırdılar. Söylendiğine göre, o da:

– Bu iş beni ilgilendirmez. Tam bir angarya ve o soytarı bana göre değil. Ben de hastayım, hem zaten orası benim yerim değil, diyerek reddetti.

Bu cevabı kendisine ilettiklerinde, Piskopos şöyle dedi:

– Papaz efendinin hakkı var, onun yeri değil orası, benim yerim.

Hemen kalkıp hapishaneye gitti. "Soytarı"nın hücresine indi, ona adıyla seslendi, elini tuttu ve onunla konuştu. Yemeği ve uykuyu unutarak, mahkûmun ruhu için Tanrı'ya dua edip ona da kendi ruhu için dua ettirerek bütün günü onun yanında geçirdi.

Aynı zamanda en basit olan en büyük gerçekleri ona anlattı. Baba, kardeş, dost oldu; yalnız takdis ederken piskopostu. Ona her şeyi öğretti ve bu arada huzur ve teselli verdi. Umutsuzluk içinde ölecekti bu adam. Onun için ölüm uçurum gibi bir şeydi. Bu matemli eşiğin üzerinde ayakta titreyerek, kendisini dehşetle geri çekiyordu. Ölüme karşı büsbütün kayıtsız kalacak kadar cahil de değildi. Onu derinden sarsan mahkûmiyeti, bizi eşyanın sırlarından ayıran ve adına hayat dediğimiz bu bölmeyi onun çevresinde şurasından burasından âdeta yıkmıştı. Açılan bu uğursuz sahnelerden bu dünyanın dışına doğru durmadan bakıyor ve karanlıklardan başka hiçbir şey görmüyordu. Piskopos ona bir ışık gösterdi.

Ertesi gün, talihsiz adamı almaya geldiklerinde, Piskopos hâlâ oradaydı. Adamı takip etti ve kapüşonlu mor cüppesiyle, boynunda piskoposluk haçı olduğu halde, iplerle bağlanmış bu zavallıyla yan yana kalabalığın önüne çıktı.

Üstü açık arabaya onunla birlikte bindi, idam sehpasına onunla birlikte çıktı. Bir gün önce o kadar tasalı, o kadar yıkkın olan mahkûm, şimdi ışıltılı bir çehre taşıyordu. Ruhunun kutsal ruhla uzlaştığını hissediyor ve Tanrı'nın bağışlayıcılığına ereceğini umuyordu. Piskopos ona sarılıp öptü ve bıçağın düşeceği an ona: "İnsanın öldürdüğünü Tanrı yeniden diriltir, kardeşleri tarafından kovulan pederi bulur. Dua edin, inanın, hayata girin: Peder oradadır." İdam sehpasından indiği zaman bakışlarında ahaliyi etkisi altına alan bir şey vardı. Yüzündeki solgunluğun mu, yoksa huzur ve sükûnun mu daha hayranlığa layık olduğunu bilemiyorlardı. Yarı gülerek "sarayım" dediği mütevazı meskenine girerken, kız kardeşine:

– Piskoposlara yaraşır bir ayin idare ettim, dedi.

Çoğu zaman en yüce şeyler en az anlaşılabildiklerinden, şehirde bazı kişiler Piskopos'un bu davranışını yorumlarken, bunun bir gösteriş olduğunu söylediler. Fakat bu sadece salonlarda söylenen bir söz olarak kaldı. Azizce davranışlardan kötü anlam çıkarmak âdetinde olmayan halk, duygulandı ve hayran kaldı.

Piskopos'a gelince, giyotini görmek onda bir şok etkisi yarattı; uzun süre kendisine gelemedi.

Gerçekten de, idam sehpasını orada öyle kurulmuş, dimdik ayakta görmek insanda bir kâbus etkisi yapar. İnsan giyotini ken-

di gözleriyle görmediği sürece idam cezasına karşı az çok kayıtsız kalabilir, bu konuda ne evet ne de hayır diyebilir; fakat onu bir kere gördü mü, bunun sarsıntısı çok şiddetli olur; artık bir karar vermek, onun lehinde ya da aleyhinde tavır almak zorundadır. Maistre gibi bazıları ölüm cezasına hayrandırlar; Beccaria gibi başka bazılarıysa ondan nefret ederler. Giyotin, yasanın cisimleşmiş şeklidir; cezalandırıcı derler ona. Kendisi tarafsız olmadığı gibi, sizin de tarafsız olmanıza izin vermez. Onu gören, titremelerin en esrarlısıyla titrer. Bütün sosyal meseleler bir satırın çerçevesine kendi soru işaretlerini dikerler. İdam sehpası, bir tahta iskele ya da bir makine değildir; tahtadan, demirden ve iplerden ibaret cansız bir mekanizma da değildir. Ne idüğü bilinmez karanlık niyetleri olan bir çeşit canlı varlık gibidir o. Bu ahşap iskele sanki görüyor, bu makine işitiyor, bu mekanizma anlıyor, bu tahta, bu demir ve bu ipler istiyor, denilebilir. Varlığıyla ruhu daldırdığı korkunç rüya içinde idam sehpası, dehşet verici bir görünüm ortaya koyar ve yaptığı işle karışıp birleşir. İdam sehpası, celladın suç ortağıdır; o parçalar, insan eti yer, kan içer. İdam sehpası yargıçla marangozun birlikte meydana getirdikleri bir çeşit canavardır; verdiği ölümlerin toplamından yapılma korkunç bir hayat yaşayan bir hayalettir sanki.

Bu yüzden etkisi feci ve derin oldu. İnfazın ertesi günü ve hatta üzerinden birçok gün geçtikten sonra bile Piskopos bitkin görünüyordu. O uğursuz anın çarpıcı sükûneti kaybolmuştu; toplum adaletinin hayaleti ona musallat olmuştu. Genellikle bütün yaptığı işlerden gönlünü nurlandıran bir hoşnutlukla dönen bu insan, şimdi kendisini suçlar gibiydi. Zaman zaman kendisiyle konuşuyor, yarı duyulur bir sesle hazin monologlar kekeliyordu. Mesela kız kardeşinin bir akşam duyup zapt ettiği bir konuşmasında şöyle diyordu:

– Bunun bu kadar canavarca olduğunu hiç tahmin etmezdim. İnsanoğlunun yasalarını göremeyecek kadar tanrısal yasalara gömülüp kalmak hata olsa gerek. Ölüm ancak Tanrı'ya aittir. Ne hakla insanlar bu meçhul şeye el sürüyorlar?

Zamanla bu izlenimler hafifledi ve belki de büsbütün silindi. Ama Piskopos'un idamların yapıldığı meydandan geçmekten artık kaçınır olduğu da fark edildi.

Mösyö Myriel, hangi saatte olursa olsun hastaların, ölüm döşeğindekilerin başucuna çağrılabilirdi. En büyük görevinin, en büyük işinin bu olduğunu o mükemmelen biliyordu. Dulların ya da öksüz ve yetimlerin onu çağırmalarına da ihtiyaç yoktu: O, kendiliğinden gidiyordu onlara. Sevdiği kadını kaybeden erkeğin, çocuğunu kaybeden ananın yanında saatlerce hiç konuşmadan oturmasını biliyordu. Fakat susulacak zamanı bildiği gibi, konuşulacak zamanı da bilirdi. Hayran kalınacak bir teselliciydi. Acıyı gömerek silmeye değil, aksine umutla ululaştırmaya, yüceltmeye çalışırdı. Şöyle derdi: "Ölülere bakış tarzınıza dikkat ediniz. Çürüyen şeyi düşünmeyin. Gözünüzü ayırmadan bakın. Göğün derinliklerinde sevgili ölünüzün canlı ışığını göreceksiniz." İmanın en sağlıklı yol olduğunu biliyordu. Umutsuzluğa düşmüş insana tevekkül eden insanı göstererek ona öğüt vermeye, onu yatıştırmaya çalışır; bir yıldıza yönelen acıyı göstererek gözünü bir mezar çukurundan alamayan acıyı değiştirmeye çabalardı.

V
MONSENYÖR BIENVENU'NÜN CÜPPELERİNİN UZUN SÜRE DAYANMASI

Mösyö Myriel'in özel yaşamı da sosyal yaşamındaki düşüncelerle doluydu. Onu yakından tanımak fırsatını bulan bir kimse için Digne Piskoposu'nun kendi isteğiyle sürdürdüğü bu fukara yaşayışı, ibret verici ve hoş bir manzara olurdu.

Bütün ihtiyarlar ve çoğu düşünürler gibi o da az uyuyordu. Kısa ama derin bir uykuydu bu. Sabahları bir saat süreyle kendi içine kapanır, sonra katedralde ya da kendi evinde duasını okurdu. Duasını okuduktan sonra kendi ineklerinin sütüne bandığı çavdar ekmeğiyle kahvaltı ederdi. Daha sonra da çalışırdı.

Bir piskopos çok meşgul bir insandır. Her gün, piskoposluk sekreterini (ki genellikle piskoposluk meclislerinden bir rahiptir bu) ve her gün olmasa da sık sık başyardımcılarını görüşmek üzere kabul etmesi gerekir. Kontrol edilecek dinî kurumlar, verilecek imtiyazlar, gözden geçirilecek koskoca bir kilise kütüphanesi, dua kitapları, ilmihaller, ayin kitapları, yazılacak emirler, izin verilecek

vaazlar, bölge rahipleriyle belediye başkanları arasında giderilmesi gereken anlaşmazlıklar, ruhani yazışmalar, idari yazışmalar, bir yanda devlet, bir yanda papalık, kısacası bin bir türlü iş.

Bu bin bir türlü işten, ayin ve dualardan artan vaktini muhtaçlara, hastalara ve dertlilere ayırıyor; dertlilerden, hastalardan, muhtaçlardan kalan vaktini de çalışmaya veriyordu. Kâh bahçesini beller kâh okur kâh yazardı. Bu iki çeşit çalışmayı tek bir kelimeyle ifade eder, bahçıvanlık diye adlandırırdı. "Zihin bir bahçedir," derdi.

Eğer hava iyiyse, öğleye doğru dışarı çıkıp kırlarda ya da şehir içinde yaya olarak dolaşır, sık sık harap meskenlere girerdi. Tek başına düşüncelerine dalmış halde, gözü yerde, uzun bastonuna dayanarak sırtında pamuklu sıcacık mor mantosu, kaba ayakkabılar içinde yine mor çoraplarıyla ve başında üç sivri ucundan altın yaldızlı ve püsküllü üç top sarkan yassı şapkasıyla yol aldığı görülürdü.

Onun bulunduğu her yerde bir bayram havası eserdi. Sanki geçerken uğrayışlarında ısıtıcı, aydınlatıcı bir şey vardı. Çocuklar, ihtiyarlar güneşi görmeye çıkar gibi piskoposu karşılamaya gelirlerdi kapı eşiklerine. O onları, onlar da onu takdis ederlerdi. Herhangi bir şeye ihtiyacı olanlara onun evini gösterirlerdi.

Şurada burada durup küçük oğlanlarla, küçük kızlarla konuşur, onlara gülümserdi. Parası olduğu zaman yoksulları, olmadığı zaman da zenginleri ziyaret ederdi.

Cüppelerini uzun süre kullandığı ve bunun farkına varılmasını da istemediği için, şehir içinde dolaşmaya daima mor mantosuyla çıkardı. Bu da onu yazın biraz rahatsız ediyordu.

Eve döndüğünde öğle yemeğini yerdi. Bu da sabah kahvaltısına benziyordu.

Akşam yemeğini saat sekiz buçukta kız kardeşiyle birlikte yerdi. Madam Magloire onların gerisinde ayakta durur, sofrada onlara saygı gösterirdi. Bu yemekten daha kanaatkârı olamazdı. Ama eğer Piskopos'un yemeğinde rahiplerinden biri de bulunuyorsa, Madam Magloire fırsattan faydalanarak Monsenyör'e nefis bir göl balığı ya da dağlara özgü leziz bir av eti sunardı. Her rahip iyi bir yemek için bahane olurdu. Piskopos da buna aldırmazdı. Bunun dı-

şında olağan yemeği, suda pişmiş sebzelerle zeytinyağlı çorbadan ibaretti. Bu yüzden şehirde, "Piskopos rahip yemeği yemediği zaman, keşiş yemeği yer," derlerdi.

Akşam yemeğinden sonra, Matmazel Baptistine ve Madam Magloire'la yarım saat kadar sohbet ederdi Piskopos. Bundan sonra odasına çekilir ve yazmaya koyulurdu. Bazen tek tek kâğıtlar üzerine, bazen de bir kitap sayfasının kenarına yazardı. Okumuş ve biraz da bilgin bir adamdı. Oldukça ilgi çekici beş altı elyazması eser bırakmıştır. Bunlardan biri Tekvin'in "Başlangıçta Tanrı'nın ruhu suların üzerinde yüzüyordu" ibaresi üzerine bir inceleme yazısıdır. Bu eserinde söz konusu ibareyi üç ayrı metinle karşılaştırır: "Tanrı'nın rüzgârları esiyordu" diyen Arapça ibare, "Yukarılardan gelen bir rüzgâr yeryüzüne doğru koşuyordu" şeklindeki Flavius Josèphe'in ifadesi ve nihayet "Tanrı'dan gelen bir rüzgâr suların yüzünde esiyordu" diyen Onkelos'un Aramice çevirileri. Başka bir yazısındaysa, bu kitabın yazarının büyük amcası Ptolémaios Piskoposu Hugo'nun ilahiyatla ilgili eserlerini inceler ve geçen yüzyılda Barleycourt takma adıyla yayımlanmış çeşitli risalelerin bu piskoposa ait olması gerektiği sonucuna varır.

Bazen de, elindeki kitap ne olursa olsun, okurken birdenbire derin bir düşünceye dalar ve bu dalgınlığından kurtulduğunda hemen elindeki cildin sayfaları üzerine birkaç satır bir şeyler yazardı. Bu satırların, içine yazıldıkları kitapla çoğu zaman hiçbir ilgisi yoktu. Mesela şu an önünüzde bir kitabın sayfa kenarlarına onun tarafından yazılmış bir not duruyor. Kitabın adı: *Lord Germain'in General Clinton ve General Cornwallis ve Amerika'daki Amirallerle Mektuplaşmaları. Versailles'da Poinçot Kitabevi ve Paris'te Augustins Rıhtımı'nda Pissot Kitabevi.*

Not şöyle:

> Ey, var olan siz!
>
> Siz ki, adınız kilise adamlarına göre Kadir-i Mutlak, Makabelere göre Yaradan, Efeslilere göre Özgürlük, Baruch'a göre Ululuk, Mezmurlara göre Hikmet ve Hakikat, Yohanna'ya göre Işık, krallara göre Rab, Hicret kitabına göre ilahi takdir, Levililere göre Kutsal Varlık, Esdras'a göre Adalet, yaratıklara göre Tanrı, insana gö-

re Baba'dır ve Hz. Süleyman da size Bağışlayan adını veriyor: İşte bütün adlarınız arasında en güzeli.

Akşam saat dokuza doğru iki kadın çekilip birinci kattaki odalarına çıkar, onu sabaha kadar zemin katta yalnız bırakırlardı.

Burada, Mösyö Digne Piskoposu'nun meskeni hakkında tam bir fikir vermemiz gerekiyor.

VI
EVİNİ KİME KORUTUYORDU

Söylediğimiz gibi, Piskopos'un oturduğu ev zemin katının yanı sıra tek bir kattan ibaretti: zemin katta üç oda, birinci katta üç oda, bir de üstte tavan arası. Evin arka tarafında çeyrek dönümlük bir bahçe vardı. İki kadın birinci katı işgal ediyorlardı. Piskopos aşağıda oturuyordu. Sokağa bakan birinci oda onun yemek odası, ikincisi yatak odası, üçüncüsü de ibadethanesiydi. İbadethaneden çıkabilmek için yatak odasından, buradan çıkabilmek için de yemek odasından geçmek gerekiyordu. İbadethanede dipte, kapalı bir yataklık ve içinde de misafirler için bir yatak bulunuyordu. Mösyö Piskopos bu yatağı bazen iş için, bazen de cemaatlerinin ihtiyaçları dolayısıyla Digne'e gelmek zorunda kalan köy papazlarına sunardı.

Hastanenin eczanesi, eve eklenen bahçedeki bu küçük yapı, mutfak ve şarap kileri haline getirilmişti.

Bahçede bundan başka, hastanenin eski mutfağı olan ve içinde Piskopos'un iki inek beslediği bir de ahır vardı. İneklerin verdikleri sütün miktarı ne olursa olsun, Piskopos bunun yarısını her sabah mutlaka hastanedeki hastalara gönderiyordu. "Aşarımı ödüyorum," derdi.

Odası oldukça büyüktü ve kış mevsiminde ısıtılması da oldukça güçtü. Digne'de odun çok pahalı olduğundan, inek ahırında bir tahta bölmeyle ayrılmış kapalı bir yer yaptırmayı düşünmüştü. Çok soğuk havalarda akşamlarını bu bölmede geçiriyordu. Buraya "kışlık salon" adını takmıştı.

Yemek odasında olduğu gibi, bu kışlık salonda da beyaz tah-

tadan dört köşe bir masayla dört hasır sandalyeden başka bir şey yoktu. Yemek odasında bundan başka zamk ve yumurta akıyla yapılmış, sulu boyayla pembeye boyanmış bir de eski büfe bulunuyordu. Piskopos, buna benzer başka bir büfeyi de, beyaz örtüler ve taklit dantellerle uygun bir tarzda örterek ibadethanesini süsleyen bir mihrap haline getirmişti.

Digne'deki zengin tövbekâr hanımlar, sofu kadınlar, Monsenyör'ün ibadethanesine yaptırılacak yeni bir mihrabın masrafını karşılamak için aralarında kaç kere para toplamışlardı ama Piskopos her defasında parayı alıp yoksullara vermişti. "Mihrapların en güzeli, teselli bulup Tanrı'ya şükreden bir bahtsızın ruhudur," diyordu.

İbadethanesinde hasırdan iki dua iskemlesi, yatak odasında da yine kolları hasırdan bir koltuğu vardı. Zorunlu olarak, yedi sekiz kişi birden, mesela vali yahut general, yahut garnizon bölüğü kurmayı ya da küçük ilahiyat okulu öğrencilerinden bazıları ziyaretine geldiğinde, ahırdaki kışlık salonun sandalyelerini, ibadethanedeki dua iskemlelerini ve yatak odasındaki koltuğu da almak gerekiyordu. Böylece ziyaretçiler için oturacak on bir kadar yer bulunabiliyordu. Her yeni ziyaretçinin gelişiyle odalardan birini boşaltıyorlardı.

Bazen on iki kişi de olurlardı. O zaman Piskopos, sıkıntılı durumu gizlemek için, eğer mevsim kışsa şöminenin yanında ayakta durur, yazsa bahçede ileri geri dolaşırdı.

Kapalı yataklıkta da bir sandalye vardı, ama hasırı yarı yarıya dökülmüş ve sadece üç ayağı kalmış olan bu sandalye ancak duvara dayandırılırsa bir işe yarıyordu. Gerçi Matmazel Baptistine'in odasında da tahta kısımları vaktiyle altın yaldızlı olan, çiçekli Çin canfesiyle kaplı yüksek arkalıklı büyük bir koltuk bulunuyordu, ama merdiven çok dar olduğundan bu koltuğu birinci kata çıkarmak için pencereden geçirmek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden onu yedek mobilyadan saymaya imkân yoktu.

Matmazel Baptistine'in gözü, dallı çiçekli sarı Utrecht kadifesi kaplı, kuğu boynu tarzında ve kanepesi de olan maundan bir salon takımı satın almaktaydı. Ama bu en azından beş yüz franka patlayacağından, oysa bu iş için beş yılda ancak kırk iki frank on mete-

lik biriktirebildiğinden, sonunda bu arzusundan vazgeçmişti. Zaten, kim erişebilmiştir ki kafasındaki ideale?

Piskoposun yatak odasını göz önüne getirmek kadar kolay bir şey olamaz: bahçeye açılan bir kapı-pencerenin tam karşısında karyola; yeşil şayaktan cibinliği olan demirden bir hastane karyolası. Yatağın loşluğu içinde, bir perdenin gerisinde, dünya adamının eskiden sahip olduğu kibar alışkanlıklarını açığa vuran tuvalet aletleri; iki kapı, biri şöminenin yanında ibadethaneye açılıyor, öbürüyse kütüphanenin yanında, yemek odasına. Kütüphane, içi kitap dolu, camlı büyük bir dolap. Mermer taklidi boyanmış ahşap şömine genellikle hiç yanmaz. Şöminenin içinde demirden bir çift kütük desteği ve desteklerin dış uçlarını süsleyen kordonlu ve yivli ve yivlerinin içi vaktiyle gümüş kakmalı olan birer vazo. Bir çeşit piskoposluk lüksüydü bu. Şöminenin üzerinde yaldızı dökülmüş bir tahta çerçeve içinde, aşınmış bir siyah kadife üstüne tutturulmuş gümüş kaplaması sıyrık bir haç; kapı-pencerenin yanında, üstünde bir mürekkep hokkası bulunan, karmakarışık kâğıtlarla, kalın ciltlerle yüklü bir masa. Masanın önünde hasır koltuk. Karyolanın önündeyse ibadethaneden alınmış bir dua iskemlesi.

Karyolanın iki yanındaki duvara, oval çerçeveler içinde iki portre asılmıştı. Resimlerin yanında bezin boş fonu üzerine yazılmış altın yaldızlı küçük yazılardan anlaşıldığına göre, portrelerden biri Saint-Claude Piskoposu Rahip Chaliot'ya, diğeriyse Chartres piskoposluk bölgesi, Cîteaux tarikatından Grand-Champ Rahibi, Agde piskopos muavini Rahip Tourteau'ya aitti. Piskopos hastanedeki hastaların yerini aldığı zaman portreleri burada bulmuş ve olduğu gibi bırakmıştı. Bunlar rahip ve muhtemelen birer bağışçıydılar, bu da onlara saygı göstermesi için yeterli iki sebepti. Bu iki zat hakkında bütün bildiği kral tarafından aynı gün, 27 Nisan 1785 günü birinin piskoposluğa, öbürünün de ömür boyu gelir sağlayan bir göreve getirilmiş olmalarıydı. Madam Magloire tozlarını almak için tabloları bir gün yerlerinden çıkardığında Piskopos bu özel bilgileri Grand-Champ Rahibi'nin portresinin arkasında, dört mühür mumuyla yapıştırılıp zamanla sararmış, dört köşe küçük bir kâğıt parçası üzerine beyazlaşmış bir mürekkeple yazılı olarak bulmuştu.

Penceresinde kaba yünlü kumaştan kadim bir perde asılıydı. O kadar eskimişti ki, bir yenisini alma masrafından kaçınmak için Madam Magloire, tam orta yerine kocaman bir dikiş çekmek zorunda kalmıştı. Bu dikiş bir haç biçimindeydi. Piskopos bunu sıklıkla belirtir, "Ne kadar da iyi oldu," derdi.

Zemin katta olsun birinci katta olsun istisnasız bütün odalar, kışla ve hastane usulünce, kireç suyuyla beyaza badanalanmıştı.

Ne var ki, ileride göreceğimiz gibi, Madam Magloire son yıllarda badanalanmış duvar kâğıtlarının altında, Matmazel Baptistine'in dairesini süsleyen resimler keşfetti. Bu ev hastane olmadan önce şehir burjuvalarının lokaliymiş. Süsler bundan dolayıydı. Odalar kırmızı taş döşeliydi. Taşlar her hafta yıkanıyordu. Her karyolanın önünde bir hasır seriliydi. Kısacası, iki kadının baktığı bu ev baştan aşağıya tertemizdi. Piskoposun tek izin verdiği lüks de buydu. "Bunun yoksullara hiçbir zararı yok," diyordu.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Piskopos'un önceden sahip olduğu şeylerden elinde altı tane gümüş çatal bıçakla bir çorba kepçesi kalmıştı. Madam Magloire her gün, bunların kalın beyaz masa örtüsü üzerinde pırıl pırıl parlayışlarını mutlulukla seyrederdi. Ve burada Digne Piskoposu'nu olduğu gibi anlattığımıza göre, onun ara sıra "Gümüş takımlarla yemek yemekten vazgeçmek bana güç gelirdi doğrusu," dediğini de eklememiz gerekir.

Bu gümüşlere bir de büyük halalarının birinden kendisine miras kalmış som gümüşten iki büyük şamdanı eklemeliyiz. Balmumundan iki mum takılı olan bu şamdanlar sürekli olarak Piskopos'un şöminesi üzerinde dururlardı. Yemekte bir misafir olduğu takdirde, Madam Magloire mumları yakıp şamdanları sofranın üzerine koyardı.

Piskoposun odasında, yatağının başucunda küçük bir dolap vardı. Madam Magloire gümüş takımlarla çorba kepçesini işte bu dolaba kapatırdı her akşam. Anahtarın daima dolabın üstünde durduğunu da belirtmeliyiz.

Sözünü ettiğimiz yapılardan ötürü biçimi bozulan bahçe, ortadaki bir su çukurunun etrafından dışarı doğru haç şeklinde yayılan dört yoldan oluşuyordu; başka bir yol da bahçeyi çevreleyen beyaz duvar boyunca çepeçevre uzanıyordu. Bu yolların arasında

kenarları şimşirlerle çevrili dört tane kare kalıyordu. Bu karelerden üçünde Madam Magloire sebze yetiştirmekteydi; dördüncüsüneyse Piskopos çiçekler ekmişti. Orada burada birkaç meyve ağacı vardı. Bir keresinde, Madam Magloire tatlı bir muziplikle Piskopos'a şöyle dedi:

– Monsenyör, siz her şeyden yararlanmanın yolunu bulursunuz. Oysa bakın, bu kareyi işe yaramadan bırakıyorsunuz. Burada çiçek yerine salata yetiştirmek daha iyi olurdu.

– Yanılıyorsunuz Madam Magloire, diye cevap verdi Piskopos. Güzel de yararlı kadar yararlıdır.

Ve biraz sustuktan sonra ekledi:

– Belki daha da fazla.

Üç dört çiçek tarhından meydana gelen bu tarla Mösyö Piskopos'u kitapları kadar oyalıyordu. Keserek, yolarak, toprağın orasını burasını delip tohumlar ekerek seve seve bir iki saatini geçiriyordu burada. Bir bahçıvanın olması gerektiği gibi böceklere düşman değildi. Zaten bitki bilimi konusunda hiçbir iddiası yoktu. Öyle grupları, solidarizmi falan bilmezdi; Tournefort'la doğal metot arasında tercih yapmak gibi bir endişesi hiç mi hiç yoktu; ne çift çenet yapraklılara karşı torbacıkları ne de Linné'ye karşı Jussieu'yü tutardı. Bitkileri incelemezdi, çiçekleri severdi sadece. Bilginleri sayardı gerçi ama cahilleri daha da fazla sayardı ve bu iki saygıda da kusur etmeksizin her yaz akşamı yeşil boyalı tenekeden bir bahçe kovasıyla tarhlarını sulardı.

Evde hiçbir kapı yoktu ki anahtarla kilitlensin. Söylediğimiz gibi, yemek odasından düzayak katedral meydanına açılan kapı, önceleri bir hapishane kapısı gibi kilit ve sürgülerle donatılmıştı. Piskopos bütün bu demirleri çıkarttırmıştı ve şimdi bu kapı gece gündüz yalnızca bir yaylı mandalla kapanıyordu. Yoldan geçen herhangi bir kimse, günün hangi saatinde olursa olsun kapıyı itip içeri girebilirdi. İlk zamanlar, iki kadın bu hiç kapanmayan kapı yüzünden hayli endişelenmişlerdi. Ama Digne Piskoposu onlara, "Uygun görüyorsanız odalarınızın kapısına birer sürgü taktırın," demişti.

Sonunda iki kadın da onun güvenini paylaşmışlardı ya da öyle görünüyorlardı. Yalnız Madam Magloire'ın ara sıra ürktüğü olu-

yordu. Piskoposa gelince, onun bu konudaki düşüncesi bir İncil'in sayfa kenarına yazmış olduğu şu üç satırda açıklanmış ya da hiç olmazsa belirtilmiş sayılabilir: "Arada şu ince fark var: Hekimin kapısı hiçbir zaman kapalı olmamalı, rahibin kapısıysa daima açık bulunmalıdır."

Tıp Biliminin Felsefesi adlı başka bir kitaba da şu notu düşmüştü: "Ben de onlar gibi hekim değil miyim sanki? Benim de hastalarım var: önce onların hasta dedikleri kendi hastaları, sonra da benim bahtsız dediğim kendi hastalarım."

Başka bir yere de şöyle yazmıştı: "Sizden kendisini barındırmanızı isteyen kişiye adını sormayınız. Asıl adından sıkılan kişidir sığınağa muhtaç olan."

Bir gün bir sayın rahip, Couloubroux Rahibi mi yoksa Pompierry Rahibi mi şimdi iyi hatırlayamıyorum, Madam Magloire'ın teşvikiyle olacak, Monsenyör'ün kapısını her önüne gelenin içeri girebileceği şekilde gece gündüz açık bırakmakla biraz ihtiyatsızlık etmediğinden emin olup olmadığını ve sonuç itibariyle, bu kadar az korunan bir evde başına bir felaket gelmesinden korkup korkmadığını soracak oldu. Piskopos şefkatli bir ciddiyetle elini onun omzuna koyarak şu sözü söyledi: *"Nisi Dominus custodierit domum, in vanum vigilant qui custodiunt eam."*[1]

Sonra başka şeylerden söz etti.

Keyifli bir edayla, "Süvari albayının cesareti olduğu gibi, rahibin de cesareti vardır," derdi. Ve ilave ederdi: "Yalnız, bizimkisi sakin bir cesaret olmalıdır."

VII
CRAVATTE

Burada sırası gelmişken atlamayıp anlatmamız gereken bir olay var, çünkü Mösyö Digne Piskoposu'nun nasıl bir insan olduğunu en iyi gösteren olaylardan biridir bu.

Ollioules geçitlerini kasıp kavuran Gaspard Bès'in çetesi yok edildikten sonra, onun yardakçılarından biri olan 'Cravatte', dağ-

1 (Lat.) "Bir konutu Tanrı korumazsa, onu koruyanlar boş yere uykusuz kalırlar." – ç.n.

lara sığınmıştı. Gaspard Bès takımı kalıntılarından eşkıya yoldaşlarıyla bir süre Nice eyaletinde saklanan Cravatte, daha sonra Piemonte'ye geçmiş ve birdenbire, yeniden Fransa'da, Barcelonnette yakınlarında ortaya çıkmıştı. Önce Jauziers'de, sonra Tuiles'de görüldü. Joug-de-l'Aigle'deki mağaralarda saklanıyor ve oradan Ubaye ve Ubayette'teki sel yatakları yoluyla obalara, köylere iniyordu.

Hatta bir seferinde Embrun'e kadar uzandı, geceleyin katedrale girip ziynet eşyalarını, merasim elbiselerini çaldı. Eşkıyalığı ülkeyi rahatsız ediyordu. Peşine jandarmayı taktılar ama nafile. Her defasında kaçıp kurtuluyor, bazen de silahla karşı koyuyordu. Gözü pek bir sefildi. İşte bu korku ve dehşet arasında, bir gün Piskopos çıkageldi. Chastelar'a teftiş gezisi yapıyordu. Belediye Başkanı onu karşıladı ve geri dönmesini rica etti. Cravatte, Arche'a ve daha ötelere kadar dağları tutmuştu, muhafız eşliğinde gidilse bile tehlike vardı. Boş yere üç dört jandarmanın canını tehlikeye atmak olurdu bu.

– Ben de zaten bunun için muhafızsız gitmeyi düşünüyorum, dedi Piskopos.

Belediye Başkanı haykırdı:

– Gitmeyi mi düşünüyorsunuz, Monsenyör?

– Hem de nasıl! Ve yanıma jandarma almayı kesinlikle reddediyorum. Bir saate yola çıkacağım.

– Gidecek misiniz?

– Evet, gideceğim.

– Yalnız mı?

– Yalnız.

– Monsenyör! Bunu yapamazsınız.

Piskopos tekrar konuştu:

– Orada, dağda şu kadarcık, mütevazı bir topluluk var. Üç yıldır onları görmedim. Onlar benim iyi dostlarımdır: sakin, dürüst çobanlar. Baktıkları otuz keçiden sadece biri onlarındır. Yünden renk renk çok güzel iplikler bükerler; altı delikli küçük flütlerle dağ havaları çalarlar. Ara sıra kendilerine Tanrı'dan söz edilmesine ihtiyaçları vardır. Korkak bir piskopos hakkında ne derler sonra? Ne derler eğer oraya gitmezsem?

– Peki, Monsenyör, ya eşkıya?

– Doğru, dedi Piskopos, ben de onu düşünüyorum. Haklısınız. Onlara rastlayabilirim. Onların da kendilerine Tanrı'dan söz edilmesine ihtiyaçları olsa gerek.

– Fakat Monsenyör, bunlar çete! Bir kurt sürüsü!

– Sayın Belediye Başkanı, belki de Hazreti İsa beni özellikle bu sürünün çobanı yapmıştır. İlâhi hikmetin yollarını kim bilebilir ki?

– Monsenyör bunlar sizi soyacaklardır.

– Soyulacak hiçbir şeyim yok.

– Sizi öldüreceklerdir.

– Acayip şeyler mırıldanarak geçen allahlık bir ihtiyar rahibi mi? Peh! Neye yarar ki?

– Aman Tanrım! Ya onlara rastlarsanız?

– Onlardan yoksullarım için sadaka isterim.

– Monsenyör, gitmeyiniz. Tanrı aşkına! Hayatınızı tehlikeye atıyorsunuz.

– Bay Başkan, dedi Piskopos, zaten mesele de bu değil mi? Ben yeryüzünde hayatımı korumak için değil, ruhları korumak için bulunuyorum.

Onu bırakmak zorunda kaldılar. Yanında sadece kendisine kılavuzluk etmek isteyen bir çocuk olduğu halde yola çıktı. Dağı katır sırtında, kimseye rastlamadan, sağ salim aşıp "iyi dostlarım" dediği çobanların yerine vardı. On beş gün yanlarında kalıp vaaz verdi, ayin idare etti, öğretti, maneviyat aşıladı. Dönüşü yaklaşmıştı ki, bir de büyük bir törenle *Te Deum* okumaya karar verdi. Köy rahibine niyetinden söz etti. Fakat nasıl olacaktı bu iş? Çünkü piskoposluk giysisi ve süsleri ortada yoktu. İçinde, taklit sırma şeritlerle süslü havı dökülmüş damaskodan birkaç yıpranmış cüppe bulunan fakir bir köy kilisesi dolabından başka emrine verebilecekleri bir şey yoktu.

– Vız gelir, dedi Piskopos. Rahip efendi, biz yine de pazar ayininde *Te Deum*'umuzu ilan edelim. Gerisi Allah kerim.

Civardaki kiliseleri araştırdılar. Bu mütevazı kiliselerin bütün şatafatlı eşyaları bir araya toplansa, bir katedral ilahicisini bile uygun bir şekilde giydirmeye yetmezdi.

Herkes bu telaş içindeydi ki, köy rahibinin evine iki meçhul atlı tarafından Mösyö Piskopos adına büyük bir sandık getirilip bıra-

kıldı. Atlılar hemen çekilip gittiler. Sandık açıldı; içinden altın sırmalı çuhadan bir merasim pelerini, üzeri elmas işlemeli bir ayin başlığı, bir başpiskopos haçı, muhteşem bir piskopos asası, bir ay önce Notre-Dame d'Embrun hazinesinden çalınan bütün piskopos giyecekleri çıktı. Sandıkta ayrıca üzerinde şu kelimeler yazılı bir kâğıt vardı: "Cravatte'tan Monsenyör Bienvenu'ye."

– Ben Allah kerim dememiş miydim! dedi Piskopos.

Sonra gülümseyerek ekledi:

– Bir papaz cüppesiyle yetinene, Tanrı bir başpiskopos pelerini gönderir.

Köy rahibi başını gülümseyen bir yüzle sallayarak mırıldandı:

– Monsenyör, Tanrı mı yoksa şeytan mı?

Piskopos sabit bir nazarla rahibe baktı ve amirane bir edayla:

– Tanrı! dedi.

Chastelar'a dönerken, yol boyunca herkes ona meraklı gözlerle bakıyordu. Chastelar papazevinde Matmazel Baptistine'le Madam Magloire'ı kendisini bekler buldu ve kız kardeşine:

– Bak, haklı değil miymişim? dedi. Yoksul rahip, yoksul dağlılarına eli boş gitti; oradan elleri dopdolu dönüyor. Giderken Tanrı'ya inancımdan başka bir şey götürmüyordum; dönerken bir katedralin hazinesini beraberimde geri getiriyorum.

Akşam, yatmadan önce, yine şöyle dedi:

– Ne hırsızlardan ne de katillerden korkmalıyız. Bunlar hep dış tehlikelerdir, küçük tehlikelerdir. Biz asıl kendimizden korkalım. Asıl hırsızlar batıl inançlardır; asıl katiller kötülüklerdir. En büyük tehlikeler bizim kendi içimizdekilerdir. Kafamızı ya da kesemizi tehdit eden tehlikelerin ne önemi var! Biz ruhumuzu tehdit eden tehlikelere bakalım.

Sonra kız kardeşine döndü:

– Kardeşim, rahibin asla hemcinsine karşı alacağı tedbir olamaz. Hemcinsimizin yaptığına Tanrı izin vermiştir. Üzerimize bir tehlikenin geldiğine inandığımızda dua etmekle yetinelim. Tanrı'ya dua edelim; kendimiz için değil, bizim yüzümüzden kardeşimiz suçlu duruma düşmesin diye.

Piskoposun hayatında olağandışı olaylar zaten enderdi. Biz burada bildiklerimizi anlatıyoruz; fakat Piskopos genellikle hayatı-

nı daima aynı saatlerde aynı şeyleri yapmakla geçirirdi. Yılının bir ayı, gününün bir saati gibiydi.

Embrun Katedrali'nin "hazine"sinin ne olduğuna gelince, buna dair soru sorulması bizi zor durumda bırakır. Çok güzel şeylerdi bunlar ve çok da baştan çıkarıcıydılar ve de bahtsızlar yararına çalınmaya değerdiler. Zaten daha önce bir kere çalınmışlardı. Maceranın yarısı tamamlanmıştı. Geriye sadece hırsızlığın yönünü değiştirmek ve yoksullardan yana bir miktar yol almasını sağlamak kalıyordu. Bu konuda kesin hiçbir şey söylemiyoruz. Yalnız sonradan Piskopos'un kâğıtları arasında bulunan, anlamı oldukça karanlık bir not belki de bu meseleyle ilgilidir. Bu notta şöyle deniliyordu: "Bütün mesele bunun katedrale mi, yoksa hastaneye mi dönmesi gerektiğindedir."

VIII
İÇTİKTEN SONRA FELSEFE

Yukarıda kendisinden bahsetmiş olduğumuz senatör, işini bilir bir adamdı. Adına vicdan, yemin, adalet, görev denen engellerden hiçbirine aldırış etmeden dümdüz yolunda gitmiş; kendi ilerlemesi, kendi çıkarı doğrultusundan bir kere bile sapmaksızın dosdoğru hedefine yürümüştü. Eski bir savcıydı; başarı onu yumuşatmıştı. Hiç de kötü bir adam değildi; oğullarına, damatlarına, akrabalarına, dostlarına elinden gelen bütün küçük yardımları yapardı. Akıllı uslu bir tarzda, hayatın yalnızca iyi yanlarını, iyi fırsatlarını benimsemişti. Gerisi ona çok budalaca görünüyordu. Nüktedandı ve belki ancak Pigault-Lebrun'un bir yetiştirmesi olduğu halde, kendisini Epiküros'un talebesi sanacak kadar okumuştu. Ezeli ve ebedi şeylere, "piskopos denen adamcağızın zırvaları"na içten, tatlı tatlı gülerdi. Hatta bazen, bunlara Mösyö Myriel'in önünde bile, nazik bir amirane tavırla, ve o dinlerken, güldüğü olurdu.

Bilmem hangi yarı resmî törende, kontla (sözünü ettiğimiz senatör) Mösyö Myriel'in, valinin evinde birlikte yemek yemeleri icap etti. Sıra soğuklara gelmişti ki, biraz çakırkeyif olan, ama yine de ağırbaşlılığını koruyan senatör seslendi:

– Haydi bakalım sayın Piskopos, sizinle bir konuşalım. Bir sena-

törle bir piskopos birbirlerine göz kırpmadan bakamazlar. İki kâhiniz biz. Size bir itirafta bulunayım: Benim de felsefem var.

– Haklısınız, diye cevap verdi Piskopos, felsefesi nasılsa insanoğlu öyle yatar. Siz kırmızı yatakta yatıyorsunuz, Bay Senatör.

Senatör cesaretlenmişti, sözü yeniden aldı:

– Akıllı uslu çocuklar olalım.

– Hatta akıllı uslu şeytanlar, dedi Piskopos.

– Size şunu söyleyeyim ki, diye cevap verdi senatör, Argens Markisi, Pyrrhon, Hobbes ve Mösyö Naigeon sahtekâr kişiler değildirler. Kütüphanemde bütün filozoflarım mevcuttur, kenarları yaldızlı olarak.

– Sizin gibi, Mösyö Kont, diye onun sözünü kesti Piskopos.

Senatör devam etti:

– Diderot'dan nefret ederim; o bir ideolog, yüksekten konuşan bir hatip, bir devrimcidir, aslında Tanrı'ya inanır ve Voltaire'den daha yobazdır. Voltaire, Needham'la alay etmekle hata işledi çünkü Needham'ın yılanbalıkları Tanrı'nın gereksiz olduğunu ispat ediyor. Bir kaşık hamura konulan bir damla sirke "fiat lux"ün[1] yerine geçer. Damlanın daha iri, kaşığın daha büyük olduğunu farz edin, dünyayı elde edersiniz. İnsan, yılanbalığıdır. O zaman, "Ezeli ve Ebedi Baba" ne işe yarar? Bay Piskopos, Yehova hipotezi beni yoruyor. Bu hipotez ancak boş düşünceli zayıf insanlar yaratmaya yarar. Kahrolsun, canımı sıkan şu ulu bütün. Her şey. Yaşasın beni rahat bırakan Sıfır! Sizinle aramızda kalmak üzere, içimi dökmek ve rahibime usulüyle günahlarımı çıkarttırmak için itiraf edeyim ki sağduyu sahibiyimdir. Her vesileyle feragat ve fedakârlık öğütleyip duran İsanız için deli divane olmuyorum. Dilencilere cimri nasihati. Feragatmiş: Niçin? Fedakârlıkmış: Neye? Bir kurdun, başka bir kurdun mutluluğu için kendisini kurban ettiğini görmedim. Öyleyse doğa içinde kalalım. Biz zirvedeyiz; en yüksek felsefeye biz sahip olalım. Başkalarının burnunun ucundan ötesini göremeyecek olduktan sonra yüksekte olmak neye yarar? Neşe içinde yaşayalım. Hayat her şeydir. İnsanın, başka bir yerde, yukarıda, aşağıda bir taraflarda başka bir geleceği olduğu masalının bir kelimesine bile inanmıyorum ben. Ha! Bana fedakârlık ve feragat

1 (Lat.) "Işık olsun", Tanrı'nın ışığı yaratışını tanımlar – e.n.

tavsiye buyruluyor; her yaptığıma dikkat etmeli, iyi ile kötü, doğru ile yanlış, "fas" ile "nefas"[1] üzerine kafa patlatmalıymışım. Niçin? Çünkü yaptığım işlerin hesabını verecekmişim. Ne zaman? Öldükten sonra. Ne tatlı hayal! Ben öldükten sonra beni yakalayana aşkolsun. Bir avuç külü gölgeden bir ele tutturun bakalım. Biz ki yaradılışın sırlarına ermişiz, İsis'in örtüsünü kaldırmışız. Gerçeği açıkça söyleyelim: Ne iyilik ne de kötülük var; yalnız canlı bir fışkırış var. Gerçeği araştıralım, iyice kazalım onu. Ta dibine inelim, işte! Gerçeğin kokusunu almak, toprağı deşmek ve onu yakalamak gerek. O zaman, o size tadına doyulmaz hazlar verir. O zaman güçlü olursunuz ve yüzünüz güler. Ben, esasında açık sözlü adamım. Sayın Piskopos, insanların ölümsüzlüğü boş laftır. Ah o tatlı vaat! Siz ona inana durun. Yok insan ruhmuş, yok melek olacakmış, yok kürek kemiklerinde mavi kanatlar çıkacakmış. Kimdi o? Yardım edin canım. Tertullianus değil miydi hani cennetliklerin yıldızdan yıldıza uçacağını söyleyen. Öyle olsun bakalım. Biz de yıldızların çekirgesi oluruz. Sonra Tanrı'yı görecekmişiz. Hele dur hele. Bütün bunları tutup da *Moniteur*'de yazacak değilim elbet, ne münasebet! Sadece dostlar arasında fısıldıyorum: *Inter pocula.*[2] Dünyayı cennete feda etmek, gölge peşinde koşup eldeki avı kaçırmaktır. Sonsuzluğa kanmak ha! O kadar budala değilim. Ben bir hiçim. Benim adım Mösyö Senatör Kont Hiçlik. Doğmadan önce var mıydım? Hayır. Öldükten sonra var olacak mıyım? Hayır. Neyim ben? Bir organizmayla birleşmiş bir parça toz. Ne yapabilirim bu yeryüzünde? Seçmem gerek. Ya acı çekmek, ya haz duymak. Acı beni nereye götürür? Hiçliğe, ama bu arada acıyı da çekmiş olacağım. Peki, haz beni nereye götürür? Hiçliğe, ama bu arada haz duyacağım. Ben seçimimi yaptım. Ya sen yiyeceksin ya da seni yiyecekler. Ben yiyorum. Ot olmaktansa diş olmak evladır. İşte benim hikmetim bu. Bundan sonra iş oluruna kalmış, mezarcı orada, bizler için Panteon orası, herkes o büyük deliğe düşer. Son. *Finis.* Toptan tasfiye. Her şeyin kaybolup gittiği yerdir bu. Ölüm öldü, inanın bana. Orada birisinin bulunup bana bir şeyler söyleyeceğini düşünmek beni güldürüyor. Kocakarı masalları. Çocuk-

1 (Lat.) "Sevap" ile "günah" – ç.n.

2 (Lat) "Rezaletin karıştığı çılgın içki âleminde" – ç.n.

lar için umacı, insanlar için Yehova. Hayır efendim, bizim yarınımız gecedir. Mezarın gerisinde birbirine eşit hiçliklerden başka bir şey yok. İster Sardanapale olun, ister Vincent de Paul, ikisi de aynı hiçlik eder. İşte gerçek. Şu halde, her şeyden önce yaşamaya bakın. Kendi nefsinizi, elinizde bulunduğu sürece kullanın. Gerçekten de, size söyleyeceğim gibi, benim de bir felsefem ve filozoflarım var. Zırvalıklarla uyutulmama izin vermem. Ama yine de, aşağıdakilere, baldırı çıplaklara, az kazananlara, sefillere bir şeyler gerek. Efsaneler, ham hayaller, ruh, ebedi hayat, cennet, yıldızlar onlara yutturulur. Bunları çiğner dururlar. Kuru ekmeklerine katık yaparlar. Hiçbir şeyi olmayanın iyi tanrısı vardır. Hiç yoktan iyidir bu. Buna karşı çıkmam, ama Mösyö Naigeon'u da kendime saklarım. Tanrı halk için iyidir.

Piskopos el çırptı.

– İşte konuşma diye buna derler! diye haykırdı. Şu maddecilik ne mükemmel şey, gerçekten harika! Her isteyen ona erişemez. Ama bir kere de eriştin mi, artık kimse seni kandıramaz; ne Caton gibi kendini sersemce sürgün ettirirsin ne Étienne gibi taşa tutulursun ne de Jeanne d'Arc gibi diri diri yakılırsın. Bu hayran olunası maddeciliği elde etmeyi başaranlar, demek bir sürü zevkler tadıyorlar; kendilerini sorumluluklardan kurtulmuş hissediyor, her şeyleri sıkıntısızca gövdeye indirebileceklerini düşünüyorlar: mevkiler, çalışılmadan kazanç sağlanan görevler, unvanlı işler, iyi ya da kötü yoldan edinilmiş iktidar, çıkar için söz verip dönmeler, faydalı ihanetler, vicdanını seve seve teslim etmeler ve yine düşünüyorlar ki, bütün bunları hazmettikten sonra rahatça mezara girecekler. Ne mükemmel! Bunları sizin için söylemiyorum sayın Senatör. Ama yine de sizi kutlamam imkânsız. Sizin de dediğiniz gibi, siz büyük beyzadelerin size has, sizin için yapılmış bir felsefeniz var. Tadına doyum olmayan, incelikli, yalnız zenginlerce anlaşılabilen, her türlü salçaya uygun, hayatın bütün haz ve lezzetlerini mükemmelen çeşnilendiren bir felsefe bu. Ta derinlerden çıkarılmış, özel araştırmacılar tarafından keşfedilmiş bir felsefe. Ama siz iyi prenslersiniz, bunun için lütfedip Tanrı inancının da halkın felsefesi olmasını kötü bulmuyorsunuz, tıpkı zengin sofrası artığının fukaraya ziyafet olması gibi.

IX
KIZ KARDEŞ AĞABEYİNİ ANLATIYOR

Digne Piskoposu'nun özel hayatı ve bu iki mübarek kızın hareketlerini, düşüncelerini ve hatta ürkek kadın içgüdülerini Piskopos'un âdet ve arzularına nasıl tabi kıldıkları ve bunu onun söylemesine bile gerek kalmadan nasıl yaptıkları konusunda bir fikir verebilmek için Matmazel Baptistine'in, çocukluk arkadaşı olan Boischevron Vikontesi'ne yazdığı bir mektubu buraya aynen almaktan daha iyi bir şey yapamayız. Söz konusu mektup elimizde bulunmaktadır.

Digne, 16 Aralık 18..

Sevgili Madam,

Bir gün bile geçmiyor ki sizden bahsetmiş olmayalım. Bu bizim alışkanlığımız, ama bir neden daha var. Düşünün, tavan ve duvarları yıkayıp toz alırken Madam Magloire bir keşifte bulundu. Şimdi artık eski duvar kâğıtları kireçle beyaza boyanmış iki odamız, sizinki gibi bir şatoya bile yakışıksız gelmez. Madam Magloire bütün duvar kâğıtlarını yırtıp attı. Altında bir şeyler vardı. İçinde eşya bulunmayan ve çamaşırları yıkadıktan sonra içine astığımız mobilyasız salonun on beş ayak yüksekliğinde ve on sekiz ayak genişliğindeki tavanı eskiden boyalı ve yaldız süslüymüş ve sizdeki gibi kirişleri de var. Hastane olduğu zamanlar bezle kaplıymış. Bir de büyük annelerimizin devrinden kalma tahta oymalar var. Fakat asıl görülmeye değer olan benim odam. Madam Magloire burada üstüne en az on duvar kâğıdı yapıştırılmış resimler buldu. İyi olmamakla birlikte tahammül edilebilir resimler: Telemakos'un Minerva tarafından şövalyeliğe alınması, yine onun, adını hatırlayamadığım bahçelerdeki bir resmi ve son olarak da Romalı kadınların bir geceliğine gittikleri yer. Nasıl anlatsam size? Hep Romalı erkekler, Romalı kadınlar (burada bir kelime okunmuyor) ve daha başkaları. Madam Magloire bunları hep temizledi. Bazı küçük bozuklukları da bu yaz onaracak, hepsini cilalayacak, böylece odam sahici bir müze olacak. Madam Magloire tavan arasının bir köşesinde iki tane de eski stil ahşap konsol buldu. Bunları ye-

niden yaldızlamak için iki ekü, altı lira istediler, ama bunu yoksullara vermek daha iyi olur. Zaten çok çirkin ve ben, maundan yuvarlak bir masayı tercih ederdim.

Ben hep çok mutluyum. Ağabeyim o kadar iyi ki! Elindekini avucundakini muhtaçlara, hastalara veriyor. Çok darda yaşıyoruz. Memleketin havası kışın çok sert ve hiçbir şeyi olmayanlar için bir şeyler yapmak gerek. Şöyle böyle ısınıp aydınlanıyoruz. Gördüğünüz gibi, bu kadarı da büyük nimet.

Ağabeyimin kendine göre alışkanlıkları var. Sohbet ederken, bir piskoposun böyle olması gerektiğini söylüyor. Tasavvur eder misiniz ki evin kapısı hiç kapalı tutulmuyor. İsteyen içeri girip kendisini kardeşimin evinde buluyor hemen. Hiçbir şeyden korktuğu yok, geceleri bile. Söylediği gibi, onun cesareti de bu.

Ne benim ne de Madam Magloire'ın kendisi için kaygılanmamızı istiyor. Her türlü tehlikeyi anlıyor ve bunu fark etmiş görünmemizi bile istemiyor. Onu anlamak gerek.

Yağmurda dışarı çıkıyor, suların içinde yürüyor, kış ortasında seyahat ediyor. Ne geceden ne şüpheli yollardan ne de tehlikeli rastlantılardan korkuyor.

Geçen yıl, haydutların kol gezdiği bir yere tek başına gitti. On beş gün yok oldu. Dönüşünde bir şeyciği yoktu, herkes onu öldü sanırken o gayet iyiydi. "Bakın, beni nasıl soydular!" deyip Embrun Katedrali'nden çalınan mücevherlerle dolu bir sandığı açtı. Haydutlar vermişti bunları ona.

Bu defa, eve dönerken ona biraz çıkışmaktan kendimi alamadım, ama bunu yaparken kimse duymasın diye ancak arabanın gürültü yaptığı zamanlarda konuşmaya da dikkat ettim.

İlk zamanlar kendi kendime "Hiçbir tehlike onu durduramaz, korkunç bir adam," diyordum. Şimdi artık alıştım. Ona zıt gitmemesi için Madam Magloire'a gizlice işaret ediyorum. Canını istediği gibi tehlikeye atıyor. Ben Madam Magloire'ı uzaklaştırıp odama giriyorum, onun için dua edip uyuyorum. Huzur içindeyim, çünkü iyice biliyorum ki ona bir şey olursa bu benim de sonum olur. Tanrı'nın katına ağabeyim ve piskoposumla birlikte gideceğim. Madam Magloire, onun ihtiyatsızlıkları dediği şeylere benden daha güç alıştı. Ama şimdi artık o da huyunu kaptı. İkimiz birden

dua ediyoruz, birlikte korkuyor ve uykuya yatıyoruz. Şeytan bile eve girip istediğini yapamaz. Zaten bu evde korkacak ne var ki? Birisi, en güçlü olan birisi hep bizimle beraber. Şeytan buradan geçebilir ama Tanrı devamlı oturuyor burada.

İşte bu benim için kâfi. Şimdi artık kardeşimin bana bir kelime bile söylemesine gerek yok. O konuşmadan da onu anlıyorum ve ikimiz de kendimizi ilahi takdire emanet ediyoruz.

Ruhunda yücelik taşıyan bir kimseyle ancak böyle beraber olunur.

Faux ailesi hakkında benden istediğiniz bilgiler için ağabeyime danıştım. Nasıl her şeyi bildiğini ve ne çok hatırası olduğunu bilirsiniz. Çünkü her zaman için çok iyi bir kralcıdır. Gerçekten de, Caen eyaletinden çok eski bir Normand ailesiymiş bu. Beş yüzyıl önceleri bir Raoul de Faux varmış. Bunlar asilzadeymişler. Bunlardan biri Rochefort-Alexandre olup Bretagne'daki süvari birliklerinde alay kumandanı ya da daha başka bir şeymiş. Kızı Marie-Louise de Fransa Kralı büyük vasili Louis de Gramont Dükü'nün oğlu Adrien-Charles de Gramont'la evlenmiş. İsim Faux, Fauq ve Faoucq şeklinde yazılıyor.

Sevgili Madam, mübarek akrabanız kardinal cenaplarından bizim için hayır dualarını dileyiniz. Sevgili Sylvanienize gelince, yanınızda geçirdiği kısa zamanı bana mektup yazmakla harcamadığına iyi etmiş. Sağlığının yerinde olduğuna, sizin arzularınıza uygun şekilde çalıştığına ve her zaman beni sevdiğine eminim. Zaten bütün istediğim de bu. Selamlarını sizin sayenizde aldım. Bunun için mutluyum. Sağlığım fena değil, yalnız her gün biraz daha zayıflıyorum. Allahaısmarladık, kâğıdım tükeniyor ve beni sizden ayrılmak zorunda bırakıyor. Binlerce iyi dilekler.

BAPTISTINE

Hamiş: Yengeniz hanımefendi, genç aileyle hâlâ buradalar. Küçük yeğeniniz pek sevimli. Yakında beş yaşında olacak. Dün bacaklarına dizlikler takılmış bir atın geçtiğini görüp "Ne varmış bu atın dizlerinde?" diye sordu. Çok şirin şey bu çocuk! Küçük kardeşi evin içinde eski bir süpürgeyi araba gibi sürükleyip "Deh!" diye bağırıyor.

Bu mektuptan da görüldüğü gibi bu iki kadın erkeği, erkeğin kendisini anladığından daha iyi anlayan, kadına özgü o özel dehayla Piskopos'un yaşayış tarzına kendilerini uydurmasını biliyorlardı. Digne Piskoposu, kendisini hiçbir zaman yalanlamayan yumuşak ve saf tavrıyla, kendisi de hiç farkında değilmiş gibi görünerek büyük, cesur ve muhteşem şeyler yapıyordu bazen. Kadınlar titreşiyorlardı, ama ona engel olmuyorlardı. Bazı kereler Madam Magloire, iş olmadan önce çıkışmayı bir denerdi ama iş sırasında ya da iş olduktan sonra asla. Başlanmış bir iş sırasında, bir kelimeyle, hatta bir işaretle bile asla Piskopos'u rahatsız etmezlerdi. Bazı anlarda, Piskopos'un söylemesine gerek olmadan, belki o bile bunun farkında olmadığı halde –çünkü sadeliği o kadar kusursuzdu– iki kadın onun bir piskopos olarak hareket ettiğini belli belirsiz bir şekilde hissederlerdi. O zaman onlar artık evin içinde iki gölge kesilirlerdi. Ona pasifçe hizmet eder, ortadan silinmek eğer itaat yerine geçiyorsa, silinirlerdi. Hayret edilecek bir içgüdüsel incelikle, bazı ihtimam gösterilerinin can sıkabileceğini biliyorlardı. Bu yüzden onun tehlikede olduğuna inandıkları zaman bile, düşüncesini demeyeyim ama tabiatını, ona göz kulak olmaya kalkışmayacak kadar anlıyorlardı. Tanrı'ya emanet ediyorlardı onu.

Zaten az önce de okuduğunuz gibi Baptistine, ağabeyinin sonunun kendi sonu olacağını söylüyordu. Madam Magloire ise bunu söylemiyor, ama biliyordu.

X
PİSKOPOS BİLİNMEYEN BİR IŞIĞIN KARŞISINDA

Yukarıdaki sayfalarda geçen mektubun yazıldığı tarihten biraz sonraki bir tarihte Piskopos, şehir halkının gözünde haydutlu dağlarda yaptığı seyahatten de daha tehlikeli bir şey yaptı.

Digne yakınlarındaki kırlık arazide, tek başına yaşayan bir adam vardı. Bu adam, önemli noktayı hemen belirtelim, eski Konvansiyon Meclisi üyesiydi. Adı da G. idi.

Digne'in küçük sosyetesinde, konvansiyoncu G.'den âdeta dehşetle söz ediliyordu. Bir konvansiyoncu, düşünebiliyor musunuz bunu? Herkesin birbiriyle senli benli konuşup birbirlerine vatan-

daş dediği zamanlardan kalma bir şeydi bu. Aşağı yukarı bir canavardı bu adam. Kralın idamı için oy vermemişti gerçi ama yaptığı onun gibi bir şeydi. Bu bir yarı kral katiliydi. Vaktiyle müthiş biriydi. Nasıl olmuştu da meşru prenslerin geri dönmesinden sonra bu adamı temyizsiz karar veren olağanüstü mahkemelerden birine vermemişlerdi? İbret-i âlem için falan, filan. Zaten bütün o insanlar gibi dinsizin biriydi. Kısacası, kazların akbaba hakkında dedikoduları.

Gelgelelim, G. gerçekten bir akbaba mıydı? Yalnızlığındaki vahşiliğe bakılırsa, evet. Kralın idamı için oy vermediğinden sürgün kararnamelerinde yer almamış, Fransa'da kalabilmişti.

Şehirden üç çeyrek saat mesafede, her türlü köy topluluğundan, her türlü yoldan uzak, kim bilir hangi koyu vahşi vadinin gözden ırak bir kıvrımında oturuyordu. Dediklerine göre orada bir çeşit tarlası, bir de kovuğu, ini vardı. Ne komşuları ne de gelip geçeni bulunuyordu. Bu vadide kalmaya başladığından beri, kaldığı yere giden keçiyolunu otlar bürüyüp kaplamıştı. Bu yerden celladın evinden söz eder gibi söz ediyorlardı.

Piskopos düşünüyordu. Düşünüyor ve zaman zaman ufka, ihtiyar konvansiyoncunun vadisini gösteren bir ağaç kümesinin bulunduğu yere doğru bakarak "Orada yapayalnız bir ruh var," diyordu.

Ve düşüncesinin derinliklerinde ekliyordu: "Ona bir ziyaret borcum var."

Fakat itiraf edelim ki, ilk bakışta tabii olan bu fikir, bir parça düşündükten sonra ona garip ve imkânsız, hatta neredeyse tiksindirici gözükmeye başlıyordu. Çünkü ne de olsa, o da için için genel izlenimi paylaşmakta ve konvansiyoncu onda da, açıkça farkında olmadığı halde, nefretin eşiği gibi olan ve en iyi ifadesini uzaklaşma kelimesinde bulan duyguyu uyandırıyordu.

Lakin koyun uyuz oldu diye çoban yanına yaklaşmayacak mı? Ne münasebet. Ama koyun da ne koyun!

İyi yürekli Piskopos şaşkınlık içerisindeydi. Bazen o yana doğru yola çıkıyor, sonra geri dönüyordu.

Nihayet, günlerden bir gün şehirde bir söylenti yayıldı. Konvansiyoncu G.'ye pis kovuğunda hizmet eden çoban kılıklı bir genç,

bir hekim çağırmaya gelmiş; ihtiyar alçak ölmek üzereymiş, her yanını inmeler sarıyormuş, sabaha çıkmazmış. Kimisi bunları söyleyip, "Tanrı'ya şükür," diye ekliyordu.

Piskopos bastonunu aldı, daha önce söylediğimiz gibi, cüppesi çok eskimiş olduğundan ve akşam rüzgârı neredeyse esmeye başlayacağı için pardösüsünü giydi ve yola koyuldu.

Piskopos aforozlu yere vardığında güneş ufka değmiş, neredeyse batıyordu. Vahşi hayvanın inine yaklaştığını garip bir yürek çarpıntısıyla anladı. Bir çukurdan atladı, bir çiti aştı, yolu kapatan bir tahtayı kaldırdı ve bakımsız bir avluya girdi, cesaretle birkaç adım attı ve birdenbire, otlar bürümüş alanın ötesinde, yüksek bir çalılığın ardında mağarayı gördü.

Alçacık, pek yoksul, küçük ve temiz bir kulübeydi bu; önyüzüne bir asma çubuğu çimlenmişti.

Kapının önünde, tekerlekli eski bir iskemlede, köylü koltuğunda oturup güneşe doğru gülümseyen ak saçlı bir ihtiyar adam vardı.

Oturan ihtiyarın yanı başında ayakta genç bir çocuk, küçük bir çoban duruyordu. Çocuk, bir süt çanağını ihtiyara doğru uzatıyordu.

Piskopos baktığı sırada, ihtiyar sesini yükseltip:

– Teşekkür ederim, hiçbir şeye ihtiyacım yok, dedi.

Ve gülümseyişi güneşten ayrılıp çocuğun üzerinde durdu.

Piskopos ilerledi. Yürürken çıkardığı sesle ihtiyar adam, oturduğu yerden başını çevirdi ve uzun bir ömür sürmüş bir kimsenin duyabileceği bütün hayreti dile getiren bir ifade belirdi yüzünde.

– Burada bulunduğumdan beri ilk defa birisi bana geliyor, dedi. Kimsiniz efendim?

Piskopos cevap verdi:

– Adım Bienvenu Myriel'dir.

– Bienvenu Myriel ha! Bu adı işitmişliğim var. Halkın Monsenyör Bienvenu dediği siz misiniz?

– Benim.

İhtiyar, yarı tebessümle tekrar konuştu:

– Öyleyse benim de piskoposum sayılırsınız.

– Biraz.

– Giriniz, efendim.

Konvansiyoncu, Piskopos'a elini uzattı ama beriki bunu tutmadı. Sadece şöyle demekle yetindi:

– Yanıltılmış olduğumu memnuniyetle görüyorum. Haliniz hiç de hasta hali değil.

– İyileşeceğim, efendim, diye cevap verdi ihtiyar.

Biraz durduktan sonra da şöyle dedi:

– Üç saate kadar öleceğim.

Ve devam etti:

– Biraz hekimimdir, son saatin nasıl geldiğini bilirim. Dün sadece ayaklarım soğumuştu; bugün soğukluk dizlerime ulaştı. Şimdi belime kadar çıktığını hissediyorum. Kalbime vardığı zaman işim bitecek. Güneş güzel, değil mi? Her şeye son bir defa göz atmak için iskemlemi dışarıya çıkarttırdım. Benimle konuşabilirsiniz, bu beni hiç yormaz. Ölmek üzere olan bir insanı görmeye gelmekle iyi ettiniz. O anın tanıkları olması iyidir. Herkesin bir merakı var, ben de şafak vaktine çıkmayı isterdim. Fakat ancak üç saatim kaldığını biliyorum. Gece olacak. Neyse, ne yapalım! Ömrü tamamlamak basit bir iştir. Bunun için sabaha ihtiyaç yok. Varsın öyle olsun. Ben de yıldızların altında ölürüm.

İhtiyar, çobana doğru döndü:

– Haydi, sen yat. Dün gece uyumadın. Yorgunsundur.

Çocuk kulübeye girdi. İhtiyar onu gözleriyle takip ederek kendi kendine konuşurmuş gibi:

– O uyurken ben öleceğim, dedi. İki uyku iyi komşuluk yapabilir.

Piskopos tahmin ettiği kadar heyecanlanmamıştı. Ölümün bu türlüsünde Tanrı'nın huzurunu hissettiğine kani değildi. Her şeyi olduğu gibi söylemeliyiz, çünkü büyük kalplerdeki küçük çelişkilerin de diğerleri gibi belirtilmesi gerekir. Kendisine Yüce Efendimiz denmesine içtenlikle gülen Piskopos, şimdi kendisine Monsenyör diye hitap edilmemesine biraz bozulmuştu. Ve hatta buna "vatandaş" diye karşılık vermeye niyetlenmişti sanki. Hekimlerle rahipler için alışılmış olan kaba bir teklifsizlik içine girmek isteğine kapıldıysa da bu, onun alışık olduğu bir şey değildi. Bu adam, bu konvansiyoncu, bu halk vekili ne de olsa bir vakitler bu yeryü-

zünün kudretli kişilerinden biriydi. Piskopos belki de hayatında ilk defa sert davranma isteği duydu içinde.

Oysa konvansiyoncu, ona karşı mütevazı bir açık yüreklilik gösteriyordu. Bunda belki toz olup dağılmaya bu kadar yaklaşmış bir insana yakışan alçakgönüllülüğün bir yansımasını görmek mümkündü.

Piskoposa gelince, günaha çok yakın bir şey saydığı meraktan her ne kadar çekinse de, konvansiyoncuyu dikkatle incelemekten kendisini alamıyordu. Bu dikkat sempatiden kaynaklanmadığı için, başka herhangi bir kimseyi böyle incelese, vicdanı bu yüzden onu kınardı. Bir konvansiyoncu onda yasa dışı, hatta hayır, yasası dışı bir varlık etkisi yaratıyordu biraz. G. sakin, gövdesi hemen hemen dimdik, sesi çınlayan haliyle fizyolojistleri şaşkınlığa düşürecek seksenliklerden biriydi. Zamanında, çağıyla uyuşan bu gibi insanlardan çok görmüştü. Bu ihtiyar, kaderin bütün sınamalarına dayanmasını bilen bir insan hissi veriyordu. Sona bu kadar yaklaştığı anda bile sağlıklı zamanına mahsus bütün davranışlarını korumuştu. Parlak bakışlarında, kendinden emin konuşmasında, güçlü omuz hareketlerinde ölümü şaşırtacak bir şeyler vardı. Ölüm meleği Azrail onu görünce tersyüz olur, yanlış kapıyı çaldığını sanırdı. G. sanki ölümü istediği için ölüyor gibiydi. Can çekişmesinde özgürlük vardı. Yalnız bacakları hareketsizdiler. Karanlıklar onu oradan yakalamışlardı. Ayaklar ölü ve soğuktular, kafaysa hayatın bütün kudretiyle yaşamakta ve ışıklar içindeymiş gibi görünmekteydi. G. bu ciddi anda, bir doğu masalındaki yukarısı etten, aşağısı mermerden krala benziyordu.

Orada bir taş duruyordu. Piskopos üzerine oturdu. Konuşmanın ilk kısmı *ex abrupto*[1] oldu.

– Sizi tebrik ederim, dedi azarlar gibi bir edayla. Yine de kralın idamına oy vermediniz.

Konvansiyoncu bu "yine de" sözünün sakladığı acı imayı fark etmemiş göründü. Cevap verdi. Yüzündeki bütün gülümseme kaybolmuştu.

– Beni pek kutlamayınız, efendim. Ben belanın yok edilmesi için oy verdim.

Bu, sert bir konuşma karşısında vakur ve sade bir konuşmaydı.

– Ne demek istiyorsunuz? diye sordu Piskopos.

1 (Lat.) Hazırlıksız – ç.n.

– Demek istiyorum ki, insanın bir belası vardır: cehalet. Ben işte bu belanın yok edilmesi için oy verdim. Bu belayı doğuran krallığın. Krallık hatadan alınan otoritedir; bilimse gerçeklikten alınan otoritedir. İnsan ancak bilim tarafından idare edilmelidir.

– Ve de vicdan, diye ekledi Piskopos.

– O da aynı şeydir. Vicdan, bizde doğuştan bulunan bilgi miktarıdır.

Monsenyör Bienvenu, kendisi için biraz yeni olan bu dili biraz şaşırmışçasına dinliyordu. Konvansiyoncu devam etti:

– 16. Louis'ye gelince, hayır dedim. Bir insanı öldürmeye hakkım olduğuna inanmıyorum ama kötülüğün kökünü kazımanın görevim olduğunu hissediyorum. Belanın yok edilmesi için oy verdim, yani kadın için fuhuşun, erkek için köleliğin, çocuk için zulmün son bulması için oy verdim. Cumhuriyete oy verirken, bunlara oy veriyordum. Kardeşliğe, beraberliğe, şafağa oy verdim ben. Peşin hükümlerin ve hataların çökertilmesine yardım ettim. Hataların, peşin hükümlerin yıkılması aydınlığı getirdi. Bizler eski dünyayı düşürdük ve eski dünya, bu sefalet küpü, insan soyunun üzerine devrilirken bir neşe kâsesi halini aldı.

– Karışık bir neşe, dedi Piskopos.

– Bulanık bir neşe de diyebilirsiniz. Ve bugün 1814 denilen geçmişin o uğursuz geri dönüşünden sonra neşe kayboldu! Heyhat! Eser tam değildi, kabul ediyorum. Eski rejimi olaylarda yıktık, ama fikirlerde tamamıyla ortadan kaldıramadık. Suiistimalleri yıkmak yetmez, örf ve âdetleri de değiştirmek gerek. Değirmen artık yok, ama rüzgâr hâlâ esiyor.

– Yıktınız. Yıkmak faydalı olabilir ama içine öfke karışmış bir yıkışa karşıyım.

– Hakkın da öfkesi vardır sayın Piskopos ve hakkın öfkesi bir ilerleme unsurudur. Vız gelir, kim ne derse desin, Fransız Devrimi İsa'nın gelişinden beri insanlığın ilerleme yolunda attığı en güçlü adımdır. Eksik bir adım kabul, ama yüce. Fransız Devrimi bütün sosyal meçhulleri meydana çıkarttı. Zihinleri yumuşattı, sakinleştirdi, yatıştırdı, aydınlattı; yeryüzünde dalga dalga uygarlık selleri akıttı. O iyi oldu. Fransız Devrimi insanlığın taç giyme törenidir.

Piskopos mırıldanmaktan kendini alamadı:

– Öyle mi? 93 mü?

Konvansiyoncu âdeta ölümcül bir ihtişamla iskemlesinde doğruldu ve ölmek üzere olan bir insanın çıkarabileceği kadar yüksek sesle haykırdı:

– Hah! Tam üstüne bastınız! 93! Bu sözü bekliyordum. Bin beş yüzyıl boyunca bir bulut teşekkül etti. On beş yüzyıl sonra bir bulut patladı. Siz şimdi bu yıldırımın davasını yapıyorsunuz.

Piskopos, belki kendisine itiraf etmiyordu ama içinde bir şeylerin söndüğünü hissediyordu. Fakat yine de itidalini korudu ve şu cevabı verdi:

– Hakim adalet adına konuşur, rahip merhamet adına ki bu da zaten daha zengin, yüksek seviyede bir adaletten başka bir şey değildir. Bir yıldırımın hata etmemesi gerekir.

Ve sabit bir nazarla konvansiyoncuya bakarak:

– Ya 17. Louis? diye ekledi.

Konvansiyoncu elini uzatarak Piskopos'un kolunu yakaladı:

– 17. Louis ha! Hele bakalım bir. Kimin için gözyaşı döküyorsunuz siz? Masum bir çocuk için mi? Öyleyse tamam, ben de sizinle birlikte ağlarım. Yok, kral çocuğu için mi? O zaman düşünmem gerek. Bence, Cartouche'un kardeşi olan ve sırf Cartouche'un kardeşi olmak suçundan ötürü Grève Meydanı'nda koltuklarından asılıp ölünceye kadar öylece bırakılan masum çocuk, 15. Louis'nin torunu olan ve sırf 15. Louis'nin torunu olmak suçundan ötürü Temple Kalesi'nde işkenceyle öldürülen masum çocuktan daha az merhamete layık değildir.

– Mösyö, bu gibi isim yaklaştırmalarını sevmem, dedi Piskopos.

– Hangisine itiraz ediyorsunuz? Cartouche'a mı? 15. Louis'ye mi?

Birden sessizlik oldu. Piskopos geldiğine neredeyse pişman oluyordu. Kendisini belirsiz ve garip bir tarzda sarsılmış hissetmekteydi.

Konvansiyoncu tekrar söze başladı:

– Ah rahip efendi, gerçeği yalınlığı içinde sevmiyorsunuz. Hâlbuki İsa severdi. Bir çalı alıp mabedin tozlarını temizlerdi. Nurlar saçan değneği katı bir gerçek söyleyiciydi. "*Sinile parvulos*,"[1] diye haykırdığı zaman, küçük çocuklar arasında fark gözetmiyordu.

1 (Lat.) (İsa'nın sözü) *"Bırakın küçük çocuklar bana gelsinler"* – ç.n.

Barabas'ın veliahdına yaklaşırken Hirodes'in veliahdından çekinmiyordu. Masumiyet kendi kendisinin tacıdır, efendim. Masumiyetin soyluluk unvanına ihtiyacı yoktur. Paçavralar içindeyken de ipek şallar içindeyken olduğu kadar vakurdur.

Piskopos alçak bir sesle:

– Doğru, dedi.

– Israr ediyorum, diye devam etti konvansiyoncu. Bana 17. Louis'den söz ettiniz. Bir noktada anlaşalım. Bütün masumlar, eziyetle ölenler, çocuklar, aşağıdakiler ve yukarıdakiler için mi ağlıyoruz? Sizinle beraberim. Ama öyleyse, size dediğim gibi, 93'ten eskiye gitmemiz, 17. Louis öncesinden itibaren gözyaşı dökmeye başlamamız gerekir. Ben kral çocukları için sizinle birlikte ağlarım, yeter ki siz de benimle birlikte halkın evlatları için ağlayın.

– Hepsi için ağlıyorum, dedi Piskopos.

– Demek eşit olarak! diye haykırdı G. Eğer terazi bir yana eğilecekse, halktan yana eğilmesi gerekir. Çünkü halk, çok uzun zamandır ıstırap çekiyor.

Yine bir sessizlik oldu. Sessizliği konvansiyoncu bozdu. Bir dirseği üzerinde doğruldu ve sorguya çeken ya da yargılayan bir kimsenin mekânik olarak yaptığı gibi, kıvrılan başparmağıyla işaret parmağı arasına yanağının bir parçasını aldı ve can çekişmenin bütün enerjisi içinde toplanmış bir bakışla Piskopos'tan hesap sormaya başladı. Bu âdeta bir patlamaydı.

– Evet Mösyö, halk uzun zamandan beri ıstırap çekiyor. Hem sonra, bakın, hepsi bu kadar da değil, siz ne hakla gelip beni sorguya çekiyor, bana 17. Louis'den söz ediyorsunuz? Ben bu memlekete geldiğimden beri bu kapalı çevrede tek başıma yaşadım, dışarıya bir adım bile atmadım, bana yardım eden bu çocuktan başka kimseyi görmedim. Gerçi isminiz belli belirsiz bir şekilde kulağıma kadar geldi ve söylemem gerekir ki, kötü bir şekilde de gelmedi. Fakat bu bir şey ifade etmez. Becerikli kişiler, halk denilen babacan saf adamı kandırmanın çeşitli yollarını bilirler. Sırası gelmişken söyleyeyim, arabanızın sesini duymadım; herhalde orada, yol kavşağındaki baltalığın gerisinde bırakmış olmalısınız. Dediğim gibi, sizi tanımıyorum. Bana piskopos olduğunuzu söylüyorsunuz, ama bu beni sizin manevi kişiliğiniz hakkında bilgi sahibi kılmaz.

Kısacası sorumu tekrarlıyorum: Kimsiniz? Bir piskopossunuz, kilisenin bir prensi; altın yaldızlı, armalı, gelirli kişilerden biri; okkalı papaz ödeneği alan (Digne Piskoposluğu, on beş bin frank kesin, on bin frank da ek ödenek, toplam yirmi beş bin frank) mutfakları, kitapları olan; sofrasında iyi yemekler bulunan; cumaları su ördeği yiyen; önde arkada uşaklarla tören arabalarında caka satan, yalınayak gezmiş olan İsa Mesih adına karoçalarda dolaşan bir kişi! Siz unvanlı bir kilise adamısınız; gelir, saray, atlar, uşaklar, zengin sofra, hayatın bütün maddi hazları, bütün bunlar ötekilerde olduğu gibi sizde de var ve ötekiler gibi siz de bunlardan tadıyorsunuz. İyi güzel, bu belki pek çok şey söylüyor ya da yeterince söylemiyor. Sizin, belki de bana hikmet getirmek iddiasıyla buraya gelmiş olan sizin asli değeriniz, öz değeriniz hakkında beni aydınlatmıyor. Söyleyin, kiminle konuşuyorum? Kimsiniz siz?

Piskopos başını önüne eğerek cevap verdi:

– *Vermis sum.*[1]

– Saltanat arabasında gezen bir solucan ha! diye homurdandı konvansiyoncu.

Şimdi üstten konuşma sırası konvansiyoncunun, boynu bükük lükse Piskopos'undu.

Piskopos yumuşak bir edayla konuştu:

– Öyle olsun, efendim. Fakat açıklar mısınız bana, benim şurada ağaçların iki adım ötesinde duran karoçam, zengin sofram ve cumaları yediğim su ördekleri, yirmi beş bin liralık gelirim, sarayım ve uşaklarım nasıl oluyor da merhametin olmadığını, bir erdemi bağışlamanın bir görev ve 93'ün zulmedici olmadığını ispat ediyor?

Konvansiyoncu, bir bulutu uzaklaştırmak istermiş gibi elini alnının üzerinden geçirdi.

– Size cevap vermeden önce, beni bağışlamanızı rica ederim, dedi. Bir kusur işledim ben efendim. Siz burada benim evimdesiniz, benim misafirimsiniz. Size nezaket borçluyum. Siz benim fikirlerimi tartışıyorsunuz, sizin muhakemelerinizi çürütmekle yetinmek yaraşır bana. Servetleriniz, nimetleriniz bu tartışmada size karşı elimde bulunan bazı avantajlardır, fakat bunları size karşı kullanmamam yerinde olur. Kullanmayacağıma dair de söz veriyorum.

1 (Lat.) Bir solucan – ç.n.

– Teşekkür ederim, dedi Piskopos.

G. devam etti:

– Şimdi benden istediğiniz açıklamaya gelelim. Neredeydik? Ne diyordunuz bana? 93'ün zulmettiğini söylüyordunuz, değil mi?

– Evet, zulmedici, dedi Piskopos. Giyotine alkış tutan Marat için ne dersiniz?

– Protestanlara reva görülen eziyetler üstüne *Te Deum* okuyan Bossuet için ne dersiniz?

Cevap ağırdı ve bir çelik hançer sertliğiyle doğruca hedefe saplanıyordu. Piskopos titredi, verecek cevap bulamadı fakat Bossuet adının bu şekilde kullanılması gücüne gitmişti. En parlak zihinlerin bile tabuları vardır ve bazen mantığın saygısızlıklarından dolayı kendilerini belirsiz bir şekilde incinmiş hissederler.

Konvansiyoncu sık ve zor nefes almaya başlamıştı; son soluklara karışan can çekişme tıkanıklığı ikide bir sesini kesiyordu. Bununla beraber, gözlerinde bilincinin tamamen yerinde olduğunu gösteren bir pırıltı vardı hâlâ.

Devam etti:

– Şuradan buradan birkaç söz daha edelim istiyorum. Bütünüyle ele alındığında insanlığın gücünün azametli bir onaylanışı olan devrimin dışında, 93, ne yazık ki bir tepkidir. Siz onu amansız buluyorsunuz, peki ya baştan başa o krallık, efendim? Carrier bir hayduttur, fakat Montrevel'e ne ad verirsiniz? Fouquier-Tinville pespayenin biridir, ama Lamoignon-Bâville'e ne dersiniz? Maillard bir felakettir, ya Saulx-Tavannes nedir, rica ederim? Peder Duchêne gaddardır, peki Peder Letellier'ye hangi sıfatı layık bulursunuz? Jourdan-Coupe-Tête bir canavardır, ama Louvois Markisi kadar değil. Mösyö, mösyö, arşidüşes ve Kraliçe Marie-Antoinette'e acırım, ama 1685'te, Büyük Louis devrinde, emzikteki çocuğundan koparılıp yarı beline kadar çıplak olarak çocuğunun karşısında, uzağında direğe bağlanan o zavallı Protestan kadınına da acırım. Göğüsleri sütle, yüreği ıstırapla şişiyordu. Aç ve solgun yavru bu göğüsleri göre göre çığlıklar koparark can çekişiyordu. Ve bu sırada cellat kadına, emzikli anaya "Dininden dön!" diyordu, onu çocuğunun ölümüyle vicdanının ölümü arasında bir seçim yapmaya zorlayarak. Bir anaya reva görülen bu cehennem işkencesine ne

dersiniz? Mösyö, şunu hatırınızda iyi tutun: Fransız Devrimi'nin kendi nedenleri, kendi hikmeti vardır. Gelecek onun öfkesini beraat ettirecektir. Meyvesi, daha iyi bir dünyadır. En müthiş darbelerinden insanlık için bir okşayış doğuyor. Kısa kesiyorum. Susuyorum. Durum fazlasıyla benim lehimde. Zaten ölüyorum.

Ve konvansiyoncu, Piskopos'a bakmayı bırakarak, şu birkaç sakin kelimeyle düşüncesini tamamladı:

– Evet, ilerlemenin haşinliklerine devrim denir. Devrimler sona erdiği zaman farkına varılır ki, insanlık tartaklanmış ama yol almıştır.

Konvansiyoncu, Piskopos'un içindeki bütün kaleleri birbiri ardınca teker teker ele geçirdiğinin farkında değildi. Fakat yine de geriye bunlardan bir tanesi kalıyordu ki, Monsenyör Bienvenu'nün en yüce direnme kaynağını teşkil eden bu kaleden, başlangıçtaki katılığı aşağı yukarı yeniden dile getiren şu sözler çıktı:

– İlerlemenin Tanrı'ya inanması gerekir. İyiliğin dinsiz hizmetkârı olamaz. Tanrı'yı inkâr eden, insanlığın kötü bir rehberidir.

İhtiyar halk temsilcisi cevap vermedi. Bir titreme geçirdi. Gökyüzüne doğru baktı ve bakışında yavaşça bir gözyaşı belirdi. Gözkapağı dolunca yaşlar kara sarıya çalan yanağından aşağıya süzüldü ve o, bakışı derinliklerde kaybolmuş bir halde, kekelercesine, alçak bir sesle ve kendi kendisine konuşarak şöyle dedi:

– Ey sen! Ey ülkü! Yalnız sen varsın!

Piskopos, ifadesi imkânsız bir sarsıntı geçirdi. Bir sürelik sessizlikten sonra ihtiyar, parmağını göğe doğru kaldırarak konuştu:

– Sonsuzluk var. Orada işte. Sonsuzluğun benliği olmasaydı, benlik onun sınırı olurdu; o zaman o sonsuz olamazdı; başka bir deyişle, var olmazdı. Hâlbuki o, vardır. Şu halde onun bir benliği vardır. İşte, sonsuzluğun benliği Tanrı'dır.

Ölmekte olan adam bu son sözleri yüksek bir sesle ve vecd titreyişleri içinde, bir şey görürmüş gibi söylemişti. Konuşması bitince gözleri kapandı. Harcadığı çaba onu tüketmişti. Besbelliydi ki, kalan birkaç saatlik ömrünü bir dakikada yaşayıp bitirmişti. Söylediği sözler, onu ölümde bulunan şeye yaklaştırmıştı. Nihai an geliyordu.

Piskopos bunu anladı, vakit daralıyordu. Buraya bir rahip olarak

gelmiş, buz gibi soğukluktan derece derece heyecanın son kertesine geçmişti. Bu kapalı gözlere baktı, bu buruşuk, buz gibi soğuk ihtiyar eli tuttu ve ölüm halindeki adamın üzerine eğildi.

– Saat Tanrı'nın saatidir. Boş yere karşılaşmış olmamız sizce de hayıflanacak bir şey olmaz mı?

Konvansiyoncu gözlerini açtı. Gölgeli bir vakar yüzüne damgasını vurmuştu. Belki tükenen dermanından çok ruhunun soyluluğundan gelen bir yavaşlıkla:

– Mösyö Piskopos, dedi, ben hayatımı düşünce, inceleme ve seyirle geçirdim. Memleketim beni işlerine el atmaya çağırdığı, bunu bana emrettiği zaman altmış yaşındaydım. Emre uydum. Suiistimaller vardı, onlarla mücadele ettim; kötülükler vardı, onları yok ettim; haklar ve prensipler vardı, onları ilan ettim ve imanım olarak benimsedim. Memleket toprakları istilaya uğramıştı, savundum; Fransa tehlikedeydi, göğsümü gerdim. Zengin değildim, şimdi de fakirim. Devletin büyüklerinden biriydim, hazinenin mahzenleri parayla öylesine tıklım tıklım doluydu ki, altın ve gümüşlerin ağırlığı altında neredeyse çatlayacak olan duvarları payandalamak gerekmişti, bense Arbre-Sec Sokağı'nda yirmi iki meteliğe yemek yiyordum. Mazlumlara yardım ettim, acı çekenleri rahatlattım. Mihrabın örtüsünü yırttım, doğru ama vatanın yaralarını sarmak için yaptım bunu. İnsanlığın ışığa doğru ileri yürüyüşünü daima destekledim ve bazen de acımasız ilerleyişe karşı direndim. Sırası geldiğinde kendi hasımlarımı, sizleri korudum. Hatta Flandre'da, Peteghem'de, Merovingien krallarının yazlık saraylarının bulunduğu yerde bir Urbanist manastırı olan Sainte-Claire en Beaulieu Manastırı'nı 1793'te ben kurtardım. Görevimi gücüm yettiğince yerine getirdim ve elimden geldiğince iyilik yaptım. Bundan sonra da kovuldum, izlendim, takibata uğratıldım, eziyet gördüm, karalandım, alaya alındım, alenen hakarete uğradım, lanetlendim, sürüldüm. Yıllardan beri ak saçlarıma rağmen birçok kimsenin beni hor görmek hakkını kendinde bulduğunu hissediyorum. Zavallı cahil kalabalığın gözünde lanetli bir yüzüm var ve ben kimseden nefret etmeden nefretin beni içine attığı yalnızlığı kabul ediyorum. Şimdi seksen altı yaşındayım, ölmek üzereyim. Ne istemeye geldiniz?

– Takdisinizi, dedi Piskopos.

Ve yere diz çöktü.

Piskopos tekrar başını kaldırdığında konvansiyoncunun yüzüne vakur bir ifade gelmişti. Son nefesini vermişti.

Piskopos evine ne olduğu bilinmez, derin düşüncelere dalmış olarak döndü. Bütün geceyi dua ederek geçirdi. Ertesi gün bazı yürekli meraklılar ona konvansiyoncu G.'den söz etmeyi denediler. Onlara gökyüzünü göstermekle yetindi.

O günden itibaren Piskopos, küçüklere ve acı çekenlere karşı şefkatini ve kardeşliğini bir kat daha arttırdı. O "ihtiyar G. alçağı"na yapılan her ima onu garip bir zihin meşguliyetine düşürüyordu. Hiç kimse bu ruhun, onun ruhunun önünden geçişinin, bu büyük vicdanın onun vicdanı üzerinde yankılanışının, Piskopos'un kemal mertebesine yaklaşmasına bir katkısı olmadığını söyleyemez. Bu "pederane ziyaret", elbette, şehrin küçük topluluklarında fısıldaşmalara sebep oldu:

"Ölüm halindeki böyle bir hastanın başucu muydu piskoposun yeri? Bir dine dönüş ihtimali yoktu elbette. Bu devrimcilerin hepsi de imansızdır zaten. Öyleyse oraya gitmenin anlamı ne? Görülecek ne vardı orada? Bir ruhun şeytan tarafından götürülüşünü görmeye pek meraklıymış demek..."

Bir gün kendisini nüktedan sayan küstah cinsinden bir varlıklı dul kadın ona şu çıkışta bulundu:

– Monsenyör, yüce efendimizin ne zaman kırmızı külah giyeceğini merak edenler var.

– O! İşte önemli bir renk, diye cevap verdi Piskopos.

Bereket versin ki onu külahta hor görenler, şapkada saygıyla karşılıyorlar.

XI
BİR KISITLAMA

Bu söylediklerimize bakarak Monsenyör Bienvenu'nün "filozof bir piskopos" ya da "vatansever bir rahip" olduğu sonucunu çıkaranlar çok yanılırlar. Eski konvansiyon meclisi üyesi G.'yle rastlaşması ya da belki daha uygun bir deyişle kavuşması, onun üzerin-

de bir çeşit şaşkınlık izi bırakmış ve bu da onu daha yumuşak bir insan yapmıştı.

Her ne kadar Monsenyör Bienvenu böyle bir politika adamı değildiyse de, devrin siyasi olayları karşısındaki tutumunu, böyle bir tutum almayı herhangi bir şekilde düşünmüş olabileceğini farz ederek, burada kısaca belirtmek belki yerinde olur.

Birkaç yıl geriye dönelim öyleyse.

Mösyö Myriel'in piskoposluğa yükseltilmesinden bir süre sonra İmparator onu, başka birtakım piskoposlarla birlikte imparatorluk baronu yapmıştı. Bilindiği gibi, 5-6 Temmuz 1809 gecesi papanın tutuklanması olayı meydana geldi. Bu münasebetle Mösyö Myriel de, Paris'te toplanan Fransız ve İtalyan piskoposlarla birlikte kilise meclisine katılmaya Napolyon tarafından davet edildi. Kilise meclisi Notre-Dame'da toplandı ve ilk toplantısını 15 Haziran 1811 günü Kardinal Fesch'in başkanlığında yaptı. Toplantıya katılan doksan beş piskopos arasında Mösyö Myriel de bulunuyordu. Ama yalnızca bir oturuma, bir de üç dört özel konferansa katıldı. Bir dağ bölgesi piskoposluğunun doğaya son derece yakın, köylülük ve yoksulluk içinde yaşayan piskoposu olarak, bu seçkin şahsiyetlerin arasında meclisin havasını değiştiren bazı fikirler ortaya atıyordu anlaşılan. Hemencecik Digne'e geri döndü. Bu acele dönüş hakkında kendisine soru sorulduğunda şu cevabı verdi:

– Onları rahatsız ediyordum. Dışarının havasını benden alıyorlardı. Üzerlerinde bir açık kapı etkisi yaratıyordum.

Bir başka defasında da şöyle dedi:

– Ne yapalım? Bu sayın monsenyörlerin hepsi de birer prens. Bense yoksul bir köylü piskoposum.

Gerçek şu ki, hoşa gitmemişti. Başka bazı garip şeyler arasında, yine söylendiğine göre, en önemli meslektaşlarından birinin evinde bulunduğu bir akşam şu sözler kaçmıştı ağzından:

– Güzel rakkaslı saatler! Güzel halılar! Güzel uşak kıyafetleri! Bu hayli can sıkıcı olsa gerek. Bütün bu gereksiz şeylerin kulağımın dibinde durmadan bağırıp "Aç insanlar var! Üşüyen insanlar var! Yoksullar var!" demelerini hiç istemezdim.

Şunu da sırası gelmişken söyleyeyim ki, lükse karşı nefret, akıllıca bir nefret değildir. Bu nefret, sanatlara karşı nefreti de içinde

taşır. Ne var ki kilise adamlarının gözünde, temsiller ve törenler dışında bir kusurdur lüks. Hayır ve iyiliğe gerçekte pek uymayan bazı alışkanlıklara alamet gözüyle bakılır. Servet sahibi bir rahip sağduyuya aykırı düşer. Rahibin fakir fukaraya yakın olması gerekir. Oysa çalışmanın tozu gibi, bu sefaletten bir parça olsun kendi üzerinde taşımadan, gece gündüz durmaksızın bütün o mutsuzluklara, bütün o bahtsızlıklara, bütün o yoksullara dokunup durabilir mi insan? Bir ateş korunun yanında durup da sıcağıyla ısınmayan insan düşünülebilir mi? Sürekli olarak kızgın bir fırının başında çalıştığı halde saçında bir yanık, tırnağında bir karalık, vücudunda bir damla ter, yüzünde bir kül kırıntısı olmayan bir işçi hayal edilebilir mi? Bir rahipte, hele hele bir piskoposta, hayır ve yardımseverliğin birinci kanıtı yoksulluktur.

Hiç şüphesiz, Digne Piskoposu böyle düşünüyordu.

Zaten onun bazı nazik konularda, "yüzyılın fikirleri" diyebileceğimiz düşünceleri paylaştığını sanmamalıyız. Devrin ilahiyatla ilgili tartışmalarına az karışır, kilisenin ve devletin itibarının söz konusu olduğu meselelerde suskun dururdu. Fakat üstüne fazla varılacak olsa, Fransız kilisesinden çok papalığa yakın olduğu görülürdü belki de. Burada bir portre çizdiğimize ve hiçbir şeyi saklamak niyetinde olmadığımıza göre, alçalış devrinde Napolyon'a karşı buz gibi soğuk bir tavır takındığını eklemek zorundayız. 1813'ten itibaren bütün Napolyon aleyhtarı gösterilere ya katıldı ya da alkış tuttu. Elbe Adası'ndan geri gelişinde onu geçerken görmeyi reddetti ve Yüz Gün Saltanatı sırasında kendi piskoposluk bölgesinde İmparator için toplu dualar okunmasını buyurmaya yanaşmadı.

Kız kardeşi Matmazel Baptistine'den başka, biri general, öteki vali iki erkek kardeşi vardı. İkisine de oldukça sık mektup yazardı. Birincisine bir süre kırgın kaldı, çünkü Cannes'a çıkış sırasında Provence'da kumandanlık eden general, bin iki yüz kişilik bir kuvvetin başında sanki kaçıp kurtulması istenen bir kimseymiş gibi İmparator'un peşinden gitmekle yetinmişti. Paris'te, Cassette Sokağı'nda emekli hayatı yaşayan, mert ve itibarlı eski bir vali olan öbür kardeşine yazdığı mektuplarsa hep daha sevecen kaldı.

Demek oluyor ki, Monsenyör Bienvenu'nün de taraf tuttuğu, burukluk duyduğu, yüzünü üzüntü bulutlarının kapladığı zaman-

lar olmuştu. Daima ezeli ve ebedi şeylerle meşgul bu şefkatli, bu büyük zihinde de yaşanan ana ait ihtirasların gölgesi dolaşmıştı. Muhakkak ki böyle bir adama, siyasi kanaatler taşımamak daha çok yaraşırdı. Düşüncemiz yanlış anlaşılmasın, "siyasi kanaat" denilen şeyleri, günümüzde her türlü verimli düşüncenin temelini teşkil etmesi gereken o yüce ilerleme özleyişiyle, o yüksek vatan sevgisi, demokrasi ve insanlık inancıyla asla karıştırmıyoruz. Bu kitabın konusunu ancak dolaylı olarak ilgilendiren meseleleri derinleştirmeden sadece şunu söylemek isteriz: Gönül isterdi ki Monsenyör Bienvenu kralcı olmasın ve bu dünyanın ham hayallerini, insani olayların fırtınalı gelgitleri üzerinde açık seçik parladıkları görülen üç lekesiz ışığı olan gerçek, adalet ve şefkati huzur içinde seyretsin, bakışlarını başka bir yana bir an bile çevirmesin.

Tanrı'nın Monsenyör Bienvenu'yü hiç de siyasi bir görev için yaratmadığını kabul etmekle beraber, hak ve özgürlük adına bir protestoyu, mutlak güce sahip bir Napolyon'a karşı gururlu muhalefeti, tehlikeli ama haklı bir direnişi anlar ve hayranlıkla karşılardık. Fakat yükselenlere karşı olduğunda hoşumuza giden şey, düşenlere karşı olduğunda o kadar hoşumuza gitmez. Mücadeleyi ancak tehlike olduğu müddetçe severiz ve her durumda ancak ilk andan itibaren mücadele verenler, son anda yok etmek hakkına sahip olabilirler. Parlaklık devrinde suçlamada inatla direnmeyene, yıkılış karşısında susmak düşer. Düşüşün tek meşru yargıcı, başarıların kötü iç yüzünü açıkça ilan edendir. Oysaki biz, ilahi takdir işe karışıp darbelerini indirmeye başladığı zaman, kenara çekilip meydanı ona bırakıyoruz. 1812 bizi gevşetmeye başladı. 1813'te, o zamana kadar sus pus duran Yasama Meclisi'nin bu sessizliğini felaketlerden cesaret alarak namertçe bozması ancak öfke ve nefretle karşılanacak bir şeyken, bunun alkışlanması bir hataydı; 1814'te, o hain mareşallerin karşısında rezil rüsva olan, önce ilahlaştırdığına sonra hakaretler yağdıran o senatonun, putunun hem ayaklarını yalayıp hem üstüne tüküren o putperestlik karşısında başını tiksintiyle başka tarafa çevirmek bir görevdi; 1815'te, en büyük felaketler ufukta belirmişken, Fransa bu felaketlerin uğursuzca yaklaştığını hissederek ürpertiler geçirirken, Napolyon'un önünde açılan Waterloo uçurumu uzaktan hayal meyal seçilirken, ordu-

nun ve halkın kader mahkûmuna hazince alkış tutmasında gülünecek bir taraf yoktu. Zorba hakkında her türlü ihtiyat kaydı saklı kalmak şartıyla, Digne Piskoposu gibi bir kalp taşıyan bir kişinin, büyük bir milletle büyük bir adamın, uçurumun kenarında birbirleriyle sarmaş dolaş olmasındaki ihtişamlı ve dokunaklı yanı hor görmemesi gerekirdi herhalde.

Bunun dışında o, doğru, dürüst, adaletli, zeki, alçakgönüllü ve saygıdeğerdi; iyilik eden ve iyilik isteyendi ki zaten bu da bir çeşit iyilik etmedir. Bir rahipti, bir bilgeydi, bir insandı. Hatta söylemek gerekir ki, yukarıda kınadığımız ve bu yüzden onu neredeyse sert bir şekilde yargılamaya hazır olduğumuz siyasi kanaatinde bile, şurada konuşan bizden belki de daha hoşgörülü, daha uysaldı.

Belediye binasının kapıcısını bu işe İmparator yerleştirmişti. Eski muhafız alayının yaşlı bir astsubayı, Austerlitz lejyonerlerinden, kartal gibi Bonapartist bir adamdı. Bu biçare ara sıra o devirde kanunun bozguncu sözler diye nitelendirdiği, düşüncesizce bazı laflar kaçırırdı ağzından. Şeref lejyonu nişanında İmparator'un profili görünmez olduğundan beri, nişanını taşımak zorunda kalmamak için, kendi deyişiyle, artık *iç kıyafet talimatnamesine* göre giyinmiyordu. Napolyon'un kendisine vermiş olduğu nişandaki imparator suretini dindarca bir huşuyla bizzat oradan çıkarmış ve yerini delik bırakmıştı; onun yerine hiçbir şey koymak istemiyordu. "Kalbimin üstünde üç kurbağa taşımaktansa ölmeyi tercih ederim," diyordu. 18. Louis'yle yüksek sesle, canu gönülden alay ediyordu. "İngiliz tozluğu takmış damla illetli pinpon!" diyordu, "Kuyruklu saçıyla Prusya'ya defolsun." En çok nefret ettiği iki şeyi, Prusya'yla İngiltere'yi, aynı lanetleme içinde yan yana getirmek onu pek memnun ediyordu. O kadar ileri gitti ki, sonunda işinden attılar. Karısı ve çocuklarıyla aç biilaç sokakta kaldı. Piskopos onu çağırttı, hafif tertip azarladı ve katedrale kapıcı yaptı.

Mübarek faaliyeti, tatlı ve yumuşak davranışlarıyla Monsenyör Bienvenu, dokuz yılda Digne şehrini şefkatli bir aile sevgisi ve saygısıyla doldurmuştu âdeta. Napolyon karşısındaki tutumu bile, imparatoruna tapan, ama piskoposunu da seven halk –o uysal ve aciz sürü– tarafından kabul edilmiş, sanki dolaylı olarak bağışlanmıştı.

XII
MONSENYÖR BIENVENU'NÜN YALNIZLIĞI

Tıpkı bir generalin çevresinde dolanan genç subaylar güruhu gibi, bir piskoposun çevresinde de hemen daima bir küçük rahipler mangası bulunur. Şu sevimli Saint François de Sales'in, bir yerde "toy papazlar" diye bahsettiği şey budur işte. Her mesleğin birtakım heveslileri vardır ve bunlar o meslekte mevki sahibi olmuş kişilerin peşinde kuyruk oluştururlar. Hiçbir güç kuvvet yoktur ki uyrukları olmasın. Hiçbir servet yoktur ki çevresi bulunmasın. Kendilerine gelecek arayanlar, ihtişamlı halin etrafında girdaplanıp dururlar. Her metropolün bir kurmay heyeti vardır. Biraz nüfuzlu her piskoposun ilahiyat okulu azizciklerinden oluşan bir devriye kolu bulunur. Bunlar, piskoposluk sarayında ortalığı kolaçan edip her şeyin yerli yerinde olmasını sağlarlar ve Monsenyör'ün gülümsemeleri çevresinde piskoposa yaranmak, diyakos yamaklığı için atlama taşıdır. Yolunu yapmasını bilmeli. Havarilik, papaz gelirini hor görmeyi gerektirmez.

Başka yerlerde koca külahlılar olduğu gibi, kilisede de koca kavuklular vardır. Bunlar sarayda saygınlığı olan, zengin, iyi gelirli, becerikli, sosyetede yeri olan, şüphesiz bu arada dua okumasını da bilen, ama istemesini bilmekten de geri kalmayan, yüzünü göstermek için bütün cemaatini kapısında bekletmekten pek çekinmeyen, dinle diplomasi arasında birleştirici halka görevi gören, rahipten çok rahip kisveli, piskopostan çok piskopos kılıklı piskoposlardır. Ne mutlu onlara yaklaşanlara! İtibarlı kişiler olduklarından çevrelerine, yaltaklananlara ve kayırılanlara, bütün o göze girmesini bilen gençlere yağlı ruhani bölgeler, gelir getiren görevler, bölge müfettişlikleri, sadaka eminlikleri, katedral görevleri yağdırır dururlar. Bu arada kendileri de piskoposluk görev ve unvanlarını bekler haldedirler. Kendileri ilerledikçe, peyklerini de peşleri sıra ilerletirler; sanki hareket halinde bir güneş sistemidir bu. Saçtıkları ışık peyklerini de allara boyar. İzzet ve ikballeri, kırıntılarını çevreye tatlı küçük terfiler halinde dağıtır. Koruyucunun ruhani yetki sahası ne kadar genişlerse, gözdeye de o kadar büyük bir kilise bölgesi düşer. Sonra, Roma da hemen şuracıkta. Bir piskoposun

başpiskopos, bir başpiskoposun da kardinal olmayı başarması size papaların seçildiği meclisin yolunu açar: Roma'daki on iki hakimli papalık yüce mahkemesine girersiniz; omuzlarınıza üzerinde siyah haçlar bulunan yünlü beyaz geniş şeridi takarsınız; derken yüce mahkeme kararlarının yazıcısı, arkadan papanın özel kalem müdürü, daha sonra da monsenyör olursunuz ve Yüce Efendilik ile Hazretlik arasında yalnızca bir adım kalır. Hazretlik ile Yücelik arasında ancak bir seçim dumanı mesafe vardır. Her papaz, takkesi üç katlı papalık tacını hayal eder. Günümüzde papaz, düzenli bir şekilde ilerleyip kral olmaya kadar varan tek insandır. Hem de ne kral! Krallar kralı. Onun için, bir ilahiyat okulunun nasıl bir ihtiraslar fidanlığı olduğunu varın bir düşünün! Yüzüne baksan kızaran nice koro şarkıcısı çocuk, nice genç rahip, başlarında Perette'in süt güğümünü taşırlar. Herhalde ihtiras, kendisine kolaylıkla yetenek adını veriyor, kim bilir? Belki de inanarak, kendisi de aldanarak, ne mutlu ona!

Alçakgönüllü, yoksul, kendi halinde bir kişi olan Monsenyör Bienvenu koca kavuklar sırasından sayılmıyordu. Çevresinde dönenen genç papazların hiç bulunmamasından belliydi bu. Görmüş olduğumuz gibi Paris'te "başarılı olamamıştı." Bu münzevi ihtiyar için herhangi bir gelecek düşünülemezdi. Hiçbir yükselme hırsı onun gölgesinde yeşermeye kalkışmak deliliğini göstermiyordu. Danışma kurulu üyeleriyle yardımcıları da onun gibi biraz halktan, onun gibi kardinalliğe kapısı olmayan bu göreve kendilerini hapsetmiş ve tıpkı piskoposlarına benzeyen yaşlı başlı adamlardı, yalnız şu farkla: Onlar bitmişlerdi, o ise kemale ermişti. Yetiştirdiği gençler, Monsenyör Bienvenu'nün yanında yükselmenin imkânsızlığını o kadar iyi anlıyorlardı ki, daha ilahiyat okulundan çıkar çıkmaz kendilerini Aix ya da Auch başpiskoposlarına tavsiye ettirip çarçabuk çekip gidiyorlardı. Çünkü, tekrar söyleyelim, ne de olsa herkes ilerlemek ister. Feragat humması içinde yaşayan bir aziz, tehlikeli bir komşudur; size iflah olmaz bir yoksulluk, ilerleme için gerekli mafsallarda kilitlenme, sözün kısası, isteyeceğinizden fazla fedakârlık gayreti bulaştırabilir. Onun için insanlar, bu uyuz cinsi erdemden kaçarlar. Monsenyör Bienvenu'nün yalnızlığı bundan geliyordu. Karanlık bir toplumda yaşıyoruz biz. Başar-

mak: Yukarılardaki bozukluktan üstümüze damla damla yağıp duran ders işte budur.

Sırası gelmişken söyleyelim: Başarı, iğrenç yüzlü bir şeydir. Meziyetle olan yalancı benzerliği insanı aldatır. Halk kalabalığı için başarının yüzü, aşağı yukarı üstünlüğün yüzüyle aynıdır. Kabiliyetin tıpatıp benzeri olan başarının bir kurbanı vardır: tarih. Yalnız Juvenalis'le Tacitus ona karşı itiraz sesi yükseltirler. Günümüzde hemen hemen resmîleşmiş bir felsefe, onun kapısında hizmetçiliğe girmiş, başarının uşak üniformasını sırtında taşımakta ve onun bekleme odasında hizmet görmektedir. Başarınız: Teori bu. Bolluk ve refah kabiliyet eseri sayılıyor. Piyangoda kazandınız mı tamam, becerikli bir insansınız demektir. Üstün gelen saygı görür. Dünyaya takkeli gelin! Bütün mesele burada. Şanslıysanız gerisi kendiliğinden gelir. Mutlu olun, sizi büyük kişi sanırlar. Yüzyılımızı aydınlatan beş altı büyük istisna dışında, çağımızın hayranlığı miyopluktan başka bir şey değildir. Yaldız, altın yerine geçer. Rastgele biri olmak zarar etmez, yeter ki sonradan görme biri olsun. Bayağı insan, kendi kendisine hayranlık duyan ve bayağılığı alkışlayan ihtiyar bir narsistir. İnsanı Musa, Aiskhylos, Dante, Michel-Angelos ya da Napolyon yapan o muazzam melekeyi çoğunluk, hangi alanda olursa olsun hedefine ulaşmış herhangi bir kimseye hemencecik, alkışlaya alkışlaya ihsan ediverir. Noterin biri mebus olsun, bir sahte Corneille *Tiridate*'ı yazsın, bir hadım harem sahibi olsun, bir Prudhomme askerî bir devir için hayati önemi olan bir savaşı kazara kazansın, bir eczacı Sambre ve Meuse ordusu için kartondan postal tabanı icat edip kösele yerine satılan bu kartonla kendine dört yüz bin liralık bir servet yapsın, bir seyyar çerçi tefecilikle gerdeğe girsin ve baba olup bu anaya yedi sekiz milyon doğurtsun, bir vaiz genzinden konuşa konuşa piskoposluğa ersin, varlıklı bir konağın vekilharcı işten ayrıldığında öyle zenginleşmiş olsun ki onu maliye nazırı yapsınlar: Bütün bunlara insanlar hemen 'deha' adını yapıştırıverirler; tıpkı Mousqueton'un suratına 'güzellik', Claude'un tavrı edasına 'haşmetli' demeleri gibi. Gökyüzünün derinliklerindeki yıldızlarla ördeklerin yumuşak çamur birikintisinde ayaklarıyla resmettikleri yıldızları birbirine karıştırırlar.

XIII
NELERE İNANIYORDU

Dindarlık bakımından Digne Piskoposu'nun yüceliğini ölçebilecek durumda değiliz. Böyle bir ruh karşısında ancak derin bir saygı duyulabilir. Doğru bir kişinin sözü vicdanına kefildir. Zaten bazı tabiatları belli olduğuna göre, bizimkinden farklı bir inanç içinde de insanlık erdeminin bütün güzelliklerinin pekâlâ gelişebileceğini kabul ederiz.

Dinin falan dogması ya da filan sırrı hakkında ne düşünüyordu? İç âleme ait bu gizlilikler ancak ruhların çıplak olarak girdikleri mezarda bilinebilir. Yalnız, emin olduğumuz tek şey, iman konusundaki güçlüklerin onda hiçbir zaman ikiyüzlülüğe yol açmadığıdır. Elmasın çürümesi hiç mümkün müdür? Elinden geldiği kadar çok inanıyordu. "*Credo in Patrem*,"[1] diye haykırırdı sık sık. Vicdanı yeterince doyuran ve size yavaşça "Tanrı'yla berabersin!" diyen hoşnutluğu hayır işlerinden zaten bol bol elde ediyordu.

Belirtmemiz gerektiğine inandığımız bir nokta da şu: Piskopos, inancının dışında, deyim yerindeyse ötesinde, gönlünde aşırı bir sevgi beslemekteydi. İşte bu yönden, *quia multum amavit*,[2] kolayca yaralanabilirdi; "ciddi kişiler", "ağırbaşlı kişiler", "aklı başında kişiler", ukalalığın bir adının da bencillik olduğu hazin dünyamızın gözde deyimleri bu hükme varmışlardı. Neydi bu aşırı sevgi? Bu, daha önce de belirttiğimiz gibi, insanları aşan ve yeri geldiğinde eşyaya kadar uzanan huzurlu bir iyilikseverlikti. Hiçbir şeyi hor görmeden yaşıyordu. Tanrı'nın bütün yarattıklarına karşı hoşgörülüydü. Her insanda, hatta en iyisinde bile, hayvanlara karşı içinde sakladığı bilinçsizce bir sertlik bulunur. Birçok rahibin dahi bir özelliğini meydana getiren bu sertlikten Digne Piskoposu'nda eser yoktu. İşi Brahmanlığa kadar vardırmazdı, ama görünüşe göre Eski Ahit'in Vaiz kitabındaki şu söz üzerinde uzun boylu düşünmüş olmalıydı: "Hayvanların ruhunun nereye gittiği biliniyor mu?" Görünüşteki çirkinlikler, içgüdünün acayiplikleri onu ne rahatsız eder ne de tiksindirirdi. Bundan heyecan du-

1 (Lat.) "Tanrı'ya inanıyorum." – ç.n.

2 (Lat.) "Çok sevdiği için." – ç.n.

yar, âdeta acırdı. Düşünceye dalar, sanki görünen hayatın ötesindeki nedeni, açıklamayı, mazereti aramaya çalışırdı. Zaman zaman Tanrı'dan şefaat diler gibi bir hal alırdı. Tabiatta hâlâ bulunan bir sürü karışıklığı hiç kızmadan, tıpkı bir parşömen üzerindeki yazıları çözmeye çalışan bir dil bilgini gözüyle incelerdi. Bu hayaller bazen ağzından garip sözler çıkmasına yol açardı. Bir sabah bahçesindeydi, kendisini yalnız sanıyordu, ama kız kardeşi o görmeden arkasından yürümekteydi; birden durdu ve yerdeki bir şeye baktı. Kocaman bir örümcekti bu: kara, tüylü, korkunç bir şey. Kız kardeşi onun, "Vah zavallı hayvan. Bunda onun kusuru yok," dediğini duydu.

İyiliğin neredeyse tanrısal denilebilecek bu çocukluklarından ne diye söz etmemeli? Çocukluk, kabul; ama bu ulvi çocuklukları Aziz François d'Assise ve Marcus Aurelius da yapmışlardır. Bir gün bir karıncayı ezmeyeyim derken ayağını burktu.

İşte böyle yaşıyordu bu doğru adam. Bazen bahçesinde uyuyakalırdı. O zaman, bundan daha saygıya değer bir görünüş olamazdı.

Gençliğine, hatta olgunluk çağına dair anlatılanlara bakılırsa Monsenyör Bienvenu vaktiyle ihtiraslı, hatta belki haşin bir adammış. Her alandaki yumuşaklığı ve uysallığı yaradılıştan gelen bir içgüdü olmaktan çok, hayatı boyunca yüreğinden süzülüp düşünceden düşünceye ağır ağır dökülmüş bir büyük inancın sonucuydu. Çünkü bir karakterde de tıpkı bir kayada olduğu gibi su damlacıklarının oyduğu delikler bulunabilir. Silinmez oyuklardır bunlar; bu oluşumlar asla yok olmaz.

Sanırız daha önce söylemiştik: 1815'te Piskopos yetmiş beş yaşına girmişti. Ama altmışından fazla göstermiyordu. Uzun boylu değildi; biraz toplucaydı ve bunu giderebilmek için uzun yürüyüşler yapıyordu. Ayağı sağlamdı, beli pek az bükülmüştü. Bu ayrıntılardan herhangi bir sonuç çıkarmak niyetinde değiliz. 16. Greguar seksen yaşındayken dimdik durup gülümsüyordu ama bu onun kötü bir rahip olmasını engellemiyordu. Monsenyör Bienvenu'nün halk deyişiyle "güzel bir başı" vardı, ama o kadar sevimliydi ki güzelliğini unutturuyordu.

Daha önce de sözünü ettiğimiz ve bir başka güzelliğini meyda-

na getiren çocuksu neşesiyle konuşmaya başladığı zaman, insan kendisini onun yanında rahat hissederdi. Bütün kişiliğinden sevinç fışkırıyor sanırdınız. Renkli, taze cildi, hâlâ koruduğu ve güldüğü zaman görünen bembeyaz dişleri ona açık ve huzurlu havayı veriyor ve bir erkeğe, "İşte iyi, saf bir çocuk,"; bir ihtiyara da, "İşte babacan bir adam," dedirtiyordu. Hatırlanacağı gibi, Napolyon üzerinde de aynı etkiyi yapmıştı. İlk bakışta ve onu ilk gören bir kimse için gerçekten de kendi halinde bir adamcağızdı. Fakat birkaç saat yanında kalıp onu biraz olsun düşünürken gören için, bu kendi halinde adamcağız yavaş yavaş değişir ve âdeta heybetli bir hal alırdı. Geniş, ciddi ve beyaz saçlarından ötürü vakur alnına, düşünceleri büsbütün vakar veriyordu. Bu iyilikten etrafa görkem dağılıyordu, ama bu arada iyilik de ışımasını bütün parlaklığıyla sürdürmekten geri kalmıyordu. Gülümseyen bir meleğin, bir yandan gülümserken bir yandan da ağır ağır kanatlarını açtığını görmenin verebileceği bir heyecan duyuyordu insan. Saygı, anlatılması imkânsız bir saygı duygusu derece derece içinize işleyip yüreğinize kadar yükseliyordu ve anlıyordunuz ki karşınızda kudretli, hayatın sınamalarından geçmiş, hoşgörülü bir ruh; düşüncesi büyük, şefkatsizlik edemeyecek kadar büyük bir ruh bulunmaktadır.

Görmüş olduğumuz gibi dua, dinî görevlerin yerine getirilmesi, sadaka işleri, dertlilerin tesellisi, bir toprak parçasının ekilip biçilmesi, kardeşlik, kanaatkârlık, konukseverlik, feragat, güven, okuma ve inceleme, çalışma hayatının her gününü dolduruyordu. "Dolduruyordu" kelimesi tam yerindedir. Gerçekten de Piskopos'un günü iyi düşüncelerle, iyi sözlerle, iyi işlerle tıklım tıklım doluydu. Buna rağmen, havanın soğuk veya yağmurlu olmasından ötürü akşamleyin, iki kadın odalarına çekildikleri zaman, uyumadan önce bahçesinde bir iki saat geçirmezse günü yarım kalmış sayılırdı. Gece, gökyüzündeki yüce manzaralar karşısında düşünceye dalarak uykuya hazırlanmak onun için âdeta bir dinî merasim olmuştu. Bazen, gecenin ileri bir saatinde, iki yaşlı kız eğer uyumamışlarsa, bahçedeki yollarda onun ağır ağır yürüdüğünü duyarlardı. Orada, kendi içine çekilmiş, sakin, kalbinin huzurunu göklerin huzuruyla kıyaslayarak, yıldızların görünen

görkemiyle Tanrı'nın görkemi karşısında gecenin karanlığı içinde heyecanlanarak ve ruhunu "bilinmeyen"den yağan düşüncelere açarak kendisiyle baş başa kalırdı. Böyle zamanlarda, gece çiçeklerinin kokularını sundukları saatte, yıldızlı gecenin ortasında bir lamba gibi yanan kalbini açarak ve yaradılışın evrensel yayılışı içinde vecdle kendinden geçerek belki kendisi de zihninden geçenleri dile getirmek gücünü kendisinde bulamazdı; içinden dışarıya doğru bir şeylerin uçtuğunu ve dışarıdan içine bir şeylerin indiğini hissederdi. Ruhun derinlikleriyle evrenin derinlikleri arasındaki esrarlı alışverişler!

Tanrı'nın büyüklüğünü ve varlığını; gelecekteki ebedi hayatı, o garip sırrı; geçmiş ezeli hayatı, o büsbütün garip sonsuzlukları düşünür ve anlaşılamaz olanı anlamaya çalışmadan, O'na bakardı. Tanrı'yı incelemiyordu; ona, gözleri karnaşırcasına hayran oluyordu. Maddeye biçimler veren, kuvvetleri belli hallere sokup görünür kılan, birlik içinde farklı bireyler, mekân içinde oranlar, sonsuzluk içinde sayısızlık yaratan ve ışıktan güzelliği hâsıl eden atomların bu olağanüstü rastlantılarını saygıyla seyrederdi. Bu rastlantılar sürekli olarak düğümlenip çözülmekte, böylece hayatı ve ölümü meydana getirmekteydiler.

Yaşlı, köhne bir asma kütüğüne yaslanan bir tahta sıranın üstüne oturur, meyve ağaçlarının cılız ve eğri büğrü siluetleri arasından yıldızlara bakardı. Zavallı bitkiler dikilmiş, kulübe ve ambarlarla dolu bu bir çeyrek dönümlük toprak parçası onun için pek değerli ve yeterliydi.

Hayatının boş zamanlarını, pek az olan bu boş zamanları, gündüz bahçe işleri, gece de düşünce ve seyirle geçiren bu yaşlı adam daha ne isterdi ki? Tavanı gökyüzü olan bu daracık kapalı saha Tanrı'ya, en yüce eserlerinin her birinde ayrı ayrı tapınabilmek için yeterli değil miydi? Gerçekten de her şey burada değil miydi; bunun dışında, ötesinde istenebilecek ne kalıyordu? Gezinmek için küçük bir bahçe ve hayal kurmak için uçsuz bucaksız bir saha. Ayaklarının altında ekilebilen ve toplanabilen şeyler; başının üstünde incelenebilen ve üzerinde düşünülebilen şeyler, yerde birkaç çiçek, gökte bütün yıldızlar.

IV
NELER DÜŞÜNÜYORDU

Son bir söz daha.

Digne Piskoposu'nun yaradılışına ait bu ayrıntılar ona, özellikle şu yaşadığımız zamanda ve halen moda olan bir deyimle, "panteist" bir kimlik verebileceği; ve bazen münzevi zihinlerde yeşeren ve dinin yerini alabilecek kadar yerleşip büyüyebilen kişisel felsefelerden birine sahip olduğu sanısını, lehinde ya da aleyhinde olarak uyandırabileceğinden ötürü, hemen şunu ısrarla belirtelim ki Monsenyör Bienvenu'yü tanıyanlardan hiçbiri, böyle bir şey düşünmek cesaretini kendisinde bulamamıştır. Bu adamı aydınlatan şey yürekti. Onun bilgeliği oradan gelen ışıktan yapılmıştı.

Onun hiçbir sistemi yoktu, fakat eserleri çoktu. Anlaşılması güç safsatalar baş dönmesi yaratır. Öyle apokaliptik şeylerle zihnini tehlikeli maceralara sürdüğünü gösteren hiçbir işarete rastlanmamaktadır. Havari cüretkâr olabilir, ama piskoposun çekingen olması gerek. Âdeta büyük ve müthiş düşünürlerin tekelinde sayılan bazı meseleleri fazlasıyla kurcaladığı endişesine kapılmış olması muhtemeldir. Muammaya açılan kapıların altında kutsal bir dehşet vardır. Bu karanlık dehlizler orada öyle açık dururlar, ama belirsiz bir şey size, siz hayat yolcusuna içeri girmemenizi söyler. Vay dinlemeyip girenlerin haline!

Soyutlamanın ve saf spekülasyonun, deyim yerindeyse dogmalar üstünde yer alan, muazzam derinliklerinde dâhiler Tanrı'ya kendi fikirlerini kabul ettirmeye çalışırlar. Duaları cüretli tartışma önerileri taşır. Tapınırken sorguya çekerler. Dinin doğrudan doğruya olanıdır bu; engebeli dik yollarından tırmanmayı göze alanlar için acılar ve sorumluluklarla dolu bir din.

İnsan düşüncesinin sınırı yoktur. Sorumluluğu kendisine ait olmak üzere, kendi şaşkınlığını ve hayranlığını durmadan tahlil eder ve derinleştirir. Âdeta denilebilir ki insan düşünüşü, görkemli bir tepkiyle tabiatı hayran bırakır, bizi çevreleyen esrarlı âlem böylece aldığını geri verir. Hayranlıkla seyir edenler de herhalde seyrediliyorlardır. Fakat ne olursa olsun, yeryüzünde bazı insanlar –acaba bunlar insan mıdırlar?– hayalin ufuklarında mutlağın yücelik-

lerini açık ve seçik olarak görmekte ve sonsuzluk dağının müthiş manzarasını seyretmektedirler. Monsenyör Bienvenu hiç de bu insanlardan değildi. Monsenyör Bienvenu bir dâhi değildi. Swedenborg ve Pascal gibi bazı çok büyük kişilerin bile üzerinden çılgınlık uçurumuna kaydıkları bu yücelikler ona korku verirdi. Ama bu güçlü hayallerin manevi bakımdan yararlı olduğu da muhakkaktır; bu çetin yollar insanı ideal mükemmelliğe yaklaştırır. Onun seçtiğiyse kısa yoldu: İncil.

O, hiçbir zaman ayin giysisine İlyas Peygamber'in cübbesinin kıvrımlarını verdirmeye kalkışmıyor, olayların karanlık çalkantıları üzerine asla geleceğin ışığını yansıtmıyor, eşyanın pırıltılarını bir alev halinde yoğunlaştırmaya çabalamıyordu; ne peygamberlikten ne de sihirbazlıktan nasibi vardı. Bu alçakgönüllü ruh sadece seviyordu, o kadar.

Duayı insanüstü bir özleyişe kadar genişlettiği oluyordu belki ama sevginin fazlası olamayacağı gibi, duanın da fazlası olamaz. Kutsal metinler dışında dua etmek eğer inançtan bir sapmaysa, Azize Teresa ile Aziz Jérôme da sapmış kişiler sayılırdı.

İnleyenin, günahının kefaretini ödeyenin üzerine eğilirdi. Âlem ona muazzam bir hastalık gibi görünürdü; her yerde humma bulur, dinlediği her yerden ıstırap sesi duyar ve muammayı çözmeye çalışmaksızın yarayı sarmaya çalışırdı. Yaratılmış şeylerin korkunç manzarası onda şefkat duygusu geliştiriyordu; en iyi şekilde acımanın ve acıyı en iyi şekilde dindirmenin yollarını bulmaya ve bunu başkalarına da telkin etmeye uğraşıyordu, yalnızca buna uğraşıyordu. Bu iyi yürekli ve ender bulunur rahip için bütün varlıklar devamlı olarak teselli arayan bir üzüntü konusuydu.

Altın çıkarmaya çalışan insanlar olduğu gibi, o da merhamet çıkarmaya çalışıyordu. Onun maden damarı dünyayı saran sefaletti. Istırap her yerde daima bir iyilik vesilesinden başka bir şey değildi. Birbirinizi seviniz: Bu sözü, o, bütün anlam ve kapsamıyla ilan ediyor, bundan başka, bundan fazla hiçbir şey dilemiyordu ve bütün doktrini de bundan ibaretti. Bir gün, şu kendisini "filozof" sanan kişi, daha önce adı geçen senatör, Piskopos'a şöyle dedi:

– Şu dünyanın haline bakın hele! Herkes birbiriyle savaşıyor. En güçlü olan en akıllı. Sizin, birbirinizi seviniz, demeniz saçmalık.

Monsenyör Bienvenu tartışmaya girmeden:

– Peki, eğer bu bir saçmalıksa, tıpkı bir istiridyenin içindeki inci tanesi gibi, ruh bunun içine kapanıp oturmalı, diye cevap verdi.

Ve gerçekten de istiridyesinin içine kapanıyor, burada yaşıyordu. Bundan kesin olarak memnundu. İnsanı hem çeken hem de korkutan olağanüstü konuları, soyutlamanın erişilmez ufuklarını, metafiziğin uçurumlarını; havari için Tanrı'da, Tanrı'yı inkâr eden için hiçlikte birleşen bütün o derin şeyleri bir yana bırakıyordu: kader, iyilik ve kötülük, varlıkların varlıklara karşı savaşı, insanın bilinci, hayvanın düşünce taşıyan uyurgezerliği, ölümün getirdiği dönüşüm, mezarda hayatların dökümünün yapılması, değişmeden kalan benliğe birbiri ardınca değişik sevgilerin anlaşılmaz şekilde aşılanması, mahiyet, cevher, yokluk ve varlık, ruh, tabiat, özgürlük, zorunluluk, sivri meseleler, insan düşüncesinin kanatlı dev ustalarının eğildikleri uğursuz derinlikler; Lucretius'un, Manu'nun, Aziz Pavlus'un ve Dante'nin sonsuzluğa dimdik baktıkları anda sanki orada yıldızlar açtıran ateşli gözlerle seyrettikleri muazzam uçurumlar.

Monsenyör Bienvenu esrarlı meseleleri dışarıdan tespitle yetinen, bunları kurcalamayan, karıştırmayan, kendi düşüncesini de bunlarla bulandırmayan ve ruhunda karanlığa karşı ciddi saygı besleyen bir adamdı sadece.

Düşüş

I
BİR YÜRÜYÜŞ GÜNÜ AKŞAMI

1815 Ekim ayının ilk günlerinden birinde, günbatımından aşağı yukarı bir saat kadar önce yaya olarak yolculuk eden bir adam, küçük Digne şehrine giriyordu. O sırada, evlerinin pencerelerinde ya da kapılarının eşiğinde bulunan tek tük bazı şehir sakinleri bir çeşit kaygıyla bu yolcuya bakmaktaydılar. Bundan daha sefil görünüşlü bir yolcuya güç rastlanırdı. Orta boylu, geniş ve sağlam yapılı, zindelik çağında bir adamdı bu. Kırk altı, kırk sekiz yaşlarında olabilirdi. Gözlerinin üstüne doğru indirilmiş siperlikli deri bir kasket, güneşten ve rüzgârdan yanmış ve terler içinde kalan yüzünü kısmen örtüyordu. Kaba bir sarı bezden yapılmış, yakası küçük gümüş bir kancayla tutturulmuş gömleğinin aralığından kıllı göğsü görünüyordu. İp gibi bükülmüş bir boyunbağı, mavi çuhadan, yıpranmış, havı dökülmüş, tek dizi ağarmış delik bir pantolon, dirseklerinden biri yeşil bir kumaş parçasıyla ve sicim kullanılarak yamanmış, lime lime bir kurşuni köylü ceketi, sırtında içi tıklım tıklım dolu, sıkıca kapatılmış ve yepyeni bir asker çantası, elinde budaklı kocaman bir sopa, çorapsız ayaklarındaysa altı demir nalçalı pabuçlar vardı. Başı tıraşlı ve sakalı uzundu.

Ter, sıcak, yaya yolculuk ve toz bu pejmürde kılığa bir çeşit iğrençlik katıyordu.

Saçları dipten kesik olmakla beraber diken dikendiler, çünkü çıkmaya başlamışlardı ve sanki epey zamandır kesilmemiş gibi duruyorlardı.

Onu kimse tanımıyordu. Belli ki gelip geçici bir kimseydi. Nereden geliyordu? Güneyden. Belki deniz kıyısında bir yerlerden. Çünkü yedi ay önce Cannes'dan gelip Paris'e giden İmparator Napolyon'un geçişine tanık olan aynı yoldan girmişti o da Digne'e. Bütün gün yürümüş olmalıydı bu adam. Çok yorgun görünüyordu. Şehrin alt başındaki eski kasabadan bazı kadınlar onun Gassendi Bulvarı'ndaki ağaçların altında durduğunu ve gezinti yerinin ucundaki çeşmeden su içtiğini görmüşlerdi. Çok susamış olmalıydı, çünkü ardı sıra giden çocuklar, iki yüz adım ötede onun tekrar durup pazar meydanındaki çeşmeden bir defa daha su içtiğini gördüler.

Poichevert Sokağı'nın köşesine gelince sola dönüp belediyeye doğru yürüdü. İçeri girdi; bir çeyrek saat sonra dışarı çıktı. General Drouot'nun 4 Mart günü şaşkın ve ürkek Digne sakinleri kalabalığına Juan Körfezi Bildirisi'ni okumak için üstüne çıktığı ve kapının yanında duran taş peykede bir jandarma oturuyordu. Adam kasketini çıkarıp jandarmayı saygıyla selamladı.

Jandarma, selamına karşılık vermeksizin ona dikkatle baktı, bir süre gözleriyle izledikten sonra belediye binasına girdi.

O zamanlar Digne kasabasında, tabelasında *La Croix-de-Colbas* yazılı güzel bir han vardı. Bu hanın Jacquin Labarre adındaki sahibi, Grenoble'da *Trois-Dauphins* hanını işleten ve evvelce süvari alaylarında hizmet görmüş bir başka Labarre'la akraba olarak tanınmakta ve bu yüzden şehirde itibar görmekteydi. İmparatorun sürgünden kaçıp Fransa'da karaya çıkışı sırasında memlekette bu *Trois-Dauphins* hanı hakkında hayli söylenti dolaşmıştı. Söylentiye göre, arabacı kılığına giren General Bertrand, ocak ayı içinde buraya sık sık gelmiş ve bazı askerlere madalyalar, bazı burjuvalara da avuç avuç Napolyonlar dağıtmıştı. Gerçekteyse, İmparator Grenoble'a girdiği zaman Vilayet Konağı'na yerleşmeyi reddetmiş; Belediye Başkanı'na teşekkür ederek, "Tanıdığım dürüst bir

adama gideceğim," demiş ve *Trois-Dauphins* hanına gitmişti. İşte *Trois-Dauphins*'in sahibi Labarre'ın bu ünü yirmi beş fersah ötedeki *La Croix-de-Colbas*'nın sahibi Labarre'a kadar yansıyordu. *La Croix-de-Colbas*'nın sahibi Labarre için şehirde, "Grenoble'dakinin yeğenidir," diyorlardı.

Adam, memleketin en iyi hanı olan bu hana yöneldi. Kapısı düz ayak sokağa açılan mutfağa girdi. Bütün maltızlar yanıyor, ocakta büyük bir ateş neşeyle alev saçıyordu. Aynı zamanda aşçıbaşı olan han sahibi, ocaktaki tencereler arasında gidip geliyordu. Pek meşguldü; bitişik odada büyük bir gürültüyle gülüşüp konuştukları duyulan yük arabacıları için hazırlanan nefis bir akşam yemeğine nezaret ediyordu. Yolculuk eden herkesin bildiği gibi, hiç kimse arabacılar kadar iyi yemek yiyemez. Semiz bir dağ sıçanı, yanında ak keklikler ve yaban horozları olduğu halde uzun bir şişe geçirilmiş, ateşin önünde çevrilip duruyordu. Maltızların üzerinde Lauzet Gölü'nden iki sazan balığıyla Alloz Gölü'nden bir alabalık pişmekteydi.

Kapının açılıp içeriye yeni bir müşterinin girdiğini duyan hancı, başını maltızlardan kaldırmadan:

– Beyimiz ne isterler? diye sordu.

– Yemek ve yatak, dedi adam.

– Orası kolay.

Hancı bunu söylerken başını gelenden yana çevirmişti. Yolcuyu şöyle baştan aşağı bir gözden geçirdikten sonra "Parasını verince," diye ilave etti.

Adam, ceketinin cebinden büyük bir deri kese çıkararak cevap verdi:

– Param var.

– Öyleyse emrinizdeyiz, dedi hancı.

Adam kesesini tekrar cebine koydu, çantasını sırtından indirdi, sopasını elinden bırakmadan ateşin yanındaki alçak bir iskemlenin üzerine oturdu. Digne dağlık yerdedir. Ekim akşamları orada soğuk olur.

Bu arada hancı, bir yandan gidip geliyor, bir yandan da yolcuyu gözden geçiriyordu.

– Hemen yiyor muyuz? diye sordu adam.

– Birazdan, dedi hancı.

Yeni gelen arkası dönük ısınırken, sayın hancı Jacquin Labarre cebinden bir kurşunkalem çıkardı, pencerenin yanındaki küçük bir masanın üzerine atılmış eski bir gazetenin köşesinden bir parça kopardı. Kâğıdın beyaz kısmına bir iki satır bir şeyler yazdı ve görünüşe göre hem aşçı yamağı hem de uşak olarak kullandığı bir çocuğa bu kâğıt parçasını zarflamadan katlayıp verdi. Hancı bu arada yamağın kulağına bir şeyler söyledi. Ve çocuk belediye binasına doğru koşa koşa gitti.

Yolcu, bu olup bitenleri görmemişti. Bir kere daha sordu:

– Hemen yiyor muyuz?

– Birazdan, dedi yine hancı.

Çocuk döndü. Kâğıdı geri getirmişti. Hancı, cevap bekleyen bir kimsenin telaşıyla kâğıdı açtı. Dikkatle okur görünüyordu. Başını salladı ve bir an düşünceli kaldı. Sonra, pek de huzurlu olmayan düşüncelere dalmış görünen yolcuya doğru bir adım attı.

– Mösyö, sizi kabul edemeyeceğim, dedi.

Adam, oturduğu yerden yarı doğruldu.

– Nasıl? Yoksa paranızı ödemeyeceğimden mi korkuyorsunuz? Peşin ödeyeyim, ister misiniz? Param var diyorum size.

– Mesele o değil.

– Ya ne öyleyse?

– Sizin paranız var...

– Evet, dedi adam.

– Ama, dedi hancı, benim odam yok.

Adam, sakin bir sesle konuştu:

– Beni ahırda yatırın.

– Yapamam.

– Niçin?

– Atlardan yer yok.

– Peki öyleyse, diye üsteledi adam, ambarın bir köşesinde. Bir kucak saman. Bunu yemekten sonra görüşürüz.

– Size yemek veremeyeceğim.

Ölçülü, kesin bir edayla söylenen bu söz yabancıya ağır geldi. Ayağa kalktı.

– Bak hele! Yahu ben açlıktan ölüyorum. Güneş doğduğundan

beri yol yürüdüm. Dokuz fersah teptim. Parasını veriyorum. Yemek isterim.

– Yemeğim yok, dedi hancı.

Adam bir kahkaha attı, ocağa ve maltızlara doğru dönerek:

– Yok ha! Peki, bunlar ne?

– Onların hepsi önceden ısmarlandı.

– Kim ısmarladı?

– Şu arabacı beyler.

– Kaç kişiler?

– On iki.

– Burada yirmi kişilik yiyecek var.

– Hepsini ısmarladılar, parasını da peşin ödediler.

Adam tekrar oturdu ve sesini yükseltmeden:

– Ben bir handayım, karnım aç, onun için kalıyorum, dedi.

Bunun üzerine hancı, adamın kulağına eğildi ve onu ürperten bir tonla:

– Gidin buradan, dedi.

Bu sırada yolcu, öne doğru eğilmiş sopasının demirli ucuyla ateşin içindeki bazı korları iteliyordu. Hızla döndü ve cevap vermek için ağzını açıyordu ki hancı ona gözlerini dikip alçak bir sesle ekledi:

– Hadi bakalım bu kadar laf yeter. Size adınızın ne olduğunu söyleyeyim mi? Adınız Jean Valjean. Kim olduğunuzu söylememi de ister misiniz? Zaten buraya girdiğinizi görünce bir şeylerden kuşkulanmıştım, belediyeye haber yolladım. İşte bana verdikleri yanıt. Okumasını biliyor musunuz?

Bir yandan bunları söylüyor, bir yandan da handan belediyeye, belediyeden de hana gidip gelen kâğıdı, açılmış olarak, yabancıya uzatıyordu. Adam kâğıda bir göz attı. Kısa bir sessizlikten sonra hancı yine konuştu:

– Herkese karşı terbiyeli davranmak huyumdur. Haydi, gidin buradan.

Adam başını eğdi, yere bırakmış olduğu çantasını aldı ve çıkıp gitti.

Caddeyi tutturdu. Hakarete uğramış, üzgün bir vaziyette, önü sıra rastgele evlere sürtüne sürtüne yürüyordu. Bir kere bile arkasına dönüp bakmadı. Eğer dönüp baksaydı, *La Croix-de-Colbas*

hancısının, kapısının eşiği üzerinde, hanındaki bütün yolcularla sokaktan gelip geçenleri etrafına toplamış hararetli hararetli konuştuğunu ve parmağıyla onu işaret ettiğini görür ve topluluğun bakışlarındaki kuşku ve korkudan, gelişinin çok geçmeden bütün şehri meşgul eden bir olay olacağını tahmin ederdi.

Ama o bütün bunların hiçbirini görmedi. Ezilmiş, yıkılmış insanlar arkalarına bakmazlar. Kötü talihin peşlerini bırakmadığını bilirler.

Böylece bir süre yol aldı. Kederli zamanlarda olduğu gibi durmadan yürüyor, bilmediği yollarda gelişigüzel gidiyor, yorgun olduğunu unutuyordu. Birdenbire şiddetli bir açlık duydu. Gece yaklaşıyordu. Barınabileceği bir yer bulup bulamayacağını anlamak için etrafına bakındı.

O güzelim han kendisi için artık kapanmıştı. Şöyle bir miskin meyhane, pis bir barınak arıyordu.

Bulunduğu sokağın ucunda bir ışığın yandığını gördü. Alacakaranlığın beyaz göğünde, bir demir direğin ucuna asılmış bir çam dalının silueti seçiliyordu.

Gerçekten de bir meyhaneydi bu. Chaffaut Sokağı'ndaki meyhane.

Yolcu bir an durup meyhanenin camından basık salonuna baktı. Salon, bir masanın üzerinde duran küçük bir lambayla ocakta yanan büyük ateşin ışığıyla aydınlanıyordu. Birkaç adam içki içiyordu. Meyhaneci ateşte ısınıyordu. Alevler, bir çengele asılı bir demir tencereyi tıkırdatıyordu.

Aynı zamanda bir çeşit han olan bu meyhaneye iki kapıdan giriliyordu. Kapılardan biri sokağa, öbürüyse içi gübre dolu küçük bir avluya açılmaktaydı. Yolcu, sokaktaki kapıdan girmeye cesaret edemedi. Avluya süzüldü, gene bir durakladı, sonra mandalı çekine çekine kaldırarak kapıyı itti. Meyhanenin sahibi:

– Kim var orada? diye seslendi.

– Yemek yiyip yatmak isteyen biri.

– İyi. Burada yenir de, yatılır da.

Adam içeri girdi. İçki içenlerin hepsi döndüler. Bir tarafını lamba, öbür tarafını ocağın ateşi aydınlatıyordu. Çantasını çıkarırken bir süre onu gözden geçirdiler.

Meyhaneci adama:

– İşte ateş, yemek tencerede pişiyor. Gelin, ısının arkadaş, dedi.

Gidip ocağın yanına oturdu. Yorgunluktan kan oturmuş ayaklarını ateşe doğru uzattı. Tencereden güzel bir koku tütüyordu. Aşağı çekilmiş kasketinin altından fark edilebildiği kadarıyla yüzü, acı çekme alışkanlığının verdiği son derece dokunaklı bir görünüşle birlikte, buna karışmış olarak, belli belirsiz de olsa halinden memnunluk ifadesi almıştı.

Zaten kararlı, enerjik ve üzüntülü bir görüntüydü bu. Garip bir hali vardı bu yüz ifadesinin; başlangıçta alçakgönüllü gözüküyor, sonra sonra sertleşir gibi oluyordu. Kaşlarının altında gözleri, tıpkı bir çalılık altındaki ateş gibi parlıyordu.

Ne var ki masada oturanlardan biri, bir balıkçı, Chaffaut Sokağı'ndaki meyhaneye gelmeden önce atını Labarre'ın ahırına bırakmaya gitmişti. Tesadüf bu ya, bu balıkçı, o sabah bu kötü ifadeli yabancıya Bras d'Asse'la... (adını unuttum, sanırım Escoublon olacak) arasında yürürken rastlamış bulunuyordu. Rastlantı sırasında çok yorgun olan adam, oradan kendisini atının terkisine almasını istemiş, o da bu isteğe hızını bir kat daha arttırarak cevap vermişti. Yarım saat kadar önce Jacquin Labarre'ın çevresini saran topluluğun içinde bu balıkçı da vardı ve sabahki nahoş rastlantıyı *La Croix-de-Colbas*'dakilere kendi ağzıyla anlatmıştı. Oturduğu yerden meyhaneciye belli belirsiz bir işaret çaktı. Meyhaneci yanına geldi. Alçak sesle karşılıklı birkaç söz söylediler. Adam yine düşüncelerine dalmıştı.

Meyhaneci ocağın yanına döndü, elini kabaca adamın omzuna koydu ve:

– Buradan gideceksin, dedi.

Yabancı döndü ve yumuşak bir edayla:

– Ya! Siz de mi biliyorsunuz? dedi.

– Evet.

– Beni öbür hana almadılar.

– Bundan da kovuyorlar.

– Peki, nereye gideceğim?

– Başka bir yere.

Adam, sopasını ve çantasını aldı ve çekip gitti. Çıkarken, kendi-

sini *La Croix-de-Colbas*'dan beri takip eden ve görünüşe göre çıkmasını bekleyen bazı çocuklar ona taş attılar. Adam öfkeyle geri döndü ve çocukları sopasıyla tehdit etti. Çocuklar çil yavrusu gibi dağıldılar.

Hapishanenin önünden geçti. Kapının önünde çıngırağa bağlı bir demir zincir sallanıyordu. Çıngırağı çaldı. Bir kapak açıldı. Başından kasketini saygıyla çıkararak:

– Kapıcı bey, lütfen kapıyı açıp beni bir geceliğine içerde barındırabilir misiniz? dedi.

Bir ses cevap verdi:

– Hapishane han değildir. Kendinizi tutuklatın, o zaman kapı açılır.

Kapak yeniden kapandı.

Adam, birçok bahçesi olan bir sokağa girdi. Bazılarının çevresi yalnızca çitlerle kapatılmıştı. Bu da sokağı süslüyordu. Bu bahçe ve çitler arasında tek katlı, penceresinde ışık olan büyük bir ev gördü. Meyhanede yaptığı gibi burada da camdan içeriye baktı. Beyaz badanalı büyük bir odaydı bu. Üstü pamuklu basma örtülü bir karyola, bir köşede bir beşik, birkaç tahta iskemle ve duvara asılı bir çifte vardı. Odanın ortasına bir sofra kurulmuştu. Bir bakır lamba, kalın beyaz kumaştan masa örtüsünü, gümüş gibi parlayan içi şarap dolu kalaylı ibriği ve dumanları tüten kahverengimsi bir çorba kâsesini aydınlatıyordu. Masada kırk yaşlarında neşeli, aydınlık yüzlü bir adam oturuyor ve dizlerinin üstünde küçük bir çocuğu hoplatıyordu. Onun yanında genç bir kadın başka bir çocuğu emzirmekteydi. Baba gülüyor, çocuk gülüyor, anne gülümsüyordu.

Yabancı, bu tatlı, huzur verici görünüm karşısında bir an dalıp gitti. Neler geçiriyordu içinden? Bunu ancak kendisi söyleyebilirdi. Bu neşeli evin konuksever de olabileceğini ve bu kadar mutlu gördüğü yerde belki biraz da merhamet bulabileceğini düşünüyordu.

Cama çok hafif vurdu. İçeridekiler duymamışlardı. İkinci defa vurdu.

Kadının:

– Kocacığım, galiba biri cama vuruyor, dediğini işitti.

– Hayır, diye cevap verdi kocası.

Üçüncü kez vurdu.

Koca ayağa kalktı, lambayı aldı ve kapıyı açtı.

Uzun boylu, yarı köylü yarı zanaatkâr bir adamdı bu. Sol omzuna kadar çıkan geniş bir deri önlük taşıyordu. Önlüğün karın kısmında bir çekiç, bir kırmızı mendil ve bir barut kabı asılıydı. Bütün bu şeyler tıpkı bir cepte durur gibi kemere tutturulmuştu. Kafasını arkaya doğru eğmişti; yakası iyice açık ve kıvrık gömleğinden boğayı andıran beyaz ve çıplak boynu görünüyordu. Kalın kaşları, kocaman siyah favorileri vardı; gözleri patlak patlak, yüzünün alt kısmı hayvan ağzı gibi çıkıntılıydı ve bütün bunlara ilaveten anlatılması imkânsız bir kendine güven havası taşıyordu.

– Bağışlayın Mösyö, dedi yolcu. Parası karşılığında bana bir tabak çorbayla şu bahçedeki ambarda uyuyacak bir köşe verebilir misiniz? Söyleyin verebilir misiniz? Parası karşılığında?

– Siz kimsiniz? diye sordu ev sahibi.

Adam cevap verdi:

– Puy-Moisson'dan geliyorum. Bütün gün yürüdüm. On iki fersah yol yaptım. Verebilir misiniz? Parasıyla?

– Parasını verirse, uygun bir kimseyi konuk etmeyi reddetmem, dedi köylü. Ama niçin hana gitmiyorsunuz?

– Yer yokmuş.

– Hadi canım! İmkânsız. Ne panayır günü ne de pazar. Labarre'ın yerine gittiniz mi?

– Evet.

– Öyleyse?

Yolcu sıkıntılı bir şekilde cevap verdi:

– Bilmiyorum, beni kabul etmedi.

– Peki, şeyin yerine, hani Chaffaut Sokağı'ndaki... gittiniz mi?

Yolcunun sıkıntısı artıyordu, kekeledi:

– O da beni almadı.

Köylünün yüzünü bir güvensizlik ifadesi sardı, çıkagelen bu adama şöyle tepeden tırnağa bir baktı ve birden bir kükremeyle haykırdı:

– Sakın siz o adam olmayasınız?

Tekrar bir göz attı yabancıya, üç adım kadar geri gitti, lambayı masanın üzerine koydu ve duvardan tüfeğini kaptı.

Bu arada köylünün: "Sakın siz o adam olmayasınız..." sözü üzerine kadın ayağa fırlamış, iki çocuğunu kolları arasına aldığı gibi alelacele kocasının gerisine sığınmıştı. Göğsü bağrı açık, korkudan fırlamış gözlerle, dehşet içinde yabancıya bakıyor, alçak sesle, *Tsomaraude*[1] diye mırıldanıyordu.

Bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zaman içinde olmuştu. Bir engerek yılanını gözler gibi adamı birkaç saniye gözledikten sonra, ev sahibi tekrar kapıya geldi ve:

– Defol! dedi.

– Allah rızası için, dedi adam, bir bardak su.

– Şimdi kurşunu sıkarım! diye bağırdı köylü.

Sonra da kapıyı hışımla kapattı. Adam iki büyük sürgünün sürüldüğünü duydu. Bir an sonra da pencerenin kepengi kapandı ve yerine konulan bir kol demirinin gürültüsü geldi dışarıya. Gece bastırdıkça bastırıyordu. Alplerin soğuk rüzgârı esiyordu. Günün sönen aydınlığında yabancı, yol kenarındaki bahçelerden birinde, ot yığınlarından yapılmışa benzeyen kulübe gibi bir şey fark etti. Kararını vermiş bir şekilde bir tahta perdeden atladı ve kendisini bir bahçede buldu. Kulübeye yaklaştı. Kapı olarak dar ve çok alçak bir deliği vardı. Yol bakıcılarının yol kenarlarına yaptıkları küçük yapılara benziyordu. Adam, şüphesiz bunun da yol bakıcılarına ait bir barınak olduğunu düşünmüştü. Soğuk ve açlık canına tak etmişti. Açlığa katlanıyordu ama bu hiç olmazsa soğuğa karşı bir barınak olurdu. Bu gibi meskenlerde genellikle geceleri oturan olmaz. Yüzükoyun yatıp kulübenin içine süzüldü. İçerisi sıcaktı, oldukça iyi samandan bir yatak da buldu. O kadar yorgundu ki, bir an yatağın üzerine uzanıp hiç kımıldamadan öylece kaldı. Sonra, sırtındaki çanta onu rahatsız ettiğinden, zaten hazır bir yastık da olduğu için, kayışlardan birinin bağını çözmeye koyuldu. Tam bu sırada vahşi bir homurtu duyuldu. Adam gözlerini kaldırdı. Karanlıkta, kulübenin kapısında iri bir köpeğin başı belirmişti.

Bu bir köpek kulübesiydi.

Fakat o da kuvvetli ve korkulacak bir kişiydi; sopasını kavradı; çantasını kalkan gibi kullanarak ve üstündeki partalların yırtıklarını daha da büyütmek pahasına kulübeden dışarı çıktı.

1 (Fransız Alpleri ağzı) "Hırsız kedi." – ç.n.

Bahçeden çıktı ama köpeği zararsız halde tutabilmek için ancak geri geri giderek ve eskrim hocalarının kapalı gül dedikleri bir tarzda bastonunu kullanarak yapabildi bu işi.

Epey bir zahmetle tahta perdeyi tekrar aşıp kendini tekrar yolda, tek başına, meskensiz, damsız, barınaksız, şu saman yataktan ve sefil köpek kulübesinden bile kovulmuş olarak bulunca bir taşın üstüne oturmaktan çok, düştü.

Söylendiğine göre, yoldan geçen biri onun:

– Ben bir köpek bile değilim! diye bağırdığını işitmiş.

Az sonra tekrar ayağa kalktı ve yürümeye koyuldu. Bir ağaç ya da tarlalar arasında bir saman yığını bulup orada barınmak umuduyla şehirden çıktı.

Böylece başı hep önüne eğik, bir süre yol aldı. Kendisini insanlarla meskûn yerlerden uzakta hissettiği zaman gözlerini kaldırıp çevresine bakındı. Bir tarladaydı. Biçilmiş ekin saplarıyla kaplı, hasat sonrasında tıraşlı kafalara benzeyen şu alçak tepelerden biri duruyordu karşısında.

Ufuk simsiyahtı. Yalnızca gecenin karanlığı değildi bu. Tepenin üzerine abanmış gibi duran çok alçak bulutlardı bunlar ve yükselip bütün gökyüzünü dolduruyorlardı. Fakat ay doğmak üzere olduğu ve göğün tepe noktasında da hâlâ günbatımını andırır bir aydınlık kaldığı için bu bulutlar, âdeta beyazımsı bir kubbe meydana getiriyor ve bu kubbeden yeryüzüne bir ışık süzülüyordu.

Bu yüzden yer, gökten daha aydınlıktı. Bu da büsbütün korkunç bir etki yaratıyordu. Zavallı ve çelimsiz hatlarıyla tepe, zifiri karanlık ufkun üstünde bulanık ve soluk bir görüntü teşkil etmekteydi. Manzara aşırı derecede çirkin, küçük, kasvetli ve kapalıydı bütünüyle. Yolcunun birkaç adım ötesinde titreyerek eğilip bükülen bir ağaçtan başka ne tarlada ne de tepede bir şey vardı.

Bu adamın, eşyanın esrarlı görünüşleri karşısında insanı duygulandıran ince zekâ ve düşünce alışkanlıklarından uzak olduğu besbelliydi. Ama bu gökte, bu tepede, bu düzlükte ve bu ağaçta öyle ıssız ve kederli bir şeyler vardı ki adam, birdenbire dönüp geldiği yöne doğru yürümeye başladı.

Aynı yollardan geri döndü. Digne'in bütün kapıları kapalıydı. Din savaşları sırasında kuşatmalara uğrayan Digne'in çevre-

si, 1815'te hâlâ uç taraflarında dört köşe kuleler bulunan ve daha sonra yıkılıp kaldırılan surlarla çevriliydi. Adam bir yarıktan geçerek tekrar şehre girdi.

Akşam saat sekiz sularıydı. Yolları bilmediğinden yine rastgele dolaşmaya başladı.

Böylece Vilayet Konağı'na, sonra ilahiyat okuluna geldi. Katedral meydanından geçerken kiliseye doğru yumruğunu salladı.

Bu meydanın köşesinde bir basımevi vardır. Bizzat Napolyon tarafından yazdırılıp Elbe Adası'ndan getirilen, İmparator'un ve imparatorluk muhafız kuvvetlerinin orduya bildirileri ilk defa bu basımevinde basılmıştır.

Yorgunluktan tükenmiş ve her şeyden umudunu kesmiş bir halde, bu basımevinin kapısı önündeki taş sıranın üstüne uzandı.

Tam o sırada ihtiyar bir kadın kiliseden çıkıyordu. Karanlıkta yatan bu adamı gördü:

– Dostum ne yapıyorsunuz orada? diye sordu.

Adam sertlik ve öfkeyle cevap verdi:

– Görüyorsunuz işte be hatun, yatıyorum.

Hatun sıfatına pek layık olan bu kadın, aslında R. Markizi'ydi.

– Nasıl, bu sıranın üstünde mi? diye üsteledi.

– On dokuz yıl tahta yatakta yatmak zorunda kaldım, dedi adam. Şimdi de taş yatakta yatıyorum.

– Asker miydiniz?

– Evet, hatuncuğum. Asker.

– Niçin hana gitmiyorsunuz?

– Çünkü param yok.

– Yazık! dedi R. Markizi. Benim kesemde de sadece dört metelik var.

– Olsun, verin onları.

Adam dört meteliği aldı. R. Markizi devam etti:

– Bu kadarcık parayla handa kalamazsınız. Yine de bir denemelisiniz. Geceyi böyle geçiremezsiniz. Muhakkak üşümüşsünüzdür, açsınızdır. Hayır için sizi barındırabilirler.

– Çalmadık kapı bırakmadım.

– Öyleyse?

– Beni her yerden kovdular.

Hatuncağız, adamın koluna dokundu ve meydanın öbür yanında, piskoposluk binasına bitişik basık küçük bir evi gösterdi.

– Demek bütün kapıları çaldınız, öyle mi? dedi.

– Öyle.

– Şu kapıyı da çaldınız mı?

– Hayır.

– Hele bir çalın.

II
AKILLI OLAN TEMKİNLİ DAVRANIR

Digne Piskoposu o akşam, şehirdeki gezintisini yaptıktan sonra geç vakte kadar odasında kalmıştı. Ödevler üzerine büyük bir eser yazmakla meşguldü. Yazık ki bu eser tamamlanamamıştır. Kilise babalarının ve ilahiyat doktorlarının bu önemli konuda söylemiş oldukları her şeyi bir bir, dikkatle gözden geçiriyordu. Kitabı iki bölüme ayrılmıştı: Birincisinde bütün insanlara düşen ödevler, ikincisindeyse tek tek kişilere, mensup bulundukları sınıfa göre düşen ödevler ele alınıyordu. Bütün insanlara düşen ödevler, büyük ödevlerdi. Dört türlüydüler. Aziz Matta bunları şöyle sıralar: Tanrı'ya karşı ödevler (*Matta İncili* VI), insanın kendisine karşı ödevleri (*Matta İncili* V, 29, 30), yaratıklara karşı ödevler (*Matta İncili* VI 20, 25). Öbür ödevlere gelince, Piskopos bunların başka yerlerde belirtilmiş ve emredilmiş olduğunu görmüştü: Hükümdarların ve tebaalarının ödevleri "Romalılara Mektup"ta; hakimlerin, evli kadınların, anaların ve delikanlıların ödevleri Aziz Petrus tarafından; kocaların, babaların, çocukların ve hizmetkârların ödevleri olduğu "Efeslilere Mektup"ta; bakirelerin ödevleri de "Korintoslulara Mektup"ta belirtilmiş bulunuyordu. Bütün bu buyrukları, insan ruhlarına sunmak üzere, ahenkli bir bütün içinde bir araya getirmek amacıyla inceden inceye uğraşıyordu.

Saat sekizde o hâlâ çalışıyor, dizlerinin üstünde açık kocaman bir kitapla küçük kâğıt parçalarına özensizce bazı şeyler yazıyordu ki, Madam Magloire, âdeti olduğu üzere yalağın yanındaki dolaptan gümüş takımları almaya geldi. Biraz sonra da sofranın kurulmuş ve kız kardeşinin herhalde kendisini bekler durumda olduğu-

nu hisseden Piskopos, kitabını kapayıp masasından kalktı ve yemek odasına geçti.

Yemek odası, kapısı sokağa (daha önce söylediğimiz gibi) penceresi bahçeye açılan, şömineli, uzun bir odaydı. Gerçekten de Madam Magloire sofrayı kurmuş bulunuyordu. Bir yandan yemekleri koyuyor, bir yandan da Matmazel Baptistine'le konuşuyordu.

Masanın üstünde bir lamba yanıyordu. Masa şöminenin yanındaydı. Güzel bir ateş yanıyordu.

İkisi de altmışını geçkin olan bu kadınları kolayca göz önüne getirebilirsiniz: Madam Magloire ufak tefek, şişman, canlı; Matmazel Baptistine halim selim, zayıf, narin, ağabeyinden biraz uzun, 1806 modasına uygun renkte, o zamanlar Paris'te satın almış olduğu ve hâlâ kullandığı kahverengimsi ipekliden bir elbise içinde... Bir sayfada zor ifade edilebilecek bir fikri tek bir kelimeyle dile getirmek meziyetine sahip halk deyimlerini kullanarak söylememiz gerekirse, Madam Magloire'da bir köylü, Matmazel Baptistine'deyse bir hanımefendi hali vardı. Madam Magloire, başında boru gibi süsleri olan beyaz bir takke, boynunda altın bir haç –ki evdeki tek kadın mücevheri buydu–, geniş kısa kollu siyah kalın kumaştan bir elbise ve bunun altından çıkan bembeyaz bir atkı, yeşil bir şeritle beline bağlanmış kırmızı yeşil damalı pamuklu bezden ve üst kısmı yine aynı kumaştan ve yukarıda iki tarafa toplu iğneyle tutturulmuş bir önlük, ayaklarında kaba kunduralar ve Marsilyalı kadınlar gibi sarı çoraplar giyiyordu. Matmazel Baptistine'in elbisesiyse 1806 modası kalıplarına göre biçilmişti; kısa, dar bedenli, kolları omuzluklu, köprü ilikli ve düğmeliydi. Kır saçlarını çocuk perukası denilen kıvırcık bir perukayla örtüyordu. Madam Magloire'ın zeki, canlı, iyi bir havası vardı; ağzının iki yanının eşit kalınlıkta olmaması ve üst dudağının alt dudağından daha etli olması ona aksi ve tahakkümcü bir görünüş veriyordu. Monsenyör sustuğu zamanlar, ona saygı ve serbestlik karışımı resmî bir tavırla söz söyler, ama Monsenyör konuşmaya başladı mı, evvelce görmüştük, tıpkı matmazel gibi o da körü körüne itaat ederdi. Matmazel Baptistine ise konuşmazdı bile. Monsenyör'e itaat etmekle, onu memnun etmeye çalışmakla yetinirdi. Gençliğinde de zaten güzel değildi. Patlak, büyük mavi gözleri, uzun ve kemerli bir burnu vardı.

Ama başlangıçta da söylediğimiz gibi, bütün simasından, bütün kişiliğinden dile getirilmesi imkânsız bir iyilik havası yayılırdı etrafa. Bağışlayıcılık her zaman onun tabiatında bulunan bir şeydi; fakat iman, hayırseverlik ve umut, ruhu içten içe ısıtan bu üç erdem, bu bağışlayıcılığı yavaş yavaş azizelik mertebesine dek çıkarmıştı. Tabiat onu sadece bir kuzu olarak yaratmış, dinse bir melek yapmıştı. Zavallı mübarek kız! Kaybolan tatlı anılar!

Piskoposun evinde o gece olup bitenleri Matmazel Baptistine daha sonra o kadar çok anlatmıştır ki, hâlâ hayatta olan pek çok kimse bunları en ufak ayrıntılarına kadar hatırlarlar.

Piskopos içeri girdiğinde Madam Magloire hararetli hararetli bir şeyler anlatıyordu. Matmazele, aşinası olduğu ve Piskopos'un da artık alıştığı bir konudan bahsediyordu. Giriş kapısının mandalı meselesiydi bu.

Akşam yemeği için bir şeyler almaya gittiği sırada Madam Magloire çeşitli yerlerde söylenen bazı şeyler işitmişti: Kötü suratlı bir serseriden söz ediliyordu. Kuşku uyandırıcı bir serseri gelmişmiş, şehrin bir taraflarında olsa gerekmiş, bu gece evine geç dönmeye kalkanların başlarına kötü şeyler gelebilirmiş. Valiyle belediye başkanı birbirlerini sevmedikleri ve olaylar çıkararak birbirlerinin başını derde sokmaya çalıştıkları için polisin elinden de pek bir şey gelmiyormuş. Onun için aklı olanların polisliği kendileri yapmaları, kendilerini iyi korumaları ve evlerini gereğince örtmeleri, sürgülemeleri ve de kapılarını sımsıkı kapatmaları gerekiyormuş.

Madam Magloire bu son sözleri üstüne basa basa söyledi. Fakat Piskopos odasından oldukça üşümüş olarak gelmişti. Şöminenin önüne oturmuş ısınıyor ve başka şeyler düşünüyordu. Bunun için, Madam Magloire'ın ortaya attığı maksatlı sözü karşılıksız bıraktı. Kadın tekrar aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Matmazel Baptistine, ağabeyinin canını sıkmadan Madam Magloire'ı hoşnut etmek için, çekine çekine şöyle diyecek oldu:

– Madam Magloire'ın dediklerini duydunuz mu, ağabey?

– Belli belirsiz bir şeyler duydum, diye cevap verdi Piskopos.

Sonra iskemlesini yarı çevirip ellerini dizlerine koydu ve ocaktaki alevin aşağıdan aydınlattığı, candan, kolayca neşelenen yüzünü ihtiyar hizmetçiye doğru kaldırarak:

– Hele bakalım, ne olmuş? Ne olmuş? Büyük tehlike içinde miymişiz? dedi.

O zaman, Madam Magloire hikâyeyi yeni baştan ve tabii biraz da abartarak anlatmaya koyuldu. Söylendiğine göre, şu sırada şehirde bir yersiz yurtsuz, bir baldırı çıplak, tehlikeli bir dilenci bulunuyordu. Kalmak için Jacquin Labarre'ın yerine gitmiş, ama beriki onu kabul etmemiş. Gassendi Caddesi'nden doğru geldiğini ve akşam karanlığında yollarda başıboş dolaştığını görmüşler. Korkunç suratlı, çantalı, ipli bir herifmiş.

– Sahi mi? dedi Piskopos.

Kendisine böyle soru sorulması, Madam Magloire'ı yüreklendirdi; Piskopos'un telaşlanmak üzere olduğunu sandı. Muzafferane sürdürdü lafını:

– Sahi Monsenyör. Aynen böyle. Bu gece şehirde bir felaket olacak. Herkes öyle söylüyor. Üstelik polisin de elinden bir şey gelmiyor (yararlı bir tekrarlama). Hem dağlık bir memlekette yaşa hem de geceleri sokaklarda lamba bile bulunmasın! Dışarı çıkıyorsun. Bir sürü felaket işte! Ben diyorum ki Monsenyör, ve matmazel de benimle beraber diyor ki...

Piskoposun kız kardeşi sözünü kesti.

– Ben bir şey demiyorum. Ağabeyimin her yaptığı iyidir.

Madam Magloire, sanki hiç itiraza uğramamış gibi devam etti:

– Biz diyoruz ki, bu ev hiç de öyle tam güvencede değil. Monsenyör izin verirlerse çilingir Paulin Muosebois'ya gidip kapının eski sürgülerini takmasını söyleyeyim. Şuracıkta duruyorlar, bir dakikalık iş. Evet bence sürgüler gerek, Monsenyör, hiç olmazsa bu gecelik, çünkü her önüne gelenin dışarıdan mandalına basıp açabileceği bir kapıdan daha tehlikeli bir şey olamaz. Hem de Monsenyör'ün âdetidir buyurun demek, her zaman, gece yarısı bile, aman Tanrım! İzin almaya bile hacet yok...

Tam bu sırada kapıya oldukça şiddetli bir şekilde vuruldu. Piskopos:

– Buyrun, diye seslendi.

III
KÖRÜ KÖRÜNE İTAATİN KAHRAMANLIĞI

Kapı açıldı.

Arkasından biri kuvvetle, tereddütsüzce itiyormuşçasına hızla, ardına kadar açıldı kapı.

İçeri bir adam girdi.

Bu adamı biz artık tanıyoruz. Az önce barınacak bir yer arayarak orada burada dolaşıp duran yolcuydu bu. İçeri girdi, bir adım attı, kapıyı arkasında açık bırakarak durdu. Çantası omzunda, sopası elindeydi; gözlerinde katı, cüretli, yorgun ve haşin bir ifade vardı. Şöminedeki ateş onu aydınlatıyordu. İğrençti. Uğursuz bir görünüşü vardı.

Madam Magloire bir çığlık atacak gücü bile kendisinde bulamamıştı. Eli ayağı titriyordu. Ağzı açık kalmıştı. Matmazel Baptistine döndü, adamın içeri girdiğini gördü, korkuyla yerinden yarı doğruldu, sonra başını yavaş yavaş şömineye doğru çevirerek ağabeyine bakmaya başladı ve yüzü tekrar derin bir huzur ve sükûn ifadesine büründü.

Piskopos sakin bir gözle adama bakıyordu.

Besbelli yeni gelene ne istediğini sormak için ağzını açmaya hazırlanıyordu ki, adam iki eliyle sopasına dayandı, bakışlarını sırasıyla ihtiyarın ve kadınların üzerinde dolaştırdı ve Piskopos'un konuşmasını beklemeden yüksek sesle:

– Bakın, dedi, adım Jean Valjean'dır. Bir kürek mahkûmuyum. On dokuz yılımı zindanda geçirdim. Dört gün önce tahliye edildim. Gideceğim yer olan Pontarlier'ye doğru yol alıyorum. Toulon'dan beri dört gündür yürüyorum. Bugün yaya on iki fersah kat ettim. Bu akşam bu memlekete gelince bir hana indim, belediyeye göstermiş olduğum sarı kimlik kâğıdımdan ötürü –çünkü göstermem gerekiyordu– beni geri çevirdiler. Başka bir hana gittim. Bana "Defol!" dediler. Orada dedikleri gibi, burada da. Hapishaneye gittim, kapıcı bana kapıyı açmadı. Bir köpek kulübesine girdim. Köpek beni ısırıp kovdu, tıpkı bir insan gibi. Sanki benim kim olduğumu biliyordu. Açık havada yatmak için tarlalara gittim. Hava açık değildi. Yağmur yağacağını ve buna engel olacak bir Tanrı'nın

da bulunmadığını düşünüp bir kapı girintisi bulabilmek için tekrar şehre döndüm. Orada, meydanda bir taşın üzerinde yatacaktım ki, iyi bir kadın bana sizin evinizi gösterdi, "O kapıyı çal," dedi. Ben de çaldım. Burası nedir? Misafirhane mi? Param var, yığınla. Tam yüz dokuz frank on beş metelik. Kürekte on dokuz yıl çalışarak kazandım. Öderim, ne eder bu benim için? Param var. Çok yorgunum, yaya on iki fersah, çok açım. Kalmama izin verir misiniz?

Piskopos:

– Madam Magloire, sofraya bir takım daha koyunuz, dedi.

Adam üç adım daha atıp masanın üzerindeki lambaya yaklaştı, iyi anlamamış gibi:

– Bakın, dedi, öyle değil. Duydunuz mu? Ben bir kürek mahkûmuyum. Bir forsa. Kürekten geliyorum.

Cebinden büyük bir sarı kâğıt çıkararak açtı.

– İşte kimlik kâğıdım. Gördüğünüz gibi sarı. Bu, gittiğim her yerden kovulmama yarar. Okumak ister misiniz? Ben okumasını bilirim. Hapiste öğrendim. Orada okumayı öğrenmek isteyenler için bir okul var. Dinleyin bakın, kimlik kâğıdına ne yazmışlar: "Jean Valjean, serbest bırakılmış forsa, doğduğu yer..." Burası sizi ilgilendirmez. "On dokuz yıl hapiste kalmıştır. Nedeni: zor kullanarak hırsızlık. Dört defa kaçmaya teşebbüs ettiği için on dört yıla mahkûm olmuştur. Bu adam çok tehlikelidir." İşte, herkes beni kapı dışarı etti. Siz beni kabul ediyor musunuz? Misafirhane mi burası? Bana yiyecek şey ve yatacak yer verecek misiniz? Bir ahırınız var mı?

Piskopos:

– Madam Magloire yataklıktaki karyolaya beyaz çarşafları serersiniz, dedi.

İki kadının itaat etmek konusundaki huylarını daha önce anlatmıştık.

Madam Magloire, bu emirleri yerine getirmek üzere dışarı çıktı.

Piskopos adama doğru döndü:

– Mösyö oturun, ısının. Birazdan yemek yiyeceğiz ve yatağınız da siz yemek yerken yapılacak.

O zaman, adam iyice anladı... O ana kadar karanlık ve sert olan

yüz ifadesi şaşkınlık, şüphe ve sevinçle doldu ve olağanüstü bir hal aldı. Bir deli gibi kekelemeye başladı.

– Sahi mi? Ha! Beni alıkoyuyor musunuz? Kovmuyor musunuz? Bir kürek mahkûmunu! Bana "mösyö" diyorsunuz! Bana "sen" demeyecek misiniz? "Defol köpek!" derler bana hep. Beni kovacaksınız sanıyordum. Onun için hemen kim olduğumu söyledim. Oh! Ne iyi kadınmış bana burayı gösteren! Yemek yiyeceğim! Şilteli, çarşaflı bir yatak! Herkes gibi! Bir karyola! On dokuz yıl var ki karyolada yatmadım! Gitmememi istiyorsunuz gerçekten! Soylu insanlarsınız. Zaten param da var. Karşılığını bol bol öderim. Affedersiniz misafirhaneci Mösyö, adınız ne sizin? Ne isterseniz ödeyeceğim. Mert bir insansınız siz. Misafirhanecisiniz değil mi?

– Ben burada oturan bir rahibim, dedi Piskopos.

– Bir rahip ha! dedi adam. Oh! Mert bir rahip! Öyleyse benden para istemez misiniz? Papaz, değil mi? Şu büyük kilisenin papazı, öyle mi? İşte! Öyle ya, ne budalayım! Takkenizi görmemiştim.

Konuşurken çantasıyla bastonunu odanın bir köşesine bırakmış, kimlik kâğıdını cebine sokup oturmuştu. Matmazel Baptistine onu yumuşak bir bakışla gözden geçiriyordu. Adam devam etti.

– Siz insan adamsınız, papaz efendi. Hor bakmıyorsunuz. İyi bir rahip, çok iyi bir şey. Demek sizce para ödememe gerek yok?

– Hayır, dedi Piskopos, paranızı saklayınız. Ne kadardı? Yüz dokuz frank demiştiniz, değil mi?

– Ve on beş metelik, diye ilave etti adam.

– Yüz dokuz frank on beş metelik. Ne kadar zamanda kazandınız bunu?

– On dokuz yılda.

– On dokuz yıl!

Piskopos derin derin içini çekti. Adam devam etti:

– Henüz param olduğu gibi duruyor. Dört günden beri ancak yirmi beş metelik harcadım. Bunu da Grasse'da arabaların boşaltılmasına yardım ederek kazanmıştım. Rahip olduğunuza göre, size söyleyeyim, hapishanede bizim bir papazımız vardı. Sonra bir gün bir piskopos gördüm. Monsenyör diyorlardı. Marsilya'da Majore Piskoposu'ydu. Bilirsiniz, papazların üstünde bir papaz. Bağışlayın, kötü söylüyorum fakat benim için o kadar uzak şeyler ki! Bi-

zim gibileri bilirsiniz! Hapishanenin ortasında, bir mihrabın üstünde ayin idare etti; başında altından sivri bir şey vardı. Güneyin parlak güneşinde pırıl pırıl parlıyordu. Üç taraflı sıra olmuştuk, karşımızda fitili ateşlenmiş toplar duruyordu. İyice göremiyorduk. O konuştu, ama çok dipteydi, duyamıyorduk. İşte, piskopos denilen budur.

Adam konuşurken, Piskopos ardına kadar açık kalan kapıyı gidip kapattı.

Madam Magloire içeri girdi. Getirdiği sofra takımını masanın üzerine koydu.

– Madam Magloire, o takımı mümkün olduğu kadar ateşe yakın koyun, dedi Piskopos.

Ve konuğuna dönerek:

– Alplerde gece rüzgârı sert olur, üşümüş olmalısınız, değil mi mösyö?

Yumuşak, ağırbaşlı ve son derece dostça sesiyle Piskopos'un bu "mösyö" kelimesini her söyleyişinde, adamın yüzü ışıyordu. Bir forsaya "mösyö" denmesi, *Medusa* kazazedelerine[1] bir bardak su verilmesi gibi bir şeydi. Horlanmışlık itibara susamıştır.

Piskopos yine:

– Bu lamba çok kötü aydınlatıyor, dedi.

Madam Magloire ne demek istediğini anladı ve Monsenyör'ün yatak odasındaki şöminenin üstünde duran iki gümüş şamdanı gidip aldı ve yakılmış olarak masaya koydu.

Adam:

– Papaz efendi, iyi bir insansınız, beni hor görmüyorsunuz. Beni evinize alıyorsunuz. Mumlarınızı benim için yakıyorsunuz. Oysa ben nereden geldiğimi, nasıl bahtsız bir adam olduğumu sizden saklamamıştım.

Piskopos onun yanına oturdu, yavaşça eline dokundu.

– Kim olduğunuzu bana söylemeyebilirsiniz. Burası benim evim değil, İsa'nın evi. Bu kapı, içeri girene bir adı olup olmadığını sormaz, bir acısı olup olmadığını sorar. Siz acı çekiyorsunuz; açsınız, susuzsunuz. Öyleyse hoş geldiniz. Bana teşekkür etmeyiniz,

1 *Medusa* adlı bir gemi 1816 Temmuzu'nda Batı Afrika açıklarında batmış, 149 kişi bir salda on iki gün aç susuz kalmıştı – ç.n.

sizi evime kabul ettiğimi söylemeyiniz. Sığınacak bir yere muhtaç olanlar dışında, kimse burada kendi evinde değildir. Geçici bir kimse olan size söylüyorum bunu, siz burada benden çok kendi evinizde sayılırsınız. Burada olan her şey sizindir. Sizin adınızı bilmeme ne gerek var? Zaten siz onu bana söylemeden önce de, ben sizin bir adınızı biliyordum.

Adamın gözleri şaşkın şaşkın açıldı:

– Sahi mi? Adımın ne olduğunu biliyor muydunuz?

– Evet, diye cevap verdi Piskopos, adınız *Kardeşim*'dir.

Adam haykırdı:

– Bakın papaz efendi! Buraya girdiğimde çok açtım. Siz o kadar iyisiniz ki, şimdi aç mıyım değil miyim bilemiyorum. Artık geçti.

Piskopos ona bakarak:

– Çok acı çektiniz, değil mi? dedi.

– O! Sırtında kırmızı kazak, ayağında gülle, üstünde uyuyasın diye bir tahta parçası, sıcak, soğuk, iş, bütün o kürek mahkûmları, sopa, bir hiç yüzünden takılan çifte zincirler, tek kelime için hücre, hasta yatağında bile zincir. Köpekler, evet köpekler bile daha mutludur! On dokuz yıl! Kırk altı yaşındayım. Şimdi de sarı kimlik kâğıdı. İşte böyle.

– Evet, dedi Piskopos, keder dolu bir yerden çıkıyorsunuz. Bakın, dinleyin. Pişmanlık duymuş bir günahkârın gözyaşlarıyla ıslanmış yüzü, Tanrı katında yüz doğru adamın beyaz elbisesinden daha çok sevinç uyandırır. O acılı yerden eğer insanlara karşı kin ve öfke dolu düşüncelerle çıkarsanız merhamete layık sayılırsınız; ama hayırseverlik, şefkat ve huzur dolu düşüncelerle çıkarsanız bizlerin her birimizden daha değerli bir insansınız demektir.

Bu sırada Madam Magloire yemeği getirmişti: su, zeytinyağı, ekmek ve tuzla yapılmış bir çorba, biraz domuz yağı, bir parça koyun eti, incir, taze peynir ve bir de kocaman çavdar ekmeği. Piskoposun her zamanki yemeğine kendiliğinden bir şişe de eski Mauves şarabı eklemişti kadın.

Piskoposun yüzü birden konuksever yaradılışlı kimselere özgü bir neşe ifadesine büründü. Şevkle:

– Haydi sofraya! dedi.

Yemekte bir yabancı bulunduğu zamanlar yapmak âdetinde ol-

duğu gibi, adamı sağ tarafına oturttu. Matmazel Baptistine sakin ve tabii bir davranışla Piskopos'un solunda yer aldı.

Piskopos, takdis duasını okuduktan sonra, yine âdeti olduğu üzere, çorbayı kendi eliyle dağıttı. Adam hırsla yemeye başladı.

Birdenbire Piskopos:

– Bu masada eksik bir şey var gibi geliyor bana, dedi.

Gerçekten de Madam Magloire, sofraya sadece gereken sayıda, yani üç tane takım koymuştu. Oysa evin usulüne göre, Piskopos'un yemekte misafiri olduğunda, altı gümüş takım birden konurdu. Masumca bir gösteriş. Fukaralığı soyluluk mertebesine çıkaran bu sakin ve sıkı kurallara bağlı evde bu iltifat eden lüks özentisi, son derece sevimli, çocukça bir davranıştı âdeta.

Madam Magloire uyarıyı anladı, bir kelime söylemeden dışarı çıktı ve biraz sonra Piskopos'un yokluğundan yakındığı üç takım, yemekteki üç kişiden her birinin tam karşısına gelecek şekilde konmuş, sofra örtüsünün üstünde parlıyordu.

IV
PONTARLIER PEYNİRHANELERİ ÜZERİNE BİLGİLER

Şimdi bu sofrada neler geçtiğine dair bir fikir verebilmek için yapabileceğimiz en iyi şey, Matmazel Baptistine'in Madam Boischevron'a yazdığı bir mektubun forsayla piskopos arasındaki konuşmaları safiyane bir dakiklikle anlatan bir parçasını buraya aynen almaktır:

> ...Bu adam kimseye aldırış etmiyordu. Görülmemiş bir oburlukla yemek yiyordu. Bununla beraber, yemekten sonra şöyle dedi:
>
> – İyi Tanrı'nın papazı efendi, bütün bunlar benim için fazlasıyla iyi, ama şunu söylemeliyim ki, kendileriyle yemek yememe izin vermeyen yük arabacılarının sofrası sizinkinden daha zengin.
>
> Söz aramızda bu gözlem beni biraz şaşırtıp sarstı. Ağabeyim şu cevabı verdi:
>
> – Onlar benden daha çok yorulurlar.
>
> – Hayır, dedi adam, paraları daha çok. Siz yoksulsunuz. Ben gö-

rüyorum. Belki de papaz bile değilsiniz. Yalnızca papaz mısınız? Ah! Eğer Tanrı adil olsaydı sizin mutlaka papaz olmanız gerekirdi.

Ağabeyim:

– Tanrı adil olmaktan da üstündür, dedi.

Bir an durduktan sonra ekledi:

– Mösyö Jean Valjean, Pontarlier'ye gidiyorsunuz değil mi?

– Oraya gitmek zorundayım.

Sanırım, adam aynen böyle söyledi. Sonra şöyle devam etti:

– Yarın gün doğarken yola çıkmam gerek. Yolculuk çetin geçiyor. Geceler soğuk, gündüzlerse sıcak.

– İyi bir memlekete gidiyorsunuz, dedi ağabeyim. Devrim'de ailem mahvolduğunda, önce Franche-Comté'ye sığındım, orada bir süre kollarımın emeğiyle yaşadım. İyi niyet sahibiydim. Kendime iş buldum. Yalnız bir seçim yapmak gerek. Kâğıthaneler, tabakhaneler, tasfiyehaneler, yağhaneler, büyük saat imalathaneleri, bakır imalathaneleri, en aşağı yirmi tane demir fabrikası var. Bunlardan dört tanesi, yani Lods'taki, Châtillon'daki, Audincourt'daki ve Beure'deki çok büyük fabrikalardan...

Yanılmadığımı sanıyorum, herhalde biraderimin bana saydığı isimler bunlardı. Sonra sözünü kesip bana döndü:

– Sevgili kardeşim, orada bizim akrabalarımız yok mudur? diye sordu.

– Vardı, diye cevap verdim. Mesela Mösyö de Lucenet. Kendisi eski rejimde Pontarlier'de kapı kumandanıydı.

– Evet, dedi ağabeyim, ama 93'te ailemiz yok olmuştu; sadece kollarımız vardı. Çalıştım. Mösyö Valjean, gittiğiniz Pontarlier denilen memlekette tamamen ataerkil bir sanayi vardır; ataerkil ve pek cana yakın bir sanayi, hemşiranım. Ora halkının peynirhaneleridir bunlar. Bu peynirhanelere onlar yemişlik derler.

Böylece ağabeyim, adamın hem karnını doyurup hem de, gayet ayrıntılı bir şekilde, Pontarlier yemişliklerinin nasıl olduğunu ona açıkladı. Efendim, bunlar iki çeşit olurmuş. Zenginlere ait olanlara büyük ambarlar denirmiş. Buralarda kırk, elli inek bulunur, her yaz yedi-sekiz bin kilo peynir imal edilirmiş. Bir de ortaklık yemişlikleri varmış ki, yoksulların yemişlikleriymiş bunlar. Orta dağlık bölgenin köylüleri ineklerini ortaklığa koyar, ürü-

nü aralarında pay ederlermiş. Bunlar parayla bir peynirci tutarlarmış. Bunun adına peynir kâhyası denirmiş. Bu peynir kâhyası ortaklardan günde üç defa süt toplar ve miktarları çift çeteleye işaret ederıniş. Peynir imalathaneleri nisan sonuna doğru faaliyete geçermiş. Haziran ortalarına doğru da peynirciler ineklerini yaylaya çıkarırlarmış.

Adam yedikçe canlanıyordu. Ağabeyim ona o güzel Mauves şarabından içiriyordu. Oysa kendisi, pahalı olduğu için bu şaraptan içmez. Ağabeyim bütün bu ayrıntıları sizin de bildiğiniz o tabii neşesiyle, pek beğendiğim bir tarzda araya başka sözler katarak adama anlatıyordu. Sözü sık sık bu güzel peynir kâhyalığı mesleğine getirdi. Bu mesleğin kendisine iyi bir barınak olduğunu doğrudan ve kuru bir şekilde tavsiyeye gerek kalmaksızın adamın anlamasını istiyor gibiydi. Bir şey gözüme çarptı. Bu adamın nasıl bir kimse olduğunu size anlattım. Oysa ağabeyim, ne yemekte ne de gece boyunca, içeri ilk girişinde İsa hakkında söylediği birkaç sözden başka, bu adama nasıl bir insan olduğunu hatırlatacak tek bir kelime bile söylemediği gibi, kendisinin kim olduğunu ona anlatacak bir söz de etmedi. Görünüşe bakılırsa, bu ziyaretten bir iz kalmasını sağlamak için biraz vaaz vermenin ve kürek mahkûmu üzerinde piskoposluğun ağırlığını kullanmanın tam sırasıydı. Bir başkası olsa, zavallı elinin altında bulunduğuna göre, belki bu fırsatı kaçırmak istemez ve bunu onun bedeniyle birlikte ruhunu da beslemek ve ahlak dersleri ve nasihatlerle ya da biraz merhamet ve gelecekte daha iyi davranmaya teşvikle çeşnilendirilmiş bazı sitemlerde bulunmak için kullanırdı. Ağabeyimse ne hangi memleketten olduğunu ne de hayat hikâyesini sordu. Çünkü hayat hikâyesinde onun suçu da vardı ve ağabeyim ona bunu hatırlatabilecek her türlü şeyden kaçınır görünüyordu. O kadar ki, gökyüzüne yakın huzurlu bir işleri olan Pontarlier dağlılarından söz ederken ağabeyim bir ara masum insanlar oldukları için mutludurlar diye ekleyecek oldu ve hemen durdu, çünkü ağzından kaçan bu sözde adamı incitebilecek bir yan olmasından korkmuştu. Hayli düşündükten sonra, ağabeyimin yüreğinden geçenleri anladığımı sanıyorum. Hiç şüphesiz ağabeyim, Jean Valjean adındaki bu adamın kendi sefil durumunu bir an bile aklından çıkaramadığını, bunun

için yapılacak en iyi şeyin onu oyalamak, hiç olmazsa geçici bir zaman için, başkalarından farklı bir insan olmadığına, kendi gözünde herkes gibi bir insan olduğuna inandırmaktı. Hayırseverliğin, gerçeklik sevgisinin en iyi anlaşılına tarzı da bu değil midir? Vaazdan, ahlak dersinden ve himayeden kaçınan bu incelik gerçekten İncil'e yaraşır tutum değil midir, sayın Madam? Ve eğer bir insanın kanayan bir yarası varsa, en iyi merhamet o insanın bu yarasına hiç dokunmamak değil midir? Bana öyle geliyor ki, ağabeyimin için için düşündüğü işte buydu. Her durumda, şunu söyleyebilirim ki, eğer kafasındaki fikirler bunlardıysa, hiç mi hiç belli etmedi; hatta benim için bile o, başından sonuna kadar, her akşamki insandı. Mösyö Gédéon Le Prévost'la ya da kilisenin vekiliyle nasıl yemek yerse, şu Jean Valjean'la da aynı o havada, aynı o tarzda yedi yemeğini.

Yemeğin sonuna doğru, incir yemeye başladığımız sırada, kapı çalındı. Kucağında çocuğuyla Gerbaud Ana'ydı gelen. Ağabeyim çocuğu alnından öptü ve üstünde bulunan on beş meteliği ödünç olarak Gerbaud Ana'ya verdi. Adamın o esnada olup bitenlere pek dikkat ettiği yoktu. Artık konuşmaz olmuştu ve çok yorgun görünüyordu. Yoksul yaşlı kadın Gerbaud gittikten sonra ağabeyim şükran duasını okudu ve arkasından adama dönerek:

– Yatmaya çok ihtiyacınız olmalı, dedi.

Madam Magloire sofrayı çarçabuk topladı. Yolcunun yatabilmesi için bizim çekilmemiz gerektiğini anladım. İkimiz de yukarıya çıktık. Ama az sonra, odamdaki Kara Orman karacası postunu adamın yatağının üstüne sermesi için Madam Magloire'ı geri gönderdim. Geceleri buz gibi soğuk oluyor; bu post sıcak tutar. Yazık ki eskimiş bir post bu, bütün tüyleri dökülüyor. Ağabeyim Almanya'da, Tuna Nehri'nin aktığı yerin yakınlarındaki Tottlingen'deyken satın almış onu ve sofrada kullandığım fildişi saplı küçük bıçağı.

Madam Magloire hemen akabinde dönüp yukarı geldi. Çamaşırları kurutmak için astığımız salonda oturup Tanrı'ya dua ettik ve hiçbir şey konuşmadan odalarımıza girdik.

V
SÜKÛNET

Monsenyör Bienvenu, kız kardeşine iyi geceler diledikten sonra, masanın üstünde duran iki gümüş şamdandan birini aldı, öbürünü konuğuna verdi ve:

– Sizi odanıza götüreyim Mösyö, dedi.

Adam onu takip etti.

Daha önce söylediklerimizden de bilindiği gibi, evin taksimatı öyleydi ki, yatak bölmesinin bulunduğu ibadethaneye gitmek ya da buradan çıkmak için mutlaka Piskopos'un yatak odasından geçmek gerekiyordu.

Adam bu odadan geçerken, Madam Magloire Piskopos'un karyolasının başucundaki dolaba gümüş takımları kapatmakla meşguldü. Her akşam yatmaya gitmeden önce aldığı son önlemdi bu onun.

Piskopos konuğunu odasına götürdü. Karyolanın içine bembeyaz, tertemiz bir çarşaf yayılmıştı. Adam şamdanı küçük bir masanın üstüne koydu.

– Haydi bakalım, dedi Piskopos. İyi bir gece geçirmenizi dilerim. Yarın sabah, yola çıkmadan önce ineklerimizin sütünden sıcak sıcak bir bardak içersiniz.

Adam:

– Teşekkürler Rahip Efendi, dedi.

Bu sözleri sakin sakin henüz söylemişti ki, birdenbire, bu söyleyiş tarzına hiç uymayan garip bir davranışta bulundu; öyle ki, iki mübarek kız bunu görselerdi korkudan donakalırlardı. Bugün bile, o an onu bu davranışa iten şeyin ne olduğunu anlamak bizim için zordur. Bir uyarıda mı bulunmak istiyordu, yoksa bir tehdit mi savuruyordu? Acaba içgüdüsünden gelen ve kendisi için bile karanlık olan bir sürüklenişe mi uyuyordu sadece? Birden ihtiyara doğru döndü, kollarını çaprazlama kavuşturdu ve Piskopos'u vahşi bir bakışla süzerek buz gibi bir sesle bağırdı:

– Ya! Demek kesin! Beni böyle evinizde, yanı başınızda yatırıyorsunuz.

Sustu ve içinde canavarca bir şeyler bulunan bir gülüşle ekledi:

– İyice düşündünüz mü? Benim katil olmadığımı kim söyledi size?

Piskopos cevap verdi;

– Bu, Tanrı'yı ilgilendirir.

Sonra ciddi bir tavırla, dua eden ya da kendi kendine konuşan bir kimse gibi dudaklarını kımıldatarak, sağ elinin iki parmağını kaldırdı ve eğilmeden öyle dimdik duran adamı takdis ettikten sonra başını çevirip arkasına bakmadan kendi odasına girdi.

O odada birisi yattığı zaman ibadethanenin bir başından öbür başına çekilen bir perde, mihrabı örtüyordu. Piskopos perdenin önünden geçerken diz çöküp kısa bir dua okudu.

Biraz sonra bahçesindeydi. Yürüyor, hayallere dalıyor, seyrediyordu. Bütün ruhu, bütün düşüncesiyle Tanrı'nın geceleri açık duran gözlere gösterdiği o esrarlı büyük şeylere vermişti kendisini.

Adama gelince, o gerçekten öylesine yorgundu ki, bembeyaz temiz çarşafın zevkine varmayı düşünmedi bile. Forsaların yaptıkları gibi mumu burnundan üfleyerek söndürdü ve hiç soyunmadan kendisini karyolanın üstüne attı; hemencecik de derin bir uykuya daldı.

Piskopos bahçeden odasına döndüğünde saat on ikiyi çalıyordu.

Birkaç dakika sonra, küçük evde herkes uyuyordu.

VI
JEAN VAL JEAN

Gece yarısına doğru Jean Valjean uyandı.

Jean Valjean, Brie'nin yoksul bir köylü ailesindendi. Çocukluğunda okuma yazma öğrenmemişti. Ergenlik çağına geldiğinde Faverolles'de ağaç budayıcısı olarak çalışıyordu. Annesinin adı Jeanne Mathieu'ydü. Babasının adıysa Jean Valjean ya da Vlajean'dı. Bu Vlajean'ın, "Voilà Jean"ın birleştirilip kısaltılmasından ibaret bir lakap olması muhtemeldi.

Jean Valjean, üzgün olmaksızın düşünceli bir karakterdeydi. Müşfik yaradılışlı kimselere ait bir özelliktir bu. Fakat bütünüyle ele alındığında, hiç olmazsa görünüşte, oldukça uyuşuk, silik bir insandı. Babasını ve annesini çok küçük yaştayken kaybetmiş-

ti. Anası, iyi tedavi edilmeyen bir süt hummasından ölmüştü. Kendisi gibi ağaç budayıcı olan babasıysa bir ağaçtan düşerek ölmüştü. Jean Valjean'a kala kala bir dul ablayla kızlı erkekli yedi çocuk kalmıştı. Jean Valjean'ı bu ablası yetiştirmiş, kocası sağ olduğu sürece genç kardeşini evinde barındırıp beslemişti. Koca öldü. Yedi çocuğun en büyüğü sekiz, en küçüğü bir yaşındaydı. Jean Valjean ise yirmi beşine yeni basmıştı. Ölen babanın yerini aldı ve kendisini yetiştirmiş olan ablasına bu defa da o bakmaya başladı. Bu işi sade bir şekilde, bir görev olarak ve hatta biraz kabaca yapıyordu Jean Valjean. Gençliği böylece, çetin ve az para getiren bir işte harcanıp gidiyordu. Bir "yavuklusu" olduğu memlekette hiç görülmemişti. Âşık olacak zamanı yoktu.

Akşamları yorgun argın eve döner, çorbasını içip bir kelime bile konuşmazdı. Ablası Jeanne Ana, o yemek yerken yemeğinin en iyi kısmını, et parçasını, domuz yağı dilimini, lahananın göbeğini çanağından alır çocuklarından birine verirdi. Daima sofranın üstüne eğilmiş, başı neredeyse çorbasına girecek vaziyette ve saçları çorba tasının etrafına dökülmüş, gözlerini örtmüş olarak yemek yediğinden, hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi görünür, hiç ses çıkarmazdı. Faverolles'de, Valjeanların kulübesinin yakınlarında, sokağın karşı yanında, Marie-Claude adında bir çiftçi kadın vardı. Valjean ailesinin karınları daima aç olan çocukları bazen Marie-Claude'a gidip anaları adına ondan bir bakraç süt alırlar, sonra bunu bir çitin arkasında ya da bir sokak köşesinde, bakracı birbirlerinin elinden kapmaya çalışarak içerlerdi. Bu işi o kadar telaşla yaparlardı ki, sütün yarısı küçük kızların ağızlarına giderse, yarısı da önlüklerine dökülürdü. Bu hırsızlığı bilse, anneleri mutlaka suçluları sert bir şekilde cezalandırırdı. Fakat Jean Valjean, ananın haberi olmadan, söylene söylene bütün parasını Marie-Claude'a öder, çocuklar da cezalandırılmaktan kurtulurlardı.

Budama mevsiminde günde on sekiz metelik kazanırdı. Sonra da orakçı, ırgat, sığırtmaç, hamal olarak çalışırdı. Yapabildiği her işi yapardı. Ablası da gerçi çalışıyordu, ama yedi çocukla ne yapabilirdi ki? Sefaletin avucuna alıp yavaş yavaş ezdiği hazin bir topluluktular. Derken çetin bir kış oldu, Jean işsiz kaldı. Ailenin ekmeği yoktu. Ekmeksizlik! Tam anlamıyla. Ve yedi çocuk!

Bir pazar akşamı Faverolles'de, kilise meydanındaki ekmekçi Maubert Isabeau yatmaya hazırlanırken, dükkânının demir parmaklıklı ve camlı ön cephesinde şiddetli bir darbe sesi duydu. Koşup geldiğinde gördü ki, demir parmaklıklı pencerenin ortasına bir kol bir delik açmıştı. Kol, bir ekmeği kapmış götürüyordu. Isabeau telaşla dışarı fırladı; hırsız tabana kuvvet kaçıyordu, Isabeau da peşinden koştu ve onu yakaladı... Hırsız gerçi ekmeği elinden atmıştı ama kolu hâlâ kanıyordu. Jean Valjean'dı bu.

1795'te oluyordu bu. Jean Valjean "meskûn bir haneye geceleyin zorla tecavüz ve hırsızlık" suçundan devrin mahkemesi huzuruna çıkarıldı. En iyi nişancılardan daha iyi kullandığı bir tüfeği vardı; kaçak avcıydı biraz. Bu da onun aleyhinde oldu. Kaçak avcılara karşı haklı bir peşin hüküm vardır. Kaçak avcı da, kaçakçı gibi, eşkıyaya epey yakın sayılır. Fakat sırası gelmişken söyleyelim, bu cins adamlarla şehirlerin iğrenç katilleri arasında uçurumlar vardır. Kaçak avcı ormanda, kaçakçı dağda ya da denizde yaşar. Şehirlerse gaddar insanlar yetiştirir, çünkü insanları fesada uğratır. Dağ, deniz, orman insanları vahşileştirir; yabaniliği geliştirir, ama bunu yaparken çoğu zaman insanlığı yok etmez.

Jean Valjean suçlu bulundu. Kanunun hükümleri açık ve kesindi. Uygarlığımızın korkunç saatleri vardır. Cezanın bir insanın mahvını ilan ettiği anlardır bunlar. Toplumun düşünen bir varlıktan uzaklaştığı ve onu çaresiz bir yalnızlığa terk ettiği dakika, ne uğursuz bir dakikadır! Jean Valjean beş yıl küreğe mahkûm edildi.

22 Nisan 1796 günü, Paris'te İtalya ordusu başkumandanı tarafından Montenotte'te kazanılan zafer ilan edildi. Direktuvar'ın Beşyüzler Meclisi'ne hitaben Dördüncü Direktuvar Devri'nin on sekizinci ayındaki mesajında bu başkumandanın adı Bonapart olarak zikredilirken, aynı gün Bicêtre'de büyük bir zincir takılıyordu. Bugün aşağı yukarı doksan yaşında olan eski bir hapishane kapıcısı, avlunun kuzey köşesindeki dördüncü sıranın ucuna zincirlenen bu zavallıyı hâlâ gayet iyi hatırlamaktadır. Bütün ötekiler gibi o da toprağın üstüne oturmuştu. Görünüşe göre, durumundan hiçbir şey anlamıyor, ancak berbat olduğunu biliyordu. Belki de, her şeyin cahili olan zavallı bir insanın kafasından geçen fikirler arasında, bu işte aşırıya kaçan bir taraf olduğunu sezinliyordu. Boynuna

taktıkları halkanın perçin çivisini başının gerisinde sert çekiç darbeleriyle çakarlarken ağlıyor, gözyaşları onu boğuyor, konuşmaktan alıkoyuyordu; sadece ara sıra, "Faverolles'de ağaç budayıcısıydım," diyebiliyordu. Sonra, hıçkırıklar arasında, sağ elini yukarı kaldırıp kademe kademe, yedi defada aşağı indiriyor, sanki farklı boyda yedi başa sırayla dokunur gibi yapıyordu. Bu hareketinden, yaptığı şey her neyse onu, yedi küçük çocuğu giydirmek ve beslemek için yaptığı tahmin ediliyordu.

Toulon'a doğru yola çıkarıldı. Bir araba üstünde, boynunda zincir, yirmi yedi günlük bir yolculuktan sonra oraya vardı. Toulon'da sırtına kırmızı kazak giydirdiler. Bütün önceki hayatı, adına varıncaya dek silindi. Artık Jean Valjean bile değildi; 24.601 numaraydı o. Acaba ablası ne oldu? Yedi çocuk ne oldular? Onlarla kim ilgilenir? Testereyle kökünden kesilen körpe ağacın bir avuç yaprağı ne haldeydi?

Daima aynı hikâyedir. O zavallı canlılar, Tanrı'nın o yaratıkları artık dayanaksız, yol göstericisiz, barınaksız gelişigüzel dağılıp gittiler. Kim bilir? Her biri başka bir yana gitti belki; gitti ve münzevi kaderlerin içine gömüldüğü o soğuk sise yavaş yavaş daldılar; insanlığın meşakkatli yürüyüşünde talihsiz başların birbiri ardınca içinde kayboldukları hazin karanlıklara indiler. Memleketten ayrıldılar. Evvelce yaşadıkları köyün çan kulesi onları unuttu. Bir vakitler işledikleri tarlanın sınır taşı onları unuttu. Birkaç yıl kürek mahkûmluğundan sonra Jean Valjean da onları unuttu. Bu yaralı yürekte açılmış olan yara kapandı, sadece izi kaldı. Hepsi bu işte. Toulon'da geçirdiği süre içinde ablasından söz edildiğini belki yalnız bir defa duydu. Sanırım mahpusluğunun dördüncü yılının sonlarıydı. Hangi yoldan olduğunu şimdi hatırlamıyorum, ona bir kadın geldi. Memleketten onları tanıyanlardan biri ablasını görmüştü. Ablası Paris'teydi, Saint-Sulpice yakınlarında yoksul bir sokakta, Geindre Sokağı'nda oturuyordu. Yanında sadece bir çocuk, son çocuğu olan küçük bir oğlan vardı. Öbür altı çocuk neredeydi? Belki ablası da bunu bilmiyordu. Her sabah, Sabot Sokağı, 3 numaradaki bir basımevine gidiyor, burada kırıcı ve dikici olarak çalışıyordu. Sabahın altısında, kışın gün doğmadan çok önce orada bulunması gerekiyordu. Basımevinin bulunduğu binada bir

okul vardı, yedi yaşında olan küçük oğlanı bu okula götürüyordu. Ne var ki ablası, basımevine saat altıda geldiğine, okulsa ancak saat yedide açıldığına göre, çocuğun bir saat süreyle avluda okulun açılmasını beklemesi gerekiyordu. Kışın, gece, bir saat açık hava! Çocuğun basımevine girmesini istemiyorlar, rahatsız ettiğini söylüyorlardı. Sabahleyin oradan geçen işçiler yavrucağızı kaldırıma oturmuş, oturduğu yerde uyuklar halde ve çoğu zaman da karanlıkta sepetinin üzerine kıvrılıp büzülmüş olarak uyurken görüyorlardı. Yağmurlu havalarda, ihtiyar kapıcı kadın acıyıp onu kulübesine alıyordu. Kulübede bir kerevet, bir çıkrık ve iki tahta sandalyeden başka bir şey yoktu ve küçük çocuk orada bir köşede, daha az üşümek için kediye sarılarak uyuyordu. Saat yedide okul açılıyor, o da içeri giriyordu. İşte, Jean Valjean'a bunları anlatmışlardı.

Ona bunları anlattıkları gün, sanki bir an bir şimşek çakmış, yürekten sevmiş olduğu bu aziz varlıkların kaderi üzerine birden bir pencere açılmış gibi oldu; sonra her şey yine kapanıp karardı. Artık bir daha onlardan söz edildiğini hiç işitmedi Onlardan artık hiçbir haber gelmedi ona. Onları hiçbir zaman tekrar görmedi, asla rastlamadı onlara. Bunun için, bu acıklı hikâyenin devamı boyunca bir daha onlarla karşılaşılmayacaktır.

Bu dördüncü yılın sonlarına doğru, Jean Valjean'ın kaçma sırası geldi. Bu bahtsız yerde âdet olduğu üzere, arkadaşları ona yardım ettiler. Kaçtı. İki gün özgür olarak kırlarda dolaştı durdu. Eğer kovalanmak, her an başını çevirip geriye bakmak, en ufak gürültüden irkilmek, her şeyden, bacası tüten damdan, geçen adamdan, havlayan köpekten, dörtnala koşan attan, çalan saatten, göz gördüğü için günden, göz görmez olduğu için geceden, yoldan, patikadan, çalılıktan, uykudan korkmak özgür olmaksa özgürdü o. İkinci günün akşamı yakalandı. Otuz altı saatten beri ne yemek yemiş ne de uyumuştu. Deniz mahkemesi bu suçundan ötürü onu üç yıllık ceza uzatmasına mahkûm etti. Böylece mahkûmiyet süresi sekiz yıla çıktı. Altıncı yılda yine kaçma sırası geldi. Sırasını kullandı ama kaçışı gerçekleştiremedi. Yoklamayı kaçırmıştı. Top attılar. Gece devriye kuvvetleri onu inşa halindeki bir geminin omurgası altında saklanmış olarak buldular. Kendisini yakalayan muhafızlara karşı koydu. Firar ve isyan. Özel yasada yeri olan bu olayla, iki

yılı çift zincirli olmak üzere, mahkûmiyeti beş yıl daha uzatılarak cezalandırıldı. Etti on üç yıl. Onuncu yılda yine sırası geldi. Yine kullandı sırasını. Bir öncekinden daha başarılı olamadı. Bu yeni girişim için de bir üç yıl verildi. Etti on altı yıl. Nihayet, sanırım on üçüncü yılda son bir defa daha kaçmayı denedi. Bu sefer de ancak dört saatlik bir kurtuluştan sonra yakayı ele verecek kadar başarılı oldu. Bu dört saatin bedeli üç yıldı. Etti on dokuz yıl. 1815 Ekimi'nde serbest bırakıldı. Çıktığı yere, 1796 yılında bir cam kırıp bir somun aldığı için girmişti.

Burada kısa bir parantez açmanın yeri geldi. Bu kitabın yazarı, ceza hukuku meseleleri ve bir insanın kanunla lanetlenmesi üzerine yaptığı incelemelerde, ekmek hırsızlığının bir insanın kaderinde felaket başlangıcı olması gibi bir olaya ikinci defadır ki rastlamaktadır. Claude Gueux bir ekmek çalmıştı; Jean Valjean da bir ekmek çalmıştı. Bir İngiliz istatistiği, Londra'daki beş hırsızlıktan dördünün doğrudan doğruya açlık nedenine dayandığını göstermektedir.

Jean Valjean hapse hıçkıra hıçkıra, titreye titreye girdi. Oradan duygusuz bir insan olarak çıktı. Hapse girerken umutsuzdu; ruhu kararmış olarak çıktı hapisten. Neler olmuştu acaba bu ruhun içinde?

VII
UMUTSUZLUĞUN İÇYÜZÜ

Anlatmaya çalışalım.

Toplumun bu gibi şeylere yakından bakması gerekir; çünkü bunları yapan odur.

Dediğimiz gibi, cahil bir adamdı o; ama aptal da değildi. İçinde tabiatın ışığı yakılmıştı. Felaketin de bir aydınlığı vardır. Bu zihinde bulunan birazcık ışığı o daha da arttırdı. Sopa altında, zincirde, hücrede, yorgunlukta, küreğin kızgın güneşinde, forsaların tahta yatağında kendi vicdanı üzerine kıvrılıp derin derin düşündü.

Kendi içinde mahkeme kurdu.

Kendi kendini yargılamakla işe başladı.

Kendisinin haksız yere mahkûm edilmiş bir masum olmadığı-

nı kabul etti. Çok aşırı, kınanması gereken bir davranışta bulunduğunu kendine itiraf etti. Eğer isteseydi belki o ekmeği ona vermemezlik etmeyeceklerdi. Her durumda, onu merhametten ya da emeğinden beklemesi daha iyi olurdu. Gerçi "Aç olunca beklenebilir mi?" demek de büsbütün karşılıksız kalabilecek bir soru değildi. Önce, kelimenin tam anlamıyla "açlıktan ölmek" çok ender rastlanan bir şeydir. Sonra ne yazık ki ya da ne iyi ki insan ölmeden, uzun süre manevi ve maddi çok acı çekebilecek yaradılıştadır. Öyleyse sabır göstermesi gerekirdi. Hem böylesi, o zavallı küçük çocuklar için de iyi olurdu. Bunun yerine şiddetle atılıp bütün toplumun birden yakasına yapışmak, hırsızlıkla sefaletten kurtulunabileceğini düşünmek çelimsiz, bahtsız bir kişi olan kendisi için çılgınca bir işti. Herhalde şerefsizliğe açılan kapı, sefaletten çıkmak için kötü bir kapı olmalıydı. Kısacası, kusur işlemişti.

Sonra kendine sordu:

Yaşadığı bu felaketli hikâyede kusurlu olan yalnız kendisi miydi? Önce işçi olduğu halde işsiz kalması, çalışkan olduğu halde ekmek bulamaması acıklı bir durum değil miydi? Sonra kusur işlenmiş ve itiraf edilmiş olsa bile, ona verilen ceza gaddarca ve aşırı değil miydi? Kanunun bu cezayı vermekle yaptığı kötülük, suçlunun o suçu işlemekle yaptığı kötülükten daha büyük değil miydi? Terazinin kefelerinden biri, kefaretin bulunduğu kefe daha ağır basmıyor muydu? Cezanın aşırı ağırlığı suçun silinmesine neden olmaz mıydı? Sonuçta durumu tersine çevirmez miydi? Suçlunun kusurunun yerine suçu bastırmanın kusurunu koymaz mıydı? Suçluyu mazlum, borçluyu alacaklı yapmaz mıydı? Hakkı, hakka tecavüz edenin tarafına geçirmiş olmaz mıydı? Kaçma girişimlerinden ötürü art arda arttırılarak büsbütün ağırlaştırılan bu ceza, sonuç itibariyle güçlü olanın güçsüz olana karşı bir çeşit suikastı, toplumun bireye karşı işlediği bir suç, hem de her gün yeniden başlayan ve on dokuz yıl süren bir suç olmuyor muydu?

Yine kendi kendine sordu: İnsan toplumunun, üyelerine, bir yandan kendi akılsızca basiretsizliğinin, bir diğer yandan da merhametsizce basiretliliğinin acısını çektirmeye; zavallı bir kişiyi bir yoklukla bir bolluk, yani iş yokluğuyla ceza bolluğu arasında ömür boyu kıskaca almaya hakkı var mıydı?

Toplumun, tesadüf eliyle servetlerin bölüştürülmesinde en kötü payı almış olan ve bu yüzden kayırılmaya en çok layık bulunan üyelerine, özellikle bunlara, bu şekilde davranması dayanılmaz bir şey değil miydi?

Bu soruları sordu, karşılıklarını verdi ve toplumu yargılayarak mahkûm etti.

Toplumu kin ve nefretine mahkûm etti.

Yazgısından onu sorumlu tuttu ve bir gün herhalde bunun hesabını ondan sormaya tereddüt etmeyeceğine dair kendine söz verdi. Sebep olduğu zararla ona verilen zarar arasında bir denge bulunmadığını kendisine açıkladı. Ve nihayet, çektiği cezanın aslında bir haksızlık olmamakla beraber, mutlak bir adaletsizlik olduğu sonucuna vardı.

Öfke, çılgınca ve saçma olabilir. Yanlışlıkla sinirlenebiliriz, fakat insan ancak kendisini herhangi bir yönden haklı bulduğu zaman öfke duyar. Jean Valjean öfke duyuyordu.

Hem sonra, insan toplumu yalnızca kötülük yapmıştı. Adalet adını verdiği ve vurduklarına gösterdiği o öfkeli yüzünü, yalnızca bunu göstermişti ona. İnsanlar ona ancak canını yakmak için dokunmuşlardı. Onlarla her temas onun için bir darbe olmuştu. Çocukluğundan beri, anasından, ablasından beri; hiçbir zaman dostça bir sözle, iyiliksever bir bakışla karşılaşmamıştı. Istıraptan ıstıraba geçerek yavaş yavaş hayatın bir savaştan ibaret olduğu ve bu savaşta yenik düştüğü inancına varmıştı. Kininden başka silahı yoktu. Bu silahı kürekteyken bilemeye ve çıktığında yanına almaya karar vermişti.

Toulon'da *Frères Ignorantins* denilen bir tarikata mensup rahipler tarafından kürek mahkûmları için kurulmuş bir okul vardı. İyi niyetli talihsizlere burada en gerekli bilgiler öğretiliyordu. O da iyi niyetliler arasına katıldı. Kırk yaşında okula gitti; okumayı, yazmayı, hesap yapmayı öğrendi. Zihnini güçlendirmenin kinini güçlendirmek olacağını düşündü. Bazı hallerde eğitim ve aydınlanma, kötülüğü pekiştirmeye yarayabilir.

Söylemesi acı ama, felaketine neden olan toplumu yargıladıktan sonra, toplumu yaratan Tanrı'yı da yargılayıp mahkûm etti.

Böylece, bu on dokuz yıllık işkence ve kölelik süresince bu ruh

hem yükseldi hem de düştü. Ona bir yandan ışık, öbür yandan karanlık girdi.

Görüldüğü gibi Jean Valjean kötü yaradılışlı değildi. Küreğe geldiğinde iyi birisiydi. Toplumu mahkûm edince kötüleştiğini, Tanrı'yı mahkûm edince dinsizleştiğini hissetti.

Burada bir an durup düşünmeden edemeyeceğiz. İnsan tabiatı böyle dipten doruğa, bütünüyle değişebilir mi? Tanrı tarafından iyi yaratılmış olan insan, yine insan tarafından kötüleştirilebilir mi? Ruh, bütünüyle, kader tarafından değiştirilebilir ve kader kötüyse o da kötü olabilir mi? Basık bir kemerin altından geçerken belkemiğinin eğrilmesi gibi, kalbin de ölçüsüz bir felaketin baskısı altında biçimsizleşmesi, çirkinlikler, onulmaz sakatlıklar kapması mümkün müdür? Her insanın ruhunda, özellikle de Jean Valjean'ın ruhunda bir tek kıvılcım, bu dünyada barındırılamayan, öbür dünyada ölümsüz olan ve iyiliğin geliştirebileceği, körükleyip alevlendireceği ve kötülüğün söndürmeyi asla başaramayacağı bir görkemle parlatacağı tanrısal bir unsur yok mudur ve yok muydu?

Ağır, karanlık sorular... Eğer Toulon'da, Jean Valjean için hayal kurma saatleri demek olan dinlenme saatlerinde, kollarını çaprazlama kavuşturup bir bocurgatın sopasına oturmuş, yerde sürüklenmesin diye zincirinin ucunu cebine sokmuş bu mağrur, ciddi, sessiz, düşünceli kürek mahkûmunu, insana öfkeyle bakan bu kanun paryasını, gözlerini sert bakışlarla, göğe diken bu uygarlık lanetlisini gören herhangi bir fizyolojiste bu sorulardan sonuncusunu soracak olsak, hiç tereddüt etmeden hayır diye cevap verirdi.

Evet, saklayacak değiliz, gözlemci bir fizyolojist burada onulmaz bir ruh sefaleti görürdü muhakkak; bu kanunzede hastaya belki acırdı, ama onu tedavi etmeyi denemezdi bile. Bu ruhta fark edebileceği karanlık mağaralardan gözlerini çevirir; Dante'nin cehennemin kapısında yaptığı gibi, Tanrı'nın her insanın alnına parmağıyla yazmış olduğu *Umut* kelimesini bu varlıktan silip atardı.

Ruhunun tahlile çalıştığımız bu hali, acaba okuyucularımıza anlatmaya çalıştığımız kadar açık mıydı Jean Valjean'ın kendisi için de? Jean Valjean acaba manevi sefaletini meydana getiren bütün unsurları, oluşumlarından sonra açıkça görebiliyor muydu ve bü-

tün bu unsurların oluşumunu açıkça görmüş müydü? Bu kaba ve cahil adam, yıllardan beri zihninin iç ufkunu meydana getiren meşum görüntülere kadar kademe kademe çıkıp inmesine neden olan fikir silsilelerinin iyice farkında mıydı? Kendi içinde olup biten, kendi içinde kımıldayan her şeyin bilincine sahip miydi? Böyle bir şeyi söylemeye çekiniriz. Zaten buna inanmıyoruz da. Jean Valjean, bunca felaketten sonra bile, zihninde pek çok bulanıklık kalacak kadar koyu bir cehalet içindeydi. Zaman zaman ne hissettiğini kendisi de tam olarak bilmiyordu. Jean Valjean karanlıklar içindeydi; karanlıklar içinde kin ve nefret duyuyordu; geleceğinden nefret ediyordu denilebilir. Alıştığı bu karanlıkta bir kör gibi, hayal gören biri gibi elleriyle yoklaya yoklaya yaşıyordu. Yalnız, ara sıra, birdenbire, içten ya da dıştan gelen bir öfke sarsıntısına, bir ıstırap artışına tutuluyor; aniden çakan soluk bir şimşek bütün ruhunu aydınlatıyor ve bütün çevresinde, önünde arkasında, korkunç bir ışıkla aydınlanmış olarak kaderinin iğrenç uçurumlarını, simsiyah ufuklarını ona gösteriyordu.

Şimşek geçince gece tekrar çöküyordu. Neredeydi? Bunu artık o da bilmiyordu.

Hakim karakteri acımasızlık, yani eblehleştiricilik olan bu çeşit cezaların özelliği, insanı yavaş yavaş, akılsızca bir dönüşümle vahşi, hatta bazen yırtıcı bir hayvan haline sokmasıdır. Jean Valjean'ın tekrar tekrar inatla kaçma girişimleri, yasanın insan ruhu üzerindeki bu garip etkisini ispata yeter. Jean Valjean, tamamen yararsız ve çılgınca olan girişimleri, ne sonucunu ne de daha önceki tecrübelerini bir an olsun düşünmeden, karşısına çıkan her fırsatta yenileyebilirdi. Kafesini açık bulan bir kurt gibi hışımla kaçıyordu. İçgüdüsü ona "Kaç!" diyordu. Aklı, "Dur!" diyebilirdi belki. Ama bu kadar şiddetli bir tahrik karşısında akıl siliniyordu. Ortada yalnızca içgüdü vardı. Yalnızca hayvan hareket ediyordu. Tekrar ele geçirildiğinde, yeniden sert davranışlarla karşı karşıya kalması onu büsbütün hırçınlaştırmaktan başka bir işe yaramıyordu.

Söylemeyi unutmamamız gereken bir ayrıntı da, mahkûmların hiçbiriyle kıyaslanmayacak kadar bedence kuvvetli olmasıydı. Çok yorucu işlerde, halat bükmede, bocurgat çevirmede Jean Valjean, dört kişinin yaptığı işi yapardı. Bazen muazzam ağırlıkları kaldı-

rır, destekler, gerektiğinde evvelce '*orgueil*' denilen –sırası gelmişken söyleyelim, Paris hali yakınlarındaki Montorgueil Sokağı adını buradan almıştır– kriko aletinin yerini alırdı. Bu yüzden arkadaşları ona Kriko Jean adını takmışlardı. Bir keresinde, Toulon belediye binasının balkonu onarılırken, balkona desteklik eden Puget'nin nefis heykellerinden biri yerinden oynadı ve düşecek gibi oldu. Oralarda bulunan Jean Valjean hemen heykele omuz vermiş ve işçilere yetişecek zaman sağlamıştı.

Çevikliği kuvvetinden de üstündü. Durmadan kaçış hayali kuran bazı forsalar, kuvvetle maharetin kaynaşmasını hakiki bir bilim haline getirirler. Adalelerin bilimidir bu. Sinekleri, kuşları kıskanıp duran bu mahkûmlar her gün esrarlı denge hareketlerine çalışırlar. Dimdik bir yere tırmanıp, ufacık bir çıkıntı gibi görünen yerlerde dayanak noktaları bulmak Jean Valjean için çocuk oyunuydu. Bir duvar köşesinde, sırtını ve bacak adalelerini gererek ve taş gediklerine dirseklerini ve topuklarını yerleştirerek bir sihirbaz gibi üçüncü kata kadar tırmanırdı. Bazen bu şekilde hapishanenin damına kadar çıktığı olurdu.

Az konuşurdu. Gülmezdi. Yılda ya bir ya iki defa, şeytan gülüşünün yankılanmasını andıran o uğursuz forsa kahkahasını koparması için çok güçlü bir heyecan duyması gerekirdi.

Onu gören, sanki devamlı olarak çok korkunç bir şeye bakıyor sanırdı.

Gerçekten de çok dalgındı.

Eksik bir yaratılışın ve ezilmiş bir zekânın hastalıklı algılamasıyla üzerinde heyula gibi bir şeyin ağırlığını belli belirsiz duyuyordu. İçinde süründüğü bu soluk ve boş gölgeden başını her çevirişinde, bakışlarını kaldırmayı her deneyişinde, öfkeyle karışık bir dehşetle üzerinde basamak basamak, kat kat, korkunç sarp dikliklerle göz alabildiğine yükselen ve birtakım şeylerden, yasalardan, peşin yargılardan, insanlardan ve olaylardan ibaret bir çeşit ürkütücü yığın görüyordu. Onu korkutan, bu karmakarışık, uygarlık adını verdiğimiz o harikulade piramitten başka bir şey değildi. Kıvıl kıvıl kaynayan şekilsiz bütünün içinde, orada burada, bazen hemen yakınında, bazen uzaklarda ve erişilmez yaylalar üzerinde bazı öbekler, kuvvetle aydınlatılmış bazı ayrıntılar fark ediyordu: burada zindan

bekçisi ve sopası, şurada jandarma ve kılıcı, orada başpiskopos ve başlığı, en tepelerde de güneş gibi bir şeyin içinde, başındaki tacıyla göz kamaştıran İmparator. Uzaktaki bu görkemli şeyler, gecesini ağartmak şöyle dursun, bunu büsbütün kasvetli, büsbütün karanlık yapıyor gibi geliyordu ona. Bütün bunlar, yani yasalar, peşin yargılar, olaylar, insanlar, şeyler Tanrı'nın uygarlığa verdiği o karışık ve esrarlı hareketle durmadan tepesinde ileri geri gidip geliyor, üzerinde yürüyor, bir çeşit sakin gaddarlıkla, umursamaz merhametsizlikle onu eziyorlardı. Olabilecek talihsizliklerin en derinine düşmüş ruhlar, artık hiç bakılmaz olan bu unutulmuş yerlerin en dibinde kaybolmuş insanlar, yasanın mahkûm ettikleri, insan toplumu denen ve dışındakiler için alabildiğine heybetli, altındakiler içinse alabildiğine korkunç olan bu şeyi bütün ağırlığıyla üzerlerinde hissederler.

İşte bu durumda düşünüyordu Jean Valjean. Kurduğu hayallerin içeriği ne olabilirdi? Değirmen taşının altındaki ekin tanesinde düşünme gücü olsaydı, hiç şüphesiz Jean Valjean'ın düşündüklerini düşünürdü.

Bütün bu şeyler, hayaletlerle dolu gerçekler, gerçeklikle dolu hayaletler, sonunda anlatılması hemen hemen imkânsız bir iç âlem yaratmıştı onda âdeta.

Zaman zaman hapishanedeki işinin ortasında dururdu. Eskisine göre hem daha olgun hem de daha bulanık olan aklı isyan ederdi. Başına gelen şeyler ona hepten saçma görünür, çevresinde olup bitenler ona hepten imkânsız gelirdi. Kendi kendine, "Bir rüya bu," derdi. Bir iki adım ötesinde ayakta dikilip duran zindan bekçisini bir hayalet gibi görürdü ve bu hayalet, ona bir sopa indirirdi.

Görünen tabiatın varlığıyla yokluğu, onun gözünde aşağı yukarı birdi. Jean Valjean için ne güneş ne güzel yaz günleri ne ışıklı gökyüzü ne de taze nisan seherleri vardı dersek, hemen hemen gerçeği dile getirmiş oluruz. Ruhunu hangi bodrum pencereleri aydınlatıyordu, bilinmez.

Bu konuda sözlerimize son verirken, bütün bu yukarıda anlatılanlardan özetlenebilecek olanı özetleyip kesin bir sonuca varmak üzere şunu belirtmekle yetinelim: On dokuz yıl içinde, Faverolles'ün zararsız ağaç budayıcısı ve Toulon'un tehlikeli kürek mah-

kûmu Jean Valjean, küreğin ona verdiği terbiye sayesinde iki çeşit kötülük yapabilecek hale gelmişti. Birincisi düşünülmemiş, şaşkınca, tamamen içgüdüye dayanan, çekilen acıların bir çeşit misillemesi olan bir kötülük; ikincisi ağır, ciddi, bilinçle tartışılmış ve ancak böyle bir felaketin ilham edebileceği yanlış fikirlerle derinlemesine düşünülmüş bir kötülük. Yaradılışları ancak belli yoğunlukta olan kişilerin başarabilecekleri şekilde, art arda üç aşamadan geçiyordu: muhakeme, irade, sebat. Onu harekete geçiren güdüler, yani alelâde öfke, ruh bozukluğu, uğradığı adaletsizliklerin doğurduğu derin acı; iyilere, masumlara, doğrulara –eğer varsa– karşı bir tepkiydi. Bütün bu düşüncelerin hareket noktası da, varış noktası da hep insanların yasalarına karşı kin ve nefretti: Gelişmesi sırasında herhangi bir tanrısal müdahaleyle durdurulmadığı takdirde, bir süre sonra topluma karşı, insanlığa karşı ve ardından yaratana karşı hale gelen, herhangi bir kimseye, herhangi bir canlı varlığa zarar vermiş olmak için zarar vermek arzusunda, böyle bulanık, sürekli ve hayvanca bir arzuda ifadesini bulan kin ve nefret... Görüldüğü gibi, kimlik kâğıdında Jean Valjean'ın çok tehlikeli bir adam olarak vasıflandırılması boşuna değildi.

Bu ruh yıldan yıla, yavaş yavaş ama mukadder bir şekilde kurumuş, gittikçe daha da kurumuştu. Kalp kuruyunca göz de kurur. Kürekten çıktığında, on dokuz yıl olmuştu bir damla gözyaşı dökmeyeli.

VIII
DALGA VE GÖLGE

Denize bir adam düşmüş!

Umurunda değil! Gemi durmuyor. Rüzgâr esiyor. Bu karanlık geminin izlemek zorunda olduğu, dışına çıkamadığı bir rotası var. Geçip gidiyor.

Adam kayboluyor, tekrar beliriyor, sulara gömülüyor, tekrar yüzeye çıkıyor, sesleniyor, kollarını uzatıyor ama onu kimse işitmiyor. Fırtınada titreyen gemi, manevra yapmaya uğraşıyor. Tayfalar ve yolcular sulara gömülen adamı görmüyorlar bile; zavallı başı, muazzam dalgaların arasında bir noktadan ibaret.

Derinlikler içinde umutsuz çığlıklar atıyor. Uzaklaşıp giden şu yelkenli nasıl bir hayal! Adam ona bakıyor, deliler gibi bakıyor. O da az önce oradaydı, onun mürettebatındandı; köprüde başkalarıyla birlikte gidip geliyordu; onun da nefes almaktan, güneşten nasibi vardı; o da bir canlıydı. Peki, ya şimdi ne oldu? Ayağı kaydı, düştü, her şey bitti.

Canavar, suların içindeydi artık. Ayaklarının altında kaçıştan, çöküşten başka bir şey yok. Rüzgârda yırtılan, parçalanan dalgalar onu korkunç bir şekilde kuşatıyor, uçurumun yalpaları onu götürüyor, suyun bütün pılı pırtıları başının etrafında dönüp duruyor, bir dalgalar güruhu suratına tükürüyor, belirsiz delikler onu yarı yarıya yutuyor, sulara her dalışında zifiri karanlık uçurumlar görüyor, ne olduğu meçhul iğrenç yosunlar onu kavrayıp ayaklarını bağlıyor ve kendilerine doğru çekiyor; boşluk haline geldiğini hissediyor, köpüklere karışıyor, dalgalar onu birbirlerine atıyor; acılığı içiyor, uçsuz bucaksız kalleş okyanus hırsla onu boğmaya çalışıyor, onun can çekişmesiyle oyun oynuyor. Sanki bütün sular kin ve nefret kesilmiş.

O yine de mücadele ediyor.

Kendisini korumaya çalışıyor, su üstünde durmaya çabalıyor, çırpınıyor, yüzüyor. Hemen tükeniveren bu zavallı kuvvet, hiç tükenmeyenle savaşıyor.

Nerelerde o gemi? Orada işte. Ufkun solgun karanlığında şöyle böyle seçilebiliyor.

Sağanaklar esiyor, bütün köpükler onu eziyor. Gözlerini kaldırıyor. Gördüğü sadece bulutların kara sarılığı. Can çekişirken denizin muazzam çılgınlığına bakıyor. Bu çılgınlık ona işkence eden. İnsana yabancı gelen gürültüler işitiyor; yerin ötesinden, bilinmez hangi korkunç yerlerden gelen sesler...

Bulutlarda kuşlar var, tıpkı insanoğlunun felaketleri üstünde de melekler olduğu gibi. Ama ne yapabilirler ki onun için? Onlar uçuyor, ötüyor, süzülüyorlar; o ise ölüm hırıltıları çıkarmakta.

Kendisini iki sonsuzluğa birden gömülmüş hissediyor: okyanus ve gök. Biri mezar, öbürü kefen.

Gece oluyor. O, saatlerdir yüzüyor. Bütün gücü tükenmek üzere. O gemi, içinde insanlar olan o uzak şey silinip gitti artık. Alacakaranlığın muazzam uçurumunda bir başına artık; sulara gömülü-

yor, geriliyor, kıvrılıyor, görünmezliğin canavar dalgalarını hissediyor altında ve sesleniyor.

Ortalıkta insan yok. Tanrı nerede?

Sesleniyor. Birisi! Birisi! Durmadan sesleniyor. Ufukta hiçbir şey yok. Gökte hiçbir şey yok.

Engine, dalgalara, yosunlara, kayalıklara yalvarıyor. Hepsi sağır. Fırtınaya yalvarıyor. Duygusuz fırtına ancak sonsuzluğa itaat eder.

Çevresinde sadece karanlık, sis, yalnızlık, fırtınalı bilinçsiz şamata, azgın suların sayısız kıvrımları; ondaysa dehşet ve yorgunluk. Düşüş altında. Tutunacak yer yok. Uçsuz bucaksız karanlıklar içinde esrarengiz maceralarını düşünüyor cesedin. Dipsiz soğuk onu kötürümleştiriyor. Elleri kasılıp kapanıyor ve yokluğu avuçluyor. Rüzgâr, bulutlar, girdaplar, sağanaklar, yıldızlar faydasız! Ne yapmalı? Umudunu kaybeden adam bırakıyor kendini. Dermansız düşen ölümü seçer, bırakır kendini, kapıp koyuverir, boş verir ve böylece insanı yutan uğursuz derinliklere doğru, bir daha geri gelmemecesine yuvarlanır.

Ey insan topluluklarının amansız yürüyüşü! Yol boyunca ziyan olan insanlar ve ruhlar! Yasa tarafından itilenlerin düştüğü okyanus! O uğursuz yardımsızlık! Ey manevi ölüm!

Cezanın lanetlediklerini attığı, merhametsiz toplumsal gecedir deniz.

Bu uçurumda sürüklenip giden ruh, bir ceset olabilir. Onu kim diriltecek?

IX
YENİ ŞİKÂYETLER

Kürekten çıkış saati geldiğinde Jean Valjean, kulağında şu garip sözü işitti: "Serbestsin!" O an, inanılmadık, işitilmedik bir an oldu: Kuvvetli bir ışık demeti, canlıların hakiki ışığının demeti birden içine işledi. Fakat bu ışık, parlaklığını kaybetmekte gecikmedi. Özgürlük fikri Jean Valjean'ın gözlerini kamaştırmıştı. Yeni bir hayata başlayacağını sanıyordu. Bir sarı kimlik kâğıdıyla verilen özgürlüğün nasıl bir şey olduğunu çarçabuk anladı.

Ve bu eksen etrafında bir sürü acı. Kürekte geçen süre içinde bi-

riken parasının yüz yetmiş bir frankı bulacağını hesaplamıştı. Hesaplarına pazar ve bayram gibi mecburi dinlenme günlerini katmayı unuttuğunu belirtmemiz yerinde olur. Bu da on dokuz yılda, aşağı yukarı yirmi dört franklık bir eksilmeye yol açıyordu. Şöyle ya da böyle bu toplu para, mahalli birtakım kesintilerle birlikte ine ine yüz dokuz frank on beş meteliğe indi ve bu miktarı çıkarken kendisine verdiler.

Bu işten hiçbir şey anlamamıştı. Hakkının yendiğini düşünüyordu, yani tam anlamıyla soyulduğunu...

Tahliyesinin ertesi günü, Grasse'da bir portakal çiçeği tasfiyehanesinin kapısının önünde yük boşaltan adamlar gördü. Hizmet önerdi. İş aceleydi, kabul ettiler. İşe koyuldu. Zeki, güçlü kuvvetli ve becerikliydi; elinden geleni yapıyordu ve iş sahibi de ondan memnun görünüyordu. Çalışırken oradan bir jandarma geçti, onu fark etti ve kâğıtlarını sordu. Sarı kimlik kâğıdını göstermesi gerekti. Gösterdikten sonra Jean Valjean tekrar işine döndü. Az önce işçilerden birine bu işten günde ne kadar kazandıklarını sormuştu; "Otuz metelik," diye cevap vermişlerdi ona. Akşam olunca, ertesi sabah tekrar yola çıkmak zorunda olduğundan, tasfiyehane sahibinin karşısına çıkıp parasını ödemesini rica etti. Adam tek kelime söylemeden ona on beş metelik verdi. Hakkını isteyecek oldu. Cevaben "Sana bu kadar yeter," dediler. Direndi. Tasfiyehane sahibi onun gözlerinin içine bakarak "Kodes!" dedi.

Burada da kendisini soyulmuş hissetti.

Toplum ve devlet, birikmiş parasını azaltarak onu toptan soymuştu. Şimdi sıra, onu perakende olarak soyan tek tek kişilerdeydi.

Tahliye, kurtuluş değildir. Hapishaneden çıkılır ama mahkûmiyetten çıkılmaz.

İşte Grasse'da onun başından bunlar geçmişti. Digne'de nasıl karşılandığını da zaten biliyoruz.

X
UYANAN ADAM

Katedralin saati sabahın ikisini çalıyordu ki Jean Valjean uyandı.

Onu uyandıran, yatağın çok rahat olmasıydı. Hemen hemen yir-

mi yıl vardı ki bir karyolada yatmamıştı ve soyunmamasına rağmen bu duygu, uykusunu bozacak kadar yeniydi.

Dört saatten fazla uyumuştu. Yorgunluğu geçmişti. Dinlenmeye fazla zaman ayırmamaya alışıktı.

Gözlerini açtı, bir süre karanlıkta çevresine bakındı, sonra yeniden uyumak üzere gözlerini yumdu.

Gün çeşitli izlenimlerin çalkantısıyla geçmişse, zihni meşgul eden meseleler varsa dalınır ama tekrar uyunmaz. Uykunun ikinci sefer gelişi, birinci seferki kadar kolay olmaz. Jean Valjean için de öyle oldu. Bir türlü uyuyamadı ve düşünmeye koyuldu.

İnsanın zihnindeki fikirlerin bulanık olduğu anlardan birindeydi. Beyninde karanlık bir çeşit gidiş geliş vardı. Eski anılarıyla şimdikiler orada karmakarışık yüzüyor ve bulanık bir biçimde rastlaşıyorlar; bu sırada şekillerini kaybediyor, ölçüsüz derecede büyüyor, sonra birdenbire çamurlu ve çalkantılı bir suya düşmüş gibi kayboluyorlardı. Aklına birçok düşünce geliyor, ama bunlardan biri dönüp dolaşıp tekrar geliyor ve öbürlerini kovuyordu. Bu düşüncenin ne olduğunu hemen söyleyelim: Madam Magloire'ın sofraya koyduğu altı gümüş takımla büyük kepçeyi gözüne kestirmişti.

Bu altı gümüş takım zihnine musallat olmuştu. Oracıktaydılar. Birkaç adım ötede. Bulunduğu odaya gelmek için yandaki odadan geçerken, ihtiyar hizmetçi kadın onları yatağın başucundaki dolaba koyuyordu. Bu dolabı iyice görmüştü. Yemek odasına girerken sağ taraftaydı. Som gümüştendiler. Hem de eski gümüşlerden. Büyük kepçeyle birlikte en aşağı iki yüz frank ederdi. On dokuz yılda kazandığının iki misli! Hoş "idare onu soymasaydı" daha fazla kazanmış olurdu ya!

Zihni bütün bir saat boyunca, birtakım mücadelelerle karışık çalkantılar içinde sallandı durdu. Saat üçü çaldı. Gözlerini açtı, birden yatağında doğruldu, kolunu uzatarak karyolanın köşesine atmış olduğu sırt çantasını yokladı, sonra bacaklarını aşağıya sarkıtarak ayaklarını yere koydu ve böylece, âdeta farkında olmayarak kendisini karyolada oturur buldu.

Bir süre bu durumda dalgın kaldı. Uyuyan evde tek uyanık kişi olarak onu karanlıkta birisi böyle görse, ürkütücü bir uğursuzluk

duygusuna kapılırdı. Birden eğildi, pabuçlarını çıkardı ve usulcacık karyolanın yanındaki hasırın üstüne koydu; sonra tekrar dalgın haline bürünüp hareketsiz kaldı.

Daldığı bu iğrenç düşüncenin ortasında, yukarıda belirttiğimiz düşünceler beyninde durmadan kımıldıyor, giriyor, çıkıyor, yine giriyor, ona bir çeşit baskı uyguluyorlardı. Sonra, neden olduğunu bilmeden, hayal gücünün mekânik ısrarıyla, hapiste tanıdığı Brevet adındaki bir forsayı düşündü. Adamın pantolonu pamuk ipliğinden örülmüş tek bir askıyla bağlı dururdu. Bu askının damalı deseni geliyordu durmadan zihnine.

Öylece duruyordu ve eğer saat çalmasaydı, belki de gün doğana kadar hep aynı durumda kalacaktı. Saatin bu çalışı ona, "Haydi bakalım!" demiş gibi geldi.

Ayağa kalktı, yine bir duraksama geçirdi, dinledi: Evde her şey sessizdi. Bunun üzerine, küçük adımlarla, dosdoğru, yarı yarıya görebildiği pencereye yürüdü. Gece, çok karanlık değildi. Gökte dolunay vardı, rüzgârın kovaladığı büyük bulutlar geçiyordu üzerinden. Bu yüzden dışarıda bir karanlık bir aydınlık oluyor, ay kâh kapanıyor kâh açılıyordu; içerideyse bir çeşit alacakaranlık vardı. Bulutlar yüzünden ikide bir kesintiye uğrayan, ama insanın yolunu bulması için yeterli olan bu alacakaranlık, önünden yayaların gelip geçtiği bir bodrum penceresinden içeri düşen kurşuni aydınlığa benziyordu. Jean Valjean pencereye gelince onu inceledi. Parmaklıkları yoktu, bahçeye bakıyordu ve bölgede âdet olduğu üzere sadece küçük bir çengelle kapanıyordu. Pencereyi açtı, fakat birden odaya soğuk ve keskin bir hava girince hemen tekrar kapattı. Bakmaktan çok inceleyen dikkatli bakışlarla bahçeyi kolaçan etti. Bahçe oldukça alçak, üstünden atlaması kolay bir beyaz duvarla çevriliydi. Dipte, ötede, birbirlerine eşit uzaklıkta ağaç tepeleri fark etti. Duvarın, bahçeyi ağaçlı bir caddeden veya sokaktan ayırdığını gösteriyordu bu.

Bu göz atıştan sonra kararını vermiş bir insan davranışıyla karyolaya doğru yürüdü, sırt çantasını aldı, açtı, karıştırdı, içinden aldığı bir şeyi yatağın üstüne koydu, pabuçlarını ceplerinden birine soktu, çantayı kapattı, omzuna vurdu, kasketini giyip siperliğini gözlerinin üstüne indirdi, el yordamıyla sopasını arayıp buldu

ve gidip pencerenin köşesine koydu, sonra yatağa dönüp oraya bıraktığı şeyi kararlı bir tavırla kavradı. Bu, bir ucu kargı gibi sivriltilmiş kısa bir demir çubuğa benziyordu.

Bu demir parçasının ne maksatla bu şekle sokulmuş olabileceğini karanlıkta anlamak zordu. Bir manivela çubuğu muydu acaba? Yoksa bir gürz mü?

Gün ışığında olsa, bunun bir madenci keskisinden başka bir şey olmadığı anlaşılabilirdi. O zamanlar kürek mahkûmlarını bazen, Toulon'u çevreleyen yüksek tepelerden taş çıkarma işinde kullanırlardı; bunun için sık sık ellerine madenci aletleri verildiği olurdu. Madenci keskileri som demirden olup, kayaya sokulabilmeleri için alt uçları sivri aletlerdir.

Madenci keskisini sağ eline aldı; nefesini tutarak, sessiz adımlarla bitişik odanın, bilindiği gibi Piskopos'un odasının kapısına yöneldi. Kapıyı aralık buldu. Piskopos kapıyı kapatmamıştı.

XI
NE YAPIYOR?

Jean Valjean dinledi. Ses seda yoktu.

Kapıyı itti.

Parmağının ucuyla, usulca içeri girmek isteyen bir kedinin kaçamak ve kaygılı yumuşaklığıyla itti kapıyı. Kapı, bu itişe uydu; farkına varılmayacak ve duyulmayacak bir hareket yaptı ve açıklığı biraz genişletti. Jean Valjean bir an bekledi, sonra kapıyı, ikinci bir defa, daha bir cesaretle itti.

Kapı yine sessizce uydu bu itişe. Aralık artık geçebileceği kadar genişlemişti. Fakat kapının yanında duran küçük bir masa engelleyici bir açı yapıyor ve girişi kapıyordu.

Jean Valjean zorluğu anladı. Ne yapıp edip aralığı daha da genişletmesi gerekirdi.

Kararını verdi: İlk ikisinden daha kuvvetlice, üçüncü bir defa daha itti kapıyı. Bu defa iyi yağlanmamış menteşelerden biri birden soğuk ve uzun bir ses çıkardı.

Jean Valjean titredi. Bu menteşenin gürültüsü, kıyamet gününün borusu gibi tiz ve korkunç bir yankı yaptı kulaklarında.

İlk anın mübalağalı heyecanı içinde bu menteşenin sanki canlandığını ve birden yaşayan korkunç bir varlık olup herkese haber vermek, uyuyanları uyandırmak için köpek gibi havlamaya başladığını sandı âdeta.

Titreyerek şaşkınlık içinde durdu, parmaklarının ucundan yere indi. Şakaklarındaki damarların iki demirci balyozu gibi vurduğunu duyuyor, soluğunun bir mağaradan fırlayan rüzgâr gibi uğuldayarak ciğerlerinden çıktığını sanıyordu. Bu öfkeli menteşenin çıkardığı dehşet verici gıcırtının bir zelzele gibi bütün evi sarsmamış olabileceğine ihtimal veremiyordu. Kapı itilince işkillenmiş, seslenmişti. İhtiyar neredeyse kalkacak, iki yaşlı kadın bağırmaya başlayacak, etraftan yardıma koşacaklardı. Bir çeyrek saate kalmadan haber şehre yayılacak, jandarmalar da ayaklanacaktı. Bir an mahvolduğuna inandı.

Buzdan bir heykel gibi kıpırdanmaktan korkarak, donmuş gibi olduğu yerde kalakaldı. Birkaç dakika geçti. Kapı ardına kadar açılmıştı. Cesaret edip odaya baktı. Hiçbir kıpırtı yoktu. Kulak verdi, fakat çıt çıkmıyordu. Paslı menteşenin gürültüsü kimseyi uyandırmamıştı.

Bu ilk tehlike savuşturulmuştu, ama yine de içinde ürkütücü bir huzursuzluk vardı. Buna rağmen geri adım atmadı. Hapı yuttuğuna inandığı zamanlarda bile geri çekilmemişti. İşini bir an önce bitirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Bir adım attı, odaya girdi.

Oda tam bir sükûn içindeydi. Şurada burada bulanık, belirsiz şekiller fark ediliyordu. Gündüz gözüyle bakıldığında bu şekillerin neler olduğu görülürdü: bir masanın üstünde dağılmış kâğıtlar, açık bırakılmış kitaplar; bir taburenin üzerine yığılmış ciltler; giyecekler yüklü bir koltuk ve bir dua iskemlesi. Şimdi, gecenin bu saatinde, karanlık köşelerden, ağarık yerlerden ibaret görünüyorlardı. Jean Valjean, eşyalara çarpmamaya çalışarak ihtiyatla ilerledi. Uyuyan Piskopos'un eşit aralıklı, sakin nefes alışları geliyordu odanın öbür ucundan kulağına.

Birden durdu. Yatağın yanındaydı. Umduğundan daha çabuk gelmişti buraya.

Tabiat bizi düşünmeye sevk etmek istercesine, sırası geldiğinde

yapılan örtülü, zekice bir uyarı gibi, bazen etkilerini ve görüntülerini katar yaptığımız işlere. Yarım saate yakındır büyük bir bulut göğü kaplıyordu. Tam Jean Valjean yatağın karşısında durduğu an bu bulut yırtıldı ve sanki bunu mahsus yapmış gibi, uzun pencereden geçen bir ay ışığı Piskopos'un solgun yüzünü aydınlatıverdi. Piskopos sakin sakin uyuyordu. Aşağı Alplerde geceleri soğuk olduğu için, kollarını bileklerine kadar kapayan kahverengi yünlü kumaştan bir elbiseyle yatağında hemen hemen giyinikti. Başı istirahata terk edilmiş durumda, yastığın üzerinde yana devrilmişti. Bunca hayır işinin, mübarek görevin faili olan ve parmağını rahiplik yüzüğünün süslediği eli yataktan aşağı sarkmıştı. Bütün yüzü belirsiz bir memnuniyet, umut ve uhrevi mutluluk ifadesiyle parlıyordu. Bu, gülümsemeden de öte, ışıma gibi bir şeydi. Alnında, görünmeyen bir ışığın, anlatılması imkânsız yansısı vardı.

Hakikatin ruhu, uykusunda esrarlı bir göğü seyreder. Piskoposun üstüne, işte bu göğün bir yansısı vurmuştu.

Bu aynı zamanda ışıklı bir saydamlıktı, çünkü bu gök onun içindeydi. Bu gök onun vicdanıydı.

Ayın ışığı bu iç aydınlığa, deyim yerindeyse gelip konduğunda, uyuyan rahip bir görkem içindeymiş gibi göründü. Ama bu görüntü yine de yumuşak ve anlatılamaz bir yarı aydınlıkla peçelenmiş olarak kaldı. Gökteki bu ay, uyuklayan bu tabiat, bu kıpırtısız bahçe, bu sakin ev, vakit, saat, sessizlik hep bu adamın saygıdeğer istirahatına dile gelmez bir şey, bir yücelik katıyor; bu ak saçları, bu kapalı gözleri, her şeyiyle umut ve güven olan bu yüzü, bu ihtiyar başı ve bu çocuk uykusunu âdeta muhteşem ve sakin bir haleyle çevreliyordu. Bilmeden ulu olan bu insanda neredeyse bir yücelik vardı.

Jean Valjean ise karanlıkta, demir keskisi elinde, hareketsiz, bu ışıltılı ihtiyardan ürkmüş bir halde ayakta duruyordu. Ömründe buna benzer bir şey görmemişti. Bu güven onu ürkütüyordu. Manevi âlemin bundan daha yüce bir görüntüsü olamaz: Kötü bir davranışın eşiğine gelmiş bulanık, kaygılı bir vicdan ve bu vicdanın seyrettiği uyuyan doğru bir adam.

Böyle bir yalnızlık içinde ve yanında onun gibi bir adam dururken uyunan bu uykuda ulvi bir taraf vardı. Bunu belirsiz bir şekilde ve bütün ağırlığıyla hissediyordu.

İçinden neler geçtiğini kimse söyleyemezdi, kendisi bile. Bunu anlayabilmek için en şefkatli şeyin karşısında en haşin şeyi hayal etmek gerekir. Yüzünden de kesin olarak bir şey anlamaya imkân yoktu. Kaba bir şaşkınlıktı bu. Gördüğü şeye bakıyordu, hepsi bu. Ama düşüncesi neydi? Bunu kestirmek imkânsızdı. Yalnız şurası muhakkaktı ki, heyecanlanmış ve sarsılmıştı. Fakat bu heyecanı nasıl bir heyecandı?

Gözünü yaşlı adamdan ayıramıyordu; halinden ve yüz ifadesinden açıkça çıkan tek şey, garip bir kararsızlıktı. Biri mahveden, öbürü kurtaran iki şık arasında tereddüt ettiği söylenebilirdi: Sanki bu kafayı kırmaya ya da bu eli öpmeye hazır gibiydi.

Bir süre sonra sol kolunu yavaşça alnına doğru kaldırıp kasketini çıkardı, sonra kolu yine aynı yavaşlıkla indi ve Jean Valjean, sol elinde kasketi, sağ elinde demir ağırlığı, vahşi başında saçları dimdik yine seyre daldı. Piskopos, bu dehşet verici bakışların altında, derin bir hüzün içinde uyumaya devam ediyordu.

Ay ışığının aksi, şöminenin üzerindeki haçı belli belirsiz görünür hale getiriyordu. Haç sanki ikisine doğru kollarını açmış, birini takdis etmek, öbürünü bağışlamak ister gibiydi.

Jean Valjean birden kasketini yine alnına yerleştirdi, Piskopos'a bakmaksızın yatağın yanından hızla yürüyüp doğruca başucunda gördüğü dolaba gitti, kilidi zorlamak ister gibi demir keskiyi kaldırdı ama anahtar kilidin üstündeydi. Dolabı açtı; ilk gözüne çarpan şey gümüş takımların durduğu sepet oldu ve onu aldı. İhtiyatlı olmaya, gürültü etmemeye çalışmaksızın geniş adımlarla odayı geçti, kapıya vardı; ibadethaneye girip pencereyi açtı, sopasını kavradı ve pencerenin pervazından atladı. Gümüşleri çantasına koydu, sepeti attı, bahçeyi aştı, bir kaplan gibi duvarın üstünden atladı ve kaçtı.

XII
PİSKOPOS ÇALIŞIYOR

Ertesi gün güneş doğarken, Monsenyör Bienvenu bahçesinde dolaşıyordu. Madam Magloire allak bullak halde ona doğru koştu.

– Monsenyör, Monsenyör! diye bağırdı. Yüce efendimiz acaba gümüşlerin durduğu sepet nerede biliyorlar mı?

– Biliyorum, dedi Piskopos.

Madam Magloire:

– Tanrı'ya şükürler olsun! dedi. Ne olduğunu bilemiyordum da.

Piskopos, sepeti o sıra bir çiçek tarhında bulmuştu. Madam Magloire'a uzattı.

– İşte.

– İyi ama! dedi kadın. İçi bomboş! Hani gümüşler?

Piskopos:

– Ya! diye cevap verdi. Demek sizi ilgilendiren gümüşlerdi. Nerede olduklarını bilmiyorum.

– Aman Tanrım! Çalındılar! O! Dün akşamki adam çaldı onları.

Madam Magloire, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda, çevik yaşlılığının bütün canlılığıyla ibadethaneye koştu, odaya girdi ve Piskopos'un yanına döndü. Piskopos eğilmiş, üzüntüyle içini çekerek, çiçek tarhına fırlatılan sepetin düşerken kırdığı Guillons cinsi bir kaşıkotunu inceliyordu. Madam Magloire'ın çığlığı üzerine doğruldu:

– Monsenyör, adam gitmiş! Gümüşler de çalınmış!

Bu çığlığı atarken gözü bahçenin bir köşesine takıldı. Orada tırmanma izleri görülüyordu. Duvarı destekleyen tahta kopmuştu.

– İşte bakın! Buradan gitmiş. Cochefilet Sokağı'na atlamış! Ah! Lanet olasıca! Gümüşlerimizi aşırdı.

Piskopos bir an sessiz durdu, sonra bakışlarını ciddi bir tavırla kaldırdı ve tatlılıkla Madam Magloire'a:

– İlkin, bu gümüşler bizim miydi? dedi.

Madam Magloire ne diyeceğini bilemeden kalakaldı. Yine bir sessizlikten sonra Piskopos devam etti:

– Madam Magloire, bu gümüşleri ben uzun zamandır haksız olarak elimde tutuyordum. Aslında onlar yoksullarındı. Bu adam neydi? Besbelli bir yoksul.

– Yazık! İsa aşkına yazık! dedi Madam Magloire. Hadi benim için ya da Matmazel için neyse, bizim için fark etmez. Ama ya Monsenyör için? Şimdi Monsenyör nerede yemek yiyecekler?

Piskopos şaşırmışçasına baktı:

– Ha! Bu mu yani? Canım, kalaylı takımlar yok mu?

Madam Magloire omuz silkti:

– Kalayın kokusu var.

– Öyleyse demir takımlar olsun.

Madam Magloire anlamlı anlamlı yüzünü buruşturdu:

– Demir tadı vardır.

Piskopos:

– Öyleyse, tahta takımları kullanırız.

Az sonra, Jean Valjean'ın bir gün önce oturduğu masada kahvaltı ediyordu. Monsenyör Bienvenu bir yandan kahvaltı ediyor, bir yandan da hiçbir şey söylemeyen kız kardeşiyle için için homurdanan Madam Magloire'a, bir lokma ekmeği bir fincan süte batırmak için tahta kaşıkla çatala bile gerek olmadığını neşeli neşeli belirtiyordu.

Madam Magloire yalnız kalınca, bir ileri bir geri yürüyerek:

– Sen şu akla bak! diyordu. Tut böyle bir adamı eve al! Yanı başında barındır! Sadece çalmakla kalması ne devlet! Aman Tanrım! Düşünmesi bile insanı ürpertiyor!

Ağabeyle kız kardeş sofradan kalkmak üzereydiler ki, kapı vuruldu.

– Buyrun, dedi Piskopos.

Kapı açıldı. Eşikte haşin tavırlı garip bir topluluk belirdi. Üç adam, bir dördüncüsünü yakasından tutuyorlardı. Üç adam jandarmaydı; öteki de Jean Valjean.

Topluluğu yönetir görünen bir jandarma çavuşu da kapının yanında duruyordu. İçeri girdi, Piskopos'a doğru ilerleyerek onu askerce selamladı.

– Monsenyör... dedi.

Bu söz üzerine, oldukça kederli ve âdeta yıkılmış gibi görünen Jean Valjean, afallamış bir halde başını kaldırdı:

– Monsenyör ha! diye mırıldandı. Mahalle papazı değilmiş demek?

– Sus! dedi jandarmalardan biri. Monsenyör Piskopos'tur o.

Bu sırada Monsenyör Bienvenu, ilerlemiş yaşının elverdiği kadar aceleyle onlara yaklaşmıştı.

Jean Valjean'a bakarak:

– Sizsiniz ha? diye bağırdı. Sizi gördüğüme çok memnun oldum. İyi ama, size şamdanları da vermiştim. Ötekiler gibi onlar da gü-

müştür, pekâlâ size iki yüz frank getirirler. Niçin onları da sofra takımlarıyla birlikte götürmediniz?

Jean Valjean gözlerini açtı ve hiçbir insan dilinin anlatmaya kadir olamayacağı bir ifadeyle bu saygıdeğer Piskopos'a baktı.

Jandarma çavuşu:

– Monsenyör, dedi, bu adamın söyledikleri doğru demek, öyle mi? Ona yolda rastladık. Kaçan biri gibi gidiyordu. Anlamak için durdurduk. Üzerinde bu gümüşler vardı.

Piskopos gülümseyerek çavuşun sözünü kesti:

– O da size bunları, geceyi evinde geçirdiği ihtiyar, babacan bir papazın kendisine verdiğini söyledi, değil mi? Durumu anlıyorum. Siz de onu buraya getirdiniz. Bir yanlışlık olmuş.

– Öyleyse, dedi çavuş, onu bırakabilir miyiz?

– Elbette, diye cevap verdi Piskopos.

Jandarmalar Jean Valjean'ı bıraktılar. O geri çekildi ve belli belirsiz bir sesle uykusunda konuşur gibi:

– Beni bıraktıkları doğru mu? dedi.

– Evet, seni bırakıyoruz işte, anlamıyor musun? dedi jandarmalardan biri.

– Dostum, dedi Piskopos, gitmeden önce, işte şamdanlarınız. Alın onları.

Piskopos şömineye giderek iki gümüş şamdanı alıp Jean Valjean'a getirdi. İki kadın, Piskopos'un bu yaptıklarını ağızlarını açmadan, kıpırdamadan, onu rahatsız edebilecek tek bir bakıştan bile kaçınarak seyrediyorlardı.

Jean Valjean'ın bütün uzuvları titriyordu. Mekânik bir davranışla, dalgın bir halde aldı iki şamdanı.

– Şimdi, dedi Piskopos, rahat rahat yolunuza gidiniz. Sırası gelmişken söyleyeyim, tekrar gelecek olursanız, dostum, bahçeden geçmenize hiç gerek yok. Her zaman sokak kapısından girip çıkabilirsiniz. O kapı, gece gündüz sadece bir mandalla kapalı durur.

Sonra jandarmalara dönerek:

– Çekilebilirsiniz efendiler, dedi.

Jandarmalar uzaklaştılar.

Jean Valjean bayılacak gibiydi.

Piskopos ona yaklaştı ve alçak bir sesle:

– Unutmayın, hiçbir zaman unutmayın, bu parayı dürüst bir insan olmak için kullanacağınıza dair bana söz vermiş bulunuyorsunuz.

Herhangi bir vaatte bulunduğunu hiç hatırlamayan Jean Valjean, ne cevap vereceğini bilemedi. Piskopos bu sözü, kelimelerin üzerine basa basa söylemişti. Vakur bir edayla devam etti:

– Jean Valjean, kardeşim, siz artık kötülüğe değil, iyiliğe aitsiniz. Sizin ruhunuzu satın alıyorum; onu karanlık düşüncelerden, kötülük zihniyetinden çekip çıkarıyor, Tanrı'ya veriyorum.

XIII
KÜÇÜK-GERVAIS

Jean Valjean şehirden kaçarcasına çıktı. Telaş içinde tarlalarda yürüyor, dönüp dolaşıp hep aynı yerlere geldiğini fark etmeden karşısına çıkan yollara, patikalara sapıyordu. Böylece, bütün sabah hiçbir şey yemeden ama açlık da duymadan, etrafta dolaştı durdu. Bir sürü yeni duygunun etkisi altındaydı. Bir çeşit öfke duyuyordu, ama kime karşı duyduğunu bilemiyordu. İzzeti nefsi mi kırılmıştı, aşağılanmış mıydı, söyleyebilecek durumda değildi. Ara sıra içini garip bir acıma, bir şefkat duygusu kaplıyor, ama o bu duyguyu yenmeye çalışıyor, yirmi yıllık katılığıyla buna karşı çıkıyordu. Bu hal onu yoruyordu. Felaketindeki adaletsizliğin ona kazandırdığı korkunç huzurun içinde sarsıldığını kaygıyla görüyordu. Bu sarsılan huzurun yerini neyin alacağını kendi kendine soruyordu. Bazen olayların böyle cereyan etmemiş olmasını, jandarmalarla hapishaneyi boylamış olmayı tercih eder oluyordu ki böylesi, onun için daha az sarsıcı olurdu. Mevsim hayli ilerlemiş olduğu halde, şurada burada, çitlerde gecikerek açmış çiçeklerin geçerken duyduğu kokuları, çocukluk anılarını canlandırıyordu. Bu anılar ona görünmeyeli öyle uzun zaman olmuştu ki, şimdi onlara dayanması neredeyse imkânsızdı.

Tarifi imkânsız düşünceler, bütün gün kafasına yığılıp durdu.

Güneş, en küçük bir tasın bile gölgesini yerde upuzun uzatarak batmaya doğru giderken, Jean Valjean ıpıssız, kıpkızıl büyük bir ovadaki bir çalılığın arkasında oturuyordu. Ufukta Alplerden baş-

ka bir şey yoktu ve uzak bir köy kilisesinin çan kulesi... Jean Valjean, Digne'den belki üç fersah uzaktaydı. Ovayı kesen bir patika, çalılığın birkaç adım ötesinden geçiyordu.

Partal elbiselerinden hiç de daha az ürkütücü olmayan bu derin düşünceler arasında, neşeli bir ses duydu.

Başını çevirdi ve on yaşlarında, sazı yanında asılı, dağsıçanı kutusu sırtında Savoieli küçük bir çocuğun patikadan geldiğini gördü.

Pantolonunun deliklerinden dizlerini göstere göstere diyar diyar dolaşan tatlı ve şen çocuklardan biriydi bu. Çocuk hem şarkı söylüyor hem de ara sıra durup belki de bütün servetini oluşturan elindeki birkaç bozuk parayla beş taş oynuyordu. Bu paralar arasında bir tane de kırk meteliklik vardı.

Çocuk çalılığın yanında durdu; Jean Valjean'ı görmemişti. O vakte kadar ustalıkla hepsini elinin tersiyle yakalayabildiği metelikleri havaya fırlatıp durdu.

Bu defa kırklık metelik elinden kaçtı ve yuvarlana yuvarlana çalılığa, Jean Valjean'a kadar geldi.

Jean Valjean ayağını paranın üzerine koydu.

Lakin çocuk, parasını bakışlarıyla takip etmiş ve yuvarlandığı yeri görmüştü.

Hiç şaşırmadı, doğruca adama geldi.

Tamamen ıssız bir yerdi burası. Ne ovada ne de patikada, göz alabildiğince uzaklara kadar bir tek kişi bile yoktu. Göğün çok yükseklerinden geçen bir kuş bulutunun küçük, zayıf çığlıklarından başka bir şey işitilmiyordu. Çocuk, sırtını güneşe dönmüştü. Güneşin ışıkları çocuğun saçlarına altın teller koyuyor, Jean Valjean'ın vahşi suratını da kanlı bir aydınlıkla kızıla boyuyordu.

Küçük Savoyard, bilgisizlik ve masumluktan gelen çocukça bir güvenle:

– Mösyö, param, dedi.

– Senin adın ne? diye sordu Jean Valjean.

– Küçük-Gervais, efendim.

– Defol, dedi Jean Valjean.

Çocuk:

– Mösyö, diye tekrarladı, paramı verin bana.

Jean Valjean başını önüne eğdi, cevap vermedi. Çocuk üsteledi:

– Param, mösyö!

Jean Valjean gözünü yere dikmiş duruyordu.

– Param! diye bağırdı çocuk. Parlak param! Benim param!

Jean Valjean hiçbir şey duymuyor gibiydi. Çocuk ceketinin yakasından tutup onu sarstı. Bir yandan da, hazinesinin üzerinde duran kocaman demirli pabucu yerinden oynatmaya çabalıyordu.

– Paramı isterim! Kırk meteliğim!

Çocuk ağlıyordu. Jean Valjean'ın başı ağır ağır kalktı. Hep oturduğu yerdeydi. Gözleri bulanık bulanık bakıyordu. Çocuğa bir çeşit şaşkınlıkla baktı, sonra elini sopasına doğru uzatarak korkunç bir sesle:

– Kim o? diye bağırdı.

– Benim, mösyö, diye cevap verdi çocuk. Küçük-Gervais! Ben! Ben! Lütfen kırk meteliğimi geri verin! Kaldırın lütfen ayağınızı. Mösyö, lütfen!

Sonra, küçük olmasına rağmen öfkelenerek ve âdeta tehdit edercesine:

– Hadi bakalım, ayağınızı kaldıracak mısınız siz? Ayağınızı kaldırın diyorum size!

– Ah! Yine mi sen! dedi Jean Valjean ve birdenbire yerinden doğruldu, ayağını hep paranın üzerinde tutarak ekledi:

– Çekecek misin sen arabanı!

Çocuk korkudan afallamış bir halde ona baktı, sonra tepeden tırnağa titremeye başladı. Birkaç saniye öyle kalakaldıktan sonra bütün gücüyle koşa koşa kaçmaya koyuldu; ne başını çevirip bakmaya ne de bağırmaya cesaret ediyordu.

Bir miktar uzaklaştıktan sonra soluğu kesildiği için durmak zorunda kaldı ve Jean Valjean, daldığı hayaller arasında, onun hıçkıra hıçkıra ağladığını duydu.

Bir süre sonra çocuk gözden kayboldu. Güneş batmıştı.

Jean Valjean'ın çevresini karaltılar bastı. Gün boyunca yemek yememişti; galiba ateşi de vardı.

Çocuğun kaçışından beri öylece ayakta duruyordu, durumunu hiç değiştirmemişti. Soluğu göğsünü uzun, düzensiz aralıklarla kaldırıp indiriyordu. On, on iki adım ilerisine dikilmiş duran bakışı, otların arasına düşmüş mavi çiniden eski bir vazo kırığının şek-

lini derin bir dikkatle inceler gibiydi. Birden ürperdi; akşamın soğuğunu hissetmişti.

Kasketini alnının üstüne yerleştirdi, mekânik bir şekilde ceketini kavuşturup iliklemeye çalıştı, bir adım attı ve sopasını almak için yere eğildi.

İşte o an, ayağının toprağa gömmüş olduğu ve çakılların arasında parlayan kırk meteliği gördü. Birden cereyan çarpmış gibi sarsıldı. Dişlerinin arasından:

– Bu da nesi böyle? dedi.

Üç adım geriledi, bakışlarını bir lahza önce ayağıyla çiğnediği bu noktadan ayıramadan durdu. Karanlıkta parlayan bu şey, sanki onun üzerine dikilmiş açık bir gözdü.

Birkaç dakika sonra titreyerek paranın üzerine atıldı, onu aldı ve kalkarken ovanın uzaklarına doğru bakmaya başladı; ayakta, titreyerek ufkun her noktasına ayrı ayrı göz atıyordu; kendisine sığınacak bir yer arayan, ürkmüş, vahşi bir hayvan gibiydi.

Hiçbir şey görmüyordu. Gece bastırıyordu; ova soğuk ve bulanıktı; günbatımının aydınlığında büyük mor sisler yükseliyordu.

Bir ah çekti ve belli bir yöne doğru hızlı hızlı yürümeye başladı. Çocuğun gözden kaybolduğu yöndü bu. Otuz adım kadar sonra durdu, baktı, hiçbir şey göremedi. Bunun üzerine bütün gücüyle bağırdı:

– Küçük-Gervais! Küçük-Gervais!

Sustu, bekledi.

Hiçbir karşılık çıkmadı.

Kırlık saha başıboş, kederli uzanıyordu. Yayılan mekân onu çepeçevre sarmıştı. Etrafında, bakışlarının kaybolduğu bir karanlıktan, sesinin kaybolduğu bir sessizlikten başka bir şey yoktu.

Dondurucu bir ayaz vardı ve çevresindeki şeylere âdeta matemli bir hayat veriyordu. Ağaççıklar küçük sıska kollarını inanılmaz bir hışımla sallıyorlardı. Birisini tehdit ediyor, izliyor gibiydiler.

Tekrar yürümeye başladı, sonra koşmaya koyuldu; ara sıra duruyor, duyulabilecek seslerin en korkuncu, en umutsuzuyla bu sessizliğin ortasında haykırıyordu: "Küçük-Gervais! Küçük-Gervais!"

Çocuk bu sesi duysa muhakkak korkar, kendisini göstermekten çekinirdi. Ama şüphesiz, o artık çok uzaklardaydı.

At sırtında giden bir rahibe rastladı. Yanına gitti:

– Papaz efendi, bir çocuğa rastladınız mı? diye sordu:

– Hayır, dedi rahip.

– Küçük-Gervais diye bir çocuk.

– Kimseyi görmedim.

Kesesinden iki tane beş franklık çıkarıp rahibe verdi.

– Yoksullarınız için, papaz efendi. On yaşlarında bir çocuk, bir dağsıçanı var, sanırım bir de sazı, papaz efendi. Şu Savoyardlardan, bildiniz mi?

– Hiç görmedim.

– Küçük-Gervais'yi mi? Buralarda köyler var mı? Bana tarif edebilir misiniz?

– Dostum, söylediğinize bakılırsa, küçük bir yabancı bu. Bu memlekette çok rastlanır. Kimse tanımaz onları.

Jean Valjean hırsla beşer franklık iki ekü daha çıkarıp rahibe verdi.

– Yoksullarınız için, dedi. Sonra şaşkın şaşkın ekledi:

– Rahip efendi, beni tutuklatın. Ben bir hırsızım.

Rahip atını şiddetle mahmuzlayıp korku içinde kaçtı.

Jean Valjean, daha önce gittiği yöne doğru koşmaya başladı.

Böylece hayli yol aldı. Etrafına bakıyor, sesleniyor, haykırıyordu. Fakat başka kimseye rastlamadı. İki üç defa, yatmış ya da çömelmiş bir insana benzettiği bir şeye doğru koştu; çalılıklardan ya da yere yakın kayalardan başka bir şey değildi bunlar. En sonunda üç patikanın birleştiği bir yerde durdu. Ay çıkmıştı. Bakışlarını uzaklarda dolaştırdı ve son bir defa seslendi: "Küçük-Gervais, Küçük-Gervais!" Sesi bir yankı uyandırmadan sisler içinde kayboldu. Yine mırıldandı: "Küçük-Gervais!" Ama telaffuzu belli belirsiz, zayıf bir sesti bu. Son çabasıydı. Görünmez bir kuvvet sanki onu kötü vicdanının ağırlığıyla orada, o an eziyormuş gibi, bacakları birden çözüldü; bitkin bir halde iri bir taşın üzerine çöktü; yumrukları saçlarında, yüzü dizlerindeydi; "Ben bir sefilim!" diye haykırdı.

O zaman yüreği çatladı, ağlamaya başladı. On dokuz yıldır ilk defa ağlıyordu.

Gördüğümüz gibi Jean Valjean Piskopos'un evinden ayrıldığında, artık o vakte kadar düşündüğü bütün şeylerin dışındaydı. İçin-

den geçen şeylerin açıkça farkına varamıyordu. Yaşlı adamın melekçe davranışlarına, tatlı sözlerine karşı dikleniyordu. "Dürüst bir insan olacağınıza dair bana söz verdiniz. Ruhunuzu satın alıyorum. Onu kötülük zihniyetinden çekip çıkarıyor, Tanrı'ya veriyorum." Hep bu sözler geliyordu aklına. Bu uhrevi bağışlamanın karşısına gururu, kötülüğün içimizdeki kalesi olan şeyi koyuyordu. Belli belirsiz bir şekilde hissediyordu ki, bu rahibin affedişi o vakte kadar benliğini sarsan en büyük hücum, en korkunç taarruzdur; bu rahmete karşı direndiği takdirde artık yüreğinin katılaşması büsbütün çaresiz bir hale gelecekti; boyun eğdiği takdirdeyse, başka insanların davranışları yüzünden yıllardır yüreğini dolduran ve hoşuna giden o kin ve nefretten vazgeçmesi gerekecekti. Bu defa yenmek ya da yenilmek zorundaydı. Kendi kötülüğüyle bu adamın iyiliği arasında çok büyük ve kesin bir mücadele başlamıştı.

Bütün bu ışıkların arasında bir sarhoş gibi ilerliyordu. Haşin bakışlarla böyle yürürken, acaba Digne'deki macerasının onu nasıl bir sonuca götüreceğine dair bir idrake sahip miydi? Hayatın bazı anlarında ruhu uyaran ya da rahatsız eden bütün o esrarengiz uğultuları duyabiliyor muydu? Kaderinin büyük ve önemli anını yaşamış olduğunu, kendisi için artık orta yol bulunmadığını; bundan sonra, eğer en iyi insan olmazsa, en kötü insan olacağını; şimdi artık ya Piskopos'tan daha yükseğe çıkmak ya da kürek mahkûmundan da aşağıya düşmek zamanının geldiğini; eğer iyi olmak istiyorsa bir melek olması, kötü kalmak istiyorsa canavarlaşması gerektiğini acaba bir ses onun kulağına fısıldıyor muydu?

Burada da, daha önce yaptığımız gibi kendimize bazı sorular sormamız gerekiyor: Jean Valjean'ın düşüncesinde, bütün bunlardan çıkardığı belli belirsiz bir gölge var mıydı? Gerçi, evvelce de söylediğimiz gibi, felaket zekâyı eğitir, ama Jean Valjean'ın bütün bu belirttiğimiz şeylerin içinden çıkabilecek durumda olduğu şüphelidir. Bu fikirler aklına gelse bile, o bunları görmekten çok, ancak şöyle bir seçebiliyordu ve bu fikirler, onu anlatılması imkânsız, neredeyse ağrı veren bir huzursuzluk içine atmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. Kürek denilen o biçimsiz, kapkara yerden çıktığında, koyu karanlıktan çıkarken çok kuvvetli bir ışık gözleri nasıl ağrıtırsa, Piskopos da onun ruhunu öyle ağrıtmıştı. Artık ona

tertemiz, ışıl ışıl kendisini sunan gelecek hayat, bu mümkün hayat, içini titreyişler ve kaygılarla dolduruyordu. Nerede olduğunu kendisi de gerçekten bilemiyordu. Güneşin doğduğunu birdenbire gören bir baykuş gibi, kürek mahkûmunun gözleri erdemin ışığından kamaşmış, âdeta kör olmuştu.

Emin olduğu, hiç şüphe etmediği bir şey varsa, o da artık aynı adam olmadığı, içinde her şeyin değiştiği, Piskopos'un onunla konuşmasından, ona dokunmasından önceki gibi davranmasının artık mümkün olmadığıydı.

İşte bu ruh hali içindeyken Küçük-Gervais'ye rastlamış ve onun kırk meteliğini çalmıştı. Niçin? Bunu kendisi de açıklayamazdı. Kürekten taşıyıp getirdiği kötü düşüncelerin son bir etkisi, âdeta nihai bir çabası, bir içgüdü kalıntısı, statik biliminde edinilmiş kuvvet denilen şeyin bir sonucu muydu bu? Hem buydu hem de belki bundan daha az bir şey. Ne olduğunu sade bir deyişle söyleyelim: Çalan o değildi, insan değildi; akıl hiç bilmediği, yepyeni bir sürü musallat fikrin ortasında debelenip dururken alışkanlıkla, içgüdüyle ayağını o paranın üzerine koyuveren onun içindeki hayvandı. Akıl uyanıp da hayvanın bu davranışını görünce, Jean Valjean endişeyle geri sıçramış, bir dehşet haykırışı koparmıştı.

Garip bir olay, ancak içinde bulunduğu durumda mümkün olabilecek bir olaydı bu: O parayı o çocuktan çalarken, bir daha yapamayacağı bir şeyi yapmıştı.

Her ne haldense, bu son kötü davranışın onun üzerindeki etkisi pek kesin oldu; aklındaki kargaşalığı biçip geçiverdi, dağıttı, koyu karanlıkları bir yana, aydınlığı öbür yana koydu. Tıpkı kimyada reaksiyon meydana getiren bazı maddelerin, bulanık bir karışımı etkileyerek bir elementi dibe çökertirken öbürünü berraklaştırması gibi bir etki yaptı ruhuna.

Önce, kendisine bakmadan, düşünmeden, kurtulmaya çabalayan bir kimse gibi kendini kaybetmişçesine, çocuğu bulup parasını geri vermeye çalıştı. Sonra bunun yararsız, imkânsız olduğunu anlayınca, umutsuz bir halde durdu. "Sen bir sefilsin!" diye bağırdığı an, kendisini olduğu gibi görmüştü ve kendisinden o derece sıyrılıp ayrılmıştı ki, bir hayaletten ibaret olduğunu sanıyordu. İşte orada, karşısında, etiyle kemiğiyle, sopası elinde, kısa köylü ce-

keti sırtında, çalınmış eşya dolu çantası omzunda, kararlı ve kaygılı yüzüyle, iğrenç tasarılarla dolu zihniyle korkunç kürek mahkûmu Jean Valjean duruyordu.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, aşırı felaket, hayaller gören bir kişiye dönüştürmüştü onu âdeta. Bu defa da hayal görür gibi oldu. Karşısında gerçekten Jean Valjean'ı, o uğursuz suratı gördü. Az kalsın kendi kendisine bu adamın kim olduğunu soracaktı. Bundan dehşet duydu.

Beynin son derece şiddetli çalıştığı, ama yine de korkunç derecede sakin olduğu anlar vardır. Bu sırada hayaller o kadar derindir ki gerçeği yutar. İnsan, karşısındaki nesneleri görmez olur ve zihnindeki şekilleri kendi dışındaymış gibi algılar. Jean Valjean'ın beyni, işte böyle anlardan birindeydi.

Böylece, deyim yerindeyse, kendisiyle yüz yüze kendini seyretti. Aynı zamanda bu sanrının gerisinde, esrarlı bir derinlikte, bir ışık görüyordu. Bunu önce bir meşale sandı. Bilincine görünen bu ışığa daha dikkatli bakınca, bunun insan şeklinde olduğunu fark etti ve meşalenin Piskopos olduğunu anladı.

Bilinci, önünde duran bu iki insanı, Piskopos'la Jean Valjean'ı sırayla gözden geçirdi. İkinciyi çözmek, birinciden daha kolay olmadı. Bu gibi kendinden geçmelere özgü garip olaylar yüzünden, hayalleri uzadığı ölçüde Piskopos büyüyüp gözüne gittikçe daha şaşaalı bir şekilde görünürken, Jean Valjean gittikçe küçülmekte ve silinmekteydi. Öyle ki, bir an geldi bir gölgeden ibaret kaldı. Birdenbire de kayboldu. Artık yalnız Piskopos kalmıştı. Görkemli bir ışımayla bu sefil adamın ruhunu dolduruyordu.

Jean Valjean uzun uzun ağladı. Sımsıcak gözyaşlarıyla ağladı; hıçkıra hıçkıra ağladı; bir kadından daha fazla zaafla, bir çocuktan daha fazla korkuyla ağladı.

O ağlarken, beyninin içi aydınlandıkça aydınlanıyordu. Olağanüstü bir aydınlıktı bu; hem büyüleyici hem de korkunç bir aydınlıktı. Geçmiş hayatı, ilk hatası, uzun kefareti, dışkabalaşması, içinin katılaşması, bir sürü intikam planıyla şenlenen tahliyesi, Piskopos'un evinde başına gelenler ve son yaptığı şey, bir çocuğun kırk meteliğini çalması, Piskopos'un affından sonra işlendiği için büsbütün alçakça, büsbütün canavarca olan bu suç; bütün bun-

lar aklına geldi ve ona apaçık bir şekilde göründü, hem de o vakte kadar hiç görmediği bir açıklık içinde... Hayatına baktı, hayatı gözüne korkunç göründü; ruhuna baktı, ruhunu iğrenç buldu. Ama şimdi bu hayatın, bu ruhun üzerine iyilik dolu bir gün doğmuştu. Cennetin ışığında İblis'i gördüğünü sandı.

Kaç saat böyle ağladı? Ağladıktan sonra ne yaptı? Nereye gitti? Bu hiçbir zaman bilinmedi. Bilinen bir şey varsa, o da o devirde Grenoble'a sefer yapan ve Digne'e gelen arabanın sürücüsünün o gece, sabahın üçüne doğru, piskoposluk binasının bulunduğu sokaktan geçerken bir adamı, Monsenyör Bienvenu'nün kapısı önünde, karanlıkta kaldırıma diz çökmüş dua eder vaziyette gördüğüydü.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

1817 Yılında

I
1817 YILI

1817 yılı, 18. Louis'nin, içinde kibir de eksik olmayan krallara yaraşır azametli bir tavırla, saltanatının yirmi ikinci yılı olduğunu söylediği yıldı. Mösyö Bruguière de Sorsum'un üne eriştiği yıldı bu. Bütün berber dükkânları, pudra modası ve kraliyet kuşunun geri döneceği umuduyla gök mavisi rengine badanalanmış, zambak çiçekleriyle süslenmişti. O günler Lynch Kontu'nun her pazar Fransa yüce meclisi üyesi elbisesi, kırmızı şeridi, uzun burnu ve parlak bir iş görmüş kişilere özgü o şahane görünüşüyle kilise kurulu üyesi sıfatına sahip olarak kendine ayrılmış özel sırada oturduğu masum ve saf günlerdi. Mösyö Lynch'in becerdiği parlak iş şuydu: Bordeaux Belediye Başkanı'yken, 12 Mart 1814'te Angoulême Dükü'ne şehri fazla erken teslim etmişti. Yüce meclis üyeliği de buradan geliyordu. 1817'de moda, dört ila altı yaşındaki küçük oğlan çocuklarını maroken taklidi deriden, kulaklıklı, Eskimo serpuşlarına benzeyen geniş kasketlere gark ediyordu. Fransız ordusuna Avusturya tarzı beyaz üniforma giydirilmişti; alaylara lejyon deniyordu; sayı yerine eyaletlerin adlarını taşıyorlardı. Napolyon Sainte-Hélène'deydi ve İngiltere kendisine yeşil çuha vermeyi reddettiğinden, eski elbiselerini tersyüz ettiriyordu. 1817'de Pellegri-

ni şarkı söylüyor, Matmazel Bigottini de dans ediyordu. Potier hükümverendi; Odry henüz ortalıkta yoktu; Madam Saqui, Forioso'nun yerini alıyordu. Fransa'da hâlâ Prusyalılar vardı. Mösyö Delalot tanınmış bir şahsiyetti. Meşruiyet Pleignier, Carbonneau ve Tolleron'un önce bileklerini, sonra da kellelerini keserek kendisini kabul ettirmiş bulunuyordu. Başınabeyinci Talleyrand Prensi'yle Maliye Bakanı Rahip Louis birbirlerine iki kâhin gülüşüyle bakıyorlardı; her ikisi de 14 Temmuz 1790 günü Champ de Mars'da federasyon ayinini yönetmişlerdi: Talleyrand piskopos sıfatıyla ayin duasını okumuş, Louis de diyakos olarak ona yardım etmişti. 1817'de, yine bu Champ de Mars Meydanı'nın yan yollarında yağmur altında yatan, otlar arasında çürüyen, yaldızı dökülmüş kartal ve arı resimlerinden kalma izler taşıyan, mavi boyalı tahtadan büyük, yuvarlak tahta sütunlar görülüyordu. Bunlar iki yıl önce Champ de Mars'da, İmparator'un tribününe desteklik etmiş sütunlardı ve Gros-Caillou yakınlarında barakalara yerleşen Avusturyalıların kamp ateşleri yüzünden oraları buraları yanıp kararmıştı. Bu sütunlardan iki üç tanesi, bu kampların ateşlerinde kayzerlerin iri ellerini ısıtarak yok olmuştu. Champ de Mai'nin, haziran ayında Champ de Mars Meydanı'nda düzenlenmek gibi bir özelliği vardı. 1817 yılında iki şey halk arasında pek tutuluyordu: Voltaire-Touquet tarzı koltuk, bir de üzerinde 1814 Fransa Anayasası Şartı yazılı tütün tabakası. Paris için en yeni heyecan, erkek kardeşinin kafasını kesip Marché-aux-Fleurs'deki havuza atan Dautun cinayetiydi. Chaumareix'ye utanç, Géricault'ya şeref getirecek olan şu uğursuz *Medusa* firkateyni hakkında hiçbir haber alınamaması bahriye nazırlığını endişelendirmeye başlıyordu. Albay Selves, Süleyman Paşa olmak üzere Mısır'a gidiyordu. La Harpe Sokağı'ndaki Thermes Sarayı bir fıçıcı dükkânı olmuştu. 16. Louis devrinde bahriyede astronom olan Messier'ye rasathane vazifesi gören küçük ahşap kulübe, Cluny Konağı'nın sekiz köşeli kulesinin tahtaboşunda hâlâ duruyordu. Duras Düşesi, gök mavisi satenle döşenmiş küçük salonunda üç dört dostuna, henüz basılmamış olan *Ourika*'yı okuyordu. Louvre'dan N harfleri kazınıyordu. Austerlitz Köprüsü, isminden feragat ediyor ve Jardin-du-Roi adını alıyordu: Hem Austerlitz Köprüsü'ne hem de Botanik Bahçesi'ne teb-

dili kıyafet ettiren çifte esrardı bu. Horatius'un eserlerine tırnak ucuyla işaretler koyup imparator olan kahramanlar ve veliaht olan nalıncılardan başka bir şeyle meşgul olmayan 18. Louis'nin iki endişesi vardı: Napolyon ve Mathurin Bruneau. Fransız Akademisi'nin mükâfat konusu, "Araştırmanın Sağladığı Mutluluk"tu. Mösyö Bellart, resmen belagat sahibi sayılıyordu. Onun gölgesinde, Paul-Louis Courier'nin alaylarına aday, geleceğin Broë savcısı yetişmekteydi. Arlincourt adında sahte bir Marchangy henüz zuhur etmemiş, onun yerine Marchangy adında sahte bir Chateaubriand vardı. *Claire d'Albe* ve *Malek-Adel* şaheserdiler; Madam Cottin, devrin en birinci yazarı ilan edilmişti. Enstitü, akademisyen Napolyon Bonapart adının listesinden silinmesine ses çıkarmıyordu. Bir kraliyet fermanı Angoulême'i bahriye mektebi mertebesine yükseltiyordu, çünkü Angoulême Dükü büyük amiral olduğuna göre Angoulême şehrinin de bütün vasıflarıyla bir liman olmaya hakkı vardı, aksi takdirde krallık prensibi bozulurdu. Vekiller heyetinde, Franconi'nin afişlerini süsleyen ve sokaklardaki işsiz güçsüz takımının toplanmasına neden olan ip cambazı resimlerine göz yumulup yumulmayacağı tartışılıyordu. *L'Agnese*'in yazarı Mösyö Paër, kare yüzlü, yanağı et benli adamcağız, Sassenaye Markizi'zinin Ville-l'Êvêque Sokağı'ndaki özel konserlerini yönetiyordu. Bütün genç kızlar, sözleri Edmond Géraud'nun olan *l'Ermite de Saint-Avelle* şarkısını söylüyorlardı. *Le Nain Jaune* değişip *Miroir* oluyordu. Bourbonları tutan Valois Kahvehanesi'ne karşı, Lemblin kıraathanesi de İmparator'u tutuyordu. Louvel'in daha şimdiden canına kastedici gözlerle baktığı Berry Dükü, Sicilyalı bir prensesle evlendirilmişti. Madam de Staël öleli bir yıl oluyordu. Hassa muhafızları, Matmazel Mars'ı ıslıklıyorlardı. Büyük gazeteler ufacıktılar. Sayfaların boyutları küçültülmüştü, ama özgürlük büyüktü. *Le Constitutionel* gazetesi meşrutiyetçiydi. *La Minerve*, Chateaubriand'a *Chateaubriant* diyordu. Bu "t" burjuvaları, büyük yazarın arkasından pek güldürüyordu. Satılmış gazetelerdeki aşağılık gazeteciler, 1815 sürgünlerine hakaret ediyorlardı; David'de kabiliyet, Arnault'da nükte, Carnot'da iffet kalmamıştı; Soult hiçbir savaşı kazanamamıştı; Napolyon'un da artık dehasının kalmadığı bir gerçekti. Bilmeyen yoktur ki, sürgündeki bir kimseye pos-

tayla gönderilen mektuplar nadiren onun eline geçer, çünkü polis bu mektuplara el koymayı kutsal bir görev sayar. Yeni bir şey değildir bu; Descartes da sürgündeyken bundan yakınıyordu. Nitekim David, kendisine yazılan mektupları almadığını bir Belçika gazetesinde biraz öfkeli bir şekilde ortaya koyduğunda, kralcı gazeteler bunu pek eğlenceli buluyor ve bu vesileyle sürgünü şamataya alıyorlardı. "Kral katilleri" ya da "oy verenler" demek, "düşmanlar" ya da "müttefikler" demek, "Napolyon" ya da "Bonapart" demek, iki insanı birbirinden bir uçurumla ayırıyordu. Kendisine "Anayasa Şartı'nın ölümsüz yaratıcısı" adı takılan 18. Louis'nin, devrimler çağını ebediyen kapatmış olduğu bütün sağduyulu kişilerce kabul ediliyordu. Pont-Neuf'ün dolgu toprak setinde, 4. Henri'nin heykelini bekleyen kaideye *Redivivus*[1] kelimesi işleniyordu. Mösyö Piet, Thérèse Sokağı 4 numaradaki gizli toplantılarını tertiplemeye başlıyordu. Sağın liderleri zor durumlarda "Bacot'ya yazmak gerek," diyorlardı. Canuel, O'Mahony ve De Chappedelaine mösyöleri de "Su Kıyısı Suikastı" diye anılacak olan şeyi, biraz da kralın küçük kardeşi mösyönün tasvibiyle planlamaktaydılar. Epingle Noire da kendi cephesinden komplo hazırlığı içindeydi. Delaverderie, Trogoff'la ilişki kuruyordu. Belli bir ölçüde liberal kafada olan Mösyö Decazes otoriteydi. Chateaubriand, Saint-Dominique Sokağı 27 numaradaki penceresinde, ayağında pantolon ve pantuflalar, kır saçları ipek ve pamuk karışımı bir sargıyla örtülü, gözleri bir aynada, önünde açık duran komple bir dişçi takımı, pek sevimli olan dişlerini temizliyor ve bir yandan da kâtibi Mösyö Pilorge'a *Anayasaya göre Krallık*'ı dikte ettiriyordu. Sözü geçen eleştirmenler, Lafon'u Talma'ya tercih ediyorlardı. Mösyö de Féletz, imzasını A. diye atıyordu; Mösyö Hoffmann, Z. diye imza atıyordu. Charles Nodier, *Thérèse Aubert*'i yazıyordu. Boşanma yasaklanmıştı. Liselerin adı kolej olmuştu. Yakaları altın bir zambak çiçeğiyle süslü kolej öğrencileri, Roma Kralı konusunda tepişip duruyorlardı. Sarayın karşı istihbarat polisi, Orléans Dükü'nün her yerde teşhir edilen portresini, kralın eşi madam cenaplarına ihbar ediyordu. Orléans Dükü, hafif süvarileri tümgeneral üniforması taşıyan Berry Dükü'nden daha yakışıklı görünüyordu ki ağır bir ku-

1 (Lat.) Canlandırılmış – e.n.

surdu bu. Paris şehri, kendi kesesinden olmak üzere, Invalides'in kubbesini yeniden altın yaldızlatıyordu. Ciddi kişiler, Mösyö de Trinquelague'ın herhangi bir durumda nasıl davranacağını düşünüyorlardı; Mösyö Clausel de Montals, birçok bakımdan Mösyö Clausel de Coussergues'den ayrılıyordu; Mösyö de Salaberry memnun değildi. Komedi oyuncusu Molière'in kabul edilmediği Akademi'nin üyesi olan komedi oyuncusu Picard, Odéon'da *Les Deux Philiberts*'i oynatıyordu; Tiyatronun cephesinde, koparılmış harflerin izlerinden İMPARATORİÇE TİYATROSU ibaresi açıkça okunuyordu. Halk, Cugnet de Montarlot'nun ya yanında ya karşısında yer alıyordu. Fabvier hizipçiydi; Bavoux devrimciydi. Kitapçı Pélicier, Voltaire'in bir baskısını, *Fransız Akademisi Üyesi Voltaire'in Eserleri* adıyla yayımlıyordu. Bu saf dil yayıncı "Böylesi alıcı çeker," diyordu. Genel kanıya göre Mösyö Charles Loyson, yüzyılın dehasıydı; nitekim çekememezlik ona dişlerini geçirmeye başlamıştı, bu da zafer alametiydi ve hakkında şöyle bir mısra düzülmüştü:

Loyson uçtuğu zaman bile, dört ayağı olduğu bellidir.

Kardinal Fesch istifaya yanaşmadığı için, Lyon diyakosluğunu Amasie Başpiskoposu Mösyö de Pins yönetiyordu. İsviçre'yle Fransa arasındaki Dappes Vadisi çekişmesi, bu arada generalliğe yükselmiş olan Yüzbaşı Dufour'un bir muhtırasıyla başlamış bulunuyordu. Hiç kimsenin tanımadığı Saint-Simon, yüce hülyasının çatısını kuruyordu. Bilimler Akademisi'nde, gelecekte kimsenin hatırlamayacağı ünlü bir Fourier, bilmem hangi karanlık tavan arasında da geleceğin hatırdan çıkarmayacağı başka bir Fourier vardı. Lord Byron görünmeye başlıyordu; Millevoye'un bir manzumesindeki bir not, onu Fransa'ya "Lord Byron adında biri" diye tanıtıyordu. David d'Angers, mermeri yoğurmaktaki hünerini deniyordu. Rahip Caron, Feuillantines çıkmazındaki ilahiyat okulu öğrencilerinin oluşturduğu küçük bir grubun toplantılarında, geleceğin Lamennais'si olacak Félicité-Robert adında hiç tanınmayan bir rahipten övgüyle bahsediyordu. Duman çıkaran ve yüzen bir köpeğin çıkardığı sese benzer bir sesle Seine Nehri'nde şapırdayan bir şey, Tuileries'nin pencereleri altında, Kral Köprüsü'nden 15. Louis Köprüsü'ne kadar gidip geliyordu; pek işe yaramaz bir makineydi bu, bir çeşit oyuncak, boş hayaller peşinde koşan bir mu-

cidin bir uydurması, bir ütopyaydı: buharlı bir gemi. Parisliler bu gereksiz şeye kayıtsızca bakıyorlardı. Hükümet darbesiyle, kararnameyle, toptan tayinle enstitüyü ıslah eden, birçok akademi üyesi yaratan seçkin adam Mösyö de Vaublanc, bir türlü akademi üyesi olmayı başaramıyordu. Saint-Germain Mahallesi'yle Marsan sancağı, dine bağlılığından dolayı Mösyö Delaveau'nun emniyet müdürü olmasını istiyorlardı. Dupuytren'le Récamier, tıbbiyenin amfisinde İsa'nın ulûhiyeti meselesi üzerinde tartışmaya tutuşup birbirlerini yumruklarıyla tehdit ediyorlardı. Cuvier, bir gözü Tekvin'de, bir gözü tabiatta, fosil kalıntılarını kutsal metinlerle uzlaştırıp Musa'yı mastodontlara pohpohlatarak yobaz ilticanın gözüne girmeye çabalıyordu. Parmentier'nin anısının övgüye değer emekçisi Mösyö François de Neufchâteau, *patates* denilecek yerde *püre* denilmesi için bin bir gayret sarf ediyor, fakat bir türlü emeline erişemiyordu. Eski piskopos, Konvansiyon Meclisi'nin eski üyesi, eski senatör Rahip Grégoire, kralcıların kalem tartışmalarında "alçak Grégoire" haline geçmişti. Şu kullandığımız "haline geçmek" deyimi, Mösyö Royer-Collard tarafından bir deyim olarak alenen bildirilmişti. Iéna Köprüsü'nün üçüncü kemerinin altında, Blücher tarafından köprüyü havaya uçurmak için açılmış olan deliğin iki yıl önce kapatılmasında kullanılan yeni taş, hâlâ beyazlığından fark edilebiliyordu. Artois Kontu'nun Notre-Dame'a girdiğini görünce, yüksek sesle, "Allah kahretsin! Bonapart'la Talma'nın kol kola Bal Sauvage'a girdiklerini gördüğüm günleri arıyorum," diyen bir adamı, mahkeme huzuruna çıkarıyordu adalet. Bozguncu konuşma. Altı ay hapis. Hainler pervasızca boy gösteriyorlardı; bir savaş arifesinde düşman saflarına geçenler, gördükleri mükâfatı gizlemeye ihtiyaç duymuyor, nefret ve itibarlarının yüzsüzlüğü içinde güpegündüz, hiç utanmadan ortalıkta dolaşıyorlardı; Ligny ve Quatre-Bras kaçakları, ücretli rezilliklerinin pejmürde kılığı içinde, krallığa fedakârca bağlılıklarını çırılçıplak sergiliyorlardı; İngiltere'de ayakyollarının iç duvarlarında yazılı şu sözü unutuyorlardı: "*Please adjust your dress before leaving.*"[1]

İşte, bugün artık unutulmuş olan 1817 yılından belirsiz bir şekilde akılda kalanların karmakarışık bir sıralanışı. Tarih bütün bu

1 (İng.) Lütfen dışarı çıkmadan önce giysinizi düzeltiniz – ç.n.

ayrıntıları ihmal eder, yoksa sonsuzluğun istilasına uğrardı. Ne var ki, yanlışlıkla küçük denilen bitkiler âleminde küçük yapraklar olmadığı gibi, insanlık tarihinde de küçük olaylar yoktur, bu ayrıntılar yararlıdır. Yüzyılların çehresini meydana getiren, yılların sımasıdır.

Bu 1817 yılında, Parisli dört genç, "güzel bir oyun" oynadılar.

II
ÇİFT DÖRTLER

Bu Parisli gençlerden biri Toulouse'dan, bir diğeri Limoges'dan, üçüncüsü Cahors'dan dördüncüsü de Montauban'dandı; ama bunlar öğrenciydiler ve öğrenci demek, Parisli demektir; Paris'te okumak, Paris'te doğmaktır.

Silik kişilerdi bu delikanlılar, benzerlerini herkes görmüştür; rastgele alınmış dört örnek, ne iyi ne kötü ne bilgili ne cahil ne dahi ne de budala yirmi yaş denen o sevimli çağ yakışıklılığındaydılar. Sıradan dört Oscar'dılar, çünkü o devirde, Arthurlar henüz ortada yoktu. "Onun için Arabistan'ın bütün buhurlarını yakınız," diye sesleniyordu şarkı, "Oscar ilerliyor, Oscar, onu göreceğim!" Ossian'dan çıkmışlardı; zarafetleri İskandinav ve Kaledonya zarafetiydi; halis İngiliz tarzı daha sonra revaç bulacaktı ve Arthurların ilki Wellington, Waterloo Savaşı'nı daha yeni kazanmış bulunuyordu.

Bu Oscarlardan birinin, Toulouselu olanın adı Félix Tholomyès; öbürünün, Cahorslu olanın Listolier; ötekinin, Limogeslu olanın Fameuil; sonuncusunun, Montaubanlı olanın da Blachevelle'di. Her birinin bir sevgilisi vardı elbette. Blachevelle, Favourite'i seviyordu. Favourite'in bu adla çağrılmasına sebep, İngiltere'ye gitmiş olmasıydı. Listolier, Dahlia'ya tapıyordu; o da savaşta bir çiçek adı almıştı. Fameuil'ün tapındığı –Josephine'in kısaltılmışı–Zéphine'di. Tholomyès'in sevgilisiyse Fantine'di; güneş rengi güzel saçlarından ötürü ona "Sarışın" diyorlardı.

Favourite, Dahlia, Zéphine ve Fantine mis kokulu, pırıl pırıl, büyüleyici güzellikte dört kızdılar; dikiş iğnelerini tamamen bırakmadıklarından hâlâ biraz işçiydiler, geçici aşklarla rahatları kaç-

mıştı, ama yüzlerinde çalışmanın verdiği huzurun bir kalıntısı ve ruhlarında bir kadının ilk düşüşünden sonra da canlılığını koruyan iffet çiçeğinden vardı. Dördünden birine, içlerinde en küçüğü olduğu için "genç", bir diğerine de "ihtiyar" diyorlardı. Bu ihtiyarın yaşı yirmi üçtü. Hiçbir şeyi gizlememiş olmak için şunu da söyleyelim ki, ilk rüyasını yaşayan Fantine'e, yani Sarışın'a göre öbür ilk üç kız daha tecrübeli, daha kaygısız, daha pişkindiler.

Dahlia, Zéphine ve özellikle Favourite için durum, Fantine'inkinden farklıydı. Onların henüz yeni başlayan romanlarında, daha şimdiden bölümlerin sayısı birden fazlaydı ve ilk bölümde adı Adolphe olan sevgili, ikincisinde Alphonse, üçüncüsünde Gustave oluyordu. Yoksulluk ve hoppalık, tehlikeli iki öğütçüdür; biri azarlar, öbürü pohpohlar ve halktan güzel kızlar, bu iki öğütçünün de kendi cephelerinden kulaklarına fısıldadıklarını duyarlar. İyi korunamayan bu ruhlar, bu fısıltıları dinlerler. Düşüşleri, taşa tutunuşları bu yüzdendir. Onları hiçbir günah lekesi taşımayan, erişilmez olan şeyin ihtişamıyla ezerler. Fakat heyhat! Ya Jungfrau'nun karnı açsa?

Favourite, İngiltere'de bulunmuş olduğu için Zéphine'le Dahlia ona hayrandılar. Pek genç yaşta *benim* dediği bir evi olmuştu. Babası kaba saba, atıp tutan yaşlı bir matematik öğretmeniydi; hiç evlenmemişti ve ileri yaşına rağmen evinde ders vermek zorundaydı. Bu öğretmen, bir gün bir oda hizmetçisinin eteğinin ocağın kül siperine takıldığını görmüş, bu kaza yüzünden âşık olmuştu. Favourite bu aşkın ürünüydü. Kız ara sıra babasına rastlardı, selamlaşırlardı. Bir sabah kaba, sofu kılıklı ihtiyar bir kadın evine gelmiş:

– Beni tanıyor musunuz, küçükhanım? demişti.

– Hayır.

– Ben senin annenim.

Bundan sonra ihtiyar, yemek dolabını açmış, yemiş, içmiş, yatağını getirtmiş ve eve yerleşmişti. Bu durmadan homurdanan dindar anne, Favourite'le hiç konuşmazdı. Saatlerce tek kelime etmeden öylece oturur; sabah, öğle, akşam dört kişinin yiyeceği kadar yemek yer, sonra kapıcıya misafirliğe inip kızını çekiştirirdi.

Dahlia'yı Listolier'ye, belki daha başkalarına da çeken, avareliğe sürükleyen şey, çok güzel pembe tırnakları olmasıydı. Bu tırnak-

lara nasıl iş gördürülebilirdi ki? Erdemli kalmak isteyen, ellerine acımamalıdır. Zéphine'e gelince, o da Fameuil'ün gönlünü, şuh ve okşayıcı bir edayla, "Evet efendim," demesiyle fethetmişti.

Delikanlılar arkadaş, genç kızlarsa dosttular. Bu gibi aşklar, daima bu gibi dostluklarla katmerlenir.

Akıllı uslu olmakla filozof olmak, farklı şeylerdir. Bu uygunsuz küçük beraberlikler üzerine her türlü itiraz kaydı bir yana, Favourite, Zéphine ve Dahlia filozof kızlarken, Fantine akıllı uslu bir kızdı.

"Pek akıllı uslu!" diyeceksiniz, Tholomyès ne oluyor öyleyse? Hz. Süleyman buna, "Aşk, hikmetin parçasıdır," diye cevap verirdi. Biz sadece Fantine'in aşkının ilk aşk, tek aşk, sadık aşk olduğunu söylemekle yetiniyoruz.

Dördü içinde yalnız bir kişinin kendisine "sen" diye hitap ettiği tek kızdı.

Fantine, denilebilir ki, halkın en aşağı tabakasında bir çiçek gibi açan varlıklardandı. Toplumun ölçülemeyecek kadar derin karanlıklarından çıkmıştı, bu yüzden alnında adsızlığın, bilinmezliğin işaretini taşıyordu. Montreuil-sur-Mer'de doğmuştu. Hangi ana babadan? Kim bilir? Anası, babası daima meçhul kalmıştı. Adı Fantine'di. Niçin Fantine'di? Başka bir adı olup olmadığı hiçbir zaman bilinmemişti. Doğduğunda Direktuvar Yönetimi henüz devam ediyordu. Soyadı yoktu, çünkü ailesi yoktu; vaftiz adı da yoktu, çünkü kilise yoktu. Sokakta küçücük, yalınayak yürürken gelip geçenlerden ona rastlayan birinin aklına esip koyduğu bir adla adlandırılmıştı. Yağmur yağdığı zaman bulutların suyu alnına nasıl düşerse, bu ad da ona öyle gelip takılmıştı. Ona küçük Fantine diyorlardı. Kimse daha fazlasını bilmiyordu. İşte bu insanın varlığı, hayata böyle girivermişti. On yaşına basınca Fantine, şehirden ayrılıp civardaki çiftçilerin yanına hizmete girdi. On beşinde Paris'e, "senet edinmeye" geldi. Fantine güzeldi ve elinden geldiği kadar uzun süre saf ve temiz kaldı. Güzel dişli, güzel bir sarışındı. Çeyizi altından, incidendi ama altın başının üstünde, incileri de ağzının içindeydi.

Yaşamak için çalıştı; sonra gene yaşamak için sevdi, çünkü gönül de acıkır.

Tholomyès'i sevdi.

Delikanlı için geçici bir aşk, kız için ihtirastı bu. Kıvıl kıvıl kaynayan öğrenciler, işçi kızlarla dolu Quartier Latin sokakları, bu rüyanın başlangıcına güldüler. Bunca maceranın düğümlenip çözüldüğü Panthéon tepesinin bu dolambaçlı dehlizlerinde Fantine, uzun süre Tholomyès'ten kaçmıştı, ama daima ona rastlayacak şekilde kaçmıştı. Bir kaçınma tarzı vardır ki aramaya benzer. Sonunda kovalamaca tamamlandı.

Blachevelle, Listolier ve Fameuil'ün meydana getirdikleri grupta, başı Tholomyès çekiyordu. Esprisi olan oydu.

Tholomyès, eski emektar öğrencilerdendi; zengindi, dört bin frank geliri vardı; dört bin frank gelir, Saint-Geneviève tepesinde şahane rezalet demekti. Tholomyès otuz yaşında, ama yaşından fazla gösteren bir hovardaydı. Yüzü kırışmış, bazı dişleri dökülmüştü; başı, dazlaklaşmaya doğru gidiyordu. Buna hiç üzülmez, "Kafatası otuzunda, dizkapağı kırkında," derdi. Yediklerini zor hazmediyordu ve bir gözü de devamlı yaşarır olmuştu. Fakat gençliği söndükçe neşesi alevleniyordu. Dişlerinin yerine maskaralığı, saçlarının yerine sevinci, sağlığın yerine alayı koyuyor ve ağlayan gözü de durmadan gülüyordu. Çiçekler içinde bir harabeydi. Vaktinden çok önce bohçasını düren gençliği düzenli bir şekilde geri çekiliyor, kahkahalar koparıyor ve dışarıdan bakanlar, onda yalnızca yanan bir ateş görüyorlardı. Vodville tiyatrosunda reddedilen bir de piyesi vardı. Ara sıra gelişigüzel mısralar düzüyordu. Bundan başka, her şeyden şüphe ediyordu ki, bu da zayıfların gözünde büyük bir güçtü. Kısacası alaycı ve dazlak olduğundan, liderdi. "Iron", demir anlamına gelen bir kelimedir. Fransızca "ironie" –alay, istihza– kelimesi oradan gelmiş olmasın?

Bir gün Tholomyès, öbür üçünü bir kenara çekti, bir kâhin tavrıyla onlara şöyle dedi:

– Bir yıldır Fantine, Dahlia, Zéphine ve Favourite kendilerine bir sürpriz yapmamızı istiyorlar. Biz de ciddi ciddi söz verdik. Durmadan bundan söz ediyorlar. Napoli'de ihtiyar kadınların Aziz Janvier'ye "*Faccia gialluta, fa o miracolo*," yani "Ey sarı yüz, göster mucizeni!" diye bağırdıkları gibi, bizim güzellerimiz de "Tholomyès, sürprizini ne vakit yumurtlayacaksın?" deyip duruyorlar. Ay-

nı zamanda ailelerimiz de mektup yazıyorlar. İki ağızlı acem kılıcı. Bence zamanı geldi. Konuşalım.

Böyle dedikten sonra Tholomyès, sesini alçaltıp gizli gizli o kadar neşeli bir şeyler söyledi ki, dört ağızdan birden geniş, coşkun bir kahkaha koptu ve Blachevelle şöyle haykırdı: "Bak, bu bir fikir işte!"

Duman dolu küçük bir meyhane çıktı karşılarına. İçeri girdiler ve müzakerelerinin geri kalan kısmı boşlukta kayboldu.

Bu karanlık görüşmenin sonucu, ertesi pazar günü, dört delikanlının dört genç kızı davet ettikleri parlak bir eğlence partisinde kendini gösterdi.

III
DÖRDE DÖRT

Bundan kırk beş yıl önce öğrencilerle işçi kızların kır eğlentisinin nasıl bir şey olduğunu düşünmek, bugün için zordur. Paris'in çehresi artık aynı değil. Paris çevresindeki hayat diyebileceğimiz şeyin çehresi, yarım yüzyıldan beri tamamıyla değişti. İki tekerlekli arabaların olduğu yerde şimdi vagonlar var, çatanaların durduğu yerde şimdi vapurlar duruyor. O zamanlar Saint-Cloud denirken, bugün Fécamp deniyor. 1882'nin Parisi, banliyösü bütün Fransa olan bir şehirdir.

Dört çift, o zaman için mümkün olan bütün kır çılgınlıklarını bir bir yerine getirdi. Tatillerin başladığı sıcak ve aydınlık bir yaz günüydü. Bir gün önce, içlerinde yazı yazmasını tek bilen Favourite, dördü adına Tholomyès'e şöyle yazmıştı: "Çıkmak erken saatte, olur iyi saatte." Onun için sabahın beşinde kalktılar. Sonra arabayla Saint-Cloud'a gidip henüz kuru olan şelaleyi seyrettiler; "Su olunca kim bilir ne güzeldir!" diye bağırıştılar; Tête-Noire'da kahvaltı ettiler. Castaing henüz oradan geçmemişti. Büyük havuzun çevresine geometrik şekilde dikilmiş ağaçlar arasında bir halka partisi yaptılar; Diogène Feneri'ne çıktılar; Sèvres Köprüsü'nde acıbadem kurabiyesine rulet oynadılar. Puteaux'da çiçek topladılar, Neuilly'de kamıştan düdükler aldılar, her yerde elmalı poğaça yediler ve tam anlamıyla mutlu oldular.

Genç kızlar, kafesten kurtulmuş çalı bülbülleri gibi cıvıldaşıp gevezeleniyorlardı. Ara sıra delikanlılara küçük vuruşlarla dokunuyorlardı. Hayatın sabah sarhoşluğu! Tapılan yıllar! Yusufçuk böceklerinin kanatları titreşiyor. Ah! Siz, kim olursanız olun, hatırlıyor musunuz? Peşiniz sıra gelen sevimli başa çarpmasınlar diye dalları ayıra ayıra yürüdünüz mü hiç çalılıklarda?

Elinizden tutan ve "Ay yepyeni iskarpinlerim! Bak ne hale geldiler!" diye haykıran sevdiğiniz bir kadınla beraber, yağmurdan ıslanmış bir bayırdan gülerek kaydınız mı hiç?

Hemen şunu söyleyelim ki, yola çıkarlarken Favourite, bilmişçe ve koruyucu bir edayla, "Yerlerde salyangozlar dolaşıyor, yağmura alamettir bu çocuklar," dediği halde, böyle şenlendirici bir aksilik, ani bir sağanak, bu keyifli topluluğun başına gelmedi.

Dördü de çıldırtıcasına güzeldiler. O zamanlar pek ünlü olan bir klasik şair, Éléonore diye sevgilisi olan bir adamcağız, Labouïsse şövalyesi, o gün Saint-Cloud'un kestane ağaçları altında dolaşırken bu dört güzel kızı sabahın onunda oradan geçerken gördü ve "Bir tanesi fazla," diye bağırdı: "Üç Güzeller Masalı"nı hatırlamıştı. Blachevelle'in sevgilisi Favourite, şu yirmi üç yaşındaki ihtiyar, hendeklerden atlıyor, çalılıkların üstünden çılgınlar gibi aşıyor, bir genç kız tanrıçası canlılığı içinde bu sefaya önderlik ediyordu. Zéphine'le Dahlia'yı tesadüf ancak birbirlerini tamamlayacak tarzda güzel yaratmıştı; onun için dostluktan çok işvebazlığın içgüdüsüyle birbirlerinden hiç ayrılmıyor, birbirlerine yaslanarak İngilizvari pozlar alıyorlardı. Hatıra defterleri yeni yeni ortaya çıkıyordu; kadınlar için melankoli modası baş göstermiş –ki daha sonraları erkekler için Byronculuk modası baş gösterecekti– latif cinsin saçları açılıp dağılmaya başlamıştı. Zéphine'le Dahlia'nın saçları lüle lüleydi. Profesörleri hakkında bir tartışmaya tutuşan Listolier ile Fameuil, Fantine'e, Mösyö Delvincourt ile Mösyö Blondeau arasında ne fark var, onu anlatıyorlardı.

Blachevelle sırf, pazar günleri Favourite'in Hint taklidi kumaştan biçilmiş şalını kolunda taşısın diye yaratılmıştı sanki.

Tholomyès, topluluğa hâkim vaziyette arkadan geliyordu. Pek neşeliydi, ama idarenin onda olduğu hissediliyordu; neşesinde diktatörlük vardı. Başlıca süsü, bakırdan taban askısı olan, pamuk-

lu kumaştan fil bacaklı pantolonuydu. Elinde iki yüz franklık sağlam bir kamış baston ve her şeyi mubah saydığından, ağzında sigar denilen garip bir nesne taşıyordu. Hiçbir kutsal şey tanımadığından tütün içmekteydi.

Ötekiler hayranlıkla:

– Şu Tholomyès'e hayret doğrusu, diyorlardı. Bu ne pantolon! Bu ne canlılık!

Fantine'e gelince, o neşenin ta kendisiydi. Nefis dişleri, besbelli ki Tanrı tarafından görevlendirilmişti: gülmek görevi. Uzun beyaz bağlı, dikişli hasır şapkasını başından çok elinde taşımayı seviyordu. Uçuşup dalgalanmaya hazır, kolayca çözülüveren, durmadan yeniden tutturulması gereken gür sarı saçları söğütlerin altında, kaçan deniz perisi Galatea için yapılmış gibiydiler. Pembe dudakları büyüleyici cıvıltılar çıkarıyordu. Érigone'un antik figürlerindeki gibi, ağzının şehvetle kalkık duran köşeleri, cüretkârları yüreklendirmek hevesindeydiler sanki; ama gölgeler dolu uzun kirpikleri, ağırbaşlı bir edayla yüzünün alt tarafındaki bu yaramazlığın üzerine doğru iniyor, âdeta buna bir "Dur!" çekiyordu. Bütün giyim kuşamında terennüm eden, alev alev yanan bir şeyler vardı. Hafif yünlü kumaştan mor bir elbise giymişti. Yüksek tabanlı kahverengi, yaldızlı iskarpinlerinin bağları, ajurlu ince beyaz çorapları üzerinde X'ler çiziyordu. Bir de muslinden, Marsilya icadı, adına *canzou* denilen bir tür yeleği vardı. Bu *canzou* sözü, *quinze août*'nun[1] Canebièreler ağzında bozulmuş şekli olup güzel hava, sıcaklık ve güney anlamına gelir. Dediğimiz gibi, daha az çekingen olan öbür üç kızsa düpedüz açık elbiseler giymişlerdi. Bu da yazın, çiçekli şapkalar altında çok zarif ve iç gıcıklayıcı oluyordu. Fakat bu cüretkâr kıyafetlerin yanında Fantine'in *canzou*su, içini gösterişleri, sır saklamazlıkları, aynı zamanda hem gizleyen hem gösteren tereddütleriyle görgü kuralının tahrik edici bir buluşu gibi duruyordu. Deniz yeşili gözlü Cette Vikontesi'nin başkanlığındaki ünlü aşk divanı, işvebazlık ödülünü iffet yarışına giren bu *canzou*ya verirdi belki de. En saf olan, bazen en bilgiç oluyor. Bu olağandır.

Pırıl pırıl bir yüz, narin bir profil, koyu mavi gözler, etli göz kapakları, kemerli ve küçük ayaklar, biçimli el ve ayak bilekleri, şu-

1 (Fr.) On beş Ağustos – e.n.

rada burada damarların uçuk mavi dallarını belli eden beyaz bir ten, çocuksu ve körpe yanaklar, Aiginalı Juno heykellerindeki gibi sağlam bir boyun, güçlü ve hareketlerinde yumuşak bir ense, sanki Coustou'nun eliyle biçimlenmiş ve ortalarında muslinin altından görülebilen şehvetli birer çukur bulunan omuzlar, hayalle doldurulmuş bir neşe, heykel gibi, nefis: İşte Fantine böyleydi ve bu şeffaf kumaşların, bu şeritlerin altında bir heykelin, bu heykelin içinde de bir ruhun varlığı seziliyordu.

Fantine güzeldi, ama güzelliğinin pek farkında değildi. Sessiz sedasız, her şeyi mükemmeliyetle kıyaslayan, ender rastlanır hayal adamları, güzelin esrarlı rahipleri bu küçük işçi kızı görseler onda, Paris zarafetinin şeffaflığı ardında antikçağın kutsal ahengini fark ederlerdi. Karanlıklardan gelen bu kızda soyluluk vardı. Üslup bakımından da, ritim bakımından da, her iki bakımdan da güzeldi. Üslup, idealin şekli; ritim, onun hareketidir.

Fantine sevinçti dedik, Fantine aynı zamanda utangaçlıktı da.

Onu dikkatle inceleyen bir gözleyici, yazın, mevsimin ve gönül macerasının verdiği bütün bu sarhoşluğun arasından çıkıp yayılan sarsılmaz bir temkin ve tevazu ifadesi bulurdu onda. Biraz şaşırmış gibi duruyordu. Psykhe'yi Venüs'ten ayıran ince fark, işte bu hafif şaşkınlıktır. Fantine'de, altından bir iğneyle kutsal ateşin küllerini karıştıran Vesta rahibesinin uzun, beyaz ve ince parmakları vardı. Tholomyès'in hiçbir arzusunu geri çevirmemiş olmasına rağmen, yüzü sakin dururken olağanüstü bakir bir ifade taşıyordu. Bazı saatler bu yüzü ciddi, âdeta sert bir vakar kaplıyor ve neşenin bu yüzde bu kadar çabuk sönüp, bir çiçek gibi açılışın yerini birden bir içe kapanışa bırakması son derece garip ve şaşırtıcı oluyordu. Bu ani ve bazen sertlikle karışık ciddileşme, bir tanrıçanın yüksekten bakışını andırıyordu. Alın, burun ve çene çizgileri, simanın ahengini meydana getiren dengeyi, nispetlerin dengesinden apayrı bir şey olan o dengeyi sağlamaktaydı. Burnun alt ucunu üst dudaktan ayıran o oldukça karakteristik mesafe, Fantine'de iffetin esrarlı işareti olan o belli belirsiz sevimli kıvrımı –1. Friedrich'i Icône kazılarında bulunan bir Artemis Heykeli'ne âşık eden o kıvrımı– taşıyordu.

Aşk bir hatadır, kabul. Ama Fantine, bu hatanın üstünde yüzen masumiyetti.

IV
THOLOMYÈS NEŞESİNDEN İSPANYOLCA BİR ŞARKI SÖYLÜYOR

Tabiat tatile çıkmış gibiydi, gülüyordu. Saint-Cloud'un bütün çiçek tarlaları mis gibi kokular saçıyor, Seine'den gelen esinti, yaprakları belli belirsiz kımıldatıyor, dallar rüzgârda türlü hareketler yapıyor, arılar yaseminleri yağma ediyor, serazat kelebekler topluluğu kendilerini civanperçemlerinin, yoncaların, yaban yulaflarının üstüne bırakıyor, Fransa Kralı'nın muhteşem parkında bir sürü serseri dolaşıyordu: kuşlar.

Güneşe, kırlara, çiçeklere, ağaçlara karışan dört neşeli çift pırıl pırıl parlıyorlardı.

Ve bu cennet diyarında konuşan, şarkı söyleyen, koşan, dans eden, kelebek avlayan, kahkaha çiçeği toplayan, ajurlu pembe çoraplarını uzun otların içinde ıslatan, taze delişmen kalplerinde hiçbir kötülük taşımayan bu kızların hepsi, delikanlılardan orada burada birer öpücük alıyorlardı. Yalnız hülyalı, vahşi, anlaşılmaz direnişi içine kapanmış olan Fantine bunun dışındaydı; o, seviyordu.

– Hey sen, diyordu Favourite ona, sende hep bir şey hali var...

Sevinç dedikleri budur işte. Mutlu çiftlerin bu geçişleri hayata, tabiata derin bir çağrıdır ve her şeyden, her yerden okşayış ve ışık çıkarır. Evvel zaman içinde bir peri varmış; çayırları, ağaçları sırf âşıklar için yaratmış. İşte âşıkların açık havada, çalılar arasında kurulan ezeli okulları buradan geliyor. Ezelden beri tekerrür eden bu kaçamak, çalılar ve okul öğrencileri olduğu sürece devam edip gidecektir. İlkbaharın düşünürler arasındaki itibarı bundan gelir. Soylusu da yoksulu da, dükü, derebeyi ve cüppeli hâkimi de, eskiden dendiği gibi, saraylısı da şehirlisi de hep bu perinin kullarıdır. Çiftler birbirlerini ararlar, gülerler; havada ulvi bir aydınlık vardır. Yarabbi, nasıl bir dönüşümdür sevmek! Noter kâtipleri birer ilah kesilirler. Küçük çığlıklar, otlar arasında kovalamalar, havada yakalanan beller, birer nağme olan bozuk sözler, bir hecenin söyleniş tarzından fışkıran hayranlıklar, ağızdan ağza alınan kirazlar Bütün bunlar bir meşale gibi alev alev yanıp semavi ihtişama karışır. Gü-

zel kızlar kendilerini tatlı tatlı harcarlar. Hiç bitmeyecekmiş sanılır bu. Filozoflar, şairler, ressamlar bu kendinden geçişe bakıp ne yapacaklarını şaşırırlar, gözleri o kadar kamaşır. Watteau, "Cythère'e gidiş!" diye haykırır; Asaletsizliğin ressamı Lancret, mavilikler içinde uçan burjuvaları seyreder; Diderot, bütün bu geçici aşklara kollarını açar ve Urfé, onlara eski Galya rahiplerini katar.

Yemekten sonra dört çift, o vakitler kralın bahçesi adı verilen yere, Hindistan'dan yeni gelmiş olan bir bitkiyi görmeye gitmişlerdi. Şu an adını hatırlayamadığımız bu bitki, o devirde bütün Paris'i Saint-Cloud'a çekiyordu. Bir sap üzerinde yükselen acayip, sevimli bir ağaççıktı bu. Sayılamayacak kadar çok, iplik gibi ince, karışık ve kabarık yapraksız dalları binlerce beyaz minik gülle kaplıydı. Öyle ki, çiçeklerle bitlenmiş bir saça benziyordu ağaç. Bitkiyi hayranlıkla seyretmeye gelen daimi bir kalabalık vardı.

Ağacı seyrettikten sonra Tholomyès, "Eşek gezintisi yapmayı öneriyorum!" diye bağırmıştı. Bir eşekçiyle pazarlık edilmiş, Vanves ve Issy yolundan geri dönülmüştü. Issy'de şöyle bir olay geçmişti: O tarihlerde mühimmat müteahhidi Bourguin'in elinde bulunan kamu malı park, her nasılsa herkese alabildiğine açıktı. Parmaklıktan geçmişler, mağarasındaki münzevi keşiş mankenini ziyaret etmişler, milyoner olmuş bir şehvet düşkününe ya da Priape'ın suretine girmiş Turcaret'ye layık tahrik edici bir tuzak olan ünlü aynalı odanın esrarengiz marifetlerini denemişlerdi. Bernis Rahibi tarafından üne kavuşturulmuş olan iki kestane ağacına bağlı büyük ağ salıncağı kuvvetle sallamışlardı. Toulouselu Tholomyès –Toulouse'la Tolosa kardeş çocukları oldukları için biraz İspanyol sayılırdı– bu güzel kızları birbiri ardınca salıncakta sallar, etekler Greuze'e bol bol ilham verecek şekilde kahkahalar arasında kat kat havada uçuşurken, eski *Gallega* türküsünü yanık bir havada tutturmuş söylüyordu. İki ağaca bağlanmış bir ipte, alabildiğine sallanan güzel bir kızın ilham verdiği bir şarkıydı belki de bu:

Soy de Badajoz.
Amor me llama.
Toda mi alma,

Es en mi ojos,
Porque enseñas.
A tus piernas.[1]

Yalnız Fantine sallanmak istemedi.

Favourite:

– Bu gibi huyları da hiç sevmem, diye biraz burukça söylendi.

Eşeklerden inilince, yeni bir şenlik başladı. Seine Nehri'ni gemiyle geçtiler. Passy'den yaya olarak Étoile'in parmaklıklarına geldiler. Hatırlanacağı gibi, sabahın beşinden beri ayaktaydılar. Ama ne gam! "Pazarları yorgunluk olmaz," diyordu Favourite; "Yorgunluk pazarları çalışmaz." Saat üçe doğru, mutluluktan ne yapacaklarını şaşıran çiftler, atlıkarıncaya binmiş eğleniyorlardı. O günlerde Beaujon tepelerini kaplayan bu garip yapının çizgilerini, Champs-Élysées'nin ağaçları üstünden görmek mümkündü.

Arada sırada, Favourite sesleniyordu:

– Hani sürpriz? Sürprizi isterim!

– Sabırlı ol, diye cevap veriyordu Tholomyès.

V
BOMBARDA'NIN YERİNDE

Raylı hız arabaları faslı bittikten sonra, akıllarına akşam yemeği geldi. Nihayet biraz yorulan neşeli sekizler, Bombarda'nın kabaresine çöktüler. Burası, ünlü lokantacının Champs-Élysées'de açtığı şubeydi. O zamanlar Bombarda'nın tabelası Rivoli Sokağı'nda, Delorme Pasajı yanında görülürdü.

Büyük ama çirkin bir odaydı bu; dipte bir yataklığı, karyolası bulunuyordu (pazar günü kabare çok kalabalık olduğundan burayı kabul etmek zorunda kalmışlardı). Şahane bir ağustos aydınlığı vuruyordu pencerelere. İki masa, masalardan birinin üstünde erkek ve kadın şapkalarına karışmış demet demet bir yığın çiçek; öbüründe yemekler, tabaklar, bardaklar, şişelerden meydana gelen neşeli bir kargaşalığı çevreleyerek oturmuş dört çift; bira tes-

1 (İsp.) Badajoz'danım ben / Aşk çağırıyor beni. / Bütün ruhum, / Gözlerimde gizli. / Çünkü gösteriyorsun, / Bacaklarının güzelliğini. (çev. Cem Tüzün)

tileri şarap şişelerine karışmış; masanın üstünde az düzen, altında çokça düzensizlik.

"Masa altındaki ayaklardandı, duyulan gürültü, korkunç patırtı," der Molière.

Sabahın beşinde başlayan kır sefası, akşam saat dört buçuğa doğru bu haldeydi işte. Güneş yavaş yavaş batıyor, iştahlar sönüyordu.

Güneş ve kalabalık dolu Champs-Élysées, ışık ve tozdan ibaret kalmıştı, zaferi meydana getiren o iki şeyden... Marly'nin atları, bu kişneyen mermerler, altından bir bulut içinde şaha kalkıyorlardı. Karoçalar gidip geliyordu. Muhafız birliğinden şahane bir süvari müfrezesi, mızıkaları başta olmak üzere Neuilly Caddesi'nden aşağı inmekteydi. Batan güneşte hafifçe pembeleşen beyaz bayrak, Tuileries'nin kubbesinde dalgalanıyordu. O devirde yeniden 15. Louis Meydanı olan Concorde Meydanı, halinden memnun gezinenlerle dolup taşıyordu. Birçoğu, 1817'de henüz yaka iliklerinden büsbütün kaybolmamış olan, menevişli beyaz kurdeleye takılı gümüş zambak çiçeği taşıyordu. Gelip geçenlerin çevrelerini sarıp alkışladıkları halka olmuş dans eden küçük kızlar, o sıralar ünlü olan ve Yüz Gün iktidarını taşlamak için bestelenmiş Bourboncu bir şarkının nağmelerini havaya fırlatıveriyorlardı. Şarkının nakaratı şöyleydi:

Geri verin bize Grand'daki babamızı,
Geri verin bize babamızı.

Pazarlık elbiselerini giymiş, hatta bazen burjuvalar gibi çiçekler takınmış sürü sürü kenar mahalle insanı, büyük parka ve Marigny Parkı'na yayılmış halka oynuyor, atlı karıncalarda dönüyorlardı; bir kısmı içki içiyordu; bazıları, matbaacı çırakları, başlarında kâğıttan külahlar taşıyorlardı. Kahkahaları duyuluyordu. Her şey neşe ışıltısı içindeydi. Söz götürmez bir barış ve sükûn, derin bir kralcı güvenlik çağıydı bu. Polis müdürü Anglès'in Paris'in varoşları hakkında krala sunduğu gizli ve özel bir raporun şu sözlerle son bulduğu devirdi bu: "Her şey iyice incelendiği zaman görüleceği gibi, Efendimiz, bu adamlardan korkulması için hiçbir neden yoktur. Kediler gibi kaygısız ve kayıtsızdırlar. Taşra aşağı taba-

kası hareketliyse de, Paris'inki öyle değildir. Hepsi de küçük insanlardır. Efendimiz, muhafız kıtalarınızdaki erlerin her biri, bunların uç uca getirilmiş iki tanesine bedeldir. Başkentin ayaktakımından yana korkulacak hiçbir şey yoktur. Elli yıldan beri bu ahalinin boyunun daha da kısalmış olması dikkate değer bir husustur. Paris varoşlarının halkı, devrimden öncekinden daha küçüktür. Hiç tehlikeli değildir. Sonuç olarak, kötülüğü olmayan aşağılık insanlar."

Bir kedinin aslanlaşabileceğine, polis müdürleri ihtimal vermezler. Oysa mümkündür bu ve Paris halkının mucizesi de işte budur. Anglès Kontu'nun bu kadar hor gördüğü kedi, antikçağ cumhuriyetlerinde değer verilen bir yaratıktı; onların gözünde özgürlüğü temsil ediyordu ve Pire'deki kanatsız Minerva'ya karşılık olarak, Korinthos genel meydanında bir kedinin bronzdan dev heykeli vardı. Restorasyon'un saf polisi, Paris halkını pek "iyi gözle" görüyordu. Paris halkı, hiç de sanıldığı gibi "kötülüğü olmayan aşağılık insanlar" değildir. Yunanistan için Atinalı neyse, Fransa için Parisli de odur. Kimse onun kadar rahat uyuyamaz, kimse onun kadar candan, havai ve tembel olamaz, kimse onun kadar unutmuş görünemez. Gene de güvenmemeli. O her türlü gevşekliğe, ihmale elverişlidir, ama işin ucunda kazanılacak şanlı bir zafer olduğu zaman öfkeyle coşuşu hayranlık uyandırır. Eline bir mızrak verin, size 10 Ağustos'u yaşatsın; bir tüfek verin, size Austerlitz'i armağan etsin. O, Napolyon'un dayanak noktası, Danton'un ilham kaynağıdır. Vatan mı söz konusu? Hemen askere yazılır. Özgürlük mü söz konusu? Hemen kaldırımları söker. Sakının! Onun öfke dolu saçları, dillere destandır; ceketi, antikçağın pelerinidir. Denk alın ayağınızı. Önüne çıkacak ilk Grenéta Sokağı'nı, hasmı için bir utanç meydanına çevirir. Vakit geldiğinde bu kenar mahalle adamı büyüyecek, bu küçük insan kan akıtacak, korkunç bir bakışla bakacak, soluğu fırtına kesilecek ve bu zavallı sıska göğüsten Alp Dağlarının kıvrımlarını yerinden oynatacak güçte rüzgârlar çıkacaktır. Paris'in kenar mahallesi sayesindedir ki Devrim, ordulara karışıp Avrupa'yı fethetti. Şarkı söylüyor, bu onun neşesi. Söylediği şarkıyı tabiatına nispetleyin, o zaman görürsünüz! Nakaratı "la Carmagnole" olduğu sürece, sadece 16. Louis'yi devirir; "la Marseillaise"i söyletin, dünyayı kurtaracaktır.

Anglès'in raporunun kenarına bu notu yazdıktan sonra, şimdi tekrar dört çiftimize dönüyoruz. Dediğimiz gibi, akşam yemeği sona eriyordu.

VI
TAPINIŞ FASLI

Sofra sohbeti, aşk sohbeti, ikisi de ele avuca sığmaz şeylerdir. Aşk sohbetleri bulut, sofra sohbetleri dumandır.

Fameuil ile Dahlia şarkı mırıldanıyorlardı. Tholomyès içiyor, Zéphine gülüyor, Fantine gülümsüyordu. Listolier, Saint-Cloud'da aldıkları bir borazanı çalıyordu. Favourite, Blachevelle'e tatlı tatlı bakıp:

– Blachevelle, seni çok seviyorum, diyordu.

Bu söz, Blachevelle'i bir soru sormaya yöneltti:

– Favourite, seni sevmesem ne yapardın?

– Ben mi? diye haykırdı Favourite. Sakın ha! Şakacıktan bile olsa böyle söyleme! Eğer beni sevmez olursan, üstüne atlarım, seni tırnaklarım, tırmalarım, suya atarım, tutuklatırım.

Blachevelle, gururu okşanmış bir adamın haz dolu böbürlenmesiyle gülümsedi. Favourite devam etti:

– Evet, zaptiye çağırırım! Ne yani! Çekineceğimi mi sanıyorsun? Alçak!

Blachevelle kendinden geçmişçesine iskemlesine yaslandı ve gururla iki gözünü kapadı.

Dahlia, bir yandan yemek yerken, şamatanın içinde Favourite'e usulcacık:

– Demek Blachevelle'ini tapınırcasına seviyorsun, dedi.

Favourite, çatalını yakalayarak, yine aynı tonda:

– Ben mi? Ondan nefret ediyorum, diye cevap verdi. Cimrinin biri. Ben evimin karşısındaki küçüğü seviyorum. Çok iyi bir delikanlı, tanıyor musun onu? Aktör tarzı var onda. Ben aktörleri severim. Eve döndüğünde annesi, "Aman Tanrım! Rahatım kaçtı. Gene haykırmaya başlayacak... Ama oğlum, kafamı patlatıyorsun!" diyor. Çünkü evde farelerin dolaştığı tavan aralarına, karanlık deliklere, çıkabildiği kadar yükseklere çıkıp şarkı söylüyor, el

kol hareketleri yapıp yüksek sesle bir şeyler okuyor, bir şeyler yapıyor işte, ne bileyim?Aşağıdan duyuluyor! Daha şimdiden bir dava vekilinin yanında dilekçeler yazıp günde yirmi metelik kazanıyor. Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'nin eski bir şarkıcısının oğlu. Ah! Çok iyi bir çocuk. Bana öyle tapıyor ki, bir gün tatlı yapmak için hamur açtığımı görünce, "Mamzel, eldivenlerinizi pişirip şerbete atsanız, yerim," dedi. Böyle şeyler söyleyebilmek için insanın artist olması gerek. Ah! Çok iyi bir çocuk. Bu küçük neredeyse çıldırtacak beni. Neyse fark etmez, Blachevelle'e kendisini sevdiğimi söylüyorum. Nasıl atıyorum ama ha! Nasıl atıyorum!

Favourite biraz durduktan sonra devam etti:

– Biliyor musun Dahlia, üzgünüm. Bütün yaz yağmur yağdı, rüzgâr sinirlerimi bozuyor, öfkesi hiç geçmiyor; Blachevelle çok cimri; sanki pazarda sadece bezelye var, insan ne yiyeceğini bilemiyor; İngilizlerin dediği gibi, içimi *spleen* sardı; tereyağı o kadar pahalı ki! Sonra şuraya bak, ne çirkin, içinde karyola olan bir yerde yemek yiyoruz, bunlar beni hayattan tiksindiriyor.

VII
THOLOMYÈS'İN BİLGİÇLİĞİ

Bu sırada bazıları şarkı söyleyip öbürleri hep bir ağızdan şamatayla konuşuyorlardı. Ortada gürültüden başka bir şey yoktu. Tholomyès müdahale etti:

– Gelişigüzel, çabuk çabuk konuşmayalım, diye bağırdı. Parlak sözler söylemek istiyorsak, hele bir düşünelim. Fazlaca inciler döktürmek kafayı aptalca boşaltır. Akan bira köpüklenmez. Acele yok, beyler. Şölene görkem katalım. Ölçülü yiyelim, mideleri ağır ağır şenlendirelim. Aceleye gerek yok. Bahara bakın bir; acele etti miydi yanar, yani donar. Gayretkeşlik, şeftali ağaçlarını, kayısı ağaçlarını mahveder. Gayretkeşlik güzel sofraların letafetini ve neşesini öldürür. Gayretkeşlik yok beyler! Grimod de la Reynière de Talleyrand'la hemfikirdir.

Topluluktan pesten bir tahammülsüzlük homurtusu yükseldi:

– Tholomyès bizi rahat bırak, dedi Blachevelle.

Fameuil:

– Kahrolsun zorba, dedi.

– Bombarda, bomba, bumbar, bombardıman! diye bir tekerleme haykırdı Listolier.

Fameuil, tekrar söz aldı:

– Pazar daha bitmedi.

Listolier ekledi:

– Biz ölçülü insanlarız.

– Tholomyès, dedi Blachevelle, sakinliğime bak.

– Sen onun markisisin, diye cevap verdi Tholomyès.

Bu adi kelime oyunu, kurbağalı suya atılan bir taş etkisi yaptı. Montcalm Markisi, o zamanların ünlü bir kralcısıydı.[1] Bütün kurbağalar sustu.

Tholomyès, hâkimiyeti yeniden ele geçiren bir kişi edasıyla:

– Dostlar, dedi, kendinize gelin. Gökten düşen bir şey, mutlaka heyecana ve saygıya değer demek değildir. Cinas, uçan düşüncenin gübresidir. Nükte nereye olsa düşer ve düşünce, saçmalığı yumurtladıktan sonra göklere dalar gider. Kayanın üzerine yayılan beyaz bir leke, akbabanın göklerde süzülmesine engel teşkil etmez. Kelime oyununu kötülemek aklımdan bile geçmez! Meziyetleri ölçüsünde ona saygı duyarım, o kadar. İnsanlıkta, belki de insanlığın dışında ne kadar görkemli, yüce ve sevimli şey varsa, hepsi de kelime oyunları yapmıştır. İsa, Aziz Petrus üzerine; Musa, İshak üzerine; Aiskhylos, Polynikes üzerine; Kleopatra, Oktavianus üzerine kelime oyunları yapmışlardır. Şunu da unutmayın ki Kleopatra'nın kelime oyunu, Aktium savaşından hemen önceye rastlar. O olmasaydı, Torünea şehrini bugün kimse hatırlamayacaktı. Bu eski Yunanca ad kepçe demektir. Bu noktayı belirttikten sonra, şimdi tavsiyeme dönüyorum. Kardeşlerim, tekrar ediyorum, gayretkeşlik yok, patırtı gürültü yok, aşırılıklar yok; hatta ince nüktelerde, neşede, sevinçte, kelime oyunlarında bile. Dinleyin beni, bende Amphiaraus'un ihtiyatlılığı ve Sezar'ın dazlaklığı var. Her şeyin sınırı olmalı, bilmecenin bile. *Est modus in rebus.*[2] Yemeklerin de bir sınırı olmalı. Bayanlar, siz elmalı pastayı sevi-

1 *Montcalm* ile *mon calme* (sakinliğim) arasındaki ses benzerliğiyle bir sözcük oyunu yapılmıştır – ç.n.

2 (Lat.) Bilmecede ölçü var – ç.n.

yorsunuz ama fazla yemeyin. Elmalı pastada dahi sağduyuya ve sanata gerek vardır. Oburluk, oburu cezalandırır: *Gula punit Gulax.*[1] Tanrı, hazımsızlığı midelere ders vermekle görevlendirmiştir. Şunu aklınızdan çıkarmayınız: İhtiraslarınızın her birinin, hatta aşkın bile bir midesi vardır ve bunu çok doldurmaya gelmez. Her şeye tam zamanında son kelimesini yazmak gerek; insan kendini tutmalı, acil bir durumda iştahının üstüne sürgüyü çekmeli, heveslerini hapsetmeli, kendi kendisini karakola götürmelidir. Bilge kişi, sırası geldiğinde kendi kendisini tutuklamasını bilen kişidir. Bana biraz olsun güvenmelisiniz. Çünkü sınavlarımın da gösterdiğine göre bir parça hukuk yapmışlığım var; çünkü yapılmış işkenceyle henüz yapılmamış olan işkence arasındaki farkı bilirim; çünkü Munatius Demens'in baba katli davalarında hâkimlik ettiği devirde Roma'da nasıl işkence yapıldığına dair Latince bir tez verdim; çünkü yakında doktor olacağım. Görünüşe göre, bütün bunlardan hiç de aptal olduğum sonucu çıkmaz. Arzularınızda ölçülü olmanızı tavsiye ederim. Félix Tholomyès olduğum ne kadar doğruysa, iyi konuştuğum da o kadar doğrudur. Vakti, saati geldiğinde cesaretle davranıp Sylla ya da Origenes gibi feragat edene ne mutlu!

Favourite derin bir dikkatle dinliyordu:

– Félix! dedi. Ne güzel kelime. Bu adı çok seviyorum. Latince bu. Bahtiyar demek.

Tholomyès devam etti:

– Romalılar, centilmenler, şövalyeler, dostlar! Hiçbir kışkırtmaya kapılmayıp gerdeğe girmekten vazgeçmek ve aşka meydan okumak mı istiyorsunuz? Pek basit. İşte reçetesi: Limonata için, kendinizi aşırı yorun, zoraki çalışmaya koşun, göbeğinizi çatlatın, taş taşıyın, uyumayın, geceleri uyanık geçirin; bol bol azotlu içkiler ve aknilüfer suyu için, haşhaş ve kandıra otu sübyesi tadın, buna bir de açlıktan geberesiye sıkı perhiz katın, bunun da üstüne soğuk banyolar yapın, belinize çeşitli otlardan kemerler bağlayın, kurşun levha koyun, kurşun suyuyla ovunun, su ve sirke eriyiğiyle sıcak pansumanlar yapın.

Listolier:

– Ben kadını tercih ederim, dedi.

1 Yazar, annesi Agrippine'i öldüren Neron'dan söz ediyor – ç.n.

– Kadın ha! dedi Tholomyès. Onlara güvenmeyin. Kendisini durmadan değişen kadın kalbine teslim edenin vay haline! Kadın, kalleş ve hilekârdır. Meslek kıskançlığından ötürü yılandan nefret eder. Yılan, onun için karşı köşedeki rakip dükkândır.

– Tholomyès sen sarhoşsun! diye bağırdı Blachevelle.

– Bittabi öyle! dedi Tholomyès.

– Öyleyse neşeli ol.

– Kabul, diye cevap verdi Tholomyès.

Ve kadehini doldurarak ayağa kalktı:

– Yaşasın şarap! *Nunc te, Bacche, canam!*[1] Affedersiniz matmazeller, İspanyolcadır bu. Bakın senoras, ispatı da şu: Halka göre fıçı; Kastilya ölçeği *arroba* on altı litre, Alicante'nin *cantaro*su on iki, Kanarya Adalarının *almud*u yirmi beş, Balear Adalarının *cuartin*i yirmi altı, Çar Deli Petro'nun çizmesi otuz. Yaşasın o büyük çar, yaşasın daha da büyük olan çizmesi! Bayanlar, size bir dost nasihati: İşinize geliyorsa, komşunuza aldanın. Aşkın özelliği aldanmaktır. Gönül macerası, dizleri nasır bağlamış bir İngiliz hizmetçi kadını gibi çömelip aptallaşmak değildir. Bunun için yaratılmamıştır o. Keyifli keyifli aldanır, tatlı küçük aşk! Derler ki, aldanmak insani bir haslettir. Ben de diyorum ki, aldanmak aşktır. Bayanlar, ben hepinize tapınıyorum. Ey Zéphine! Ey Josephine, buruşmuştan da beter surat, eğer çarpık olmasaydınız, sevimli olurdunuz. Yanlışlıkla üzerine oturulmuş güzel bir yüze benziyorsunuz. Favourite'e gelince, ey Nymphalar, ey Musalar! Blachevelle bir gün Guérin-Boisseau Sokağı'ndaki dereden geçerken, iyice gerilmiş beyaz çoraplı güzel bir kızın bacaklarını gösterdiğini gördü. Bu başlangıç hoşuna gitti ve Blachevelle âşık oldu. Sevdiği Favourite'ti. Ey Favourite, dudakların İyonya kadınlarınınki gibi. Euphorion adında bir Yunan ressamı vardı, ona dudak ressamı lakabını takmışlardı. Yalnız bu Yunan senin ağzının resmini yapmaya layıktı. Dinle bak! Senden önce hiçbir yaratık bu ada layık olmamıştır. Sen, elmayı Venüs gibi almak ya da Havva gibi yemek için yaratılmışsın. Güzellik seninle başlıyor. Havva'dan söz ettim, onu yaratan sensin. Güzel kadın yaratmanın ihtira beratı senin hakkın. Ey Favourite, şimdi size sen demeyi artık bırakıyorum, çünkü şiirden nesre geçiyorum.

1 (Lat.) "Şimdi sen, Bacchos!"

Az önce benim adımdan söz ediyordunuz. Beni duygulandırdı bu, fakat kim olursak olalım adlara güvenmeyelim. Yanıltabilirler. Benim adım Félix, ama mutlu değilim. Kelimeler yalancıdır. Bize verdikleri bilgileri körü körüne kabul etmeyelim. Mesela, mantar tıpa için Liége'e, eldiven için Pau'ya mektup yazmak hata olur. Miss Dahlia, sizin yerinizde olsam, Rosa adını alırdım. Çiçeğin güzel kokması, kadının da akıllı olması gerek. Fantine için bir şey söylemeyeceğim. O dalgın, hayalci, düşünceli, duygulu bir kızdır; peri kılığında, rahibe utangaçlığında bir hayalettir o; işçi kız hayatında yolunu kaybedip hayal âlemlerine sığınan, şarkı söyleyen, dua eden, ne gördüğünü, ne yaptığını pek bilmeden göklere bakan ve gözleri gökyüzündeyken gerçekte olandan çok kuşun bulunduğu bir bahçede dolaşıp duran bir hayalet! Ey Fantine, şunu bilmelisin: Ben Tholomyès, bir hayalim. Fakat beni işitmiyor bile, boş hayallerin sarışın kızı! Zaten orada her şey tazelik, nefaset, gençlik, tatlı seher aydınlığıdır. Ey Fantine, siz *Papatya* veya İnci adına layıksınız, en güzel inci parlaklığında bir kadınsınız. Bayanlar, size ikinci bir öğüt: Asla evlenmeyiniz; evlilik bir aşıdır; ya tutar ya tutmaz. Bu rizikodan kaçınınız. Ama hadi canım! Şu söylediğim de laf mı? Boş yere çene tüketiyorum. Evlilik konusunda kızların iyileştirilmesine imkân yoktur. Biz bilge kişiler ne dersek diyelim, yelekçi, potin dikici kızların elmaslar içinde zengin kocalar hayal etmelerini önleyemeyiz. Neyse, öyle olsun. Ama güzeller, şunu hatırdan çıkarmayınız: Çok şeker yiyorsunuz. Bir kusurunuz var, ey kadınlar, şeker kemirmek. Ey kemirici cins, küçük beyaz dişlerin şekere bayılıyor. Oysa dinleyin, şeker bir tozdur. Her toz da kurutur. Şeker, bütün tozların en kurutucusudur. Damarlarda kanın suyunu emer; kanın pıhtılaşması, sonra da katılaşması bundandır; ciğerlerdeki yumrular bundandır; ölüm bundandır. Bunun için şeker hastalığı veremin kapı komşusudur. Öyleyse, şekerleri çıtır çıtır yemeyin, çok yaşarsınız. Şimdi erkeklere dönüyorum: Efendiler, gönülleri fethediniz. Birbirinizin sevgililerini hiç vicdan azabı çekmeksizin ayartınız. Birbirinizi çapraza alın. Aşkta dostluk yoktur. Güzel bir kadının bulunduğu her yerde düşmanlıklar başlamış demektir. Bağışlamak yok, kıyasıya savaş! Güzel bir kadın, bir *casus belli*'dir;[1]

1 (Lat.) Savaş nedeni – ç.n.

güzel bir kadın açıkça işlenen bir suçtur. Tarihteki bütün istilaların nedeni, kadın etekleridir. Kadın, erkeğin hakkıdır. Romulus, Sabin kadınlarını kaçırdı; Wilhelm, Saksonyalı kadınları kaçırdı; Sezar, Romalı kadınları kaçırdı. Bir kadın tarafından sevilmeyen bir erkek, başka erkeklerin sevgilileri üstünde akbaba gibi dolanır. Bana gelince, ben, bütün o dul kalmış talihsiz erkeklere, Bonapart'ın İtalya ordusuna söylediği o ulvi sözleri haykırıyorum: "Askerler, hiçbir şeyiniz yok. Her şey düşmanın elinde."

Tholomyès sustu.

Blachevelle:

– Nefes al Tholomyès, dedi.

Ve bunu der demez de, rastgele kelimelerden yazılmış, zengin fakat boş kafiyelerle bezenmiş, ağacın hareketleri ya da rüzgârın gürültüsü kadar anlamsız, pipo dumanlarıyla doğup bu dumanlarla birlikte uçup dağılan atölye şarkılarından birini, Listolier ve Fameuil'ün de katılmasıyla, bir ağıt makamında söylemeye başladı. Tholomyès'in kafa şişiren söylevini yanıtlamak için gurubun kullandığı kıta şuydu:

Baba hindiler
Tutup verdiler
Para bir memura
Clermont-Tonnerre Efendi'yi
Papa yapsınlar diye
Aziz Jean Yortusu'nda.
Fakat boşuna,
Çünkü papaz değildi
Clermont-Tonnerre Efendi.
O zaman memur
Öfkesinden küplere bindi.
Dönüp geldiği yere
Verdi parayı hindilere.

Fakat bu, Tholomyès'in coşkunluğunu yatıştırmaya yetecek gibi değildi. O, kadehini boşalttı, yeniden doldurdu ve tekrar konuşmaya başladı.

– Kahrolsun bilgiçlik! Bütün söylediklerimi unutun. Ne erdem

satıcısı ne erdemli ne erdemci olalım. Havai meşrepliğin şerefine kaldırıyorum kadehimi: Havai olunuz! Hukuk öğrenimimizi çılgınlıkla, yiyeceklerle tamamlayalım. Hazımsızlık ve hukuk dergileri. Justinianus erkekmiş, boğazına düşkünlük dişiymiş, vız gelir! Göz alabildiğine derinlikte sevinç! Yaşa sen, ey yaratılış! Dünya koskoca bir elmas. Ben mutluyum. Kuşlar şaşırtıcı. Her tarafta cümbüş! Bülbül, bedava bir Elleviou'dur. Ey yaz mevsimi, selam sana. Ey Lüksemburg! Ey Madam Sokağı'ndaki, Rasathane Yolu'ndaki Géorgiqueler! Ey hayalperest askercikler! Ey bütün o sevimli ev hizmetçileri ki, çocuklara bakarken çocuk peydahlamanın yollarını deneyip eğlenirler! Odéon'un kemerleri olmasa, Amerika'nın pampaları hoşuma giderdi. Ruhum bakir ormanlarda, savanlarda uçuyor. Her şey güzel. Sinekler güneş ışığında vızıldıyorlar. Sinek kuşunu güneş aksırıp burnundan çıkardı. Öp beni, Fantine!

Yanıldı, Favourite'i öptü.

VIII
BİR ATIN ÖLÜMÜ

Zéphine:

– Édon'da Bombarda'dan daha iyi yemek yeniyor, diye haykırdı.

Blachevelle:

– Ben Bombarda'yı Édon'a tercih ederim, dedi. Daha lüks. Daha Asyalı bir havaya sahip. Alt salona bakın. Duvarlarda aynalar var.

– Ben tabağımın içindekini tercih ederim, dedi Favourite.

Blachevelle ısrar etti:

– Bıçaklara bakın. Bombarda'da sapları gümüş, hâlbuki Édon'da kemikten. Gümüş, kemikten daha değerlidir.

– Çenesi gümüşten olanlar için müstesna, diye belirtti Tholomyès.

O sırada Bombarda'nın penceresinden görülen Invalides'in kubbesine bakıyordu. Bir sessizlik oldu.

– Tholomyès, diye bağırdı Fameuil, az önce Listolier'yle bir tartışmamız oldu.

– Tartışma iyi şeydir, ama kavga daha iyidir, diye cevap verdi Tholomyès.

– Felsefe üzerine tartışıyorduk.

– Peki.

– Sen hangisini tercih edersin: Descartes mı, yoksa Spinoza mı?

– Désaugiers'i, dedi Tholomyès.

Böylece kestirip attıktan sonra, devam etti:

– Yaşamayı kabul ediyorum. Daha saçmalanabileceğine göre, yeryüzünde her şey bitmiş sayılmaz. Ölümsüz tanrılara şükrediyorum. Yalan söylüyoruz, ama gülüyoruz. Tasdik ediyoruz ama şüphe de ediyoruz. Mantıksal kıyastan beklenmedik şeyler fışkırıyor. Bu güzel bir şey. Şu dünyada hâlâ, paradoksun sürprizler dolu kutusunu neşeli neşeli açıp kapatmasını bilen insanlar var. Şu rahat rahat içtiğiniz, hanımefendiler, Mader şarabıdır ve biliniz ki deniz seviyesinden üç yüz on yedi kulaç yükseklikte olan Coural das Freiras şaraphanelerinin ürünüdür! İçerken dikkat! Üç yüz on yedi kulaç! Ve Mösyö Bombarda, fevkalade lokantacı, bu üç yüz on yedi kulacı size dört frank elli santime veriyor!

Fameuil, gene onun sözünü kesti:

– Tholomyès, senin fikirlerin yasadır. En gözde yazarın hangisidir?

– Ber...

– Quin mi?

– Hayır. Choux.

Ve Tholomyès lafını sürdürdü.

– Bombarda'ya şan olsun! Bana bir şarkıcı dansöz bulabilseydi, Éléphantalı Munophis'le bir kibar fahişe getirebilseydi, Chaeronealı Thygelion'la aynı ayarda olurdu! Çünkü ey hanımlar, eski Yunanistan'da da Mısır'da da Bombardalar vardı. Latin yazarı Apuleius'tan öğreniyoruz bunu. Heyhat! Hep aynı şeyler, hiçbir yenilik yok. Yaratıcının yarattığında görülmemiş bir şeye rastlanmıyor! "*Nil sub sole novum*,"[1] der Hz. Süleyman; "*amor omnibus idem*,"[2] der Virgilius ve Aspasia, Perikles'le birlikte Samos donanmasına bindiği gibi, Carabine de Carabin'le birlikte Saint-Cloud kadırgasına atlar. Son bir söz: Aspasia'nın kim olduğunu biliyor musunuz, bayanlar? Kadınların henüz ruh sahibi olmadıkları bir zamanda yaşamış olmasına rağmen, o bir ruhtu; pembeyle kızıl arası, ateş-

1 (Lat.) "Güneşin altında yeni bir şey yok." – e.n.

2 (Lat.) "Aşk, herkes için aynıdır." – e.n.

ten daha yakıcı, şafaktan daha serin bir ruh. Aspasia, kadınlığın iki ucunu kendisinde birleştiren bir yaratıktı; bir tanrıça-fahişeydi: Sokrates artı Manon Lescaut. Aspasia, Prometheus'a belki bir kahpe gerekir diye yaratılmıştı.

Tam o sırada rıhtımın üstünde bir at yere devrilmeseydi, iyice coşmuş olan Tholomyès zor duracaktı. Sarsıntının etkisiyle, araba da hatip de durakaldılar. Pek ağır bir arabaya koşulmuş, Beauceron cinsi yaşlı, sıska, hayvan yüzücülere layık bir kısraktı bu. Bombarda'nın önüne kadar gelen hayvan, bitkin ve ezik bir halde daha fazla gitmeyi reddetti. Olay, kalabalığın toplanmasına yol açtı. Küfreden öfkeli arabacı, lanetli "Seni koca it!" sözünü, hırsla acımasız bir kırbaç darbesi eşliğinde henüz savurmuştu ki, lagar beygir bir daha kalkmamak üzere yere serildi. Sokaktan gelip geçenlerin uğultusu üzerine, Tholomyès'in şen dinleyicileri başlarını çevirdiler. Tholomyès de fırsattan yararlanarak konuşmasını şu hüzünlü dörtlükle bitirdi:

Bu dünyadandı o da çekçeklerle, faytonlarla
Aynıydı kaderi onlarla.
Ve lagar at yaşadı nasıl yaşarsa lagar atlar
Bir koca itin ömrü kadar.

Fantine:

– Zavallı at! diye içini çekti.

Dahlia haykırdı:

– Fantine'e bak, neredeyse atlara yas tutacak! Bu kadar da akılsız olunur mu?

O sırada Favourite, kollarını kavuşturup başını arkaya eğerek, kararlı kararlı Tholomyès'e baktı:

– Hadi bakalım artık! Nerede sürpriz?

– Tamam. Zamanı geldi, diye Tholomyès cevap verdi. Baylar, bu bayanları şaşırtmanın vakti geldi. Bayanlar, bir dakika bizi bekleyin.

Blachevelle:

– Sürpriz bir öpücükle başlıyor, dedi.

Tholomyès:

– Alından, diye ekledi.

Her biri ciddi bir tavırla metresinin alnına bir öpücük kondurdu; sonra dördü de parmaklarını dudaklarının üzerine koyarak sırayla kapıya yöneldiler.

Favourite, çıkarken ellerini çırptı.

– Daha şimdiden pek eğlenceli, dedi.

Fantine:

– Çok geç kalmayın, diye mırıldandı. Sizi bekliyoruz.

IX
ŞENLİĞİN ŞEN SONU

Genç kızlar yalnız kalınca, ikişer ikişer pencerelerin pervazına dirsek dayayıp cıvıldaşmaya, başlarını eğip pencereden pencereye konuşmaya başladılar.

Delikanlıların kol kola Bombarda kabaresinden çıktığını gördüler. Delikanlılar arkalarını dönüp onlara işaretler yaptı ve Champs-Élysée'yi her hafta istila eden tozlu pazar kalabalığı içinde kayboldular.

Fantine:

– Çok geç kalmayın, diye bağırdı.

Zéphine:

– Bize ne getirecekler acaba? dedi.

Dahlia:

– Muhakkak güzel bir şey getirirler, dedi.

Favourite:

– Ben, altından olmasını isterim, diye ekledi.

Çok geçmeden, büyük ağaçların dalları arasından gördükleri su kıyısındaki hareketliliğe daldılar, oyalanıp gittiler. Posta ve yolcu arabalarının hareket saatiydi. O zamanlar güneye ve batıya giden hemen bütün taşıma araçları Champs-Élysée'den geçiyordu. Ekserisi rıhtım boyunca gidip Passy kıyısından çıkardı. Her dakika sarı ve siyah boyalı, ağır yüklerle dolu, kişneyip tepinen atlar koşulu, üstündeki sandıklar, denkler, bavullar yüzünden şeklini kaybetmiş, bir görünüp bir kaybolan başlarla dolu kocaman bir araba zemini çiğneyerek, kaldırım taşlarını çakmağa çevirerek, bir demirci ocağı gibi kıvılcımlar saçıp duman yerine toz çıkararak hışımla

kalabalığın arasına dalıyordu. Bu şamata, genç kızları eğlendiriyordu. Favourite hayret sedaları çıkarıyordu:

– Ne patırtı! Sanırsın ki bir sürü zincir uçuşuyor.

Karaağaçların sık dalları arasından bu arabalardan biri, bir an durup sonra yine dörtnala yoluna devam etti. Fantine buna pek şaştı:

– Garip! dedi. Ben posta arabası hiç durmaz sanırdım.

Favourite omuz silkti:

– Bu Fantine çok tuhaf kız. Demin onu merak edip seyrettim. En basit şeylere bile şaşakalıyor. Diyelim ki ben bir yolcuyum, posta arabasına "Ben ileriye doğru gidiyorum, geçerken beni rıhtımdan alırsınız," diyorum. Araba geçerken beni görüp duruyor ve alıyor. Böyle şeyler her gün olur. Sen hayatı tanımıyorsun, yavrum.

Böyle bir süre daha geçti, birden Favourite uykudan uyanan bir kimse gibi yerinden fırladı:

– E, peki! Hani sürpriz? dedi.

– Sahi ya, dedi Dahlia, ne oldu meşhur sürpriz?

– Çok geç kaldılar! dedi Fantine.

Fantine'in iç geçirmesi henüz bitmişti ki, yemek servisini yapan garson içeri girdi. Elinde mektuba benzer bir şey vardı.

Favourite:

– Nedir o? diye sordu.

Garson cevap verdi:

– Bayların, bayanlara verilmek üzere bıraktıkları bir kâğıt.

– Niçin hemen getirmedin?

– Çünkü baylar bunun ancak bir saat sonra bayanlara verilmesini emrettiler.

Favourite kâğıdı garsonun elinden kaptı. Gerçekten de bir mektuptu bu.

– Hayret! dedi. Adres yok, ama üstünde bakın ne yazıyor: "İŞTE SÜRPRİZ BU!"

Mektubu telaşla açtı ve okudu (okumasını biliyordu):

> Ey bizim sevgililerimiz!
> Bilin ki, bizim ebeveynlerimiz var. Siz ebeveyn nedir pek bilmezsiniz. O çocuksu ve dürüst medeni kanunda buna analar, babalar denir. İşte bu ana-babalar inleyip sızlanıyor, bu ihtiyarlar bizle-

ri çağırıyor, bu iyi adamlarla iyi kadınlar bize müsrif, hovarda çocuklar diyor, geri dönmemizi diliyor, bizim için sofralar donatacaklarını söylüyorlar. Erdemli kişiler olarak onlara itaat ediyoruz. Siz bu satırları okuduğunuz sırada, beş azgın at bizi analarımıza, babalarımıza götürmekte olacak. Bossuet'nin dediği gibi, tüyüyoruz. Gidiyoruz, gittik. Laffitte'in kollarında, Caillard'ın kanatlarında kaçıyoruz. Toulouse arabası bizi uçurumdan kurtarıyor: Uçurumdan, yani sizden, ey bizim güzel yavrularımız! Dolu dizgin, saatte üç fersah hızla. Topluma, göreve, düzene dönüyoruz. Bizim de herkes gibi vali, aile babası, korucu, Danıştay üyesi olmamız ülke çıkarınadır. Bize saygı duyun. Biz, kendimizi feda ediyoruz. Hemen bizim için ağlayın ve yerimize başkalarını bulun. Bu mektup içinizi parçalıyorsa, siz de onu parçalayın. Elveda.

İki yıla yakın zamandır sizleri mutlu ettik. Bize kin beslemeyin.

İmza:

BLACHEVELLE

FAMEUIL

LISTOLIER

FÉLIX THOLOMYÈS

Not: *Yemeğin parası ödenmiştir.*

Dört kız bakıştılar.

Sessizliği ilk bozan Favourite oldu:

– Eh! Ne de olsa güzel bir maskaralık, diye bağırdı.

– Çok tuhaf, dedi Zéphine.

Favourite:

– Bu Blachevelle'in fikri olmalı; âşık oluyorum bu yüzden ona. Tam gitti, ben sevdim. Hikâye bu.

– Hayır, dedi Dahlia, Tholomyès'in fikri bu. Belli oluyor.

– Öyleyse, dedi Favourite, Blachevelle'e ölüm. Yaşasın Tholomyès!

– Yaşasın Tholomyès, diye Dahlia'yla Zéphine bağırdılar.

Ardından da kahkahadan kırıldılar. Fantine de ötekiler gibi güldü.

Bir saat sonra, odasına döndüğü zaman, ağladı. Dediğimiz gibi, bu onun ilk aşkıydı. Kendisini bir kocaya varır gibi vermişti bu Tholomyès'e ve zavallı kızın bir çocuğu vardı karnında.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Emanet Etmek Bazen Terk Etmektir

I
BİR ANNEYE RASTLAYAN ANNE

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde, Paris yakınlarındaki Montfermeil'de, bugün artık bulunmayan çeşitten bir yarı han-yarı ucuz lokanta vardı. Bu lokanta-han, Thénardier adında bir karı koca tarafından işletilmekteydi. Boulanger Sokağı'ndaydı. Kapısının üstünde duvara düzlemesine çakılı bir tahta görülüyordu. Tahtanın üzerinde, iri gümüş yıldızlarıyla yaldızlı kocaman general apoletleri olan bir adamı sırtında taşıyan başka bir adam resmine benzer bir şeyler vardı; kırmızı lekeler kanı gösteriyordu; resmin geri kalan kısmı dumandan ibaretti ve muhtemelen bir savaşı canlandırmaktaydı. Resmin altında şu yazı bulunuyordu: WATERLOO ÇAVUŞUNA.

Bir hanın kapısında duran bir çöp arabasından ya da bir yük arabasından daha doğal bir şey olamaz. Buna rağmen, 1818 yılının bir bahar günü akşamında, Waterloo Çavuşu lokanta-hanı önünde yolu tıkayan taşıt, daha doğrusu taşıt parçası, oradan geçecek bir ressamın muhakkak ki dikkatini çekerdi.

Ormanlık bölgede kereste ve ağaç kütüğü taşımakta kullanılan ağır yük arabalarından birinin ön kısmıydı bu. Bu ön kısım, kolu demirden bir mihverli dingil ve buna takılmış ağır bir araba okuyla bunu taşıyan gayet büyük iki tekerlekten ibaretti. Genel görünü-

müyle bodur, ezici ve biçimsiz bir şeydi. Dev gibi bir topun kundak kısmını andırıyordu. Derin tekerlek izlerinden ibaret yollar tekerlekleri, tekerlek ispitlerini, tekerlek göbeklerini, dingili ve araba okunu ince bir çamur tabakasıyla, katedralleri süslemekte kullanılana benzer sarımtırak çirkin bir badanayla kaplamıştı. Tahta çamurun, demir de pasın altında kayboluyordu. Dingilin altında Golyat gibi bir kürek mahkûmuna yaraşır irilikte bir zincir iki ucundan bağlanmış, sallanıyordu. Bu zincir, taşımakla görevli olduğu kalas ve kütükleri değil de, koşum takımı olabileceği mastodontları, mamut fillerini düşündürüyordu. Onda kürek damını hatırlatan bir hava vardı, ama Kyklopslara, insanüstü varlıklara yaraşır bir kürek damıydı bu ve bir canavardan çözülmüş gibi duruyordu. Homeros ona Polyphemos'u, Shakespeare de Caliban'ı bağlardı.

Ağır bir yük arabasının ön kısmı, sokağın bu noktasında niçin duruyordu? Önce yolu tıkamak, sonra da paslanmasını tamamlamak için. Eski sosyal düzende de bir sürü müessese vardır ki, insan yolda giderken böyle birden karşısına çıkıverir ve orda bulunmalarını gerektiren başkaca bir neden de yoktur.

Zincirin ortası dingilin altında, yere oldukça yakın sarkıyordu ve bu eğrinin üzerinde, o akşam, tıpkı bir salıncak ipinde oturur gibi, çok tatlı bir sarılış içinde birbirlerine sokulup oturmuş iki küçük kız çocuğu vardı. Kızların biri aşağı yukarı iki buçuk yaşında, ötekisi de on sekiz aylıktı. Küçüğü büyüğünün kucağındaydı. Ustaca bağlanmış bir mendil, düşmelerini önlemekteydi. Bir anne, bu korkunç zinciri görmüş ve "Hah! İşte yavrularım için bir oyuncak," demişti.

Zaten iki çocuk da zarif bir şekilde ve biraz özentiyle giydirilmişlerdi ve çok mutlu görünüyorlardı: Demir yığını içinde iki gül gibiydiler, gözlerinde neşe parlaklığı vardı, taze yanakları gülüyordu. Biri kumral, öbürü esmerdi. Saf yüzleri iki sevinçli şaşkınlıktı. O yakınlardaki bir çalılıkta açmış çiçeklerin gelip geçenlere doğru yaydığı kokular, sanki bu çocuklardan geliyordu. On sekiz aylık olanı, sevimli çıplak karnını küçüklüğün masum pervasızlığıyla teşhir ediyordu. Mutlulukla yoğrulmuş, ışığa batırılmış bu iki narin başın üstünde ve çevresindeki devasa ön tekerlek, pastan ka-

rarmış, birbirine karışmış dehşetengiz vahşi eğriler ve açılar halinde, bir mağara ağzı gibi yuvarlanıyordu. Birkaç adım ötede, han kapısının eşiğine çömelmiş olan ana, uzun bir ip vasıtasıyla iki çocuğu sallamaktaydı. Her ne kadar pek cana yakın tavırlı bir kadın değildiyse de, şu anki hali dokunaklıydı. Analığa özgü hem hayvani hem de semavi ifadeyle, bir kaza ihtimaline karşı gözlerini çocuklardan ayırmıyordu. Çirkin halkalar her gidiş gelişte bir öfke çığlığına benzer, kulak tırmalayan bir gıcırtı çıkartıyor; küçük kızlar zevkle kendilerinden geçiyorlardı. Batan güneş de bu sevince katılıyordu. Hiçbir şey, bu devler zincirinden iki çocuk meleğe salıncak iskemlesi yapan tesadüfün cilvesi kadar sevimli olamazdı.

Ana bir yandan iki küçük yavrusunu sallıyor, bir yandan da ayarsız bir sesle o zamanlar pek ünlü olan duygulu bir şarkıyı söylüyordu:

Gerekli diyordu bir savaşçı...

Şarkısı ve kızlarını seyre dalmış olması, sokakta olup bitenleri işitmesini ve görmesini engelliyordu.

Oysa şarkının ilk kıtasına başladığı sırada, yanına birisi yaklaşmıştı. Birden kulağının dibinde bir sesin:

– Pek güzel iki çocuğunuz var madam, dediğini duydu.

– Güzel ve tatlı Imogine'e... diye cevap verdi anne, şarkısına devam ederek.

Sonra başını çevirdi. Birkaç adım önünde bir kadın duruyordu. Bu kadının da kucağında bir çocuk vardı.

Kadın ayrıca, oldukça ağır görünen, epey büyük bir yol çantası taşıyordu.

Bu kadının çocuğu, görülebilecek en tanrısal varlıklardan biriydi. İki-üç yaşlarında bir kızdı bu. Giyim kuşam zarafetinde, öbür iki küçükle yarışabilirdi. İyi cins bezden bir yakalığı, zıbınında kurdeleler ve başlığında danteller vardı. Kalkık etekliğinin kırması arasından beyaz, tombul ve tıkız baldırı görülüyordu. Nefis bir pembeliği vardı ve çok sağlıklıydı. Bu güzel küçük kız insana, yanaklarının elmalarını ısırmak arzusu veriyordu. Gözlerine söylenecek söz yoktu; olsa olsa çok iri oldukları söylenebilirdi. Şahane kirpikleri vardı. Uyuyordu.

Yaşına özgü mutlak güven duygusu içinde uyuyordu. Annelerin kolları şefkatten yoğrulmuştur, çocuklar da orada derin derin uyurlar.

Anneye gelince, fakir ve mahzun görünüşlüydü. Yeniden köylüleşmeye yönelen bir işçi kadın kılığı vardı üstünde. Gençti. Güzel miydi? Belki, fakat bu kılık içinde güzel görünmüyordu. Sarı bir perçemi dışarıya fırlamış olan saçları çok gür gibiydi, ama rahibe başlığını andıran çirkin, dar, sıkı, çeneden bağlı bir başlığın altında ciddiyetle kayboluyordu. Güzel dişleri olanların gülünce dişleri görünür, ama o hiç gülmüyordu. Gözleri uzun zamandan beri kuru kalmamışa benziyordu. Solgundu, pek bitkin ve hasta bir hali vardı; yavrusunu kendi emzirmiş analara özgü bir edayla kucağında uyuyan kızına bakıyordu. Harp malullerinin kullandıkları mendillere benzer, boyun atkısı gibi katlanmış geniş mavi bir mendil göğsünü sıkıca kapatıyordu. Güneş yanığı elleri çillerle kaplıydı. İşaret parmağı iğne kullanmaktan sertleşmiş, delik deşik olmuştu. Sırtında kaba yünlü kumaştan bir pelerin, bezden bir elbise, ayağında kaba ayakkabılar vardı.

Fantine'di bu. Tanınması güç bir haldeydi. Fakat dikkatle incelendiğinde, eski güzelliğini hâlâ koruduğu görülebilirdi. Bir alay başlangıcına benzeyen kederli bir çizgi, sağ yanağını kırıştırıyordu. Elbisesine gelince, neşeden, çılgınlıktan, müzikten yapılmışa benzeyen, şevk ve taşkınlık dolu, leylak kokulu o muslinden ve kurdelelerden ibaret olan elbise, güneş ışığında elmas gibi ışıldayan, parlak, güzel kırağı taneleri gibi kaybolup gitmişti, kırağının eriyip dalları simsiyah bırakması gibi.

"Güzel maskaralık"ın üstünden on ay geçmişti. Neler oldu bu on ay içinde? Tahmin edilebilir.

Terk edilişten sonra, para sıkıntısı baş göstermişti. Fantine Favourite'i, Zéphine'i, Dahlia'yı hemencecik gözden kaybetmişti. Erkeklerden yana kopan bağ, kadınlardan yana da çözülmüştü. Evvelce dost oldukları on beş gün sonra kendilerine söylense, herhalde buna pek şaşarlardı. Artık dostluğun varlık nedeni kalmamıştı. Bir başına kalmıştı Fantine. Çocuğun babası gidince –ne yazık ki bu gibi ayrılıklarda geri dönüş yoktur– Fantine, daha az çalışma alışkanlığı ve daha çok eğlence zevkiyle, kendisini tam bir

yalnızlık içinde buldu. Tholomyès'le olan ilişkisi yüzünden bildiği küçük mesleği hor görmüş, iş yaptığı yerleri ihmal etmişti; artık bu yerler kendisi için kapanmıştı. Hiçbir geçim kaynağı yoktu. Fantine ancak okumayı biliyor, yazmayı bilmiyordu; çocukluğunda ona sadece imzasını atmayı öğretmişlerdi. Bir arzuhalci aracılığıyla Tholomyès'e bir mektup yazdı, arkadan bir ikincisini, bir üçüncüsünü yazdı. Tholomyès hiçbirisine cevap vermedi. Bir gün Fantine, dedikoducu kadınların kızına bakarak, "Böyle çocukları kim ciddiye alır! Böylelerine omuz silkip geçerler!" dediklerini duydu. Çocuğuna omuz silkip geçen, masum bir varlığı ciddiye almayan Tholomyès'i düşündü. Kalbi bu adama karşı karanlık duygularla doldu. Ama ne yapabilirdi? Kime başvuracağını bilemiyordu. Bir hata işlemişti ama yaradılışı, hatırlanacağı gibi, iffetli ve erdemliydi. Sefalete düşmek, daha betere doğru kaymak üzere olduğunu belli belirsiz hissediyordu. Cesaretli olmak gerekiyordu; oldu ve sımsıkı durdu. Aklına, doğduğu şehir olan Montreuil-sur-Mer'e dönmek geldi. Belki orada onu bir tanıyan çıkar, kendisine bir iş verirdi. Evet, ama hatasını gizlemesi gerekti. O zaman, birincisinden de acı bir ayrılığa daha katlanması gerekebileceğini belli belirsiz bir şekilde fark etti. Kalbi daraldı, sıkıştı, fakat kararını verdi. İleride görüleceği gibi Fantine, hayata karşı korkunç bir cesarete sahipti. Daha şimdiden süsünden püsünden kahramanca vazgeçmiş, sırtına bez elbiseler giymiş, bütün ipeklilerini, kumaşlarını, kurdelelerini, dantellerini, tek gururu –tek ve kutsal gururu– olan kızının üstüne başına yapmıştı. Elinde avucunda bulunan her şeyi sattı. Bu satış ona aşağı yukarı iki yüz frank getirdi. Ufak tefek borçlarını ödedikten sonra elinde ancak seksen frank kadar bir şey kaldı. Güzel bir ilkbahar sabahı, çocuğunu sırtında taşıyarak Paris'ten ayrılırken yirmi iki yaşındaydı. İkisinin geçtiğini bir gören olsa, onlara acırdı. Bu kadının dünyadaki tek varlığı bu çocuk ve bu çocuğun dünyadaki tek varlığı bu kadındı. Fantine kızını kendisi emzirmiş, bu yüzden göğsü yorgun düşmüştü; biraz öksürüyordu.

Mösyö Félix Tholomyès'ten söz etmek fırsatını bir daha bulamayacağız. Yalnız şunu söylemekle yetinelim: Yirmi yıl sonra, Kral Louis-Philippe devrinde, bir taşra şehrinde nüfuzlu ve zengin bir

dava vekili, akıllı uslu bir seçmen ve müsamahasız bir jüri üyesiydi ve de her zamanki gibi zevkine düşkündü.

Fantine, o zamanlar "Paris civarının küçük arabaları" denilen arabalarda fersah başına üç dört metelik ödeyerek ve dinlenmek için aralıklı bir şekilde yol alarak, gün ortasına doğru Montfermeil'e, Boulanger Sokağı'na varmış bulunuyordu.

Thénardier hanının önünden geçerken, ucube salıncaklarında sevinç içinde sallanan iki küçük kız, onda şaşkınca bir hayranlık uyandırmış, bu zevkli manzara karşısında duraksamasına sebep olmuştu.

Büyüleyici güzellikler vardır. Bu iki küçük kız da bu ana üzerinde büyüleyici bir güzellik etkisi yarattı. Fantine, duygulanmış bir halde çocukları seyrediyordu. Meleklerin varlığı cennetin habercisidir. Bu hanın üstünde, ilahi takdirin "Burası!" diyen esrarlı işaretini görür gibi oldu. Bu iki küçük kız, besbelli ki mutluydular. Onlara bakıyor, onları hayranlıkla seyrediyordu. O kadar duygulanmıştı ki, çocukların anası şarkısının iki mısrası arasında soluk almak için durduğunda, yukarıda okuduğumuz şu sözü söylemekten kendisini alamamıştı:

– Pek güzel iki çocuğunuz var, Madam.

En yırtıcı yaratıklar bile yavruları okşandığı zaman yumuşarlar.

Ana başını kaldırıp teşekkür etti ve yolcuyu kapının yanındaki sıraya oturttu. Kendisi eşikte oturuyordu. İki kadın sohbet etmeye başladılar.

– Adım Madam Thénardier'dir, dedi iki küçüğün anası. Bu hanı işletiyoruz.

Sonra kendisini şarkısına vererek dişleri arasından mırıldanmaya devam etti:

Gerekli, çünkü ben şövalyeyim
İşte gidiyorum Filistin'e.

Bu Madam Thénardier kızıl saçlı, etine dolgun, iri kemikli bir kadındı: Bütün sevimsizliğiyle asker tipli bir kadın. Tuhaf olan, okuduğu romanlardan alınma özentili bir romantik havası olmasıydı. Yapmacık tavırlı erkeksi bir kadındı. Meyhaneci kadın düşüncesi üzerine iplik iplik sarılan eski romanların böyle etkileri

olur. Henüz gençti; otuz yaşında ya var ya yoktu. Çömelmiş oturan bu kadın eğer ayakta dursaydı, panayırlarda gösterilmeye değer uzun boyu ve kocaman seyyar bir heykel gibi geniş yapısıyla, belki yolcumuzu daha başlangıçtan ürkütür, güvenini sarsar ve ilerde anlatacaklarımızın meydana gelmesini önlerdi. Bir kimsenin ayakta duracak yerde oturması: Kaderler nelere bağlı?

Yolcu, hayat hikâyesini anlattı, ama biraz değiştirerek...

İşçiydi, kocası ölmüştü. Paris'te iş bulamadığı için, iş bulmaya başka yere, memleketine gidiyordu; Paris'ten hemen o sabah, yaya olarak ayrılmıştı; kucağında çocuğunu taşıdığı için yorulmuş, yolda rastladığı Villemomble arabasına binmişti; Villemomble'dan Montfermeil'e kadar yaya gelmişti, küçük de biraz yürümüştü, ama çok değil, daha pek minik olduğundan onu tekrar kucağına almak zorunda kalmıştı ve yavrucak uyuyakalmıştı.

Bu son sözünden sonra, kızına sevgi dolu bir öpücük kondurdu. Çocuk uyandı, gözlerini açtı: Annesininki gibi büyük, mavi gözlerdi bunlar. Baktı, ama neye? Hiçbir şeye, her şeye... Bizim erdemlerimizin alacakaranlığı karşısında, küçük çocukların ışıklı masumiyetlerinin bir muamması olan o ciddi ve bazen de seri tavırla baktı. Denilebilir ki çocuklar, kendilerinin melek olduklarını hisseder ve bizim de insan olduğumuzu bilirler. Sonra çocuk gülmeye başladı ve her ne kadar annesi tutmaya çalıştıysa da, koşmak isteyen bir küçük varlığın zapt edilmez enerjisiyle kayıp yere indi. Birden salıncaklarında oturan öbür iki çocuğu gördü, yerinde kalakaldı ve hayranlık ifadesi olarak dilini çıkardı.

Thénardier Ana kızlarını çözdü, salıncaktan indirdi:

– Hadi üçünüz oynayın bakalım, dedi.

O yaşlarda çabuk alışılır. Bir dakika sonra, küçük Thénardierler yeni gelenle toprakta delikler açarak, sonsuz bir zevkle oynuyorlardı.

Bu yeni gelen pek neşeliydi. Annenin iyiliği yavrunun neşesinden okunur. Küçücük bir odun parçası yakalamış, ona küvet vazifesi gördürerek içine ancak bir sinek girebilecek büyüklükte bir çukuru gayretli gayretli kazıyordu. Bir mezar kazıcının işi bile bir çocuk tarafından yapıldığında insanı güldürür.

İki kadın sohbete devam ediyorlardı:

– Sizin miniğin adı ne?

– Cosette.

Cosette, ama biz Euphrasie diye okuyoruz. Küçüğün adı Euphrasie'ydi. Fakat annesi, annelerin ve halkın o müşfik, o zarif içgüdüsüyle Euphrasie'yi Cosette yapmıştı. Öyle ki halk da aynı şekilde Josefa'yı Pepita'ya, Françoise'ı da Sillette'e çevirir. Etimolojistlerin bilimini bozan, rahatsız eden bir türetme cinsidir bu. Biz Théodore'u Gnon yapmayı başaran bir büyükanne tanımıştık.

– Kaç yaşında?

– Üçüne basacak.

– Benim ilk çocuğum gibi.

O sırada üç küçük kız, derin bir endişe ve bahtiyarlık yumağı halinde toplanmışlardı: Bir olay olmuştu, topraktan kocaman bir solucan çıkmıştı; hem korkuyor hem de hazla kendilerinden geçiyorlardı.

Işıltılı alınları birbirlerine dokunuyordu: Bir halenin içindeki üç baş gibiydiler.

Thénardier Ana:

– Çocuklar birbirleriyle ne de çabuk anlaşırlar! diye bağırdı. Şunlara bakın, gören üç kardeş olduklarına yemin eder.

Bu söz, belki de öbür ananın beklediği kıvılcım oldu. Thénardier Kadın'ın elini yakaladı, gözünü gözünden ayırmadan baktı ve ona:

– Çocuğuma bakmayı kabul eder misiniz? dedi.

Thénardier Kadın ne kabul ne de ret anlamına gelen şaşkınlık hareketlerinden birini yaptı. Cosette'in annesi devam etti:

– Görüyorsunuz, kızımı memlekete götürebilecek durumda değilim. İş buna elvermez. Bir çocukla girecek bir yer bulmaya imkân yoktur. Bu memlekette insanlar öyle gülünç ki! Sizin hanınızın önünden beni Tanrı geçirdi. Yavrularınızı bu kadar güzel, bu kadar temiz, bu kadar mutlu görmek beni şaşırttı. İçimden, "İşte, iyi bir anne," dedim. Tamam, üç kız kardeş olurlar. Hem sonra çok sürmez, dönerim. Çocuğuma bakmayı kabul eder misiniz?

– Düşünmek gerek, dedi Thénardier Kadın.

– Ayda altı frank veririm.

Sözün burasında, lokantanın içinden bir erkek sesi bağırdı:

– Yedi franktan aşağı olmaz. Altı aylık da peşin.

– Altı kere yedi, kırk iki yapar, dedi Thénardier Kadın.

– Veririm, dedi anne.

Erkek sesi ekledi:

– İlk masraflar için de ayrıca on beş frank.

– Hepsi elli yedi frank, dedi Madam Thénardier.

Bu rakamlar arasında bir yandan da belli belirsiz şarkısını mırıldanıyordu:

Gerekli, diyordu bir savaşçı.

– Veririm, dedi anne, seksen frankım var. Memlekete gitmeme yetecek kadar kalır bana da. Yaya gitmek şartıyla. Orada para kazanır, biraz biriktirince de sevgili yavrumu almaya gelirim.

Erkek sesi yeniden duyuldu:

– Küçüğün bohçası var mı?

– Kocam bu, dedi Thénardier Kadın.

– Elbette bir bohçası var zavallı hazinemin. Kocanız olduğunu anlamıştım. Hem de zengin bir bohça! Tıklım tıklım dolu bir bohça; her şey düzineyle, bir hanımefendi gibi ipekli entariler. Burada, yol çantamın içinde.

Erkek sesi hemen ekledi:

– Onu da vermeniz gerekecek,

– Elbette vereceğim! dedi anne. Kızımı çırılçıplak bırakacak değilim!

Lokanta-han sahibinin yüzü göründü.

– İyi öyleyse, dedi.

Pazarlık tamamlandı. Anne, geceyi handa geçirdi, parasını verdi, çocuğunu bıraktı; içinden çocuğun bohçası çıkınca şişkinliği azalıp artık hafiflemiş olan yol çantasını kapattı ve ertesi sabah, yakında dönmeyi düşünerek yola çıktı. Bu gibi ayrılıklar sakin sakin hazırlanır, ama umutsuzluk kaynağıdırlar!

Thénardierlerin bir komşusu, bu anneye yolda giderken rastladı ve dönüşünde şöyle dedi:

– Demin sokakta ağlayan bir kadın gördüm, içim parçalandı.

Cosette'in annesi gidince, adam kadına:

– Bu para benim, yarın vadesi gelen yüz on franklık senedimi ödememi sağlayacak. Biliyor musun, az daha icra memuruy-

la protesto kapıma dayanacaktı. Senin küçüklerle iyi bir fare kapanı kurdum.

– Ondan şüphem yok, dedi kadın.

II
İKİ ŞÜPHELİ SİMANIN İLK TASLAĞI

Yakalanan fare pek çelimsizdi, ama kedi zayıf bir fareden de hoşnut kalır.

Kimdi bu Thénardierler?

Şimdi bu kısımda birkaç söz söyleyelim. Krokiyi daha sonra tamamlarız.

Bu yaratıklar, yükselen kaba insanlarla düşen akıllı insanlardan meydana gelen, kökü belirsiz bir sınıftandılar. Bu, orta denen sınıfla aşağı denen sınıf arasında bulunan ve ikincisinin bazı kusurlarıyla birincisinin hemen bütün kötülüklerini nefsinde toplayan, ama ne işçinin yiğitçe atılımlarından ne de burjuvanın dürüst düzeninden nasibi olan bir sınıftır.

Bunlar, bazen karanlık bir ateş tesadüfen yüreklerini ısıtsa bile, kolayca canavarlaşan cüce yaratıklardandılar. Kadının esasında kabalık, erkeğin mayasında kopukluk vardı. Her ikisi de kötülük yolunda kaydedilecek çirkin ilerleyişlere yüksek derecede eğilimliydiler. Bazı kabuklu deniz hayvanları gibi ruhlar vardır ki, sürekli olarak karanlıklara doğru çekilir, hayatta ileri gidecek yerde geri geri gider, edindikleri tecrübeleri biçimsizliklerini arttırmakta kullanır, durmadan daha da kötüleşir ve gittikçe daha çok karaya bulanırlar. Bu adamla bu kadın, işte bu ruhlardandılar.

Özellikle Thénardier, bir fizyonomi uzmanı için endişe vericiydi. Bazı insanların yüzüne bakmak, onlardan kuşkulanmak için yeterlidir, çünkü iki uçlarının da karanlık olduğu hissedilir. Bu insanlar, arkalarına doğru kuşkulu, önlerine doğru tehditkârdırlar. Onlarda bilinmez bir taraf vardır. Ne yaptıklarını ne de yapacaklarını bilebiliriz. Bakışlarındaki karanlık onları ele verir. Ancak söyledikleri bir sözü işiterek ya da yaptıkları bir hareketi görerek, geçmişlerindeki karanlık sırları ve geleceklerine ait karanlık muammaları kestirebiliriz.

Bu Thénardier, dediğine bakılacak olursa bir vakitler askermiş. Çavuş olduğunu söylüyordu. Muhtemelen 1815 seferine katılmış, hatta söylentiye göre oldukça da yiğitlik göstermişti. İşin aslını daha sonra anlayacağız. Lokanta-hanın tabelası, kahramanlıklarından birine bir işaretti. O tabelayı kendisi boyamıştı, çünkü her şeyi, her kötülüğü yapmayı biraz bilirdi.

Devir, antik klasik romanın, "Clélie" aşamasını geride bırakıp artık sadece "Lodoïska" olduğu devirdi. Hâlâ asildi, ama gittikçe avamlaşıyordu: Matmazel de Scudéri'den Madam Bournon-Malarme'a, Madam de Lafayette'ten Madam Barthélemy-Hadot'ya düşmüş Paris kapıcı kadınlarının seven ruhlarında yangınlar çıkarmakta, hatta banliyölerde de oldukça tahribat yaratmaktaydı. Madam Thénardier, tam da bu çeşit kitapları okuyacak kafadaydı; onlarla besleniyor, beyin namına sahip olduğu şeyi onlarda boğuyordu. Bu ona ilk gençliğinde, hatta daha sonrasında bile, kocasının yanında bir çeşit düşünceli hal veriyordu. Kocasıysa belli derinliği olan bir külhani, gramer bilecek kadar okumuş bir sefihti; aynı zamanda hem kaba hem inceydi, ama hissiyat sahasında Pigault-Lebrun'u ve kendi özel diliyle söylediği gibi, "seksle ilgili her şeyi" okuyan kusursuz, katıksız bir ahmaktı. Karısı kendisinden on iki-on beş yaş kadar küçüktü. Daha sonraları, romantikçe dağılıp dökülmüş saçlar kırlaşmaya başlayıp Paméla'dan ortaya efsanenin hırçın ve öfkeli kadını Mégère çıktığında Madam Thénardier, saçma romanları lezzetle yutmuş iriyarı, kötü bir kadından başka bir şey değildi. Bu nedenle, birtakım saçma sapan şeyler okunur da cezasız kalınamaz. Nitekim sonunda büyük kızının adı Éponine oldu; küçük kızına gelince, zavallı yavrucak az kalsın Gulnare adını alacaktı, bereket versin Ducray-Duminil'in bir romanının yol açtığı, nedeni bilinmez bir fikir değişikliği sayesinde Azelma adını almakla kaldı.

Bu arada şunu da belirtelim ki, anlatmakta olduğumuz ve adına "vaftiz adlarında anarşi devri" diyebileceğimiz bu garip devirde, her şey komik ve yüzeysel değildir. Belirttiğimiz romanesk unsurun yanı sıra, toplumsal bir belirti de var: Günümüzde sığırtmaç bir oğlanın Arthur, Alfred ya da Alphonse adını taşıması ve bir vikontun adının da –eğer hâlâ vikontlar varsa– Thomas, Pierre ya da

Jacques olması ender rastlanan bir şey sayılmaz. "Zarif" olan adı halka, köylü adını da aristokrata konduran bu yer değiştirme, bir eşitlik dalgasından başka bir şey değildir. Yenilik rüzgârının sızıp geçme gücü, her yerde olduğu gibi burada da kendisini gösteriyor. Bu gözle görülür uygunsuzluğun altında, büyük ve derin bir şey yatmaktadır: Fransız Devrimi.

III
TARLA KUŞU

Başarılı ve refahlı olmak için kötü olmak yetmez. Lokanta-hanın işleri iyi gitmiyordu.

Yolcu kadının elli yedi frankı sayesinde Thénardier, protestoyu önleyip imzasının şerefini kurtarabilmişti. Ertesi ay yine paraya ihtiyaçları oldu. Kadın, Paris'e gidip Cosette'in bohçasını Rehin Sandığı'na, altmış frank karşılığında rehine bıraktı. Bu para da tükenince, Thénardierler küçük kızı, artık sırf iyilik olsun diye yanlarında tuttukları bir çocuk olarak görmeye alıştılar ve ona göre davranmaya başladılar. Artık bohçası da olmadığına göre, onu küçük Thénardierlerin eski eteklikleri, eski gömlekleriyle, yani pılı pırtılarla giydirdiler. Onu kuşların artıklarıyla, köpekten biraz daha iyi, kediden biraz daha kötü besler oldular. Kediyle köpek zaten onun her zamanki sofra arkadaşlarıydı. Cosette, masanın altında onlarla birlikte, onlarınkine benzer bir tahta çanakta yemek yiyordu.

İleride göreceğimiz gibi, Montreuil-sur-Mer'e yerleşen annesi, çocuğundan haber almak için her ay mektup yazıyor, daha doğrusu yazdırıyordu. Thénardierler hep aynı şekilde yanıtlıyorlardı: "Cosette fevkalade iyidir."

İlk altı ay geçtikten sonra anne, yedinci ay için yedi frank yolladı ve aksatmadan her ay aynı parayı göndermeye devam etti. Yıl sonu daha gelmemişti ki Thénardier, "Sanki bize büyük bir lütufta bulunuyor! Bu yedi frankla ne yapmamızı istiyor yani!" dedi ve mektup yazıp on iki frank istedi. Çocuğunun mutlu olduğuna ve iyi geliştiğine inandırdıkları anne, bu isteğe boyun eğdi ve on iki frank göndermeye başladı.

Bazı yaratılıştakiler, nefret etmeden sevemezler. Thénardier

Ana, iki öz kızını ihtirasla seviyordu. Bu yüzden yabancı kızdan nefret etti. Bu ana sevgisinin çirkin yanları olabileceğini düşünmek üzücüdür. Cosette onun evinde pek ufak bir yer kapladığı halde, kadına bu yer sanki kendi çocuklarından alınmış gibi, bu küçük kız sanki kendi kızlarının teneffüs ettiği havayı azaltıyormuş gibi geliyordu. Bu kadının aynı çeşitten başka birçok kadın gibi, her gün doyurulması gereken bir miktar okşama arzusuyla bir miktar dayak atma ve küfretme arzusu vardı. Elinin altında Cosette bulunmasaydı, hiç kuşkusuz kendi kızları, tapılırcasına sevilmelerine rağmen, bu arzuların hepsinin kendi üzerlerinde tatmin edildiğini göreceklerdi. Bu yabancı kız, dayakları kendi üzerine çevirerek onlara bir hizmette bulundu. Böylece kadının kızlarına sadece okşamalar kaldı. Cosette, hiçbir hareket yapmıyordu ki şiddetli ve hak edilmemiş cezalar başından bir dolu sağanağı gibi yağmasın. Ne bu dünyadan ne de Tanrı'dan bir şey anlayan, durmadan cezalandırılan, azarlanan, tartaklanan, dövülen ve çevresinde kendisi gibi iki küçük yaratığın bir şafak aydınlığı içinde yaşadığını gören tatlı, zayıf varlık.

Thénardier Kadın, Cosette'e karşı zalimce davrandığından, Éponine'le Azelma da zalimleştiler. O yaştaki çocuklar analarının kopyasıdırlar. Yalnız çapları daha küçüktür, o kadar. Bir yıl, arkadan bir yıl daha geçti. Köyde herkes:

– Bu Thénardierler iyi insanlar. Zengin olmadıkları halde, evlerine bırakılan zavallı bir çocuğu yetiştiriyorlar! diyordu.

Annesi Cosette'i unuttu sanıyorlardı.

Bu arada, çocuğun belki de gayri meşru olduğunu ve annesinin bunu açıkça söyleyemeyeceğini kim bilir hangi karanlık yoldan öğrenen Thénardier, ayda on beş frank istedi. "Yaratığın" büyüdüğünü ve "yediğini" söylüyor, onu geri göndermekle tehdit ediyordu. "Canımı sıkmasın!" diye bağırıyordu, "yoksa veledini tuttuğum gibi o sözüm ona gizli işlerinin ortasına fırlatıveririm. Bana zam gerek." Anne, on beş frank gönderdi.

Yıldan yıla çocuk da, sefaleti de büyüdü.

Cosette pek küçükken, öbür iki çocuğun günah keçisiydi. Biraz serpilmeye başlayınca, yani daha beş yaşına bile basmadan, evin hizmetçisi oldu.

Beş yaşında! Doğru olamaz bu. Ne yazık ki, doğru! Toplumun içinde acı, her yaşta başlıyor. Daha pek yakında, Dumolard adında birinin davasına tanık olmadık mı? Haydut olan bu öksüz ve yetim, resmî belgelerin söylediğine göre dünyada kimsesi olmadığından, daha beş yaşındayken "yaşamak için çalışmakta ve çalmaktaydı."

Cosette'e iş yaptırdılar; odaları, avluyu, sokağı süpürttüler, bulaşık yıkattılar, hatta yük bile taşıttılar. Montreuil-sur-Mer'de olan anne, para ödemekte güçlük çekmeye başladığından, Thénardierler böyle davranmakta kendilerini büsbütün haklı görüyorlardı. Hatta birkaç ay hiç para ödenmedi.

Eğer anne, bu üç yılın sonunda Montfermeil'e yeniden gelseydi, çocuğunu hiç mi hiç tanıyamazdı. Bu eve gelişinde güzel mi güzel, taze mi taze olan Cosette, şimdi sıpsıska, sapsarıydı. Hal ve tavrında tuhaf bir endişe seziliyordu. "Sinsi!" diyordu Thénardierler.

Haksızlık onu hırçınlaştırmış, sefalet çirkinleştirmişti. Geriye bir güzel gözleri kalmıştı. Onlar da görenlere acı veriyordu, çünkü iri olduklarından onlarda daha büyük miktarda keder görür gibi oluyorlardı.

Daha altı yaşında bile olmayan bu zavallı çocuğu, kışın delik deşik eski paçavralar içinde, küçük kızarmış ellerinde kocaman bir süpürge, iri gözlerinde bir damla gözyaşı olduğu halde, henüz gün doğmadan sokağı süpürür görmek yürek parçalayıcı bir şeydi.

Memlekette ona Tarla Kuşu adını takmışlardı. Benzetmeleri seven halk, bir kuş kadar küçük olan, titreyen, ürken, ürperen, evde ve köyde her sabah herkesten önce uyanan, daima şafaktan önce sokakta, tarlalarda bulunan bu küçük varlığa bu ismi vermekten hoşlanmıştı.

Ne var ki, zavallı Tarla Kuşu hiç şakımıyordu.

İniş

I
KARA İNCİK BONCUKÇULUKTA BİR İLERLEMENİN HİKÂYESİ

Montfermeillilerin dediğine göre, çocuğunu bırakıp gitmiş olan bu anneye acaba ne olmuştu? Neredeydi? Ne yapıyordu?

Küçük Cosette'ini Thénardierlere bıraktıktan sonra, yoluna devam ederek Montreuil-sur-Mer'e gelmişti. Hatırlanacağı gibi, yıl 1818'di.

Fantine, kendi ilinden uzaklaşalı on yıl kadar olmuştu. Montreuil-sur-Mer'in görünüşü değişmişti. Fantine sefaletten sefalete inerken, doğduğu şehir gelişip serpilmişti.

Aşağı yukarı iki yıl önce, küçük memleketler için büyük sayılan endüstri olaylarından biri cereyan etmişti burada.

Bu önemli bir nokta olduğundan, daha ayrıntılı biçimde anlatmayı, daha doğrusu altını çizmeyi faydalı buluyoruz.

Hatırlanmayacak kadar eski zamanlardan beri, Montreuil-sur-Mer'in kendine özgü bir sanayisi vardı: İngiliz kara kehribarıyla Alman kara boncuklarının taklidi özel bir sanayi. Hammaddelerin pahalı oluşu ve bunun işçiliği de etkilemesi yüzünden bu endüstri hep olduğu yerde kalmış, gelişmemişti. Fantine Montreuil-sur-Mer'e geri döndüğü sıralar, bu "kara mallar"ın imalinde hiç duyulmadık bir değişiklik meydana gelmişti. 1815 yılının sonlarına doğ-

ru bir adam, meçhul bir kişi şehre gelip yerleşmiş ve söz konusu imalatta reçinenin yerine gomalak ve özellikle de bileziklerde, iki ucu kaynaklanmış sac halka yerine iki ucu sadece birbirine yaklaştırılmış sac halka kullanmak fikrini ortaya atmıştı.

Bu küçücük değişiklik bir devrim yaratmıştı. Gerçekten de bu küçücük değişiklik, hammadde fiyatını büyük ölçüde azaltmış ve bu da, ilk önce el emeğinin fiyatını arttırarak memleketin yararına olmuş; ikincisi, tüketicinin yararına olarak imalatı daha da iyileştirmiş; üçüncüsü de, imalatçının yararına olarak kârı üç misli artırmakla birlikte, malı daha ucuza satmak imkânını sağlamıştı.

Böylece bir fikirden üç sonuç meydana çıkmıştı.

Bu usulün yaratıcısı, üç yıla kalmadan zengin olmuştu. İyi bir şeydi bu, ama çevresini de zengin etmişti ki bu daha da iyiydi. Adam ilin yabancısıydı. Aslı esası hakkında kimse bir şey bilmiyor, ortaya çıkışı hakkındaysa az şey biliniyordu.

Şehre pek az bir parayla, en çok birkaç yüz frankla geldiği söyleniyordu.

İcatçı bir fikrin hizmetine verilen ve düzenle, düşünceyle beslenen bu küçük sermayeden o, hem kendi servetini hem de bütün memleketin servetini çıkarmıştı.

Montreuil-sur-Mer'e geldiğinde kılık kıyafeti, hali tavrı, konuşması bir işçininki gibiydi.

Söylentiye göre, bir aralık ayında akşamüzeri, çantası sırtında, budaklı sopası elinde, bilinmeyen bir kimse olarak küçük Montreuil-sur-Mer şehrine girdiği gün, belediye dairesinde büyük bir yangın patlak vermiş bulunuyordu. Bu adam alevlerin içine dalmış ve kendi hayatını tehlikeye atarak iki çocuğu ölümden kurtarmıştı. Tesadüf eseri jandarma yüzbaşısının çocuklarıydı bunlar. Bunun için adamın kimlik kâğıdını sormak kimsenin aklına gelmemişti. Adı, ondan sonra öğrenilmişti: "Madeleine Baba."

II
MADELEINE

Elli yaşlarında bir adamdı bu; düşünceli bir hali vardı ve iyi yürekliydi. Hakkında bütün söylenilebilecek şey bundan ibaretti.

Onun hayran olunacak bir maharetle ıslah ettiği bu endüstrinin hızla gelişmesi sayesinde Montreuil-sur-Mer, önemli bir iş merkezi olmuştu. Kara kehribarı çok kullanan İspanya, her yıl muazzam siparişler veriyordu. Bu ticaret işinde Montreuil-sur-Mer, neredeyse Londra'yla Berlin'e rakip hale gelmişti. Madeleine Baba'nın kazancı öylesine artmıştı ki, ikinci yıl büyük bir fabrika inşa ettirebilmişti. Fabrikada biri erkek işçiler, öbürü kadın işçiler için olmak üzere iki geniş atölye bulunuyordu. Aç kalan herhangi bir kimse, iş ve ekmek bulacağından emin olarak buraya başvurabilirdi. Madeleine Baba'nın erkeklerden istediği iyi niyet, kadınlardan istediği de temiz ahlaktı; ayrıca hepsinden doğruluk ve dürüstlük istiyordu. Kadınlarla erkekleri ayrı bulundurmak, böylece kızlarla kadınların uslu kalabilmelerini sağlamak için atölyeleri ayırmıştı. Bu noktada çok katıydı. Hemen hiç hoş görmediği tek konu buydu. Böyle sert davranmakta şunun için de gayet haklıydı: Montreuil-sur-Mer bir askerî garnizon şehri olduğundan, baştan çıkma ihtimalleri boldu. Kısacası gelişi bir nimet, orada bulunuşu bir İlahi Takdirdi. Madeleine Baba gelmeden önce memlekette her şey sürünüyor, dökülüyordu; şimdiyse, her şey sağlıklı çalışma hayatıyla canlanmış yaşamaktaydı. Hummalı bir gidiş geliş her şeye sıcaklık veriyor, her yere nüfuz ediyordu. İşsizlik ve sefalet nedir, bilinmez olmuştu. En kara talihli de olsa içinde biraz para bulunmayan cep, en yoksul da olsa içinde biraz neşe bulunmayan kulübe kalmamıştı.

Madeleine Baba herkesi işe alıyordu. Gerekli kıldığı tek bir şey vardı: Namuslu erkek olun! Namuslu kız olun! Söylediğimiz gibi, nedeni ve ekseni olduğu bu faaliyetin ortasında Madeleine Baba, servet yapıyordu. Fakat basit bir ticaret adamı için işin oldukça garip olan tarafı şuydu ki o, hiç de başlıca kaygısı servet yapmakmış gibi görünmüyordu. En az kendisini, daha çok başkalarını düşünüyor gibiydi. 1820'de, Laffitte bankasında adına yatırılmış altı yüz otuz bin frank tutarında bir para bulunduğu biliniyordu; ama bu altı yüz otuz bin frankı kendisine ayırmadan önce, şehir ve fakir fukara için bir milyondan fazla harcamıştı.

Hastane kötü donatılmıştı; oraya kendi parasıyla on yatak daha koydurdu. Montreuil-sur-Mer yukarı şehir, aşağı şehir diye ikiye

ayrılmıştır. Kendi oturduğu aşağı şehirde sadece bir okul vardı; harabe halinde, yıkık dökük bir yerdi bu. Biri kız çocuklar, diğeri erkek çocuklar için olmak üzere iki okul yaptırdı. Her iki öğretmene de yetersiz gelen resmî aylıklarının iki katı tutarında bir tazminatı kendi kesesinden ödüyordu. Bir gün bu yaptığına şaşan birisine şöyle dedi: "Devletin iki en önemli görevlisinden biri sütnine, öteki okul öğretmenidir." Masrafı kendisine ait olmak üzere, Fransa'da o vakte kadar hemen hiç bilinmeyen bir çocuk bakımevi açmış, ayrıca yaşlı ve sakat işçiler için bir yardım sandığı kurmuştu. Fabrikası merkez olmak üzere, çevrede çarçabuk yeni bir mahalle doğmuştu. Burada birçok yoksul aile bulunduğundan, bunlara bedava ilaç veren bir eczane açtırmıştı. İlk zamanlar, onun işe başladığını gören saf kullar, "İşte, zengin olmak isteyen gözü pek bir adam," demişlerdi. Aynı saf kullar onun, kendinden önce memleketi zenginleştirdiğini gördüklerinde de şöyle dediler: "Gözü doymaz bir adam." Bunu özellikle olası kılan şuydu: Dindar bir adamdı o, hatta dindarlığını uygulamada gösteriyordu.

O devir için çok makbul bir şeydi bu. Her pazar muntazaman, bas sesle okunan ayin duasını dinlemeye gidiyordu. Bölgenin, her yerde rekabet kokusu sezen milletvekili, çok geçmeden bu dindarlıktan pirelenmeye başladı. İmparatorluk yasama meclisi üyeliğinde bulunmuş olan bu milletvekili, Fouché, Otrante Dükü adıyla tanınan bir şapel rahibinin dinî fikirlerini paylaşmaktaydı ve onun hem yaratıcısı hem de dostuydu. Kapalı kapılar ardında yalnızken, Tanrı'yla tatlı tatlı alay ederdi. Fakat zengin fabrikatör Madeleine'in saat yedi ayinlerine gittiğini görünce, bunda muhtemel bir milletvekili adaylığı sezinleyip onu geride bırakmaya karar verdi. Günah çıkarıcı bir Cizvit rahibi tuttu ve büyük ayinlere, öğleden sonra icra olunan ayinlere gitmeye başladı. O devirde ikbal hırsı demek, kelimenin tam anlamıyla kilise yarışı demekti. Bu korkudan Tanrı kadar yoksullar da yararlandılar, çünkü sayın milletvekili de kendi parasıyla hastaneye iki yatak koydurdu ve böylece ilave yatak sayısı on iki oldu.

Ne var ki, 1819 yılında bir sabah, şehre bir söylenti yayıldı: Valinin teklifi üzerine ve memlekete yaptığı hizmetler göz önünde tutularak Madeleine Baba, kral tarafından Montreuil-sur-Mer'e be-

lediye başkanı atanıyordu. Bu yeni geleni "gözü doymaz" bir kişi olarak ilan etmiş olanlar, herkesin temenni ettiği bir şeyi fırsat bilip heyecanla haykırıştılar: "İşte! Biz dememiş miydik?" Bütün Montreuil-sur-Mer söylentiyle çalkalanıyordu. Söylenti doğruydu. Birkaç gün sonra atama *Moniteur*'de yayınlandı. Ertesi gün, Madeleine Baba görevi reddetti.

Yine bu 1819 yılında, Madeleine tarafından icat edilen yeni usulün ürünleri, sanayi sergisinde teşhir edildi. Jüri heyetinin raporu üzerine kral, usulün mucidine lejyon donör nişanının şövalye rütbesini verdi. Küçük şehirde yeniden söylentiler dolaştı: "Tamam! İstediği nişandı." Madeleine Baba nişanı reddetti.

Bu adam bir muammaydı besbelli. Saf kullar, "Her neyse, maceraperestin biri işte!" deyip işin içinden çıktılar. Görüldüğü gibi, memleket ona çok şey borçluydu.

Yoksullarsa her şeyi ona borçluydular. O kadar yararlıydı ki, ister istemez ona saygı duydular ve o kadar şefkatliydi ki, sonunda onu sevmek zorunda kaldılar. Özellikle işçileri ona tapıyorlardı, o da bu sevgiyi melankolik bir ciddiyetle karşılıyordu. Zenginliği kesinlik kazanınca, "sosyetenin şahsiyetleri" ona selam vermeye başladılar. Şehirde ona "Mösyö Madeleine" deniliyordu artık. Ama işçileriyle çocuklar, ona Madeleine Baba demeye devam ediyorlardı. Onun en çok hoşlandığı şey de buydu. Yükseldikçe davetler yağmur gibi yağar olmuştu. "Sosyete" onu istiyordu. İlk zamanlar zanaat adamının yüzüne kapılarını kapalı tutan Montreuil-sur-Mer'in yapmacıklı küçük salonları, milyoneri buyur etmek için kapılarını ardına kadar açtılar, bin bir öneride bulundular. Hepsini reddetti.

Saf kullar bu defa da dillerini tutamadılar: "Cahil, düşük eğitim görmüş bir adam. Nereden çıktığını bilen yok. Âlem içinde nasıl davranacağını bile bilmez. Okuması olduğu bile şüpheli."

Para kazandığını görünce, "Tüccarın biri," demişlerdi; parasını çevresine saçtığını görünce, "Gözü doymazın biri," demişlerdi; şan ve şerefi reddettiğini görünce, Maceraperestin biri," demişlerdi; kibar âlemini reddettiğini görünce de "Kaba adamın teki," dediler.

Memlekete yaptığı hizmetler öylesine parlak ve bütün çevre halkı onu istemekte o kadar müttefikti ki, 1820 yılında, yani Mon-

treuil-sur-Mer'e gelişinden beş yıl sonra, kral onu yeniden şehrin belediye başkanlığına atadı. O bunu yine reddetti, ama bu sefer vali reddine karşı çıktı, bütün eşraf ricaya geldi: Halk, sokak ortasında yalvarıyordu. Böylesine şiddetli bir ısrar karşısında, nihayet kabul etmek zorunda kaldı. Onu bu kararı vermeye iten nedenin en çok, halktan yaşlı bir kadının kapısının eşiğinden ona seslenerek söylediği âdeta öfke dolu şu sözler olduğu dikkatlerden kaçmadı: "İyi bir belediye başkanı yararlı bir şeydir." İnsan, yapabileceği iyiliği yapmaktan kaçınır mı?

Bu onun yükselişinin üçüncü aşaması oldu. Madeleine Baba Mösyö Madeleine, Mösyö Madeleine de Monsenyör Belediye Başkanı oldu.

III
LAFFITTE'E YATIRILAN PARALAR

O gene de ilk günkü kadar sade kalmıştı. Kır saçlı, ciddi bakışlı, bir işçi gibi yanık tenli, bir filozof gibi düşünür çehreliydi. Genellikle geniş kenarlı bir şapka, çenesine kadar düğmelenmiş kalın çuhadan bir redingot giyerdi. Belediye başkanlığı görevini yerine getiriyor, ama bunun dışında yalnız yaşıyordu. Az insanla konuşuyordu. Nezaket gösterilerinden kaçınır, kaçamak selam verir, çabuk sıvışır, konuşmak zorunda kalmamak için gülümser, gülümsemek zorunda kalmamak için de ihsanda bulunurdu. Kadınlar onun için "Ne iyi ayı!" derlerdi. En büyük zevki kırlarda gezinmekti.

Daima yalnız başına yemek yerdi; önünde açık bir kitap bulunur, yemek yerken onu okurdu. İyi düzenlenmiş küçük bir kitaplığı vardı. Kitapları seviyordu. Soğuk ama güvenilir dostlardır kitaplar. Servetiyle birlikte artan boş vakitlerinden, kafasını işleyip geliştirmek için yararlanıyor gibiydi. Montreuil-sur-Mer'de bulunduğundan beri dili, yıldan yıla daha ince, daha özenli, daha yumuşak bir hal alıyordu.

Gezintileri sırasında yanına bir tüfek almayı ihmal etmez, fakat bunu nadiren kullanırdı. Ama ezkaza kullanması gerektiğinde de korkunç derecede şaşmaz bir atıcılığı vardı. Hiçbir zaman zararsız bir hayvan öldürmez, küçük kuşlara asla ateş etmezdi.

Artık genç olmamasına rağmen müthiş bir kuvveti olduğu söyleniyordu. İhtiyacı olan herkesin yardımına koşardı; bir atı kaldırır, çamura saplanmış bir tekerleği iter, bağından kurtulan bir boğayı boynuzlarından yakalardı. Evinden çıkarken parayla dolu olan cepleri, evine dönerken boş olurdu. Bir köyden geçerken hırpani kılıklı çocuklar neşeyle peşinden koşar, çevresini bir sinek bulutu gibi sararlardı.

Bir vakitler hayatını tarlada çalışarak geçirmiş olduğu tahmin ediliyordu. Çünkü köylülere bir sürü faydalı küçük sır öğretmişti. Buğday güvelerini yok etmek için tuzu suda eritip bu eriyiği ambarlara serpiştirmeyi ve döşeme yarıklarına doldurmayı; buğday bitlerini defetmek için samanlıklarda ve evlerde her yere, damlara, duvarlara çiçek açmış katırtırnağı asmayı öğretiyordu köylülere. Bir tarladan ayrıkotu, karamuk, yaban yulafı, tilkikuyruğu gibi otların ve bilcümle buğday yiyici parazitin nasıl sökületeceğine dair "reçeteleri" vardı. Bir tavşan kümesini farelerden korumak için buraya koyduğu küçük bir Afrika domuzunun kokusundan yararlanıyordu.

Bir gün, bir kısım yerli halkın harıl harıl ısırgan otu yolmaya çalıştığını gördü. Kökünden çıkarılan ve daha şimdiden kuruyan bir yığın bitkiye bakıp şöyle dedi: "Ölmüşler. Oysa nasıl kullanılacağı bilinse çok yararlıdır. Isırgan körpeyken yaprağı çok güzel bir sebzedir; kartlaşınca tıpkı kenevir gibi, keten gibi iplikleri, lifleri olur. Isırgan bezi, kenevir bezi ayarındadır. Kıyılınca kümes hayvanları için, ezilince boynuzlu hayvanlar için yem olur. Isırgan tohumu yemlerine katılırsa hayvanların tüylerine parlaklık verir, kökü tuzla karıştırılırsa güzel bir sarı boya olur. Kaldı ki, yılda iki defa biçilebilen mükemmel bir yemlik ottur. Sonra ısırgan ne ister? Sadece biraz toprak; ne bakım ne tarım. Yalnız tohumu, bitki olgunlaştıkça döküldüğünden toplanması güçtür. Hepsi bu işte. Biraz zahmetle ısırgan otu yararlı olur. İhmal edildiği için zararlı hale geliyor. O zaman da onu öldürüyorlar. Nice insan vardır ki ısırgana benzer!" Biraz sustuktan sonra ilave etti: "Dostlarım, şunu aklınızdan çıkarmayın ki, ne kötü ot ne de kötü insan vardır. Yalnız kötü yetiştiriciler vardır."

Hele çocuklar onu büsbütün seviyorlardı, çünkü samandan ve

hindistancevizinden sevimli küçük oyuncaklar yapmasını biliyordu. Bir kilisenin kapısında siyah matem alameti görünce hemen içeri girerdi: Bazıları nasıl vaftize koşarsa, o da öyle cenazeye koşardı. Kalbinin aşırı yumuşaklığından ötürü dulların hali, başkalarının felaketi onu çekiyordu. Matemli dostların, siyahlara bürünmüş ailelerin, bir tabutun başında inildeyen rahiplerin arasına karışırdı. Uhrevi bir âleme ait görüntülerle dolu bu ölüm mezmurlarının nağmelerine düşüncelerini seve seve bırakmış görünürdü. Bakışları gökyüzüne çevrilmiş, ölümün karanlık uçurumunun kenarında terennümde bulunan bu kederli sesleri, sonsuzluğun bütün sırlarına doğru bir çeşit atılma özleyişiyle dinlerdi.

Kötü işler yapanların gizlenmeleri gibi, kendisini gizleye gizleye bir sürü iyi iş yapıyordu. Akşamları gizlice evlere giriyor, kimseye gözükmeden merdivenlerden çıkıyordu. Zavallı bir yoksul, sefil meskenine döndüğünde, yokluğunda kapısını açılmış, hatta bazen zorlanmış buluyordu. Zavallı adam, "Hırsız gelmiş!" diye feryat ederdi. İçeri girerdi ve ilk gördüğü şey, bir eşyanın üzerinde unutulan bir altın para olurdu. Gelen "hırsız" Madeleine Baba'ydı.

Gönül okşayıcı ve mahzundu. Halk, "Bak işte, zengin ama kibirli olmayan bir insan. Mutlu, ama halinde memnunluk olmayan bir insan," diyordu.

Bazıları onun esrarengiz bir kişi olduğunu iddia ediyorlardı; odasına asla kimsenin giremediğini, bunun tam bir münzevi keşiş hücresi olduğunu, kanatlı kum saatleriyle döşeli, çapraz kaval kemikleri ve kuru kafalarla süslü olduğunu söylüyorlardı. Bu laflar o kadar çok söyleniyordu ki, Montreuil-sur-Mer'in zarif ve muzip genç hanımlarından birkaçı bir gün ona gidip sordular: "Sayın Belediye Başkanı, bize odanızı gösterir misiniz? Orası için bir mağara diyorlar da." O, gülümsedi ve onları hemen bu "mağara"ya götürdü. Meraklarından dolayı bir güzel cezalandırılmış oldular. Maun eşyalarla basbayağı döşenmiş bir odaydı bu; eşyalar, bütün bu cins eşyalar gibi oldukça çirkindi ve duvarlar on iki meteliklik kâğıtla kaplıydı. Şöminenin üzerinde duran ve gümüş gibi görünen –çünkü üzerleri damgalanmıştı– eski biçim iki şamdandan başka gözlerine çarpan bir şey olmadı. Küçük şehirlerin zihniyetini dile getiren bir gözlem tarzı.

Fakat yine de bu odaya kimsenin giremediği, buranın bir keşiş mağarası, hayal görülen bir yer, bir delik, bir mezar olduğu söylentisi sürüp gitti.

Laffitte'e yatırılmış "muazzam" miktarda parası olduğu, bu paraların istendiği zaman derhal çekilebilme özelliği bulunduğu kulaktan kulağa fısıldanıp duruyordu. "Öyle ki," deniyordu ilaveten, "Mösyö Madeleine isterse bir sabah Laffitte'e gidip bir makbuz imzalar ve on dakika içinde iki ya da üç milyonunu alıp götürebilir." Gerçekte, bu iki ya da üç milyon, söylediğimiz gibi, altı yüz otuzaltı yüz kırk bin franka inmiş bulunuyordu.

IV
MÖSYÖ MADELEINE'İN YASI

1821 yılı başlarında gazeteler, Digne Piskoposu olup "Monseniyör Bienvenu" diye anılan ve seksen iki yaşında, azizlik mertebesine erişmiş olarak göçmüş bulunan Mösyö Myriel'in ölüm haberini verdiler.

Gazetelerin atladığı bir noktayı eklemek için şunu belirtelim: Digne Piskoposu öldüğünde, birkaç yıldan beri gözlerini kaybetmiş bulunuyordu. Fakat kız kardeşi yanında olduğu için körlüğünden memnundu.

Bu arada şunu da söyleyelim: Kör olmak ve sevilmek, hiçbir şeyin tam olmadığı şu yeryüzünde gerçekten de mutluluğun en garip, garip olduğu kadar da nefis şekillerinden biridir. Bir kadının, bir kızın, bir kız kardeşin, sevimli bir varlığın sürekli olarak yanı başınızda bulunması, ona ihtiyacınız olduğu için, sizden vazgeçemediği için bulunması, varlığı sizce vazgeçilmez olan kişi için vazgeçilmez olduğunuzu bilmeniz, onun size olan şefkatini size ayırdığı zamanın miktarıyla mütemadiyen ölçebilmeniz ve kendi kendinize, "Bütün vaktini benim için harcadığına göre, demek bütün yüreğiyle bana ait," diyebilmeniz; yüzün yokluğunda da düşünceyi görebilmek, dünyanın karanlığı içinde bir varlığın sadakatini fark etmek, bir elbise hışırtısını bir kanat sesi gibi duymak, onun gelişini, gidişini, çıkışını, girişini, konuşmasını, şarkı söylemesini işitmek ve bu adımların, bu sözlerin, bu şarkının merkezi oldu-

ğunuzu düşünmek; her dakika kendi çekici gücünüzü göstermek, sakat olduğunuz nispette kuvvetli olduğunuzu hissetmek, karanlığın içinde, karanlık sayesinde bu meleğin çevresinde döndüğü yıldız haline gelmek, bütün bunlar eşi az bulunur bahtiyarlıklardır. Hayatın en yüce mutluluğu, sevildiğinden emin olmaktır. Sırf kendisi için sevildiğinden ya da daha iyi bir deyişle, kendisine rağmen sevildiğinden insanın emin olması: İşte, körde bu güven vardır. Bu felakette hizmet edilmek demek, okşanmak demektir. Körün eksikliğini çektiği bir şey var mıdır? Hayır. Çünkü sevgiye sahip olunca, ışığı kaybetmek hiçbir şey değildir. Hem ne sevgi! Baştan başa erdemden ibaret bir sevgi! Tam güvenin olduğu yerde körlük kalmaz. Ruh, el yordamıyla ruhu arar ve bulur. Ve bu bulunmuş, sınanmış ruh bir kadındır. Bir el size destek olur, onun elidir bu; bir ağız alnınıza dokunur, onun ağzıdır bu; tam yanı başınızda bir nefes duyarsınız, odur bu. Her şeyi ondan almak, dininden merhametine kadar her şeyi, asla terk edilmemek, size yardım eden bu tatlı zaafa sahip olmak, bu sarsılmaz saza dayanmak, kendi ellerinizle İlahi Takdir'e dokunmak, onu kollarınız arasına alabilmek. Elle dokunulabilen Tanrı, ne sevindirici şey! Yürek, bu semavi karanlık çiçek, esrarlı bir açılış gösterir. Karşılığında bütün aydınlıkları verseler bile, bu karanlık verilmez! Melek ruh buradadır, hep buradadır; uzaklaşsa bile geri gelmek için uzaklaşır; rüya gibi silinip gerçek gibi yeniden ortaya çıkar. Yaklaşan sıcaklığı duyarsınız: İşte o, buradadır. Huzurla, neşeyle kendinizden geçersiniz, gece içinde yayılan bir ışıksınızdır. Ve bin bir küçük ihtimam. Bu boşluk içinde muazzamlaşan hiçlikler. Kadın sesinin sizi avutmakta kullanılan ve sizin için kaybolan evrenin yerini alan en anlatılması imkânsız vurgu incelikleri. İnsan ruhla okşanır; bir şey görmez, fakat tapınıldığını hisseder. Bir karanlıklar cennetidir bu.

İşte Monsenyör Bienvenu, böyle bir cennetten ötekine geçmişti.

Ölüm haberi, Montreuil-sur-Mer'in mahalli gazetesi tarafından yayınlandı. Mösyö Madeleine ertesi gün siyahlar giyinmiş ve şapkasına matem şeridi takmış olarak göründü. Şehirde bu yasın farkına varıldı ve dedikodusu yapıldı. Mösyö Madeleine'in aslını aydınlatan bir ışık gibi görüldü bu yas. Bundan, onun saygıdeğer Piskopos'la bir akrabalığı olduğu sonucu çıkarıldı. Salonlarda, "Dig-

ne Piskoposu için yasa büründü," dediler. Bu, Mösyö Madeleine'i gözlerde iyice yükseltti ve Montreuil-sur-Mer'in soylular âleminde, ona birdenbire bir itibar kazandırıverdi. Şehrin küçücük eski kenar mahallesi Saint-Germain, bir piskoposun akrabası olması muhtemel olan Mösyö Madeleine üzerindeki karantinayı kaldırmayı düşündü. Mösyö Madeleine de, yaşlı hanımların artan reveranslarından, gençlerin de artan gülümsemelerinden fark etmişti bu terfiyi. Bir akşam bu küçük kibarlar âleminin kıdemli hanımlarından biri, yaşlılığın verdiği merak hakkını kullanarak ona soracak oldu:

– Sayın Belediye Başkanı herhalde müteveffa Digne Piskoposu'nun yeğenidirler, öyle değil mi?

O:

– Hayır madam, dedi.

İtibarlı dul:

– Ama onun için yas tutmuyor musunuz? diye sordu.

Mösyö Madeleine şu cevabı verdi:

– Çünkü gençliğimde onun ailesinin yanında uşaktım.

Dikkatleri çeken başka bir nokta da şuydu: Gezgin Savoieli çocuklardan biri ne zaman temizlenecek baca arayarak şehirden geçse, Belediye Başkanı onu yanına çağırtıyor, adını soruyor ve ona para veriyordu. Küçük Savoyardlar bunu birbirlerine söylediklerinden, şehirden geçenleri çok oluyordu.

V
UFUKTA BELİRSİZCE ÇAKAN ŞİMŞEKLER

Zamanla, yavaş yavaş bütün muhalefetler sona ermişti. Bütün yükselen kimseler için geçerli olan bir çeşit yasaya göre, Mösyö Madeleine'e karşı önce kara çalmalar ve iftiralar kullanılmış, sonra sıra kötülüklere, daha sonra da acı alaylara gelmişti ve sonunda hepsi yok olup gitti. Sevgi ve saygı tam, istisnasız, candan bir hal aldı ve 1821 yılına doğru öyle bir an geldi ki, 1815'te Digne'de, "Monsenyör Piskopos" sözü nasıl bir vurguyla söyleniyorduysa, Montreuil-sur-Mer'de "Sayın Belediye Başkanı" sözü öyle söylenir oldu. On fersah mesafeden Mösyö Madeleine'e fikir danışmaya geliyorlar-

dı. Anlaşmazlıklara son veriyor, davaları önlüyor, düşmanları barıştırıyordu. Herkes davası için onu hâkim yapıyordu. Ruhu, tabii hukukun kitabıydı sanki. Ona gösterilen saygı bir salgın gibi, yakından yakına geçe geçe, altı yedi yılda bütün memlekete yayıldı.

Fakat şehirde ve idare bölgesinde, kendisini bu salgından mutlak biçimde sakınmasını bilen bir kişi, tek bir kişi vardı ki Madeleine Baba'nın bütün gayretine rağmen, âdeta kandırılması, şaşırtılması imkânsız bir içgüdü onu uyarıyor, kuşkulandırıyormuş gibi bu salgına karşı direndi durdu. Gerçekten de bazı insanlarda sanki hakiki bir hayvan içgüdüsü bulunur. Her içgüdü gibi saf ve bozulmamış halde olan bu içgüdü, hem antipati hem de sempati yaratır; tabiatı bir türlü olanı başka bir türlü olandan kesin bir biçimde ayırır; hiç tereddüde kapılmaz, şaşırmaz, asla susmaz ve kendini yalanlamaz; karanlığın içinde aydınlıktır, yanılmazdır, emredicidir; zihnin bütün öğütlerine, aklın bütün yakıştırmalarına karşı vurdumduymazdır ve kaderleri ne şekilde belirlenmiş olursa olsun, köpek-insan'ı kedi-insan'ın, tilki-insan'ı aslan-insan'ın varlığı hakkında gizliden gizliye uyarır.

Çoğu zaman Mösyö Madeleine, bir sokaktan sükûnetle, sevgiyle, herkesin hayır dualarını toplayarak geçerken uzun boylu, kurşuni redingotlu, elinde kalın bir baston, başında kenarları eğik bir şapka taşıyan bir adam, o geçtikten sonra birdenbire geri dönüp durur, kollarını çaprazlama kavuşturarak, başını ağır ağır sallayarak, üst dudağını alt dudağıyla itip burnuna kadar kaldırarak gözden kaybolunca dek bakışlarıyla onu takip ederdi. Bu anlamlı yüz buruşturmasını şöyle yorumlamak mümkündü: "Neyin nesidir acaba bu adam? Mutlaka onu bir yerlerde görmüşlüğüm var. Herhalde beni uzun zaman kandıramaz."

Vakarlı ve vakarında neredeyse tehditkâr bir taraf bulunan bir adamdı; çarçabuk görülüp geçildiği zaman bile görenin zihnine takılan kişilerdendi.

Adı Javert'di, polistendi.

Montreuil-sur-Mer'de, güç ama yararlı bir görev olan müfettişlik görevini yapıyordu. Madeleine'in ilk zamanlarını görmemişti. Javert, işgal ettiği bu mevkiyi, o zamanlar Paris emniyet müdürü olan Devlet Bakanı Kont Anglès'in sekreteri Mösyö Chabou-

illet'nin koruyuculuğuna borçluydu. Javert Montreuil-sur-Mer'e geldiğinde, büyük fabrikatör servetini yapmış, Madeleine Baba artık Mösyö Madeleine olmuştu.

Bazı polis memurlarının ayrı bir yüz ifadesi vardır ve bu ifade alçaklığa, aşağılığa bulanmış bir otorite havasıyla karışmıştır. Alçaklık, aşağılık haricinde, bu yüz ifadesi vardı Javert'de.

Kanaatimizce eğer ruhlar gözle görülebilseydi, gariptir ama insan türündeki her bireyin, hayvanlar âlemindeki türlerden birine karşılık geldiğini açık seçik görmemiz mümkün olurdu. Böylece düşünürlerin şöyle böyle fark ettikleri bir gerçek, istiridyeden kartala, domuzdan kaplana kadar bütün hayvanların insanoğlunun içinde, bunlardan her birinin bir insanda bulunduğu gerçeği kolayca kabul edilebilirdi. Hatta bazen bu hayvanlardan birkaçı birden bulunur bir insanda.

Hayvanlar, bizim erdemlerimizin ve alçaklığımızın gözlerimizin önünde dolaşıp duran suretlerinden, ruhlarımızın görünen hayaletlerinden başka bir şey değildirler. Tanrı bize onları, bizi düşündürmek için gösterir. Yalnız hayvanlar gölgeden ibaret olduklarından, Tanrı onları hiç de eğitilebilir olarak yaratmamıştır. Neye yarardı ki bu? Oysa aksine, bizim ruhlarımız birer gerçek olduğundan ve kendilerine özgü ayrı bir sonları bulunduğundan, Tanrı onlara zekâ, yani eğitilme imkânı vermiştir. İyi bir sosyal terbiye, bir ruhun –nasıl olursa olsun– içinde taşıdığı faydayı daima bulup çıkarır.

Bunlar elbette ki görünen dünyevi hayatın, dar görüş açısından söylenmiş sözleri olup, insan olmayan varlıkların önceki ve sonraki kişilikleri gibi derin bir meseleyi peşin bir hükme bağlamak iddiasında değildirler. Görünen ben, hiçbir suretle düşünüre gizli ben'i inkâr etmek yetkisini vermez. Bu ihtirazı kaydı koyduktan sonra, geçelim.

Şimdi, her insanda Tanrı'nın yarattığı hayvan türlerinden birinin bulunduğu, bir an için kabul edilecek olursa asayiş memuru Javert'in ne menem bir insan olduğunu söylememiz kolaylaşır.

Asturya köylülerinin inancına göre, bir dişi kurdun her batındaki yavruları arasında, bir köpek bulunurmuş; ana kurt bunu hemen öldürürmüş çünkü öldürülmezse, bu yavru büyüdüğünde öbürlerini parçalayıp yermiş.

İşte bu kurt yavrusu köpeğe bir insan yüzü takın, karşınıza Javert çıkar.

Javert, kocası kürek mahkûmu olan bir falcı kadından hapishanede doğmuştu. Büyüdüğünde toplumun dışında kaldığını düşündü ve tekrar topluma girememek korkusuyla umutsuzluğa kapıldı. Toplumun, iki sınıftan insanı, acımasızca kendi dışında tuttuğunu fark etti. Bunlar topluma saldıranlarla toplumu koruyanlardı. Bu iki sınıf arasında seçim yapması gerekiyordu. Aynı zamanda kendisinde bir çeşit eğilip bükülmezlik, kurallara uygunluk, dürüstlük temeli hissediyor ve bu duygu onda, içinden çıktığı serseri milletine karşı izahı imkânsız bir kin ve nefretle karışıyordu. Polislik mesleğine girdi. Orada başarılı oldu. Kırk yaşında müfettişti.

Gençliğinde, güneydeki kürek mahkûmları arasında görev yapmıştı.

Daha ileri gitmeden, az önce Javert'e taktığımız şu insan yüzü sözünden neyi kastettiğimizi belirtelim. Javert'in insan yüzü, yassı, basık bir burunla bunun iki derin deliğinden ve bunlara doğru iki yanağından uzanan muazzam favorilerden ibaretti. Bu iki ormanla iki mağarayı ilk gördüğünde insan, rahatsızlık duyuyordu. Javert güldüğü zaman –nadir ve korkunç bir şeydi bu– önce dudakları birbirinden ayrılarak yalnız dişlerini değil, diş etlerini de meydana çıkarmakta ve burnunun etrafında bir yabani hayvan burnu gibi geniş, vahşi çizgiler peyda olmaktaydı. Javert ciddi dururken bir buldok, güldüğü zamansa bir kaplandı. Gerisi az kafatası, çok çene kemiği, alnı kapatıp kaşların üzerine dökülen saçlar, iki göz arasında bir öfke yıldızı gibi sürekli bir merkezi çatıklık, karanlık bakışlar, ince, kısık dudaklı korkunç bir ağız ve gaddarca amir bir tavırdı.

Bu adam, çok basit ve nispeten çok iyi, ama aşırı derecede abartarak neredeyse kötü hale getirdiği iki duygudan ibaretti: otorite saygısı ve başkaldırıdan nefret. Onun gözünde hırsızlık, cinayet, bütün suçlar başkaldırmanın çeşitli şekillerinden başka bir şey değildi. Başbakanından korucusuna kadar, devlette görevi olan herkese körü körüne derin bir itibar ve inanç beslerdi. Kötülüğün yasal eşiğini bir kere aşmış kimseleri de hor görür, nefret ve tiksintiye boğardı. İstisna kabul etmez, mutlaklık isterdi. Bir yandan, "Memur hata yapamaz; hâkim daima haklıdır," derken öbür yan-

dan, "Bunların işi bitmiş, iflah olmazlar, hiçbir iyi şey beklenmez bunlardan," derdi. İnsan yapısı olan kanuna sınırsız bir yapabilme gücü ya da, başka bir deyişle, iblisleri tespit etme gücü atfeden, toplumun altına eski Yunanların cehennem ırmağı Styks'i yerleştiren aşırı düşünceli kimselerin fikrini olduğu gibi paylaşırdı. Stoacı karakterde ciddi, sert, üzgün, hayalci, bütün mutaassıp görüşlüler gibi hem alttan alıcı hem de kibirliydi. Bir burgu gibi bakardı: soğuk ve delici. Bütün hayatı şu iki kelimeden ibaretti: gözünü açık tutmak ve göz altında tutmak. Dünyanın en doğruluktan uzak işine doğru hattı sokmuştu; faydasının bilincine ve görevinin inancına sahipti; başkalarının rahip olduğu gibi, o da hafiyeydi. Eline düşenin vay haline! Kürekten kaçan babası olsa yakalar, sürgünden kaçan anası olsa ihbar ederdi. Ve bunu, erdemin verdiği gönül rahatlığıyla yapardı. Ayrıca mahrumiyetlerle dolu bir yaşayış, yalnızlık, feragat, perhizkârlık ve mutlak neşesizlik içerisindeydi. Amansız bir görevdi bu. Polisliği, Spartalıların Sparta'yı anladıkları gibi anlamaktı: acımasız bir pusu nöbeti, vahşi bir dürüstlük, sert, soğuk mermer gibi bir hafiye, Vidocq'un kişiliği içinde bir Brütüs.

Javert'in bütün şahsiyeti, gözetleyen ve sıvışan insanı ifade ediyordu. O devirde aşırı gazeteler denen gazeteleri yüksek kozmogoni bahisleriyle süsleyip çeşnilendiren Joseph de Maistre'in mistik ekolüne mensup kişiler, Javert'in bir sembol olduğunu söylemekten geri kalmazlardı. Şapkasının altında kaybolan alnı görünmüyordu, kaşlarının altında kaybolan gözleri görünmüyordu, boyunbağının içine dalan çenesi görünmüyordu, yenlerinin içine giren elleri görünmüyordu, redingotunun altında taşıdığı bastonu görünmüyordu. Ama sırası, gelince, bu karanlığın içinden birdenbire, bir pusudan fırlar gibi köşeli, dar bir alnın, uğursuz bir bakışın, tehditkâr bir çenenin, iri ellerin ve dehşet verici kalın bir sopanın çıkıverdiği görülürdü.

Pek sık olmayan boş zamanlarında, kitaplardan nefret etmesine rağmen okurdu; bu yüzden büsbütün de cahil değildi. Zaten biraz tumturaklı olan konuşmasından belli oluyordu bu.

Dediğimiz gibi, hiçbir kötü alışkanlığı yoktu. Kendisinden memnun olduğu zamanlar, nefsine bir tutam enfiye ikram ederdi. Bu onun insanlığa benzeyen yanıydı.

Kolayca anlaşılacağı gibi Javert, Adalet Bakanlığı'nın yıllık istatistiklerinde serseriler faslında gösterilen bütün o güruhun umacısıydı. Daha Javert'in adını duyar duymaz neye uğradıklarını şaşırırlardı. Javert'in suratı göründü mü de taş kesilirlerdi.

İşte böyle bir kişiydi bu müthiş adam.

Javert, Mösyö Madeleine'in üzerine dikilmiş bir çift göz gibiydi. Şüphe ve tahmin dolu bir çift göz. Mösyö Madeleine bunun farkına varmıştı ama umursamaz görünüyordu. Javert'e bir tek soru bile sormadı; onu ne arıyor ne de ondan kaçınıyor, bu sıkıcı ve âdeta ağırlığı hissedilen bakışa, farkında değilmişçesine tahammül ediyordu. Herkese olduğu gibi Javert'e de sükûnet ve iyilikle davranıyordu.

Javert'in ağzından kaçan bazı sözlerden, soydan gelen ve içgüdü kadar iradenin de içinde yer aldığı bir merakla, Madeleine Baba'nın başka yerlerde daha önce bırakmış olabileceği bütün izleri gizli gizli araştırmış olduğu anlaşılıyordu. Bir şeyler bilir gibi görünüyor, bazen kapalı kelimelerle birisinin bir memlekette kaybolmuş bir aile hakkında bazı bilgiler elde ettiğini söylüyordu. Bir keresinde, kendi kendine konuşarak, "Sanırım yakaladım!" dedi. Sonra bir kelime bile söylemeden üç gün düşünceli düşünceli durdu. Sanki tuttuğunu sandığı ip kopmuştu.

Bazı kelimeler fazla mutlak bir anlam ifade edebileceğinden, gerekli bir düzeltme olarak şunu belirtelim: İnsan denilen yaratıkta, gerçekten yanılmaz diye bir şey olamaz ve içgüdünün özelliği de zaten karışıklığa düşebilmesi, yolunu izini şaşırabilmesidir. Yoksa zekâdan daha üstün olurdu ve hayvanda, insandan daha iyi bir bilgi ışığı bulunurdu.

Mösyö Madeleine'in doğal hali ve sakinliği, belli ki Javert'i biraz zor durumda bırakıyordu.

Ne var ki onun garip tavrı bir gün, Mösyö Madeleine'i etkiler gibi oldu. Bakın nasıl bir vesileyle.

VI
FAUCHELEVENT BABA

Mösyö Madeleine bir sabah, Montreuil-sur-Mer'in kaldırımsız bir ara sokağından geçiyordu. Bir gürültü duydu ve az ileride bir kala-

balığın toplandığını gördü ve oraya gitti. Fauchelevent Baba dedikleri yaşlı bir adam, atı devrilen arabasının altında kalmıştı.

Bu Fauchelevent, o tarihte Mösyö Madeleine'e hâlâ düşmanlık besleyen ender kişilerden biriydi. Madeleine memlekete geldiğinde, eski köy noteri ve oldukça okumuş bir köylü olan Fauchelevent ticaret yapıyordu ve ticareti de kötü gitmeye başlamıştı. Fauchelevent, noter olan kendisi mahvolurken, bu basit işçinin zenginleştiğini görmüştü. Bu durum onun içini kıskançlıkla doldurmuş, Mösyö Madeleine'e zarar vermek için her fırsatta elinden geleni yapmıştı. Sonra iflas gelip kapısına dayanmıştı. Yaşlıydı, çoluk çocuğu da yoktu; bir araba ve bir attan başka elinde bir şey kalmadığından, yaşamak için arabacı olmuştu.

Atın iki kalçası da kırılmış, ayağa kalkamıyordu. Yaşlı adam tekerlekler arasına sıkışmıştı. O kadar talihsizce düşmüştü ki, aracın bütün ağırlığı adamın göğsüne biniyordu. Araba oldukça ağır yüklüydü. Fauchelevent Baba, acıklı hırıltılar çıkarıyordu. Onu çekip çıkarmak istedilerse de fayda etmedi. İsabetsiz bir gayret, acemice bir yardım, yersiz bir sarsıntı adamcağızın işini bitirebilirdi. Onu kurtarmak için arabayı alttan kaldırmaktan başka çare yoktu. Kaza anında çıkagelmiş olan Javert, birini kriko getirmeye yollamıştı.

Derken Mösyö Madeleine geldi. Saygıyla yol açtılar. İhtiyar Fauchelevent:

– Yardım edin bana, diye feryat ediyordu. İhtiyarı kurtaracak hakikatli bir evlat yok mu?

Mösyö Madeleine, orada bulunanlara döndü:

– Bir kriko var mı?

– Getirmeye gittiler, diye cevap verdi bir köylü.

– Ne kadar zamanda getirirler?

– En yakın yere gittiler, Flachot'ya. Orada bir nalbant var ama gene de bir çeyrek saat ister.

– Bir çeyrek saat mi! diye haykırdı Madeleine.

Bir önceki gün yağmur yağmış, zemin ıslanmıştı. Araba, her an biraz daha toprağa saplanıp ihtiyar arabacının göğsünü sıkıştırdıkça sıkıştırıyordu. Beş dakika geçmeden kaburga kemiklerinin kırılacağı belliydi.

Mösyö Madeleine, bakınan köylülere:

– Bir çeyrek saat beklemek imkânsız, dedi.

– Başka çare yok!

– Ama iş işten geçecek! Araba gittikçe gömülüyor, görmüyor musunuz?

– Hay Allah!

– Bakın, dedi Madeleine, arabanın altında birinin girip sırtıyla onu kaldırabileceği kadar yer var. Yarım dakikaya kalmaz adamcağız oradan çıkarılır. Aramızda güçlü ve yürekli biri var mı? Beş altın Louis kazanır!

Toplulukta kimse kımıldamadı.

– On Louis, dedi Madeleine.

Herkes yere bakıyordu. İçlerinden biri mırıldandı:

– İblis gibi kuvvetli olmak gerek, hem sonra ezilme tehlikesi de var!

– Hadi bakalım, diye tekrarladı Madeleine, yirmi Louis.

Aynı sessizlik.

– Eksik olan iyi niyetleri değil, diye bir ses duyuldu.

Mösyö Madeleine döndü, Javert'i tanıdı. Geldiğinde fark etmemişti.

Javert devam etti:

– Eksik olan kuvvetleri. Böyle bir arabayı sırtında kaldırabilmek için müthiş bir insan olmak gerek.

Sonra sabit bir nazarla Mösyö Madeleine'e bakıp, söylediği her kelimenin üzerine basarak:

– Mösyö Madeleine, ömrümde sizin bu istediğiniz işi yapacak bir tek kişi tanıdım.

Madeleine titredi.

Javert kayıtsız bir edayla, ama gözlerini Madeleine'den ayırmadan ekledi:

– Bir forsaydı.

– Ya! dedi Madeleine.

– Toulon kürek damında.

Madeleine sapsarı kesildi.

Bu arada araba, ağır ağır yere gömülmeye devam ediyordu. Fauchelevent Baba hırlıyor, inliyordu:

– Boğuluyorum nefessizlikten! Kaburgalarım kırılıyor! Bir kriko! Bir şey! Ah!

Madeleine çevresine bakındı:

– Demek yirmi Louis kazanıp bu zavallı ihtiyarın hayatını kurtarmak isteyen kimse yok, öyle mi?

Hazır bulunanların hiçbiri kıpırdamadı. Javert yeniden konuştu:

– Ömrümde bir krikonun yerini alabilecek bir tek adam tanıdım, o da o kürek mahkûmuydu.

– Ah! Eziliyorum işte artık! diye haykırdı ihtiyar.

Madeleine başını kaldırdı, Javert'in hâlâ üstüne dikilmiş olan atmaca bakışıyla karşılaştı, hareketsiz duran köylülere baktı ve acı acı gülümsedi. Sonra tek kelime söylemeden yere diz çöktü ve kalabalıktan bir çığlık kopmasına bile vakit kalmadan arabanın atlına girdi.

Korkunç bir bekleyiş ve sessizlik anı oldu. Madeleine'in bu müthiş ağırlık altında, hemen hemen yüzükoyun yere yatmış olarak dirseklerini dizlerine yaklaştırmak için iki defa boşuna çabaladığı görüldü. Ona seslendiler, "Madeleine Baba! Çıkın oradan!" İhtiyar Fauchelevent bile "Mösyö Madeleine! Gidin! Görüyorsunuz işte, ölmek kaderim! Bırakın beni! Siz de ezileceksiniz!" dedi. Madeleine cevap vermedi.

Hazır bulunanların nefesleri kesiliyordu. Tekerlekler yere gömüldükçe gömülmüş, Madeleine'in arabanın altından çıkması artık hemen hemen imkânsız hale gelmişti.

Birden koca kitlenin sarsıldığı görüldü, araba yavaş yavaş kalkıyordu, tekerlekler yarı yarıya çamurdan çıkmıştı. Boğuk bir sesin haykırdığı duyuldu, "Çabuk olun! Yardım edin!" Son bir gayret harcayan Madeleine'di bu.

Hemen koşuştular. Birinin fedakârlığı, hepsine kuvvet ve cesaret vermişti. Yirmi kol birden arabayı kaldırdı. İhtiyar Fauchelevent kurtuldu.

Madeleine doğruldu. Ter içindeydi ve yüzü sapsarı kesilmişti. Elbiseleri yırtılmış, çamur içinde kalmıştı. Herkes ağlıyordu. İhtiyar, dizlerini öpüyor, ona "İyi Tanrı," diyordu. Onunsa yüzünde bilinmez bir mutluluk ve semavi bir ıstırap ifadesi vardı ve sakin bir bakışla gözlerini Javert'e dikmişti; o da hep ona bakıyordu.

VII
FAUCHELEVENT PARİS'TE BAHÇIVAN OLUYOR

Fauchelevent düşünce diz kemiği çıkmıştı.

Madeleine Baba onu, fabrikasının bulunduğu binada işçileri için kurduğu ve iki hayırsever rahibenin idaresinde bulunan revire kaldırttı. Ertesi sabah ihtiyar, komidinin üzerinde bin franklık bir banknotla, Madeleine Baba'nın kendi el yazısıyla yazdığı şu pusulayı buldu: "Arabanızla atınızı satın alıyorum." Araba kırılmış, at ölmüştü. Fauchelevent iyileşti, ama dizi kilitlenip kaldı. Mösyö Madeleine, hayırsever rahibelerin ve kendi mahalle papazının tavsiyesiyle adamcağızı Paris'te, Saint-Antoine Mahallesi'ndeki bir kadınlar manastırına bahçıvan olarak yerleştirdi.

Bir süre sonra Mösyö Madeleine, belediye başkanlığına atandı.

Javert, Mösyö Madeleine'i şehir üzerinde kendisine mutlak yetki veren bakanlık kemerini kuşanmış olarak ilk gördüğünde, bir buldok, efendisinin elbiseleri altında bir kurdun kokusunu aldığı zaman nasıl ürperirse öyle ürperdi. O andan itibaren Mösyö Madeleine'le karşılaşmaktan elinden geldiğince kaçındı. Ancak vazife ihtiyaçları mutlaka gerektirdiği ve belediye başkanıyla birlikte bulunmazlık edemediği zamanlar onunla konuşuyor ve konuşurken derin bir saygı gösteriyordu.

Madeleine Baba'nın Montreuil-sur-Mer'de yarattığı bu refahın yukarıda belirttiğimiz gözle görülebilen işaretlerinden başka, bir de gözle görülemeyen, ama daha az önemli olmayan başka bir belirtisi daha vardı. Hiçbir zaman yanıltmayan bir belirtiydi bu. Halkın sıkıntıda olduğu, işin kıtlaştığı, ticaretin bütün bütün durduğu zamanlarda vergi mükellefi, parasızlıktan ötürü vergiye karşı direnir, vergisini vaktinde ödemez, süreleri geçirir, devlet de bu yüzden zorlama ve tahsil masrafı olarak çok para harcar. Oysa iş bol, ülke mutlu ve refahlı olduğu zaman vergiler kolay ödenir ve devlete az masrafa patlar. Halkın sefaletiyle zenginliğinin şaşmaz bir termometresi vardır denilebilir: vergi toplama masrafları. Yedi sene içinde, Montreuil-sur-Mer idari bölgesindeki vergi tahsil masrafları, dörtte üç oranında azalmıştı. Bu yüzden, o zamanlar maliye bakanı olan Mösyö de Villèle, diğer bölgeler arasında bu bölgeyi sık sık örnek gösteriyordu.

İşte Fantine geri döndüğünde, memleketin durumu böyleydi. Kimse Fantine'i hatırlamıyordu. Bereket versin, Mösyö Madeleine'in fabrikası bir dost yüzü gibiydi. Oraya başvurdu ve kadınlar atölyesine alındı. Fantine için yepyeni bir meslekti bu; pek becerikli olamıyor, bunun için günlük çalışmasından ancak az bir şey elde ediliyordu, ama bu yine de yetiyordu ona. Mesele hallolmuştu, hayatını kazanıyordu.

VIII
MADAM VICTURNIEN AHLAK UĞRUNA OTUZ BEŞ FRANK HARCIYOR

Fantine hayatını kazandığını görünce, bir an sevince kapıldı. Kendi emeğiyle namusluca yaşamak, Tanrı'nın en büyük lütfuydu. Çalışmak zevkine yeni baştan kavuştu. Bir ayna satın aldı, gençliğini, güzel saçlarını, güzel dişlerini seyretmek onu sevindirdi; pek çok şeyi unuttu, yalnızca Cosette'i, gelecekte olması mümkün şeyleri düşündü ve âdeta mutlu oldu. Küçük bir oda tuttu, bunu gelecekteki emeği karşılığında borçla döşedi; düzensiz yaşayış alışkanlıklarının bir kalıntısıydı bu.

Evli olduğunu söyleyemediğinden, daha önce belirttiğimiz gibi, küçük kızından bahsetmekten özenle kaçınmıştı.

Bu arada, başlangıçta gördüğümüz gibi, Thénardierlerin ücretini hiç aksatmadan ödüyordu. Yazı diye imzasını atmaktan başka bir şey bilmediğinden, onlara gönderdiği mektupları bir arzuhalciye yazdırmak zorunda kalıyordu.

Sık sık mektup yolluyordu. Bunun farkına varıldı. Kadınlar atölyesinde alttan alta Fantine'in "mektuplar yazdığı" ve "birtakım halleri olduğu" söylenmeye başladı.

İnsanların üzerlerine vazife olmayan şeylerle uğraşması, onları gözetlemesi kadar densizce bir şey yoktur: "Şu mösyö niçin hep akşam karanlığında geliyor? Niçin falanca mösyö perşembeleri hiç anahtarını çiviye asmıyor? Niçin hep dar sokaklardan gitmeyi tercih ediyor? Niçin falanca madam arabasından daima eve gelmeden önce iniyor? Niçin kâğıt kutusu dolu olduğu halde desteyle mektup kâğıdı aldırıyor?" vs.

Böyle insanlar için muammadır bunlar. Anahtarını bulmak için hiç çekinmeden on tane hayır işine gerekenden daha çok para harcar, daha çok zaman israf eder, daha çok zahmete girerler. Hem de boş yere, zevk için, meraklarının karşılığında yine meraktan başka bir şey elde etmeden. Filan adamı ya da falan kadını günlerce takip ederler. Sokak köşelerinde, kapı altlarında, geceleri, soğukta, yağmurda nöbet tutarlar, memurlara rüşvet verirler, arabacıları, uşakları sarhoş ederler, bir oda hizmetçisine para verir, bir kapıcıyı satın alırlar. Niçin? Hiç uğruna. Sırf görmek, bilmek, sızmak hırsı. Sırf dilini kaşımak hevesi. Ve çoğu zaman da, bu sırların bilinmesi, bu esrarların yayınlanması, bu muammaların gün ışığına çıkması felaketlere, düellolara, iflaslara, ailelerin yıkımına, hayatların mahvına yol açar. Hiçbir kârı olmadan, sırf içgüdüyle "her şeyi keşfedenler" ise, bu olup bitenleri büyük bir hazla seyrederler. Hazin şey.

Bazı kimseler sadece konuşma ihtiyacı dolayısıyla kötülük ederler. Salon konuşmaları ve sohbetleri, bekleme odası gevezelikleri, odunu çarçabuk tüketen ocaklara benzer. Pek çok yakacağa ihtiyaçları vardır; yakacak da komşularıdır.

Fantine'i işte böyle gözlüyorlardı.

Birçoğu da onun sarı saçlarını, beyaz dişlerini kıskanıyordu.

Atölyede öbür kadınların, kızların arasında sık sık arkasını dönüp gözünün yaşını sildiğini fark ettiler. Çocuğunu düşündüğü anlardı bunlar, belki sevmiş olduğu adamı da...

Geçmişteki karanlık bağların koparılması ağrılı bir iştir.

Hep aynı adrese, ayda en az iki defa mektup yazdığını ve mektup ücretlerini peşin ödediğini tespit ettiler. Adresi ele geçirmeyi başardılar: "Mösyö, Mösyö Thénardier, hancı, Montfermeil." Arzuhalciyi meyhanede bülbül gibi şakıttılar. Sır küpünü boşaltmadan midesini kırmızı şarapla dolduramayan ihtiyar bir adamcağızdı bu. Sözün kısası, Fantine'in bir çocuğu olduğunu öğrendiler. "O tür kızlardan biriydi demek bu." Dedikodu kumkuması kadınlardan biri Montfermeil'e kadar gidip Thénardier'yle konuştu ve dönüşünde şöyle dedi: "Otuz beş frankım gitti, ama gerçeği de öğrendim. Çocuğu gördüm!"

Bu işi yapan dedikodu kumkuması, Madam Victurnien adında

mitolojinin yılan saçlı bir ucubesi, elâlemin gönüllü namus bekçisi ve kapıcısıydı. Madam Victurnien elli altı yaşındaydı, çirkinlik maskesinin üstünde bir de ihtiyarlık maskesi taşıyordu. Titrek sesli, kafaca esintiliydi. Bu yaşlı kadının da bir gençliği olmuştu. Şaşılacak şey. Gençliğinde, tam 93'te, manastırdan kırmızı külahla kaçan ve Bernardinlerden Jakobenlere geçen bir keşişle evlenmişti. Kuru, hırçın, şirret, sivri, dikenli, âdeta zehirliydi. Ona iyice hükmetmiş, onu ezmiş ve sonra da dul bırakmış olan keşişini hiç aklından çıkarmazdı. Kaçan keşişin cüppesini buruşturup üstüne attığı bir ısırgan otuydu. Restorasyon Devri'nde kaba sofu kesilmişti, hem de öylesine bir gayretle ki, sonunda rahipler onu keşişi konusunda bağışlamışlardı. Tantanayla bir dinî cemaate vasiyet ettiği küçük bir mülkü vardı. Aras piskoposluğu nezdinde hayli itibar görmekteydi. İşte, Montfermeil'e gidip, dönüşünde "Çocuğu gördüm!" diyen Madam Victurnien buydu.

Bütün bunlar zaman aldı. Fantine fabrikaya gireli bir yıldan fazla oluyordu ki bir sabah, atölyenin gözcüsü, ona belediye başkanı adına elli frank vererek kendisinin artık atölye işçilerinden sayılmadığını söyledi ve yine belediye başkanı adına memleketten ayrılmasını tavsiye etti.

Bu tam da Thénardierlerin altı yerine on iki frank istemelerinin ardından on iki yerine on beş frank istemeye başladıkları aya rastlıyordu.

Fantine perişan olmuştu. Memleketten gitmesine imkân yoktu çünkü kira ve eşya borcu vardı. Elli frank bu borcu ödemesine yetmiyordu. Dili dolaşarak birkaç rica kelimesi mırıldandı. Gözcü kadın kendisinin derhal atölyeden çıkmasını ihtar etti. Fantine zaten iyi bir işçi değildi. Umutsuzluktan çok utançtan ezilmiş bir halde atölyeden ayrılıp odasına döndü. Suçu artık herkesçe biliniyordu demek!

Kendinde tek kelime söyleyecek kuvvet bulamıyordu. Belediye Başkanı'nı görmesini tavsiye ettiler, ama o buna cesaret edemedi. Belediye Başkanı ona elli frank vermişti, çünkü iyi bir insandı ve kovuyordu onu; çünkü doğru bir insandı. Bu karara boyun eğdi.

IX
MADAM VICTURNIEN'İN BAŞARISI

Keşişin dul karısı böylece bir işe yaramış oluyordu. Mösyö Madeleine'e gelince, bu olup bitenlerden hiç haberi yoktu. Rastlantıyla bir araya gelen olayların bir cilvesidir bu, hayat böyle olaylarla doludur. Mösyö Madeleine, âdeti olduğu üzere, kadınlar atölyesine hemen hiç girmezdi.

Bu atölyenin başına, mahalle papazının kendisine verdiği bir yaşlı kızı koymuştu. Bu gözcüye tam bir güveni vardı. Gerçekten de saygıdeğer, disiplinli, hakkaniyet sahibi, dürüst, vermek hususunda hayırseverlik duygularıyla dolu bir kişiydi bu. Ama anlayış göstermek ve bağışlamaktan yana duyguları aynı derecede gelişmemişti. Mösyö Madeleine, her şeyi güvenle ona bırakmıştı. En iyi insanlar, çok defa otoritelerini başkalarına devretmek zorunda kalırlar. İşte bu tam yetkiye dayanan ve iyi bir şey yaptığına inanan gözcü kadın, kendi başına Fantine'in davasının hazırlığını yapmış, hâkim gibi yargılamış, mahkûm etmiş ve mahkûmiyet kararını yerine getirmişti.

Elli franka gelince, bunu da Mösyö Madeleine'in sadaka ve işçilere yardım için ona emanet ettiği ve hesabını vermekle yükümlü olmadığı bir miktar paradan ödemişti.

Fantine, memlekette hizmetçilik etmek istedi. Ev ev dolaşıp iş aradı. Kimseler onu istemedi. Şehirden de ayrılamamıştı. Eşyaları için –ama ne eşyalar!– kendisine borçlu olduğu eskici ona, "Giderseniz, sizi hırsız diye yakalatırım," demişti. Kira borçlu olduğu ev sahibi de şöyle demişti: "Gençsiniz, güzelsiniz, ödeyebilirsiniz." Elli frankı ev sahibiyle eskici arasında bölüştürdü; eşyanın dörtte üçünü satıcıya geri verip ancak pek gerekli olanları alıkoydu ve işsiz güçsüz, gelirsiz, sadece yatacak bir yatak ve aşağı yukarı yüz frank tutarında bir borçla ortada kalakaldı.

Garnizondaki askerler için kalın gömlekler dikmeye başladı. Günde on iki metelik kazanıyordu. Kızının bakımı günde on meteliğe mal oluyordu. İşte, Thénardierlere ödemelerini aksatmaya başlaması bu günlere rastlıyordu.

Bununla beraber, akşamları eve döndüğünde mumunu yakan

yaşlı bir kadın, sefalet içinde yaşamak sanatını ona öğretti. Azla yaşamanın gerisinde hiçle yaşamak vardı. İki odadır bunlar: birincisi boş, ikincisi kapkaranlık.

Fantine, kışın ateşten nasıl bütün bütüne vazgeçilebileceğini, iki günde bir çeyrek meteliklik darınızı yiyen bir kuşa nasıl veda edilebileceğini, eteklikten yatak örtüsü, yatak örtüsünden de eteklik yapmanın yollarını, karşı pencerenin ışığında yemek yiyerek nasıl daha az mum harcanacağını öğrendi. Yoksulluk ve dürüstlük içinde ihtiyarlayan bazı zayıf varlıkların, bir metelikle neler elde edebildiğini kimseler bilemez. Sonunda bu üstün bir yetenek halini alır. Fantine, bu yüce yeteneği edindi ve biraz cesaret buldu.

O günlerde bir komşusuna şöyle diyordu: "Adam sen de! Kendi kendime diyorum ki, sadece beş saat uyuyup geri kalan bütün vaktimde dikişlerime çalışırsam, nasıl olsa ekmeğimi kazanırım. Hem sonra insan üzüntülüyken az yiyor. Eh! Acılar, tasalar, biraz da ekmek bir yandan, hicranlar öbür yandan beni besler yeteri kadar."

Bu ıstıraplı günlerinde küçük kızının yanında olması, onun için garip bir bahtiyarlık olacaktı. Onu getirtmeyi düşündü. Fakat bu yoksulluğunu onunla paylaşmak ha! Hem sonra Thénardierlere borcu vardı! Nasıl ödeyecekti bunu? Ya yolculuk! Onun masrafını nasıl karşılardı?

Fantine'e yoksulluk içinde yaşama dersleri diyebileceğimiz öğütleri veren ihtiyar kadın, Marguerite adında bir azize kızdı; iyi bir dindarlıkla dindardı, yoksuldu ve yoksullara karşı yardımseverdi, hatta zenginler için de öyleydi, ancak "Marguerite" diye imzasını atabilecek kadar yazı biliyordu ve Tanrı'ya inanıyordu; yaptığı şeyse bir bilimdi.

Bu aşağı dünyada bu erdemlerden çok vardır; bir gün yukarılarda olacaklardır. Bu hayatın bir yarını da var.

İlk zamanlar, Fantine öylesine utanç duymuştu ki, dışarı çıkmaya bile cesaret edememişti.

Sokaktayken insanların arkasından dönüp baktıklarını ve parmaklarıyla kendisini gösterdiklerini tahmin ediyordu. Herkes ona bakıyor ama kimse selam vermiyordu. Gelip geçenlerin acı, soğuk hor görüşleri, dondurucu bir kış rüzgârı gibi etine ve ruhuna işliyordu.

Küçük şehirlerde talihsiz bir kadın, herkesin acı alayları ve merakı altında çırılçıplak kalmış gibidir. Paris'te hiç olmazsa sizi kimse tanımaz ve bu karanlık bir elbise yerine geçer. Ah! Paris'e gitmeyi ne kadar isterdi! Ama imkânsız. Yoksulluğa alıştığı gibi hor görülmeye de alışması gerekiyordu. Yavaş yavaş kararını verdi. İki üç ay sonra utancından silkindi, hiçbir şey olmamış gibi yine sokağa çıkmaya başladı. "Umurumda değil," diyordu.

Başı yukarıda, acı bir gülümseyişle gitti, geldi; sonunda küstahlaşmaya başladığını hissetti.

Madam Victurnien penceresinden bazen onun geçtiğini görüyor, kendi sayesinde "layık olduğu yere konulan bu mahlukun" çektiği acıyı fark ediyor ve kendisini kutluyordu. Kötülerin mutluluğu da kara bir mutluluktur.

Aşırı çalışma Fantine'i yoruyordu, küçük kuru öksürüğü artmıştı. Komşusu Marguerite'e bazen, "Şu ellerimi bir tutup bakın, ne kadar sıcak!" diyordu.

Buna rağmen sabahları, eski bir kırık tarakla, bükülmemiş ham ipek gibi akıp dökülen güzel saçlarını tararken, bir an için mutlu bir şuhluğa bürünüyordu.

X
BAŞARININ DEVAMI

Kışın sonlarına doğru işinden atılmıştı. Yaz geçti, yine kış geldi. Günler kısa, işler az. Kış: Ne sıcak var ne ışık var ne öğle var; akşam sabaha bitişik, sis, alacakaranlık, pencere kurşuni renkte, dışarısı iyi görülmüyor. Gökyüzü bir bodrum penceresi. Bütün gün bir mahzen. Güneş bir fukaraya benziyor. Korkunç mevsim! Kış göğün suyunu, insanın kalbini taşa çeviriyor. Alacaklıları Fantine'in peşini bırakmıyorlardı.

Kazancı çok azdı. Borçları artmıştı. Paralarını düzenli bir şekilde alamayan Thénardierler, durmadan ona mektup yazıyorlardı. Bu mektupların içindekiler onu acılara gömüyor, posta ücretiyse yıkıyordu. Bir gün küçük Cosette'in soğuklarda çıplak kaldığını, bir yünlü etekliğe ihtiyacı olduğunu, bunun için annenin hiç olmazsa on frank göndermesi gerektiğini yazdılar. Mektubu alınca, bütün

gün onu avucunda buruşturup durdu. Akşam olunca, sokağın köşesindeki berber dükkânından içeri girdi, saçlarını tutan tarağı çıkardı. Nefis sarı saçları kalçalarına kadar döküldü.

– Ne güzel saç bunlar! diye haykırdı berber.

Fantine:

– Bunlar için bana ne verirsiniz? dedi:

– On frank.

– Kesin.

Bir örme eteklik alıp Thénardierlere gönderdi.

Bu eteklik, Thénardierleri öfkeden deli etti. Onların istediği paraydı. Etekliği Éponine'e verdiler. Zavallı Tarla Kuşu titremeye devam etti.

Fantine, "Yavrum artık üşümeyecek. Onu saçlarımla giydirdim," diye düşündü. Kırpılmış başını saklayan küçük, yuvarlak, kenarlıksız şapkalar giyiyordu. Bunlarla bile hâlâ güzeldi.

Fantine'in yüreğinde karanlık duygular çatışmaya başlamıştı. Artık başını saçlarıyla süsleyemediğini görünce, çevresindeki her şeyden nefret etmeye başladı. Uzun zaman o da herkes gibi Madeleine Baba'ya büyük saygı duymuştu. Fakat onu işten kovan ve felaketine neden olan kişinin o olduğunu kendi kendine tekrarlaya tekrarlaya, Madeleine Baba'dan da –özellikle ondan– nefret eder oldu. Fabrikanın önünden işçilerin kapıda oldukları saatlerde geçtiğinde, yalandan gülüp şarkı söyler gibi yapıyordu.

Onun böyle gülüp şarkı söylediğini gören yaşlı bir işçi kadın, "İşte, sonu kötüye giden bir kız," dedi.

Yüreği öfke dolu olduğu için, çevresine meydan okumak üzere karşısına ilk çıkan, sevmediği bir adamı dost edindi. Sefil herifin biri, bir çeşit çalgıcı dilenci, sefih bir aylaktı bu; onu dövüyordu. Sonunda Fantine nasıl onu tiksinerek tuttuysa, o da Fantine'i öyle tiksinerek bıraktı.

Çocuğunu tapınırcasına seviyordu.

Aşağılara düştüğü, çevresinde her şey büsbütün karardığı halde bu küçük tatlı melek, ruhunun derinliklerinde daha çok parlıyordu. Kendi kendine, "Zengin olduğum zaman Cosette'imi yanıma alacağım," diyor, gülüyordu. Öksürük yakasını bırakmaz olmuştu, sırtı da hep terliyordu.

Bir gün Thénardierlerden şöyle bir mektup aldı: "Cosette memlekette yaygın olan bir hastalığa yakalandı. Adına ter humması diyorlar. Pahalı bazı ilaçlar gerekiyor. Bu bizim için yıkım oluyor, parasını ödeyemeyeceğiz. Sekiz güne kadar bize kırk frank göndermediğiniz takdirde küçük ölecek."

Fantine kahkahalarla gülmeye başladı ve ihtiyar komşusuna: "Ah! İyi insanlar doğrusu! Kırk frank ha! Bu kadarcık! Bu iki Napolyon eder! Nereden bulayım istiyorlar bunu? Ne ahmak şey bu köylüler!" dedi.

Ama yine de merdivendeki aydınlık pencerelerinden birine gidip mektubu bir kere daha okudu.

Sonra merdivenden indi, koşarak, zıplayarak ve boyuna gülerek dışarı çıktı.

Ona rastlayanlardan biri:

– Neyiniz var kuzum bu kadar neşelenmeye sebep? diye sordu.

Fantine:

– Köydeki adamlar bana çok saçma bir şey yazmışlar. Kırk frank istiyorlar. Köylü milleti işte, ne olacak! diye cevap verdi.

Meydandan geçerken, acayip bir arabanın etrafında toplanmış bir sürü insan gördü. Arabanın üstünde kırmızılar giymiş bir adam, ayakta diller döküyordu. Turneye çıkmış panayır soytarısı bir seyyar dişçiydi bu. Halka takma diş takımları, macunlar, tozlar, iksirler gösterip satıyordu. Fantine de topluluğa katıldı; içinde tam da ayaktakımına vergi özentili lafların yer aldığı bu tumturaklı lakırdı kalabalığına, herkes gibi o da gülmeye başladı. Diş sökücü bu güzel kızın güldüğünü gördü ve birden seslendi:

– Siz, orada gülen kız! Dişleriniz pek güzel. İki paletinizi bana satarsanız, her biri için bir Napolyon veririm.

– Paletlerim de ne demek oluyor? diye sordu Fantine.

Diş profesörü:

– Paletler, öndeki dişlerdir, üstteki ikisi, diye cevap verdi.

– Ne korkunç şey, diye haykırdı Fantine.

Orada bulunan dişsiz bir ihtiyar kadın:

– İki Napolyon ha! diye homurdandı. İşte talihli bir kız!

Fantine kaçtı. Kaçarken de arkasından bağıran adamın boğuk

sesini duymamak için kulaklarını tıkıyordu: "İyi düşünün güzelim! İki Napolyon, işe yarayabilir. Gönlünüz dilerse bu akşam *Tillac d'argent* hanına gelin, beni orada bulursunuz."

Fantine eve döndü, öfke içindeydi. Olanları iyi komşusu Marguerite'e anlattı: "Aklınız alıyor mu bunu? Ne iğrenç adam, değil mi? Nasıl oluyor da böyle adamların memlekette dolaşmasına izin veriyorlar? İki ön dişimi sökecekmiş! Ama korkunç bir şey olurum o zaman! Hadi saçlar yeniden çıkar, ama dişler! Ah! Canavar adam! Beşinci kattan kendimi baş aşağı kaldırıma atmayı tercih ederim! Bu akşam *Tillac d'argent*'da olacağını söyledi bana."

– Peki ne veriyordu? diye Marguerite sordu.

– İki Napolyon.

– Kırk frank eder.

– Evet, dedi Fantine, kırk frank eder.

Düşünceye daldı, işine koyuldu. Bir çeyrek saat sonra dikişini bıraktı, merdivene gidip Thénardierlerin mektubunu bir kere daha okudu.

Geri döndüğünde yanı başında çalışan Marguerite'e: "Kuzum, nedir bu ter humması? Biliyor musunuz?" dedi.

– Evet, diye cevap verdi ihtiyar kız, bir hastalıktır.

– Çok mu ilaç ister?

– O! Korkunç ilaçlar.

– Neresinde olur bu hastalık insanın?

– Ne bileyim, öyle bir hastalık işte.

– Çocuklarda mı görülüyor?

– En çok çocuklarda.

– Öldürür mü?

– Elbette, dedi Marguerite.

Fantine dışarı çıktı, mektubu bir kere daha okumaya, merdivene gitti.

Akşam aşağıya indi, hanların bulunduğu Paris Sokağı'na doğru gittiğini gördüler.

Fantine'le Marguerite daima birlikte çalışıyor, böylece iki yerine bir tek mum yakmış oluyorlardı. Marguerite, ertesi sabah gün doğmadan Fantine'in odasına girdiğinde, onu yatağında solgun ve soğuktan buz kesmiş halde buldu. Yatmamıştı. Başlığı dizleri-

nin üstüne düşmüştü. Mum bütün gece yanmış, neredeyse tükenmek üzereydi.

Bu müthiş karışıklık karşısında donakalan Marguerite, eşikte durup bağırdı:

– Aman Tanrım! Mum yanıp bitmiş! Bir şeyler oldu mutlak.

Sonra saçsız başını ona doğru çeviren Fantine'e baktı.

Fantine, dünden beri on yaş ihtiyarlamıştı.

– İsa aşkına! dedi Marguerite. Neyiniz var Fantine?

Fantine:

– Bir şeyim yok, diye cevap verdi. Tam aksi. Yavrum yardımsız kalıp o korkunç hastalıktan ölmeyecek artık. Mutluyum.

Böyle derken, yaşlı kıza, masanın üstünde parlayan iki Napolyon'u gösteriyordu.

– Aman Tanrım! dedi Marguerite. Bir servet bu! Nereden buldunuz bu altınları?

– Buldum işte, diye Fantine cevap verdi.

Bunu derken gülümsedi. Mum yüzünü aydınlatıyordu. Kanlı bir gülümsemeydi bu. Kırmızımsı bir tükürük dudaklarının kenarını kirletiyordu, ağzında da kara bir delik vardı. İki diş çekilmişti.

Kırk frankı Montfermeil'e yolladı.

Aslında, para sızdırmak için Thénardierlerin bir oyunuydu bu. Cosette hasta filan değildi.

Fantine, aynasını pencereden fırlattı. Uzun zaman önce ikinci kattaki küçük odasını bırakıp çatı altında, kapısı mandalla kapanan bir tavan arası bölmesine taşınmıştı. Dip tarafında tavanı döşemeyle açı yapan ve her an insanın başına çarpan izbelerden biriydi bu. Burada oturan yoksul, odasının ucuna –tıpkı kaderinin ucuna olduğu gibi– ancak belini büktükçe bükerek varabilir. Artık karyolası yoktu Fantine'in. Kala kala yorgan dediği bir pırtıyla bir yer yatağı, bir de hasırı dökülmüş bir sandalye kalmıştı. Evvelce baktığı gül fidanı bir köşede unutulmuş, kuruyup gitmişti. Diğer köşede, su koymakta kullandığı bir yağ kabı duruyordu. Su kışın donuyor ve kabın içindeki buz daireleri, suyun farklı seviyelerini uzun süre gösterip duruyordu. Utanma duygusunu kaybetmişti, zarafetini de kaybetti. Son alametti bu. Kirli başlıklarla çıkıyordu dışarı. Ya vakti olmadığından ya da umursamazlıktan, çamaşırlarını artık

tamir etmez olmuştu. Topukları aşındıkça, çoraplarını ayakkabılarının içine çekiyordu. Böyle yaptığı, çoraplarındaki bazı dikine kırışıklardan anlaşılıyordu. Yıpranmış eski korsesini pamuklu bezlerle yamıyor, bunlar da en küçük bir hareketle yırtılıveriyorlardı. Borçlu olduğu kimseler durmadan "sahneler" yaratıyor, onu bir an bile rahat bırakmıyorlardı: Sokakta yolunu kesiyor, merdivenlerde karşısına dikiliyorlardı. Birçok gecelerini ağlayarak, düşünerek geçiriyordu. Gözleri çok parlaklaşmıştı, sol küreğinin üstüne doğru, omzunda devamlı bir ağrı duyuyordu. Çok öksürüyordu. Madeleine Baba'ya derin bir kin besliyor, halinden şikâyet etmiyordu. Günde on yedi saat dikiş dikiyordu. Fakat kadın mahpusları düşük ücretle çalıştıran mahpus emeği müteahhitlerinden biri, birdenbire fiyatları kırdı ve bu yüzden serbest işçilerin gündeliği dokuz meteliğe indi: Günde on yedi saat çalışmaya karşılık dokuz metelik! Alacaklıları büsbütün insafsız kesildiler. Hemen bütün eşyaları geri almış olan eskici, ona durmadan, "Paramı ne zaman ödeyeceksin, sürtük?" diyordu. Tanrım, ne istiyorlardı ondan! Devamlı izlendiğini düşünüyordu ve bu yüzden içinde sanki vahşi bir hayvan gelişip serpilmeye başlamıştı. Tam o sırada Thénardier bir mektup daha yolladı. Yazdığına göre, bunca zaman büyük bir iyilik göstererek sabretmişti, şimdi ona derhal yüz frank gerekiyordu, aksi halde ağır hastalığından yeni kalkmış olan Cosetteciği kapı dışarı atacaktı; soğukta, sokakta ne hali varsa görsündü, isterse gebersindi. "Yüz frank ha," diye düşündü Fantine. "Bırak yüz frankı, günde yüz metelik kazandıracak iş nerede?"

– Hadi bakalım! dedi. Geri kalanı da satalım.

Bahtsız kız, sokak kadını oldu.

XI
CHRISTUS NOS LIBERAVIT[1]

Nedir bu Fantine hikâyesi? Bir köle satın alan toplumun hikâyesidir bu.

Kimden satın alıyor? Sefaletten.

Açlıktan, soğuktan, yalnızlıktan, terk edilmişlikten, yoksulluk-

1 (Lat.) "İsa bizi kurtardı." – ç.n.

tan. Acıklı bir alışveriş. Bir lokma ekmeğe bir ruh. Sefalet sunuyor, toplum da kabul ediyor.

İsa'nın kutsal yasası uygarlığımızı yönetiyor, ama henüz onun içine nüfuz edebilmiş değil. Avrupa uygarlığından köleliğin kalktığı söylenir. Yanlıştır bu. Hep var o, ama yükünü artık sadece kadın çekiyor ve adı da fuhuş oluyor.

Evet, bu köleliğin yükü artık sadece kadının üzerindedir; yani zarafetin, zaafın, güzelliğin, analığın üzerinde... Erkek için küçük bir yüz karası değildir bu.

Bu acıklı dramın şu ulaştığımız noktasında, Fantine'de artık eski halinden hiçbir şey kalmamıştı. Çamurlaşmak onu mermer yapmıştı. Dokunan üşürdü. Geçip gider, size katlanır, sizi unutur: Şerefini kaybetmiş, duygusuz bir yüzdür o. Hayat, toplumsal düzen ona son sözlerini söylemişlerdi. Başına gelebilecek her şey gelmişti. O her şeyi duymuş, her şeye katlanmış, her tecrübeden geçmiş, her acıyı tatmış, her şeyini kaybetmiş, her şeye ağlamıştı. Haline rıza gösteriyordu; ölümün uykuya benzemesi gibi kayıtsızlığa benzeyen bir rıza gösterişti bu. Artık hiçbir şeyden kaçınmıyor, korkmuyordu. Hiçbir şeyden korkmuyordu. Bütün gökler başına düşebilir, bütün okyanuslar üstünden geçebilirdi! Vız gelir! Emebileceği kadar su emmiş bir süngerdi o.

Hiç olmazsa kendisi öyle sanıyordu. Ama kaderin tüketilebileceğini, herhangi bir şeyin dibine dokunulabileceğini sanmak hatadır.

Heyhat! Nedir bu böyle karmakarışık sürüklenen kaderler? Niçin böyledir onlar?

Bunu bilen, bütün karanlığı da görür. O tektir. Adı Tanrı'dır.

XII
MÖSYÖ BAMATOBOIS'NIN AYLAKLIĞI

Bütün küçük şehirlerde, birtakım gençlerin oluşturduğu bir sınıf vardır. Montreuil-sur-Mer'de de bulunan bu sınıftan gençler, benzerlerinin Paris'te yılda iki yüz bin frank yiyerek sürdürdükleri hayatı, taşrada bin beş yüz liralık bir geliri yiyerek sürdürürler. Büyük tarafsızlar cinsine mensup varlıklardır bunlar; iğdiş, tufeyli, değersiz, biraz toprak sahibi, biraz budala, biraz akıllı kişiler-

dir; bir salona koysanız hödük kalırlar, ama meyhanede kendilerini asilzade sanırlar. Benim çayırlarım, benim koruluklarım, benim köylülerim der, zevk sahibi olduklarını ispatlamak için tiyatroda aktrisleri ıslıklar, savaş adamları olduklarını göstermek için garnizondaki subaylarla kavga eder, ava çıkar, tütün içer, esner, içki içer, tütün kokar, bilardo oynar, yolcu arabalarından inen yolculara bakar, kahvede ömür geçirir, handa yemek yerler. Masa altında kemik yiyen bir köpekleri ve tabakları masaya koyan bir metresleri vardır. Meteliği hesaplarlar, modayı aşırıya vardırırlar, trajediye bayılırlar, kadınları hor görürler, eski çizmelerini giyerler, Londra'yı Paris'ten, Paris'i de Pont-à-Mousson'dan taklit ederler, alıklaşmış olarak kocarlar, çalışmazlar, hiçbir işe yaramazlar, fazla da zarar vermezler.

Mösyö Félix Tholomyès, hep kendi eyaletinde kalıp Paris'i hiç görmeseydi, işte bu adamlardan biri olurdu.

Eğer daha zengin olsalardı, bunlara "zarif kişiler"; daha yoksul olsalardı "haylaz takımı" denirdi. Ama bunlar düpedüz aylaklardı. Bu aylaklar arasında sıkıcılar, sıkılanlar, hayalperestler ve birkaç da eğlencelisi vardır.

O tarihlerde şık erkeği meydana getiren unsurları şöyle sıralayabiliriz: geniş bir yaka, büyük bir boyunbağı, kösteğinde küçük bir mücevher takılı saat, değişik renkte üst üste üç yelek –mavisiyle kırmızısı içte olmak üzere– zeytin renginde, kısa etekli, morina kuyruklu, birbirine yakın dikilmiş ve omuzlara kadar yükselen çift sıra gümüş düğmeli ceket ve daha açık zeytin yeşili, iki dikişi üzerinde sayısı belirsiz ama daima tek sayıda –bir ila on bir arasında değişen ve bunu asla aşmayan sayıda– fitilleri olan bir pantolon. Buna siz bir de topuklarında küçük demirler bulunan bir çift potin, dar kenarlı bir silindir şapka, demet halinde saçlar, iri bir baston ve Potier'nin cinaslarıyla süslenmiş bir konuşma tarzını da ekleyebilirsiniz. Hepsinin üstünde de mahmuzlar ve bıyıklar. O devirde bıyık burjuvalığa, mahmuz da yayalığa alametti.

Taşralı şık erkeklerin mahmuzları daha uzun, bıyıkları daha vahşiydi.

Orta Amerika cumhuriyetçilerinin İspanyol Kralı'na, Bolivar'ın Morillo'ya karşı mücadele verdikleri devirdi bu. Dar kenarlı şap-

kalılar kralcı oluyorlardı ve bunlara *morillo* deniyordu; liberallerse geniş kenarlı şapkalar giyiyorlardı ve bu şapkaların adı *bolivar*dı.

Bundan önceki sayfalarda anlatılanlardan sekiz on ay sonra, 1823 yılı Ocak ayının ilk günlerinde karlı bir akşam, işte bu zarif erkeklerden, bu aylaklardan biri, hem de "iyi düşünceli" biri –çünkü başında bir *morillo* taşıyordu– moda elbiseyi soğuk havalarda tamamlayan geniş paltolardan birine sıcak sıcak sarınmış, subaylar kahvesinin camekânı önünde gidip gelen, balo elbisesi giymiş, başına çiçekler takmış tamamen dekolte bir halde bir yaratığa sataşıp gönül eğlendiriyordu. Bu şık mösyö, yaprak sigarası içmekteydi, çünkü moda bunu gerektiriyordu.

Kadın onun önünden geçtikçe, her defasında, yaprak sigarasından üzerine bir tutam duman üfleyip nükteli ve neşeli sandığı birkaç laf atıyordu: "Ne çirkin şeysin sen öyle! Git, saklan hadi! Dişlerin de yok!" vs. Bu beyin adı Bamatabois'ydı. Karın üstünde gidip gelen ve süslü bir hayalete benzeyen kederli kadın ona cevap vermiyor, hatta bakmıyor, yine bildiği gibi sessiz sedasız, hüzünlü bir intizamla kendisini beş dakikada bir acı alayların önüne getiren gezintisini sürdürüyordu; tıpkı dayak cezasına çarptırılan bir askerin sopaların altından geçmesi gibi. Bu küçük gösteri avareyi rahatsız etmiş olacak ki, kız geriye döndüğü sırada kedi gibi sessizce arkasına yaklaştı, kahkahasını güçlükle zapt ederek yere eğildi, kaldırımın üzerinden bir avuç kar alıp ani bir hareketle kızın iki çıplak omzunun arasından sırtına daldırdı. Kız bir çığlık kopardı, döndü, bir panter gibi sıçrayıp adamın üstüne atladı ve ağza alınmayacak kadar korkunç sözlerle tırnaklarını yüzüne geçirdi. Alkolden paslanmış bir sesle kusulan bu küfürler, ön iki dişi bulunmayan bir ağızdan iğrenç bir şekilde dışarı çıkmaktaydı. Fantine'di bu kız.

Kopan gürültüyle kahvedeki subaylar güruh halinde dışarı fırladı, yoldan geçenler toplandılar. Böylece iki kişiden meydana gelen bu girdabın çevresinde gülen, yuhalayan, alkışlayan bir daire meydana geldi. Kadınla erkek güçlükle fark edilebiliyordu. Erkek, şapkası yerde debeleniyor; kadın, başı açılmış, dişsiz ve saçsız, öfkeden mosmor ve korkunç, ayaklarıyla vurup duruyor, uluyordu.

Birdenbire uzun boylu bir adam, kalabalığın arasından hışımla

çıktı, kadını çamura bulanmış saten korsajından yakaladı ve ona, "Arkamdan gel!" dedi.

Kadın başını kaldırdı, öfkeli sesi birden kesildi. Gözleri donuklaşmış, yüzü mosmorken sapsarı olmuş, dehşetle titriyordu. Javert'i tanımıştı.

Şık mösyö, fırsattan istifade sıvışmıştı.

XIII
BELEDİYE ZABITASINA AİT BAZI MESELELERİN ÇÖZÜMÜ

Javert orada bulunanları ayırdı, halkayı dağıttı ve zavallı sefil kadını peşinden sürükleyerek, meydanın ucundaki polis karakoluna doğru geniş adımlarla yürümeye başladı. Fantine kendisini bırakmış, isteneni mekânik bir şekilde yapıyordu. İkisi de tek bir kelime etmiyorlardı. Seyirci kalabalığı neşenin zirvesinde, kötü birtakım kelime oyunları yaparak onları takip ediyordu. Sefaletin en koyusu, hayâsızlıklar için aracıdır.

Polis karakoluna gelindi. Burası bir sobanın ısıttığı alçak tavanlı bir yerdi; bir nöbetçi tarafından korunuyordu ve sokağa açılan camlı ve parmaklıklı bir kapısı vardı. Javert kapıyı açtı, Fantine'le beraber içeri girip kapıyı arkasından kapattı. Meraklılar büyük hayal kırıklığına uğradılar; karakolun bulanık camı önünde, ayaklarının ucunda yükselip boyunlarını uzatarak bir şeyler görmeye çalıştılar. Merak bir çeşit oburluktur, görmekse oburca yemek.

Fantine içeri girer girmez bir köşeye yığıldı. Ürkmüş bir köpek gibi çömelmiş, hareketsiz, suskun duruyordu. Karakol çavuşu, bir masanın üstüne yanan bir mum getirip koydu. Javert oturdu, cebinden pullu bir kâğıt çıkarıp yazmaya başladı.

Bu sınıftan kadınları, yasalarımız tamamıyla polisin insafına bırakmıştır. Polis onlara istediğini yapar, onları uygun gördüğü şekilde cezalandırır; sanatları, özgürlükleri dedikleri iki hazin şeye dilediği gibi el koyar. Javert tamamen duygusuzdu; ciddi yüzünde hiçbir heyecan belirtisi görülmüyordu. Ama zihni, sakin ve derin bir şekilde meşguldü. O korkunç takdir yetkisini hiçbir kontrole tabi olmadan, ama katı bir vicdanının bütün titizliğiyle kullandığı

anlardan biriydi bu. O an biliyordu ki, üzerinde oturduğu polis taburesi bir mahkemedir. Yargılıyordu. Yargılıyor ve mahkûm ediyordu. Kafasında fikir diye taşıyabildiği ne varsa, yapmakta olduğu büyük işin çevresinde topluyordu. Bu kızın durumunu ne kadar derinden incelerse, yüreğinin o kadar çok isyanla kabardığını hissediyordu. Bir suç işlenirken görmüştü, muhakkaktı bu. Orada, sokakta, mal sahibi bir seçmen tarafından temsil edilen topluma her şeyin dışında olan bir yaratığın hakaret ettiğini, tecavüzde bulunduğunu görmüştü. Bir fahişe, bir burjuvaya saldırmıştı. O, Javert, buna tanık olmuştu. Sessiz sedasız yazıyordu.

Yazmasını bitirince kâğıdı imzaladı, katladı ve karakol çavuşuna vererek, "Üç adam al, bu kızı hapishaneye götür," dedi. Sonra Fantine'e dönerek, "Altı ay yatacaksın," diye ekledi.

Bahtsız kız titredi. Haykırdı:

– Altı ay! Altı ay hapis! Altı ay günde yedi metelik kazançla! Cosette ne olacak? Kızım! Kızım! Ama benim Thénardierlere daha yüz frank borcum var, Müfettiş Bey, bunu biliyor musunuz?

Yerden kalkmadan ellerini kavuşturarak, dizleriyle büyük büyük adımlar atarak bütün bu adamların çamurlu çizmeleriyle ıslanan döşeme taşlarının üzerinde sürünüyordu.

– Mösyö Javert, sizden merhamet diliyorum, dedi. Emin olun, kabahatim yoktu. İşin başlangıcını görseniz, anlardınız! Tanrı üzerine yemin ederim ki kabahatim yok. Hiç tanımadığım o burjuva mösyö sırtıma kar koydu. Kimseye zarar vermeden, sakin sakin geçerken sırtımıza kar koymaya hakları var mı? Bu beni öfkelendirdi. Ben bir parça hastayım, görüyorsunuz ya! Sonra da epey müddet, bana olmayacak şeyler söyledi durdu. Sen çirkinsin! Senin dişlerin yok! Dişlerimin olmadığını ben de biliyorum. Ben hiçbir şey yapmıyordum. Kendi kendime, "Gönül eğlendiren bir mösyö," diyordum. Dürüst davranıyordum ona karşı, konuşmuyordum. İşte tam o sırada sırtıma kar soktu. Mösyö Javert, benim iyi yürekli müfettişim! Acaba orada bunu gören, anlattıklarımın doğru olduğunu size söyleyecek bir kimse yok mu? Kızmakla belki hata ettim. Bilirsiniz, insan ilk anda kendisini tutamaz. Birden parladığımız olur. Hem sonra, hiç beklemediğiniz bir sırada sırtınıza soğuk bir şey koyuyorlar. O mösyönün şapkasına zarar vermekle

hata ettim. Niçin çekip gitti sanki? Ondan özür dilerdim. Ah! Vallahi özür dilerdim, hiç fark etmezdi benim için. Bugünlük, bu defalık affedin beni, Mösyö Javert. Bakın, siz bunu bilmezsiniz, hapishanelerde yalnız yedi metelik kazanılır; hükümetin bunda bir suçu yok, ama yedi metelik kazanılır işte. Oysa düşünebiliyor musunuz, benim yüz frank ödemem gerek, yoksa yavrumu bana geri göndermezler. Aman Tanrım! Onu yanıma alamam. Yaptığım o kadar kötü bir şey ki! Ah, benim Cosette'im, ah iyi Kutsal Bakire'nin küçücük meleği yavrum, ne olur sonra zavallı kuzum? Bakın size anlatayım. Bunlar, Thénardierler, hancı, köylü, hiçbir şey dinlemezler. Onlara para lazım. Atmayın beni hapse! Görüyorsunuz işte, küçücük bir kızı sokağa atacaklar, git ne halin varsa gör diye, kış ortasında, acımak gerek ona, benim iyi yürekli Mösyö Javert'im. Eğer büyük olsaydı, hayatını kazanırdı, ama bu yaşta yapamaz ki. Ben aslında kötü bir kadın değilim. Beni bu hale getiren alçaklık, oburluk değildi; içki içtim ama sefaletten. Sevmem onu, ama avutuyor. Mutlu olduğum zamanlar dolaplarıma bakmak yeterdi, düzensiz aşüfte bir kadın olmadığım hemen anlaşılırdı. Çamaşırlarım vardı, çok çok. Acıyın bana Mösyö Javert.

Böyle konuşuyordu. İki büklüm, hıçkırıklarla sarsıla sarsıla, gözleri yaşlardan körleşmiş, göğsü bağrı açık bir halde, ellerini ovuşturup bükerek, kuru kuru, kısa kısa öksürerek ve can çekişir gibi gayet hafif bir sesle kekeleyerek anlatıyordu bütün bunları. Büyük acı, sefillerin çehresini değiştiren kutsal, korkunç bir ışıktır. O an Fantine, yeniden güzelleşmişti. Ara sıra konuşmasını kesip hafiyenin redingotunun eteğini sevgiyle öpüyordu. Granitten bir kalbi bile yumuşatabilirdi bu; ama odundan bir kalbi yumuşatmaya imkân yoktur.

– Hadi bakalım, dedi Javert, seni dinledim. Bitti mi bütün söyleyeceklerin? Şimdi yürü! Altı ay yatacaksın! Ölümsüz Peder inse gökyüzünden, bir şey yapamaz.

Bu tumturaklı sözü, "Ölümsüz Peder inse gökyüzünden, bir şey yapamaz" sözünü duyunca, Fantine kararın kesin olduğunu anladı. Olduğu yere yığıldı. "Merhamet!" diye mırıldandı.

Javert sırtını döndü.

Askerler kızı kollarından yakaladılar.

Birkaç dakika önce bir adam, kimse farkına varmadan içeri girmişti. Kapıyı kapayıp sırtını ona dayamış ve Fantine'in umutsuz yalvarışlarını dinlemişti.

Askerler, bir türlü yerden kalkmak istemeyen bahtsız kıza tam el attıkları an adam, bir adım ilerledi, karanlıktan çıktı:

– Bir dakika, lütfen! dedi.

Javert gözlerini kaldırdı ve tanıdı: Mösyö Madeleine'di bu. Şapkasını çıkarıp sıkkın bir acemilikle selam verdi:

– Affedersiniz, sayın Belediye Başkanı...

Bu sayın Belediye Başkanı sözü, Fantine üzerinde garip bir etki yaratmıştı. Mezardan çıkan bir hayalet gibi birden dimdik ayağa fırladı, iki koluyla askerleri yana itti ve tutmalarına meydan kalmadan dosdoğru Mösyö Madeleine'in üzerine yürüdü; sabit bir nazarla ona bakarak, kendinden geçmişçesine haykırdı:

– Ya! Demek Belediye Başkanı mösyö sensin!

Sonra bir kahkaha kopardı ve onun yüzüne tükürdü.

Mösyö Madeleine yüzünü kuruladı, sonra:

– Müfettiş Javert, bu kadını serbest bırakınız, dedi.

Javert, çıldırmak üzere olduğunu sandı. O an arka arkaya, âdeta birbirine karışmış bir halde, hayatının en büyük heyecanlarını duyuyordu. Bir sokak kızının bir belediye başkanının yüzüne tükürdüğünü görmek öyle müthiş bir şeydi ki, en korkunç bir ihtimal olarak dahi, böyle bir şeyin olabileceğine inanmayı en kutsal şeylere küfür sayardı. Öbür yandan, düşüncesinin derinliklerinde, bu kadının ne olduğuyla bu belediye başkanının ne olabileceği arasında kafasında belli belirsiz iğrenç bir yakınlaştırma yapıyor ve bu olağanüstü saldırıda pek olağan bir şeyler olduğunu dehşetle fark ediyordu. Fakat bu belediye başkanının, mülki amirin sakin sakin yüzünü kurulayarak, "Bu kadını serbest bırakınız," dediğini gördüğü zaman, hayretten donakaldı; ne düşünebiliyor ne de konuşabiliyordu. Olası şaşkınlıkların azami sınırı aşılmıştı onun için. Dili tutulmuş gibi kaldı.

Bu söz Fantine üzerinde de daha az garip bir etki yaratmamıştı. Çıplak kolunu kaldırdı ve sendeleyen bir kimse gibi sobanın mandalına yapıştı. Bu arada çevresine bakmıyordu. Alçak sesle, kendi kendine söyleniyormuş gibi, konuşmaya başladı:

– Serbest ha! Beni bırakıyorlar demek! Altı ay hapis yatmayacağım demek! Kim dedi bunu? Kimse böyle bir şey söyleyemez. Yanlış duydum. Bu, o canavar belediye başkanı olamaz! Siz mi söylediniz bunu iyi Mösyö Javert'im, kim söyledi benim serbest bırakılmamı? Oh, bakın görün size anlatacağım, o zaman beni bırakırsınız. Bu Belediye Başkanı olacak canavar, bu ihtiyar cani yok mu, işte her şeyin sebebi o. Düşünün, Mösyö Javert, beni işten kovdu! Atölyede dedikodu yapan bir sürü şırfıntının yüzünden. İğrenç bir şey değil mi bu? Namusuyla işini yapan yoksul bir kızı kovmak! O zaman yeterince para kazanamaz oldum, başıma gelen bütün felaketler de bundandı. Önce bu polis beylerin bir düzeltme yapmaları gerekiyor. Hapishane müteahhitlerinin zavallı insanlara haksızlık etmeleri önlenmelidir. Bakın size bunu açıklayayım. Gömlek dikmekten on iki metelik kazanıyorsunuz, bu on iki metelik dokuza iniyor. Yaşamanıza artık imkân yok demektir. Ne halin varsa gör, olabildiğini ol. Benim küçük Cosette'im var, kötü kadın olmaktan başka çarem yoktu. Şimdi anlıyorsunuz işte, bütün kötülüğü yapan şu alçak Belediye Başkanı'dır. Ondan sonra, subaylar kahvesinin önünde o burjuva mösyönün şapkasını çiğnedim. Ama o da bütün elbisemi mahvetmişti karla. Bizim gibilerin gece için bir tek ipekli elbisemiz vardır. Görüyorsunuz işte Mösyö Javert, bile bile, sahiden ben hiçbir kötülük yapmadım. Her yerde de benden çok daha kötü kadınların çok daha mutlu olduklarını görüyorum. Ah Mösyö Javert, beni dışarı bırakmalarını siz söylemiştiniz, değil mi? Bilgi toplayın, ev sahibimle görüşün, şimdi artık kiralarını vaktinde ödüyorum, dürüst olduğumu size söyleyeceklerdir. Ah Tanrım, affedersiniz, farkına varmadan sobanın anahtarına dokunmuşum, duman çıktı.

Mösyö Madeleine, onu derin bir dikkatle dinliyordu. O konuşurken yeleğinin cebini karıştırmış, para kesesini çıkarıp açmıştı. Kese boştu. Tekrar cebine koymuştu. Fantine'e "Borcunuz ne kadardı demiştiniz?" diye sordu.

Javert'den başkasına bakmayan Fantine, onun tarafına döndü:

– Ben sana mı söz söylüyorum?

Sonra askerlere hitaben:

– Söyleyin hadi, sizler, nasıl tükürdüm onun suratına gördünüz, değil mi? Seni kocamış hain başkan, beni korkutmaya gelirsin bu-

raya ha! Ama ben senden korkmuyorum. Ben Mösyö Javert'den korkuyorum. İyi yürekli Mösyö Javert'imden korkuyorum ben!

Bunu söylerken tekrar müfettişe döndü:

– Bakın mösyö müfettiş, ne de olsa adaletli olmak gerek. Sizin adaletli olduğunuzu anlıyorum, mösyö müfettiş; aslında çok basit, bir adam, bir kadının sırtından içeri biraz kar atıp eğleniyor, onlar gülüyorlar buna, subaylar yani, bir şeyler yapıp eğlenmek gerek, bizler de zaten herkes eğlensin diye varız, öyle ya! Sonra siz, siz geliyorsunuz, ortalığa düzen vermek zorundasınız, kabahatli olan kadını alıp götürüyorsunuz, ama biraz düşününce, iyi bir insan olduğunuzdan beni serbest bırakmalarını söylüyorsunuz; küçüğün hatırına, çünkü altı ay hapis yatarsam çocuğumu besleyemem. Yalnız, sakın bir daha geri geleyim deme, sürtük! Ah! Hayır, asla gelmeyeceğim bir daha Mösyö Javert! Artık bana ne yaparlarsa yapsınlar, kımıldamam bile. Yalnız, bakın, bugün bağırdım, çünkü canım yandı, o mösyönün sırtıma kar koyacağını hiç ummuyordum; hem sonra size söyledim, pek iyi değilim, öksürüyorum, şuramda, midemde gülle gibi bir şey beni yakıp duruyor, hekim dedi zaten: "Kendinize bakın." Tutun bakın, yoklayın, verin elinizi, korkmayın, burada işte.

Artık ağlamıyordu, sesi okşayıcıydı. Javert'in kaba, iri elini beyaz, nazik göğsüne bastırıyor, ona gülümseyerek bakıyordu.

Birdenbire elbisesinin dağınıklığını hızlı hızlı düzeltti, yerde sürüklenirken neredeyse dizlerine kadar kalkan etekliğinin pililerini indirdi ve kapıya doğru yürüyerek alçak sesle ve dostça bir baş işaretiyle:

– Çocuklar, mösyö müfettiş beni bırakmanızı söyledi, gidiyorum, dedi.

Elini kapının mandalına koydu. Bir adım daha atınca sokakta olacaktı.

Javert, o ana kadar ayakta, hareketsiz, gözü yere dikili, yan dönmüş vaziyette, sanki yerinden oynatılmış da bir tarafa konulmayı bekleyen bir heykel gibi bu sahnenin ortasında dikiliyordu.

Mandalın çıkardığı ses onu uyandırdı. Mutlak bir otorite ifadesiyle başını kaldırdı. Yetki ne kadar aşağı seviyedeyse o kadar ürkütücü olan bu ifade, vahşi hayvanda yırtıcı, değersiz adamdaysa zalimcedir.

– Çavuş! diye seslendi. Bu utanmaz kadının gittiğini görmüyor musunuz? Kim söyledi size onu bırakmanızı?

– Ben, dedi, Madeleine.

Fantine, Javert'in sesini duyunca titremiş, yakalanan hırsızın çaldığı eşyayı elinden bırakıvermesi gibi kapının mandalını bırakıvermişti. Madeleine'in sesi üzerine geri döndü ve o andan itibaren, tek kelime söylemeden, rahatça nefes almaya bile cesaret etmeksizin –konuşan biri ya da diğeri olduğuna göre– bakışları sırasıyla Madeleine'den Javert'e, Javert'den Madeleine'e gidip geldi.

Belediye Başkanı'nın Fantine'i serbest bırakmalarını istemesinden sonra, çavuşa böyle amirane bir şekilde seslenmek yetkisini kendisinde bulabilmesi için Javert'in, besbelli, bilinen deyimle "zıvanadan çıkmış" olması gerekirdi. Acaba sayın Belediye Başkanı'nın orada olduğunu unutmuş muydu? Yoksa böyle bir emrin herhangi bir "otorite" tarafından verilmesinin imkânsız olduğuna, dolayısıyla sayın Başkan'ın hiç şüphesiz tersini söylemek isterken elinde olmayarak böyle demiş bulunduğuna mı inandırmıştı kendini? Ya da iki saatten beri tanık olduğu densizlikler karşısında kesin kararlar alması gerektiğini, küçüğün büyük yerine geçmesi, hafiyenin hâkim haline gelmesi, zaptiye adamının adalet adamı olması gerektiğini; varılan bu son olağanüstü noktada yasa, düzen, ahlak, hükümet, bütün toplum ne varsa hepsinin Javert'in şahsında cisimleştiğini mi düşünüyordu?

Her ne olursa olsun Mösyö Madeleine, az önce duyulan bu "ben" sözünü söyler söylemez, polis müfettişi Javert'in solgun, soğuk dudakları mavileşmiş, bakışları umutsuz, bütün vücudu belli olmayan bir titremeyle sarsılarak Belediye Başkanı'na doğru döndüğü ve işitilmemiş şey, bakışları yerde, ama sesi kesin ve kararlı olarak şöyle dediği görüldü:

– Sayın Belediye Başkanı, bu olamaz.

– Nasıl? dedi Mösyö Madeleine.

– Bu uğursuz kadın bir burjuvaya hakaret etti.

Mösyö Madeleine uzlaşmacı, sakin bir edayla cevap verdi:

– Müfettiş Javert bakın, dinleyin. Dürüst bir insansınız, sizinle anlaşmakta hiçbir güçlüğe uğramıyorum. İşin doğrusu şu: Siz bu kadını götürürken, ben meydandan geçiyordum. Hâlâ bazı toplu-

luklar vardı. Soruşturdum, her şeyi öğrendim. Aslında kabahatli olan o burjuvadır, polisin onu yakalaması gerekirdi.

Javert tekrarladı:

– Bu uğursuz kadın sayın Belediye Başkanı'na hakaret etti.

– Orası beni ilgilendirir, dedi Mösyö Madeleine. Sanırım, hakaret bana edilmiştir. Ne istersem onu yapabilirim.

– Sayın Belediye Başkanı'ndan özür dilerim ama hakaret ona karşı değil, adalete karşı işlenmiştir.

– Müfettiş Javert, diye karşılık verdi Mösyö Madeleine, en önde gelen adalet vicdandır. Ben bu kadını dinledim. Ne yaptığını biliyorum.

– Bense, sayın Belediye Başkanı, neler gördüğümü bilemiyorum.

– Öyleyse itaat etmekle yetinin.

– Ben görevime itaat ederim. Görevim bu kadının altı ay hapis yatmasını gerektiriyor.

Mösyö Madeleine tatlılıkla cevap verdi:

– Şunu iyi dinleyin. Bu kadın, bir gün bile hapis yatmayacak.

Bu kesin söz üzerine Javert, Belediye Başkanı'na dimdik bakmak cesaretini gösterdi, ama yine de derin bir saygı ifadesi taşıyan bir sesle:

– Sayın Belediye Başkanı'na karşı gelmek zorunda olduğum için müteessirim, dedi. Yetkimin sınırları dahilinde bulunduğumu kendilerine belirtmeme müsaade buyursunlar. Mademki sayın Başkan öyle istiyorlar, öyleyse yalnızca şu burjuva olayı üzerinde duracağım. Ben de oradaydım. Meydanın köşesindeki şu üç katlı ve tamamen kesme taştan yapılmış balkonlu güzel evin sahibi ve de seçmen Mösyö Bamatabois'nın üstüne atılan bu kızdır. Ne de olsa bu dünyada değer verilen birtakım şeyler vardır! Her durumda, sayın Başkan, sokakta cereyan eden bir polis vakasıdır bu ve dolayısıyla beni ilgilendirir. Onun için Fantine Kadın'ı serbest bırakmıyorum.

Bunun üzerine Mösyö Madeleine kollarını kavuşturdu ve o vakte kadar şehirde kimsenin işitmemiş olduğu sert bir sesle:

– Sözünü ettiğim vaka belediye zabıtasını ilgilendiren bir vakadır. Ceza muhakeme usulü yasasının dokuz, on bir, on beş ve altmış altıncı maddeleri gereğince bu vakanın yargıcı benim. Bu kadının serbest bırakılmasını emrediyorum.

Javert son bir çaba daha göstermek istedi.

– Fakat sayın Başkan...

– Size keyfî tutuklamalar hakkındaki 13 Aralık 1799 tarihli kanunun 81. maddesini hatırlatırım.

– Sayın Başkan, izin verin...

– Tek söz istemem.

– Lakin...

– Çıkınız, dedi Mösyö Madeleine.

Javert, darbeyi bir Rus askeri gibi ayakta, cepheden, tam göğsünün ortasından yemişti. Belediye Başkanı'nı yerlere kadar eğilerek selamladı ve çıktı.

Fantine, kapının yanına çekilip onun önünden geçişini şaşkın şaşkın seyretti.

Ancak o da garip bir iç sarsıntısının etkisi altındaydı, iki zıt kuvvetin âdeta kendisini paylaşmak için çekişmelerine tanık olmuştu. Özgürlüğünü, hayatını, ruhunu, çocuğunu ellerinde tutan iki adamın gözlerinin önünde mücadele ettiğini görmüştü. Bu adamlardan biri onu karanlığa, öbürüyse aydınlığa doğru çekiyordu. Dehşetin büyütücü etkisi altında seyrettiği bu mücadelede bu iki adam, ona iki dev gibi görünmüşlerdi: Birisi şeytanı, diğeri iyilik meleği gibi konuşuyordu. Melek, şeytanı alt etmişti ve onu tepeden tırnağa titreten şey de şuydu ki bu kurtarıcı, onun asıl nefret ettiği adamdı, uzun zamandan beri başına gelen bütün kötülüklerin sebebi olarak gördüğü o belediye başkanıydı, Madeleine'di! Ve işte bu adam, tam ona iğrenç bir şekilde hakaret ettiği bir sırada kendisini kurtarıyordu! Yanılmış mıydı acaba? Bütün ruhunu değiştirmesi mi gerekiyordu? Bilemiyordu. Titriyordu. Heyecandan kendini kaybetmiş bir halde dinliyor, endişeli ve şaşkın bakıyor, Mösyö Madeleine'in ağzından çıkan bir sözle içindeki kinin korkunç karanlığının eridiğini, yıkıldığını ve yüreğinde sıcak, sözle anlatılamaz bir şeyin, sevinçten, güvenden ve sevgiden ibaret bir şeyin doğduğunu hissediyordu.

Javert dışarı çıkınca, Mösyö Madeleine ona döndü, ağlamamak için kendini tutan ciddi bir adam gibi, hafif ve konuşmakta güçlük çeken bir sesle:

– Sizi dinledim, dedi. Anlattıklarınızın hiçbirini bilmiyordum.

Bunların doğru olduğuna inanıyorum, doğru olduğunu hissediyorum. Atölyelerimden ayrıldığınızı da bilmiyordum. Niçin bana başvurmadınız? Neyse, bakın, borçlarınızı ödeyeceğim, çocuğunuzu getirteceğim, ya da siz onun yanına gidersiniz. İster burada, ister Paris'te, nerede isterseniz orada yaşayacaksınız. Çocuğunuzun ve sizin masraflarınızı üzerime alıyorum. İsterseniz artık hiç çalışmazsınız. Yeniden mutlu olmakla, eskisi gibi dürüst olursunuz. Hatta dinleyin, size şimdi ben şunu söyleyeyim ki, eğer her şey sizin dediğiniz gibi olmuşsa, siz hiçbir zaman Tanrı'nın katında erdemli ve mübarek olmaktan geri kalmadınız, bundan şüphe etmiyorum. Vah, zavallı kadın!

Bütün bunlar zavallı Fantine'in dayanma gücünü aşıyordu. Cosette'e kavuşmak! Bu rezil hayattan çıkmak! Cosette'le birlikte özgür, zengin, bahtiyar, namuslu bir hayat sürmek! Bu sefaletin ortasında bütün bu cennet gerçeklerinin bir çiçek gibi açıldığını görmek! Kendisiyle konuşan adama aptallaşmışçasına baktı, ancak iki üç defa hıçkırabildi. Dizlerinin bağı çözülüverdi ve Mösyö Madeleine'in önünde dizüstü çöktü. Mösyö Madeleine onu engellemeye vakit bulamadan, elini yakalayıp dudaklarının üstüne koyduğunu gördü.

Sonra bayıldı Fantine.

Javert

I
DİNLENMENİN BAŞLANGICI

Mösyö Madeleine, Fantine'i kendi evindeki revire taşıttı. Onu rahibe hemşirelere emanet etti. Hemşireler onu hemen yatağa yatırdılar. Yüksek bir ateş baş göstermişti. Gecenin bir kısmını sayıklayarak, yüksek sesle konuşarak geçirdi. Ama sonunda uyudu.

Ertesi gün öğleye doğru uyandı Fantine. Yatağının yanı başında bir nefes duydu, perdeyi araladı, Mösyö Madeleine'i gördü. Ayakta durmuş başının üstündeki bir şeye bakıyordu. Merhamet ve azar dolu bir bakıştı ve yalvarıyordu. Aynı yöne bakınca, duvara çakılı bir haç gördü.

Fantine'in gözünde artık değişik bir insandı Mösyö Madeleine. Ona ışıkla çevrili gibi görünüyordu. Bütün varlığıyla duaya dalmıştı. Duasını kesmeye cesaret edemeden onu uzun uzun seyretti. Sonunda çekine çekine:

– Ne yapıyorsunuz kuzum orada? dedi.

Mösyö Madeleine bir saattir oradaydı. Fantine'in uyanmasını bekliyordu. Onun elini aldı, nabzını yokladı ve cevap olarak:

– Nasılsınız? diye sordu.

– İyiyim, uyudum, dedi Fantine, sanırım daha iyiyim. Bir şey değildi herhalde.

Mösyö Madeleine, onun daha önce kendisine sormuş olduğu soruyu, sanki daha yeni duyuyormuş gibi cevap verdi:

– Yukarıdaki eziyet çekene dua ediyorum.

Sonra kafasının içinde ekledi:

– Bu dünyada eziyet çeken için.

Mösyö Madeleine, o geceyi ve o sabahı bilgi toplamakla geçirmişti. Artık her şeyi öğrenmiş bulunuyordu. Fantine'in hikâyesini en acıklı ayrıntılarına kadar biliyordu. Devam etti:

– Çok acı çekmişsiniz, zavallı ana. Ama sakın şikâyet etmeyin, şimdi sizin de artık seçkin kullara vergi çeyiziniz var. İnsanlar ancak böyle melek olurlar. Bunda onların hiç suçu yok, başka türlü davranmasını bilmezler. Bakın, içinden çıktığınız bu cehennem cennetin ilk şeklidir. Oradan başlamak gerekiyordu.

Derin derin içini çekti. O sırada kız, iki dişi eksik bir ulvi tebessümle gülümsüyordu.

Javert, aynı gece bir mektup yazmıştı. Ertesi sabah mektubu kendi eliyle Montreuil-sur-Mer postanesine verdi. Mektup Paris'e gidiyordu ve üzerinde şu adres yazılıydı: "Mösyö Chabouillet, Sayın Emniyet Müdürü Sekreteri." Karakolda olup bitenler dışarıya yayıldığından, mektup yola çıkmadan onu gören ve adreste Javert'in yazısını tanıyan postane müdiresiyle birlikte birkaç kişi, müfettişin istifasını yolladığını düşündüler.

Mösyö Madeleine hemen Thénardierlere bir mektup yazdı. Fantine'in onlara yüz yirmi frank borcu vardı. Mösyö Madeleine üç yüz frank gönderdi ve bundan kendilerine ait olan kısmı alarak çocuğu derhal Montreuil-sur-Mer'e, onu isteyen hasta annesine getirmelerini bildirdi.

Bu iş Thénardier'nin gözünü kamaştırdı. "Vay canına!" dedi karısına, "sakın çocuğu bırakmayalım. Bizim cılız Tarla Kuşu bir sağmal inek olacak, tahmin ediyorum. Enayinin biri anaya abayı yakmış olacak."

Oldukça iyi düzenlenmiş beş yüz franklık bir masraf listesiyle karşılık verdi. Bu listede gözüken üç yüz küsur franklık bir masraf için iki de itiraz götürmez makbuz bulunuyordu. Makbuzlardan biri bir hekime, diğeri de bir eczacıya aitti; bunlar iki hastalık arasında Éponine'e ve Azelma'ya bakmış ve ilaç vermişlerdi. Söy-

lediğimiz gibi, Cosette hastalanmamıştı. Küçük bir isim değişikliği meselesi söz konusuydu. Thénardier mektubun altına "Üç yüz frank mahsuben alınmıştır," diye bir not kondurmuştu.

Mösyö Madeleine derhal üç yüz frank daha gönderdi ve "Cosette'i acele getiriniz," diye yazdı.

– Vay canına! dedi Thénardier. Aman çocuğu bırakmayalım.

Bu arada Fantine, bir türlü iyileşemiyordu. Hâlâ revirdeydi.

Başlangıçta rahibe hemşireler "bu kız"ı tiksinerek almış, tedavi etmişlerdi. Reims'deki alçak kabartmaları görenler, çılgın bakirelere bakan akıllı uslu bakirelerin alt dudaklarındaki şişkinliği hatırlarlar. Vesta rahibelerinin çalgıcı kızları bu kadim hor görüşleri, kadınlık gururunun en derin içgüdülerinden biridir. Hemşireler aynı hor görüşü, dindarlığın da katılmasıyla bir misli fazlasıyla içlerinde duymuşlardı. Fakat birkaç gün içinde Fantine onların silahlarını teslim aldı. Türlü çeşit alçakgönüllü, tatlı sözler söylüyordu; analık yanı da ona karşı şefkat uyandırıyordu. Bir gün hemşireler, onun bir ateş nöbeti içinde şöyle dediğini duydular: "Ben günahkâr bir kadınım, ama çocuğumu yanıma alabilirsem Tanrı beni bağışlamış demektir. Kötü yolda kaldığım sürece Cosette'imi yanıma almak istemezdim. Şaşkın, üzgün bakışlarına tahammül edemezdim. Oysa kötülüğü onun için yapıyordum. İşte Tanrı beni bunun için bağışlar. Cosette burada olduğu zaman Tanrı'nın takdisini üzerimde hissedeceğim. Onu seyredeceğim, o masuma bakmak beni iyileştirecektir. O daha hiçbir şey bilmiyor. O bir melek, anlıyor musunuz, hemşirelerim? O yaşta kanatlar henüz düşmemiştir."

Mösyö Madeleine günde iki defa onu görmeye geliyordu. Fantine her defasında ona soruyordu:

– Cosette'imi yakında görecek miyim?

O cevap veriyordu:

– Belki yarın sabah. Her an gelebilir, bekliyorum.

Ve ananın solgun yüzü parlıyordu.

– Ah! diyordu. Ne kadar mutlu olacağım!

Bir türlü iyileşmediğini söylemiştik. Aksine, durumu haftadan haftaya ağırlaşır gibiydi. İki küreği arasına, çıplak tenine sokulan o bir avuç kar, terlemeleri birden kesmiş, bunun sonucu olarak da yıllardır içinde sinsi sinsi seyreden hastalık şiddetle dışa vurmuş-

tu. O zamanlar göğüs hastalıklarının teşhis ve tedavisi için Laënnec'in değerli tavsiyeleri yeni yeni uygulanmaya başlıyordu. Hekim, Fantine'i muayene etti, başını salladı.

Mösyö Madeleine hekime sordu:

– Nasıl?

– Görmek istediği bir çocuğu vardı, değil mi? dedi hekim.

– Evet.

– Öyleyse onu getirtmekte acele edin.

Mösyö Madeleine titredi.

Fantine ona:

– Hekim ne dedi? diye sordu.

Madeleine, gülümsemeye gayret etti:

– Çocuğunuzu çabuk getirtmemizi söyledi. Bu sizi sağlığınıza kavuştururmuş.

– Ya! dedi Fantine. Hakkı var! Yalnız şu Thénardierlere de ne oluyor kuzum, Cosette'imi yanlarında alıkoyup duruyorlar! Yok ama! Gelecek yakında. Mutluluğu nihayet yanı başımda görüyorum işte.

Thénardier ise bir türlü "çocuğu salıvermiyor", bin bir kötü niyetli bahane ileri sürüyordu. Cosette biraz rahatsız olduğu için kış vakti yola çıkamazmış, memlekette sağda solda kalmış birtakım küçük acil borçlar varmış, onların faturalarını toplamaktaymış, falan filan.

– Birisini gönderip Cosette'i aldıracağım, dedi Madeleine Baba. Hatta gerekirse ben kendim gideceğim.

Fantine'in ağzından şu mektubu yazıp ona imzalattı:

Montreuil-sur-Mer, 25 Mart 1823

Mösyö Thénardier,

Cosette'i, bu mektubu size getiren şahsa teslim ediniz. Bütün ufak tefek şeylerin parası size ödenecektir.

En derin saygılarımı sunarım.

FANTINE

Bunlar olup biterken çok önemli bir olay meydana geldi. Hayatımızın esrarlı mermer kitlesini biz istediğimiz kadar en güzel şekli vererek yontmaya çalışalım, kaderin siyah damarı mutlaka bir yerden kendini gösterir.

II
JEAN NASIL CHAMP OLABİLİR?

Bir sabah, Mösyö Madeleine çalışma odasında, Montfermeil'e gitmeye karar vermesi halinde geri kalmaması gereken bazı acil işleri önceden yoluna koymakla meşguldü ki, polis müfettişi Javert'in kendisiyle görüşmek istediğini haber verdiler. Mösyö Madeleine bu adı duyunca, nahoş bir duyguya kapılmaktan kendini alamadı. Karakol macerasından sonra Javert, onunla karşılaşmaktan her zamankinden daha çok kaçınmış, Mösyö Madeleine de onu bir daha görmemişti.

"İçeri alın," dedi.

Javert girdi.

Mösyö Madeleine şöminenin yanında oturuyordu, elinde bir kalem vardı, gözü bir dosyadaydı. İçinde yol zabıtasına karşı gelme olaylarına ilişkin zabıtlar bulunan dosyayı karıştırıyor, notlar yazıyordu. Javert için yerinden kalkmadı. Zavallı Fantine'i düşünmekten kendini alamıyordu, soğuk davranmayı uygun görüyordu.

Javert, sırtı kendisine dönük olan Belediye Başkanı'nı saygıyla selamladı. Belediye Başkanı ona bakmıyor, dosyasıyla ilgilenmeye devam ediyordu.

Javert'in yaratılışını yakından bilen, uygarlığın hizmetindeki bu vahşiyi, Romalı, Spartalı, keşiş ve onbaşı karması bu acayip bileşimi, yalan söylemek elinden gelmeyen bu ispiyoncuyu, bu bakir hafiyeyi uzun zamandan beri incelemiş olan ve onun esrarını, Mösyö Madeleine'e olan eski nefretini, Belediye Başkanı'yla Fantine konusunda düştüğü anlaşmazlığı bilen bir fizyonomi uzmanı, şu an onu gözlese, "Ne oldu acaba?" diye kendi kendine sorardı. Bu doğru, açık, samimi, namuslu, sert, yırtıcı vicdanı tanıyan bir kimse için Javert'in, içinde geçen büyük bir olaydan çıkıp geldiği besbelliydi. Javert'in ruhunda hiçbir şey yoktu ki aynı zamanda yüzünde de olmasın. Bütün haşin insanlar gibi o da ani değişikliklere uğrardı. Yüzü hiçbir zaman bu kadar garip, bu kadar umulmaz bir ifade almamıştı. İçeri girdiğinde Mösyö Madeleine'in önünde ne garez ne öfke ne de güvensizlik taşıyan bir bakışla eğilmiş, başkanın koltuğunun birkaç adım gerisinde durmuştu.

Ve şimdi orada âdeta bir ceza vaziyeti içinde, hiçbir zaman yumuşak olamamış, daima sabır göstermiş bir adamın saf, soğuk kabalığıyla ayakta öylece duruyordu. Tek bir kelime söylemeden, hiçbir hareket yapmadan, gerçek bir alçakgönüllülük ve sakin bir kabulleniş içinde sayın Belediye Başkanı'nın lütfedip dönmesini bekliyordu; üzgün, ciddi, şapkası elinde, gözleri yerde, subayı karşısındaki askerle hâkimi karşısındaki suçlu arasında bir ifadeyle bekliyordu. Varlığı düşünülebilecek bütün duygular, bütün anılar şu an ondan silinmiş, kaybolmuştu. Bu içine işlenmez granit gibi basit çehrede, şimdi artık karanlık bir kederden başka bir şey kalmamıştı. Bütün kişiliğinden düşkünlük, metanet, bir çeşit yiğitçe bitkinlik havası yayılıyordu.

En sonunda Belediye Başkanı kalemini bıraktı ve yarı döndü:

– E! Nedir? Ne var Javert?

Javert, kendini toparlar gibi bir an sessiz durdu, sonra hüzünlü bir resmiyetle sesini yükseltti, ama bu resmiyette yine de bir sadelik vardı.

– Suç var, sayın Belediye Başkanı, suç teşkil eden bir fiil işlenmiştir.

– Nasıl bir fiil?

– İdari otoriteyi temsil eden aşağı kademeden bir memur, bir idari hâkime en ağır şekilde saygısızlık etmiş bulunuyor. Görevim icabı olayı bilgilerinize sunmaya geldim.

– Kimmiş bu memur? diye sordu Mösyö Madeleine.

– Ben, dedi Javert.

– Siz mi?

– Ben.

– Peki, memurdan şikâyetçi olacak idari hâkim kim?

– Siz, sayın Başkan.

Madeleine koltuğunda doğruldu. Javert sert bir tavırla ve gözleri hep yerde, devam etti:

– Sayın Belediye Başkanı, idare nezdinde benim azlimi istemenizi ricaya geldim.

Şaşkına dönen Mösyö Madeleine ağzını açtı, Javert onun sözünü kesti:

– İstifa edebileceğimi söyleyeceksiniz, ama bu yeterli değil. İsti-

fa vermek şerefli bir iştir. Ben hata ettim, cezalandırılmam gerekir. Kovulmam gerek benim.

Bir süre durduktan sonra ilave etti:

– Sayın Başkan, geçen gün bana karşı haksız yere sert davrandınız. Bugün haklı olarak öyle davranınız.

– Hay Allah! Niçin? diye bağırdı Mösyö Madeleine. Nedir bu zırvalık? Ne demek oluyor bu? Hani nerede bana karşı işlenmiş bir suç eylemi? Ne yaptınız siz bana? Bana karşı kabahatiniz ne? Kendi kendinizi suçluyorsunuz; yerinize başkasının verilmesini istiyorsunuz.

– Kovulmamı istiyorum, dedi Javert.

– Kovulmanızı, öyle olsun. Pekâlâ. Fakat anlamıyorum.

– Şimdi anlayacaksınız, sayın Başkan.

Javert derinden göğüs geçirdi, yine soğuk ve kederli bir şekilde:

– Sayın Belediye Başkanı, dedi, altı hafta oluyor, o kızın neden olduğu sahneden sonra, çok öfkelenmiştim, sizi ihbar ettim.

– İhbar!

– Paris Polis Müdürlüğü'ne.

Javert'den daha fazla gülmek âdetinde olmayan Mösyö Madeleine, gülmeye başladı.

– Polisin işine müdahale eden Belediye Başkanı olarak mı?

– Eski kürek mahkûmu olarak.

Belediye Başkanı'nın benzi kurşun rengini aldı. Gözlerini yerden kaldırmayan Javert devam etti:

– Öyle sanıyordum. Uzun zamandan beri kafamda bazı fikirler vardı. Bir benzerlik, Faverolles'den aldırttığımız istihbarat, acı kuvvetiniz, ihtiyar Fauchelevent olayı, atıcılıkta usta olmanız, biraz aksayan bacağınız, ne bileyim işte, birtakım saçmalıklar! Her neyse, sizi Jean Valjean adında birine benzetiyordum.

– Ne adında? Neydi adı dediniz?

– Jean Valjean. Bundan yirmi yıl önce Toulon'da, kürek mahkûmları muhafız yardımcısı bulunduğum sırada gördüğüm bir forsa. Bu Jean Valjean kürek damından çıktıktan sonra, söylendiğine göre, bir piskoposu soymuş, sonra yine bir umumi yolda küçük bir Savoielıyı silahla gasp etmiş. Sekiz yıldan beri, her nasılsa, ortadan kaybolmuştu, onu arıyorlardı. Ben sandım ki... Her ney-

se, bu işi yaptım işte! Öfke beni sürükledi, sizi polis müdüriyetine ihbar ettim.

Birkaç saniye önce dosyayı yeniden eline alan Mösyö Madeleine, tam bir kayıtsızlık edasıyla sordu:

– Peki, ne cevap verdiler size?

– Deli olduğumu söylediler.

– Öyleyse?

– Öyleyse haklıydılar.

– Bunu kabul etmeniz iyi bir şey!

– Etmem gerek, çünkü hakiki Jean Valjean bulundu.

Mösyö Madeleine'in tuttuğu kâğıt elinden düştü, başını kaldırdı, sabit bir nazarla Javert'e baktı ve tarifi imkânsız bir sesle:

– Ya! dedi.

Javert devam etti:

– Bakın, olay şu sayın Başkan. Memlekette, Ailly-le-Haut-Clocher taraflarında, Champmathieu Baba adında bir adam varmış. Son derece sefil birisiymiş. Kimse ona aldırış etmiyormuş. Bu gibi adamların neyle geçindikleri bilinmez. Son olarak bu sonbaharda, Champmathieu Baba şaraplık elma hırsızlığından tutuklanmış. Çaldığı yer de... Neyse, önemli değil. Mesele hırsızlığın olması. Duvardan aşılmış, ağacın dalları kırılmış. Bizim Champmathieu yakalanmış. Elma ağacının dalı da hâlâ elindeymiş. Herifi hemen hapsetmişler. Buraya kadar bir adi suç vakasından öte bir durum yok. Ama siz şu Tanrı'nın işine bakınız. Hapishane kötü bir durumda olduğundan sorgu hâkimi Champmathieu'nün eyalet hapishanesinin bulunduğu Arras'a naklini uygun görüyor. Bu Arras Hapishanesi'nde Brevet adında eski bir kürek mahkûmu varmış, bilmem hangi suçtan mahkûm olmuş ve iyi halinden dolayı koğuş temsilcisi yapmışlar. Sayın Başkan, daha Champmathieu hapishaneye adımını atar atmaz bu Brevet bağırmaya başlıyor: "Hele dur bakayım! Ben bu adamı tanıyorum. Eski bir forsa bu. Bakın bakayım bana, hemşerim! Jean Valjean'sınız siz!" "Jean Valjean mı? Kim bu Jean Valjean?" Champmathieu şaşırmış gibi yapıyor. "Hadi canım, numara yapma," diyor Brevet. "Sen Jean Valjean'sın! Toulon'da kürekteydin. Yirmi yıl oluyor. Orada beraberdik." Champmathieu inkâr ediyor. El hak! Anlarsınız ya. İşi

derinleştiriyorlar. Hikâyeyi iyice araştırıyorlar. Buldukları şu: Bu Champmathieu otuz yıl kadar önceleri, birçok memlekette ağaç budayıcılığı yapmış, özellikle Faverolles'de. Burada izi kayboluyor. Uzun zaman sonra, Auvergne'de, ardından Paris'te görülüyor. Söylediğine göre burada araba yapıp tamir ediyormuş, bir de kızı olmuş, çamaşırcıymış, fakat bunlar ispat edilmiş değil, ama yine de bu memlekette. Şimdi, ağır hırsızlık suçuyla küreğe gitmeden önce Jean Valjean neydi? Ağaç budayıcı. Nerede? Faverolles'de. Bir başka olay daha var. Bu Valjean'ın vaftiz adı Jean, anasının soyadı da Mathieu'ydü. Kürek damından çıktıktan sonra gizlenmek için anasının adını alıp kendisini Jean Mathieu diye çağırttığını düşünmek kadar tabii bir şey olabilir mi? Auvergne'e gidiyor. Ora ağzı Jean'ı "Chan" yapıyor ve onu "Chan Mathieu" diye çağırıyorlar. Bizimki de sesini çıkarmıyor, böylece Champmathieu olup çıkıyor. Anlatabiliyorum değil mi? Faverolles'den soruluyor. Jean Valjean'ın ailesi artık oralarda yok. Nerede olduğu da bilinmiyor. Bilirsiniz, bu sınıflarda bir ailenin yok olup gittiği sık sık görülür. Araştırılıyor, ama hiçbir şey bulunamıyor. Bu mümkün. İnsanlar ya çamurdan ya da tozdandırlar. Sonra, bu hikâyenin başlangıcı otuz yıl öncesine dayandığından, Faverolles'de Jean Valjean'ı tanıyan kimse de kalmamış artık. Toulon'dan bilgi isteniyor. Brevet'yle birlikte Jean Valjean'ı gören sadece iki forsa var: ömür boyu hapse mahkûm Cochepaille ve Chenildieu. Bunları kürekten çıkartıp getirtiyorlar. Champmathieu'yle yüzleştiriyorlar. Bunlar hiç tereddüt etmiyorlar. Brevet'ye göre olduğu gibi, bunlara göre de adam Jean Valjean. Aynı yaşta, elli dört yaşında, aynı boyda, aynı görünüşte, sözün kısası aynı adam, yani o. Ben de işte tam bu tarihlerde ihbar mektubunu Paris Polis Müdürlüğü'ne gönderiyordum. Cevap olarak bana aklımı kaçırdığımı, Jean Valjean'ın Arras'ta adaletin pençesinde olduğunu bildirdiler. Bunun beni ne kadar şaşırttığını tahmin edersiniz. Hâlbuki ben, aynı Jean Valjean'ı burada, elimde tuttuğumu sanıyordum. Sorgu hâkimine yazı yazdım. Beni çağırttılar, Champmathieu'yü bana getirdiler...

– E, sonra? diye Mösyö Madeleine onun sözünü kesti.

Javert, ifadesi hiç bozulmayan, kederli çehresiyle cevap verdi:

– Sayın Başkan, gerçek gerçektir. Üzgünüm ama Jean Valjean o adamdır. Ben de onu tanıdım.

Mösyö Madeleine çok yavaş bir sesle:

– Emin misiniz? dedi.

Javert, derin bir inançtan gelen o acı gülüşle gülmeye başladı:

– Oo! Eminim!

Bir an düşünceli durdu, mekânik bir hareketle, masanın üzerindeki tahta hokkadan mürekkep kurutmaya yarayan ince talaş tozundan birkaç tutam alarak şu sözleri ekledi:

– Şimdi gerçek Jean Valjean'ı gördükten sonra, düşünüyorum da, başka türlüsüne nasıl inanabildiğimi anlayamıyorum. Sizden özür dilerim sayın Başkan.

Javert, bu mağrur adam, altı hafta önce kendisini zaptiyeler önünde küçük düşüren, ona "çıkın" diyen birine yalvaran vakur sözleri söylerken, kendisi de farkında olmadan sadelik ve asaletle dolmuştu. Mösyö Madeleine, onun ricasına sadece şu ani soruyla karşılık verdi:

– Peki, bu adam ne diyor?

– Eh, ne desin, sayın Başkan. Kötü bir olay. Eğer Jean oysa, sabıka var demektir. Bir duvardan aşmak, bir dalı kırmak, elmaları aşırmak bir çocuk için haşarılıktır; yetişkin bir kimse için suçtur; bir forsa içinse cinayettir. Duvardan atlama, hırsızlık, hepsi var. Bu artık adi polis vakası olmaktan çıkıyor, ağır ceza mahkemesinin işi oluyor. Artık cezası birkaç gün hapis değil, müebbet kürektir. Sonra bir de şu Savoielı küçük çocuk meselesi var, umarım o da ele alınacaktır. Kör olasıca şeytan! İşi yoksa kurtulmak için çabalasın dursun, öyle değil mi? Jean Valjean'dan başkası için öyle. Ama Jean Valjean sinsidir. Onu bir de bu tarafıyla tanırım. Başkası olsa suyun ısındığını hissederdi; debelenir, bağırırdı. Kaynayan su sesinden belli eder kendini, ateşte ses çıkarır; Jean Valjean olmak istemezdi, vesaire. Oysa bu, anlamazlıktan geliyor, "Ben Champmathieu'yüm, Champmathieulükten çıkmam!" diyor. Şaşırmış gibi duruyor, sersem taklidi yapıyor. Böylesi daha iyi. E herif kurnaz! Ama fark etmez, deliller ortada. Dört kişi tarafından tanındı, ihtiyar cani mahkûm olacaktır. Dava, Arras ağır ceza mahkemesinde görülecek. Ben de oraya tanıklık etmeğe gideceğim. Çağırıldım.

Mösyö Madeleine tekrar masasına yerleşmiş, dosyasını eline almış, sakin sakin sayfalarını çeviriyor, meşgul bir insan gibi kâh okuyor kâh yazıyordu. Javert'e doğru döndü:

– Yeter Javert. Aslında bütün bu ayrıntılar beni pek ilgilendirmiyor. Zaman kaybediyoruz, acele yapılacak işlerimiz de var. Javert, şimdi hemen Saint-Saulve Sokağı'nın köşesinde yeşillik satan Buseaupied adındaki kadıncağızın yerine gideceksiniz. Arabacı Pierre Chesnelong aleyhindeki şikâyetini bildirmesini kendisine söyleyeceksiniz. Pek kaba bir adam bu, az kalsın bu kadınla çocuğunu ezecekti. Cezalanması gerek. Sonra, Montre-de-Champigny Sokağı'nda Mösyö Charcellay'ın evine gideceksiniz. Bu zat, komşu evin oluklarından birinin yağmur sularını onun tarafına akıtıp evinin temellerini oyduğundan şikâyet ediyor. Daha sonra, Guibourg Sokağı'nda dul kadın Doris'in evine ve Garraud-Blanc Sokağı'nda Madam Renée le Bossé'nin evine giderek hana bildirilen idari şikâyetleri tespit edecek ve zabıt tutacaksınız. Ama size çok iş yüklüyorum galiba. Buradan uzaklaşmaya hazırlanıyordunuz, değil mi? Şu iş için sekiz, on güne kadar Arras'a gideceğinizi söylememiş miydiniz bana?

– Daha da önce, sayın Başkan.

– Ne gün öyleyse?

– Davanın yarın görüleceğini ve bu gece yolcu arabasıyla hareket edeceğimi sayın Başkan'a söylediğimi sanıyordum.

Mösyö Madeleine fark edilmez bir hareket yaptı.

– Peki ne kadar sürecek bu iş?

– En çok bir gün. Karar en geç yarın gece açıklanacak. Ama zaten belli olan kararı beklemem, ifademi verir vermez buraya dönerim.

– İyi, dedi Mösyö Madeleine.

Ve bir el işaretiyle Javert'e izin verdi. Ama Javert gitmedi.

– Affedersiniz, sayın Başkan, dedi.

– Daha ne var? diye Mösyö Madeleine sordu.

– Sayın Başkan, size hatırlatmam gereken bir şey var.

– Nedir o?

– Azledilmem gerektiği.

Mösyö Madeleine ayağa kalktı.

– Javert, şerefli bir insansınız, sizi takdir ediyorum. Hatanızı abartıyorsunuz. Aslında bu da sadece beni ilgilendiren bir harekettir. Javert, siz alçalmaya değil, yükselmeye layıksınız. Yerinizde kalmanızı istiyorum.

Javert, safdil gözbebekleriyle Mösyö Madeleine'e baktı. Bu gözbebeklerinin dibinde az aydınlanmış fakat eğilmez ve lekesiz bir vicdan görülür gibi oluyordu. Sakin bir sesle:

– Sayın Başkan, bunu kabul edemem.

– Tekrar ediyorum, diye karşılık verdi Mösyö Madeleine, bu iş beni ilgilendirir.

Ancak dikkati sırf kafasındaki düşünceye çevrili olan Javert, sözünü şöyle sürdürdü:

– Abartmaya gelince, hiç de abartmıyorum. Bakın, nasıl düşünüyorum. Sizden haksız yere kuşkulandım. Bu bir şey değil. Kendimden üstün olanlardan kuşkulanmakta bir yetki tecavüzü varsa da kuşkulanmak bizlerin hakkıdır. Fakat ben bir öfke nöbeti sırasında, delilsiz, kanıtsız sizi bir kürek mahkûmu diye ihbar ettim... Sizi, saygıdeğer bir insanı, bir belediye başkanını, bir mülki amiri! Vahim bir şeydir bu, çok vahim. Ben sizin şahsınızda devlet otoritesini aşağıladım, kendim bu otoritenin bir mensubu olduğum halde! Eğer bu yaptığımı altlarımdan biri yapmış olsaydı, hizmete layık olmadığını söyler, onu kovardım. Ne diyorsunuz?

– Bakın sayın Başkan, bir kelime daha. Ben, hayatımda çoğu zaman sert oldum. Başkalarına karşı sertliğim haklıydı. İyi ediyordum. Şimdi kendime karşı sert olmazsam, yaptığım bütün haklı şeyler haksız hale gelir. Kendimi başkalarından daha fazla esirgemeye hakkım var mı? Hayır. Ne yani! Başkalarını cezalandırmakta varım, ama kendimi cezalandırmaya gelince yokum! O zaman ben sefil adamın biriyim demektir! Bana, "Şu alçak Javert!" diyenler haklı çıkarlar! Sayın Başkan, bana iyilikle davranmanızı dilemiyorum. Başkalarına karşı gösterdiğiniz iyiliğiniz, bana yeterince kötülük yaptırdı. Kendim için istemiyorum onu. Bir burjuvaya karşı bir sokak kızına, bir belediye başkanına karşı bir polis memuruna, yukarıda olana karşı aşağıdakine hak vermekten ibaret bir iyiliğe, ben kötü iyilik derim. İşte iyilikten ötürü bozuluyor toplumun düzeni. Hey Tanrım! İyi olmak o kadar kolay ki, zor olan adaletli ol-

maktır. Mesela siz benim tahmin ettiğim kişi olsaydınız, size karşı iyi olmazdım ben! O zaman görürdünüz! Sayın Başkan, başka herhangi bir kimseye nasıl davranacaksam, kendime karşı da öyle davranmam gerekir. Kötüleri yola getirirken, canileri toplarken çoğu zaman kendi kendime demişimdir: "Hele sen de bir tökezle, hele seni de suçüstünde bir yakalamaya göreyim, başına gelecekleri hiç merak etme!" İşte tökezledim, kendimi suçüstü yakaladım, vay bana! İşten uzaklaştırılmışım, rütbem alınmış, kovulmuşum! Hepsi başım üstüne. Kollarım var, toprakta çalışırım, benim için fark etmez. Sayın Başkan, hizmetin çıkarı bir emsal istiyor. Müfettiş Javert'in azlinden başka dileğim yok.

Bütün bu sözler alçakgönüllü, vakur, umutsuz ve inanmış bir edayla söylenmişti ve bu eda, bu değişik şekilde namuslu adama tuhaf bir büyüklük veriyordu.

Mösyö Madeleine:

– Sonra bakarız, dedi.

Ve ona elini uzattı.

Javert geriledi, vahşi bir sesle:

– Özür dilerim, sayın Başkan, fakat bu olamaz. Bir belediye başkanı bir jurnalciye el uzatamaz.

Dişlerinin arasından ekledi:

– Evet, jurnalci, çünkü polislik görevini kötüye kullandığıma göre bir jurnalciden başka bir şey değilim artık.

Sonra derin bir saygıyla selam verdi ve kapıya yöneldi.

Kapıya varınca geri döndü ve gözleri hep yerde olarak:

– Sayın Başkan, dedi, yerime başkası gelinceye kadar hizmete devam edeceğim.

Çıktı. Mösyö Madeleine, koridorun taşları üzerinde uzaklaşan bu kararlı ve emin adımları dinleyerek dalgın kalakaldı.

YEDİNCİ KİTAP

Champmathieu Davası

I
SIMPLICE HEMŞİRE

Burada okunacak olaylar, Montreuil-sur-Mer'de tümüyle bilinmedi. Fakat bu konuda sızan pek az bilgi bile bu şehirde öyle bir anı bıraktı ki, bu olayları en ufak ayrıntısına kadar anlatmazsak, bu kitapta çok önemli bir boşluk kalır.

Bu ayrıntılar içinde, okuyucu iki üç tane gerçek dışı gibi görünen durumla karşılaşacaktır. Gerçeğe saygımızdan ötürü biz bunları olduğu gibi anlatıyoruz.

Javert'in ziyaretinin ardından Mösyö Madeleine, her zamanki gibi öğleden sonra Fantine'i görmeye gitti.

Fantine'in yanına girmeden önce Simplice Hemşire'yi çağırttı.

Revirde hizmet gören iki rahibe, hayır işlerinde çalışan bütün hemşireler gibi lazaristler tarikatına mensup kadınlardandı ve birinin adı Perpétue Hemşire, diğerinin de Simplice Hemşire'ydi.

Perpétue Hemşire rastgele bir köylü kızıydı, öylesine bir hayır işleri hemşiresiydi; Tanrı kapısına herhangi bir kapıya girer gibi girmişti. Nasıl aşçı olunursa, o da öyle rahibe olmuştu. Bu tipler hiç de az rastlanır değildir. Manastır tarikatları, kolayca yoğrulup birer "Capucine" ya da "Ursuline" rahibesi biçimini alan bu hantal köylü çömlek hamurlarına seve seve kucak açarlar. Bu köy

ürünleri, sofuluğun kaba saba işlerinde kullanılırlar. Bir sığır çobanının bir "Carmel" rahibine dönüşmesinde yadırganacak hiçbir taraf yoktur. Fazla emeğe gerek kalmadan biri öbürü haline geliverir. Köyle manastırın ortak cehalet sermayesi, bu hususta hazır bir zemin teşkil eder ve köylüyle keşişi hemen aynı seviyede kılar. Köylünün iş gömleğini biraz bollaştırın: İşte size keşiş cüppesi! Perpétue Hemşire, Pontoise yakınlarındaki Marines'den gelme koyu dindar bir kızdı. Şiveli konuşur, istek üzerine dinsel türküler okur, dişlerinin arasından homurdanır, bitki karışımlarının şekerini hastanın sofuluğuna ya da ikiyüzlülüğüne göre ayarlar, hastaları hor görür, ölüm halindekilere katı davranır, âdeta Tanrı'yı yüzlerine fırlatır, can çekişenleri öfkeli dualarla taşlardı; cüretkâr, dürüst ve kırmızı yüzlüydü.

Simplice Hemşire'yse balmumu gibi beyazdı. Kilise mumu meşalenin yanında nasıl durursa, Perpétue Hemşire'nin yanında öyle dururdu. Vincent de Paul, birçok manevi özgürlüğü birçok manevi kölelikle kaynaştıran şu harikulade sözleriyle şefkat ve hayır hemşirelerinin kimliğini mükemmel bir şekilde belirtmişti:

"Onların manastırı hastaların yurdudur, hücreleri kira odalarıdır, kiliseleri bulundukları yer halkının kiliseleridir, manastır avlularındaki sütunlu gezinti yerleri, şehir sokakları ya da hastane koğuşlarıdır, koruyucu duvarları itaat, demir parmaklıkları Tanrı korkusu, peçeleri tevazudur." Bu ideal, Simplice Hemşire'de cisimleşmiş yaşıyordu. Kimse Simplice Hemşire'nin kaç yaşında olduğunu söyleyemezdi. O sanki hiçbir zaman genç olmamış ve hiçbir zaman da ihtiyarlamayacakmış gibi görünürdü. Yumuşak, ciddi, dostane, soğuk ve asla yalan söylememiş bir –kadındı demeye dilimiz varmıyor– şahsiyetti. O kadar yumuşaktı ki kırılıverecekmiş sanılırdı, ama aslında granitten daha sağlamdı. Sevimli, incecik, saf parmaklarla dokunurdu zavallılara. Sözlerinde âdeta sessizlik vardı. Ancak gerekli olanı söylemek için konuşurdu. Öyle ahenkli bir sesi vardı ki, günah çıkarına hücresinde en yüce, en erdemli öğütleri verebileceği gibi, bir salona da yaraşırdı. Bu incelik, çuhadan roba alışmıştı; onun sert temasında ahretin ve Tanrı'nın sürekli bir çağrısını buluyordu. Bir ayrıntı üzerinde duralım. Hiç yalan söylememiş olmak, herhangi bir çıkar kaygısıyla ya da çıkar

kaygısı olmaksızın gerçek, hatta kutsal gerçek olmayan hiçbir şeyi, hiçbir zaman söylememiş olmak Simplice Hemşire'nin ayırıcı vasfı, erdemliliğinin belirgin özelliğiydi. Bu sarsılmaz doğruluğuyla, bağlı olduğu tarikat içinde âdeta ün yapmıştı. Rahip Sicard, sağır ve dilsiz Massieu'ye yazdığı bir mektupta Simplice Hemşire'den söz eder: "Bizler ne kadar samimi, ne kadar temiz olursak olalım hepimizin safiyeti üzerinde küçük, masum bir yalanın çatlağı bulunur. Onda bu hiç yoktu işte." Küçük yalan, masum yalan diye bir şey olabilir mi acaba? Yalan söylemek mutlak kötülüktür. Az yalan söylemek olanaklı değildir. Yalan söyleyen, yalanı bütünüyle söyler. Yalan, şeytanın yüzüdür. İblis'in iki adı vardır: biri İblis, öbürü Yalan. İşte böyle düşünüyordu Simplice Hemşire. Ve düşündüğü gibi de davranırdı. Sözünü ettiğimiz beyazlık, yayılan aydınlığı onun dudaklarını ve gözlerini bile kaplayan beyazlık bu yüzdendi. Gülümsemesi beyazdı, bakışı beyazdı. Bu vicdanın camında en ufak bir örümcek ağı, tek bir toz tanesi yoktu. Aziz Vincent de Paul'ün tarikatına girerken Simplice adını özellikle seçerek almıştı. Bilindiği gibi Sicilyalı Simplice, Siracusa'da doğmuş olduğundan, Segesta'da doğduğunu söylemektense iki memesinin koparılmasını tercih eden azizedir; oysa bu küçük yalan onun hayatını kurtaracaktı. Bu ruha uygun düşen koruyucu işte bu azizeydi.

Simplice Hemşire tarikata girdiğinde iki kusuru vardı, ama bunları yavaş yavaş düzeltti. Bu kusurlarından biri şekerleme cinsinden olan şeylere düşkünlüğü, öbürü de mektup almayı sevmesiydi. İri harflerle yazılmış Latince bir dua kitabından başka bir şey; asla okumazdı. Latince bilmiyordu ama kitabı anlıyordu.

Bu dindar kız, Fantine'e muhabbet bağlamıştı, ondaki gizli kalmış erdemliliği sezmişti belki de. Bu yüzden kendini hemen hemen sırf onun bakımına vakfetmişti.

Mösyö Madeleine, Simplice Hemşire'yi bir kenara çekti ve hemşirenin ileride hatırlayacağı garip bir ses tonuyla, Fantine'i ona emanet etti.

Hemşireden ayrıldıktan sonra Fantine'e yaklaştı. Fantine, her gün Mösyö Madeleine'in gelmesini bir sıcaklık ve neşe ışını bekler gibi bekliyordu. Hemşirelere, "Ancak Bay Başkan burada olduğu zaman yaşıyorum," diyordu.

O gün çok ateşi vardı. Mösyö Madeleine'i görür görmez ona sordu:
– Cosette'ten ne haber?
Mösyö Madeleine gülümseyerek cevap verdi:
– Yakında gelecek.
Fantine'in yanında her zamanki gibiydi. Yalnız yarım saat yerine bir saat kaldı. Bu da Fantine'i çok sevindirdi. Mösyö Madeleine, hastanın hiçbir eksiği olmaması için herkese bin bir tembihte bulundu. Bir ara yüzünün pek kaygılı bir hal aldığını fark ettiler. Fakat kulağına eğilen hekimin ona, "Çok kötüleşiyor," dediği öğrenilince bu kaygılı ifadenin nedeni anlaşıldı.
Sonra belediye dairesine döndü. Hademe onun, çalışma odasında asılı Fransa'nın yollarını gösteren bir haritayı dikkatle incelediğini gördü. Kurşun kalemle bir kâğıdın üstüne bazı rakamlar yazdı.

II
SCAUFFLAIRE USTA'NIN AÇIKGÖZLÜLÜĞÜ

Mösyö Madeleine belediye dairesinden şehrin öbür ucundaki bir Flaman'ın yerine, Scaufflaire Usta'ya gitti. Adını Fransızlaştırıp Scaufflaire yapmış olan bu Flaman, isteyenlere körüklü araba ve at kiralıyordu.
Bu Scaufflaire'in yerine gitmek için takip edilecek en kestirme yol, Mösyö Madeleine'in oturduğu mahallenin papazının ikametgâhı bulunan tenha bir sokaktı. Söylendiğine göre bu papaz liyakatli, saygıdeğer ve doğru öğüt veren bir insandı. Mösyö Madeleine papazın ikametgâhı önüne geldiğinde yoldan geçen bir tek kişi vardı ve bu kişi şunu gördü: Belediye Başkanı, papazın evini geçtikten sonra durdu, bir süre olduğu yerde kaldı, sonra geriye dönüp papazın ikametgâhının kapısına kadar geldi. Kapı, arabalara mahsus kapılarla ev kapısı arası bir şeydi, üzerinde bir tokmak vardı. Belediye Başkanı elini hızla kapı tokmağına götürüp onu kaldırdı; sonra yine durdu, düşünür gibi öyle kaldı, bir iki saniye sonra tokmağı hızla indireceği yerde yavaşça yerine bıraktı, evvelce göstermediği bir telaşla tekrar yola koyuldu.
Mösyö Madeleine, Scaufflaire Usta'yı dükkânında bir koşum takımını onarmakla uğraşırken buldu:

– Scaufflaire Usta, iyi bir atınız var mı? diye sordu.

– Sayın Belediye Başkanı, bütün atlarım iyidir, dedi Flaman. İyi attan kastınız nedir?

– Bir günde yirmi fersah yol alabilecek bir at demek istiyorum.

– Vay canına! deyiverdi Flaman. Yirmi fersah ha!

– Evet.

– Arabaya koşulu mu olacak?

– Evet.

– Peki, yolculuktan sonra ne kadar zaman dinlenecek?

– Gerektiğinde ertesi gün tekrar yola çıkabilmeli.

– Aynı yolu yapmak için mi?

– Evet

– Vay canına! Vay canına! Yine yirmi fersah ha?

Mösyö Madeleine cebinden, üzerine rakamlar yazmış olduğu kâğıdı çıkardı. Flamana gösterdi. 5.6.8 1/2 rakamları okunuyordu.

– Görüyorsunuz ya, dedi. Toplam on dokuz buçuk ediyor, yirmi fersah demektir.

– Sayın Başkanım, dedi Flaman, işinizi görecek bir at var. Küçük beyaz atım, ara sıra geçerken onu görmüşsünüzdür, aşağı Boulognelu küçük bir hayvandır. Ateş parçası gibidir. Önce onu binek hayvanı yapmak istedilerdi. Ne mümkün! Çifte atıyor, herkesi yere çalıyordu. Huysuz olduğuna hükmettiler, ne yapacaklarını bilemiyorlardı onu. Ben satın aldım. Körüklü arabaya koştum. Meğerse efendim, bunu istermiş, kız gibi yumuşak başlı, rüzgâr gibi yollu. Ama sırtına binmeye gelmez ha! Binek atı olmaya hiç niyeti yok. Herkesin bir isteği var. Çekmeye evet, taşımaya hayır. Sanırım kafasına böyle koymuş.

– Peki bu yolu yapabilecek mi?

– Şu sizin yirmi fersahı, hep tırıs giderek sekiz saatten kısa zamanda alır ama, bakın hangi şartlarla.

– Söyleyin bakalım.

– İlk önce yarı yolda onu bir saat dinlendireceksiniz, yem yiyecek; sonra yerken başında durulacak ki hanın uşağı onun yulafını çalmasın; çünkü ben dikkat ettim, hanlarda yulafı atlar yiyeceğine uşaklar yiyor.

– Başında oluruz.

– İkincisi... Araba sayın Başkan için miydi?

– Evet.

– Sayın Başkan araba kullanmasını bilirler mi?

– Evet.

– Peki öyleyse, ata fazla yük olmamak için sayın Başkan tek başına ve eşyasız yolculuk edecektir.

– Kabul.

– Ama sayın Başkan'ın yanında kimse olmayacağına göre, yulafa bizzat göz kulak olmak zorunda kalacaktır.

– Öyle olacağını söyledim.

– Ücretim günde otuz franktır. Dinlenme günleri de ücrete tabidir. Bir metelik aşağı olmaz; hayvanın yemi de sayın Başkan'a aittir.

Mösyö Madeleine kesesinden üç Napolyon altını çıkarıp masanın üstüne koydu.

– İşte iki günlük peşin.

– Dördüncüsü, böyle bir yolculuk için körüklü araba ağır olur ve atı yorar. Sayın Başkan'ın elimde bulunan iki tekerlekli, küçük, hafif bir arabayla yolculuğu kabul etmesi gerekecek.

– Kabul ediyorum.

– Bu araba hafiftir, ama üstü açıktır.

– Fark etmez bence.

– Sayın Başkan acaba kışta bulunduğumuzu düşündüler mi?

Mösyö Madeleine cevap vermedi. Flaman üsteledi:

– Havanın çok soğuk olduğunu?

Mösyö Madeleine yine cevap vermedi. Scaufflaire Usta devam etti:

– Yağmur yağabileceğini?

Mösyö Madeleine başını kaldırdı:

– Atla araba yarın sabah dört buçukta kapının önünde olacak, dedi.

– Baş üstüne sayın Başkan, diye cevap verdi.

Scaufflaire Usta daha sonra baş parmağıyla masanın tahtasındaki bir lekeyi kapayarak, Flamanların, kurnazlıklarına katmasını pek iyi bildikleri o umursamaz tavırla sordu:

– Ha, şimdi aklıma geldi! Sayın Başkan nereye gideceklerini bana söylemediler. Acaba nereye gidiyor sayın Başkan?

Konuşmasının başlangıcından beri başka bir şey düşündüğü yoktu ama bilinmez neden, sormaya cesaret edememişti.

– Atınızın ön ayakları sağlam mıdır? diye sordu Mösyö Madeleine.

– Evet, sayın Başkan. Yalnız inişlerde onu biraz gemleyeceksiniz. Gittiğiniz yerin yolunda çok iniş var mı?

– Sabah tam saat dört buçukta kapımda olacağını unutmayın, diye cevap verdi Mösyö Madeleine ve çekip gitti.

Flaman, bir süre sonra kendisinin de dediği gibi "afallamış" olarak kalakaldı.

Belediye Başkanı çıkalı iki üç dakika olmuştu ki kapı yeniden açıldı. Gelen yine Belediye Başkanı'ydı.

– Mösyö Scaufflaire, bana kiraladığınız atla arabaya, birlikte koşulu olarak ne istersiniz?

Flaman bir kahkaha atarak:

– Birlikte koşulmuş olarak ha, sayın Başkan, dedi.

– Öyle. E, ne kadar?

– Sayın Başkan onları benden satın mı almak istiyor?

– Hayır, ama her ihtimale karşı size teminat vermek istiyorum. Dönüşümde parayı bana iade edersiniz. Arabayla ata ne fiyat biçiyorsunuz?

– Beş yüz frank, sayın Başkan.

– Alın işte.

Mösyö Madeleine masanın üstüne parayı koyup dışarı çıktı ve bu sefer tekrar dönmedi.

Scaufflaire Usta bin frank istemediğine fena halde pişman oldu. Aslında söz konusu arabayla atın değeri yüz franktı.

Flaman, karısını çağırıp olanları ona anlattı. Belediye Başkanı hangi cehenneme gidebilirdi ki? Konuyu aralarında tartıştılar.

– Paris'e gidiyor, dedi kadın.

– Sanmam, dedi kocası.

Mösyö Madeleine, üzerine rakamlar yazdığı kâğıdı şöminenin üzerinde unutmuştu. Flaman kâğıdı alıp inceledi.

– Beş, altı, sekiz buçuk ha? Bunlar posta menzillerini gösterse gerek.

Karısına döndü:

– Buldum.

– Nasıl?

– Buradan Hesdin'e beş fersah, Hesdin'den Saint-Pol'e altı, Saint-Pol'den Arras'a da sekiz buçuk. Arras'a gidiyor.

Bu arada Mösyö Madeleine evine dönmüştü. Scaufflaire Usta'dan dönerken, sanki papaz ikametgâhının kapısında kendisi için baştan çıkarıcı etki varmış da ondan kaçıyormuş gibi uzun yoldan gitmeyi tercih etmişti. Odasına çıkıp kapanmıştı. Gayet tabii bir şeydi bu da, çünkü erken yatmaktan hoşlanırdı. Fakat aynı zamanda Mösyö Madeleine'in tek hizmetçisi olan fabrika kapıcısı kadın, onun ışığının saat sekiz buçukta söndüğünü gördü ve bunu kaldığı odaya dönmekte olan veznedara söyledi ve:

– Başkan bey hasta mı? Onun halini biraz garip buldum, diye de ekledi.

Bu veznedar, Mösyö Madeleine'in oturduğu odanın tam altına isabet eden bir odada oturuyordu. Kapıcı kadının sözlerine kulak asmadan yatıp uyudu. Gece yarısına doğru birden uyandı, uykusunun arasında tepesinden gelen bir gürültü duymuştu. Dinledi. Gidip gelen ayak sesleriydi bu. Yukarıdaki odada birisi yürüyor gibiydi. Daha dikkatli dinledi, Mösyö Madeleine'in ayak sesini tanıdı. Bu ona garip göründü. Genellikle Mösyö Madeleine'in kalkma saatinden önce odasında hiçbir gürültü duyulmazdı. Az sonra bir dolabın açılıp kapanmasına benzer bir ses duydu. Ardından bir eşya yerinden çekildi, bir sessizlik oldu, ayak sesleri yeniden başladı. Veznedar yattığı yerde doğruldu, iyice uyanmıştı; baktı, karşı duvarda aydınlık bir pencereden vuran kırmızımsı bir ışık gördü penceresinin camından. Yansıyan ışığın yönü, bunun ancak Mösyö Madeleine'in penceresinden gelebileceğini gösteriyordu. Yansıyan ışık titriyordu; bir lambadan çok yanan bir ateşten gelir gibiydi. Cam çerçevelerinin gölgesi belli olmuyordu. Bu da pencerenin ardına kadar açılmış olduğunu göstermekteydi. Bu soğukta bu açık pencere pek şaşırtıcıydı. Veznedar tekrar uykuya daldı. Bir ya da iki saat sonra yeniden uyandı. Aynı adımlar, ağır ve düzenli bir şekilde hâlâ tepesinde gidip geliyordu.

Işığın yansısı hâlâ duvardaydı, ama artık bir lamba ya da bir mum ışığının yansısı gibi solgun ve sakindi. Pencere hep açıktı.

Şimdi Mösyö Madeleine'in odasında olup bitenlere bir bakalım.

III
BİR KAFANIN İÇİNDE KOPAN FIRTINA

Mösyö Madeleine'in Jean Valjean'dan başkası olmadığını okuyucu şüphesiz tahmin etmiştir. Bu vicdanın derinliklerine daha önce bakmıştık, şimdi ona bir kere daha bakmanın zamanı geldi. Bunu yaparken heyecanlanmamak, titrememek mümkün değil. Bu çeşit seyirlerden daha korkunç bir şey olamaz. Düşüncenin gözü, insanda olduğu kadar hiçbir yerde böylesine aydınlık ve böylesine karanlık bulamaz; bundan daha korkunç, daha karışık, daha esrarlı, daha sonsuz bir şey üzerine çevrilemez. Denizden daha büyük bir görüntü varsa o da gökyüzüdür; gökyüzünden daha büyük görüntüyse insan ruhunun içidir.

İnsan vicdanının şiirini yazmak, bir tek insan için bile olsa, insanların en önemsizi için bile olsa, bütün destanları tek bir üstün ve nihai destanda eritmek olur. Vicdan, insanı utandıran vehimler, tamahkârlıklar, girişimler karmaşası, hayaller fırını, fikirler ini, safsataların kaynaştığı cehennem başkenti ve ihtirasların savaş meydanıdır. Bazı saatlerde düşünen bir insanın kurşun rengi almış yüzünden içeri girin, arkasına bakın; bu ruha, bu karanlığa bakın. Orada, dış sükûnun altında Homeros'taki gibi devler arasındaki mücadeleler, Milton'daki gibi aslan pençeli, yılan kuyruklu ve kanatlı canavarların, yedi başlı yılanların ve hayalet sürülerinin birbirleriyle giriştikleri kavgalar, Dante'deki gibi hayal girdapları vardır. Karanlık bir şeydir bu sonsuzluk; her insan bunu içinde taşır ve beyninin iradesini, hayatının işlerini bunun ölçüsüne vurup umutsuzluğa düşer.

Alighieri bir gün uğursuz bir kapıya rastlamış ve onu açıp açmamakta tereddüde kapılmıştı. İşte şimdi bizim de karşımızda öyle bir kapı bulunuyor ve biz onun eşiği üzerinde tereddütle duruyoruz. Ama yine de girelim bu kapıdan.

Küçük-Gervais macerasından sonra Jean Valjean'ın başından geçen ve okuyucunun bildiği olaylara ekleyeceğimiz pek az şey var. Görüldüğü gibi Jean Valjean, o andan itibaren bambaşka bir insan oldu. Piskoposun onda yapmak istediği değişikliği yerine getirdi. Bu bir dönüşümden öte bir şey, bir devrim oldu.

Ortadan kaybolmayı başardı, Piskopos'un gümüş takımlarını satıp sadece şamdanları hatıra olarak alıkoydu, şehirden şehire geçe geçe bütün Fransa'yı dolaştı ve sonunda Montreuil-sur-Mer'e geldi, sözünü ettiğimiz fikri buldu, anlattığımız işleri yaptı, kendini yakalanmaz, erişilmez hale getirdi ve bundan böyle Montreuil-sur-Mer'e yerleşerek geçmişinin vicdanını üzmesinden, ömrünün ikinci yarısının birinci yarısını yalanlamasından memnun, sakin, güvenli, umutlu bir hayat sürdü. Kafasında sadece şu iki düşünce vardı: asıl adını saklamak ve hayatını kurtuluş yoluna sokmak, yani insanlardan kaçıp Tanrı'ya sığınmak.

Bu iki düşünce zihninde öylesine iç içe girmişti ki, artık tek bir düşünce olmuştu; ikisi de aynı derecede bütün benliğini sarıyor, üzerinde dayanılmaz bir baskı yapıyor, en ufak davranışlarına bile hükmediyordu. Genellikle her iki düşünce de hayatının devamını düzenlemekte ortaktılar, onu karanlığa doğru yöneltiyorlardı, iyiliksever ve sade yapıyorlardı. Fakat bazen birbirleriyle anlaşmazlığa düştükleri de oluyordu. Bu takdirde, hatırlanacağı gibi, bütün Montreuil-sur-Mer şehrinin Mösyö Madeleine dediği adam, birinci düşüncesini ikincisine, güvenliğini erdemine feda etmekte tereddüt etmiyordu. Nitekim bütün hazırlıklılığına, bütün sakınganlığına rağmen Piskopos'un şamdanlarını korumuş, onun yasını tutmuş, şehirden geçen bütün Savoielı çocukları çağırıp sorguya çekmiş, Faverolles'deki aileler hakkında bilgi toplamış ve Javert'in kaygı verici imalarına rağmen ihtiyar Fauchelevent'ın yaşamını kurtarmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün bilge, ermiş ve doğru kişilerin verdikleri örneğe uyarak, ilk görevinin kendi özünü kayırmak olmadığını düşünür gibiydi.

Fakat söylemek gerekir ki, şimdiye kadar buna benzer bir durumla hiç karşılaşmamıştı.

Acılarını hikâye ettiğimiz talihsiz adamı yöneten iki fikir, asla birbirleriyle böylesine ciddi bir mücadeleye girişmemişlerdi. Daha Javert çalışma odasına girip konuşmaya başlar başlamaz, o bunu belirsizce, fakat ta derinden anlamıştı. Yedi kat yerin dibine gömdüğü o ismin, hiç umulmadık bir şekilde söyleniverdiği an şaşkınlıktan donakaldı ve kaderinin bu acayip uğursuzluğundan başı dönerek, bu şaşkınlık arasında büyük sarsıntılardan önce gelen o tit-

remeyle titredi; bir meşe yaklaşan fırtınanın ününde ya da bir asker yaklaşan bir hücumun önünde nasıl eğilirse, o da öyle eğilip sindi. Başının üstüne şimşeklerin, yıldırımlarla dolu kara bulutların üşüşmekte olduğunu hissetti. Javert'i dinlerken kafasında doğan ilk düşünce gitmek, kaçmak, kendini açığa vurmak, şu Champmathieu'yü hapisten kurtarıp onun yerine kendisi oraya girmekti; canlı ette bir kesik gibi acılı, dokunaklı bir düşünceydi bu. Sonra bu düşünce geçti, kendi kendine, "Hele bakalım! Hele bakalım!" dedi. Bu ilk iyilikçi davranışı bastırdı, kahramanlığın önünde geri çekildi.

Kuşkusuz Piskopos'un kutsal sözlerinden, bunca yıllık pişmanlık ve feragatten sonra, mükemmel bir şekilde başlayan bir çilekeşlik hayatının orta yerinde, bu adamın böylesine dehşetli bir durum karşısında bile bir an olsun sürçmeden aynı adımlarla yoluna devam etmesi, önünde açılan ve dibinde Tanrı katının bulunduğu uçuruma doğru ilerlemesi iyi olurdu; evet, iyi olurdu, ama böyle olmadı işte. Biz, bu ruhun içinde cereyan eden şeyleri anlatmakla yükümlüyüz, orada ne varsa ancak onu söyleyebiliriz. Önce galebe çalan, korunma içgüdüsü oldu. Alelacele aklını başına topladı, heyecanlarını boğdu, Javert'in varlığını, bu büyük tehlikeyi gözden geçirdi, korkunun verdiği metanetle her türlü kararı geride bıraktı, yapması gereken bazı şeylerle kendisini oyaladı ve böylece bir savaşçının kalkanını yerden alması gibi o da sükûnetini yeniden ele aldı.

Günün geri kalan kısmını bu halde, içinde bir kasırga, dışında derin bir sükûnetle geçirdi. "Korunma tedbirleri" denilebilecek bazı tedbirler almaktan başka bir şey yapmadı. Her şey henüz pek karışıktı ve beyninin içinde birbirine çarpıyordu. Beyninde öyle bir bulanıklık vardı ki, hiçbir fikri açık ve seçik olarak göremiyordu ve o bile kendi kendisi hakkında bir şey söyleyebilecek durumda değildi. Söyleyebileceği tek şey, büyük bir darbe yemiş olduğuydu.

Her zamanki gibi Fantine'in hasta yatağının başına gitti, bir iyilik içgüdüsüyle, öyle yapması gerektiğini kendine söyleyerek ziyaretini uzattı ve ortadan kaybolmak zorunda kalması ihtimaline karşı onu sıkı sıkı hemşirelere emanet etti. Belki Arras'a gitmesi gerekeceğini belirsiz bir şekilde hissediyordu. Gerçi böyle bir

yolculuğa asla karar vermiş değildi, ama her türlü kuşkudan uzak bulunduğuna göre olup bitecekleri görmenin hiçbir sakıncası olmadığını düşünüyordu. Her ihtimale karşı hazırlıklı olmak için Scaufflaire'den araba aldı.

Akşam yemeğini oldukça iştahla yedi. Odasına girdi ve düşünceye daldı.

Durumu incelediğinde, onu olağandışı buldu; o kadar olağandışı buldu ki hayallerinin ortasında, açıklanması hemen hemen imkânsız bir sıkıntının itişiyle iskemlesinden kalktı ve gidip kapısını sürgüledi. İçeri başka bir şeylerin daha girmesinden korkuyordu. Olabileceğe karşı kendisini sipere alıyordu.

Az sonra ışığını üfleyip söndürdü. Işık onu rahatsız ediyordu.

Kendisini görebilirlermiş gibi geliyordu ona. Kim görebilirdi onu?

Ne yazık ki onun kapıdan sokmak istemediği şey, içeri girmişti bile. Kör etmek istediği, ona bakıp duruyordu: vicdanı.

Vicdan, yani Tanrı.

Yine de ilk anda bir hayale kapıldı, bir güvenlik ve yalnızlık hissi duydu; kapı sürgülenince kendini ele geçmez sandı, mum sönünce görünmez olduğuna inandı o zaman, kendi kendisini ele aldı; dirseklerini masaya koydu, başını eline dayadı ve karanlıklar içinde düşünmeye koyuldu: "Ben neredeyim? Düş olmasın bunlar? Ne dediler bana? Javert denilen adamı gördüğüm, bana bunları söylediği doğru mu? Kim olabilir bu Champmathieu? Demek bana benziyor, öyle mi? Mümkün mü bu? Düşünüyorum da dün ne kadar rahat, herhangi bir kuşkudan ne kadar uzaktım! Ne yapıyordum acaba dün bu saatte? Bu işin içinde ne var? Nasıl çözülüp düzelecek bu iş? Ne yapmalı?"

İşte böyle bir azap içindeydi. Beyni fikirlerini zapt etme gücünü kaybetmişti, düşünceleri dalgalar gibi geçip gidiyordu ve o, bunları durdurmak için iki eliyle alnını tutuyordu.

İradesini ve aklını altüst eden ve içinden bir apaçıklık, bir karar çıkarmaya çalıştığı bu hengâmeden boğucu bir sıkıntıdan başka bir şey çıkmıyordu.

Başı ateşler içinde yanıyordu. Pencereye gitti, onu ardına kadar açtı. Gökte hiç yıldız yoktu. Dönüp masanın başına oturdu.

İlk saat böyle geçti.

Bu arada ilk belirsiz çizgiler, düşüncesinde şekillenmeye ve yer etmeye başladılar. Durumun genelini değilse de bazı ayrıntılarını, gerçeğin dakikliğiyle fark edebiliyordu artık. Önce şunu kavradı: İçinde bulunduğu durum ne kadar olağanüstü, ne kadar kritik olursa olsun, yine de tamamen kendi hâkimiyeti altındadır.

Bu onun şaşkınlığını büsbütün arttırdı. Faaliyetlerinin yöneldiği ciddi, dinî gaye bir yana bırakılacak olursa, bugüne kadar yaptığı bütün iş, adını gömmek için bir çukur kazmaktan başka bir şey değildi. Kendi içine kapandığı saatlerde, uykusuz geçen gecelerinde onu en çok korkutan şey, günün birinde bu adın söylendiğini duyma ihtimaliydi. Bunun kendisi için her şeyin sonu demek olacağını; yeniden ortaya çıktığı gün bu adın, dışındaki yeni hayatını mahvedeceğini, hatta kim bilir, belki içindeki yeni ruhu da yok edeceğini düşünürdü. Bunun olabileceğini düşünmek bile onu titretirdi. Şüphesiz böyle zamanlarda birisi çıkıp ona bu adın kulaklarında çınlayacağı, bu iğrenç Jean Valjean sözünün birdenbire siyah gecenin içinden fırlayıp karşısına dikileceği, büründüğü esrarı dağıtıverecek olan o müthiş ışığın birdenbire tepesinde pırıl pırıl parlayacağı bir saatin gelebileceğini; bu adın onu tehdit etmez olacağını, bu ışığın ancak daha kalın bir karanlık meydana getirmekle kalacağını, yırtılan bu perdenin esrarı büsbütün arttıracağını, bu yer sarsıntısının onun kurduğu binayı büsbütün sağlamlaştıracağını, bu olağanüstü olayın, o istediği takdirde hayatını hem daha berrak, hem daha nüfuz edilmez hale getirmekten başka bir şey yapmayacağını ve o iyi, saygıdeğer burjuva Mösyö Madeleine'in Jean Valjean hayaletiyle bu çatışmadan her zamankinden daha şerefli, daha huzurlu, daha saygı görür bir halde çıkacağını söyleseydi; evet, birisi ona bunu söyleseydi o, kafasını sallayıp bunlara akılsızca sözler diye bakardı. Ama işte bütün bunlar olmuştu, bütün bu imkânsızlıklar yığını bir gerçek olarak ortada duruyordu. Tanrı, bu delice şeylerin gerçek olmasına izin vermişti.

Daldığı hayaller aydınlanmaya devam ediyordu. Durumunu gittikçe daha iyi anlamaktaydı.

Kendisini bir uykudan uyanmış gibi, gecenin ortasında bir ba-

yırdan aşağı kayar halde, ayakta, titrek, bir uçurumun tam kenarında boş yere geri çekilmeye çabalar gibi görüyordu.

Karanlığın içinde meçhul bir kişi, bir yabancı görüyordu açık ve seçik. Kader bu yabancıyı o sanıyor ve onun yerine uçuruma doğru sürüklüyor, itiyordu. Uçurumun ağzını kapatması içinse içine birisinin düşmesi gerekti; ya onun ya da öbürünün.

İşi oluruna bırakması yeterdi.

Derken aydınlık iyice yayıldı ve o kendine itiraf etti: Kürekteki yeri boştu, ne yaparsa yapsın, hep onu bekliyordu, Küçük-Gervais soygunu onu oraya çekiyordu. Bu boş yer onu hep bekleyecek, orada oluncaya dek onu çekip duracaktı; bu kaçınılmaz, mukadder bir şeydi. Sonra kendi kendine şöyle dedi: Şu an yerini alacak birisi vardı, Champmathieu adında birisi bu talihsizliğe uğramış görünüyordu. Bundan böyle Champmathieu'nün şahsında kürekte, Mösyö Madeleine adıyla da toplum içinde bulunacağına göre, kendisi için artık korkacak bir şey yoktu; yeter ki taştan bir mezar kapağı gibi bir kere indi mi bir daha hiç kalkmayan şu lanetleme taşını Champmathieu'nün başı üstünde mühürlemekten insanları alıkoymasın.

Bütün bunlar o kadar şiddetli, o kadar garipti ki, hiç kimsenin hayatında iki üç defadan fazla duyamayacağı tarifi imkânsız kımıldanışlardan biri oldu birdenbire içinde. Kalbin şüphelendiği bütün şeyleri çalkalayıp karıştıran alay, sevinç ve ümitsizlikten ibaret bir çeşit vicdan sarsıntısıydı bu; içten içe insanı sarsan kahkaha denilebilecek bir şey.

Ani bir hareketle mumu yeniden yaktı.

– Ne oluyor canım! dedi kendi kendine. Neden korkuyorum? Ne var ortada düşünecek? Kurtuldum işte! Her şey bitti. Geçmişimin hayatıma yeniden dalabileceği bir kapı aralık kalmıştı, bu kapıya da duvar örülüyor işte! Her zaman için! Uzun süreden beri beni rahatsız eden şu Javert, kim olduğumu tahmin etmiş görünen, görünen de ne demek, tahmin eden ve beni her yerde izleyen bu korkunç içgüdü, üstüme atlamaya her an hazır duran bu pis av köpeği yolunu şaşırmış, başka taraflarla meşgul, tamamen yanlış iz sürer durumda işte! Artık tatmin olmuş bulunuyor, beni rahat bırakacaktır, Jean Valjeanını ele geçirdi artık! Kim bilir, belki de bu

şehirden ayrılmak isteyecektir! Ve bütün bunlar benim hiç katkım olmadan oldu! Hiç karışmadım ben bu işe! Peki öyleyse, nedir bu işteki aksilik? Beni görenler de, yemin ederim, bir felakete uğradığımı sanırlar! Sonuç itibariyle ortada birisi için bir kötülük varsa, bu asla benim kabahatim değil. Her şeyi yapan ilahi takdir. Besbelli böyle olmasını istiyor! Onun yaptığını bozmaya ne hakkım var? Şu an ne istiyorum ben? Ne diye karışacakmışım bu işe? Beni ilgilendirmez ki. Nasıl? Memnun değil miyim? Peki, ne istiyorum öyleyse? Bunca yıldır özlediğim gaye, gecelerimin rüyası, Tanrı'ya dualarımın konusu, güvenlik... nihayet ona eriştim işte! Tanrı istedi bunu. Tanrı'nın iradesine karşı duramam. Peki, Tanrı bunu niye istiyor? Başladığım şeye devam edeyim diye, iyilik yapayım diye, bir gün büyük, cesaret verici bir örnek olayım diye, çektiğim bu çileye ve erişe, geldiğim bu erdeme nihayet bir parça da mutluluk eklendiği söylensin diye! Gerçekten de anlamıyorum, niçin az önce şu iyi yürekli rahibin evine girmedim, niçin günah çıkarır gibi her şeyi ona anlatıp öğüt vermesini istemedim; muhakkak ki onun da bana söyleyeceği bu olacaktı. Kader bu, her şeyi oluruna bırakalım. Varsın iyi Tanrı bildiği gibi yapsın.

Kendi öz uçurumu diyebileceğimiz şeyin üzerine eğilmiş, vicdanının derinliklerinde böyle konuşuyordu. Sandalyesinden kalkıp odada dolaşmaya başladı.

– Hadi bakalım, dedi, artık düşünmeyelim. Kesin karar alınmıştır!

Ama hiç de sevinç duymadı.

Tersine. Nasıl denizin bir kayaya gelmesine engel olunamazsa, düşüncenin de bir fikre gelmesine öylece engel olunamaz. Gemici için bunun adı med ve cezirdir; suçlu içinse vicdan azabı. Tanrı, ruhu tıpkı okyanus gibi kabartır.

Bütün çabasına rağmen az sonra, bu kasvetli konuşmaya yeniden başladı. Öyle bir diyalogtu ki bu, konuşan kendisi, dinleyen yine kendisiydi; söylemek istemediği şeyleri söylüyor, duymak istemediği şeyleri dinliyordu. Esrarlı bir kudret ona, "Düşün!" diyordu, tıpkı iki bin yıl önce başka bir mahkûma, "Yürü!" dediği gibi... ve o, bu esrarlı kudrete boyun eğiyordu.

Daha ileri gitmeden, iyice anlaşılmak için, belirtilmesi gereken bir nokta üzerinde duralım.

Muhakkak ki herkes kendi kendisiyle konuşur, bunu denememiş düşünen bir varlık olamaz. Hatta denilebilir ki söz, ancak bir insanın içinde düşünceden vicdana gidip vicdandan tekrar düşünceye döndüğü zaman, yalnız o zaman muhteşem bir dinî sır olma niteliğini kazanır. Bu bölümde kullanılan "dedi", "haykırdı" gibi sözcüklerin sırf bu anlamda anlaşılması gerekir. Dış sükûnet bozulmadan, insan kendi kendisine der, kendi kendisiyle konuşur, kendi kendisine haykırır. Bizde, içimizde, büyük bir hayhuy vardır; her şey konuşur orada bir tek ağız hariç. Görülemiyor, elle tutulamıyor diye ruhun gerçekleri gerçek olmaktan çıkmaz.

İşte böyle, kendi kendisine hangi noktada olduğunu sordu. "Alınan karar" hakkında kendisini sorguya çekti, zihninde tasarladığı bütün şeylerin canavarca olduğunu, "işleri oluruna bırakmanın, iyi Tanrı'nın bildiği gibi yapmasını istemenin" düpedüz alçaklık olduğunu kendine itiraf etti. Kaderin ve insanların bu hatasını, hükmünü yerine getirsin diye bırakmak, ona engel olmamak, susarak ona rıza göstermek; kısacası hiçbir şey yapmamak, her şeyi yapmaktı! İki yüzlü haysiyetsizliğinin son kertesiydi! Pespaye, alçak, sinsi, rezil, iğrenç bir hareketti bu.

Talihsiz adam, sekiz yıldan beri ilk defa olarak kötü bir düşüncenin, kötü bir davranışın acı tadını duyuyordu.

Bunu iğrenerek tükürdü.

Kendisini sorgulamaya devam etti. "Amacıma eriştim!" sözünden ne anladığını kendine sertçe sordu. Hayatının elbette bir amacı olduğunu söyledi. Ama nasıl bir amaç? Adını saklamak mı? Polisi aldatmak mı? Bu kadar küçük bir şey için mi yapmıştı bütün yaptıklarını? Başka bir amacı daha yok muydu, büyük olan, hakiki olan? Şahsını değil de ruhunu kurtarmak. Yeniden namuslu ve iyi olmak. Doğru bir insan olmak! Her zaman istediği, Piskopos'un ona emretmiş olduğu özellikle bu, sadece bu değil miydi? Geçmişine kapıyı kapatmak, öyle mi? Hey Tanrım! Kapatmıyordu ki, şerefsiz bir iş yaparak aksine onu açıyordu. Üstelik yeniden hırsız oluyordu, hem de hırsızların en iğrenci! Başkasının varlığını, hayatını, toplumdaki yerini çalıyordu! Bir katil oluyordu! Öldürüyordu, zavallı bir insanı manen öldürüyor, kürek denilen o korkunç canlı ölümü, üstü açık ölümü reva görüyordu ona! Oysa tes-

lim olmak, böylesine feci bir hatanın kurbanı olan bu adamı kurtarmak, yeniden kendi adını almak, bir görev olarak tekrar kürek mahkûmu Jean Valjean olmak... İşte, yeniden dirilişini sahiden tamama erdirecek, çıktığı cehennemin kapısını bir daha açılmamak üzere kapatacak olan buydu! Görünüşte oraya tekrar düşmek, gerçekte oradan çıkmaktı! Yapmak gerekti bunu! Bunu yapmadığı takdirde şimdiye kadar hiçbir şey yapmamış demekti! Bütün hayatı nafile geçmiş, bütün çilesi boşa gitmiş olurdu. Artık, "neye yaradı ki?" demekten başka yapacak bir şey kalmazdı. Piskoposun orada olduğunu hissediyordu; Piskopos'un ölmüş olduğu ne kadar doğruysa, orada hazır bulunduğu da o kadar doğruydu. Piskopos gözlerini ona dikmiş bakıyordu. Bundan böyle Belediye Başkanı Madeleine bütün erdemleriyle onun gözünde iğrençleşecek, kürek mahkûmu Jean Valjean da mükemmeliyet ve safiyet kazanacaktı. İnsanlar onun maskesini görüyorlardı, Piskopos ise yüzünü görüyordu; insanlar onun hayatını görüyorlardı, Piskopos ise vicdanını görüyordu. Şu halde Arras'a gitmek, sahte Jean Valjean'ı kurtarmak, hakikisini ele vermek gerekiyordu. Heyhat! Bu fedakârlıkların en büyüğü, zaferlerin en acılısıydı, atılacak son adımdı; fakat mutlaka atılması gerekiyordu. Acıklı kader! Tanrı gözünde kutsallık mertebesine erişmesi, insanlar gözünde rezil derecesine inmesine bağlıydı.

– Öyle olsun! dedi. Bu yolu seçelim, görevimizi yapalım! O adamı kurtaralım.

Bu sözleri yüksek sesle söyledi, ama yüksek sesle konuştuğunun farkına varmadı.

Hesap defterlerini aldı, kontrol etti, düzenli hale getirdi. Sıkıntılı durumdaki esnaftan alacaklarının belgesi olan bir demet senedi ateşe attı. Bir mektup yazıp mühürledi. O an odasında birisi bulunsaydı, zarfın üzerinde şunları okuyabilirdi: "Mösyö Laffitte, Banker, Artois Caddesi, Paris." Yazıhanesinden, içinde bir miktar banknot ve bir de o yıl seçimlere gitmek için kullandığı bir geçiş tezkeresi bulunan bir cüzdan aldı.

Gayet ciddi bir düşünce faaliyetiyle karışık bu çeşitli işleri yaparken biri onu görecek olsa, içinden neler geçtiğini imkânı yok anlayamazdı. Yalnız ara sıra dudakları kımıldıyor, bazen de başını

kaldırıp gözlerini duvarın herhangi bir noktasına dikiyordu; sanki orada bir şey varmış da onu aydınlatmak ya da araştırmak istiyormuş gibiydi.

Mösyö Laffitte'e yazdığı mektubu bitirince, onu cüzdanla birlikte cebine koydu ve yeniden odada dolaşmaya başladı.

Hayalleri yön değiştirmemişti. Görevini ışıklı harflerle yazılmış olarak görmeye devam ediyordu. Harfler gözlerinin önünde alev alev yanıyor ve bakışlarıyla birlikte yol değiştiriyordu: "Git! Adını söyle! Kendini açığa vur!"

Bunun yanı sıra, yine, sanki karşısındaki hissedilebilir şekiller altında hareket ediyormuşçasına, o vakte kadar hayatının çift düsturu olmuş iki fikri görüyordu: adını saklamak, ruhunu kutsallaştırmak. İlk defa bu iki fikir ona birbirinden farklı görünüyordu. İkisini ayıran farkı da görüyordu. Bu fikirlerden birinin kesinlikle iyi olduğunu, öbürününse kötü de olabileceğini anlıyordu. Bunlardan biri fedakârlık, ötekisi benlikti; biri yakınım derken, öbürü ben diyordu; biri aydınlıktan, öbürü karanlıktan geliyordu.

İki fikir çarpışıyordu. Çarpıştıklarını görüyordu. O düşündükçe bu fikirler, zihninin gözünde büyümüş, şimdi birer dev cüssesi almışlardı ve az önce sözünü ettiğimiz o sonsuzlukta, karanlıklar ve ışıklar ortasında, bir tanrıçayla bir devin kendi içinde dövüşmesini seyrediyor gibiydi.

Dehşet içindeydi, ama iyilik düşüncesinin üstün geldiğini anlıyordu.

Vicdanının, kaderinin bir başka kesin noktasına ulaştığını hissediyordu. Hayatının birinci safhasına Piskopos damgasını vurmuştu, ikinci safhasına da bu Champmathieu damgasını vuruyordu. Büyük buhrandan sonra, büyük imtihan.

Ne var ki bir an için yatışan humma, yavaş yavaş onu yeniden sarıyordu. Bin türlü düşünce geçiyordu kafasından, ama bu düşünceler onun kararını pekiştirmeye devam ediyorlardı.

Bir ara şöyle dedi: "Meseleyi ele alırken belki fazla taşkınlık gösteriyorum, sonuç olarak önemli bir kişi değil bu Champmathieu, ne de olsa hırsızlık yapmış."

Şu yanıtı verdi: "Eğer bu adam gerçekten birkaç elma çaldıysa, cezası bir ay hapistir. Bununla kürek mahkûmluğu arasında dağ-

lar kadar fark var. Hem sonra, kim biliyor? Çaldı mı bakalım? İspat edildi mi çaldığı? Jean Valjean adı onu yıkıyor, hakkında kanıt toplanmasını gereksiz kılıyor. Kralın savcıları genellikle böyle davranmazlar mı? Onun hırsız olduğuna inanıyorlar çünkü forsa olarak biliyorlar."

Bir ara, aklına şu fikir geldi: Kendisini ihbar edince belki davranışındaki kahramanlığı, yedi yıldır sürdüğü namuslu hayatı ve memleket için yapmış olduklarını göz önüne alırlar da onu bağışlarlardı.

Ancak bu varsayım çarçabuk kafasından silindi ve acı acı gülümseyerek Küçük-Gervais'den çaldığı kırk meteliğin onu sabıkalı yaptığını, bu işin de mutlaka mahkemede ortaya çıkarılacağını ve kesin yasa hükümlerine göre müebbet kürek cezasına çarptırılmasını gerektireceğini düşündü.

Her türlü ham hayalden vazgeçti, yeryüzünden uzaklaştı, teselliyi ve kuvveti başka yerde aradı. Kendi kendine görevini yapması gerektiğini söyledi; görevini yaptıktan sonra, yan çizdiği takdirde olacağından daha mutsuz olmayacaktı belki de. Her şeyi oluruna bırakıp Montreuil-sur-Mer'de kalırsa itibarı, şöhreti, iyi işleri, gördüğü sevgi ve saygı, hayırseverliği, zenginliği, popülerliği, erdemi bir suç çeşnisi kazanacaktı; böyle iğrenç bir şeye bağlandıktan sonra bütün bu kutsal şeylerin artık ne tadı kalabilirdi? Oysa fedakârlığını yaparsa, küreğe, teşhir direğine, boyun halkasına, yeşil mahkûm takkesine, aralıksız angaryaya, acımasız utanca uhrevi bir fikir karışacaktı!

Nihayet ortada bir gerçeklik bulunduğunu, kaderinin böyle takdir edilmiş olduğunu, Tanrı katında düzenlenen şeyleri kendisinin bozamayacağını, her durumda bir seçim yapması gerektiğini düşündü: ya dışta erdem içte lanetlenmişlik ya da içte kutsallık dışta rezillik.

Böyle bir sürü tasa dolu fikri kafasında evirip çevirmek, cesaretini kırmıyordu ama beynini yoruyordu. Elinde olmayarak başka şeyler, durumla ilgisi olmayan şeyler düşünmeye başladı.

Şakaklarındaki damarlar fena halde zonkluyordu. Hâlâ odasında gidip gelmekteydi. Önce mahalle kilisesinin, sonra belediye binasının saati on ikiyi çaldı; iki saatin vuruşlarını da on ikiye kadar

saydı, sonra iki saat çanının sesini kıyasladı. Bu vesileyle birkaç gün önce gördüğü satılık eski bir çanı hatırladı, üzerinde şu ad yazılıydı: "Antoine-Albin de Romainville."

Üşümüştü. Ufak bir ateş yaktı. Pencereyi kapatmak aklına gelmedi.

Bu arada yeniden eski şaşkın ve donuk haline dönmüştü. Gece yarısını bildiren çanlar çalmadan önce ne düşündüğünü hatırlamak için oldukça büyük bir gayret harcaması gerekti. Sonunda başardı:

– Evet! dedi. Kendimi ihbar etmeye karar vermiştim.

Sonra birden Fantine'i düşündü.

– Bak sen! dedi. Ya o zavallı kadın!

Burada yeni bir buhran patlak verdi.

Fantine, hayallerine birdenbire giren beklenmedik bir ışık demeti gibiydi. Çevresindeki her şeyin görünüşü değişmiş gibi geldi ona ve bağırdı:

– Olur şey değil! Şimdiye kadar ben yalnız kendimi düşündüm! Yalnız kendi işime gelen şeyleri göz önünde tuttum! Kendi işime gelen nedir? Susmak ya da kendimi açığa vurmak. Kim olduğumu saklamak veya ruhumu kurtarmak. Değersiz görülmesi gerekirken saygı gören bir yüksek memur veya lanetlenen ama saygıya değer bir kürek mahkûmu. Bunların hepsi de benim, daima ben, yalnız ben! Ama ulu Tanrım, buna bencillik derler. Bencilliğin çeşitli biçimleri, ama yine de bencillik! Biraz da başkalarını düşünsem ya! Kutsallığın birinci şartı başkalarını düşünmektir. Hele bir inceleyelim bakalım! Ben yokum, diyelim, silindim, unutuldum, ne olacak bütün bunlar? Kendimi ele verirsem ne olur? Beni yakalar, Champmathieu'yü serbest bırakıp beni küreğe gönderirler. Peki sonra? Burada neler olur? Elbette ya! Burada bir memleket var, bir kent, fabrikalar, bir sanayi, işçiler, erkekler, kadınlar, ihtiyar büyükbabalar, çocuklar, yoksul insanlar! Hepsini ben yarattım, hepsini ben yaratıyorum; nerede tüten bir baca varsa ateşe kütüğü, tencereye eti ben koydum; refahı, mübadeleleri, krediyi ben meydana getirdim; benden önce hiçbir şey yoktu, bütün memleketi kalkındırdım, dirilttim, canlandırdım, bereketlendirdim, teşvik ettim, zenginleştirdim; ben yok olursam, ruh da yok olur. Ben

bir kendimi ortadan kaldırayım, her şey ölür. Ve şu kadın, bunca ıstırap çekmiş, düşmüşlüğü içinde bile bunca meziyeti olan, istemeden felaketine sebep olduğum kadın! Ya o gidip getirmek istediğim, getireceğim diye anasına söz verdiğim çocuk! Bu kadına da yaptığım kötülüğün giderilmesi için bir şeyler borçlu değil miyim? Ben ortalıktan silinirsem ne olur? Anne ölür, çocuk ne olabilirse onu olur. İşte, ben kendimi ele verirsem olup bitecekler bunlardır. Ya kendimi ele vermezsem? Bakalım, kendimi ele vermezsem neler olur?

Kendi kendine bu soruyu sorduktan sonra durdu; bir an tereddüt eder, titrer gibi oldu; ama pek kısa sürdü bu, sonra sakin sakin kendisine şu yanıtı verdi:

– Eh peki, bu adam küreğe gidiyor, bu doğru. Ama bu adam hırsızlık yaptı yahu! Ben istediğim kadar kendime o çalınadı diyeyim, çaldı işte! Ben burada kalıp işime devam ediyorum. On sene sonra on milyon kazanmış olurum, bunu memlekete dağıtırım, benim bir şeyim yok, ne işime yarar ki? Yaptıklarımı kendim için yapmıyorum ki! Herkesin refahı gittikçe artıyor, sanayiler uyanıyor, birbirlerini teşvik ediyorlar, imalathaneler ve fabrikalar çoğalıyor; aileler, yüzlerce aile, binlerce aile mutlu. Memleketin nüfusu artıyor, yalnızca çiftliklerin bulunduğu yerlerde köyler doğuyor, hiçbir şey bulunmayan yerlerde de çiftlikler ortaya çıkıyor; sefalet ortadan kalkıyor, onunla beraber sefahat, fuhuş, hırsızlık, cinayet, bütün kötülükler, bütün suçlar da silinip kaybolur! Bu zavallı ana çocuğunu yetiştirir! İşte sana zengin ve dürüst koskoca bir memleket! Ah! Çıldırmışım ben! Saçmalıyordum, ne demeğe kendimi açığa vurmaktan söz ediyorum? Dikkatli olmak gerek, gerçekten. Ve de hiçbir şeyi aceleye getirmemek. Neymiş! Çünkü büyük olmak, âlicenap olmak hoşuma gidermiş! Melodram bu, başka bir şey değil! Çünkü ben kendimi düşünürmüşüm, yalnız kendimi! Ne yani! Ne idüğü belirsiz bir adamı, bir hırsızı, besbelli ahlaksızın birini, belki biraz aşırı ama aslında haklı olan bir cezadan kurtarmak için bütün bir memleketin ölmesi gerekecek! Zavallı bir kadın hastane köşesinde geberecek! Zavallı bir küçük kız kaldırım üstünde geberecek! Köpekler gibi! İyi ama çok iğrenç bir şey bu! Hatta anne evladına kavuşamadan! Çocuk anasını doğru dü-

rüst tanımadan! Ve bütün bunlar o elma hırsızı alçak herifin yüzünden! Bundan ötürü olmasa bile başka bir şeyden ötürü küreği hak etmiştir zaten! Güzel vesvese doğrusu! Bir suçluyu kurtarıp masumları feda eden, ömrünün çok çok birkaç yılı daha kalmış ve kürekte hiç de sefil kulübesinde olduğundan daha fazla bedbaht olmayacak bir ihtiyar serseriyi kurtarıp bütün bir halkı, anaları, kadınları, çocukları feda eden vicdan vesvesesi! Şu zavallı küçük Cosette'in dünyada benden başka kimsesi yok ve şu an, hiç şüphesiz Thénardierlerin sefilhanesinde soğuktan mosmor olmuş haldedir! İşte böyle alçaklardır bunlar! Demek bütün bu zavallı varlıklara karşı olan yükümlülüklerimden kaçacağım! Ve gidip kendimi ele vereceğim! Demek bu ahmakça saçmalığı yapacağım! En kötü ihtimali ele alalım. Diyelim ki bu işte ben kötü bir davranışta bulundum ve bir gün vicdanım beni bu yüzden kınayacak, iyi ama başkalarının iyiliği uğruna sırf bana yönelecek bu kınamaları, sırf benim ruhumu tehlikeye atan bu kötü davranışı kabul etmek fedakârlığın ta kendisidir, erdemliliğin ta kendisidir.

Yerinden kalktı, yürümeye başladı. Bu defa kendisini memnun gibi hissediyordu.

Elmaslar ancak toprağın karanlıklarında, gerçekler de ancak düşüncenin derinliklerinde bulunur. Ona öyle geliyordu ki, bu derinliklere indikten, bu karanlıkların en koyu yerlerinde el yordamıyla aranıp tarandıktan sonra nihayet elmaslardan, o gerçeklerden birini bulmuş elinde tutmakta ve bunu seyrederken de gözleri kamaşmaktadır.

"Evet," diye düşündü, "bu iş bu kadar! Gerçeğe vardım. Mesele çözüldü. Sonunda herhangi bir şeyle yetinmek gerek. Kararımı verdim. İşi oluruna bırakalım! Artık tereddüt yok, geri çekilmek yok. Herkesin çıkarı gereği bu, benim değil. Ben Madeleine'im, Madeleine olarak kalıyorum. Jean Valjean kimse vay haline! O artık ben değilim. O adamı tanımıyorum, ne olduğunu bilmiyorum; şayet şu saatte Jean Valjean diye biri varsa, başının çaresine baksın! Bu beni ilgilendirmez. Gecenin içinde yüzen uğursuzluğun adıdır o; dururşa, bir başın üstüne inerse, vay o başın haline!"

Şöminenin üzerinde duran küçük aynada kendisini seyretti.

– Bak hele! dedi. Bir karara varmak beni ferahlattı! Şimdi bambaşka birisiyim.

Birkaç adım daha yürüdü, sonra birden durdu.

– Hadi bakalım! dedi. Alınan kararın hiçbir sonucu karşısında tereddüde düşmemek gerek. Hâlâ beni bu Jean Valjean'a bağlayan bazı izler var. Onları koparmalı! Bu odada bile beni suçlayabilecek bazı eşyalar var, tanıklık edebilecek bazı dilsiz şeyler. Karar verildi. Bunların hepsi yok olmalı.

Ceplerini karıştırdı, para kesesini çıkardı, açtı ve içinden küçük bir anahtar aldı. Bunu duvar kâğıdının üzerindeki desenlerin en koyu nüanslı kısımları arasında kaybolmuş, belli belirsiz görünen bir anahtar deliğine soktu.

Bir gizli bölme açıldı; duvarın köşesiyle şöminenin dış kaplaması arasına yerleştirilmiş bir çeşit gizli dolaptı bu. Bu gizli bölmenin içinde birkaç pılı pırtı, mavi bezden bir işçi üstlüğü, eski bir pantolon, eski bir sırt çantası ve iki ucu demirli iri bir budaklı sopadan başka bir şey yoktu. Jean Valjean'ı Digne'den geçtiği devirde, 1815 yılı Ekimi'nde görmüş olanlar, bu sefil kıyafetin bütün parçalarını kolayca tanıyabilirlerdi.

Bugünkü durumunun başlangıç noktasını her zaman hatırlamak için, gümüş şamdanlar gibi bunları da muhafaza etmişti. Yalnız kürek damından gelen bu eşyayı saklıyor, Piskopos'tan gelen şamdanlarıysa açıkta bırakıyordu.

Kaçamak bir bakışla kapıya doğru baktı. Sürgüsü sürülü olmasına rağmen kapının açılıvermesinden korkmuş gibiydi. Sonra bunca yıldır sürekli bir özenle ve bütün tehlikesine rağmen muhafaza ettiği bu şeylere bir göz bile almaksızın çevik ve ani bir hareketle hepsini, partal giyecekleri, sopayı, sırt çantasını bir kucakta kaldırıp ateşe attı.

Gizli dolabı kapattı, içi boş olduğu için gereksiz olmasına rağmen ikinci bir tedbir olarak, dolabın kapısını, önüne ittiği büyük bir mobilyanın gerisine gizledi.

Birkaç saniye içinde oda ve karşı duvar, titreyen kırmızı büyük bir ışığın aksiyle aydınlandı. Her şey yanıyor, çıtırdayan budaklı sopa odanın ortasına kadar kıvılcımlar saçıyordu.

İçindeki iğrenç paçavralarla birlikte yanan sırt çantasından, kül-

lerin arasında parlayan bir şey çıkmıştı meydana. Eğilip bakıldığında bunun bir gümüş para olduğu kolayca anlaşılabilirdi. Savoielı küçük çocuktan çalınan kırk metelikti bu şüphesiz.

O, ateşe bakmadan hep aynı adımlarla gidip geliyordu.

Birden gözleri, alevlerin aksiyle şöminenin üzerinde belli belirsiz parıldayan iki şamdana takıldı. "Bak işte!" diye düşündü, "bütün Jean Valjean hâlâ bunların içinde. Bunları da yok etmek gerek."

İki şamdanı aldı.

Bunları çarçabuk şekilsiz hale getirip tanınmaz birer külçe yapmaya yetecek kadar ateş vardı.

Ocağa doğru eğildi, kısa bir süre ısındı. Gerçek bir rahatlık duydu.

– Ne güzel sıcaklık! dedi.

Şamdanlardan birisiyle korları karıştırdı.

Bir dakika sonra iki şamdan da ateşin içindeydi. Tam o sırada, içinden bir sesin, "Jean Valjean! Jean Valjean!" diye haykırdığını duyar gibi oldu.

Saçları dimdik kesildi; korkunç bir sese kulak veren bir insan halini aldı.

"Evet! Böyle işte, bitir gitsin!" diyordu ses. "Tamamla yaptığın işi! imha et şu şamdanları! Yok et o anıyı! Piskoposu unut! Her şeyi unut! Mahvet şu Champmathieu'yü, hadi! İyi, çok iyi. Alkışla kendini! Böyle mutabık kalındı, karar verildi, son söz söylendi. İşte bir adam, işte bir ihtiyar ki kendisinden ne istediklerini bile bilmiyor, belki de hiçbir şey yapmış değil, bir masum, bütün felaketi senin adından geliyor, bir suç gibi çöküyor üstüne adın, senin yerine konulacak, mahkûm edilecek, ömrünü rezillik ve lanet içinde tamamlayacak! İyi, çok iyi! Sen namuslu adam ol. Sayın Belediye Başkanı olarak, saygıdeğer ve saygı gören kişi olarak kal, şehri zenginleştir, yoksulları besle, öksüzleri, yetimleri yetiştir, mutlu, erdemli ve beğenilen bir kimse olarak yaşa ve sen böyle yaşarken, burada neşe ve ışık içinde bulunurken, başka birisi de senin kırmızı kazağını giyecek, şerefsizlik içinde adını taşıyacak ve kürekte senin pranganı sürükleyecek! Evet, her şey çok iyi düzenlenmiş oluyor böylece! Ah! Sefil seni!"

Alnından terler boşanıyordu. Vahşi bir gözle şamdanlara bakıyordu. İçinde konuşan ses, henüz söyleyeceklerini bitirmemişti. Devam ediyordu:

"Jean Valjean! Çevrende büyük gürültüler koparan birçok kimseler bulunacak, çok yüksekten konuşacaklar, sana hayır duaları edecekler, ama bu arada bir kişi, sesi duyulmayan tek bir kişi karanlıklar içinden seni lanetleyecek. Bak! Dinle alçak! Bütün bu hayır duaları, daha Tanrı katına varmadan aşağı düşecek ve yalnızca lanet, Tanrı'ya kadar yükselecek!"

Vicdanının en derin köşesinden yükselen ve önceleri çok hafiften gelen bu ses gittikçe gürleşmiş, muazzam bir hal almıştı ve şimdi artık onu kulaklarında duyuyordu. Sanki içinden çıkmış da artık dışından konuşuyormuş gibi geliyordu ona. Hele son sözleri öylesine belli bir şekilde duyduğunu sandı ki, gözlerini dehşetle odada gezdirdi.

– Burada biri mi var? diye yüksek sesle şaşkın şaşkın sordu.

Sonra, bir aptalın gülüşüne benzer bir gülüşle:

– Ne budalayım! dedi. Burada kimse olamaz.

Biri vardı aslında ama bu var olan, insan gözünün görebileceği varlıklardan değildi.

Şamdanları şöminenin üzerine koydu.

Altındaki odada uyuyan adamı rüyalarında rahatsız eden, onu sıçratarak uyandıran o monoton ve matemli yürüyüşüne yeniden başladı.

Bu yürüyüş onu hem rahatlatıyor hem de kafasını uyuşturuyordu. İnsan bazen, olağanüstü durumlarda, gelip geçerken rastlanabilecek herkesten öğüt istercesine dolaşır durur. Kısa bir süre sonra artık ne yapacağını bilmez olmuştu.

Sırasıyla almış olduğu iki kararın da karşısında, şimdi aynı dehşetle geriliyordu. Ona öğüt veren iki fikrin ikisi de gözüne birbiri kadar uğursuz görünüyordu.

Ne uğursuz kader! Nasıl bir tesadüftür şu Champmathieu'nün kendisi sanılması! İlahi takdirin âdeta önce onun durumunu sağlamlaştırmak için kullandığı aracı, aynı zamanda onun uçurumdan yuvarlanmasına yol açan araç oluyordu!

Bir an geleceği düşündü. Kendini ele vermek. Ulu Tanrım! Teş-

hir olmak! Kaybedecekleriyle elde edeceklerini sonsuz bir umutsuzlukla göz önüne getirdi. Böylesine iyi, böylesine saf, böylesine aydınlık bu hayata, herkesin saygısına, şerefe, özgürlüğe veda etmesi gerekecekti! Bir daha kırlarda dolaşamayacak, mayıs aylarında kuşların ötüşünü dinleyemeyecek, küçük çocuklara sadaka veremeyecekti! Üstüne çevrilen minnettarlık ve sevgi dolu bakışların tatlı temasını hissedemeyecekti! Kendi kurmuş olduğu bu evden, bu küçük odadan ayrılacaktı! Şu saatte her şey ona sevimli görünüyordu. Bu kitapları bir daha okuyamayacak, beyaz tahtadan şu küçük masada yazı yazamayacaktı! İhtiyar kapıcı kadın, gelmiş geçmiş tek hizmetçisi artık sabahları kahvesini yukarı getirmeyecekti! Ulu Tanrım! Bütün bunların yerine kürek damı, boyun halkası, kırmızı kazak, ayakta zincir, yorgunluk, zindan, tahta yatak, bilinen bütün o fecaat! Onun yaşında, bütün bu olduklarından sonra! Hiç olmazsa genç olsaydı! Ama yaşlıydı ve bu yaşlı haliyle önüne gelenin onunla senli benli konuşması, hapishane muhafızının üstünü başını araması, forsa nezaretçisinin sopa atması! Çıplak ayakla altı demirli pabuçlar giymek! Sabah akşam zincirlerinin halkasını kontrol eden devriyenin çekicine bacağını uzatmak! Yabancılara, "Bakın şuradaki ünlü Jean Valjean'dır, Montreuil-sur-Mer'de Belediye Başkanı olmuştu," dendiğini duymak ve onların meraklı bakışlarına katlanmak! Akşamları terden sırılsıklam, yorgunluktan bitkin, yeşil takke gözlerinin üstünde, çavuşun kırbacı altında, tırabzansız merdivenlerden ikişer ikişer yüzer kürek damına tırmanmak! Ah! Ne sefalet! Kader, böyle akıllı bir varlık gibi merhametsiz olabilir, insan kalbi gibi canavar kesilebilir mi?

Ne yaparsa yapsın, daima, tasavvurlarının temelinde yatan şu yürek yakıcı ikilemin içine düşüyordu: "Cennette kalıp orada iblis olmak! Cehenneme girip orada melekleşmek!"

Ne yapmalı, ulu Tanrım, ne yapmalı!

Bunca zahmetle geçiştirdiği fırtına, içinde yeniden bütün şiddetiyle patlak verdi. Fikirleri tekrar birbirlerine karışmaya başladı; umutsuzluğa mahsus o şaşkın ve mekânik hali aldı. Durmadan aklına, vaktiyle işittiği bir şarkının iki mısraıyla Romainville adı geliyordu. Romainville'in Paris yakınlarında küçük bir or-

man olduğunu ve genç âşıkların nisan ayında buraya leylak toplamaya gittiklerini düşünüyordu. İçinden de dışından da sallanıyordu. Kendi başına yürümeye bırakılan küçük bir çocuk gibi yürüyordu.

Bazı anlar yorgunluğuna karşı direnerek büyük bir gayretle aklını toplamaya çalışıyordu. Üzerinde düşünmekten bitkin düştüğü meseleyi son bir defa daha ve nihai olarak yeniden ele almaya uğraşıyordu. Kendisini ihbar etmeli mi? Susmalı mı? Hiçbir şeyi açık seçik görmeyi başaramıyordu. Zihninde tasarladığı bütün muhakemelerin belirsiz görüntüleri titreşiyor ve birbiri ardınca duman olup dağılıyorlardı. Yalnız neye karar verirse versin, mutlaka, kaçınılması imkânsız bir şekilde kendisinde bir şeyin öleceğini hissediyordu; ister sağdan ister soldan olsun bir mezara giriyordu. Bir can çekişmeydi bu yaptığı: ya mutluluğunun ya da erdemin can çekişmesi.

Heyhat! Bütün kararsızlıkları onu yeniden avucuna almıştı. Başladığı noktadan bir arpa boyu ilerlemiş değildi. İşte bu bahtsız ruh, bunalım içinde böyle bocalayıp duruyordu. Bu talihsiz adamdan bin sekiz yüzyıl önce, insanlığın bütün kutsal yanlarını ve bütün acılarını şahsında özetleyen o esrarlı varlık da zeytin ağaçları sonsuzluğunun vahşi rüzgârında titrerken, gölgelerle dolup taşan, yıldız dolu derinliklerinden karanlıklar fışkıran o korkunç kadehi uzun süre eliyle itmişti.

IV
ISTIRABIN UYKUDA ALDIĞI ŞEKİLLER

Sabah saat üçü çaldığında o, hemen hiç aralıksız beş saatten beri böyle yürüyordu. Kendisini bir iskemlenin üzerine bıraktı.

Orada uyuyakaldı ve bir rüya gördü.

Çoğu rüyalar gibi bu rüya da, içinde bulunduğu durumla ancak kasvetli ve üzücü bir şekilde ilgiliydi, ama onu etkiledi. Bu kâbus ona öylesine dokundu ki, bir zaman sonra bunu bir kâğıda yazdı. Bıraktığı kendi el yazısını taşıyan kâğıtlardan biri de budur. Bu yazıyı buraya aynen almayı gerekli buluyoruz.

Rüya ne olursa olsun, onu ihmal edecek olursak, o gecenin hikâ-

yesi eksik kalacaktır. Hasta bir ruhun karanlık macerasıdır bu.

İşte zarfın üzerinde şu satırı okuyoruz: "O gece gördüğüm rüya."

Bir kırdaydım. Hiç ot bulunmayan hüzünlü, büyük bir kır. Gece miydi, gündüz müydü bilemiyorum.

Erkek kardeşimle birlikte geziniyordum, çocukluk yıllarımın kardeşiyle. İtiraf etmeliyim ki hiç düşünmediğim ve artık hemen hiç hatırlamadığım o kardeşle...

Konuşuyor, gelip geçenlere rastlıyorduk. Vaktiyle komşumuz olan bir kadından söz ediyorduk. Bu kadın sokak üzerinde oturduğundan beri, hep penceresi açık iş görürdü. Konuşurken bu açık pencere yüzünden üşüyorduk. Kırda hiç ağaç yoktu.

Yanımızdan geçen bir adam gördük. Adam çırılçıplaktı, kül rengindeydi ve toprak rengi bir ata binmişti. Adam saçsızdı; kafatası ve üzerindeki damarlar görünüyordu. Elinde asma çubuğu gibi yumuşak, demir gibi ağır bir değnek tutuyordu. Bu atlı bize hiçbir şey söylemeden geçip gitti.

Kardeşim bana "Çukur yoldan gidelim," dedi.

Çukur bir yol vardı, orada ne bir çalılık görünüyordu ne de bir tutam yosun. Her şey toprak rengindeydi, hatta gökyüzü bile. Birkaç adım sonra konuştuğum zaman cevap alamadım. Kardeşimin artık benimle olmadığını fark ettim.

Gördüğüm bir köye girdim. Bunun Romainville olması gerektiğini düşünüyordum (Niçin Romainville?).[1]

Girdiğim ilk sokak bomboştu. İkinci bir sokağa girdim. İki sokağın meydana getirdiği açının gerisinde bir adam duvara dayanmış ayakta duruyordu. Bu adama, "Neresi burası? Neredeyim ben?" diye sordum. Adam yanıtlamadı. Bir evin kapısını açık gördüm, içeri girdim.

Birinci odada kimseler yoktu. İkincisine girdim. Bu odanın kapısının arkasında ayakta, duvara dayanmış bir adam duruyordu. Adama sordum: "Kimin evi bu? Neredeyim ben?" Adam yanıtlamadı.

Evin bir bahçesi vardı. Evden çıkıp bahçeye girdim. Bahçede kimseler yoktu. İlk ağacın arkasında ayakta duran bir adama rast-

1 Parantezi koyan Jean Valjean'dır – ç.n.

ladım. Adama, "Bu bahçe nedir? Neredeyim ben?" diye sordum. Adam yanıtlamadı.

Köyün içinde dolaşıp duruyordum. O zaman farkına vardım ki burası bir köy değil, şehirdi. Bütün yollar bomboş, bütün kapılar açıktı. Hiçbir canlı varlık sokaklardan geçmiyor, odalarda dolaşmıyor, bahçelerde gezinmiyordu. Fakat her duvar köşesinin, her kapının, her ağacın arkasında ayakta durup hiç konuşmayan bir adam vardı. Her seferinde ancak bir kişi görünüyordu. Bu adamlar benim geçişimi seyrediyorlardı.

Şehirden çıkıp tarlalarda yürümeye başladım.

Bir süre sonra arkama baktığımda büyük bir kalabalığın peşimden geldiğini gördüm. Bütün adamları tanıdım, şehirde gördüklerimdi bunlar. Acayip kafaları vardı. Acele eder gibi görünmüyorlardı, ama yine de benden hızlı yürüyorlardı. Yürürken hiç gürültü çıkarmıyorlardı. Bir anda bu kalabalık bana yetişip etrafımı sardı. Bu adamların yüzleri toprak rengindeydi.

O zaman, şehre girdiğimde ilk görüp soru sorduğum adam bana şöyle dedi: "Nereye gidiyorsunuz? Uzun zamandan beri ölmüş olduğunuzu bilmiyor musunuz?"

Cevap vermek için ağzımı açtım, ama çevremde kimseler bulunmadığını fark ettim.

Uyandı. Buz kesmişti. Sabah rüzgârı gibi soğuk bir rüzgâr, açık kalan pencerenin kanatlarını menteşeleri etrafında çevirip duruyordu. Ateş sönmüştü. Mum bitmek üzereydi. Henüz her taraf kapkaranlık geceydi.

Kalktı, pencereye gitti. Gökyüzü hâlâ yıldızsızdı. Penceresinden, evin avlusuyla sokak görünüyordu. Burada zeminden akseden kuru, sert bir gürültüyle gözlerini aşağıya çevirdi.

Altında, karanlığın içinde, ışıkları garip bir şekilde uzayıp kısalan iki kırmızı kıvılcım gördü.

Düşüncesi daha henüz rüyanın sislerine yarı gömülü halde olduğundan, "Bak hele!" diye düşündü. "Gökyüzünde bir tane bile yok. Artık yeryüzüne inmişler."

Fakat zihnindeki bu bulanıklık dağıldı, birincisine benzer ikinci bir gürültü onu iyice uyandırdı. Baktı, o iki yıldızın bir araba-

nın fenerleri olduğunu anladı. Çevreye yaydıkları ışıktan arabanın şeklini fark edebilmişti. Küçük beyaz bir at koşulu, iki tekerlekli üstü açık bir arabaydı bu. İşittiği gürültü de, atın kaldırım taşları üzerinde çıkardığı ayak sesleriydi.

– Bu araba da ne oluyor? dedi kendi kendine. Böyle sabahın kırağısında gelen de kim?

Tam o sırada odasının kapısı hafifçe vuruldu. Tepeden tırnağa titredi ve korkunç bir sesle bağırdı:

– Kim o?

Birisi:

– Benim, sayın Başkan, dedi.

Kapıcısı ihtiyar kadının sesini tanıdı.

– Peki! dedi. Ne var?

– Sayın Başkan, saat sabahın beşi oluyor.

– Bundan bana ne?

– Sayın Başkan, araba.

– Hangi araba?

– İki tekerlekli, açık araba.

– Ne iki tekerlekli açık arabası?

– Sayın Başkan bir araba istetmemişler miydi?

– Hayır, dedi.

– Arabacı, sayın Başkan'ı almaya geldiğini söylüyor.

– Hangi arabacı?

– Mösyö Scaufflaire'in arabacısı.

– Mösyö Scaufflaire mi?

Bu isim, gözünün önünde bir şimşek çakmış gibi onu titretti:

– Ha! Evet, dedi. Mösyö Scaufflaire!

İhtiyar kadın onu o an görebilseydi, korkudan dehşete düşerdi.

Uzunca bir sessizlik oldu. Şaşkın şaşkın mumun alevini inceliyor ve fitilin etrafından topladığı kızgın balmumunu parmaklarının arasında yuvarlıyordu.

İhtiyar kadın bekliyordu. Yine de cesaret edip bir kere daha seslendi:

– Sayın Başkan, ne cevap vereyim?

– Tamam deyin, aşağıya inmek üzere olduğumu söyleyin.

V
TEKERLEĞE SOKULAN SOPA

Arras'tan Montreuil-sur-Mer'e posta hizmetleri, o tarihte hâlâ imparatorluk devrinden kalma küçük posta arabalarıyla yapılıyordu. Bunlar içi kırmızıya çalan deri kaplı, pompalı yaylar üzerine oturtulmuş, biri postacıya, biri de yolcuya mahsus olmak üzere sadece iki oturacak yeri bulunan, körüklü, iki tekerlekli arabalardı. Tekerlekleri Almanya yollarında hâlâ görüldüğü gibi, başka arabaları yanlarına yaklaştırmamak için uzun, saldırgan dingil başlıklarıyla donatılmıştı. Büyük uzun bir kutudan ibaret olan posta sandığı, arabanın arkasına onunla yekvücut olacak şekilde yerleştirilmişti. Sandık siyaha, arabaysa sarıya boyanmıştı.

Bugün benzerine artık hiç rastlanmayan bu arabalarda bilemeyeceğim bir biçimsizlik, bir kamburluk vardı.

Uzaktan geçerken ya da ufukta bir yoldan sürünüp giderken görüldüklerinde, adına sanırım termit denilen ve küçük gövdeleriyle kocaman kuyruklarını sürükleyip götüren böceklere benzerlerdi. Ne var ki çok hızlı yol alırlardı. Arras'tan her gece saat birde Paris kuryesi geçtikten sonra kalkan posta arabaları, sabah saat beşten az önce Montreuil-sur-Mer'e varırdı.

O gece Hesdin yoluyla Montreuil-sur-Mer'e inmekte olan posta arabası, bir yol dönemecinde, tam şehre girecekken, beyaz bir at koşulu iki tekerlekli küçük bir arabaya çarptı. Araba karşı yönden geliyordu ve içinde tek bir kişi, paltosuna sarınmış bir adam vardı. Küçük arabanın tekerleği oldukça sert bir darbe yedi. Postacı, durması için adama seslendiyse de yolcu kulak asmayıp bütün hızıyla yoluna devam etti:

– İşte, deli gibi, telaşlı bir adam! dedi postacı.

Böyle telaşla yol alan adam, gerçekten acınmaya değer çırpınışlar içinde kendi kendisiyle tartıştığını gördüğümüz adamdı.

Nereye gidiyordu? Bunu söyleyebilecek durumda değildi. Niçin acele ediyordu? Bilmiyordu. Önü sıra rastgele gidiyordu. Nereye? Hiç şüphesiz Arras'a ama başka bir yere de gidiyor olabilirdi. Zaman zaman bunu hissediyor, ürperiyordu. Gecenin karanlığına, bir uçuruma dalar gibi dalıyordu. Bir şey onu itiyor, bir

şey onu kendine doğru çekiyordu. İçinden geçenleri kimse söyleyemez, ama herkes bunu anlar. Hangi insan, hayatında hiç olmazsa bir kere olsun bilinmezliğin bu karanlık mağarasına girmemiştir?

Zaten hiçbir şeyi çözmemiş, hiçbir şeye karar vermemiş, hiçbir şey tespit etmemiş, hiçbir şey yapmamıştı. Bilinç fiillerinden hiçbiri kesinlik taşımıyordu. Hâlâ başlangıç noktasındaydı, hem de her zamankinden çok.

Niçin gidiyordu Arras'a?

Scaufflaire'in arabasını kiralarken düşündüklerini kendi kendine tekrarlıyordu: "Sonuç ne nasıl olursa olsun, durumu kendi gözleriyle görmekte, değerlendirmekte hiçbir sakınca yoktu; hatta ihtiyatkârlık gereğiydi bu, olup bitecekleri bilmek gerekirdi. Gözlemeden, araştırmadan hiçbir karar verilemezdi. İnsan uzaktan her şeyi dağ gibi büyütürdü. Sonuç olarak şu Champmathieu sefilini gördükten sonra, belki de vicdanı kendi yerine onun küreğe gitmesine razı olmasını çok daha rahatlıkla karşılayacaktı.

Gerçi Javert de orada olacaktı ve de şu Brevet, Chenildieu, Cochepaille, onu tanıyan eski forsalar; ama bunların onu teşhis edemeyecekleri kesindi. Amma da fikir ha! Javert, işin doğrusundan fersah fersah uzaktaydı. Bütün deliller, bütün tahminler Champmathieu üzerinde toplanmıştı; tahminlerden, delillerden daha inatçı şey de olamazdı. Şu halde, ortada hiçbir tehlike yoktu.

Gerçi karanlık bir an yaşadığı muhakkaktı, ama feraha çıkacaktı; kaderi ne kadar kötü olmak isterse istesin, sonuç itibariyle, onu elinde bulunduruyordu; kaderine hâkimdi. Dört elle bu düşünceye sarılmaktaydı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, aslında Arras'a hiç gitmemeyi tercih ederdi.

Ama yine de gidiyordu.

Bir yandan düşünüyor, bir yandan da saatte iki buçuk fersahlık düzenli ve emin bir tırısla güzel güzel giden atı kamçılıyordu.

Araba ilerledikçe, içinde bir şeyin gerilediğini hissediyordu.

Gün doğarken, dümdüz apaçık bir sahadaydı; Montreuil-sur-Mer şehri arkasında, epey uzaklarda kalmıştı. Ufkun ağarışına baktı; bir kış şafağının bütün soğuk şekillerinin gözlerinin önün-

den geçişine görmeden baktı. Sabahın da akşam gibi hayaletleri vardır. Onları görmüyordu, ama o farkında olmadan, hemen hemen fiziki bir çeşit sızmayla, bu siyah ağaç ve tepe siluetleri onun şiddetli ruh haline hüzünlü, matemli bir şeyler katıyordu.

Yol kenarlarında bazen görülen tek tek evlerden birinin önünden geçerken, her seferinde kendi kendine, "Ama yine de içinde uyuyan insanlar var!" diyordu.

Atın tırısı, koşumun çıngırakları, yol taşlarının üstündeki tekerlekler tatlı ve monoton bir gürültü çıkarıyorlardı. Bu gibi şeyler, insan neşeliyken sevimli, kederliyken hazindir.

Hesdin'e vardığında gün, adamakıllı ağarmıştı. Ata soluk aldırmak ve yulaf verdirtmek için bir hanın önünde durdu.

Scaufflaire'in dediği gibi Boulonnais cinsi küçük bir attı bu; başı ve karnı iri, boynu kısa, ama göğsü açık, sağrısı geniş, bacakları kuru, ince ve ayakları sağlamdı: çirkin ama güçlü, sağlıklı bir ırktan. Şahane hayvan, iki saatte beş fersahlık yol almıştı ve sağrısında bir damla bile ter yoktu.

O, arabadan inmemişti. Yulafı getiren uşak birden yere eğilip sol tekerleği muayene etti.

– Uzağa mı gidiyorsunuz böyle? diye sordu adam.

Hayallerinden hemen hiç ayrılmaksızın cevap verdi:

– Niçin?

– Uzaktan mı geliyorsunuz? diye sordu bu defa uşak.

– Beş fersah öteden.

– Ya!

– Niçin "ya!" diyorsunuz?

Uşak yeniden eğildi, gözünü tekerleğe dikmiş olarak bir an sessiz durdu, sonra doğrularak;

– Şunun için: Bu tekerlekler beş fersah yapmış, bu mümkün, ama artık bir çeyrek fersah bile yapamayacağı muhakkak.

Arabadan aşağı atladı.

– Neler söylüyorsunuz siz kuzum? dedi.

– Yani demek istiyorum ki, atınızla beraber ana yoldaki hendeklerden birine yuvarlanmadan beş fersah yapmış olmanız bir mucizedir. Hele bir bakın.

Gerçekten de tekerlek ağır şekilde hasara uğramıştı. Posta ara-

basının çarpmasıyla tekerlek parmaklıklarından ikisi yarılmış, porya kopmuş, cıvata somunu tutmaz olmuştu.

– Dostum, buralarda bir araba tamircisi var mı? diye sordu uşağa.

– Elbette, mösyö.

– Lütfen gidip onu bana çağırıverin.

– Şuracıkta, iki adım ötede. Hey! Bourgaillard usta!

Araba tamircisi Bourgaillard usta, kapısının eşiğinde duruyordu. Gelip tekerleği muayene etti ve kırık bir bacağı gözden geçiren bir cerrah edasıyla yüzünü buruşturdu.

– Bu tekerleği hemen tamir edebilir misiniz?

– Evet efendim.

– Tekrar ne vakit yola çıkabilirim?

– Yarın.

– Yarın mı?

– Bir günlük işi var. Mösyö'nün işi acele midir?

– Çok acele. En geç bir saat sonra yeniden yola çıkmam gerek.

– İmkânsız Mösyö.

– Ne isterseniz öderim.

– İmkânsız.

– Peki ya iki saat içinde?

– Bugün için imkânsız. İki parmaklıkla bir poryayı yeniden yapmak gerek. Mösyö yarından önce yola çıkamaz.

– Benim işim yarına kadar bekleyemez. Bu tekerleği tamir edecek yerde değiştirseniz, olmaz mı?

– Nasıl?

– Siz araba tamircisisiniz, değil mi?

– Elbette, mösyö.

– Bana satacak bir tekerleğiniz yok mu? O zaman hemen yola çıkabilirim.

– Yedek bir tekerlek mi?

– Evet.

– Sizin arabanıza göre hazır bir tekerleğim yok. İki tekerlek bir çift yapar. Rastgele iki tekerlek birlikte kullanılamaz.

– Öyleyse bana bir çift tekerlek satın.

– Mösyö, her tekerlek her dingile uymaz.

– Hele bir deneyin bakalım.

– Faydası yok, mösyö. Bende satılık ancak yük arabası tekerlekleri var. Burası küçük bir memlekettir.

Peki bana kiralayabileceğiniz bir arabanız var mı?

Arabacı ustası daha ilk bakışta, iki tekerlekli yaylının kiralık bir araba olduğunu anlamıştı. Omuz silkti:

– Size kiralanan arabaları çok kötü kullanıyorsunuz doğrusu! Bir arabam olsa bile size kiralamazdım.

– Öyleyse satmaya ne dersiniz?

– Arabam yok.

– Nasıl? Herhangi bir kötü araba da yok mu? Müşkülpesent değilim, görüyorsunuz.

Arabacı ustası:

Burası küçük bir memleket, dedi.

Ve ekledi:

– Şurada, arabalıkta eski bir dört tekerlekli körüklü arabam var. Şehrin burjuvalarından birine ait. Muhafaza edeyim diye vermişti. Balık kavağa çıktığı zamanlar kullanır. Onu pekâlâ size kiralayabilirim, ne zararı olur ki? Ama o burjuvanın sizi geçerken görmemesi gerek. Sonra da dört tekerlekli büyük bir arabaya iki at gerek.

– İki posta atı alırım.

– Mösyö nereye gidiyor?

– Arras'a.

– Ve mösyö bugün oraya varmak istiyor, öyle mi?

– Evet öyle.

– Posta atlarını alarak mı?

– Niçin olmasın?

– Mösyö bu gece sabaha karşı dörtte oraya varsa olur mu?

– Olmaz elbet.

– Bakın bir şey var, iki posta atı alarak... Mösyönün geçiş tezkeresi var mı?

– Var.

– Peki öyleyse, mösyö posta atları alarak yarından önce Arras'a varamaz. Biz burada sapa bir yoldayız. Menzillerde hizmetler iyi görülmüyor, atlar kırlarda. Çift sürme mevsimi başlıyor. Güçlü hayvanlara ihtiyaç var. Bu yüzden her taraftan atları alıyorlar, pos-

tadan da. Mösyö her menzilde en aşağı üç, dört saat bekleyecektir. Sonra ancak çok yavaş gidebilir. Çok bayır vardır çıkacak.

– Öyleyse ben de atla giderim. Çözün atı arabadan. Herhalde bu memlekette bana bir eyer satacak bulunur.

– Elbette. Ama bu beygir eyere yatkın mı?

– Doğru, iyi hatırlattınız, yatkın değil.

– Öyleyse...

– Köyde kiralık bir at bulamaz mıyım canım?

– Hiç durmadan Arras'a gidecek bir at!

– Evet.

– Bizim buralarda bulunmayan cinsten bir at gerekiyor demektir. Önce atı satın almak lazım, çünkü sizi tanımıyorlar. Ama ne satılık ne kiralık ne beş yüz franka ne bin franka bulabilirsiniz onu!

– Ne yapacağız peki?

– Bakın doğru adamımdır ben. Size tekerleği tamir ederim, siz de yolculuğunuzu yarına bırakırsınız.

– Yarın çok geç olur.

– Orasını bilemem!

– Arras'a giden posta arabası yok mu? Ne zaman geçer?

– Yarın gece. İki araba da gece çalışır; çıkan da, inen de.

– Nasıl yani? Bu tekerleğin tamiri için size bir gün mü gerek şimdi?

– Bir gün, tam bir gün!

– İki işçi çalıştırırsanız?

– İsterse on olsun!

– Parmaklıklar iple bağlansa olmaz mı?

– Parmaklıklar olur ama porya olmaz. Hem sonra ispit de kötü durumda.

– Şehirde kiralık araba veren yok mu?

– Yok.

– Başka bir araba tamircisi var mı?

Uşakla arabacı ustası başlarını aynı anda sallayarak cevap verdiler:

– Hayır.

Sonsuz bir sevinç duydu.

Besbelli, ilahi takdir işe karışıyordu. Arabanın tekerleğini kırıp

onu yoldan alıkoyan oydu. Fakat bu bir çeşit ilk ihtara hemen boyun eğmemişti. Yolculuğuna devam etmek için elinden gelen bütün gayreti göstermişti; dürüstlükle, titizlikle bütün çarelere başvurmuştu; ne mevsimden ne yorgunluğundan ne de masrafından kaçınmıştı. Kendini suçlaması için hiçbir neden yoktu. Daha ileri gidemiyorsa da bu artık onu ilgilendirmezdi! Artık onun kabahati yoktu bunda. Bu onun vicdanının değil, ilahi takdirin işiydi.

Derin bir nefes aldı. Javert onu ziyaret ettiğinden beri ilk defa olarak serbestçe, göğüs dolusu bir nefes aldı. Yirmi saatten beri kalbini sıkıştırıp duran demirden pençe, nihayet onu serbest bırakmıştı sanki.

Ona öyle geliyordu ki Tanrı, artık ondan yanaydı ve bunu açıkça belli ediyordu.

Kendi kendine elinden gelen her şeyi yaptığını söyledi, şimdi sakin sakin geri dönmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştı.

Araba tamircisiyle olan konuşması hanın bir odasında geçseydi, bu konuşmanın hiçbir tanığı olmayacak, onu hiç kimse duymamış olacak, her şey orada kalacaktı ve o zaman pek muhtemeldir ki aşağıda okuyacağımız olaylardan hiçbirini anlatmamıza imkân olmayacaktı. Fakat bu konuşma sokakta geçmişti. Sokakta geçen her tartışma, mutlaka çevresine kalabalık toplar. Daima bir şeyler seyretmeye meraklı insanlar vardır. O, araba tamircisine sorular sorarken, gelip geçenlerden bazıları durup onların çevresinde toplanmışlardı. Kimsenin dikkat etmediği genç bir çocuk, onları birkaç dakika dinledikten sonra topluluktan ayrılıp koşa koşa gitmişti.

Yolcumuz, yukarıda belirttiğimiz düşünceleri içinden geçirdikten sonra, tam geriye dönme kararı almak üzereydi ki, bu çocuk geri geldi. Yanında ihtiyar bir kadın vardı. Kadın:

– Mösyö, oğlum bir araba almak istediğinizi söylüyor, dedi.

Bir çocuğun getirdiği ihtiyar bir kadın tarafından söylenen bu basit sözü işitir işitmez, yolcunun sırtından terler boşandı. Onu bırakan elin arkasından, karanlığın içinden çıkarak onu yeniden yakalamaya hazırlandığını görür gibi oldu. Cevap verdi:

– Evet nineciğim, kiralık bir araba arıyorum.

Ve aceleyle ekledi:

– Ama bu memlekette bulunmazmış.

– Bulunur bulunur, dedi ihtiyar.

Araba tamircisi:

– Nerede bulunurmuş? dedi.

– Bende, diye cevap verdi ihtiyar.

Yolcu titredi. Uğursuz el onu yeniden yakalamıştı. Gerçekten de ihtiyar kadının bir sundurma altında duran üstü hasır örtülü, iki tekerlekli, küçük bir çeşit arabası vardı. Yolcuyu ellerinden kaçırdıklarına üzülen araba ustasıyla han uşağı hemen lafa karıştılar.

Berbat bir şeydi bu araba bozuntusu, doğrudan doğruya dingilin üzerine oturtulmuştu; içindeki sıralar kayışlarla asılmıştı, yağmur doğruca içine yağardı; tekerlekleri rutubetten paslanıp aşınmıştı, yolcunun kendi arabasından daha uzağa gidemezdi. Kısacası, tam bir araba müsveddesi! Bu mösyönün ona binmesi büyük hata olurdu, falan filan.

Bütün bunlar doğruydu doğru olmasına ama, bu araba bozuntusu, bu araba müsveddesi, her neyse bu şey, iki tekerleği üzerinde yürüyordu ve Arras'a kadar gidebilirdi.

İstenilen parayı ödedi, kendi arabasını dönüşte almak üzere araba ustasına tamire bıraktı, beyaz atı yeni kiraladığı arabaya koşturdu, kendisi de bindi ve sabahtan beri izlediği yola yeniden koyuldu.

Kamıştan araba sarsılarak hareket ettiğinde, az önce gideceği yere hiç gidemeyeceğini düşününce bir sevinç duyduğunu kendine itiraf etti. Bu sevinci bir çeşit öfkeyle inceledi ve saçma buldu. Geriye dönmekte sevinecek ne vardı ki? Her durumda bu yolculuğu özgür olarak yapmaktaydı. Kimsenin onu buna zorladığı yoktu.

Ve muhtemelen istemediği hiçbir şey olmayacaktı.

Hesdin'den tam çıkıyordu ki, bir sesin, "Durun! Durun!" diye bağırdığını duydu. İçinde hâlâ umuda benzer heyecanlı ve telaşlı bir şeyler bulunan çevik bir hareketle arabayı durdurdu.

Yaşlı kadının küçük oğluydu bu.

– Mösyö, dedi, size arabayı ben buldum.

– E ne olmuş?

– Bana bir şey vermediniz.

Herkese veren, hem de kolayca veren o, bu isteği aşırı ve âdeta iğrenç buldu.

– Sen ha bacaksız? dedi. Sana hiçbir şey vermeyeceğim!

Atı kırbaçladı, hızla yoluna devam etti. Hesdin'de çok zaman kaybetmişti, bunu telafi etmek istiyordu. Küçük at yiğit bir şeydi, iki at gibi çekiyordu; ama aylardan şubattı, yağmur yağmıştı, yollar kötüydü. Sonra bu araba, o araba değildi. Bu sert ve çok ağırdı. Üstelik yokuş da çoktu.

Hesdin'den Saint-Pol'e hemen hemen dört saatte gitti. Dört saatte beş fersah.

Saint-Pol'de, ilk rastladığı handa atı çözdürüp ahıra yolladı. Scaufflaire'e söz verdiği gibi, at karnını doyururken yemliğin yanında durdu. Elemli ve karışık şeyler düşünüyordu.

Hancının karısı ahıra girdi.

– Acaba Mösyö yemek yemek istemiyorlar mı?

– Ha sahi, dedi, oldukça da açım.

Taze ve güleç bir yüzü olan kadının ardından gitti. Kadın onu alçak tavanlı, içinde muşamba örtülü masalar bulunan bir salona götürdü.

– Çabuk olun, dedi, hemen gitmem gerek. Acele işim var.

İriyarı bir Flaman hizmetçi kız, çarçabuk sofrayı kurdu. Yolcu, bu kıza bir ferahlık duygusuyla bakıyordu.

– İşte derdim buymuş, diye düşündü. Kahvaltı etmemiştim.

Yemek geldi. Hemen ekmeğe sarıldı, bir lokma ısırdı sonra yavaşça masaya bıraktı, bir daha da el sürmedi. Başka bir masada bir yük arabacısı yemek yiyordu. Bu adama:

– Ekmekleri niçin bu kadar acı? dedi.

Yük arabacısı Almandı, anlamadı. Ahıra, atın yanına döndü.

Bir saat sonra Saint-Pol'den ayrılmış, Arras'tan sadece beş fersah uzaklıkta olan Tinques'e doğru yol alıyordu. Bu yol boyunca ne yapıyordu? Ne düşünüyordu? Sabahki gibi gözünün önünden geçen ağaçlara, samandan damlara, ekili tarlalara ve her yol dönemecinde dağılan manzaranın silinişlerine bakıyordu. Bazen ruhu tatmin eden, onu neredeyse düşünmekten alıkoyan bir çeşit seyirdir bu. Binlerce şeyi ilk ve son defaymışçasına görmekten daha melankolik, daha derin ne olabilir? Yolculuk etmek, her an yeniden doğmak ve ölmektir. Belki de zihninin en ücra köşesinde, bu durmadan değişen ufuklarla insan hayatı arasında yakınlaştırmalar yapı-

yordu. Hayatta bütün şeyler, önümüzden ebedi bir kaçış halindedirler. Karanlıklarla aydınlıklar iç içe girerler. Bir parlamadan sonra bir donuklaşma; bakılır, telaşlanılır, geçmekte olanı yakalamak için eller uzatılır; her olay bir yol dönemecidir ve bir de bakılır ki ihtiyarlık gelmiş çatmış. Bir sarsıntı duyulur, her şey kararır; karanlık bir kapı fark edilir; sizi çekip götüren hayatın simsiyah atı durur. Ve yüzü örtülü, meçhul birisinin karanlıklar içinde onun koşumlarını çözdüğü görülür.

Okuldan çıkan bazı çocuklar, Tinques'e giren bu yolcuyu seyrettikleri sırada akşamın alacakaranlığı çökmekteydi. Henüz günlerin kısa olduğu devresiydi yılın. Tinques'te durmadı. Tam köyün dışına çıkıyordu ki, yola taş döşeyen bir yol bakıcısı başını kaldırıp:

– Çok yorulmuş bu at, dedi.

Gerçekten de zavallı at, artık ancak adım adım gidebiliyordu.

– Arras'a mı gidiyorsunuz? diye ekledi yol bakıcısı.

– Evet.

– Bu gidişle giderseniz, pek çabuk varamazsınız oraya.

Atı durdurup yol bakıcısına sordu:

– Arras'a daha ne kadar var?

– Yedi koca fersah kadar.

– Nasıl olur? Posta tarifesi beş fersah bir çeyrek gösteriyor.

– Ya! Yolun tamirde olduğunu bilmiyorsunuz demek? dedi bakıcı. Bir çeyrek saat ötede yolun kesilmiş olduğunu göreceksiniz. Daha uzağa gitmeye imkân yok.

– Sahi mi?

– Sola, Carency'ye giden yola sapar, ırmağı geçersiniz, Camblin'e varınca sola dönersiniz; o yol Mont-Saint-Éloy yoludur, Arras'a gider.

– İyi ama gece oluyor, kaybolurum.

– Bu memleketten değil misiniz?

– Hayır.

– Üstelik de sapa bir yol. Bakın mösyö, dedi yol bakıcısı, size bir tavsiyede bulunayım mı? Atınız yorgun, Tinques'e dönün siz. Orada iyi bir han vardır. Orada yatın. Arras'a yarın gidersiniz.

– Bu akşam orada olmam gerek.

– O başka. Öyleyse siz yine o hana gidin, takviye bir at alın. Atın bakıcısı çocuk kestirme yollarda size kılavuzluk eder.

Bakıcının tavsiyesine uydu, gerisin geri döndü. Yarım saat sonra aynı yerden, bu sefer iyi bir takviye atla açık tırısla geçiyordu. Uşak kendisini sürücülüğe terfi ettirmiş, arabanın okuna kurulmuştu.

Fakat yine de vakit kaybettiğini anlıyordu.

Gece iyiden iyiye bastırmıştı.

Kestirme yola saptılar. Yolun hali felaketti. Araba derin tekerlek izlerinin birinden çıkıp ötekine batıyordu. Sürücüye:

– Tırısı bırakma, çift bahşiş veririm, dedi.

Bir sarsıntıda arabanın falakası kırıldı.

– Mösyö, falaka kırıldı, dedi sürücü, atımı nasıl koşarım ben şimdi arabaya? Geceleri berbattır bu yol, dönüp bu gece Tinques'te yatsanız, yarın erkenden Arras'ta olurduk.

– Bir parça iple bir bıçağın var mı? diye cevap verdi.

– Var efendim.

Bir ağaç dalı kesip ondan bir falaka yaptı.

Bu da onlara yirmi dakika daha kaybettirdi, ama yola dört nala devam ettiler.

Ova zifiri karanlıktı. Alçak, kısa ve kara sisler tepelere tırmanıyor ve buradan dumanlar halinde kopup yükseliyordu. Bulutlarda beyazımsı ışıklar vardı. Denizden gelen kuvvetli bir rüzgâr ufkun her köşesinde, eşyaları yerinden iten bir kimse gibi gürültü yapıyordu. Seçilebilen her şey dehşet hali takınmıştı. Gecenin bu engin solukları altında titreşen ne çok şey vardı!

Soğuk içine işliyordu. Dünden beri yemek yememişti. Digne yakınlarındaki büyük ovada yaptığı başka bir gece yolculuğunu hatırlıyordu hayal meyal. Sekiz sene geçmişti üzerinden, oysa daha dün gibi geliyordu ona.

Uzaklardaki bir çan kulesinde bir saat çaldı. Sürücü çocuğa sordu:

– Saat kaç?

– Yedi, efendim. Sekizde Arras'ta oluruz. Üç fersahlık yolumuz kaldı.

O an, aklına ilk defa bir düşünce geldi ve bunu daha önce akıl edememiş olmasını da garip buldu. Belki de çektiği bütün bu zah-

metler boşunaydı; davanın görüleceği saati bile bilmiyordu, hiç olmazsa bunu öğrenmesi gerekirdi, bir işe yarayıp yaramayacağını bilmeden böyle yolu tutturup gitmesi çok acayipti. Sonra zihninde birtakım hesaplar yaptı, ağır ceza mahkemelerinde oturumlar genellikle sabah saat dokuzda başlardı, bu işin pek öyle uzun sürmemesi gerekirdi, elma hırsızlığı davası kısa olurdu, bundan sonra sadece bir hüviyet tespiti meselesi vardı dört ya da beş tanıklık, avukatlara söyleyecek pek az şey kalıyordu, oraya vardığında her şey olup bitmiş olacaktı!

Sürücü atları kamçılıyordu. Irmağı geçmiş, Mont-Saint-Éloy'u arkalarında bırakmışlardı.

Gece bastırdıkça bastırıyordu.

VI
SIMPLICE HEMŞİRE SINAMADAN GEÇİYOR

O sırada, hatta o anda, Fantine sevinç içindeydi. Çok kötü bir gece geçirmişti. Müthiş bir öksürük, artan ateş... Rüyalar görmüştü. Sabahleyin, doktor viziteye geldiğinde sayıklıyordu. Doktor endişeli bir haldeydi ve Mösyö Madeleine gelir gelmez kendisine haber vermelerini tembih etmişti.

Fantine bütün sabah boyunca hüzünlüydü, az konuştu, mesafe hesaplar gibi birtakım hesapları alçak sesle mırıldanarak çarşaflarına kırmalar yaptı durdu. Gözleri çukura kaçmış, bakışları sabitleşmişti. Gözlerinin feri hemen hemen sönmüş gibiydi, yalnız ara sıra yeniden alevleniyor ve yıldızlar gibi parlıyordu. Sanki karanlık bir saatin yaklaşmasıyla yeryüzü aydınlığının boşalttığı yerleri, gökyüzü aydınlığı doldurmaktaydı.

Simplice Hemşire ne zaman ona nasıl olduğunu sorsa, hep aynı yanıtı veriyordu:

– İyiyim. Mösyö Madeleine'i görmek istiyorum.

Birkaç ay önce Fantine, son iffetini, son utancını, son sevincini kaybettiği sırada kendi kendisinin gölgesiydi; şimdiyse hayaleti olmuştu. Bedenî maraz, manevi marazı tamamlamıştı. Yirmi beş yaşındaki bu varlığın alnı kırışmış, yanakları sarkmış, burun delikleri kısılmış, dişetleri çekilmiş, benzi kurşun rengini almıştı; boy-

nu kemikten ibaretti; köprücük kemikleri fırlamış, kolları bacakları cılızlaşmış, derisi sapsarı kesilmişti; sarı saçları beyaz tellerle karışarak uzuyorlardı artık. Heyhat! Şu hastalık nasıl da ihtiyarlığı çarçabuk hazırlayıp ortaya çıkarıveriyor!

Öğleyin hekim tekrar geldi, bazı ilaçlar yazdı, Belediye Başkanı'nın revire uğrayıp uğramadığını sordu ve başını salladı.

– Mösyö Madeleine düzenli olarak, saat üçte hastayı görmeye gelirdi. Dakiklik iyiliği gösterdiğine göre, o da dakikti.

Saat iki buçuğa doğru Fantine, sabırsızlanmaya başladı. Yirmi dakika içinde rahibeye on defadan fazla sordu:

– Hemşireciğim, saat kaç?

Saat üçü çaldı. Üçüncü çalışta Fantine yerinden doğruldu, oysa genellikle yatağında zor kımıldanabiliyordu; etsiz, sapsarı iki elini titrek bir kenetleyişle birleştirdi ve göğsünden, altında ezildiği felaketi üstünden kaldırır gibi derin bir nefesin çıktığını duydu rahibe. Sonra, Fantine döndü ve kapıya baktı.

Kimse girmedi içeri, kapı açılmadı.

Bir çeyrek saat süreyle gözü kapıya dikili, hareketsiz, âdeta nefesini tutarak, öylece kaldı. Hemşire, ona bir şey söylemeye cesaret edemiyordu. Kilisenin saati üçü çeyrek geçeyi vurdu, Fantine yastığın üstüne yığıldı.

Hiçbir şey söylemedi, tekrar çarşafına kırmalar yapmaya koyuldu.

Yarım saat geçti, sonraki bir saatte de gelen giden yoktu. Saatin her çalışında Fantine doğruluyor, kapıdan yana bakıyor, sonra yine yatağına düşüyordu.

Ne düşündüğü açıkça görülüyordu, ama o hiçbir isim söylemiyor, kimseden şikâyet etmiyor, kimseyi suçlamıyordu. Yalnız hazin bir şekilde öksürüyordu. Karanlık bir şeyin yavaş yavaş üzerine çökmekte olduğu söylenebilirdi: Yüzü kurşuni, dudakları mosmordu. Arada bir gülümsüyordu.

Saat beşi çaldı. O zaman hemşire onun çok alçak sesle, yavaş yavaş:

– Ama ben yarın gideceğime göre, bugün gelmemekle hata ediyor! dediğini duydu.

Simplice Hemşire de Mösyö Madeleine'in gecikmesine şaşıyordu.

O sıra Fantine, karyolasının tavanına bakmaktaydı; bir şeyler hatırlamaya çalışırmış gibi görünüyordu. Birden bir nefes gibi zayıf bir sesle şarkı söylemeye başladı. Rahibe onu dinliyordu. Fantine'in söylediği şarkı şuydu:

Ne güzel şeyler satın alacağız kim bilir
Gezine gezine kenar mahalleler boyunca,
Menekşeler mor mordur, güllerse pembe pembe,
Menekşeler mor mordur, severim aşklarımı.

Sırmalı kaftanıyla geldi dün Kutsal Meryem
Ocağımın yanına ve dedi ki: "İşte bak,
Saklı duruyor durağımın altında
Sana vermemi benden istediğin yavrucak.
Koşun şehre bez alın, bez alın, iplik alın,
Bir de yüksük almayı unutmayın."

Ne güzel şeyler satın alacağız kim bilir
Gezine gezine kenar mahalleler boyunca.
Kutsal Meryem, ocağımın yanına
Bak bir beşik koydum ben, şeritlerle süslenmiş.
En güzel yıldızı verecekti Tanrı bana,
Bense senin verdiğin yavruyu istiyorum.
"Hanım, ne yapacağız bu bezle?"
"Yeni doğan yavruma çeyiz düzün o bezle."

Menekşeler mor mordur, güllerse pembe pembe,
Menekşeler mor mordur, severim aşklarımı.

"Haydi, yıkayın bezi" "Nerede?" "Nehirde."
Sonra yapın bozmadan ve sakın kirletmeden
Bir etek, güzel olsun, bir de uygun cepken
ki işlemek isterim, çiçeklerle bezemek.
"Çocuk yok artık hanım, şimdi ne yapmak gerek?"
"Kefen yapın o bezden benim cenazem için."

Ne güzel şeyler satın alacağız kim bilir
Gezine gezine kenar mahalleler boyunca.
Menekşeler mor mordur, güllerse pembe pembe,
Menekşeler mor mordur, severim aşklarımı.

Bu şarkı dokunaklı, acıklı bir eski ninniydi. Fantine bir vakitler küçük Cosette'ini bununla uyuturdu. Yavrusu artık yanında bulunmadığından, beş yıldır aklına gelip duran bu şarkıyı söylememişti. Öyle üzgün bir sesle ve öyle tatlı bir edayla söylüyordu ki, bir rahibeyi bile ağlatabilirdi. Nitekim acı şeylere alışık olmasına rağmen hemşire, gözünde bir damla yaş belirdiğini hissetti.

Saat altıyı çaldı. Fantine duymuş gibi görünmedi. Artık çevresindeki hiçbir şeyle ilgilenmiyor gibiydi. Hemşire Simplice, Belediye Başkanı'nın gelip gelmediğini ve yakında revire çıkıp çıkmayacağını öğrenmek için hizmetçi kızlardan birini fabrikanın kapıcısına yolladı. Kız birkaç dakika sonra döndü.

Fantine hep hareketsizdi, kafasındaki düşüncelere dalmış görünüyordu.

Hizmetçi, sayın Başkan'ın o sabah saat altıdan önce, beyaz bir at koşulu küçük bir arabayla sabah ayazında gitmiş olduğunu, Simplice Hemşire'ye alçak sesle anlattı. Yalnız gitmişti. Yanında arabacı bile yoktu, ne tarafa gittiği bilinmiyordu, bazı kimseler onun Arras yoluna saptığını söylüyor, başka bazı kimselerse ona Paris yolunda rastladıklarını iddia ediyorlardı. Giderken her zamanki gibi gayet sakindi, yalnız kapıcı kadına bu gece kendisini beklememelerini söylemişti.

İki kadın sırtlarını Fantine'in yatağına dönmüş fısıldaşır, hemşire soru sorup hizmetçi tahminlerde bulunurken Fantine, sıhhat halinin rahat hareketlerini ölümün ürkütücü zayıflığıyla birleştiren bazı organik hastalıklara vergi o hummalı çeviklikle yatağının üstünde dizüstü oturmuş, büzülmüş iki yumruğuyla arka yastığına dayanmış, başını perdelerin aralığından çıkarmış dinliyordu. Birdenbire bağırdı:

– Siz Mösyö Madeleine'den söz ediyorsunuz! Niçin böyle usul usul konuşuyorsunuz? Ne yapıyormuş? Niçin gelmiyormuş?

Sesi öyle sert, öyle boğuktu ki, iki kadın, bir erkek sesi duyduklarını sandılar, korkarak döndüler.

– Hadi cevap verin! diye haykırdı Fantine.

Hizmetçi ağzının içinde geveledi:

– Kapıcı bana bugün gelemeyeceğini söyledi.

– Yavrum, dedi hemşire, sakin olun, yatın hadi.

Fantine, durumunu değiştirmeden, yürek paralayıcı yüksek bir sesle, tamamen emredici bir tavırla:

– Gelemeyecek mi? Niçin öyle? Nedenini biliyorsunuz siz. Orada aranızda fısıldanıyorsunuz. Bilmek istiyorum.

Hizmetçi telaşla rahibenin kulağına eğilerek:

– Belediye meclisinde işi olduğunu söyleyin, dedi.

Simplice Hemşire hafifçe kızardı, hizmetçinin ona önerdiği şey bir yalandı. Öbür taraftan, hastaya gerçeği söylemenin ona korkunç bir darbe teşkil edeceğini ve Fantine'in durumunda bunun sonucunun vahim olacağını düşünüyordu. Yüzünün kızarması kısa sürdü. Hemşire, sakin ve üzgün bakışlarını Fantine'e kaldırarak:

– Sayın Belediye Başkanı gitmiş, dedi.

Fantine dikilip topuklarının üzerine oturdu. Gözleri kıvılcımlandı. Bu ıstıraplı çehrede olağanüstü bir sevinç ışığı parladı.

– Gitmiş mi? diye haykırdı. Cosette'i almaya gitti!

Sonra iki elini göğe doğru uzattı, yüzü anlatılmaz bir ifade aldı. Dudakları kıpırdıyor, alçak sesle dua ediyordu. Duası bitince:

– Hemşireciğim, dedi, artık seve seve yatacağım, her istenileni yapacağım, az önce kötü davrandım, öyle bağırarak konuştuğum için sizden özür dilerim, bağırarak konuşmak çok fenadır, biliyorum benim iyi hemşireciğim, ama görüyorsunuz çok memnunum. Tanrı iyi, Mösyö Madeleine iyi, düşünebiliyor musunuz, benim Cosetteciğimi almaya Montfermeil'e gitti.

Tekrar yatağına yattı, yastığını düzelten rahibeye yardım etti, boynunda taşıdığı küçük bir gümüş haçı öptü. Haçı ona Simplice Hemşire vermişti.

– Yavrum, dedi hemşire, şimdi dinlenmeye bakın ve hiç konuşmayın.

Fantine, hemşirenin elini nemli elleri arasına aldı. Onun böyle terlediğini görmek hemşireyi çok üzüyordu. Fantine:

– Bu sabah Paris'e gitmek üzere yola çıktı. Aslında Paris'ten geçmesine hiç gerek yok, Montfermeil gelirken biraz soldadır. Hatırlıyorsunuz değil mi, dün ona Cosette'ten söz ettiğimde, "Yakında, yakında," dediğini? Bana bir sürpriz yapmak istiyor. Biliyor musunuz, onu Thénardierlerden almak için bana bir mektup imzalattı. Artık hiçbir şey diyemezler, öyle değil mi? Cosette'i teslim edecekler. Öyle

ya, paraları ödendiğine göre. Resmî makamlar, ücreti ödendiği halde bir çocuğun alıkonulmasına göz yummazlar. Hemşireciğim, konuşmamam gerektiğini bana işaret edip durmayın. Son derece mutluyum, çok da iyiyim, artık hiç rahatsızlık duymuyorum, Cosette'i göreceğim tekrar, hatta karnım da çok acıktı. Beş yıla yakındır ki onu görmedim. Çocukların insanı nasıl sardığını bilemezsiniz siz. Sonra ne kadar sevimlidir, göreceksiniz! Bilseniz, nasıl küçücük, güzel, pembe parmakları var! Evvela, ileride çok güzel elleri olacak. Bir yaşındayken elleri gülünçtü. Böyle! Şimdi büyümüş olmalı. Yedi yaşında oldu. Genç bir kız, ben ona Cosette diyorum, ama adı Euphrasie. Bakın bu sabah şöminenin üstündeki toza bakıyordum ki, yakında Cosette'i göreceğim birden içime doğuverdi. Ah yarabbi! Yıllarca çocuğumu görmememe ne büyük hata! Hayatın ebedi olmadığını düşünmek gerek! Ah! Sayın Başkan gitmekle ne iyi etti! Doğrusu hava da çok soğuk! Paltosunu giymiş mi bari? Yarın burada olur, değil mi? Yarın bayram olacak. Hemşireciğim, yarın sabah dantelli küçük başlığımı giymemi bana hatırlatınız. Montfermeil uzak bir memleket. O yolu ben vaktiyle yaya gitmiştim. Bana çok uzak gelmişti. Fakat yolcu arabaları çok çabuk giderler! Yarın Cosette'le burada olacak. Buradan Montfermeil ne kadar var?

Mesafeler hakkında hiçbir fikri olmayan hemşire:

– Oh, sanırım yarın burada olabilir, diye cevap verdi.

– Yarın! Yarın! dedi Fantine. Yarın Cosette'i göreceğim! İyi Tanrı'nın iyi hemşiresi, görüyorsunuz ya, artık hasta değil deliyim. İsterseniz kalkıp oynarım.

Onun bir çeyrek saat önceki halini gören bir kimse, bu halinden hiçbir şey anlamazdı. Şimdi pespembeydi, canlı ve tabii bir sesle konuşuyordu, bütün çehresi bir gülümseyişten ibaretti. Zaman zaman, gayet alçak bir sesle kendi kendine konuşarak gülüyordu. Ananın sevinci, çocuğun sevinci gibidir hemen hemen.

– Hadi bakalım, dedi rahibe, artık mutlusunuz işte, şimdi sözümü dinleyin ve daha fazla konuşmayın.

Fantine başını yastığa koydu ve yavaş bir sesle:

– Evet, yat yine yerine, uslu ol, çünkü artık yavruna kavuşuyorsun. Simplice Hemşire haklı. Buradaki herkes haklı.

Sonra, kıpırdamadan, başını oynatmadan, kocaman açılmış göz-

lerle ve şen bir tavırla dört bir yanına bakmaya başladı ve artık hiç konuşmadı.

Hemşire onun biraz uyuyacağını umarak yatağının perdelerini kapattı.

Saat yediyle sekiz arası doktor geldi. Hiç ses duymayınca Fantine'in uyuduğunu sanarak yavaşça içeri girdi, ayaklarının ucuna basa basa yatağa yaklaştı. Perdeleri araladı ve kandilin ışığında Fantine'in kendisine bakan büyük, sakin gözlerini gördü.

Fantine doktora:

– Mösyö, onun burada, benim yanımda küçük bir yatakta yatmasına izin verirler, değil mi? dedi.

Doktor, Fantine'in sayıkladığını sandı. O ilave etti:

– Bakın, tam ona kadar yer var.

Hekim, Simplice Hemşire'yi bir kenara çekti. Hemşire ona durumu anlattı: Mösyö Madeleine bir ya da iki gün için yoktu, nereye gittiğine dair ellerinde kesin bir bilgi olmadığından, Belediye Başkanı'nın Montfermeil'e gittiğini sanan hastaya yanlış düşündüğünü söylemeyi doğru bulmuyorlardı; kaldı ki, doğru tahmin etmiş olması da mümkündü. Hekim, yapılanı doğru buldu.

Fantine'in yatağına yaklaştı. O kaldığı yerden devam etti:

– Çünkü bakın, sabahları uyandığımda, kediciğime günaydın derim, geceleri de ben uyumadığımdan onun uyuduğunu duyarım. Küçük tatlı nefesi bana iyi gelir.

– Elinizi verin bakayım bana, dedi doktor. Elini uzattı ve gülerek seslendi:

– Ha! Bak! Sahi siz bilmiyorsunuz! Ben iyileştim artık. Cosette yarın geliyor.

Hekim şaştı. Kadın daha iyiydi. Üzerindeki baskı hafiflemişti. Nabız güçlenmişti. Sanki çıkagelen bir hayat, bu zavallı bitkin varlığı yeniden canlandırmaktaydı.

– Doktor bey, dedi tekrar, hemşire size sayın Belediye Başkanı'nın yumurcağı almaya gittiğini söyledi mi?

Hekim konuşmamasını, her türlü yorucu heyecandan kaçınmasını salık verdi. Kaynatılmış saf kınakına ve gece ateşin yükselmesi halinde kullanılmak üzere bir yatıştırıcı şurup yazdı. Giderken hemşireye:

– Durumu daha iyi, dedi. Talihi yaver olur da sayın Başkan gerçekten de yarın çocukla birlikte gelirse, kim bilir? O kadar şaşırtıcı krizler vardır ki, bazen büyük sevinçlerin hastalıkları durduruverdiği görülmüştür. Gerçi bunun organik bir hastalık olduğunu biliyorum, ve de oldukça ilerlemiş, ama bütün bunlar öyle esrarlı şeyler ki! Kim bilir, belki de onu kurtarırız.

VII
YOLCU VARIR VARMAZ DÖNÜŞ İÇİN TEDBİRLERİNİ ALIYOR

Akşam saat sekiz sularında, yolda gider halde bıraktığımız araba, Arras'taki Posta Oteli'nin arabalara mahsus kapısından içeri girdi. Buraya kadar takip ettiğimiz adam arabadan indi, han hizmetkârlarının gayretkeşçe hizmet sunmalarına dalgın dalgın karşılık verdi, takviye atı geri gönderdi ve küçük beyaz atı kendisi ahıra götürdü; sonra zemin katta bir bilardo salonunun kapısını itip içeri girdi, bir masaya oturup dirseklerini dayadı. Altı saatte alabileceğini tasarladığı bu yolu, on dört saatte alabilmişti. Bunda kendi kabahati bulunmadığını kabul ediyordu, aslında bunun için üzgün de değildi.

Otelin sahibesi içeri girdi.

– Mösyö yatacaklar mı? Mösyö akşam yemeği yiyecekler mi?

Başıyla bir hayır işareti yaptı.

– Ahır uşağı, mösyönün atının pek yorgun olduğunu söylüyor.

Burada adam sessizliğini bozdu:

– Acaba at yarın sabah tekrar yola çıkamaz mı?

– Ah! Mösyö! En aşağı iki gün dinlenmesi gerek.

Sordu:

– Postane burada, değil mi?

– Evet mösyö.

Otel sahibesi onu postaneye götürdü. Geçiş tezkeresini gösterdi ve hemen o gece posta arabasıyla Montreuil-sur-Mer'e dönmesinin mümkün olup olmadığını sordu. Tam kuryenin yanındaki yer boştu, onu tuttu, parasını da ödedi. Gişe memuru:

– Mösyö, yola çıkmak için sabah saat tam birde burada olmayı ihmal etmeyin sakın, dedi.

Bu iş de olduktan sonra otelden çıktı, şehirde yürümeye başladı.

Arras'ı tanımıyordu, yollar karanlıktı, gelişigüzel yürüyordu. Ama yine de gelip geçenlere yolunu sormamakta inat eder gibi bir hali vardı. Küçük Crinchon Irmağı'nı geçti; kendisini daracık, dolambaçlı sokaklar içinde buldu ve burada yolunu kaybetti. Bir şehirli, elinde fenerle gidiyordu. Bir iki tereddütten sonra bu şehirliye danışmaya karar verdi; soracağı soruyu birisinin duymasından korkuyormuş gibi ilkin önüne arkasına bir baktı.

– Mösyö, dedi, Adliye Sarayı nerededir, lütfen söyler misiniz?

Oldukça yaşlı bir adam olan burjuva:

– Mösyö, siz bu şehirden değilsiniz galiba, dedi. Öyleyse buyrun beni takip edin. Ben de tam Adliye Sarayı tarafına, yani Vilayet Konağı yönüne gidiyorum çünkü şu sıra Adliye Sarayı onarılıyor, o yüzden mahkemeler geçici olarak bütün oturumlarını vilayette yapıyorlar.

– Ağır ceza davaları da orada mı görülüyor?

– Elbette efendim. Görüyor musunuz, bugün Vilayet Konağı olan yer, Devrim'den önce piskoposhaneydi. 82'de piskopos olan Mösyö de Conzié, orada büyük bir salon yaptırmıştı. İşte o salonda görülüyor davalar.

Yolda giderken şehirli ona:

– Şayet mösyö bir davada bulunmak istiyorsa, vakit biraz geç. Genellikle oturumlar saat altıda sona erer.

Bu sırada, büyük meydana gelmişlerdi. Şehirli geniş, kapkara bir binanın cephesindeki aydınlık dört uzun pencereyi gösterdi ona.

– Vallahi mösyö, tam zamanında geldiniz, talihiniz varmış. Şu dört pencereyi görüyor musunuz? Ağır ceza mahkemesi orası işte. Işık var. Demek bitmemiş. İş uzamış olacak, bir de akşam oturumu yapıyorlar. Siz bu işle mi ilgileniyorsunuz? Yoksa bir cinayet davası mı? Siz tanık mısınız?

Cevap verdi:

– Hiçbir iş için gelmiş değilim, yalnızca bir avukatla görüşeceğim.

– O başka, dedi şehirli. Bakın mösyö, kapı şurada, nöbetçinin durduğu yerde. Büyük merdivenden çıkarsınız.

Şehirlinin talimatına uydu, birkaç dakika sonra bir salondaydı. Çok kalabalıktı burası, içinde cüppeli avukatların da bulunduğu

bazı gruplar şurada burada fısıldanıp duruyorlardı. Mahkeme odaları eşiğinde, aralarında alçak sesle mırıldanan, siyahlar giyinmiş adamların böyle topluluklar meydana getirdiklerini görmek daima yürek sıkan bir şeydir. Bütün bu mırıldanılan sözlerden şefkat ve merhamet çıktığı çok nadirdir. Bunlardan daha çok peşin verilmiş mahkûmiyet kararları çıkar. Oradan geçen ve düşünen bir gözleyici için bütün bu gruplar, karanlık birer arı kovanına benzerler: İçinde birtakım zihinlerin vızıldanarak türlü çeşit uğursuz yapıyı elbirliğiyle kurdukları birer karanlık arı kovanı.

Bir tek lambayla aydınlatılmış olan bu geniş salon, eski piskoposluk salonlarından biriydi ve şimdi de bekleme salonu vazifesi görüyordu. Şu anda kapalı olan iki kanatlı bir kapı, burasını ağır ceza mahkemesinin toplandığı büyük salondan ayırmaktaydı.

Ortalık o kadar karanlıktı ki, karşısına çıkan ilk avukata başvurmaktan çekinmedi.

– Mösyö, acaba dava ne safhada? diye sordu.

– Bitti, dedi avukat.

– Bitti mi?

Kelimeyi öyle bir vurguyla tekrarlamıştı ki, avukat döndü.

– Affedersiniz mösyö, bir akraba falan mısınız?

– Hayır. Burada kimseyi tanımıyorum. Peki mahkûm ettiler mi?

– Elbette. Zaten başka türlü de olamazdı.

– Kürek cezasına mı?

– Ömür boyu.

O kadar zayıf bir sesle sürdürdü ki konuşmasını, söyledikleri güçlükle anlaşılabiliyordu:

– Demek kimliği tespit edildi.

– Ne kimliği? diye cevap verdi avukat. Tespit edilecek kimlik falan yoktu ki. Mesele gayet basitti. Kadın çocuğunu öldürmüş, çocuk katli ispatlandı. Jüri taammüdü kabul etmedi, ömür boyu hapse mahkûm ettiler.

– Demek bir kadındı? dedi.

– Elbette canım! Limosin adında bir kız. Siz neden söz ediyorsunuz acaba?

– Hiçbir şeyden. Ama mademki bitmiş, öyleyse salon neden hâlâ aydınlık?

– Öbür dava için. İki saat kadar önce başladı.

– Hangi öbür dava?

– Bu da apaçık. Bir dilenci parçası, bir sabıkalı, bir kürek mahkûmu hırsızlık yapmış. Adını bile bilmiyorum. Görseniz, haydut suratlı bir herif. Ben olsam sırf suratından ötürü onu küreğe yollardım.

– Mahkeme salonuna girmek mümkün mü acaba efendim? diye sordu.

– Doğrusu sanmam. Çok kalabalık var. Ama şimdi oturuma ara verildi. Dışarı çıkanlar oldu, oturum tekrar başladığında bir deneyebilirsiniz.

– Nereden giriliyor?

– Şu büyük kapıdan.

Avukat onun yanından ayrıldı. Birkaç dakika içinde, hemen hemen aynı zamanda ve birbirine karışmış olarak, duyulabilecek bütün heyecanları duymuştu. Bu ilgisiz adamın sözleri kâh buzdan iğneler, kâh ateşten bıçaklar gibi kalbini delip geçmişti. Henüz hiçbir şeyin bitmemiş olduğunu öğrenince derin bir nefes aldı; ama duyduğu hissin memnunluk mu, yoksa acı mı olduğunu söyleyebilecek durumda değildi.

Birçok gruplara yaklaşıp söylenenlere kulak kabarttı. Görülecek davalar listesi çok yüklü olduğundan mahkeme başkanı, o güne basit ve kısa iki dava koymuştu. İşe çocuk katliyle başlanmış ve şimdi sıra forsanın, sabıkalının, "sonunda kürkçü dükkânına dönen tilki"nin davasına gelmişti. Bu adam elma çalmıştı, ama bu pek de ispat edilmişe benzemiyordu; ispat edilen şey, daha önce Toulon'da kürek mahkûmu olduğuydu. Durumunu kötüleştiren de buydu. Beri yandan adamın sorgusu bitmiş, tanıkların ifadeleri alınmıştı. Ama daha avukatın savunmasıyla savcının iddianamesi vardı. Bütün bunların gece yarısından önce bitmesi imkânsızdı. Adam büyük bir ihtimalle mahkûm olacaktı. Savcı pek iyiydi, yani eline düşen sanıkları kaçırmıyordu, şiirler yazan akıllı bir gençti.

Ağır ceza salonuna açılan kapının yanında bir mübaşir ayakta duruyordu. Bu mübaşire:

– Mösyö, kapı yakında açılacak mı? diye sordu.

– Açılmayacak, dedi mübaşir.

– Nasıl? Oturum tekrar başlayınca kapı açılmayacak mı? Oturuma ara verilmiş değil mi?

– Oturum yeniden başladı, diye cevap verdi mübaşir, fakat kapı tekrar açılmayacak.

– Niçin?

– Çünkü salon dolu.

– Nasıl? Bir kişilik bile yer yok mu?

– Tek bir kişilik bile. Kapı kapalı. Artık hiç kimse içeri giremez.

Mübaşir biraz sustuktan sonra ekledi:

– Gerçi sayın mahkeme başkanının arkasında iki üç kişilik yer daha var, ama başkan oraya ancak devlet memurlarını alıyor.

Bunu dedikten sonra mübaşir ona sırtını döndü. Başı eğik çekildi, bekleme odasına geçti, merdivenleri her basamakta tereddüt edercesine ağır ağır indi. Herhalde kendi kendine durumu müzakere ediyordu. Dünden beri içinde cereyan eden şiddetli mücadele henüz sona ermemişti ve her an bunun yeni bir safhasından geçiyordu. Merdiven sahanlığına gelince tırabzana dayandı, kollarını göğsünde kavuşturdu. Birden redingotunu açtı, cüzdanını aldı, bir kalem çıkardı, bir kâğıt kopardı ve bu kâğıdın üzerine fenerin ışığında şu satırı yazdı: Mösyö Madeleine, Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı. Sonra merdiveni hızlı hızlı çıktı, dosdoğru mübaşire gitti, kâğıdı verdi ve amirane bir tavırla:

Bunu sayın mahkeme başkanına götürün, dedi.

Mübaşir kâğıdı aldı, bir göz attı ve söyleneni yerine getirdi.

VIII
İTİBARLI GİRİŞ

Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı, farkında değildi ama oldukça ün yapmıştı. Yedi yıldır, erdemliliğinin ünü bütün aşağı Boulonnais'yi sarmış ve sonunda bu küçük memleketin sınırlarını aşarak komşu iki-üç ile de yayılmıştı. Kara boncuk sanayisini canlandırarak il merkezine yaptığı olağanüstü hizmetten başka, Montreuil-sur-Mer ilçesinin yüz kırk bir belediyesinden bir teki bile yoktu ki ona herhangi bir iyilik borçlu olmasın. Hatta gerektiğinde öbür ilçelerin sanayilerini de yardımlarıyla desteklemeyi, bereketlen-

dirmeyi başarmıştı. Böylece, mesela Boulogne'daki gül fabrikasını, Frévent'teki mekânik keten ipliği fabrikasını ve Boubers-sur-Canche'taki hidrolik tül imalathanesini gerektiğinde kredi vererek, sermaye koyarak desteklemişti. Her tarafta Mösyö Madeleine adını saygıyla anıyorlardı. Arras ve Douai, küçük Montreuil-sur-Mer şehrinin Belediye Başkanı'na gıpta ediyordu.

Arras ağır ceza mahkemesinin bu oturumuna başkanlık eden Douai kraliyet mahkemesi müşaviri de, herkes gibi derin ve yaygın bir şekilde saygı gören bu adı tanımaktaydı. Mübaşir, müzakere odasını mahkeme salonuna bağlayan kapıyı ihtiyatla açtı, başkanın koltuğunun arkasına doğru eğildi, üzerinde az önce okuduğumuz bir satırlık yazı bulunan kâğıdı ona verdi ve verirken de, "Bir mösyö oturumda bulunmak istiyor," dedi. Başkan kâğıdı okuyunca birden bir saygı davranışında bulundu, bir kalem alarak kâğıdın altına birkaç kelime yazdı ve mübaşire iade ederek, "İçeri alın," dedi.

Hikâyesini anlattığımız bahtsız adam, salonun kapısının yanında, mübaşirin onu bıraktığı yerde, bıraktığı durumda öylece kalmıştı. Düşüncelerinin arasında birisinin ona, "Mösyö, lütfen beni takip buyururlar mı?" dediğini duydu. Az önce ona sırtını çeviren mübaşir, şimdi yerlere kadar eğilip onu selamlıyordu. Mübaşir, aynı zamanda kâğıdı ona geri verdi. Kâğıdı açtı, tesadüfen lambanın yanında bulunduğundan yazıyı okuyabildi:

"Ağır ceza mahkemesi başkanı, Mösyö Madeleine'e saygılarını sunar."

Bu birkaç kelime onda garip ve acı bir tat uyandırmış gibi, kâğıdı elleri arasında buruşturdu. Mübaşirin peşi sıra gitti.

Birkaç dakika sonra duvarları tahta kaplamalı, ağırbaşlı bir görünüşü olan, yeşil örtülü bir masanın üzerine konulmuş iki mumla aydınlanan çalışma odası gibi bir yerde yalnız başınaydı. Yanından ayrılırken mübaşirin söylediği son sözler hâlâ kulağındaydı: "Efendim, burası müzakere odasıdır; şu kapının bakır tokmağını çevirince mahkeme salonunda, sayın mahkeme başkanının koltuğu arkasında olursunuz." Bu sözler onun düşüncesinde, az önce geçtiği dar koridorların, karanlık merdivenlerin belirsiz anısına karışıyordu.

Mübaşir onu yalnız başına bırakmıştı. En önemli an gelip çat-

mıştı. Kendini toparlamaya çalışıyor, ama başaramıyordu. Düşüncenin iplerine, özellikle onları hayatın acı gerçeklerine bağlamaya en çok ihtiyaç duyulduğu sırada, bir de bakarsınız beyinde hep birden kopuvermişlerdir. Tam da hâkimlerin müzakere ve mahkûm ettikleri yerde bulunuyordu. Bunca hayatın söndürüldüğü, az sonra kendi adının duvarlarında yankılanacağı ve şu an kaderinin güzergâhı olan bu sakin ve korkunç odayı sersemce bir rahatlıkla seyrediyordu. Duvarlara bakıyordu, kendi kendisine bakıyordu ve buranın bu oda, bu insanın da kendisi olmasına şaşıyordu.

Yirmi dört saattir ağzına bir lokma şey koymamıştı, arabanın sarsıntısından bitkin düşmüştü, ama ne birini ne ötekini hissediyordu; sanki hissizleşmiş gibiydi.

Duvarda asılı duran siyah bir çerçeveye yaklaştı. Çerçeve camının altında Paris belediye başkanı ve aynı zamanda bakan olan Jean Nicolas Pache'ın kendi el yazısı eski bir mektup vardı. Şüphesiz bir yanlışlık eseri olarak 9 Haziran yıl II tarihini taşıyan bu mektupta Pache, belediye meclisine ellerinde tutuklu bulunan bakan ve mebusların bir listesini gönderiyordu. O an onu görebilen, gözlemleyen biri olsaydı, şüphesiz bu mektubun ona çok ilgi çekici geldiğini düşünürdü, çünkü gözlerini mektuptan ayırmıyordu ve onu iki üç defa okumuştu. Hiç dikkat etmeden, haberi olmadan okuyordu. Fantine'le Cosette'i düşünüyordu.

Düşüne düşüne döndü; gözleri, onu ağır ceza mahkemesinden ayıran kapının bakır tokmağına rastladı. Bu kapıyı hemen hemen unutmuştu. Bakışı, önce sakin, orada durdu, bu bakır tokmağa takılı kaldı; sonra ürkekleşip sabitleşti ve yavaş yavaş dehşetle doldu. Saçlarının arasından çıkan ter taneleri şakaklarından aşağı süzülüyordu. İsyanla karışık hâkim bir tavırla "Hadi canım! Kim zorluyor ki beni?" demek isteyen, açıkça da diyen, tarifi imkânsız bir el hareketi yaptı. Sonra hızla geri döndü, karşısında içeri girdiği kapıyı gördü, ona doğru gitti, açtı ve dışarı çıktı. Artık o odada değildi, dışarıda bir koridordaydı. Uzun, dar, yer yer basamaklar ve menfezlerle kesilen, türlü açılar yapan, şurası burası hasta kandillerine benzer fenerlerle aydınlatılmış bir koridordu bu, gelirken geçtiği koridordu. Bir soluk aldı, etrafı dinledi; ne arkasında ne önünde hiçbir ses yoktu. Sanki izleniyormuş gibi kaçmaya başladı.

Bu dehlizin birçok dönemecini geçtikten sonra durup yine etrafı dinledi. Çevresinde aynı sessizlik, aynı karanlık devam ediyordu. Nefes nefeseydi, sendeliyordu, duvara dayandı. Taş soğuktu, alnındaki ter buz gibiydi, ürpererek doğruldu.

Böylece orada, bu karanlığın içinde tek başına, ayakta, soğuktan ve başka bir şeyden titreye titreye düşündü. Bütün gece düşünmüştü, bütün gün düşünmüştü; artık içinde, "Ne yazık!" diyen bir sesten başka bir şey duymuyordu.

Böylece bir çeyrek saat geçti. Nihayet başını eğdi. Bunalarak içini çekti, kollarını sarkıttı ve geri döndü. Ağır ağır, yıkkın bir halde yürüyordu. Sanki kaçarken birisi onu yakalamış, geri götürüyordu.

Toplantı odasına girdi. İlk gözüne çarpan şey kapının tokmağı oldu. Bu yuvarlak, cilalı bakırdan tokmak onun gözünde dehşetengiz bir yıldız gibi parlıyordu. Bir kaplanın gözüne bakan bir koyun gibi bakıyordu ona.

Ara sıra bir adım atıyor, kapıya yaklaşıyordu. Gözlerini ondan ayıramıyordu.

Kulak verse, bitişik salonun gürültüsünü belirsiz bir mırıltı halinde duyabilirdi ama dinlemiyordu ve işitmiyordu.

Birden, nasıl olduğunu anlamadan kendisini kapının önünde buldu. Titrek bir hareketle tokmağı yakaladı; kapı açıldı.

Mahkeme salonundaydı.

IX
KANAATLERİN ŞEKİLLENMEYE BAŞLADIĞI BİR YER

Bir adım attı. Mekânik bir davranışla kapıyı arkasından kapadı ve ayakta durup gördüklerini incelemeye koyuldu.

Oldukça geniş bir yerdi burası, şöyle böyle aydınlatılmıştı, bazen gürültüyle doluyor, bazen sessizliğe bürünüyordu; bir ağır ceza davasının bütün mekânizması, bayağı ve kasvetli ciddiyetiyle kalabalığın ortasında işlemekteydi.

Salonun bir ucunda, kendi bulunduğu yanda hâkimler yer almışlardı; dalgındılar, cüppeleri eskiydi, tırnaklarını kemiriyor, göz kapaklarını kapıyorlardı. Öbür uçta hırpani bir kalabalık var-

dı; avukatlar çeşit çeşit tavırlar alıyorlardı ve askerlerin yüzleri dürüst ve sertti. Leke içinde eski doğramalar, kirli bir tavan, yeşilden çok sarıya çalar renkte çuha örtülü masalar, ellene ellene kararmış kapılar; duvarların tahta kaplamalarına çakılan çivilerde aydınlıktan çok is çıkaran kahvehane lambaları; masaların üzerinde mumlar ve bakırdan şamdanlar; karanlık, çirkinlik, hüzün... ama yine de bütün bunlardan ortalığa ağırbaşlı, vakur bir hava yayılıyordu, çünkü bütün bunlarda yasa denilen o büyük insani şeyle adalet denilen o büyük ilahi şeyin varlığı hissedilmekteydi.

Bu kalabalıkta kimse ona dikkat etmedi. Bütün bakışlar tek bir noktada, başkanın solunda kalan duvardaki küçük bir kapıya dayalı bir tahta sırada toplanmıştı. Birkaç mumun aydınlattığı bu sırada, iki jandarma arasında bir adam vardı.

Bu adam, o adamdı işte.

Mösyö Madeleine onu aramadı, gördü. Gözleri bu yüzün nerede olduğunu sanki önceden biliyormuş gibi, tabii bir şekilde oraya yöneldi.

Kendini görür gibi oldu; ihtiyarlamıştı. Yüzce tıpatıp bir benzerlik değildi bu şüphesiz, ama duruşu, genel görünüşü tamamen benziyordu. Kirpi gibi saçları, vahşi ve endişeli gözbebekleri, sırtındaki gömleğiyle Digne'e ilk girdiği günkü haliydi bu; kin ve nefret dolu ve kürek damının döşeme taşlarından on dokuz yılda toplayıp biriktirdiği feci düşüncelerden ibaret iğrenç hazinesini ruhunda saklayarak...

Ürpererek kendi kendine:

– Aman Tanrım! Yine bu hale mi geleceğim? dedi.

Bu yaratık en aşağı altmış yaşında gözüküyordu. Kaba, aptal, ürkmüş bir hali vardı.

Kapının çıkardığı ses üzerine, ona yer açmak için çekilmişlerdi. Başkan başını çevirip içeri giren şahsın Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı olduğunu anlayınca ona selam vermişti. Göreviyle ilgili bazı işler için birçok defa Montreuil-sur-Mer'e gidip orada Mösyö Madeleine'i görmüş olan savcı da onu tanıdı ve selamladı. O ise bunları ancak fark edebiliyordu. Bir çeşit nöbete yakalanmıştı, bakıp duruyordu.

Hâkimler, bir zabıt kâtibi, jandarmalar, zalimce acımasız bir sü-

rü baş... Bütün bunları daha önce de görmüştü o, yirmi yedi yıl önce. Bu uğursuz şeylerle bir kere daha karşılaşıyordu işte; oradaydılar, kımıldanıyorlardı, vardılar; belleğinin bir gayretkeşliği değildi bu artık, düşüncesinin bir serabı değildi, sahici jandarmalardı bunlar, sahici hâkimler, sahici kalabalık, etiyle kemiğiyle sahici insanlar... Tamamdı artık, geçmişin musibet manzaralarının, gerçek olmanın verdiği bütün dehşetle çevresinde yeniden ortaya çıktığını ve yaşadığını görüyordu.

Bütün bunlar, önünde bir uçurum ağzı gibi açık duruyordu.

Dehşete kapıldı, gözlerini yumdu ve ruhunun en derin yerinden haykırdı:

– Asla!

Kaderin, bütün fikirlerini titreten, onu neredeyse çılgına çeviren trajik bir oyunuyla, şurada, karşısında bir başka kendisi duruyordu! Yargılanan bu adama herkes Jean Valjean diyordu.

Gözlerinin önünde işitilmemiş bir görüntü, hayatının en korkunç anının kendi hayaleti tarafından oynanan bir çeşit temsili bulunmaktaydı.

Her şey tamamdı: aynı mekânizma, aynı gece saati, aşağı yukarı aynı hâkim, asker ve seyirci yüzleri. Yalnız başkanın başının üstünde bir haç vardı ki, mahkûm olduğu sırada mahkemede bu yoktu. Onu yargıladıklarında, Tanrı orada hazır bulunmuyordu.

Arkasında bir sandalye duruyordu; onu görebilecekleri düşüncesiyle dehşete kapılmış bir halde kendisini bunun üstüne attı. Oturduktan sonra da hâkimlerin kürsüsü üzerinde duran bir dosya yığınından yararlanarak yüzünü bütün salondan gizledi. Şimdi artık görülmeden görebiliyordu. Gerçek duygusuna tekrar kavuştu ve yavaş yavaş kendine geldi. Söylenenleri dinleyebilecek sükûnet aşamasına erişti.

Mösyö Bamatabois jüri üyeleri arasındaydı.

Javert'i aradı, fakat göremedi. Zabıt kâtibinin masası, tanıkların oturdukları sırayı görmesini engelliyordu. Sonra, az önce de dediğimiz gibi, salon şöyle böyle aydınlatılmıştı.

O içeri girdiği sırada sanık avukatı, savunmasını tamamlamak üzereydi. Herkes dikkat kesilmişti. Dava üç saatten beri devam ediyordu. Üç saatten beri bu kalabalık, ya son derece aptal ya da

son derece becerikli bir adamın, bilinmeyen bir kişinin, sefil bir mahlukun bir benzerliğin yükü altında yavaş yavaş çöküşünü seyretmekteydi. Daha önceden de bildiğimiz gibi bu adam bir serseriydi, bir tarlada elinde bir dal olgun elmayla yakalanmıştı. Bu dal, tarlaya komşu olan ve Pierron'un bağı denilen, çevresi kapalı bir bağdaki bir elma ağacından kırılmıştı. Kimdi bu adam? Soruşturma yapılmış, tanıklar dinlenmiş bulunuyordu. Hepsi de aynı şeyi söylüyorlardı. Bütün duruşma boyunca ortaya ışıklar saçılmıştı. İddia makamı şöyle diyordu:

– Ele geçirdiğimiz bu adam yalnızca bir yemiş hırsızı, bir ürün talancısı değildir; biz bir haydutu, iflah olmaz bir sürgün kaçağını, bir eski forsayı, son derece tehlikeli bir belayı, adaletin uzun süreden beri aramakta olduğu Jean Valjean adında bir suçluyu yakalamış bulunmaktayız. O, sekiz yıl önce, Toulon Hapishanesi'nden çıktıktan az sonra, Küçük-Gervais adında Savoielı bir çocuğun şahsında yol keserek silahlı soygun suçu işlemiştir. Ceza yasasının 383. maddesinde öngörülen bu suç için, daha sonra hukuka uygun şekilde hüviyet tespitini takiben kovuşturmada bulunmak hakkını saklı tutuyoruz. Şimdi yeni bir hırsızlık suçu daha işlemiştir. Bu bir sabıka halidir. Onu bu yeni olay için mahkûm ediniz; eski olay için daha sonra yargılanacaktır.

Bu suçlama ve tanıkların ifade birliği karşısında, sanık pek şaşırmış görünüyordu. "Hayır" demek isteyen hareketler, işaretler yapıyor ya da gözlerini tavana dikiyordu. Güçlükle konuşuyor, soruları sıkıntıyla yanıtlıyordu, ama tepeden tırnağa bütün kişiliği inkâr etmekteydi. Çevresinde, kendisine karşı savaş düzeninde dizilmiş bütün bu akıllı kişilerin huzurunda bir budala, onu yakalayan toplumun ortasında bir yabancı gibi duruyordu. Bu arada, gelecek onun için gittikçe daha tehditkâr olmaya doğru gidiyordu; suçlamanın doğruluk ihtimali her dakika biraz daha artıyordu ve bütün bu kalabalık, onun üzerine durmadan daha fazla çöken bu felaketler dolu karara ondan daha fazla endişeyle bakıyordu. Hatta bir ihtimale göre kürek cezasından başka, kimliği ispat edilir de Küçük-Gervais olayı daha sonra bir mahkûmiyetle sonuçlanırsa ölüm cezası verilmesi bile mümkündü. Kimdi bu adam? Hissizliğinin nedeni neydi? Alıklık mı yoksa kurnazlık mı? Her şeyi faz-

lasıyla anlıyor muydu, yoksa hiçbir şey anlamıyor muydu? Bu sorular dinleyici kalabalığını ikiye böldüğü gibi, galiba jüriyi de ikiye ayırmıştı. Bu davada ürküten, zihinleri karıştıran bir taraf vardı. Dram yalnızca muğlak değil, karanlıktı da.

Avukat, savunmasını oldukça iyi yapmıştı. Kullandığı dil, uzun zaman baronun belagatini teşkil etmiş olan ve Paris'te olduğu kadar Romorantin veya Montbrison'da da vaktiyle bütün avukatlarca kullanılan taşra diliydi. Bugün klasikleşmiş olan bu dil artık sadece iddia makamının resmî sözcüleri tarafından kullanılmakta, tanınan sedası ve ihtişamlı edasıyla onlara pek yaraşmaktadır. Bu dilde mesela bir kocanın adı "zevç", bir kadınınki "zevce"dir; Paris "sanatın ve medeniyetin merkezi", kral "tacidar", monsenyör "piskopos", aziz "ruhani", savcı "cezalandırıcı adaletin belagatli sözcüsü", savunmalar "şu dinlenen dokunaklı sözler", 14. Louis yüzyılı "büyük asır", bir tiyatro "Melpomene'nin mabedi", kral ailesi "hükümdarlarımızın muazzez kanı", bir konser "bir musiki merasimi", bir eyalet kumandanı general "o şanlı muharip ki"dir vs. vs. Böylece avukat, elma hırsızlığını anlatmakla işe başlamıştı. Tumturaklı üslupla bu zor bir iştir, ama Bénigne Bossuet, bir cenaze konuşmasında bir tavuktan söz etmek zorunda kalmış ve işin içinden tantanalı bir şekilde sıyrılmasını bilmişti. Avukat, elma hırsızlığının maddi kanıtlarla ispatlanmış olmadığını belirtmişti. Müvekkili –ki savunucusu sıfatıyla, ona Champmathieu demekte özellikle ısrar ediyordu– duvardan atlar ya da dalı kırarken herhangi bir kimse tarafından görülmüş değildi. O sadece bu dalı –avukat buna küçük dal demeyi tercih ediyordu– eline geçirmiş olarak yakalanmıştı; fakat dalı yerde bulup aldığını söylüyordu. Neredeydi bunun tersini ispatlayan delil? Gerçi dalın duvardan atlanarak kırıldığı ve çalındığı ve bir tehlike sezinleyen meyve hırsızı tarafından daha sonra oraya atıldığı muhakkaktı; ortada bir hırsız olduğuna şüphe yoktu. Ama bu hırsızın Champmathieu olduğunu ispatlayan neydi? Tek bir şey: Onun eski bir kürek mahkûmu olması. Avukat sanığın bu sıfatının maalesef iyi tespit edilmiş bulunduğunu inkâr etmiyordu. Gerçekten de sanık Faverolles'de oturmuştu; orada ağaç budayıcılığı yapmıştı, Champmathieu adı pekâlâ başlangıçta Jean Mathieu olabilirdi, bütün bunlar doğruydu, dört

tanık da, Champmathieu'nün kürek mahkûmu Jean Valjean olduğunu hiç duraksamadan ve olumlu bir şekilde kabul ediyorlardı. Bu bilgilere, bu ifadelere karşı avukatın ortaya koyabileceği tek şey müvekkilinin inkârıydı, yani çıkara dayanan inkâr. Fakat sanığın kürek mahkûmu Jean Valjean olduğu farz edilse bile, bu onun elma hırsızı olduğunu ispat eder miydi? Olsa olsa bir iddiaydı bu, bir kanıt değil. Şurası doğruydu ki sanık, "kötü bir savunma sistemi" benimsemişti ve savunmacı "bütün iyi niyetiyle" bunu kabul etmek zorundaydı. Sanık her şeyi, hırsızlık yaptığını, bir forsa olduğunu inkâr etmekte direniyordu. Bu son konuda bir itirafta bulunması elbette daha iyi olurdu, hâkimlerin ona karşı bağışlayıcı olmalarını sağlardı. Avukat bunu ona tavsiye etmişti, ama sanık inatla reddetmişti. Şüphesiz hiçbir itirafta bulunmamakla her şeyi kurtaracağını sanıyordu. Bir hataydı bu, ama sanığın zekâsının kısalığını göz önüne almak gerekmez miydi? Açıkça görüldüğü üzere, bu adam bir ahmaktı. Uzun bir kürek mahkûmiyeti felaketi ve mahkûmiyetten sonra da uzun bir sefalet onu eblehleştirmişti, vs. vs. Kendisini iyi koruyamıyordu, onu mahkûm etmek için bir neden miydi bu? Küçük-Gervais işine gelince, avukat bunu tartışacak değildi, bunun dava konusuyla hiçbir ilgisi yoktu. Avukat sözlerini bitirirken gerek jüriden, gerekse mahkemeden talepte bulunarak, Jean Valjean'ın kimliği kendilerine açıkça belli göründüğü takdirde ona sürgün kaçağı mahkûmlara uygulanan inzibati cezalardan birini vermekle yetinmelerini, ama sabıkalı forsaya uygulanan korkunç cezayı vermemelerini istedi.

Savcı, sanık avukatına karşılık verdi. Genellikle bütün savcılar gibi, üslubu haşin ve süslüydü.

Sanık avukatını "dürüstlüğünden" ötürü kutladı ve bu dürüstlükten ustaca yararlandı. Avukatın verdiği bütün ödünleri, sanığı vurmak için kullandı. Avukat, sanığın Jean Valjean olduğunu kabul eder gibi görünüyordu. Avukatın bu ifadesini doğru kabul etti. Şu halde, bu adam Jean Valjean'dı. İddia makamı bundan emindi ve bu asla tartışılamazdı. Savcı, bu noktada, maharetli bir belagat oyunuyla, suç denen şeyin kaynaklarına ve nedenlerine kadar inerek, *la Quotidienne* ve *l'Oriflamme* gazetelerindeki eleştirmenlerin taktıkları "İblisin Ekolü" adını kullanarak, o zamanlar henüz ye-

ni doğmakta olan romantik ekolün ahlaksızlığına karşı atıp tuttu; Champmathieu'nün, daha doğrusu Jean Valjean'ın suçunu, oldukça doğru görünen bir biçimde bu sapık edebiyatın etkisine bağladı. Bu düşünceler tükenince de Jean Valjean'ın kendisine geçti. Neydi bu Jean Valjean? Jean Valjean'ı tasvir etti: kusulmuş bir canavar, vs. Bu çeşit tasvirlerin örneği Theramenes'in hikâyesinde yer alır; gerçi bunun trajediye bir yararı yoktur, ama adli belagate her gün büyük hizmet etmektedir. Dinleyicilerle jüri üyeleri "ürperdiler". Tasvir tamamlandıktan sonra savcı, ertesi sabah il gazetesinin iyice hayranlığını uyandırmak için hatiplere yaraşır bir hareketle sözünü sürdürdü:

– Ve işte böyle bir adam, vs. vs. vs. serseri, dilenci, geçim araçlarından yoksun, vs. vs. geçmiş hayatında suç teşkil eden işler yapmaya alışmış ve Küçük-Gervais'ye karşı işlediği suçun da ispatladığı gibi, hapiste kaldığı sürece pek de ıslah olmamış, vs. vs. İşte böyle bir adam, umumi yolda hırsızlık suçu üzerinde, atladığı duvarın birkaç adım ötesinde, çalıntı nesneyi henüz elinde tutarken yakalanmışken, suçüstünü, hırsızlığı, duvardan atladığını, her şeyi inkâr ediyor, adına kadar, hüviyetine kadar her şeyi! Burada tekrarlamaya gerek görmediğimiz yüzlerce delilden başka, dört tanık onu teşhis ettiler: Javert, dürüst polis müfettişi Javert ve sanığın üç eski alçaklık yoldaşı Brevet, Chenildieu ve Cochepaille adlı forsalar. Bu kahredici ifade birliğine karşı o ne yapıyor? İnkâr ediyor. Ne vurdumduymazlık! Siz sayın jüri üyeleri adaleti yerine getireceksiniz, vs. vs.

Savcı konuştuğu sürece sanık ağzı açık, biraz da hayranlıkla karışık bir şaşkınlıkla onu dinliyordu. Bir insanın böyle konuşabilmesi belli ki onu şaşırtmıştı. Zaman zaman iddianamenin "enerjik" olduğu ve belagatin iyice coşarak dağlayıcı sıfatlar seli halinde taşıp sanığı tufanlara gark ettiği yerlerde o, başını sağdan sola, soldan sağa hafifçe sallamakta, duruşmanın başından beri yaptığı gibi, bir çeşit mahzun ve dilsiz protestoyla yetinmekteydi. Ona en yakın bulunan seyirciler, iki üç defa alçak sesle, "Mösyö Baloup'a danışmadın mı böyle olur işte!" dediğini duydular. Savcı, sanığın besbelli hesaplı bir şekilde takındığı bu aptallık tavrına jürinin dikkatini çekti. Bu tavır, hakiki bir eblehliği değil, bir ustalığı,

kurnazlığı, adaleti yanıltma alışkanlığını göstermekte ve bu adamın "sonsuz sapıklığı"nı apaçık gözler önüne sermekteydi. Küçük-Gervais olayı için ayrıca dava açmak hakkını saklı tuttuğunu belirterek ve ağır bir mahkûmiyet talep ederek sözlerine son verdi.

Mahkûmiyet, hatırlanacağı gibi, şimdilik müebbet kürekti.

Avukat ayağa kalktı, "sayın savcı"ya "mükemmel konuşması"ndan ötürü iltifat etmekle söze başlayıp elinden geldiğince karşılık vermeye çalıştı, ama gittikçe gücünü kaybediyordu; besbelli ayağının altındaki zemin kaydıkça kaymaktaydı.

X
İNKÂR SİSTEMİ

Duruşmaya son vermenin vakti gelmişti. Başkan sanığı ayağa kaldırıp usulden olan soruyu sordu:

– Savunmanıza ekleyecek bir şeyiniz var mı?

Adam ayakta, iğrenç bir takkeyi elinde evirip çevirerek soruyu duymamış gibi duruyordu. Başkan soruyu tekrarladı.

Bu sefer adam duydu. Anlamış gibi göründü. Uykudan uyanan bir kimse gibi bir hareket yaptı, gözlerini çevresinde dolaştırdı, ahaliye, jandarmalara, avukatına jüri üyelerine, mahkeme heyetine baktı, kocaman yumruğunu sıranın önünde duran tahta bölmenin üzerine koydu; yine bakındı ve sonra birden bakışlarını savcıya dikerek konuşmaya başladı. Patlama gibi bir şey oldu bu. Sözlerin ağzından dağınık, hışımla, takıla çarpa, karmakarışık bir şekilde fırlamalarına bakılırsa, hepsi birden, aynı anda dışarı çıkmak için itişip sabırsızlanıyorlar sanılırdı. Dedi ki:

– Şunu söylemek isterim. Ben Paris'te araba tamirciliği yaptım, hem de Mösyö Baloup'un yanında. Çetin bir meslektir. Arabacılık şeyinde hep açık havada çalışırsın, avlularda, sundurmaların altında; iyi ustaların yanında hiçbir zaman atölyelerde çalışılmaz, çünkü geniş yer ister, anlarsınız. Kışın o kadar üşürsün ki ısınmak için kollarını döversin, ama patronlar bunu istemezler, zaman kaybolduyor derler. Kaldırım taşlarının arası buz tutmuşken demiri işlemek zordur. İnsanı çarçabuk yıpratır. Bu meslekte henüz pek gençken ihtiyar olursun. Kırk yaşında insanın işi bitmiş demek-

tir. Ben elli üç yaşındaydım. Çok zahmet çektim. Sonra, işçiler öyle zalimdirler ki! Adam artık genç olmadı mı, ihtiyar sersem, moruk hayvan diye çağırırlar! Günde ancak otuz metelik kazanıyordum, mümkün olduğu kadar az ücret ödüyorlardı bana, patronlar yaşımdan faydalanıyorlardı. Bundan başka, derede çamaşırcılık eden bir kızım vardı. O da bir parça kazanıyordu, ikimiz birlikte yuvarlanıp gidiyorduk. O da zorluk çekiyordu. Bütün gün yarı beline kadar bir teknenin içinde yağmurda, karda, yüzünüzü bıçak gibi kesen rüzgâr don yaptığı zaman da yine çamaşır yıkamak gerekir; bazılarının çok çamaşırı yoktur, yıkananı beklerler; yıkamazsan müşterileri kaybedersin. Tahtalar iyi bitiştirilmemiştir, her taraftan üstüne sular damlar. Eteklerinin altı da üstü de sırılsıklamdır. İçine işler insanın. Kışın *Enfant-Rouge* çamaşırhanesinde de çalıştı, oraya su musluktan gelir. Teknenin içine girmezsin. Önünde, musluğun altında yıkar; arkanda, teknenin içinde çalkalarsın. Orası kapalı olduğu için vücut daha az üşür. Ama korkunç bir kaynar su buharı vardır, insanın gözünü mahveder. Kızım akşamları saat yedide dönerdi, hemen de yatardı, o kadar yorgun olurdu. Kocası onu dövüyordu. Kızım öldü. Bizler pek mutlu olmadık. İyi bir kızdı, baloya falan gitmezdi, çok usluydu. Bir gün, hatırlıyorum, büyük perhizin arifesiydi, saat sekizde yatmıştı. İşte. Doğru söylüyorum. Sorabilirsiniz. Ha! Elbette! Sormak, ne budalayım! Paris, bir gayya kuyusudur. Kim tanır ki Champmathieu Baba'yı? Ama yine de Mösyö Baloup'u size söylüyorum. Mösyö Baloup'un yerine sorun. Bundan sonra, benden daha ne istiyorlar bilmiyorum.

Adam sustu ve öyle ayakta durdu. Bütün bu şeyleri yüksek, boğuk, sert, paslı bir sesle çabuk çabuk, öfkeli ve vahşi bir saflıkla söylemişti. Yalnız bir defa sözünü kesip kalabalığın arasında birisine selam vermişti. Karşısına gelişigüzel savurur gibi söylediği bu sözler, ağzından birer hıçkırık gibi çıkıyor ve o bu sözlerin her birine, bir oduncunun odun yararken yaptığı hareketi ekliyordu. Sözünü bitirdiği zaman dinleyiciler bir kahkaha kopardılar. Sanık ahaliye baktı, güldüklerini görünce o da gülmeye başladı.

Hazin bir durumdu bu.

Dikkatli ve iyi niyetli bir insan olan başkan sesini yükseltti.

"Sayın jüri üyeleri"ne sanığın vaktiyle yanında çalıştığını söylediği arabacı ustası Baloup adlı kişinin burada anılmasının bir yararı olmadığını hatırlattı. Adı geçen kişi iflas etmiş olup arandığında "bulunamamıştı." Sonra sanığa dönerek söyleyeceklerini iyi dinlemesini tembih etti ve ekledi:

– Üzerinde iyice düşünmeniz gereken bir durumdasınız. Gayet ağır suçlamalar altında bulunuyorsunuz, öyle ki bunlar çok önemli bazı sonuçlar doğurabilir. Sanık, yararınız adına size son bir defa daha soruyorum, şu iki olayı açıkça izah ediniz: Birincisi, Pierron bağının duvarından atladınız mı, dal kırıp elma çaldınız mı, yani duvardan aşarak hırsızlık yapmak suçunu işlediniz mi? Evet ya da hayır deyiniz. İkincisi, yine evet veya hayır deyiniz, tahliye edilen forsa Jean Valjean siz misiniz?

Sanık aklı başında bir tavırla, soruları anlayan, ne cevap vereceğini bilen bir adam gibi başını salladı. Ağzını açtı, başkana döndü:

– Önce... dedi.

Sonra bir takkesine bir tavana baktı ve sustu. Savcı:

– Sanık, diye sert bir sesle konuştu, dikkatli olun, size sorulanların hiçbirisine cevap vermiyorsunuz. Bocalamanız sizi mahkûm ediyor. Adınızın Champmathieu olmadığı, önceleri anasına ait Jean Mathieu adı altında gizlenen forsa Jean Valjean olduğunuz, Auvergne'e gittiğiniz, Faverolles'de doğduğunuz ve burada ağaç budayıcılığı ettiğiniz açıkça ortadadır. Pierron'un kapalı bahçesinden, duvardan atlayarak olgun elmalar çaldığınız da açıkça ortadadır. Sayın jüri üyeleri bunu takdir edeceklerdir.

Sanık sonunda yerine oturmuştu. Savcı sözünü bitirince birden ayağa fırlayıp haykırdı:

– Siz çok zalim bir insansınız! İşte bunu söylemek istiyordum. Önce bulamamıştım. Ben hiçbir şey çalmadım. Her gün yemek yemeyen bir insanım ben. Ailly'den geliyordum, bütün kırlık alanı sapsarı eden bir sağanaktan sonra memlekette dolaşıyordum, bataklıklar bile taşıyordu ve yol kenarındaki kumlardan küçük ot filizlerinden başka bir şey çıkmıyordu. Yerde kırılmış bir dal buldum, üstünde elmalar vardı. Başıma bir kötülük getireceğini bilemeden dalı yerden aldım. Üç aydır hapisteyim, beni oradan oraya sürükleyip duruyorlar. Ondan sonra ben bir şey diyemiyorum,

herkes bana karşı konuşuyor, bana diyorlar ki: "Cevap ver!" Jandarma, iyi bir çocuk, dirseğimi dürtüyor, "Cevap ver hadi!" diyor yavaşça. Ben açıklama yapmayı bilmem, okumadım, yoksul bir adamım. İşte bunu görmemekle hata ediyorlar. Ben çalmadım, ben orada bulunan şeyleri yerden aldım. Diyorsunuz ki Jean Valjean, Jean Mathieu? O insanları tanımıyorum. Bunlar köylü. Ben, Hôpital Caddesi'nde Mösyö Baloup'un yerinde çalıştım. Benim adım Champmathieu'dür. Bana nerede doğduğumu söylüyorsunuz; çok kötü bir şakacısınız. Ben bilmiyorum. Herkes dünyaya bir evde gelmez ya. Yoksa çok rahat olurdu bu iş. Sanırım babamla anam yollarda gezen insanlarmış, ben de pek iyi bilmiyorum. Çocukken bana küçük derlerdi; şimdi de ihtiyar diyorlar. Benim vaftiz adlarım bunlardır işte. Bunu nasıl anlarsanız anlayın. Auvergne'de bulundum, Faverolles'de de bulundum. Hay Allah! E, peki? İnsan kürekte yatmış olmadan Auvergne'de, ya da Faverolles'de bulunamaz mı? Size söylüyorum işte, ben çalmadım ve ben Champmathieu Baba'yım. Mösyö Baloup'un yerindeydim, orada oturdum. Sonunda canımı sıkıyorsunuz saçmalıklarınızla! Ne diye sanki cümle âlem azgın azgın peşimde koşup duruyor benim?

Savcı ayakta durakalmıştı; başkana hitaben konuştu:

– Sayın Başkan, sanık kendisini budala yerine koydurtmak istiyor ama bunu başaramayacaktır, kendisine bildiriyoruz. Onun bu karışık, ama hayli hünerli inkârları karşısında sizden ve mahkeme heyetinden, Brevet, Cochepaille ve Chenildieu adlı mahkûmlarla polis müfettişi Javert'in tekrar mahkeme huzuruna çağırılarak sanığın forsa Jean Valjean'la aynılığı üzerinde son bir defa daha sorguya çekilmelerini saygıyla talep ediyorum.

– Sayın savcıya hatırlatmak isterim ki, dedi, polis müfettişi Javert bir komşu ilçedeki görevi dolayısıyla, ifadesini verir vermez celseyi ve hatta şehri terk etmiş bulunmaktadır. Sayın savcının ve sanık avukatının ricalarıyla kendisine bu izni verdik.

– Doğru, sayın Başkan, diye sözünü sürdürdü savcı. Mösyö Javert burada bulunmadığına göre, onun daha birkaç saat önce burada söylediklerini sayın jüri üyelerine hatırlatmak isterim. Javert sıkı ve kesin dürüstlüğüyle alt derecede, fakat önemli görevleri şerefle yerine getiren değerli bir insandır. İfadesi işte şu şekildedir:

"Sanığın inkârlarını yalanlayan manevi suçlamalara ve maddi kanıtlara hiç ihtiyaç duymuyorum. Onu kesin olarak tanıyorum. Bu adamın adı Champmathieu değildir; bu adam Jean Valjean adında gayet gaddar, gayet korkutucu bir eski forsadır. Cezasının bitiminde büyük bir esefle serbest bırakılmıştır. Ağırlaştırıcı nedenleri olan hırsızlıktan ötürü on dokuz yıl kürek cezasına mahkûm olmuştur. Beş altı kere kaçmaya teşebbüs etmiştir. Küçük-Gervais ve Pierron hırsızlığından başka merhum Digne Piskoposu hazretlerinin evinde yapılmış bir hırsızlık konusunda da kendisinden şüphelenmekteyim. Toulon kürek damında gardiyan yardımcısı bulunduğum sırada kendisini sık sık görmüşümdür. Onu kesin olarak tanıdığımı tekrar beyan ederim."

Bu son derece net beyan, dinleyiciler ve jüri üyeleri üzerinde, görünüşe göre, güçlü bir etki yarattı. Savcı, Javert bulunmadığına göre Brevet, Chenildieu ve Cochepaille adındaki diğer tanıkların yeniden dinlenmeleri ve resmen sorguya çekilmeleri hususunda ısrar ederek bitirdi konuşmasını.

Başkan, mübaşirlerden birine emir verdi. Az sonra tanıkların bulundukları odanın kapısı açıldı. Mübaşir, kendisine yardıma hazır bir jandarmanın eşliğinde, mahkûm Brevet'yi içeri soktu. Dinleyiciler heyecan içindeydiler, sanki bütün göğüslerde tek bir yürek çarpıyordu.

Eski forsa Brevet, merkez hapishanelerinin siyahlı grili ceketini taşıyordu sırtında. Brevet altmış yaşlarında bir kişiydi. Yüzü bir iş adamına, hali tavrı bir düzenbaza benziyordu. Bunlar bazen birlikte gelir. Yeni habisliklerin onu tekrar getirdiği hapishanede kapı nöbetçisi gibi bir şey olmuştu. Amirlerinin, hakkında, "Yararlı olmaya çalışıyor," dedikleri bir adamdı. Hapishane rahipleri onun dinî inançları hakkında iyi şeyler söylüyorlardı. Ancak bu olayların Restorasyon Devri'nde geçtiğini de unutmamak gerekir.

Başkan:

– Evet, dedi, aşağılayıcı bir suçtan mahkûmiyete uğramış bulunuyorsunuz. Bu yüzden yemin edemezsiniz.

Brevet gözlerini yere indirdi.

– Lakin, diye devam etti başkan, yasanın aşağıladığı bir insanda dahi, Tanrı'nın merhameti izin verdiği takdirde bir şeref ve doğ-

ruluk duygusu kalabilir. İşte bu çok önemli anda, ben bu duyguya hitap ediyorum. Eğer sizde bu duygudan kalmışsa ki kaldığını umuyorum, beni yanıtlamadan önce iyice düşünün; bir yandan ağzınızdan çıkacak tek bir kelimenin mahvına yol açabileceği bu adamı, öbür yandan da söyleyeceğiniz bir sözle aydınlığa kavuşabilecek olan adaleti dikkate alın. Şu an hayati bir andır; yanıldığınızı sandığınız takdirde ifadenizden geri dönebilirsiniz.

Sanık ayağa kalkın:

– Brevet, sanığa iyice bakınız, anılarınızı canlandırın. Ve bütün ruhunuz ve vicdanınızla bize, bu adamı eski kürek arkadaşınız Jean Valjean olarak tanıdığınız hususunda ısrar edip etmediğinizi söyleyiniz.

Brevet sanığa baktı, sonra mahkeme heyetine döndü:

– Evet, sayın Başkan. Onu ilk tanıyan ben oldum ve bunda ısrar ediyorum. Bu adam Jean Valjean'dır, Toulon'a 1796'da girip 1815'te çıktı. Bir yıl sonra da ben çıktım. Şimdi kafasız bir hali var, herhalde yaşlılık onu alıklaştırmış, kürekteyken sinsi ve kurnazdı. Onu kesinlikle tanıyorum.

– Yerinize oturun, dedi başkan. Sanık, siz ayakta durun.

Chenildieu'yü içeri aldılar. Kırmızı kazağıyla yeşil takkesi onun bir müebbet forsa olduğunu gösteriyordu. Cezasını Toulon kürek damında çekmekteydi. Bu dava için onu oradan alıp getirmişlerdi. Elli yaşlarında canlı, yüzü kırışık, çelimsiz, sarı benizli, küstah, heyecanlı, ufak tefek bir adamdı. Bütün uzuvlarında, bütün kişiliğinde bir çeşit marazi dermansızlık, bakışlarındaysa muazzam bir kuvvet vardı. Kürekteki yoldaşları ona Jenie-Dieu adını takmışlardı.

Başkan, Brevet'ye söylediklerinin aşağı yukarı aynını ona da söyledi. Aşağılatıcı suçtan mahkûmiyetinin, onu yemin etmek hakkından yoksun kıldığını kendisine hatırlattığında Chenildieu, başını kaldırıp karşısındaki kalabalığa baktı. Başkan, onu belleğini toplamaya davet ettikten sonra, Brevet'ye sorduğu gibi, sanığı tanıdığında ısrar edip etmediğini sordu.

Chenildieu kahkahayla güldü:

– Hay Allah! Onu tanıyor muymuşum? Beş yıl aynı zincire bağlı kaldık. Şimdi suratımıza bakmıyorsun, öyle mi babalık?

– Oturun yerinize, dedi başkan.

Mübaşir, Cochepaille'ı getirdi. Chenildieu gibi kürek damından gelen ve kırmızılar giyinmiş olan bu diğer ömür boyu hükümlüyse, Lourdes köylülerinden ve Pirenelerin yarı ayılarındandı. Dağlarda sürülere bakmıştı ve sürüleri otlatırken de eşkıyalığa heveslenmişti. Cochepaille, vahşilikte sanıktan geri kalmıyordu ve ondan da aptal görünüşlüydü. Tabiatın yabani hayvan suretinde kabataslak yaratıp da toplumun kürek mahkûmu olarak tamamladığı bedbaht insanlardan biriydi.

Başkan, onu bazı dokunaklı ve ciddi sözlerle duygulandırmaya çalıştıktan sonra, öbür ikisine sorduğu gibi ona da, karşısında ayakta duran adamı tanıdığı hususunda hiç tereddütsüz, tam bir vicdan huzuruyla ısrar edip etmediğini sordu.

– Bu Jean Valjean'dır, dedi Cochepaille. Hatta ona Kriko Jean derlerdi; o kadar kuvvetliydi.

Bu üç adamın da besbelli ki samimi ve inanılır ifadelerinden her biri, dinleyiciler arasında sanık için hiç de hayra alamet olmayan bir mırıldanmanın yükselmesine yol açmıştı. Yeni bir açıklama gelip bir öncekine eklendikçe, bu mırıldanma büsbütün artıp uzuyordu. Sanıksa aynı ifadeleri şaşkın bir yüzle dinlemişti. İddia makamına göre sanığın bu hali, onun başlıca savunma şeklini oluşturuyordu. Birincisinde jandarmalar, yakınında bulunanlar, sanığın dişlerinin arasından homurdandığını duymuşlardı: "Ha, iyi! Al sana bir tane!" İkincisinden sonra, biraz daha yüksek bir sesle, "Âlâ!" dedi. Üçüncüsünde haykırdı: "Harika!"

Başkan ona sordu:

– Sanık, duydunuz mu? Bir söyleyeceğiniz var mı?

O cevap verdi:

– Dedim ya işte, harika!

Dinleyiciler arasında bir uğultu koptu, hemen hemen jüriye kadar yayıldı. Adamın hapı yuttuğu açıkça görülüyordu.

Başkan:

– Mübaşir, sükûneti sağlayınız, dedi. Duruşmayı kapayacağım.

Tam o sırada, başkanın tam yanında bir hareket oldu. Bir sesin bağırdığı duyuldu:

– Brevet, Chenildieu, Cochepaille! Bu tarafa bakınız.

Sesi duyan herkes donar gibi oldu. Öylesine acıklı ve korkunç bir sesti bu. Gözler sesin geldiği yana doğru çevrildi. Mahkeme heyetinin arkasında oturan imtiyazlı seyirciler arasından bir adam ayağa kalkmış, hâkimler heyetini mahkeme salonundan ayıran bel boyu bölmenin kapısını itmiş, salonun ortasında ayakta duruyordu. Başkan, savcı, Mösyö Bamatabois ve başka yirmi kişi daha onu tanıdı ve hep bir ağızdan bağırıştılar:

– Mösyö Madeleine!

XI
CHAMPMATHIEU BÜSBÜTÜN ŞAŞKINA DÖNÜYOR

Gerçekten de oydu. Zabıt kâtibinin lambası yüzünü aydınlatmaktaydı. Şapkası elindeydi, elbiselerinde hiçbir düzensizlik yoktu, redingotu itinalı bir şekilde iliklenmişti. Çok solgundu ve hafifçe titriyordu. Arras'a geldiğinde kırçıl olan saçları, şimdi artık bembeyazdı. Orada bulunduğu şu bir saat içinde ağarmışlardı.

Bütün başlar dikildi. Heyecan tarif edilir gibi değildi. Dinleyiciler arasında bir anlık bir tereddüt oldu. Ses o kadar yürek paralayıcı, orada duran adamsa o kadar sakindi ki, önce ne olduğunu anlamadılar. Herkes birbirine kimin böyle bağırdığını sordu. Bu müthiş haykırışı bu sakin adamın koparmış olacağına inanamıyorlardı.

Bu kararsızlık ancak birkaç saniye sürdü. Daha başkan ve savcı bir kelime bile söylemeden, jandarmalarla mübaşir yerlerinden bile kıpırdayamadan, şu an henüz herkesin Mösyö Madeleine dediği adam, Cochepaille, Brevet ve Chenildieu adındaki tanıklara doğru ilerleyip "Beni tanımadınız mı?" dedi.

Üçü de ne diyeceklerini şaşırmış bir halde, bir baş işaretiyle onu hiç tanımadıklarını belirttiler.

Derken Cochepaille askerce bir selam çaktı. Mösyö Madeleine jüri üyelerine ve mahkeme heyetine dönerek, yumuşak bir sesle şöyle dedi:

– Sayın jüri üyeleri, sanığı serbest bıraktırınız. Sayın Başkan, beni tutuklatınız. Aradığınız adam o değil, benim. Ben Jean Valjean'ım.

Hiçbir ağızdan soluk çıkmıyordu. İlk şaşkınlık anının ardından ortalığa bir mezar sessizliği çökmüştü. Yüce bir şeyin meydana gelişinde kitleyi saran dinî dehşete benzer bir dehşet havası hissediliyordu salonda.

Bu arada başkanın yüzünü bir sempati ve keder ifadesi kaplamıştı. Savcıyla kaşla göz arasında işaretleşip, üyeleriyle alçak sesle birkaç kelime konuştu. Halka döndü ve herkesçe anlaşılan bir ses tonuyla sordu:

– Burada bir hekim var mı?

Savcı söz aldı:

– Sayın jüri üyeleri, duruşmayı ihlal eden son derece garip ve beklenmedik olay bizde olduğu kadar sizde de anlatmaya gerek görmediğimiz bir duygu yaratmaktadır. Hepiniz Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı saygıdeğer Mösyö Madeleine'i şahsen ya da ününden tanırsınız. Dinleyiciler arasında bir hekim varsa, biz de sayın Başkanla birlikte kendisinden Mösyö Madeleine'e yardımcı olmasını ve onu ikametgâhına kadar götürmesini rica ediyoruz.

Mösyö Madeleine, savcının sözlerini bitirmesine fırsat vermedi. Ruh iyiliği ve aynı zamanda otorite dolu bir sesle savcının sözünü kesti. Söylediği sözleri aşağıya alıyoruz. Bu sözler duruşmadan hemen sonra, bu sahneye tanık olan birisi tarafından kaleme alındığı şekilde, onları bizzat duymuş kişilerin, aşağı yukarı kırk yıl sonra bugün kulaklarında hâlâ kalmış biçimiyle aynen şöyledir:

– Teşekkür ederim, sayın savcı, ama ben deli değilim. Olmadığımı göreceksiniz. Büyük bir hata yapmak üzereydiniz. Bu adamı bırakın. Bir görevi yerine getiriyorum. O bedbaht mahkûm benim. Burada her şeyi açıkça gören tek kişi benim ve ben size gerçeği söylüyorum. Şu an yaptığımı Tanrı yukarıdan görüyor; bu kadarı da yeterlidir. Beni yakalayabilirsiniz, çünkü işte buradayım. Hâlbuki elimden geleni yapmıştım. Başka bir ad altında saklandım, zengin oldum, namuslu insanlar arasına girmek istedim. Anlaşılan bu olamıyormuş. Neyse, söyleyemeyeceğim pek çok şey var, size hayatımı anlatacak değilim, nasıl olsa bir gün öğrenilecek. Monsenyör Piskoposu soydum, doğru; Küçük-Gervais'yi soydum, bu da doğru. Size Jean Valjean'ın çok gaddar bir bedbaht olduğunu söyleyenler haklıdırlar. Belki bütün kabahat onda değildir. Dinle-

yin sayın hâkimler, benim kadar alçalmış bir insanın ne ilahi takdiri yermeye ne de topluma öğüt vermeye hakkı vardır; ama bakın, içinden çıkıp kurtulmayı denediğim zillet, zararlı bir şeydir. Kürek cezası kürek mahkûmunu yaratır. İsterseniz bunun üzerinde düşünün. Küreğe mahkûm edilmeden önce yoksul bir köylüydüm, aklım pek kıttı, aptal gibi bir şeydim; kürek beni değiştirdi. Budalaydım, zalim oldum; kütüktüm, kor halini aldım. Daha sonra af ve iyilik beni kurtardı, nasıl ki sertlik de daha önce beni mahvetmişti. Ama bağışlayın, siz bu söylediklerimi anlayamazsınız. Bundan yedi yıl önce Küçük-Gervais'den çaldığım kırk meteliklik madenî parayı evimde, şöminenin külleri arasında bulacaksınız. Bunlara ekleyecek başka bir sözüm yok. Yakalayın beni. Tanrım! Sayın Savcı başını sallıyor; diyorsunuz ki Mösyö Madeleine çıldırdı! İnanmıyorsunuz bana! İşte üzücü olan da bu. Hiç olmazsa bu adamı mahkûm etmeyin! Ne! Nasıl olur da bunlar beni tanımazlar? Javert'in burada olmasını isterdim. Beni tanırdı o!

Bu sözlerin söylenişindeki edanın taşıdığı iyi niyetli ve karanlık melankoliyi hiçbir şey dile getiremez.

Üç forsaya doğru döndü:

– Ben sizi tanıyorum hâlbuki! Brevet! Hatırlıyor musunuz?

Sözünü yarıda kesti, bir an tereddüt ettikten sonra:

– Kürekte taktığın o damalı örme askıyı hatırlıyor musun? dedi.

Brevet, ummadığı bir şeyle karşılaşmanın verdiği şaşkınlıkla sarsıldı ve dehşete düşmüş bir tavırla önce onu tepeden tırnağa süzdü. O devam etti:

– Chenildieu, kendi kendine Jenie-Dieu lakabını takan sen, senin bütün sağ omzunda derin bir yanık izi vardır, çünkü oradaki T.F.P. harflerini silmek için bu omzunu kor dolu bir maltızın üzerine yatırmıştın; ama yine de o üç harf orada okunur. Cevap ver, doğru mu?

– Doğru, dedi Chenildieu.

Bu sefer Cochepaille'a döndü:

– Cochepaille, senin dirseğinin iç tarafına yakın bir yerde, mavi harflerle yanık barut kullanılarak yazılmış bir tarih dövmesi vardır. Bu tarih, İmparator'un Cannes'a çıkış tarihi olan 1 Mart 1815'tir. Sıva kolunu.

Cochepaille kolunu sıvadı, çevresindeki bütün bakışlar çıplak kolunda toplandı. Jandarmalardan biri bir lamba yaklaştırdı; tarih oradaydı.

Talihsiz adam, gülümseyerek dinleyicilere ve hâkimlere döndü. Görenlerin bugün bile hâlâ üzüntüyle hatırladıkları bir gülümseyişti bu; bir zafer ve aynı zamanda umutsuzluğun gülümseyişi.

– İşte görüyorsunuz ya, dedi, ben Jean Valjean'ım.

Mahkeme salonunda artık ne hâkim ne savcı ne de jandarma vardı; sabit bakışlardan, üzgün yüreklerden başka hiçbir şey kalmamıştı. Artık kimse ne yapması, nasıl davranması gerektiğini hatırlamıyordu. Savcı ceza istemek için, başkan başkanlık etmek için, avukat savunmak için orada bulunduklarını unutmuşlardı. Şaşılacak taraf şuydu ki, hiçbir soru sorulmadı, hiçbir otorite işe müdahale etmedi. Yüce görüntülerin özelliği budur işte, bütün ruhları kavrar, bütün tanıkları seyirci yapar. Orada bulunanların belki hiçbiri neler duyduğunun farkında değildi; şüphesiz hiçbiri büyük bir ışığın şaşaayla parlamasına tanık olduğunu düşünmüyordu ama herkes, içinden gözlerinin kamaşmış olduğunu hissediyordu.

Gözlerinin önünde bulunan kişinin Jean Valjean olduğu apaçıktı. Bu gerçek, pırıl pırıl parlıyordu. Bu adamın ortaya çıkması, az önce son derece karanlık olan bir olayı ışıkla doldurmaya yetmişti. Bütün bu kalabalık, artık hiçbir açıklamaya gerek kalmaksızın, âdeta bir elektrik çarpmasıyla, yerine bir başkasının mahkûm olmaması için kendisini teslim eden bir insanın bu basit ve görkemli hikâyesini hemen, bir bakışta anlamış bulunuyordu. Ayrıntılar, tereddütler, mümkün küçük direnişler, bu ışıltılı geniş olayın içinde kaybolmuştu.

Bu etki çarçabuk geçti, ama o an için dayanılmaz bir güçteydi.

Jean Valjean yeniden konuştu:

– Oturumu daha fazla ihlal etmek istemiyorum. Tutuklanmadığıma göre gidiyorum. Yapılacak birçok işim var. Sayın savcı benim kim olduğumu, nereye gittiğimi biliyor, istediği zaman beni tutuklatabilir.

Çıkış kapısına doğru yöneldi. Ona engel olmak için ne bir ses çıktı ne de bir kol uzandı. Herkes yana çekildi. O an onda, kala-

balıkları bir insanın önünde gerileten, hizaya getiren o bilinmez tanrısal kudret vardı. Kalabalığın arasında ağır ağır yürüdü. Kapıyı ona kimin açtığı hiçbir zaman bilinmedi, ama kapıya geldiğinde onun açık bulunduğu muhakkaktı. Kapıya varınca geriye döndü ve:

– Sayın savcı, emrinize amadeyim, dedi.

Sonra hazır bulunanlara hitaben şöyle söyledi:

– Siz hepiniz, burada bulunan herkes, beni acınacak bir kimse olarak görüyorsunuz, değil mi? Tanrım! Az kalsın ne yapıyordum, bunu düşündüğümde kendimi gıpta edilecek bir insan olarak görüyorum. Ama yine de, bütün bunların olmamasını tercih ederdim.

Dışarı çıktı ve kapı nasıl açıldıysa öylece arkasından kapandı, çünkü bazı ulu şeyler yapan kimseler, kalabalık içinde kendilerine hizmet edecek birinin bulunacağından daima emindirler.

Aradan daha bir saat geçmeden jürinin kararı, Champmathieu adlı kişiyi her türlü suçlamadan temize çıkarıyordu. Hemen serbest bırakılan Champmathieu, bütün insanların deli olduğuna hükmederek ve bu gördüklerinden hiçbir şey anlamayarak şaşkın şaşkın çekip gitti.

Karşı Darbe

I
MÖSYÖ MADELEINE SAÇLARINA HANGİ AYNADA BAKIYOR

Gün doğmaya başlıyordu. Fantine, ateşli ve uykusuz ama mutlu hayallerle dolu bir gece geçirmişti, sabahleyin uyuyakaldı. Bütün gece onu bekleyen Simplice Hemşire, onun uyumasından yararlanarak yeni bir kınakına şurubu hazırlamaya gitti. Mübarek hemşire, birkaç dakikadır revirin laboratuvarında eczalarıyla şişeleri üzerine eğilmiş, alacakaranlığın nesneler üzerine yaydığı bir çeşit sis yüzünden yakından baka baka iş görüyordu ki, birdenbire başını çevirdi ve hafif bir çığlık attı. Mösyö Madeleine karşısında duruyordu. Sessiz sedasız girmişti içeriye.

– Siz miydiniz sayın Başkan! diye haykırdı.

Adam alçak bir sesle karşılık verdi:

– Kadıncağız nasıl?

– Şu an fena değil. Ama endişeli zamanlar geçirdik gene de, neyse!

Olup bitenleri ona bir bir anlattı. Bir gün önce Fantine'in durumunun kötüleştiğini, şimdiyse Belediye Başkanı'nın Montfermeil'e çocuğunu almaya gittiğini sandığından daha iyi olduğunu söyledi.

Hemşire, Belediye Başkanı'na sormaya cesaret edemedi ama halinden, hiç de oradan gelmediğini açıkça anladı.

– Hepsi iyi bunların, dedi başkan, ona yanıldığını söylememekle doğru yapmışsınız.

– Evet ama, dedi hemşire, şimdi sizi görüp de çocuğunu göremeyince, ona ne diyeceğiz?

O, bir an dalgın kaldı, sonra:

– Tanrı bir yolunu gösterir, dedi.

Hemşire hafifçe mırıldandı:

– Ama herhalde yalan söyleyemeyiz.

Gün ışığı odayı iyice aydınlatmıştı. Tam karşıdan Mösyö Madeleine'in yüzüne vuruyordu. Hemşire tesadüfen gözlerini kaldıracak oldu.

– Aman Tanrım! diye haykırdı. Mösyö size ne oldu böyle? Saçlarınız bembeyaz!

– Beyaz mı?

Simplice Hemşire'nin aynası yoktu; bir alet çantasını karıştırdı, revir hekiminin hastaların nefesini kontrol ederek ölüp ölmediklerini anlamakta kullandığı küçük bir aynayı çıkardı. Mösyö Madeleine aynayı alıp saçlarına bakarak "Vay vay!" dedi.

Bu sözü kayıtsızca, başka bir şey düşünüyormuş gibi söylemişti.

Bütün bunlarda meçhul bir şeyler sezinleyen hemşire buz gibi oldu. Mösyö Madeleine sordu:

– Onu görebilir miyim?

Nihayet bir soru sormak cesaretini kendinde bulan hemşire:

– Sayın Başkan onun çocuğunu getirmeyecek mi? dedi.

– Elbette, ama en az iki üç gün gerek.

Hemşire çekine çekine tekrar konuştu:

– Eğer sayın Başkan'ı o vakte kadar görmezse, onun bu arada döndüğünü bilmez, böylece sabretmesi kolaylaşır. Çocuğu geldiği zaman da, tabii olarak, sayın Başkan'ın çocukla birlikte döndüğünü düşünür. Yalan söylemeye de böylece gerek kalmaz.

Mösyö Madeleine biraz düşünür gibi durdu, sonra sakin ciddiyetiyle:

– Hayır, hemşire, onu görmem gerek, dedi. Acele etmeliyim belki...

Rahibe, Belediye Başkanı'nın sözlerine karanlık ve garip bir anlam veren bu "belki" kelimesinin farkına varmış görünmedi. Gözlerini ve sesinin tonunu saygılı bir şekilde indirerek cevap verdi:

– İstirahat ediyor ama, sayın Başkan içeri girebilirler.

Mösyö Madeleine, iyi kapanmayan ve gürültüsü hastayı uyandırabilecek olan bir kapı hakkında bazı tembihlerde bulunduktan sonra Fantine'in odasına girdi, yatağa yaklaştı, perdeleri araladı. Fantine uyuyordu. Göğsünden nefesi bu hastalara mahsus acıklı bir hırıltıyla çıkmaktaydı; uyuyan, ölüme mahkûm yavrularının başı ucunda sabahlayan annelerin içini paralayan o acıklı hırıltıyla... Ama bu zahmetli soluk alış, yüzüne yayılan ve ona uykusunda bir başka hüviyet veren tarifi imkânsız huzuru pek az bulandırıyordu. Solgunluğu beyazlığa dönmüştü, yanakları kırmızı kırmızıydı. Bakireliğinden ve gençliğinden kalma tek güzelliği olan sarı uzun kirpikleri kapalı ve inik oldukları halde oynaşıyorlardı. Bütün varlığı, âdeta açılıp onu götürmeye hazır kanat hareketlerinden gelen bir titreyiş içindeydi; hissedilen ama görülmeyen bir titreyişti bu. Onu bu halde görenler, hemen hemen umutsuz bir hasta olduğuna asla inanamazlardı. Ölmek üzere olan birinden çok, kanatlanıp uçacak birine benziyordu.

Çiçeğini koparmak için bir el uzandığında dal ürperir; aynı zamanda hem kaçınır hem de kendini sunar gibidir. Ölümün esrarlı parmakları ruhu dalından koparmak üzere geldiğinde, insan vücudu da buna benzer bir ürpertiye kapılır.

Mösyö Madeleine bir süre yatağın yanında hareketsiz durdu, bundan iki ay önce, onu bu yuvada ilk defa görmeye geldiği zaman da yaptığı gibi, sırasıyla bir hastaya bir de duvardaki haça bakıyordu. İkisi de yine burada aynı durumdaydılar; biri uyuyor, öbürü dua ediyordu; yalnız şimdi, aradan geçen iki aydan beri birinin saçları kırlaşmış, öbürününkiyse ağarmıştı.

Hemşire onunla birlikte içeri girmemişti. Mösyö Madeleine yatağın yanında duruyordu, ayaktaydı, sanki odada susturulması gereken birisi varmış gibi parmağını ağzının üzerinde tutuyordu.

Fantine gözlerini açtı, onu gördü ve sükûn içinde gülümseyerek:

– Hani Cosette? dedi.

II
FANTİNE MUTLU

Ne bir şaşkınlık ne de bir sevinç hareketi yaptı: Sevincin ta kendisiydi.

"Hani Cosette?" sorusunu, bu basit soruyu, öyle derin bir inançla, öylesine bir güvenle, tam bir kaygısızlık içinde, kuşku duymaksızın sormuştu ki, Mösyö Madeleine söyleyecek söz bulamadı. Fantine devam etti:

– Orada olduğunuzu biliyordum, uyuyordum ama sizi görüyordum. Uzun zamandır sizi görüyorum, bütün gece gözlerimle sizi takip ettim. Şan, şeref içindeydiniz, çevrenizde çeşit çeşit melek yüzleri gibi yüzler vardı.

Adam bakışlarını haça doğru kaldırdı.

– Fakat, diye devam etti kadın, Cosette nerede söyler misiniz? Niçin yatağımın üstüne koymadınız onu, uyandığım zaman göreyim diye?

Gelişigüzel birkaç sözle karşılık verdi, ama ne söylediğini kendisi de bir daha hiç hatırlayamadı.

Bereket versin, durumdan haberdar edilen hekim o sırada çıkageldi. Mösyö Madeleine'in yardımına koştu.

– Sakin olun yavrum, dedi hekim. Çocuğunuz burada.

Fantine'in gözleri parladı ve bütün yüzü aydınlandı. Bir duada bulunabilecek en şiddetli ve en yumuşak şeyleri aynı anda içinde taşıyan bir ifadeyle ellerini kavuşturdu.

– Ah, diye haykırdı, getirin onu bana!

Analığın dokunaklı vehmi! Cosette onun için hâlâ kucakta taşınan küçücük bir çocuktu.

– Daha değil, dedi hekim, şu sıra olmaz. Henüz biraz ateşiniz var. Çocuğunuzu görmek sizi heyecanlandırır ve fena eder. Önce iyileşmeniz gerek.

Fantine hışımla onun sözünü kesti:

– Ama ben iyileştim! Size iyileştim diyorum! Ne eşek şey bu doktor! Bu kadar da olmaz! Çocuğumu görmek isterim ben!

– Gördünüz mü? dedi hekim. Nasıl da heyecanlanıyorsunuz! Siz böyle yaptıkça, çocuğunuza kavuşmanıza karşı çıkacağım.

Onu görmek yetmez, onun için yaşamanız da gerek. Makul olduğunuz zaman, ben kendim onu size getireceğim.

Zavallı ana, boynunu büktü:

– Doktor bey, sizden özür dilerim, gerçekten özür dilerim. Eskiden, az önce konuştuğum gibi konuşmazdım, başıma öyle felaketler geldi ki, bazen ne söylediğimi bilemiyorum. Anlıyorum, heyecanlanmamdan korkuyorsunuz, istediğiniz kadar bekleyeceğim, ama yemin ederim ki kızımı görmek benim için kötü olmaz. Dün akşamdan beri onu görüyorum, gözlerimi bir an bile ondan ayırmıyorum. Biliyor musunuz? Şimdi onu bana getirseler, hemen onunla tatlı tatlı konuşmaya koyulurdum. İşte o kadar, Montfermeil'e kadar özellikle gidip getirdikleri çocuğumu görmek istememem pek tabii değil mi? Kızmış değilim. Yakında mutlu olacağımı biliyorum. Bütün gece bembeyaz şeyler, bana gülümseyen kimseler gördüm. Doktor bey ne zaman isterse Cosette'imi bana getirir. Artık ateşim yok çünkü iyileştim; artık hiçbir şeyimin kalmadığını hissediyorum. Ama hastaymışım gibi yapacağım, buradaki hanımları memnun etmek için kımıldanmadan yatacağım. Uslu uslu durduğumu görünce, "Artık çocuğunu ona getirmek gerek," diyecekler.

Mösyö Madeleine yatağın yanındaki bir iskemleye oturmuştu. Kadın ona doğru döndü. Hastalığın çocukluğa benzer güçsüzlüğü içinde söylediği gibi, "uslu" ve sakin görünmek için çaba harcadığı açıkça belli oluyordu; onu böyle sakin görünce, Cosette'i yanına getirmekte güçlük çıkarmayacaklarını düşünüyordu. Fakat bir yandan kendisini tutmaya çalışırken, bir yandan da Mösyö Madeleine'e bin bir soru sormaktan kendini alamıyordu.

– Yolculuğunuz iyi geçti mi sayın Başkan? Ah! Ne kadar iyisiniz, kızımı bana getirmek için nerelere gittiniz! Hiç olmazsa bana onun nasıl olduğunu söyleyin. Yola iyi dayanabildi mi? Ne yazık, beni tanıyamayacak! O zamandan beri beni unutmuştur yavrucak! Çocukların belleği yoktur ki. Kuşlar gibidirler. Bugün bir şey görür, yarın bir başkasını, sonra hiçbirini düşünmez. Beyaz çamaşırları var mı bari? Thénardierler onu temiz tutuyorlar mıydı? Nasıl besliyorlardı? Ah! Ne kadar acı çektim bir bilseniz, sefaletin içinde kendi kendime bu soruları sorarak! Şimdi, artık geçti!

Sevinçliyim! Ah! Onu görmeyi ne kadar istiyorum! Sayın Başkan, güzel buldunuz mu onu? Güzel değil mi kızım? Yolcu arabasında çok üşümüş olmalısınız, değil mi? Onu birazcık olsun getiremezler miydi buraya acaba? Sonra hemen götürürlerdi yine. Siz söyleyin! Siz buranın efendisisiniz, eğer isterseniz...

Mösyö Madeleine onun elini tuttu:

– Cosette güzel, dedi. Cosette'in sağlığı yerinde, yakında göreceksiniz onu, ama şimdi sakin olun. Çok heyecanlı konuşuyorsunuz, hem sonra kollarınızı yataktan dışarı çıkarıyorsunuz, bu da sizi öksürtüyor.

Gerçekten de uzun, şiddetli öksürük nöbetleri hemen her kelimede Fantine'in sözünü kesiyordu.

Fantine sesini çıkarmadı, uyandırmak istediği güveni bazı aşırı şikâyetlerle sarsmaktan korktu, ilgisi olmayan laflar söylemeye başladı.

– Montfermeil oldukça güzel, değil mi? Yazın oraya eğlence gezileri yapılır. Thénardierler iyi iş yapıyorlar mı? Onların memleketinden gelen geçen çok olmaz. Aşçı dükkânı gibi bir şeydir o han zaten.

Mösyö Madeleine hâlâ Fantine'in elini tutuyor, tasalı tasalı onu gözden geçiriyordu. Ona bazı şeyler söylemek için geldiği, ama bu söylemek istediği şeyler karşısında şimdi düşüncesinde tereddüde düştüğü belli oluyordu. Doktor, vizitesini yaptıktan sonra çekilmişti. Yalnız Simplice Hemşire kalmıştı yanlarında.

Bu sırada, sessizliğin ortasında, Fantine birden haykırdı:

– Sesini duyuyorum, Tanrım! Sesini duyuyorum. Avluda bir çocuk oynuyordu, kapıcının ya da herhangi bir işçinin çocuğu.

Hazin olayların esrarlı sergilenişinin bir parçası olan, her zaman karşılaştığımız tesadüflerden biriydi bu. Çocuk –küçük bir kız çocuğu– oraya buraya gidip geliyor, ısınmak için koşuyor, gülüyor ve yüksek sesle şarkı söylüyordu. Heyhat! Çocukların oyunları nelere karışmaz ki! Fantine'in şarkı söylediğini işittiği küçük kız buydu işte.

– Ah! Bu benim Cosette'im! diye yeniden bağırdı. Sesini tanıdım!

Çocuk geldiği gibi uzaklaştı, sesi de söndü. Fantine bir süre da-

ha kulak verdi, sonra yüzü karardı. Mösyö Madeleine, onun alçak sesle şöyle dediğini duydu:

– Şu doktor ne zalim adam, bırakmıyor ki kızımı göreyim! Kötü suratlı bir adam zaten!

Fakat bu arada, fikirlerinin gerisindeki sevinçli zemin yine ön plana çıktı. Başı yastıkta, kendi kendine konuşmaya devam etti:

– Ne kadar mutlu olacağız! Küçük bir bahçemiz olacak önce! Mösyö Madeleine vaat etti. Kızım bahçede oynayacak. Harfleri şimdiden öğrenmiştir herhalde. Ona kelimeleri heceletirim. Otların arasında kelebekleri kovalar. Onu seyrederim. Sonra ilk takdis ayinine gider. Sahi! Ne zaman olacak onun ilk takdis ayini?

Parmaklarıyla saymaya başladı.

– Bir, iki, üç, dört... yedi yaşında. Beş yıl sonra. Beyaz bir duvak takar, ajurlu çoraplar giyer, tıpkı küçük bir hanım olur. Ah hemşireciğim, ne kadar aptal olduğumu bilemezsiniz, işte tutmuş kızımın ilk takdis ayinini düşünüyorum!

Gülmeye başladı.

Mösyö Madeleine, Fantine'in elini bırakmıştı. Onun bu sözlerini, gözleri yerde, zihni alabildiğine derin düşüncelere dalmış bir halde, esen bir rüzgârın sesini dinler gibi dinliyordu. Kadının konuşması birden kesildi, Mösyö Madeleine mekânik bir hareketle başını kaldırdı. Fantine korkunç bir hal almıştı.

Artık konuşmuyor, nefes alınıyordu, yattığı yerden yarı doğrulmuş, zayıf omuzu geceliğinden dışarı çıkmış, az önce mutlulukla parlayan yüzü sapsarı kesilmişti; dehşetle büyüyen gözleri, karşısında, odanın öbür ucunda bulunan dehşetengiz bir şeye takılmış gibiydi.

– Aman Tanrım! diye bağırdı Mösyö Madeleine. Neyiniz var Fantine?

Fantine cevap vermedi, gördüğü her neyse gözlerini ondan ayırmıyordu, bir eliyle onun kolunu iterken, öbürüyle ona arkasına bakmasını işaret etti.

Mösyö Madeleine döndü ve Javert'i gördü.

III
JAVERT MEMNUN

Bakın neler olmuştu.

Mösyö Madeleine, Arras ağır ceza mahkemesinden çıktığında saat gece yarısını yeni çalmıştı. Kaldığı hana döndüğünde, hatırlanacağı gibi kendisine yer ayırttığı posta arabasıyla tekrar yola çıkmak için ancak vakti bulunuyordu. Sabah saat altıdan az önce Montreuil-sur-Mer'e dönmüştü. İlk işi Mösyö Laffitte'e yazdığı mektubu postaya vermek, sonra da Fantine'i görmek üzere şehre gelmek olmuştu.

Öte yandan Mösyö Madeleine, ağır ceza mahkemesi duruşma salonundan henüz ayrılmıştı ki, ilk heyecanın etkisinden sıyrılan savcı söz alıp saygıdeğer Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı'nın çılgınca davranışından duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, daha sonra aydınlanacak olan bu acayip olay yüzünden kanaatlerinin asla değişmemiş olduğunu bildirmiş ve bu arada, besbelli hakiki Jean Valjean olan Champmathieu'nün mahkûm edilmesini istemişti. Savcının ısrarı, herkesin, yani dinleyicilerin, mahkemenin ve jürinin duygularıyla açıkça çelişmekteydi. Bu mantıksız hitabeyi çürütmek, Mösyö Madeleine'in, yani hakiki Jean Valjean'ın ifşaatı karşısında davanın çehresinin baştan başa değiştiğini ve jürinin önünde sadece masum bir insanın bulunduğunu ispatlamak avukat için hiç de zor olmamıştı. Avukat bundan, adli hatalara dair, vecize kabilinden bazı tumturaklı sonuçlar çıkarmaktan da geri kalmamıştı, ama bunlar maalesef öyle pek yeni şeyler değildi. Başkan da, davayı özetleyişinde avukatın görüşlerine katılmış ve bunun üzerine jüri, birkaç dakika içinde Champmathieu'yü beraat ettirmişti.

Lakin savcı için bir Jean Valjean gerekiyordu; Champmathieu artık elde bulunmadığına göre, Madeleine'e yapıştı.

Champmathieu'nün tahliyesinden hemen sonra savcı, hâkimle birlikte bir odaya kapandı. "Montreuil-sur-Mer'in Belediye Başkanı'nın" tutuklanması gereği üzerine müzakerede bulundular. İçinde birçok "nın" bulunan bu cümle savcınındı; başsavcıya gönderdiği raporun orijinalini tamamen kendi yazmıştı. İlk heyecan yatıştıktan sonra mahkeme başkanı, fazla bir itirazda bulunmadı.

Adaletin kendi seyrini takip etmesi gerekirdi. Sonra da, doğrusunu söylemek gerekirse, başkan iyi ve oldukça akıllı bir insan olmasına rağmen, aynı zamanda şiddetli ve hatta neredeyse ateşli bir kralcıydı; bu yüzden Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı'nın Cannes çıkarmasından bahsederken "Bonapart" demeyip "İmparator" demesinden ötürü şoke olmuştu.

Böylece tutuklama emri yola çıkarıldı. Savcı, tutuklama emrini bir özel ulakla, dörtnala, Montreuil-sur-Mer'e yollayıp, emrin infazıyla da polis müfettişi Javert'i görevlendirdi.

Bilindiği gibi Javert, ifadesini verdikten sonra hemen Montreuil-sur-Mer'e dönmüştü.

Ulak, tutuklama emriyle getirme buyruğunu kendisine verdiğinde, Javert yataktan yeni kalkıyordu.

Kendisi polis olan özel ulak epey akıllı, anlayışlı bir adamdı; bir iki kelimeyle Javert'e, Arras'ta olup bitenleri anlattı. Savcının imzasını taşıyan tutuklama emri şöyle kaleme alınmıştı: "Müfettiş Javert, bugünkü duruşmada serbest bırakılmış forsa Jean Valjean olduğu tespit edilen Montreuil-sur-Mer Belediye Başkanı Madeleine efendiyi yakalayacaktır."

Javert'i tanımayan bir kimse, onu revirin bekleme odasına girdiği sırada görse, ne olup bittiğini katiyen tahmin edemez ve onu dünyanın en alelade halli adamı sanırdı. Soğuk, sakin, ciddiydi; kır saçları şakaklarına güzelce yapıştırılıp parlatılmıştı; merdivenleri her zamanki gibi ağır ağır çıkmıştı. Onu iyice tanıyan, dikkatle incelemiş olan bir kimseyse ürpermeler geçirirdi. Deriden yakalığının tokası, ensesinde olacak yerde sol kulağı hizasındaydı. Bu da görülmedik bir ruhi karışıklığa delalet ediyordu.

Javert tam bir karakter adamıydı, ne görevinde ne de üniformasında bir kırışıklık bırakırdı; alçaklara karşı kurallara uygun, yöntemli; üniformasının düğmeleriyle sert ve ödünsüzdü. Yakalığının tokasını yanlış hizaya getirmiş olması için onda, yer sarsıntısı diyebileceğimiz bir heyecanın kopmuş olması gerekirdi.

Sade bir şekilde gelmişti. Komşu karakoldan yanına bir onbaşıyla dört asker almış, askerleri avluda bırakmış, Belediye Başkanı'nı arayan silahlı kişiler görmeye alışık olduğundan hiç kuşkulanmayan kapıcı kadına sorup Fantine'in odasını öğrenmişti.

Fantine'in odasına geldiğinde Javert, anahtarı çevirdi; bir hastabakıcı ya da bir hafiye yumuşaklığıyla kapıyı itti ve içeri girdi.

Tam olarak söylemek gerekirse, içeri girmedi. Yarı açılan kapının ağzında ayakta durdu; şapkası başında, sol eli çenesine kadar kapalı redingotunun içindeydi. Dirseğinin kıvrıldığı yerde, ucu bedeninin arkasında kaybolan muazzam bastonunun kurşundan tokmağını görmek mümkündü.

Varlığı fark edilmeden bir dakika kadar öylece durdu. Birdenbire Fantine gözlerini kaldırdı, onu gördü ve Mösyö Madeleine'i arkasına baktırdı.

Madeleine'in bakışı Javert'inkiyle karşılaştığı an, Javert kımıldamadan, yerinden oynamadan, yaklaşmadan korkunç bir hal aldı. Hiçbir insani duygu, sevinç kadar ürkütücü olmayı başaramaz.

Lanetlenmiş kurbanını ele geçiren iblisin yüzüydü bu. Jean Valjean'ı nihayet yakalamış olmanın kesin inancı, ruhunda bulunan her şeyi yüzünün ifadesine dökmüştü. Çalkalanan tortu, olduğu gibi yüzeye çıkmıştı. İzi bir an için kaybetmiş olmanın, şu Champmathieu hakkında birkaç dakika yanılmış bulunmanın verdiği utanç, önceleri iyi tahmin etmiş olmanın, uzun süre doğru bir içgüdü taşımış bulunmanın verdiği gurur karşısında siliniyordu. Javert'in memnunluğu, hükmedici tavrında kendini açığa vurmaktaydı. Bu dar alnın üzerinde zaferin çarpık çiçekleri açmıştı. Tatmin bulmuş bir çehrenin sergileyebileceği dehşet ifadesi ancak bu olabilirdi.

O anda Javert göklerde uçuyordu. Açıkça farkında değildi belki, ama vazgeçilmez ve başarılı bir kişi olduğuna dair belli belirsiz bir sezgiyle hissediyordu ki o, Javert, tanrısal görevleri kötülüğü ezmek olan adaleti, ışığı ve gerçeği şahsında cisimleştirmektedir. Arkasında ve çevresinde sonsuz bir derinliğe kadar uzanan otorite, akıl, kesin hüküm, kanuna uygun vicdan, kamu kovuşturması, bütün bu yıldızlar pırıldıyordu; düzeni koruyordu o, yıldırımlar çıkarıyordu kanundan, toplumun öcünü alıyordu, mutlak varlığa yardımcı oluyordu; şan ve şeref içinde dimdik yükseliyordu; zaferinde bir meydan okuma ve kavga tortusu vardı; ayakta, mağrur, şaşaalı, gökyüzünün ortasında yırtıcı bir ulu meleğin insanüstü vahşetini sergiliyordu; yerine getirdiği işin korkunç gölgesi, sı-

kılan yumruğunda toplum kılıcının müphem parıldayışını açıkça görülür hale getiriyordu; topuğunun altında suçu, kötülüğü, isyanı, dalaleti, cehennemi mutlulukla ve de tiksintiyle eziyordu; ışık saçıyor, mahvediyor, gülümsüyordu. Bu canavar kılığına girmiş Aziz Michel'de, tartışma götürmez bir büyüklük vardı.

Javert korkunçtu gerçi, ama aşağılık değildi. Dürüstlük, samimiyet, saflık, inanç, görev fikri, yanıldıklarında ucubeleşebilen şeylerdir, ama ucubeleştikleri zaman bile büyük kalırlar; bunların insan vicdanına has ihtişamları, korku ve nefret içinde de devam eder. Bu erdemlerin işleyebilecekleri tek kusur hatadır. Bir bağnazın gaddarlık ederken duyacağı merhametsizce dürüst sevinçte, hazin bir saygıdeğerlik ışıltısı bulunur. Javert, kendisi farkında olmadığı halde, büyük mutluluğu içinde, zafer kazanan her cahil gibi acınacak durumdaydı. İyiliğin kötülüğü diyebileceğimiz şeyin yuvalanmış göründüğü bu çehre kadar acıklı ve korkunç bir şey olamazdı.

IV
YETKE HAKKINA YENİDEN KAVUŞUYOR

Belediye Başkanı onu Javert'in elinden kurtardığı günden beri, Fantine bu adamı görmemişti. Hasta kafası iyi bir şey düşünecek halde değildi; yalnız, Javert'in kendisini almaya geldiğinden hiç şüphe etmedi. Bu korkunç suratı görmeye dayanamadı, kendini ölecek gibi hissetti, yüzünü iki eliyle kapayarak endişe içinde haykırdı:

– Mösyö Madeleine, kurtarın beni!

Jean Valjean –bundan böyle onun için artık yalnızca bu adı kullanacağız– ayağa kalkmıştı. En tatlı, en sakin sesiyle Fantine'e:

Merak etmeyin, dedi. Sizin için gelmedi.

Sonra Javert'e döndü:

Ne istediğinizi biliyorum.

Javert cevap verdi:

– Hadi çabuk!

Bu iki kelimenin telaffuz biçiminde vahşice, çılgınca bir şeyler vardı. Javert, "Hadi çabuk!" dememiş de "Hadçbak!" gibi bir

şey söylemişti. Hiçbir imla, bu iki kelimenin söyleniş şeklini ifade edemezdi. Bu artık insan ağzından çıkmış bir söz değil, bir böğürtüydü.

Usulden olduğu gibi davranmadı, konuya hiç girmedi, tutuklama emrini göstermedi bile. Onun gözünde Jean Valjean esrarengiz, ele avuca sığmaz bir savaşçı, karanlık bir mücadeleciydi; beş yıldır onu kavrayıp sarmış fakat bir türlü yere çalmayı başaramamıştı. Bu tutuklama bir başlangıç değil, bir sondu. Yalnızca, "Hadi çabuk!" demekle yetindi.

Bunu söylerken bir adım bile atmadı; sefilleri ucuna taktığı gibi şiddetle kendisine çekmekte kullandığı kanca bakışlarından birini fırlattı Jean Valjean'a.

İki ay önce Fantine, bu bakışın ta iliklerine kadar işlediğini duymuştu.

Javert'in bağırması üzerine Fantine gözlerini açmıştı. İyi ama Belediye Başkanı buradaydı, korkacak ne vardı ki?

Javert odanın ortasına kadar ilerledi ve haykırdı:

– Hadi bakalım! Geliyor musun?

Zavallı kadın çevresine bakındı. Rahibeyle Belediye Başkanı'ndan başka kimse yoktu. Bu alçaltıcı "sen" hitabı kime olabilirdi? Yalnızca ona tabii. Titredi.

O zaman, gözleri akıl almaz bir şey gördü, o kadar akıl almaz bir şeydi ki bu, hastalık ateşinin en karanlık kâbusları içinde bile asla bunun bir benzerini görmemişti.

Hafiye Javert'in sayın Belediye Başkanı'nın yakasına yapıştığını gördü, sayın Belediye Başkanı'nın boynunu eğişini gördü. Dünya başına yıkılıyormuş gibi oldu.

Gerçekten de Javert, Jean Valjean'ın yakasına yapışmıştı.

– Sayın Başkan! diye haykırdı Fantine.

Javert, bütün dişlerini meydana çıkaran tiksindirici gülüşüyle bir kahkaha attı.

– Burada sayın Başkan yok artık!

Jean Valjean, redingotunun yakasını kavrayan eli uzaklaştırmaya çalışmadı.

– Javert... dedi.

Javert sözünü kesti:

– Mösyö Müfettiş de bana.

– Mösyö, dedi Jean Valjean, size özel olarak bir şey söylemek istiyorum.

– Yüksek sesle! Yüksek sesle konuş, diye karşılık verdi Javert. Benimle yüksek sesle konuşulur!

Jean Valjean, sesini kısarak devam etti:

– Size bir ricada bulunacağım...

– Yüksek sesle konuş dedim sana!

– Ama bunu yalnız sizin duymanız gerek...

– Ne duyacakmışım ki? Dinlemiyorum!

Jean Valjean ona doğru döndü ve çok yavaş bir sesle hızlı hızlı:

– Bana üç gün süre veriniz, dedi. Bu zavallı kadının çocuğunu alıp getirmek için üç gün. Ne kefalet gerekiyorsa öderim. İsterseniz benimle birlikte gelirsiniz.

– Alay ediyorsun! diye bağırdı Javert. Bak hele, senin aptal olduğunu hiç sanmazdım! Sıvışıp gitmek için üç gün istiyorsun benden! Bu sokak kızının çocuğunu alıp getirmek için gidecekmiş! Oh! Ne âlâ! Bu çok iyi doğrusu!

Fantine bir sarsıntı geçirdi.

– Çocuğum! diye haykırdı. Çocuğumu getirmeye gidecek! Demek burada değil! Hemşireciğim söyleyin bana, Cosette nerede? Çocuğumu istiyorum! Mösyö Madeleine, sayın Başkan!

Javert ayağını yere vurdu:

– Al sana, şimdi de öteki! Susacak mısın sen ahlaksız karı? Ne aşağılık memleket! Kürek mahkûmları mülki amir oluyor, orta malı kızlar da kontesler gibi tedavi görüyor. Yok ama! Bunlar hep değişecek. Vakti geldi!

Fantine'e dik dik baktı ve Jean Valjean'ın kravatını, gömleğini, yakasını yeniden avuçlayarak ekledi:

– Sana söylüyorum, Mösyö Madeleine yok artık, sayın Belediye Başkanı yok. Bir hırsız var, bir eşkıya var, Jean Valjean adında bir forsa var! Tuttuğum o! İşte bu var!

Fantine sıçrayarak doğruldu, kaskatı kesilen kolları ve iki eli üzerine dayandı; Jean Valjean'a baktı, Javert'e baktı, rahibeye baktı, konuşacakmış gibi ağzını açtı, boğazının derinliklerinden bir hırıltı çıktı, dişleri takırdadı, nefesi daralıyormuşçasına kollarını

uzattı, ellerini açtı, boğulan bir kimse gibi etrafında tutunacak bir şey aradı; sonra birden yastığın üzerine yığıldı.

Başı karyolanın arkasına çarpıp göğsüne düştü, ağzı aralık, gözleri açık ve sönük kaldı.

Ölmüştü. Jean Valjean elini, Javert'in onu tutan eli üzerine koyup bir çocuğun elini açar gibi açıverdi, sonra ona:

– Bu kadını öldürdünüz, dedi.

– Yeter artık! diye haykırdı Javert öfkeyle köpürerek. Buraya lakırdı dinlemeye gelmedim. Kısa keselim. Muhafızlar aşağıda, hemen gidelim, yoksa kelepçe!

Odanın bir köşesinde oldukça kötü durumda bir eski demir karyola duruyordu, gece hastayı bekleyen hemşirelere nöbet yatağı vazifesi görürdü. Jean Valjean bu karyolaya doğru yürüdü, zaten hayli harap durumda olan baş tarafını kaşla göz arasında koparıp ayırdı. Onun gibi adaleleri olan bir kimse için kolay işti bu. Baş demirini sıkıca avuçladı ve Javert'i süzdü. Javert kapıya doğru geriledi.

Jean Valjean demir çubuk avucunda, Fantine'in yatağına doğru ağır ağır yürüdü. Oraya varınca döndü ve Javert'e ancak işitilebilen bir sesle:

– Şu an beni rahatsız etmemeniz iyi olur, dedi.

Gerçek olan şu ki, Javert titriyordu.

Gidip muhafızları çağırmak geldi aklına, ama Jean Valjean bu arada fırsattan yararlanıp kaçabilirdi. Bunun için kaldı. Bastonunu ince ucundan kavrayıp sırtını kapının pervazına vererek gözünü Jean Valjean'dan ayırmadı.

Jean Valjean dirseğini karyolanın başucundaki demirin tokmağına, alnını da eline dayadı ve hareketsiz, upuzun yatan Fantine'i seyretmeye koyuldu. Kendinden geçmişçesine sessiz ve besbelli tamamen bu hayatla ilgisi olmayan şeyler düşünerek öylece kaldı. Yüzünde ve duruşunda dile getirilmesi imkânsız bir merhametten başka bir şey yoktu. Bir süre böyle dalgın kaldıktan sonra Fantine'e doğru eğildi ve alçak sesle ona bir şeyler söyledi.

Ne dedi ona? Müebbet acılara mahkûm bu adam, bu ölü kadına ne söyleyebilirdi? Bu sözler ne olabilirdi? Yeryüzünde kimse işitmedi bu sözleri. Acaba ölü işitebildi mi onları? Bazı dokunaklı ha-

yaller vardır ki, belki de yüce gerçeklerdir onlar. Yalnız belli olan bir şey var ki, olup bitenlerin tek tanığı olan Simplice Hemşire'nin sık sık anlattığına göre Jean Valjean, Fantine'in kulağına konuştuğu sırada, bu soluk dudaklarda ve mezar şaşkınlığı dolu bu bulanık gözbebeklerinde anlatılması imkânsız bir gülümsemenin uç verdiği açık açık görülmüştü.

Jean Valjean, tıpkı bir annenin çocuğuna yaptığı gibi, Fantine'in başını iki eli arasına alarak yastığın üzerine yerleştirdi, sonra geceliğinin şeridini bağladı, saçlarını gece başlığının içine soktu. Bunları yaptıktan sonra da onun gözlerini kapadı.

Fantine'in yüzü o esnada garip bir ışıkla aydınlanmış gibiydi.

Ölüm, yüce aydınlığa girmek demektir.

Fantine'in eli yataktan dışarı sarkıyordu. Jean Valjean bu elin önünde diz çöktü, onu yavaşça kaldırdı ve öptü.

Sonra ayağa kalktı, Javert'e dönerek:

– Şimdi emrinizdeyim, dedi.

V
UYGUN MEZAR

Javert, Jean Valjean'ı şehir hapishanesine teslim etti. Mösyö Madeleine'in tutuklanması Montreuil-sur-Mer'de bir heyecan, daha doğrusu olağanüstü bir sarsıntı yarattı. Tek bir söz, "Bir kürek mahkûmuymuş!" sözü hemen hemen herkesin onu bırakıvermesine yetti. Saklamamıza imkân olmayan bu gerçeği üzülerek söylüyoruz. Daha iki saat geçmeden yaptığı iyilikler unutuldu ve geriye "bir kürek mahkûmu"ndan başka bir şey kalmadı. Arras'taki olayı kimsenin henüz etraflı bir şekilde bilmediğini belirtmek yerinde olur. Bütün gün boyunca şehrin dört bir yanında şöyle konuşmalar duyuluyordu:

– Haberiniz yok mu? Serbest bırakılan bir forsaymış meğerse!

– Kim bu?

– Belediye Başkanı.

– Yok canım? Mösyö Madeleine mi?

– Evet.

– Sahi mi?

– Adı Madeleine değilmiş. Ucube bir adı var: Bejean, Bojean, Boujean, Bonjean...

– Aman Tanrım! Tutuklamışlar. Tutuklama!

– Hapishanede, şehir hapishanesinde, başka bir yere nakledilinceye kadar.

– Demek nakledilinceye kadar! Nakledecekler! Nereye nakledecekler acaba?

– Evvelce yol keserek yaptığı bir soygundan dolayı ağır ceza vereceklermiş.

– Doğrusu ben şüphe ediyordum. Bu adam fazlasıyla iyi, fazlasıyla mükemmel, fazlasıyla ballı şekerliydi. Tevcih edilen nişanı reddediyor, rastladığı veletlere, bütün kopillere para veriyordu. Bu işin içinde bir iş var diye düşünmüşümdür daima.

Hele "salonlar" bu çeşit sözlerle dolup taştı.

Drapeau Blanc gazetesine abone yaşlı bir kadın, dibi neredeyse bulunamayacak kadar derin şöyle bir düşünce ileri sürdü: "Hiç üzülmedim. Bonapartistlere ders olsun!"

İşte Mösyö Madeleine adındaki bu hayalet, Montreuil-sur-Mer'den böylece silinip gitti. Bütün şehirde sadece üç dört kişi bu anıya sadık kaldı. Mösyö Madeleine'e hizmet etmiş olan ihtiyar kapıcı kadın da bunlar arasındaydı.

O günün akşamı, sadık ihtiyar kadın hâlâ şaşkın ve ürkek bir halde odasında oturmuş, kederli kederli düşünüyordu. Fabrika bütün gün kapalı kalmıştı, arabaların işlediği kapı sürgülü, yol bomboştu. Evin içinde sadece iki rahibe, Hemşire Perpétue'yle Hemşire Simplice vardı; Fantine'in ölüsünü bekliyorlardı.

Mösyö Madeleine'in evine dönme saatine doğru, içten gelen bir hareketle kalktı, bir çekmeceden Mösyö Madeleine'in odasının anahtarını ve akşamları odasına çıkarken kullandığı şamdanı çıkardı, sonra onun gelmesini bekliyormuş gibi anahtarı onun her zaman üzerinden aldığı çiviye astı, şamdanı da yanına koydu. Daha sonra yeniden sandalyesine oturup düşünmeye koyuldu. Zavallı ihtiyarcık bütün bunları farkında olmaksızın yaptı.

Ancak aradan iki saat geçtikten sonra hayallerinden sıyrılıp haykırdı: "Hay Allah! Sen şu işe bak! Anahtarını çiviye astım!"

Tam o sırada kapıcı odasının camı aralandı, aralıktan içeri bir el

girdi, anahtarla şamdanı aldı, şamdanın mumunu yanmakta olan şamdandan yaktı.

Kapıcı kadın gözlerini kaldırdı, gırtlağında zor zapt edebildiği bir çığlıkla ağzı açık kalakaldı.

Bu eli, bu kolu, bu redingot yenini tanıyordu. Mösyö Madeleine'di bu.

Daha sonra, başından geçen bu olayı anlatırken dediği gibi, kendini toparlayıp tekrar konuşmaya başlamadan önce birkaç saniye nutku tutulmuş olarak kaldı.

Nihayet:

– Aman Tanrım, sayın Başkan, diye haykırdı, ben sizi, sanıyordum ki...

Sözünü kesti, cümlenin sonu başlangıcına karşı bir saygısızlık olacaktı. Jean Valjean onun için hâlâ sayın Başkan'dı.

Jean Valjean onun düşüncesini tamamladı:

– Hapiste, dedi. Oradaydım, pencere demirlerinden birini kırdım, bir damın tepesinden kendimi aşağı attım, buradayım işte. Odama çıkıyorum. Simplice Hemşire'yi çağırın bana. Şüphesiz o zavallı kadının yanındadır.

İhtiyar kadın alelacele söyleneni yapmaya gitti. Jean Valjean hiçbir uyarıda bulunmamıştı, çünkü kadının onu, kendisinden daha iyi koruyacağından emindi.

Arabalara mahsus kapıyı açmadan avluya girmeyi nasıl başardığı hiçbir zaman bilinemedi.

Gerçi her kapıyı açan bir anahtarı vardı ve küçük bir yan kapıyı açmakta kullandığı bu anahtarı hep üstünde taşırdı, ama üstünü arayıp bu anahtarı almış olmaları gerekirdi. Bu nokta hiçbir zaman aydınlanmadı.

Odasına giden merdiveni çıktı. Yukarı vardığında şamdanını merdivenin son basamağına bırakarak sessizce kapısını açtı, gidip el yordamıyla penceresini ve kepengini kapattı, sonra dönüp şamdanını aldı ve odasına girdi.

Yararlı bir önlemdi bu, çünkü hatırlanacağı gibi, penceresi sokaktan fark edilebilirdi.

Çevresine, masasına, iskemlesine, üç gündür bozulmamış olan yatağına bir göz attı. Evvelsi günün gecesinden kalma hiçbir dü-

zensizlik izi yoktu. Kapıcı kadın onun "odasını yapmıştı." Yalnız demirli sopanın iki ucuyla, ateşte kararmış kırk meteliklik madenî parayı küllerin arasından çıkarıp masanın üstüne güzelce koymuştu.

Bir kâğıt alıp üstüne, "Bunlar demirli sopanın iki ucuyla ağır ceza mahkemesinde bahsetmiş olduğum, Küçük-Gervais'den çalınmış kırk meteliklik paradır," diye yazdı ve parayla iki demir parçasını odaya girildiğinde hemen göze çarpacak şekilde kâğıdın üzerine yerleştirdi. Dolaptan eski bir gömleğini çıkarıp yırttı. Böylece elde ettiği birkaç parça beze iki gümüş şamdanı sardı. Ne telaş ne de heyecan gösteriyordu. Piskoposun şamdanlarını sararken, bir yandan da bir kara ekmek parçasını ısırıyordu. Herhalde kaçarken yanına aldığı hapishane ekmeğiydi bu.

Bu husus daha sonra, adliyece yapılan kovuşturma sırasında odanın döşeme taşları üzerinde bulunan ekmek kırıntılarından anlaşıldı.

Kapıya iki defa hafifçe vuruldu.

– Giriniz, dedi.

Simplice Hemşire'ydi bu gelen.

Hemşirenin yüzü solgun, gözleri kırmızı kırmızıydı, elinde tuttuğu mum titriyordu. Kaderin darbelerinin özelliği şudur ki, ne kadar olgunluğa ermiş, ne kadar soğukkanlı olursak olalım, duygu dünyamızın derinliklerinde yatan insan doğasını bulup çıkarır ve bunu dışa vurmak zorunda bırakırlar. O günün heyecanları içinde, rahibe de yeniden kadınlaşmıştı. Ağlamıştı ve şimdi titriyordu.

Jean Valjean bir kâğıdın üzerine birkaç satır bir şey yazmıştı, kâğıdı rahibeye verip:

– Hemşire, bunu rahip efendiye verirsiniz, dedi.

Kâğıt katlanmıştı. Rahibe bir göz attı.

– Okuyabilirsiniz, dedi Jean Valjean.

Simplice Hemşire okudu:

> Sayın rahipten burada bıraktığım her şeye nezaret etmesini rica ederim. Davama ve bugün ölen kadının cenazesine ait masrafları bu bıraktıklarımdan ödemesini dilerim. Kalanı yoksulların olacaktır.

Hemşire konuşmak istedi, ama ancak birkaç anlamsız ses kekeleyebildi. Fakat yine de, sonunda şunları söyleyebildi:

– Acaba sayın Başkan şu bahtsız kadıncağızı son bir defa daha görmek istemezler mi?

Jean Valjean:

– Hayır, dedi, peşimdeler. Bu takdirde beni onun odasında tutuklarlar. Böylesi onun huzurunu bozar.

Sözünü henüz bitirmişti ki, merdivende büyük bir gürültü koptu. Yukarıya doğru yaklaşan bir ayak patırtısıyla birlikte, ihtiyar kapıcı kadının en yüksek, en tiz sesiyle söylediği sözleri işittiler:

– Benim iyi efendim, Tanrı üzerine yemin ederim ki, ne gündüz ne akşam buraya kimsecikler girmedi, ben de kapıdan ayrılmadım!

Bir adam karşılık verdi:

– İyi ama ışık var bu odada.

Javert'in sesini tanıdılar. Oda o şekildeydi ki, kapı açıldığında sağdaki duvarın köşesini gözlerden gizliyordu. Jean Valjean mumu üfleyip bu köşeye girdi.

Simplice Hemşire masanın önüne diz çöktü. Kapı açıldı.

Javert içeri girdi.

Koridordan birçok kişinin fısıldaştıkları ve kapıcı kadının itirazları duyuluyordu.

Rahibe gözlerini kaldırmadı bile. Dua etmekteydi. Şamdan şöminenin üzerindeydi ve pek az aydınlık veriyordu.

Javert, hemşireyi gördü ve şaşkın bir halde durdu.

Hatırlanacağı üzere Javert'in ruhunun en önemli özelliği, nefes alabildiği tek yer, her türlü otoriteye karşı duyduğu saygıydı. Yekpare bir kişiliği vardı; ne itiraz ne de sınırlama kabul ederdi. Kilise otoritesiyse onun için bütün otoritelerin üstündeydi. Dindardı, her hususta olduğu gibi yüzeysel ve dürüst olarak dindardı. Onun nazarında bir rahip, asla hata yapmayan bir kafaydı; bir rahibe, asla günah işlemeyen bir yaratıktı. Onlar bu dünyaya kapatılmış ruhlardı, onları çevreleyen duvarların tek bir kapısı vardı, o da ancak gerçeğe yol vermek için açılırdı.

Hemşireyi görünce, Javert'in ilk hareketi geri çekilmek oldu. Ama onu tutan ve dayanılmaz bir güçle aksi yöne doğru iten başka

bir görev daha vardı. Onun için, ikinci hareketi olduğu yerde kalmak ve hiç olmazsa bir süre susmak oldu.

Hayatında hiç yalan söylememiş olan Simplice Hemşire'ydi bu. Javert bunu biliyor ve bundan dolayı ona derin bir saygı besliyordu.

– Hemşirem, dedi, bu odada yalnız mısınız?

Korkunç bir an oldu, bu sırada zavallı kapıcı kadın bayılacağını sandı.

Hemşire gözlerini kaldırdı ve cevap verdi:

– Evet.

– Demek, dedi Javert, bağışlayın ısrar ettiğim için, ama görevim bu benim, demek bu akşam bir kimse, bir adam görmediniz. Kaçtı da, onu arıyoruz, şu Jean Valjean denilen adam, onu görmediniz mi?

Hemşire cevap verdi:

– Hayır.

Yalan söyledi. İki defa arka arkaya, birbiri peşi sıra, hiç duraksamadan, çarçabuk, kendini feda edercesine yalan söyledi.

– Affedersiniz, dedi Javert ve derin bir saygıyla selamlayarak geri çekildi.

Ey mübarek kız! Uzun yıllar var ki siz artık bu dünyada değilsiniz, nur içindeki kız kardeşleriniz bakirelere ve erkek kardeşleriniz meleklere ulaştınız. Varsın bu yalan cennette sevaplarınız arasında sayılsın!

Hemşirenin sözü Javert için öylesine kesin bir şeydi ki, masanın üstünde duran bu yeni üflenmiş, hâlâ dumanı tüten mumu fark etmedi bile.

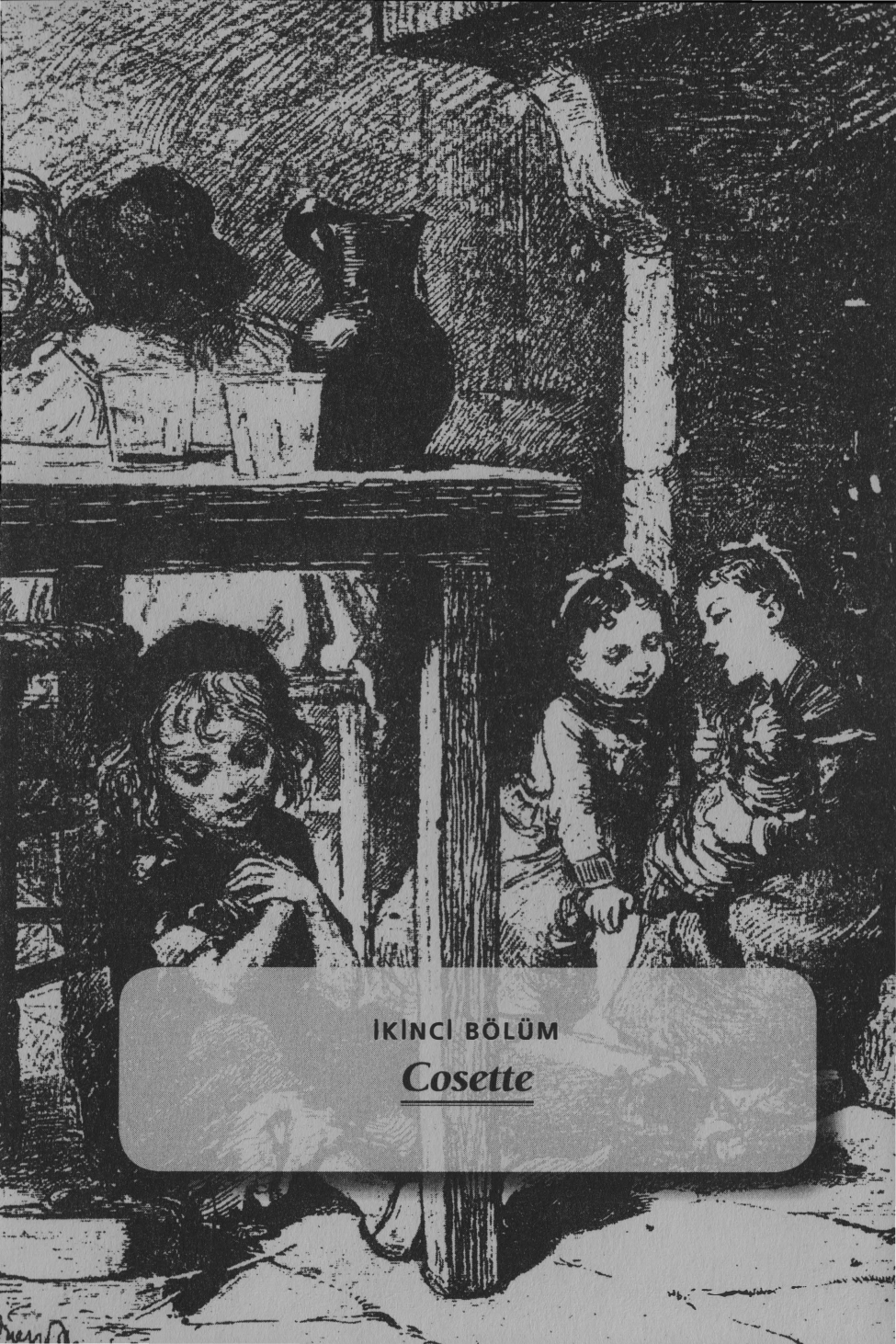
Bir saat sonra bir adam, ağaçlar ve sisler arasından yürüyerek Paris'e doğru Montreuil-sur-Mer'den hızla uzaklaşıyordu. Bu adam Jean Valjean'dı. Yolda ona rastlayan iki üç yük arabacısının ifadelerinden tespit edildiğine göre, elinde bir paket taşıyordu ve sırtında bir işçi gömleği vardı. Nereden bulmuştu bu gömleği? Bu hiçbir zaman bilinemedi. Ancak birkaç gün önce fabrikanın revirinde bir yaşlı işçi ölmüş, geriye kala kala gömleği kalmıştı. Belki bu gömlekti o.

Fantine hakkında son bir söz.

Hepimizin annesi birdir: Toprak. Fantine'i bu anneye verdiler.

Rahip, Jean Valjean'ın bıraktığı paranın mümkün olduğu kadar büyük kısmını yoksullara ayırmakla iyi bir iş yaptığı inancındaydı, belki de iyi yaptı. Sonuç itibariyle neydi ki bunlar? Bir forsayla bir sokak kızı. Bunun için Fantine'in toprağa verilmesi işini sadeleştirdi. O kadar sadeleştirdi ki, sadeliğin son aşaması olan yoksullar çukuruna gömdürdü.

Böylece Fantine, mezarlığın hem herkesin malı olan hem de hiç kimsenin malı olmayan, içinde yoksulların kaybolduğu bedava köşesine gömüldü. Neyse ki Tanrı, bir ruhu nerede bulacağını bilir. Fantine'i karanlıklar içine, rastgele kemiklerin arasına yatırdılar. Ölü artıklarıyla kucak kucağa yatmak zorunda kaldı. Umumi çukura atıldı. Mezarı da yatağına benzedi.

İKİNCİ BÖLÜM

Cosette

BİRİNCİ KİTAP

Waterloo

I
NIVELLES'DEN GELİRKEN RASTLANILAN ŞEYLERE DAİR

Geçen yıl (1881), güzel bir mayıs sabahı, bir yolcu, bu hikâyeyi anlatan kişi, Nivelles'den gelip La Hulpe'e doğru gidiyordu. Yayaydı. İki sıra ağaçlar arasında, tepeler üzerinden dalgalanarak uzanan taş döşeli geniş bir yolu izlemekteydi. Birbiri ardınca gelen tepeler sanki yolu kâh kaldıran, kâh indiren muazzam dalgalar gibiydiler. Yolcu Lillois'yı ve Bois Seigneur-Isaac'ı geçmişti. Batıda, Braine-l'Alleud'ün ters çevrilmiş bir vazo şeklindeki arduvaz kaplı kulesini görüyordu. Yüksekteki bir koruluğu ve bir arayolun köşesinde, üzerinde *Eski giriş kapısı No: 4* yazısı taşıyan kurt yeniği içinde bir direğin yanı başındaki bir meyhaneyi geride bırakmış bulunuyordu. Meyhanenin ön tarafında şöyle bir tabela vardı: "Dört bucağın rüzgârı. Echabeau, özel kahvehane."

Bu meyhaneden bir çeyrek fersah ötedeki küçük bir vadinin dibine geldi yolcu. Burada, yolun dolgu kısmında oyulmuş bir kemerin altından bir su geçiyordu. Şosenin bir yanında vadiyi dolduran seyrek ama yemyeşil ağaç kümeleri, öbür yanda çayırlıklar içinde dağılmakta, latif bir görünüşle ve düzensiz bir halde Braine l'Alleud'e doğru uzaklaşıp gitmekteydiler.

Orada sağda, yolun kenarında bir han, hanın kapısı önünde dört tekerlekli bir araba, şerbetçi otu için büyük bir deste sırık, bir saban, yeşil bir çitin yanında bir yığın kuru çalı çırpı, dumanı tüten dört köşe bir kireç kuyusu, samandan bölmeleri olan eski bir sundurmaya dayalı duran bir merdiven vardı. Genç bir kız bir tarlada yabani otları ayıklıyordu. Belki de bir panayır gösterisinden kalma kocaman sarı bir afiş rüzgârda uçuşup duruyordu. Hanın köşesinde, içinde küçük bir ördek filosunun yüzdüğü bir su birikintisinin yanında kötü döşenmiş bir patika, çalılıklar arasında uzayıp gidiyordu. Yolcu bir yola saptı.

Üzerinde çapraz döşenmiş tuğladan sivri bir çatı yükselen on beşinci yüzyıldan kalma bir duvar boyunca yüz adım kadar gittikten sonra, kendisini büyük bir kapının önünde buldu. Taş kemerli, düz tablalı, iki yanında iki yassı madalyon bulunan, ağırbaşlı, 14. Louis tarzında bir kapıydı bu. Kapının üstünde vakur bir cephe yükselmekteydi. Cepheye dikine gelen bir duvar hemen hemen kapıya dokunmakta ve buna sert bir dik açı eklemekteydi. Kapının önündeki çimenliğin üzerinde üç tane tırmık yatıyor, bunların arasından karmakarışık bir şekilde türlü çeşit mayıs çiçekleri fışkırıyordu. Kapı kapalıydı. Paslı bir eski tokmağın süslediği iki harap kanattı örtüsü.

Güneş pek nefisti; dallar sanki rüzgârdan çok kuş yuvalarından gelen tatlı bir ürperiş içindeydiler. Kim bilir belki de âşık bir küçük kuşcağız bir ağacın üstünde kendinden geçmiş şakıyıp duruyordu.

Yolcu eğildi ve kapının sağ kemer desteği altındaki sol taşta bir küre kovuğuna benzeyen, oldukça geniş bir oyuğu incelemeye koyuldu. Tam o sırada kapının kanatları ayrıldı ve içerden bir köylü kadın çıktı.

Kadın, yolcuyu gördü ve neye baktığını fark etti.

Ona:

– Bunu bir Fransız güllesi yaptı, dedi.

Ve ekledi:

– Orada, kapının daha yukarısında, çivinin yanında gördüğünüz de koca bir karabina deliğidir. Karabina tahtayı delemedi.

– Bu yerin adı nedir? diye yolcu sordu.

– Hougomont, dedi köylü kadın.

Yolcu doğruldu. Birkaç adım attı, gidip çitlerin üstünden baktı. Ufukta, ağaçların arasında bir tepecik ve bu tepeciğin üstünde de uzaktan aslana benzeyen bir şey gördü.

Waterloo Savaşı'nın geçtiği meydanda bulunuyordu.

II
HOUGOMONT

Hougomont, uğursuz bir yerdir; engelin başlangıcı, Avrupa'nın Napolyon adındaki o büyük oduncusunun Waterloo'da karşılaştığı ilk direniş, baltanın çarptığı ilk budaktır.

Hougomont bir zamanlar şatoydu, şimdiyse sadece bir çiftlik. Hougomont, antikacı için Hugomons'tur. Bu şato Somerel Senyörü Hugo tarafından yaptırılmıştı: Villers Manastırı'nı altıncı bir rahiplik için gelir olarak bağışlayan da bu zattır.

Yolcu kapıyı itti, bir revakın altında duran eski bir körüklü gezinti arabasının yanından geçti ve avluya girdi. Bu avluda gözüne çarpan ilk şey, 16. yüzyıldan kalma bir kapı oldu. Çevresindeki her şey yıkılmış olduğundan, bu kapı bir kemer gibi duruyordu. Anıt görüntüsü çoğu defa harabeden doğar. Kemerin yanında, bir duvarda başka bir kapı açılıyordu; 4. Henri devrindeki gibi köşe taşları olan bu kapıdan bir meyve bahçesinin ağaçları görünmekteydi. Bu kapının yanında bir gübre çukuru, kazma ve kürekler, birkaç yük arabası, kapak tagı ve demirden çıkrığıyla eski bir kuyu, zıplayan bir tay, kabaran bir hindi, üstünde küçük bir çan kulesi yükselen bir kilise, kilisenin duvarına yaslanan çiçek açmış bir armut ağacı: İşte, fethi, Napolyon'un hülyasını tutmuş olan avlu, bu avluydu. Eğer zapt edebilseydi, bu toprak parçası belki de ona dünyayı verecekti. Şimdi burada tavuklar gagalarıyla tozları etrafa saçıyorlar. Bir homurtu işitiliyor; İngilizlerin yerini alan kocaman bir köpek dişlerini gösteriyor.

İngilizler burada hayran olunacak bir iş başarmışlardır. Cooke'un dört muhafız bölüğü burada, bir ordunun gazabına karşı yedi saat müddetle direnmiştir.

Hougomont'u bahçe ve tarlalarıyla birlikte binaları ve çevresi

kapalı geometrik satıh halinde gösteren bir haritaya bakıldığında, burası bir köşesi çentilmiş düzgün olmayan bir dikdörtgen biçimi sunar. Güney kapısı işte bu çentik köşedir ve onu doğrudan ateş altında tutan bu duvar tarafından korunur. Hougomont'un iki kapısı vardır: biri güney kapısı, yani şatonun kapısı; öbürü de kuzey kapısı, yani çiftliğin kapısı. Napolyon, Hougomont'a karşı kardeşi Jérôme'u yolladı. Guilleminot, Foy ve Bachelu tümenleri buraya çarpıp kaldılar. Reille'in hemen bütün kolordusu burada savaşa sürüldü ve başarısızlığa uğradı; Kellermann'ın gülleleri bu kahraman duvarda tükendi. Bauduin'in tugayının Hougomont'u kuzeyden zorlaması da bir işe yaramadı; Soye'un tugayı ise güneyde ancak küçük bir parça koparabildi, onu da alamadı.

Çiftlik binaları, avluyu güneyden çevreliyor. Fransızlar tarafından kırılan kuzey kapısının bir parçası duvara asılmış sallanmakta. Bu kapı parçası, iki kalas üzerine çakılmış dört tahtadan ibaret; üzerinde hücumdan kalma yara izleri fark ediliyor.

Fransızların göçerttikleri ve duvardaki parçanın yerine bir başkasıyla kapatılan kuzey kapısı, avlunun dibinde aralık duruyor; avluyu kuzeyden kapayan altı taş, üstü tuğla bir duvara kare biçiminde asılmış. Her çiftlikte olana benzer basit bir araba kapısı bu: İki geniş kanadı kaba tahtadan yapılmış; ötesinde çayırlar uzanıyor.

Bu girişin kavgası pek müthiş oldu. Kapının pervazları üzerinde uzun süre çeşit çeşit kanlı el izleri görüldü. Bauduin burada öldürüldü.

Savaşın fırtınası hâlâ bu avluda varlığını sürdürür; dehşet gözle görülebilir haldedir; çarpışmanın kargaşalığı orada taş kesilip kalmıştır. Bütün bunlar hem canlı hem ölüdür; daha dün olmuştur. Duvarlar can çekişmekte, taşlar düşmekte, çatlaklar bağırmaktadır; delikler birer yaradır; ağaçlar eğilmiş, titrek, kaçmaya uğraşır gibidirler.

Bu avlu 1815'te, bugün olduğundan daha mamurdu. Bu arada alaşağı edilen yapılar, o zamanlar muntazam çıkıntılar, girintiler, köşeler meydana getiriyorlardı.

Burada İngilizler mevzilenmişlerdi: Fransızlar girdiler, fakat tutunamadılar. Kilisenin yanında şatonun bir kanadı, Hougomont Malikânesi'nden kalan tek enkaz, tabir caizse bağrı deşilmiş bir

halde, harap, yükseliyordu. Şato, kale işi görmüştü, kilise de istihkâm. Burada insanlar karşılıklı birbirlerini telef ettiler. Her yandan, duvarların gerisinden, çatı tepelerinden, mahzen diplerinden, bütün pencerelerden, bütün bodrum deliklerinden, bütün taş aralarından üzerlerine kurşun yağdırılan Fransızlar, çalı çırpı demetleri getirip duvarları ve insanları ateşe verdiler; topların kustuğu demir parçalarına yangınla cevap verildi.

Harap kanatta, demir parmaklıklı pencerelerden, binanın tuğladan yapılmış ana kısımlarından birinin yıkık dökük odaları fark ediliyor. İngiliz muhafızlar bu odalarda mevzilenmişlerdi. Zemin kattan çatıya kadar çatlayıp yarılmış olan sarmal merdiven, kırılmış bir böcek kabuğunun içi gibi görünüyor. Merdiven iki katlı; merdivende sıkışıp kalan ve üst basamaklarda toplanan İngilizler alt basamakları kesmişlerdi. Bunlar mavi taştan geniş levhalar ve ısırgan otları arasında bir yığın teşkil ediyorlar. On kadar basamak hâlâ duvara yapışık duruyor, birincisinin üzerine üç dişli bir yaba resmi kazılmış. Erişilemeyen bu basamaklar yuvalarında sapasağlam duruyorlar. Geri kalan kısım dişleri dökülmüş bir çene kemiğine benziyor. Şurada iki yaşlı ağaç var; biri kurumuş, öbürü ayağından yaralanmış, ama her nisan yeşerip 1815'ten beri merdiven aralıklarından büyümeye koyulmuş.

Kilisede herkes birbirini boğazlamıştı. Yeniden sükûna kavuşan kilisenin içi bir garip. Katliamdan bu yana burada hiç ayin okunmamış. Ama mihrap hâlâ duruyor, ham taştan bir zemine dayalı kaba tahtadan bir mihrap bu. Beyaz badana çekilmiş dört duvar, mihrabın karşısında bir kapı, kemerli iki küçük pencere, kapının üzerinde tahtadan büyük bir haç, haçın üst tarafında da bir demet kuru otla tıkanmış dört köşe bir nefeslik penceresi, yerde bir köşede paramparça olmuş eski bir pencere çerçevesi: İşte kilise. Mihrabın yanına on beşinci yüzyıldan kalma tahtadan bir Azize Anne Heykeli çakılmış; çocuk İsa'nın başını bir karabina kurşunu alıp götürmüş. Kısa bir süre kiliseye hakim olup sonra atılan Fransızlar burayı yakmışlar. Alevler bu harabeyi doldurmuş, fırına çevirmiş; kapı yanmış, döşeme yanmış, tahtadan İsa yanmamış. Ateş onun ayaklarını kemirmiş, sonra durmuş. Şimdi yalnızca bu ayakların kararmış kalıntıları görülüyor. Memleket halkının dedi-

ğine bakılırsa bir mucize... Başı kopan çocuk İsa'nın talihi İsa kadar da yaver gitmemiş.

Duvarlar yazılarla kaplı. İsa'nın ayakları dibinde şu ad okunuyor: Henquinez. Sonra daha başkaları: Conde de Rio Maïor, Marques y Marquesa de Almagro (Habana). Fransız adları da var; yanlarında öfke anlamına gelen ünlem işaretleriyle. 1849'da duvarlar yeniden aklandı. Milletler birbirlerine küfrediyorlardı bu duvarlarda.

Elinde balta tutan bir ceset kaldırılmıştır bu kilisenin kapısından: Asteğmen Legros'nun cesedi.

Kiliseden çıkılınca sol tarafta bir kuyu görülür. Bu avluda iki tane kuyu vardır. Sorarsınız: Bu kuyuda niçin kovayla makara yok? Çünkü artık ondan su çekilmiyor. Niçin artık su çekilmiyor? İçi iskelet dolu da ondan. Bu kuyudan son su çekenin adı Guillaume Van Kylsom'dur. Hougomont'da oturan bir köylüydü bu ve bahçıvanlık ediyordu. Ailesi 18 Haziran 1815'te kaçıp ormanlarda saklanmış.

Villers Manastırı'nın çevresindeki orman, çil yavrusu gibi dağılan bu ahaliyi pek çok günler, geceler boyunca barındırdı. Bugün dahi, eski yanmış ağaç kütükleri gibi bazı tanınabilir kalıntılar, fundalıkların dibinde titreşen bu zavallı konak yerlerini belli eder.

Guillaume Van Kylsom "şatoyu korumak için" Hougomont'da kaldı ve bir mahzene saklandı. İngilizler onu orada buldular. Gizlendiği yerden çekip çıkardılar ve savaşçılar, kılıçlarının yassı tarafıyla vura vura bu ürkek adamı kendilerine hizmet ettirdiler. Susamışlardı; bu Guillaume onlara içecek su getiriyordu. Suyu işte bu kuyudan çekiyordu. Birçoğu son yudumlarını buradan içtiler. Bunca ölünün suyunu içtiği bu kuyunun da ölmesi gerekirdi.

Savaştan sonra herkesi bir telaş sardı: cesetleri gömme telaşı. Ölümün, zaferi örselemek için kendisine has bir usulü vardır; şan ve şerefin peşinden vebayı getirir. Tifüs, galibiyetin ayrılmaz bir parçasıdır. Derin bir kuyuydu bu. Onu bir kabristan yaptılar. İçine üç yüz ölü attılar. Belki aşırı bir telaşla yaptılar bu işi. Hepsi de ölmüş müydü acaba? Efsane, "Hayır," diyor. Söylentiye göre, definden sonraki gece kuyudan imdat isteyen zayıf sesler geldiği duyulmuş.

Bu kuyu avlunun ortasında, tecrit edilmiş haldedir. Yarı taş ya-

rı tuğladan üç duvar, bir paravanın kıvrılmış kanatları gibi ve dört köşe bir kuleyi taklit edercesine onu üç yandan çevirir. Dördüncü yan açıktır. Suyu bu yandan alırlardı. Dipteki duvarda şekilsiz bir çatı penceresine benzer bir şey var, belki bir obüs deliği. Bu küçük kulenin bir de tavanı varmış ama sadece kirişleri kalmış. Sağdaki duvarın takviye demirleri bir haç resmediyor. Eğilip bakıldığında, bir yığın zifiri karanlığın doldurduğu tuğladan örülmüş, derin bir borunun içinde göz alabildiğine gidiyor. Kuyunun etrafındaki duvar dipleri, ısırgan otları arasında kaybolmakta.

Belçika'daki bütün kuyularda sahanlık vazifesi gören geniş, mavi taş levhalardan yok bu kuyunun önünde. Mavi taş levhanın yerini bir travers tahtası almış; buna beş altı tane biçimsiz kalas dayanıyor; budaklı, kaskatı kesilmiş kalasları kocaman kemiklere benziyor. Kuyunun ne kovası ne zinciri ne de makarası var, ama sunak vazifesi gören taş yalağı hâlâ duruyor, burada yağmur suları toplanıyor ve ara sıra komşu ormanlardan bir kuş su içmeye geliyor, sonra uçup gidiyor.

Bu harabenin içinde bir ev, çiftlik evi hâlâ mesken. Bu evin kapısı avluya açılıyor. Bu kapının üzerinde gotik tarzında güzel bir kilit levhasının yanı sıra, çaprazlamasına konulmuş yonca yaprağı şeklinde bir demir tutamak bulunuyor. Hanoverli Teğmen Wilda, çiftliğe sığınmak için bu tutamağa yapıştığı sırada bir Fransız istihkâmcısı bir balta darbesiyle onun elini koparmıştı.

Evde oturan ailenin büyükbabası, öleli uzun zaman olan, eski bahçıvan Van Kylsom'dur. Kır saçlı bir kadın bize şöyle diyor: "Buradaydım. Üç yaşındaydım. Ablam korkmuş ağlıyordu. Bizi koruluğa götürdüler. Annemin kucağındaydım. Kulaklarını toprağa yapıştırıp sesleri dinliyorlardı. Ben top seslerini taklit ediyordum; bum, bum diyordum."

Söylediğimiz gibi, avludaki kapılardan biri meyve bahçesine açılıyor.

Meyve bahçesi korkunç.

Burası üç kısma ayrılmış, hatta üç perdeye denilebilir: birinci kısım bir bahçe, ikincisi meyve bahçesi, üçüncüsü ise bir koruluk. Her üç kısmı da ortak bir sınır çevreliyor: giriş yönünde şatonun ve çiftliğin binaları, solda bir çit, sağda bir duvar, dipte yine bir

duvar. Sağdaki duvar tuğladan, dipteki taştan. Önce bahçeye giriliyor. Bahçe aşağıda kalıyor; frenküzümleri dikilmiş, yabani bitkilerle dolu, korkuluğunun parmaklıkları çift göbekli yontma taştan, muhteşem bir teras önünü kapatıyor. Lenôtre öncesi Fransız stilinde bir asilzade bahçesiydi bu, bugünse harap ve dikenlik. Baştaki parmaklıkların üstünde taştan gülleleri andıran yuvarlaklar bulunuyor. Hâlâ küp şeklindeki kaideleri üzerinde duran kırk üç tane korkuluk parmaklığı sayılmakta, ötekiler otların arasına devrilmiş. Hemen hepsinin üzerinde kurşun sıyrıkları var. Kırık bir parmaklık, kopuk bir bacak gibi setin üzerine konulmuş.

İşte meyve bahçesinden daha aşağıda olan bu bahçeye sızan ve bir daha da çıkamayan birinci hafif piyade alayından altı avcı, inlerinde sıkıştırılan ayılar gibi burada yakalanmış ve biri karabina olmak üzere, iki Hanover bölüğüne karşı çarpışmayı kabul etmişlerdi. Hanoverliler bu parmaklıklara sıralanmış, yukarıdan ateş ediyorlardı. Avcılar aşağıdan karşılık veriyorlardı, iki yüze karşı altıydılar; frenküzümlerinden başka siperleri olmayan bu yiğit insanlar ölmek için bir çeyrek saat çarpıştılar.

Birkaç basamak çıkınca, bahçeden meyve bahçesi denilen yere geçiliyor. Burada, bu birkaç kulaç karelik yerde, bir saatten daha az zamanda bin beş yüz kişi devrildi. Duvar sanki savaşa yeniden başlamaya hazır gibi. İngilizler tarafından gelişigüzel yüksekliklerde açılmış otuz sekiz mazgal deliği hâlâ duruyor. On altıncısının önünde, granitten iki İngiliz mezarı uzanmakta. Yalnız güney tarafındaki duvarda mazgal delikleri var, çünkü taarruz o taraftan geliyordu. Bu duvarı dışarıdan büyük bir yeşil çit gizliyor. Buraya gelen Fransızlar, önlerinde yalnızca çitin bulunduğunu sanarak onu aştılar ve duvarla yüz yüze geldiler. Duvar hem bir engel hem de bir pusuydu; gerisinde İngiliz muhafızlar bulunan otuz sekiz mazgal deliği birden ateş ediyordu; bir salkım[1] ve mermi fırtınasıyla birlikte Soye Tugayı burada kırıldı. Waterloo böyle başladı.

Fakat meyve bahçesi yine de zapt edildi. Elde merdiven yoktu, Fransızlar tırnaklarıyla tırmandılar. Ağaçların altında göğüs göğüse dövüşüldü. Bütün bu otlar kana bulandı. Bir Nassau Taburu, ye-

1 Salkım ateşi: Toplara mermi yerine kesme demir parçaları konularak yapılan atıştır – ç.n.

di yüz kişi burada kırıldı. Dışarıda, Kellermann'ın iki bataryasına hedef olan duvar, mitralyözle kemirildi.

Her meyve bahçesi gibi, bu da mayıs ayına karşı duyarlıdır. Onun da sarı amberleri, koyungözleri vardır; otları yüksek yüksek olur, sapanın öküzleri otlar orada; üzerinde çamaşırlar kurutulan kıldan örülme ipler ağaç aralarında dolaşır ve geçenleri başlarını eğmek zorunda bırakır; bu sürülmemiş toprakta yürürken insanın ayakları köstebek yuvalarına batar. Otların ortasında uzanmış yatan, kökünden sökülmüş yeşil bir ağaç gövdesi görülüyor. Binbaşı Blackman, son nefesini ona dayanarak vermişti. Onun yanındaki büyük bir ağacın altında da Alman generali Duplat vurulup ölmüştü. Kendisi Nantes Fermanı'nın yürürlükten kalkması sırasında iltica etmiş bir Fransız ailesine mensuptu. Bunun hemen yanı başında, saman ve balçık çamurundan bir sargıyla sarılmış hasta bir elma ağacı eğiliyordu. Hemen bütün elma ağaçları, yaşlılıktan devrildi devrilecekti. İçlerinde bir tane bile yok ki kurşun ya da biskayen[1] yememiş olsun. Ölü ağaç iskeletleri pek bol bu meyve bahçesinde. Dallarda kargalar uçuşuyor, dipte menekşelerle dolu bir koruluk var.

Bauduin vurulup ölmüş, Foy yaralanmıştı. Yangın, kırım, katliam; İngiliz, Alman ve Fransız kanının çılgınca birbirine karışmasından meydana gelen bir ırmak, cesetlerle dolu bir kuyu... Nassau ve Brunswick alayı mahvedilmiş, Duplat ve Blackman ölmüş, İngiliz muhafızlar kırılmış, Reille'in kolordusundaki kırk Fransız taburundan yirmisi telef olmuş, sadece bu Hougomont harabesinde üç bin insan kılıçtan geçirilmiş, doğranmış, boğazlanmış, kurşunlanmış, yakılmış ve bütün bunlar bugün, köylünün biri bir yolcuya, "Mösyö, bana üç frank verin, isterseniz size Waterloo denen şeyi anlatırım!" desin diye olmuş.

III
18 HAZİRAN 1815

Şimdi, hikâye anlatanlara tanınan haklardan birini kullanarak geriye dönelim ve tekrar 1815 yılına gelelim, hatta bu kitabın birin-

1 Uzun menzilli ve büyük kalibreli bir çeşit tüfek – ç.n.

ci kısmında anlatılan olayların başladığı devirden biraz öncesine inelim.

17-18 Haziran 1815 gecesi yağmur yağmamış olsaydı, Avrupa'nın geleceği başka türlü olurdu. Birkaç damla suyun fazla veya eksik olması, Napolyon'un zevaline yol açtı. Waterloo'nun, Austerlitz'in sonu olması için ilahi takdir biraz yağmurdan başka bir şeye ihtiyaç duymadı ve gökyüzünden mevsime uygun olmayan bir yönde geçen bir bulut, dünyanın yıkılmasına yetti.

Waterloo Savaşı, Blücher'e yetişme fırsatı verecek şekilde, ancak on bir buçukta başlayabildi. Niçin? Çünkü toprak ıslaktı. Topçunun manevra yapabilmesi için toprağın biraz sertleşmesini beklemek icap etti.

Napolyon topçu subayıydı ve bunun sıkıntısını çekiyordu. Bu harikulade kumandan, aslı itibariyle, Aboukir hakkında Direktuvar Hükümeti'ne verdiği raporda, "Güllelerimizden biri altı kişiyi öldürdü," diyen adamdı. Bütün savaş planları gülle ve mermi bakımından hazırlanmıştı. Onun zaferinin anahtarı, topçu kuvvetini belli bir nokta üzerinde yoğunlaştırmaktı. Düşman generalinin stratejisini tıpkı bir kale gibi ele alıp yerle bir ediyordu. Zayıf noktayı gülleyle eziyor, savaşları topla başlatıp topla bitiriyordu. Dehasında yıkıcı bir taraf vardı. Taburları düşman saflarına daldırmak, alayları tuz buz etmek, hatları kesmek, yığınakları ezip dağıtmak: Bütün bunlar onun için vurmak, vurmak, sürekli olarak vurmakla mümkündü ve o bu işi gülleye emanet ediyordu. Müthiş bir yöntemdi bu, ve bunun deha ile birleşmesi, savaş güreşinin bu karanlık pehlivanını on beş yıl süreyle yenilmez kıldı.

18 Haziran 1815 günü, sayı üstünlüğü kendi tarafında olduğundan, topçu kuvvetine fazladan güveniyordu. Wellington'un yüz elli dokuz topu vardı, Napolyon'un ise iki yüz kırk.

Farz edin ki toprak kuruydu; toplar kolayca hareket edebildiğinden, harekât sabahın altısında başladı. Böylece savaş, talihin Prusyalılarca değiştirilmesinden iki-üç saat evvel kazanılmış olurdu.

Bu savaşın kaybedilmesinde Napolyon'un hata payı nedir? Batışın sorumluluğu kaptana yüklenebilir mi?

Napolyon'un o devirde açıkça görülen bedenî çöküntüsüne bir de iç çöküntü mü ekleniyordu? Yirmi savaş yılı boyunca kılıcının

kınını aşındırması gibi ruhu da bedenini aşındırmış mıydı? Kumandanın içindeki emektar asker, temenni edilemeyecek bir şekilde kendisini hissettirmeye mi başlamıştı? Kısacası, birçok önemli tarihçinin zannettiği gibi, bu deha sönmekte miydi? Kendi zaafını kendisinden saklamak için çılgınca işlere mi kalkışıyordu? Bir macera esintisinin yanıltmasıyla yalpalamaya mı başlamıştı? Bir general için vahim bir şey olan tehlikeyi fark etmez hale mi gelmişti? Devinimin devleri diyebileceğimiz bu çeşit büyük adamlarda dehanın miyoplaştığı bir yaş var mıdır? Fikri dehalar üzerinde yaşlılığın bozucu bir etkisi yoktur. Dante'ler için, Michelangelo'lar için yaşlanmak büyümektir; Hannibal'ler için, Bonapart'lar için neden küçülmek olsun ki? Acaba Napolyon, zaferi doğrudan doğruya hissetme melekesini mi kaybetmişti? Artık su altına gizlenmiş kayaları teşhis edemeyecek, tuzakları tahmin edemeyecek, uçurumların kayan kenarlarını fark edemeyecek bir halde miydi? Felaketleri kokusundan anlayamaz mı olmuştu? Evvelce, muzafferiyete götüren bütün yolları bildiği, yıldırım hızındaki savaş arabası üzerinden azametli bir parmak işaretiyle onları gösteriverdiği halde, şimdi artık arabasını çeken muhteşem lejyonları uçurumlara sürecek uğursuz bir şaşkınlığa mı düşmüştü? Kırk altı yaşında bir yücelik deliliğine mi tutulmuştu? Kader arabasının bu dev sürücüsü, artık kellesi koltuğunda büyük bir cüretkârdan başka bir şey değil miydi?

Biz hiç de böyle düşünmüyoruz.

Herkesin teyit ettiği gibi, onun savaş planı bir şaheserdi: doğruca müttefik hattının merkezine saldırmak, düşmanın içinde bir delik açmak, onu ikiye bölmek, İngilizlerden meydana gelen yarısını Hal'e, Prusyalılardan meydana gelen öbür yarısını Tongres'e sürmek, Welligton'la Blücher'i iki parçaya ayırmak, Mont-Saint-Jean'ı ele geçirmek, Brüksel'i zapt etmek, Almanları Ren Nehri'ne, İngilizleri de denize dökmek. Bütün bunlar, Napolyon'un nazarında bu savaşın içindeydi. Sonrası, sonra görülecekti.

Burada Waterloo'nun tarihini yazmak iddiasında olmadığımızı söylemeye hacet yok. Anlattığımız dramın kaynağını meydana getiren sahnelerden biri bu savaşla ilgili, ama savaşın tarihi bizim konumuz değil.

Kaldı ki bu tarih zaten bizzat Napolyon tarafından yazılmıştır;

başka bir bakıma da bütün bir sıra seçkin tarihçiler[1] tarafından, ustaca bir şekilde yazılmıştır. Bize gelince, biz tarihçileri çekişmelerinde kendi başlarına bırakıyoruz. Biz ancak uzaktan bakan bir tanık, oradan geçen bir yolcu; insan etiyle yoğrulmuş bu toprağa eğilen, belki görünüşleri gerçek olarak kabul eden bir araştırmacıyız. Bizim, hiç kuşkusuz içinde serapların da bulunduğu bir hadise topluluğuna, bilim adı altında kafa tutmaya hakkımız yok; bir sistem kurmamıza izin verecek ne bir askeri pratiğe ne de bir strateji uzmanlığına sahibiz. Bize göre, Waterloo'da bir tesadüfler silsilesi her iki kumandanı da hükmü altında tutar; ve kader, şu esrarlı sanık söz konusu oldu mu, biz de tıpkı halk gibi, o safdil hakim gibi hüküm veririz.

IV
A

Waterloo Savaşı'nı açıkça göz önüne getirmek isteyenlerin, zihinlerinde büyük bir A harfi çizmeleri yeter. A'nın sol bacağı Nivelles yolu, sağ bacağı Genappe yolu, A'nın ara çizgisi Ohain'den Braine-l'Alleud'e giden çukur yoldu. A'nın tepesi Mont-Saint-Jean'da Wellington, sol alt nokta olan Hougomont'da, Jérôme Bonapart'la birlikte Reille; alt sağ uç olan Belle-Alliance'da Napolyon duruyor. A'nın ara çizgisinin sağ bacağa rastladığı ve onu kestiği noktanın biraz altı Haie-Sainte'tir. Ara çizginin ortası, savaşta son sözün söylendiği kesin noktadır. İmparatorluk hassa alayının üstün kahramanlığının –elinde olmayarak– simgesi haline gelen aslan oraya yerleştirilmiştir.

A'nın tepesinde, iki bacağıyla ara çizgisi arasındaki üçgen Mont-Saint-Jean yaylasıdır. Bütün savaş, bu yaylaya sahip çıkma mücadelesi halinde geçmiştir.

Her iki ordunun da kanatları Genappe ve Nivelles yollarının sağında ve solunda uzanır; Picton'un karşısında Erlon, Hill'in karşısında Reille vardır.

A'nın sivri ucunun, Mont-Saint-Jean yaylasının arkası Soignes Ormanı'dır.

1 Walter Scott, Lamartine, Vaulabelle, Charras, Quinet, Thiers – ç.n.

Ovaya gelince, dalgalı geniş bir arazi tasavvur edilmelidir; öyle ki her kıvrım bir sonrakine hakim olsun ve bütün dalgalar Mont-Saint-Jean'a doğru çıksın ve orada ormana varsın.

Bir savaş meydanında iki düşman ordusu, tıpkı iki pehlivan gibidir. Birbirlerinin beline sarılmışlardır. İkisi de birbirini yere çalmaya çalışır. Rastgele her şeye yapışılır, bir çalılık bir dayanak noktası olur, bir duvar köşesi bir göğüs siperi vazifesi görür, sırtını verecek bir istihkâm parçası bulamayan bir alay tabanları yağlar, ovadaki küçük bir çöküntü, arazideki bir engebe, tam yerinde enlemesine geçen bir patika, bir koruluk, bir sel yatağı ordu denen devi topuğundan yakalayabilir ve onun geri çekilmesini engelleyebilir. Savaş meydanının dışına çıkan yenilmiş demektir. Bu yüzden sorumlu kumandanın en ufak bir ağaç kümesini bile incelemesi, en küçük bir topografya kabartısı üzerinde bile derinlemesine düşünmesi gerekir.

İki general de, bugün Waterloo Ovası denen Mont-Saint-Jean Ovası'nı dikkatle incelemişlerdi. Wellington, daha bir yıl önceden, zekice bir ileri görüşlülükle, bu ovayı muhtemel bir büyük savaşta kullanılabilecek bir meydan olarak incelemişti. 18 Haziran günü, bu arazi üzerinde, bu kapışma için en elverişli mevkiyi Welligton almış, Napolyon'a kötüsü kalmıştı. İngiliz ordusu yukarıda, Fransız ordusu aşağıdaydı.

18 Haziran 1815 günü şafak vakti, Napolyon'u Rossome tepelerinde, at üstünde, elinde dürbünüyle resmetmeye kalkışmak burada fazla olur. Göstermeye gerek kalmadan herkes gördü onu. Brienne askeri okulunun küçük şapkası altındaki bu şahin profil, bu yeşil üniforma, nişanlarını örten beyaz astarlı devrik yaka, apoletleri örten redingot, yelek altından gözüken kırmızı lejyon kordonunun köşesi, deri pantolon, dört köşesine üzeri taçlı N harfleri işlenmiş al kadifeden örtüsüyle beyaz at, ipek çoraplar üzerine çekilmiş süvari çizmeleri, gümüş mahmuzlar... Bütün bu görüntüsüyle Sezarların sonuncusu, bugün hayallerde canlı durmakta; bazıları bu görüntüye alkış tutarken, bazıları da ona ters ters bakmaktadır.

Bu görüntü uzun zaman ışığa gömülü kaldı. Nedeni de çoğu kahramanın etraflarına yaydıkları ve daima az ya da çok uzun bir süre gerçeği gözlerden saklayan bir çeşit efsanevi karanlıktır. Ama bugün artık tarih yazılıyor, gündoğuyor.

Tarih, bu aydınlık, merhametsizdir, garip ve ilahi tarafı şudur: Işık olmasına rağmen ve özellikle de ışık olduğu için, evvelce aydınlık görülen yere çok defa gölgeler düşürür; aynı insandan iki farklı hayalet ortaya çıkarır ve bunlardan biri ötekine saldırır, onu yargılar; zorbanın karanlığı kumandanın parlaklığıyla cebelleşir. Böylece halkların nihai değerlendirilişinde daha doğru bir ölçü ortaya çıkar. Tecavüze uğrayan Babil, İskender'i küçültür; zincire vurulan Roma, Sezar'ı küçültür; katledilen Kudüs, Titus'u küçültür. Zorbanın ardından zorbalık gelir. Ardında kendine benzer bir karanlık bırakmak, bir insan için felakettir.

V
SAVAŞLARIN "QUID OBSCURUM"U[1]

Bu savaşın birinci safhasını herkes bilir: karışık, kararsız, tereddütlü, her iki ordu için de tehditkâr, ama Fransızlardan çok İngilizler için tehditkâr bir başlangıç. Bütün gece yağmur yağmıştı. Sağanak toprağı çökertmişti. Su, taslarda birikir gibi, şurada burada, ovanın çukurlarında toplanmıştı. Bazı yerlerde sular nakliye arabalarının dingillerine kadar yükselmekteydi, beygirlerin karınlarındaki kolanların altından sulu çamur damlıyordu. İlerleyen bu araba hengâmesinin ezdiği buğdaylarla çavdarlar, çamurdaki derin tekerlek izlerini doldurup tekerlere yatak vazifesi görmeseydi, her türlü hareket, özellikle Papelotte yakınlarındaki vadilerde, imkânsız olurdu.

İş geç başladı. Daha önce de anlattığımız gibi Napolyon, topçuyu tabanca gibi elinde tutmak âdetindeydi. Bu tabancayı savaşın bazen şu, bazen de bu noktasına doğrulturdu. Bu yüzden, koşulu bataryaların dörtnala serbestçe hareket edebilmelerini bekledi; bunun içinse güneşin yüzünü gösterip toprağı kurutması gerekiyordu. Ama güneş çıkmadı. Güneşle Austerlitz'deki buluşma yoktu artık burada. İlk top patladığında, İngiliz generali Colville saatine baktı ve on biri otuz beş geçtiğini gördü.

Harekât, Fransızların sol kanadından Hougomont üzerine doğru hışımla, hem de belki İmparator'un istediğinden de fazla bir hı-

1 (Lat.) Karanlık nedenleri – ç.n.

şımla başladı. Aynı anda Napolyon, Quiot'nun tugayını Haie-Sainte üzerine sürerek merkeze doğru hücuma geçti. Ney de Fransız sağ kanadını, arkasını Papelotte'a dayayan İngiliz sol kanadına karşı saldırıya geçirdi.

Hougomont üzerine taarruz biraz aldatmacaydı; Wellington'u oraya çekerek sola yatmasını sağlamaktı plan. Eğer dört İngiliz muhafız birliğiyle Perponcher Tümeni'nin mert Belçikalıları mevzilerini sıkıca korumasalardı, bu plan başarıya ulaşırdı, ama bu durumda Wellington, kuvvetlerini oraya yığacağı yerde, takviye olarak sadece dört tane daha muhafız bölüğüyle Brunswick'in bir taburunu göndermekle yetinebildi.

Fransız sağ kanadının Papelotte'a hücumunun amacı ise İngiliz sol kanadını tepelemek, Brüksel yolunu kesmek, yardıma gelmeleri muhtemel olan Prusyalılara geçit vermemek, Mont-Saint-Jean'ı zorlamak, Wellington'u Hongomont'a, oradan Braine-l'Alleud'e, oradan da Hal'a doğru sürmekti. Bundan daha açık bir şey olamaz. Birkaç aksama bir yana, bu taarruz başarılı oldu. Papelotte alındı, Haie-Sainte zapt edildi.

Bu arada ayrıntılara ait bir noktayı da belirtelim. İngiliz piyade birliklerinde, özellikle Kempt'in tugayında çok sayıda yeni devşirme asker vardı. Bu genç erler bizim korkunç piyadelerimiz karşısında kahramanca çarpıştılar, deneyimsizlikleriyle işin içinden yiğitçe sıyrılmasını bildiler; özellikle nişancı erler olarak mükemmel hizmet gördüler. Nişancı asker, biraz kendi başına bırakıldığından, âdeta kendi kendisinin generali olur. Bu devşirme erler, Fransızların icatçılığından ve hışmından örnekler verdiler. Kabına sığmaz bir taraf vardı bu acemi piyadelerde. Wellington'un hoşuna gitmedi bu.

Haie-Sainte'in zapt edilmesinden sonra, savaş sallantılı bir hal aldı.

O savaş günü, öğle vaktinden saat dörde kadar, karanlık bir bölüm vardır; savaşın orta yeri hemen hemen fark edilmez haldedir ve göğüs göğüse mücadelenin karanlığına boyanmış gibidir. Alacakaranlık çökmüştür oraya. Bu sisin içinde geniş çalkantılar, baş döndürücü bir serap, o devir savaşlarının bugün artık hemen hiç bilinmeyen kıyafetleri fark edilir: şeritleri uçuşan kalpaklar, salla-

nan yan çantaları, çapraz askılar, el bombası kutuları, süvarilerin sırmalı ceketleri, bol kıvrımlı kırmızı çizmeler, saçaklı kaytanla çevrilmiş ağır kasketler; İngilizlerin al renkli piyadelerine karışan Brunswick'in neredeyse tamamı siyah piyadeleri; İngiliz askerlerinin omuz başlarında apolet yerine kalın yuvarlak beyaz fitiller; Hanoverli hafif süvarilerin başında bakır şeritli ve kırmızı kıldan sorguçlu dar, uzun miğferler; İskoçyalıların dizleri çıplak, sırtlarında damalı kaputlar; humbaracılarımızın uzun beyaz tozlukları... stratejik çizgiler değil, tablolar; Gribeauval'e değil, Salvator Rosa'ya layık şeyler.

Bir savaşa daima bir miktar fırtına karışır. *Quid obscurum, quid divinium.*[1] Her tarihçi, bu gibi hengâmeleri resmederken, biraz kendi hoşuna giden çizgiler çeker. Generallerin tertipleri ne olursa olsun, silahlı kitlelerin birbirleriyle çarpışmasından, önceden hesaplanmasına imkân olmayan geri tepmeler doğar; iki kumandanın iki planı fiiliyatta iç içe girer ve karşılıklı olarak birbirlerini bozarlar. Nasıl bazı topraklar daha çok ya da daha az emici olur da üzerlerine dökülen suyu daha çabuk ya da daha geç emerlerse, savaş meydanının falan noktası da filan noktasına göre daha fazla muharip yutar. O noktaya istendiğinden daha çok asker dökmek zorunda kalınır. Bunlar beklenmedik harcamalardır. Savaş hattı bir ip gibi dalgalanır ve eğrilip bükülür; kan selleri çılgınca akar, orduların cepheleri dalgalanır; savaşa giren veya çıkan birlikler körfezler, burunlar meydana getirirler; bütün o deniz kayalıkları birbirleri önünde durmadan hareket ederler; piyadenin olduğu yere topçu gelir, topçunun olduğu yere süvari koşar; taburlar duman gibidirler. Oralarda bir şey vardır, ararsınız, kaybolmuştur; açıklıklar yer değiştirip karanlık kıvrımlarla gider, geri gelir; âdeta bir ölüm rüzgârı bu kanlı ve korkunç yığınları öne iter, geri atar, şişirir, dağıtır. Göğüs göğüse çarpışma nedir? Bir rakkas hareketi. Matematiksel bir planın hareketsizliği, ancak tek bir dakikayı gösterir, bütün bir günü değil. Bir savaşı resmedebilmek için, fırçasında kaoslar olan güçlü ressamlar gerekir; Rembrant, bu işte Van Der Meulen'den daha iyidir. Öğle vaktinde doğru söyleyen Van Der Meulen, saat üçte yalan söyler. Geometri yanıltır, yalnız

1 (Lat.) Karanlığın nedenleri, kutsal nedenler – ç.n.

kasırgadır doğru olan; Folard'a Polybe'e itiraz etme hakkını veren işte budur. Şunu da ekleyelim: Öyle bir an gelir ki, savaş soysuzlaşıp dövüş halini alır, cüzileşir, ayrıntılara ait sayısız olaylar halinde dağılır, bizzat Napolyon'un ifadesiyle söylersek, "ordunun tarihinden çok, birliklerin biyografisine ait" bir şey olur. Bu takdirde, tarihçinin özetlemek hakkına sahip olduğu açıktır. Tarihçi, mücadeleyi ancak belli başlı çizgileriyle kavrayabilir; hiçbir anlatıcı, ne kadar titiz olursa olsun, savaş denilen o dehşetengiz bulutun şeklini mutlak bir sadakatle tespit edemez.

Bütün büyük ordu çarpışmaları için geçerli olan bu husus, Waterloo için de geçerlidir.

Ancak, öğleden sonra öyle bir an geldi ki, savaşın durumu belirginleşti.

VI
ÖĞLEDEN SONRA SAAT DÖRTTE

Saat dörde doğru, İngiliz ordusunun durumu vahimdi.

Orange Prensi merkezi, Hill sağ kanadı, Picton da sol kanadı kumanda ediyorlardı. Orange Prensi kendinden geçmişçesine ve yiğitçe Hollandalılarla Belçikalılara sesleniyordu: "Nassau! Brunswick! Sakın geri çekilmeyin!" Zayıf düşen Hill, sırtını Welligton'a dayamış, Picton ölmüştü. İngilizler, Fransızlardan 105. alay sancağını ele geçirdikleri dakikada, Fransızlar da İngilizlerin generali Picton'u bir kurşunla başından vurup öldürmüşlerdi. Wellington için savaşın iki dayanak noktası vardı: Hougomont ve Haie-Sainte. Hougomont hâlâ dayanıyordu ama alevler içindeydi, Haie-Sainte ise zapt edilmişti. Burayı savunan Alman taburundan sadece kırk iki kişi yaşıyordu; biri hariç bütün subaylar ölmüş ya da esir alınmıştı. Bu ambarın içinde üç bin muharip birbirini katletmişti. İngiliz muhafızlarından bir çavuş, İngiltere'nin ilk boksörü, arkadaşları arasında yenilmez diye ün yapmış bir kişi, küçük bir Fransız trampetçisi tarafından orada öldürülmüştü. Baring tuttuğu mevziden atılmış, Alten kılıçlanmıştı. Birçok sancak kaybedilmişti. Kaydedilen sancakların arasında Alten Tümeni'nin sancağı ile Lunebourg Taburu'nun Deux-Ponts ailesinden bir prens tarafından ta-

şınan sancağı da vardı. Kurşuni üniformalı İskoçyalılar artık yoktular; Ponsonby'nin iri kıyım dragonları doğranmışlardı. Bu cesur süvariler, Bro mızraklı süvarileriyle Travers zırhlı süvarileri karşısında çökmüşlerdi: Bin iki yüz attan geriye altı yüz tane kalmıştı; üç yarbaydan ikisi yere serilmişti; Hamilton yaralıydı, Mater ölmüştü. Yedi mızrak darbesi alan Ponsonby düşmüştü. Gordon ölmüştü. March ölmüştü. İki tümen, beşinci ve altıncı tümenler, imha edilmişlerdi.

Hougomont'un bir parçası koparılmış, Haie-Sainte zapt edilmiş bulunduğuna göre, geriye belli başlı bir tek nokta kalıyordu: merkez. Bu esas nokta, henüz dayanmaktaydı; Wellington burayı takviye etti. Merbe-Braine'de bulunan Hill'i buraya çağırdı, Braine-l'Alleud'da bulunan Chassé'yi de getirtti.

İngiliz ordusunun biraz içerlek, çok yoğun ve çok tıkız olan merkezi, sağlam bir şekilde mevzilenmişti ve Mont-Saint-Jean yaylasını kaplıyordu; gerisinde köyün önünde de o zamanlar hayli dik olan bayır vardı. Sırtını, o devirde Nivelles'in beylik mallarından olan ve yolların kavşak noktasını teşkil eden o güçlü taş binaya dayamıştı. On altıncı yüzyıldan kalma bu taş yapı öyle sağlamdı ki, gülleler ona çarptığında hiçbir zarar vermeden sekip gidiyorlardı. İngilizler, yaylanın çevresinde bulunan çitleri şurasından burasından kesmişler, akdikenler içinde aralıklar açmışlar, iki dal arasına bir namlu ağzı yerleştirmişler, çalılıklarda mazgallar yapmışlardı. Topçular, fundalıklar altında pusudaydı. Tuzağı kabul eden savaş kurallarının hoş gördüğüne pek kuşku olmayan bu kurnazca iş öyle güzel yapılmıştı ki, İmparator tarafından sabah saat dokuzda düşman bataryalarını keşfe gönderilen Haxo, hiçbir şey görememiş ve dönüşünde Napolyon'a, Nivelles ve Genappe yollarını kesen iki barikat dışında engel bulunmadığını bildirmişti. Ekinlerin yüksek olduğu mevsimdi, yaylanın kenarındaki 95. Kempt Tugayı karabinalarla donatılmış olarak, uzun buğdayların arasına yatmıştı.

Böylece güvenceye alınmış ve desteklenmiş bulunan İngiliz-Hollanda ordusu, iyi bir durumdaydı.

Bu pozisyon için tehlike, Soignes Ormanı'ydı. Bu orman, o tarihlerde savaş meydanına bitişikti ve Groenendael ve Boitsfort gölle-

riyle kesişiyordu. Bir ordunun dağılmadan buradan geri çekilmesi mümkün değildi; birlikler burada hemen çözülüverirdi. Topçu, bataklıkta kaybolurdu. Meslekten birçok kişinin kanaatine göre, bazıları her ne kadar buna itiraz etseler de buradan geri çekilmek, ancak herkesin kendi başının çaresine bakmasıyla mümkün olabilirdi.

Wellington, sağ kanattan aldığı Chassé Tugayı ile sol kanattan aldığı Wincke Tugayı'nı ve ayrıca Clinton Tümeni'ni de merkeze ilave etti. Kendi İngilizlerine, Halkett alaylarına, Mitchell Tugayı'na, Maitland muhafızlarına destek ve yedek olarak Brunswick'in piyadelerini, Nassau'nun kontenjanını, Kielmansegge'nin Hanoverlilerini ve Ompteda'nın Almanlarını verdi. Böylece elinin altında yirmi altı tabur bulunuyordu. Charras'ın dediği gibi, sağ kanadın arkasına kıvrıldı. Bugün "Waterloo Müzesi" denilen yerde, kum torbalarıyla gizlenmiş muazzam bir topçu bataryası vardı. Wellington bundan başka, bir arazi kıvrımı içinde Somerset'in bin dört yüz atlı muhafız-dragonlarına sahipti. Haklı bir ünü olan İngiliz süvarilerinin ikinci yarısıydı bu. Ponsonby yok olduğuna göre, geriye Somerset kalıyordu.

Tamamlanabilseydi hemen hemen bir tabya yerini tutabilecek olan batarya, pek alçak bir bahçe duvarının gerisine yerleştirilmiş, kum torbaları ve geniş bir toprak yığınıyla alelacele örtülmüştü. İnşaat bitmemiş, şarampol yapmaya vakit kalmamıştı.

Wellington kaygılı ama duygularını belli etmez bir halde, atının üstünde bütün gün hiç yerinden kıpırdamadan durdu. Bugün hâlâ varlığını sürdüren Mont-Saint-Jean'daki eski değirmenin az ilerisinde ve bu arada bir İngiliz'in bir vandal heyecanıyla iki yüz franka satın alarak kesip götürdüğü bir karaağacın altındaydı. Wellington, burada soğuk ve kahramandı. Durmadan gülleler yağıyordu. Yaveri Gordon, yanı başında vurulup düşmüştü. Lord Hill, patlayan bir top mermisini göstererek, "Lordum, kendinizi öldürtecek olursanız talimatınız nedir, bize ne gibi emirler bırakacaksınız?" diye sordu. Wellington, "Benim gibi yapmanızı," cevabını verdi. Clinton'a veciz bir şey söyledi: "Son ferde kadar burada kalınacak." Gün açıkça kötüye gidiyordu. Wellington, Talavera'daki, Vittoria'daki, Salamanque'taki eski silah arkadaşlarına sesleniyor-

du: "*Boys*! Bırakıp kaçmayı kim düşünebilir? Koca İngiltere'yi aklınızdan çıkarmayın!"

Saat dörde doğru, İngiliz hatları geriye doğru sarsıldı. Bir anda, yaylanın tepesinde topçu ve avcılardan başka kimse görünmez oldu; gerisi kaybolmuştu. Fransız mermileriyle güllelerinin kovaladığı birlikler geriye, bugün hâlâ Mont-Saint-Jean çiftliğinin kullandığı patikanın kestiği yere doğru çekildiler. Bir geri çekilme hareketi oldu, İngiliz savaş cephesi gevşedi, Wellington geriledi. "Bozgun başlangıcı!" diye bağırdı Napolyon.

VII
NAPOLYON KEYİFLENİYOR

İmparator hasta olduğu ve bir ağrıdan ötürü at üstünde rahat duramadığı halde, hiç o günkü kadar keyifli olmamıştı. Anlamına nüfuz edilemeyen yüzü sabahtan beri gülüyordu. Bu derin, bu mermer maskeli ruh, 18 Haziran 1815 günü bir mutluluk ifadesi içindeydi. Austerlitz'de gamlı duran adam, Waterloo'da neşeliydi. En yüce kaderli insanlar bazen böyle tersliklere düşerler. Sevinçlerimiz karanlıktandır. Son gülümseyen Tanrı'dır.

Fulminatrix lejyonunun askerleri, *Ridet Cæsar, Pompeius flebit*[1] derlermiş. Pompeius bu defa ağlamayacaktı, ama Sezar'ın güldüğü de muhakkaktı. Savaşın arifesinde gece saat birde, fırtına ve yağmur altında, Bertrand'la birlikle at sırtında Rossome yakınlarındaki komünleri incelerken, Frischemont'dan Braine-l'Alleud'e kadar bütün ufku aydınlatan İngilizlerin kamp ateşlerinden ibaret uzun hattı memnuniyetle seyretmişti. Waterloo savaş meydanında, kendi tespit ettiği günde bulunmaya çağırdığı kaderin randevuya tam vaktinde geldiğini düşünmüştü. Atını durdurmuş, çakan şimşeklere bakarak ve gök gürültülerini dinleyerek bir süre öylece hareketsiz kalmıştı. Bu kaderci insanın karanlığa doğru şu esrarengiz sözü söylediği duyulmuştu: "Mutabıkız." Yanılıyordu Napolyon. Artık mutabık değildiler.

Bir dakika bile uyumamıştı; o gecenin her anı onun için ayrı bir neşe kaynağı olmuştu. İlerideki bütün karakol hattını dolaş-

1 (Lat.) Sezar gülüyor, Pompeius ağlayacak – ç.n.

mış, şurada burada durarak atlı devriyelerle konuşmuştu. Saat iki buçukta Hougomont koruluğu yakınında yürüyen bir kolun ayak seslerini duyar gibi olmuş, bir an için Wellington'un geri çekildiğini sanmıştı. Şöyle demişti: "Bunlar karargahı toparlamak için harekete geçen İngiliz artçıları. Ostende'den yeni gelen altı bin İngiliz'i esir alacağım." Coşkuyla konuşuyordu. 1 Mart çıkartmasında, büyük mareşale Juan Körfezi'nin heyecanlı köylüsünü göstererek, "Hele bak, Bertrand, işte daha şimdiden takviye geldi!" diye bağırdığı zamanki canlılığını yeniden bulmuştu. 17-18 Haziran gecesi, Wellington'la alay ediyordu: "Bu bacaksız İngiliz'in bir derse ihtiyacı var," diyordu Napolyon. Yağmur hızlanıyor, İmparator konuşurken gök gürlüyordu.

Sabah saat üç buçukta bir hülyası yok olmuş, keşfe gönderilen subaylar düşmanın hiçbir hareket yapmadığı haberini getirmişlerdi ona. Hiçbir şey kımıldamıyordu, bir tek ordugâh ateşi bile sönmemişti. İngiliz ordusu uyuyordu. Yeryüzünde derin bir sessizlik vardı; yalnız gökyüzünden gürültüler işitiliyordu. Saat dörtte ulaklar ona bir köylüyü getirmişlerdi. Bu köylü bir İngiliz süvari tugayına kılavuzluk etmişti; sol kanat ucundaki Ohain Köyü'nde mevzilenmeye giden Vivian Tugayı olması ihtimali vardı bunun. Saat beşte iki Belçikalı firari, birliklerini terk ettiklerini, İngiliz ordusunun savaşı beklediğini söyledi. "Daha iyi ya!" diye bağırmıştı Napolyon. "Onları geri püskürtmektense tepelemeyi tercih ederim."

Sabahleyin, Plancenoit yolunun köşesini teşkil eden sarp yamaçta attan inip ayaklarını çamurlu toprağa basmış, Rossome çiftliğinden bir mutfak masasıyla bir köylü sandalyesi getirtip oturmuştu. Halı yerine bir bağ saman dökmüşlerdi yere. Masanın üzerine savaş meydanının haritasını sererek Soult'a, "Güzel bir satranç tahtası!" demişti.

Geceki yağmurlar yüzünden erzak kafileleri, çökmüş yollarda ilerlemekte güçlük çektiklerinden sabahleyin gelememişlerdi; asker uyumamıştı, ıslaktı ve açtı; ama bu, Napolyon'un Ney'e neşeyle seslenmesine engel olmamıştı: "Şansımız yüzde doksan." Saat sekizde İmparator'un kahvaltısını getirmişlerdi. Kahvaltıya birçok generali davet etmişti. Kahvaltı sırasında Wellington'un önceki gün Brüksel'de, Richmond Düşesi'nin balosunda olduğunu anlat-

mışlardı. Başpiskopos çehreli sert bir savaş adamı olan Soult, "Asıl balo bugün," demişti. İmparator, "Wellington majestelerini bekleyecek kadar saflık göstermeyecektir," diyen Ney'le şakalaşmıştı. Onun huyuydu bu zaten. Takılmaktan hoşlandığını söylüyor Fleury de Chaboulon. Gourgaud da, "Karakterinin temeli neşeli bir mizaçtı," diyor. "Nükteli olmaktan çok garip şakaları pek boldu," diyor Benjamin Constant da. Bu dev neşesinin üstünde durmaya değer. Muhafız kıtası erlerine "homurtucular" adını veren odur; bunların kulaklarını, bıyıklarını çekerdi. "İmparator durmadan bize muziplikler yapıyor," sözü bu erlerden biri tarafından söylenmişti. 27 Şubat'ta Elbe Adası'ndan Fransa'ya yaptığı o esrarengiz yolculuk sırasında, denizin ortasında, Fransız yelkenli savaş gemisi *Zéphir*, içinde Napolyon'un saklı bulunduğu *Inconstant* yelkenli gemisine rastlayıp *Inconstant*'a Napolyon'dan haber sorduğu vakit, şapkasında daha o zamandan Elbe'de benimsediği, üzerine arılar serpiştirilmiş beyaz ve kırmızı kokart taşıyan İmparator gülerek ses borusunu almış cevabı kendisi vermişti: "İmparator sapasağlamdır." Böyle gülen bir kimse, olaylarla kaynaşmış demektir. Waterloo'daki kahvaltı sırasında Napolyon, buna benzer birçok kahkaha atmıştı. Kahvaltıdan sonra, bir çeyrek saat süreyle kafasını dinlemişti. Daha sonra iki general saman yığınının üzerine oturmuşlar, ellerinde kalem, dizlerinde kâğıt İmparator'un dikte ettirdiği savaş emrini yazmışlardı.

Saat dokuzda, kademe düzeninde tertiplenmiş ve beş kol halinde harekete geçirilmiş Fransız ordusu yayılmaya başlamıştı. Tümenler iki hat üzerinde, topçu kuvvetleri tugaylar arasında, başta mızıka, trampetler ve borazanlarla askeri merasim havaları çalarak kudretli, geniş, neşeli giderken ve ufukta bir miğfer, kılıç, süngü denizi çalkalanırken İmparator heyecana gelip iki defa, "Şahane! Şahane!" diye haykırmıştı.

Saat dokuzdan on buçuğa kadar bütün ordu –inanılmaz şey– mevzi almış ve İmparator'un deyişiyle söyleyelim, "altı V biçimi" meydana getirerek altı hat üzerinde tertiplenmişti. Savaş cephesinin kurulmasından az sonra, göğüs göğüse çarpışmalardan önce gelen fırtına başlangıçlarının derin sessizliği içinde, Erlon, Reille ve Lobau'nun üç kolordusundan kendi emriyle ayırtılmış olan ve

on ikilik üç bataryanın, harekâtı başlatmak üzere Nivelles ve Genappe yollarının kavuştuğu yerde bulunan Mont-Saint-Jean'ı vurmaya gittiklerini gördüğü zaman da İmparator, Haxo'nun omzuna vurup, "İşte yirmi dört tane güzel kız, general," demişti.

Mont-Saint-Jean alınır alınmaz köye siperler yapmakla vazifelendirdiği birinci kolordu istihkâm bölüğü önünden geçerken, sonuçtan emin, gülümseyerek erleri cesaretlendirmişti. Bütün bu huzur ve sükûn yalnız bir kere, azametli bir merhamet sözüyle kesilmişti. Sol tarafında bugün büyük bir mezar bulunan yerde, hayranlık uyandıracak bir cesaretle dövüşen kurşuni üniformalı İskoçyalıların, nefis atlarıyla yığılıp sıkıştıklarını görünce, "Çok yazık!" demişti.

Sonra ata binmiş, Rossome önlerine doğru gitmiş, Genappe'dan Brüksel'e uzanan yolun sağında kalan dar bir çimenlik sırtı, kendisine rasat yeri olarak seçmişti. Burası onun savaş süresince konakladığı ikinci yer olmuştur. Üçüncü konak yeri, akşam saat yedide Belle-Alliance'la Haie-Sainte arasında kaldığı yer ise tehlikeli bir yerdi; bugün hâlâ duran bu oldukça yüksek tümseğin arkasındaki ovanın meyilli bir düzlüğünde muhafız gücü toplanmıştı. Tümseğin çevresinde şosenin taşlarından seken gülleler, Napolyon'a kadar geliyordu. Brienne'de olduğu gibi, başının üstünde kurşunlar ve biskayen mermileri ıslık çalıyordu. Hemen hemen atının ayaklarının durduğu yerde delik deşik gülleler, eski kılıç demirleri, pasın kemirdiği şekilsiz mermi parçaları toplanmıştı. *Scabra rubigine.*[1] Birkaç yıl önce burada, toprak altından altmışlık bir mermi çıkardılar; hâlâ doluydu, fünyesi bombanın hizasından kırılmıştı. İşte bu son duraktadır ki İmparator, bir hafif süvarinin eyerine bağlı olarak giden, her mermi yağmurunda sırtını dönüp Napolyon'un arkasına saklanmaya çalışan kılavuza, korkak ve düşman köylü Lacoste'a, "Sersem, ayıptır bu yaptığın. Sırtından vurulup öleceksin," demişti. Bizzat bu satırların yazarı da, bu tümseğin toprağı kolayca ufalanabilen bayırında, kumları kazarak kırk altı yıllık pasla bozulmuş bir bomba boynunun kalıntılarını ve parmaklarının arasında ince mürver dalları gibi kırılıveren eski demir çubuklar bulmuştur.

1 (Lat.) Sert pas – ç.n.

Napolyon'la Wellington'un karşılaştıkları ovaların çeşitli meyildeki dalgalanmaları, herkes bilir ki, bugün artık 18 Haziran 1815'teki gibi değildir. Bu uğursuz savaş meydanından bir anıt yapmaya yarayacak şeyleri alıp götürerek onu gerçek kabartılarından yoksun bıraktılar. Onu yüceltmek bahanesiyle, tahrife uğrattılar. Wellington, iki yıl sonra Waterloo'yu tekrar gördüğünde, "Benim savaş meydanımı değiştirmişler!" diye haykırmıştı. Bugün üstünde aslan bulunan kocaman ehramın olduğu yerde bir tepe vardı; Nivelles yoluna doğru zahmetsiz bir yokuşla indiği halde, Genappe şosesi tarafında enikonu sarp bir yamaçtı. Bu yamacın yüksekliği, Genappe-Brüksel yolunu kapayan iki büyük kabrin meydana getirdiği iki tümseğe rağmen bugün dahi ölçülebilir. Bunlardan biri, soldaki İngiliz mezarı; öteki, sağdaki Alman mezarıdır. Fransız mezarı yoktur. Fransa için bütün bu ova, baştan başa bir anıt kabirdir. Yüz elli ayak yüksekliğinde ve yarım mil çevresindeki tepecik için kullanılan binlerce ve binlerce araba dolusu toprak sayesinde Mont-Saint-Jean yaylası, bugün artık tatlı bir meyille ulaşılabilir hale gelmiştir. Oysa savaş günü, özellikle Haie-Sainte tarafında, son derece sarp ve keskindi: O taraftaki yamaçlar o kadar meyilliydi ki, İngiliz topçuları vadinin dibinde bulunan ve çatışmanın ağırlık merkezini teşkil eden çiftliği altlarında görmüyorlardı bile. 18 Haziran 1815 günü yağmurlar bu sarp yamaçta bir de sel oyukları açmıştı; balçık, çıkışı büsbütün zorlaştırıyordu; yalnız tırmanmakla kalınmıyor, çamura bulanılıyordu. Yaylanın tepesi boyunca bir çeşit hendek uzanmaktaydı, uzaktan bakan bir kimsenin fark etmesine imkân olmayan bir hendekti bu.

Bu hendek neydi? Söyleyelim. Braine-l'Alleud bir Belçika köyüdür, Ohain de bir başka Belçika köyü. Her ikisi de arazinin dalgalanmaları içinde gizlenmiş halde olan bu köyler, aşağı yukarı bir buçuk fersah uzunluğunda bir yolla birbirlerine bağlanmışlardır. Bu yol, dalgalı bir ovayı keser ve çoğunlukla tepelere bir saban izi gibi girip gömülür. Bu yüzden birçok yerde bu yol bir sel yatağı halindedir. Bugün olduğu gibi 1815'te de bu yol, Mont-Saint-Jean yaylasının tepesini Genappe'a ve Nivelles'e giden iki şosenin arasından kesmekteydi; yalnız bugün ovayla aynı düzeyde olduğu halde, o zamanlar çukurdu. Şimdi iki yamacını anıt tepecik için al-

mışlar. Bu yol güzergâhının büyük bir kısmı da bir siper halindeydi ve hâlâ da öyledir. Yer yer on iki ayak derinliğe varan oyuk bir siper ki, gayet dik olan yamaçları, hele kışın, sağanakların etkisiyle orasından burasından çöküyordu. Bu yüzden kazalar olurdu. Braine-l'Alleud girişinde yol öyle dardı ki, mezarlığın yanı başına dikilmiş taştan bir haçın da bildirdiği gibi, bir yolcu burada bir araba tarafından çiğnenmişti. Haçtaki yazı ölünün adını, Mösyö Bernard Debrye, Brüksel'de tüccar olarak, kaza tarihini de Şubat 1637 olarak bildirmektedir.[1] Mont-Saint-Jean yaylasında yol o kadar derinleşiyordu ki, yine başka bir taştan haçın bildirdiğine göre, Mathieu Nicaise adında bir köylü 1783 yılında, bu yamaçta meydana gelen heyelan yüzünden ezilerek ölmüştü. Haçın tepesi toprak ekilip biçilirken kaybolmuştu, ama devrik kaidesini Haie-Sainte ile Mont-Saint-Jean Çiftliği arasındaki şosenin çimenlik bayırında bugün dahi görmek mümkündür.

Bir savaş günü Mont-Saint-Jean tepesini çevreleyen ve varlığına dair hiçbir işaret bulunmayan bu çukur yol, sarp bayırın doruğundaki bu hendek, toprakta gizlenmiş bu derin tekerlek izi görünmez haldeydi, yani dehşet vericiydi.

VIII
İMPARATOR, KILAVUZ LACOSTE'A BİR SORU SORUYOR

İşte böyle, Waterloo sabahı Napolyon memnundu. Hakkı da vardı, çünkü belirttiğimiz gibi, tasarladığı savaş planı gerçekten harikuladeydi.

Fakat savaş başlar başlamaz çeşitli olaylar birbirini kovaladı: Hougomont'un direnmesi, Haie-Sainte'in inatçılığı, Bauduin'in vu-

1 Mezar taşındaki kitabe şöyle:
ÇOK İYİ-ÇOK YÜCE TANRI ADIYLA
BRÜKSEL'DE TÜCCAR
BERNARD DEBRYE
BURADA KÖTÜ BİR TESADÜF
ESERİ OLARAK BİR
ARABA ALTINDA EZİLDİ
(okunmuyor) ŞUBAT 1637

rulup ölmesi, Foy'un savaş dışı kalması, Soye Tugayı'nın umulmadık bir duvarla karşılaşıp kırılması, ne patlayıcı maddesi ne de barut torbası bulunan Guilleminot'nun felaketli şaşkınlığı, bataryaların çamura saplanması, refakatsiz on beş parça topun Uxbridge tarafından çukur bir yola devrilmesi, İngiliz hatlarına düşen bombaların fazla etkili olmayıp yağmurda ıslanan toprağa gömülerek sadece çamur volkanları meydana getirmekle kalması ve böylece salkımların çamur fıskiyeleri haline gelmesi, Pire'nin Braine-l'Alleud üzerine gereksiz bir gösteriyle çıkışı ve sonuçta on beş taburluk bütün bu süvari kuvvetinin neredeyse tamamen yok olması, İngiliz sağ kanadının bu işten az tedirgin olmuş, sol kanadının da az hırpalanmış olarak çıkması, birinci kolordunun dört tümenini kademeli bir şekilde dizecek yerde bir araya yığan Ney'in garip düşüncesizliği, böylece yirmi yedi sıralık derinliklerin ve iki yüz askerlik cephelerin mermi parçalarına terk edilmesi, güllelerin bu kitleler içinde korkunç gedikler açması, hücum kollarının çözülmesi, çapraz atış bataryası kanatlarının birdenbire açıkta kalması, Bourgeois, Donzelot ve Durutte'ün zor duruma düşmeleri, Quiot'nun püskürtülmesi, Genappe-Brüksel yolunun dönemecini kesen İngiliz barikatının yukarıdan aşağı açtığı ateş altında Haie-Sainte Kapısı'nı baltayla zorladığı sırada politeknik okulu mezunu Herkül yapılı yarbay Vieux'nün yaralanması, piyadeyle süvari arasında kalan Marcognet Tümeni'nin buğday tarlaları içinde Best ve Pack tarafından tam hedef kurşunlanıp Ponsonby tarafından da kılıçtan geçirilmesi, yedi top bataryasının ateşleme deliklerinin tıkanarak iş görmez hale getirilmesi, Erlon Kontu'nun bütün gayretlerine rağmen Saxe-Weimar Prensi'nin Frischemont'u ve Smohain'i zapt edip elde tutması, 105. alay sancağı ile 45. alay sancağının düşman eline geçmesi, Wavre ve Plancenoit arasında yolları kolaçan eden üç yüz kişilik seyyar avcı kolunun takipçileri tarafından Prusyalı bir siyah süvarinin yakalanması ve bu süvarinin anlattığı kaygı verici şeyler, Grouchy'nin gecikmesi, Hougomont'daki meyve bahçesinde bir saatten kısa bir süre içinde bin beş yüz kişinin öldürülmesi, Haie-Sainte çevresinde daha da kısa bir sürede bin sekiz yüz kişinin yere serilmesi. Bütün bu fırtınalı olaylar Napolyon'un gözleri önünden savaş bulutları gibi gelip geçmiş, bakışlarını belki şöyle bir bulandırmış, fakat mut-

lak inancını, imparatorca çehresini asla karartmamıştı. Napolyon, savaşa gözünü kırpmadan bakmaya alışıktı; hiçbir zaman ayrıntıların acıklı toplamını tek tek rakamlarla çıkarmazdı, rakamlar onun için pek önemli değildi. Yeter ki istenen toplamı –zaferi– versinler; başlangıçlar kaybedilebilirdi, bu onu hiç kaygılandırmazdı, sonucun avucunun içinde olduğuna inanırdı; kendisini meselenin dışında sayarak beklemesini bilir, kadere eşitiymiş gibi davranırdı. Talihin yüzüne, "Sende o cesaret ne gezer," der gibiydi.

Yarı yarıya ışık ve gölge olan Napolyon, iyilikte himaye, kötülükte müsamaha gördüğünü düşünürdü. Olaylar kendisiyle bir ortaklık, tabir caizse bir suç ortaklığı içindeydiler ya da o böyle olduğuna inanırdı: antikçağın yara almazlık inancına eşit bir şey.

Halbuki insanın arkasında Bérésina, Leipsick ve Fontainebleau olunca, Waterloo'da kuşkulu ve temkinli olacağı sanılır. Gökyüzünün derinliklerinde esrarlı bir kaş çatılması açıkça görülmeye başlamıştır.

Wellington gerilediği an, Napolyon ürperdi. Mont-Saint-Jean yaylasının boşaldığını ve İngiliz ordusunun gözden kaybolduğunu gördü birden. İngiliz ordusu yeniden toplanıyordu, ama çekiliyordu da. İmparator, üzengileri üzerinde yarı doğruldu. Gözlerinde zafer şimşeği çaktı.

Wellington'un Soignes Ormanı'na sıkıştırılıp mahvedilmesi, İngiltere'nin Fransa tarafından kesin olarak yere serilmesi demekti; Crécy, Poitiers, Malplaquet ve Ramillies'nin intikamıydı bu. Marengo kahramanı, Azincourt'un üzerine bir çizgi çekiyordu.

O zaman İmparator, savaşın bu müthiş cilvesi üzerine düşünerek dürbününü son bir defa daha savaş meydanının her bir noktası üzerinde dolaştırdı. Muhafız gücü onun gerisinde, silahını ayağına dayamış, aşağıdan onu âdeta dinî bir huşûyla seyrediyordu. İmparator düşünüyordu; vadi yamaçlarını gözden geçiriyor, eğimleri inceliyor, ağaç kümesini, çavdar tarlasını, patikayı inceliyor; sanki her çalılığı teker teker sayıyordu. Biraz uzunca bir süre iki şose üzerindeki İngiliz barikatlarına baktı. Kesilmiş ağaçlardan iki geniş yığındı bunlar. Haie-Sainte üzerinden geçen Genappe şosesindeki barikat iki topla donatılmıştı. Bütün İngiliz topçu kuvveti içinde, savaş meydanını derinlemesine görebilen toplar yalnız

bunlardı. Nivelles şosesi üzerindeki öbür barikatta ise Hollandalıların Chassé Tugayı'na ait süngüler parıldamaktaydı. İmparator bu barikatın yanında, Braine-l'Alleud'e giden ara yolun köşesinde, beyaza boyalı eski küçük Saint-Nicolas Kilisesi'ni fark etti. Eğilerek alçak sesle kılavuz Lacoste'la konuştu. Kılavuz başıyla olumsuz, muhtemelen kalleşçe bir işaret yaptı.

İmparator doğruldu, toparlandı. Wellington geri çekilmişti.

Bu geri çekilişi ezerek tamamlamaktan başka yapacak bir iş kalmamıştı.

Napolyon birden arkaya dönerek, savaşın kazanılmış olduğunu bildirmek üzere Paris'e dolu dizgin bir haberci gönderdi.

Napolyon gök gürültüleri saçan dehalardan biriydi. Yıldırımını indireceği yeri bulmuştu.

Milhaud'nun zırhlı süvarilerine, Mont-Saint-Jean yaylasını ele geçirmeleri emrini verdi.

IX
BEKLENMEDİK DURUM

Üç bin beş yüz kişiydiler. Çeyrek fersahlık bir cephe meydana getiriyorlardı. Gayet iri beygirlere binmiş dev gibi adamlardı. Yirmi altı taburdular. Arkalarında onları desteklemek üzere Lefebvre-Desnouettes'in tümeni, yüz altı seçme jandarma, muhafız gücü avcıları –bin yüz doksan yedi kişi– ile yine muhafız gücü mızraklı süvarileri –sekiz yüz seksen mızrak– bulunuyordu. Sorguçsuz miğfer, dövme demirden zırh, kuburluklar içinde eyer tabancaları ve tek yanı keskin uzun kılıçlar taşıyorlardı. Sabahleyin saat dokuzda borular öter, bütün mızıkalar, "İmparatorluğun selameti uğruna" marşını çalarken geniş kol halinde, bataryalarından biri bir yanlarında, öbürü arkalarında olmak üzere gelip Genappe şosesiyle Frischemont arasında iki saf halinde yayılarak o güçlü ikinci savaş hattındaki mevzilerini aldıklarında, bütün ordu onları hayranlıkla seyretmişti. Napolyon tarafından büyük bir ustalıkla tertiplenen bu ikinci savaş hattının sol ucunda Kellermann'ın, sağ ucunda da Milhaud'nun zırhlı süvarileri bulunuyordu, yani bu hattın âdeta iki tane demirden kanadı vardı.

Yaver Bernard, onlara İmparator'un emrini iletti. Ney kılıcını çekip başa geçti. Muazzam taburlar şöyle bir sarsıldılar.

O zaman harikulade bir manzara oluştu.

Bütün bu süvari birliği kılıçlar havada, sancaklar, borazanlar rüzgârda, her tümen bir kol teşkil edecek şekilde düzenlenmiş olarak, aynı hareketle, tek bir insanmış gibi, bir gedik açan bronzdan bir koçbaşı dakikliği içinde Belle-Alliance tepesinden aşağı indi, şimdiye kadar bunca insanın düşmüş olduğu korkunç derinliğe daldı, dumanlar arasında kayboldu, sonra bu gölgeden çıkıp vadinin öbür tarafında yeniden göründü; hep tıkız ve sıkıydı; tepesinde patlayan bir şarapnel bulutu arasından açık eşkin gidişle, Mont-Saint-Jean yaylasının çamurlu korkunç yamacını çıkmaya başladı. Süvariler vakur, tehditkâr, sarsılmaz bir şekilde yukarıya doğru yükseliyorlardı. Tüfek ve top yaylımları ara verdikçe bu dev adımlarının sesi duyuluyordu. İki tümen olduklarından iki koldular: sağdaki Wathier Tümeni, soldaki Delord Tümeni'ydi. Uzaktan bakıldığında, çelikten iki muazzam karayılan, yaylanın tepesine doğru uzanıyor gibi görünüyordu. Bu, savaşta tecelli eden bir mucizeydi.

Büyük Moskova tabyasının ağır süvari tarafından zaptından beri böyle bir şey görülmemişti. Bu sefer Murat yoktu, ama Ney vardı. Sanki bu kitle bir canavar kesilmişti ve tek bir ruhu vardı. Her tabur dalgalanıyor, tıpkı bir ahtapot halkası gibi şişiyordu. Orasından burasından yırtılmış geniş bir duman arasından görünüyorlardı: miğferler, haykırışlar, kılıçlar; birbirine karışmış top ve mızıka sesleri arasında at sağrılarının telaşlı sıçrayışları; disiplinli ve korkunç bir hengâme ve bunun üstünde de, ejder sırtındaki pullar gibi zırhlar.

Başka bir çağa ait gibidir bu anlatılanlar. Böyle bir şeye benzer bir görüntüyü ancak eski Orpheus destanlarında bulmak mümkündür; yarı at yarı insanlardan, antikçağın Kentaurlarından; bu insan yüzlü, beygir gövdeli, dörtnala Olimpos Dağı'nı aşan, korkunç, yara almaz ve ulvi titanlardan; ilah ve hayvanlardan söz eden Orpheus destanlarında...

Garip bir sayı rastlantısı olarak bu yirmi altı süvari taburunu, yirmi altı piyade taburu karşılamaya hazırlanmaktaydı. Yaylanın

tepesinin gerisinde, kamufle edilmiş bataryanın gölgesinde, İngiliz piyadesi bekliyordu. On üç kare[1] halinde düzenlenmişti, her karede iki tabur vardı. İki hat teşkil ediyorlardı; birinci hatta yedi, ikincisinde altı kare bulunuyordu; dipçik omuzda, nişan almış vaziyette, sakin, sessiz, hareketsizdi. Ne o zırhlı süvarileri ne de zırhlı süvariler onu görüyorlardı. İngiliz piyadesi, bu insan dalgasının yükseliş sesini dinliyordu. Üç bin atın gittikçe büyüyen gürültüsünü, nalların açık eşkinde sırayla ve simetrik bir şekilde yere vuruşunu, zırhların hışırtısını, kılıçların şakırtısını ve bir de vahşi, büyük bir soluk gibi bir şeyi duyuyordu. Korkunç bir sessizlik oldu; sonra birdenbire kılıç sallayan, havaya kalkmış uzun bir sıra kol belirdi tepenin üstünde ve miğferler, borazanlar, sancaklar ve de haykıran üç bin kırçıl bıyıklı kafa: "Yaşasın İmparator!" Bütün bu süvari kitlesi yaylaya boşaldı. Bir yer sarsıntısı gibiydi.

Ancak birdenbire, İngilizlerin solunda, bizim sağımızda, zırhlı süvariler kolunun başı müthiş bir gürültüyle şaha kalktı. Tepenin en yüksek noktasına geldiklerinde, kendilerini dolu dizgin öfkelerine ve taburlarla topların üzerine doğru bir imha yarışına kaptırmış olan zırhlı süvariler, o an kendileriyle İngilizler arasında bir hendek, bir çukur bulunduğunu fark etmişlerdi. Ohain çukur yoluydu bu.

Pek müthiş bir andı bu. Çukur yol oracıkta, atların ayakları dibinde dimdik, iki yamacı arasında iki kulaç derinliğiyle gepgeniş açılmış duruyordu. İkinci sıra birinciyi itti, üçüncü sıra ikinciyi; atlar havaya doğru dikiliyor, kendilerini geriye atıyor, sağrılarının üzerine düşüyor, süvarileri ezerek, altüst ederek dört ayakları havada kayıyorlardı. Gerilemek imkânsızdı, bütün süvari kolu hızla fırlatılmış bir cisim, bir mermi kesilmişti. İngilizleri ezmek için alınan hız Fransızları ezdi; acımasız çukur ancak dolduktan sonra teslim olunabilirdi. Süvariler ve atlar karmakarışık, birbirlerini eze eze yuvarlandılar ve bu uçurumun içinde yekpare bir et yığını meydana getirdiler. Hendek canlı insanla dolunca, geri kalanlar üstünden yürüyüp geçtiler. Dubois Tugayı'nın hemen hemen üçte biri bu uçuruma yuvarlandı.

Savaşın kaybedilmesinin başlangıcıydı bu. Oralarda dolaşan

1 Eski savaşlarda askerlerin bir tür düzenleniş biçimi. Karelerin dört yanı düşmana dönük olurdu – ç.n.

şüphesiz abartılı bir söylentiye göre, Ohain çukur yoluna iki bin atla bin beş yüz insan gömülmüştür. Savaşın ertesi günü bu çukura atılan bütün öbür cesetlerin de bu rakama dahil olması pek muhtemeldir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, böylesine bir felakete uğrayan bu Dubois Tugayı, daha bir saat önce başka bir hücumda Lunebourg Taburu'nun sancağını ele geçirmişti.

Napolyon, Milhaud'nun zırhlı süvarilerine hücum emri vermeden önce araziyi inceden inceye gözden geçirmiş, fakat yaylanın yüzünde bir kıvrım bile yapmayan bu çukur yolu görememişti. Buna rağmen Nivelles şosesi üzerinde bu yolun köşesini gösteren küçük beyaz kilise onu uyarmış ve ihtiyatlı olmaya çağırmış olacak ki, Napolyon kılavuz Lacoste'a belki de burada bulunması muhtemel bir engele dair bir soru sormuştu. Kılavuz "hayır" diye yanıtlamıştı. İşte, Napolyon'un felaketinin, aşağı yukarı bir köylünün baş işaretinden doğduğu söylenebilir.

Başka bazı uğursuzluklar da ortaya çıkacaktır. Napolyon'un bu savaşı kazanması mümkün müydü? Biz bu soruyu "değildi" diye yanıtlıyoruz. Niçin? Wellington yüzünden mi? Blücher yüzünden mi? Hayır, Tanrı yüzünden.

Bonapart Waterloo'da galip gelsin... 19. yüzyılın yasasında artık böyle bir şey yazmıyordu. İçinde Napolyon'a yer olmayan başka bir olaylar silsilesi hazırlanmaktaydı. Olayların kötü niyetliliği uzun zamandan beri kendisini belli etmekteydi.

Bu büyük adamın düşme zamanı artık gelmişti.

Bu adamın insanlığın kaderindeki aşırı ağırlığı dengeyi bozuyordu. Bu kişi, tek başına, cihan topluluğundan daha fazlaydı. Bütün insanlığın böyle tek bir başa aşırı hücum etmesi, dünyanın bir adamın beyninde gösterilmesi, uygarlık için öldürücü olurdu. Hiç şaşmayan yüce adaletin karar verme saati gelip çatmıştı. Manevi düzende olduğu gibi, maddi düzende de muntazam çekim güçlerinin tabi olduğu ilkeler ve unsurlar muhtemelen şikayetçiydiler. Dumanı tüten kanlar, dolup taşan mezarlıklar, gözyaşı döken analar, bütün bunlar korkunç birer ithamnamedirler. Yeryüzü aşırı bir yükün altında acı çektiği zaman, karanlıktan esrarengiz iniltiler yükselir ve uçurum bunları duyar.

Napolyon, sonsuzluğun katında suçlu ilan edilmişti ve düşmesi kararlaştırılmıştı. Tanrı'yı rahatsız ediyordu.

Waterloo bir savaş değildir, dünyanın yüzünün değişmesidir.

X
MONT-SAINT-JEAN YAYLASI

Çukur yolla birlikte batarya da maskesini atmıştı. Altmış top ve on üç tabur, zırhlı süvarileri yakın mesafeden kahredici bir ateşe tuttular. Yiğit general Delord, İngiliz bataryasını askerce selamladı.

Bütün seyyar İngiliz topçuları, dört nala gelip taburların içinde yer almıştı. Zırhlı süvariler bir an bile duraklamadılar. Çukur yolda uğradıkları felaket onları kırmıştı ama cesaretlerini yok etmemişti. Sayıları azaldıkça cesaretleri artan insanlardandılar.

Felaketten yalnız Wathier kolu zarar görmüştü. Ney'in, sanki tuzağı sezmiş gibi sola kaydırdığı Delord kolu eksiksiz olarak gelmişti.

Zırhlı süvariler İngiliz taburlarına hışımla saldırdılar. Atların karnı yere sürtünürcesine dolu dizgin, kılıç dişlerde, tabanca elde bir hücumdu bu.

Savaşlarda öyle anlar vardır ki, ruh insanı sertleştirir, askeri heykel yapar; o anlarda et büsbütün granit kesilir. Çılgınca saldırıya uğrayan İngiliz taburları yerlerinden kıpırdamadılar.

O zaman korkunç bir durum meydana geldi.

İngiliz taburları bütün cephelerinden birden hücuma uğradılar. Çevrelerini çılgınca bir girdap sardı. Bu soğukkanlı piyade hiç oralı olmadı. Birinci sıra dizini yere dayamış halde zırhlı süvarileri süngülerle karşılıyor, ikinci sıra onları kurşunluyordu; ikinci sıranın gerisinde topçular toplarını dolduruyor, taburun cephesi açılarak bir salkım patlamasına yol verdikten sonra yeniden kapanıyordu. Zırhlı süvariler buna ezerek karşılık veriyorlardı. İri atları şahlanıyor, sıraları aşıyor, süngülerin üzerinden atlıyor ve bu canlı dört duvarın ortasına dev gibi düşüyorlardı. Gülleler süvarilerin içinde delikler oyuyor, süvariler de taburlarda gedikler açıyorlardı. Dizi dizi insanlar atların altında çiğnenerek yok oluyorlardı. Bu insan başlı, at vücutlu mahlukların karınlarına süngüler saplanıyor-

du. Bu yüzden belki başka hiçbir yerde görülmemiş çirkinlikte yaralar açılıyordu. Bu hırsla kendinden geçmiş süvarilerin kemirdiği taburlar hiç sarsılmadan daralmaktaydılar. Tükenmez salkımlarıyla hücum edenlerin ortasında toplarını patlatıp duruyorlardı. Çarpışmanın görünüşü dehşet vericiydi. Taburlar artık tabur olmaktan çıkmış volkan ağzı kesilmişlerdi. Zırhlı süvariler de artık süvarilikten çıkmış fırtına olmuşlardı. Her tabur, bir bulutun hücumuna uğramış bir volkandı; lav, yıldırıma karşı savaşmaktaydı.

Hepsinden çok hücuma açık durumda olan sağ uçtaki tabur boşlukta kaldığından, daha ilk anda hemen tümüyle yok edildi. 75. İskoç alayından tertiplenmişti. Taburun gaydacısı ortada, çevresinde insanlar birbirlerini öldürürken, bir davulun üstüne oturmuş, koltuğunda gaydası ormanların, göllerin hayaliyle dolu hüzünlü bakışlarını yere indirmiş dağ havaları çalıyordu. Yunanlılar nasıl Argos'u düşünerek ölürlerse, bu İskoçlar da Ben Lothian'ı düşünerek ölüyorlardı. Bir zırhlı süvarinin kılıcı gaydayı da, onu taşıyan kolu da kesip şarkıcıyı öldürerek şarkıyı susturdu.

Sayıları nispeten az olan, çukur yol felaketiyle kırılmış zırhlı süvariler, burada hemen hemen bütün İngiliz ordusuna karşı dövüşüyorlardı, ama her biri on kişiye bedel olduğundan sayıları artmaktaydı. Bu arada birkaç Hanover Taburu dayanamayıp geri çekildi. Wellington bunu gördü, kendi süvarilerini hatırladı. Napolyon da o an kendi piyadelerini hatırlasaydı, savaşı kazanırdı. Bu unutma, felakete yol açan hatası oldu onun.

Hücumdaki zırhlı süvariler birdenbire hücuma uğradıklarını gördüler. İngiliz süvarileri sırtlarına binmişti. Önlerinde taburlar, arkalarında Somerset. Somerset demek bin dört yüz muhafız dragon süvarisi demekti. Somerset'in sağında Alman hafif süvarileriyle Dornberg, solunda da Belçika karabinalı askerleriyle Trip vardı. Yandan, baştan, önden, arkadan; piyadesiyle, süvarisiyle hücuma uğrayan zırhlı süvariler dört bir yana birden karşı koymak zorunda kaldılar. Ama vız geliyordu bu onlara. Bir girdap olmuşlardı. Kahramanlık, sözle anlatılamaz bir hal aldı.

Bundan başka, durmadan gürleyen batarya da arkalarındaydı. Yoksa bu adamların arkadan yaralanmaları başka türlü olamazdı. Bu süvarilere ait bir zırh, sol kürek kemiği hizası bir biskayen

mermisiyle delinmiş olarak Waterloo Müzesi koleksiyonları arasındadır.

Böyle Fransızlara karşı, böyle İngilizlerin bulunması gerekirdi.

Bu artık bir dövüş değil, bir karanlık, bir çılgınlık, baş döndürücü bir ruh ve cesaret coşkunluğu, bir kılıç şimşek kasırgasıydı. Bin dört yüz muhafız dragon, bir anda sekiz yüz kişi kalıverdi; kumandanları yarbay Fuller vurulup öldü.

Lefebvre-Desnouettes'in mızrakları ve avcılarıyla Ney yetişip geldi. Mont-Saint-Jean yaylası alındı, tekrar alındı, bir daha alındı. Zırhlılar, süvarileri bırakıp piyadelere dönüyorlardı ya da daha doğru bir deyişle, bütün bu muazzam kalabalık birbirine sarılmış, bırakmadan dövüşüp duruyordu. Taburlar hâlâ dayanmaktaydı.

On iki hücum oldu. Ney'in altında dört at öldü. Zırhlı süvarilerin yarısı yaylada kaldı. Bu mücadele iki saat sürdü.

İngiliz ordusu derinden sarsıldı. İlk darbeyi indirirken çukur yol felaketiyle kuvvetten düşmüş olmasalardı, zırhlı süvariler hiç şüphe yok merkezi alt edip zaferi tayin edeceklerdi. Bu olağanüstü süvari, Talavera'yı, Badajoz'u görmüş olan Clinton'u şaşkınlıktan dondurmuştu. Dörtte üç yenik halde olan Wellington, hayranlığını kahramanca dile getiriyor, yavaşça, "Sublime!"[1] diyordu.

Zırhlı süvariler on üç taburdan yedisini yok etti, altmış topu ya zapt etti ya da kullanılmaz hale getirdi, İngiliz alaylarından altı sancak aldılar. Üç zırhlı süvari ile muhafız gücünden üç avcı, bu sancakları Belle-Alliance Çiftliği önünde götürüp İmparator'a teslim etti.

Wellington'un durumu kötüleşmişti. Bu garip savaş, gözü dönmüş iki yaralı arasındaki bir düello gibiydi: İki taraf da durmadan dövüşüp hasmına karşı koyarken, olanca kanlarını kaybediyorlardı. İlk düşen hangisi olacaktı acaba?

Yayladaki mücadele devam ediyordu.

Zırhlı süvariler nereye kadar ilerlediler? Bunu kimse söyleyemez. Yalnız şurası muhakkak ki, savaşın ertesi günü Nivelles, Genappe, La Hulpe ve Brüksel dörtyolunun tam buluşup kesiştikleri noktada, Mont-Saint-Jean'da arabaların tartıldığı baskülün ahşap örtüsü altında, bir zırhlı süvariyle atı ölü olarak bulundu. Bu süvari İngiliz hatlarını yarmıştı. Bu cesedi kaldıranlardan biri bu-

1 (İng.) Harikulade! – ç.n.

gün hâlâ Mont-Saint-Jean'da yaşıyor. Adı Dehaze. O tarihte on sekiz yaşındaymış.

Wellington, belinin gittikçe büküldüğünü hissediyordu. Kriz yakındı.

Zırhlı süvariler başarıya ulaşamamışlardı, çünkü merkez çökmemişti. Herkes yaylaya sahip olduğuna göre, kimse ona sahip değil demekti, kaldı ki büyük bir kısmı İngilizlerin elinde bulunuyordu. Köyle ovanın en yüksek yeri Wellington'undu; Ney'in elinde sadece tepeyle yamaç vardı. Her iki taraf da bu uğursuz toprağa kök saldığını sanıyordu.

Fakat İngilizlerin düştükleri zayıf durum, çaresiz gibi görünüyordu. Bu ordunun kan kaybı korkunçtu. Sol kanatta Kempt, takviye isteyip duruyordu. "Takviye yok," diye karşılık veriyordu Wellington, "Kendini öldürtsün!" Aşağı yukarı aynı dakikada, her iki ordunun da dayanıksızlaştığını gösteren garip bir paralellik olarak, Ney de Napolyon'dan piyade istiyor ve Napolyon şöyle bağırıyordu: "Piyadeymiş! Nereden bulacakmışım? Yaratayım mı?"

Yine de, ikisi arasında en hasta olan İngiliz ordusuydu. Bu demir zırhlı, çelik göğüslü büyük süvari taburlarının şiddetli itişleri piyadeyi ezmişti. Bir sancağın çevresinde toplanan birkaç kişi bir alayın yerini belirliyor, filan ya da falan tabura artık sadece bir yüzbaşı, hatta bir teğmen kumanda ediyordu. Haie-Sainte'te zaten iyice hırpalanmış olan Alten Tümeni, hemen hemen mahvolmuştu. Van Kluze Tugayı'nın yiğit Belçikalıları, Nivelles yolu boyunca çavdarların içine serilmişlerdi. 1811'de bizim saflarımıza katılıp Wellington'a karşı çarpışan, 1815'te ise İngilizlerle birleşip Napolyon'a karşı savaşan Hollandalı humbaracılardan hemen hiçbir şey kalmamıştı. Subay kaybı çok fazlaydı. Ertesi sabah bacağını gömdürecek olan Lord Uxbridge'in dizi parçalanmıştı. Zırhlı süvarilerin bu çarpışmasında Fransızların tarafından Delord, Lhéritier, Colbert, Dnop, Travers ve Blancard saf dışı olmuşlardı ama, İngilizlerin tarafından da Alten ve Barne yaralanmış, Delancey, Van Merlen ve Ompteda ölmüş, Wellington'un bütün kurmay heyeti kırılmıştı ve bu kanlı dengede en kötü pay İngiltere'nin hissesine düşmüştü. Piyade muhafız gücünün ikinci alayı beş yarbay, dört yüzbaşı ve üç sancak, 30. piyade alayının birinci taburu yirmi dört subay ve yüz dokuz er

kaybetmişlerdi. 79. dağlılar alayından yirmi dört subay yaralanmış, on sekiz subayla dört yüz elli er ölmüştü. Cumberland'in Hanoverli hafif süvarileri, bütün bir alay, başlarında Albay Hacke –ki daha sonra yargılanıp rütbesi indirilecektir– olduğu halde, göğüs göğüse çarpışmaları görünce gemi kırıp Soignes Ormanı'na dalmış, etrafa bozgun saçarak da Brüksel'e kadar kaçmışlardı. Araba katarları, mühimmat ve istihkâm arabaları, ağırlıklar, yaralı dolu furgonlar Fransızların ilerlediklerini, ormana yaklaştıklarını görünce ormanın içlerine doğru seyirtiyorlardı. Fransız süvarileri tarafından kılıçtan geçirilen Hollandalılardan "İmdat!" haykırışları yükseliyordu. Hâlâ yaşayan tanıkların ifadelerine göre, Vert-Coucou'dan Groenendael'e kadar, Brüksel yönünde aşağı yukarı iki fersah boyunca kaçaklar kalabalığından meydana gelen bir tıkanıklık vardı. Bu panik o dereceyi buldu ki, Malines'de Condé Prensi'ne ve Gand'da 18. Louis'ye kadar ulaştı. Mont-Saint-Jean çiftliğine yerleştirilen seyyar hastanenin arka tarafında kademelenmiş zayıf bir yedek kuvvetle, sol kanadı yandan koruyan Vivian ve Vandeleur tugayları dışında Wellington'un süvarisi kalmamıştı. Birçok batarya sökülmüş, yerlerde yatıyordu. Bu olayları Siborne açıkça anlatır; Pringle ise, felaketi büsbütün büyüterek, İngiliz-Hollanda ordusunun otuz dört bin kişiye düştüğünü söylemeye kadar işi vardırır. Demir-Dük sakin duruyordu ama dudaklarının rengi uçmuştu. İngiliz Kurmay heyeti içinde savaşta hazır bulunan Avusturya komiseri Vincent'la İspanya komiseri Alava, dükün işinin bittiği inancındaydılar. Saat beşte Wellington saatini çıkardı ve onun şu kasvetli sözü mırıldandığını duydular: "Ya Blücher ya da gece."

Tam bu sıralarda, Frischemont yönündeki tepelerin üzerinde, uzaklarda süngülerden bir çizgi parıldadı.

Bu dev dramın beklenmedik sonucu işte buradadır.

XI
KILAVUZUN KÖTÜSÜ NAPOLYON'A, İYİSİ BULOW'A

Napolyon'un içler acısı hatasını biliyoruz: Grouchy umulurken, Blücher'in çıkagelmesi; hayat yerine ölüm.

Kaderin böyle dönüm noktaları vardır; dünya tahtına oturmak beklenirken, ufukta Sainte-Hélène görülür. Blücher'in yardımcısı Bülow'a kılavuzluk eden küçük çoban, ona ormandan, Plancenoit'nın aşağısından çıkmayı salık verecek yerde Frischemont'un üstünden çıkmayı salık verseydi, on dokuzuncu yüzyılın çehresi belki bambaşka olurdu. Napolyon, Waterloo Savaşı'nı kazanırdı. Plancenoit'nın aşağısındaki yoldan başka hangi yolu takip ederse etsin, Prusya ordusu topçuları için aşılmaz bir çukura varacaktı ve Bülow vaktinde yetişemeyecekti.

Oysa Prusyalı general Muffling'in de söylediği gibi, Blücher bir saat gecikseydi, Wellington'u ayakta bulamayacaktı; savaş kaybedilmişti.

Görüldüğü gibi, Bülow tam vaktinde yetişmişti. Zaten oldukça geç kalmıştı. Dion-le-Mont'da konaklamış, gün doğarken yola çıkmıştı. Fakat yollar geçilecek gibi değildi ve tümenleri çamura saplanmıştı. Toplar, dingil başlığına kadar çamura gömülüyorlardı. Üstelik Dyle Nehri'ni daracık Wavre Köprüsü'nden geçmek gerekmişti. Köprüye giden yol, Fransızlar tarafından ateşe verilmişti. Erzak ve mühimmat arabaları iki sıra yanan evlerin arasından geçemeyeceğinden, yangının sönmesini beklemeleri gerekmişti. Öğle vakti olduğu halde, Bülow'un öncüleri henüz Chapelle-Saint-Lambert'e ulaşamamışlardı.

Harekât iki saat önce başlasaydı, saat dörtte bitmiş olacak ve Blücher, Napolyon tarafından kazanılmış bir savaşın üzerine gelecekti. Bunlar, kavramamıza imkân olmayan bir sonsuzluğun çapıyla orantılı muazzam rastlantılardır.

Daha öğle üzeriyken İmparator ilk olarak uzun dürbünüyle, ufkun ucunda dikkatini çeken bir şeyler görmüştü. "Şurada askeri birliklere benzer bir bulut görüyorum," demişti. Sonra, Dalmaçya Dükü'ne sormuştu: "Soult, Chapelle-Saint-Lambert tarafında ne görüyorsunuz?" Mareşal dürbününü o tarafa çevirerek cevap vermişti: "Dört beş bin kişi, efendimiz. Herhalde Grouchy'dir." Ama görüntü pus içinde, hareketsiz duruyordu. Kurmay heyetinin bütün dürbünleri, İmparator'un işaret ettiği "bulut"u incelemişti. Bazıları, "Bunlar mola veren asker kollarıdır," demişti. Çoğu, "Bunlar ağaçtır," diye buyurmuştu. Gerçek şu ki, bulut yerinden kımıl-

damıyordu. İmparator, Domon'un hafif süvari tümenini, bu karanlık noktayı keşfe yollamıştı.

Gerçekten de Bülow hiç kımıldamamıştı. Öncüleri çok zayıftı, bir şey yapamazdı. Ordunun esas kısmını beklemesi gerekiyordu ve savaş hattına girmeden önce toplanmak emrini almıştı. Fakat saat beşte, Blücher Wellington'un tehlikeli halini görünce, Bülow'a hücum emrini verdi ve şu dikkate değer sözü söyledi: "İngiliz ordusuna hava aldırmak gerek."

Az sonra Losthin, Hiller, Hacke ve Ryssel tümenleri Lobau'nun kolordusu önünde yayılıyor; Prusya Prensi Wilhelm'in süvarileri Paris ormanından dışarı akıyorlardı. Plancenoit alevler içindeydi ve Prusya gülleleri, Napolyon'un gerisinde yedekte duran muhafız gücü saflarına kadar yağmaya başlıyordu.

XII
MUHAFIZ GÜCÜ

Gerisi malum: üçüncü bir ordunun daha meydana atılması, savaşın şirazesinden çıkması, alev saçan seksen altı ağzın birden gürlemeye başlaması, 1. Pirch'in Bülow'la birlikte çıkagelmesi, Blücher'in bizzat kumanda ettiği Zieten süvarileri, Fransızların püskürtülmesi, Marcognet'nin Ohain yaylasından süpürülmesi, Durutte'ün Papelotte'tan atılması, Donzelet ve Quiot'nun geri çekilip Lobau'nun yan ateşine yakalanması, inen geceyle beraber çözülen birliklerimizin üzerine yeni bir savaşın çullanması, bütün İngiliz savaş hattının taarruza geçip ileri hamle etmesi, Fransız ordusunda açılan muazzam gedik, birbirini destekleyen İngiliz salkım ateşiyle Prusya salkım ateşi, kıyım, ön cephede felaket, cenahta felaket, bu korkunç çöküş altında muhafız gücünün savaş hattına girmesi.

Muhafız gücü ölüme gittiğini anladığından, "Yaşasın İmparator!" diye bağırıyordu. Tarihte, sevgi ve hayranlık çığlığı halinde kopan bu can çekişme kadar duygulandırıcı bir şey daha yoktur.

Gökyüzü bütün gün kapalıydı. Tam o sırada, saat akşamın sekiziyken birden ufuktaki bulutlar aralandılar ve batmakta olan güneşin azametli büyük kızıllığına, Nivelles yolunun karaağaçları ara-

sından yol verdiler. Halbuki Austerlitz'de güneşin doğuşu görülmüştü.

Muhafız gücünün her taburunu, bu savaş sonu için bir general kumanda ediyordu. Friant, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan oradaydılar. Muhafız gücü humbaracılarının geniş kartal arınalı yüksek serpuşları, bu kavganın sisleri arasında dizi dizi, simetrik, sakin göründüğü zaman düşmanda Fransa saygısı uyandı; savaş meydanına yirmi zaferin birden kanatlarını açıp girdiğini görür gibi olanlar ve yenenler, kendilerini yenilmiş sanıp geri çekildiler. Fakat Wellington bağırdı: "Muhafızlar, ayağa kalkın, tam nişan alın!" Çitlerin gerisinde yatan kırmızı İngiliz muhafız alayı ayağa kalktı, bir mermi bulutu kartallarımızın çevresinde titreşen üç renkli bayrağı delik deşik etti. Hepsi ileri atıldılar ve nihai boğazlaşma başladı. İmparatorun muhafız gücü, karanlığın içinde çevresindeki ordunun kaçışını, bozgunun geniş sarsıntısını hissediyor; "Yaşasın İmparator!" haykırışının yerini, "Canını kurtaran kurtarsın!" haykırışının aldığını duyuyordu. Ve gerisinde kaçış, o ilerlemeye devam etti. Attığı her adımda biraz daha vuruluyor, biraz daha ölüyordu. Aralarında ne tereddüt eden ne de ürkeklik gösteren oldu. Bu birlikte er de general kadar kahramandı. Tek kişi bile bu intiharda bulunmamazlık etmedi.

Ney, kendini kaybetmiş bir halde, ölümü göze almışlığın bütün yüceliğiyle, bu hengâmede bütün darbelere kucak açıyordu. Beşinci atı da burada, altında ölmüştü. Tere bulanmış, gözleri alev alev, dudakları köpük içinde, üniformasının düğmeleri çözülmüş, apoletlerinden biri bir atlı askerin kılıç darbesiyle kopmuş, büyük kartal arması bir kurşunla yamulmuş, kanlı, çamurlu, muhteşem, elinde kırık bir kılıçla, "Gelin görün bakalım, bir Fransız mareşali savaş meydanında nasıl ölürmüş!" diye haykırıyordu. Fakat boşuna ölmedi. Vahşi, öfkeli ve kırgındı. Drouet d'Erlon'a sertçe soruyordu: "Kendini öldürmek istemiyor musun sen?" Bir avuç insanı ezen bu bir sürü topun ortasında bağırıyordu: "Demek benim payıma bir şey yok! Ah! Bütün bu İngiliz güllelerinin göğsüme dolmasını isterdim!" Yazgı: Senin payın Fransız kurşunlarıydı, talihsiz adam![1]

1 Waterloo Savaşı'ndan sonra, Restorasyon Dönemi'nde aşırı kralcı bir yüce divanda yargılanıp ölüme mahkûm edildi (1769-1815) – ç.n.

XIII
FELAKET

Muhafız gücünün gerisindeki bozgun, yürekler acısıydı.

Ordu bir anda, Hougomont'dan, Haie-Sainte'ten, Papelotte'tan, Plancenoit'dan, her taraftan birden geri çekildi. "İhanet!" çığlığının ardından, "Herkes canını kurtarsın!" çığlığı geldi. Dağılan bir ordu eriyen buz gibidir. Her şey eğilir, çatlar, çatırdar, yalpalanır, yuvarlanır, düşer, çarpar, telaşlanır, atılır. Görülmemiş bir çözülüş. Ney bir at bulup üstüne atlıyor ve şapkasız, boyunbağsız, kılıçsız, Brüksel şosesinin ortasına dikilip hem İngilizleri hem Fransızları durduruyor. Orduyu zapt etmeye çalışıyor, ona sesleniyor, hakaret ediyor, bozguna karşı direniyor. Lakin kimse aldırış etmiyor. Askerler kaçıyor ve kaçarken bağırıyorlar: "Yaşasın mareşal Ney!" Durutte'ün iki alayı, Alman Uhlanlarının kılıcıyla Kempt, Best, Pack ve Rylandt tugaylarının kurşunları arasında sallanır gibi şaşkın ve ürkek gidip geliyor. Boğuşmaların en berbatı bozgundur; dostlar kaçmak için birbirlerini öldürürler; süvari taburlarıyla piyade taburları birbirlerini kırar, birbirlerini dağıtırlar: savaşın muazzam artığı. Bir uçtaki Lobau gibi, öbür uçtaki Reille de dalgaya kapılmıştır. Napolyon, muhafız gücünden elinde kalanla boş yere buna set çekmeye uğraşıyor, hizmetindeki süvari taburlarını son bir gayretle boş yere harcıyor. Quiot, Vivian'ın karşısında; Kellermann, Vandeleur'ün karşısında; Lobau, Bülow'un karşısında; Morand, Pirch'in karşısında; Domon ve Subervic, Prusya Prensi Wilhelm'in karşısında geri çekiliyor. İmparatorun süvari taburlarını hücuma kaldıran Guyot, bir İngiliz dragonunun ayakları dibine düşüyor. Napolyon, firari kafileleri boyunca dört nala koşturup nutuk çekiyor, sıkıştırıyor, tehdit ediyor, yalvarıyor. Sabahleyin, "Yaşasın İmparator!" diye bağıran bu ağızlar açıktır artık. Onu ancak şöyle bir tanımaktadırlar. Yeni gelen taptaze Prusya süvarileri hışımla atılıyor, uçuyor, kılıçtan geçiriyor, biçiyor, baltalıyor, öldürüyor, yok ediyor. Koşulu hayvanlar çifte savuruyor, toplar kaçıyor; katarlardaki askerler mühimmat arabalarının koşumlarını çözüp atları alıyor, kaçıyorlar; tersyüz olmuş, dört tekeri havada furgonlar yolu tıkıyor ve katliama yol açıyorlar. Herkes birbiri-

ni eziyor, çiğniyor, ölülerin, canlıların üzerinden yürüyor. Kollar çıldırmıştır. Baş döndürücü bir kalabalık yolları, patikaları, köprüleri, ovaları, tepeleri, vadileri, korulukları dolduruyor. Her yer kırk bin kişinin kaçışmasıyla tıkanmış durumda. Feryatlar, umutsuzluk, çavdar tarlalarına atılmış çantalar, tüfekler, kılıçla yol açmalar... Artık arkadaşlık yok, subay yok, general yok, yalnız tarife sığmaz bir korku var. Zieten, Fransa'yı keyfince kılıçtan geçirmektedir. Aslanlar dağ keçisi olmuşlardır. İşte böyleydi bu kaçış.

Genappe'da geri dönmeyi, cephe kurmayı, set çekmeyi denediler. Lobau üç yüz kişi topladı. Köyün girişine barikat kuruldu. Ama daha Prusyalıların ilk salkım atışında herkes kaçmaya başladı, Lobau esir düştü. Bu salkım atışının izleri, Genappe'a girmeden birkaç dakika önce yolun sağındaki harap bir evin köhne çatısındaki tuğladan bugün hâlâ görülmektedir. Prusyalılar, şüphesiz galibiyetlerini pek yetersiz bulmanın öfkesi içinde, Genappe'a daldılar. Takip pek canavarca oldu. Blücher imha emri verdi. Roguet, kendisine Prusyalı bir esir getirecek her Fransız humbaracasını ölümle cezalandıracağı tehdidini savurarak uğursuz bir emsal yaratmıştı. Blücher, Roguet'yi de geçti. Genç muhafızların generali Duhesme, Genappe'da bir han kapısında sıkıştırıldığında, bir ölüm süvarisine kılıcını teslim etti, o da kılıcı aldı ve esiri öldürdü. Zafer, mağlupların öldürülmesiyle tamamlandı. Mademki biz tarihiz, öyleyse cezalandıralım: İhtiyar Blücher, şerefini berbat etmiştir. Bu vahşet, musibete doruk oldu. Umutsuz bozgun Genappe'ı geçti, Quatres Bras'yı geçti, Gosselies'yi geçti, Frasnes'i geçti, Charleroi'yı geçti, Thuin'i geçti ve ancak sınırda durabildi. Heyhat! Kimdi böyle kaçan? Büyük ordu.

Bu perişanlık, bu terör, tarihi hayrette bırakan en yüce kahramanlıktan yıkıma düşüş nedensiz midir? Hayır. Muazzam bir elin gölgesi vardır üstünde Waterloo'nun. Kader günüdür o. İnsanın üstünde bir kudret yaratmıştır o günü. Başların korkuyla eğilmesi bundandır; bütün o büyük ruhların kılıçlarını teslim etmesi bundandır. Avrupa'yı yenenler düşüp yere serildiler; ne söyleyecek ne de yapacak bir şeyleri kalmıştı, karanlıkta müthiş bir şeyin varlığını hissediyorlardı. *Hoc erat in fatis.*[1] O gün insan soyunun gelecek

1 (Lat.) "Kaderde yazılıydı" – ç.n.

ufku değişti. Waterloo, on dokuzuncu yüzyılın menteşesidir. Büyük yüzyılın tahta çıkabilmesi için büyük adamın ortadan kalkması gerekiyordu. Karşı gelinemeyen biri üstlendi bu işi. Kahramanların paniğe kapılması anlaşılır bir şeydir. Waterloo Savaşı'nda buluttan da fazla bir şey var: meteor. Oradan Tanrı geçti.

Gece bastırırken, Genappe yakınlarındaki bir tarlada Bernard'la Bertrand, bozgunun akıntısıyla buralara kadar sürüklenen, yere inip atının dizginini koltuğunun altına almış ve dalgın bakışlarla tek başına Waterloo'ya doğru geri giden vahşi, düşünceli, matemli bir adamın redingotunun eteğinden tutup durdurdular. Yıkılan rüyanın muhteşem uyurgezeri, hâlâ ileri gitmeye çalışan Napolyon'du bu.

XIV
SON KARE

Akan suyun içindeki kayalar gibi, bozgun selinin içinde kımıldamadan duran muhafız gücüne ait birkaç tabur, gece vaktine kadar dayandı. Geceyle birlikte ölüm de bastırdı. Bu çifte karanlığı beklediler. Hiç sarsılmadan, kuşatılmalarına rıza gösterdiler. Her birlik öbür birliklerden kopmuş ve her tarafından parçalanmış, orduyla hiçbir bağı kalmamış bir halde, kendi hesabına ölüyordu. Bu son harekâtı gerçekleştirmek için kimisi Rossomme tepelerinde, kimisi de Mont-Saint-Jean Ovası'nda mevzilenmişti. Bu hazin taburlar oralarda terk edilmiş, yenik, korkunç şekilde can çekişmekteydiler ihtişamla. Ulm, Wagram, Iéna, Friedland de onlarla birlikte ölüyordu.

Akşam saat dokuza doğru, alacakaranlıkta, Mont-Saint-Jean yaylasının alt başında, bu taburlardan tek bir tane kalmıştı. Bu uğursuz vadide, zırhlı süvarilerin tırmandığı, şimdi kitle halinde İngilizlerin doldurduğu bayırın eteklerinde, muzaffer düşman topçusunun bozgun ateşi ve korkunç yoğunlukta bir mermi yağmuru altında bu tabur mücadele vermekteydi. Cambronne adında tanınmamış bir subay kumanda ediyordu bu taburu. Her salvoda taburun mevcudu azalmakta, fakat ateşe karşılık verilmekteydi. Salkım atışlarını tüfek atışlarıyla yanıtlıyor, bir yandan da dört duva-

rını durmadan daraltıyordu. Ara sıra soluk soluğa duraklayan kaçaklar, uzaktan karanlıklar içinde zayıflayan bu hazin gök gürültüsünü dinliyorlardı.

Bu lejyon artık bir avuç insandan ibaret kaldığı, sancakları delik deşik bir kumaş parçası halini aldığı, kurşunları biten tüfekleri birer sopaya döndüğü, cesetlerin yığını canlıların kümesini aştığı zaman, bu yüce ölüm yolcularının çevresindeki galipler arasında âdeta kutsal bir dehşet havası esti, İngiliz topçusu soluk almak için sustu. Bir çeşit teneffüstü bu. Savaşçıların etraflarında çepeçevre kaynaşan hayaletler gibi, atlı insan siluetleri, simsiyah top profilleri, tekerlekler ve kundaklar arasından görülen beyaz gökyüzü vardı. Kahramanların savaş meydanının derinliklerinde dumanlar arasından daima gördükleri ölümün dev gibi iri kafası, üzerlerine doğru geliyor ve onlara bakıyordu. Alacakaranlığın içinden topların doldurulduğunu işittiler. Topları ateşlemek için yakılan ateşleme fitilleri, gecenin içinden fırlayan kaplan gözleri gibi, başları etrafında bir daire meydana getirdi. İngiliz bataryalarının bütün ateşleme fitilleri toplara yanaştırıldı. O zaman, bu adamların tepesinde asılı duran son dakikayı elinde tutan bir İngiliz generali, bir söylentiye göre Colville, başka bir söylentiye göre de Maitland, heyecanlı bir sesle bağırdı: "Mert Fransızlar, teslim olun!" Cambronne cevap verdi: "Hass...tir ordan!"

XV
CAMBRONNE

Fransız okuyucusu kendisine saygı gösterilmesini ister; onun için, bir Fransız'ın belki de şimdiye kadar söylediği en güzel kelime ona tekrarlanamaz. Tarihte yüceliğe tanıklık etmek yasaktır.

Sevabı da, günahı da bize ait olmak üzere, bu yasağı çiğniyoruz.

Demek, bütün bu devlerin arasında bir devler devi vardı: Cambronne.

Bu kelimeyi söylemek ve sonra ölmek: Bundan daha büyük ne olabilir! Çünkü ölmeyi istemek, ölmek demektir ve eğer salkım ateşine tutulan bu adam ölmez de yaşarsa, bu onun kabahati değildir.

Waterloo Savaşı'nı kazanan kişi ne bozguna uğrayan Napolyon, ne saat dörtte geri çekilip saat beşte umudunu kaybeden Wellington ne de hiç savaşmamış olan Blücher'dir: Waterloo Savaşı'nı kazanan insan Cambronne'dur.

Sizi öldüren yıldırımı, böyle bir kelimenin yıldırımıyla çarpmak, galebe çalmaktır.

Felakete bu karşılığı vermek, kadere böyle demek, geleceğin aslanına bu temeli kurmak; gecenin yağmuruna, Hougomont'un hain duvarına, Ohain'in çukur yoluna, Grouchy'nin geç kalmasına, Blücher'in gelişine bu cevabı yapıştırmak; mezarın içinde alay etmek, yere serildikten sonra da ayakta kalmayı başarmak; Avrupa koalisyonunu iki hece içinde boğmak; ezelden beri bilinen bu eylemi krallara hediye etmek; kelimelerin en sonuncusunu, Fransa'nın şimşeğini de katarak en başa geçirmek; Waterloo'yu bir karnavalla küstahça kapatmak; Léonidas'ı Rabelais'yle tamamlamak; bu zaferi ağza alınmaz bir son sözle özetlemek; toprak kaybetmek ama tarihi kazanmak; bu kanlı boğazlaşmadan sonra gülmeyi sevenleri kendinden yana çekmek çok büyük bir iştir.

Yıldırıma savrulan bir küfürdür bu, Akhilleus'un büyüklüğüyle boy ölçüşen bir şeydir.

Cambronne'un sözü bir çatlaktır. Bir göğsün öfkeden yarılması, can çekişmenin aşırılıktan patlamasıdır. Yenen kimdir? Wellington mu? Hayır? Blücher olmasa o hapı yutmuştu. Blücher mi? Hayır. Wellington başlamış olmasa Blücher bitiremezdi. Bu Cambronne, bu son saat yolcusu, bu meçhul asker, savaşın bu son derece küçük adamı, bu felaketin içinde bir yalan olduğunu hissediyor, acısı bir kat daha artıyor ve tam öfkeden patladığı ana acı bir alay sunuyorlar: hayat! Nasıl yerinden fırlamazsın? Hepsi oradalar: Avrupa'nın bütün kralları, mutlu generaller, gürleyen Jüpiterler. Yüz bin tane muzaffer askerleri var ve bu yüz binin gerisinde de bir milyon top, fitilleri yanmış olarak ağızları açık duruyor. İmparatorluk muhafız gücü ve büyük ordu, topuklarının altında Napolyon'u ezdi, geriye bir Cambronne kaldı. Bütün bunları protesto edecek bir bu solucan var. Ve bu solucan protesto edecek. Bir kılıç arar gibi, bir kelime arıyor. Ağzı köpürüyor ve bu köpük aradığı kelimedir. Bu muazzam ve muazzam olduğu kadar alelade galibi-

yetin, bu galipsiz galibiyetin önünde bu umutsuz adam şahlanıyor. Galibiyetin azameti altında ezilmiştir, ama onun hiçliğini de görmektedir; onun üzerine tükürmekten daha fazlasını yaparak, sayının, kuvvetin ve maddenin ezen ağırlığı altında ruha bir ifade yolu bulur: kaba ete bir tekme atmak. Tekrar ediyoruz: Bunu söylemek, bunu yapmak, bunu bulmak galebe çalmaktır.

Bu ölüm dakikasında bu meçhul insanın içine, büyük günlerin ruhu giriyor. Tıpkı Rouget de l'Isle'in Marseillaise'i bulması gibi, yukarıdan gelen bir ilhamla Cambronne, Waterloo'ya uyan kelimeyi buluyor. Tanrısal kasırgadan kopan görünmez bir akım gelip bu adamların içinden geçiyor, onları titretiyor ve biri en yüce şarkıyı terennüm ederken, öbürü korkunç bir nara atıyor. Cambronne, devlere yakışır bu küçümseme sözünü yalnızca imparatorluk adına Avrupa'nın suratına fırlatmakla kalmadı –bu kadarı az olurdu– devrim adına geçmişin suratına da fırlattı. Bunu duymak, Cambronne'un şahsında devlerin eski ruhunu teşhis etmek mümkündür. Sanki onda Danton konuşuyor ya da Kléber kükrüyor gibidir.

Cambronne'un sözüne İngiliz'in sesi cevap verdi: "Ateş!" Bataryalar alev alev yandı, tepe titredi, bütün bu tunç ağızlardan son bir korkunç salkım kusmuğu boşaldı, doğan ayın ışığında hafifçe ağarmış geniş bir duman bulutu yuvarlandı ve duman dağıldığında, ortalıkta artık hiçbir şey kalmamıştı. Bu muhteşem kalıntı yok edilmiş, muhafız gücü ölmüştü. Canlı tabyanın dört duvarı da yere serilmişti, yalnız şurada burada cesetler arasında bir kıpırdanma fark ediliyordu. İşte Roma lejyonlarından bile daha büyük olan Fransız lejyonları, Mont-Saint-Jean'da yağmur ve kanla ıslanmış toprağın üstünde, karanlık buğdayların arasında, şimdi her sabah saat dörtte neşeyle ıslık çalıp atını kırbaçlayarak Nivelles posta arabasını süren Joseph'in geçtiği yerde, böyle can verdiler.

XVI
QUOT LIBRAS IN DUCE?[1]

Waterloo Savaşı bir bilinmezdir. Onu kazananlar için de, kaybedenler için de aynı derecede karanlıktır. Napolyon'a göre, o bir pa-

1 (Lat.) Komutanın ne ölçüde dengesi var? – ç.n.

niktir.[1] Blücher'in gözleri kamaşmıştır, Wellington hiçbir şey anlamaz. Raporlara bakın. Resmî haberler açık değildir, yorumlar muğlaktır. Biri ağzının içinde geveler, öteki kem küm eder. Jomini, Waterloo Savaşı'nı dört safhaya ayırır; Muffling onu üç talih değişikliğine böler; Charras, her ne kadar bazı noktalarda farklı değerlendirmeler yapıyorsak da, tanrısal tesadüfle kapışan insan dehasının uğradığı bu felaketin karakteristik çizgilerini vakur bakışıyla kavrayan tek kişidir. Diğer tarihçiler gözleri kamaşmış haldedirler ve bu yüzden el yordamıyla yollarını bulmaya çalışırlar. Gerçekten de şimşek gibi çakan bir gündür o gün; askerî monarşi yıkılmış ve bu yıkılış kralların büyük şaşkınlığı önünde bütün krallıkları da peşinden sürüklemiştir; kuvvet itibardan düşmüş, savaş bozguna uğramıştır.

İnsanüstü gerekliliklerin damgasını taşıyan bu olayda, insanların payı hiçten ibarettir.

Waterloo'yu Wellington'dan, Blücher'den almak, İngiltere'den, Almanya'dan bir şey eksiltir mi? Ne o ünlü İngiltere ne de bu şanlı Almanya söz konusudur Waterloo meselesinde. Tanrı'ya şükür milletler, uğursuz kılıç maceralarının dışında da büyüktürler. Ne Almanya ne İngiltere ne de Fransa bir kılıç kınına sığar. Waterloo'nun bir kılıç şakırtısından ibaret olduğu o devirde, Almanya'nın Blücher'in üstünde Goethe'si, İngiltere'nin Wellington'un üstünde Byron'u vardı. Engin bir fikir uyanışı yüzyılımızın özelliğidir ve bu gün doğuşunda İngiltere'nin, Almanya'nın harikulade bir ışık payı vardır. Onlar muhteşemdirler. Uygarlık düzeyinin yükselmesine olan katkılarının kaynağı içlerindedir; kendi kendilerinden gelir bu, tesadüfi bir şey değildir. Onların on dokuzuncu yüzyıla büyüklüğünü veren taraflarından hiçbirinin kaynağı Waterloo değildir. Ancak barbar milletler bir zaferden sonra ani taşkınlıklar gösterirler. Bir fırtınanın kararttığı sellerin geçici böbürlenmesidir bu. Uygar milletler, özellikle yaşadığımız çağda, bir kumandanın iyi ya da kötü talihiyle yükselip alçalmazlar. Onların insanlık içindeki öz ağırlıkları, herhangi bir savaştan daha büyük

1 "Bir savaş sona ermiş, bir gün bitmiş, yanlış tedbirler düzeltilmiş, ertesi gün için en büyük başarılar güvence altına alınmıştı, her şey bir anlık bir panik yüzünden kaybedildi." Napolyon, Sainte-Hélène'de dikte ettirilen yazılar – ç.n.

olan bir şeyden gelir. Onların şerefi, –Tanrı'ya şükür!– haysiyeti, ışığı, dehası, kahramanların, fatihlerin, bu kumar oyuncularının, savaşların lotaryasına koyabilecekleri numaralar değildir. Çoğu zaman, kaybedilen savaş, kazanılan ilerlemedir. Daha az şan şeref, daha çok özgürlük. Davul susar, sözü akıl alır. Kaybeden kazanır oyunudur bu. Bunun için iki taraftan da, Waterloo üzerine soğukkanlılıkla konuşalım. Tesadüfe ait olanı tesadüfe, Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya verelim. Waterloo nedir? Bir zafer mi? Hayır. Bir tombala.

Avrupa'nın kazandığı ve Fransa'nın ödediği bir tombala.

Zahmet edip oraya bir aslan kondurmaya pek değmezdi.

Zaten Waterloo, tarihte rastlanan en garip karşılaşmadır. Napolyon ve Wellington. Bunlar birbirinin düşmanı değil, zıttıdır. Antitezlerden hoşlanan Tanrı, hiçbir zaman daha çarpıcı bir tezat, daha olağanüstü bir karşılaştırma yapmamıştır. Bir tarafta dakiklik, önceden görüş, geometri, ihtiyatlılık, emniyetli çekiliş, yedeklerin hesaplı kullanılması, sarsılmaz bir soğukkanlılık, hiç şaşmaz bir metot, araziden faydalanan bir strateji, taburları dengeleyen bir taktik, sicimle hizalanmış bir toplu öldürme, saat elde düzenlenen bir savaş, hiçbir şeyin bile bile tesadüfe bırakılmaması, eski klasik cesaret, mutlak doğruluk; öbür tarafta sezgi, kehanet, askerî olağandışılık, insanüstü içgüdü, alev saçan nazarlar, kartal gibi bakıp yıldırım gibi vuran bir şey, umursamaz bir şiddetle iş gören müthiş bir savaş sanatı, derin bir ruhun bütün sırları, kaderle ortaklık, nehirlerin, ovaların, ormanların, tepelerin itaate davet edilmesi, hatta âdeta zorlanması, savaş meydanını bile hâkimiyeti altına alan bir zorba, yıldızlara inanışın strateji bilimiyle karışması, bilimi yücelten ama aynı zamanda karıştıran bir inanç. Wellington savaşın Barême'i, Napolyon ise Michel-Ange'ıydı. Bu kez hesap dehayı mağlup etti.

İki taraf da birisini beklemekteydi. Muradına eren dakik hesapçı oldu. Napolyon, Grouchy'i bekliyordu; gelmedi. Wellington, Blücher'i bekliyordu; geldi.

Wellington, öcünü alan klasik savaştır. Bonapart, kariyerinin şafağında onunla İtalya'da karşılaşmış ve onu nefis bir şekilde yenmişti. İhtiyar baykuş, genç akbabanın önünden kaçmıştı. Eski taktik yalnız yere serilmekle kalmamış, aynı zamanda rezil olmuştu. Kimdi bu yirmi altı yaşındaki Korsikalı; kim oluyordu bu göz kamaştırı-

cı cahil ki herkes ona karşıyken, hiç kimse ondan yana değilken yiyeceksiz, cephanesiz, topsuz, pabuçsuz, hemen hemen ordusuz, yığınlara karşı bir avuç insanla koalisyon kurmuş Avrupa'ya saldırıyor ve imkânsızlıklar içinde, mantık dışı zaferler kazanıyordu? Hemen hiç nefes almadan ve elinde hep aynı savaşçılar takımı olduğu halde, Alvinzi'nin peşinden Beaulieu'yü, Beaulieu'nün peşinden Wurmser'i, Wurmser'in peşinden Melas'ı, Melas'ın peşinden de Mack'ı tepeleyip Alman İmparatorluğu'nun beş ordusunu birbiri ardınca tuzla buz eden bu yıldırımlar saçıcı deli nereden çıkmıştı? Bir yıldız kadar pervasız bu zıpçıktı savaşçı kimdi? Askeri akademi savaştan kaçarak onu aforoz ediyordu. Eski sezarizmin yeni sezarizme, usulünce kullanılan kılıcın şimşekli kılıca, satranç tahtasının dehaya karşı garezi buradan geliyordu. 18 Haziran 1815'te bu garez, son sözü söyledi ve Lodi'nin, Montebello'nun, Montenotte'nin, Mantoue'nun, Marengo'nun, Arcole'un altına "Waterloo" diye yazdı. Alelade kişilerin çoğunluğa hoş gelen zaferi. Kader, bu acı olaya rıza gösterdi. Napolyon, genç Wurmser'i tekrar karşısında buldu.

Gerçekten de, Wurmser'i karşınızda bulmak için Wellington'un saçlarını ağartmak yeter.

Waterloo, ikinci sınıf bir kumandan tarafından kazanılmış birinci sınıf bir savaştır.

Waterloo Savaşı'nın hayran olunan tarafı İngiltere, İngiliz metaneti ve azmi, İngiliz kanıdır; İngiltere'nin o savaşta muhteşem olan yanı –kusura bakmasın ama– bizzat kendisidir. Kumandanı değil, ordusudur.

Wellington, Lord Bathurst'e yazdığı bir mektupta, garip bir nankörlükle ordusunun –18 Haziran 1815'te savaşan ordunun– "berbat bir ordu" olduğunu söyler. Waterloo topraklarında gömülü o hazin kemik yığınları ne düşünür acaba bu konuda?

İngiltere, Wellington'a karşı çok alçakgönüllü davrandı. Wellington'u bu kadar büyütmek, İngiltere'yi küçültmektir. Wellington, başka herhangi biri kadar kahramandır. Asıl büyük olan, o kurşuni üniformalı İskoçyalılar, atlı askerler, Maitland'ın ve Mitchell'in alayları, Pack ve Kempt'in piyadeleri, Ponsonby ve Somerset'in süvarileri, salkım ateşi altında gayda çalan yaylalılar, Rylandt'ın taburları, Essling'in ve Rivoli'nin tecrübeli birliklerine kafa tutan,

musket[1] kullanmasını doğru dürüst bilmeyen daha yeni devşirilmiş askerlerdir. Wellington yerinden kıpırdamadı: Onun bütün marifeti budur ve biz onun bu meziyetini inkâr etmiyoruz. Ama onun piyadelerinin, süvarilerinin en küçük birlikleri de en aşağı onun kadar dayanıklıydı. Kurşun asker de demir dükle aynı değerdedir. Bize gelince, biz bütün takdir ve yüceltmeyi İngiliz askerine, İngiliz ordusuna, İngiliz halkına yöneltiyoruz. Bir zafer anısı varsa, bunun İngiltere'ye ait olması gerekir. Waterloo'daki sütunun, bir adamın suretini değil, bir halkın heykelini göklere yükseltmesi daha doğru olurdu.

Fakat bu büyük İngiltere, bizim burada söylediklerimize kızacaktır. 1688'den ve bizim 1789'umuzdan sonra bile o hâlâ feodalite hayali içindedir. Verasete ve rütbe sınıflamasına inanır. Hiçbir halkın kudretçe, şan ve şerefçe geçemediği bu halk, kendisini halk olarak değil, millet olarak görür. Halk olarak seve seve boyun eğer ve bir lordu baş diye kabul eder. İşçi olarak hor görülmesine ses çıkarmaz; asker olarak sopa yemeye katlanır.

Hatırlanacağı gibi Inkermann savaşında, görünüşe göre orduyu kurtaran bir çavuş, Lord Raglan tarafından günlük emirde anılamamıştı, çünkü İngiliz askeri hiyerarşisi subay rütbesinden aşağı hiçbir kahramanın günlük emirde anılmasına izin vermiyordu.

Waterloo gibi bir karşılaşmanın bizde en çok hayranlık uyandırdığı şey, tesadüfün mucizevi hüneridir. Gece yağan yağmur, Hougomont duvarı, Ohain çukur yolu, Grouchy'nin top seslerine sağır kalması, Napolyon'un kılavuzunun onu aldatması, Bülow'un kılavuzunun onu aydınlatması; bütün bu terslikler harikulade bir şekilde yönlendirilmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Waterloo'da savaştan çok toplu öldürme olmuştur.

Waterloo, düzenli şekilde saf tutmuş ordular arasındaki savaşlar içinde, savaşçıların sayısına oranla cephesi en dar olanıdır: Napolyon'un cephesi dörtte üç fersah, Wellington'unki yarım fersah ve her iki taraftan yetmiş ikişer bin savaşçı. Katliama yol açan bu darlıktır.

---

1 Eski bir ateşli silah, bir çatal destek üzerine yerleştirilerek fitille ateşleniyordu – ç.n.

Hesap edip şu oranları bulmuşlar:

İnsan kaybı: Austerlitz'de Fransızlar yüzde on dört, Ruslar yüzde otuz, Avusturyalılar yüzde kırk dört; Wagram'da Fransızlar yüzde on üç, Avusturyalılar on dört; Moskova'da Fransızlar yüzde otuz yedi, Ruslar kırk dört; Bautzen'de Fransızlar yüzde on üç, Ruslar ve Prusyalılar on dört; Waterloo'da Fransızlar yüzde elli altı, müttefikler otuz bir. Waterloo'da toplam yüzde kırk bir. Yüz kırk dört bin savaşçı, altmış bin ölü.

Waterloo Meydanı bugün, insanoğlunun duygusuz taşıyıcısı toprağa özgü bir sükûnet içindedir ve bütün öbür ovalar gibidir.

Fakat geceleri, burada hayalet gibi bir sis yükselir ve eğer bir yolcu, Virgilius'un ölüm getiren Filibe ovalarında yaptığı gibi burada dolaşır, bakınır, dinler, hayale dalarsa, felaketin sanrısı onu pençesine alır. O müthiş 18 Haziran yeniden canlanır, uydurma anıttepe silinir, o adi aslan kaybolur, savaş meydanı eski gerçekliğini alır, piyade hatları ovada dalgalanmaya başlar, ufuktan dörtnala hışımla atlılar geçer, hayalperest yolcu şaşkınlık ve korku içinde kılıç parıltılarını, süngü kıvılcımlarını, bomba alevlerini, yıldırımların korkunç kesişmelerini görür. Bir mezarın dibinden gelen bir hırıltı gibi bu hayalet-savaşın uğultusunu duyar; bu gölgeler humbaracılar, bu ışıltılar zırhlı süvariler, bu iskelet Napolyon, şu iskelet de Wellington'dur. Artık bunların hiçbirisi yok ama yine de çatışıyor, çarpışıyorlar hâlâ ve çukur yollar kızıla boyanmakta ve ağaçlar ürpermekte ve öfke çılgınlığı ayyuka çıkmakta ve de karanlıklar içinde bütün bu vahşi yükseklikler, Mont-Saint-Jean, Hougomont, Frischemont, Papelotte, Plancenoit birbirlerini yok eden hayalet girdaplarıyla taçlanmış olarak belli belirsiz gözükmektedir.

XVII
WATERLOO İYİ Mİ OLDU SAYILIR?

Waterloo'dan hiç de nefret etmeyen pek saygıdeğer bir liberal ekol var. Biz o ekolden değiliz. Bizce Waterloo, özgürlüğün şaşkınlıktan donakaldığı tarihtir. Böyle bir yumurtadan böyle bir kartal çıksın, şüphesiz beklenmedik bir şeydir bu.

Meseleye en yüksek görüş noktasından bakıldığında, Waterloo devrime kasteden, karşı devrimci bir zaferdir. Fransa'ya karşı Avrupa, Paris'e karşı Petersburg, Berlin ve Viyana, teşebbüs gücüne karşı statükodur. 20 Mart 1815 yoluyla 14 Temmuz 1789'a saldırıdır; ele avuca sığmaz Fransız isyanına karşı monarşilerin bir kumpasıdır. Hayal edilen tek şey yirmi altı yıldır yanardağ gibi püsküren bu engin halkı nihayet söndürmektir. Brunswicklerin, Nassauların, Romanoffların, Hohenzollernlerin, Habsburgların Bourbonlarla dayanışması, Waterloo terkisinde kutsal hakkı taşır. Gerçekten de imparatorluk zorba bir idare olduğundan, buna karşı tabii bir tepki olarak krallığın ister istemez liberal olması gerekiyordu ve bu yüzden de, galiplerin çok esef etmelerine rağmen, Waterloo'dan arzu edilmeyen bir meşruti düzen çıktı. Çünkü devrim, gerçekten mağlup edilemez, tanrısal ve mutlak biçimde bir şey olduğundan daima yeniden ortaya çıkar: Waterloo'dan önce, eski tahtları deviren Bonapart'ın kişiliğinde; Waterloo'dan sonra da Anayasa Şartı'nı veren, ona katlanan 18. Louis'nin kişiliğinde. Bonapart, eşitliği ispatlamak için eşitsizliği kullanarak Napoli tahtına bir araba sürücüsünü, İsveç tahtına da bir çavuşu oturtur; 18. Louis de, Saint-Ouen'de "İnsan Hakları Bildirisi"ni imzasıyla tasdik eder. İhtilalin ne olduğunu anlamak istiyorsanız, onun adına "İlerleme" deyiniz; ilerlemenin ne olduğunu anlamak istediğiniz takdirde de adını "Yarın" koyunuz. Yarın, işini karşı konulmaz bir güçle yapar, hem de daha bugünden başlayarak yapar ve garip bir biçimde daima amacına ulaşır. Bir askerden başka bir şey olmayan Foy'u hatip yapmak için Wellington'ı kullanır. Foy, Hougomont'da düşer, kürsüde yeniden doğrulur. İşte ilerleme böyle iş görür. Bu işçi için kötü alet diye bir şey yoktur. Hiç rahatsızlık duymadan, Alpleri aşmış insanı da, Élysée Baba'nın ihtiyar sarsak hastasını da kendi tanrısal işine alet eder. Bir fatihten olduğu kadar bacakları damlalıdan da yararlanır; fatihten dışarıda, damlalıdan içeride... Waterloo, Avrupa tahtlarının kılıç zoruyla yıkılmasına son vermekle, devrimci faaliyetin başka bir yandan devam etmesini sağlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Kılıç kullananların işi bitti, şimdi sıra düşünürlerde. Waterloo'nun durdurmak istediği yüzyıl, onun üstünden yürüyüp yoluna devam etti. Bu uğursuz zaferi, özgürlük alt etti.

Kısacası şu götürmez gerçek şu ki, Waterloo'da muzaffer olan, Wellington'un gerisinde gülümseyip duran, ona Avrupa'nın bütün mareşal asalarını, bu arada Fransa mareşalliği asasını da armağan eden, aslanlı kümbeti yükseltmek için kemik parçaları dolu toprakla yüklü çekçek arabalarını keyifli keyifli süren, bu kaidenin üzerine muzafferane 18 Haziran 1815 tarihini yazan, bozgunda kaçanları kılıçtan geçiren Blücher'i yüreklendiren, Mont-Saint-Jean yaylasının tepesinden Fransa'nın üzerine bir avın üzerine eğilir gibi eğilen şey karşı devrimdi. Şu lanetlik kelimeyi mırıldanan karşı devrimdir: "Parçalamalı." Ama Paris'e gelince yanardağın ağzını yakından gördü, bu külün ayaklarını yaktığını hissetti ve fikir değiştirdi. Bir Anayasa Şartı kekelemeye başladı.

Waterloo'da, Waterloo'nun içerdiğinden başka bir şey görmeye çalışmayalım; bir özgürlük getirme niyeti, asla. Karşı devrim, istemeye istemeye liberal oldu, Napolyon'un istemeden devrimci olması gibi. 18 Haziran 1815'te ata binmiş Robespierre alaşağı edildi.

XVIII
TANRISAL HUKUKUN NÜKSETMESİ

Diktatörlüğün sonu. Bütün Avrupa sistemi yıkıldı. İmparatorluk, can çekişen eski Roma âleminin karanlığına benzer bir karanlığa gömüldü. Barbarlar devrindeki gibi bir uçurum göründü yeniden. Ancak 1815 barbarlığı, küçük adıyla söylemek gerekirse karşı devrim, tıknefesti, çabuk tükendi soluğu ve kısa sürdü. İtiraf edelim ki imparatorluğun arkasından ağlandı, hem de kahraman gözlerdi bu ağlayanlar. Eğer şan ve şeref hükümdarlık asasına dönüştürülmüş kılıçtaysa, imparatorluk şan ve şerefin ta kendisiydi. Yeryüzüne zorbalığın verebileceği bütün ışığı yaymıştı. Kasvetli bir ışıktı bu. Hatta daha fazlasını söyleyelim, karanlık bir ışıktı. Hakiki güne kıyasla gece. Gecenin bu kayboluşu, bir güneş tutulması etkisi yarattı.

18. Louis Paris'e döndü. 8 Temmuz'un halkalar şeklindeki rakslarını, 20 Mart'ın heyecanını silip süpürdü. Korsikalı, Bearnlının antitezi haline geldi. Tuileries'nin kubbesindeki bayrak beyaz oldu. Sürgün tahta çıktı. Hartwell'in çam ağacından masası, 14. Louis'nin zambak

çiçekli koltuğunun önünde yer aldı. Bouvines ve Fontenoy'dan daha dünmüş gibi söz ediliyordu; Austerlitz artık yaşlanmıştı. Mihrapla taht, tantanalı bir şekilde el ve gönül birliği kurdular. On dokuzuncu yüzyılda toplumun selameti bakımından gerekli en söz götürmez şekillerden biri Fransa'da ve kıta üzerinde kuruldu. Avrupa beyaz kokart takındı. Trestaillon ün kazandı. *Non pluribus impar*[1] şiarı, "Quai d'Orsay" Kışlası'nın cephesinde, güneş ışıklarını temsil eden taşların üzerinde yeniden ortaya çıktı. Evvelce bir imparatorluk muhafız kıtasının bulunduğu yer kırmızı bir ev oldu. Baştan aşağı yakışıksız zaferlerle dolu Carrousel zafer takı, bütün bu yeniliklerden tedirgin olup, belki biraz da Marengo ile Arcole'den utanarak, Angoulême Dükü'nün bir heykeliyle işin içinden sıyrıldı. 93'ün o korkunç umumi mezar çukuru Madeleine Mezarlığı, 16. Louis ile Marie-Antoinette'in kemikleri de toz toprağın içinde bulunduğundan, mermer ve yeşim taşıyla kaplandı. Vincennes'deki hendekten, Enghien Dükü'nün Napolyon'un taç giydiği ayda öldüğünü hatırlatan bir mezar taşı çıktı topraktan. Bu ölümle bu kadar yakın bir tarihte bu taç giyme merasimini icra etmiş olan Papa 7. Pie, yükselişi takdis ettiği gibi düşüşü de sakinlik içinde takdis etti. Schœnbrunn'de dört yaşında küçük bir gölge vardı ki, adına Roma Kralı denmesi fesatçılık sayıldı. Bütün bu şeyler oldu, bütün krallar tahtlarına kavuştu, Avrupa'nın hakimi bir kafese kapatıldı, eski rejim yeni rejim oldu ve yeryüzünün karanlığıyla aydınlığı yer değiştirdi. Niye mi? Bir yaz günü öğle sonrasında bir çoban, bir ormanda bir Prusyalıya, "Oradan değil, buradan geçiniz!" dedi diye.

Bu 1815 yılı, kasvetli bir nisan gibiydi. Eski muzır, zehirli gerçekler bir yenilik görüntüsüne büründüler. Yalan, 1789'la gerdeğe girdi, tanrısal hukuk Anayasa Şartı maskesi takındı, ham hayaller meşrutiyetçi kesildi; peşin hükümler, batıl inanışlar, art düşünceler, gönüllerinde 14. madde olduğu halde, liberalizm cilası vurundular. Yılanların kabuk değiştirmesi.

İnsan, Napolyon tarafından hem yüceltilmiş hem de küçültülmüştü.

Muhteşemlikten meydana gelen bu saltanat devrinde ideale, ideoloji diye garip bir ad takmışlardı. Geleceği alaya almak! Büyük bir

1 (Lat.) "Öbürlerinden farklı değildir."

adamın vahim tedbirsizliği. Ne var ki halkın, topçu eri için yanıp tutuşan bu topun ağzındaki kurbanlıkların gözleri hâlâ onu arıyordu. Nerede? Ne yapıyor? Gelip geçenlerden biri, bir Marengo ve Waterloo gazisine, "Napolyon öldü," diyordu. "O mu öldü?" diye haykırdı asker. "Siz onu tanımıyorsunuz!" Hayal gücü yerle bir olmuş bu adamı tanrılaştırmaktaydı. Waterloo'dan sonra, Avrupa'nın temeli karanlıklar içinde kaldı. Napolyon'un ortadan kalkmasıyla uzun süren muazzam bir boşluk ortaya çıktı.

Bu boşluğa krallar gelip kuruldular. İhtiyar Avrupa, bu boşluktan faydalanarak kendisine çekidüzen verdi. Bir Kutsal İttifak ortaya çıktı. "Güzel ittifak!" demişti önceden buna o uğursuz Waterloo Meydanı.

Yeniden düzenlenen bu Antik Avrupa'nın huzurunda ve karşısında, yeni Fransa'nın ana hatları da kabataslak meydana çıktı. İmparatorun alaya aldığı gelecek, sahneye girdi. Alnında şu yıldız parlıyordu: özgürlük. Genç kuşakların ateşli bakışları ona döndü. Fakat ne tuhaftır ki hem bu geleceğe, özgürlüğe hem de bu geçmişe, Napolyon'a, tutuluyorlardı. Düşmüş Bonapart, ayaktaki Napolyon'dan daha yüce görünüyordu. Galipler korkuya kapıldılar. İngiltere onu Hudson Lowe'a muhafaza ettirirken, Fransa da Montchenu'yü ona gözcü dikti. Göğsünde çapraz kavuşturulmuş kolları, tahtlar için gaile halini aldı. Alexandre ona, "Uykusuzluğum," diyordu. Bu dehşet, ondaki devrim kalıntısından ileri geliyordu. Bonapartçı liberalizmi açıklayan ve mazur gösteren budur. Bu hayalet, eski dünyayı tir tir titretiyordu. Krallar, ufukta Sainte-Hélène kayalıkları bulunduğu sürece huzur içinde saltanat süremediler.

Napolyon Longwood'da can çekişirken, Waterloo Savaşı'nda ölü düşen altmış bin insan sessizce çürümekte ve dünyaya onların huzurundan bir şeyler yayılmaktaydı. Viyana Kongresi, 1815 antlaşmalarını bununla yaptı ve Avrupa buna Restorasyon adı verdi.

İşte, Waterloo budur.

Fakat bütün bunların sonsuzluk için ne önemi var? Bütün bu fırtına, bütün bu bulutlar, bu savaş, sonra bu barış, bütün bu karanlık, bir ot yaprağından öbürüne sıçrayan bir fidan bitiyle, Notre-Dame'ın kulelerinde çandan çana uçup konan kartalı eşit gören o muazzam gözün nurunu bir an bile bulandırmadı.

XIX
GECELEYİN SAVAŞ MEYDANI

Tekrar o uğursuz savaş meydanına dönelim, çünkü bu kitap öyle gerektiriyor.

18 Haziran 1815'te dolunay vardı. Bu aydınlık, Blücher'in vahşi takibini kolaylaştırdı, kaçakların izlerini ele verdi, bu biçare kitleyi gözü dönmüş Prusya süvarilerine teslim etti ve toplu katliama yardımcı oldu. Bazen felaketlerde, gecenin böyle trajik iltimasları vardır.

Son top atışının ardından, Mont-Saint-Jean Ovası ıssız kaldı.

İngilizler, Fransızların karargahını işgal ettiler. Zaferin alışılagelmiş tescilidir bu; yenilenin yatağında yatılır. Konaklarını Rossomme'un ötesinde kurdular. Bozgunun üzerine saldıran Prusyalılar daha da ileri gittiler. Wellington, Lord Bathurst'e raporunu yazmak üzere Waterloo Köyü'ne gitti.

Eğer, *Sic vos non vobis*[1] sözüne uygun bir yer varsa, orası muhakkak ki Waterloo Köyü'dür. Waterloo hiçbir şey yapmadı ve harekâtın yarım fersah ötesinde kaldı. Mont-Saint-Jean topa tutulmuş, Hougomont, Papelotte ve Plancenoit yakılmış; Haie-Sainte hücumla zapt edilmiş, Belle-Alliance iki galibin kucaklaşmasına tanık olmuştur. Bu adlar ancak şöyle böyle bilinir. Oysa savaşta hiçbir iş görmemiş olan Waterloo, onun bütün şerefine konmuştur.

Savaşı pohpohlayanlardan değiliz. Fırsat zuhur etti mi, gerçekleri onun yüzüne karşı söyleriz. Savaşın korkunç bazı güzelliklerini asla saklamadık, ama bazı çirkinlikleri olduğunu da kabul etmeliyiz. Bu çirkinliklerin en şaşırtıcılarından biri de, zaferden sonra ölülerin hemencecik soyulmasıdır. Bir savaş ertesinde, güneş daima çıplak cesetlerin üzerine doğar.

Kim yapar bunu? Kim kirletir böyle galibiyeti? Zaferin cebinden içeri kayan bu iğrenç, gizli el nedir? Şan ve şerefin ardından gelip kötülüklerini icra eden bu yankesiciler kimlerdir? Aralarında Voltaire'in de bulunduğu bazı filozoflar, bunların bizzat zaferi kazananlar olduğunu iddia ederler. Aynı kişilerdir bunlar, derler, de-

1 (Lat.) "Siz böyle çalışıyorsunuz ama kendiniz için değil" (Birinin hakkı ya da ödülü başkasına verilince söylenir.) – ç.n.

ğişen kimse yoktur; ayakta kalanlar yerde yatanları talan ederler. Gündüz kahraman olan, gece vampir kesilir. Bir cesedi o hale sokanın onu biraz soymaya ne de olsa hakkı vardır. Bize gelince, biz buna inanmıyoruz. Defne dallarını toplayan elle bir ölünün pabuçlarını çalan elin aynı el olması bize imkânsız görünüyor.

Ancak kesin olan şey, genellikle galiplerin ardından hırsızların geldiğidir. Fakat askeri, özellikle günümüzün askerini işe karıştırmayalım.

Her ordunun bir kuyruğu vardır ve işte suçlandırılması gerekenler oradadır: yarı haydut yarı uşak birtakım yarasalar, savaş denilen alacakaranlığın doğurduğu her cinsten gece kuşları, savaşmayan üniformalılar, sahte hastalar, korkunç sakatlar, bazen kanlarıyla birlikte küçük arabalarda dolaşan ve çaldıklarını satan dalavereci seyyar kantinciler, subaylara kılavuzluk öneren dilenciler, birtakım alçak adamlar, meyve ve sebze hırsızları... Eskiden yürüyen ordular –şimdikilerden söz etmiyoruz– bütün bunları peşleri sıra sürüklerlerdi, hatta bu yüzden bunlara özel dilde "sürüntüler" denirdi. Hiçbir ordu, hiçbir millet bu yaratıklardan sorumlu olamaz. Bunlar İtalyanca konuşur, Almanların peşinden gider; Fransızca konuşur, İngilizleri izlerlerdi. Nitekim Cerisoles zaferini takip eden gece Fervacques Markisi, bu sefil yaratıklardan biri, Fransızca konuşan bir İspanyol sürüntüsü tarafından savaş meydanında haince öldürülüp soyulmuştur. Adam anlaşılmaz bir Picard lehçesiyle konuştuğu için marki yanılmış, onu bizimkilerden biri sanmıştı. Yağmacılıktan yağmacı doğuyordu. Bu cüzam illetini ortaya çıkaran şey şu rezil düsturdur: "Düşmanın sırtından geçinmek." Bu illeti ancak güçlü bir disiplin giderebilir. Yanıltıcı şöhretler vardır; bazı generallerin, her ne kadar büyük olsalar da neden dolayı bu kadar popüler oldukları her zaman bilinemez. Turenne'e askerleri tapıyorlardı, çünkü talana göz yumuyordu; izin verilen kötülük, iyiliğin parçası olur. Turenne de o kadar iyiydi ki, Palatinat'nın kan ve ateşe boğulmasına ses çıkarmamıştı. Ordu kumandanının çok ya da az sert olmasına göre, orduların peşinde daha az ya da daha çok sayıda yağmacı görülüyordu. Hoche'un ve Marceau'nun peşinde asla sürüntüler olmazdı. Hakkını seve seve teslim etmemiz gerekir ki, Wellington'un da sürüntüsü pek azdı.

Fakat yine de, 18-19 Haziran gecesi, ölüler soyuldu.

Wellington sert davrandı, suçüstü yakalanacak herkesin kurşuna dizilmesini emretti. Ama talan inatçıdır. Yağmacılar savaş meydanının bir köşesinde kurşuna dizilirken, bir başka köşesinde yine soygun yapıyorlardı.

Ay, bu ovanın üstünde kederli ve bedbahttı.

Gece yarısına doğru, Ohain çukur yolu taraflarında bir adam dolanıp duruyor, daha doğrusu yerde sürünüyordu. Görünüşe bakılırsa, az önce tarif ettiğimiz kimselerden biriydi; ne İngiliz ne Fransız, ne köylü ne de askerdi. İnsandan çok gulyabaniye benziyordu. Ölülerin kokusunu almış, hırsızlığı muzaffer kılmak üzere, Waterloo'da çalıp çırpmaya gelmişti. Sırtında biraz kaputa benzer bir ceket vardı; hem kaygılı hem cüretliydi; önü sıra gidiyor ama geri geri bakıyordu. Kimdi bu adam? Herhalde gece, gündüzden çok şey bilirdi onun hakkında. Torbası yoktu ama kaputunun altında geniş cepleri olduğu besbelliydi. Ara sıra duruyor, gözlenip gözlenmediğini anlamak ister gibi çevresindeki ovayı inceliyor, birden eğilip yerde sessiz ve hareketsiz duran bir şeyi karıştırıyor, sonra doğrulup sıvışıveriyordu. Kayıp gidişi, hali tavrı, hızlı ve esrarlı hareketleriyle, alacakaranlıkta harabelerde dolaşan ve eski Normandiya efsanelerinde adına *Alleurs* denilen habis ruhları hatırlatıyordu.

Bazı uzun bacaklı gece kuşlarının, bataklıklarda buna benzer karaltıları görülür.

Bütün bu sis perdesini derinlemesine dikkatle inceleyen bir göz biraz ileride, Nivelles şosesi üzerinde, Mont-Saint-Jean'dan Braine-l'Alleud'e giden yolun köşesinde harap bir yapının arkasına gizlenmiş gibi duran küçük bir çeşit erzak satıcısı arabasını seçebilirdi. Üstü katranlı hasırla örtülü arabaya koşulmuş sıska, aç bir at, ağzındaki gemin arasından ısırgan otlarını yemeye çalışıyor ve arabanın içinde, sandıkların, paketlerin üstünde kadına benzer bir şey oturuyordu. Belki de bu arabayla o sinsi sinsi dolaşan adam arasında bir bağlantı vardı.

Karanlık sakindi. Gökyüzünde bir tek bulut bile yoktu. Varsın toprak kırmızıya boyansın, ay hep bembeyaz kalır.

Göğün kayıtsızlığıdır bu. Çayırlarda salkım ateşiyle kırılan ama

düşmeyip kabuklarından asılı kalan dallar, gecenin rüzgârında ağır ağır sallanıyorlardı. Bir esinti, hemen hemen bir nefes, çalılıkları kımıldatıyordu. Atlarda ruhların yola çıkışını hatırlatan ürpermeler vardı.

Uzaktan İngiliz ordugâhının nöbetçileriyle devriye kollarının gidiş gelişleri belli belirsiz duyuluyordu. Hougomont'la Haie-Sainte, biri batıda öbürü doğuda iki büyük alev meydana getirerek yanmaya devam ediyorlardı. Bu iki büyük aleve, ufuktaki tepeler üzerinde muazzam bir yarım daire çizerek uzanan İngiliz kamp ateşlerinin kordonu ekleniyordu; tıpkı iki ucunda iki mücevher parlayan yakut bir gerdanlık gibi.

Ohain yolu felaketini anlatmıştık. Birçok yiğit için bu ölümün ne olduğunu düşünmek bile yüreğe dehşet veriyor.

Korkunç olan bir şey, hayali aşan bir gerçek varsa o da şudur: yaşamak, güneşi görmek, erkekliğin bütün gücüne sahip bulunmak, sağlıklı ve neşeli olmak, kahramanca gülmek, önündeki göz kamaştırıcı bir zafere doğru koşmak; göğsünde nefes alan bir ciğer, çarpan bir yürek, düşünen bir irade duymak; düşünmek, ümit etmek, sevmek; bir anaya, bir eşe, çocuklara, ışığa sahip olmak ve bütün bunlara sahipken birdenbire, bir çığlık süresi kadar kısa bir zamanda, bir dakikadan daha az bir sürede bir uçuruma devrilmek, düşmek, yuvarlanmak, ezmek, ezilmek, buğday başaklarını, çiçekleri, yaprakları, dalları görmek, hiçbir şeye tutunamamak; kılıcının işe yaramadığını, üstünde insanları, atları hissetmek, karanlıklar içinde tepişme sırasında kırılan kemiklerle boş yere debelenmek, bir topuğun gözünüzü dışarı çıkarttığını duymak, öfkeden atların nallarını ısırmak, boğulmak, inlemek, kıvranmak; orada, aşağıda olup kendi kendine, "Az önce yaşıyordum," demek.

Bu içler acısı felaketin can çekiştiği yerde, şimdi her şey susmuştu. Çukur yolun açıklığı, birbirine çözülmezcesine kenetlenmiş atlarla, süvarilerle dolmuştu. Dehşet verici bir kaos. Yamaç kalmamıştı artık. Cesetler, yolu yaylanın düzlüğüyle aynı seviyeye çıkarmış, silme doldurulmuş bir buğday kilesi gibi yamaçların kenar hizasına getirmişlerdi. Üst tarafta bir ölü yığını, alt tarafta bir kan deresi. 18 Haziran 1815 günü akşamı yol, işte bu haldeydi. Kan, Nivelles şosesine kadar akıyor ve orada bugün hâlâ gösterilen bir yer-

de, şoseyi kapatan bir kesik ağaç yığınının önünde mecrasından çıkarak geniş bir birikinti halinde yayılıyordu.

Hatırlanacağı gibi, zırhlı süvarilerin çukura yuvarlanmaları tam karşı yönde, Genappe şosesine doğru bir yerde olmuştu. Ceset yığınının kalınlığı, çukur yolun derinliğine göre değişiyordu. Ortalara doğru yolun sığlaştığı yerde ölü tabakası inceliyordu. Delord Tümeni buradan geçmişti.

Az önce okuyucuya bir nebze tanıttığımız sinsi gece yolcusu, o yana doğru gitmekteydi. Bu muazzam mezarı karıştırıp duruyordu. Bakıyordu. Ölüleri iğrenç bir teftişten geçiriyordu. Ayakları kan içinde yürüyordu.

Birdenbire durdu.

Birkaç adım ötesinde, çukur yolda, ölü yığınının bittiği yerde, bu insan ve at kaosunun altından ay ışığının aydınlattığı açık bir el uzanmaktaydı.

Bu elin parmağında parlayan bir şey vardı: bir altın yüzük.

Adam eğildi, bir süre çömelmiş kaldı, doğrulduğunda o elde artık yüzük yoktu.

Tam olarak doğrulmadı zaten; iğreti, ürkek bir vaziyette durdu, sırtını ölü yığınına çevirip dizleri üstünde ufku kolaçan etti; vücudunun üst kısmının ağırlığını toprağa dayadığı iki işaret parmağına yüklemiş, kafasını pusudaymış gibi çukur yolun kenarından yukarı çıkarmıştı. Çakalın dört ayağı, bazı işler için pek elverişlidir.

Sonra kararını verip doğruldu.

O an heyecanla sıçradı. Birinin arkasından tuttuğunu hissetmişti.

Geriye döndü. O açık el kapanmış ve kaputunun eteğini yakalamıştı.

Namuslu bir insan korkardı. Bu ise gülmeye başladı:

– Vay canına, dedi, ölüymüş. Hortlağı jandarmaya tercih ederim.

Bu arada el gevşedi ve onu bıraktı. Mezarda kuvvet çabuk tükenir.

– Dur hele! dedi sinsi gece yolcusu. Sakın bu ölü canlı olmasın? Bir bakalım şuna.

Tekrar eğildi, yığını eşeledi, engel olanları çekti, eli yakaladı, kolu kavradı, başı meydana çıkardı, vücudu çekti, az sonra çukur yolun karanlığı içinde cansız ya da hiç olmazsa baygın bir adamı

sürüklemekteydi. Bir zırhlı süvariydi bu, bir subay, hatta oldukça yüksek rütbeli bir subaydı. Zırhının altından kocaman altın bir apolet çıkıyordu. Bu subayın miğferi yoktu. Yüzü şiddetli bir kılıç darbesiyle yaralanmış, kandan görünmüyordu.

Ayrıca herhangi bir uzvu kırılmış gibi de görünmüyordu. Hoş bir tesadüf eseri olarak –burada böyle denilebilirse eğer– ölüler onun üzerinde bir kemer meydana getirerek ezilmesini önlemişlerdi. Gözleri kapalıydı.

Zırhının üzerinde gümüş lejyon donör nişanı vardı.

Adam nişanı kopardı; nişan, kaputun altındaki derin boşluklardan birinde kayboldu.

Sonra subayın cebini yokladı, orada bir saatin varlığını hissetti, saati aldı.

Daha sonra yeleği karıştırdı, bir para kesesi buldu ve cebine indirdi.

Ölmekte olana yardımın tam bu safhasındayken, subay gözlerini açtı. Zayıf bir sesle:

– Teşekkür ederim, dedi.

Kendisini elden geçiren adamın hoyratça hareketleri, gecenin serinliği, rahatça içe çekilen hava, onu uyuşukluğundan kurtarmıştı.

Sinsi gece yolcusu hiç cevap vermedi. Kafasını dikti.

Ovada bir ayak sesi duyuluyordu; yaklaşan bir devriyeye ait olsa gerekti bu.

Subay mırıldandı, çünkü sesinde hâlâ can çekişme vardı.

– Kim kazandı savaşı?

– İngilizler, diye cevap verdi adam.

Subay tekrar konuştu:

– Ceplerime bakın. Bir keseyle bir saat bulacaksınız. Onları alın.

Bu iş zaten yapılmıştı.

Sinsi gece yolcusu isteneni yerine getirir gibi yaptı:

– Bir şey yok, dedi.

– Soymuşlar beni, dedi subay. Üzüldüm. Onlar sizin olsun isterdim.

Devriye kolunun ayak sesi gittikçe belirginleşiyordu. Sinsi gece yolcusu gitmeye hazırlanır gibi bir hareket yaparak:

– Gelen var, dedi.

Subay, kolunu güçlükle kaldırarak onu tuttu.

– Benim hayatımı kurtardınız. Kimsiniz?

Sinsi gece yolcusu alçak sesle, çabuk çabuk cevap verdi:

– Ben de sizin gibi Fransız ordusundanım. Sizden ayrılmam gerek. Beni yakalarlarsa kurşuna dizerler. Hayatınızı kurtardım. Artık işin içinden kendiniz sıyrılın.

– Rütbeniz nedir?

– Çavuş.

– Adınız ne?

– Thénardier.

– Bu adı unutmayacağım, dedi subay. Siz de benimkini aklınızda tutun. Adım Pontmercy.

İKİNCİ KİTAP

Orion Gemisi

I
24.601 NUMARA, 9.430 NUMARA OLUYOR

Jean Valjean yeniden yakalanmıştı.

Acıklı ayrıntıların üzerinden çarçabuk geçmemiz okuyucularımızı memnun edecektir. Onun için Montreuil-sur-Mer'de olup biten şaşırtıcı olaylardan birkaç ay sonra, devrin gazetelerinde yayımlanan iki yazıyı buraya almakla yetiniyoruz.

Bu makaleler biraz kısadır. Hatırlanacağı gibi, o devirde henüz *Gazette des Tribunaux* yoktu.

Bu yazılardan ilkini *Drapeau blanc*'dan alıyoruz. Gazetenin tarihi 25 Temmuz 1823'tür.

> Pas-de-Calais'nin bir ilçesi, az rastlanır bir olaya sahne olmuştur. İlin yabancısı olan Mösyö Madeleine adında bir adam, bazı yeni usullerle o yerin eski bir endüstrisini, siyah kehribar ve boncuk imalatını, birkaç yıldan beri kalkındırmış bulunmaktaydı. Bundan hem kendisi hem de –belirtmemiz gerekir ki– ilçesi servet yapmıştı. Hizmetlerinin mükâfatı olarak, belediye başkanlığına tayin edilmişti. Ancak polis, bu Mösyö Madeleine'in 1796 yılında bir hırsızlıktan dolayı mahkûm olmuş Jean Valjean adında bir sürgün kaçkını, eski bir forsa olduğunu meydana çıkarmıştır. Jean Val-

jean yeniden küreğe gönderilmiştir. Jean Valjean'ın tutuklanmadan önce, Mösyö Laffitte'ten evvelce yatırmış olduğu yarım milyonu aşkın bir meblağı çekmeyi başardığı anlaşılmaktadır. Bu parayı, yaptığı ticaretten gayet meşru bir şekilde kazanmış olduğu söylenmektedir. Jean Valjean'ın Toulon Hapishanesi'ne girişinden beri, bu parayı nereye saklamış olduğu öğrenilememiştir.

İkinci makale ise biraz daha ayrıntılı olup aynı tarihli *Journal de Paris*'den alınmıştır.

Jean Valjean adında, tahliye edilmiş eski bir kürek mahkûmu, genel dikkati çekecek bazı hal ve şartlar altında, Var ağır ceza mahkemesi huzuruna çıkarılmış bulunmaktadır. Bu cani, polisin uyanıklığından yararlanıp kaçmayı bilmiş; adını değiştirerek, kendisini kuzeydeki küçük şehirlerimizden birine belediye başkanı atandırmayı başarmıştı. Bu şehirde oldukça önemli bir ticaret kurmuştu. Savcılığın bitmek bilmez gayreti sayesinde, nihayet maskesi düşürülmüş ve tutuklanmıştır. Tutuklanması sırasında heyecandan ölen bir fahişeyle metres hayatı yaşamaktaydı. Bir herkül gibi kuvvetli olan bu sefil, kaçmanın yolunu bulmuş, fakat kaçışından üç dört gün sonra Paris'te, başkentle Montfermeil arasında sefer yapan şu küçük arabalardan birisine binerken polis tarafından yeniden yakalanmıştır. Bu üç dört günlük serbest kalışından yararlanarak, belli başlı bankerlerimizden birine evvelce yatırmış olduğu külliyetli miktarda bir parayı çektiği söylenmektedir. Bu paranın altı ya da yedi yüz bin frank olduğu tahmin ediliyor. İddianamede belirtildiğine göre, bu parayı yalnız kendisinin bildiği bir yere gömmüş, bu yüzden para ele geçirilememiştir. Her halükârda, Jean Valjean adındaki bu kişi, bundan sekiz yıl kadar önce, Ferneyli sayın ihtiyarın,

"... Savoie'dan gelirler hiç usanmadan her yıl
Ve elleri temizler zahmetsiz, usulcacık
İsle tıkanmış o uzun boruları,"

diye ölümsüz mısralarda terennüm ettiği o namuslu çocuklardan birine karşı işlediği, yol keserek silahlı soygun suçundan Var ili ağır ceza mahkemesi önüne çıkarılmış bulunmaktadır. Haydut kendini savunmayı reddetmiştir. Ancak hırsızlık suçunda ortaklık

bulunduğu ve Jean Valjean'ın güneydeki bir hırsız çetesine mensup olduğu, iş bilir ve belagatli savcılık makamınca ispatlanmış ve bu durumda Jean Valjean suçlu bulunarak ölüme mahkûm edilmiştir. Suçlu temyize başvurmayı reddetmiştir. Lakin kral, sonsuz merhametiyle ölüm cezasını ömür boyu küreğe çevirmiştir. Bunun üzerine Jean Valjean, derhal Toulon Hapishanesi'ne sevk edilmiştir.

Jean Valjean'ın Montreuil-sur-Mer'de bazı dinî âdetleri olduğu unutulmamıştı. Birkaç gazete, özellikle *Constitutionnel* bu ceza hafifletilmesini ruhban partisinin bir zaferi olarak gösterdi.

Jean Valjean'ın kürekteki numarası değişti. 9.430 diye çağırıldı.

Bu konuya bir daha dönmemek üzere şunu da söyleyelim ki, Mösyö Madeleine'le birlikte Montreuil-sur-Mer'de refah da ortadan kalktı. O buhran ve tereddüt gecesinde tahmin ettiği şeylerin hepsi gerçekleşti; o eksilince ruh da eksildi. Onun düşüşünden sonra Montreuil-sur-Mer'de, düşmüş büyük varlıkların bencilce paylaşılmasına başlandı. İnsan topluluğunda her gün gizli gizli yapılagelen, verimli şeylerin kaçınılmaz parçalanışıydı bu. Tarih ancak bir defa bunun farkına varmıştır; çünkü bu parçalanış, Büyük İskender'in ölümünden sonra olmuştur. Kumandan yardımcıları başlarına krallık tacı geçirirler, ustabaşları fabrikatör kesilirler. Kıskanç rekabetler ortaya çıktı. Mösyö Madeleine'in geniş atölyeleri kapandı, binalar harabeye döndü, işçiler dağıldılar. Kimisi memleketten ayrıldı, kimisi mesleği bıraktı. Artık her şey büyük çapta değil de küçük çapta yapılır oldu; iyilik için değil de kazanç için. Merkez kalmadı. Her yanı rekabet ve hırs bürüdü. Mösyö Madeleine her şeye hakimdi, yönetiyordu. O düşünce, herkes işi kendi tarafına çekti. Organizasyon zihniyetinin yerini mücadele zihniyeti, samimiyetin yerini husumet, kurucunun herkese karşı iyiliğinin yerini herkesin herkese karşı kin duyması aldı. Mösyö Madeleine tarafından bağlanan ipler karıştı ve koptu: usullere hile karıştırdılar, ürünlerin kalitesini düşürdüler, güveni öldürdüler, pazarlar daraldı, siparişler azaldı, ücretler düştü, atölyeler işsiz kaldı, iflas geldi çattı. Sonra yoksullara hiçbir şey kalmadı. Her şey yok olup gitti.

Devlet bile bir yerde birisinin ezildiğini fark etti. Küreğin çıkarına hizmet ederek Mösyö Madeleine'le Jean Valjean'ın aynı kişi olduğunu tespit eden ağır ceza mahkemesi kararının üstünden daha dört yıl geçmeden, Montreuil-sur-Mer ilçesinde vergi tahsilatı masrafları iki katına çıkmıştı ve Mösyö de Villèle durumu 1827 yılı Şubatı'nda kürsüden bildiriyordu.

II
ŞEYTANIN OLMASI MUHTEMEL İKİ MISRANIN NEREDE OKUNACAĞINA DAİR

Daha ileri gitmeden önce, aynı tarihlerde Montfermeil'de geçen ve belki de savcılığın tahminlerine büsbütün ters düşen garip bir olayı biraz etraflıca anlatmak yerinde olur.

Montfermeil denilen memlekette, çok eskilere dayanan bir batıl inanç vardır. Paris yakınlarında böyle halk arasında yaygın bir batıl inanca rastlamak, Sibirya'da sarısabır çiçeğine rastlamak gibi bir şey olduğundan, özellikle ilgi çekici ve değerli bir batıl inanıştır bu. Biz, ender rastlanan bitkiler gibi olan her şeye saygı duyan kişilerdeniz. Montfermeil'deki batıl inanç şudur: Buranın insanları, şeytanın hatırlanamayacak kadar eski zamanlarda, hazinelerini saklamak için civardaki ormanı seçtiğine inanırlar. Saf kadıncağızların dediklerine bakılırsa, gün batarken ormanın kuytu köşelerinde bir arabacıya ya da oduncuya benzeyen kara bir adama oldukça sık rastlanırmış. Bu adamın ayağında tahta pabuçlar, üstünde bezden pantolon ve işçi gömleği varmış. Onu şuradan tanımak mümkünmüş: Takke ya da şapka yerine, kafasında kocaman iki boynuz taşıyormuş. Bu adam genellikle çukur kazmakla uğraşırmış. Bu karşılaşmadan yararlanmanın üç yolu varmış. Birincisi, adamın yanına yaklaşıp onunla konuşmakmış. O zaman adamın sadece bir köylü olduğu görülürmüş. Kara görünmesi de akşam karanlığı olmasındanmış. Öyle çukur mukur kazdığı da yokmuş; sadece inekleri için ot biçermiş ve boynuz sanılan şeyler de sırtında taşıdığı gübre atmaya özgü bir yabaymış. Yabanın dişleri akşam karanlığında adamın başından çıkıyor sanılırmış. Bu rastlaşmadan sonra evine döner, haftasına ölürmüşsün. İkinci yararlanma yolu,

onu gözetlemekmiş. Çukurunu kazmasını, kapatmasını, gitmesini beklemek; sonra hemen çukurun başına koşup onu açmak ve kara adamın oraya mutlaka koyduğu "define"yi almak. Bunu yapan o ay içinde ölürmüş. Nihayet üçüncü yol, kara adamla hiç konuşmamak, ona hiç bakmamak ve tabana kuvvet kaçmakmış. O zaman o yıl içinde ölünürmüş.

Her üç yolun da sakıncaları olduğundan, hiç olmazsa bir aylığına bir hazineye sahip olmak gibi bir elverişliliği olan ikinci yol genellikle tercih edilmekteydi. Israrla söylenene göre, karşılaştıkları her fırsatın çekiciliğine kapılan gözü pek insanlar, sık sık kara adamın kazdığı çukurları açmış, şeytanı soymayı denemişlerdir. Görünüşe bakılırsa pek verimli bir iş değil bu. En azından geleneğe inanmak gerekirse öyle; geleneğe ve bir de özellikle Tryphon adında Normandiyalı, biraz büyücü, değersiz bir keşişin bırakmış olduğu barbar bir Latinceyle yazılmış esrarlı iki mısraya... Bu Tryphon, Rouen yakınlarındaki Saint-Georges de Bocherville Manastırı'nda gömülüdür, mezarından kurbağalar çıkar.

Kısacası, ahali büyük bir gayret içinde. Bu çukurlar genellikle çok derin kazılmış olduğundan bütün bir gece ter dökülüyor, araştırılıyor, çalışılıyor, çünkü bu iş ancak geceleri yapılabiliyor; gömlekler sırılsıklam oluyor, kandiller tükeniyor, kazmalar körleşiyor ve nihayet deliğin sonuna gelinip "define"ye el atıldığında ne bulunsa beğenirsiniz? Şeytanın definesi neymiş meğerse? Bir metelik, bazen bir ekü, bir taş parçası, kanlı bir kadavra, bazen de bir kâğıt gibi dörde katlanmış bir hayalet ya da bir hiç. İşte Tryphon'un mısraları, sır saygısı olmayan meraklı kişilere bunu bildirmek ister gibidir:

Fodit, et in foss thesauros condit opaca,
As, nummos, lapides, cadaver, simulacra, nihilque.[1]

Günümüzde bazen mermileriyle birlikte bir barut kabı, besbelli şeytanın kullanmış olduğu yağlı, yanık renkli, eski bir iskambil kâğıdı bulunduğu da oluyormuş. Tryphon bu buluşlardan hiç bahsetmiyor, çünkü o on ikinci yüzyılda yaşamıştı ve hiç sanmam

1 (Lat.) Kazıyor, karanlık bir çukura hazineler gömüyor: bir metelik, madenî paralar, taşlar, bir ceset, hayaller ve hiç – ç.n.

ki şeytan, Roger Bacon'dan önce barutu ve 6. Charles'dan önce de oyun kâğıtlarını icat edecek bir zekaya sahip olsun.

Kaldı ki, bu kâğıtlarla oynandığı takdirde, elde avuçta ne varsa kaybedileceği de muhakkaktır. Kaptaki baruta gelince, onda da tüfeğinizi suratınıza fırlatmak özelliği vardır.

Savcılığın, serbest bırakılan forsa Jean Valjean'ın birkaç günlük firarı sırasında, Montfermeil civarında dolaşmış olduğunu sandığı tarihten kısa bir süre sonra, bu köyde yaşayan Boulatruelle adında yaşlı bir yol işçisinin ormanda "birtakım işler" çevirdiği fark edildi. Memlekette bu Boulatruelle'in vaktiyle kürek damında bulunduğu sanılıyordu. Az çok polis gözetimi altında bulunuyordu. Hiçbir tarafta iş bulamadığı için de idare onu düşük ücretle, Gagny'den Lagny'e giden ara yolda yol tamircisi olarak çalıştırmaktaydı.

Bu Boulatruelle'e çevre insanlarınca pek iyi gözle bakılmıyordu; çok saygılı, çok aşağıdan alan, herkese hemen takkesini çıkarıveren, jandarmaların önünde titrek, sırıtkan, söylentiye göre çetelerle ilişiği olan, gün batarken orman köşelerinde pusu kurmasından şüphelenilen bir adamdı.

Bakın herkes neyi fark ettiğini sanıyordu:

Bir süredir Boulatruelle, taş döşeme ve yol bakımı işini erkenden bırakıp kazmasıyla ormana gitmekteydi. Ona akşama doğru, ormanın en ıssız açıklıklarında, en vahşi sıklıklarında, bir şeyler arıyormuş gibiyken, bazen de yerde çukurlar kazarken rastlıyorlardı. Ovalardan geçen saf kadıncağızlar onu önce kötü cinlerin başı Beelzebub sanıyorlar, sonra Boulatruelle olduğunu anlıyorlardı; bunun da ötekinden aşağı kalır tarafı yoktu zaten. Bu rastlaşmalar Boulatruelle'in canını sıkar gibi görünüyordu. Saklanmaya çalışmak istediği ve yaptığı işin içinde bir sır bulunduğu açıkça belli oluyordu.

Köyde, "Şeytanın boy gösterdiği besbelli," diyorlardı. "Boulatruelle onu gördü, şimdi araştırıyor. Doğrusu tam iblisin kirli çıkınına konacak adam." Voltaireciler de şunu ekliyorlardı: "Bakalım Boulatruelle mi şeytanı, yoksa şeytan mı Boulatruelle'i enseleyecek?" Yaşlı kadınlar boyuna istavroz çıkarıyorlardı.

Lakin Boulatruelle'in ormanda çevirdiği işler son buldu, adam

yeniden yol bakıcılığı işini düzenli bir şekilde yapmaya başladı. Başka şeylerden söz edilir oldu.

Yalnız yine de bazılarının merakı geçmedi. Bu işte efsanedeki hayali define gibi bir şey olmasa bile, hiç olmazsa şeytanın banknotlarından daha ciddi, daha elle tutulabilir, yol bakıcısının muhakkak ki yarı sırrına vakıf olduğu bir kısmet bulunabileceğini düşünüyorlardı. Bu işe en çok merak saranlar okul öğretmeniyle meyhaneci Thénardier'ydi. Bu sonuncusu herkesle ahbaptı ve Boulatruelle'le dostluk kurmayı da kendine yedirmemezlik etmemişti.

– Kürek mahkûmuymuş. Eh, ne yapalım yani; kimin orda olduğu, kimin olacağı hiç bilinmez, diyordu Thénardier.

Bir akşam öğretmen:

– Eskiden olsa adli makamlar Boulatruelle'in ormanda ne yaptığını araştırır, onu mükemmelen konuşturur, hatta gerektiğinde işkenceden bile geçirirdi. Boulatruelle su işkencesine hiç dayanamazdı, diye iddia ediyordu.

– Öyleyse biz de onu şarap işkencesine sokalım, dedi Thénardier.

Bütün hünerlerini kullanıp ihtiyar yol bakıcısına içki içirdiler. Boulatruelle pek okkalı içti, ama az konuştu. Olağanüstü bir sanat ve ustaca bir ölçülülükle, bir oburun susuzluğunu bir hakimin ketumluğuyla birleştirdi. Fakat konuyu durmadan deşen ve adamın ağzından kaçan bazı karanlık sözleri birbirine yaklaştırıp bağlayan Thénardier ve öğretmen, yine de şöyle bir şeyler öğrendiklerini sandılar:

Boulatruelle, bir sabah şafak vakti işine giderken ormanın bir köşesinde bir çalılığın altında âdeta saklanmışçasına duran bir kürekle bir kazma görüp şaşırır. Ancak bunların evlere su taşıyan Six-Fours Baba'nın küreğiyle kazması olabileceğini düşünerek üzerinde durmaz. Ama aynı günün akşamı, kendisi büyük bir ağacın arkasında kaldığından görülmeden, birisinin –memleketten olmayan, fakat onun, yani Boulatruelle'in çok iyi tanıdığı birisinin– ormanın en sık tarafına doğru yürüdüğünü görür. Thénardier'nin yorumu şöyleydi: "Bir kürek arkadaşı." Boulatruelle, o kişinin adını bir türlü söylememişti. Bu kişi bir paket, dört kö-

şe bir şey taşıyordu; büyük bir kutu ya da küçük bir sandık gibi bir şey. Boulatruelle şaşakalmıştı. Ancak yedi sekiz dakika sonra bu "birisi"nin peşi sıra gitmek fikri aklına gelebilmişti. Fakat çok geçti artık, adam ormanın sık yerine girmişti bile; gece de bastırmış, Boulatruelle yetişememişti adama. Bunun üzerine ormanın sınırını gözetlemeye karar vermişti. Ay vardı. İki üç saat sonra Boulatruelle, adamının ormandan çıktığını görmüştü; bu defa adam, küçük sandık yerine bir kazmayla bir kürek taşıyordu. Boulatruelle adamın geçip gitmesine göz yummuş, yanına yaklaşmayı düşünmemişti, çünkü söylediğine göre adam kendisinden üç kat daha kuvvetliydi, üstelik de elinde bir kazma taşıyordu; onu tanıyacak ya da onun tarafından tanınacak olursa kazmayla vurup onu gebertirdi. İki eski arkadaş arasında dokunaklı bir buluşma sahnesi yaşanmıştı. Fakat kazmayla kürek, Boulatruelle'in kafasında bir şimşek çaktırmıştı. Sabah olur olmaz hemen çalılığa koşmuştu. Ne kazma vardı ne de kürek. Boulatruelle bundan adamın ormana girip kazmayla bir çukur açtığı, sandığı çukura koyup kürekle çukuru kapattığı sonucunu çıkarmıştı. Sandık bir ceset alamayacak kadar küçüktü, o halde içinde para vardı. İşte, araştırmalarının nedeni. Boulatruelle bütün ormanı gözden geçirmiş, yoklamış, karıştırmış, toprağı yeni yerinden oynamış gibi gördüğü her yeri didik didik etmişti. Ama boşuna.

Hiçbir şey "çıkaramamıştı." Montfermeil'de kimse bir daha bu konuyu düşünmedi. Yalnız bazı laf ebesi kadıncağızlar, "Şunu iyice aklınıza sokun ki," diyorlardı, "Gagny'deki o yol bekçisi bütün bu dalavereyi bir hiç için yapmamıştır; şeytan muhakkak geldi."

III
BÖYLE BİR ÇEKİÇTE KIRILABİLMESİ İÇİN ZİNCİR HALKASININ ÖNCEDEN BUNA HAZIRLANMIŞ OLMASI GEREKİR

Yine bu 1823 yılının Ekim ayı sonuna doğru Toulonlular, büyük bir fırtınadan sonra bazı hasarların onarımı için *Orion* gemisinin limanlarına girdiğini gördüler. Daha sonra Brest'de okul gemisi olarak kullanılan *Orion*, o tarihte Akdeniz filosuna dahildi.

Gemi deniz tarafından hayli hırpalanmış, tamamen sakat halde olmasına rağmen havuza girişi esnasında epey ilgi topladı. Taşımasının ne anlama geldiğini bilemediğim bir bandıradan dolayı, nizami olan on bir top atışıyla selamlandı ve gemi de buna aynı sayıda top atışıyla karşılık verdi. Toplam yirmi iki atış. Hesaplandığına göre krallara ve askerlere saygı makamında karşılıklı nezaket patırtısı, teşrifat işareti, havuz ve kale formaliteleri olarak, her gün bütün kalelerden ve bütün savaş gemilerinden güneşin doğuş ve batışını selamlamak için, kapıların her açılış ve kapanışında vs. vs. uygarlık âlemi, bütün dünyada her yirmi dört saatte bir gereksiz yere yüz elli bin top atışı yapmaktadır. Her atış altı franktan, günde dokuz yüz bin frank, yılda üç yüz milyon frank eder. Duman olup giden üç yüz milyon frank. Bu sadece bir ayrıntı. Ve bu arada, yoksullar açlıktan ölmektedir.

1823 yılı, Restorasyon'un "İspanya Savaşı Devri" adını verdiği yıldır.

Bu savaş tek bir olaydı ama içinde başka birçok olay ve bir hayli gariplik vardı: Bourbon soyu için çok önemli bir aile meselesi, ailenin Fransa dalının Madrid dalına yardım edip onu koruması, yani büyük kardeşlik görevini yerine getirmesi; milli geleneklerimize zahiri bir dönüş ve bunun Kuzey hükümetlerine aşırı bir itaat ve teslimiyetle birlikte gitmesi; liberal gazetelerin Andujar Kahramanı unvanını verdikleri Angoulême Dükü'nün sakin haline biraz ters düşen muzafferane bir tavırla, liberallerin hayali terörcülüğüyle çatışan Engizisyon mahkemesinin oldukça gerçek olan eski terörcülüğünü bastırması; Sans-Culottes'un Descamisados adıyla yeniden meydana çıkıp asil ve zengin hanımları ziyadesiyle dehşete düşürmesi; monarşinin, anarşi diye vasıflandırdığı ilerlemeye engel olması; 89 teorilerinin temelleri oyuş faaliyetinin birdenbire kesilmesi; bütün dünyayı dolaşan Fransız düşüncesine Avrupa'nın bir "Dur!" çekmesi; daha sonra Charles-Albert adını alan Carignan Prensi'nin, kralların halklara karşı açtığı haçlı seferine, başkumandan Fransa Hanedanı prensinin yanında, kırmızı yünden humbaracı apoletleriyle gönüllü olarak katılması; imparatorluk askerlerinin yeniden sefere çıkmaları, ama sekiz yıllık bir moladan sonra yaşlanmış, kederli ve beyaz kokartlı ola-

rak çıkmaları; otuz yıl önce Coblentz'deki beyaz bayrak gibi, üç renkli bayrağın yurt dışında bir avuç kahraman Fransız tarafından dalgalandırılması; askerlerimizin arasına rahiplerin karışması; özgürlük ve yenilik düşüncesinin süngü gücüyle hizaya getirilmesi; prensiplerin top ateşiyle tepelenmesi; Fransa'nın düşüncesiyle yaptıklarını silahlarıyla yıkması; ayrıca satılmış düşman kumandanları; tereddütlü askerler; milyonların kuşattığı şehirler; askeri bakımdan hiçbir tehlike bulunmamasına rağmen, keşfedilip basılmış her lağımda olduğu gibi her an patlamalar olması ihtimali. Dökülen kan az, kazanılan şeref az, bazıları için utanç var, hiç kimse için zafer yok: İşte 14. Louis soyundan gelme hükümdarların açtığı, Napolyon'dan çıkma generallerin yönettiği savaş böyle bir savaştı. Ne büyük savaşı ne de büyük politikayı hatırlatmamak talihsizliğine uğradı bu savaş.

Gerçi bazı askerî olaylarda ciddiyet vardı. Mesela Trocadéro'nun zaptı güzel bir askeri harekât oldu; ama genellikle, tekrar edelim, bu savaşın borazanları çatlak seslidir, bütünü itibariyle şüpheli bir savaştır bu. Tarih, Fransa'nın sahte zaferi benimsemekte güçlük çekmesini doğru bulur. Karşı koymakla görevli bazı İspanyol subaylarının kolaycacık boyun eğdikleri açıkça görülüyordu, bozulma fikri zaferden çıktı, savaşlardan çok generaller kazanılmış gibi görünüyordu, bu yüzden galip asker başı eğik döndü. Gerçekten de küçültücü bir savaştı, bayrağın kıvrımları arasından Fransa Bankası adı okunuyordu.

Zaragoza'nın üzerlerine dehşetle yıkıldığı 1808 askerleri, 1823'te kalelerin önlerinde kolayca açılıvermesi karşısında kaşlarını çatmakta ve Palafox'u hasretle anmaktadırlar. Fransa'nın huyu öyledir; karşısında Ballesteros yerine Rostopchine'in bulunmasını tercih eder.

Daha da önemli ve üzerinde durulması gereken görüşe göre, Fransa'da askeri düşünceyi inciten bu savaş, demokratik düşünceyi de öfkelendiriyordu. Bir köleleştirme girişimiydi bu. Demokrasi çocuğu Fransız askerinin bu seferdeki hedefi, başkasına takılacak bir boyunduruğun fethiydi. İğrenç bir mantıksızlık. Fransa'ya düşen, halkların ruhunu uyandırmaktır, boğmak değil. 1792'den beri, Avrupa'daki bütün devrimler Fransız Devrimi'dir. Özgürlük ışı-

ğı Fransa'dan yayılır. Bu bir güneş olayıdır. Bunu görmeyen kördür! Bonapart demiştir bunu.

Şu halde asil İspanyol milletine bir suikast olan 1823 savaşı, aynı zamanda Fransız Devrimi'ne karşı da bir suikasttı. Bu canavarca işi yapan da Fransa'ydı. Zorla yapıyordu, çünkü kurtuluş savaşları dışında, orduların yaptığı her şey zorla yapılmıştır. "Pasif itaat" sözü bunu gösterir. Bir ordu, çok büyük sayıda güçsüzlüklerin toplamından ortaya kuvvet çıkaran garip bir bileşim şaheseridir. İnsanlığın insanlığa karşı, insanlığa rağmen yaptığı savaş ancak böyle açıklanır.

Bourbonlara gelince, 1823 savaşı onlar için felaket oldu. Onlar bunu bir başarı saydılar. Bir fikri bir talimatla öldürtmekte nasıl bir tehlike olduğunu hiç görmediler. Saflıkla iktidarlarına, bir kuvvet unsuru olarak bir suçun muazzam zaafını sokmaya kalkışacak kadar aldandılar. Pusu kurma zihniyeti girdi politikalarına. 1830'un tohumu 1823'te filizlenmeye başladı. İspanya seferi, onların meclislerinde tanrısal hukukun maceralarını, kuvvet kullanmalarını haklı gösteren bir kanıt oldu. Fransa, İspanya'da *el rey neto*'yu[1] yeniden tahta oturttuğuna göre, kendi evinde de mutlak krallığı kurabilirdi. Askerin itaatini milletin rızası sanmak gibi korkunç bir hataya düştüler. İşte bu güven tahtları yok eder. Ne bir manzanita ağacının[2] ne de bir ordunun gölgesinde uyumaya gelmez.

Orion gemisine dönelim.

Başkumandan prensin emrindeki ordu harekâtını sürdürürken, Akdeniz'de bir filo kol geziyordu. *Orion*'un bu filodan olduğunu ve denizdeki hava olaylarından ötürü Toulon Limanı'na geri döndüğünü söylemiştik.

Limanda bir savaş gemisinin bulunması halkı çeken, ilgilendiren bir şeydir. Üstelik büyüktü de ve halk, büyük olan şeyleri sever.

Bir savaş gemisi, insan dehasıyla doğa kuvvetinin en muhteşem ittifaklarından biridir.

Bir savaş gemisi aynı zamanda, en ağır olan şeyle en hafif olan şeyden meydana gelmiştir, çünkü maddenin her üç şekliyle de il-

1 (İsp.) "Saf kral" – ç.n.

2 Ehrama benzer meyve veren bir ağaç, zehirli öz suyu çıkarır. Söylentiye göre gölgesinde uyuyanlar ölür – ç.n.

gilidir: katı, sıvı, gaz. Maddenin bu üç şekline karşı da mücadele vermek zorundadır. Denizin dibindeki graniti kavramak için on bir tane pençesi, bulutlardaki rüzgârı yakalamak için sıcak iklim haşerelerinden daha çok kanatları ve antenleri vardır. Yüz yirmi toptan, koskoca borazanlardan çıkar gibi çıkar soluğu ve azametle karşılık verir yıldırıma. Okyanus, birbirine eş dalgalarının korkunç benzerliği içinde ona yolunu şaşırtmaya çalışır, ama geminin ruhu vardır: ona akıl veren, ona her köşeyi gösteren pusulası. Karanlık gecelerde, fenerleri yıldızların yerini tutar. Böylece rüzgâra karşı halatları ve bezleri, suya karşı tahtaları, kayalara karşı demiri, bakırı ve kurşunu, karanlığa karşı ışığı, sonsuzluğa karşı ince bir ibresi vardır.

Hepsi birden bir araya gelerek bir savaş gemisini meydana getiren bütün bu devasa ölçütler hakkında bir fikir edinmek isteniyorsa, Brest ya da Toulon limanlarındaki üstü kapalı altı katlı havuzlardan birine girmek yeter. İnşa halindeki gemiler, orada âdeta fanus altında gibidirler. Şu koskoca kalas bir seren direğidir; yerde yatan şu göz alabildiğine uzun sütun grandi direğidir; geminin, sintinesindeki kökünden bulutlardaki tepesine kadar uzunluğu altmış kulaç ve dip tarafında çapı üç ayaktır. İngiliz grandi direğinin su kesiminden itibaren yüksekliği iki yüz on yedi ayak tutar. Babalarımız zamanında bahriyede halat kullanılırdı; bizim zamanımızda ise zincir kullanılmaktadır. Yüz toplu bir gemide basit bir zincir yığınının yüksekliği dört ayak, genişliği yirmi ayak, derinliği de sekiz ayaktır. Peki bu gemiyi yapmak için ne kadar keresteye ihtiyaç vardır? Üç bin metre küp: yüzen bir orman.

Şunu da belirtelim ki, burada söz konusu olan bundan kırk yıl önceki askeri gemiler, basit yelkenli gemilerdir. O zamanlar henüz çocukluk devrinde bulunan buhar gücü, savaş gemisi denen bu harikaya yeni yeni mucizeler eklemiş bulunuyor. Mesela günümüzde yarı yelkenli yarı pervaneli karma gemi, toplam yüzeyi üç bin metre kareyi bulan bir yelken sistemi ve iki bin beş yüz beygir kuvvetinde bir kazanla çekilen, akıllara durgunluk verici bir makinedir.

Bu yeni harikalardan bahsetmesek bile, Kristof Kolomb ve Ruyter'in eski gemisi de insanlığın büyük bir şaheseridir. Sonsuzluğun

nefesi gibi onun gücü de tükenmez; rüzgârı yelkenine doldurur; dalgaların muazzam yaygınlığı içinde gayet dakiktir; yüzer, hükmeder. Fakat öyle bir an gelir ki, bora altmış ayak boyundaki bu sereni bir saman çöpü gibi kırar, rüzgâr dört yüz ayak yüksekliğindeki bu grandi direğini bir kamış gibi eğer, on tonluk çapa dalgaların ağzında bir balıkçının turna balığının çenesindeki olta iğnesi gibi bükülür; bu canavar toplar kasırganın alıp boşluğa, geceye götürdüğü şikayet dolu ama nafile kükremeler koparırlar; bütün bu kudret, bütün bu görkem daha üstün bir kudretin, daha üstün bir görkemin içine gömülüp gider.

Muazzam bir kuvvetin kendini sergileyip sonunda muazzam bir zaafa vardığını her defasında ister istemez düşünür insanoğlu. İşte limanlarda, bu harikulade savaş ve denizcilik cihazlarının çevresine bir sürü meraklının, kendileri de nedenini tam olarak bilmeksizin toplanması bu yüzdendir.

Böylece bütün gün, sabahtan akşama kadar Toulon Limanı'nın rıhtımları, havuz girişleri ve dalgakıranları *Orion*'u seyretmekten başka işi gücü olmayan kişilerle, Paris'te dendiği gibi boş gezenin boş kalfalarıyla, ayran budalalarıyla dolup taşıyordu.

Orion uzun zamandan beri hasta bir gemiydi. Daha önceki seferlerinde, hızını yarı yarıya kesecek kadar kalın kabuk tabakaları karinasına yapışıp biriktiğinden, bir önceki yıl bu kabukların kazınması için kızağa çekilmiş, sonra tekrar denize açılmıştı. Fakat bu kazıma, karinanın cıvatalarını zedelemişti. Balear adaları açıklarında dayanamayan bordo açılmış ve o zamanlar kaplamalarda sac levha kullanılmadığından gemi su yapmıştı. Arkadan şiddetli bir gündönümü fırtınası patlak vermiş, iskele pruvasını ve bir lombarı çökertmiş, mizana çarmıklarını hasara uğratmıştı. Bu hasarlar yüzünden *Orion*, tekrar Toulon'a dönmüştü.

Tersanenin yakınlarında demirlemişti. Tam donanımlı bir halde onarılmaktaydı. Tekne sancak tarafından hasara uğramamış, yine de âdet olduğu üzere geminin kafesine hava girmesini sağlamak için şurada burada bazı kaplamaların vidaları sökülmüştü.

Bir sabah, gemiyi seyreden kalabalık bir kazaya tanık oldu.

Mürettebat, yelkenleri serenlere bağlamakla meşguldü. Sancak gabya grandi yelkeninin üst köşesini tutmakla görevli gabyacı den-

gesini kaybetti. Sallandığını gördüler. Tersanenin rıhtımına toplanmış olan kalabalık, bir çığlık attı. Ağır çeken baş, gövdeyi sürükledi; adam, elleri boşluğa uzanmış halde serenin etrafında döndü, geçerken önce bir eliyle, sonra öbür eliyle ip merdiveni yakaladı ve ona asılı kaldı. Altında deniz baş döndürücü bir derinlikteydi. Düşüşün sarsıntısı, ip merdivene bir salıncak hareketi vermişti. Adam bu ipin ucunda bir sapan taşı gibi gidip geliyordu.

Adamın imdadına koşmak, korkunç bir tehlikeye atılmak demekti. Hepsi de yeni hizmete alınmış sahil balıkçıları olan tayfaların hiçbiri böyle bir tehlikeye atılmayı göze alamıyordu. Bu arada zavallı gabyacı gittikçe yorulmaktaydı, sıkıntısını yüzünden okumak kabil değildi ama dermanının tükenmekte olduğu bütün uzuvlarından fark ediliyordu. Kolları müthiş bir çekilişle bükülüyordu. Tırmanmak için yaptığı her hareket, ip merdivenin sallanmasını arttırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Kuvvet kaybetmek korkusuyla bağıramıyordu. Herkes adamın artık ipi bırakacağı anı beklemekte ve düşüşünü görmemek için bütün başlar zaman zaman başka tarafa çevrilmekteydi. Bazı anlar vardır ki bir ip parçası, bir sopa, bir ağaç dalı hayat demektir ve canlı bir varlığın bunların ucundan kopup olgun bir yemiş gibi düştüğünü görmek feci bir şeydir.

Birdenbire bir adamın, bir yaban kedisi çevikliğiyle geminin armasına tırmandığı görüldü. Bu adam kırmızılar giymişti, bir kürek mahkûmuydu; başında yeşil takke vardı, müebbet kürek mahkûmuydu. Çanaklık hizasına geldiğinde, bir rüzgâr esintisi başından takkesini uçurdu ve ortaya bembeyaz saçlı bir baş çıktı; genç bir adam değildi bu.

Gerçekten de gemide kürek angaryasında çalıştırılan bir forsa, daha ilk anda nöbetçi subaya koşmuş, mürettebatın şaşkınlığı ve tereddüdü arasında ve bütün tayfalar titreyerek geri çekilirken subaydan, gabyacıyı hayatı pahasına kurtarmak için izin istemişti. Subayın olur anlamında bir işareti üzerine kaptığı bir çekiçle bir vuruşta ayağındaki halkaya perçinli zinciri koparmış, sonra da bir ip alarak direkleri tutan halatlara doğru atılmıştı. Hiç kimse o an bu zincirin böyle kolaycacık kırılıvermesine dikkat etmedi. Bunu ancak daha sonra hatırladılar.

Forsa, göz açıp kapayıncaya kadar serenin tepesine çıktı. Gözüyle mesafeyi ölçer gibi birkaç saniye durdu. Gabyacının bir ipin ucunda sallanıp durduğu bu saniyeler, seyredenlere yüzyıllar gibi geliyordu. Nihayet forsa gözlerini göğe kaldırdı ve ileri bir adım attı. Kalabalık bir soluk aldı. Sereni koşarak geçtiğini gördüler. Direğin ucuna gelince, yanında getirdiği ipin bir ucunu oraya bağlayıp öbür ucunu aşağı sarkıttı, sonra bu ip boyunca elleriyle inmeye başladı. O zaman anlatılması imkânsız bir dehşet kapladı ortalığı; şimdi uçurumun üstünde, bir yerine iki kişinin sallandığı görülüyordu.

Sanki bir örümcek bir sineği yakalamaya geliyordu; yalnız burada örümcek ölüm değil, hayat getirmekteydi. On bin bakış bu ikili üzerinde toplanmıştı. Ne bir haykırış ne de bir söz; bütün kaşlar aynı ürpermeyle çatılmıştı. Sanki iki zavallıyı sallayan rüzgâra en küçük bir soluk bile eklemekten korkar gibi bütün ağızlar nefeslerini tutuyordu.

Bu arada forsa, tayfanın yanına sokulmayı başarmıştı. Bir dakika daha geç kalınsa, gücü ve umudu tükenen adam kendini uçurumdan aşağıya bırakacaktı. Forsa onu sıkıca ipe bağladı; bir eliyle ipe tutunurken, öbürüyle işini görüyordu. Nihayet tekrar serenin üzerine çıkarak tayfayı da oraya çektiğini gördüler. Kuvvetini toplayabilmesi için onu biraz orada tuttu, sonra kucağına aldı, serenin üzerinde yürüyerek önce destemuraya, oradan da çanaklığa geldi ve gabyacıyı arkadaşlarının ellerine bıraktı.

O zaman kalabalık, bir alkış kopardı; bazı yaşlı forsa gözcüleri ağladı; kadınlar rıhtımın üstünde kucaklaşıp öpüşüyorlardı. Herkesin hep bir ağızdan, âdeta şefkatli bir öfkeyle bağırdığı duyuldu: "Bu adam affedilsin!"

O ise yeniden angaryasına dönmek üzere hemen aşağı inmeye koyulmuştu. Daha çabuk varmak için kendisini armanın üstünden kaymaya bıraktı ve alçak serenlerden birinin üzerinde koşmaya başladı. Bütün gözler onu izliyordu. Bir ara herkesi bir korku aldı; ya yorgunluktan ya da başı döndüğü için duraksayıp sallandığını görür gibi oldular. Birden kalabalık, şiddetli bir çığlık kopardı. Forsa denize düşmüştü.

Çok tehlikeli bir düşüştü bu. *Algésiras* firkateyni *Orion*'un ya-

nına demirlemişti. Zavallı kürek mahkûmu iki geminin arasına düşmüştü. Gemilerden birinin altına kaymasından korkuluyordu. Dört kişi acele bir sandala atladılar. Halk onlara gayret veriyordu, yine bütün ruhları endişe kaplamıştı. Adam tekrar su yüzüne çıkmamıştı. Bir zeytinyağı fıçısına düşmüş gibi, tek bir dalga bile yaratmadan denizin içinde kaybolup gitmişti. Sondajlar yaptılar, daldılar ama boşuna. Akşama kadar aradılar. Cesedini olsun bulamadılar.

Ertesi gün *Toulon* gazetesi, şu birkaç satırlık haberi yayınlıyordu:

> 17 Kasım 1823. Dün *Orion* gemisinde angarya işi yapan bir forsa, bir tayfanın kurtarılmasına yardım ettikten sonra işine dönerken denize düşmüş ve boğulmuştur. Cesedini bulmak mümkün olmamıştır. Tersanenin burnundaki temel kazıkları arasına sıkışmış olduğu tahmin edilmektedir. Hapishane kütüğündeki kayıt numarası 9.430 olan bu adamın adı Jean Valjean'dı.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Ölüye Verilen Sözün Yerine Getirilmesi

I
MONTFERMEIL'DE SU MESELESİ

Montfermeil, Ourcq Çayı'nı Marne'dan ayıran yüksek düzlüğün güney sınırı üzerinde, Livry ile Chelles arasındadır. Bugün oldukça büyük bir kasaba olan bu yeri, bütün yıl boyunca alçı sıvalı villalar ve pazar günleri de kadınlı erkekli şen şakrak burjuvalar süsler. 1823 yılında Montfermeil'de, ne bu kadar çok beyaz ev ne de bu kadar halinden memnun burjuva vardı; ormanlar içinde bir kasabaydı o. Gerçi şurada burada, geçen yüzyıldan kalma bazı yazlık evlere rastlanıyordu; gösterişli hallerinden, burma demir parmaklıklı balkonlarından ve kapalı beyaz kepenkler üzerinde küçük camları türlü çeşit yeşiller ortaya koyan uzun pencerelerinden tanınan evlerdi bunlar. Ama Montfermeil yine de bir köydü. İşten el çekmiş kumaş tacirleriyle yazlığa çıkan ticaret hukuku avukatları henüz keşfetmemişlerdi burayı. Hiçbir yol üzerinde bulunmayan sakin ve sevimli bir yerdi; insanlar o bereketli ve kolay köylü hayatını burada ucuza yaşıyorlardı. Yalnız, yaylanın yüksekliği dolayısıyla su kıttı burada.

Suyu oldukça uzaktan gidip almak gerekiyordu. Köyün Gagny'den yana olan ucu, suyunu ormanlardaki şahane küçük göllerden sağlamaktaydı; kiliseyi çevreleyen ve Chelles'den yana olan öbür ucuysa içme suyunu, Montfermeil'den aşağı yukarı bir çeyrek saat uzakta,

Chelles yolu yakınlarındaki bayırın yarı yüksekliğindeki küçük bir kaynaktan elde edebiliyordu ancak.

Bu yüzden su sağlama işi, her aile için oldukça çetin bir işti. Varlıklı evler, aristokratlar, bu arada Thénardier'nin aşçı dükkânı, beher kovasına çeyrek metelik ödeyerek sularını bir adamcağıza taşıtmaktaydılar. Adamın işi buydu ve bu işten günde aşağı yukarı sekiz metelik kazanıyordu. Ne var ki bu adamcağız, yazları ancak akşam saat yediye, kışları ise saat beşe kadar çalışmaktaydı. Onun için, gece olup da zemin kat pencerelerinin kepenkleri kapandı mı, içecek suyu olmayan artık onu ya kendisi gidip alıyor ya da ondan vazgeçiyordu.

Okuyucunun herhalde unutmadığı zavallı varlığın, küçük Cosette'in en büyük korkusu buydu işte. Hatırlanacağı gibi, Cosette iki bakımdan fayda sağlıyordu Thénardierlere: Annesinden para sızdırıyorlardı, bir; çocuğa hizmetlerini gördürüyorlardı, iki. Onun için annesi, daha önceki bölümlerde okunan nedenlerden dolayı para göndermeyi büsbütün kesince de Thénardierler Cosette'i yanlarında alıkoydular. Çocuk onlara hizmetçilik ediyordu. Bu nedenle de gerektiğinde koşup su getiren oydu. Bu yüzden gece kaynağa gitmek düşüncesinden ödü kopan çocuk, evde suyun hiç eksik olmamasına çok dikkat ediyordu.

1823 yılı Noel'i, özellikle Montfermeil'de parlak geçti. Kış başlangıcı yumuşak olmuştu; henüz ne dona çekmiş ne de kar yağmıştı. Paris'ten gelen panayır göstericileri belediye başkanından çadırlarını köyün ana yoluna kurma izni almışlar, yine aynı hoşgörüden yararlanan bir sürü seyyar satıcı, kilise meydanına ve oradan –belki hatırlanacağı gibi, Thénardierlerin lokanta-hanının bulunduğu– Boulanger Sokağı'nın içine kadar uzanan yere barakalarını kurmuşlardı. Bütün bunlar hanların, meyhanelerin dolmasına neden oluyor, bu sakin küçük memlekete gürültülü ve neşeli bir hayat veriyordu. Hatta gerçeğe sadık bir tarihçi olmak için şunu da eklememiz gerekir ki, meydanda sergilenen merak uyandırıcı gariplikler arasında bir de vahşi hayvanların teşhir edildiği bir yer bulunuyordu. Burada, pılı pırtılar içinde, nereden geldikleri meçhul birtakım iğrenç palyaçolar, bizim Kraliyet Müzesi'nin ancak 1845'ten beri sahip olabildiği gözleri üç renkli kokart olan korkunç Brezilya ak-

babalarından birini, 1823'te Montfermeil köylülerine gösteriyorlardı. Doğa bilginlerinin, sanırım *Caracara Polyborus* adını verdikleri bu kuşlar, picoides türünden ve akbabagiller familyasındandı. Köye çekilip yerleşmiş bazı saf ruhlu eski Bonapartçı askerler, gidip bu hayvanı huşu içinde seyrediyorlardı. Panayır göstericileri üç renkli kokardı Tanrı tarafından sırf onların sergisi için ihsan edilmiş, eşi benzeri bulunmayan bir olay olarak tanıtmaktaydılar.

Noel akşamı birçok kişi, yük arabacıları, seyyar satıcılar, Thénardier hanının basık salonunda dört beş mumun çevresinde, masalara oturmuş içki içiyorlardı. Bütün meyhane salonları gibi bir salondu bu: masalar, kalay bakraçlar, şişeler, içki ve tütün içenler, az ışık, çok gürültü. Fakat 1823 yılında olunduğu, o tarihlerde burjuva sınıfı içinde pek moda olan ve bir masanın üzerinde duran iki eşyadan belli olmaktaydı. Bunlar bir çiçekdürbünüyle hareli tenekeden bir lambaydı. Thénardier Kadın, harlı bir ateşin önünde kızarmakta olan akşam yemeğine nezaret ediyordu. Kocası Thénardier ise müşterileriyle birlikte içmekte ve siyasetten söz etmekteydi.

Başlıca konusu İspanya savaşı ve Angoulême Dükü olan siyasi konuşmaların yanı sıra, gürültü patırtı arasında mahalli konulara sapmalar yapıldığı da işitilmekteydi. Mesela:

– Nanterre, Suresnes taraflarında bu yıl şarap pek boldu. On fıçı beklenen yerden on iki fıçı elde edilmiş. Üzümlük su bırakmış cenderede.

– Ama üzümün olgunlaşması gerekmez miydi?

– Oralarda bağ bozumu için üzümlerin olgunlaşması gerekmez; yoksa daha ilkbaharda şarap ekşir.

– Kötü şarap öyleyse, desene? Buradakilerden de kötü şaraplar. Bağ bozumunu üzüm olgunlaşmadan yapmak gerek.

Falan, filan...

Ya da bir değirmenci bağırıyordu:

– Çuvalların içinde olandan biz mi sorumluyuz yani? Bir sürü küçük tane çıkıyor, oturup ayıklayacak halimiz yok ya, hepsini taşın altından geçirmekten başka çare yok. Yok delice otuymuş, yok karayoncaymış, yok karamukmuş, yok burçakmış, yok kenevirmiş, yok tilki kuyruğuymuş, bir sürü ıvır zıvır; bazı buğdayların içindeki sürüsüne bereket taşları da hiç sayma, hele Breton buğ-

daylarındakileri. Hızarcıların çivili kalasları kesmeyi sevmemeleri gibi, ben de Breton buğdayını öğütmeyi sevmem. Bütün bunların randımana kattığı tozu toprağı bir düşün. Sonra da undan şikayet ediyorlar. Yanılıyorlar. Unun kabahati bizim değil.

İki pencere arasındaki bir masanın başına, bir tırpancıyla bir çayır sahibi oturmuşlardı. İlkbaharda çayırda yapılacak iş için pazarlık eden çayır sahibine tırpancı:

– Otun ıslak olmasının zararı yoktur, diyordu. Daha iyi biçilir. Çiy iyidir, efendim. Ne var ki bu ot tazedir, yani çok güç. O yüzden yumuşaktır çok! O yüzden keskin demirin önünde eğilir!

Cosette her zamanki yerinde, ocağın yanındaki mutfak masasının ayaklarını birbirine bağlayan kiriş tahtasının üstünde oturuyordu; paçavralar içindeydi; tahta pabuçlar içinde ayakları çıplaktı; ateşin ışığında küçük Thénardierler için yün çorap örüyordu. İskemlelerin altında bir kedi yavrusu oynuyordu. Bitişik bir odadan gülüşüp cıvıldaşan iki taze çocuk sesi işitiliyordu: Éponine ile Azelma'ydı bunlar.

Ocağın köşesinde, çiviye asılı bir kamçı duruyordu. Ara sıra, evin bir taraflarından çok küçük bir çocuğun haykırışı, meyhanenin gürültüsü ortasında çınlıyordu. Thénardier Kadın'ın geçen kışlardan birinde –kendi deyişiyle "neden olduğunu bilmeden, herhalde soğuğun etkisiyle"– doğurduğu bir oğlan çocuğuydu bu, üç yaşından biraz fazlaydı. Anası gerçi onu beslemişti, ama sevmiyordu. Yumurcağın şamatası fazla rahatsız edici bir hal alınca, Thénardier, "Senin oğlan viyaklıyor, git bak bakalım ne istiyormuş," derdi. Anası, "Umurumda değil!" diye yanıtlardı. "Canımı sıkıyor."

Ve kendi halinde bırakılan yavrucak, karanlıklar içinde haykırıp dururdu.

II
İKİ PORTRENİN TAMAMLANMASI

Bu kitapta şimdiye kadar Thénardierleri ancak profilden gördük. Artık bu çiftin çevresinde şöyle bir dönüp, onlara her yandan bakmanın sırası geldi.

Thénardier elli yaşını aşmıştı. Madam Thénardier ise kırkına merdiven dayamıştı ki bir kadın için bu yaş elli sayılır. Bu yüzden karı koca arasında yaş dengesi vardı.

Bu uzun boylu, sarışın, kırmızı yüzlü, yağlı, etli, omuzları köşeli, iri kıyım, çevik Thénardier Kadın'a dair okuyucuların aklında, belki ilk ortaya çıkışından bu yana bazı anılar kalmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi, panayırlarda saçlarına kaldırım taşları asılı olduğu halde geriye doğru kaykılarak duran devasa vahşi kadınlar soyundandı. Evde her işe o bakardı: yataklara, odalara, çamaşıra, mutfağa, yağmura, güneşe, şeytana. Tek hizmetçisi de Cosette'ti; bir filin hizmetinde bir fare. Sesiyle her şeyi titretirdi; camlar, eşyalar, insanlar. Çil dolu geniş yüzü kevgire benzerdi. Sakalı vardı. Tam anlamıyla kadın kılığına girmiş bir hal hamalıydı. Şahane küfrederdi. Bir yumrukta bir cevizi kırmakla övünürdü. Devanasının altından okuduğu romanlar yüzünden ara sıra yapmacık tavırlı, garip bir kadınlık görüntüsü ortaya çıkmasa, kimsenin aklından ona kadın demek geçmezdi. Kısacası bu Thénardier Kadın, haldeki bir balık satıcısı karıya hafifmeşrep bir karının aşılanmasından ortaya çıkmış gibiydi. Konuştuğunu duyanlar ona "jandarma" der, içtiğini görenler "arabacı" der, Cosette'e davranışını görenler "cellat" derlerdi. Dinlendiği zamanlar bir dişi ağzından dışarı çıkardı.

Thénardier ufak tefek, zayıf, solgun, köşeli yüzlü, kemikli, çelimsiz bir adamdı. Hasta gibi görünürdü, ama sağlığı pek yerindeydi; düzenbazlığı daha buradan başlıyordu. Bir ihtiyat tedbiri olarak hep gülümserdi. Hemen herkese karşı, hatta bir çeyrek metelik vermeyi reddettiği dilenciye karşı bile nazikti. Sansar bakışlı ve okumuş adam görünüşlüydü. Rahip Delille'in portrelerine pek benziyordu. Tek insancıl yanını arabacılarla içki içerken gösteriyordu. Şimdiye kadar kimse onu sarhoş edememişti. Kocaman bir pipoyla tütün içerdi. Eski bir siyah elbise üstüne önlük takardı. Edebiyattan ve maddecilikten anlarlık iddiasındaydı. Gelişigüzel söylediği şeyleri desteklemek için sık sık kullandığı bazı adlar vardı: Voltaire, Raynal, Parny ve –tuhaf şey– Aziz Augustinus. "Bir sistem" sahibi olduğunu söylerdi. Kısacası pek hilekârdı. Bir hilozof. Böyle bir nüans vardır. Hatırlanacağı gibi, orduda hizmet gördüğünü iddia ederdi. Waterloo'da, herhangi bir 6. ya da 9. hafif sü-

vari alayında çavuşken, bir ölüm süvarileri taburuna karşı tek başına, vücudunu siper ederek, salkım ateşleri arasından "ciddi bir şekilde yaralanmış bir generali" nasıl kurtardığını ballandıra ballandıra anlatırdı. Duvarında alev gibi parlayan o tabelayla, hanının bütün memlekette ünlü "Waterloo Çavuşu İçkili Lokantası" unvanı oradan geliyordu işte. Liberaldi, klasikçiydi, Bonapartçı'ydı. Yoksullar yurdu için toplanan paraya o da katkıda bulunmuştu. Köyde onun evvelce rahip olmak için okuduğu söylenirdi.

Biz onun sadece Hollanda'da hancılık okuduğunu sanıyoruz. Bu karmaşık soydan aşağılık adam bir ihtimal, Flandre'da Lille Flamanlarından, Paris'te Fransız, Brüksel'de Belçikalıydı. Sınırın her iki yakasında da işini rahatça yürütmesini biliyordu. Waterloo'daki kahramanlığını biliyoruz. Yalnız görüldüğü gibi, bunu biraz abartıyordu. Bolluk ve yokluk, dalavere, macera onun varlığının temel unsurlarıydı. Yırtık bir vicdan, dikiş tutmaz bir hayat getirir. O fırtınalı 18 Haziran 1815 tarihinde Thénardier'nin, daha önce sözünü ettiğimiz yağmacı kantinciler güruhundan olması pek muhtemeldir; yollarda dolaşıp duran, bazı kimselere satıp bazılarından çalan, karı koca çocuklar ailece topal bir arabanın içinde, daima galebe çalacak orduya bağlanmak içgüdüsüyle, yürüyen askeri birliklerin peşi sıra giden yağmacılar güruhundan... Bu seferden sonra, kendi deyişiyle *du quibus*[1] da olduğundan, Montfermeil'e gelerek bir lokanta-han açmıştı.

Ceset ekili topraklardan hasat zamanı toplanan ve para keselerinden, saatlerden, altın yüzüklerden, gümüş nişanlardan meydana gelen bu *quibus*, pek büyük bir yekûn değildi ve meyhaneciliğe geçen bu seyyar erzak satıcısını ileri götürmemişti.

El kol hareketlerinde dolambaçsız diyebileceğim bir ifade gücü vardır; bir küfürle birleştiğinde kışlayı, bir haç işaretiyle papaz okulunu hatırlatır. İşte Thénardier'de bu ifade yeteneği vardı. Hoşsohbetti. Kendisini bilgili gösterirdi. Buna rağmen okul öğretmeni, onun "dil gafları" yaptığını fark etmişti. Yolcuların masraf pusulalarını düzenlerken mağrur bir eda takınırdı, ama deneyimli bir göz bunlarda bazı bazı imla yanlışları bulunduğunu görürdü. Thénardier sinsi, obur, avare ve becerikliydi. Yanında çalıştırdığı hizmetçi

1 (Lat.) Gerekli her şey, olanak – ç.n.

kadınlara tenezzülden kaçınmazdı. Bu yüzden karısı artık hizmetçi bulundurmuyordu, kıskançtı. Bu devanası, bu sıska, sarı adamda dünya âlemin gözü olduğunu sanırdı.

Her şeyden çok kurnazlık ve denge adamı olan Thénardier, ölçülü soydan bir namussuzdu. En kötüsü de bu cinstir, çünkü böylesinde ikiyüzlülük de bulunur.

Bu yüzden Thénardier'nin öfkelenemeyen bir adam olduğu sanılmamalıdır. Sırası geldiğinde o da en azından karısı kadar öfkelenirdi. Ama çok ender olurdu bu. Bütün insanlığa karşı kırgın olduğundan, içinde derin bir kin ateşi yandığından, durmadan öç alma peşinde koşan, başlarına gelen her şeyden karşılarına çıkan her şeyi sorumlu tutan, hayatlarındaki bütün hayal kırıklıklarını, bütün bozgunları, bütün felaketleri ilk rastladıkları kişinin üstüne atmaya daima hazır olan kimselerden olduğundan, öfkelendiği zamanlar bütün bu maya içinde kabarıp ağzında ve gözlerinde kaynamakta, korkunç bir hal almaktaydı. O zaman onun gazabına uğrayanın hali dumandı!

Bütün bu özelliklerinden başka, Thénardier dikkatli ve keskin görüşlüydü; yeri geldiğinde susar ya da çok konuşurdu ama daima yüksek bir zeka gösterirdi. Dürbünle bakarken gözlerini kısmak alışkanlığında olan denizcilerin bakışından bir şeyler vardı onda. Thénardier bir devlet adamıydı.

Lokanta-hana ilk gelen herkes Thénardier Kadın'ı görünce, "Buranın sahibi bu olsa gerek," diye düşünürdü. Yanlış. Thénardier Kadın oranın sahibesi bile değildi. Sahip de sahibe de kocasıydı. Kadın yapıyor, koca yaratıyordu. Âdeta görünmez ve devamlı bir mıknatıs etkisiyle her şeyi o yönetiyordu. Bir kelime, bazen bir işaret yeterliydi; devanası hemen itaat ederdi. Kadın Thénardier pek farkında değildi ama erkek Thénardier onun için ayrı ve üstün bir çeşit varlıktı. Kendine göre erdemleri vardı bu kadının. Boş bir varsayım olarak, eğer "Mösyö Thénardier" ile bir konuda anlaşmazlığa düşecek olsa, konu ne olursa olsun, hiçbir zaman kocasını herkesin önünde haksız çıkarmazdı. Hiçbir zaman kadınların sık sık işledikleri ve parlamento dilinde "açık düşürme" denilen hatayı, yabancıların önünde işlemezdi. Aralarındaki uyuşmadan sadece kötülük doğmuş olmasına rağmen, kadın Thénardier'nin er-

kek Thénardier'ye boyun eğişinde, hayranlık uyandıran bir taraf vardı. Bu şamata ve et dağı, bu cılız zorbanın küçük parmağı tarafından oynatılıyordu. Evrensel ve büyük bir şeyin, maddenin ruha tapmasının cüce ve kaba yanıyla görünüşüydü bu; çünkü bazı çirkinliklerin varlık nedeni, ezeli ve ebedi güzelliğin derinliklerinde yatar. Thénardier'de meçhul bir taraf vardı; bu adamın bu kadın üzerindeki mutlak hâkimiyeti buradan geliyordu. Bazı anlar kadın onu yanan bir mum gibi görüyor, bazı anlar da bir pençe gibi hissediyordu.

Bu kadın, yalnız çocuklarını seven ve yalnız kocasından korkan müthiş bir yaratıktı. Anaydı, çünkü memeli hayvandı. Kaldı ki analığı da kızlarından öteye gitmiyor, görüleceği gibi erkek çocuklara kadar uzanmıyordu. Adama gelince, onun tek düşüncesi zengin olmaktı.

Ama bir türlü olamıyordu. Bu büyük yeteneğe yaraşır bir sahne yoktu çünkü ortada. Thénardier, Montfermeil'de mahvolup gidiyordu; sıfırda mahvolmak mümkünse tabii. İsviçre'de ya da Pirenelerde olsa, bu meteliksiz adam milyoner olurdu. Fakat talih hancıyı nereye bağlamışsa, onun orada otlaması gerekir.

Anlaşılacağı gibi, hancı kelimesi burada dar anlamda kullanılmış olup, bütün bir sınıfı kapsamamaktadır.

Yine de 1823 yılında, Thénardier aşağı yukarı bin beş yüz frank kadar borçlanmıştı. Acele ödenmesi istenip duran bu ufak tefek borçlar onu kaygılandırmaktaydı.

Kaderin ona karşı bu inatçı haksızlığı ne olursa olsun, Thénardier, barbar kavimlerde erdem, uygar kavimlerdeyse ticaret aracı olan bir şeyi, konukseverliği en iyi şekilde, bütün derinliğiyle ve en modern tarzda anlayan insanlardan biriydi. Ayrıca mükemmel bir kaçak avcıydı ve nişancılığıyla da ünlüydü. Soğuk ve sakin bir gülüşü vardı ki özellikle tehlikeliydi.

Hancılığa dair teorileri bazen ani çakışlar halinde fışkırırdı. Bazı mesleki özdeyişleri vardı. Bunları karısının zihnine kazırdı. Bir gün ona, hırsla ve alçak sesle:

– Hancının görevi, demişti, her rastgelene yahni, istirahat, ışık, ateş, kirli çarşaflar, oda hizmetçisi, pireler ve gülümseme satmaktır; geçenleri durdurmak, küçük keseleri boşaltıp büyükleri na-

musluca hafifletmek, yola çıkmış aileleri saygıyla barındırmak, adamı rendelemek, kadını yolmak, çocuğun havını almaktır; açık pencereyi, kapalı pencereyi, ocak başını, koltuğu, iskemleyi, tabureyi, peykeyi, kuş tüyü yatağı, döşeği ve saman demetini hesaba geçirmektir; aynanın kaç defa bakmakla eskidiğini bilmek, bunu da tarifeye yazmak, bin bir dalavereyle her şeyi yolcuya ödetmektir; köpeğinin yediği sineklere varıncaya kadar!

Bu adamla bu kadın, kendileriyle evlenmiş hileyle öfkeydiler: iğrenç ve korkunç bir çift.

Kocası sessiz sedasız düşünüp kafasının içinde hesaplar yaparken, Thénardier Kadın orada bulunmayan alacaklıları düşünmezdi bile; onu ne dün ne de yarın kaygılandırır, aşk ve şevkle sırf içinde bulunduğu dakikayı yaşardı.

Bu iki yaratık böyleydi işte. Cosette de bu ikisinin arasında, bunların çifte baskısı altında, hem bir değirmen taşıyla ezilen hem de bir kerpetenle yolunup parçalanan bir Tanrı kulu gibiydi. Adamın da, kadının da kendi ayrı tarzları vardı. Cosette durmadan dayak yerdi, kadından gelirdi bu; kışın yalınayak dolaşırdı, bu da kocadan gelirdi.

Cosette çıkıyor, iniyor, yıkıyor, fırçalıyor, ovuyor, süpürüyor, yoruluyor, soluk soluğa kalıyor, ağır şeyleri itiyor, çelimsiz haliyle koskoca işler yapıyordu. Hiç acıyan olmazdı. Zalim bir hanım, zehir gibi bir efendi. Thénardier Meyhanesi sanki bir örümcek ağıydı ve Cosette ona yakalanmış titriyordu. Baskının ideal şekli, bu uğursuz hizmetçilikte gerçekleşiyordu. Bir sineğin örümceklere hizmet etmesi gibi bir şeydi bu.

Zavallı çocuk hiç karşı koymuyor, susuyordu.

Daha hayatın seherindeyken küçücük, insanlar arasında çırılçıplak kalan, Tanrı'nın yanından yeni ayrılmış bu ruhlardan acaba neler geçer?

III
İNSANLARA ŞARAP, ATLARA SU GEREK

Dört yeni yolcu gelmişti.

Cosette kederli kederli düşünüyordu; çünkü henüz sekiz yaşın-

da olmasına rağmen o kadar acı çekmişti ki, yaşlı bir kadının matemli haliyle dalgın duruyordu.

Thénardier Kadın'dan yediği bir yumrukla gözkapağı morarmıştı. Bu yüzden kadın, ikide bir, "Gözündeki çürükle amma da çirkin ha!" deyip duruyordu.

Cosette'se düşünüyordu. Gece olmuştu, kapkaranlık gece; çıkagelen yolcuların odalarındaki kapları, sürahileri doldurmak gerekiyordu hiç değilse; ve de çeşmede su kalmamıştı.

Onu bir parça rahatlatan, Thénardierlerde pek fazla su içilmemesiydi. Gerçi susayan insan yok değildi burada, ama testiden çok güğüme başvuran soydan bir susamaydı bu. Bir sürü şarap bardağı dururken tutup bir bardak su isteyen biri, bütün bu insanlara bir vahşi gibi görünürdü. Fakat yine de öyle bir an oldu ki, çocuk titredi. Thénardier Kadın ocağın üstünde kaynayan bir tencerenin kapağını kaldırdı, sonra bir bardak kapıp hızla çeşmeye yaklaştı, musluğu çevirdi. Çocuk başını kaldırmış bütün bu hareketleri izliyordu. Musluktan iplik gibi ince bir su akıp bardağın ancak yarısını doldurdu.

– Bak hele, hiç su kalmamış! dedi kadın.

Sonra, bir an sustu. Yarı dolu bardağı gözden geçirerek:

– Boş ver! dedi. Bu kadar yeter.

Cosette yine işine koyuldu, ama bir çeyrek saatten fazla yüreğinin göğsünde küt küt vurduğunu duydu. Böylece geçen dakikaları sayıyor, bir an önce kendisini ertesi sabahta bulmak istiyordu.

Ara sıra, içki içenlerden biri sokağa bakarak iç geçiriyordu:

– Dışarısı da fırın içi gibi karanlık!

Ya da:

– Bu saatte sokakta fenersiz yürümek için kedi olmak gerek!

Ve Cosette titriyordu.

Birdenbire handa kalan seyyar satıcılardan biri içeri girdi ve sert bir sesle:

– Atıma su vermemişler, dedi.

– Verildi, verildi, dedi Thénardier Kadın.

Seyyar satıcı tekrar:

– Verilmemiş diyorum size, anacığım, dedi.

Cosette bu arada masanın altından çıkmıştı.

– Verildi, efendim, verildi! dedi. At su içti, kovadan içti, dolu kovadan. Hatta suyu ona ben götürdüm, onunla konuştum bile.

Doğru değildi bu. Cosette yalan söylüyordu.

– Şuna bak hele, yumruk kadar boyu var, ev kadar yalan söylüyor, diye bağırdı satıcı. At su içmemiş diyorum sana, küçük edepsiz! Su içmediği zaman başka türlü soluk alır, bilirim ben.

Cosette direndi, sıkıntıdan kısılmış, ancak duyulabilen bir sesle:

– Hem de bol bol içti! diye ekledi.

– Hadi bakalım, dedi satıcı, lafı uzatmayalım. Atıma su verin, bitsin bu iş!

Cosette masanın altına girdi.

– Aslında doğru! dedi Thénardier Kadın. Hayvan su içmediyse, içmesi gerek.

Sonra etrafına bakındı:

– Allah Allah! Nerede bu?

Eğildi ve Cosette'i masanın öbür ucunda, neredeyse içki içenlerin ayakları altında büzülmüş olarak buldu.

– Geliyor musun sen? diye bağırdı.

Cosette saklandığı delikten çıktı. Thénardier Kadın:

– Matmazel adsız köpek, git bu ata su getir bakalım, dedi.

Cosette zayıf bir sesle:

– Fakat madam, su yok ki, diyecek oldu.

Thénardier Kadın sokak kapısını ardına kadar açarak:

– Öyleyse git getir! dedi.

Cosette başını eğdi ve şöminenin köşesinde duran boş bir kovayı almaya gitti.

Kova ondan daha büyüktü, içine girip rahatça oturabilirdi.

Thénardier Kadın ocağının başına döndü ve bir tahta kaşıkla tencerenin içindeki şeyin tadına baktı. Bir yandan da mırıldanıyordu:

– Kaynakta su var. Çok da zor bir şey değil ya. Galiba soğanları süzgeçten geçirsem daha iyi olurdu.

Sonra, içinde bozuk para, biber ve yabani sarımsak bulunan bir çekmeceyi karıştırdı.

– Al bakalım mamzel kurbağa, diye ekledi. Dönüşte ekmekçiden bir de ekmek alırsın. İşte sana on beş metelik.

Cosette'in önlüğünün yanında küçük bir cep vardı, parayı alıp hiçbir şey söylemeden bu cebin içine koydu. Sonra kova elinde, açık kapının önünde hareketsiz durdu. Birisinin yardımına gelmesini bekler gibiydi.

– Hadisene! diye haykırdı Thénardier Kadın.

Cosette çıktı. Kapı arkasından kapandı.

IV
SAHNEYE BİR BEBEK GİRİYOR

Hatırlanacağı gibi, kiliseden başlayan açık hava dükkânları dizisi Thénardier'nin hanına kadar uzanıyordu. Gece yarısı ayinine giden burjuvalar buradan geçeceklerinden, bütün bu dükkânlar kâğıttan huniler içinde yanan mumlarla baştan başa aydınlatılmışlardı. O sırada, Thénardier'nin yerinde bir masanın başında oturmakta olan okul öğretmeninin deyişiyle, "büyüleyici bir etki" yapıyordu bu aydınlık. Buna karşılık, gökyüzünde bir tek yıldız bile görünmüyordu.

Bu barakalardan Thénardierlerin kapısının tam karşısına rastlayan sonuncusu, bir oyuncakçı dükkânıydı. Parlak pullarla, incik boncuklarla, tenekeden şahane şeylerle ışıl ışıl yanıyordu. Satıcı ilk sıraya, en öne, beyaz bezler üzerine, aşağı yukarı iki ayak boyunda, pembe krepten elbiseli, başında sahici saçlar ve saçlarında altın sarısı meçler bulunan, gözleri mineden kocaman bir bebek koymuştu. Bu harika bebek şey, on yaşından küçük yolcuların şaşkın ve hayran bakışları önünde bütün gün orada sergilenmiş, fakat Montfermeil'de onu çocuğuna hediye edecek kadar zengin ya da müsrif bir anne çıkmamıştı. Éponine'le Azelma onu saatlerce seyretmiş, Cosette bile, kaçamak da olsa onu seyretmek cüretini göstermişti.

Cosette elinde kovasıyla dışarı çıktığında, bütün üzgünlüğüne, bütün yıkılmışlığına rağmen gözlerini bu harikulade bebeğe, kendi deyişiyle hanımefendiye doğru kaldırmaktan kendisini alamadı. Zavallı çocuk taş kesilmiş gibi kalakaldı. Bebeği hiç bu kadar yakından görmemişti. Bu dükkân ona baştan aşağı bir saray gibi görünüyordu. Bu bebek, bir bebek değil, bir rüyaydı. Bu bebek, kas-

vetli, soğuk bir sefaletin içine böylesine derin bir şekilde gömülmüş bulunan bu bahtsız küçük varlığa gerçek dışı gibi görünen sevinçti, ihtişamdı, zenginlikti, mutluluktu. Cosette, hüzünlü, saf, çocuk aklıyla kendisini bu bebekten ayıran uçurumu ölçüyordu. Kendi kendine, böyle bir "şey"e sahip olabilmek için ancak bir kraliçe ya da bir prenses olmak gerektiğini söylüyordu. Bu güzel pembe elbiseyi, bu güzel parlak saçları seyrederken, "Kim bilir ne kadar mutludur bu bebek!" diye düşünüyordu. Gözleri bu masal dükkânından bir türlü ayrılmak bilmiyordu. Baktıkça gözleri daha çok kamaşıyordu. Cenneti gördüğünü sanıyordu. Büyük bebeğin gerisinde daha başka bebekler de vardı. Bunlar da ona periler, melekler gibi görünüyordu. Barakasının içinde gidip gelen satıcı, onda biraz ölümsüz Tanrı etkisi yaratıyordu.

Bu hayranlık içinde her şeyi, hatta yapmakla görevlendirildiği işi bile unutmuştu. Birdenbire, Thénardier Kadın'ın haşin sesi onu gerçeğe döndürdü:

– Sersem kız, sen hâlâ gitmedin ha! Dur ben şimdi sana gösteririm! Ne işin var senin orada? Küçük canavar seni, yürü!

Sokağa şöyle bir göz atan Thénardier Kadın, kendinden geçmiş Cosette'i görmüştü.

Cosette kovasını sürükleyerek sıvıştı, atabildiği kadar büyük adımlar atıyordu.

V
KÜÇÜK KIZ YAPAYALNIZ

Thénardier'nin hanı köyün kiliseye yakın kısmında olduğundan, Cosette'in su almak için Chelles tarafındaki ormanda bulunan kaynağa gitmesi gerekiyordu.

Artık bir tek satıcı sergisine bile bakmadı. Boulanger Sokağı'nda ve kilisenin yakınlarında olduğu sürece, ışıklandırılmış dükkânlar yolu aydınlatıyordu; ama çok geçmeden son dükkânın ışığı da kayboldu. Zavallı çocuk karanlıklar içinde buldu kendisini. Karanlıklara daldı. Yalnız, içini bir heyecan kapladığından, yürürken kovanın sapını sallayabildiği kadar sallıyordu. Bu sallayış bir gürültü çıkarıyor ve bu da ona yoldaşlık ediyordu.

İlerledikçe karanlık da koyulaşıyordu. Sokaklarda kimseler yoktu. Yalnız bir kadına rastladı. Onun gittiğini gören kadın, dönüp bir süre hareketsiz arkasından baktı ve dudaklarının arasından:

– Nereye gidebilir ki bu çocuk? Çocuk kılığına girmiş büyücü olmasın? diye mırıldandı.

Ama sonra Cosette'i tanıdı kadın.

– Bak hele, dedi. Tarla Kuşu'ymuş meğerse!

Cosette böylece, Montfermeil Köyü'nün Chelles yanına varan labirent gibi dolambaçlı, ıssız yollarını geçti. Yolun iki yanında evler, hatta yalnızca duvarlar bulunduğu sürece, hayli cesur gidiyordu. Ara sıra bir pencere kepenginin çatladığından sızan bir mum ışığı görüyordu; aydınlıktı bu, hayattı, orada insanlar var demekti, bu ona güven veriyordu. Ama ilerledikçe, yürüyüşü içgüdüsel olarak yavaşlamaktaydı. Son evin köşesini de dönünce, Cosette durdu. Son dükkândan öteye gitmek güç olmuştu, son evden daha uzağa gitmekse imkânsız görünüyordu. Kovayı yere koydu, elini saçlarının arasına sokup başını yavaş yavaş kaşımaya koyuldu. Ürkmüş, kararsız çocuklara özgü bir harekettir bu. Montfermeil yoktu artık, kırlar vardı. Siyah ve ıssız boşluktu önü. İçinde hiç insan olmayan, hayvanlar, belki de hortlaklar bulunan bu karanlığa umutsuzlukla baktı. İyice baktı, otların üstünde yürüyen hayvanların ayak seslerini duydu, ağaçlarda kımıldanan hortlakları açık seçik gördü. Bunun üzerine kovayı yeniden yakaladı, korku ona cüret vermişti:

– Adam sen de! dedi. Hiç su kalmadığını söylerim ona!

Ve kararını vermiş bir halde Montfermeil'e döndü.

Daha yüz adım ya atmış ya atmamıştı ki, yeniden durdu ve kafasını kaşımaya başladı. Şimdi de Thénardier Kadın gözünün önüne geliyordu; sırtlan ağzıyla, gözlerinde alev alev yanan öfkesiyle iğrenç Thénardier Kadın. Çocuk önüne ve arkasına ağlamaklı bir bakışla baktı. Ne yapmalı? Ne etmeli? Nereye gitmeli? Önünde Thénardier Kadın'ın umacısı, arkasında gecenin ve ormanların bütün hayaletleri. Onu gerileten yine Thénardier Kadın oldu. Tekrar kaynağın yolunu tuttu, koşmaya başladı. Koşa koşa köyden çıktı, koşa koşa ormana girdi; artık hiçbir şeye bakmıyor, hiçbir sese kulak vermiyordu. Ancak soluğu kesilince koşmasını dur-

durdu, ama yürümeyi kesmedi. Heyecandan kendini kaybetmişçesine ilerliyordu.

Koşarken ağlama isteği duyuyordu.

Ormanın gece ürpertisi onu tepeden tırnağa sarıyordu.

Artık ne düşünüyor ne de görüyordu. Uçsuz bucaksız gece, bu küçücük varlığın karşısına bütün heybetiyle dikilmişti. Bir yanda karanlık, öbür yanda bir atom. Ormanın başlangıcından kaynağa kadar ancak yedi sekiz dakikalık bir yol vardı. Cosette, gündüz gözüyle birçok defa gidip gelmiş olduğundan yolu biliyordu. Tuhaf şey! Kaybolmadı. Bir içgüdü kalıntısı onu belli belirsiz güdüyordu. Bu arada dallarda, çalılıklarda bazı şeyler görmek korkusuyla ne sağına ne de soluna bakıyordu. Böylece kaynağa vardı.

Suyun killi bir toprakta oyduğu, yaklaşık iki ayak derinliğinde dar bir doğal yalaktı bu. Çevresinde yosunlar ve adına 4. Henri'nin yakalığı denen nakışlı büyük otlardan vardı ve yere birkaç iri taş döşenmişti. Kaynaktan sakin, hafif bir sesle bir dere çıkıyordu.

Cosette soluk almak için bile durmadı. Karanlık pek koyuydu, ama bu kaynağa gelmeye alışıktı o. Kaynağın üstüne doğru eğilmiş duran ve genellikle ona dayanak vazifesi gören genç bir meşe ağacını karanlıkta el yordamıyla araştırdı. Bir dala rastladı, ona asıldı ve eğilip kovayı suya daldırdı. O an öylesine bir heyecan içindeydi ki, kuvveti üç katına çıkmıştı. Böyle eğilmiş haldeyken, önlüğünün cebinin kaynağa boşaldığını fark etmedi bile. On beş metelik suya düştü. Cosette parayı ne düşerken gördü ne de sesini işitti. Kovayı doluya yakın çıkardı ve otların üzerine koydu.

Bunu yaptıktan sonra yorgunluktan bitkin bir halde olduğunu fark etti. Hemen geri dönmek istedi, ama kovayı doldurmak için o kadar gayret harcamıştı ki, bir adım bile atacak dermanı kalmamıştı. Oturmak zorunda kaldı. Kendini otların üstüne attı ve orada çöküp kaldı.

Gözlerini yumdu, sonra yeniden açtı. Neden böyle yaptığını bilmiyordu, ama yapmamazlık da edemiyordu. Yanındaki kovada çalkalanan su, beyaz ateşten yılanlara benzeyen halkalar meydana getiriyordu.

Başının üstünde gökyüzü, koskoca bir elbisenin sarkan duman-

dan etekleri gibi simsiyah, geniş bulutlarla kaplıydı. Karanlığın trajik maskesi, bu çocuğun üstüne belli belirsiz eğiliyor gibiydi.

Jüpiter gezegeni göğün derinliklerinde gurup etmekteydi.

Çocuk, tanımadığı ve kendisini korkutan bu kocaman yıldıza şaşkın gözlerle bakıyordu. O sırada gezegen gerçekten de ufkun çok yakınında bulunuyordu ve ona korkunç bir kızıllık veren kalın bir sis tabakasının içinden geçmekteydi. Hazin bir kızıllığa boyanan sis, yıldızı genişletiyordu. Işıldayan bir yaraydı sanki.

Ovadan soğuk bir rüzgâr esiyordu. Orman zifiri karanlıktı, hiçbir yaprak hışırtısı, yazın şu belirsiz ve taze ışıltılarından hiçbiri yoktu. İri iri dallar korkunç bir biçimde dikiliyordu. Ormanın açıklık yerlerinde cılız ve biçimsiz çalılıklar ıslık çalıyordu. Yüksek otlar soğuk rüzgârın etkisiyle yılanbalıkları gibi kıvıldaşıyorlardı. Böğürtlenler avını yakalamaya çalışan pençeli uzun kollar gibi eğilip bükülüyorlardı. Rüzgârın kovaladığı bazı kuru fundalar yaklaşan bir şeyin önünden korkuyla kaçarmışçasına hızla gelip geçiyorlardı. Her yana doğru kasvetli enginler uzanıyordu.

Karanlık baş döndürücüdür. İnsan aydınlık ister. Gün ışığının yansısına gömüldükçe insan, yüreğinin sıkıştığını duyar. Göz siyahlık görünce, zihin bulanık görür. Güneş tutulmasında, gecede, en güçlüler için bile kaygı vardır. Hiç kimse gece ormanda titremeden yürüyemez. Karanlıklar ve ağaçlar, iki korkunç kalınlık. Belirsiz derinliklerden hayalî bir gerçek çıkar. Anlaşılmazlık birkaç adım ötemizde bir tayf berraklığı içinde belirir. İnsan mekânda ya da kendi beyninin içinde, uyuyan çiçeklerin rüyaları gibi belirsiz ve ele avuca sığmaz bir şeylerin yüzdüğünü görür. Ufukta vahşi tavırlı görüntüler vardır. Büyük siyah boşluğun yaydığı akımları teneffüs eder insan. Korkar, gerisine bakmak ihtiyacı duyar. Gecenin kovuklarına, vahşileşen eşyaya, ilerledikçe silinen sessiz şekillere, dağınık saç gibi karanlık yığınlara, öfkeyle dikilmiş sık çalılara, koyu su birikintilerine, kasvetten akseden hüzne, sessizliğin mezar gibi sonsuzluğuna, mümkün meçhul varlıklara, esrarla eğilen dallara, dehşetengiz ağaç gövdelerine, uzun titrek ot demetlerine, bütün bunlara karşı savunmasızdır insan. Ne kadar gözü pek olursa olsun titrememezlik, dehşetin yakınlığını duymamazlık edemez. Sanki ruhu karanlıkla karışıyormuş gibi hisseder.

Karanlıkların bu içe işleyişi, bir çocuk için anlatılamayacak kadar korkunçtur.

Ormanlar esrarlı vahiylere benzerler ve küçük bir ruhun kanat çırpışı, onların devasa kubbeleri altında can çekişme sesleri gibi akseder.

Cosette neler hissettiğinin pek farkında olmamakla beraber, doğanın bu simsiyah ululuğunun kendisini sımsıkı yakaladığını anlıyordu. İçini saran şey artık yalnızca dehşet değil, dehşetten de daha dehşetli bir şeydi. Tirtir titriyordu. Onu yüreğinin derinliklerine kadar donduran bu garip titreyişi dile getirecek kelime bulunamaz. Bakışları vahşileşmişti. Ertesi gün, yine aynı saatte buraya tekrar gelmekten belki de kendini alamayacağını sanıyordu.

O zaman bu anlayamadığı ama onu korkutan tuhaf halden kurtulmak için, âdeta bir içgüdüyle, bağıra bağıra, bir, iki, üç, dört, diye ona kadar saymaya başladı. Sayması bittikçe yeniden başlıyordu. Bu ona, çevresindeki şeyleri hakiki görünüşleriyle kavrama gücünü yeniden verdi. Suyu çekerken ıslatmış olduğu ellerinin üşüdüğünü hissetti. Ayağa kalktı. Korku onu yeniden sarmıştı; tabii ve alt edilmez bir korkuydu bu. Artık tek bir düşünce vardı kafasında: Kaçmak. Ormanın içinden, kırların arasından ta evlere, pencerelere, yanan mumlara kadar kaçmak. Gözleri önünde duran kovaya takıldı. Thénardier Kadın'ın içine saldığı korku o kadar kuvvetliydi ki, su kovasını almadan kaçmaya cesaret edemedi. Kovanın kulbunu iki eliyle yakaladı. Kovayı güçlükle yerinden kaldırabildi.

Böyle on, on iki adım kadar gitti, ama kova doluydu, ağırdı; onu tekrar yere bırakmak zorunda kaldı. Bir an nefes aldı, sonra kulbu yeniden kaldırdı ve yürümeye başladı, bu sefer biraz daha uzun gitti. Ama yine durmak zorunda kaldı. Birkaç saniye dinlendikten sonra tekrar yola koyuldu. Öne eğilmiş, başı sarkık, tıpkı bir ihtiyar kadın gibi yürüyordu. Kovanın ağırlığı, zayıf kollarını çekip geriyordu. Demir kulp, ıslak ellerini uyuşturuyor, döndürüyordu. İkide bir durmak zorunda kalıyor, her duruşunda da kovadan dışarı sıçrayan sular çıplak bacaklarına dökülüyordu. Bütün bunlar bir ormanın içerlerinde, gece, kışın, bütün insan bakışlarından uzakta geçiyordu. Sekiz yaşında bir çocuktu bu. O an bu elemli şeyi gören yalnız Tanrı'ydı.

Bir de çocuğun annesi şüphesiz, heyhat!

Çünkü öyle şeyler vardır ki, mezardaki ölülere gözlerini açtırır.

Cosette ıstıraplı bir hırıltıyla soluyordu. Hıçkırıklar boğazında düğümleniyor, fakat Thénardier Kadın'dan, bu kadar uzakta bile o kadar korkuyordu ki, ağlamaya cesaret edemiyordu. Thénardier Kadın'ın daima yanı başında olduğunu düşünmek onda alışkanlık olmuştu.

Ama bu şekilde hızlı yol almasına imkân yoktu, onun için çok ağır yürüyordu. Molaların süresini ne kadar kısaltırsa kısaltsın, iki mola arasında ne kadar uzun yürürse yürüsün, bu tempoyla Montfermeil'e dönmesinin yine de bir saatten fazla süreceğini ve Thénardier Kadın'dan dayak yiyeceğini nefesi daralarak düşünüyordu. Bu nefes daralması, ormanda gece yalnız olmak korkusuyla karışıyordu. Yorgunluktan bitkin düşmüş ve hâlâ ormandan çıkamamıştı. Tanıdığı bir yaşlı kestane ağacının yanına gelince iyice dinlenmek için ötekilerden daha uzun süren son bir mola verdi, sonra bütün gücünü kuvvetini toplayıp kovanın kulbuna yapıştı ve cesaretle yürümeye başladı. Ne var ki zavallı, küçük, umutsuz varlık, "Ey Tanrım! Tanrım!" diye bağırmaktan da kendini alamadı.

İşte tam o anda, birdenbire, kovanın artık hiçbir ağırlığı kalmadığını hissetti. Ona kocaman görünen bir el gelip kovanın kulbuna yapışmış, kuvvetle kaldırıyordu. Başını kaldırdı. Kara, dümdüz, dimdik, büyük bir şekil karanlıkta yanı sıra yürümekteydi. Arkasından gelen, fakat gelişini duymadığı bir adamdı bu. Adam bir kelime bile söylemeden, onun taşıdığı kovanın sapını avuçlayıvermişti.

Hayatın bütün rastlantılarında bize rehberlik eden içgüdüler vardır.

Çocuk hiç korkmadı.

VI
BU BELKİ DE BOULATRUELLE'İN AKILLILIĞINI İSPAT EDER

1823 yılının yine bu Noel gününde, öğleden sonra bir adam, Paris'teki Hôpital Bulvarı'nın en ıssız tarafında hayli uzun bir sü-

re dolaştı. Bu adam ev arayan birine benziyordu ve Saint-Marceau Mahallesi'nin bu harap kenarında, en mütevazı evlerin üzerinde durmayı tercih eder gibi görünüyordu.

Gerçekten de, daha ileride göreceğimiz gibi bu adam, bu ücra mahallede bir oda kiralamıştı.

Bu adam giyim kuşamıyla olduğu kadar kişiliğiyle de görgülü dilenci diyebileceğimiz bir tipi canlandırmaktaydı: aşırı sefaletle birleşmiş aşırı temizlik. Anlayışlı yüreklere, çok yoksul olanla çok değerli olana karşı duyulan o çifte saygıyı ilham eden ender karışımlardan biriydi bu. Hayli eski ve hayli fırça yemiş yuvarlak bir şapkası, o devirde hiç de yadırganmayan bir renk olan killi toprak sarısı renginde kaba çuhadan ipliklerine kadar aşınmış bir redingotu, geçen yüzyıla has biçimde cepli büyük bir yeleği, dizlerine rastlayan yerleri kurşunileşmiş siyah bir külot pantolonu, siyah yün çorapları ve bakır tokalı kaba kunduraları vardı. Gurbetten dönen, iyi bir evin eski öğretmeni olduğu söylenebilirdi. Bembeyaz saçlarından, kırışmış alnından, morumsu dudaklarından, hayatın zorlukları ve yorgunluğu okunan yüzünden altmışının çok üstünde olduğu tahmin edilebilirdi. Ağır fakat emin yürüyüşüne, bütün hareketlerine damgasını vuran olağandışı kuvvet ve canlılığa bakıldığındaysa en fazla ellisinde olduğu söylenebilirdi. Alnının kırışıklıkları tam yerindeydi ve onu dikkatle inceleyen birisinde lehinde bir kanaat uyandırırdı. Dudakları, haşin gibi görünen, ama aslında alçakgönüllülüğe işaret eden garip bir çizgiyle kırışıyordu. Bakışının derinliklerinde elemli bir huzur ve sükûna benzer bir şey vardı. Sol elinde bir mendile sarılı küçük bir paket taşıyordu. Sağ eliyle bir çitten kesilmiş bir çeşit bastona dayanıyordu. Oldukça özenilerek hazırlanmış bir bastondu bu, pek ürkütücü bir görünüşü de yoktu; budaklardan yararlanılarak şekillendirilmiş, kırmızı balmumundan mercan taklidi bir tutamak yapılmıştı. Bir sopaydı aslında, ama bastona benziyordu.

Bu caddede, hele kışın, pek az gelip geçen vardır. Hareketlerinde bir gayrıtabiilik olmamakla beraber bu adam, gelen geçeni inceleyeceği yerde onlardan kaçınır gibiydi.

O devirde kral 18. Louis, hemen her gün Choisy-le-Roi'ya gi-

derdi. En sevdiği gezintilerinden biriydi bu. Hemen hiç şaşmaksızın, saat ikiye doğru, kralın arabasıyla atlı alayının Hôpital Bulvarı'ndan dörtnala geçtikleri görülürdü.

Mahallenin dilenci kadınları için saat yerini tutardı, "Saat iki, işte artık Tuileries'ye dönüyor," derlerdi. Bazıları koşuşur, bazıları da kendilerine çekidüzen verirdi, çünkü bir kralın geçişi daima bir hengâme yaratır. Kaldı ki 18. Louis'nin görünmesi de kaybolması da Paris sokaklarında belli bir etki yaratırdı. Hızlı ama görkemli bir geçiş olurdu bu. Bu sakat kral dörtnala gitmekten zevk alırdı, yürüyemediği için koşmak istiyordu. Bu kötürüm, elinden gelse kendisini şimşeklere çektirirdi. Kılıçların arasından barışçı ve ciddi bir edayla geçerdi. Baştanbaşa altın yaldızlı, panoları üzerine iri zambak dalları resmedilmiş Berlin tipi ağır arabası içinde gürültüyle yol alırdı. Ancak şöyle bir göz atabilecek kadar vakti olurdu insanın. Sağ dipteki köşede, kapitone beyaz atlas yastıklar üzerinde geniş, metin ve kırmızı bir yüz, kraliyet kuşuyla taze pudralanmış bir alın; mağrur, sert ve ince bir bakış; okumuş bir kişinin gülümseyişi; bir burjuva kıyafeti üstünde burma püsküllü iki büyük apolet; Altın Post nişanı, Saint-Louis nişanı, lejyon donör nişanı, Saint-Esprit gümüş plakası; iri bir göbek ve geniş bir mavi şerit görülürdü: Kral buydu işte. Paris dışındayken, beyaz tüylü şapkasını yüksek İngiliz tozluklarının sardığı dizlerinin üstünde tutar, şehre girince şapkasını başına koyup hafifçe selam verirdi. Halka soğuk bir nazarla bakar, aynı şekilde karşılık alırdı. Saint-Marceau Mahallesi'nde ilk defa göründüğünde, bütün süksesi mahallelilerden birinin arkadaşına söylediği şu söz olmuştu: "Bu şişkoymuş demek hükümet."

Dolayısıyla kralın aynı saatte bu şaşmaz geçişleri, Hôpital Bulvarı'nın günlük önemli olayını meydana getiriyordu.

Bulvarda dolaşan sarı redingotlu adam belli ki bu mahalleli değildi, hatta muhtemelen Parisli de değildi çünkü bu ayrıntılardan habersizdi. Saat iki olup da kralın arabası, gümüş şeritli bir muhafız taburuyla çevrili olarak Salpêtrière'den dolanıp bulvarda boy gösterince, adam birden şaşırdı, âdeta ürktü. Caddeye paralel ağaçlıklı yolda bir o vardı, çarçabuk bir bahçe duvarının köşesine çekildi. Ama bu, Havré Dükü'nün onu görmesini önleye-

medi. Havré Dükü cenapları, o gün hizmet gören muhafızların kumandanı olarak arabada, kralın karşısında oturuyordu. Majestelerine hitaben, "İşte, oldukça kötü halli bir adam," dedi. Krala yol açan polisler de onu fark etmişlerdi; içlerinden biri adamı takip etmek emrini aldı. Fakat adam, mahallenin ıssız dar sokaklarına daldı; gün de batmak üzere olduğundan devlet bakanı, polis müdürü Anglès Kontu'na hemen o akşam gönderilen bir raporda da belirtildiği üzere, polis memuru onun izini kaybetti.

Sarı redingotlu adam polis memuruna izini kaybettirince adımlarını bir kat daha sıklaştırdı; bir yandan da takip edilmediğinden emin olmak için ikide bir dönüp arkasına bakıyordu. Saat dördü çeyrek geçe, yani gece bastırdığında, o gün İki Forsa piyesini temsil eden Porte Saint-Martin Tiyatrosu'nun önünden geçiyordu. Tiyatronun fenerleriyle aydınlanan bu afiş onun dikkatini çekmiş olacak ki, çabuk çabuk yürüdüğü halde durup onu okudu. Az sonra Planchette çıkmazındaydı ve o tarihte Lagny arabalarının yazıhanesinin bulunduğu Plat d'étain'e giriyordu. Lagny'ye araba saat dört buçukta kalkıyordu. Atlar koşulmuştu ve arabacı tarafından çağırılan yolcular, iki tekerlekli yolcu arabasının yüksek demir merdiveninden acele acele çıkıyorlardı.

Adam sordu:

– Yeriniz var mı?

Arabacı:

– Bir tek, dedi, benim yanımda, sıranın üstünde.

– Onu ben tutuyorum.

– Binin.

Ancak yola çıkmadan önce, arabacı yolcunun pespaye kıyafetine, çıkınının küçüklüğüne bir göz atıp ücretini istedi.

– Lagny'ye kadar gidiyor musunuz? diye sordu arabacı.

– Evet, dedi adam.

Ve Lagny'ye kadar gereken ücreti ödedi.

Yola çıkıldı. Çıkış kapısından geçince, arabacı sohbet etmek istedi ama yolcu ancak tek heceli yanıtlar veriyordu. Arabacı da ıslık çalıp atlara küfür savurmayı sohbete tercih etti.

Arabacı paltosuna sarındı. Hava soğuktu. Adam oralı görünmüyordu. Böylece Gournay ve Neuilly sur Marne'ı geçtiler.

Akşam saat altıya doğru Chelles'deydiler. Arabacı, atlarını dinlendirmek için kral manastırının eski binalarındaki arabacılar hanının önünde durdu.

Adam:

– Ben burada iniyorum, dedi.

Çıkınını ve bastonunu alıp arabadan aşağı atladı. Biraz sonra gözden kayboldu.

Hana girmemişti.

Birkaç dakika sonra araba Lagny'ye doğru tekrar yola koyulduğunda, Chelles'in ana caddesinde ona rastlamadılar.

Arabacı içerdeki yolculara döndü.

– İşte, dedi, buralı olmayan bir adam, çünkü kendisini tanımıyorum. Meteliksiz gibi görünüyor, ama paraya da aldırdığı yok; Lagny için ücret ödüyor, ama ancak Chelles'e kadar gidiyor. Gece oldu, bütün evler kapalı, hana girmiyor, hiçbir yerde de görünmüyor. Yerin dibine girse gerek.

Adam yerin dibine girmemişti. Karanlıkta Chelles'in ana caddesini acele acele arşınlayıp, kiliseye varmadan soldaki Montfermeil'e giden köy yoluna sapmıştı. Memleketi tanıyan, daha önce de oraya gelmiş olan bir kimseye benziyordu.

Hızla bu saptığı yolu takip ediyordu. Yolun Gagny'den Lagny'ye giden, iki yanı ağaçlı eski yolla kesiştiği yerde, bazı yolcuların geldiğini duydu. Hemen bir hendeğe saklanıp geçenlerin uzaklaşmasını bekledi. Aslında gereksiz bir tedbirdi bu, çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, zifiri karanlık bir aralık gecesiydi. Gökte ancak iki üç yıldız görünüyordu.

Tepenin yamacı bu noktadan başlıyordu. Adam Montfermeil yoluna girmedi, sağa kırların içine saptı ve geniş adımlarla ormana vardı.

Ormana girince yürüyüşünü yavaşlattı ve bütün ağaçları dikkatle gözden geçirmeye başladı. Adım adım ilerliyordu. Yalnız kendisince bilinen esrarlı bir yolu araştırıyor, izliyor gibiydi. Bir ara yolunu kaybeder gibi oldu, kararsız bir halde durdu. Nihayet, elleriyle yoklaya yoklaya bir açıklığa geldi; iri beyaz taşlardan bir yığın vardı burada. Hızla bu taşlara doğru yürüdü ve gecenin sisi içinde bunları dikkatle inceledi; sanki taşları muayeneden geçiriyor-

du. Taş yığınının birkaç adım ötesinde, üzeri bitkilerin siğili olan yumrularla kaplı büyük bir ağaç vardı. Adam bu ağaca gitti, sanki bütün yumruları tanımak, saymak istiyormuş gibi elini ağacın gövdesinin kabuğu üzerinde dolaştırdı.

Bir dişbudak olan bu ağacın tam karşısında kabuk döken bir hastalığa tutulmuş bir kestane ağacı vardı. Hastalığını umar etmek üzere gövdesine bir çinko sargı sarıp çivilemişlerdi. Adam ayaklarının ucunda yükselip bu çinko sargıya dokundu.

Sonra, zeminin taze kazılmış olup olmadığını iyice anlamak istercesine, ağaçla taşlar arasında kalan yerdeki toprağın üzerinde bir süre tepinerek dolaştı.

Bunu da yaptıktan sonra yönünü belirledi ve ormanın içine doğru yürümeye başladı.

İşte Cosette'e rastlayan adam buydu.

Adam Montfermeil yönünde baltalıkta ilerlerken, inleyerek hareket eden, bir yükü yere bırakıp tekrar alan ve yeniden yürümeye başlayan küçük bir karaltı görmüştü. Bu karaltıya yaklaşmış ve onun kocaman bir su kovasını taşıyan küçücük bir çocuk olduğunu anlamıştı. O zaman çocuğun yanına gitmiş ve kovanın kulbunu sessizce tutuvermişti.

VII
COSETTE KARANLIKTA YABANCI ADAMLA YAN YANA

Söylediğimiz gibi, Cosette korkmamıştı.

Adam onunla konuştu. Ağır bir ses tonuyla gayet yavaş konuşuyordu:

– Yavrum, bu taşıdığın senin için çok ağır.

Cosette başını kaldırıp cevap verdi:

– Evet, Mösyö.

– Ver, dedi adam, ben onu taşırım.

Cosette kovayı bıraktı. Adam onun yanı sıra yürümeye koyuldu.

– Gerçekten de ağır, diye dişlerinin arasından söylendi.

Sonra ekledi:

– Küçük, kaç yaşındasın sen?

– Sekiz, Mösyö.
– Uzaktan mı geliyorsun böyle?
– Ormandaki kaynaktan geliyorum.
– Peki gittiğin yer uzak mı?
– Buradan bir çeyrek saat ilerde.
Adam konuşmadan biraz durduktan sonra, birden:
– Senin annen yok mu? dedi.
– Bilmiyorum, diye cevap verdi çocuk.
Adamın yeniden konuşmasına vakit kalmadan ekledi:
– Sanmıyorum. Başkalarının var. Ama benim yok.
Bir sessizlikten sonra:
– Öyle sanıyorum ki, benim hiç annem olmadı, dedi.
Adam durdu, kovayı yere bıraktı, eğilip iki elini çocuğun iki omuzu üzerine koydu; karanlıkta ona bakmaya, onun yüzünü görmeye çalıştı.
Gökyüzünün kurşun rengi ışığında Cosette'in zayıf ve çelimsiz yüzü hayal meyal fark ediliyordu.
– Senin adın ne? dedi adam.
– Cosette.
Adam elektrik çarpmış gibi sarsıldı. Çocuğa bakmaya devam etti, sonra ellerini Cosette'in omuzlarından çekerek kovayı yakaladı ve yeniden yürümeye başladı.
Biraz sonra sordu:
– Küçük, nerede oturuyorsun sen?
– Montfermeil'de, bilmem biliyor musunuz?
– Gittiğin yer mi?
– Evet, Mösyö.
Adam yine bir süre sustu, sonra tekrar konuştu:
– Peki bu saatte kim seni ormana su almaya gönderdi?
– Madam Thénardier.
Adam, ilgisiz görünmeye çalışmasına rağmen içinde garip bir titreme bulunan bir sesle:
– Ne yapar senin bu Madam Thénardier? diye sordu.
– Benim hanımım, dedi çocuk. Han işletir.
– Han mı? dedi adam. Öyleyse bu gece ben orada kalırım. Beni oraya götür.

– Zaten oraya gidiyoruz, dedi çocuk.

Adam oldukça hızlı yürüyordu. Cosette de onu zahmet çekmeden izlemekteydi. Artık yorgunluk duymuyordu. Ara sıra gözlerini bir çeşit huzur ve dile gelmez bir teslimiyetle bu adama doğru kaldırıyordu. Tanrı'ya dönmeyi, dua etmeyi ona hiç öğretmemişlerdi. Buna rağmen içinde umuda benzeyen, göğe doğru yükselen bir şeyler hissediyordu.

Birkaç dakika geçti. Adam tekrar konuştu:

– Madam Thénardier'nin evinde hizmetçi yok mu?

– Yok, Mösyö.

– Sen yalnız mısın?

– Evet, mösyö.

Yine bir duraklama oldu. Cosette konuştu:

– Yani iki küçük kız var.

– Hangi küçük kızlar?

– Ponine'le Zelma.

Çocuk böylece, Thénardier Kadın'ın romanlardan alınma o değerli adlarını basitleştirmekteydi.

– Nedir bu Ponine'le Zelma?

– Bunlar Madam Thénardier'nin küçükhanımlarıdır, yani onun kızları.

– Ne yaparlar onlar?

– Oh! dedi çocuk. Onların güzel bebekleri var, altınlı şeyleri, bir sürü eşyaları. Oynarlar, eğlenirler.

– Bütün gün mü?

– Evet, Mösyö.

– Ya sen?

– Ben çalışırım.

– Bütün gün mü?

Çocuk iri gözlerini kaldırdı, gözlerinde yaş vardı ama gece karanlığında görünmüyordu. Alçak sesle cevap verdi:

– Evet Mösyö.

Sessiz geçen bir aradan sonra devam etti.

– Bazen işim bitince ve izin verirlerse, ben de oynarım.

– Nasıl oynarsın?

– Nasıl olursa. Bana bırakırlar. Ama çok oyuncağım yok. Poni-

ne'le Zelma kendi bebekleriyle oynamamı istemiyorlar. Kurşundan küçük bir kılıcım var, şu kadar bir şey.

Çocuk bunu söylerken serçe parmağını gösteriyordu.

– Kesmeyen bir kılıç değil mi?

– Hayır Mösyö, keser, dedi çocuk, salatayla sineklerin başını keser.

Köye vardılar. Cosette sokaklarda yabancıya kılavuzluk etti. Ekmekçi dükkânının önünden geçtiler ama Cosette götürmesi gereken ekmeği hatırlamadı. Adam ona sorular sormayı bırakmış, şimdi kasvetli bir sessizliğe bürünmüştü. Kiliseyi geride bıraktıkları zaman, adam bütün bu açık hava dükkânlarına bakıp Cosette'e sordu:

– Panayır var demek, öyle mi?

– Hayır Mösyö, bugün Noel de.

Hana yaklaştıklarından, Cosette çekine çekine koluna dokundu adamın:

– Mösyö?

– Ne var yavrum?

– Eve çok yaklaştık.

– Yani?

– Artık kovayı bana verir misiniz?

– Niçin?

– Çünkü madam onu benim yerime başkasının taşıdığını görürse beni döver.

Adam kovayı ona verdi. Az sonra lokanta bozuntusunun kapısındaydılar.

VIII
ZENGİN OLMASI MUHTEMEL BİR YOKSULU HANA KABUL ETMENİN HOŞNUTLUĞU

Cosette, kendini tutamayıp oyuncakçı dükkânında hâlâ sergilenmekte olan büyük bebeğe bir göz attıktan sonra, kapıya vurdu. Kapı açıldı. Thénardier Kadın elinde bir mumla kapıda belirdi.

– Ah sen ha, küçük haylaz! Çok şükür gelebildin! Mutlaka yollarda oynamıştır ahlaksız!

Cosette tirtir titreyerek:

– Madam, dedi, bakın bir mösyö, burada kalmak istiyor.

Thénardier Kadın, hancılara vergi, o anında değişimle, asık suratının yerine hemen yapmacık bir nezaket ifadesini takındı ve yiyecekmiş gibi gözlerle yeni gelene baktı.

– Bu mösyö mü? dedi.

Adam elini şapkasına götürerek:

– Evet Madam, diye cevap verdi.

Zengin yolcular bu kadar terbiyeli olmazlar. Bu davranış ve Thénardier Kadın'ın bir bakışta gözden geçiriverdiği yabancının elbisesiyle eşyası, kadının yüzündeki nezaket ifadesini yok etti, asık suratı geri geldi. Sertçe:

– Girin babalık, dedi.

"Babalık" içeri girdi. Thénardier Kadın ikinci kez göz attı ona, özellikle tamamen aşınmış redingotuyla biraz çökük duran şapkasını inceledi; sonra bir kafa sallayışı, burun büküşü ve göz kırpışıyla hâlâ arabacılarla içki içmekte olan kocasına danıştı. Kocası ona, işaret parmağını başkalarınca fark edilmeyecek şekilde kımıldatarak cevap verdi ki, bu hareket ve bununla birlikte dudakların öne doğru kabartılması, bu gibi hallerde "tam sefalet" anlamına geliyordu. Bunun üzerine Thénardier Kadın:

– Bak ahbap! Çok üzgünüm ama, hiç yerim yok, diye bağırdı.

– Beni istediğiniz yere koyabilirsiniz, dedi adam, ambara, ahıra. Oda parası öderim.

– Kırk metelik.

– Kırk metelik. Kabul.

– Tamam!

Arabacının biri Thénardier Kadın'a yavaşça:

– Kırk metelik mi? dedi. Yirmi metelik değil mi?

– Onun için kırk metelik, diye aynı yavaşlıkla cevap verdi Thénardier Kadın. Fakir fukarayı daha aşağısına barındırmam.

– Doğru, diye kocası anlayışlı bir edayla ekledi, bu gibi müşterileri olması bir müessesenin adını kirletir.

Bu arada adam çıkınıyla bastonunu bir sıranın üstüne bırakıp, Cosette'in çarçabuk bir şişe şarapla bir de bardak koyduğu masanın başına oturmuştu. Suyu isteyen satıcı, kovayı alıp atına götür-

müştü. Cosette, mutfak masasının altındaki yerine, örgüsüne dönmüştü.

Bardağa koyduğu şaraba ancak dudaklarının ucunu değdiren adam, çocuğu garip bir dikkatle gözden geçirmekteydi. Cosette çirkindi. Mutlu olsa belki güzel olurdu. Bu hüzünlü küçük çehreyi daha önce de ana hatlarıyla anlatmıştık. Cosette zayıf ve solgundu. Sekiz yaşlarındaydı, ama ancak altı yaşında denilebilirdi. Bir çeşit karanlığa gömülmüş iri gözleri, ağlamaktan âdeta fersizleşmişti. Ağzının kenarlarında, mahkûmlarda ve umutsuz hastalarda görülen, devamlı üzüntüden ileri gelen o eğri çizgiden vardı. Elleri, annesinin tahmin ettiği gibi, "çatlaklar içinde"ydi; o sırada onu aydınlatmakta olan ateş, kemiklerinin köşelerini meydana çıkarmakta ve zayıflığını korkunç bir şekilde göz önüne koymaktaydı. Her zaman tir tir titrediğinden, iki dizini birbirine yapıştırmak alışkanlığını edinmişti. Elbisesi, yazın görenleri acındıracak, kışın görenleri ise dehşete düşürecek bir paçavra parçasından ibaretti. Üstünde delik deşik bezlerden başka bir şey yoktu: ne bir yün parçası ne bir şey. Oradan buradan derisi görünüyor ve her tarafında Thénardier Kadın'ın dokunduğu yerleri gösteren mavi siyah lekeler fark ediliyordu. Çıplak bacakları kırmızılık içinde ve sıskaydı. Köprücük kemiklerinin çukuru insanı ağlatacak haldeydi. Bu çocuğun bütün kişiliği, gidişi, duruşu, sesi, iki kelime arasında duraklaması, bakışı, susuşu, en ufak bir hareketi hep tek bir fikri anlatıyor, yansıtıyordu: korku.

Korku onun her yanına yayılmıştı; âdeta korkuyla kaplanmıştı; korku onun dirseklerini kalçalarına yapıştırıyor, topuklarını eteklerinin altına çekiyor, onu mümkün olduğu kadar az yer kaplamaya zorluyor, ancak gerektiği kadar nefes aldırıyordu. Korku onun bedeninin alışkanlığı gibi bir şey olmuştu; bu alışkanlığın değişmesine imkân yoktu. Gözbebeklerinin ta dibinde şaşkın bir nokta vardı, dehşet yuvalanmıştı orada. Öylesine bir korkuydu ki bu, Cosette dışarıdan sırılsıklam geldiği halde gidip ateşte ısınmaya cesaret edememiş, sessiz sedasız işinin başına geçmişti.

Sekiz yaşındaki bu çocuğun bakışlarındaki ifade her zaman öyle melûl, bazen de öyle trajikti ki, zaman zaman onun aptallaşmak ya da şeytanlaşmak üzere olduğu sanılırdı.

Dediğimiz gibi, dua etmenin ne demek olduğunu asla bilmiyordu ve hiçbir zaman bir kiliseden içeri adımını atmamıştı. "Benim vaktim mi var?" diyordu Thénardier Kadın.

Sarı redingotlu adam, Cosette'ten gözlerini ayırmıyordu.

Birdenbire Thénardier Kadın haykırdı:

– Ha, aklıma geldi! Nerede şu ekmek?

Cosette, Thénardier Kadın'ın sesini yükselttiği her defasında yapmak âdetinde olduğu gibi, hemen masanın altından fırladı.

Ekmeği tamamen unutmuştu. Hep korku içinde bulunan çocuğun başvurduğu çareye başvurdu. Yalan söyledi:

– Madam, ekmekçi kapalıydı.

– Kapısını vursaydın.

– Vurdum, efendim.

– Öyleyse?

– Açmadı.

– Doğru olup olmadığını yarın öğrenirim, dedi Thénardier Kadın. Eğer yalan söylüyorsan esaslı bir dayak yiyeceksin. Sen şimdi, şu on beş meteliği ver bakayım bana.

Cosette elini önlüğünün cebine daldırdı ve yemyeşil kesildi. Para orada değildi.

– Hadisene! dedi Thénardier Kadın. Ne dediğimi duymadın mı?

Cosette cebi tersine çevirdi; hiçbir şey yoktu. Nereye gitmiş olabilirdi ki bu para? Zavallı çocuk söyleyecek söz bulamadı. Taş gibi donup kalmıştı.

Thénardier Kadın hırladı:

– Parayı kayıp mı ettin yoksa benden çalmak mı istiyorsun?

Bunu söylerken kolunu şöminenin köşesinde asılı duran kamçıya doğru uzatmıştı.

Bu korkunç hareket Cosette'e haykıracak gücü verdi:

– Acıyın lütfen! Madam! Madam! Bir daha yapmayacağım.

Bu arada sarı redingotlu adam yeleğinin cebini, kimse farkında olmadan karıştırmıştı. Öbür yolcular ya içki içmekte ya da kâğıt oynamakta olduklarından hiçbir şeyin farkında değildiler.

Cosette zavallı yarı çıplak kollarını, bacaklarını toplayıp saklamaya çalışarak dehşet içinde şöminenin köşesine büzülüyordu. Thénardier Kadın kolunu kaldırdı. Adam:

– Affedersiniz, Madam, dedi, ama biraz önce bu küçüğün önlük cebinden bir şeyin düşüp yuvarlandığını gördüm. Belki aradığınız odur.

Bunu derken eğilip bir an yerde bir şey ararmış gibi yaptı.

– Tamam, işte bu, diyerek doğruldu.

Ve bir madenî parayı Thénardier Kadın'a uzattı.

– Evet, buydu işte, dedi kadın.

Oysa bu değildi, çünkü bu yirmi meteliklik bir paraydı, ama Thénardier Kadın kârını bilirdi. Parayı cebine koydu ve çocuğa zalimce bir bakış atmakla yetinip:

– Bir daha böyle bir şey yaptığını görmeyeyim! dedi.

Cosette tekrar Thénardier Kadın'ın "köpek yuvası" dediği yerine döndü. Meçhul yolcuya dikilen gözlerinde, şimdiye kadar hiç rastlanmayan bir ifade belirmeye başlamıştı. Bu henüz safdilce bir hayretten başka bir şey değildi, ama şaşkınlık dolu bir çeşit güven de karışıyordu buna.

– Sırası gelmişken sorayım, yemek yiyecek misiniz? diye Thénardier Kadın yolcuya sordu.

Yolcu cevap vermedi. Derin bir düşünceye dalmış görünüyordu.

Kadın, dişlerinin arasından:

– Ne biçim adam bu? dedi. Pek yoksul bir şey olsa gerek. Yemek yiyecek meteliği bile yok. Yatak ücretini ödeyebilecek mi acaba? Bereket versin ki yerdeki parayı aşırmak aklına gelmedi.

Bu sırada bir kapı açılmış ve Éponine'le Azelma içeri girmişlerdi.

Gerçekten de güzel iki küçük kızdı bunlar. Köylüden çok şehirliye benziyorlardı, çok sevimli şeylerdi. Birinin kestane rengi pırıl pırıl saçları örülüp başının iki yanına sarılmış, öbürünün saçlarıysa örülüp sırtına bırakılmıştı. İkisi de canlı, temiz, toplu, körpe ve sağlıklıydılar; bakması göze zevk veriyordu. Sıkıca giydirilmişlerdi, ama öyle bir analık sanatıyla yapılmıştı ki bu iş, kumaşların kalınlığı kıyafetlerin zarafetinden hiçbir şey eksiltmiyordu. Hem kışa karşı tedbir alınmış hem de bahar olduğu gibi korunmuştu. Bu iki küçük kız etrafa ışık saçıyorlardı. Ayrıca saltanatlıydılar. Tuvaletlerinde, neşelerinde, gürültülerinde hükmedici bir taraf vardı. İçeri girdiklerinde Thénardier Kadın, aslında hayranlık dolu bir sesle onları azarladı:

– Ah, sizi gidiler, demek geldiniz!

Sonra onları sırayla dizlerinin arasına çekip saçlarını düzeltti, kurdelelerini yeniden bağladı ve nihayet annelere özgü o tatlı sarsışla sarsarak gitsinler diye bırakırken:

– Amma da zevksiz giyinmişler! diye bağırdı.

Kızlar gelip ateşin yanına oturdular. Ellerinde, neşeli cıvıltılarla dizlerinin üstünde evirip çevirdikleri bir bebek vardı. Cosette ara sıra gözlerini örgüsünden kaldırıp hüzünlü hüzünlü onların oyununu seyrediyordu.

Éponine'le Azelma, Cosette'e bakmıyorlardı bile. Onlara göre köpek gibi bir şeydi o. Bu üç küçük kızın yaşları toplamda yirmi dört bile değildi ama şimdiden bütün insan topluluğunun canlı bir örneğini sunuyorlardı: bir yanda özlem, öbür yanda hor görme.

Thénardier kardeşlerin bebeği rengi atmış, eski, kırık dökük bir şeydi, ama yine de Cosette'in hayranlığını çekmekten geri kalmıyordu, çünkü bütün ömrünce bir bebeği, bütün çocukların anlayacakları bir deyimle söyleyelim, "sahici bir bebeği" olmamıştı onun.

Salonda durmadan öteye beriye gidip gelen Thénardier Kadın, birdenbire Cosette'in dalga geçtiğini, çalışacak yerde oynayan küçük kızlarla meşgul olduğunu fark etti.

– Ah! Enseledim seni işte! diye bağırdı. Demek böyle çalışıyorsun sen! Ben seni kamçıyla çalıştırmasını bilirim.

Yabancı, iskemlesinden kalkmadan Thénardier Kadın'a doğru döndü. Âdeta ürkek bir tavırla gülümseyerek:

– Aldırmayın Madam, bırakın oynasın, dedi.

Akşam yemeğinde bir but dilimi yiyip iki şişe de şarap içen ve üstünde iğrenç bir yoksul hali bulunmayan herhangi bir yolcudan gelmiş olsa böyle bir dilek emir yerine geçerdi, ama bu şapkayı taşıyan bir adamın böyle bir dilekte bulunması, bu redingotu giyen bir adamın böyle bir istek ileri sürmesi, Thénardier Kadın'ın tahammül edemeyeceği bir şeydi. Kaba bir şekilde karşılık verdi:

– Madem ki yemek yiyor, çalışması gerek. Boş otursun diye beslemiyorum onu.

Yabancı, sırtındaki dilenci kıyafeti ve hamal omuzlarıyla çelişen yumuşak bir sesle konuştu:

– Yaptığı nedir, kuzum?

Thénardier Kadın lütfedip cevap verdi:

– Çorap, canım, görmüyor musunuz? Çorabı olmayan küçük kızlarım için çorap örüyor, yani sözgelişi. Neredeyse yalınayak yürüyecekler.

Adam Cosette'in zavallı kırmızı ayaklarına baktı ve devam etti:

– Ne zaman bitirir bu bir çift çorabı?

– Daha en aşağı üç dört günlük işi var miskinin.

– Peki, bu bir çift çorap bittiği zaman ne kadar eder?

Thénardier Kadın ona küçümseyen bir bakış fırlattı.

– En azından otuz metelik.

– Beş franka verir misiniz? diye sordu adam.

Konuşmayı dinleyen bir arabacı kaba bir gülüşle haykırdı:

– Vay canına be! Beş frank ha! Bence iyi para doğrusu! Beş bomba!

Thénardier lafa karışmak gereğini duydu:

– Evet, Mösyö, eğer gönlünüz istiyorsa, bu bir çift çorabı size beş franka veririz. Yolculardan hiçbir şeyi esirgemeyiz biz.

– Yalnız para hemen ödenmeli, dedi Thénardier Kadın, kısa ve kesin üslubuyla.

Adam:

– Bu çorabı satın alıyorum, dedi ve cebinden bir beş franklık çıkartıp masanın üzerine koyarak, parayı da ödüyorum, diye ekledi.

Sonra Cosette'e döndü:

– Şimdi işin benim oldu. Oyna çocuğum.

Arabacı beş frankı görünce öyle heyecanlanmıştı ki, şarap bardağını olduğu yere bırakıp koştu. Parayı inceleyerek bağırdı:

– Hem de sahici! Hakiki bir arka teker! Hiç de kalp değil!

Thénardier yaklaştı ve parayı sessizce yelek cebine koydu.

Thénardier Kadın'ın söyleyecek sözü kalmamıştı. Dudaklarını ısırdı, yüzünü bir garez ifadesi bürüdü.

Bu arada Cosette titriyordu. Nihayet soracak cesareti buldu:

– Sahi mi madam? Oynayabilir miyim?

– Oyna! dedi Thénardier Kadın korkunç bir sesle.

Cosette:

– Teşekkür ederim, madam, dedi.

Ama ağzı Thénardier Kadın'a teşekkür ederken, bütün küçücük ruhu yolcuya teşekkür etmekteydi.

Thénardier yeniden içmeye koyuldu. Karısı kulağına fısıldadı:

– Kim olabilir ki bu sarı adam?

Thénardier hakim bir tavırla cevap verdi:

– Böyle redingotu olan milyonerler görmüşümdür.

Cosette örgüsünü oracığa bırakmış, ama yerinden dışarı çıkmamıştı. Cosette daima olabildiğince az kımıldardı. Arkasındaki bir kutudan birkaç eski bez parçasıyla küçük kurşun kılıcını almıştı.

Éponine'le Azelma olup bitenlere hiç dikkat etmiyorlardı. Çok önemli bir iş becermişlerdi az önce. Kediyi yakalamışlardı. Bebeği yere atmışlardı. Abla olan Éponine, kedinin miyavlamalarına ve kıvranmalarına hiç bakmadan, kırmızılı mavili bir sürü pılı pırtıyla onu kundaklamaya çalışıyordu. Kız bir yandan bu ağır ve güç işi yapıyor, bir yandan da, tespite çalışıldığı zaman tıpkı kelebeklerin kanatlarındaki nefaset gibi, güzelliği kaybolup giden çocukların o tatlı, tapılası diliyle kardeşine:

– Görüyorsun ya, kardeşim, diyordu, bu bebek ötekisinden daha eğlenceli. Kımıldıyor, bağırıyor, hem de sıcak. Hadi kardeşim onunla oynayalım. Benim kızım olacak o. Ben bir hanımefendi olacağım. Seni görmeye gelirim, sen de onu seyredersin. Derken bıyıklarını görürsün. Bu yüzden şaşırırsın. Sonra kulaklarını görürsün, daha sonra da kuyruğunu görürsün. Buna da şaşırırsın. Bana dersin ki: "Aman! Tanrım!" Ben de sana, "Evet, madam," derim, "işte böyle bir küçük kızım var benim. Şimdi küçük kızlar böyle oluyor."

Azelma, Éponine'i hayranlıkla dinliyordu.

Bu arada içki içenler açık saçık bir şarkı söylemeye başlamışlardı; hem söylüyor hem de tavanı sarsarcasına gülüyorlardı. Thénardier onları şevklendiriyor, o da onlarla birlikte söylüyordu.

Kuşların her şeyden yuva yapmaları gibi, çocuklar da her şeyden bebek yaparlar. Éponine'le Azelma kediyi kundakladıkları sırada, Cosette de beri yanda kılıcı kundaklamıştı. Kundakladıktan sonra onu kollarına yatırmış, uyutmak için yavaş sesle ninni söylüyordu.

Bebek, kız çocuklarının zorunlu bir ihtiyacı ve aynı zamanda en sevimli içgüdülerinden biridir. Bakmak, elbise dikmek, süslemek, giydirmek, soymak, tekrar giydirmek, öğretmek, biraz azar-

lamak, okşamak, uyutmak, bir şeyin bir kimse olduğunu hayal etmek: Kadının bütün geleceği işte buradadır. Hayal eder, çene çalar, küçük çeyizler, küçük kundak takımları yapar, küçük elbiseler, küçük bluzlar, küçük zıbınlar dikerler; çocuk genç kız, genç kız yetişkin kız, yetişkin kız da kadın olur. İlk çocuk son bebeği devam ettirir.

Bebeksiz bir küçük kız, hemen hemen çocuksuz bir kadın kadar bedbaht, tıpkı onun kadar insanın dayanamayacağı bir şeydir.

İşte böyle, Cosette de kendisine kılıçtan bir bebek yapmıştı.

Thénardier Kadın da "sarı adam"a yanaşmıştı. Kocamın hakkı var, diye düşünüyordu, bu belki de Mösyö Laffitte'tir. Öyle oyunbaz zenginler var ki!

Gelip adamın masasına yaslandı.

– Mösyö, dedi.

Bu mösyö sözü üzerine adam döndü. Thénardier Kadın, şimdiye kadar ona babalık ya da ahbap demişti. Vahşi halinden de beter olan tatlılık halini takınarak:

– Bakın mösyö, diye devam etti, çocuğun oynamasını ben de istiyorum, buna hiçbir itirazım yok. Ama sırf bu seferlik, çünkü siz cömert bir insansınız. Bakın hiçbir şeyi yok. Çalışması gerek.

– Şu halde, bu çocuk sizin değil, öyle mi? diye sordu adam.

– Aman Tanrım! Ne münasebet efendim! Merhameten yanımıza aldığımız yoksul bir küçük kız işte. Aptal bir çocuk. Herhalde kafasında su olmalı. Gördüğünüz gibi kafası kocaman. Onun için elimizden geldiği kadarını yapmaya çalışıyoruz, çünkü biz de zengin değiliz. Memleketine durmadan mektup yazıp duruyoruz, ama altı ay var ki hiç cevap çıkmıyor. Annesi öldü galiba.

– Ya! dedi adam ve yine düşüncelerine daldı.

– Zaten bu ana pek sağlam ayakkabı değildi. Çocuğunu yüzüstü bıraktı.

Bütün bu konuşma boyunca Cosette, bir içgüdü ona kendisinden söz edildiğini haber vermiş gibi, gözlerini Thénardier Kadın'dan ayırmamıştı. Şöyle böyle duyabiliyordu. Arada sırada kulağına bazı kelimeler çarpıyordu.

Bu arada içkiciler, hepsi neredeyse tamamen sarhoş bir halde edepsiz nakaratlarını artan bir neşeyle tekrarlamaktaydılar. Bu,

içine Kutsal Meryem'le çocuk İsa'nın da karıştığı, üstün zevkli bir şakraklık örneğiydi. Thénardier Kadın da kahkahalardan payını almaya gitmişti. Cosette masanın altında, gözünde yansıyan ateşe sabit nazarlarla bakıyordu. Tekrar, az önce kundak diye yaptığı şeyi sallamaya başlamıştı. Hem sallıyor hem de alçak sesle şarkı söylüyordu: Annem öldü! Annem öldü! Annem öldü!

Han sahibesinin yeniden ısrar etmesi üzerine, sarı adam –milyoner– nihayet yemek yemeye razı oldu.

– Ne arzu ediyor mösyö?

– Peynir, ekmek, dedi adam.

"Besbelli dilencinin biri bu," diye düşündü Thénardier Kadın.

Sarhoşlar hâlâ şarkılarını söyleyip duruyorlardı. Çocuk da masanın altında kendi şarkısını söylemekteydi. Cosette birdenbire sustu. Arkaya dönmüş ve küçük Thénardierlerin kediyle oynamak için bıraktıkları ve mutfak masasının birkaç adım ötesinde, yerde duran bebeği görmüştü.

Kendisini pek tatmin etmeyen kundaklı kılıcı elinden attı, sonra gözlerini ağır ağır salonun etrafında dolaştırdı. Thénardier Kadın usul usul kocasıyla konuşuyor, para sayıyordu; Ponine'le Zelma kediyle oynuyorlardı; yolcularsa ya yemek yemekte, ya içmekte ya da şarkı söylemekteydiler. Hiç kimse ona bakmıyordu. Kaybedecek vakti yoktu. Dizlerinin, ellerinin üzerinde emekleyerek masanın altından çıktı, gözetlenmediğinden emin olmak için çevresini bir kere daha kolaçan etti, sonra hızla bebeğe kadar süzülüp onu yakaladı. Bir an sonra yerindeydi, kımıldamadan oturuyordu, yalnız kucağında tuttuğu bebeği gölgede bırakacak şekilde dönmüştü. Bir bebekle oynamanın mutluluğu onun için öyle ender bir şeydi ki, şehvetin bütün şiddetini duyumsuyordu.

Ağır ağır yavan yemeğini yemekte olan yolcu dışında kimse onu görmemişti.

Bu keyif bir çeyrek saat kadar sürdü.

Ne var ki aldığı bütün tedbire rağmen, bebeğin ayaklarından birinin dışarıda kaldığını ve şöminedeki ateşin bunu iyice aydınlattığını fark edememişti Cosette. Loşluktan çıkan bu aydınlık pembe ayak, birden Azelma'nın gözüne çarptı. Kız, Éponine'e:

– A! Abla, bak! dedi.

İki küçük kız şaşkınlıktan kalakaldılar. Cosette bebeği almak küstahlığında bulunmuştu!

Éponine ayağa kalktı, kediyi elinden bırakmadan, annesine doğru gidip etekliğini çekiştirmeye başladı.

– Rahat bırak beni, canım! dedi annesi. Ne istiyorsun benden?

Çocuk:

– Anne, bak hele! dedi.

Parmağıyla Cosette'i gösteriyordu.

Cosette ise bebeğe sahip oluşunun zevkiyle kendinden geçmiş bir halde, ne bir şey görüyor ne de bir şey işitiyordu.

Thénardier Kadın'ın yüzü, hayatın hiçten şeylerine karışan korkunç öfkeyi yansıtan ve bu çeşit kadınlara şirret dedirten o özel ifadeye büründü.

Bu defa, yaralanan gururu, öfkesini büsbütün aşmıştı. Cosette, "bu küçükhanımlar"ın bebeğine musallat olmuştu. İmparatorluk veliahdı oğlunun büyük mavi şeridini bir *mujik*'in kuşanmaya kalkıştığını gören bir çariçenin yüzü başka türlü olamazdı.

Öfkenin boğduğu bir sesle haykırdı:

– Cosette!

Cosette, altında yer sarsılmışçasına titredi. Döndü.

– Cosette! diye Thénardier Kadın tekrar haykırdı.

Cosette bebeği aldı, umutsuzlukla karışık derin bir saygıyla yavaşça yere koydu. Sonra gözlerini ondan ayırmadan ellerini kavuşturdu ve bu yaşta bir çocuk için söylenmesi çok feci ama, kavuşturduğu ellerini büktü. Ve sonra, o gün duyduğu heyecanlardan hiçbirinin, ne ormandaki koşuşturmasının ne su dolu kovanın ağırlığının ne parayı kaybetmesinin ne kamçının görüntüsünün ne de Thénardier Kadın'dan işittiği acı sözlerin ona yaptıramadığı bir şeyi yaptı, ağladı. Hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Bu sırada yolcu ayağa kalkmıştı.

– Ne oluyor? dedi Thénardier Kadın'a.

– Görmüyor musunuz? dedi kadın, Cosette'in ayakları dibinde yerde yatan suç kanıtını parmağıyla göstererek.

Adam :

– Peki, ne olmuş? dedi.

Thénardier Kadın cevap verdi:

– Bu dilenci kız, çocukların bebeğine dokunmaya kalktı!

– Bütün bu gürültü bunun için mi? dedi adam. Peki ne olur bu bebekle oynarsa?

Thénardier Kadın lakırdısını sürdürdü:

– Pis elleriyle dokundu ona! İğrenç elleriyle!

Sözün burasında Cosette'in hıçkırıkları büsbütün arttı.

– Susacak mısın sen? diye haykırdı Thénardier Kadın. Adam, doğruca sokak kapısına yürüdü, açıp dışarı çıktı.

Adam çıkar çıkmaz, Thénardier Kadın onun yokluğundan yararlanarak masanın altındaki Cosette'e sıkı bir tekme savurdu. Çocuk acı çığlıklar kopardı.

Kapı açıldı, adam tekrar göründü. İki elinde daha önce sözünü ettiğimiz ve köydeki bütün yumurcakların sabahtan beri seyredip durdukları efsanevi bebeği taşıyordu. Bebeği Cosette'in önüne koydu.

– Al, senin bu, dedi.

Herhalde, bir saatten fazla bir zamandan beri burada hayallerinin ortasında otururken, meyhanenin camından bir donanma gibi fenerlerle, mumlarla şahane bir şekilde aydınlatılmış oyuncakçı dükkânını belli belirsiz fark etmişti.

Cosette gözlerini kaldırdı. Adamın o bebekle kendisine doğru geldiğini, üzerine güneşin geldiğini görür gibi görmüştü. O inanılmaz sözü duydu: "Al, senin bu." Adama baktı, bebeğe baktı, sonra yavaş yavaş geri çekildi ve masanın altında ta dibe, duvarın köşesine kadar gidip saklandı.

Artık ağlamıyordu, bağırmıyordu, nefes almaktan bile korkan bir hali vardı.

Thénardier Kadın, Éponine, Azelma sanki birer heykel kesilmişlerdi. İçki içenler bile durmuşlardı. Bütün meyhaneyi muhteşem bir sessizlik sarmıştı.

Taş kesilmiş ve suskun Thénardier Kadın, tahminlerine yeniden başladı:

– Bu ihtiyar neyin nesidir? Yoksul biri mi? Bir milyoner mi yoksa? Belki de ikisi birden, yani bir hırsız.

Thénardier kocanın yüzünde anlamlı bir kırışıklık peyda oldu. Hakim içgüdünün bütün hayvani kudretiyle yüze vurduğu her de-

fasında insan çehresinde görülen anlamlı kırışıklıktı bu. Meyhaneci, sırasıyla bir bebeğe, bir yolcuya bakıyordu. Bir para torbasını koklar gibi kokluyordu âdeta bu adamı. Bir şimşek çakması kadar kısa sürede oldu bu. Thénardier karısının yanına gitti ve ona usulca:

– Bu zımbırtı en aşağı otuz frank eder, dedi. Budalalık istemez. Herifin önünde secde edilecek!

Kaba yaratılışlarla saf yaratılışların ortak yanı, bir duygudan öbürüne kolayca geçebilmeleridir. Thénardier Kadın, tatlı olmaya çalışan, ama kötü ruhlu kadınların acı balından başka bir şey olmayan bir sesle:

– Hadi bakalım Cosette, dedi, bebeğini almıyor musun?

Cosette deliğinden çıkmaya cesaret edebildi. Thénardier de okşayıcı bir edayla:

– Cosetteciğim, dedi, bak, mösyö sana bir bebek veriyor. Hadi al onu. Senin o.

Cosette harika bebeği âdeta dehşetle seyrediyordu. Yüzü hâlâ gözyaşlarıyla sırılsıklamdı, ama gözleri sabahın alacakaranlığındaki gökyüzü gibi, garip neşe ışıltılarıyla dolmaya başlıyordu. Kendisine birdenbire, "Küçük kız, siz Fransa kraliçesi oldunuz," denecek olsaydı neler hissederdiyse o an aşağı yukarı onları hissediyordu.

Bu bebeğe dokunacak olsa, ondan gök gürültüleri, yıldırımlar çıkacak gibi geliyordu ona.

Bu da bir dereceye kadar doğruydu, çünkü Thénardier Kadın'ın onu azarlayıp döveceğini düşünüyordu.

Buna rağmen bebeğin cazibesi üstün geldi. Sonunda Cosette bebeğe yaklaştı ve Thénardier Kadın'a dönerek çekine çekine:

– Alabilir miyim, efendim? dedi.

Hiçbir kelimeyle dile getirilemeyecek, hem umutsuz hem korkmuş hem hayran kalmış bir haldeydi.

– Elbette! dedi Thénardier Kadın. Senin o. Madem ki mösyö onu sana veriyor.

– Sahi mi, Mösyö? dedi Cosette. Doğru mu bu? Benim mi bu küçük bebek?

Yabancının gözleri yaşlarla dolmuş görünüyordu. Ağlamamak

için insanın konuşmaktan kaçındığı derecede heyecanlanmış gibiydi. Cosette'e başıyla bir işaret yaptı ve küçük bebeğin elini onun küçük eline verdi.

Cosette, küçük bebeğin eli onunkini yakmış gibi elini şiddetle geri çekti ve yere bakmaya başladı. Şunu da eklemek zorundayız ki, o sırada Cosette dilini alabildiğine dışarı çıkarmıştı. Birdenbire geriye döndü ve taşkın bir heyecanla bebeği yakaladı.

– Adını Catherine koyacağım, dedi.

Cosette'in partallarıyla bebeğin şeritleri, yepyeni pembe muslinleri karşılaşmış, sarmaş dolaş olmuşlardı. Çok tuhaf bir andı bu.

Cosette yeniden konuştu:

– Madam, onu bir iskemleye koyabilir miyim?

– Oturtabilirsin yavrum, diye cevap verdi Thénardier Kadın.

Şimdi de, Éponine'le Azelma, Cosette'e gıptayla bakıyorlardı.

Cosette, Catherine'i bir iskemleye koydu; sonra önünde yere oturup hiç kımıldamadan, tek kelime söylemeden, onu hayran hayran seyretti.

Yabancı:

– Hadi oynasana Cosette, dedi.

– Oynuyorum, oynuyorum! diye karşılık verdi çocuk. Âdeta Tanrı'nın Cosette'i ziyaretine benzeyen bu yabancı, bu meçhul adam kadar, şu an Thénardier Kadın'ın nefret ettiği bir kimse yoktu dünyada. Ne var ki kendini tutması gerekiyordu. Gerçi bütün davranışlarında kocasını örnek almaya çalıştığından ikiyüzlülük göstermeye alışıktı, ama heyecanın bu kadarı da artık onun tahammül gücünü aşıyordu. Alelacele kızlarını yatmaya yolladı, sonra da sarı adamdan Cosette'i de yatmaya göndermek için izin istedi, şefkatli bir anne edasıyla:

– Bugün çok yoruldu, diye de ekledi.

Cosette, Catherine'i kucağına alarak yatmaya gitti.

Thénardier Kadın, kendi deyişiyle ruhunu hafifletmek için ara sıra salonun öbür ucuna, erkeğinin bulunduğu yere gidiyordu. Yüksek sesle söylemeye cesaret edemeyeceği derecede öfkeli bazı sözler söylüyordu kocasına:

– Kocamış hayvan! Ne var acaba kursağının içinde? Gelmiş burada rahatımızı kaçırıyor! Şu küçük canavarın oynamasını iste-

mekler! Ona bebek vermekler! Kırk meteliğe satacağım bir köpeğe kırk franka bebek satın almaklar! Neredeyse ona majesteleri diyecek, sanki Berry Düşesi! Bunda mantık var mı? Bu esrarengiz moruk kudurmuş mu ne?

– Niçin mi? Gayet basit, diye karşılık veriyordu Thénardier. Bundan hoşlanıyor belki! Sen küçüğün çalışmasından hoşlanıyorsun, o da onun oynamasından hoşlanıyor. Bu hakkı onun. Bir yolcu parasını verdi mi istediğini yapar. Eğer bu ihtiyar insaniyetli bir kişiyse sana ne zararı var? Eğer budalanın biriyse seni ne ilgilendirir? Parası olduğuna göre, sen ne karışıyorsun?

Efendi sözü bir, hancı muhakemesi iki, her ikisi de itiraz kabul etmez.

Adam dirseklerini masaya dayamış, yine o düşünceli halini almıştı. Bütün öbür yolcular, satıcılar ve arabacılar biraz uzağa çekilmişlerdi ve şarkı da söylemiyorlardı artık. Uzaktan bir tür saygılı korkuyla onu izlemekteydiler. Böyle yoksul giyimli olduğu halde, cebinden arka tekerlek gibi paraları bu kadar kolaylıkla çıkaran ve tahta pabuçlu küçük hizmetçi parçalarına dev gibi bebekler bağışlayan bu şahıs, mutlaka haşmetli ve korkulacak bir adam olmalıydı.

Saatler geçti. Gece yarısı ayini okunmuş, Noel yemeği yenmiş, içkiciler gitmiş, içkili lokanta kapanmış, basık tavanlı salon boşalmış, ateş sönmüştü. Yabancı hâlâ aynı yerde, aynı durumda oturuyordu. Yalnız ara sıra üzerine dayandığı dirseğini değiştiriyordu. O kadar. Fakat Cosette gittiğinden beri tek kelime söylememişti.

Yalnız, Thénardierler nezaket icabı ve de merak yüzünden salonda kalmışlardı.

– Bütün geceyi böyle mi geçirecek bu adam? diye homurdanıyordu Thénardier Kadın.

Saat sabahın ikisini çaldığında kadın yenildiğini kabul etti; kocasına, "Ben yatmaya gidiyorum," dedi. "Sen ne istersen onu yap." Koca, bir köşedeki masaya oturup bir mum yaktı ve *Courrier français*'yi okumaya başladı.

Bir saat de böyle geçti. Sayın hancı efendi, *Courrier français*'yi tarihinden basıcının adına kadar en azından üç defa okumuştu.

Thénardier kımıldandı, öksürdü, tükürdü, burnunu sildi, is-

kemlesini gıcırdattı. Adamda hiçbir hareket yoktu. "Yoksa uyuyor mu?" diye düşündü Thénardier. Adam uyumuyordu ama hiçbir şey de onu uyandıramıyordu.

Nihayet Thénardier takkesini çıkardı, yavaşça yaklaştı ve cesaretini toplayıp:

– Mösyö acaba istirahat etmeyecekler mi? dedi.

Yatmayacaklar mı demek haddini aşan ve laubali bir ifade gibi gelmişti ona. İstirahat etmekte bir lüks ve saygı vardı. Bu gibi kelimelerin, ertesi sabah hesap pusulasındaki rakamları şişirmek gibi esrarlı ve fevkalade özellikleri vardır. İçinde yatılan bir odanın ücreti yirmi metelik, istirahat edilen bir odanınkiyse yirmi franktır.

– Sahi! dedi yabancı. Haklısınız. Ahırınız nerede?

– Mösyö, dedi Thénardier gülümseyerek, ben mösyöyü götürürüm.

Şamdanı aldı, adam da çıkınıyla bastonunu aldı ve Thénardier onu birinci katta, ender rastlanır ihtişamda bir odaya götürdü. Oda baştan aşağı maun eşyayla döşenmişti, bir gondol karyola vardı, perdeler kırmızı hassa kumaşındandı.

– Bu da nesi? dedi yolcu.

Hancı:

– Burası bizim gerdek odamız, dedi. Zevcemle ben bir başkasında kalıyoruz. Buraya yılda ancak üç dört defa girilir.

– Ben ahırda da yatardım, dedi adam sert bir tavırla.

Thénardier, pek iltifatlı olmayan bu sözleri duymazlıktan geldi.

Şöminenin üzerinde duran balmumundan yepyeni iki mumu yaktı. Şöminede oldukça kuvvetli bir ateş yanıyordu.

Şöminenin üzerinde, bir fanusun altında, gümüş telli, portakal çiçekli bir kadın başlığı vardı.

Yabancı:

– Peki bu nedir? dedi.

– Bu, efendim, karımın gelinlik şapkası, dedi Thénardier.

Yolcu, o canavarın bir bakire olduğu zamanlar da varmış demek, der gibi bir bakışla bu nesneye baktı. Kaldı ki Thénardier yalan söylüyordu. Bu ev bozuntusunu bir lokanta-han yapmak üzere kiraladığında, bu odayı böyle döşenmiş olarak bulmuştu. Eşyayı satın almış, portakal çiçeklerini de bir eskiciden almıştı. Bunların

"zevcesini" zarif bir haleyle çevreleyeceğini ve sonuçta, İngilizlerin dedikleri gibi, müessesesine itibar kazandıracağını düşünmüştü.

Yolcu arkasını döndüğünde, han sahibinin orada olmadığını gördü. Thénardier iyi geceler dilemeye cesaret edemeden sessizce ortadan kaybolmuştu. Ertesi sabah, şahane bir şekilde yolmayı tasarladığı bir adama saygısızca bir samimiyetle davranmak istememişti.

Hancı odasına çekildi. Karısı yatmıştı ama uyumuyordu. Kocasının ayak sesini duyunca döndü ve ona:

– Haberin olsun, yarın Cosette'i kapı dışarı ediyorum, dedi.

Thénardier soğuk bir karşılık verdi:

– Ne yaparsan yap!

Başkaca bir şey konuşmadılar. Az sonra mumları sönmüştü.

Yolcuya gelince, bastonuyla çıkınını bir köşeye koymuştu. Hancı gidince bir koltuğa oturdu ve bir süre düşünceli bir halde kaldı. Sonra ayakkabılarını çıkardı, iki mumdan birini alıp ötekini üfledi, kapıyı itti ve odadan çıktı, araştıran bir kimse gibi etrafına bakındı. Bir koridoru geçip merdivene geldi. Orada çok tatlı, küçük bir ses duydu, bir çocuğun nefes almasına benziyordu bu. Sesin geldiği yöne doğru yürüdü ve merdivenin altında yapılmış, daha doğrusu merdivenin kendisinin meydana getirdiği üçgen şeklinde bir kovuğa geldi. Bu kovuk basamakların altından başka bir şey değildi. Burada eski kâğıtların, kırık dökük eski şişelerin, tozun ve örümcek ağlarının arasında bir yatak vardı; otları gözüken delik bir şilteyle, bu ot şilteyi gösteren delik bir yorgana yatak demek doğruysa... Çarşaf filan yoktu. Yere, döşeme taşlarının üzerine konulmuştu bu yatak.

Bu yatakta Cosette uyumaktaydı. Adam yaklaşıp ona dikkatle baktı.

Cosette mışıl mışıl uyuyordu, elbisesi üzerindeydi. Kışın daha az üşümek için soyunmadan yatıyordu.

Açık iri gözleri karanlıkta parlayan bebeğe sımsıkı sarılmıştı. Ara sıra sanki uyanacakmış gibi, derin derin içini çekiyor ve âdeta titreyerek bebeği kucaklıyordu. Yatağının yanında tahta pabuçlarının yalnız bir teki duruyordu.

Cosette'in sefil barınağının yanında açık duran bir kapıdan ol-

dukça büyük, karanlık bir oda görünüyordu. Yabancı oraya girdi. Dipte camlı bir kapıdan, birbirinin eşi bembeyaz iki karyola görünüyordu. Azelma ile Éponine'in karyolalarıydı bunlar. Bu karyolaların gerisinde yarı yarıya kaybolan perdesiz bir hasır beşik vardı. Bütün akşam feryat edip duran küçük oğlan bu beşikte uyuyordu.

Yabancı, bu odanın karı koca Thénardierlerin odasıyla bağlantılı olduğunu tahmin etti. Tam çekilmek üzereydi ki gözü şömineye ilişti. İçinde yanan ateşin daima ufacık göründüğü, soğuk görünüşlü geniş han şöminelerinden biriydi bu. Şöminenin içinde ateş yoktu, hatta kül bile yoktu; yalnız, orada bulunan şeyler yolcunun dikkatini çekmişti. Bunlar zarif biçimli, değişik boyda iki küçük çocuk ayakkabısıydı. Yolcu hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan kalma pek hoş bir çocuk âdetini hatırladı. Çocuklar Noel günü ayakkabılarını şöminenin içine koyar, karanlıklar içinde iyilik perilerinin onlara parlak hediyeler getirmesini beklerler. Éponine'le Azelma da bu âdete uymamazlık etmemişler ve ayakkabılarının birer tekini şöminenin içine koymuşlardı.

Yolcu eğildi, baktı.

Peri, yani kızların annesi, ziyaretini yapmıştı; ayakkabılardan her birinin içinde yepyeni birer on metelik madenî paranın parladığı görülüyordu.

Adam doğrulup gitmeye hazırlanıyordu ki, ocağın dibinde, en karanlık köşesinde başka bir nesne daha gördü. Baktı ve bunun bir tahta pabuç olduğunu anladı. En kaba cinsten, yarı kırık, her yanı kül ve kurumuş çamurla kaplı berbat bir tahta pabuçtu bu. Cosette'in pabucuydu. Cosette de, çocukların daima aldatılabilen, fakat hiçbir zaman umut ve cesaretini kaybetmeyen o yürek acıtan güveniyle tahta pabucunu şöminenin içine koymuştu.

Umutsuzluktan başka hiçbir şey tatmamış olan bir çocuğun umudu yüce ve tatlı bir şeydir.

Bu pabucun içinde hiçbir şey yoktu.

Yabancı yeleğini karıştırdı, eğildi ve Cosette'in pabucuna bir Louis altını koydu.

Sonra kedi yürüyüşüyle odasına döndü.

IX
THÉNARDIER OYUN PEŞİNDE

Ertesi sabah, gün doğmadan en az iki saat önce, Thénardier koca meyhanenin sık tavanlı salonunda, üstünde mum yanan bir masanın başına geçmiş, elinde bir tüy kalem, sarı redingotlu yolcunun hesap pusulasını düzenlemekle uğraşıyordu.

Kadın ayakta, kocasının üstüne yarı eğilmiş durumda gözleriyle onu izliyordu. Tek kelime bile konuşmuyorlardı. Bu bir yandan derin bir düşünüş, öbür yandan insan zekasının bir harikasının doğup gelişmesini seyrederken duyulan dindarca hayranlıktı. Evin içinde bir ses duyuluyordu. Tarla Kuşu merdivenleri süpürmekteydi.

Şöyle bir çeyrek saat kadar uğraştıktan, birkaç kere çizip karaladıktan sonra, Thénardier ortaya şu şaheseri çıkardı:

1 NUMARALI ODADAKİ MÖSYÖNÜN HESABI

Akşam yemeği	3	frank
Oda	10	"
Mum	5	"
Ateş	4	"
Servisse	1	"
Toplam	23	"

Servis kelimesi "servisse" yazılmıştı.

Kadın biraz tereddüt karışık bir heyecanla haykırdı:

– Yirmi üç frank!

Bütün büyük sanatkârlar gibi, Thénardier hoşnut değildi.

– Pöh! dedi.

Viyana Kongresi'nde Fransa'nın borç pusulasını kaleme alan Castlereagh'ın edasıydı bu.

– Mösyö Thénardier, haklısın, gerçekten de borcu bu, diye mırıldandı kadın kızlarının yanında Cosette'e verilen bebeği düşünerek. Doğru ama çok fazla. Ödemek istemeyecektir.

Thénardier o soğuk gülüşüyle:

– Öder, dedi.

Bu gülüş, kesin inanışın ve otoritenin en yüksek belirtisiydi. Bir

şey böyle söylendi mi, mutlaka olurdu. Kadın ısrar etmedi. Masaları düzenlemeye başladı. Kocası salonda bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Biraz sonra şu sözü ekledi:

– Bin beş yüz frank borcum var benim!

Gidip şöminenin köşesine oturdu, ayaklarını kızgın küllerin üzerine uzatıp düşünceye daldı.

Kadın:

– Ha bak, diye yeniden konuştu. Bugün Cosette'i kapı dışarı edeceğimi unutmadın değil mi? O iblis bebeğiyle yüreğime indirecek! Onu evimde bir gün fazla barındırmaktansa 18. Louis ile evlenmeyi tercih ederim!

Thénardier piposunu yaktı ve iki nefes arasında:

– Pusulayı adama verirsin, dedi.

Sonra dışarı çıktı.

O salondan henüz çıkmıştı ki, içeri yolcu girdi. Thénardier derhal onun arkasında belirdi ve yalnız karısı tarafından görülecek şekilde, kapı aralığında hareketsizce durdu.

Sarılı adamın bastonuyla çıkını elindeydi.

– Ne kadar erken kalkmışsınız? dedi Thénardier Kadın. Mösyö bizden ayrılıyorlar mı yoksa?

Bunları söylerken sıkıntılı bir halde pusulayı elinde evirip çeviriyor, tırnaklarıyla üstüne çizikler yapıyordu. Sert yüzünde alışılmadık bir çekingenlik ve kaygı ifadesi belirmişti.

Böyle tam "bir yoksul" hali taşıyan bir adama, böyle bir masraf pusulası sunmak ona çok zor geliyordu. Yolcu düşünceli, dalgın görünüyordu. Cevap verdi:

– Evet madam, gidiyorum.

– Mösyönün Montfermeil'de bir işi yok muydu? diye kadın sordu.

– Hayır, buradan geçiyordum. Hepsi bu kadar, dedi ve ekledi:

– Madam, borcum nedir?

Thénardier Kadın, hiç yanıtlamadan, katlı pusulayı ona uzattı.

Adam kâğıdı açtı, baktı; ama dikkati besbelli başka taraftaydı.

– Madam, dedi, bu Montfermeil'de iyi iş yapabiliyor musunuz?

Thénardier Kadın başka hiçbir tepki görmeyince şaşırmıştı:

– Şöyle böyle, efendim, diye cevap verdi.

Sonra matemli, ağlamaklı bir edayla devam etti:

– Ah mösyö, zaman çok zor! Sonra buralarda burjuvalar o kadar az ki! Görüyorsunuz hep aşağı tabakadan insanlar. Arada sırada mösyö gibi cömert ve zengin bazı yolcular da uğramasa!.. Masrafımız o kadar çok ki. Alın mesela şu küçüğü!.. Bize dünyanın masrafına maloluyor.

– Hangi küçük?

– İşte şu küçük canım, biliyorsunuz! Cosette! Tarla Kuşu, öyle diyorlar memlekette!

– Ha! dedi adam.

Kadın devam etti:

– Bu köylüler de budala mıdırlar ne, taktıkları lakaba bak! Halbuki tarla kuşundan çok yarasaya benziyor. Bakın mösyö, kimseden sadaka istemiyoruz, ama sadaka verecek halimiz de yok. Meslek aidatıymış, vergilermiş, kapı, pencere resmiymiş, yüzdelermiş! Mösyö bilirler, hükümet müthiş para istiyor. Sonra benim kendi kızlarım var. Başkalarının çocuğunu beslemeye ihtiyacım yok.

Adam kayıtsız göstermeye çalıştığı, ama içinde bir titreme bulunan bir sesle sordu:

– Peki, sizi ondan kurtarsınlar ister miydiniz?

– Kimden? Cosette'ten mi?

– Evet.

Meyhaneci karısının kırmızı yüzü iğrenç bir sevinçle aydınlandı.

– Ah! Mösyö! Benim iyi kalpli mösyöm! Onu alın, saklayın, götürün, taşıyın, şekerleyin, mantarlayın, için, yiyin, ne yaparsanız yapın. Kutsal Meryem de, cennetteki bütün azizler de sizden razı olsun!

– Tamam.

– Sahi mi? Onu götürüyor musunuz?

– Götürüyorum.

– Hemen mi?

– Hemen. Çağırın çocuğu.

– Cosette, diye Thénardier Kadın seslendi.

Adam devam etti:

– Bu arada size borcumu ödeyeyim. Ne kadar?

Pusulaya bir göz attı ve bir şaşkınlık hareketi yapmaktan kendini alamadı:

– Yirmi üç frank!

Meyhaneci kadına baktı ve tekrarladı:

– Yirmi üç frank?

Tekrarlanan bu üç kelimenin söylenişinde, ünlem işaretiyle soru işaretini birbirinden ayıran bir vurgu farkı vardı.

Thénardier Kadın darbeye karşı kendini hazırlayacak zamanı bulmuştu. Güvenle cevap verdi:

– Ya, evet, mösyö! Yirmi üç frank.

Yabancı, masanın üstüne beş tane beş franklık koydu.

– Hadi getirin küçüğü, dedi.

Tam o sırada Thénardier salonun ortasına doğru ilerleyerek:

– Mösyönün borcu yirmi altı meteliktir, dedi.

– Yirmi altı metelik mi? diye kadın bağırdı.

Thénardier soğuk bir tavırla:

– Yirmi metelik oda için, altı metelik de yemek için, dedi. Küçüğe gelince, onun hakkında mösyöyle biraz konuşmam gerek. Hanım bizi yalnız bırak.

Thénardier Kadın, dirayet denen şeyin hiç beklenmedik şimşeklerinin göz kamaştırıcı etkisini duydu birden. Büyük aktörün sahneye girdiğini anladı ve hiç karşılık vermeden dışarı çıktı.

İkisi yalnız kalınca, Thénardier yolcuya bir iskemle verdi. Yolcu oturdu. Thénardier ayakta durdu ve yüzü garip bir saflık, sadelik ifadesi aldı.

– Bakın mösyö, size doğrusunu söyleyeyim, ben bu çocuğu seviyorum, dedi.

Yabancı ona sabit bir nazarla baktı.

– Hangi çocuğu?

Thénardier devam etti:

– Çok tuhaf ama insan bağlanıyor. Bu paralar nedir burada böyle? Bu yüz meteliğinizi alın hele. Tapınırcasına sevdiğim bir çocuk bu.

– Kim? diye sordu yabancı.

– Canım bizim küçük Cosette işte! Onu bizden alıp götürmek istemiyor musunuz? Bakın gayet açık ve samimi söylüyorum, sizin

dürüst bir insan olduğunuz ne kadar doğruysa, bu da o kadar doğru, buna razı olamam. Bu çocuğun yokluğuna dayanamam. Onun ufacıklığını biliyorum. Gerçi paraya mal oluyor bize, kusurları var, zengin insanlar değiliz, hastalıklarından yalnız biri için kırk frank ilaç parası ödedim, bütün bunlar doğru! Ama bazı şeyleri de Tanrı aşkına yapmak gerek. Ne babası var ne anası, onu ben büyüttüm. Ona da bana da yetecek ekmeğim var. Aslında bu çocuğa çok bağlıyım. Anlarsınız, insan bazen sevgi besliyor. Budalanın birisiyim ben, pek derin düşünemem, seviyorum bu çocuğu; karım sinirlidir ama o da sever onu. Görüyorsunuz işte, bizim çocuğumuz gibi bir şey. Onun evimde cıvıldamasına ihtiyacım var.

Yabancı ona aynı sabit nazarla bakıyordu. O devam etti:

– Affedersiniz, bağışlayın mösyö, ama insan çocuğunu öyle önüne gelen bir yolcuya veremez. Haklı değil miyim? Sonra, gerçi aksini söylemiyorum, zenginsiniz, haliniz çok dürüst bir insan olduğunuzu gösteriyor, ama bu onun mutluluğu için yeter mi? Bilmek gerek. Anlarsınız, diyelim ki onu gitsin diye bıraktım, fedakârlık ettim diyelim; onun nereye gittiğini bilmek isterim; onu gözden kaybetmek istemem, kimin yanında kaldığını bilmek isterim; ara sıra onu görmeye gitmek için, onu büyüten babalığının yanı başında olduğunu, gözünü üstünden ayırmadığını bilmesi için. Nihayet öyle şeyler vardır ki, imkânsızdır. Ben sizin adınızı bile bilmiyorum. Siz onu götüreceksiniz, ben de, "Hani ya Tarla Kuşu? Nereye gitti?" diyeceğim. Hiç olmazsa kötü bir kâğıt parçası görmek gerek, ne bileyim ben, mesela bir geçiş belgesi gibi bir şey işte!

Yabancı âdeta vicdanının ta içine işleyen bir bakışla ona bakmaya devam ederek ciddi ve kararlı bir sesle cevap verdi:

– Mösyö Thénardier, Paris'ten beş fersah öteye gitmek için geçiş belgesine ihtiyaç yoktur. Cosette'i götürürsem, götürürüm, hepsi bu kadar. Benim adımı bilmeyeceksiniz, oturduğum yeri bilmeyeceksiniz, onun nerede olduğunu bilmeyeceksiniz ve benim niyetim hayatı boyunca onun sizi bir daha görmemesidir. Ayağındaki ipi koparıyorum ve o alıp başını gidiyor. Nasıl, işinize geliyor mu? Evet mi, hayır mı?

Şeytanlar ve cinler yüksek bir Tanrı'nın varlığını nasıl bazı belirtilerden anlarlarsa, Thénardier de çok kuvvetli bir kişiyle karşı

karşıya bulunduğunu öylece anladı. Adeta bir sezgiydi bu. Kendine has açık ve kesin anlayış hızıyla bunu anladı. Bir gün önce arabacılarla içki içer, pipo tüttürür, açık saçık şarkılar söylerken, bütün geceyi bir yandan da bu yabancıyı ölçüp biçmek, onu bir kedi gibi gözetlemek, bir matematikçi gibi incelemekle geçirmişti. Onu aynı zamanda hem kendi hesabına zevk için, içgüdüyle gözetlemiş hem de sanki bu iş için para alan bir hafiye gibi izlemişti. Sarı giyimli adamın bir tek jesti, bir tek hareketi bile onun gözünden kaçmamıştı. Hatta meçhul adam, Cosette'e duyduğu ilgiyi henüz açıkça belli etmeden, Thénardier bunu tahmin etmişti. Bu yaşlı adamın dönüp dolaşıp hep çocuğun üstünde karar kılan derin bakışlarını yakalamıştı. Bu ilginin sebebi neydi? Bu adam neyin nesiydi? Kesesinde bu kadar para varken, bu sefil kılık ne oluyordu? Kendi kendine sorup bir türlü yanıtlarını bulamadığı bu sorular onu sinirlendiriyordu. Bütün gece bunları düşünmüştü. Bu adam Cosette'in babası olamazdı. Büyük babası falan olmasın? Eğer öyleyse kendisini niçin hemen tanıtmıyordu? İnsanın elinde bir hak oldu mu, onu açıkça ortaya koyar. Bu adamın Cosette üzerinde hiçbir hakkı olmadığı besbelliydi. Öyleyse kimdi bu adam? Thénardier tahminler içinde kayboluyordu. Her şeyi hayal meyal fark ediyor, fakat hiçbir şeyi göremiyordu. Buna rağmen adamla konuşmaya başladığında, bütün bunların içinde bir sır bulunduğundan, adamın çıkarını gölgede gördüğünden emin olarak kendisini kuvvetli hissetmekteydi. Fakat yabancının açık ve kesin cevabı üzerine, bu esrarengiz kişinin bu kadar sade bir şekilde esrarengiz olduğunu görünce, kendisini kuvvetsiz hissetti. Hiç böyle bir şey beklemiyordu. Bütün tahminleri bozguna uğradı. Fikirlerini yeniden derleyip toparladı. Bir saniye içinde her şeyi şöyle bir tarttı. Thénardier, bir durum hakkında bir bakışta hüküm veren kimselerdendi. Doğru ve çabuk gitmek zamanı olduğunu düşündü. Büyük kumandanların, gelip çattığını yalnız kendilerinin bilebildikleri o kesin anda yaptıkları gibi yapıp, birdenbire bataryalarını açığa çıkardı.

– Mösyö, dedi, bin beş yüz frank gerek bana.

Yabancı yan cebinden siyah deriden eski bir cüzdan çıkardı, açtı ve içinden üç banknot çekip masanın üzerine koydu. Sonra geniş başparmağını banknotların üstüne bastırıp meyhaneciye:

– Cosette'i buraya getirin, dedi.

Bunlar olup biterken Cosette ne yapıyordu?

Cosette uyanır uyanmaz tahta pabucuna koşmuştu. Pabucun içinde altın parayı bulmuştu. Bu bir Napolyon altını değil; üzerindeki resimde defne dalından tacın yerine küçük Prusya kuyruğu bulunan, Restorasyon'un yepyeni yirmi franklık altınlarından biriydi. Cosette'in sevinç ve hayretle gözleri kamaşmıştı. Alınyazısı onu sarhoş etmeye başlıyordu. Altın paranın nasıl bir şey olduğunu bilmiyordu, şimdiye kadar hiç görmemişti, çalmış gibi hemen cebine sakladı onu. Gerçi onun tamamen kendisine ait olduğunu anlıyor, bu hediyenin nereden geldiğini tahmin ediyordu, ama yine de korku dolu bir sevinç duyuyordu. Bu kadar harikulade, bu kadar güzel şeyler ona gerçekmiş gibi görünmüyordu. Bebek onu korkutuyordu, altın para onu korkutuyordu. Bu harikuladelikler karşısında belli belirsiz titriyordu. Yalnız yabancı adam onu korkutmuyordu. Tersine ona güven veriyordu. Dünden beri şaşkınlıkları arasında, uykusunun içinde, bu ihtiyar, yoksul ve çok üzgün halli, ama çok zengin, çok iyi olan adamı düşünüyordu hep küçük çocuk zihninde. Bu iyi yürekli adama ormanda rastladığından beri onun için her şey değişmişti. Gökyüzünde en az yer kaplayan bir kırlangıçtan daha az mutlu olan Cosette, annesinin gölgesine, onun kanadı altına sığınmanın ne demek olduğunu ömründe bilmemişti. Beş yıldan beri, yani anılarının varabildiği en uzak yerden bu yana, zavallı çocuk hep ürperiyor, titriyordu. Felaketin keskin ayazı karşısında daima çırılçıplak kalmıştı, şimdi kendisini giyimli hissediyordu. Eskiden ruhu üşüyordu, şimdi ısınmıştı. Thénardier Kadın'dan da artık eskisi kadar korkmuyordu Cosette. Yalnız değildi artık; birisi vardı orada.

Hemencecik her sabahki işini yapmaya koyulmuştu. Önlüğünün bir gün önce on beş meteliklik parayı içinden düşürdüğü cebinde duran şu Louis altını onu oyalanmaya sevk ediyordu. Paraya elini sürmeye cesaret edemiyordu; ama ikide bir beş dakika kadar, dilini ağzından çıkarıp –bunu da söylememiz gerek– onu hayranlıkla seyrediyordu. Merdiveni süpürürken duruveriyor, olduğu yerde hareketsiz kalıyor, süpürgesini de, bütün dünyayı da unutarak cebinin dibinde parlayıp duran bu yıldıza bakıyordu.

İşte bu seyir sahnelerinden birinde Thénardier Kadın onun yanına geldi.

Kocasının emri üzerine onu almaya gelmişti. Fakat olur şey değil, ona ne tokat attı ne de küfretti. Âdeta tatlı bir sesle:

– Cosette, dedi, hadi hemen gel.

Az sonra, Cosette basık tavanlı salondan içeri giriyordu.

Yabancı getirdiği çıkını aldı, açtı. Çıkının içinde küçük bir yünlü elbise, bir önlük, tüylü pamuklu kumaştan bir yelek, bir iç eteklik, bir boyun atkısı, yün çoraplar, ayakkabılar, yedi yaşında bir kız çocuğu için bir giyim takımı vardı. Bunların hepsi siyahtı.

Adam:

– Evladım, dedi, bunları al ve çabucak git giyin.

Gün doğarken, Montfermeil sakinlerinden kapılarını açmaya başlayanlar, yoksul giyimli bir adamın, kucağında pembe bir bebek taşıyan yaslı bir küçük kızın elinden tutmuş olarak, Paris yolundan geçtiğini gördüler. Livry yönüne doğru gidiyorlardı.

Bizim adamımızla Cosette'ti bunlar.

Adamı kimse tanımıyordu. Cosette de artık paçavralar içinde olmadığından, birçok kimse onu da tanımadı. Cosette gidiyordu. Kiminle? Kiminle gittiğini bilmiyordu. Nereye? Onu da bilmiyordu. Tek bildiği şey, Thénardier'nin lokanta bozuntusu meyhanesini geride bıraktığıydı. Ne kimse onunla vedalaşmayı düşünmüştü ne de o kimseyle vedalaşmayı. Nefret edilerek ve nefret ederek çıkıyordu o evden.

Şimdiye kadar kalbi yalnızca ezilen zavallı küçük tatlı varlık!

Cosette vakur adımlarla yürüyordu. İri gözlerini açıyor, gökyüzünü inceliyordu. Louis altınını yeni önlüğünün cebine yerleştirmişti. Zaman zaman eğilip ona bir göz atıyor, sonra da iyi adama bakıyordu. İçinde sanki Allah Baba'nın yanındaymış gibi bir duygu vardı.

X
AVA GİDEN AVLANIR

Thénardier Kadın, âdeti olduğu üzere işi kocasına bırakmıştı. Büyük olaylar bekliyordu. Adamla Cosette çıkıp gidince, Thénardier

bir çeyrek saat kadar bekledi, sonra onu bir kenara çekip bin beş yüz frankı gösterdi.

– Bu kadarcık ha! dedi kadın.

Evliliklerinin başından beri ilk defadır ki, ustasının bir işini eleştirmek cüretini gösteriyordu.

Darbe yerini bulmuştu.

– Sahi be, haklısın, dedi Thénardier. Ne budalayım ben. Ver şapkamı benim.

Üç banknotu katlayıp cebine soktu, aceleyle dışarı fırladı. Ama yanıldı. Önce sağa gitti. Danıştığı birkaç yolcu, ona doğru izi gösterdiler. Tarla Kuşu'yla adam, Livry yönünde giderken görülmüşlerdi. Gösterilen yere döndü, hızlı hızlı yürüyor, bir yandan da kendi kendine konuşuyordu.

– Bu adam besbelli, sarılar giyinmiş milyonun ta kendisi, ben de bir hayvanım. Önce yirmi metelik verdi, sonra beş frank, daha sonra elli frank, en sonunda da bin beş yüz frank, hem de hep aynı rahatlıkla. On beş bin frank da verirdi. Ama yakalayacağım onu.

Sonra çocuk için önceden hazırlanmış o elbise çıkını; bunlar hep garip şeylerdi. Bunların altında bazı sırlar vardı elbette. Sırlar da bir kere ele geçti mi, bir daha bırakılmaz. Zenginlerin sırları tıpkı altın dolu süngerler gibidir, sıkmasını bilmeli. Bütün bu düşünceler beyninde dolanıp duruyordu. "Bir hayvanım ben," diyordu kendi kendine.

Montfermeil'den çıkılıp da Livry'ye giden yolun dirsek yaptığı yere gelindiği zaman, yolun yüksek düzlükte çok uzaklara kadar uzayıp gittiği görülür. Thénardier buraya gelince, adamla küçük çocuğu görmesi gerektiğini hesaplıyordu. Gözünün uzanabildiği kadar uzağa baktı, hiçbir şey göremedi. Yeniden soruşturdu. Bu arada vakit kaybetmekteydi. Yoldan geçenlerden bazıları, aradığı çocukla adamın Gagny tarafındaki ormanlara doğru gittiklerini söylediler. O yöne doğru acele yürüyüşe geçti.

Kendisinden ileride bulunuyorlardı onlar, ama bir çocuk ağır yürür; o ise hızlı gidiyordu. Üstelik de bölgeyi iyi bilirdi.

Birden durup, asıl önemli olan şeyi unutmuş da geri dönmeye hazırlanan bir kimse gibi elini alnına vurdu ve kendi kendine:

– Tüfeğimi almalıydım, dedi.

Bazı çift yaratılışlı insanlar vardır; aramızdan gelip geçtikleri halde farkında bile olmayız, hiç tanımadan kaybolur giderler, çünkü kader onların yalnız bir yanlarını bize göstermiştir. Thénardier işte böyle çift yaratılışlı insanlardandı, pek çok insanın alınyazısında vardır böyle yarı gömük yaşamak. Sakin, pürüzsüz bir durumda, insanların ortak bir yargıyla iyi bir tüccar, iyi bir burjuva dedikleri kişi gibi görünmek için –olmak için demiyoruz– hiçbir eksiği yoktu Thénardier'nin. Fakat aynı zamanda belli bazı hal ve şartlarda, bazı sarsıntılar dipte kalan yaratılışını yüze çıkardığında, bir cani kesilmesi için her şey vardı onda. İçinde bir canavar yatan bir dükkân sahibiydi o. İblis, Thénardier'nin yaşadığı izbenin bir köşesine zaman zaman bağdaş kurup, bu iğrenç şaheserini hayranlıkla seyrediyor olmalıydı.

Bir anlık tereddütten sonra:

– Boş ver! diye düşündü. Zaman kazanır, kaçar!

Ve âdeta mutlak bir güvenle, bir keklik sürüsü kokusu almış tilki kurnazlığıyla, hızlı hızlı yürüyerek yoluna devam etti.

Gerçekten de gölcükleri geçip Bellevue yolunun sağındaki büyük açıklığı verevlemesine geçtikten sonra, tepeyi neredeyse çepeçevre dolanan ve Chelles Manastırı'nın eski su kanalının kemeri üzerinden geçen çimenlik yola gelince, bir çalılığın üstünde, evvelce birçok tahmin yürütmesine yol açmış olan bir şapka gördü. O adamın şapkasıydı bu. Thénardier, adamla Cosette'in orada oturmuş olduklarını anladı. Küçük olduğu için çocuk görünmüyordu, ama bebeğin kafası fark ediliyordu.

Thénardier yanılmıyordu, Cosette'i biraz dinlendirmek için adam oraya oturmuştu. Meyhaneci çalılığın çevresinden dolanıp, aradıklarının karşısına çıktı birdenbire.

Soluk soluğa bir halde:

– Affedersiniz mösyö, bağışlayın, dedi, işte size şu bin beş yüz frankınız.

Bunu derken üç banknotu yabancıya uzatıyordu.

Adam gözlerini kaldırdı.

– Ne demek oluyor bu?

Thénardier saygılı bir şekilde cevap verdi:

– Mösyö, bu şu demek ki Cosette'i geri alıyorum.

Cosette ürperdi ve iyi adama sıkıca sarıldı.

Adam, Thénardier'nin gözlerinin içine bakarak ve hecelerin üstüne basarak karşılık verdi:

– Cosette'i geri mi alıyorsunuz?

– Evet mösyö, geri alıyorum. Bakın size anlatayım. İyice düşündüm. Aslında onu size vermeye hakkım yok. Namuslu bir adamım ben, görüyorsunuz. Bu küçük benim değil, annesinin. Onu bana annesi emanet etti; ancak annesine verebilirim onu. Belki bana, "Ama annesi öldü," diyeceksiniz. Güzel. Böyle olunca, çocuğu ancak annesinin imzasını taşıyan ve getirene çocuğu teslim etmem gerektiğini bildiren bir yazıyı bana getirecek kimseye teslim edebilirim. Besbelli bir şey.

Adam, hiç yanıtlamadan cebini karıştırdı ve Thénardier içinde banknotlar olan cüzdanın yeniden ortaya çıktığını gördü.

Meyhaneci bir sevinç ürpertisi geçirdi.

– Güzel! diye düşündü. Sıkı duralım. Bana rüşvet verecek!

Cüzdanını açmadan önce adam çevresine bir göz attı. Bulundukları yer tamamıyla ıssızdı. Ne ormanda, ne vadide tek bir kul vardı. Adam cüzdanını açtı. Fakat içinden Thénardier'nin beklediği gibi bir tutam banknot değil, sadece küçük bir kâğıt çıkardı. Ve kâğıdın katlarını düzelttikten sonra onu Thénardier'ye uzattı.

– Haklısınız, dedi, okuyunuz.

Thénardier kâğıdı alıp okudu:

Montreuil-sur-Mer, 25 Mart, 1823

Mösyö Thénardier,

Cosette'i bu mektubu size getiren şahsa teslim ediniz. Bütün ufak tefek şeylerin parası size ödenecektir.

En derin saygılarımı sunarım.

FANTINE

Gerçekten de Fantine'in imzasıydı bu. Thénardier onu tanımıştı.

Buna karşı söylenecek söz yoktu. İçinde iki şiddetli öfke duydu: umduğu rüşvetten vazgeçmek zorunda kalmanın öfkesi ve yanılmış olmanın öfkesi. Adam ekledi:

– Bu kâğıdı bir ibraname olarak saklayabilirsiniz.

Thénardier düzenli bir şekilde geri çekildi:

– Bu imza oldukça iyi taklit edilmiş, diye dişlerinin arasından homurdandı. Neyse, öyle olsun!

Sonra, umutsuz bir girişimde bulundu:

– Mösyö, dedi, mademki siz o kişisiniz, tamam. Ama "bütün ufak tefek masrafların" bana ödenmesi gerekir. Alacağım çok.

Adam ayağa kalktı ve aşınmış yenlerinin üstündeki tozları fiskelerle temizleyerek:

– Mösyö Thénardier, dedi, ocak ayında annesi size yüz yirmi frank borcu olduğunu hesaplıyordu; şubatta ona beş yüz franklık bir masraf notu gönderdiniz; üç yüz frank şubat sonunda, üç yüz frank da mart başında aldınız. O zamandan beri dokuz ay geçti, kararlaştırıldığı gibi, ay başına on beş franktan bu da yüz otuz beş frank eder. Yüz frank fazla almıştınız. Geriye otuz beş frank alacağınız kalır. Oysa ben size bin beş yüz frank verdim.

Thénardier, kapanın çelik dişleri etine geçip onu yakaladığı zaman kurt ne hissederse, onu hissetti.

– Kim bu şeytan herif? diye düşündü.

Kurt ne yaparsa o da onu yaptı, bir darbe vurdu. Cüretkârlık daha önce de bir kere işine yaramıştı. Kararlı bir şekilde ve bu defa saygı gösterilerini bir yana bırakarak:

– A-dı-nı bil-me-di-ğim mösyö, dedi, ya bana bin ekü verirsiniz ya da Cosette'i alırım.

Yabancı sakin bir tarzda:

– Gel Cosette, dedi.

Sol eliyle Cosette'in elini tuttu, sağ eliyle de yerdeki bastonunu aldı.

Thénardier sopanın iriliğini ve yerin ıssızlığını fark etmişti.

Adam, meyhaneciyi hareketsiz, şaşkın, olduğu yerde bırakıp çocukla birlikte ormana daldı.

Onlar uzaklaşırken Thénardier, adamın hafifçe eğik geniş omuzlarına, kocaman yumruklarına dikkatle bakıyordu.

Sonra gözleri kendi üzerine döndü ve çelimsiz kollarına, zayıf ellerine takıldı. "Ben sahiden aptalmışım!" diye düşündü, "Mademki ava gidiyordum, ne diye tüfeğimi almadım?"

Bununla beraber, hancı işin peşini bırakmadı.

"Nereye gittiğini bilmek istiyorum," dedi kendi kendine ve on-

ları uzaktan izlemeye koyuldu. Elinde kala kala iki şey kalmıştı: biri acı bir alay, Fantine imzalı kâğıt parçası; öbürü de bir teselli, bin beş yüz frank.

Adam, Cosette'i Livry ve Bondy yönüne doğru götürüyordu. Başı önüne eğik, düşünceli ve üzgün olarak, ağır ağır yürüyordu. Kış ormanı seyreltmişti; öyle ki, Thénardier oldukça uzakta olmasına rağmen onları gözden kaybetmiyordu. Adam ara sıra arkasına dönüyor, izlenip izlenmediğine bakıyordu. Birden Thénardier'yi fark etti. Ani bir hareketle, Cosette'le birlikte bir baltalığa girdi ve ikisi de gözden kayboluverdiler.

"Hay kör şeytan!" dedi Thénardier. Ve adımlarını sıklaştırdı.

Ormanın sıklaşmış olması, Thénardier'yi onlara yaklaşmak zorunda bırakmıştı. Adam en sık yere geldiğinde arkasına döndü. Thénardier boş yere dalların arasında saklanmaya çalıştı; adamın kendisini görmesini önleyemedi. Adam ona endişeli bir gözle baktı, sonra başını sallayarak yoluna devam etti. Hancı yine onu izlemeye başladı. Böylece iki ya da üç yüz adım kadar gittiler. Birdenbire adam yine arkasına döndü. Hancıyı fark etti. Bu sefer ona öyle karanlık bir bakışla baktı ki, Thénardier daha ileri gitmenin "yararsız" olduğuna hükmetti.

XI
9.430 NUMARA YENİDEN ORTAYA ÇIKIYOR VE PİYANGODA ONU COSETTE KAZANIYOR

Jean Valjean ölmemişti.

Denize düşerken, daha doğrusu atlarken, söylemiş olduğumuz gibi, zincirsizdi. Demirli duran bir geminin altına kadar suyun dibinden yüzerek geldi. Gemiye bağlı bir sandal vardı. Akşama kadar bu sandalın içinde saklanmanın çaresini buldu. Gece olunca yeniden suya atlayıp Brun burnu yakınlarında kıyıya çıktı; parasız olmadığından, orada kendisine elbise edinmenin yolunu buldu. Balaguier yakınlarındaki bir kenar mahalle meyhanesi, o zamanlar kaçaklara ve forsalara giyecek sağlamak gibi kazançlı bir uzmanlığa sahipti. Bundan sonra, yasanın pususuna ve kaçınılmaz yazgısına izini kaybettirmeye çalışan bütün işkilli kaçaklar gibi, Jean Val-

jean da karanlık ve dolambaçlı bir yol izledi. İlk önce Beausset yakınlarındaki Pradeaux'da kendine bir sığınak buldu. Sonra Yukarı Alplerde Briançon yakınlarındaki Grand-Villard'a yöneldi. Yoklaya yoklaya, endişeli bir kaçış dehlizleri meçhul bir köstebek yolunda. Daha sonra, Civrieux bölgesinde Ain'de, Pirenelerde Accons'da, Chavailles Köyü yakınlarındaki Grange-de-Doumecq denilen yerde ve Chapelle-Gonaguet kantonu Brunies'de, Périgueux dolaylarında, onun oralardan geçtiğini gösteren bazı izlere rastlanabilmiştir. Derken Paris'e geldi. Son olarak da onu Montfermeil'de görmüş bulunuyoruz. Paris'e gelince ilk işi, yedi sekiz yaşlarında küçük bir kız çocuğu için yas elbisesi satın almak, sonra da bir oda sağlamak oldu. Bunları yaptıktan sonra Montfermeil'e gitti.

Hatırlanacağı gibi Jean Valjean daha önceki kaçışında, buraya ya da bu dolaylardaki bir yerlere esrarengiz bir yolculuk yapmış ve hatta bu yolculuktan adli mercilerin bir dereceye kadar haberi olmuştu.

Ne var ki onun öldüğüne inanılıyordu. Bu da onun çevresindeki karanlığı büsbütün koyultuyordu. Paris'te olayı anlatan gazetelerden biri geçmişti eline. Kendisini güvenlikte ve âdeta gerçekten ölmüş kadar rahat ve huzur içinde hissetti.

Jean Valjean, Cosette'i Thénardierlerin pençesinden kurtardığı günün akşamı Paris'e dönmüştü. Yanında çocukla beraber gece bastırırken, Monceaux Kapısı'ndan girmişti şehre. Orada bir arabaya bindi ve Rasathane meydanına kadar gitti. Rasathane meydanında arabadan indi, arabacının parasını verdi. Cosette'i elinden tuttu, ikisi birden karanlık gecenin içinde Ourcine ve Glacière yakınlarındaki ıssız yollardan geçerek Hôpital Bulvarı'na yöneldiler.

O gün Cosette için garip ve heyecan dolu bir gün olmuştu. Üçra aşçı dükkânlarından aldıkları ekmekle peyniri çitlerin arkasında yemiş, sık sık araba değiştirmiş, bazı yolları yaya gitmişlerdi. Hiç şikayetçi değildi, ama yorulmuştu. Jean Valjean da yürürken onun gittikçe daha çok asılan elinden anlamıştı bunu. Onu sırtına aldı. Catherine'i elinden bırakmaksızın, başını Jean Valjean'ın omuzuna koydu ve orada uyudu.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Gorbeau Viranesi

I
ÜSTAT GORBEAU

Bundan kırk yıl önce, kayıp Salpêtrière ülkesinde gezmeyi göze alıp bulvar boyunca İtalya Kapısı'na doğru çıkan yalnız bir yolcu öyle yerlere gelirdi ki, Paris artık kayboluyor sanırdı. Issızlık değildi bu, çünkü gelip geçenler olurdu; kırlık yer değildi, çünkü evler ve sokaklar vardı; şehir değildi, çünkü sokaklarda boş arazideki yollar gibi tekerlek izleri vardı ve otlar bitmişti; köy de değildi, çünkü evler çok yüksekti. Neydi öyleyse burası? Kimselerin bulunmadığı terk edilmiş bir yer, içinde birtakım insanların bulunduğu bir çöldü; büyük şehrin bir bulvarı, Paris'in bir sokağıydı; geceleri bir ormandan daha vahşi, gündüzleri bir mezarlıktan daha kederli...

Burası eski Marché-aux-Chevaux Mahallesi'ydi.

Oralarda dolaşan bu yolcu eğer yüksek duvarlarla korunan küçük bir bahçeyi, sonra içinde devasa kunduz yuvalarını andıran ağaç kabuğu tozu kümeleri yükselen bir çayırlığı, sonra üzerlerinde iri bir köpek havlayan kütük, talaş ve yonga yığınlarıyla, inşaat kerestesiyle dolu bir avluyu, sonra ilkbaharda çiçeklerle dolan yosun kaplı, küçük, siyah, yaslı bir kapısı olan yıkıntı halinde alçak uzun bir duvarı, daha sonra da, en tenha yerde, üzerinde iri

harflerle İLAN YAPIŞTIRMAK YASAKTIR yazısı okunan köhne, berbat bir yapıyı sağında bırakır da Marché-aux-Chevaux'nun dört harap duvarının ötesine geçerse, hatta Petit-Banquier Sokağı'nı da aşmayı göze alırsa, bu cüretkâr yolcu o pek az tanınır bir yer olan Vignes-Saint-Marcel Sokağı'nın köşesine gelmiş olurdu. O tarihlerde burada bir fabrikanın yanında, iki bahçe duvarı arasında yıkık dökük bir ev görülüyordu. İlk bakışta bir kulübe kadar küçük olan bu ev, gerçekte bir katedral kadar büyüktü. Yan tarafından geçen ana yola yalnız sivri çatısıyla baktığı için, çok küçükmüş gibi duruyordu. Ev hemen tamamıyla gizlenmiş haldeydi. Ancak kapısıyla bir penceresi görünüyordu.

Tek katlıydı bu virane.

Yakından incelendiği zaman, ilk önce şöyle bir detay göze çarpıyordu: Bu evin kapısı olsa olsa bir kulübe kapısı olabilirdi; buna karşın pencere, adi duvar taşı yerine kesme taştan yapılsaydı bir konak penceresi olabilirdi.

Kapı, doğru dürüst köşelendirilmemiş kütükler gibi birbirlerine gelişi güzel bağlanmış, kurt yeniği içinde bir sıra tahtadan başka bir şey değildi. Doğrudan doğruya dimdik bir merdivene açılıyordu. Basamakları yüksek, çamurlu, alçılı, tozlu, kapıyla aynı ende, sokaktan bir el merdiveni gibi düz görünen ve iki duvar arasındaki, loşlukta kaybolan bir merdivendi bu. Kapının kapattığı biçimsiz açıklığın üst tarafı, ortasında testereyle üçgen biçiminde bir delik açılmış boyasız, dar bir ince tahtayla örtülmüştü; kapı kapalıyken bu tahta hem bir aydınlık deliği hem de bir havalandırma penceresi görevi görüyordu. Kapının iç tarafına, mürekkebe batırılmış bir fırçayla iki darbede 52 rakamını çizilmişti. Kapının üstündeki tahtaya da yine aynı fırça, 50 sayısını karalamıştı. Böylece insan tereddüde düşüyordu "Neredeyim acaba?" diye. Kapının üstü 50 numara derken, kapının içi itiraz ediyordu: Hayır, 52 numara. Üçgen biçimindeki havalandırma penceresinde, toza bulanmış bir bez parçası bayrak gibi sallanıp duruyordu.

Pencere genişti, yeterince yüksekti, panjurları ve büyük camlı çerçeveleri vardı; yalnız bu büyük camların ustaca yerleştirilmiş kâğıt sargılarla hem gizlenen hem de açığa çıkan çeşitli yaraları vardı. Panjurlara gelince, yerlerinden oynamış, dağılmışlardı;

içeride oturanları korumaktan çok gelip geçenleri tehdit ediyorlardı. Oynak yatık parmaklıkları şurada burada eksilmiş ve bunların yerine saf bir düşünceyle dikine tahta parçaları çakılmıştı. Öyle ki, başlangıçta panjurken, sonunda kepenk olup çıkmışlardı.

Bu kötü halli kapıyla, bu kırık dökük fakat dürüst halli pencerenin aynı evin üstünde görülmeleri, birlikte yola çıkan, yan yana yürüyen değişik görünüşlerde, aynı paçavralar içinde hali tavrı farklı iki dilenci: biri geçmişinde de yoksul ve pespaye, öbürü geçmişinde bir beyzade.

Merdiven, hangardan bozulup ev yapılmışa benzeyen çok geniş bir binaya varıyordu. Binanın uzun bir koridordan ibaret bir kıvrımı vardı, buraya sağlı sollu değişik boyutlarda bölmeler açılıyordu; hücreden çok tahta barakaya benzeyen, gerektiğinde içinde oturulabilecek bölmelerdi bunlar. Bu odaların pencereleri çevredeki boş arsalara bakıyordu.

Hepsi de kasvetli, sıkıcı, donuk, melankolik, mezarımsı şeylerdi; çatlakların damda ya da kapıda olmasına göre içlerine ya soğuk ışık demetleri ya da buz gibi rüzgârlar giriyordu. Bu çeşit meskenlerin ilgi çekici ve pitoresk bir özelliği de örümceklerinin iriliğidir.

Bulvara bakan giriş kapısının solunda insan boyu yüksekliğinde, duvarda açılmış bir aydınlık penceresi, çocukların geçerken attıkları taşlarla dolmuş dört köşe bir kovuk meydana getiriyordu.

Bu binanın bir kısmı son zamanlarda yıktırılmıştı. Bugün ondan geriye kalan, önceki hali hakkında bir fikir verebilir. Bütünüyle hepsi yüz yıldan daha eski değildi. Yüz yıl bir kilise için gençlik, bir ev içinse ihtiyarlık demektir. İnsanın evi onun faniliğinden, Tanrı'nın eviyse onun ölümsüzlüğünden pay alır gibidir sanki.

Posta dağıtıcıları bu viraneye 50-52 numara diyorlardı; ama mahallede o, Gorbeau'nun evi diye tanınırdı.

Bu adın nereden geldiğini söyleyelim.

Kâğıt arasında bitki kurutup saklar gibi küçük olayları biriktirip saklayan, uçucu tarihleri toplu iğnelerle belleklerine iliştiren küçük olay koleksiyoncuları, geçen yüzyılda, 1770 yıllarında, Paris Châtelet'de biri Corbeau, öteki Renard[1] adında iki dava vekili bulunduğunu bilirler: La Fontaine'in daha önce kullanmış olduğu iki

1 (Fr.) *Corbeau*: Karga, *Renard*: Tilki – ç.n.

isim. Kara cübbelilerin açıkça alay etmeleri için mükemmel bir fırsat meydana getiriyordu bu. Hemen bir parodi, biraz aksayan mısralarla Adliye Sarayı'nın koridorlarında dolaşmaya başladı:

Üstat Corbeau bir dosyaya tünemiştir,
Gagasında bir haciz ilamı ile.
Üstat Renard kokuyu alıp gelir,
Huzurunda şu masalı döker dile:
Hey! Gününüz aydın ola! vs.

Bu kötü şakalardan rahatsız olan ve peşleri sıra gelen kahkahalardan başlarını nasıl kurtaracaklarını şaşıran bu namuslu iki meslek adamı, adlarından kurtulmaya ve bunun için de krala başvurmaya karar verdiler. Bu konudaki dilekçe 15. Louis'ye, bir yandan papalık elçisinin, öbür yandan Kardinal La Roche-Aymon'un, majestelerinin huzurunda birlikte dinî bir hûşu içinde diz çöküp, yataktan çıkan Madam du Barry'nin çıplak ayaklarına, her biri terliğinin bir tekini giydirdikleri gün sunuldu. Gülmekte olan kral, gülmeye devam etti ve neşeyle iki piskopostan, iki dava vekiline geçti ve bu iki kara cübbeliyi lütfedip adlarından kurtardı ya da onun gibi bir şey yaptı. Kral, üstat Corbeau'ya adının tek harfine bir kuyruk takarak bundan böyle Gorbeau olmasına izin verdi. Üstat Renard ise, meslektaşı kadar talihli çıkmadı; o ancak, adının R'si önüne bir P koymak ve böylece Prenard diye çağrılmak iznini alabildi. Öyle ki, bir şeyleri hatırlatmak bakımından bu ikinci isim hiç de birincisinden aşağı kalmıyordu.

Oysa burada dolaşan bir söylentiye göre, Hôpital Bulvarı 50-52 numaralı binanın sahibi işte bu üstat Gorbeau'ymuş. Hatta bu anıt pencereyi yaptıran da oymuş.

İşte bu viraneye Gorbeau'nun evi denmesi bu yüzden.

50-52 numaranın tam karşısında, bulvardaki ağaçlar arasında, dörtte üçü kurumuş kocaman bir karaağaç yükseliyor. Neredeyse tam karşıda, Gobelin Kapısı'na giden sokak başlıyor. O devirde bu sokakta ev yoktu, yerler taş döşeli değildi, kötü gelişmiş birtakım ağaçlar dikiliydi, mevsimine göre yeşillik ya da çamurlu olan sokak dosdoğru Paris surlarına varıyordu. Yakındaki bir fabrikanın çatısından dalga dalga kükürt kokusu çıkardı.

Şehrin kapısı yakıncacıktı. 1823'te kale duvarları henüz duruyordu.

Bu kapının kendisi bile zihinde kasvetli hayaller uyan dırmaktaydı. Bicêtre yoluydu bu. Hem imparatorluk devrinde hem de Restorasyon'da, idam mahkûmları infaz günü Paris'e buradan girerlerdi. 1829 yılı başlarında, adaletin faillerini bir türlü bulamadığı o esrarengiz "Fontainebleau Kapısı Cinayeti" burada işlenmişti: Aydınlanmadan kalan karanlık bir mesele, çözülemeyen korkunç muamma. Birkaç adım daha atın, o uğursuz Croulebarbe Sokağı'na gelirsiniz. Ulbach, Ivryli keçi çobanı kızı tıpkı bir melodramdaki gibi gök gürültüsü altında burada hançerlemişti. Birkaç adım daha attınız mı, Saint-Jacques Kapısı'nın tepesi kesilmiş lanetli karaağaçlarına varırsınız. İnsanlık dostlarının idam sehpasını gizleme çaresi; ne idam cezasını kaldıracak büyüklüğü ne de onu muhafaza edecek otoriteyi göstermeye cesaret edemeyip ölüm cezası karşısında gerileyen bir esnaf ve burjuva toplumunun şu adi ve utanç verici Grève Meydanı.

Ezelden mahkûm edilmiş, her zaman iğrenç olmuş bu Saint-Jacques Meydanı bir yana bırakılacak olursa, otuz yedi yıl önce bu kasvetli bulvarın belki de en kasvetli noktası, bugün bile en az çekici yeri olan 50-52 numaralı viranenin bulunduğu yerdi.

Burjuva evleri burada ancak yirmi beş yıl sonra boy vermeye başladı. İç karartıcı bir yerdi. İnsan, kafasına üşüşen hazin düşünceler içinde kendisini, kubbesi görünen Salpêtrière ile kapısı dokunacak kadar yakın olan Bicêtre arasında; yani kadınlar tımarhanesiyle erkekler tımarhanesi arasında hissediyordu. Göz mesafesindeki uzaklıkta mezbahalardan, kale duvarlarından ve kışla ya da manastır gibi duran tek tük bazı fabrika cephelerinden başka bir şey görünmüyordu. Her tarafta barakalar ve inşaat artıkları; kefen gibi kara eski duvarlar, kefen gibi beyaz yeni duvarlar; her tarafta birbirine paralel ağaç sıraları, sicimle hizalanmış gibi binalar, düz yapılar, uzun soğuk hatlar ve dik açıların karanlık hüznü vardı. Ne bir toprak engebesi, ne bir mimar kaprisi, ne de bir kıvrım. Soğuk, düzenli, çirkin bir bütündü bu. Simetri kadar yürek daraltan bir şey yoktur. Çünkü simetri can sıkıntısı, can sıkıntısı da matem demektir. Umutsuzluk esner. Acı çekilen cehennemden daha

korkunç bir şey düşünülebilirse, o da sıkıntı duyulan bir cehennemdir. Böyle bir cehennem var olsaydı, Hôpital Bulvarı'nın bu parçası onun giriş yolu olabilirdi.

O zamanlar, gece inerken aydınlığın gittiği sıralar, hele kışın akşam ayazının karaağaçlardaki son kırmızı yaprakları da kopardığı saatte, karanlık kopkoyu, yıldızsız olduğunda ya da ay ve rüzgârın bulutlarda delikler açtığı anlarda bu bulvar birdenbire korkunçlaşırdı. Siyah çizgiler, sonsuzluğun sivri parçaları gibi zifiri karanlıklara gömülüp kaybolurdu. Gelip geçenler buranın daraağaçlarına dair sayısız söylentiyi düşünmekten kendilerini alamazlardı. Bunca suçun işlenmiş olduğu bu yerin ıssızlığında dehşet verici bir yan vardı. Bu karanlığın içinde insan tuzaklar sezinler, karanlığın bütün bulanık şekilleri kuşku uyandırır ve ağaçların arasında fark edilen uzun, geniş çukurlar mezar deliklerini andırırdı. Burası gündüzleri çirkin, akşamları kasvetli, geceleri uğursuzdu.

Yazın akşamüstleri, orada burada birkaç yaşlı kadının karaağaçların dibinde, yağmurdan küflenmiş sıraların üstünde oturdukları görülürdü. Bu yaşlı kadıncağızlar hiç sıkılmadan dilenirlerdi.

Ne var ki eski olmaktan çok köhnemiş bir havası olan bu mahalle, daha o zamandan değişmeye doğru gidiyordu. Onu o haliyle görmek isteyenlerin, o günlerde bile acele etmeleri gerekiyordu. Her gün bu bütünün bir parçası yok olup gitmekteydi. Bugün, yirmi yıl var ki Orléans demiryolunun istasyonu orada, eski mahallenin yanı başındadır ve onu için için işleyip değiştirmektedir. Nerede bir başkentin sınırı üstüne bir demiryolu istasyonu konursa, bu bir mahallenin ölümü ve bir şehrin doğuşu olur. Sanki, halkların bu büyük hareket merkezlerinin çevresinde bu güçlü makinelerin işlemesiyle, kömür yiyip ateş kusan bu canavar gibi uygarlık beygirlerinin soluğuyla, tohum dolu toprak titreyip açılır ve insanların eski barınaklarını yutarak yerine yenilerini çıkarır. Eski evler yıkılıyor, yeni evler yükseliyor.

Orléans demiryolu garının Salpêtrière topraklarını istilasından beri, Saint-Victor hendekleriyle Botanik Bahçesi'nin yanındaki eski dar sokaklar, her gün üç dört defa akın akın hışımla üzerlerinden geçen yolcu arabaları, kiralık arabalar ve omnibüslerin etkisiyle sarsılmakta ve bu akın bir süre sonra etraftaki evleri geriye doğ-

ru itmektedir. Çünkü öyle kesin doğrular vardır ki, söylenmesi bile garip düşer. Nitekim büyük şehirlerde güneşin evlerin cephelerini güneye doğru çevirdiği ve o yönde geliştirdiği ne kadar doğruysa, arabaların sık geçmesinin yolları genişlettiği de o kadar kesindir. Yeni bir hayatın belirtileri gayet açıktır. Bu eski taşra mahallesinde, en vahşi köşelerde, gelip geçen olmayan yerlerde bile yollar boy gösteriyor, kaldırımlar süzülüp uzanmaya başlıyor. 1845 Temmuzu'nda bir sabah, burada kara zift kazanlarının tüttüğü görüldü. O gün uygarlığın Lourcine Sokağı'na geldiği ve Paris'in Saint-Marceau Mahallesi'ne girdiği söylenebilirdi.

II
BAYKUŞLA ÇALI BÜLBÜLÜ İÇİN YUVA

Jean Valjean, işte bu Gorbeau viranesinin önünde durdu. Vahşi kuşlar gibi, yuvasını kurmak için bu ıssız yeri seçmişti.

Yeleğinin ceplerini karıştırdı, maymuncuk gibi bir şey çıkarıp bir kapıyı açtı, içeri girdi, sonra kapıyı dikkatle kapattı, Cosette'i sırtında taşıyarak merdivenden çıktı.

Merdivenin tepesine gelince, cebinden başka bir anahtar çıkararak başka bir kapıyı açtı. Odaya girer girmez hemen kapıyı kapadı. Oldukça geniş ve bütün eşyası yere serilmiş bir döşek, bir masa ve birkaç sandalyeden ibaret sefil bir odaydı bu. Yakılmış ve içinde korları görünen bir soba duruyordu bir köşede, bulvarın feneri de fakir odayı belli belirsiz aydınlatmaktaydı. Dipteki bir bölmede kolanlı bir karyola vardı. Jean Valjean çocuğu bu yatağa götürüp uyandırmadan yatırdı.

Çakmağı çakıp bir mum yaktı. Bunlar masanın üzerinde önceden hazırlanmıştı. Sonra, bir gün önce yaptığı gibi, hayranlık dolu bir bakışla Cosette'i seyretmeye koyuldu. Bu hayran bakıştaki iyilik ve şefkat ifadesi âdeta vecd içinde kendinden geçmeye kadar varıyordu. Küçük kız, ya aşırı gücün ya da aşırı güçsüzlüğün verdiği o sakin güven içinde, kiminle olduğunu bilmeden uyumuştu ve nerede olduğunu bilmeden de uyumaya devam ediyordu.

Jean Valjean eğilip çocuğun elini öptü.

Dokuz ay önce de uykuya dalan annenin elini böyle öpmüştü.

Yüreği yine aynı ıstıraplı, dingin, sancılı duyguyla doluydu.

Cosette'in yatağının yanına diz çöktü.

Gün iyice aydınlanmıştı, çocuk hâlâ uyuyordu. Soluk bir aralık güneşi sefil odanın pencerelerinden içeri giriyor, tavana uzun gölge ve ışık çizgileri çekiyordu. Birdenbire bulvarın kaldırım taşları üzerinden geçen tepeleme dolu bir taşocağı arabası, köhne yapıyı bir fırtına gürültüsü gibi sarstı ve dipten doruğa titretti.

Cosette sıçrayarak uyandı:

– Peki, Madam! Şimdi! Şimdi! diye bağırdı.

Gözkapakları uyku mahmurluğuyla henüz yarı kapalı halde kendini yataktan aşağı attı, kolunu duvarın köşesine doğru uzatarak:

– Aman yarabbi! Süpürgem! dedi.

Gözlerini iyice açtı ve Jean Valjean'ın gülümseyen yüzünü gördü.

– Ah, sahi! dedi çocuk. Günaydın efendim.

Çocuklar, neşeyi ve mutluluğu hemen teklifsizce benimseyiverirler, çünkü zaten kendileri yaratılışça mutluluk ve neşedirler.

Cosette, yatağının ayakucunda Catherine'i gördü ve hemen kucağına aldı. Bir yandan onunla oynuyor, bir yandan da Jean Valjean'a yüzlerce soru soruyordu. Neredeydi? Paris büyük müydü? Madam Thénardier çok uzakta mı kalmıştı? Geliverir miydi? vs. vs. Sonra birdenbire haykırdı:

– Ne güzel yer burası!

Berbat bir izbeydi oysa, ama o kendisini özgür hissediyordu.

En sonunda:

– Ortalığı süpüreyim mi? diye sordu.

– Sen oyna, dedi Jean Valjean.

Gün böyle geçti. Cosette, hiçbir şey anlamaya çalışmadan, bu bebekle bu iyi adamın arasında tarife sığmaz derecede mutluydu.

III
BİRLEŞEN İKİ MUTSUZLUKTAN MUTLULUK DOĞAR

Ertesi sabah gün doğarken, Jean Valjean yine Cosette'in yatağının yanındaydı. Orada kımıldanmadan bekledi, çocuğun uyanmasını seyretti.

Ruhuna yepyeni bir şey doluyordu.

Jean Valjean ömründe hiç sevmemişti. Yirmi beş yaşından beri yapayalnızdı dünyada. Hiçbir zaman baba, sevgili, koca, dost olmamıştı. Kürekteyken kötü, karanlık, bakir, cahil ve vahşiydi. Bu eski forsanın yüreği bakirlik doluydu. Kız kardeşiyle onun çocukları onda belirsiz ve uzak bir anı bırakmışlar, sonunda bu da hemen bütün bütün silinip gitmişti. Bütün gücüyle onları bulmaya çalışmış, bulamayınca da unutmuştu. İnsan yaratılışının yapısı böyledir. Gençliğinin öbür tatlı heyecanları da –eğer vardıysa– bir uçuruma yuvarlanıp gitmişlerdi.

Cosette'i gördüğü, onu aldığı, götürdüğü, kurtardığı zaman içinin ta derinden sarsıldığını hissetti. İçinde ihtiras, sevgi adına ne varsa uyanıp bu çocuğa aktı. Çocuğun uyuduğu yatağın yanına gidiyor, orada sevinçten titriyordu. Bir anne gibi içinde acılar, burkulmalar hissediyor, fakat ne olduğunu bilemiyordu; çünkü sevmeye başlayan bir kalbin bu büyük ve garip davranışı pek karanlık, tatlı bir şeydir.

Yepyeni bir duyguya kapılan zavallı yaşlı kalp! Ancak kendisi elli beş, Cosette'se sekiz yaşında olduğundan, bütün ömrünce sevgi adına duyabileceği duygular eriyip tarife sığmaz bir ışına dönüşmüştü.

Bu, onun karşılaştığı ikinci beyaz hayaldi. Piskopos onun ufkunda erdemin güneşini yükseltmişti; Cosette sevginin güneşini yükseltiyordu.

İlk günler bu hayranlık içinde geçti.

Cosette de –zavallı küçük varlık!– farkında olmaksızın başkalaşmaktaydı. Annesi onu bıraktığı zaman o kadar küçüktü ki, onu hatırlamıyordu bile. Önlerine çıkan her şeye sarılıveren körpe asma filizlerine benzeyen bütün çocuklar gibi, o da sevmeyi denemişti. Ama başaramamıştı. Thénardierler, onların çocukları, başka çocuklar, hepsi onu itmişlerdi. Köpeği sevmişti, o da ölmüştü. Ondan sonra hiçbir şey, hiçbir kimse onu istememişti. Çok hazin bir şey, ama evvelce de belirttiğimiz gibi, daha sekiz yaşında buz gibi bir yüreği vardı. Onun kusuru değildi bu, onda eksik olan sevmek yeteneği değildi. Heyhat! Sevmek imkânıydı onda eksik olan. Bunun için daha ilk günden itibaren, içinde duyan ve düşünen ne

varsa hepsi bu iyi adamı sevmeye koyulmuştu. Daha önce hiç hissetmediği bir şeyi hissediyordu; bir açılma, çiçeklenme, şenlenme duygusuydu bu.

Adam da artık ona ne ihtiyar ne de yoksul görünüyordu. Oturdukları izbeyi güzel bulduğu gibi, Jean Valjean'ı da yakışıklı buluyordu.

Bunlar hep şafağın, çocukluğun, gençliğin, sevincin etkileridir. Toprağın ve hayatın yeniliğinin bunda rolü vardır. Mutluluğun samanlığa vuran renkli akisleri kadar hoş bir şey olamaz. Hepimizin geçmişinde böyle tozpembe bir izbeye rastlanır.

Doğa, elli yıllık bir arayla, derin bir ayrılık koymuştu Jean Valjean'la Cosette'in arasına. Kader bu ayrılığı kapattı. Kader, yaşça farklı, yasça benzer bu iki köksüz hayatı, karşı konulmaz gücüyle birdenbire birleştirdi, nişanladı. Gerçekten de onlar birbirlerini tamamlıyorlardı. Cosette'in içgüdüsü bir baba, Jean Valjean'ın içgüdüsü de bir çocuk arıyordu. Rastlaşmak, onlar için buluşmak oldu. O esrarlı anda, elleri birbirine dokunur dokunmaz, birbirine kenetleniverdi. Bu iki ruh birbirlerini fark ettikleri, birbirlerine muhtaç olduklarını anladıkları an, birbirlerine sımsıkı sarıldılar.

Kelimeleri en içerikli, en mutlak anlamlarında kullandığımızda diyebiliriz ki, her şeyden mezar duvarlarıyla ayrılmış olan Jean Valjean bir dul, Cosette de bir öksüz ve yetimdi. Bu durumda Jean Valjean, ilahi bir takdirle Cosette'in babası oldu.

Doğrusu şu ki, Chelles Ormanı'nda, Jean Valjean'ın eli karanlıkta onunkini yakaladığı zaman, Cosette'te meydana gelen esrarlı izlenim bir hayal değil, gerçekti. Bu adamın bu çocuğun kaderine girmesi, Tanrı'nın gelişi olmuştu.

Öte yandan, Jean Valjean barınağını iyi seçmişti. O, burada, tam gibi görünen bir güvenlik içindeydi.

Cosette'le birlikte oturduğu bölmeli oda, pencereleri bulvara bakan odaydı. Bu pencere evin tek penceresi olduğu için, ne yandan ne de karşıdan gelecek hiçbir komşu gözünden sakınmaya gerek yoktu.

50-52 numaranın zemin katı harap bir sundurma gibi bir şeydi; bostancılar orayı arabalık olarak kullanıyorlardı ve birinci katla hiçbir bağlantısı yoktu, döşemeyle ayrılmıştı. Ne kapağı ne de

merdiveni olan döşeme, harap evin diyaframı gibiydi. Söylediğimiz gibi, birinci katta birçok oda ve birkaç tane de tavan arasında oda vardı. Bunlardan yalnız birinde Jean Valjean'ın hizmetini gören yaşlı bir kadın oturuyordu. Geri kalanların hepsi boştu.

Odabaşı payesini taşıyan bu yaşlı kadın, gerçekte kapıcılık görevi yapmaktaydı. Nitekim Noel günü burasını Jean Valjean'a o kiralamıştı. Jean Valjean kendisini İspanya tahvilleri yüzünden iflas eden bir gelir sahibi olarak tanıtmış, buraya gelip kız torunuyla oturacağını söylemişti. Altı aylık peşin ödemiş ve ihtiyar kadını odayla bölmeyi, gördüğümüz gibi döşemekle görevlendirmişti. Geldikleri akşam sobayı yakıp her şeyi hazırlayan işte bu kadıncağızdı.

Haftalar birbirini kovaladı. Bu iki varlık bu sefil evde mutlu bir hayat sürüyorlardı.

Seherle birlikte Cosette gülmeye, konuşmaya, şarkı söylemeye başlıyordu. Çocukların da kuşlar gibi sabah şarkıları vardır.

Bazen Jean Valjean onun kızarmış, soğuk, çatlamış küçük ellerini tutup öpüyordu. Hep dayak yemeye alışmış olan zavallı çocuk bunun ne demek olduğunu bilemiyor, utanarak uzaklaşıyordu.

Zaman zaman ciddileşiyor ve küçük siyah elbisesini gözden geçiriyordu. Cosette artık paçavralar içinde değildi, yastaydı. Sefaletten çıkmış, hayata girmişti.

Jean Valjean ona okumayı öğretmeye başlamıştı. Bazen çocuğa kelimeleri heceletirken, kürekte kötülük yapma fikriyle okumayı öğrendiğini düşünürdü. Bu fikir, sonunda bir çocuğa okumayı öğretmeye dönmüştü. O zaman yaşlı kürek mahkûmu, meleklerin düşünceli gülümseyişiyle gülümserdi.

O, bunda yukarıların bir takdirini, insan olmayan birinin iradesini seziyor ve derin düşüncelere gömülüyordu. İyi düşüncelerin de kötü düşünceler gibi uçurumları vardır.

Cosette'e okuma öğretmek ve onu oyun oynasın diye bırakmakla geçiyordu hemen hemen bütün ömrü Jean Valjean'ın. Bir de ona annesinden söz ediyor ve dua ettiriyordu.

Cosette ona "baba" diyordu, başka adını da bilmiyordu.

Jean Valjean, kızın bebeğini giydirip soymasını seyrederek, cıvıldaşmasını dinleyerek saatlerce oyalanıyordu. Hayat artık ona il-

gi çekici görünüyordu. İnsanlar ona iyi ve doğru geliyorlardı, kafasında hiç kimseyi hiçbir şeyden ötürü suçlu bulmuyordu. Şimdi bir çocuk tarafından sevildiğine göre, iyice ihtiyar oluncaya kadar yaşamamak için hiçbir neden görmüyordu. Cosette'in gönül okşayıcı bir ışık gibi aydınlattığı upuzun bir gelecek görüyordu kendisi için. En iyiler bile bencil düşüncelerden büsbütün arınmış değildirler. Bazı anlar, Cosette'in çirkin olacağını âdeta sevinerek düşünüyordu.

Sırf kişisel bir kanaat olmakla beraber, düşüncemizi bütünüyle söylemiş olmak için şunu belirtelim: Jean Valjean'ın bu geldiği noktada, Cosette'i sevmeye başladığı zaman, iyiliğe devam etmek için böyle bir desteğe ihtiyacı olmadığı bizce sabit değildir. İnsanların kötülüğünün, toplumun sefaletinin yeni yanlarını görmüş bulunuyordu. Eksik yanlardı gerçi bunlar ve kaçınılmaz olarak gerçeğin ancak bir yanını yansıtıyorlardı. Kadının talihi Fantine'de özetleniyor, kamu otoritesi Javert'in şahsında cisimleşiyordu. Bu defa iyilik yaptığı için dönmüştü küreğe, yeni acılar altında ezilmişti, tiksinti ve yorgunluk sarmaya başlamıştı onu yine, hatta piskoposun anısı bile bazı anlar zihninde bulanıklaşıyordu belki. Gerçi sonra daha aydınlık daha şaşaalı bir şekilde yeniden beliriyordu, ama bu kutsal anı ne de olsa zayıflamaktaydı. Jean Valjean'ın cesaretini kaybetmek, yeniden düşmek üzere olmadığını kim bilebilirdi ki? Fakat sevdi, yeniden kuvvet kazandı. Heyhat! Cosette'ten daha az sallantıda değildi. O, onu korudu, o da onu güçlendirdi. Cosette onun sayesinde hayatta yürüyebildi, Jean Valjean onun sayesinde erdemli kalmaya devam edebildi. O, bu çocuğa destek oldu ve bu çocuk onun için bir dayanak noktası vazifesi gördü. Ey kader dengelerinin nüfuz edilmesi imkânsız kutsal sırrı!

IV
ODABAŞININ GÖRDÜKLERİ

Jean Valjean ihtiyaten gündüzleri hiç dışarı çıkmıyordu. Her akşam alacakaranlıkta, bazen tek başına, çoğu defa Cosette'le birlikte bir iki saat kadar dolaşıyor, en tenha bulvarların yan sokaklarından gitmeye bakıyor ve kiliselere gece bastırırken giriyordu. En

yakın kilise olan Saint-Médard'a gitmeyi tercih ediyordu. Cosette'i yanında götürmediği zamanlar kız ihtiyar kadınla kalıyordu, fakat iyi adamla dışarı çıkmak çocuk için zevkti. Onunla bir saat birlikte olmayı, Catherine'le başbaşa geçirdiği o sihirli anlara bile tercih ediyordu. Jean Valjean Cosette'in elinden tutarak yürüyor ve ona tatlı şeyler anlatıyordu.

Cosette artık çok neşeli olmuştu.

İhtiyar kadın ev işlerini görüyor, yemeği pişiriyor ve yiyecek almaya gidiyordu.

İdareli bir şekilde, her zaman ocaklarında biraz ateşleri olan, fakat çok sıkıntıda bulunan kimseler gibi yaşıyorlardı. Jean Valjean ilk günkü eşyalarda hiçbir değişiklik yapmamıştı. Yalnız, Cosette'in bölmesinin camlı kapısını camı olmayan bir kapıyla değiştirmişti.

Hep o sarı redingotunu, siyah kısa pantolonunu ve eski şapkasını giyiyordu. Sokakta görenler onu bir fukara sanıyorlardı. Bazen iyi kalpli kadınların dönüp ona metelik verdikleri oluyordu. Jean Valjean meteliği alıyor ve derin bir saygıyla selam veriyordu. Bazen de kendisinden sadaka isteyen yoksullara rastlıyordu. O vakit, kimse tarafından görülmediğine emin olmak için arkasına bakıyor, sakına sakına talihsiz adamın yanına yaklaşıyor, eline birkaç para, çoğu zaman bir gümüş sikke bırakıp çarçabuk uzaklaşıyordu. Sakıncaları olan bir davranıştı bu. Mahallede onu sadaka veren dilenci diye tanımaya başlamışlardı.

İhtiyar odabaşı suratsız, yakınlarına karşı kıskançlığın dikkatiyle yoğrulmuş bir yaratıktı, Jean Valjean hiç farkında olmadan onu inceleyip duruyordu. Biraz sağırdı, bu yüzden de gevezeydi. Geçmişinden ona iki diş kalmıştı. Biri yukarıda, öteki aşağıda olan bu dişleri durmadan birbirine vuruyordu. Cosette'e bir sürü soru sormuştu. O da hiçbir şey bilmediğinden, ancak Montfermeil'den geldiğini söyleyebilmişti. Bir sabah bu dikizci kadın, Jean Valjean'ın harap evin oturulmayan bölümlerinin birinden içeri girdiğini gördü. Dedikoducu kadına Jean Valjean'ın tavrı bir garip görünmüştü. Onu ihtiyar bir kedi gibi sessiz adımlarla izledi ve tam karşısına gelen kapının çatlağından, görünmeden gözetleyebildi. Jean Valjean, şüphesiz fazladan bir tedbir olarak sırtını bu kapıya dönmüş-

tü. İhtiyar kadın onun cebini karıştırdığını, oradan bir mahfaza, makas ve iplik çıkardığını, sonra redingotunun eteklerinden birinin astarını söktüğünü ve aralıktan sarımsı bir kâğıt parçası çıkarıp açtığını gördü. İhtiyar kadın, bunun bin franklık bir banknot olduğunu dehşetle fark etti. Doğduğundan beri ya ikinci ya üçüncü defa görüyordu bunu. Korkarak kaçtı.

Az sonra Jean Valjean kadının yanına gelerek şu bin franklık kâğıt parayı gidip bozdurmasını rica etti ve bunun bir gün önce almış olduğu altı aylık geliri olduğunu ekledi. İhtiyar kadın, "Nereden aldı acaba?" diye düşündü. Akşam saat altıda çıkmıştı, hükümetin veznesi şüphesiz o saatte açık olmaz! Kadın gitti, parayı bozdurdu, bir yandan da tahminlerde bulundu. Hakkında yorumlar yapılıp çoğaltılan bu bin frank, Vignes-Saint-Marcel Sokağı dedikoducu kadınları arasında bir sürü kuşkulu konuşmaya yol açtı.

Daha sonraki günlerden birinde Jean Valjean'ın gömlekle koridorda odun kesmesi gerekti. İhtiyar kadın odada ortalık işi yapıyordu. Yalnızdı. Cosette odunların kesilmesini seyretmekle meşguldü. Kadın, bir çivide asılı duran redingotu gördü ve onu inceledi. Astar yeniden dikilmişti. Kadın redingotu dikkatle yokladı ve eteklerde, koltuk altlarında kâğıt desteleri varmış gibi hissetti. Besbelli başka binlik banknotlardı bunlar!

Ayrıca kadın redingotun ceplerinde bir sürü şey olduğunu gördü. Yalnız evvelce gördüğü iğne, iplik, makas değil, büyük bir cüzdan, çok büyük bir bıçak, şüphe çekici birtakım şeyler ve çeşitli renkte perukalar da vardı. Bu redingotun her cebi, beklenmedik olaylar karşısında başvurulacak bir yerli eşya deposunu andırıyordu.

Viran evin sakinleri böylece kışın son günlerine ulaştılar.

V
YERE DÜŞEN MADENÎ BİR BEŞ FRANKLIK SES ÇIKARIR

Saint-Médard yakınlarında, köreltilmiş eski bir beylik kuyunun kenarına bağdaş kurup oturmak âdetinde olan bir yoksul vardı.

Jean Valjean bu adama yardımda bulunurdu. Hiçbir zaman birkaç metelik vermeden geçmezdi adamın önünden. Bazen onunla konuşurdu da. Bu dilenciyi kıskananlar onun polisten olduğunu söylerlerdi. Durmadan dualar mırıldanan, yetmiş beş yaşında ihtiyar bir kilise hademesiydi bu.

Bir akşam Jean Valjean yine buradan geçiyordu, yanında Cosette yoktu. Dilencinin yeni yakılan sokak lambasının altında her zamanki yerinde olduğunu gördü.

Adam âdeti olduğu üzere dua eder gibiydi ve öne eğilmişti. Jean Valjean ona doğru gitti ve her zamanki sadakasını eline koydu. Dilenci birdenbire gözlerini kaldırdı ve Jean Valjean'a sabit bir nazarla baktıktan sonra başını hemen eğdi. Şimşek gibi bir hareket oldu bu ve Jean Valjean titredi. Ona, sanki sokak fenerinin ışığında ihtiyar kilise hademesinin sakin, sofu yüzünü değil de korkunç, tanıdık bir yüzü görmüş gibi geldi. Karanlıkta birdenbire bir kaplanla karşı karşıya gelen bir kimsenin duyabileceği hisse benzer bir his duydu. Dehşetle ve taş kesilmişçesine geri çekildi; ne nefes almaya ne konuşmaya ne kalmaya ve ne de kaçmaya cesaret edebildi, dikkatle dilenciye bakakaldı. Dilenciyse bir paçavrayla örtülü başını önüne eğmiş, onun orada olduğunun bile farkında değilmiş gibi duruyordu. Bu garip anda bir içgüdü, belki de o esrarlı korunma içgüdüsü, Jean Valjean'ı tek kelime bile söylemekten alıkoydu. Dilencinin boyu bosu, pılı pırtıları, görünüşü her günkü gibiydi.

"Hadi canım!" dedi Jean Valjean kendi kendine, "Deliyim ben! Hayal görüyorum! İmkânı yok bunun!" Ve iyice sarsılmış olarak döndü eve. Gördüğünü sandığı yüzün Javert'in yüzü olduğunu kendi kendine bile açıkça söylemeye cesaret edemiyordu.

Gece bunun üzerinde düşünürken, ikinci bir defa daha başını kaldırmaya zorlamak için adama soru sormadığına pişman oldu.

Ertesi gün gece bastırırken tekrar oraya gitti. Dilenci yerindeydi. Jean Valjean ona bir metelik verip kararlı bir tavırla:

– Merhaba ihtiyar, dedi.

Dilenci başını kaldırdı ve kederli bir sesle:

– Teşekkür ederim, iyi yürekli efendim, diye cevap verdi.

Gerçekten de ihtiyar kilise hademesiydi bu.

Jean Valjean kendini tamamen emin hissetti. Gülmeye başladı. "Hay kör şeytan, Javert'i gördüğünü de nereden çıkardın?" diye düşündü. "Hadi bakalım, şimdi de her şeyi ters mi görmeye başlayacağım nedir?" Bir daha da bu meseleyi düşünmedi.

Birkaç gün sonra, akşam saat belki sekiz sularında, Cosette'e yüksek sesle kelimeleri heceletiyordu ki, evin kapısının açıldığını ve arkadan kapandığını duydu. Ona garip geldi bu. Yalnız ihtiyar kadın vardı onunla birlikte bu evde oturan ve o da mum kullanmamak için daima gece olur olmaz yatardı. Jean Valjean Cosette'e susmasını işaret etti. Birisinin merdivenlerden çıktığını duymuştu. Bu olsa olsa hastalanıp ilaç almak için eczaneye giden ihtiyar kadın olabilirdi. Jean Valjean kulak kabarttı.

Ağır basan bir ayaktı bu ve erkek ayağı gibi ses çıkarıyordu. Fakat ihtiyar kadın da kaba kunduralar giymekteydi ve ihtiyar bir kadının ayak sesi kadar hiçbir şey bir erkeğin ayak sesine benzemezdi. Yine de Jean Valjean mumu üfledi.

Bu arada, Cosette'e alçak sesle:

– Usulcacık git yat, diyerek onu yatağına yollamış, tam çocuğu alnından öperken ayak sesleri kesilmişti.

Jean Valjean sessiz, hareketsiz, sırtı kapıya dönük, kımıldamadan oturduğu iskemlesinin üzerinde, karanlıkta nefesini tutarak öylece kaldı.

Oldukça uzun bir süre hiçbir şey duymayınca, ses çıkarmadan arkasına döndü ve gözlerini odanın kapısına doğru kaldırdı, anahtar deliğinde bir ışık gördü. Kapının ve duvarın siyahlığı içinde bu ışık uğursuz bir yıldız gibi görünüyordu. Besbelli ki orada elinde bir mum tutan biri vardı, içeriyi dinliyordu.

Birkaç dakika geçti, ışık uzaklaştı. Yalnız Jean Valjean hiç ayak sesi duymadı. Bu da kapıyı dinlemeye gelenin pabuçlarını çıkardığını gösteriyordu.

Jean Valjean kendini elbisesiyle yatağına attı ve bütün gece gözünü kapayamadı.

Gün doğarken yorgunluktan tam içi geçiyordu ki, koridorun ucundaki tavan arası odalarından birinin açılan kapısının gıcırtısıyla uyandı; sonra o gece merdivenlerden çıkan aynı erkek ayağının sesini duydu. Ayak sesi yaklaşıyordu. Yataktan aşağı atladı ve

gözünü oldukça büyük olan anahtar deliğine dayadı. Gece eve giren ve kapısını dinleyen her kimse onu geçerken görmeyi umuyordu. Gerçekten de bir erkekti bu. Adam bu sefer Jean Valjean'ın odasının önünde durmadan geçti. Koridor henüz pek karanlık olduğundan yüzü fark edilemiyordu. Fakat adam merdivene gelince, dışarıdan vuran bir ışık demeti onu bir siluet halinde belirtti ve Jean Valjean adamın sırtını iyice gördü. Adam uzun boyluydu, sırtında uzun bir redingot, kolunun altında da kalın bir sopa vardı. Javert'in korkunç görünüşüydü bu.

Jean Valjean bulvara bakan penceresinden adamı bir kere daha görmeyi deneyebilirdi. Ama pencereyi açmak gerekecekti, cesaret edemedi.

Besbelli ki bu adam içeri bir anahtarla ve kendi evine girer gibi girmişti. Kim vermişti acaba ona bu anahtarı? Ne demek oluyordu bu?

Sabah saat yedide ihtiyar kadın temizliğe geldiğinde, Jean Valjean ona derinlemesine bir bakışla baktı, ama hiçbir şey sormadı. Kadıncağız her zamanki gibiydi.

Kadın ortalığı süpürürken Jean Valjean'a:

– Mösyö bu gece birisinin eve girdiğini duydu mu acaba? dedi.

O yaşta, o bulvarda akşamın sekizi, kapkaranlık gece demektir.

Jean Valjean, gayet tabii bir sesle cevap verdi:

– A sahi, kimdi o kuzum?

– Evdeki yeni kiracı, dedi kadın.

– Adı neymiş?

– Pek hatırlamıyorum. Dumont mu, Daumont mu öyle bir ad.

– Peki kimmiş bu Mösyö Dumont?

İhtiyar, küçük sansar gözleriyle ona bakıp:

– Sizin gibi bir gelir sahibi, dedi.

Belki hiçbir maksadı yoktu, ama Jean Valjean bu sözde bir maksat olduğunu sandı.

İhtiyar kadın gidince, bir dolapta duran yüz frank kadar bir parayı büküp cebine koydu. Bu işi yaparken, para sesi duyulmaması için aldığı bütün tedbire rağmen yüz meteliklik bir madenî para elinden kurtulup gürültüyle döşeme taşlarının üzerinde yuvarlandı.

Akşamın alacakaranlığında aşağı inerek, bulvarın her yanına dikkatle baktı. Kimseyi göremedi. Bulvar bomboş gibiydi. Ama birisi ağaçların arkasına saklanmış da olabilirdi.

Yukarıya döndü ve Cosette'e:

– Gel, dedi.

Onu elinden tuttu, ikisi birlikte çıktılar.

BEŞİNCİ KİTAP

Karanlıkta Çıkılan Ava Sessiz Köpek Sürüsü

I
STRATEJİNİN ZİGZAGLARI

Şimdi okunacak sayfalarla, daha sonra okunacak bazı sayfalar için bir açıklama yapmak gerekiyor.

Bu kitabın istemeyerek kendinden söz etmek zorunda kalan yazarı, yıllar var ki Paris'te bulunmamaktadır. O Paris'i terk ettiğinden beri şehir değişti. Yazar için meçhul olan yeni bir şehir doğdu. Yazar, Paris'i sevdiğini söylemeye gerek duymuyor; Paris onun düşüncesinin doğduğu şehirdir. Gençliğinin Paris'i, dindarca bir bağlılıkla belleğinde taşıyıp götürdüğü Paris, yıkımalar ve yeniden yapmalar yüzünden, bugün artık bir eski Paris olmuştur. Yazar, işte bu Paris'ten sanki bugün hâlâ varmış gibi söz etmesine izin verilmesini diler. Mümkündür ki yazarın, "Filan sokakta, filan ev vardır," diye okuyucuları götüreceği yerde, bugün ne bir ev ne de sokak bulunsun. Okuyucular arzu ederlerse durumu kontrol edebilirler. Yazara gelince, o yeni Paris'i bilmiyor ve gözlerinin önünde eski Paris olduğu halde, kendisi için aziz olan bir hayal içinde yazıyor yazdıklarını. Memleketindeyken gördüğü bazı şeylerin ondan sonra da kaldığını ve her şeyin yok olup gitmediğini düşünmek onun için bir mutluluk olmaktadır. İnsan doğduğu memlekette gidip gelirken sanır ki o geçtiği sokaklarla bir ilgisi yoktur;

o pencereler, o damlar, o kapılar kendisi için hiçbir şey değildir; o duvarlar kendisine yabancıdır, o ağaçlar rastgele birtakım ağaçlardır, içine girmediği o evler gereksizdir, üzerinde yürüdüğü o parkeler taştan başka bir şey değildir. Ama daha sonra, artık orada bulunmadığı zaman, insan o sokakların kendisi için aziz olduğunu, o damları, o pencereleri, o kapıları özlediğini, o duvarlara ihtiyaç duyduğunu, o ağaçları birer sevgili gibi sevdiğini, içine girmediği o evlere her gün girildiğini ve o kaldırım taşlarında içinden, kanından, yüreğinden bir şeyler bırakmış olduğunu fark eder. Artık görülmeyen, belki bir daha hiç görülmeyecek olan, ama hayali zihinde saklanan bütün o yerler yüreği sızlatan bir füsuna bürünür, melankolik bir görüntü halinde zihninizde canlanır, kutsal toprağı gözlerinizin önüne serer, âdeta Fransa'nın öz şekli olup çıkarlar. Ve insan o yerleri sever, onları oldukları gibi, evvelce oldukları gibi yad eder, bunda direnir, hiçbir şeyleri değişsin istemez, çünkü insan vatanının çehresine de annesinin çehresi gibi bağlı kalır.

Bunun için, geçmişten şimdi gibi söz etmemize izin verilsin. Bunu söyleyip, okuyucudan hatırda tutmasını rica ettikten sonra devam ediyoruz.

Jean Valjean bulvardan hemen ayrılıp yan sokaklara sapmıştı. Elinden geldiği kadar kırık çizgiler çizecek şekilde ilerliyor, izlenmediğinden emin olmak için bazen gerisin geri dönüyordu.

Kovalanan geyiğin başvurduğu numaradır bu. İz tutan arazilerde, bu manevranın avantajlarından biri de avcıları ve köpekleri ters yöne çekerek yanıltmasıdır. Buna avcılıkta yanlış iz sürmek denir.

Dolunaylı bir geceydi, fakat Jean Valjean rahatsız olmadı bundan. Henüz ufka çok yakın olan ay, yollarda geniş gölge ve ışık parçaları meydana getirmekteydi. Jean Valjean, karanlık taraftaki evlerle duvarlar boyunca süzülerek aydınlık tarafı gözleyebilirdi. Karanlık tarafın böylece kontrolünden kaçtığını belki de düşünmüyordu. Bununla beraber Poliveau Sokağı'na komşu bütün ıssız dar sokaklarda, peşinden kimsenin gelmediğinden emindi.

Cosette hiçbir şey sormadan yürüyordu. Hayatının ilk altı yılında çektiği acılar onun doğasına bir sabır ve tahammül vermişti. Kaldı ki çeşitli vesilelerle de göreceğimiz gibi, kendisi de pek far-

kında olmaksızın bu iyi adamın garipliklerine, kaderin acayipliklerine artık alışmış bulunuyordu. Zaten onunla birlikte olduğuna göre, kendisini güvende hissedebilirdi.

Jean Valjean da nereye gittiğini Cosette'ten fazla bilmiyordu. Ona da, sanki kendisinden daha büyük birisinin elinden tutuyormuş gibi geliyordu. Görünmeyen bir varlığın desteğiyle gittiğini hissediyor gibiydi. Kaldı ki ne verilmiş bir kararı, ne planı ne de bir tasarısı vardı. Hatta o adamın Javert olduğundan bile tam olarak emin değildi; hem sonra Javert olsa bile, Javert onun Jean Valjean olduğunu bilmeyebilirdi. Kılık değiştirmemiş miydi? Ölmüş olduğunu sanmıyorlar mıydı? Yalnız birkaç gündür garip bir hal almaya başlayan bazı şeyler cereyan etmekteydi. Bu kadarı da ona yeterdi. Gorbeau'nun evine bir daha dönmemeye kararlıydı. Yuvasından kovulan bir hayvan gibi, kendisine barınacak bir yuva bulana dek saklanacak bir delik arıyordu.

Jean Valjean, Mouffetard Mahallesi'nde değişik şekillerde sayısız labirent çizdi. Mahalle sanki ortaçağ düzeni altındaymış, ışık yakma yasağı varmış gibi daha bu saatten uykuya dalmıştı. Jean Valjean ustaca stratejilerle Censier, Copeau, Battoir-Saint-Victor ve Puits-l'Ermite sokaklarını değişik tarzlarda birleştirdi. Buralarda mobilyalı kiralık oda veren yerler vardı, ama kendisine uygun bir yere rastlamadığı için hiçbirine girmedi bile. İzini arayan birisi varsa, onu kaybetmiş olduğuna artık şüphesi kalmamıştı.

Saint-Êtienne du Mont'da saat on biri çalarken, Pontoise Sokağı no. 14'teki polis komiserliğinin önünden geçiyordu. Biraz sonra, daha önce de sözünü ettiğimiz içgüdü, onu geriye dönüp bakmaya sevk etti. O an kendisini oldukça yakından izleyen üç kişinin komiserliğin önündeki fenerin altından sokağın karanlık yanına doğru geçtiklerini açıkça gördü; fenerin ışığı onları ele vermişti. Bu üç kişiden biri komiserin evine giden yola saptı. En başta yürüyeni, Jean Valjean'a iyice şüpheli göründü.

– Gel yavrum, dedi Cosette'e ve aceleyle Pontoise Sokağı'ndan ayrıldı.

Bir daire çizdi, o saatte kapalı olan Patriarches Pasajı'nı dolandı. Épée-de-Bois Sokağı'yla Arbalète Sokağı'nı arşınladı ve Postes Sokağı'na daldı.

Orada, bugün Rollin Koleji'nin bulunduğu ve Neuve-Sainte-Geneviève Sokağı'nın gelip bağlandığı bir yol kavşağı vardır.

(Neuve-Sainte-Geneviève Sokağı'nın eski bir sokak olduğunu ve Postes Sokağı'ndan da on yılda bir bile bir posta arabasının geçmediğini söylemeye gerek yoktur sanırız. Bu Postes Sokağı'nda on üçüncü yüzyılda çömlekçiler otururdu ve onun asıl adı Pots Sokağı'dır.)

Ay, bu yol kavşağına parlak bir ışık döküyordu. Jean Valjean bu adamlar onu takip ediyorlarsa, bu aydınlıktan geçerken onları gayet iyi görebileceğini hesaplayarak bir kapının altına pustu.

Gerçekten de daha üç dakika geçmemişti ki, adamlar belirdiler. Şimdi dört kişi olmuşlardı; hepsi de uzun boylu, koyu renk uzun redingotlu, yuvarlak şapkalı, ellerinde iri bastonlar bulunan adamlardı. Gece karanlığındaki tehditkâr yürüyüşleri kadar heybetli yapıları ve iri yumrukları da insana korku veriyordu. Şehirli kılığına girmiş dört heyulaydılar sanki.

II
BEREKET VERSİN Kİ AUSTERLİTZ KÖPRÜSÜ'NDEN ARABA GEÇEBİLİYOR

Jean Valjean için kararsızlık sona ermişti; ama neyse ki bu adamlar için henüz devam ediyordu. Jean Valjean onların tereddüdünden yararlandı; onların vakit kaybetmeleri, onun vakit kazanması demekti. Büzüldüğü kapının altından çıktı ve Botanik Bahçesi tarafına doğru Postes Sokağı'na daldı. Cosette yorulmaya başlamıştı, onu kucağına aldı, öyle taşıdı. Hiç gelen geçen yoktu ve mehtaptan ötürü sokak fenerlerini yakmamışlardı.

Adımlarını sıklaştırdı.

Birkaç adımda Goblet çömlek imalathanesine vardı. Binanın cephesindeki eski kitabe ay ışığında gayet açık bir şekilde okunuyordu:

Goblet mahdumlarının fabrikası burası;
Gelin, seçin, her şey var: küpler, kaplar, kacaklar,
Borular ve tuğlalar, çiçekler için saksı.
Her kim gelirse gönül malta taşları satar.

Clef Sokağı'nı, sonra Saint-Victor Çeşmesi'ni arkasında bıraktı, aşağı yollardan Botanik Bahçesi boyunca yürüdü ve rıhtıma geldi. Burada dönüp arkasına baktı.

Rıhtım bomboştu. Sokaklar bomboştu. Gerisinde kimseler yoktu. Derin bir nefes aldı.

Austerlitz Köprüsü'ne ulaştı.

O devirde hâlâ geçiş ücreti vardı.

Geçiş ücretini alan memurun yerine giderek bir metelik verdi. Köprüde bu işi gören memur:

– İki metelik, dedi. Yürüyebilecek bir çocuk taşıyorsunuz. İki kişilik ücret ödemeniz gerekir.

Parayı ödedi. Geçişinin böyle bir uyarıya yol açmasına canı sıkılmıştı. Her kaçış sessiz bir sıyrılış olmalı.

O sırada kocaman bir yük arabası da Seine Nehri'ni geçiyor ve onun gibi sağ kıyıya gidiyordu. Bu onun işine yaradı. Bütün köprüyü bu arabanın gölgesinde geçebildi.

Köprünün ortalarına doğru Cosette, ayakları uyuştuğu için yürümek istedi. Onu yere bırakıp elinden tuttu. Köprüyü geçince, biraz sağda karşısında şantiyeler gördü. Yürüdü. Oraya varmak için oldukça geniş, açık ve aydınlık bir alandan geçmeyi göze almak gerekiyordu. Tereddüt etmedi. Onu kovalayanların izini kaybettikleri muhakkaktı. Jean Valjean kendisini tehlikenin dışında sanıyordu. Aranmasına aranıyordu, ama izlenmiyordu.

Etrafı duvarla çevrili iki şantiye arasında küçük bir sokak olan Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı açılıyordu. Bu sokak dar, karanlık, tam ona göre bir sokaktı. Buraya girmeden önce arkasına baktı.

Bulunduğu noktadan Austerlitz Köprüsü'nü boydan boya görüyordu.

Dört karaltı köprüye girmiş geliyordu.

Bu karaltılar sırtlarını Botanik Bahçesi'ne çevirmiş sağ kıyıya doğru ilerlemekteydiler.

Bu dört karaltı, o dört adamdı.

Jean Valjean yeniden ele geçtiğini anlayan bir hayvanın ürpertisini duydu.

Tek bir umudu kalıyordu: Cosette'in elinden tutup büyük ay-

dınlık alanı geçerken, bu adamların belki henüz köprüye girmemiş ve onu görmemiş olmaları.

Bu takdirde önündeki dar yola dalıp şantiyelere, bataklıklara, ekili arazilere, yapısız topraklara ulaşabilirse kurtulabilirdi.

Bu küçük, sessiz sokak ona güvenilebilir gibi göründü. Oraya girdi.

III
PARİS'İN 1727'DEKİ PLANINA BİR BAKIŞ

Üç yüz adım sonra sokağın çatallaştığı bir noktaya geldi. Sokak ikiye ayrılıyor, bir yol sağa, bir yol da sola gidiyordu. Jean Valjean'ın önünde bir Y'nin iki kolu gibi iki sokak vardı. Hangisini seçmeli?

Hiç tereddüt etmeden sağdakine saptı. Niçin?

Çünkü sol kol banliyöye, terk edilmiş yerlere; sağ kol ise kırlara, yani ıssız bölgelere doğru gitmekteydi.

Ne var ki artık hızlıca yürüyemiyordu. Cosette'in ayağı, Jean Valjean'ınkini de ağırlaştırıyordu.

Onu yine kucağına aldı. Cosette başını iyi adamın omzuna dayamış, tek kelime bile söylemiyordu.

Ara sıra dönüp arkasına bakıyordu. Daima sokağın karanlık yanından gitmeye dikkat ediyordu. Sokak arkasında dümdüz uzanmaktaydı. İlk birkaç sefer dönüp baktığında kimseyi görmedi, derin bir sessizlik vardı, biraz rahatlamış olarak yoluna devam etti. Bir ara birden dönüp baktığında, sokağın kendi geçtiği kısmından uzakta, karanlığın içinde kımıldayan bir şey görür gibi oldu.

Yürümekten çok ileriye doğru atıldı, herhangi bir yan sokak bulup oradan sıvışmayı, böylece bir kere daha izini kaybettirmeyi umuyordu.

Karşısına bir duvar çıktı.

Ama daha ileri gitmeyi büsbütün imkânsız kılan bir duvar değildi bu; Jean Valjean'ın girdiği sokağın sonunda, bunu yandan kesen bir başka sokağın kenar duvarıydı.

Burada da bir karar vermek gerekiyordu: Sağa mı yoksa sola mı sapmalıydı?

Sağa baktı. Dar sokak hangarlardan, ambarlardan ibaret yapılar

arasından güdük bir halde uzandıktan sonra bir çıkmazla son buluyordu. Çıkmazın dibi açık seçik görülmekteydi; büyük bir beyaz duvardı bu.

Sola baktı. Sokak bu yanda açıktı ve aşağı yukarı iki yüz adım sonra, bir kolu olduğu başka bir sokağa ulaşılıyordu. Kurtuluş bu taraftaydı.

Jean Valjean, dar sokağın sonunda fark ettiği öbür sokağa ulaşabilmek için sola dönmeyi düşünüyordu ki, tam o an dar sokakla gitmek üzere olduğu sokağın birleştikleri köşede, hiç kımıldamadan duran koca bir heykel gibi bir şey gördü.

Besbelli oraya nöbetçi olarak konulan ve geçidi keserek bekleyen birisiydi bu, bir adamdı. Jean Valjean geri çekildi.

Jean Valjean'ın bulunduğu nokta, Paris'in Saint-Antoine ile Râpée arasında kalan yeri, son zamanlarda tepeden tırnağa değiştirilen yerlerden biridir. Bu değişim bazılarına göre çirkinleşme, bazılarına göre de güzelleşmedir. Ekili topraklar, şantiyeler, eski yapılar silinmiş bulunuyor. Bugün orada yepyeni büyük caddeler, meydanlar, sirkler, hipodromlar, demiryolu istasyonları ve bir de hapishane, Mazas Hapishanesi var: Görüldüğü gibi ilerleme ve onun karşı etkisi.

Yarım yüzyıl önce sırf geleneklerden meydana gelen ve Enstitü'ye *les Quatre-Nations*, Komik Opera'ya da *Feydeau* demekte direnen gündelik halk dilinde, Jean Valjean'ın tam o an bulunduğu yerin adı *le Petit-Picpus*'ydü.

Saint-Jacques Kapısı, Paris Kapısı, Sergents Kapısı, Porcherons Kapısı, Galiote, Célestins, Capucins, Mail, Bourbe, Arbre de Cracovie, Petite-Pologne, Petit-Picpus... Bunlar yeni Paris'in üstünde yüzen eski Paris'e ait adlardır. Halkın belleği geçmişin yıkıntıları üzerinde dalgalanıp durur.

Zaten ancak güçbela var olabilmiş, hiçbir zaman bir mahalle taslağı olmaktan ileri gidememiş olan Petit-Picpus, manastır havalı bir İspanyol şehrine benziyordu âdeta. Yollarda fazla kaldırım taşı yoktu, sokaklarda yapılar azdı. Sözünü edeceğimiz iki üç tanesi hariç bütün sokaklar duvardan ve yalnızlıktan ibaretti. Ne bir dükkân ne bir araba, ancak şurada burada pencerelerde yanan bir mum; saat ondan sonra ışık namına hiçbir şey... Bahçeler, manas-

tırlar, şantiyeler, bataklıklar, nadiren alçak evler, evler kadar yüksek kocaman duvarlar.

İşte böyleydi bu mahalle geçen yüzyılda. Devrim onu zaten bir hayli horlamıştı. Cumhuriyet bayındırlığı onu yıktı, deldi, oydu. Moloz yığınları meydana gelmişti orada. Otuz yıl önce bu mahalle, yeni inşaatların izleri altında kayboluyordu. Bugün büsbütün silinip atıldı. Bugün artık hiçbir planda izi kalmayan Petit-Picpus, 1727 planında oldukça açık bir şekilde gösterilmiştir. Bu plan Paris'te Plâtre Sokağı karşısındaki Saint-Jacques Sokağı'nda Denis Thierry basımevi ile Lyon'da Prudence, Mercière Sokağı'nda Jean Girin basımevi tarafından yayımlanmıştı. Petit-Picpus'nün, söylediğimiz gibi, Y harfine benzer sokakları vardı. Bu Y'yi, iki kola ayrılan Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı meydana getirmekteydi. Sola giden kol Petit-Picpus Sokağı, sağa giden kol da Polonceau Sokağı adını almaktaydı. Y'nin iki kolu tepelerinde bir çizgiyle birleştirilmiş gibiydi. Bu çizginin adı Droit-Mur Sokağı'ydı. Polonceau Sokağı oraya varmaktaydı. Petit-Picpus Sokağı'ysa daha ileri giderek Lenoir pazarına doğru çıkıyordu. Seine Nehri'nden gelip Polonceau Sokağı'nın ucuna varan bir kimse solunda, bir dik açı biçiminde ani bir dönüş yapan Droit-Mur Sokağı'nı, karşısında bu sokağın duvarını, sağında da Droit-Mur Sokağı'nın çıkışı olmayan güdük bir uzantısını bulurdu; bunun adı Genrot çıkmazıydı.

İşte Jean Valjean burada bulunuyordu.

Söylediğimiz gibi, Droit-Mur Sokağı ile Petit-Picpus Sokağı'nın köşesinde nöbet tutan kara silueti görünce, Jean Valjean geri çekildi. Hiç şüphe yoktu. Bu hayalet pusuda onu beklemekteydi.

Ne yapmalı?

Artık geri dönmeye vakit yoktu. Az önce arkasında, biraz geride, karanlığın içinde kımıldadıklarını gördüğü şüphesiz Javert'le takımıydı. Javert, ihtimal, Jean Valjean'ın sonunda bulunduğu sokağın başına gelmişti bile. Görünüşe bakılırsa Javert, bu dolambaçlı küçük dehlizi biliyordu ve adamlarından birini çıkış yerini kollamaya göndererek tedbirini almıştı. Gerçeğe pek benzeyen bu tahminler, ani bir rüzgârla uçuşuveren bir avuç toz gibi, hemen Jean Valjean'ın muzdarip beyninde iç içe girdiler. Genrot çıkmazını gözden geçirdi; orada yol kapalıydı. Petit-Picpus Sokağı'nı göz-

den geçirdi; orada da nöbetçi vardı. Ay ışığıyla yıkanan beyaz kaldırım taşları üzerinde o uğursuz şeklin simsiyah belirdiğini görüyordu. İlerlemek bu adamın pususuna düşmekti. Geri gitmek, Javert'in kucağına atılmaktı. Jean Valjean kendisini yavaş yavaş daralan bir ağa yakalanmış hissediyordu. Umutsuzluk içinde gökyüzüne baktı.

IV
EL YORDAMIYLA KAÇIŞ DENEMELERİ

Bundan sonrasını iyice anlayabilmek için, Droit-Mur Sokağı'yla özellikle, bu dar sokağa girmek için Polonceau Sokağı'ndan çıkarken solda kalan köşeyi tam olarak göz önünde canlandırmak gerekir. Droit-Mur sokakçığı, sağda Petit-Picpus Sokağı'na kadar hemen baştan başa yoksul görünümlü evlerle çevrelenmişti. Sokağın solundaysa, Petit-Picpus Sokağı'na yaklaştıkça giderek bir iki kat yükselen ve ayrı ayrı birçok daireden oluşan, ciddi görünüşlü tek bir bina bulunuyordu. Petit-Picpus Sokağı yönünde çok yüksek olan bu bina, Polonceau Sokağı yönünde oldukça alçaktı. Orada, sözünü ettiğimiz köşede, ancak bir duvardan ibaret kalacak kadar alçalıyordu. Bu duvar tam sokağa kadar uzanmıyordu; dik bir köşe yerine oldukça geriden bir kesik köşe meydana getirmekte ve bu kesik köşenin iki kenarı, biri Polonceau Sokağı'nda, öbürü Droit-Mur Sokağı'nda yer alacak iki gözcüden burayı gizlemekteydi.

Duvar, bu kesik köşenin iki kenarından itibaren Polonceau Sokağı'nda 49 numaralı bir eve, Droit-Mur Sokağı'nda da –ki buradaki parçası çok daha kısaydı– evvelce sözünü ettiğimiz karanlık binaya kadar uzanmakta, bunun üçgen çatısını keserek sokakta içerlek bir köşe daha meydana getirmekteydi. Bu üçgen çatının kasvetli bir görünüşü vardı; üzerinde ancak tek bir pencere, daha doğrusu çinko kaplı ve daima kapalı duran iki kepenk görülmekteydi.

Anlattığımız bu durumun, aslına tam bir sadakatle uygun olup, söz konusu mahallenin eski sakinlerinin zihninde gayet dakik bir anı uyandıracağı muhakkaktır.

Duvarın kesik köşesini çok büyük ve çok harap bir kapıya benzer bir şey baştan başa dolduruyordu. Birbirine tutturulmuş şekil-

siz geniş bir yığın dikine tahtaydı bu. Yukarıya gelen tahtalar, aşağıdakilerden daha genişti.

Tahtalar enlemesine konulmuş uzun demir kayışlarla tutturulmuştu. Yanda normal boyutta bir araba kapısı vardı. Kapının buraya açılmasının üstünden elli yıldan fazla geçmediği açıkça anlaşılıyordu.

Kesik köşenin üzerinden bir ıhlamur ağacının dalları görünüyordu ve duvar Polonceau Sokağı tarafında sarmaşıklarla kaplıydı.

Karanlık evin meskûn olmayan ve münzevi hali çok yakın bir tehlike içinde bulunan Jean Valjean'ı kendisine çekiyordu. Evi çarçabuk gözden geçirdi. Kendi kendine, bu eve girmeyi başarabilirse belki kurtulabileceğini söylüyordu. Kafasında önce bir fikir, sonra bir umut ışığı belirdi.

Binanın Droit-Mur Sokağı'na bakan cephesinin orta kısmında, her katın bütün pencerelerinde altları huni şeklinde kurşundan eski oluklar vardı. Bir ana borudan çıkarak bu oluklara uzanan yan borular binanın cephesinde âdeta bir ağaç resmi çiziyordu. Bu borudan dallar sayısız dirsekleriyle, eski çiftliklerin önlerinde kıvrılıp bükülen yapraksız asma kütüklerine benziyordu.

Dalları saçtan, demirden bu acayip çardak Jean Valjean'ın ilk gözüne çarpan şey oldu. Sesini çıkartmamasını tembih ederek Cosette'i yere oturttu ve sırtını bir korkuluk taşına yasladı, kendisi de su borusunun kaldırıma dokunduğu yere seyirtti. Buradan tırmanıp eve girmenin bir çaresi vardı belki. Ama su borusu harap durumdaydı; kullanılabilecek gibi değildi ve bağlandığı yerlerde güç durabiliyordu. Kaldı ki, bu sessiz meskenin bütün pencerelerinde, hatta tavan arası pencerelerinde bile kalın demir parmaklıklar vardı. Hem sonra ay da bu cepheyi tamamen aydınlatmaktaydı, yolun ucunda gözcülük eden adam Jean Valjean'ı tırmanırken görürdü. Peki ya Cosette ne olacaktı? Üç katlı bir evin tepesine onu nasıl çıkarabilirdi?

Su yolundan tırmanmaktan vazgeçip duvar boyunca sürüne sürüne Polonceau Sokağı'na döndü.

Cosette'i bıraktığı kesik köşeye geldiğinde, burada kimsenin onu göremeyeceğini fark etti. Daha önce de açıkladığımız gibi, nereden bakılırsa bakılsın burada bütün gözlerden saklı kalıyordu.

Üstelik karanlıktaydı da. Hem sonra iki tane de kapı vardı. Bunları zorlamak mümkün olabilirdi belki. Üstünde ıhlamur ağacı ve sarmaşık gördüğü duvarın gerisinde muhakkak ki bir bahçe bulunuyordu. Ağaçlarda henüz yaprak yoksa da hiç olmazsa o bahçede gizlenebilir ve gecenin kalan kısmını geçirebilirdi.

Vakit geçiyordu. Elini çabuk tutması gerekiyordu. Araba kapısını yokladı ve kapının hem içerden hem de dışarıdan iptal edilmiş olduğunu hemen anladı.

Öbür büyük kapıya daha bir umutla yaklaştı. Pek köhne bir şeydi bu. Büyüklüğü onu büsbütün dayanıksız yapıyordu. Tahtaları çürümüştü, ancak üç tane kalmış olan demir kayışlar pas içindeydi. Bu kurt yenikli kapının delinmesi mümkün görünüyordu.

Gözden geçirince anladı ki, bu kapı aslında bir kapı değildi. Ne menteşeleri ne takviye demirleri ne kilidi ne de ortasında yarığı vardı. Demir bağlantılar onu bir baştan bir başa kesintisiz katetmekteydiler. Tahtaların çatlaklarından kabaca çimentolanmış irili ufaklı taşlar gördü. Daha on yıl öncesine kadar oradan gelip geçenler bu taşları herhalde görebiliyorlardı. Kapı gibi görünen bu şeyin aslında, üzerine dayalı durduğu bir yapının tahta kaplamasından ibaret olduğunu büyük bir hayal kırıklığı içinde itiraf etmek zorunda kaldı. Tahtalardan birini koparmak kolaydı, ama bu sefer de karşısında bir duvar bulacaktı.

V
FENERLERDE HAVAGAZI KULLANILSAYDI BU İŞİ YAPMAYA İMKÂN OLMAZDI

Tam o sırada belli bir mesafeden boğuk ve düzenli bir ses duyulmaya başladı. Jean Valjean, tehlikeyi göze alıp sokağın köşesinden şöyle bir baktı. Manga halinde sıralanmış yedi sekiz asker Polonceau Sokağı'na girmiş geliyorlardı. Süngülerin parladığını görüyordu. Ona doğru gelmekteydiler.

Askerlerin başında Javert'in uzun boyunu fark edebiliyordu. Ağır ağır ve ihtiyatlı bir şekilde ilerliyorlardı. Sık sık duruyorlardı. Bütün duvar diplerini, kapı ve geçit içlerini araştırdıkları belliydi.

Muhtemelen, Javert'in yolda rastlayıp kanun namına yanına al-

dığı bir devriye koluydu bu. Buna pek şüphe yoktu. Javert'in iki yardakçısı da askerlerin safında yürümekteydiler.

Yürüyüş tempolarına ve duraklamalarına bakılırsa, Jean Valjean'ın bulunduğu yere gelmeleri aşağı yukarı bir çeyrek saat sürerdi. Korkunç bir andı bu an. Üçüncü defadır ki önünde açılan korkunç uçurumdan Jean Valjean'ı sadece birkaç dakika ayırmaktaydı. Ve de bu defa kürek, yalnızca kürek değildi artık, Cosette'i ebediyen kaybetmek demekti; yani mezarın içinde bir hayat.

Yapılabilecek tek bir şey vardı.

Jean Valjean iki ayrı heybe taşıyordu denilebilir. Bu onun özelliğiydi. Heybelerden birinde bir azizin düşünceleri, öbüründeyse bir forsanın korkunç yetenekleri vardı. Yerine göre heybelerden birini ya da ötekini karıştırırdı.

Başka hünerleri arasında, Toulon kürek damından müteaddit kaçışları sayesinde edindiği bir hüneri vardı. Hatırlanacağı gibi merdivensiz, kancasız, sırf adale kuvvetiyle ensesini, omuzlarını, kalçalarını ve dizlerini dayayarak; bazı tek tük taş çıkıntılarından yararlanarak, bir duvarın dik açı meydana getirdiği yerden, gerektiğinde altıncı kat yüksekliğine kadar tırmanmak gibi akıl almaz bir sanatta üstatlık mertebesine erişmişti. Nitekim Paris'teki Conciergerie Hapishanesi avlusunun köşesine korkunç bir ün kazandıran da yine bu sanattır; yirmi yıl kadar önce mahkûm Battemolle oradan böyle kaçmıştı.

Jean Valjean, üzerinden ıhlamur ağacının göründüğü duvarı gözüyle ölçtü. Aşağı yukarı on sekiz ayak yüksekliğindeydi. Büyük binanın sivri çatısıyla yaptığı açı, alt kısmında üçgen biçiminde taş duvarlarla doldurulmuştu. Gelip geçen dedikleri pislik böceklerinin duraklamasına pek elverişli olan bu köşeyi onların şerrinden korumak için yapmışlardı. Duvar köşelerine bu tip koruyucu dolgu yapılması Paris'te pek yaygın olan bir usuldür.

Bu kitlenin yüksekliği beş ayak kadardı. Bunun tepesinden duvarın üstüne erişmek için aşılacak mesafe on dört ayaktan fazla değildi.

Duvarın tepesi düz taştan, semersizdi.

Güçlük Cosette'ten geliyordu. Cosette, duvara tırmanmasını bilemezdi. Onu bırakmak? Jean Valjean bunu düşünmüyordu bile.

Onu taşımak da imkânsızdı. Bu garip çıkışı başarabilmek için bir erkeğin bütün gücüne kuvvetine ihtiyacı vardı. En ufak bir yük bile onun ağırlık merkezini bozar ve aşağı yuvarlanmasına neden olurdu.

Ona bir ip lazımdı. Jean Valjean'ın ipi yoktu. Gece yarısı Polonceau Sokağı'nda ipi nereden bulmalı? O an Jean Valjean'ın bir krallığı olsa, muhakkak ki onu bir iple değiştirmeye razı olurdu.

Bıçağın kemiğe dayandığı bütün durumlarda bir şimşek çakar birden. Bu şimşek bizi bazen kör eder, bazen de aydınlatır.

Jean Valjean'ın umutsuz bakışları Genrot çıkmazının fener direğine ulaştı.

O devirde, Paris sokaklarında havagazı lambaları yoktu. Gün batarken, aralıklı olarak konulan fenerler yakılırdı sokaklarda. Bunlar bir iple çıkartılıp indirilirlerdi. Bu ip sokağı bir yandan öbür yana kat eder ve bir direğin oyuğunda sonlanırdı. İpin sarıldığı çıkrık, lambanın altındaki küçük bir demir dolapta kilitli dururdu. Dolabın anahtarı fener yakıcısındaydı ve ip de madenî bir kılıf içinde korunurdu.

Jean Valjean hayati bir mücadelenin verdiği enerjiyle bir hamlede sokağı aşıp çıkmaz sokağa girdi; bıçağının ucuyla küçük dolabın kilit dilini fırlattı. Bir an sonra tekrar Cosette'in yanına gelmişti. Elinde bir ip vardı. Kaderle çarpışan karanlık çare bulucular ellerini çabuk tutarlar.

O gece sokak fenerlerinin yakılmamış olduğunu söylemiştik. Bu yüzden, Genrot çıkmazının lambası da ötekiler gibi sönüktü, yerinde olmadığının farkına bile varılmadan yanından geçilebilirdi.

Ne var ki vakit, mevki, karanlık, Jean Valjean'ın uğraşları, garip hareketleri, gidiş gelişleri, bütün bunlar Cosette'i kaygılandırmaya başlamıştı. Başka bir çocuk olsa şimdiye kadar çoktan feryatları koparırdı. Fakat o, Jean Valjean'ın redingotunun eteğini çekiştirmekle yetindi. Yaklaşmakta olan devriye kolunun çıkardığı ses gittikçe daha belirgin bir şekilde duyuluyordu. Cosette yavaşça:

– Baba, korkuyorum. Kim geliyor oradan? dedi.

Bahtsız adam:

– Şişt! Thénardier Kadın, diye cevap verdi.

Cosette titredi. Jean Valjean ekledi:

– Sesini çıkarma, işi bana bırak. Sakın bağırmaya, ağlamaya kalkma. Thénardier Kadın seni gözlüyor. Geri almaya geliyor.

Sonra telaş etmeden, ama hiçbir şeyi de iki defa tekrarlamadan kesin, hızlı bir dakiklikle işe koyuldu. Devriye kolunun ve Javert'in her an çıkagelmelerinin mümkün olduğu bir sırada gerçekten dikkate değer bir davranıştı bu. Boyunbağını çıkardı, çocuğu incitmemeye dikkat ederek, Cosette'in koltuklarının altından geçirip vücuduna doladı, denizcilerin kırlangıç düğümü dedikleri bir düğümle boyunbağını ipin bir ucuna bağladı, öbür ucunu dişlerinin arasına aldı, ayakkabılarıyla çoraplarını çıkarıp duvarın üzerinden attı, kâgir dolgunun üstüne çıktı ve duvarla binanın sivri çatılı yüzü arasındaki açıda sanki topuklarının, dirseklerinin altında basamaklar varmış gibi sağlam ve emin bir tırmanışla yukarıya doğru yükselmeye başladı. Yarım dakika geçmemişti ki, duvarın üstünde diz çökmüştü.

Cosette hiçbir şey söylemeden, şaşkın şaşkın onu seyretmekteydi. Jean Valjean'ın tembihi ve Thénardier Kadın'ın adı onu dondurmuştu.

Birden Jean Valjean'ın çok alçak bir sesle kendisine seslendiğini duydu:

– Duvara dayan.

Cosette söyleneni yaptı.

– Sakın ses çıkarma ve korkma, dedi Jean Valjean.

Cosette, ayaklarının yerden kesildiğini hissetti.

Ne olduğunu anlamaya vakit kalmadan, kendisini duvarın tepesinde buldu.

Jean Valjean onu yakaladı, sırtına aldı, sol eliyle onun iki küçük elini tuttu, yüzükoyun yattı ve duvarın üzerinde sürüne sürüne kesik köşeye kadar geldi. Tahmin ettiği gibi, orada bir bina vardı. Damı tahta kaplı duvarın yukarısından başlayıp oldukça hafif bir meyille, ıhlamur ağacını sıyırarak, yerin çok yakınına kadar iniyordu. İyi bir rastlantıydı bu, çünkü duvar bu tarafta sokak tarafına göre çok daha yüksekti. Jean Valjean aşağıya baktığında zemini ancak çok derinde görebiliyordu.

Damın eğik yüzüne yeni gelmiş ve henüz duvarın tepesini bırakmamıştı ki, şiddetli bir şamata devriye kolunun geldiğini haber verdi. Javert'in gürleyen sesi duyuldu.

– Çıkmaz sokağı araştırın! Droit-Mur Sokağı muhafaza altında, Petit-Picpus Sokağı da öyle. Eminim çıkmaz sokaktadır!

Askerler Genrot çıkmazına doğru seyirttiler.

Jean Valjean kendini bırakıp, dam boyunca aşağıya kaydı, bir yandan da Cosette'i tutuyordu, ıhlamur ağacına vardı ve yere atladı. Ya korkusundan ya da cesaretinden, Cosette ses soluk çıkarmamıştı. Yalnız ellerinde biraz sıyrıklar vardı.

VI
ESRARIN BAŞLANGICI

Jean Valjean, epeyce geniş ve garip görünüşlü bir bahçede bulunuyordu. Kışın ve geceleri seyredilmek için yapılmışa benzeyen hüzünlü bahçelerden biriydi bu. Uzun bir dikdörtgen biçimindeydi; dipte iki sıra büyük kavakları olan bir yolu, köşelerde epeyce yüksek ağaçları, ortada gölgeliksiz bir meydanlığı vardı. Meydanlıkta tek başına ulu bir ağaç fark ediliyordu. Sonra büyük çalılıklara benzeyen eğri büğrü, diken diken birkaç meyve ağacı, sebze tarlaları, cam fanusları ay ışığında parlayan bir kavun tarlası ve bir de eski bir kirli su çukuru fark ediliyordu. Şurada burada yosundan kararmışa benzeyen taş sıralar vardı. Yolların kenarlarında koyu renk, dimdik küçük ağaçlar sıralanmıştı. Yolların yarısını otlar bürümüş, geri kalan kısmını da yeşil bir küf kaplamıştı.

Jean Valjean'ın yanında, damından yararlanarak aşağı indiği yapı, bir yığın çalı çırpı, bunların gerisinde de, duvarın tam dibinde, kırık yüzü karanlıkta belli belirsiz gözüken şekilsiz bir maskeden ibaret bir taş heykel bulunuyordu.

Bina bir harabeydi, içinde yıkık dökük odalar fark ediliyordu, bunlardan tıklım tıklım eşya dolu olan bir tanesi hangar vazifesi görüyor gibiydi.

Droit-Mur Sokağı'na bakan ve Petit-Picpus Sokağı'na da dönen büyük bina, her iki cephesini de köşeleme bu bahçeye veriyordu. İçeriye bakan bu cepheler dışarıya bakanlardan daha trajik görünüşlüydüler. Bütün pencereler parmaklıklıydı. Hiçbir ışık fark edilmiyordu. Üst katlarda, hapishanelerdeki gibi kullanılmış suları ve dam akıntılarını toplayan hazneler vardı. Cephelerden bi-

rinin gölgesi öbürünün üzerine vuruyor ve koskocaman, simsiyah bir çarşaf gibi bahçeye seriliyordu.

Görünürde başka bir ev yoktu. Bahçenin dip tarafı sisin ve gecenin içinde kayboluyordu. Böyleyken, sanki arkalarında başka ekili yerler de varmış gibi birbirleriyle kesişen bazı duvarlar ve Polonceau Sokağı'nın alçak damları hayal meyal seçilmekteydi.

Bu bahçeden daha vahşi, daha münzevi bir yer tasavvur edilemezdi. Ortalıkta kimseler yoktu. Bu saatte gayet tabiiydi bu, ama burası öğle vaktinde bile birileri gezsin yürüsün diye yapılmışa benzemiyordu hiç.

Jean Valjean'ın ilk işi pabuçlarını arayıp bulmak ve ayağına giymek, sonra da Cosette'le birlikte hangara girmek oldu. Kaçan bir kimse hiçbir zaman kendisini yeterince gizlenmiş sayamaz. Hep Thénardier Kadın'ı düşünen çocuk da, Jean Valjean'ın olabildiğince bir yerlere sokulup büzülmek içgüdüsünü paylaşıyordu.

Cosette titreyerek ona sokuluyordu. Sokağı ve çıkmazı araştırıp duran devriye kolunun gürültü patırtısı, taşlara vurulan dipçik darbeleri, Javert'in nöbetçi diktiği hafiyelerin seslenişleri, anlaşılmayan bazı sözlerle karışık lanetlemeleri işitiliyordu.

On beş dakika kadar sonra bu fırtına uğultusu uzaklaşmaya başlar gibi oldu. Jean Valjean soluk bile almıyordu.

Elini hafifçe Cosette'in ağzının üstüne koymuştu. Beri yandan, içinde bulunduğu yalnızlığın öyle garip bir sükûneti vardı ki, bu korkunç şamata ne denli şiddetli ve yakın olursa olsun, bu sükûneti bir nebze olsun ihlal etmiyordu. Sanki bu duvarlar Kutsal Kitap'ta yazılı sağır taşlardan örülmüştü.

Birdenbire bu derin sükûnetin ortasında yeni bir ses yükseldi. Semavi, tanrısal, sözle anlatılamaz bir sesti bu; öteki ne kadar korkunçsa, bu da o kadar büyüleyiciydi. Karanlıklardan çıkan bir ilahiydi bu, zulmetin ve korkunç gece sessizliğinin içinde bir dua ve ahenk parıldayışıydı. Kadın sesleriydi söyleyen bu ilahiyi, ama bakirelerin lekesiz, temiz vurgusuyla çocukların saf vurgusunun karışmasından meydana gelen seslerdi bunlar; yeryüzüne ait olmayan, yeni doğanların hâlâ duydukları, ölüm halindekilerinse duymaya başladıkları seslere benzeyen seslerdi. Bu nağme bahçeye hakim olan karanlık binadan geliyordu. Şeytanların hayhuyu uzak-

laşırken, sanki bu melekler korosu da karanlığın içinden yaklaşıyordu.

Cosette'le Jean Valjean dizleri üstüne düştüler.

Bunun ne olduğunu bilmiyorlardı, nerede olduklarını da bildikleri yoktu, fakat adam ve çocuk, çilekeş ve masum, her ikisi de dizüstü çökmeleri gerektiğini hissediyorlardı.

Seslerin garip yanı binanın ıssız görünmesine engel olmayışıydı. Meskûn olmayan bir yerde, doğaüstü bir nağme gibiydi.

Bu sesler terennüm ettiği sürece, Jean Valjean hiçbir şey düşünmedi. Geceyi görmüyordu artık, masmavi bir gökyüzü görüyordu. Hepimizin içinde bulunan o kanatların açıldığını hisseder gibi oluyordu.

Nağme söndü. Belki uzun süre sürmüştü. Jean Valjean bunu söyleyebilecek durumda değildi. Vecd içinde geçen saatler daima bir dakika gibidir. Her şey yeniden sessizliğe gömüldü. Ne sokakta ne de bahçede artık hiçbir şey kalmamıştı. Tehdit eden de, teskin eden de silinip gitmişti. Rüzgâr, duvarın tepesindeki bazı kuru otları buruşturuyor, onlar da tatlı ve hazin hafif bir ses çıkarıyorlardı.

VII
ESRARIN ARKASI

Gece ayazı çıkmıştı. Bu da saatin sabahın biri ya da ikisi olduğunu gösteriyordu. Zavallı Cosette hiçbir şey söylemiyordu. Yanında oturmuş, başını üstüne dayamış olduğundan Jean Valjean onu uyumuş sanıyordu. Eğilip ona baktı. Cosette'in gözleri kocaman açıktı ve üzerinde Jean Valjean'ın yüreğini sızlatan düşünceli bir hal vardı.

Hâlâ titriyordu.

– Uykun var mı? dedi Jean Valjean.

Cosette:

– Çok üşüyorum, diye cevap verdi.

Az sonra tekrar konuştu:

– Hâlâ orada mı acaba?

– Kim? dedi Jean Valjean.

– Madam Thénardier.

Jean Valjean, Cosette'in ses çıkarmaması için başvurduğu çareyi çoktan unutmuştu.

– Ha! dedi. O gitti. Artık korkma.

Çocuk, göğsünün üstünden bir yük kalkmış gibi derin bir nefes aldı.

Toprak rutubetli, hangar dört bir yandan açık, rüzgâr her an biraz daha serindi. İyi adam redingotunu çıkarıp Cosette'i sardı.

– Biraz ısındın mı? dedi

– Oh, evet baba.

– Peki öyleyse, beni biraz bekle. Şimdi gelirim.

Harabeden çıktı, büyük bina boyunca yürümeye koyuldu, daha iyi bir barınak arıyordu. Bazı kapılara rastladı, ama bunlar kapalıydı. Zemin kat pencerelerinin hepsinde demir parmaklıklar vardı.

Binanın iç köşesinin önünden geçiyordu ki, kemerli pencerelere geldiğini fark etti ve burada bir parça aydınlık gördü. Parmaklarının ucunda yükselip pencerelerden birinden baktı. Bu pencerelerin hepsi de oldukça geniş bir salona aitti. Geniş taban taşları döşeli, kemer ve sütunlarla bölünmüş, içinde küçük bir ışıkla büyük gölgelerden başka bir şey seçilmeyen bir salondu bu. Işık, bir köşede yanan bir gece kandilinden geliyordu. Salonda kimseler yoktu, hiçbir şey kımıldamıyordu. Fakat daha ısrarla bakınca yerde, döşeme taşlarının üzerinde sanki bir kefenle örtülmüş ve insan şekline benzer bir şey görür gibi oldu. Bu şey yere yüzükoyun uzanmıştı, yüzü taşa karşıydı, kolları haç şeklinde açılmıştı, ölü hareketsizliği içindeydi. Yerde sürünen yılan gibi bir şeye bakılırsa, bu uğursuz şeklin boynunda bir ip vardı.

Bütün salon zayıf bir ışıkla aydınlanan yerleri saran karanlık sisin içinde yüzüyor ve bu da büsbütün ürkütücü bir görüntü oluşturuyordu.

Jean Valjean'ın o günden bu yana sık sık söylediğine göre, hayatında birçok ölüm manzarasıyla karşılaşmış olmasına rağmen, böyle gece vakti, bu karanlık yerde, kim bilir hangi meçhul sırrı gerçekleştiren bu esrarlı şekilden daha korkunç, daha dondurucu bir şey asla görmemişti. Bunun belki bir ölü olduğunu düşünmek dehşet vericiydi, ama belki de bir canlı olduğunu düşünmek daha da dehşet vericiydi.

Cesaret edip alnını cama yapıştırdı ve bu şeyin kımıldayıp kımıldamadığını gözetledi. Kendisine çok uzun gelen bir süre beklediği halde, yerde uzanmış yatan şekil hiç hareket etmiyordu. Birdenbire tarif edilmez bir korku hissine kapıldı ve kaçtı. Arkasına bakmaya cesaret edemeden hangara doğru koşmaya başladı. Başını çevirecek olursa, o şeklin hızlı adımlarla, kollarını sallaya sallaya peşi sıra yürüdüğünü görecekmiş gibi geliyordu ona.

Harabeye vardığında soluk soluğaydı. Dizleri bükülüyor, sırtından terler boşanıyordu.

Neredeydi? Paris'in ortasında böyle mezara benzer bir şeyi kim hayal edebilirdi? Bu garip ev neyin nesiydi? Gecenin esrarıyla dolu, karanlıkta meleklerin sesiyle ruhları çağıran ve geldikleri zaman da onlara birden bu korkunç görüntüyü sunan, göğün ışıklı kapısını açmayı vaat edip mezarın korkunç kapısını açan ev! Ve gerçekten de bir sokakta numarası olan bir bina, bir evdi bu! Bir rüya değildi! Buna inanmak için onun taşlarına dokunmak ihtiyacını duyuyordu.

Soğuk, sıkıntı, endişe, gecenin heyecanları yüzünden gerçek bir ateş sarmıştı onu ve bütün bu düşünceler beyninin içinde çarpışıp duruyorlardı.

Cosette'in yanına gitti. Uyuyordu.

VIII
ESRAR KATMERLENİYOR

Çocuk, başını bir taşın üzerine koyup uyumuştu. Onun yanına oturdu ve onu seyre koyuldu. Ona baktıkça, yavaş yavaş, sükûnet buluyor ve düşünce serbestliğini yeniden elde ediyordu.

Bundan böyle hayatının temeli olan şu gerçeği açıkça görüyordu ki, bu çocuk yanında bulunduğu sürece, bir şeye ihtiyaç duyarsa yalnız onun için duyacak ve bir şeyden korkarsa yalnız onun için korkacaktı. Redingotunu onu örtmek için çıkardığından, çok üşüdüğü halde bunu hissetmiyordu bile.

Bu sırada, daldığı hayaller arasında, bir süredir garip bir ses duyar olmuştu. Sallanan bir çıngırak gibi bir şeydi bu. Bahçenin içindeydi bu ses. Hafifti gerçi, ama açıkça işitiliyordu. Gece çayırlar-

da, davarların çıngıraklarının çıkardığı müphem, hafif müzik sesine benzeyen bir sesti.

Bu ses Jean Valjean'ı arkasına dönüp bakmaya zorladı.

İnsana benzer bir yaratık, kavun tarlasındaki fanusların arasında dolaşıyor, düzenli hareketlerle kalkıyor, eğiliyor, duruyordu; toprağın üzerinde bir şey sürüklüyor veya yayıyor gibiydi. Görünüşe göre topallıyordu bu yaratık.

Jean Valjean kötü bahtlı kişilerin her zamanki titreyişiyle sarsıldı. Onlar için her şey düşman, her şey kuşkuludur. Gündüzden çekinirler, çünkü görülmelerine yardımcı olur; geceden çekinirler, çünkü habersiz yakalanmalarına yardım eder. Az önce bahçenin ıssızlığından titriyordu, şimdiyse bahçede birisi olduğu için titremekteydi.

Hayalî korkulardan, gerçek korkulara düştü. Javert'le hafiyelerin belki de gitmemiş olduklarını, mutlaka sokağa gözcüler bıraktıklarını, bu adamın onu bahçede görecek olursa "Hırsız var!" diye bağırıp ele vereceğini düşündü. Uyumakta olan Cosette'i yavaşça kucağına alarak, hangarın en uzak köşesine, kullanılmaz hale gelmiş bir yığın eski eşyanın arkasına taşıdı. Cosette hiç kımıldamadı.

Buradan kavun tarlasındaki yaratığın davranışlarını gözetledi. Garip olan şuydu ki, çıngırak sesleri hep adamın hareketlerini izliyordu. Adam yaklaştığı zaman ses de yaklaşmakta, uzaklaştığı zaman ses de uzaklaşmakta; acele bir hareket yaptığı zaman titrek bir çıngırak sesi, bir tremolo bu harekete eşlik etmekte; durduğu zaman ses kesilmekteydi. Çıngırağın bu adama bağlı olduğu açıkça anlaşılıyordu. Ama öyleyse, bunun anlamı neydi? Bir koç ya da öküz gibi çıngırak takılmış olan bu adam neyin nesiydi?

Kendi kendine bu soruları sorarken, Cosette'in ellerine dokundu. Buz gibiydiler.

– Aman Tanrım! dedi.

Alçak sesle seslendi:

– Cosette!

Çocuk gözlerini açmadı.

Jean Valjean onu şiddetle sarstı. Cosette uyanmadı.

– Sakın ölmüş olmasın? dedi.

Ayağa fırladı. Tepeden tırnağa titriyordu.

Aklından en korkunç düşünceler, karmakarışık bir biçimde geçti. Bazı anlar vardır ki korkunç ihtimaller, bizi bir zebani sürüsü gibi kuşatır ve beynimizin bölmelerini şiddetle zorlar. Eğer sevdiğimiz kimseler söz konusuysa, basiretimiz her türlü çılgınlığı uydurur. Jean Valjean, soğuk bir gecede, açık havada uyumanın öldürücü olabileceğini hatırladı.

Cosette beti benzi solgun, hiçbir hareket yapmadan, ayaklarının dibine düşmüş uzanmıştı.

Soluğunu dinledi. Soluk alıyordu, ama zayıf ve ona hemen sönecekmiş gibi gelen bir soluktu bu.

Nasıl ısıtmalı onu? Nasıl uyandırmalı? Bunun dışında her şey düşüncesinden silindi. Kendini kaybetmişçesine harabeden dışarı fırladı.

Bir çeyrek saat geçmeden Cosette'in mutlaka bir ateşin önünde, bir yatağın içinde olması gerekti.

IX
ÇINGIRAKLI ADAM

Doğruca bahçede gördüğü adama yürüdü. Yeleğinin cebindeki para tomarını da eline almıştı.

Adamın başı önüne eğikti, onun geldiğini görmüyordu. Jean Valjean bir iki adımda kendini adamın yanında buldu.

Haykırarak ona yanaştı:

– Yüz frank!

Adam sıçradı ve gözlerini kaldırdı. Jean Valjean:

– Yüz frank, diye tekrarladı, eğer bu gece için bana barınacak bir yer verirseniz, yüz frank kazanırsınız!

Ay ışığı Jean Valjean'ın telaşlı yüzünü iyice aydınlatıyordu.

– Vay, bu sizsiniz demek, Madeleine Baba! dedi adam.

Bu karanlık saatte, bu meçhul yerde, bu meçhul adam tarafından böyle söyleniveren bu ad Jean Valjean'ı geri sıçrattı.

Her şeyi beklerdi, ama bu hariç. Onunla konuşan adam, iki büklüm olmuş topal bir ihtiyardı, aşağı yukarı bir köylü gibi giyinmişti ve sol dizinde oldukça büyük bir çıngırak sallanan meşin bir dizlik vardı. Karanlıkta kalan yüzü seçilemiyordu.

Bu arada adamcağız başından takkesini çıkarmış, titreyerek bağırıyordu:

– Hey, Tanrım! Ne arıyorsunuz burada, Madeleine Baba? İsa aşkına! Nereden girdiniz buraya? Gökten düşmüş olmalısınız! Hiç şaşmam, bir gün düşerseniz, mutlaka oradan düşersiniz siz. Fakat bu ne hal böyle! Boyunbağınız yok, şapkanız yok, elbiseniz yok! Biliyor musunuz, tanımayan bir kimse sizi böyle görse korkardı. Elbisesiz! Ulu Tanrım, şimdi azizler akıllarını mı kaçırıyorlar? İyi ama, buraya nasıl girdiniz?

Kelimeleri birbiri ardına sıralıyordu. İhtiyar adam bir köylü lafazanlığıyla konuşmaktaydı, endişe edecek bir taraf yoktu sözlerinde. Bütün bu sözler şaşkınlıkla karışık safdilce bir babacanlıkla söylenmişti.

– Kimsiniz siz? Nedir bu ev böyle? diye sordu Jean Valjean.

– Eh, yani bu kadarı da olmaz! diye haykırdı ihtiyar. Ben sizin buraya yerleştirdiğiniz kimseyim, bu ev de sizin beni yerleştirdiğiniz evdir. Nasıl! Yine tanımadınız mı beni?

– Tanımadım, dedi Jean Valjean. Peki siz beni nasıl oluyor da tanıyorsunuz?

Adam:

– Siz benim hayatımı kurtarmıştınız, dedi.

Yan döndü, ay ışığının bir huzmesi adamın yüzünü yandan aydınlattı. O zaman Jean Valjean ihtiyar Fauchelevent'ı tanıdı.

– Ah! dedi Jean Valjean. Siz miydiniz ? Evet, sizi tanıyorum.

İhtiyar, sitemli bir edayla:

– Hele şükür! dedi.

Jean Valjean tekrar konuştu:

– Peki ne yapıyorsunuz burada?

– Ne yapacağım, kavunlarımı örtüyorum işte!

Gerçekten de, Jean Valjean yanına yanaştığı sırada ihtiyar Fauchelevent bir hasır örtünün ucundan tutmuş onu kavun tarlasına sermekle meşguldü. Bahçede bulunduğu aşağı yukarı bir saatten beri, böyle bir haylisini sermiş bulunuyordu. Ona, Jean Valjean'ın hangardan gördüğü özel hareketleri yaptıran bu işti.

Fauchelevent devam etti:

– Kendi kendime dedim ki, ay parladı, dona çekecek. Kavunla-

rımı giydirsem mi acaba?

Sonra ağız dolusu gülerek Jean Valjean'a baktı ve ekledi:

– Valla, siz de aynı şeyi yapsanız iyi olur! Yalnız, kuzum, siz buraya nasıl girdiniz?

Jean Valjean, bu adamın kendisini hiç olmazsa Madeleine adıyla tanıdığını anlayınca sözü ancak ihtiyatla sürdürmeye başladı. Durmadan soru soruyordu. İşin tuhafı, roller sanki tersine dönmüştü. İçeri gizlice giren kendisi olduğu halde, adamı o sorguya çekiyordu.

– Peki dizinizdeki bu çıngırak ne oluyor?

– Ha, bu mu? diye cevap verdi Fauchelevent. Benden kaçsınlar diye.

– Nasıl! Sizden kaçsınlar diye mi?

İhtiyar Fauchelevent tarife gelmez bir ifadeyle göz kırptı.

– Allah müstahakını versin! Yalnız kadınlar var bu evde, bir sürü genç kız. Bana rastlamaları onlar için tehlikeli olurmuş. Çıngırak onlara haber veriyor. Ben gelince onlar gidiyorlar.

– Nedir bu ev?

– Canım biliyorsunuz ya.

– Hayır, bilmiyorum.

– Beni buraya bahçıvan olarak koymuştunuz ya! Siz gene de ben bilmiyormuşum gibi cevap verin.

– Öyleyse, burası Petit-Picpus Manastırı işte.

Jean Valjean'ın anıları canlanıyordu. Tesadüf, yani İlâhi Takdir onu tam da Saint-Antoine Mahallesi'ndeki bu manastıra atmıştı işte; arabasının devrilmesiyle sakat kalan ihtiyar Fauchelevent'ın kendi tavsiyesi üzerine, iki yıl önce kabul edilmiş olduğu manastıra.

Kendi kendine konuşur gibi tekrarladı:

– Petit-Picpus Manastırı.

Fauchelevent yine sordu:

– İyi ama, gerçekten, Madeleine Baba, siz nasıl edip de buraya girdiniz? Bir aziz bile olsanız, yine de erkeksiniz, oysa buraya erkek girmez.

– Siz girmişsiniz ama.

– Bir ben varım.

– Her halükârda burada kalmak gerekiyor, dedi Jean Valjean.

Fauchelevent:

– Aman Tanrım! diye haykırdı.

Jean Valjean, ihtiyara yaklaştı ve ciddi bir sesle ona:

– Fauchelevent Baba, sizin hayatınızı kurtarmıştım, dedi.

– Bunu ilk hatırlayan bendim, diye Fauchelevent cevap verdi.

– Öyleyse vaktiyle sizin için yaptığım şeyi, bugün siz de benim için yapabilirsiniz.

Jean Valjean'ın sağlam ve güçlü iki elini, buruşuk ve titrek ihtiyar elleri arasına aldı Fauchelevent ve konuşmaya mecali yetmezcesine birkaç saniye durdu. Sonunda haykırdı:

– Ah! Sizin bana yaptığınızın bir parçasını olsun size yapabilsem ulu Tanrı'nın bir lütfu olur bu! Ben ha! Sizin hayatınızı kurtaracağım! Sayın belediye başkanı, bu ihtiyar emrinizdedir.

Olağanüstü bir sevinç, ihtiyar adamı âdeta başkalaştırmıştı. Yüzü ışık saçıyor gibiydi.

– Ne yapmamı istiyorsunuz? diye sordu.

– Bunu size anlatırım. Bir odanız var mı?

– Ayrı bir barakam var, şurada, eski manastır harabesinin arkasında, kimsenin göremeyeceği bir köşede. Üç tane odası var.

Gerçekten de baraka harabenin gerisinde öyle iyi gizlenmiş, kimsenin görmemesi için öyle iyi bir yere kurulmuştu ki, Jean Valjean onu görmemişti.

– Âlâ, dedi Jean Valjean. Şimdi sizden iki şey istiyorum.

– Nedir onlar, sayın Başkan?

– Birincisi, benim hakkımda bildiklerinizi kimseye söylemeyeceksiniz. İkincisi, daha fazlasını öğrenmeye çalışmayacaksınız.

– Nasıl isterseniz. Biliyorum, sizin elinizden ancak dürüst şeyler yapmak gelir; her zaman da Tanrı'nın iyi bir kulu olmuşsunuzdur. Sonra, zaten beni buraya siz koydunuz. Sizin bileceğiniz iş. Emrinizdeyim.

– Tamam. Şimdi gelin benimle. Çocuğu alalım.

Fauchelevent:

– Ay! Bir de çocuk mu var? dedi.

Başka bir şey söylemedi, efendisinin peşinden giden bir köpek gibi Jean Valjean'ı takip etti.

Yarım saat geçmeden, harlı bir ateşin alevinde Cosette yeniden pembeleşmiş, ihtiyar bahçıvanın yatağında uyuyordu. Jean Valjean boyunbağını takmış, redingotunu giymişti; duvarın üzerinden atılan şapka bulunup alınmıştı. Jean Valjean redingotunu sırtına takarken, Fauchelevent da çıngıraklı dizliğini çıkarmıştı. Dizlik şimdi hasırdan bir sırt küfesinin yanındaki bir çiviye asılmış olarak duvarı süslemekteydi.

İki adam bir masanın başına geçmiş ısınıyorlardı. Fauchelevent masanın üstüne bir parça peynir, bir esmer ekmek, bir şişe şarap ve iki de bardak koymuştu. İhtiyar adam elini Jean Valjean'ın dizine koyarak:

– Ah! Madeleine Baba! diyordu. Hemen tanımadınız beni! İnsanların hayatını kurtarıyor, sonra onları unutuyorsunuz! Yoo! Fena bu! Oysa onlar sizi hatırlıyorlar! Siz nankörsünüz!

X
JAVERT'İN, AVI ELİNDEN NASIL KAÇIRDIĞININ HİKÂYESİDİR

Yukarıda, deyim yerindeyse arka yüzünü gördüğümüz olaylar, aslında gayet basit şartlarda meydana gelmişti.

Jean Valjean, Fantine'in ölüm döşeği yanında Javert tarafından tutuklandığı günün gecesinde Montreuil-sur-Mer şehir hapishanesinden kaçtığı zaman, polis kaçak forsanın Paris yönüne doğru gittiğini tahmin etmişti. Paris, her şeyin içinde kaybolduğu bir gayya kuyusudur. Dünyanın Paris denen göbeğinde, her şey denizin göbeğindeymiş gibi yok olur! Hiçbir orman bir insanı bu mahşeri kalabalık kadar saklayamaz. Her çeşitten kaçak bunu gayet iyi bilir. Bir girdaba dalar gibi dalarlar Paris'e. Kurtarıcı girdaplar da vardır. Polis de bunu bilir ve bunun için de başka yerde kaybettiğini Paris'te arar. Eski Montreuil-sur-Mer belediye başkanını da Paris'te aradı. Javert, araştırmaları aydınlatması için Paris'e çağırıldı. Gerçekten de Jean Valjean'ın yakalanmasında Javert'in çok büyük yardımı oldu. Javert'in bu vesileyle gösterdiği gayret ve dirayet emniyet müdürü Kont Anglès'nin sekreteri Mösyö Chabouillet'nin dikkatini çekti. Javert'i daha önce de zaten korumuş olan bu zat, Mon-

treuil-sur-Mer polis müfettişini Paris polis teşkilatına aldırdı. Orada, Javert şerefle –bu gibi görevler için beklenmedik bir kelime bu ama biz yine de söyleyelim– hizmet gördü.

Artık Jean Valjean'ı hiç düşünmüyordu –daima av peşinde olan, köpeklere, bugünkü kurt dünkünü unutturur– ki, 1823 yılı Aralık ayında bir gün, gazete okumak hiç âdeti olmadığı halde bir gazete okuyacak oldu. Çünkü kralcı bir adam olan Javert, "başkumandan prens"in Bayonne'a muzafferane girişini etraflı bir şekilde öğrenmek arzusuna kapılmıştı. Onu ilgilendiren yazıyı tam bitirmemişti ki, bir sayfanın altındaki bir ad, Jean Valjean adı dikkatini çekti. Gazete Jean Valjean adındaki forsanın öldüğünü bildiriyordu. Gazete, olayı öyle kesin bir dille yazıyordu ki, Javert doğruluğundan şüphe bile etmedi. Sadece, " İşte güzel bir tahliye," demekle yetindi.

Bir süre sonra Seine-et-Oise polis müdürlüğünden, Paris polis müdürlüğüne bir polis raporu havale edildi. Montfermeil ilçesinde, söylendiğine göre, bazı garip şartlar altında cereyan etmiş bir çocuk kaçırma olayıyla ilgili bir rapordu bu. Raporda bildirildiğine göre, annesi tarafından memleketteki bir hancıya emanet edilen yedi sekiz yaşlarındaki küçük bir kız çocuğu, meçhul bir kişi tarafından çalınmıştı. Bu küçük kızın adı Cosette'ti ve hastanede ölen, ama hangi hastanede ne zaman öldüğü bilinmeyen Fantine adındaki bir sokak kadınının çocuğuydu. Bu rapor Javert'in elinden geçti ve onu düşüncelere sevk etti.

Fantine adını gayet iyi biliyordu. Jean Valjean'ın, bu yaratığın çocuğunu gidip almak için kendisinden üç günlük bir süre isteyerek onu, Javert'i, kahkahayla güldürdüğünü hatırlıyordu. Jean Valjean'ın Paris'te, Montfermeil arabasına binerken tutuklanmış olduğunu da hatırladı. Hatta o tarihte, bazı belirtiler onun bu Montfermeil arabasına ikinci binişi olduğunu, bir gün önce de, bu kasabanın civarında ilk kez dolandığını akla getirir türdendi; çünkü o vakit onu köyün içinde gören olmamıştı. Bu Montfermeil denen yere o ne yapmaya gidiyordu acaba? Kimse tahmin edememişti bunu. Javert şimdi anlıyordu. Fantine'in kızı oradaydı. Jean Valjean onu almaya gidiyordu. Oysa bu çocuk, şimdi meçhul bir kişi tarafından çalınmıştı! Kim olabilirdi bu meçhul kişi? Jean Valjean mı? Ama

Jean Valjean ölmüştü. Javert kimseye bir şey söylemeden Planchette çıkmazındaki Plat-d'étain'in arabalarından birine binip Montfermeil'e doğru yola çıktı.

Orada iyice aydınlığa kavuşacağını umuyordu, ama koyu bir karanlıkla karşılaştı.

İlk günler öfkeye kapılan Thénardierler hayli gevezelik etmişlerdi. Tarla Kuşu'nun ortadan kaybolması köyde dedikodulara yol açmıştı. Hikâye türlü türlü biçimlerde anlatılmaya başlanmış ve sonunda bir çocuk hırsızlığı olup çıkmıştı. Polis raporunun nedeni buydu. Ne var ki başlangıçtaki öfkesi yatışan Thénardier, o şaşılacak içgüdüsüyle, kralın sayın savcısını harekete geçirmenin kendi bakımından hiç de faydalı olmadığını ve Cosette'in kaçırıldığına dair şikayetlerinin sonuçta adaletin pırıltılı gözbebeklerinin ilk önce kendi üzerinde, yani Thénardier üzerinde, onun bir sürü karışık işleri üzerinde durmasına yol açacağını çarçabuk anlamıştı. Baykuşların istemedikleri ilk şey, üzerlerine ışık tutulmasıdır. En başta, bin beş yüz frank almış olmasını nasıl açıklayacaktı? Hemen çark etti, karısının ağzını tıkadı ve kendisine "çalınan çocuk"tan bahsedildiğinde şaşırmış göründü. Hiçbir şey anlamıyordu, gerçi o sevgili küçük kızı bu kadar çabuk "alıp götürmeleri"nden o sıralar yakınmıştı şüphesiz; şefkatinden dolayı onu hiç olmazsa iki üç gün daha yanında alıkoymak isterdi; ama ne de olsa "büyükbabası"ydı onu almaya gelen, yeryüzünde bundan tabii bir şey olamazdı. Bunun hayırsever bir "büyükbaba" olduğunu da ekliyordu. Montfermeil'e geldiğinde, Javert işte bu hikâyeyle karşılaşmıştı. Büyükbaba, Jean Valjean'ı ortadan siliyordu.

Buna rağmen Javert, Thénardier'nin hikâyesine, sonda sokar gibi, bazı sorular sapladı.

– Bu büyükbaba kimdi ve adı neydi?

Thénardier sade bir şekilde cevap verdi:

– Zengin bir çiftçi. Yol tezkeresini gördüm. Sanırım adı Mösyö Guillaume Lambert'di.

Lambert babacan ve pek güven verici bir isimdi. Javert Paris'e döndü. Kendi kendine, "Canım, Jean Valjean öldü işte," dedi, "ben de amma enayiyim."

Bütün bu hikâyeyi yeniden unutmaya başlıyordu ki, 1824 Mart'ı

içinde bir gün, Saint-Médard ruhani dairesi içinde oturan ve kendisine "sadaka veren dilenci" diye ad takılmış olan garip bir kişiden söz edildiğini işitti. Söylendiğine göre bu kişi, adını kimsenin doğru dürüst bilmediği bir gelir sahibiydi; yedi sekiz yaşlarında küçük bir kızla birlikte yaşıyordu; bu kız da Montfermeil'den geldiği dışında hiçbir şey bilmiyordu. Montfermeil! İkide bir ortaya çıkan bu ismi duyunca Javert'in kulakları dikildi. Bu kişinin sadaka verdiği eski kilise hademesi ihtiyar bir dilenci hafiye başka bazı bilgiler de eklemekteydi.

Bu gelir sahibi pek yabani bir insandı. Daima ancak akşamları dışarı çıkıyordu, kimselerle konuşmuyordu. Yalnız bazen yoksullarla konuşuyor ve kimseyi de yanına yanaştırmıyordu. Birkaç milyon frank eden, çünkü her tarafında banknotlar dikili bulunan sarı renkte bir redingot giyiyordu. Bilhassa bu nokta Javert'in merakını gıcıkladı. Bu efsanevi gelir sahibini ürkütmeden yakından görebilmek için bir gün eski kilise hademesinin hırpani kılığını ödünç aldı ve ihtiyar hafiyenin her akşam çöreklenip genzinden dualar okuduğu, okurken de etrafı dikiz ettiği yere geçip oturdu.

Gerçekten de "şüpheli kişi", kılık değiştirmiş olan Javert'e doğru gelip ona sadaka verdi. O anda Javert başını kaldırdı ve Jean Valjean'ın Javert'i tanıdığını sandığında duyduğu sarsıntıyı, Javert de Jean Valjean'ı tanıdığını sanarak duydu.

Ancak karanlıkta yanılmış olabilirdi, Jean Valjean'ın öldüğü resmen tespit edilmişti; Javert'e yalnızca bazı ciddi şüpheler kalıyordu. Titiz bir insan olan Javert, şüphe halinde kimsenin yakasına yapışmazdı.

Adamını Gorbeau viranesine kadar izledi ve "ihtiyar kadın"ı konuşturdu; zaten zor bir iş değildi bu. Kadın ona astarında milyonlar olan redingot olayını doğruladı ve bin franklık banka hikâyesini anlattı. Gözleriyle görmüştü! Elleriyle dokunmuştu! Javert bir oda kiraladı. Hemen o akşam oraya yerleşti. Esrarengiz kiracının kapısına gelip dinledi, onun sesini duymayı umuyordu, ama Jean Valjean onun mum ışığını anahtar deliğinden fark etti ve hiç sesini çıkarmayarak hafiyenin oyununu boşa çıkardı.

Ertesi gün Jean Valjean acele tebdili mekân eyliyordu. Fakat yere düşürdüğü beş franklık paranın sesini fark ederek parayla oy-

nandığını anlayan kadın, kiracının taşınmak üzere olduğunu anladı ve hemen Javert'i haberdar etti. Geceleyin Jean Valjean dışarı çıktığında, Javert iki adamıyla onu bulvarın ağaçları arkasında beklemekteydi.

Javert emniyet müdüriyetinden yardım istemişti, ama yakalamayı umduğu kişinin adını söylememişti. Bu onun sırrıydı. Üç nedenden ötürü saklamıştı bu sırrı: öncelikle en ufak bir ketumiyetsizlik Jean Valjean'ı uyandırabilirdi; sonra firar halinde ve ölü diye bilinen eski bir forsanın, adliye raporlarının vaktiyle en tehlikeli cinsten suçlular arasına koymuş olduğu bir mahkûmun yakalanması pek muhteşem bir başarı olacağından, Paris polisinin kıdemlileri bu başarıyı muhakkak ki Javert gibi yeni gelen birine bırakmak istemezlerdi, bunun için kürek mahkûmunu elinden almalarından korkuyordu; son olarak da Javert bir sanatkâr olduğundan beklenmedik, zuhurat işlerden zevk alırdı. Öyle ilan edilen, önceden uzun uzun sözü edilip cazibesini kaybeden başarılardan nefret ederdi. Şaheserlerini gölgede kotarıp, sonra birdenbire göz önüne sermeyi tercih ederdi.

Javert, Jean Valjean'ı ağaçtan ağaca, sonra bir sokak köşesinden öbür sokak köşesine takip etmiş, onu bir an bile gözden kaybetmemişti; Jean Valjean'ın kendisini en çok güven içinde sandığı anlar bile Javert'in gözü onun üstündeydi. Peki Javert niçin Jean Valjean'ı tutuklamıyordu? Tutuklamıyordu, çünkü hâlâ şüphe ediyordu.

Hatırlanacağı gibi o devirde polis keyfince hareket etmekte serbest değildi, özgür basın onu rahatsız etmekteydi. Gazeteler tarafından açığa vurulan bazı keyfî tutuklamalar meclislere kadar aksetmiş ve polis müdürlüğünü çekingen kılmıştı. Kişi özgürlüğüne tecavüz, ağır sorumluluğu olan bir eylemdi. Polis memurları yanılmaktan korkuyorlardı, emniyet müdürü yakalarına yapışıyordu; bir hata işten atılmak demekti. Yirmi gazetede birden çıkacak şöyle kısa bir haberin Paris'te yapacağı etkiyi bir düşünün:

> Dün, ak saçlı yaşlı bir büyükbaba, saygıdeğer bir gelir sahibi, sekiz yaşındaki kız torunuyla gezerken kaçak bir forsa diye yakalanarak polis müdürlüğünün nezarethanesine götürülmüştür!

Şunu da tekrarlayalım ki, Javert'in kendine göre bazı titizlikleri vardı; emniyet müdürünün emirlerine, bir de kendi vicdanının emirleri eklenmekteydi. Gerçekten emin değildi.

Jean Valjean sırtını Javert'e dönmüş, karanlıkta yürüyordu. Üzüntü, kaygı, sıkıntı, bitkinlik, gece yarısı kaçıp hem Cosette hem de kendisi için onu Paris'te rastgele bir barınak aramak zorunda bırakan bu yeni felaket, adımlarını çocuğun adımlarına uydurmak zorunluluğu, bütün bunlar, kendisi de farkında olmadığı halde Jean Valjean'ın yürüyüşünü değiştirmiş ve vücudunun her zamanki duruşuna öyle bir yaşlılık hali vermişti ki, Javert'in şahsında cisimleşen polis yanılabilirdi ve nitekim yanıldı da. Yanına fazla yaklaşmaya imkân olmaması, gurbetten dönmüş yaşlı bir öğretmen elbisesine benzeyen elbisesi; Thénardier'nin onu büyükbaba yapan ifadesi, nihayet kürekte öldüğü inancı, Javert'in zihnindeki şüphelere eklenip bunları büsbütün arttırıyordu.

Bir ara Javert'in aklına onu birdenbire durdurup kimlik kâğıdını sormak geldi. Ama bu adam eğer Jean Valjean değilse, namuslu bir yaşlı gelir sahibi de değilse, pekâlâ Paris'in pisliklerinin karanlık örgüsüne derinden ve ustaca karışmış herhangi bir bıçkın, tehlikeli bir çete reisi olabilirdi, belki öbür marifetlerini gizlemek için sadakalar veriyordu; eski bir kurnazlıktı bu. Belki güvenilir adamları, yardakçıları, gerektiğinde sığındığı yerleri vardı ve şimdi şüphesiz oraya gidiyordu. Sokaklarda yaptığı bütün bu zigzaglar, onun kendi halinde bir adam olmadığını gösterir gibiydi. Onu çarçabuk yakalamak, "altın yumurtlayan tavuğu" kesmek olurdu. Beklemekte ne zarar vardı ki? Javert adamın kaçamayacağından emindi. Oldukça şaşkın bir halde, bu esrarengiz şahıs hakkında kendi kendisine yüzlerce soru sorarak yol almaktaydı.

Ancak Pontoise Sokağı'na geldiği zaman, bir içkili lokantanın kuvvetli ışığı sayesinde ve hayli geç olarak Jean Valjean'ı kesinlikle teşhis edebildi.

İki yaratık, bu dünyada derinden titrer: çocuğunu bulan ana ve avını bulan kaplan. Javert, işte bu derin titreyişi duydu.

Jean Valjean'ı, korkunç forsayı kesinlikle tanıyınca, Javert üç kişi olduklarını fark etti ve Pontoise Sokağı'ndaki polis karakolundan takviye istedi. Dikenli bir sopayı kavramadan önce eldiven giyilir.

Gerek bu gecikme, gerekse Rollin kavşağında ajanlarıyla nasıl davranacaklarını görüşmek için durması az kalsın ona izi kaybettirecekti. Fakat Jean Valjean'ın kendisiyle avcıları arasına nehri koymak isteyeceğini çabucak tahmin etti. Tıpkı doğru yoldan ayrılmamak için burnunu yere koyan bir av köpeği gibi başını eğdi ve düşündü. Yanılmayan güçlü sezgileriyle Javert, dosdoğru Austerlitz Köprüsü'ne yollandı. Orada köprü tahsildarına sorduğu tek bir soru, doğru yolda olduğunu kesinleştirdi.

– Bir küçük kız çocuğuyla bir adam gördünüz mü?

– Ona iki metelik ödettim, diye cevap verdi tahsildar.

Javert köprüye tam vaktinde geldi ve suyun öbür yanında Jean Valjean'ı, Cosette'in elinden tutmuş olarak, ayın aydınlattığı açık sahadan geçerken gördü. Onun Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı'na girdiğini fark etti ve orada bir tuzak gibi duran Genrot çıkmazını ve Droit-Mur Sokağı'nın da Petit-Picpus Sokağı'ndan başka bir çıkışı olmadığını düşündü. Avcıların dedikleri gibi, avın önünü emniyete almak için ajanlarından birini bir arka yoldan o çıkışı tutmaya gönderdi hemen. O sırada oradan geçmekte olan ve tersane nöbetine giden bir devriye kolunu kanun namına emrine alıp peşine taktı. Bu gibi partilerde askerler kuvvetli bir kozdur. Zaten prensip gereği, bir yaban domuzunun hakkından gelebilmek için avcılık bilimini köpek gücüyle birleştirmek gerekir. Bütün bu tertibatı aldıktan sonra, Jean Valjean'ın sağda Genrot çıkmazı, solda polis memuru, arkada da bizzat kendisi tarafından kıstırıldığını düşünen Javert bir tutam enfiye çekti.

Sonra oyununu oynamaya başladı. Bir an cehennemî bir zevkle mest oldu. Avını önünde gitsin diye bıraktı, onun nasıl olsa avucunun içinde olduğunu biliyordu, ama onu yakalayacağı anı mümkün olduğu kadar geciktirmek istiyordu. Onun yakalandığını bilmek ve yakalanmışlığı içinde serbest görmek kendisini mutlu ediyordu; ağına düşmüş sineği orada uçuşsun diye bırakan örümceğin ya da fareyi koşuşsun diye bırakan kedinin şehvetiyle dikmişti gözlerini onun üzerine. Tırnağın ve pençenin canavarca bir zevki vardır, kıskaçlarına hapsolan hayvanın umutsuz çırpınışlarının verdiği zevktir bu. Nasıl da derin bir zevktir bu boğuluş!

Javert haz içindeydi. Ağının ilmikleri sımsıkı atılmıştı. Başarısın-

dan emindi. Artık elini kapatmaktan başka yapacak işi kalmamıştı.

Refakatinde böyle bir kuvvet varken ne kadar enerjik, ne kadar kuvvetli, ne kadar umutsuz olursa olsun Jean Valjean'ın karşı koyması düşünülemezdi bile.

Javert, gerçekten sokağın bütün köşe bucağını bir hırsızın cebi gibi yoklayıp karıştırarak ağır ağır ilerliyordu. Örümcek ağının ortasına geldiğinde sineği orada bulamadı.

Öfkesinin şiddeti tahmin edilebilir.

Droit-Mur ve Picpus sokaklarındaki nöbetçisini sorguya çekti; hiç gözünü kırpmadan nöbetini tutmuş olan bu memur, adamın geçtiğini hiç görmemişti.

Bazen köpek sürüsü üstüne üşüşmüşken, bir de bakmışsınız geyik kaçıp kurtulmuş; böyle bir durumda en yaşlı avcılar bile ne diyeceklerini bilemezler. Duvivier, Ligniville ve Desprez apışıp kalırlar. Yalnız Artonge, bu tür umulmadık bir başarısızlık karşısında şöyle haykırır:

– Bu bir geyik değil, bir büyücü!

Aynı çığlığı Javert de pekâlâ koparabilirdi.

Hayal kırıklığı, umutsuzlukla çılgınlık arası bir şey oldu.

Napolyon'un Rusya savaşında, Büyük İskender'in Hindistan savaşında, Sezar'ın Afrika savaşında, Keyhüsrev'in İskit savaşında yanlışlar yaptıkları muhakkak olduğu gibi, Javert'in Jean Valjean'a karşı yanlışlar yaptığı da muhakkaktır. Eski kürek mahkûmunu tanımakta tereddüt etmekle belki hata etmişti. İlk bakış bunu anlamasına yetmeliydi. Onu viran evde hemencecik yakalamamakla hata etti. Rollin kavşağında, ay ışığının tam altında durup yardımcılarına danışmakla hata etti. Gerçi fikir almakta yarar vardır, güvene layık köpeklerin fikrini sormak ve öğrenmek iyi bir şeydir, ama kurt gibi, forsa gibi kuşkulu hayvanları avlarken bir avcı ne kadar tedbir alsa azdır. Javert sürüdeki av köpeklerini ize sürmekte gereğinden fazla oyalanarak, hayvana tuzağın kokusunu duyurup onu kışkırttı ve kaçmasına sebep oldu. Hele Austerlitz Köprüsü'nde onun izini yeniden bulduğunda, öylesi bir adamı bir ipin ucunda tutmak gibi tehlikeli ve çocukça bir oyun oynamak hevesine kapılmakla çok hata etti. Kendisini olduğundan daha güçlü gördü ve bir aslanla da bir fareyle oynar gibi oynayabileceğini san-

dı. Aynı zamanda yanına takviye kuvveti almayı gerekli bularak kendisini çok zayıf gördü. Talihsiz bir tedbir, kıymetli bir zaman kaybı; Javert bütün bu hataları yaptı ama yine de gelmiş geçmiş hafiyelerin en bilgini, en usulünce davrananıydı. Kelimenin tam anlamıyla, avcılıkta akıllı bir köpek dedikleri cinstendi. Ama kimin hiç kusuru yoktur ki?

Büyük strateji ustalarının bile, ustalıklarına gölge düştüğü olmuştur.

Büyük saçmalıklar çoğu zaman kalın halatlar gibi, bir sürü küçük parçadan meydana gelir. Halatı tel tel alınız, bütün belirleyici küçük nedenleri ayrı ayrı alınız; hepsini birbiri ardınca koparabilir, sonra da, "Bu kadarcık mıymış?" dersiniz. Ama onları örün, hepsini birden bükün; ortaya kocaman bir şey çıkar. İşte, batıda Marcianus ile doğuda Valentinianus arasında tereddüt eden Atilla budur; Capua'da geciken Hannibal budur; Arcis-sur-Aube'da uyuyakalan Danton budur.

Fakat ne olursa olsun Javert, Jean Valjean'ı elinden kaçırdığı an soğukkanlılığını kaybetmedi. Kürek kaçkını forsanın çok uzağa gidemeyeceğinden emin olduğundan gözcüler koydu, kapan ve pusular kurdu ve bütün gece mahallede dört döndü durdu. İlk gördüğü şey, ipi kesilmiş fenerin kurcalanmış hali oldu. Değerli bir ipucuydu bu, ama yine de onu şaşırttı, bütün araştırmalarını Genrot çıkmazına çevirtti. Bu çıkmazda oldukça alçak duvarlar vardır. Bunlar, ekilmemiş geniş arazilerle sınırdaş bahçelere bakan duvarlardır. Jean Valjean buradan kaçmış olmalıydı muhakkak. Gerçek şu ki, Jean Valjean eğer Genrot çıkmazına biraz daha girseydi, muhtemelen öyle yapardı ve de o zaman mahvolurdu. Javert bu bahçeleri ve arazileri iğne arar gibi didik didik araştırdı.

Gün doğarken iki zeki adamını gözcü bırakıp bir hırsıza soyulan hafiye gibi utana sıkıla polis müdüriyetinin yolunu tuttu.

Le Petit-Picpus

I
PETIT-PICPUS SOKAĞI, 62 NUMARA

Bundan yarım yüzyıl önceleri, Petit-Picpus Sokağı 62 numaranın araba kapısından başka hiçbir şey bir araba kapısına benzemezdi. Genellikle gayet davetkâr şekilde aralık duran bu kapıdan, hiç de öyle kasvetli olmayan iki şey görünürdü: asmalarla kaplı duvarların çevrelediği bir avlu ile aylak aylak dolaşan bir kapıcının yüzü. Dipteki duvarın üzerinden ulu ağaçlar görünürdü. Güneş ışığı avluyu, bir bardak şarap da kapıcıyı şenlendirdiği zamanlar; Petit-Picpus Sokağı 62 numaranın önünden geçip de beraberinde güleç bir düşünce götürmemek imkânsızdı. Oysa kapı aralığından şöyle bir görülen bu yer, aslında hüzün doluydu.

Eşik gülümsüyordu, ama ev dua ediyor, ağlıyordu. Şayet kapıcıdan geçmeyi başarabilirseniz –ki bu hiç de kolay bir şey değildi, hatta hemen herkes için imkânsız bir şeydi çünkü bilinmesi gereken bir "*açıl susam açıl!*" vardı– evet, eğer kapıcıdan geçebilirseniz, sağda küçük bir geçide girerdiniz. İki duvar arasına sıkışmış bir merdivendi bu. Yine şayet bu merdivenin boyalı olduğu kanarya sarısı, altı çikolata rengi badanadan ürkmeyip yukarı çıkmayı göze alırsanız, önce bir sahanlığı, sonra bir ikincisini geçip birinci katta bir koridora varırdınız. Zamklı sarı badananın ve çikolata

rengi etek tahtasının sakin bir inatla sizi içinde takip ettiği bir koridordu bu. Merdiven ve koridor iki güzel pencereyle aydınlanmıştı. Koridor bir dirsek yaparak karanlıklaşıyordu. Bu dirsek dönülünce birkaç adım sonra esrarengiz bir kapının önüne geliniyordu. Bu kapının kapalı olmaması onu büsbütün esrarengizleştirmekteydi. Onu itince yaklaşık altı ayak boyunda kare biçiminde, taş döşeli, yıkanmış, temiz, soğuk, duvarları topu on beş meteliğe satılan yeşil küçük çiçekli Nankin kâğıdı kaplı bir odada bulurdunuz kendinizi. Solda, odanın enini boydan boya kaplayan küçük küçük çerçevelere bölünmüş büyük bir pencereden içeri beyaz ve donuk bir aydınlık giriyordu. Bakınıyordunuz, kimse görünmüyordu. Dinliyordunuz, ne bir ayak sesi ne bir insan mırıltısı duyuluyordu. Duvarlar çıplaktı, odada hiçbir eşya, bir iskemle bile yoktu.

Yine bakıyordunuz ve bu defa kapının karşı duvarında, aşağı yukarı bir ayak büyüklüğünde dört köşe bir delik görüyordunuz. Delik, çapraz çubuklu bir demir parmaklıkla örtülüydü; siyah, boğumlu, sağlam çubuklardı bunlar. Bir buçuk parmak çapında, âdeta ağ halkası diyebileceğimiz çerçevecikler meydana getiriyorlardı. Nankin kâğıdının yeşil küçük çiçekleri sakin ve düzenli bir şekilde gelip bu demir parmaklıklara dayanıyorlardı; bu kasvetli temastan korkmuyor, girdaba kapılıp dönmeye başlamıyorlardı. Yeterince zayıf bir yaratığın bu dört köşe delikten girip çıkmayı deneyebileceği düşünülse bile, bu demir parmaklık bunu engellerdi. Parmaklık vücudun geçmesini kesinlikle önlüyordu, ama gözlerin, yani düşüncenin geçmesini önleyemiyordu. Görünüşe göre bunu da düşünmüşlerdi, çünkü parmaklığın biraz gerisine, duvara, üzerine bir kepçenin deliklerinden bile daha ufak binlerce delik açılmış bir teneke levha yerleştirilmişti. Bu teneke levhanın altına, tıpkı bir mektup kutusunun ağzına benzeyen bir aralık oyulmuştu. Parmaklıklı deliğin sağında, ucu bir çıngırak tertibatına bağlı bir şerit sallanıyordu.

Bu şerit çekildiği zaman bir çıngırak çalar ve insan, ta yanı başında bir ses işitip titrerdi.

– Kim o? diye sorardı ses.

Bir kadın sesiydi bu; tatlı, hazin denebilecek kadar tatlı bir ses.

Burada da bilinmesi gereken tılsımlı bir kelime vardı. Bu kelime

bilinmedi mi ses susar ve duvar, sanki öbür yanında endişeli bir mezar karanlığı varmışçasına, yeniden eski sessizliğine bürünürdü.

Parola bilindiği takdirde ses yeniden konuşup "Sağdan giriniz," derdi.

İnsan o zaman sağında, pencerenin karşısında, kurşuniye boyanmış ve üzerinde bir camlı çerçeve bulunan bir kapı olduğunu fark ederdi. Mandala basıp kapıdan geçilir ve tıpkı bir tiyatronun parmaklıklı zemin kat locasına kafesler indirilip avizesi yakılmadan önce giriliyormuş gibi bir izlenimle karşılaşılırdı. Gerçekten de camlı kapıdan giren belli belirsiz bir ışıkla pek hafif aydınlanan, dar, içinde eşya diye iki eski sandalyeyle yırtık pırtık bir hasır bulunan bir çeşit tiyatro locasıydı burası: üzerinde siyah tahtadan tablası olan, dayanılacak yükseklikte korkuluğuyla gerçek bir loca. Kafesliydi bu loca, ama operadaki gibi altın yaldızlı tahtadan bir kafes değildi bu; müthiş karışık ve sıkılmış yumruklara benzer kocaman takozlarla duvara raptedilmiş demir çubuklardan örülü korkunç bir kafesti.

İlk dakikalar geçip de bu mahzen alacakaranlığına alışmaya başlayan göz, demir kafesin ötesine geçmeye çalışırdı, ama altı parmaktan ileri gidemezdi. Orada siyah kepenklerden bir engelle karşılaşırdı; baharlı ekmek renginde sarıya boyanmış, tahta traverslerle takviye edilmişti bu kepenkler. Birbirlerine ekliydiler, ince uzun levhalara bölünmüştüler ve demir kafesi boydan boya kapatıyorlardı. Daima kapalı dururlardı.

Biraz sonra, bu kepenklerin arkasından size seslenen bir ses duyardınız:

– Buradayım. Beni niçin istediniz? derdi bu ses.

Sevilen, hatta bazen tapılan bir sesti bu. Görünürde kimse olmazdı. Belki ancak bir nefes sesi duyulurdu. Çağırılmış bir ruh, sanki mezar bölmesinin gerisinden sizinle konuşmaktaydı.

Pek ender olarak, gerekli bazı şartlara sahip bulunduğunuz takdirde, kepenklerden birinin dar levhası karşınızda açılır ve davet bir görüntü halini alırdı. Kafesin, kepengin gerisinde, kafes elverdiği ölçüde, sadece ağzı ve çenesi görülen bir ses fark edilirdi; gerisi siyah bir peçeyle örtülü olurdu. Bir siyah rahibe baş örtüsü ve siyah bir kefene sarılı belli belirsiz bir şekil görülürdü aralıktan. Bu baş sizinle konuşurdu, ama size bakmaz ve size asla gülümsemezdi.

Arkanızdan gelen ışık öyle iyi ayarlanmış olurdu ki, siz onu beyaz görürdünüz ve o da sizi siyah görürdü. Bu ışık bir timsaldi.

Ama yine de gözler, açılan bu aralıktan, bütün bakışlara kapalı olan bu yere büyük bir açlıkla dalardı. Matem elbiseleri giymiş bu şekli derin bir boşluk çevrelemekteydi. Gözler bu boşluğu araştırır, görüntünün çevresinde bulunan şeyleri seçmeye uğraşırdı. Fakat çok kısa bir süre sonra insan, hiçbir şey görmediğini fark ederdi. Bütün görülen geceydi, boşluktu, karanlıktı, mezar buharına karışan bir kış sisiydi, ürkütücü bir huzurdu, içinde hiçbir şey, hatta hayaletler bile fark edilmeyen bir zulmetti.

Görülen, bir manastırın içiydi.

"Sürekli İbadet" tarikatının Bernardin rahibeleri manastırı denilen kasvetli ve sert disiplinli evin içiydi burası. Bulunduğumuz bu loca, görüşme odasıydı. Size hitap eden bu ses, birincisi, dış ilişkilerle görevli rahibenin sesiydi. Bu rahibe duvarın öbür yanında, çifte siperlik gibi demir parmaklıkla ve binlerce delikli levhayla korunan dört köşe deliğin yanında, hiç kımıldamadan, sessiz sedasız oturup dururdu hep.

Kafesli hücrenin gömülü olduğu karanlık da, bu görüşme yerinin dünyadan yana bir penceresi olduğu halde manastırdan yana hiçbir penceresi olmamasındandı. Namahrem gözlerin bu kutsal yere ait hiçbir şey görmemesi gerekiyordu.

Lakin o karanlığın ötesinde bir şey, bir ışık vardı; bu ölünün içinde bir hayat vardı. Her ne kadar bu manastır bütün manastırların en gizlisi, en kapalısıysa da oraya girmeye, okuyucuyu da birlikte sokmaya ve ölçüyü hiç hatırdan çıkarmadan hikâyecilerin hiçbir zaman görmedikleri ve dolayısıyla hiçbir zaman anlatılmamış bazı şeyleri anlatmaya çalışacağız.

II
MARTIN VERGA'NIN TARİKATI

1824'te, uzun yıllardan beri Petit-Picpus Sokağı'nda bulunmakta olan bu manastır, Martin Verga'ya bağlı bir Bernardin rahibeleri cemaatiydi.

Onun için bu Bernardin rahibeleri, Bernardin rahipleri gibi Clair-

vaux'ya değil, Benedikten rahipleri gibi Cîteaux'ya bağlıydılar. Başka bir deyişle, Aziz Bernard'a değil, Aziz Benoît'ya bağımlıydılar.

Eski kitapları biraz karıştırmış olan herkes bilir ki Martin Verga 1425'te, merkezi Salamanca'da, şubesi de Alcala'da olmak üzere bir Bernardin-Benedikten rahibeleri teşkilatı kurmuştu.

Bu dinî teşkilat, Avrupa'nın bütün Katolik ülkelerine dal budak salmıştı.

Bir tarikatın bir başkasına aşılanması, Latin kilisesinde rastlanmadık bir şey değildir. Burada söz konusu olan Aziz Benoît'nın tarikatını ele alacak olursak, bu tarikata Martin Verga'nın tarikat şubesinden başka dört dinî teşkilat –ikisi İtalya'da, Montecassino ve Padovalı Santa Giustina; ikisi Fransa'da, Cluny ve Saint-Maur– ve dokuz tarikat (Valombrosa, Grammont, Célestin, Camaldule, Chartreux, Humilié Olivateur, Silvestrin ve nihayet Cîteaux) bağlı bulunur. Cîteaux da bu tarikata bağlıdır, çünkü kendisi de başka tarikatlara gövdelik etmekle beraber Aziz Benoît'nın bir dalından başka bir şey değildir. Cîteaux, 1098'de Langres diyakozluğunda Molesme Rahibi olan Aziz Robert zamanında başlar. Oysa Subiaco Çölü'ne çekilen şeytanın (yaşlıydı, acaba keşiş mi olmuştu?), oturduğu eski Apollon Tapınağı'ndan on yedi yaşındaki Aziz Benoît tarafından kovulması 529'a rastlar.

Yalınayak yürüyen, gırtlaklarının üstünde bir kamış parçası taşıyan ve hiç oturmayan Karmelitlerin bu kuralından sonra en ağır kural, Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten rahibelerinin kuralıdır. Bunlar siyahlar giyinir, Aziz Benoît'nın kesin talimatı gereğince çenelerine kadar gelen bir başörtüsü taşırlar. Şayaktan geniş kollu bir elbise, yünlü kumaştan büyük bir peçe, çene altına kadar gelen ve göğüs hizasında biten bir başörtüsü, gözlere kadar inen bir çatkı; işte onların kıyafeti budur. Bütün bu giyecekler siyahtır, yalnız çatkı beyazdır. Acemiler de aynı kıyafeti taşırlar ama tamamen beyaz olarak. Kendilerini tarikata adamış olanlar ayrıca yanlarında bir de tespih taşırlar.

Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten rahibeleri de, Saint-Sacrement kadınları denen Benediktenler gibi, Sürekli İbadet'le iştigal ederler. Bu Saint-Sacrement kadınlarının bu yüzyılın başlarında Paris'te, biri Temple'da; diğeri Neuve-Sainte-Geneviève Soka-

ğı'nda olmak üzere iki manastırları vardı. Ancak bahsetmekte olduğumuz Petit-Picpus'deki Bernardin-Benedikten rahibeleri, manastırları Neuve-Saint– Geneviève Sokağı'nda ve Temple'da bulunan Saint-Sacrement kadınlarından tamamen ayrı bir tarikattılar. Usullerinde birçok farklar vardı, kıyafetlerinde de öyle. Petit-Picpuslü Bernardin-Benedikten rahibeleri siyah başörtüsü taşıdıkları halde, Neuve-Saint-Geneviève Sokağı Saint-Sacrement Benediktenleri beyaz başörtüsü ve ayrıca göğüslerinin üstünde yaklaşık üç parmak boyunda altın yaldızlı gümüşten ya da altın yaldızlı bakırdan bir Saint-Sacrement haçı taşıyorlardı. Petit-Picpus rahibeleri Saint-Sacrement haçı taşımazlardı. Petit-Picpus Manastırı'yla Temple Manastırı için ortak olan Sürekli İbadet'in dışında, bu iki tarikat birbirlerinden tamamıyla ayrıydılar. Saint-Sacrement kadınları ile Martin Verga'nın Bernardin rahibeleri arasında yalnız bu uygulama bakımından benzerlik vardır. Birbirinden son derece farklı, hatta yerine göre birbirine düşman iki tarikat olan Philippe de Néri'nin Floransa'da kurduğu İtalya Oratuvarı ile Pierre de Bérulle'ün Paris'te kurduğu Fransa Oratuvarı arasında da, İsa Mesih'in çocukluğu, hayatı ve ölümü ve Kutsal Meryem'le ilgili bütün sırların incelenmesi ve baş tacı edilmesi hususunda bir benzerliğin olması gibi. Oysa bunun dışında, Paris Oratuvarı üstünlük iddiasındaydı, çünkü Philippe de Néri sadece bir aziz olduğu halde, Bérulle bir kardinaldi.

Biz yine Martin Verga'nın sert İspanyol kurallarına dönelim.

Bu tarikata mensup Bernardin-Benedikten rahibeleri bütün yıl ete perhiz ederler, Büyük Perhiz'de, kendilerince sayılı olan başka günlerde oruç tutarlar, ilk uykularından uyanıp sabahın birinden üçüne kadar dua kitabı okur, sabah ilahileri söylerler, her mevsimde şayaktan çarşaflarla hasır üstünde yatarlar, hiç yıkanmazlar, asla ateş yakmazlar, her cuma günü kendilerini kırbaçlatırlar, sessizlik kuralına uyarlar, ancak pek kısa olan teneffüslerde konuşurlar ve altı ay süreyle, yani Kutsal Haç'ın kutlanma tarihi olan 14 Eylül'den Paskalya Yortusu'na kadar çuha gömlek giyerler. Bu altı ay aslında bir yumuşatmadır, yoksa kural bütün yıl der. Fakat yaz sıcaklarında dayanılmaz hal alan bu çuha gömlek, ateş ve sinir spazmlarına neden oluyordu. Bunun için kullanılma-

sını sınırlandırmak gerekmişti. Fakat bu yumuşatmadan sonra bile, 14 Eylül'de rahibeler bu gömleği giydikleri zaman üç dört gün ateşlenirlerdi. İtaat, yoksulluk, iffet, mahpuslukta sebat; işte bu rahibelerin, kurallar tarafından büsbütün ağırlaştırılan yükümlülükleri bunlardı.

Başrahibe, rahibeler tarafından üç yıl için seçilir. Bunlara "seçici rahibeler" denir çünkü oy verme hakkına sahiptirler. Bir başrahibe ancak iki kere yeniden seçilebilir. Böylece bir başrahibenin en çok dokuz yıl hüküm sürmesi mümkündür.

Rahibeler, ayinleri yöneten rahibi asla görmezler. Rahip daima dokuz ayak yüksekliğinde gerilmiş bir şayak perdenin gerisinde onlardan gizli durur. Vaaz sırasında, vaiz kilisede bulunduğu zamanlar, rahibeler peçelerini yüzlerine indirirler. Daima alçak sesle konuşmak, gözleri yerde ve başları eğik yürümek zorundadırlar. Manastıra yalnız bir tek erkek girebilir, o da dinî bölgenin başpiskoposudur.

Gerçi bahçıvan olarak bir erkek daha vardır, ama onu hep ihtiyarlardan seçerler; daima yalnız kalması ve rahibelerin uyarılıp ondan kaçınabilmeleri için dizine bir çıngırak bağlarlar.

Rahibeler, başrahibeye mutlak ve pasif bir itaatle bağlıdırlar. Kilise yasalarının emrettiği ve tam feragat gerektiren bir bağlılıktır bu: İsa'nın sesine uyar gibi, *ut voci Christi*; ilk harekette ilk işarette, *ad nutum, ad primum signum;* derhal, seve seve, sebatla, körü körüne boyun eğercesine, *promptè hilariter, perseveranter et cæca quadam obedientia;* işçinin elindeki törpü gibi, *quasi limam in manibus fabri;* açık izin almaksızın hiçbir şey okumadan ve yazmadan, *legere vel scribere non addiscerit sine expressa superioris licentia.*

Rahibelerin her biri, "düzeltme" adını verdikleri bir işi sırayla yaparlar. "Düzeltme", yeryüzünde işlenen bütün günahların, bütün kusurların, bütün usulsüzlüklerin, bütün devrimlerin, bütün adaletsizliklerin, bütün suçların affı için okunan duadır. Aralıksız on iki saat boyunca, akşamın dördünden sabahın dördüne ya da sabahın dördünden akşamın dördüne kadar istiğfarı yapan rahibe, Saint-Sacrement haçının önünde taşların üstüne diz çökmüş olarak elleri bağlı, boynunda ip öylece durur. Yorgunluğa dayanamaz hale gelince, yüzükoyun, yüzü zemine gelecek şekilde ve kollarıy-

la bir haç resmi çizerek yere kapanır. Rahatlaması bundan ibarettir. Bu durumda dünyanın bütün suçluları için dua eder. Yücelik derecesinde büyük bir şeydir bu.

Bu iş, tepesinde mum yanan bir direğin önünde yapıldığından, buna "düzeltme yapmak" veya "direkte olmak" denir. Hatta bir eziyet, bir aşağılama fikri taşıdığından rahibeler, gösterişsizlik anlamına gelen bu ikinci deyişi tercih ederler.

"Düzeltme yapmak" ruhu bütünüyle kavrayan bir görevdi. Direkteki rahibe, arkasına yıldırım düşse dönüp bakmazdı.

Bundan başka, Saint-Sacrement haçının önünde daima diz çökmüş bir rahibe bulunur. Bu duruş bir saat sürer. Rahibeler, nöbet değiştiren askerler gibi sıra değiştirirler. Bu Sürekli İbadet'tir.

Başrahibeler ve rahibeler hemen daima, azizleri, din kurbanlarını değil de İsa Mesih'in hayatının bazı anlarını hatırlatan gayet ağırbaşlı birtakım adlar alırlar: Rahibe *Nativité*, Rahibe *Conception*, Rahibe *Présentation*, Rahibe *Passion* gibi. Böyle olmakla birlikte, aziz adları da yasaklanmış değildir.

Görülecek olurlarsa, yalnız ağızları görülür.

Hepsinin dişleri sapsarıdır. Bu manastıra asla diş fırçası girmemiştir. Dişlerini fırçalamak, son basamağı ruhunu kaybetmek demek olan bir merdivenin ilk basamağını teşkil eder.

Hiçbir şey için *benim* demezler. Kendilerine ait hiçbir şeyleri yoktur, hiçbir şeye bağlanmamak zorundadırlar. Her şey için *bizim* derler: bizim peçemiz, bizim tespihimiz gibi. Gömleklerinden söz edecek olsalar, *bizim gömleğimiz* diyeceklerdir. Bazen küçük bir nesneye, bir dua kitabına, bir kutsal emanete, takdis edilmiş bir madalyona bağlanacak olurlar. Bu nesneye bağlanmaya başladıklarını fark eder etmez, onu hemen başkasına vermek zorundadırlar. Azize Thérèse'in sözünü hiç akıllarından çıkarmazlar. Asil bir kadın onun tarikatına gireceği sırada, "Rahibe, çok sevdiğim bir kutsal kitap var, izin verirseniz birisini gönderip onu aldırayım," diyecek olmuş.

"Ya! Demek bağlı olduğunuz bir şey var! Öyleyse siz bizim manastırımıza girmeyin!"

Her kim olursa olsun bir yere kapanması, kendine ait bir yeri, bir odası olması yasaktır. Herkes hücresi açık yaşar. Birbirle-

rinin yanına gittiklerinde, biri öbürüne, "Mihrabın ulu Saint-Sacrement'ına hamd-ü ibadet olsun!" der, öbürü de, "Ebediyen," diye yanıtlar. Birbirlerinin kapısına vurdukları zaman da aynı şekilde hareket edilir. Kapıya dokunulur dokunulmaz öbür taraftan yumuşak bir sesin hemen, "Ebediyen!" dediği duyulur. Bütün günlük uygulamalar gibi, bu da alışkanlıkla otomatikleşir. Onun için, bazen birinin oldukça uzun bir söz olan, "Mihrabın ulu Saint-Sacrement'ına hamd-ü ibadet olsun!" demesine vakit kalmadan, öteki "Ebediyen," deyiverir.

Visitandinler tarikatında, hücreye giren "*Ave Maria*"; hücresine girilen de "*Gratia plena*,"[1] der. Onların günaydınıdır bu; gerçekten de zarafet dolu bir günaydın.

Günün her saat başında, manastır kilisesinin çanı fazladan üç kere daha çalar. Bu işaret üzerine baş rahibe, seçici rahibeler, kendilerini tarikata adamış rahibeler, hizmetkâr rahibeler, acemiler, adaylar, söylediklerini, yaptıklarını, düşündüklerini yarıda kesip hep birden, mesela saat beş ise, "Saat beşte ve her saatte, mihrabın ulu Saint-Sacrement'ına hamd-ü ibadet olsun!" derler. Eğer saat sekiz ise, "Saat sekizde ve her saatte," denir ve bu böyle, saate göre sürüp gider.

Düşünceyi kesip onu devamlı olarak Tanrı'ya döndürmeyi hedef alan bu âdet, birçok dinî toplulukta vardır; yalnız söylenen formül değişir. Mesela Çocuk-İsa tarikatında şöyle denir: "Şu saatte ve her saatte, İsa'nın aşkı kalbimi yaksın!"

Elli yıldan beri Petit-Picpus Manastırı'na kapanmış olan Martin Verga'nın Benedikten-Bernardin rahibeleri, ayin dualarını ağır mezmur makamında, saf geleneksel kilise söyleyişiyle ve bütün ayin boyunca tam sesle okurlar. Ayin kitabının küçük yıldız işareti bulunan her yerinde bir duraklama yapıp alçak sesle, "İsa-Meryem-Yusuf" derler. Ölüler için yapılan ayinlerde öyle pes perdeden söylerler ki, kadın sesleri için buraya kadar inmek ancak zorlukla mümkündür. Pek heyecan verici, trajik bir etki yaratır bu.

Petit-Picpus rahibeleri, cemaatlerinin mensuplarının gömülmeleri için baş mihrabın altına bir lahit mahzeni yaptırmışlardı. Ken-

1 (Lat.) "Meryem'e selam," anlamına gelir. Yanıtı, "Gratia plena" da "hoşgörü, bağışlama" olduğu gibi "zarafet dolu" anlamına gelir – ç.n.

dilerinin de söylediği gibi hükümet, cenazelerin bu mahzene konulmasına izin vermedi. Bunun için rahibeler, öldükleri zaman manastırdan dışarı çıkıyorlardı. Bu da onları üzmekte, inançları çiğnenmiş gibi kedere boğmaktaydı.

Zayıf bir teselli olarak, daha önce cemaate ait olan bir toprakta bulunan eski Vaugirard Mezarlığı'nın özel bir köşesine, özel bir saatte gömülme iznini elde etmişlerdi.

Bu rahibeler, pazarları olduğu gibi perşembeleri de büyük Aşai Rabbani ayininde, akşam duasında ve diğer bütün merasimlerde hazır bulunurlar. Bundan başka, dış dünya insanlarınca bilinmeyen, fakat kilisenin eskiden Fransa'da, şimdiyse İspanya ve İtalya'da hâlâ bol bol ilan ettiği bütün küçük yortulara da riayet ederler. Küçük kilisede geçen vakitleri bitmek tükenmek bilmez. Dualarının sayısına ve süresine gelince, bu konuda bir fikir verebilmek için aralarından birinin safça söylenmiş şu sözünü yinelemekten daha iyi bir şey yapamayız: "Adayların duaları korkunçtur, acemilerin duaları daha da beterdir, adanmışların duaları ise beterin beteridir."

Haftada bir rahibeler kurulu toplanır; başrahibe başkanlık eder, seçici rahibeler hazır bulunurlar. Her rahibe sırayla gelip taşın üzerine diz çöker ve diğerlerinin önünde, hafta içinde işlediği hataları ve günahları yüksek sesle itiraf eder. Her itiraftan sonra, seçici rahibeler birbirlerine danışır ve yüksek sesle kefaretleri bildirirler.

Biraz ağırca kusurlara özgü yüksek sesle itiraftan başka, bir de ufak tefek hatalara özgü tövbeleri vardır. Tövbe etmek, daima yalnızca anamız dedikleri başrahibenin önünde, töreh boyunca, yüzükoyun yere kapanmak ve başrahibe bölmesinin tahtasına hafifçe vurarak tövbekârın kalkabileceğini bildirinceye kadar öylece kalmaktır. Pek ufak şeyler için bile tövbede bulunurlar. Kırılan bir bardak, yırtılan bir peçe, bir ayine elinde olmayarak birkaç saniye geç gelmek, kilisede yanlış okunan bir nota tövbe etmek için yeterlidir. Tövbe tamamen kendiliğinden yapılan bir şeydir; suçlu tövbekâr (bu kelime burada etimolojik bakımdan yerindedir) kendi kendisini yargılar ve cezalandırır. Yortu günleri, pazar günleri, dört sehpalı büyük kürsüde ilahiler okuyan dört rahibe vardır. Bir gün bir rahibe "*Ecce*"[1] diye başlayan bir ilahiyi söylemeye koyulur

1 (Lat.) İşte – ç.n.

ama "Ecce," diyecek yerde, "Do, si, sol," diye üç nota okur. Bu dalgınlığı için bütün ayin boyunca tövbe cezasına katlanmak zorunda kalmıştır. Suçunun büyüklüğü, rahibeler kurulunun ona gülmesindendir.

Bir rahibe görüşme yerine çağırıldığı zaman, başrahibe bile olsa, hatırlanacağı gibi, yalnız ağzı görünebilecek şekilde peçesini yüzüne indirir.

Yalnız başrahibe yabancılarla görüşebilir. Diğerleriyse ancak en yakın aile fertlerini –o da çok seyrek olarak– görebilirler. Eğer bir kimse dış dünyadayken tanıdığı ya da sevdiği bir rahibeyi görmeye gelecek olursa, bu uzun tartışmalara yol açar. Gelen bir kadınsa, bazen görüşme izni verilebilir; rahibe gelir ve kendisiyle kepenklerin arkasından konuşulur. Kepenkler ancak bir rahibe için açılır. Bu iznin erkeklere hiçbir zaman verilmediğini söylemeye gerek yok.

İşte, Martin Verga tarafından daha da ağırlaştırılan Aziz Benoît'nın kuralları böyledir.

Bu rahibeler, hiç de başka tarikatlardaki genç kızların çok defa oldukları gibi neşeli, pembe tenli ve taptaze değildirler. Solgun ve ağırbaşlıdırlar. 1825'ten 1830'a kadar üç tanesi çıldırmıştır.

III
SERT KURALLAR

Adaylık en az iki, çoğu defa dört yıl sürer; acemilik devresi dört yıldır. Son yemini yerine getirmenin yirmi üç, yirmi dört yıldan önce yapılabildiği pek nadirdir. Martin Verga'nın Bernardin-Benedikten rahibeleri, dulları asla tarikatlarına almazlar.

Hücrelerinde kendilerine, başkalarınca bilinmeyen ve hiçbir zaman söylememeleri gereken birçok çile eziyeti ederler.

Bir aceminin kendini tarikata adayış gününde, ona en süslü elbiseleri giydirilir, başına beyaz güller takılır, saçları parlatılıp kıvırtılır. Sonra o, yere kapanır, üzerine büyük bir siyah örtü örtülür ve ona cenaze ayini yapılır. Ayin esnasında rahibeler iki sıra halinde ayrılırlar, bir sıra onun yanından geçerken acıklı bir sesle, "Rahibemiz öldü," der; öbür sıra ise gür bir sesle, "İsa Mesih'te yaşıyor," diye yanıtlar.

Bu hikâyenin geçtiği devirde, manastıra bir yatılı okul eklenmişti. Soylu ve çoğunlukla zengin genç kızların yatılı okuluydu bu. Bu kızlar arasında Matmazel de Sainte-Aulaire ve Matmazel de Bélissen ile ünlü bir Katolik adı olan Talbot adında bir İngiliz kızı bulunuyordu. Bu rahibeler tarafından dört duvar arasında terbiye edilen bu genç kızlar, dünyadan ve yüzyıllarından nefret içinde yetişiyorlardı. Bunlardan biri bir gün bize şöyle demişti: "Sokağın kaldırım taşlarını görmek beni tepeden tırnağa titretiyordu." Bunlar mavi elbise, beyaz başlık giyer, göğüslerinin üzerinde de altın yaldızlı gümüşten ya da bakırdan bir Saint-Esprit haçı taşırlardı. Bazı büyük yortu günlerinde, özellikle Sainte-Marthe Yortusu'nda, büyük bir lütuf ve yüce bir mutluluk olarak rahibe gibi giyinmelerine ve bütün gün boyunca Aziz Benoît tarikatına özgü dua ve ayinlere katılmalarına izin verilirdi. İlk zamanlar rahibeler, onlara kendi siyah elbiselerini ödünç veriyorlardı. Fakat bu, kutsallığa aykırı sayılarak başrahibe tarafından yasak edildi. Yalnız acemilerin böyle ödünç elbise vermelerine izin verildi. Belirtilmeye değer nokta şudur ki, manastırda hiç şüphesiz tarikata yeni katılımlar sağlamak gizli düşüncesiyle ve bu çocuklara önceden bir kutsal kıyafet zevki aşılamak için hoş görülüp teşvik edilen bu gösteriler, yatılı okul öğrencileri için gerçek bir mutluluk ve hakiki bir teneffüs oluyordu. Bu onları düpedüz eğlendiriyordu. Yeni bir şeydi, onlar için değişiklikti. Çocukluğun birtakım saf düşünceleridir ki bunlar, bir okunmuş-su-serpicisini elinde tutmanın ve dört kişi bir kürsünün önünde saatlerce dikilip şarkı söylemenin bahtiyarlığını zaten bizim gibi dünya adamlarına anlatmayı hiçbir zaman başaramaz.

Bu öğrenciler, eziyetler dışında manastırın bütün usullerine uymaktaydılar. Mesela bir genç kadın, toplum hayatına girdiği, evlenip üzerinden birçok yıl geçtiği halde kapısına her vuruluşta telaşla, "Ebediyen!" deme alışkanlığından bir türlü kurtulamamıştı. Rahibeler gibi, yatılı öğrenciler de ana-babalarını ancak görüşme yerinde görebiliyorlardı. Hatta anneleri bile onları kucaklayıp öpme izni alamıyorlardı. Bakın bu hoşgörüsüzlük nereye kadar varıyordu. Bir gün bir genç kızı annesi ziyarete gelmişti; yanında genç kızın üç yaşındaki kız kardeşi de vardı. Genç kız ağlıyordu, çünkü küçük kız kardeşini özlemişti, ona sarılmak istiyordu. Fakat

ne mümkün, hiç olmazsa öpebilmek için çocuğun küçücük elini parmaklıkların arasından geçirmesine izin verilmesi için yalvardı. Adeta bir küfürmüşçesine reddedildi bu dilek.

IV
NEŞELİ ANLAR

Fakat bu genç kızlar, bu kasvetli evi sevimli anılarla doldurmaktan yine de geri kalmıyorlardı.

Bazı saatler, bu manastırda çocukluk pırıl pırıl parlardı. Teneffüs çanı çalardı. Bir kapı menteşeleri üzerinde dönerdi. Kuşlar, "Oh! İşte çocuklar!" derlerdi. Bir tabut örtüsü gibi haç şeklinde bölünmüş bu bahçe bir gençlik seline boğulurdu. Aydınlık çehreler, beyaz alınlar neşeli ışık dolu masum gözler, çeşit çeşit şafaklar bu karanlıkların içine dağılırdı. Mezmur şarkılarından, tek tek, birlikte ölüm için çalınan çanlardan, ayinlerden sonra birdenbire genç kızların bu gürültüsü yükselirdi. Bir arı uğultusundan daha tatlı bir gürültüydü bu. Bir neşe kovanı açılır, her biri kendi balını taşırdı. Oyunlar oynanır, adlar çağırılır, toplanılır, koşulurdu. Köşe bucaklarda güzel, küçük, beyaz dişler cıvıldaşırdı. Uzaktan peçeler bu gülüşmeleri gözler, gölgeler ışıkları kollardı gerçi, ama kimin umurunda! Onlar ışık saçar, gülerlerdi. Bu kasvetli dört duvarın ışıkla dolduğu dakikalar vardı. Bunca sevincin yansımasıyla belli belirsiz ağarmış olarak, arı sürüsünün bu tatlı dolanışlarına tanıklık ederlerdi. Bu matemin üstüne bir gül yağmuru yağıyor sanırdınız. Rahibelerin gözcülüğü altında genç kızlar çocukça çılgınlıklar yaparlardı. Günahsızlığın bakışları masumiyeti hiç rahatsız etmez. Bu çocuklar sayesinde bunca çetin saatin içinde, bir de yapmacıksız, saf bir saat yaşanırdı. Küçükler hoplayıp zıplarken, büyükler dans ederlerdi. Bu manastırda oyun, gökyüzüyle bir olmuş gibiydi. Hiçbir şey bir çiçek gibi açılan bu körpe ruhlar kadar füsunkâr ve muhteşem olamazdı. Homeros olsa, Perrault[1] ile birlikte gülmeye gelirdi buraya. Bu karanlık bahçede ta Hekabe'den[2] kırmızı pelerinli kızın büyükannesine kadar bütün nineleri, ister des-

1 "Parmak çocuk", "Çizmeli kedi" gibi dünyaca ünlü masalların yazarı – ç.n.

2 Troya Savaşı'nda yirmiye yakın çocuğunu yitiren Priamos'un karısı – ç.n.

tandakiler ister masaldakiler olsun, ister saraydakiler ister kulübedekiler olsun, hepsini keyiflendirecek kadar gençlik, sağlık, gürültü, haykırış, şaşkınlık, haz ve mutluluk vardı.

O son derece zarif ve hayal dolu bir gülüşle insanı güldüren çocuk sözleri, belki her yerden çok bu evde söylenmiştir. Bu kasvetli dört duvar arasında bir gün beş yaşında bir kız çocuğu şöyle bağırmıştı:

– Anneciğim! Ablalardan biri burada ancak dokuz yıl on ay daha kalacağımı söyledi bana. Ne mutlu, değil mi?

Bu unutulmaz konuşma da yine burada geçti: Bir Seçici Rahibe:

– Niçin ağlıyorsunuz, yavrum?

Çocuk (altı yaşında), hıçkırarak:

– Fransa tarihini biliyorum dedim Alix'e. O, bana bilmiyorsun dedi, halbuki biliyorum.

Alix, büyük kız (dokuz yaşında):

– Hayır. Bilmiyor işte.

Rahibe:

– Nasıl anladınız bunu yavrum?

Alix:

– Kitabın herhangi bir sayfasını açıp orada bulunan bir soruyu kendisine sormamı, cevap vereceğini söyledi bana.

– Peki sonra?

– Cevap veremedi.

– Bakalım öyleyse. Ne sordunuz ona?

– Dediği gibi, kitabı rastgele açtım ve orada gördüğüm ilk soruyu sordum.

– Neydi bu soru?

– Şuydu: "Sonra ne oldu?"

Yatılı okuldaki hanımlardan birinin biraz oburca bir dişi papağanı vardı. Bir keresinde, bu kuş hakkında şöyle derin bir gözlem ileri sürüldü:

– Öyle sevimli şey ki! Reçelli ekmeğinin üstünü yiyor, tıpkı bir insan gibi.

Yine bu manastırın yer taşları üzerinde, yedi yaşındaki bir günahkâr kızın günah çıkarma sırasında söylemeyi unutmamak için önceden yazdığı şu itirafları bulunmuştur:

"Peder, cimrilik etmekten suçluyum. Peder, zina etmekten suçluyum. Peder, gözlerimi beylere çevirmekten suçluyum."

Dört beş yaşlarındaki mavi gözlerin dinlediği şu hikâye, altı yaşında bir pembe ağız tarafından bu bahçenin çimen parklarından biri üzerinde uydurulmuştur:

"Üç küçük horoz vardı. Bunlar pek çok çiçeği olan bir memleketin sahibiydiler. Horozlar çiçekleri topladılar, ceplerine koydular. Sonra yaprakları topladılar, bunları da oyuncaklarının içine koydular. Memlekette bir kurt vardı, birçok da orman vardı; kurt da ormandaydı ve küçük horozları yedi."

Ve sonra şu nazım parçası:

Bir sopa indi pat diye.
Soytarı vurdu onu kediye.
İyi gelmedi ona bu, canını yaktı.
Bir hanım da soytarıyı hapse attı.

Bu hem tatlı hem üzücü sözler de terk edilmiş bir küçük kız tarafından burada söylenmiştir. Bulunan çocuğu manastır Allah rızası için almış, bakıp büyütüyordu. Kızcağız başka kızların annelerinden söz ettiklerini işitiyordu. O da kendi köşesinde mırıldandı:

"Ben doğduğum zaman annem orada değildi. Manastırın dışarı işlerine bakan şişman bir rahibe vardı. Her zaman elinde bir deste anahtarla telaşlı telaşlı koridorlarda gidip geldiği görülürdü. Adı Agathe Hemşire'ydi. Büyük büyükler –on yaşından yukarı olanlar– ona Agathoclès[1] adını takmışlardı."

Yemekhane bahçeyle düz ayak, sütun kemerleri oymalı bir galeriden başka bir yerden gün ışığı almayan uzun dikdörtgen biçiminde büyük bir salondu; karanlık ve rutubetliydi ve de çocukların dedikleri gibi hayvan doluydu. Bitişiğinde bulunan her yer böcek sakinlerinden bir kısmını buraya yolluyordu.

Yemekhanenin dört köşesinden her birine öğrencilerin dilinde ayrı, anlamlı bir ad takılmıştı. Örümcek köşesi, tırtıl köşesi, tespihböceği köşesi, cırcırböceği köşesi vardı. Tespihböceği köşesi mutfağın yanındaydı ve çok tutulan bir köşeydi. Başka yerlere göre daha az üşünüyordu orada. Bu adlar yemekhaneden okula da geç-

1 (Lat.) Anahtarlar – ç.n.

mişti ve eski Mazarin Koleji'nde olduğu gibi, dört ayrı milleti belirtmeye yarıyordu. Her öğrenci, yemek saatlerinde yemekhanede oturduğu köşeye göre bu dört milletten birine giriyordu. Bir gün, ruhani bölgesini teftişe çıkan Monsenyör Başpiskopos okula uğramıştı. Önünden geçtiği sınıfa nefis sarı saçlı, al al yanaklı, güzel bir küçük kızın girdiğini gördü; yanında bulunan körpe yanaklı, esmer, sevimli bir başka öğrenciye sordu:

– Bu kim bu?

– Bir örümcek, Monsenyör.

– Ya! Peki şu öteki?

– O bir cırcırböceği.

– Peki şuradaki?

– O bir tırtıl.

– Çok tuhaf, öyleyse siz nesiniz?

– Ben tespihböceğiyim, Monsenyör.

Bu tür evlerden her birinin kendi özellikleri vardır. Bu yüzyılın başlarında böyle sert disiplinli latif yerlerden biri de Écouen'di. Pek çok genç kızın çocukluğu burada, muhteşem diyebileceğimiz bir loşluk içinde geçmiştir. Saint-Sacrement geçit alayına katılacaklar arasında bakireler ve çiçekçiler diye bir ayrım yapılırdı. Ayrıca, "sayebancılar" ile "buhurdancılar" da vardı; berikiler sayebanın kordonlarını taşır, öbürleri de Saint-Sacrement'ın üzerinde buhurdan sallarlardı. Dört tane bakire önden giderdi. Bu büyük günün sabahında yatakhanede sık sık şu sorunun sorulduğu duyulurdu: Kim bakire?

Madam Campan, geçit alayının başında yer alan on altı yaşındaki bir "büyüğe", kuyrukta kalan yedi yaşındaki bir "küçüğün" şöyle dediğini anlatır:

– Sen bakiresin; ben değilim.

V
EĞLENCELER

Yemekhane kapısının üstünde iri siyah harflerle yazılmış, adına "Beyaz Dua" denilen ve insanı doğruca cennete götürme gücüne sahip bir dua yazılıydı:

Tanrı'nın yaptığı, Tanrı'nın dediği, Tanrı'nın cennete koyduğu küçük beyaz dua. Akşam yatmaya gittiğimde yatağımda yatan üç melek buldum: biri ayakucunda, ikisi başucunda. İyi kalpli Kutsal Meryem de ortadaydı; bana yatmamı, hiçbir şeyden korkmamamı söyledi. İyi Tanrı babamdır, iyi kalpli bakire anamdır, üç havari erkek kardeşlerimdir, üç bakire kız kardeşlerimdir. Tanrı'nın içine doğduğu gömlek benim vücudumu sarıyor; Azize Marguerite'in haçı göğsümde yazılı. Kutsal Meryem anamız tarlalara gidiyor; kanlı gözyaşlarıyla ağlarken Aziz Yahya'ya rastlıyor. "Mösyö Aziz Yahya, nereden geliyorsunuz?" "Ave Salus'tan geliyorum." "Tanrı'yı orada görmediniz mi?" "Haç ağacında o, ayakları sallanıyor, elleri çivili, başında beyaz dikenden küçük bir şapka var." Bunu üç defa akşam, üç defa sabah okuyan, sonunda cennete ulaşır.

Bu özgün dua 1827'de, üç kat badana altında duvardan silinip kaybolmuştu. Şimdi artık, o zamanlar genç kız olan bugünkü bazı yaşlı hanımların hafızasından da silinmeye doğru gitmektedir.

Duvara asılı duran büyük bir haç, biricik kapısı bahçeye açılan – bunu söylemiştik sanırız– bu yemekhanenin süslemesini tamamlıyordu. Her birinin iki yanında tahta sıra bulunan iki dar masa, yemekhanenin bir başından öbür başına kadar uzanan iki uzun çizgi oluşturmaktaydı. Duvarlar beyaz, masalar siyahtı; bu iki matem renginin sırayla değişimi manastırlardaki yegâne değişikliktir. Yemekler pek yavan, çocukların gıdası bile pek perhizkarcaydı. Yalnız bir kap yemek veriliyordu; karışık et ve sebze veya tuzlu balık; bütün lüks bundan ibaretti. Yalnız öğrencilere verilen bu kadarcık yemek bile bir ayrıcalıktı. Çocuklar hafta nöbetçisi hemşirenin gözcülüğü altında yemeklerini yer ve hiç konuşmazlardı. Nöbetçi hemşire, ara sıra bir sinek kurala aykırı olarak uçacak ya da vızıldayacak olursa, tahtadan bir kitabı gürültüyle açıp kapatırdı. Üzerinde İsa tasviri bulunan bir haçın altındaki rahleli küçük bir kürsüden yüksek sesle okunan azizlerin hayat hikâyeleri, bu sessizliğe çeşni katardı. Okuyan, o hafta için görevlendirilmiş büyük öğrencilerden biri olurdu. Örtüsüz masanın üzerine aralıklı olarak konulmuş büyük toprak kaplar vardı. Öğrenciler bunların içinde kupalarını, çatal, bıçak ve tabaklarını kendileri yıkarlardı; bazen bıçak işlemez bir et yahut bozulmuş bir balık gibi kötü yemek parça-

larını bunların içine attıkları da olurdu ama bu davranış cezalandırılırdı. Bu toprak kaplara, su yuvarlağı denirdi.

Sessizliği bozan çocuk "diliyle haç çıkarmak" cezasına çarpılırdı. Nerede? Yerde. Döşeme taşlarını yalardı. Bütün hazların sonu olan toz, cıvıldamaktan suçlu bu zavallı küçük gül yapraklarını cezalandırmakla görevlendirilmişti.

Manastırda ancak tek bir nüsha olarak basılmış ve okunması yasak bir kitap vardı. Aziz Benoît'nın kural kitabıydı bu. Hiçbir namahrem gözün değmemesi gereken esrarlı bir kitap. *Nemo regulas, seu constitutiones nostras, externis communicabit.*[1]

Yatılı öğrenciler bir gün bu kitabı gizlice ele geçirmeyi başardılar. Büyük bir hırsla okumaya koyuldular; yakalanmak korkusuyla okuma sık sık yarıda kesiliyor, telaşla kitabı kapatmak zorunda kalıyorlardı. Atıldıkları bu büyük tehlikeden pek üstünkörü bir zevk alabildiler. Bulabildikleri "en enteresan" şey, genç erkek çocukların günahlarına dair birkaç anlaşılmaz sayfadan ibaret kaldı.

Öğrenci kızlar, bahçenin kenarlarında birkaç sıska meyve ağacı dizili bir yolda oynarlardı. Çok sıkı bir göz hapsinde bulunmalarına ve sert cezalara rağmen rüzgâr ağaçları salladığı zamanlar, bazen kaçamak olarak yerden bir ham elma, bir çürük kayısı ya da bir kurtlu armut alabildikleri olurdu. Şimdi sözü önümde duran bir mektuba bırakıyorum. Bu mektup, bundan yirmi beş yıl önce, bugün Paris'in en zarif kadınlarından biri olan Madam Düşes tarafından yazılmıştır. Mektup aynen şöyledir: "Herkes elmasını, armudunu elinden geldiği kadar saklar. Akşam yemeğinden önce yatak örtülerini sermeye çıkıldığında, onlar hemen yastığın altına sokulur ve akşam yatakta yenir; bu da olmazsa ayakyolunda yenir." Öğrencilerin en büyük zevklerinden biri de buydu işte.

Bir sefer yine sayın Başpiskopos'un manastırı ziyaretinin beklendiği bir sırada, genç kızlardan biri, damarlarında biraz Montmorency kanı dolaşan Matmazel Bouchard, Başpiskopos'tan bir günlük izin isteyeceğine dair iddiaya girişti. Böylesine sıkı bir manastırda haddini bilmezlikti bu. İddia kabul edildi, ama iddiaya giren-

1 (Lat.) "Bizim kurallarımız ya da kuruluşlarımız hiçbir zaman dışarıya bildirilmemelidir" – ç.n.

lerin hiçbiri böyle bir şeyin olabileceğine inanmıyordu. Beklenen an geldi. Başpiskopos tam yatılı kız öğrencilerin önünden geçiyordu ki, Matmazel Bouchard arkadaşlarının anlatılamaz bir korkuyla açılan gözleri önünde, sıradan çıktı ve "Monsenyör, bir gün izin istiyorum," dedi. Matmazel Bouchard taze parlak tenli, boylu boslu, dünyanın en güzel küçük pembe yüzüne sahip bir kızdı. Bay Quélen gülümsedi: "Ne demek bir gün izin, sevgili yavrum! Eğer canınız istiyorsa üç gün yapın. Üç gün izin veriyorum," dedi.

Başpiskopos söylediğine göre, başrahibenin yapabileceği bir şey yoktu. Manastır için rezalet, yatılı okul içinse sevinç. Neticeyi varın siz tahmin edin.

Ne var ki, bu asık çehreli manastır yine de dışarının ihtiraslı hayatını, dramı, hatta romanı içeriye sızdırmayacak kadar sağlam duvarlarla çevrili değildi. Bunu ispat etmek için anlatmakta olduğumuz hikâyeyle hiçbir ilgisi, hiçbir bağı bulunmayan ama gerçek ve itiraz götürmez olan bir olayı burada kısaca anlatmakla yetineceğiz. Bu olayı okuyucunun zihninde manastırın çehresini tamamlamak amacıyla anlatıyoruz.

O tarihlerde manastırda rahibe olmayan, büyük bir saygıyla muamele gören ve adına Madam Albertine denen esrarengiz bir kişi vardı. Hakkında hiçbir şey bilinmiyordu; bilinen bir şey varsa, o da deli olduğu ve dış dünyada kendisinin ölü sayıldığıydı. Söylendiğine göre, bu hikâyenin altında, büyük bir izdivaç için gerekli servet pazarlıkları yatmaktaydı.

En fazla otuz yaşlarında, esmer, oldukça güzel olan bu kadın iri kara gözlerle dalgın dalgın bakardı. Görüyor muydu? Orası kuşkuluydu. Yürümekten çok kayar gibi gider, asla konuşmazdı; nefes aldığından bile kimse emin değildi. Burun delikleri kısık kısık ve son nefesini vermiş kimselerdeki gibi kurşuniye çalar renkteydi. Eline dokunan, kara dokunduğunu sanırdı. Hayaletinin garip bir letafeti vardı. Girdiği yerde bulunanları bir soğukluk kaplardı. Bir gün onun geçtiğini gören hemşirelerden biri, bir başkasına, "Onu ölmüş biliyorlar," demiş; öteki de, "Belki de öyledir," diye yanıtlamıştı.

Madam Albertine hakkında bin bir şey uyduruluyordu. Yatılı öğrencilerin ezeli merakıydı bu. Manastırın kilisesinde "Öküz Gö-

zü" adı verilen bir balkon vardı. Yuvarlak bir penceresi, bir öküz gözü olan bu balkondan katılırdı Madam Albertine ayinlere. Burada genellikle tek başına olurdu, çünkü birinci katta bulunan bu balkondan vaizi yahut ayini idare eden rahibi görmek mümkündü; bu ise rahibeler için yasaktı. Bir gün kürsüde yüksek tabakadan genç bir rahip bulunuyordu. Fransa âyan meclisi üyesi, 1815'te Léon Prensi'yken kırmızı silahşörler subaylarından olan ve 1830'dan sonra Besançon Kardinali ve Başpiskoposu olarak ölen Mösyö Rohan Dükü'ydü bu Rahip. Mösyö Rohan ilk defa olarak Petit-Picpus Manastırı'nda vaaz veriyordu. Madam Albertine, vaaz ve ayinlere genellikle gayet sakin ve hiç hareket etmeden katılırdı. O gün Mösyö Rohan'ı görünce, yerinden yarı doğrulup kilisenin sessizliği içinde yüksek sesle, "A! Auguste!" dedi.

Bütün cemaat şaşkınlık içinde başını o yana çevirdi, vaiz gözlerini kaldırıp baktı, fakat Madam Albertine eski hareketsizliğine geri dönmüştü. Bu sönük, buz tutmuş çehreden bir an için dış dünyanın bir nefesi, bir hayat ışığı geçmiş, sonra her şey kaybolmuş, çılgın kadın yeniden kadavralaşmıştı.

Ne var ki bu iki kelime, manastırda konuşabilen herkesi ileri geri konuşup dedikodu yapmaya sevk etti. Bu "A! Auguste"ün içinde neler, ne açıklamalar yoktu ki! Mösyö Rohan'ın adı gerçekten de Auguste'tü. Besbelli Madam Albertine en kibar tabakadan geliyordu, çünkü Mösyö Rohan'ı tanıyordu; böyle büyük bir senyörden bu kadar samimi bir şekilde söz edebildiğine göre kendisi de bu yüksek tabakada mevki sahibiydi; herhalde onunla bir ilişkisi bulunuyordu, belki akrabalık ilişkisiydi bu, ama mutlaka pek sıkı fıkı bir ilişkiydi çünkü onun "ön adı"nı biliyordu.

Pek katı mizaçlı iki düşes, Madam Choiseul ile Madam Sérent, küçük dinî topluluğu sık sık ziyarete gelirlerdi. Kuşkusuz *magnates mulieres*[1] ayrıcalığından yararlanarak içeri girmekte ve yatılı okulda büyük korku yaratmaktaydılar. Bu iki yaşlı hanımefendi geçerken zavallı genç kızların hepsi titrer, gözlerini yere eğerlerdi.

Beri yandan, Mösyö Rohan farkında olmayarak yatılı öğrencilerin dikkatini üzerinde toplamaktaydı. Kendisi o tarihte Paris Baş-

1 (Lat.) Devlet büyüklerinin eşleri – ç.n.

piskoposu yardımcılığına getirilmiş bulunmakta ve piskoposluğunu beklemekteydi. Petit-Picpus rahibelerinin kilisesindeki ayinlerde ilahi söylemek üzere oraya oldukça sık gelmek âdetindeydi. Gerçi mahpus genç kızların hiçbiri, aradaki şayak perde yüzünden onu göremezdi ama biraz ince, tatlı bir sesi vardı ki sonunda tanıyıp ayırt edebilmişlerdi. Bir vakitler silahşördü; sonra söylendiğine göre, süsüne düşkündü, başının etrafında dürülerek tertiplenmiş kestane rengi güzel saçlarıyla pek yakışıklı bir görünümü vardı, siyah cübbesi de dünyanın en zarif biçimde dikilmiş cübbesiydi. Kısacası Mösyö Rohan, bütün bu on altı yaşındaki hayalleri adamakıllı meşgul etmekteydi.

Manastıra dışarının hiçbir gürültüsü girmezdi. Ama yılların birinde bir flüt sesi oraya girmeyi başardı. Bir olay oldu bu. O zamanki yatılı öğrenciler bunu hâlâ hatırlarlar.

Yakınlarda birinin çaldığı bir flüttü bu. Daima aynı havayı çalıyordu, bugün artık hayli uzaklarda kalmış bir havayı: "Benim Zétulbé'm, gel ruhumda saltanat sür." Bu hava her gün iki üç defa işitilmekteydi. Genç kızlar saatlerce bunu dinliyorlardı, seçici hemşireler ne yapacaklarını şaşırmışlardı, beyinler işliyor, cezalar yağmur gibi yağıyordu. Bu hal aylarca sürdü. Yatılı öğrencilerin hepsi de az ya da çok bu müzisyene âşıktılar. Her biri kendisini bir Zétulbé olarak görüyordu. Flüt sesi Droit-Mur Sokağı tarafından geliyordu. Flütü bu kadar nefis çalan ve aynı zamanda bütün bu gönülleri de çalan bu "delikanlı"yı bir saniyecik olsun görmek, görüvermek, şöyle bir fark etmek için bu kızlar her şeyi vermeye, her tehlikeyi göze almaya, her şeyi denemeye hazırdılar. Bir servis kapısından sıvışıp, bir aydınlık penceresinin parmaklıkları arasından gözetlemeyi denemek için Droit-Mur Sokağı tarafından üçüncü kata çıkanlar bile oldu. Hatta bir tanesi kolunu başının üstünden uzatıp parmaklıkların arasından beyaz mendilini sallamaya kadar işi vardırdı. İçlerinden ikisi daha da cüretli çıktı. Çaresini bulup bir damın üstüne kadar tırmandılar ve tehlikeyi göze alarak buradan nihayet "delikanlı"yı görmeyi başardılar. Evinin tavan arasında efkar dağıtmak için flüt çalan, sürgüne gitmiş, kör ve varını yoğunu yitirmiş bir ihtiyar beyzadeydi bu.

VI
KÜÇÜK MANASTIR

Petit-Picpus'nün sınırları içinde birbirinden tamamen ayrı üç bina vardı: rahibelerin oturdukları Büyük Manastır, öğrencilerin kaldıkları yatılı okul ve son olarak Küçük Manastır denilen yer. Bu sonuncusu, devrimin yıktığı manastırlardan arta kalmış, değişik tarikatlara mensup türlü çeşit ihtiyar rahibenin birlikte ibadet ettikleri, kendi bahçesi olan bir binaydı. Karmakarışık, bütün siyah, kurşuni ve beyazların, bütün tarikatların ve mümkün bütün tarikat çeşitlemelerinin bir topluluğuydu bu. Eğer bu iki kelimenin eşleştirilmesine izin verilebilirse, buna palyaço-manastır denilebilirdi.

Daha imparatorluk devrinde bütün bu dağılmış, yerinden yurdundan olmuş zavallı kızlara, Benedikten-Bernardin rahibelerinin kanadı altına sığınma imkânı tanınmıştı. Hükümet onlara küçük bir maaş ödüyordu. Petit-Picpus kadınları onları canla başla kabul etmişlerdi. Acayip bir kargaşaydı bu. Her biri kendi kuralları-na göre hareket ediyordu. Bazen yatılı okul öğrencilerine, büyük bir teneffüs yerine geçmek üzere, onları ziyaret etme izni verilirdi. Bu sayededir ki bu genç hafızalar, başkaları arasında özellikle Saint Basile Rahibe'nin, Sainte Scolastique Rahibe'nin ve Jacob Rahibe'nin anılarını saklamak imkânını bulmuşlardır.

Bu sığıntılardan biri, kendini âdeta kendi evinde hissetmekteydi. Bir Sainte-Aure rahibesiydi bu, tarikatından hayatta kalmış tek kişiydi. Daha sonra Martin Verga'nın Benedikten rahibelerinin mülkiyetine geçen Petit-Picpus'deki bu evde evvelce, on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren Sainte-Aure rahibelerinin manastırı bulunuyordu. Tarikatının beyaz bir entariyle kırmızı şaldan meydana gelen muhteşem kıyafetini taşıyamayacak kadar fakir olan bu mübarek kız, bunun yerine bu kıyafeti dinî bir huşuyla küçük bir bebeğe giydirmiş, onu derin bir tatminle herkese gösteriyordu. Ölümünde bu bebeği manastıra bıraktı. 1824 yılında bu tarikattan kala kala tek bir rahibe kalmıştı; bugünse sadece bir bebek var.

Bu değerli rahibelerden başka, bazı yaşlı sosyete kadınları da, Madam Albertine gibi başrahibeden Küçük Manastır'da inzivaya

çekilme izni almışlardı. Bunların arasında Madam Beaufort d'Hautpoul ile Madam Markiz Dufresne de bulunuyordu. Bir başkası da manastırda sırf burnunu silerken çıkardığı gürültüyle tanınmıştı. Öğrenciler ona Madam Vacarmini[1] diyorlardı.

1820 veya 1821 yıllarında, o tarihlerde *Intrépide* adlı küçük bir dergi yayınlayan Madam Genlis, özel odalı kadın olarak Petit-Picpus Manastırı'na girmek istedi. Sayın Orléans Dükü kendisini tavsiye etmekteydi. Kovanda bir uğultudur koptu. Seçici rahibeler tir tir titriyorlardı. Madam Genlis romanlar yazmıştı. Fakat Madam Genlis, bu romanlardan herkesten önce kendisinin nefret ettiğini bizzat açıkladı. Sonra da ömrünün koyu sofuluk çağına gelmişti artık, Tanrı'nın ve de Prensi'n yardımıyla manastıra girdi. Fakat bahçenin gölgelik olmadığını ileri sürerek altı ya da sekiz ay sonra çıkıp gitti.

Rahibeler buna çok memnun oldular. Çünkü Madam Genlis çok ihtiyar olmasına rağmen, hâlâ arp çalıyordu, hem de çok iyi çalıyordu.

Giderken, hücresinde kendisinden bir nişan bıraktı. Madam Genlis batıl inanışlı ve Latin dili ve edebiyatı meraklısıydı. Bu iki sıfat kendisini oldukça iyi tanıtır. Hücresinde parasını ve mücevherlerini kilitlediği küçük bir dolabın içine yapıştırılmış sarı bir kâğıdın üzerine kendi eliyle kırmızı mürekkeple yazdığı ve kanaatince hırsızları korkutup kaçırtma gücüne sahip olan Latince şu beş mısra, birkaç yıl öncesine kadar hâlâ orada duruyordu:

Imparibus meritis pendent tria corpora ramis:
Dismas et Gesmas; media est divina potestas;
Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas;
Nos et res nostras, conservet summa potestas,
Hos versus dicas, ne tu furto tua perdas.[2]

Altıncı yüzyıl Latincesiyle yazılmış bu mısralar, İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha Dağı'ndaki iki hırsızın adlarının sanıldığı gi-

1 (Lat.) Gürültü, şamata – ç.n.

2 Dallar üzerinde asılı üç eşit olmayan beden: Dismas ve Gesmas, aralarında da ilahi güç. Dismas yükseklikler peşinde; Gesmas, o mutsuz adam, en alçak inançların: azami güç koruyacaktır bizi ve etkilerimizi. Şayet bu mısrayı tekrar ederseniz, eşyalarınızı hırsızlıktan dolayı kaybetmezsiniz –e.n.

bi Dimas ve Gestas mı yoksa Dismas ve Gesmas mı olduğu meselesini ortaya çıkarıyor. Bu imla şekli, geçen yüzyılda Vikont Gestas'ın, kötü hırsızın soyundan geldiği hakkındaki iddiaları boşa çıkarabilirdi. Kaldı ki bu mısralara atfolunan yararlı güç, Hospitalière-reler tarikatında önemli bir dinî inançtır.

Büyük manastırla yatılı okulu tam anlamıyla birbirinden kesip ayıracak şekilde inşa edilmiş olan kilise, kendiliğinden anlaşılacağı gibi hem Yatılı Okul hem Büyük Manastır hem de Küçük Manastır için ortaktı. Hatta sokak üzerine yapılmış korunaklı bir girişten buraya halk da alınıyordu. Fakat her şey o şekilde düzenlenmişti ki, manastır sakinlerinden hiçbiri dışardan gelenlerin yüzünü mümkün değil göremezdi. Bir kilise hayal edin ki, koro yeri alışılmış kiliselerde olduğu gibi mihrabın gerisinde bir uzantı oluşturmasın da, âdeta devasa bir el tarafından kavranıp bükülerek ayini idare eden rahibin sağ tarafında karanlık bir oda, daha doğrusu bir mağara meydana getirsin; yine hayal edin ki bu oda, evvelce de bahsettiğimiz gibi yedi ayak yüksekliğinde bir perdeyle kapatılmış olsun. İşte bu perdenin karanlığında, sol tarafa, tahta bölmeler içine rahibeleri, sağ tarafa yatılı okul öğrencilerini, dip tarafa da hizmetkâr rahibelerle acemileri yığınız. Böylece kutsal merasimlere katılan Petit-Picpus rahibeleri hakkında bir fikir edinmiş olursunuz. Koro yeri denilen bu mağara, bir dehlizle manastıra bağlanıyordu. Kilise bahçe tarafından aydınlık alırdı. Rahibeler ayinlerde hazır bulundukları sırada hiç konuşmazlardı, kuralları böyle emrediyordu; halk onların varlığından ancak koro yerindeki bölmelerin kalkıp inen oturma yerlerinin çarpmasından çıkan gürültüyle haberdar olurdu.

VII
BU KARANLIKTA BİRKAÇ SİLUET

1819'dan 1825'e kadar altı yıl süreyle Petit-Picpus'nün başrahibesi, tarikattaki adı Innocente rahibe olan Matmazel Blemeur'dü. *Saint Benoît Tarikatı Azizlerinin Hayatı* adlı eserin yazarı Marguerite de Blemeur'ün soyundandı. Tekrar bu göreve seçilmişti. Altmış yaşlarında, kısa boylu, şişman, daha önce bahsettiğimiz mektup-

ta, "çatlak zurna gibi şarkı söyler" denilen bir kadındı. Ayrıca olağanüstü bir insandı, bütün manastırda neşeli tek kişi oydu, bunun için de çok sevilirdi.

Innocente rahibe, tarikatın Dacier'si sayılan ninesi Marguerite'e çekmişti. Okumuş bir kadındı, bilgiliydi, allameydi, uzmandı, tarihe son derece meraklıydı; Latinceyi yutmuş, Gerekçeyi bitirmiş, İbraniceyi hatmetmişti; bir Benediktin rahibesi olmaktan çok bir Benedikten rahibiydi.

Başrahibenin yardımcısı Cineres rahibe, gözleri hemen hemen hiç görmeyen yaşlı bir İspanyol'du.

Seçiciler arasında en belli başlıları para işlerine bakan Sainte-Honorine rahibe, acemilerin başöğretmeni Sainte-Gertrude rahibe, ikinci öğretmen Sainte-Ange rahibe, ayin eşyalarının gözetici ve koruyucusu Annonciation rahibe, hastabakıcı ve manastırın tek kötü kalpli insanı Saint-Augustin rahibeydi. Sonra şunlar geliyordu: gencecik bir rahibe olan ve olağanüstü bir sese sahip Sainte-Mechtilde rahibe (Matmazel Gauvain); daha önce Filles-Dieu Manastırı'nda ve Gisors'la Magny arasındaki Trésor Manastırı'nda bulunmuş olan Anges Rahibe (Matmazel Drouet); Saint-Joseph rahibe (Matmazel de Cogolludo); Sainte-Adélaïde Rahibe (Matmazel d'Auverney); Miséricorde Rahibe (Matmazel de Cifuentes ki çetin şartlara dayanamamıştır); Compassion Rahibe (Matmazel de la Miltière çok zengindir, kurallara rağmen manastıra altmış yaşında alınmıştır); Providence Rahibe (Matmazel de Laudinière), Présentation Rahibe (Matmazel de Siguenza), 1847'de başrahibe olmuştur; nihayet Sainte-Céligne Rahibe (heykeltraş Ceracchi'nin kız kardeşi), çıldırmıştır ve Sainte-Chantal Rahibe (Matmazel de Suzon), çıldırmıştır.

Bir de en güzelleri arasında, yirmi üç yaşında pek sevimli bir kız vardı. Matmazel Roze adındaki bu kız Bourbon adasından ve şövalye Roze'un soyundan geliyordu. Assomption rahibe adını almıştı.

İlahileri ve koroyu yönetmekle görevli Sainte-Mechtilde rahibe, bu işte yatılı okul öğrencilerini kullanmakta bir sakınca görmüyordu. Genellikle onlardan tam bir gam teşkil edecek sayıda, yani on yaşından on altı yaşına (on altı yaş dahil) kadar sesleri ve boyları uygun yedi çocuk alır, bunları yaş sırasına göre en küçükten

en büyüğe doğru yan yana dizer, ayakta şarkı söyletirdi. Bu, âdeta genç kızlardan meydana gelen bir çoban düdüğü, meleklerden yapılmış canlı bir pan flüt gibi görünürdü göze.

Hizmetkâr rahibeler içinde öğrencilerin en çok sevdikleri, Sainte-Euphrasie rahibe, Sainte-Marguerite rahibe, çocuklaşmış halde olan Sainte-Marthe rahibe ve uzun burnuna pek güldükleri Saint-Michel rahibeydi.

Bu kadınların hepsi de çocuklara müşfik davranırlardı. Rahibeler ancak kendilerine karşı serttiler. Yalnız yatılı okulda ateş yakılırdı, yemeklerse manastırdakilere kıyasla mükemmeldi. Ve bundan başka daha bin bir ihtimam. Ne var ki, bir çocuk bir rahibenin yanından geçerken ona söz söyleyecek olursa, rahibe asla yanıtlamazdı.

Bu sükût kuralının bir sonucu olarak manastırda konuşma kabiliyeti insanlardan alınmış, cansız nesnelere verilmiş oluyordu. Konuşan bazen kilisenin çanı, bazen de bahçıvanın çıngırağıydı. İç kapıdaki rahibenin yanı başında duran gayet tiz sesli ve bütün evden duyulan bir zil, bir çeşit sesli telgraf denilebilecek değişik çalışlarla maddi hayata ait yapılacak işleri haber verir ve gerektiğinde, evdekilerden herhangi birini görüşme yerine çağırırdı. Herkesin, her şeyin bir zil sesi vardı. Başrahibeninki bir, sonra yine bir zildi; başrahibe yardımcısınınki bir, sonra iki zildi. Altı-beş zil sınıfa girileceğini bildiriyordu. Bu yüzden öğrenciler hiçbir zaman sınıfa girmek demez, altı-beş'e gitmek, derlerdi. Dört-dört Madam Genlis'in ziliydi. Sık sık duyulurdu bu. Pek hoşgörülü olmayanlar, yine dörtlü şeytan çağırılıyor derlerdi. On dokuz zil sesi pek önemli bir olayı haber verirdi. Manastırın kapısı açılıyor demekti. Üstü bir sürü sürgüyle dolu bu korkunç demir levha, ancak Başpiskopos'un önünde dönerdi menteşeleri üzerinde.

Söylediğimiz gibi, Başpiskopos'tan ve bahçıvandan başka hiçbir erkek manastıra giremezdi. Fakat yatılı öğrencilerin gördükleri iki erkek daha vardı: İlki koroda bir kafes ardından seyretmek imkânını buldukları manastırın özel rahibi, ihtiyar ve çirkin Rahip Banès; öteki de, yukarıda birkaç satırını okuduğumuz mektupta adı Mösyö Anciot olarak geçen ve iğrenç kambur ihtiyar diye vasıflandırılan resim hocası Mösyö Ansiaux.

Görüldüğü gibi bütün erkekler seçilmişti. Böyle bir yerdi işte bu garip ev.

VIII
POST CORDA LAPIDES[1]

Buranın manevi çehresini kabataslak çizdikten sonra, maddi görünüşünü de bir iki kelimeyle belirtmek faydasız olmayacaktır. Okuyucu bu konuda zaten biraz fikir sahibi bulunuyor.

Petit-Picpus-Saint-Antoine Manastırı, Polonceau Sokağı, Droit-Mur Sokağı, Petit-Picpus Sokağı ile eski şehir planlarında Aumarais Sokağı diye adlandırılan battal sokakçığın kesişmesinden meydana gelen geniş, yamuk dikdörtgeni hemen tümüyle doldurmaktaydı. Bu dört sokak âdeta bir hendek gibi bu yamuk dikdörtgeni çepeçevre sarıyordu. Manastır birçok binayla bir bahçeden oluşuyordu. Ana bina bütünüyle alındığında, birtakım melez inşaatların yan yana konulmasından meydana gelmişti ve kuş bakışıyla bakıldığında toprağa yatırılmış bir darağacına oldukça benziyordu. Darağacının büyük kolu, Droit-Mur Sokağı'nın Petit-Picpus Sokağı ile Polonceau Sokağı arasında kalan kısmını boydan boya kaplıyordu; darağacının kısa kolu ise Petit-Picpus Sokağı'na bakan yüksek, kurşuni renkte demir parmaklıklı bir cepheydi; 62 numaralı araba kapısı kısa kolun ucunu noktalıyordu. Bu cephenin ortalarında toz topraktan ağarmış, örümceklerin ağ kurduğu, kemerli alçak bir eski kapı vardı; ancak pazar günleri bir iki saat kadar ve bir de nadir vesilelerle, manastırdan bir rahibenin cenazesi çıktığı zaman açılırdı. Kiliseye halkın girdiği kapıydı bu. Darağacının dirsek yerinde dört köşe bir büyük oda vardı. Mutfak aletlerinin konulduğu bu odaya rahibeler kiler diyorlardı. Büyük kolda rahibelerin hücreleriyle acemilerin kaldıkları yer bulunuyordu. Küçük kolda mutfaklar, önünde açık hava galerisi bulunan yemekhane ve kilise vardı. 62 numaralı kapı ile Aumarais çıkmaz sokakçığının köşesi arasında yatılı okul bulunuyordu; dışarıdan görülmezdi. Yamuk dikdörtgenin geri kalan kısmı bahçeydi. Bahçe, Polonceau Sokağı'nın seviyesinden çok daha aşağıda kalıyordu; bu yüzden bahçe duvarları, dışarıya oranla

1 (Lat.) Yüreğin ardındaki taşlar – ç.n.

içeride çok daha yüksekti. Ortası hafifçe yüksek olan bahçenin ortasında, bir tümseğin tepesinde külah şeklinde, sivri, pek güzel bir çam ağacı vardı. Buradan, bir kalkanın göbeğinden çıkar gibi dikine dört büyük yol ile bu büyüklerin arasında ikişer ikişer açılmış sekiz küçük yol çıkıyordu; öyle ki şayet kapalı saha daire şeklinde olsaydı, yolların geometrik planı bir tekerleğin üzerine konulmuş bir haça benzerdi. Yollar, bitimlerinde pek düzgün olmayan duvarlara vardıklarından uzunlukları eşit değildi. Kenarlarına frenküzümü fideleri dikilmişti. Dipte, büyük kavak ağaçları dizili bir yol, Droit-Mur Sokağı köşesindeki eski manastırın harabelerinden Aumarais sokakçığı köşesindeki Küçük Manastır binasına doğru uzanıyordu. Küçük Manastır'ın önünde küçük bahçe adı verilen yer bulunuyordu. Eğer bu genel bütüne bir avlu, iç binaların meydana getirdikleri türlü çeşit köşeler, hapishane duvarı gibi duvarlar, manzara namına, komşu namına, Polonceau Sokağı'nın karşı tarafını pervazlayan damların uzun, siyah çizgisi de eklenecek olursa, Petit-Picpus Bernardin rahibeleri manastırının bundan kırk beş yıl önceki durumu hakkında tam bir fikir edinilebilir. Bu mübarek ev, *On Bir Bin Şeytanın Oyun Hanesi* adı verilen ve on dördüncü ila on altıncı yüzyıllarda pek meşhur olan bir top oyununun oynandığı yerin tam üzerinde kurulmuştur.

Bütün bu yollar Paris'in en eski yollarıydı. Droit-Mur ve Aumarais adları çok eskidir, bu adları taşıyan sokaklarsa daha da eskidir. Aumarais sokakçığının adı daha önceleri Maugout sokakçığı, Droit-Mur Sokağı'nınkiyse Yabangülü Sokağı'ydı; çünkü insanlar taşları yontmaya başlamadan Tanrı çiçekleri açtırıyordu.

IX
RAHİBE BAŞÖRTÜSÜ ALTINDA BİR YÜZYIL

Petit-Picpus Manastırı'nın eski haline dair ayrıntılara girdiğimize ve bu gizemli barınak üzerine bir pencere açma cüretini gösterdiğimize göre, okuyucudan küçük bir arasöze daha izin vermesini dileriz. Bu gerçi aslında bu kitabın konusuna yabancıdır, ama manastırın da kendine özgü özgün simaları olduğunu göstermek bakımından karakteristiktir ve yararlıdır.

Küçük Manastır'da, Fontevrault Manastırı'ndan gelme yüzyıllık bir rahibe vardı. Hatta Devrim'den önce yüksek sosyetede bulunmuştu. 16. Louis'nin adliye nazırı Mösyö Miromesnil'den ve bir de çok iyi tanıdığı Duplat adında bir başkan hanımdan pek söz ederdi. Lafı döndürüp dolaştırıp bu iki isme getirmek onun zevki ve gururuydu. Fontevrault Manastırı hakkında pek olağanüstü şeyler anlatırdı; onun şehir gibi bir şey olduğunu, içinde yollar bulunduğunu söylerdi.

Öğrencileri pek eğlendiren bir taşra ağzıyla konuşurdu. Her yıl törenle iman tazeler ve yemin edeceği sırada rahibe, "Monsenyör Saint François bunu Monsenyör Saint Julien'a verdi, Monsenyör Saint Julien Monsenyör Saint Eusèbe'e verdi, Monsenyör Saint Eusèbe Monsenyör Saint Procope'a verdi vs. vs., böylece ben de size veriyorum, pederciğim," derdi.

Öğrenciler gülerlerdi buna, bıyık altından değil peçe altından; seçici rahibelere kaşlarını çattıran, sevimli, küçük, tutulmaya çalışılan gülüşlerdi bunlar.

Başka sefer de hikâyeler anlatırdı yüzlük rahibe. Gençliğinde Bernardin rahiplerinin hiç de silahşörlerden aşağı kalmadıklarını söylerdi. Konuşan bir yüzyıldı bu kadın, ama on sekizinci yüzyıldı. Champagne ve Bourgogne eyaletlerinin devrimden önceki dört şarap âdetini anlatırdı. Bu eyaletlerin bir şehrinden önemli bir şahsiyet, mesela bir Fransa mareşali, bir prens, bir dük ve âyan meclisi üyesi geçtiğinde, şehir eşrafı onu nutuklarla karşılar ve kendisine dört ayrı cins şarap doldurulmuş dört gümüş kupa sunarlarmış. Birinci kupanın üzerinde maymun şarabı, ikincisinin üzerinde aslan şarabı, üçüncüsünün üzerinde koyun şarabı, dördüncüsünün üzerinde de domuz şarabı yazısı okunurmuş. Bu dört yazı, sarhoşun derece derece düştüğü dört hali ifade edermiş: birincisi neşelendiren sarhoşluk, ikincisi öfkelendiren sarhoşluk, üçüncüsü ahmaklaştıran sarhoşluk, nihayet dördüncüsü hayvanlaştıran sarhoşluk.

Bir dolapta kilitli tuttuğu ve çok bağlı olduğu esrarlı bir şeyi vardı. Fontevrault kuralları bunu ona yasaklamıyordu. Bu nesneyi kimseciklere göstermek istemezdi. Onu seyretmek istediğinde, kuralları izin verdiği için odasına kapanır, saklanırdı. Bu sırada

koridorda bir ayak sesi duyacak olursa, ihtiyar ellerinin gücü yettiğince onu telaşla dolabı kapatırdı. Ona bundan bahsedildiği zaman, konuşmayı pek sevdiği halde susardı. Onun bu sususu karşısında en meraklılar bile başarısız kaldı, en inatçılar bile onun direnişi karşısında boyun eğdiler. Manastırda işsiz güçsüz ya da canı sıkılan herkes için bir yorum konusuydu bu. Bu kadar değerli, bu kadar gizli olan bu şey, yüzlük rahibenin bu hazinesi ne olabilirdi acaba? Sakın bir kutsal kitap olmasın? Benzeri olmayan bir tespih ya da sahiciliği ispatlanmış bir kutsal yadigâr? Tahminlerin ucu bucağı yoktu. Zavallı ihtiyar öldüğü zaman, belki gerekli sürenin geçmesini bile beklemeden hemen dolaba koştular ve onu açtılar. Takdis edilmiş hamursuz kabı gibi üç kat beze sarılmış bir nesne buldular. Fayans bir tabaktı bu. Üzerinde uçuşan aşk melekleriyle ellerinde kocaman şırıngalarla onları kovalayan eczacı çıraklarının tasviri bulunan bir fayans tabak. Kovalamaca türlü yüz ifadelerine, gülünç durumlara yol açıyordu. Sevimli küçük aşk meleklerinden biri şişlenmişti bile. Çırpınıyor, küçük kanatlarını sallıyor, hâlâ uçmaya çalışıyordu ama soytarı da iblisçe bir gülüşle gülüyordu. Kıssadan hisse: Karın ağrısı aşkı yener. Belki de Molière'e ilham vermek şerefine erişmiş olan bu hayli garip tabak, 1845 Eylülü'nde varlığını hâlâ korumaktaydı; Beaumarchais Bulvarı'ndaki bir eskici dükkânında satışa çıkarılmıştı.

Bu iyi ihtiyarcık, dışarıdan hiçbir ziyaretçi kabul etmek istemez, "Görüşme yeri çok kasvetli de ondan," derdi.

X
SÜREKLİ İBADETİN KAYNAĞI

Nasıl bir yer olduğu hakkında daha önce bir fikir vermeye çalıştığımız bu mezara benzer görüşme yeri, tamamen bu manastıra özgü bir şeydir. Başka manastırlarda aynı katılıkta bir görüşme yerine daha rastlanmaz. Özellikle Temple Sokağı'ndaki manastırda – ki gerçekte başka bir tarikata ait bir manastırdı bu– siyah kepenklerin yerine kahverengi perdeler konulmuştu ve görüşme yerinin kendisi de parke döşemeli bir salondu, pencerelerin beyaz muslinden perdelerle süslenmesinde bir sakınca görülmemişti ve duvar-

lara da her türlü çerçeve asılabiliyordu: mesela bir Benedikten rahibesinin yüzü açık bir portresi, yağlı boya çiçek demetleri ve hatta bir Türk başı.

Fransa'nın en güzel ve en büyük atkestanesi ağacı sayılan ve on sekizinci yüzyılda halk arasında "krallığın bütün kestane ağaçlarının babası" diye ün yapmış olan atkestanesi ağacı işte bu Temple Sokağı'ndaki manastırın bahçesinde bulunuyordu.

Söylediğimiz gibi, Temple Sokağı'ndaki bu manastırda Sürekli İbadetçi Benedikten rahibeleri oturmaktaydı. Bu Benediktenler, Citeaux'dan gelme Benediktenlerden tamamen farklıydılar. Bu Sürekli İbadet tarikatı çok eski değildir ve geçmişi iki yüzyıldan öteye gitmez. 1649 yılında Paris'in iki kilisesinde, Saint-Sulpice ve Grève'deki Saint-Jean kiliselerinde birkaç gün arayla Saint-Sacrement'ın kutsiyeti iki defa tecavüze uğradı. Ender rastlanan bu korkunç küfür, bütün şehri heyecana verdi. Saint-Germain-des-Prés'nin ruhani başkanı olan piskopos vekili, bütün rahiplerinin katılacağı muhteşem bir ruhani geçit alayı tertiplenmesini emretti. Ayini, Papa'nın elçisi idare etti. Gelgelelim bu kefaret iki saygıdeğer hanımefendiye, Boucs Markizi Madam Courtin ile Châteauvieux Kontesi'ne yeterli görünmedi. "Mihrabın pek yüce Sacrement"ına yapılan bu tecavüz, geçici de olsa, bu iki mübarek kulun aklından bir türlü çıkmıyordu. Sonunda bunlar bu tecavüzün ancak yapılacak bir Sürekli İbadetle tamir edilebileceği hükmüne vardılar. Biri 1652'de, öbürü de 1653'te olmak üzere ikisi de Saint-Sacrementcı denilen Benedikten rahibesi Catherine de Bar rahibeye, bu dinî amaçla Saint-Benoît tarikatına bağlı bir manastır kurması için önemli miktarlar bağışladılar. Catherine de Bar rahibeye bu kuruluş için ilk izin, Saint-Germain Başrahibi Monsenyör Metz tarafından, "anaparası altı bin lira olan üç yüz liralık bir gelir sağlamadığı takdirde, hiçbir kızın manastıra kabul edilmemesi şartıyla" verilmiştir. Saint-Germain Başrahibi'nden sonra kral da beratlar çıkarttı ve bütün bunlar, yani başrahibin şartnamesiyle kralın beratları 1654 yılında sayıştay ve parlamento tarafından onaylandı.

İşte Paris Saint-Sacrement Sürekli İbadet Benedikten Rahibeleri kuruluşu bu şekilde doğdu ve resmiyet kazandı. İlk manastırları,

Madam de Boucs ile Madam de Châteauvieux'nün bağışlarıyla Casette Sokağı'nda "yeni inşaat" olarak yapıldı.

Görüldüğü gibi bu tarikat, Cîteaux Benediktenleri denilen Benediktenlerden tamamen ayrıydı. Saint-Germain des Pres Başrahibi'ne bağlı bulunuyordu; tıpkı Sacré-Cæur rahibelerinin cizvitlerin başkanlığına ve Charité rahibelerinin Lazaristlerin başkanlığına bağlı olmaları gibi.

Bu Sürekli İbadet tarikatı, evlerinin içini gösterdiğimiz Petit-Picpus Bernardinlerinden de büsbütün ayrıydı. 1657'de, Papa 7. Alexander özel bir yazıyla, Petit-Picpus Bernardin rahibelerinin Saint-Sacrament Benedikten rahibeleri gibi Sürekli İbadet yapmalarına izin verdi. Fakat iki tarikat yine de ayrı kaldılar.

XI
PETIT-PICPUS'NÜN SONU

Daha Restorasyon'un başlangıcından itibaren Petit-Picpus Manastırı çökmeye yüz tutmuştu. Bu da tarikatın tamamıyla ölüşünün bir parçasıydı, çünkü bu tarikat da 18. yüzyıldan sonra, bütün öbür tarikatlar gibi ölüm yolundaydı. Derin düşüncelere dalmak da dua gibi insanlığın bir ihtiyacıdır. Fakat devrimin değdiği her şey gibi o da değişecek ve toplumsal ilerlemeye düşman olmaktan çıkıp ondan yana olacaktır.

Petit-Picpus Manastırı mevcudunu hızla kaybediyordu. 1840'ta Küçük Manastır ve yatılı okul yok olmuştu. Artık ne ihtiyar kadınlar ne de genç kızlar vardı; berikiler ölmüş, ötekiler de çıkıp gitmişlerdi. *Volaverunt.*[1]

Sürekli İbadet'in kuralları öylesine sertti ki, korku veriyor, istekliler geri dönüyor, tarikata yeni katılan olmuyordu. 1845'te hâlâ tek tük bazı hizmetkâr rahibeler çıkıyordu ama koro rahibeleri hiç çıkmıyordu. Kırk yıl önce rahibelerin sayısı yüze yakındı, on beş yıl önce ancak yirmi kadardılar. Bugün kaç tanedirler acaba? 1847'de başrahibe gençti. Bu da seçim dairesinin daraldığını gösterir. Kırk yaşında bile yoktu. Manastır sakinlerinin sayısı azaldıkça zahmet artar, her birine düşen hizmet daha eziyetli hale gelir. Da-

1 (Lat.) Uçtular – ç.n.

ha o zamandan Aziz Benoît'nın ağır kurallarını taşımak için topu topu bir düzine bükülmüş ve ağrılı omuzdan ibaret kalacakları günün yaklaştığı görülüyordu. Yük acımasızdır ve çok kişi için neyse, az kişi için de öyle kalır. Evvelce ağır gelirken şimdi eziyordu. Bu yüzden ölüyordu rahibeler. Bu kitabın yazarının henüz Paris'te oturduğu zamanlarda iki tanesi ölmüştü. Biri yirmi beş, öbürü yirmi üç yaşındaydı. Bu yirmi üç yaşında olan da Julia Alpinula gibi, "Hic jaceo, vixi annos viginti et tres,"[1] diyebilir. Bu çöküş yüzünden manastır, genç kızları eğitmekten vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu olağanüstü, meçhul, karanlık evin önünden geçip de içine girmemek ve Jean Valjean'ın hazin hikâyesini –belki bazı kimselerin yararına olarak– dinleyen ve bize eşlik eden ruhları da oraya sokmamak elimizden gelmedi. Bugün sanki yeniymiş gibi görünen, bütün o eski uygulamalarla dopdolu olan bu topluluğun içine sızdık. Kapalı bahçe bu. *Hortus conclusus*. Bu garip yerden etraflı bir şekilde ama saygıyla söz ettik, hiç olmazsa saygıyla ayrıntılar uzlaşabildiği ölçüde böyle yaptık. Gerçi her şeyi anlamadık, ama hiçbir şeyi de küçümsemedik. Joseph de Maistre'in celladı kutsamaya kadar varan zafer sayfalarına da, Voltaire'in çarmıhta İsa ile alay etmeye kadar varan alaycı gülüşüne de aynı ölçüde uzağız.

Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, Voltaire'inki mantıksızlıktır; çünkü onun, Calas'yı savunduğu gibi İsa'yı da savunması gerekirdi. Hem, insanüstü varlıkların biçimleştirilmesini inkâr edenler için bile çarmıhtaki İsa neyi temsil etmektedir? Katledilen bilgeyi.

19. yüzyılda dinî düşünce bir buhrana uğradı. Öğrenilmiş bazı şeyler iyi ki de unutuluyor. Yeter ki bazı şeyler unutulurken, başka bazı şeyler öğrenilsin. İnsan kalbinde boşluğa yer yoktur. Bazı yıkıntılar oluyor, varsın olsun ama arkalarından yeni kuruluşlar gelmek şartıyla.

Bu arada artık var olmayan şeyleri de inceleyelim. Bunların bilinmesi gereklidir, hiç olmazsa tekrarların önlenmesi için. Geçmişin taklitleri sahte isimler alıp kendilerini gelecek diye tanıtmakta hiç sakınca görmüyorlar. Geçmiş denilen hortlak, sahte pasaport kullanmak mecburiyetindedir. Bu tuzağa karşı uyanık olalım.

---

1 (Lat.) Burada gömülüyüm, yirmi üç yıl yaşadım – ç.n.

Kanmayalım sakın. Geçmişin yüzü uydurma, maskesi ikiyüzlüdür. Bu yüzü açığa vuralım, bu maskeyi çekip çıkaralım.

Manastırlara gelince, karışık bir meseledir bu. Bir yandan uygarlık meselesidir ki onları mahkûm eder; öbür yandan özgürlük meselesidir ki onları korur.

Parantez

I
SOYUT DÜŞÜNCE OLARAK MANASTIR

Bu kitap, baş kişisi sonsuz varlık olan bir dramdır. İnsan ikinci kişidir.

Bu böyleyken, yolumuzun üstüne bir manastır çıkınca, onun içine girmemiz gerekti. Niçin? Çünkü Batı'ya olduğu kadar Doğu'ya da, modern zamanlara olduğu kadar antikçağa da, Hıristiyanlığa olduğu kadar Putperestliğe, Budizme, Müslümanlığa da vergi bir müessese olan manastır, insanoğlunun sonsuzluğa bakmakta kullandığı optik cihazlardan biridir.

Bazı fikirlerin ölçü dışı geliştirilmesinin hiç de yeri değildir burası. Ancak ihtirazlarımızı, sınırlamalarımızı, hatta patlamalarımızı olduğu gibi korumak şartıyla, şunu söylemek zorundayız ki insanda, iyi ya da kötü olarak anlaşılmış, sonsuzluğa rastladığımız her defasında içimizde bir saygı duygusunun kabardığını duyarız. Havrada, camide, pagodada, wigwamda hem bizi tiksindiren iğrenç bir yan hem de hayranlık duyduğumuz ulvi bir yan vardır. Tanrı'nın insanlık duvarı üzerinde yansıması zihin için ne muazzam bir seyir, ne uçsuz bucaksız bir hayal dünyasıdır!

II
TARİHİ OLGU OLARAK MANASTIR

Tarih, akıl ve gerçeklik bakımından, manastırcılık mahkûm edilmiştir.

Manastırlar bir millette çoğaldıkları zaman, dolaşımda düğüm noktaları, engelleyici müesseseler haline gelir, çalışma merkezleri gerektiren yerlerde tembellik merkezleri oluştururlar. Meşe ağacına göre ökseotu, insan vücuduna göre siğil ne ise, büyük insan topluluklarına göre manastır toplulukları da odur. Onların refahı ve semirmesi ülkenin yoksullaşması demektir. Uygarlığın başlangıcında iyi olan, şiddet unsurunun ruhi unsur tarafından azaltılmasına yarayan manastır rejimi, halkların kudreti bakımından zararlıdır. Bundan başka hâlâ örneklerini vermeye devam ettiği gibi, gevşeyip de düzensizlik devrine girdiği zaman, safiyet devrinde onu bir kurtarıcı yapan bütün nedenler kötü bir hal alır.

Dış dünyaya kapanmaların zamanı geçmiştir artık. Çağdaş uygarlığın ilk eğitilişi sırasında yararlı olan manastırlar, onun büyümesini engellemişlerdir ve gelişmesine zarar verirler. Bir kurum, insan için bir gelişme tarzı olarak manastırlar 10. yüzyılda sevilir, 15. yüzyılda tartışma götürür, 19. yüzyılda ise nefret uyandırırlar. Manastır cüzamı yüzyıllar boyunca Avrupa'nın biri ışığı, öbürü ihtişamı olan iki hayran olunası milletini, İtalya ve İspanya'yı neredeyse kemiklerine kadar kemirip bitirmiştir ve şu içinde bulunduğumuz devirde, bu iki şanlı millet ancak 1789'un güçlü ve sağlam sağlık bilimi sayesindedir ki yeniden sıhhat bulmaya başlamışlardır.

Manastır, özellikle antik kadınlar manastırı, bu yüzyılın ışığında İtalya'da, Avusturya'da, İspanya'da hâlâ görüldüğü şekliyle, ortaçağın en karanlık kalıplaşmalarından biridir. Manastırın bu türlüsü, dehşetlerin buluşma noktasıdır. Halis şekliyle Katolik manastırı, baştan başa ölümün simsiyah ışığıyla doludur.

Hele İspanyol manastırı büsbütün mezarımsıdır. Orada karanlığın içinden, sisle dolu kemerlerin, karanlığın zoruyla belirsizleşmiş kubbelerin altından, katedraller gibi yüksek, Babil kulesivari masif mihraplar uzanır yukarılara; karanlıklar içinde zincirlerin ucuna takılmış muazzam beyaz çarmıhlar sallanır; abanoz zemin üze-

rinde fildişinden büyük İsa'lar çıplak uzanmış yatar; kanlı değil kan içindedirler; iğrenç fakat muhteşemdirler; dirseklerinden kemikleri, dizlerinden sıyrılmış derileri, yaralarından etleri görünür. Başlarına gümüşten dikenli taçlar konmuştur, altın çivilerle çakılmışlardır, alınlarında yakuttan kan damlaları, gözlerinde elmastan gözyaşları vardır. Elmaslarla yakutlar ıslak gibi dururlar ve aşağıda peçeler örtünmüş yaratıklara karanlıkta gözyaşları döktürürler; böğürleri kıl gömlekle, demir uçlu kamçıyla eziyet görmüş; göğüsleri kamıştan kalburlarla ezilmiş, duadan dizlerinin derisi soyulmuş yaratıklardır bunlar; kendilerini evli sayan kadınlar, melaike olduklarını sanan hayaletler. Bu kadınlar düşünürler mi? Hayır. İstek duyarlar mı? Hayır. Severler mi? Hayır. Yaşarlar mı? Hayır. Sinirleri kemikleşmiş, kemikleri taşlaşmıştır. Peçeleri geceden dokunmuştur. Peçe altında nefesleri ölümün kim bilir hangi trajik soluğuna benzer. İnsanlara eziyet etmek için yeryüzünde dolaşan bir ölü hayaletine benzer bir başrahibe, onları hem takdis eder hem dehşet içinde tutar. Lekesiz saflık, orada vahşi bir haldedir. Eski İspanyol manastırları böyledir işte. Korkunç sofuluk yuvaları, bakire inleri, zulüm yerleri.

Katolik İspanya, Roma'dan daha çok Romalıydı. İspanyol manastırı en saf Katolik manastırıydı. Doğu kokusu alınırdı orada. Başpiskopos cennetin kızlarağası gibi Tanrı'ya adanmış bu ruhlar sarayını kilit ve göz altında tutardı. Rahibe odalık, rahip de haremağasıydı. Ateşli kızlar rüyalarında kendilerini seçilmiş görür ve İsa'ya sahip olurlardı. Geceleyin yakışıklı çıplak adam çarmıhtan iner, hücre kendinden geçerdi. Çarmıhtaki adamı kendine sultan bilen dişi sultanı, yüksek duvarlar her türlü canlı eğlenceye karşı korurdu. Dışarıya bir bakış sadakatsizlikti. Zindan deri torbanın yerini tutuyordu. Doğu'da denize atılanı, Batı'da toprağa atıyorlardı. İki tarafta da umutsuzluk içinde çırpınan kadınlar; onlara denizin dalgaları, bunlara toprakta çukur; oradakiler boğuluyor, buradakiler diri diri toprağa gömülüyor. Canavarca bir paralellik.

Abartmaların hepsi sahteydi. Bugün geçmişi tutanlar bütün bunları inkâr edemediklerinden gülüp geçmeyi tercih etmektedirler. Tarihin açıklamalarını ortadan kaldırmak, felsefenin yorumlarını sakatlamak, bütün rahatsız edici olayları ve karanlık meseleleri baştan savmak için çok kullanışlı ve garip bir usulü moda haline getir-

diler. "Abartılı sözler," diyor kurnazlar. Ahmaklar da tekrar ediyorlar: "Abartı". Jean Jacques abartmacı, Diderot abartmacı, Calas, Labarre ve Sirven konusunda Voltaire abartıyor. Geçenlerde bilmem kim de Tacitus'un bir abartmacı, Neron'un bir mağdur olduğunu ve "şu zavallı Holofernes"e[1] acımak gerektiğini keşfetmişti.

Ne var ki olguları olduğundan başka türlü göstermek zordur, direnirler. Nitekim bu kitabın yazarı, Brüksel'e sekiz fersah mesafede –herkesin elinin altında bulunan bir ortaçağdır orası– Villers Manastırı'nda, evvelce manastırın avlusu olan çayırlığın ortasındaki zindan deliklerini ve Dyle Irmağı kıyısında yarı toprak altında, yarı su altında bulunan dört taş hücreyi gözleriyle görmüştür. Bunlar birer *in-pace*ydiler.[2] Bu hücrelerden her birinin kalıntı halinde bir demir kapısı, bir ayakyolu, demir parmaklıklı bir tepe penceresi vardır. Pencere, dışarıda ırmaktan iki ayak, içeride zeminden altı ayak yüksekliktedir. Dışarıda dört ayak derinliğindeki ırmak, duvar boyunca akmaktadır. Zemin her zaman ıslaktır. *In-pace*'de yaşayanın yatağı bu ıslak topraktı işte. Zindan hücrelerinden birinde duvara perçinlenmiş bir lale parçası vardır, bir başkasında da, dört granit levhadan yapılmış dört köşe bir çeşit kutu görülmektedir; içinde yatılamayacak kadar kısa, ayakta durulamayacak kadar alçak bir kutu. Bunun içine bir insan koyup üstünü bir taş kapakla örterlermiş. Bütün bunlar gerçek. Gözle görülüyor. Elle tutuluyor. Bu *in-pace*ler, bu hücreler, bu demir menteşeler, bu laleler, dibinden ırmak geçen bu yüksek tepe penceresi, bir granit kapakla mezar gibi kapanan bu taş kutu –şu farkla ki, ölü burada bir canlıydı– çamurdan ibaret bu zemin, bu ayakyolu delikleri, bu su sızdıran duvarlar, hepsi abartmacı bunların!

III
GEÇMİŞE NE ŞARTLA SAYGI GÖSTERİLİR

İspanya'da eskiden, Tibet'te de bugün mevcut olduğu şekliyle manastırcılık, uygarlık için bir çeşit verem illetidir. Hayatı düpedüz

1 Kalde kralı 2. Buhtunnasar'ın (Nabukodonosor) uykusunda öldürülen komutanı – ç.n.

2 İşkence zindanı – ç.n.

durdurur. Nüfusu en basit yoldan seyreltir. Keşişlik, iğdişlik. Avrupa için bu bir afet olmuştur. Buna bir de, vicdanlara sık sık yapılan ezayı, zorla rahiplik, rahibelik mesleğine sokuluşları, manastırlara dayanan feodaliteyi, büyük evlatların ailedeki nüfus fazlasını manastırlara kapatmasını, yukarıda bahsettiğimiz gaddarlıkları, *in-pace*leri, tıkanan ağızları, duvarla çevrilen beyinleri, ebedi yeminlerle hücrelere tıkılan talihsiz zekaları, ruhban sınıfına girişleri, ruhların diri diri gömülmesini ekleyin. Milletçe uğranılan değer kayıplarına bir de ferdi eziyetleri ekleyin, o zaman, kim olursanız olun, rahip cübbesiyle rahibe peçesinin, bu insan icadı iki kefenin karşısında titreme duyarsınız.

Ne var ki bazı noktalarda, bazı yerlerde, felsefeye rağmen, ilerlemeye rağmen manastıra kapanma zihniyeti, on dokuzuncu yüzyılın ortasında bile sürüp gitmekte, çileci sofuluğun garip bir şekilde nüksetmesi şu an uygar dünyayı hayrete düşürmektedir. Köhnemiş müesseselerin kendilerini devam ettirmekteki inatları, bozuk bir ıtır yağının saçlarımızdan bir türlü çıkmak istememesine, kokuşmuş balığın yenilebilir olduğunu iddia etmesine, yetişkin bir insana giydirilmek istenen çocuk elbisesinin eziyetine, canlıları kucaklayıp öpmeye gelen kadavraların şefkatine benzer.

"Nankörler!" der elbise. "Sizi kötü havalarda ben korumuştum. Beni niçin istemiyorsunuz artık?" "Açık denizlerden geliyorum," der balık. "Ben evvelce güldüm," der koku. "Sizleri sevmiştim," der kadavra. Manastır da, "Sizlere medeniyet verdim," diyor.

Bütün bunlara verilecek tek bir cevap var: O eskidendi.

Ölmüş şeylerin sonsuza dek sürüp gidebileceğini ve insanların mumyalama yoluyla yönetilebileceklerini hayal etmek, yıkık dökük dogmaları onarmak, kutsal emanet sandıklarının yaldızını tazelemek, manastır duvarlarının sıvasını yenilemek, yadigâr kutularını yeniden takdis etmek, batıl inançları donatmak, bağnazları beslemek, kutsal su serpicilerine yeni bir sap takmak, manastır zihniyetini ve militarizmi diriltmek, toplumun selametini parazitlerin çoğalmasında görmek, geçmişi şimdiye zorla kabul ettirmek, bütün bunlar garip geliyor insana. Ama bu teorileri savunan teorisyenler de yok değil. Akıllı kişiler olan bu teorisyenlerin pek basit bir usulleri var; geçmişin üzerine, sosyal düzen, ilahi hukuk,

ahlak, aile, atalara saygı, eskinin otoritesi, kutsal gelenek, meşruiyet, din adını verdikleri bir sıva çekiyor, sonra bağıra çağıra dolaşıyorlar: "Bakın! Ey namuslu insanlar, bunu alın işte!" Eskilerce de bilinen bir mantıktır bu: Eski Romalı kurban falı bakıcıları da aynı mantığı kullanırlardı. Siyah bir düveyi tebeşirle boyar, sonra "Bu düve beyaz," derlerdi. *Bos cretatus.*[1]

Size gelince, biz geçmişin şurasına burasına saygı duyarız ve onu her yerde esirgeriz, yeter ki ölmüşlüğünü kabul etsin. Ama hâlâ canlı kalmayı isterse, ona saldırırız ve öldürmeye çalışırız onu.

Hurafeler, ham sofuluklar, yobazlıklar, peşin hükümler yaşayanlara eziyet etmek için ortalıkta dolaşan ölü hayaletleridir, ama ölü hayaletler olmalarına rağmen hayata yapışmaktan bir türlü vazgeçmezler; dumandan varlıkları içinde dişleri, tırnakları vardır, onlarla göğüs göğüse çarpışmak, savaşmak gerekir, hem de hiç aralıksız. Çünkü insanlık, hayaletlerle ezeli ve ebedi bir cebelleşmeye mahkûmdur; onun alınyazılarından biri de budur. Gölgeyi gırtlağından yakalayıp yere sermek güç bir iştir.

19. yüzyılın tam ortasında Fransa'da bir manastır demek, gün ışığına karşı koymaya çalışan bir baykuşlar yuvası demektir. 89'un, 1830'un, 1848'in sitesi Paris'in orta göbeğinde açıktan açığa yobazlık ve çilecilik suçu işleyen bir manastır, Paris'te açılıp gelişen Roma, bir anakronizmadır. Normal zamanda bir anakronizmayı dağıtmak, yok etmek için ona yıl rakamını heceletmek yeter. Ama biz hiç de normal zamanda değiliz.

Savaşalım.

Savaşalım, ama ayırt ederek. Gerçekliğin başlıca özelliği hiçbir zaman aşırı olmamaktır. Ne ihtiyacı var onun abartılmaya! Yıkılması gereken şey var, sadece aydınlatılması ve bakılması gereken şey var. İyi niyetli ve ciddi inceleme ne büyük güçtür! Işığın yeterli olduğu yere alevi götürmeyelim.

Şu halde 19. yüzyılda bulunduğumuza göre, genel bir tez olarak bütün ülkelerde, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da, Türkiye'de olduğu gibi Hindistan'da da manastırlara kapanmaya karşıyız. Manastır demek, bataklık demektir. Kokuşmuşlukları apaçıktır, durgunlukları sağlığa zararlıdır, ekşimeleri milletleri hummaya verir,

1 (Lat.) Tebeşirlenmiş inek – ç.n.

sarartıp soldurur, çoğalmaları bir afet olur. Fakirlerin, Budist rahiplerinin, Rum papazlarının, Afrika muratıplarının Tayland, Birmanya Budist rahiplerinin, dervişlerin kıvıl kıvıl kaynaşan kurtlar gibi üreyip çoğaldıkları memleketleri dehşete kapılmadan düşünemeyiz.

Bunu belirttikten sonra, geriye din meselesi kalıyor. Bu meselenin bazı esrarlı, hatta ürkütücü diyebileceğimiz yanları vardır; onun için buna dikkatli bakmamıza izin verilsin.

IV
PRENSİPLER BAKIMINDAN MANASTIR

İnsanlar bir araya toplanır, birlikte otururlar. Hangi hakla? Birleşme hakkıyla.

Evlerine kapanırlar. Hangi hakla? Her insanın kapısını istediği gibi açma veya kapatma hakkıyla.

Dışarı çıkmazlar. Hangi hakla? İnsanın evinde kalma hakkını da içine alan, istediği gibi gidip gelme hakkıyla. Peki bunlar evlerinde, manastırda ne yaparlar? Alçak sesle konuşur, yere bakar, çalışırlar. Dünyadan, şehirlerden, dünyevi zevklerden, eğlencelerden, boş hırslardan, övünmelerden, çıkarlardan ellerini çekerler. Kaba yünden ya da kaba bezden giyecekler giyerler. Hiçbiri hiçbir şey üzerinde mülkiyet sahibi değildir. Oraya girmeden önce zengin olan girince fakir olur. Neyi varsa onu herkese verir. Evvelce asil, beyzade, derebeyi olan, köylü olanla eşit hale gelir. Hücre herkes için aynıdır. Hepsinin saçı aynı şekilde kesilir, hepsi aynı cübbeyi giyer, aynı kara ekmeği yer, aynı hasır üzerinde uyur, aynı külün üzerinde ölür. Sırtlarında aynı torba, bellerinde aynı ip vardır. Yalınayak yürümeye karar verilirse, hepsi yalınayak yürürler. Aralarında bir prens de bulunabilir, bu prens de ötekiler gibi bir gölgedir. Hiçbir unvan yoktur. Soyadları bile kaybolmuştur. Sırf ilk adlarını taşırlar. Hepsi vaftiz adlarının eşitliği altında bükülmüştür. Cismani aileyi kaldırıp cemaatleri içinde ruhani aileyi kurmuşlardır. Bütün insanlardan başka hısım akrabaları yoktur. Yoksullara yardım eder, hastalara bakarlar. İtaat ettikleri kimseleri kendileri seçerler. Birbirlerine "kardeşim" derler.

Burada benim sözümü kesip haykırıyorsunuz: "İyi ama bu ideal bir manastır!"

Bunun mümkün bir manastır olması, onu ele alıp incelememi gerekli kılmaya yeter.

Bu yüzdendir ki bundan önceki kitapta, bir manastırdan saygılı bir dille bahsettim. Ortaçağı bir yana atalım, Asya'yı bir yana atalım, tarihî ve siyasi meseleleri ayrı bir yana koyalım, sırf felsefi bakımdan, militan siyasi gerekler dışında, manastırın mutlak surette serbest iradeye dayanması ve gönül rızasıyla gelenleri barındırması şartıyla, ben, manastır topluluğuna daima ciddi bir dikkatle ve bazı hususlarda saygıyla bakarım. Topluluğun olduğu yerde ortak yönetim vardır; ortak yönetimin olduğu yerde hukuk vardır. Manastır şu formülün verimidir: eşitlik, kardeşlik. Ah! Ne ulu şeydir özgürlük! Ve şahane bir dönüşümdür! Özgürlük, manastırı cumhuriyete çevirmeye yeter.

Devam edelim.

Bu dört duvar arkasındaki bu erkekler veya bu kadınlar çuhadan elbise giyerler, eşittirler, birbirlerine kardeştirler, iyi güzel, ama başka bir şey yapmazlar mı? Yaparlar.

Ne yaparlar?

Karanlığa bakar, diz çöker, ellerini kavuştururlar. Bunun anlamı nedir?

V
DUA

Dua ederler.

Kime?

Tanrı'ya.

Tanrı'ya dua etmek. Ne demektir bu?

Bizim dışımızda bir sonsuzluk var mıdır? Bu sonsuzluk tek midir? Manevi midir? Sonsuz ve ebedi midir? Zorunlu olarak bir cevher midir? Sonsuzluk olduğuna göre, maddeden yoksun olsaydı bu yüzden sınırlanmış mı olurdu? Zorunlu olarak akıllı mıdır? Sonsuzluk olduğuna göre, akıldan yoksun olsaydı, bu yüzden sonlu mu olurdu? Biz kendimize ancak mevcudiyet fikrini atfedebile-

ceğimize göre, bizde mahiyet fikrini uyandıran bu sonsuzluk mudur? Başka bir deyişle, bu sonsuzluk mutlak, biz de ona göre göreli miyiz?

Bizim dışımızda bir sonsuzluk olduğu gibi, aynı zamanda içimizde de bir sonsuzluk yok mudur? Bu iki sonsuzluk (ne korkunç bir çoğul) birbirine uyacak şekilde üst üste gelmiyor mu? İkinci sonsuzluk, deyim yerindeyse, birincinin altında değil midir? Onun aynısı, yansıması, yankısı başka bir uçurumla ortak merkezli bir uçurum değil midir? Bu ikinci sonsuzluk da akıllı mıdır? Düşünür mü? Sever mi? İster mi? İki sonsuzluk da akıllıysa, her birinin bir isteyici prensibi var demektir. Şu halde, aşağıdaki sonsuzluğun bir ben'i olduğu gibi, yukarıdaki sonsuzluğun da bir ben'i vardır. Aşağıdaki ben ruhtur, yukarıdaki ben Tanrı'dır.

Düşünceyi, aşağıdaki sonsuzluğu yukarıdaki sonsuzlukla temasa geçirmeye dua etmek denir.

İnsan zihninden hiçbir şeyi geri almayalım. Ortadan kaldırmak kötüdür. İyileştirmek ve değiştirmek gerekir. İnsanın bazı melekeleri Bilinmeyen'e doğru çevrilmiştir: düşünce, hayal, dua. Bir okyanustur. Bilinmeyen. Bilinç nedir? Bilinmeyen'in pusulası. Düşünce, hayal, dua hep esrarlı büyük ışımalardır. Onlara saygı gösterelim. Nereye gidiyor ruhun bu muhteşem ışınları? Karanlığa, yani ışığa.

Demokrasinin büyüklüğü, insanlıkla ilgili olan hiçbir şeyi reddetmemesi, inkâr etmemesindedir. İnsan hakları kadar hiç olmazsa onun yanı başında, ruhun hakları da vardır.

Bağnazlığı ezmek, sonsuzluğa saygı duymak, işte yasa budur. Yaratılış ağacının altında secde etmekle, onun yıldızlarla dolu uçsuz bucaksız dallarını seyretmekle yetinmeyelim. Bize düşen bir görev var: insan ruhunu işlemek, sırrı mucizeye karşı savunmak, anlatılamayana ibadet etmek ve saçmalığı atmak, açıklaması imkânsız durumlarda kaçınılmaz olanı kabul etmek, insanı sağlığına kavuşturmak, hurafeleri dinin üstünden kaldırmak. Tanrı'yı tırtıllardan temizlemek.

VI
DUANIN MUTLAK İYİLİĞİ

Dua etme tarzına gelince, her türlüsü iyidir, yeter ki içten olsun. Kitabınızı ters çevirin ve sonsuzluğa dalın.

Sonsuzluğu inkâr eden bir felsefe olduğunu biliyoruz. Patolojik sınıfa sokulan bir felsefe de güneşi inkâr eder; bu felsefenin adı körlüktür.

Bizde noksan olan bir duyguyu gerçeklik kaynağı aşamasına çıkarmak, tam körlere göre bir tutumdur.

Asıl tuhafı, bu önünü görmez felsefenin, Tanrı'yı gören felsefeye karşı takındığı kibirli, azametli ve acımaklı tavrıdır. Bir köstebeğin bağırdığını duyar gibi olursunuz: "Güneşlerinden ötürü onlara acıyorum!"

Ünlü ve güçlü tanrıtanımazlar bulunduğunu biliyoruz. Aslında bunlar kendi düşünce güçleriyle gerçeğe döndüklerinde tanrıtanımazlıklarından pek emin değildirler. Onlar için bütün mesele bir tarif meselesidir ve her halükârda, Tanrı'ya inanmasalar bile büyük düşünürler olmanın itibariyle Tanrı'nın varlığını ispat ederler.

Felsefelerini amansızca damgalamakla beraber, onların şahsında filozofları selamlamaktan da geri kalmayız. Devam edelim.

Hayran olunacak bir şey de, kelime değişiklikleriyle yetinmenin sağladığı kolaylıktır. Kuzeyin biraz sislere gömülmüş bir metafizik ekolü, "Kuvvet" kelimesinin yerine "İrade" kelimesini koyarak insanlık anlayışında bir devrim yapacağı sanısına kapılmıştır.

"Bitki büyüyor," diyecek yerde, "bitki istiyor," demek belki verimli bir iş olurdu, ama eğer, "evren istiyor," diye de ilave edilseydi. Niçin? Çünkü bundan şu sonuç çıkardı: Bitki istiyor, öyleyse onun bir ben'i var; evren istiyor, öyleyse onun bir Tanrısı var.

Bize gelince, bu ekolün tersine hiçbir şeyi *a priori* olarak reddetmememize rağmen, onun kabul ettiği gibi, bitkinin bir iradesi olduğu fikrini benimsemek, onun inkâr ettiği gibi, evrenin bir iradesi olduğu fikrini benimsemekten daha zor görünüyor bize.

Sonsuzluğun iradesini, yani Tanrı'yı inkâr etmek, ancak sonsuzluğun inkârı şartıyla mümkündür. Bunu ispatlamıştık.

Sonsuzluğun inkârı dosdoğru nihilizme götürür. Her şey "zihnin bir kavrayışı" halini alır.

Nihilizmde tartışma mümkün değildir çünkü mantıkça tutarlı nihilist, karşısındakinin varlığından kuşku duyar ve kendi varlığından da tam emin değildir.

Onun görüşüne göre, kendisi de kendisi için ancak "zihninin bir kavrayışı"ndan ibaret olabilir.

Ne var ki nihilist, sırf şu "zihin" kelimesini ağzından çıkarmakla, inkâr ettiği şeylerin hepsini toptan kabul ettiğinin farkında değildir.

Sözün kısası, her şeyi bir tek hayır kelimesine indirgeyen bir felsefeyle düşünce hiçbir yere varamaz. Hayır'a verilecek tek bir cevap vardır: Evet.

Nihilizm menzilsizdir.

Hiçlik yoktur. Sıfır mevcut değildir. Her şey bir şeydir. Hiç, hiçbir şey değildir.

İnsan, ekmekten çok onaylayarak yaşar.

Görmek, göstermek de yetmez. Felsefe bir enerji olmalıdır; çabası ve sonucu insanın ıslahı olmalıdır. Sokrates Adem'in içine girmeli ve Marcus Aurelius'u yaratmalıdır, başka bir deyişle, mutluluğun insanından hikmetin insanını çıkarmalıdır. Eden'i[1] Lykeum'a[2] çevirmek! Bilim bir kuvvet iksiri olmalıdır. Zevk almak! Ne hazin bir amaç, ne cılız bir ihtiras! Hayvan zevk alır. Düşünmek! İşte ruhun gerçek zaferi. Susuzluklarını kandırmak için insanlara düşünceyi uzatmak, onların hepsine iksir olarak Tanrı kavramını sunmak, onların içinde vicdanla bilimi kardeş etmek, bu esrarlı karşılaştırmayla onları doğruluğa getirmek, işte felsefenin gerçek görevi budur. Ahlak, gerçeklerin açılıp gelişmesidir. Düşünce, eyleme götürür. Mutlak, pratik olmalıdır. İdeal, insan zihni için teneffüs edilebilir, içilebilir, yenilebilir olmalıdır. Yalnız idealin hakkıdır şu sözü söylemek: "Alın, bu benim etimdir, bu benim kanımdır."[3] Hikmet, bir kutsal kaynaşmadır. Ancak bu şartladır ki o, kısır bir bilim aşkı olmaktan çıkıp insanlar arası bir-

1 Yeryüzü cenneti – ç.n.

2 Atina'da Aristoteles'in yürüyerek öğrencilerine ders verdiği sokağın adıdır – ç.n.

3 İsa'nın, sözleri – ç.n.

leşmenin tek ve yüce tarzı halini alır ve felsefeyken din mertebesine yükselir.

Felsefe içinde oturup rahat rahat sırları seyretmek için bunların üstüne inşa edilmiş, merakı tatminden başka bir işe yaramayan basit bir çıkıntı olmamalıdır.

Düşüncemizi daha etraflı bir şekilde açıklamayı bir başka fırsata bırakarak, şimdilik şunu söylemekle yetinelim: İki kuvvet, iki güç kaynağı, yani inanmak ve sevmek olmadan, ne hareket noktası olarak insanı ne de amaç olarak ilerlemeyi biz anlamıyoruz.

İlerleme amaçtır, ideal tiptir. Nedir ideal? İdeal, Tanrı'dır.

İdeal, mutlak, mükemmeliyet, sonsuzluk; aynı anlamda kelimelerdir bunlar.

VII
YERERKEN ALINACAK TEDBİRLER

Tarihin ve felsefenin bitmeyen görevleri vardır; bitmeyen ve aynı zamanda basit görevlerdir bunlar: Başrahip Kayafa'ya, hakim Drakon'a,[1] kanun yapıcı Trimalcion'a, İmparator Tiberius'a karşı savaşmak. Burası açık, dolaysız ve berrak; hiçbir karanlık yanı yok. Fakat ayrı yaşama hakkı da, sakıncalarına ve kötüye kullanılışlarına rağmen, kabul edilmek ve korunmak ister. Münzevi keşişlik, insanla ilgili bir meseledir.

Manastırlardan, bu hata ama masumiyet; delalet ama iyi niyet; cehalet ama feragat; eziyet ama şahadet yerlerinden söz ederken hemen daima evet ya da hayır demek zorunda kalır insan.

Manastır bir çelişkidir. Amaç kurtuluş; araç kendini feda etme. Manastır, sonucu en yüce feragat olan en yüce bencilliktir.

Saltanat sürmek için tahttan feragat etmek; manastırın söylemi sanki budur.

Manastırda, zevke varılmak için ıstırap çekilir. Ölümün üzerine bir poliçe çekilir. Yeryüzü karanlığında semavi aydınlığın se-

1 Kayafa, başrahip niteliğiyle İsa'nın idam edilmesi için çalışmış, Romalı yargıç Pilotus'u etkilemiştir. Yargıç Drakon ise, Eski Yunan'da çok ağır cezalar veren yasalarıyla ünlüdür – ç.n.

nedi vadesinden önce kırılır. Manastırda miras konulacak cennete mahsuben, cehennem peşin olarak kabul edilir.

Rahibe peçesi yahut rahip cübbesi giymek, karşılığı ebedi hayatla ödenen bir intihardır.

Böyle bir konuda alaya yer olabileceğini hiç sanmıyoruz. Her şeyiyle ciddi bir konudur bu iyiliğiyle de, kötülüğüyle de.

Adil kişi kaşlarını çatar ama asla kötü bir tebessümle gülümsemez. Hiddeti anlarız, kötülüğü değil.

VIII
İMAN, YASA

Birkaç söz daha.

Entrika dolup taştığı zamanlar kiliseyi yereriz, dünyeviye karşı haşin davranan uhreviyi hor görürüz, ama düşünen insanı baş tacı ederiz.

Diz çökeni selamlarız.

Bir inanç; budur insan için elzem olan. Hiçbir şeye inanmayanın vay haline!

Düşünceye dalmış bir kimse, bu yüzden hiçbir iş yapmıyor demek değildir. Görünen çalışma vardır, görünmeyen çalışma vardır.

Seyretmek de çalışmaktır; düşünmek faaliyette bulunmaktır.

Kavuşturulmuş kollar da çalışır, birleştirilmiş eller de iş yapar. Gökyüzüne bakmak bir iştir.

Thales dört yıl yerinden kımıldamadı. Felsefenin temellerini attı.

Bizce, tarikatdaşlarıyla yalnız yaşayan keşişler aylak değildirler; münzeviler tembel değildirler.

Karanlık'ı düşünmek ciddi bir şeydir.

Söylediklerimizden hiçbirini yalanlamaksızın şuna inanıyoruz ki, mezarın sürekli olarak hatırlanması yaşayanlara yaraşan bir iştir. Rahiple filozof bu noktada hemfikirdirler. La Trappe Rahibi Horatius'a cevap veriyor: "Ölmek gerek."

Hayatına mezarın varlığından bir şeyler katmak, bilge kişinin yasasıdır. Keşişin yasası da budur. Bu bakımdan, bilgeyle keşiş birleşirler.

Bir maddi büyüme vardır; bunu isteriz. Bir de manevi büyüklük vardır; biz bunu tutarız.

Düşüncesiz ve aceleci zihinler şöyle derler: "Sırrın yanında duran bu hareketsiz suretlere ne gerek var? Ne işe yarar bunlar? Ne yaparlar?"

Heyhat! Bizi saran, bizi bekleyen karanlığın karşısında, muazzam dağılışın bizi ne yapacağını bilmeden bu soruya karşılık veriyoruz: "Bu ruhların yaptığından daha yüce bir yapıt yoktur. Ve ilave ediyoruz: Belki daha yararlı bir çalışma da yoktur."

Hiç dua etmeyenler için, hep dua edenlerin bulunması gerekir.

Bizce bütün mesele duaya karışan düşüncenin miktarındadır.

Leibniz'in dua etmesinde büyüklük vardır, Voltaire'in ibadet etmesinde güzellik vardır. *Deo erexit Voltaire.*[1] Biz, dinlere karşı dinden yanayız.

Biz vaazların sefaletine, duanın ulviliğine inananlardanız. Zaten şu geçirdiğimiz dakikada, 19. yüzyıla damgasını vuramadan geçip gidecek olan şu dakikada, pek çok kişinin alnının yerde, ruhunun az yükseklerde olduğu şu saatte, ahlakları zevk almaktan ibaret olan ve maddenin kısa, biçimsiz şeyleriyle uğraşan bunca canlının arasında her kim kendi kendisini sürgün ederse, bizim gözümüze saygıdeğer görünür.

Manastır bir vazgeçiştir. Yanlış yere yapılan bir fedakârlık da yine fedakârlıktır. Acı bir hatayı vazife olarak kabul etmenin de bir büyüklüğü vardır.

Kendi başına ve ideal şekliyle ele alınırsa, gerçekliğin çevresinde sonuna kadar bütün cephelerine tarafsız bir gözle bakılırsa görülür ki manastır, özellikle kadınlar manastırı –çünkü bizim toplumumuzda en çok acı çeken kadındır ve bu manastır sürgününde bir protesto gizlidir– tartışma götürmez bir haşmete sahiptir.

Birkaç ana çizgisiyle belirtmeye çalıştığımız bu son derece sert, son derece kasvetli manastır yaşantısı, aslında hayat değildir, çünkü özgürlük değildir; mezar değildir, çünkü bütünlük değildir; tıpkı bir dağın zirvesi gibi bir yanda içinde bulunduğumuz uçurumun, öbür yanda içinde bulunacağımız uçurumun görüldüğü garip bir yerdir; iki dünyayı birbirinden ayıran, aynı zamanda ikisin-

1 (Lat.) Voltaire Tanrı'ya yöneldi – ç.n.

den de aydınlık ve karanlık alan, hayatın zayıflayan ışığıyla ölümün bulanık ışığının birbirine karıştığı daracık, sisli bir sınırdır; mezarın yarı karanlığıdır.

Bize gelince, bu kadınların inandığına inanmayan ama onlar gibi imanla yaşayan biz, bu titreyen ve inanan fedakâr yaratıkları, sırrın bilinç çizgisi üzerinde yaşamak cesaretini gösteren bu alçakgönüllü ve vakur ruhları; kendilerine kapalı olan yeryüzüyle, açılmamış olan gökyüzü arasında bekleşen, görünmeyen bir aydınlığa dönük ve sadece bu aydınlığın nerede olduğunu bildiklerini düşünmek mutluluğuna sahip olan, uçurumun ve bilinmezin özleyişiyle yanan, gözleri hareketsiz karanlığa dikilmiş, diz çökmüş, kendinden geçmiş, şaşırmış duran, bazı saatler ebediyetin derin soluğunu duyarak yarı doğrulan bu ruhları, hiçbir zaman yumuşak bir dehşet, kıskançlık dolu bir merhamet duymadan düşünmek gücünü kendimizde bulamamışızdır.

Mezarlıklar Ne Verilirse Onu Alırlar

I
MANASTIRA GİRMENİN YOLU

İşte Jean Valjean bu eve, Fauchelevent'ın dediği gibi, "gökten düşmüştü."

Bahçe duvarını, Polonceau Sokağı'nın köşesini meydana getirdiği yerden aşmıştı. Gecenin ortasında duyduğu o meleklerin şarkısı, ilk sabah ayininde ilahi okuyan rahibelerin sesiydi; karanlıkta biraz görebildiği o salon, manastırın kilisesiydi; yere uzanmış gördüğü o hayalet, kefaret çıkaran rahibeydi; sesi onda garip bir sürpriz etkisi yapan çıngırak, Fauchelevent'ın dizine bağlanan bahçıvan çıngırağıydı.

Cosette yatırıldıktan sonra, daha önce gördüğümüz gibi, Jean Valjean'la Fauchelevent birer bardak şarap ve bir parça peynirle gürül gürül yanan bir çalı çırpı demetinin karşısında akşam yemeği yemiş, sonra da barakadaki tek yatakta Cosette yattığından, birer ot yığınının üzerine uzanıvermişlerdi.

Jean Valjean gözlerini yummadan önce:

– Bundan böyle burada kalmam gerekiyor, demişti.

Bu söz, bütün gece Fauchelevent'ın kafasını uğraştırıp durdu.

Aslında ikisi de uyumamışlardı.

Jean Valjean keşfedildiğini, Javert'in kendisini izlediğini bildi-

ğinden, Paris'e dönecek olurlarsa kendisinin de Cosette'in de mahvolacaklarını anlıyordu. Üzerine esen yeni fırtına rüzgârı onu bu manastıra attığına göre, Jean Valjean'ın artık tek bir düşüncesi vardı: burada kalmak. Halbuki onun durumundaki bir talihsiz için bu manastır hem en tehlikeli hem de en güvenilir yerdi. En tehlikeli yerdi, çünkü buraya hiçbir erkek giremeyeceğinden onu bulacak olurlarsa suçüstü yakalanmış olacaktı ve Jean Valjean için manastırdan bir adım ötesi hapishaneydi; en güvenilir yerdi, şayet kendisini buraya kabul ettirebilir, burada kalabilirse, bir daha kim gelip de onu bulabilirdi? Oturmasına imkân olmayan bir yerde oturabilirse kurtulmuş demekti.

Beri yandan Fauchelevent da kafasını zorlayıp duruyordu. Önce bu işten hiçbir şey anlamadığını söylüyordu kendi kendine. Bu duvarlara rağmen nasıl oluyordu da Mösyö Madeleine buraya girebilmişti? Öyle üzerinden aşılıverecek gibi değildi manastır duvarları. Nasıl olur da bir çocukla beraber burada olabilirdi? Dimdik bir duvara kucağında bir çocukla tırmanılamaz. Bu çocuk neyin nesiydi? İkisi birden nereden geliyorlardı? Fauchelevent manastırda bulunduğundan beri, Montreuil-sur-Mer'den söz edildiğini hiç duymamıştı, orada olup bitenlerden hiç haberi yoktu. Madeleine Baba'nın hali de soru sormak cesaretini vermiyordu insana. Zaten Fauchelevent da kendi kendine, "Bir azize soru sorulmaz," diyordu. Mösyö Madeleine onun gözünde bütün itibarını korumaktaydı. Yalnız Jean Valjean'ın ağzından kaçan bazı sözlerden, Mösyö Madeleine'in muhtemelen zamanın güçlükleri yüzünden iflas etmiş olduğu ve alacaklıları tarafından takip edildiği, yahut da siyasi bir işe bulaştığı için saklanmak zorunda kaldığı sonucunu çıkarabileceği fikrine kapılmıştı bahçıvan. Böyle bir ihtimalse Fauchelevent'a hiç de nahoş gelmiyordu, çünkü kuzeyli köylülerimizin pek çoğunda olduğu gibi onda da eski bir Bonapartçı damarı vardı. Saklanmak zorunda kalan Mösyö Madeleine, sığınak olarak manastırı seçmişti ve orada kalmak istemesi pek tabiiydi. Yalnız Fauchelevent'ın izah edemediği, ikide bir aklına takılan ve kafasını çatlatırcasına zorlayan bir nokta vardı: Mösyö Madeleine orada nasıl bulunuyordu, hem de yanında küçük bir kızla? Fauchelevent onları görüyor, onlara dokunuyor, onlarla konuşuyor ama yine de ina-

namıyordu. Anlaşılmazlık girmişti Fauchelevent'ın küçük kulübesinden içeri. Fauchelevent ihtimaller arasında bocalıyor, yalnız bir tek şeyi açıkça görebiliyordu: "Mösyö Madeleine benim hayatımı kurtardı." Ve bu tek kesin şey onun iradesini tayin etmeye yetti. Kendi kendine, "Şimdi sıra bende," dedi ve vicdanının içinden ekledi: "Mösyö Madeleine beni arabanın altından çıkarmak için oraya girdiğinde harekete geçmek için bu kadar düşünmemişti." Mösyö Madeleine'i kurtarmaya karar verdi.

Fakat yine de kendisine çeşitli sorular sorup çeşitli yanıtlar verdi: "Bana o yaptığından sonra, bir hırsız olsa da onu yine kurtarır mıydım? Yine kurtarırdım. Ya bir katil olsaydı, onu yine kurtarır mıydım? Yine kurtarırdım. Bir aziz olduğuna göre, onu kurtaracak mıyım? Yine kurtaracağım."

Lakin onu manastırda tutmak öyle bir meseleydi ki! Mamafih Fauchelevent, bu akla hayale sığmaz denilecek teşebbüs karşısında gerilemedi. Vefakârlığından, iyi niyetinden ve biraz da, bu sefer asil bir niyetin hizmetine koşulan eski köylü kurnazlığından başka elinde bir merdiveni olmayan bu biçare Picardie köylüsü, manastırın imkânsızlıklarına ve Aziz Benoît'nın kurallarının sarp yamaçlarına tırmanmaya koyuldu. Fauchelevent Baba, bütün ömrünce bencil davranmış ve hayatının son günlerinde dünyayla hiçbir çıkar ilişkisi kalmamış, topal, sakat bir ihtiyardı. Bu yüzden minnettar olmak ona tatlı geldi ve yapılacak erdemli bir iş görünce, ölmek üzere olan bir adamın ömründe tatmadığı bir bardak nefis şarabı elinin altında bulup da hırsla içmesi gibi, bu işin üstüne atıldı. Yıllardan beridir bu manastırda teneffüs ettiği havanın, onun kişiliğini yıkmış, herhangi bir iyi iş yapmayı onun için bir ihtiyaç haline getirmiş olduğunu da buna ekleyebiliriz.

Böylece kararını verdi: Kendini Mösyö Madeleine'e adayacaktı.

Az önce ona "Biçare Picardie köylüsü" dedik. Bu sıfat doğruydu ama tam değildi. Hikâyenin bulunduğumuz bu noktasında biraz Fauchelevent Baba'nın fizyolojisinden bahsetmek faydalı olacak. O gerçi bir köylüydü ama köy noterliği etmişti; bu da onun kurnazlığına bir adliyeci inceliği, sadeliğine bir seziş ekliyordu. Çeşitli nedenlerden ötürü işlerinde başarısızlığa uğramış, köy noterliğinden arabacılığa ve ırgatlığa düşmüştü. Fakat beygirler için gö-

rünüşte gerekli olan küfürlerin ve kamçı darbelerinin dışında, yaratılışça köy noteri olarak kalmıştı. Yapmacıksız bir zekaya sahipti; "geliyom, gidiyom" demezdi; köyde ender rastlanan bir yanı vardı, sohbet ederdi; öbür köylüler onun için, "Hani neredeyse şapkalı bir mösyö gibi konuşuyor," derlerdi. Gerçekten de Fauchelevent geçen yüzyılın saygısız, hafifmeşrep dilinin, "yarı şehirli, yarı köylü," dediği sınıftandı ve şatodan kulübeye düşen iğnelemeler, onu halk soy kütüğünde "biraz bedevi, biraz uygarlaşmış, tuz biber karışık" diye etiketlemişti. Her ne kadar kaderin hayli sillesini yemiş, hayli yıpranmışsa da Fauchelevent, bu havı dökülmüş, ipliği sırıtmış köhne ruh, yine de birden harekete geçen ve hep içine doğduğu gibi davranan bir adamdı. İnsanı her zaman kötülükten koruyan değerli bir niteliktir bu. Kusur ve kabahatleri –çünkü onun da kusurları ve kabahatleri vardı– yüzeysel şeylerdi. Kısacası yüz ifadesi, onu inceleyen bir kimse üzerinde olumlu etki yapacak cinstendi. Bu ihtiyar çehrede kötülük ya da bönlük alameti olan alnın üst tarafındaki o nahoş çizgilere hiç rastlanmıyordu.

Fauchelevent Baba enine boyuna iyice düşünmüş olarak gün doğarken gözlerini açtı ve Mösyö Madeleine'i, gece yattığı saman yığınının üstüne oturmuş, uyuyan Cosette'i seyreder gördü. Fauchelevent yerinden doğrularak:

– Şimdi buradasınız ama buraya girmek için ne yapacaksınız? dedi.

Durumu özetleyen bu söz, Jean Valjean'ı daldığı hayal âleminden çıkardı. İki adam baş başa verdiler. Fauchelevent:

– Önce, dedi, bu odadan dışarı adım atmamakla başlayacaksınız işe; ne siz ne de küçük, bahçeye bir adım attınız mı, yandık demektir.

– Doğru.

Fauchelevent yine konuştu:

– Mösyö Madeleine çok iyi bir zamanda geldiniz, yani çok kötü bir zamanda demek istemiştim. Bu kadınlardan biri çok hasta. Bu yüzden bizim taraflara pek bakan olmayacaktır. Galiba ölecek. Kırk saatlik dualar okunuyor. Bütün rahibeler ayakta. Hepsi bu işle meşgul. Ölmek üzere olan tam bir azize. Aslına bakarsan, burada biz hepimiz birer aziziz. Onlarla benim aramdaki bü-

tün fark şu ki, onlar "hücremiz" diyorlar; bense "kulübem" diyorum. Önce ölüm halindekilere özgü dua okunacak, sonra ölülere özgü dua. Bugün için burada bizi rahatsız eden olmaz; ama yarın için bir şey diyemem.

Jean Valjean bir noktayı belirtti:

– Halbuki bu kulübe duvarın girintisinde, harabe gibi bir şeyin gerisine gizlenmiş; ağaçlar var, manastırdan görünmüyor.

– Ben de şunu ekleyeyim ki, rahibeler buraya hiçbir zaman yaklaşmazlar.

– Öyleyse? dedi Jean Valjean.

Bu "öyleyse"yi vurgulayan soru işareti, "Bence burada gizlenip kalınabilir, öyle değil mi?" anlamını taşıyordu. Fauchelevent işte bu soruya cevap verdi:

– Küçük kızlar var.

– Hangi küçük kızlar? diye sordu Jean Valjean.

Fauchelevent tam söylediği sözü açıklamak için ağzını açıyordu ki bir çan bir kere çaldı.

– Rahibe öldü, dedi Fauchelevent. İşte ölüm çanı.

Ve Jean Valjean'a dinlemesi için işaret etti.

Çan ikinci defa çaldı.

– Ölüm çanı, Mösyö Madeleine. Her dakikada bir çalmaya devam edecek, tam yirmi dört saat, cenaze kiliseden çıkıncaya kadar. Bilirsiniz ya, çocuklar oyun oynarlar. Teneffüslerde topun biri yuvarlandı mı, tamam, hiç yasak dinlemez, buraya geliverirler; hem topu almaya hem de buraları kolaçan etmeye. O melekler birer şeytan çekicidirler.

– Kimler? diye sordu Jean Valjean.

– Küçük kızlar. Hiç şüpheniz olmasın hemen sizi keşfederler. "Amanın! Bir erkek!" diye yaygarayı koparırlar. Ama bugün tehlike yok. Bugün teneffüs yapılmayacak. Bütün gün duayla geçecek. Çanı duyuyorsunuz. Size dediğim gibi, dakikada bir. Ölüm çanı bu.

– Anlıyorum Fauchelevent Baba, yatılı okul öğrencileri var.

Jean Valjean bunu derken bir yandan da düşünüyordu: "Cosette'in eğitimi de hazır sağlanmış demektir."

Fauchelevent haykırdı:

– Hey Yarabbi! Küçük kızlar sizi bir bulurlarsa! Bir bağrışmaya başlarlarsa çevrenizde! Bir kaçışırlarsa! Burada erkek olmak, vebalı olmak demektir. Görüyorsunuz işte, vahşi bir hayvan gibi bacağıma çıngırak takıyorlar.

Jean Valjean gittikçe daha derin düşüncelere dalıyordu.

– Bu manastır bizi kurtarır, diye mırıldandı.

Sonra sesini yükseltti:

– Evet, zorluk burada kalmakta.

– Hayır, dedi Fauchelevent, çıkmakta.

Jean Valjean'a bütün kanı yüreğine toplanmış gibi geldi.

– Çıkmak!

– Evet, Mösyö Madeleine; buraya girmek için çıkmanız gerek.

Ve Fauchelevent ölüm çanının bir kere daha çalmasını bekledikten sonra devam etti:

– Sizi böyle burada bulurlarsa olmaz. Nereden geliyorsunuz? Bana göre gökten düştünüz, çünkü sizi tanıyorum; ama rahibelere gelince iş değişir, onlar için kapıdan girmeniz gerek.

Birdenbire başka bir çandan oldukça karışık bir çalış duyuldu.

– Hah! dedi Fauchelevent. Seçici rahibeler çağırılıyor. Meclis toplantısına gidiyorlar. Birisi öldü mü mutlaka meclis toplanır. Gün doğarken öldü. Genellikle gün doğarken ölünür. Peki, acaba girdiğiniz yerden çıkamaz mısınız? Sakın sizi sorguya çektiğimi sanmayın ama nereden girdiniz?

Jean Valjean sapsarı kesildi, o korkunç sokağa yeniden inmek düşüncesi bile onu titretiyordu. İçi kaplanlarla dolu bir ormandan çıktığınızı düşünün, tam ormanın dışına çıkmışken bir dostunuz tekrar oraya dönmenizi salık veriyor. Jean Valjean, mahallede hâlâ kaynaşan polis güruhunu, gözcülük eden ajanları, her tarafa dikilmiş nöbetçileri, yakasına uzanan korkunç yumrukları gözünün önüne getiriyordu; belki de Javert hâlâ kavşağın köşesindeydi.

– İmkânsız! dedi. Fauchelevent Baba, farz edin ki gökten düştüm.

– İnanırım inanırım, diye Fauchelevent cevap verdi. Bana söylemenize gerek yok. Tanrı sizi yakından görmek için eline almış, sonra bırakıvermiştir. Yalnız, herhalde sizi bir erkek manastırına koymak istiyordu; yanıldı. İşte bir sıra çan daha. Bu da kapıcıyı uyarıyor; gidip belediyeye haber vermesi için. Belediye de gelip ölüye

bakması için ölü doktoruna haber verecek. Bütün bunlar ölmenin yolu yordamı. Bu hatuncağızlar pek hoşlanmazlar bu ziyaretten. Bir hekim hiçbir şeye inanmaz. Peçeyi kaldırır. Hatta bazen başka şeyleri de kaldırır. Bu sefer ne kadar da çabuk haberdar ediyorlar hekimi! Ne var acaba? Sizin küçük hâlâ uyuyor. Adı ne onun?

– Cosette.

– Sizin kızınız mı? Yani demek istiyorum ki, büyükbabası mısınız?

– Evet.

– Buradan çıkmak onun için kolay olur. Benim servis kapısı avluya açılır. Vururum. Kapıcı açar. Küfemi sırtımda çıkarırım, küçük de içinde. Fauchelevent Baba küfesiyle çıkıyor, gayet basit. Küçüğe uslu durmasını tembih edersiniz. Üstünde örtü olacak. Chemin-Vert Sokağı'nda ahbabım olan ihtiyar bir yemişçi kadın var, küçüğü ona bırakırım. Sağırdır, gerektiği sürece onda kalır, ufak bir yatak da var. Yemişçi kadının kulağına onun yeğenim olduğunu, yarına kadar yanında tutmasını bağırırım. Sonra küçük sizinle beraber tekrar buraya girer; çünkü sizi mutlaka geri getireceğim. Böyle olması gerek. Ama siz nasıl edip de çıkacaksınız?

Jean Valjean başını salladı.

– Kimsenin beni görmemesi gerek, bütün mesele burada Fauchelevent Baba. Cosette'i küfede örtü altında çıkaracağınız gibi beni de çıkarmanın bir yolunu bulun.

Fauchelevent, sol elinin orta parmağıyla kulağının altını kaşıyordu; ciddi bir zorluk içinde bulunduğunu gösteriyordu bu.

Üçüncü bir çan gürültüsü, onları düşüncelerinden ayırdı.

– İşte ölü doktoru gidiyor, dedi Fauchelevent. Ölmüş, tamam. Hekim cennetin pasaportunu vize etti mi, Cenaze İşleri bir tabut gönderir. Ölen kıdemli rahibelerden biriyse rahibeler tabuta koyar; bir hemşireyse, hemşireler koyar. Bundan sonra ben tabutu çivilerim. Benim bahçıvanlık işlerim arasındadır bu da. Bir bahçıvan biraz da mezarcıdır. Cenazeyi, kilisenin sokakla bağlantısı olan alçak bir salona koyarlar. Ölü doktorundan başka hiçbir erkek giremez buraya. Cenaze kaldırıcılarla beni erkekten saymıyorum. İşte, tabutu bu salonda çivilerim. Cenaze kaldırıcılar gelip alırlar, arabacı da verir kamçıyı! Böyle gidilir işte cennete. İçinde hiçbir şey

bulunmayan bir kutu getiriliyor ve içinde bir şeyler olarak götürülüyor. İşte gömülmek denen şey bu. *De profundis.*[1]

Yatık bir güneş ışığı, ağzı hafifçe aralık uyuyan Cosette'in yüzünü okşayarak geçiyor ve ona ışık içinde bir melek görünüşü veriyordu. Jean Valjean onu seyre koyulmuştu. Fauchelevent'ı artık dinlemiyordu.

Dinlenmemek, susmak için bir neden değildir. Babacan ihtiyar bahçıvan sakin sakin gevelemelerini sürdürüyordu:

– Mezarı Vaugirard Mezarlığı'nda kazarlar. Bu Vaugirard Mezarlığı'nın kaldırılacağı söyleniyor. Kurallara uymayan, resmî bir kıyafeti olmayan, yakında emekliye ayrılacak eski bir mezarlıktır bu. Yazık, çünkü kullanışlı bir mezarlıktır. Orada bir dostum var, mezarcı Mestienne Baba. Buralı rahibelerin bir imtiyazları var, o mezarlığa akşam vakti götürülmek imtiyazı. Sırf onlar için valiliğin özel bir kararnamesi mevcut. Hey Tanrım! Dünden beri ne kadar çok şey oldu! Crucifixion Rahibe öldü, Madeleine Baba...

– Gömüldü, dedi Jean Valjean hüzünlü bir gülümseyişle.

Fauchelevent bu kelimeyi yankılandırdı:

– Valla! Eğer temelli burada olsaydınız, hakiki bir gömülme olurdu bu.

Dördüncü bir çan sesi çınladı. Fauchelevent çıngıraklı dizbağını telaşla çividen alarak dizine taktı.

– Bu sefer çan bana. Başrahibe beni çağırıyor. Hay Allah, tokanın dili elime battı. Mösyö Madeleine siz buradan kımıldamayın, beni bekleyin. Yeni bir durum var. Karnınız acıktıysa orada şarap, ekmek ve peynir var.

Sonra, "Geldik! Geldik!" diyerek küçük kulübeden çıktı. Jean Valjean, onun sakat bacağı elverdiği ölçüde acele ederek, bir yandan da göz ucuyla kavunlarına bakarak bahçe boyunca ilerlediğini gördü.

On dakika geçmemişti ki çıngırağıyla yolu üstündeki rahibeleri çil yavrusu gibi dağıtan Fauchelevent Baba, bir kapıya hafifçe vuruyor ve içeriden yumuşak bir ses, "Ebediyen, ebediyen," yani, "Giriniz," diyordu.

---

1 (Lat.) "Uçurumun derinliklerinden" anlamına gelen bu sözcüklerle başlayan ölüler için okunan dua – ç.n.

Bu kapı, hizmet ihtiyaçları için bahçıvana ayrılan görüşme odasının kapısıydı. Bu görüşme odası toplantı salonunun bitişiğindeydi. Başrahibe, görüşme odasındaki biricik iskemleye oturmuş Fauchelevent'ı bekliyordu.

II
FAUCHELEVENT ZORLUK KARŞISINDA

Telaşlı ve ciddi bir tavır takınmak, kritik durumlarda bazı karakterler, bazı meslekler için, bu arada rahipler ve ruhaniler için bir özelliktir. Fauchelevent içeri girdiğinde, kaygının bu çifte şekli başrahibenin yüz ifadesine damgasını vurmuş bulunuyordu. Başrahibe, genellikle neşeli bir insan olan şu sevimli ve bilgili Matmazel Blemeur, Innocente Ana'ydı.

Bahçıvan ürkek bir selam verip hücrenin eşiği üzerinde durdu. Tespihini çeken başrahibe gözlerini kaldırarak ona:

– Ha! Siz misiniz Fauvent Baba, dedi.

Bu kısaltma bütün manastırca benimsenmişti. Fauchelevent selamını tekrarladı.

– Fauvent Baba, sizi çağırttım.

– Geldim işte, saygıdeğer valide.

– Size söyleyeceklerim var.

Fauchelevent, göstermekten için için korktuğu bir cesaretle:

– Benim de pek saygıdeğer validemize söylemek istediğim bir şey var, dedi.

Başrahibe ona baktı.

– Ya! Demek bana bildirecek bir şeyiniz var.

– Bir rica.

– Peki öyleyse, konuşun.

Eski köy noteri Fauchelevent, kendine güveni olan köylülerdendi. Cehaletin marifetlisi bir kuvvettir; ondan çekinmezsiniz, bu yüzden sizi gafil avlar. Fauchelevent, manastırda bulunduğu iki yılı biraz geçkin bir zaman içinde manastır sakinlerinin takdirini kazanmıştı. Daima tek başınaydı. Bunun için bir yandan bahçıvanlıkla uğraşırken, bir yandan da merakını tatmin etmekten başka yapacak bir şeyi yoktu. Oraya buraya gidip gelen bütün bu ör-

tülü kadınlardan uzak olduğundan, karşısında bir gölgeler karışımından başka bir şey görmüyordu. Dikkati ve nüfuzlu görüşü sayesinde bütün bu hayaletlerin içine et kemik koymayı başarmıştı. Bu ölüler onun nazarında yaşıyorlardı. Gözleri keskinleşen bir sağır, kulakları keskinleşen bir kör gibiydi. Çeşitli çan seslerinin anlamını çözmeye çalışmış ve bunu başarmıştı da. Öyle ki bu esrarengiz ve suskun manastırın ondan gizli hiçbir şeyi kalmamıştı; bu Sfenks bütün sırlarını onun kulağına gevezece fısıldıyordu. Her şeyi bilen Fauchelevent, her şeyi saklardı. Bu onun sanatıydı. Bütün manastır onu ahmak sanıyordu. Dinde büyük meziyettir bu. Seçici rahibeler Fauchelevent'a önem verirlerdi. Garip bir dilsizdi o. Güven telkin ediyordu. Üstelik de düzenliydi ve ancak meyve bahçesiyle sebze bahçesinin ihtiyaçları için dışarı çıkıyordu. Davranışlarındaki bu ağırbaşlılık ve ölçülülük onun lehine oluyordu. Öyleyken, yine de iki adamı bir hayli konuşturmuştu. Bunlardan biri manastırdaki kapıcıydı, o sayede görüşme yerinin özelliklerini biliyordu; ikincisi de mezarlıktaki mezarcıydı, o sayede de gömme işinin özelliklerine vakıf olmuştu. Böylece bu rahibeler hakkında çifte bilgi sahibiydi: biri hayatları üzerine, öbürü ölümleri üzerine. Ama bildiklerini asla kötüye kullanmazdı. Manastır camiası ona güveniyordu. İhtiyar, topal, hiçbir şey görmez, belki biraz sağır; ne mükemmel vasıflar! Yerine bir başkası zor bulunurdu.

Adamcağız kendisine değer verildiğini bilen bir kimsenin itimadıyla, sayın başrahibeye karşı köylüvari, oldukça karışık ve pek derin bir nutuğa girişti. Uzun uzun yaşından, sakatlıklarından, yılların artık kendisi için iki kat ağır gelmeye başlayan yükünden, işin gittikçe artan gereklerinden, bahçenin büyüklüğünden, mesela ay yüzünden kavunların üzerine hasır örtmek zorunda kaldığı şu son gece gibi uykusuz geçirdiği gecelerden söz ettikten sonra lafı şu noktaya getirdi: Bir erkek kardeşi vardı, (başrahibe bir hareket yaptı) –hiç de genç olmayan bir erkek kardeşti bu (başrahibe ikinci bir hareket daha yaptı, ama bu bir rahatlama hareketiydi)– eğer uygun görülürse, bu kardeşi gelip onunla birlikte kalabilir, ona yardım edebilirdi. Mükemmel bir bahçıvandı, manastır onun hizmetinden çok yararlanabilirdi, hatta kendi hizmetinden yararlandığından fazla; eğer kardeşini kabul etmeyecek olurlarsa

o, bir ağabey olarak, kendini kırılmış ve işe yaramaz hissedecekti ve çok üzülmekle beraber ayrılıp gitmek zorunda kalacaktı; sonra erkek kardeşinin bir de kız torunu vardı, onu da beraberinde getirecekti, o da bu yuvada Tanrı yolunda yetişir ve kim bilir belki de bir gün bir rahibe olurdu.

Fauchelevent sözünü bitirdiği zaman, başrahibe tespihinin tanelerini parmaklarının arasından kaydırmayı durdurdu ve ona:

– Bu akşama kadar dayanıklı bir demir çubuk bulabilir misiniz? dedi.

– Ne yapmak için?

– Manivela olarak kullanmak için.

– Bulabilirim sayın valide, diye karşılık verdi Fauchelevent.

Başrahibe başkaca bir söz söylemeden kalktı ve muhtemelen seçici rahibelerin toplanmış bulundukları bitişikteki meclis odasına girdi. Fauchelevent yalnız kaldı.

III
INNOCENTE VALİDE

Aşağı yukarı bir çeyrek saat geçti. Başrahibe geri dönüp yeniden iskemleye oturdu.

İki taraf da düşünceli görünüyordu. Aralarında geçen konuşmayı elimizden geldiği kadar kelimesi kelimesine veriyoruz:

– Fauvent Baba?

– Buyrun saygıdeğer valide.

– Küçük kiliseyi biliyorsunuz.

– Aşai Rabbani ayinini ve diğerlerini dinlemem için orada küçük bir bölmem var.

– İşiniz dolayısıyla koro kısmına hiç girdiniz mi?

– İki üç defa.

– Bir taşı kaldırmak gerekiyor.

– Ağır mı?

– Mihrabın yanındaki döşeme taşı.

– Lahit odasını kapatan taş mı?

– Evet.

– İki erkeğe ihtiyaç duyulan bir iş.

– Ascension rahibe erkek gibi kuvvetlidir, size yardım eder.

– Bir kadın hiçbir zaman bir erkeğin yerini tutamaz.

– Elimizde size yardım edecek bir tek kadın var. Herkes elinden geleni yapar. Dom Mabillon Aziz Bernard'ın dört yüz on yedi mektubunu verdi diye, onun ancak üç yüz altmış yedi mektubunu verebilen Merlonus Horstius'u hiç de hor görmem.

– Ben de.

– Marifet, gücünün yettiği kadar çalışmaktadır. Bir manastır bir şantiye değildir.

– Bir kadın da bir erkek değildir. Benim kardeşim çok kuvvetlidir hem!

– Sonra bir de manivelanız olacak.

– Bu çeşit kapılara uyan tek anahtar da odur zaten.

– Taşın üstünde bir halka var.

– Manivelayı oradan geçiririm.

– Taş da ekseni etrafında dönecek şekilde konulmuştur.

– Tamam, saygıdeğer rahibe. Mahzeni açacağım.

– İlahicilerden dört rahibe size yardım edecek.

– Peki mezar odası açılınca ne olacak?

– Tekrar kapatmak gerekecek.

– Hepsi bu kadar mı?

– Hayır.

– Bana emirlerinizi bildirin, çok saygıdeğer valide.

– Fauvent, size güveniyoruz.

– Burada her şeyi yapmak için bulunuyorum.

– Ve de hiçbir şeyi söylememek için.

– Evet, saygıdeğer valide.

– Mezar odası açılınca...

– Tekrar kapatacağım.

– Ama daha önce...

– Daha önce ne, saygıdeğer valide.

– Oraya bir şey indirmek gerekecek.

Bir sessizlik oldu. Başrahibe, alt dudağını tereddüt ettiğini gösterir gibi ileriye doğru çıkardıktan sonra sessizliği bozdu:

– Fauvent Baba?

– Saygıdeğer valide?

– Rahibelerden birinin bu sabah öldüğünü biliyorsunuz.
– Hayır bilmiyorum.
– Çan sesini duymadınız mı?
– Bahçenin dibinden hiçbir şey duyulmuyor.
– Gün doğarken öldü.
– Hem bu sabah rüzgâr benim tarafa doğru esmiyordu.
– Ölen Crucifixion Rahibe. Bir cennetlik.

Başrahibe sustu, bir an içinden dua okur gibi dudaklarını kıpırdattı, sonra konuşmasını sürdürdü:

– Üç yıl önce bir cizvit, Madam de Béthune, sırf Crucifixion Rahibe'nin dua edişini gördüğü için Ortodoks oldu.

– Ah, evet! Ölüm çanını şimdi duyuyorum işte, saygıdeğer valide.

– Rahibeler onu kiliseye açılan ölü odasına taşıdılar.

– Orayı biliyorum.

– Sizden başka hiçbir erkek oraya giremez ve girmemeli de. Doğrusu pek hoş olur ölü odasına bir erkeğin girdiğini görmek!

– Daha sık!
– Ne?
– Daha sık!
– Ne diyorsunuz?
– Daha sık, diyorum.
– Neden daha sık?

– Saygıdeğer valide, bir şeyden daha sık demiyorum, daha sık diyorum.

– Sizi anlamıyorum. Niçin daha sık diyorsunuz?

– Sizin dediğiniz gibi demek için, saygıdeğer valide.

– Ama ben daha sık demedim ki!

– Siz demediniz ama ben sizin dediğiniz gibi demek için öyle dedim.

Tam o sırada saat dokuz çanı çaldı. Başrahibe:

– Sabahın saat dokuzunda ve her saatte mihrabın yüce Saint-Sacrement'ına hamdedelim, dedi.

Fauchelevent da:

– Amin, dedi.

Tam zamanında çalmıştı saat. "Daha sık"ları kesmiş oldu. O ol-

masa, başrahibeyle Fauchelevent bu karışıklığın içinden belki de hiç çıkamayacaklardı.

Fauchelevent alnını sildi. Başrahibe, herhalde kutsal bir mırıltıyla içinden yine hafifçe mırıldandıktan sonra sesini yükseltti:

– Crucifixion Valide hayattayken insanlara mezhep değiştirtiyordu; ölümünden sonra mucizeler yaratacaktır.

Fauchelevent, başrahibeye ayak uydurarak ve bir daha sürçmemeye gayret ederek:

– Yaratacaktır, diye karşılık verdi.

– Fauvent Baba, Crucifixion Valide'nin şahsında camiamız takdis olunmuştur. Gerçi, Kardinal de Bérulle gibi kutsal Aşai Rabbani ayini okuyarak ve *Hanc igitur oblationem*[1] sözleriyle ruhunu Tanrı'ya teslim ederek ölmek kuşkusuz her kula nasip olmaz. Fakat Crucifixion Valide böylesi bir bahtiyarlığa erişmemekle beraber çok değerli bir ölümle öldü. Son demine kadar bilinci yerindeydi. Bizimle konuşuyordu, sonra meleklerle konuşuyordu. Bize son emirlerini bildirdi. Biraz daha imanlı olsaydınız, siz de onun hücresinde bulunabilseydiniz, bir dokunuşla bacağınızı iyileştirirdi. Gülümsüyordu. Tanrı'da yeniden hayata döndüğü hissediliyordu. Bu ölüm cennetten bir nişandı.

Fauchelevent bunu bir cenaze duasının sonu farz ederek:

– Amin, dedi.

– Fauvent Baba, ölülerin isteklerini yerine getirmek gerekir.

Başrahibe tespihinden birkaç tane çekti. Fauchelevent susuyordu.

Başrahibe devam etti:

– Notre-Seigneur'de çalışıp ruhban sınıfının hayatıyla meşgul olan ve fevkalade eserler veren birçok din adamına bu mesele hakkında danıştım.

– Saygıdeğer valide, ölüm çanı buradan, bahçeye göre daha iyi işitiliyor.

– Zaten o bir ölüden çok bir azizedir.

– Sizin gibi, saygıdeğer rahibemiz.

– Kutsal pederimiz 7. Pie'nin özel izniyle, yirmi yıldan beri kendi tabutunda yatmaktaydı.

---

1 (Lat.) "Bu özveride.." Bunlar mayasız ekmeğin kutsanmasından önce rahibin söylediği duanın ilk sözcükleridir – ç.n.

– İmp... Bonapart'a taç giydiren.

Fauchelevent gibi becerikli bir adam için, münasebetsiz bir hatırlamaydı bu. Bereket versin ki kendisini tamamen düşüncelerine kaptırmış olan başrahibe onun bu sözünü duymadı.

– Fauvent Baba?

– Saygıdeğer validemiz?

– Kapadokya Başpiskoposu Aziz Diodore mezarının üstüne sadece *Acarus* kelimesinin yazılmasını istedi. Solucan demektir bu. İstek yerine getirildi. Doğru mu?

– Evet, saygıdeğer valide.

– Aquila Rahibi, cennetmekân Mezzocane, darağacının altına gömülmek istedi ve bu istek yerine getirildi.

– Doğru.

– Tiber Nehri'nin denize döküldüğü yerdeki Porto'nun piskoposu Aziz Térence, gelip geçenler mezarına tükürür ümidiyle taşının üstüne baba katillerinin mezarına konulan işaretin kazınmasını istedi. Bu istek yerine getirildi. Ölülerin dileğine uymak gerek.

– Öyle olmalı.

– Fransa'da Roche-Abeille yakınlarında dünyaya gelen Bernard Guidonis'nin naaşı, vasiyet ettiği gibi ve Kastilya Kralı'nın arzusuna rağmen, Limoges'daki Dominikenlerin kilisesine götürüldü; halbuki Bernard Guidonis İspanya'da Tuy Piskoposu'ydu. Bunun aksi söylenebilir mi?

– Elbette ki hayır, saygıdeğer valide.

– Olay Plantavit de la Fosse tarafından doğrulanmıştır.

Birkaç tespih tanesi daha sessizce sağıldı. Başrahibe yeniden konuştu:

– Fauvent Baba, Crucifixion Rahibe yirmi yıldır içinde yattığı tabuta konulacak.

– Doğru.

– Uykunun bir devamıdır bu.

– Öyleyse onu o tabutun içine mıhlayacağım, değil mi?

– Evet.

– Cenaze İşleri'nin tabutunu da bir yana bırakacağız, öyle mi?

– Tamam.

– Çok saygıdeğer camianın emrindeyim.

– İlahi okuyan dört rahibe size yardım edecek.
– Tabutun çivilenmesinde mi? Onlara ihtiyacım yok.
– Hayır. Tabutun indirilmesinde.
– Nereye?
– Mezar odasına.
– Hangi mezar odasına?
– Mihrabın altındaki.
Fauchelevent sıçradı.
– Mihrabın altındaki mezar odasına mı?
– Mihrabın altındaki.
– Ama...
– Bir demir çubuğumuz olacak ya.
– Evet, ama...
– Demir çubuğu halkadan geçirip taşı kaldıracaksınız.
– Fakat...
– Ölülere itaat etmek gerek. Mihrabın altındaki mahzene gömülmek, namahrem toprağa girmemek, ölürse de sağlığında dua ettiği yerde kalmaktı Crucifixion Rahibe'nin son dileği. Bizden bunu istedi, yani emretti.
– Ama bu yasaklanmıştır.
– İnsanlarca yasaklanmıştır, Tanrı tarafından emredilmiştir.
– Eğer öğrenilecek olursa
– Size itimadımız var.
– O! Ben sizin duvarınızın bir taşıyım.
– Meclis toplandı. Kendileriyle az önce bir kere daha istişarede bulunduğum ve şu an müzakere halinde olan seçici rahibeler Crucifixion Rahibe'nin isteği gereğince, kendi tabutu içinde, mihrabımızın altına gömülmesine karar verdiler. Bir düşünün Fauvent Baba, ya burada mucizeler olursa? Camiamız için Tanrı katında ne büyük şereftir bu! Mucizeler mezarlardan çıkar.
– Lakin, pek sayın validemiz, ya Sağlık Komisyonu memuru...
– Aziz 2. Benoît defin konusunda Constantin Pogonat'ya karşı direndi.
– Buna rağmen polis komiseri...
– Constantinus'un imparatorluğu sırasında Galya'ya giren yedi Alman kralından biri olan Chonodemaire, din adamlarına di-

nin bağrına, yani mihrabın altına gömülmek hakkını resmen tanımıştır.

– Ama emniyet müfettişi...

– Haçın önünde dünya hiçtir. Chartreuxlerin on birinci ruhani reisi Martin tarikatına şunu söylev etmiştir: *Stat crux dum volvitur orbis.*[1]

Fauchelevent, Latince bir söz işittiği her defasında işin içinden sıyrılmak için başvurduğu şaşmaz kuralla:

– Amin, dedi.

Uzun süre suskun kalan bir kimseye, dinleyicinin her türlüsü yeter. Belagat hocası Gymnastoras, içi bir sürü ikilem ve kıyasla dolu olarak hapisten çıktığı gün, önüne gelen ilk ağacın karşısında durup ona bir güzel nutuk çekmiş ve onu ikna etmek için hayli uğraşıp didinmiş. Genellikle sükût barajı içinde saklı bulunan ve haznesi tıka basa dolu olan başrahibe ayağa kalktı ve bir bent kapağı açılmış gibi coşkunlukla bağırmaya başladı:

– Benim sağımda Benoît, solumda Bernard var. Kimdir Bernard? İlk Clairvaux Başrahibi. Onun doğuşunu gördüğü için Fontaines en Bourgogne mübarek bir memlekettir. Babasının adı Técelin, annesininki Alèthe idi. Citeaux'dan yola çıktı, Clairvaux'ya ulaştı; Châlon-sur-Saône Başpiskoposu Guillaume de Champeaux tarafından manastır başrahibi atandı; yedi yüz çömezi vardı ve yüz altmış manastır kurdu; 1140'ta Sens Konsili'nde Abeilard'ı, sonra Pierre de Bruys ve çömezi Henry'yi ve Apostolikler adı verilen başka bir çeşit yoldan çıkmışları daha yere serdi; Arnaud Bresce'i susturdu, Yahudi katili Rahip Raoul'ü tepeledi; 1148'de Reims Konsili'ne hakim oldu, Poitiers Piskoposu Gilbert de la Porée'yi, Éon de l'Étoile'i mahkûm ettirdi, prensler arasındaki anlaşmazlıkları giderdi, kral Louis le Jeune'e yol gösterdi, papa 3. Eugène'e öğüt verdi, Temple'u düzene koydu, Haçlı seferlerini vaazlarıyla teşvik etti, hayatında iki yüz elli mucize gösterdi, bir günde otuz dokuz mucizeye kadar gösterdiği oldu. Kimdir Benoît? Monte Cassino patriği, Manastır Kutsallığı'nın ikinci kurucusu, Batının Basileus'u. Onun tarikatı kırk papa, iki yüz kardinal, elli patrik, bin altı yüz başpiskopos, dört bin altı yüz piskopos, dört imparator, on iki impara-

1 (Lat.) Haç durur, oysa dünya döner – ç.n.

toriçe, kırk altı kral, kırk bir kraliçe, üç bin altı yüz kilise tarafından resmen tescil edilmiş aziz yetiştirdi ve bin dört yüzyıldan beri de varlığını sürdürüyor. Bir yanda Aziz Bernard, öbür yanda sağlık memuru! Bir yanda Aziz Benoît, öbür yanda belediye müfettişi! Devletmiş, belediye idaresiymiş, cenaze işleri dairesiymiş, kurallarmış, yönetimmiş, tanır mıyız biz bunları? Bize edilen muameleyi sokaktan gelip geçenler görse öfkelenirdi. Tozumuzu İsa'ya vermeye bile hakkımız yok! Sizin sağlık komisyonunuz devrimin bir icadıdır. Tanrı polis komiserine tabi olacak; asır bu asır. Susun Fauvent!

Fauchelevent bu bombardımanın altında hiç de halinden memnun değildi. Başrahibe nutkunu sürdürdü:

– Manastırın dileğince defnetme hakkından kimsenin şüphesi olamaz. Bunu ancak fanatikler ve sapıklar inkâr eder. Korkunç bir karışıklık devrinde yaşıyoruz. Bilinmesi gereken şeyleri bilmiyorlar da bilinmemesi gereken şeyleri biliyorlar. İnsanlar kara cahil ve dinsiz oldular. Bu devirde öyle kimseler var ki, ulular ulusu Bernard ile on üçüncü yüzyılda yaşamış iyi yürekli bir din adamı olan ve Yoksul Katoliklerin Bernard'ı denilen Bernard'ı ayırt edemiyorlar. Başka bazı kimselerse, 16. Louis'nin idam sehpasını İsa Mesih'in çarmıhına benzetecek kadar küfrü ileri vardırıyorlar. 16. Louis sadece bir kraldı. Tanrı'ya karşı dikkatli olalım! Artık ne doğru kaldı ne de eğri. Voltaire'in adı biliniyor da César de Bus'nünki bilinmiyor. César de Bus bir cennetlik, Voltaire ise bir cehennemliktir. Son Başpiskopos Périgord Kardinali, Charles de Gondren'in Bérulle'e, François Bourgoin'ın Gondren'e, Jean-François Senault'nun Bourgoin'a, Sainte-Marthe'ın da Jean-François Senault'ya halef olduğunu bilmiyordu bile. Peder Coton'un adını, Oratoire'ın kuruluşuna önayak olan üç kişiden biri olduğu için değil de, Kalvinist kral 4. Henri'nin küfürlerine hedef olduğu için biliyorlar. François de Sales'i dünya insanlarına sevimli gösteren şey, onun oyunda hile yapmasıdır. Sonra da dine saldırıyorlar. Niçin? Çünkü kötü rahipler varmış, çünkü Gap Piskoposu Sagittaire, Embrun Piskoposu Salone'un kardeşiymiş ve bunların ikisi de Mommol'ün izinden gitmişlermiş. Ne olmuş yani gitmişler de? Bu, Martin de Tours'u bir aziz olmaktan alıkoydu mu,

cübbesinin yarısını bir fakire vermesini engelledi mi? Azizlere eziyet ediyorlar. Gerçeklere gözlerini kapıyorlar. Karanlıklara alışıldı. En yahşi hayvanlar, kör hayvanlardır. Kimse cehennemi ciddi olarak düşünmüyor. Ah! Kötü ruhlu halk! Bugün kral adına demek, devrim adına demektir. Artık ne ölülere ne dirilere borcunu bilen var. Mübarek bir şekilde ölmek de yasak oldu. Defin işi sivil bir işmiş. Bu dehşet verici bir şey. Ölülerle ilgili meselelerde valilerin yetkisini ve imparatorların mutlak söz hakkını reddetmek ve itiraz etmek için Aziz 2. Léon, biri Pierre Notaire'e, öbürü Vizigotların kralına olmak üzere iki özel mektup kaleme almıştır. Châlons Piskoposu Gautier, bu konuda Bourgogne Dükü Othon'a kafa tutuyordu. Eski yüksek idareciler de onunla aynı fikirdeydiler. Vaktiyle, ruhani mecliste dünya işleri üzerine bile oy hakkına sahiptik. Cîteaux Başrahibi tarikat reisi, Bourgogne parlamentosunun doğuştan müşavir üyesiydi. Biz ölülerimize ne istersek onu yaparız. Bizzat Aziz Benoît, 543 yılı Mart ayının 21'inde bir cumartesi günü İtalya'da, Monte Cassino'da öldüğü halde, nâşı Fransa'da, Saint-Benoît-sur-Loire denilen Fleury Manastırı'nda gömülü değil midir? Bütün bunlar tartışma götürmez. Koro rahiplerinden tiksinirim, başrahiplerden nefret ederim, delalet mezhebindekileri lanetlerim ama bu söylediklerimin aksini iddia edecek olanı daha da çok lanetlerim. Arnoul Wion'u, Gabriel Bucelin'i, Trithème'i, Maurolicus'u ve Dom Luc d'Achery'yi okumak yeter.

Başrahibe bir nefes aldı, sonra Fauchelevent'a dönerek:

– Fauvent Baba, anlaştık mı? dedi.

– Anlaştık, saygıdeğer valide.

– Size güvenebilir miyiz?

– İtaat edeceğim.

– Âlâ.

– Manastıra bütün kalbimle bağlıyım.

– Tamam. Tabutu kapatacaksınız. Rahibeler onu kiliseye taşıyacaklar. Cenaze ayini yapılacak. Sonra manastıra dönülecek. Saat on birle gece yarısı arasında demir çubuğunuzla geleceksiniz. Her şey büyük bir gizlilik içinde geçecek. Kilisede dört ilahici rahibe ile Ascension valide ve sizden başka kimse bulunmayacak.

– Bir de direkteki hemşire.

– O arkasına hiç dönmeyecek.

– Ama duyacaktır.

– Dinlemeyecek. Zaten manastırın bildiğini dış dünya bilmez.

Yine bir sessizlik oldu. Başrahibe devam etti:

– Çıngırağınızı çıkaracaksınız. Direkteki hemşirenin sizin orada olduğunuzu fark etmesine gerek yok.

– Saygıdeğer valide?

– Ne var, Fauvent Baba?

– Ölü doktoru ziyaretini yaptı mı?

– Bugün saat dörtte yapacak. Ölü doktorunu çağıran çan çalındı. Kuzum siz hiçbir çanı duymuyor musunuz?

– Yalnız kendiminkine dikkat ediyorum.

– Bu iyi bir şey, Fauvent Baba.

– Pek sayın validemiz, en az altı ayak boyunda bir manivela gerek.

– Nereden bulacaksınız onu?

– Parmaklık eksik olmayan yerde, demir çubuk da eksik olmaz. Bahçenin ucunda bir sürü hurda demirim var.

– Gece yarısından aşağı yukarı üç çeyrek saat önce, unutmayın.

– Saygıdeğer valide?

– Efendim?

– Eğer ileride buna benzer başka işleriniz de olursa, kardeşim çok kuvvetlidir. Türk gibi.

– Mümkün olduğu kadar çabuk davranırsınız.

– Pek o kadar hızlı davranamam. Sakat adamım ben. Zaten bunun için bir yardımcıya ihtiyacım var. Topallıyorum.

– Topallamak bir kusur değildir, hatta belki Tanrı'nın bir lütfudur. Papa düşmanı Gregorius'la savaşıp 3. Benoît'yı yeniden papalık mevkiine getiren İmparator 2. Henri'nin iki lakabı vardı: Aziz ve Topal.

Gerçekten de kulağı biraz ağır işiten Fauchelevent:

– İki tane el kabı çok iyi, diye mırıldandı.

– Fauvent Baba, düşündüm de, biz bu işe bütün bir saat ayıralım. Çok değildir. Saat on birde demir çubuğunuzla başmihrabın yanında olunuz. Ayin gece yarısı başlıyor. Her şeyin bir çeyrek saat önce olup bitmesi gerek.

– Camianıza gayret ve bağlılığımı göstermek için elimden geleni yapacağım. Yapılacak iş şu: Tabutu çivileyeceğim. Tam saat on birde kilisede olacağım. Okuyucu rahibelerle Ascension rahibe de orada olacaklar. İki erkek daha iyi olurdu. Neyse, zarar yok! Manivelam yanımda olacak. Mahzeni açıp tabutu indireceğiz, arkasından mahzeni tekrar kapatacağız. Ondan sonra hiçbir şeyin izi kalmayacak. Hükümet hiçbir şeyin farkında olmayacak. Pek sayın valide, her şey böyle kararlaştırıldı, değil mi?

– Hayır.

– Daha ne var peki?

– Boş tabut kalıyor geriye.

Bu söz üzerine bir sessizlik oldu. Fauchelevent düşünüyordu. Başrahibe de düşünüyordu.

– Fauvent Baba, tabutu ne yapacağız?

– Götürür toprağa gömerler.

– Boş mu?

Yine bir sessizlik oldu.

– Saygıdeğer valide, tabutu kilisenin aşağı salonunda ben mıhlayacağım. Oraya benden başka kimse giremez, tabutun üstüne cenaze örtüsünü ben örteceğim.

– Evet ama taşıyıcılar onu cenaze arabasına koyarken ve çukura indirirken içinde bir şey bulunmadığını anlayacaklardır.

Fauchelevent haykırdı:

– Hay! Şey...

Başrahibe haç çıkarmaya başlayarak, bahçıvana dik dik baktı... "tan" adamın boğazında kaldı.

Küfürü unutturmak için acele bir çare bulmaya çalıştı.

– Saygıdeğer valide, tabutun içine toprak koyarım. İçinde insan varmış sanılır.

– Hakkınız var. Toprak insanla aynı şeydir. Böylece boş tabut işini halledebilecek misiniz?

– O işin hallini üzerime alıyorum.

Başrahibenin o vakte kadar bulanık ve karanlık duran yüzü, huzur ifadesi aldı. Üstün astına gitmesi için izin veren işaretinden yaptı. Fauchelevent kapıya yöneldi. Tam dışarı çıkıyordu ki, başrahibe hafifçe sesini yükseltti:

– Fauvent Baba, sizden memnunum. Yarın definden sonra erkek kardeşinizi bana getirin, kızını da beraberinde getirmesini söyleyin.

IV
JEAN VALJEAN AUSTIN CASTILLEJO'YU OKUMUŞA BENZİYOR

Topalın adım atması körün göz kırpmasına benzer. İkisi de hedefine çabuk ulaşmaz. Üstelik Fauchelevent allak bullak olmuştu. Bahçedeki barakaya aşağı yukarı bir çeyrek saatte dönebildi. Cosette uyanmıştı. Jean Valjean onu ateşin yanına oturtmuştu. Fauchelevent içeri girdiği sırada Jean Valjean ona bahçıvanın duvarda asılı duran küfesini göstererek:

– Beni iyi dinle Cosetteciğim, diyordu. Bu evden gitmemiz gerekiyor ama yine döneceğiz ve burada çok mutlu olacağız. Buradaki iyi adam, seni onun içinde sırtına alıp götürecek. Beni bir hanımın evinde bekleyeceksin. Ben gelip seni alacağım. En başta Thénardier Kadın'ın seni geri almasını istemiyorsan, sözümü dinle ve hiç ses çıkarma!

Cosette ciddi bir tavırla başını salladı.

Fauchelevent'ın kapıyı iterken çıkardığı ses üzerine Jean Valjean döndü.

– Ne oldu?

– Her şey hem yolunda hem değil, dedi Fauchelevent. Sizi içeri sokmak için izin aldım ama içeri sokmadan önce, dışarı çıkarmak gerek. Bütün güçlük burada. Küçük için kolay.

– Onu götürecek misiniz?

– Ya o sessiz duracak mı?

– Buna eminim.

– Peki ya siz Madeleine Baba?

Sıkıntılı bir sessizlikten sonra, Fauchelevent bağırdı:

– Canım nereden girdiyseniz oradan çıkın işte!

Jean Valjean ilk seferinde olduğu gibi:

– İmkânsız, demekle yetindi.

Fauchelevent, Jean Valjean'dan çok kendi kendine konuşarak homurdandı:

– Beni endişelendiren bir şey daha var. İçine toprak koyarım dedim. Şimdi düşünüyorum da, içinde bir ceset yerine toprak bulunması aynı değildir, olmaz bu; toprak yer değiştirir, oynar. Adamlar farkına varırlar. Anlıyorsunuz ya Madeleine Baba, hükümet işi öğrenir.

Jean Valjean onun yüzüne dikkatlice baktı, sayıklıyor sandı. Fauchelevent devam etti:

– Hay! Kör şey...tan nasıl çıkacaksınız buradan? Bütün bunların yarına kadar da olup bitmesi gerek! Sizi yarın götüreceğim. Başrahibe sizi bekliyor.

O arada bunun, manastıra yaptığı bir hizmetin mükâfatı olduğunu Jean Valjean'a anlattı. Cenazelerin gömülmesi işlerine katılmak onun görevleri arasına giriyordu; tabutları çiviliyor ve mezarlıkta mezarcıya yardım ediyordu. Sabahleyin ölen rahibe, sağlığında ona yatak vazifesi gören tabutun içine konularak kilisenin mihrabı altındaki mahzene gömülmek istemişti. Polis nizamlarına göre yasak bir şeydi bu, ama ölü de hatırı hiçbir surette çiğnenemeyecek ölülerdendi. Başrahibeyle seçici rahibeler, ölünün dileğini yerine getirmeyi akıllarına koymuşlardı. Hükümet vız geliyordu. O, yani Fauchelevent, tabutu hücrede çivileyecek, kilisedeki taşı kaldıracak ve ölüyü mahzene indirecekti. Başrahibe de, teşekkür mahiyetinde, onun erkek kardeşini bahçıvan olarak, yeğenini de yatılı öğrenci olarak manastıra kabul ediyordu. Erkek kardeşi Mösyö Madeleine, yeğeni de Cosette'ti. Başrahibe ona, erkek kardeşini ertesi akşam mezarlıktaki sahte definden sonra getirmesini söylemişti. Ne var ki Mösyö Madeleine dışarıda olmazsa, onu dışarıdan getirmesine imkân yoktu. Birinci güçlük buydu. Sonra bir güçlük daha vardı: Boş tabut.

– Nedir o boş tabut? diye Jean Valjean sordu.

Fauchelevent cevap verdi:

– İdarenin tabutu.

– Hangi tabut? Hangi idare?

– Bir rahibe ölüyor. Belediye doktoru geliyor ve ölü bir rahibe var, diyor. Hükümet bir tabut gönderir. Ertesi gün de tabutu alıp mezarlığa götürmek için bir cenaze arabasıyla cenaze taşıyıcıları yollar. Cenaze taşıyıcıları gelecekler, tabutu kaldıracaklar, içinde bir şey yok.

– Siz de içine bir şey koyun.
– Bir ölü mü? Elimde yok ki!
– Ölü değil.
– Ya ne?
– Bir canlı.
– Hangi canlıyı?
– Beni, dedi Jean Valjean.

Oturmakta olan Fauchelevent, iskemlesinin altında kestane fişeği patlamış gibi ayağa fırladı.

– Sizi mi?
– Niçin olmasın?

Jean Valjean, bir kış göğünde beliren bir ışık gibi, yüzünde nadiren görülen gülümsemelerden biriyle gülümsedi.

– Hatırlarsınız hani; siz "Crucifixion Rahibe öldü," dediğiniz zaman ben, "Madeleine Baba da gömüldü," diye eklemiştim. İşte şimdi o olacak.
– Ah! Yok, gülüyorsunuz, ciddi konuşmuyorsunuz.
– Çok ciddi konuşuyorum. Buradan çıkmak gerek!
– Orası muhakkak.
– Bana da bir küfeyle bir örtü bulmanızı söylemiştim.
– E, peki?
– Küfe çam ağacından olacak, örtü de siyah bir kumaş.
– Siyah değil evvela, beyaz kumaş. Rahibeler beyaz örtüyle gömülür.
– Öyleyse beyaz kumaş olsun.
– Siz herkes gibi bir insan değilsiniz, Madeleine Baba.

Kürek damının vahşi ve cüretkâr icatlarından başka bir şey olmayan bu gibi hayallerle karşılaşmak, çevresini saran sakin ve huzurlu şeylerden çıkıp "manastırın küçük günlük işleri" dediği şeylere karışmak Fauchelevent'ı, Saint-Denis Sokağı'ndaki su mecrasında bir martının balık avladığını gören bir yolcu gibi şaşkınlığa düşürüyordu. Jean Valjean devam etti:

– Mesele kimse görmeden buradan çıkmaktır. Bu da bir çare. Ama önce bana bilgi verin. Bu iş nasıl oluyor? Tabut nerede?
– Boş olan mı?
– Evet.

– Aşağıda, ölü odası denilen yerde. Çatal ayaklı iki sehpanın üzerinde, cenaze örtüsünün altında.

– Tabutun boyu ne kadar?

– Altı ayak.

– Ölü odası nasıl bir yer?

– Zemin katta bir oda, bahçeye bakan parmaklıklı bir penceresi var, dışarıdan bir kepenkle kapatılır. İki de kapısı var; biri manastıra, öteki kiliseye açılır.

– Hangi kiliseye?

– Sokaktaki kiliseye, herkesin kilisesine.

– Bu iki kapının anahtarları sizde mi?

– Hayır. Manastıra açılan kapının anahtarı bende. Kiliseye açılan kapının anahtarı kapıcıda.

– Kapıcı ne zaman açar kapıyı?

– Yalnızca tabutu almaya gelen cenaze taşıyıcılarını içeri almak için açar. Tabut çıkınca kapı yine kapanır.

– Tabutu kim mıhlar?

– Ben.

– Üstüne örtüsünü kim örter?

– Ben.

– Yalnız mı yaparsınız bu işleri?

– Benden başka, adli tabip dışında hiçbir erkek, ölü odasına giremez. Hatta duvarda bile yazılıdır bu.

– Bu gece manastırda herkes uyurken beni o odaya sokabilir misiniz?

– Hayır. Ama ölü odasına açılan küçük bir karanlık bölmede saklayabilirim sizi. Defin aletlerini koyarım oraya, bakımı ve anahtarı bendedir.

– Cenaze arabası yarın saat kaçta gelir tabutu almaya?

– Öğleden sonra saat üçe doğru. Defin geceden az önce Vaugirard Mezarlığı'nda olur. Çok yakın bir yer değildir.

– Aletlerinizi koyduğunuz bölmede bütün gece ve bütün sabah saklı kalacağım. Peki yemek ne olacak? Karnım acıkacaktır.

– Size bir şeyler getiririm.

– Saat ikide gelip beni tabutun içine mıhlayabilirsiniz.

Fauchelevent geri geri gidip parmaklarının kemiklerini çıtlattı.

– Ama bu imkânsız!

– Pöh! Bir çekiç alıp bir tahtaya çiviler çakmak nedir ki?

Tekrar edelim, Fauchelevent için havsalaya sığmaz görünen şey, Jean Valjean için gayet basitti. Bundan beter vartalar atlatmıştı Jean Valjean. Hapis yatmış bir insan, kaçış yollarının çapına göre kendini ufaltma sanatını bilir. Hastanın, kendini ya kurtaran ya da helak eden nöbete tutulması gibi, mahpus da kaçma nöbetine tutulur. Firar bir iyileşmedir. İyileşmek için nelere katlanılmaz ki? Bir eşya gibi bir sandığa çivilenip taşınmak, uzun süre bir kutuda yaşamak, hava olmayan yerde hava almak, saatlerce nefesini idare etmek, ölmeden boğulmasını bilmek, bütün bunlar Jean Valjean'ın karanlık marifetleri arasındaydı.

Kaldı ki içinde bir canlı bulunan bir tabut, bir forsanın başvurduğu bir çare olduğu kadar, bir imparatorun başvurduğu bir çaredir de. Rahip Austin Castillejo'ya inanmak gerekirse, tahttan feragatinden sonra Plombes'u son bir defa daha görmek isteyen Şarlken, onu Saint-Just Manastırı'na sokmak ve oradan çıkarmak için bu yolu kullanmıştır.

Biraz kendisine gelen Fauchelevent haykırdı:

– İyi ama, nasıl nefes alacaksınız?

– Nefes alırım ben.

– O kutunun içinde! Düşüncesi bile beni boğuyor.

– Herhalde bir burgunuz vardır, ağza gelen yerde şuraya buraya birkaç küçük delik açarsınız, üstteki tahtayı da gevşek çakarsınız.

– Peki ya öksürecek, aksıracak olursanız?

– Kaçan adam ne öksürür ne de aksırır.

Sonra ilave etti Jean Valjean:

– Fauchelevent Baba, karar vermek gerek. Ya burada kalıp yakalanmak var ya da cenaze arabasıyla çıkmaya razı olmak.

Kedilerin aralık bir kapının iki kanadı arasında durup oyalanmaktan pek hazzettiklerini herkes fark etmiştir. Kim bir kediye, "Hadi bakalım, gireceksen gir artık!" dememiştir ki? Bazı insanlar çatallaşan bir durumla karşılaştıklarında, tıpkı kediler gibi iki davranış tarzı arasında kararsız kalmak eğilimi gösterirler ve böylece macerayı birdenbire kapatıveren kader tarafından ezilmek tehlikesine düşerler. Gereğinden çok ihtiyatlılar ise, kedi gibi oldukları

halde, hatta kedi gibi oldukları için bazen cüretlilerden daha fazla tehlikeye atılırlar. Fauchelevent, bu türden tereddütlü yaradılışlı bir insandı. Fakat Jean Valjean'ın soğukkanlılığı, elinde olmadan ona da geçiyordu. Homurdanarak:

– Gerçekten de başka çare yok, dedi.

Jean Valjean:

– Beni endişelendiren tek şey mezarlıkta olup bitecekler, dedi.

– Asıl bu beni hiç tasalandırmıyor, diye bağırdı Fauchelevent. Eğer siz tabuttan sağ salim çıkacağınızdan eminseniz, ben de sizi çukurdan sağ salim çıkaracağımdan eminim. Mezarcı ayyaş bir dostumdur. Mestienne Baba. Eski toprak bir ihtiyar. Mezarcı ölüleri mezara koyar, ben de mezarcıyı cebime koyarım. Ne olacağını ben size söyleyeyim. Hava kararmadan az önce, mezarlık kapısının kapanmasına üç çeyrek saat kala oraya varacağız. Cenaze arabası çukurun başına kadar gidecek. Ben onu takip edeceğim, işim bu. Cebimde bir çekiç, bir keski, bir de kerpeten bulunacak. Araba durur, cenaze taşıyıcılar tabutunuzun çevresine bir ip dolarlar ve sizi aşağı indirirler. Rahip dualar okur, haç işareti yapar, okunmuş su serper ve çekip gider. Ben Mestienne Baba ile yalnız kalırım. Size dediğim gibi, dostumdur o benim. İki şeyden biri, ya sarhoştur ya da değildir. Şayet sarhoş değilse ona, "Bon Coing Meyhanesi kapanmadan gel seninle birer tek atalım," derim. Onu götürür, bir güzel sızdırırım. Mestienne Baba'nın sızması uzun sürmez, zaten hep sızmak üzeredir. Sonra onu masanın altına yatırır, mezarlığa girmek için kartını alırım ve onsuz dönerim. Artık işiniz yalnız benimledir. Yok, eğer Mestienne Baba sarhoşsa ona, "Hadi sen git, işini ben yaparım," derim. O gider, ben de sizi delikten çıkarırım.

Jean Valjean ona elini uzattı. Fauchelevent dokunaklı bir köylü coşkunluğuyla uzatılan ele atıldı.

– Anlaştık, Fauchelevent Baba. Her şey yolunda gidecek.

– Yeter ki bir aksaklık olmasın, diye düşündü Fauchelevent. Bir de işler felakete dönerse!

V
ÖLÜMSÜZ OLMAK İÇİN AYYAŞ OLMAK YETMEZ

Ertesi gün güneş batarken, Maine Bulvarı'nda tek tük bazı gidip gelenler, ölü kafası, bacak kemiği ve gözyaşı şekilleriyle bezenmiş eski model bir cenaze arabasının geçtiğini görüp şapkalarını çıkarıyorlardı. Bu cenaze arabasının içinde, üstü beyaz bir kumaşla örtülü bir tabut vardı. Kumaşın üzerinde kolları iki yanına sarkmış kocaman bir ölü gibi geniş bir haç uzanmış yatıyordu. Arkadan, siyah kumaştan matem alameti taşıyan bir araba geliyordu. Arabada kilise kıyafetiyle bir papaz ve kırmızı takkeli bir koro çocuğu görülmekteydi. Siyah süsleri olan kurşuni üniformalarıyla iki cenaze taşıyıcısı, cenaze arabasının sağında ve solunda yürümekteydiler. Arkadan da işçi kıyafetli ihtiyar bir adam topallaya topallaya geliyordu. Cenaze alayı Vaugirard Mezarlığı'na doğru gitmekteydi.

Adamın cebinden bir çekicin sapı, bir keskinin çıplak demiri, bir kerpetenin iki bacağı dışarı çıkmıştı. Vaugirard Mezarlığı, Paris mezarlıkları arasında bir istisna teşkil ediyordu. Kendi özel âdetleri olduğu gibi bir araba kapısı, bir de yan kapısı vardı. Eski tabirlere bağlı kalan mahallenin yaşlı insanları bunlara atlı kapısı ve yaya kapısı derlerdi. Daha önce de söylediğimiz gibi, Petit-Picpus Bernardin-Benedikten rahibeleri, eskiden camialarına ait olan bu arazinin ayrı bir köşesine akşam vakti gömülme izni almışlardı. Böylece bu mezarlıkta mezarcılar yazın akşam hizmeti, kışın da gece hizmeti yapmak zorunda kaldıklarından özel bir disipline tabi bulunuyorlardı. O devirde Paris mezarlıklarının kapıları güneş batarken kapanırdı. Bu bir belediye kuralı olduğundan, Vaugirard Mezarlığı da öbürleri gibi buna uyardı. Atlı kapısıyla yaya kapısı birbirine yakın iki demir parmaklıktı. Onların yanında da mimar Perronnet tarafından inşa edilmiş olan ve içinde mezarlık kapıcısının oturduğu küçük bir ev vardı. Böylece bu demir parmaklıklı kapılar, güneş Invalides'in kubbesi arkasında kaybolduğu an mutlaka menteşeleri üzerinde dönerlerdi. Şayet o sırada mezarcılardan biri mezarlıkta geç kalmış olursa, çıkmak için tek çaresi mezarlıklar müdürlüğünce verilmiş mezarcı kartını kullanmaktı. Kapıcının penceresinin kepenginde posta kutusu gibi bir yer vardı. Mezarcı

kartını bu kutunun içine atar, kapıcı kartın düştüğünü duyar, ipi çeker, böylece yaya kapısı açılırdı. Kartı üstünde yoksa, mezarcı adını söylerdi. Bazen yatmış, uyumuş olan kapıcı kalkar, gidip mezarcıyı tanıyıp tanımadığına bakar, sonra anahtarla kapıyı açardı. Mezarcı dışarı çıkardı ama on beş frank da ceza öderdi.

Kural dışı özelliklerinden ötürü bu mezarlık idari eşitliği bozuyordu. 1830'dan kısa bir süre sonra onu kaldırdılar. Doğu mezarlığı denilen Montparnasse Mezarlığı onun yerini aldı ve Vaugirard Mezarlığı'na bitişik o ünlü meyhaneye de vâris oldu. Meyhanenin tepesindeki bir tahtanın üzerine yağlı boyayla yapılmış bir ayva resmi vardı ve *Au Bon Coing* adıyla bir yandan içki içenlerin masalarına, öbür yandan mezarlığa bakan bir köşe meydana getiriyordu.

Vaugirard Mezarlığı solmuş diyebileceğimiz bir mezarlıktı. Eskilikten dökülüyordu. Her yanını küf sarıyor, çiçekler onu bırakıp gidiyorlardı. Burjuvalar Vaugirard Mezarlığı'na gömülmeye pek istekli değillerdi. Fukaralık kokuyordu burası. Halbuki Père-Lachaise, bakın o bambaşkaydı işte. Père-Lachaise'e gömülmek, maundan eşyaya sahip olmak gibi bir şeydi. Orada zarafet kendini belli ediyordu. Vaugirard Mezarlığı, eski Fransız bahçesi tarzında tanzim edilmiş, saygıdeğer bir kapalı sahaydı: dümdüz uzanan yollar, şimşirler, mazılar, çoban püskülleri, eski porsuk ağaçları altında eski mezarlar, çok yüksek otlar. Burada akşamlar trajik olurdu. Çok kasvetli çizgiler vardı burada.

Beyaz örtülü, siyah haçlı cenaze arabası Vaugirard Mezarlığı'na giden yola girdiğinde güneş henüz batmamıştı. Arabayı takip eden topal adam Fauchelevent'dan başkası değildi.

Crucifixion Rahibe'nin mihrabın altındaki mahzene gömülmesi, Cosette'in dışarı çıkarılması, Jean Valjean'ın ölü odasına sokulması, bütün bu işler hiç aksamadan, hiçbir engelle karşılaşılmadan yerine getirilmişti.

Bu arada şunu söyleyelim ki, Crucifixion Rahibe'nin manastır mihrabının altına gömülmesi, bizce tamamen bağışlanabilir bir suçtur. Bir göreve benzer kabahatlerden biridir bu. Rahibeler bu işi yaparken hiç huzursuzluk duymadıkları gibi, vicdanları onları alkışlamıştı. Manastırda "hükümet" adı verilen şey, otoriteye bir

müdahaleden başka bir şey değildir ve bu müdahale daima bir tartışma konusu teşkil eder. Önce kural; yasaya gelince, onu ileride düşünürüz. Ey insanlar, dilediğinizce yasa yapın ama onları kendinize saklayın. Sezar'a ödenen vergi, Tanrı'ya ödenen verginin artığıdır daima. Bir prensibin yanında bir prens hiç kalır.

Fauchelevent cenaze arabasının peşinde, halinden memnun, topallıyordu. Biri rahibelerle, öbürü Mösyö Madeleine'le giriştiği, biri manastırın lehine, öbürü aleyhine olan çifte komplo tümüyle başarıya ulaşmıştı. Jean Valjean'ın sakinliği, başkalarına da geçen güçlü sakinliklerdendi. Fauchelevent artık başarıdan şüphe etmiyordu.

İşin geri kalan kısmı hiçbir şey değildi. İki yıldan beri mezarcıyı, babacan Mestienne Baba'yı, o tombul yanaklı adamcağızı belki on defa sarhoş edip sızdırmıştı. Mestienne Baba'yla istediği gibi oynuyordu. Onu istediği hale sokuyordu. Ona, kafasına, kendi iradesine, kendi fantezisine göre şekil verebiliyordu. Mestienne'in kafası Fauchelevent'ın takkesine tıpatıp uyuyordu. Fauchelevent tam bir güven içindeydi.

Cenaze alayı mezarlığa giden yola girince, Fauchelevent mutlulukla cenaze arabasına baktı ve kocaman ellerini ovuşturarak alçak sesle:

– İşte eğlenceli bir oyun! dedi.

Cenaze arabası birdenbire durdu. Parmaklıklı kapıya gelmişlerdi. Defin ruhsatını göstermek gerekiyordu. Cenaze İşleri'nin adamı mezarlık kapıcısıyla konuştu. Daima bir iki dakika kadar bir duraklamaya yol açan bu görüşme sırasında birisi, bilinmedik bir kişi, cenaze arabasının arkasında, Fauchelevent'ın yanında yer aldı. Geniş cepli bir ceket ve kolunun altında bir kazması olan işçi kılıklı bir adamdı bu.

Fauchelevent bu meçhul kişiye baktı.

– Siz kimsiniz? diye sordu.

Adam:

– Mezarcı, diye karşılık verdi.

Göğsüne bir top güllesi yiyip de yine canlı kalabilirse bir insan, yüzü işte o an Fauchelevent'ınki gibi olur.

– Mezarcı mı?

– Evet.
– Siz?
– Ben.
– Mezarcı Mestienne Baba'dır.
– İdi.
– Ne demek, idi?
– Öldü.

Fauchelevent her şeyi umardı da, bir bunu, bir mezarcının ölebileceğini ummazdı. Halbuki doğrudur bu, mezarcılar da ölürler. Başkalarının çukurunu kazarken insan kendi çukurunu da açar.

Fauchelevent ağzı açık kalakaldı. Ancak şu kelimeleri kekeleyecek gücü bulabildi kendisinde:

– Ama bu olamaz.
– Oldu işte.

Fauchelevent zayıf bir sesle:

– Fakat mezarcı Mestienne Baba'dır, dedi.

– Napolyon'dan sonra 18. Louis, Mestienne'den sonra Gribier. Köylüm, benim adım Gribier.

Fauchelevent, sapsarı kesilmiş bir halde Gribier'yi gözden geçirdi. Uzun boylu, zayıf, kurşuniye çalar renkte, tam cenazelik bir adamdı. Hekim olacakken beceremeyip mezarcı olmuş bir hali vardı.

Fauchelevent bir kahkaha patlattı.

– Amma da acayip şeyler oluyor yani! Mestienne Baba öldüyse, yaşasın küçük Lenoir Baba! Küçük Lenoir Baba nedir bilir misiniz? Altı meteliğe bir testi kırmızı şarap. Hem de Surène testisi, alimallah! Hakiki Paris Surène'i! Ah! İhtiyar Mestienne öldü demek! Çok üzüldüm, neşeli bir insandı. Ama siz de neşeli bir insansınız, öyle değil mi arkadaş? Az sonra gidip bir tek atarız.

Adam cevap verdi:

– Ben okumuş bir adamım. Dörde kadar okudum. Hiç içmem.

Cenaze arabası yeniden yola koyulmuştu, mezarlığın ana yolunda ilerliyordu.

Fauchelevent adımlarını ağırlaştırmıştı. Sakatlıktan çok iç sıkıntısından topallıyordu.

Mezarcı onun önü sıra gidiyordu.

Fauchelevent bu beklenmedik Gribier'yi bir kere daha gözden geçirdi.

Genç oldukları halde yaşlı görünen ve zayıflıklarına rağmen çok kuvvetli olan insanlardandı bu.

– Arkadaş! diye seslendi Fauchelevent.

Adam döndü.

– Ben manastırın mezarcısıyım.

– Meslektaşız, dedi adam.

Fauchelevent okumamıştı ama çok kurnazdı; tehlikeli cinsten bir kişi, iyi bir konuşmacı karşısında bulunduğunu anlayıverdi. Homurdandı:

– Demek öyle ha, Mestienne Baba öldü.

Adam cevap verdi:

– Tamamen. Ulu Tanrı vade defterine baktı. Sıra Mestienne Baba'nındı. Mestienne Baba da öldü.

Fauchelevent, düşünmeden tekrarladı:

– Ulu Tanrı...

Adam ciddi bir tavırla:

– Ulu Tanrı, dedi. Filozoflara göre Ezeli ve Ebedi Baba, Jakobenlere göre Yüce Varlık.

Fauchelevent:

– Tanışmayacak mıyız? diye kekeledi.

– Tanıştık ya. Siz köylüsünüz, ben Parisliyim.

– Birlikte içmeden tanışılmaz. Kadehini boşaltan yüreğini boşaltır. Benimle içmeye geleceksiniz. Reddetmek olmaz.

– Önce iş.

Fauchelevent "Mahvoldum," diye düşündü.

Rahibelerin köşesine giden küçük yola ancak birkaç tekerlek dönüşü mesafe kalmıştı.

Mezarcı yine konuştu:

– Köylüm, beslemem gereken yedi yumurcak var başımda. Onların yemeleri gerektiğine göre benim içmemem gerek.

Ve önemli bir laf eden ciddi bir kişi memnunluğuyla ilave etti:

– Onların açlığı benim susuzluğumun düşmanıdır.

Cenaze arabası sık bir selvi topluluğunun yanından dönerek ana yolu bıraktı, küçük bir yola saptı, toprak kısma girdi ve bir koru-

luğa daldı. Kabrin hemen o yakınlarda olduğuna alametti bu. Fauchelevent adımlarını ağırlaştırıyordu ama cenaze arabasının gidişini yavaşlatamıyordu. Bereket versin ki yumuşak ve kış yağmurlarıyla ıslanmış olan toprak tekerleklere yapışarak gidişi ağırlaştırmaktaydı.

Fauchelevent mezarcıya yaklaştı:

– Öyle nefis bir Argenteuil şarapcağızı var ki, diye mırıldandı.

– Hemşerim, dedi adam, ben mezarcı olacak adam değildim. Babam Prytanée'de kapıcıydı. Beni edebiyatçı yapmak istiyordu. Ama başına bazı felaketler geldi. Borsada kayıplara uğradı. Yazarlık mesleğinden vazgeçmek gerekti. Fakat yine de arzuhalcilik yapıyorum.

– Öyleyse siz mezarcı değilsiniz, öyle değil mi? diye bu pek cılız dala yapışarak hemen karşılık verdi Fauchelevent.

– Biri öbürüne engel değil ki. İki işi bir araya getiriyorum.

Fauchelevent bu son kelimeyi anlamadı.

– Gidip içelim, dedi.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta var. Fauchelevent kalbini sıkan endişe ne olursa olsun, içmeyi teklif ediyordu, ama bir hususu açıklamıyordu: İçki parasını kim ödeyecekti? Her zaman Fauchelevent teklif eder, parayı Mestienne Baba öderdi. İçme teklifi hiç şüphesiz, yeni mezarcı dolayısıyla ortaya çıkan yeni durumdan doğuyordu. Yapılması gereken bir teklifti bu, ama ihtiyar bahçıvan, bir halk deyişi halini almış olan Rabelais'nin çeyrek saatini,[1] hiç de kasıtsız sayılmayacak şekilde karanlıkta bırakıyordu. Ne kadar heyecanlı ve kaygılı olursa olsun, ödeme işini hiç mi hiç düşündüğü yoktu Fauchelevent'ın.

Mezarcı tepeden bakan bir gülümseyişle devam etti:

– Karnını doyurmam gerek. Mestienne Baba'nın işini üstüme almayı kabul ettim. İnsan öğrenimini aşağı yukarı tamamlayınca, filozof oluyor. El işine kol işini de ekledim. Sèvres Sokağı'ndaki çarşıda bir yazıcı dükkânım var. Bilmem biliyor musunuz. Şemsiyeciler çarşısı. Kızıl Haç'ın bütün aşçı kadınları bana gelirler. Piyade erlerine aşk namelerini ben çiziktiririm. Sabahları tatlı mektuplar yazar, akşamları mezar kazarım. Hayat bu işte, köylü dayı.

1 *Le quart d'heure de Rabelais*: Hesap pusulasının ödenmesi gereken an – ç.n.

Cenaze arabası ilerliyordu. Endişesi doruğa varan Fauchelevent, dört bir yanına bakınıp duruyordu. Alnından iri iri ter damlaları dökülmekteydi.

– Ama, diye devam etti mezarcı, insan iki efendiye birden kulluk edemez. Onun için ya kalemi ya da kazmayı seçmem gerekecek. Kazma ellerimi bozuyor.

Cenaze arabası durdu.

Matem arabasından önce korocu çocuk sonra papaz indiler.

Arabanın küçük ön tekerleklerinden biri bir toprak yığınının üstüne çıkmıştı biraz. Bu yığının ötesinde açık bir çukur görünüyordu.

Fauchelevent bitkin bir halde:

– İşte eğlenceli bir oyun! diye tekrar söylendi.

VI
DÖRT TAHTA ARASINDA

Kim vardı tabutun içinde, biliyoruz: Jean Valjean. Jean Valjean tabutun içine ancak yaşayacak şekilde yerleşmişti ve biraz nefes alabiliyordu.

Vicdan huzurunun, geri kalan her şeyi de huzurlu kılması ne garip şeydir. Jean Valjean'ın bütün önceden düşünülmüş tertipleri dünden beri yolunda gidiyordu. O da Fauchelevent gibi, Mestienne Baba'ya güveniyordu. Sonuçtan emindi. Hiç bu kadar kritik bir durum ve duruma rağmen böylesi bir huzur görülmemiştir.

Tabutun dört tahtasından etrafa müthiş bir sükûn yayılıyordu. Sanki ölülerin istirahatinden bir şeyler geçmişti Jean Valjean'ın huzuruna.

Ölümle oynadığı korkunç dramın bütün safhalarını bu tabutun dibinden izleyebilmişti ve hâlâ da izliyordu. Fauchelevent'ın üst tahtayı mıhlamayı tamamlamasından az sonra, Jean Valjean kaldırılıp götürüldüğünü ve ardından arabada gittiğini hissetti. Sarsıntının azalmasından, kaldırım taşlarından düzleşmiş zemine geçtiklerini, yani sokaklardan çıkıp bulvarlara geldiklerini anlamıştı. Boğuk bir gürültü duyunca, Austerlitz Köprüsü'nden geçtiklerini tahmin etmişti. İlk duraklamada mezarlığa girdiklerini anlamıştı, ikincisinde kendi kendine, "İşte çukura geldik," demişti.

Birdenbire birtakım ellerin tabutu yakaladığını hissetti, sonra tahtaların üzerinde seri bir sürtünme duydu, çukura indirilmek üzere tabutun çevresine bir ip bağladıklarını anladı.

Sonra başı döner gibi oldu.

Herhalde cenaze taşıyıcılarla mezarcı tabutun dengesini bozmuşlar ve başını ayaklarından önce indirmişlerdi. Kendisini düz ve hareketsiz hissedince, yeniden iyice kendine geldi. Çukurun dibini boylamıştı.

Bir soğukluk hissetti.

Yukarıdan, soğuk ve merasimli bir ses yükseldi. Anlamını kavramadığı birtakım Latince kelimelerin sıralandığını duydu. Kelimeler o kadar ağır söyleniyordu ki, teker teker her birini kulağı yakalayabiliyordu:

– *Qui dormiunt in terræ pulvere, evigilabunt; alii in vitam æternam, et alii in opprobrium, ut videant semper.*[1]

Bir çocuk sesi:

– *De profundis*,[2] dedi.

Ciddi, ağır ses yeniden başladı:

– *Requiem æternam dona ei, Domine.*[3]

Çocuk sesi cevap verdi:

– *Et lux perpetua luceat ei.*[4]

Üstünü örten tahtada birkaç yağmur damlasının yumuşak vuruşuna benzer bir şey işitti. Okunmuş su olsa gerekti bu.

Düşündü: "İş bitmek üzere. Biraz daha sabır. Rahip neredeyse gidecektir. Fauchelevent, Mestienne'i içmeye götürecek. Beni bırakacaklar. Sonra Fauchelevent tek başına dönüp beni çıkaracak. En aşağı bir saatlik bir iş."

Ciddi, ağır ses tekrar duyuldu:

– *Requiescat in pace.*[5]

Sonra çocuk sesi:

---

1 (Lat.) "Toprakta toz olup uyuyanlar uyanacaklar; her zaman gördükleri gibi, bir bölümü ebedi yaşamı, bir bölümü şerefsizliğini görecek" – ç.n.

2 (Lat.) "Derinliklerden" – ç.n.

3 (Lat.) "Ey Tanrım, ona ebedi huzuru bahşet" – ç.n.

4 (Lat.) "Ebedi ışık onu aydınlatsın" – ç.n.

5 (Lat.) "Huzur içinde yatsın" – ç.n.

– Amen, dedi.

Kulak kabartan Jean Valjean, uzaklaşan adım seslerine benzer sesler fark etti.

"Gidiyorlar işte," diye düşündü. "Yalnızım artık." Birdenbire başının üstünde yıldırım düşmesini andıran bir gürültü işitti.

Tabutun üstüne düşen bir kürek topraktı bu. İkinci bir kürek toprak daha düştü.

Nefes aldığı deliklerden biri tıkanmıştı. Arkadan bir üçüncü kürek toprak düştü. Sonra bir dördüncüsü.

En güçlü insanlardan da daha güçlü şeyler vardır. Jean Valjean kendini kaybetti.

VII
"KARTINI KAYBETMEK" SÖZÜ NEREDEN GELİYOR

Jean Valjean'ın içinde bulunduğu tabutun üstünde bakın neler oluyordu.

Cenaze arabası uzaklaştıktan, papazla korocu çocuk da arabaya binip gittikten sonra gözlerini mezarcıdan ayırmayan Fauchelevent, onun eğilip toprak yığınına dimdik sokulu duran küreğe yapıştığını gördü.

O zaman Fauchelevent olağanüstü bir karar aldı. Çukurla mezarcının arasına girdi ve kollarını çapraz kavuşturarak,

– Parayı ben ödüyorum! dedi.

Mezarcı hayretle ona baktı.

– Ne diyorsun, köylüm? dedi.

Fauchelevent tekrarladı:

– Parayı ben ödüyorum!

– Neyin parasını?

– Şarabın.

– Hangi şarabın?

– Argenteuil şarabının.

– Nerede bu Argenteuil şarabı?

– Bon Coing'da.

– Cehennem ol git başımdan! dedi mezarcı ve tabutun üzerine bir kürek toprak attı.

Tabuttan tok bir ses geldi. Fauchelevent sallandığını ve neredeyse kendisinin de çukura düşeceğini hissetti. İçine can çekişme hırıltısının boğukluğu karışmaya başlayan bir sesle haykırdı:

– Arkadaş, Bon Coing kapanmadan!

Mezarcı küreğine yeniden toprak aldı. Fauchelevent devam etti:

– Ben ödeyeceğim.

Ve mezarcının koluna yapıştı.

– Arkadaş, beni dinle. Ben manastır mezarcısıyım, size yardıma geldim. Bu iş gece de yapılabilir. Onun için gidip bir tek atmakla işe başlayalım.

Bir yandan böyle konuşup bu umutsuz ısrardan medet umarken, bir yandan da kara kara düşünüyordu: "Hadi içti diyelim! Bakalım sızacak mı?"

– Bana bak taşralı, dedi mezarcı, mademki ille de içelim istiyorsun, kabul ediyorum. İçelim. Ama işten sonra, önce dünyada olmaz.

Ve küreğini işletmeye başladı, Fauchelevent onu tuttu.

– Altı meteliklik Argenteuil bu!

– Yeter yahu, dedi mezar kazıcı, çancı gibisin sen. Din don, din don, başka bir şey bildiğin yok. Hadi çek git başımdan.

Ve ikinci küreği de attı.

Fauchelevent artık ne söylediğini bilmez hale gelmişti.

– Canım gel içelim işte, diye haykırdı, ödeyecek ben olduğuma göre!

– Çocuğu hele bir yatıralım, ondan sonra, dedi mezarcı.

Üçüncü küreği attı.

Sonra küreği toprağa saplayıp ekledi:

– Bak görüyorsun ya, bu gece hava soğuk olacak, eğer ölüyü örtüsüz bırakıp gidersek sonra arkamızdan bağırır.

Bu sırada mezarcı küreğini daldırırken eğiliyor ve eğilirken ceketinin cebi açılıyordu.

Fauchelevent'ın şaşkın bakışları farkında olmadan bu cebe takıldı ve durdu.

Güneş henüz ufukta kaybolmamıştı; bu açılan cebin dibinde beyaz bir şeyi fark edebilecek kadar ortalık aydınlıktı.

Bir Picardie köylüsünün gözünde çakabilecek şimşeklerin hep-

si, Faucelevent'in gözbebeklerinde çaktı. Kafasında bir fikir doğmuştu.

Bütün dikkati küreğindeki toprakta toplanmış olan mezarcı farkına varmadan, arkadan elini onun cebine daldırdı ve cebin dibindeki o beyaz şeyi çekip alıverdi.

Mezarcı dördüncü kürek toprağı da çukura yolladı. Beşinci küreği atmak için döndüğü sırada, Fauchelevent ona derin bir sükûnetle bakarak:

– Yeni nefer, aklıma gelmişken sorayım, kartın var mı senin?

Mezarcı durakladı.

– Ne kartı?

– Güneş batıyor.

– Âlâ, gece takkesini giysin.

– Mezarlığın kapısı kapanacak.

– E, ne yapalım yani?

– Kartın var mı?

– Ha! Kartım mı? dedi mezarcı.

Ceplerini karıştırdı. Ceplerinden birini bırakıp ötekini karıştırıyordu.

Yelek ceplerine geçti, birinciyi araştırdı, ikinciyi tersine çevirdi.

– Hayır, dedi, kartım yok. Unutmuşum.

– On beş frank ceza, dedi Fauchelevent.

Mezarcı yemyeşil kesildi. Kurşuniye çalan insanlar solunca yeşil olurlar.

– Tüh! Allah belasını versin, yerin dibine batsın! diye haykırdı. On beş frank ceza!

– Üç tane yüz metelik, dedi Fauchelevent.

Mezarcı küreğini elinden attı.

Şimdi sıra Fauchelevent'a gelmişti.

– Hadi benim acemi erim, öyle hemen umutsuzluğa kapılma, dedi. Kendini öldürüp hazır çukura atacak değilsin ya. On beş frank, on beş franktır; zaten hem ödemeyebilirsin de. Ben eskiyim, sen yenisin. Hileleri, hurdaları, alavereyi, dalavereyi iyi bilirim ben. Sana bir dost nasihati vereyim. Güneş batmak üzere, burası besbelli, kubbeye dokundu dokunacak, beş dakikaya kadar mezarlık kapanır.

– Doğru, dedi mezarcı.

– Beş dakika içinde sen bu çukuru dolduramazsın, gayya kuyusu gibi kazılmış bu çukur. Parmaklık kapanmadan çıkmaya vakit bulamazsın.

– Doğru.

– Öyleyse on beş frank ceza.

– On beş frank!

– Ama henüz vaktin var... Nerede oturuyorsun?

– Şehir kapısından iki adım ötede, buradan bir çeyrek tutar. Vaugirard Sokağı, 87 numara.

– Tabanları yağlarsan, hemen çıkıp gidecek kadar vaktin var.

– Tamam.

– Parmaklığın dışına çıktın mı, doğru evine koşar, kartını alır dönersin, mezarlık kapıcısı sana kapıyı açar. Kartın olduğuna göre, hiçbir şey ödemek gerekmez. Böylece ölünü gömersin. Bu arada ben de sen gelene kadar beklerim, kaçmasın diye.

– Köylüm, hayatımı sana borçluyum.

– Hadi tüy, dedi Fauchelevent.

Minnetinden aklını şaşıran mezarcı, onun elini sıktı ve koşa koşa gitti.

Mezarcı ortalıktan kaybolduktan ve ayak sesleri kesildikten sonra çukura doğru eğilerek alçak sesle seslendi:

– Madeleine Baba!

Cevap veren olmadı.

Fauchelevent ürperdi. İnmekten çok yuvarlanarak kendisini çukurdan içeri bıraktı, tabutun başına atılıp haykırdı:

– Orada mısınız?

Tabuttan ses çıkmıyordu.

Fauchelevent titremekten nefesi kesilerek demir keskisiyle çekicini aldı. Üst tahtayı söküp attı.

Alacakaranlığın içinde Jean Valjean'ın yüzü göründü; gözleri kapalı, rengi sopsoluktu.

Fauchelevent'ın saçları diken diken oldu. Ayağa kalktı; sonra çukurun kenarına düşercesine yaslandı, neredeyse tabutun üstüne yığılacaktı. Jean Valjean'a baktı.

Jean Valjean beti benzi uçmuş, hareketsiz yatıyordu. Fauchelevent soluk kadar alçak bir sesle mırıldandı:

– Ölmüş!

Doğruldu, doğrulurken kollarını öyle şiddetle çapraz kavuşturdu ki, iki yumruğu iki omzuna çarptı.

– İşte, onu ben böyle kurtardım! diye haykırdı.

Sonra zavallı adam hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Bir yandan da kendi kendine konuşuyordu. Çünkü monologun doğada bulunmayan bir şey olduğunu sanmak yanlıştır. Kuvvetli heyecanlar insanı çok defa yüksek sesle konuşturur.

– Mestienne Baba'nın suçu bu. Ne diye öldü o ahmak sanki? Hiç olmadık zamanda geberecek ne vardı? O öldürdü Madeleine Baba'yı. Madeleine Baba! Tabutun içinde. Yerine yerleşti bile. Her şey bitti. Ah, bütün bu işlerde akıl izan var mı? Ah! Tanrım! Öldü! Peki ama, ya onun o küçük kızı, ne yapacağım şimdi onu ben? Yemişçi kadın ne diyecek? Onun gibi bir adam, bunun gibi bir ölümle ölsün. Tanrım mümkün mü bu? Arabanın altına girişini hatırlıyorum da! Madeleine Baba! Madeleine Baba! Hay Allah! Havasızlıktan boğuldu, demiştim ben zaten. Bana inanmak istemedi. Hadi bakalım! İşte gerçekten pis bir oyun! Öldü o dürüst adam, iyi Tanrı'nın iyi kulları arasında gelmiş geçmiş en iyi insan öldü! Peki, ya onun o küçük kızı! Ah! Ben bir daha artık oraya dönemem. Burada kalırım. Böyle bir oyun çevirdikten sonra! İki ihtiyar delilik etmeye kalkışırsa böyle olur işte. Fakat önce, nasıl edip de girmişti manastıra? Her şeyin başı orada. Bu gibi şeyler yapmaya kalkışmamalı. Madeleine Baba! Madeleine Baba! Madeleine Baba! Madeleine! Mösyö Madeleine! Sayın Belediye Başkanı! Duymuyor beni. Hadi şimdi çık işin içinden bakalım!

Saçlarını yolmaya başladı.

Uzaktan, ağaçların arasından, keskin bir gıcırtı işitildi. Mezarlığın kapatılan demir parmaklıklı kapısıydı bu. Fauchelevent, Jean Valjean'ın üzerine eğildi ve o an yerinden sıçradı, bir mezar çukurunda gerilemek ne kadar mümkünse o kadar geriledi.

Jean Valjean gözlerini açmış, ona bakıyordu.

Bir ölüm görmek korkunçtur, ama bir ölümden sonra diriliş görmek de en az onun kadar korkunçtur. Fauchelevent taş kesildi, sapsarı, şaşkın, bütün bu aşırı heyecanlardan altüst olmuş bir halde, karşısındakinin diri mi yoksa ölü mü olduğunu kestiremeden, kendisine bakan Jean Valjean'a bakıyordu.

– Uyuyakalmışım, dedi Jean Valjean ve doğrulup oturdu.

Fauchelevent dizüstü çöktü.

– İyi yürekli, adaletli Meryem! Beni korkuttun!

Sonra ayağa kalkıp bağırdı:

– Teşekkürler Madeleine Baba!

Jean Valjean sadece bayılmıştı. Açık hava onu ayıltmıştı.

Sevinç, korkunun gerilemesidir.

Fauchelevent'ın da hemen hemen Jean Valjean kadar gayret sarf etmesi gerekiyordu kendine gelmek için.

– Demek ölmemiştiniz! Ah! Siz ne akıllı insansınız! Sizi o kadar çok çağırdım ki, sonunda geri geldiniz. Gözlerinizi kapanmış görünce, "Tamam, havasızlıktan boğuldu işte," dedim. Az daha çıldırıyordum, zırdeli oluyordum, gömlek giydirilecek bir deli. Bicêtre'e koyacaklardı beni, ölseydiniz ne yapardım ben? Ya sizin küçük! Yemişçi kadın hiçbir şey anlamayacaktı bu işten! Çocuğu getirip kucağıma veriyorlar, sonra büyükbaba ölüyor! Ne hikâye! Ey benim cennetlik azizlerim, ne hikâye! Ama neyse, siz yaşıyorsunuz ya, bundan iyisi can sağlığı.

– Üşüyorum, dedi Jean Valjean.

Bu söz, Fauchelevent'ı iyice gerçeğe döndürdü. Durum acildi. İki adam kendilerine gelmiş olsalar bile, pek farkında olmadıkları halde, ruhları huzursuzdu, içlerinde bir gariplik vardı. Bulundukları yerin yadırgatıcı kasvetindendi bu.

Fauchelevent:

– Çabuk çıkalım buradan, diye bağırdı.

Elini cebine attı, önceden tedarik ettiği bir matarayı çıkardı.

– Ama önce bir yudum içki! dedi.

Açık havanın başlattığını matara tamamladı. Jean Valjean içkiden bir yudum içti, aklı iyice başına geldi. Tabuttan çıktı, Fauchelevent'ın kapağı yeniden çivilemesine yardım etti.

Üç dakika sonra çukurun dışındaydılar.

Fauchelevent artık rahattı. Hiç acele etmiyordu. Mezarlık kapanmıştı. Mezarcı Gribier'nin çıkagelme tehlikesi yoktu. Bu "acemi er" evinde kartını aramakla meşguldü ve bulması da mümkün değildi çünkü kart Fauchelevent'ın cebinde bulunuyordu. Kart olmayınca da tekrar mezarlığa giremezdi.

Fauchelevent küreği, Jean Valjean da kazmayı aldı; ikisi birlikte boş tabutu gömdüler.

Çukur dolunca, Fauchelevent Jean Valjean'a:

– Dönelim artık, dedi. Kürek bende kalsın, siz de kazmayı alın.

Gece bastırıyordu.

Jean Valjean hareket etmekte, yürümekte biraz zorluk çekti. Tabutun içinde sertleşmiş, biraz kadavralaşmıştı. Dört tahtanın arasında ölüm katılaşması sarmıştı onu. Mezarın buzunu üstünden atması gerekiyordu sanki.

– Uyuşukluk gelmiş size, dedi Fauchelevent. Yazık ki topalım yoksa tabanlarımızı birbirine vurup ısınırdık.

– Pöh! Dört adım attım mı bacaklarım açılır, diye Jean Valjean karşılık verdi.

Cenaze arabasının geçtiği yollardan geçerek yürüdüler.

Kapalı parmaklığın ve küçük kapıcı evinin önüne gelince, elinde mezarcının kartını tutan Fauchelevent bunu kutudan içeri attı, kapıcı ipi çekti, kapı açıldı, çıktılar.

– İşler ne kadar yolunda gidiyor! dedi Fauchelevent. Her şeyi ne iyi akıl ettiniz, Madeleine Baba!

Vaugirard Kapısı'ndan gayet basit bir şekilde geçtiler. Bir mezarlık civarında bir kürekle bir kazma, iki geçiş tezkeresi demektir.

Vaugirard Sokağı'nda kimsecikler yoktu. Fauchelevent yürürken gözlerini evlere doğru kaldırarak:

– Madeleine Baba, sizin gözleriniz benimkilerden daha iyi görür, şu 87 numarayı bana gösteriverin, dedi.

– İşte, dedi Jean Valjean, tam burada.

– Sokakta kimse yok. Kazmayı bana verin ve iki dakika bekleyin beni.

Fauchelevent 87 numaraya girdi, fukarayı daima tavan arasına çeken içgüdünün rehberliğinde, doğruca yukarıya çıktı ve karanlıkta bir çatı odasının kapısını vurdu.

Bir ses cevap verdi:

– Giriniz.

Gribier'nin sesiydi bu.

Fauchelevent kapıyı itti. Mezarcının evi bütün talihsiz barınaklar gibi eşyasız, karışık bir sefalet yuvasıydı. Bir ambalaj sandığı

belki de bir tabut konsol, bir yağ tenekesi çeşme, saman dolu bir çuval yatak, döşeme taşları iskemle ve masa yerini tutuyordu. Bir köşede, eski partal bir halı parçasının üzerinde, zayıf bir kadınla bir sürü çocuk kümelenmişlerdi. Bu fakir evin içi bir altüst oluşun izlerini taşımaktaydı. Sanki sırf "orası için" bir zelzele olmuştu. Kapaklar yerinden oynamış, paçavralar dağılmış, testi kırılmış, ana ağlamış, çocuklar muhtemelen dövülmüşlerdi. Haşin ve öfkeli bir araştırmanın izleriydi bunlar. Mezarcının kartını çılgınca aradığı ve testiden karısına kadar fakirhanede her şeyi bu kayıptan sorumlu tuttuğu belli oluyordu. Umutsuz bir görünüşü vardı. Fakat Fauchelevent maceranın sonunu getirmek için fazla acele ettiğinden, başarısının bu elemli yanını fark edemedi. İçeri girdi.

– Kazmanızla küreğinizi getirdim, dedi.

Gribier şaşkın şaşkın ona baktı.

– Siz misiniz köylüm?

– Yarın sabah mezarlığın kapıcısında kartınızı da bulacaksınız.

Sonra kürekle kazmayı yere bıraktı.

– Ne demek oluyor bu? diye Gribier sordu.

– Şu demek oluyor ki, kartınızı cebinizden düşürmüşsünüz, siz gittikten sonra onu yerde buldum, ölüyü gömdüm, çukuru doldurdum, işinizi yaptım, kapıcı yarın kartınızı size geri verecek, siz de on beş frank ödemeyeceksiniz. İşte hepsi bu, acemi erim.

Gribier sevinç içinde:

– Sağ ol hemşerim! diye bağırdı. Gelecek sefer içki paraları benden.

VIII
BAŞARILI BİR SORGULAMA

Bir saat sonra, gece karanlığı içinde iki adamla bir çocuk, Petit-Picpus Sokağı'ndaki 62 numaralı kapının önündeydiler. İki adamdan daha yaşlı olanı kapının tokmağını kaldırıp indiriyordu.

Bunlar Fauchelevent, Jean Valjean ve Cosette'ti.

İki adam, Fauchelevent'ın bir gün önce Cosette'i bıraktığı Chemin-Vert Sokağı'ndaki yemişçi kadına gidip onu almışlardı. Cosette bu yirmi dört saati, olup bitenlerden hiçbir şey anlamadan,

sessiz sedasız titreyerek geçirmişti. O kadar titriyordu ki ağlamamıştı bile. Ayrıca ne yemek yemiş ne de uyumuştu. İyi yürekli yemişçi kadın ona yüz çeşit soru sormuş, hep aynı hüzünlü bakıştan başka bir cevap alamamıştı. Cosette iki gündür işitip gördüğü şeylere dair hiçbir bilgi sızdırmamıştı. Buhranlı bir devre geçirdiklerini sezinliyor, "uslu durmak" gerektiğini derinden hissediyordu. Ürkmüş bir küçük çocuğun kulağına belli bir vurguyla söylenen şu dört kelimelik "Sakın bir şey söyleme!" sözünün mutlak kudretini bilmeyen var mıdır? Korku dilsizdir. Zaten hiç kimse bir çocuk gibi sır saklayamaz.

Yalnız bu uğursuz yirmi dört saatin sonunda Jean Valjean'ı tekrar gördüğü zaman, Cosette öyle bir sevinç çığlığı koparmıştı ki bunu duyan anlayışlı bir kimse, bu çığlığın bir uçurumdan çıkış anlamına geldiğini tahmin ederdi.

Fauchelevent manastırdan olduğu için parolaları biliyordu. Bütün kapılar bir bir açıldı.

Giriş ve çıkış problemi, bu korkunç çifte problem böylece çözülmüş oldu.

Kendisine talimat verilmiş olan kapıcı, avluyu bahçeye bağlayan ve yirmi yıl öncesine kadar avlunun araba kapısı karşısına rastlayan dip duvarında, sokaktan görülebilen küçük servis kapısını açtı.

Kapıcı her üçünü de bu kapıdan içeri soktu. Buradan Fauchelevent'ın bir gün önce başrahibeden talimat aldığı özel görüşme odasına vardılar.

Başrahibe tespihi elinde onları bekliyordu. Peçesini indirmişti, bir seçici rahibe de onun yanında ayaktaydı. Mahremiyete saygılı bir şamdan görüşme yerini aydınlatmakta, daha doğrusu aydınlatır gibi yapmaktaydı. Başrahibe Jean Valjean'ı tepeden tırnağa gözden geçirdi. Hiçbir şey yere bakan bir göz kadar iyi inceleyemez. Sonra onu sorguya çekti:

– Kardeşi siz misiniz?

– Evet, saygıdeğer rahibe, diye Fauchelevent karşılık verdi.

– İsminiz nedir?

Fauchelevent cevap verdi:

– Ultime Fauchelevent.

Gerçekten de Ultime adında ölmüş bir erkek kardeşi vardı.

– Nerelisiniz?

Fauchelevent cevap verdi:

– Amiens yakınlarında Picquigny'den.

– Kaç yaşındasınız?

Fauchelevent cevap verdi:

– Elli.

– Mesleğiniz nedir?

Fauchelevent cevap verdi:

– Bahçıvan.

– İyi Hıristiyan mısınız?

Fauchelevent cevap verdi:

– Ailede herkes iyi Hıristiyan'dır.

– Bu küçük kız sizin mi?

Fauchelevent cevap verdi:

– Evet, saygıdeğer rahibe.

– Babası mısınız?

Fauchelevent cevap verdi:

– Büyükbabası.

– İyi cevap veriyor, dedi.

Jean Valjean tek kelime söylememişti.

Başrahibe dikkatle Cosette'e baktı ve seçici rahibeye alçak sesle:

– Çirkin olacak, dedi.

İki rahibe, görüşme yerinin köşesinde birkaç dakika kadar alçak sesle konuştular, sonra başrahibe döndü ve:

– Fauvent Baba, dedi, çıngıraklı bir dizliğiniz daha olacak. Artık iki tane dizliğe ihtiyaç var.

Gerçekten de, ertesi gün bahçede artık iki çıngırak sesi duyuluyor ve rahibeler peçelerinin bir ucunu hafifçe kaldırmaktan kendilerini alamıyorlardı. Bahçenin ucunda, ağaçların altında iki adamın, Fauvent'la bir başkasının yan yana toprağı belledikleri görülüyordu. Çok büyük bir olaydı bu. Rahibeler aralarında konuşup birbirlerine, "Bir bahçıvan yardımcısı," demeye varacak kadar sessizliği bozdular.

Seçici rahibeler ekliyorlardı:

– Fauvent Baba'nın kardeşi.

Gerçekten de, Jean Valjean usulüne uygun bir şekilde yerleşmişti. Meşin dizliği ve çıngırağı vardı; artık resmiyet kazanmıştı. Adı Ultime Fauchelevent'dı.

Manastıra kabul edilmesinde en güçlü belirleyici neden, başrahibenin Cosette hakkındaki gözlemi olmuştu: "Çirkin olacak."

Başrahibe bu teşhisi koyar koymaz Cosette'e sevgi duydu; sevap için, ücretsiz öğrenci olarak yatılı okulda ona yer verdi.

Son derece mantıklı bir davranıştı bu.

Manastırda, ayna istediği kadar bulunmasın, kadınların kendi çehreleri hakkında bir fikirleri vardır. Kendilerini güzel hisseden kızlar rahibe olmayı kolay kolay kabul etmezler. Rahibe olma isteği genellikle gevezelikle ve güzellikle ters orantılı olduğundan, güzellerden çok çirkinler umut vericidir. Bunun için çirkinlerden yana güçlü bir eğilim vardır.

Bu macera iyi yürekli ihtiyar Fauchelevent'ın itibarını arttırdı. Üç yönden başarı kazanmış oluyordu: kurtardığı ve barındırdığı Jean Valjean yönünden; "Beni cezadan kurtardı," diyen mezarcı Gribier yönünden; onun sayesinde Crucifixion Rahibe'nin tabutunu mihrabın altında muhafaza edebilen, Sezar'ı ustalıkla bertaraf edip Tanrı'yı hoşnut kılan manastır yönünden. Petit-Picpus'de içinde ceset bulunan bir tabut, Vaugirard Mezarlığı'nda ise içinde ceset bulunmayan bir tabut vardı artık. Kamu düzeni böylece derinden bozulmuş oluyordu, ama kimse bunun farkında değildi.

Manastıra gelince, onun Fauchelevent'a minnettarlığı büyüktü. Fauchelevent hizmetkârların en iyisi, bahçıvanların en değerlisi haline geldi. Başpiskopos'un manastırı ilk ziyaretinde, başrahibe olayı biraz günah çıkarma, biraz da övünme bâbında, Efendi Hazretleri'ne anlattı. Başpiskopos da manastırdan ayrıldıktan sonra, bundan Mösyö'nün[1] günah çıkarıcısı, daha sonra Reims Başpiskoposu ve kardinal olan Mösyö de Latil'e usul usul, sitayişle söz etti. Fauchelevent'a duyulan hayranlık epey yol aldı, ta Roma'ya kadar uzandı. Şu an önümüzde bir mektup duruyor; o tarihte Papa olan 12. Léon'un, papalığın Paris elçiliğinde monsenyör ve kendisi gibi Della Genga adında bir akrabasına yazdığı bu mektupta şu satırlar

1 Fransa'da kralın erkek kardeşine verilen unvan – ç.n.

okunmaktadır: "Paris'teki manastırlardan birinde Fauvent adında mübarek bir insan olan, fevkalade bir bahçıvan varmış." Bu zaferin bir katresi bile, barakasında yaşayıp duran Fauchelevent'a kadar ulaşamadı. Fevkaladeliğinden ve mübarekliğinden haberi bile olmadan aşılarını aşılamaya, çapalarını çapalamaya ve kavunlarının üstünü örtmeye devam etti. "Boynuzlu hayvanlar müsabakasında ödül kazanan öküz" ibaresiyle *Illustrated London News*'da resmi yayınlanan bir Durham ya da Surrey öküzünden daha çok haberdar değildi şanından.

IX
KAPANIŞ

Cosette manastırda susmaya devam etti.

Cosette gayet tabii olarak, kendisini Jean Valjean'ın kızı sanıyordu. Zaten bir şey bilmediğinden, bir şey söyleyemezdi. Sonra da ne olursa olsun zaten bir şey söylemezdi. Evvelce de belirttiğimiz gibi hiçbir şey felaket kadar çocukları sessizliğe alıştıramaz. Cosette o kadar acı çekmişti ki, her şeyden korkuyordu, hatta konuşmaktan, nefes almaktan bile. Tek bir söz, çok defa üzerine bir çığın yuvarlanmasına yol açmıştı. Jean Valjean'la birlikte olduğundan beri kendisini güvende hissetmeye başlamıştı. Manastıra oldukça çabuk alıştı. Yalnız Catherine için üzülüyor ama bunu söylemeye cesaret edemiyordu. Yine de bir seferinde Jean Valjean'a:

– Babacığım, eğer böyle olacağını bilseydim onu da getirirdim, dedi.

Cosette manastırın yatılı öğrencisi olunca, oradaki öğrencilerin elbisesini giymek zorunda kaldı. Jean Valjean onun sırtından çıkan elbiseleri geri almak iznini elde etti. Thénardier'nin han bozuntusundan ayrılırken ona giydirdiği matem kıyafetiydi bu. Henüz pek yıpranmış değildi. Jean Valjean bu eskileri ve bunlarla birlikte yün çorapları ve ayakkabıları, manastırda bol bol bulunan kâfuru ve daha başka kokulu maddelerle iyice bulayarak, bir yolunu bulup elde ettiği küçük bir valize yerleştirdi. Valizi yatağının yanında duran bir iskemlenin üzerine koydu. Anahtarını hep yanında taşıyordu. Cosette bir gün ona sordu:

– Babacığım bu kadar güzel kokan bu kutu nedir, kuzum?

Fauchelevent Baba yukarıda bahsettiğimiz ve kendisinin habersiz olduğu şan ve şereften başka, iyi davranışlarından ötürü ödüllendirildi; evvela mutlu oldu; sonra, başkasıyla bölüştüğünden işi çok daha azaldı. Sonunda çok sevdiği tütünü, Mösyö Madeleine sayesinde önceye göre üç kere daha fazla içme imkânını elde etti, hem de daha büyük bir zevkle, çünkü tütün parasını ona Mösyö Madeleine veriyordu.

Rahibeler Ultime adını bir türlü benimsemediler; Jean Valjean'a "Öteki Fauvent" diyorlardı.

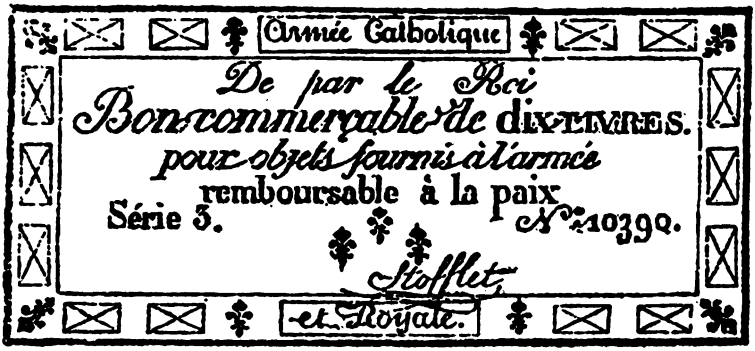
Şayet bu mübarek kızlarda da Javert'in bakışından bir şeyler bulunsaydı, belki sonunda bir şeyi fark ederlerdi. Bahçenin bakımıyla ilgili bir dışarı işi olduğu zaman daima büyük Fauchelevent, yaşlısı, sakatı, eğri bacaklısı çıkıyor, öteki hiç dışarı çıkmıyordu. Fakat ya hep Tanrı'ya dikilmiş gözler casusluk etmeyi bilmediklerinden ya da bu mübarek kızlar birbirlerini gözlemekle uğraşmayı tercih ettiklerinden, bu noktaya hiç dikkat etmediler.

Kaldı ki Jean Valjean hiç ses çıkarmadan olduğu yerde kalmakla çok da iyi etti; çünkü Javert bir aydan fazla süreyle mahalleyi göz hapsinde tuttu.

Jean Valjean için bu manastır, çevresi uçurumlarla çevrili bir ada gibiydi. Bundan böyle onun bütün dünyası bu dört duvardı. Burada huzur içinde olacak kadar gökyüzünü, mutlu olacak kadar da Cosette'i görüyordu.

Yeniden çok tatlı bir hayat başladı onun için. İhtiyar Fauchelevent'la birlikte bahçenin ucundaki barakada oturuyordu.

1845'te hâlâ varlığını korumakta olan, inşaat artıklarından yapılmış bu derme çatma mesken, bilindiği gibi üç odadan ibaretti. Odalar bomboştu, duvarlardan başka bir şey yoktu. Odaların en belli başlısını Fauchelevent Baba zorla –çünkü Jean Valjean boş yere direnmişti– Mösyö Madeleine'e vermişti. Odanın duvarında dizbağının ve hasır küfenin asılmasına yarayan iri çividen başka, bir süs olarak 93'ten kalma kralcıların bir kâğıt parası bulunuyordu. Ocağın üstündeki duvara yapıştırılmış olan bu kâğıt paranın bir tıpkıbasımını aşağıda veriyoruz:

Milli emlak esasına dayalı bu Vendéen kâğıt para, eski bir Chouan[1] olan ve manastırda ölen, Fauchelevent'dan önceki bahçıvan tarafından duvara çivilenmişti.

Jean Valjean her gün bahçede çalışıyor ve çok da faydalı oluyordu. Vaktiyle ağaç budayıcılık yapmıştı, onun için bahçıvanlığı yadırgamamıştı. Hatırlanacağı gibi, tarımla ilgili türlü reçetesi ve bazı özel bilgileri vardı. Bunlardan yararlandı. Yemiş bahçesindeki ağaçların hemen hepsi yabaniydi. Onları aşıladı, nefis meyveler vermelerini sağladı.

Cosette'in her gün bir saat onun yanında kalma izni vardı. Rahibelerin yüzü yaslı, o ise iyi huylu olduğundan, çocuk bir kıyaslama yapıyor ve onu tapınırcasına seviyordu. Belirlenen saatte koşa koşa barakaya geliyordu. Viraneden içeri ayak attığı zaman orayı cennete çeviriyordu. Jean Valjean'ın içi açılıyor, mutluluğunun Cosette'e verdiği mutluluk ölçüsünde arttığını hissediyordu. Başkalarına verdiğimiz sevincin güzel yanı şudur ki, her akis gibi zayıflamak şöyle dursun, ışığı büsbütün parlaklaşmış olarak bize döner. Teneffüs saatlerinde Jean Valjean uzaktan onun koşup oynamasını seyrediyor ve gülüşünü başkalarının gülüşlerinden ayırıyordu.

Çünkü Cosette artık gülüyordu.

Cosette'in çehresi bile bir dereceye kadar değişmişti.

1 Birinci Cumhuriyet devrinde Bretagne, Normandiya ve Vendée'de ayaklanan kralcı asiler – ç.n.

Elemli ifade kaybolmuştu yüzünden. Gülmek güneştir; insanın yüzünden kışı kovar.

Teneffüs sona erip de Cosette sınıfına girince, Jean Valjean onun sınıfının pencerelerine bakıyor, geceleri onun yatakhanesinin pencerelerine bakmak için yatağından kalkıyordu.

Tanrı'nın kendine göre yolları vardır. Cosette gibi manastır da, Jean Valjean'ın ruhunda Piskopos'un yarattığı eserin korunmasına ve tamamlanmasına yardım etti. Erdemin bir yanının kibre doğru uzandığı muhakkaktır. Şeytan tarafından kurulmuş bir köprü vardır orada. İlahi takdir onu Petit-Picpus Manastırı'na attığında, Jean Valjean belki farkında olmaksızın erdemin işte bu yanının, bu köprünün oldukça yakınındaydı. Kendisini Piskopos'la kıyasladığı sürece pek değersiz görmüştü, bu yüzden alçakgönüllüydü. Ama bir süreden beri kendisini insanlarla kıyaslamaya başlamıştı ve içinde kibir doğuyordu. Kim bilir? Belki de sonunda yavaş yavaş tekrar kine dönecekti.

Manastır onu bu kaygan yüzey üzerinde durdurdu.

Bu, onun gördüğü ikinci esaret yeriydi. Gençliğinde, onun için hayatın başlangıcı olan devrede ve daha sonra, henüz pek yakın bir zamanda başka bir esaret yeri daha görmüştü; pek kötü, korkunç bir yerdi o ve sertlikleri ona daima kanunun haksızlığı, adaletsizliği ve suçu olarak görünmüştü. Bugünse, kürekten sonra, manastırı görüyordu ve evvelce kürek mahkûmları arasında bulunduğunu, şimdiyse, tabir caizse manastırın seyircisi olduğunu düşünerek, zihninde bunları kaygıyla kıyaslıyordu.

Bazen bahçe belinin sapına dayanıyor, hayallerin sonsuz helezonlarından yavaş yavaş aşağılara inip gidiyordu.

Eski yoldaşlarını hatırlıyordu. Ne kadar sefildiler. Şafakla birlikte kalkar, gece oluncaya kadar çalışırlardı, ancak biraz uyuyacak zaman bırakıyorlardı onlara, üzerine sadece iki parmak kalınlığında şilteler konulmasına izin verilen tahta ranzalarda ve yalnız yılın en soğuk aylarında ısıtılan koğuşlarda yatarlardı. İğrenç kırmızı ceketler giyerlerdi, çok sıcaklarda ayaklarına bezden bir pantolon, çok soğuklarda da sırtlarına yünden bir arabacı gömleği giymelerine, o da lütfen, izin verilirdi; ancak "angarya"ya gittikleri zaman şarap içip et yiyebiliyorlardı. İsimsizdiler, yalnız numara-

larıyla çağrılıyorlardı, âdeta rakamlardan ibarettiler; gözlerini indirerek, seslerini kısarak, saçları kesik, sopa altında, utanç içinde yaşıyorlardı.

Sonra zihni, şimdi gözleri önünde bulunan insanlara dönüyordu.

Bu insanlar da saçları kesik, gözleri inik, sesleri kısık yaşıyorlardı ama utanç içinde değil de, cümle âlemin alayları arasında; sırtları sopa darbeleriyle çürümüş olarak değil de, omuzları kırbaç darbeleriyle yırtılmış olarak. Onların da insanlar arasındaki adları silinmişti; onlar da artık ancak birtakım ciddi ve sert isimler altında vardılar. Hiç et yemiyor, hiç şarap içmiyorlardı; sık sık akşama kadar aç kalıyorlardı; kırmızı ceket giymiyorlardı ama yaz için ağır, kış için hafif olan, ne bir parçasını atabildikleri ne de bir parça ilave edebildikleri yünden siyah bir kefen taşıyorlardı, hatta mevsimine göre giyebilecekleri bezden yedek bir elbiseleri yahut yünden üstlükleri bile yoktu; yılın altı ayı boyunca, kendilerine ateş nöbetleri veren şayaktan iç gömlekleri giyiyorlardı. Yalnız çok soğuk havalarda ısıtılan koğuşlarda değil, içinde hiç ateş yakılmayan hücrelerde oturuyorlardı. İki parmak kalınlığında döşeklerde değil, hasır üstünde yatıyorlardı. Nihayet onlara uyku bile uyutmuyorlardı; bütün gün çalıştıktan sonra, her gece, ilk dinlenmenin bitkinliği içinde, tam uykuya dalmışken ve henüz biraz ısınmışken uyanmak, kalkmak, buz gibi soğuk ve karanlık manastır kilisesinde, iki dizi taşın üzerinde dua etmeye gitmek gerekiyordu.

Bazı günler, bu insanlardan her birinin sırayla döşeme taşları üzerine diz çökmüş ya da yüzü yerde ve kolları haç şeklinde açılmış olarak secdeye varmış halde on iki saat süreyle kalmaları gerekiyordu.

Ötekiler erkektiler, bunlar kadındı.

Ne yapmıştı o erkekler? Çalmışlardı, ırza geçmişlerdi, yağma etmişlerdi, öldürmüşlerdi, katletmişlerdi. Onlar hayduttular, kalpazandılar, zehirleyiciydiler, kundakçıydılar, caniydiler, baba katiliydiler. Ya bu kadınlar ne yapmışlardı? Hiçbir şey yapmamışlardı.

Bir yanda haydutluk, kaçakçılık, dolandırıcılık, cebir ve şiddet, şehvet azgınlığı, insan öldürme, her türlü küfür, her çeşit tecavüz; öbür yanda tek bir şey, masumluk.

Tam bir masumluk, âdeta Meryem'in göğe çekilişi gibi bir yücel-

me içinde, henüz erdemle yeryüzüne bağlı, ama kutsallıkla şimdiden göğe mal olmuş lekesiz, saf bir masumluk.

Bir yanda suçların alçak sesle, mahrem açıklanması; öbür yanda hataların yüksek sesle itiraf edilmesi. Hem de ne suçlar! Hem de ne hatalar!

Bir yanda leş kokuları, öbür yanda tarife gelmez güzellikte bir koku. Bir yanda gözaltında tutulan, topla tüfekle çevrili ve kurbanlarını ağır ağır kemiren bir manevi veba illeti; öbür yanda, bütün ruhların aynı ocakta iffet içinde, lekesiz, temiz yanışı. Orada zulmet, burada karanlık; ama aydınlıkla dolu bir karanlık ve dalga dalga ışık yayan bir aydınlık.

İki kölelik yuvası ama birincisinde kurtuluş mümkün, daima yasal bir sınır var ve de kaçma ihtimali. İkincisinde kölelik, müebbet; bütün umut, geleceğin uzak ucunda, insanların ölüm adını verdikleri özgürlük ışığından ibaret.

Birincisinde insan zincirlerle bağlanmıştır, ötekinde inancıyla.

Ne tütüyordu birincisinin üstünden? Muazzam bir lanetleme, diş gıcırtısı, kin ve nefret, umutsuz bir kötülük, insan topluluğuna karşı bir kuduz çığlığı, göğe doğru acı bir alay.

İkincisinden çıkan neydi? Takdis ve sevgi.

Ve birbirine bu kadar benzeyen, birbirinden bu kadar farklı bu iki yerde, birbirinden bu kadar farklı bu iki çeşit yaratık aynı işi yapmakla meşguldüler: kefaret.

Jean Valjean birincilerin ödedikleri kefareti anlıyordu; kişisel kefaretti bu, insanın kendi yaptıkları için ödediği kefaret. Ama öbürlerinin kefaretini anlayamıyordu; kusursuz, lekesiz yaratıklardı bunlar ve ürpererek soruyordu kendi kendisine: Neyin kefareti? Hangi kefaret?

Vicdanından bir ses onu yanıtlıyordu: İnsanın cömertlik duygularının en tanrısalı, başkasının günahları için ödenen kefaret.

Burada her türlü kişisel teoriyi bir yana bırakarak, sadece aktarmakla yetiniyoruz; Jean Valjean'ın bakış açısında yer alıyor ve onun izlenimlerini dile getiriyoruz.

Jean Vaijean'ın gözlerinin önünde feragatin en yüce zirvesi, olası erdemliliğin en yüksek doruğu bulunuyordu: insanların kusurlarını bağışlayan ve onların yerine bu kusurların kefaretini ödeyen

masumluk; hiç günah işlememiş ruhlarca gönül rızasıyla katlanılan kölelik, seve seve kabul edilen işkence, yapılsın istenen eziyet; sırf günah işlemiş ruhları bunlardan kurtarmak üzere Tanrı sevgisi içinde eriyen insanlık sevgisi. Tanrı sevgisi içinde eriyen ama yine de ondan farklı kalan ve yalvaran sevgi. Cezalandırılanların sefaletini çeken, ödüllendirilenlerin gülümseyişini yüzlerinde taşıyan güçsüz, tatlı varlıklar.

Ve halinden şikayete yeltendiğini hatırlıyordu Jean Valjean.

Sık sık gecenin yarısında kalkıyor ve katı şartlar altında ezilen bu masum yaratıkların minnettarlık şarkılarını dinliyordu. Bu sırada haklı olarak ceza görenlerin ancak küfretmek için seslerini gökyüzüne yükselttiklerini ve kendisinin de –sefil yaratık– bir vakitler Tanrı'ya yumruğunu gösterdiğini, iliklerine kadar buz keserek düşünüyordu.

Dikkatini çeken ve ilahi takdirin yavaş sesle kendisine bir ihtarı olarak onu derin derin düşündüren nokta şuydu: tırmanışlar, duvarlardan aşmalar, ölesiye maceraya atılmalar, yükseklere güç ve çetin çıkışlar Öbür kefaret yerinden çıkıp kurtulmak için yaptığı bütün bu zahmetli işleri bu kefaret yerine girmek için de aynen yapmıştı. Acaba kaderinin bir belirtisi miydi bu?

Bu ev de bir hapishaneydi ve içinden kaçtığı öbür yerle hazin bir benzerliği vardı. Halbuki böyle bir şeyin olabileceğini hiçbir zaman düşünmemişti.

Yine parmaklıklar, sürgüler, demir çubuklar görüyordu. Kimleri muhafaza etmek için? Melekleri.

Evvelce kaplanları çevreler gördüğü bu yüksek duvarları, şimdi kuzuların çevresinde görüyordu.

Bir kefaret yeriydi burası, bir ceza yeri değildi. Ama yine de öbür yerden daha sert, daha kasvetli ve daha acımasızdı.

Bu bakireler, forsalardan daha çetin şartlar altında iki kat olmuşlardı. Akbabaların demir parmaklıklı, asma kilitli çukurunda soğuk ve sert bir rüzgâr esiyordu; gençliğini donduran rüzgâr. Halbuki güvercinlerin kafesinde daha da keskin, daha da acı bir ayazdı esen.

Niçin? Bunları düşündüğü zaman, içindeki her şey ulviliğin bu esrarı karşısında yıkılıyordu.

Bu düşüncelerin içinde kibir barınamaz, yok olur. Türlü yollardan tekrar tekrar kendi üzerine döndü; kendisini pek çelimsiz buldu ve birçok kere ağladı. Altı aydan beri hayatına giren her şey, onu Piskopos'un kutsal emirlerine doğru götürmekteydi; Cosette sevgiyle, manastır gönüllü alçalışla.

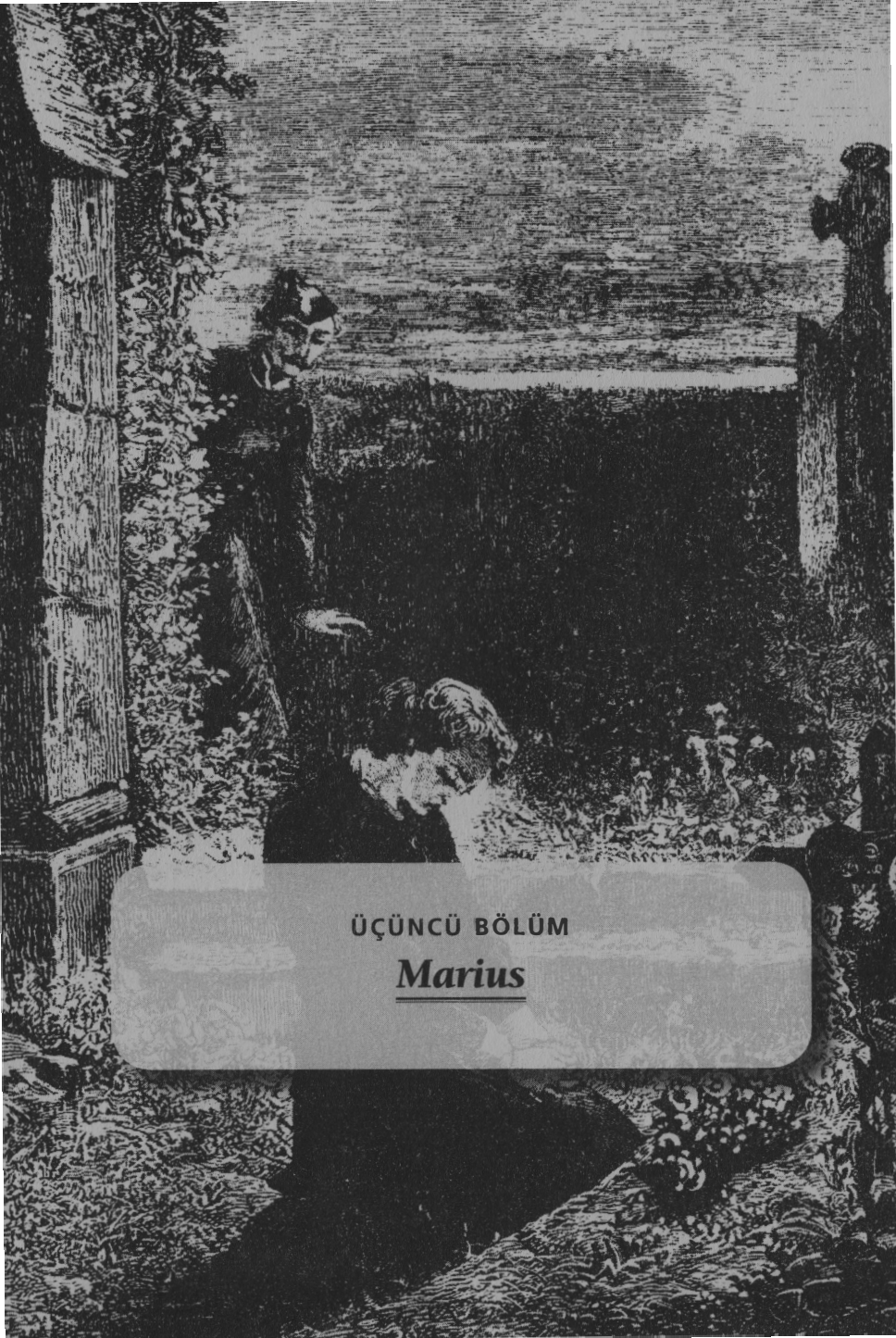
Bazen akşam vakti, alacakaranlıkta, bahçenin ıssız olduğu saatte, manastır kilisesinin yanından geçen yolun ortasında, ilk geldiği gece içeri baktığı pencerenin önünde kefaret ödeyen rahibenin dualarla yere kapanmış olduğunu bildiği yere dönük olarak, diz çökmüş halde görüyorlardı onu. O, rahibenin önünde böyle diz çökmüş olarak dua ediyordu.

Doğrudan doğruya Tanrı'nın önünde diz çökmeye cesaret edemiyormuş gibiydi.

Çevresini saran her şey, bu sakin bahçe, bu güzel kokulu çiçekler, neşeli çığlıklar atan bu çocuklar, bu ağırbaşlı sade kadınlar, bu sessiz manastır usul usul onun içine işliyor; ruhu da yavaş yavaş tıpkı bu manastır gibi sessizlikten, bu çiçekler gibi güzel kokulardan, bu bahçe gibi sükûnetten, bu kadınlar gibi sadelikten, bu çocuklar gibi neşeden ibaret bir hal alıyordu. Sonra hayatının kritik iki anında birbiri ardınca kendisini alıp barındırmış olan iki evin, iki Tanrı evi olduğunu düşünüyordu. Bunlardan birincisi bütün kapılar ona kapandığı, insan topluluğunun onu kendi dışına attığı sırada; ikincisiyse insan topluluğunun yeniden onun peşine düştüğü ve kürek damının yeniden ona açıldığı sırada onu bağrına alıp barındırmıştı.

Bütün kalbi şükranla eriyor ve gittikçe daha çok seviyor, seviyordu.

Böylece birçok yıl geçti; Cosette büyüyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Marius

Paris'in Atomundan İncelenmesi

I
PARVULUS[1]

Paris'in bir çocuğu, ormanın bir kuşu vardır; kuşun adı serçe, çocuğun adı sokak çocuğudur.

Biri bütün sıcaklığı, öbürü bütün gündoğumunu içinde taşıyan bu iki fikri birleştirip bu Paris ve şu çocukluk kıvılcımlarını birbirine çarpınca, bundan küçük bir yaratık fışkırır. Plautus[2] olsa buna, *"Homuncio,"*[3] derdi.

Bu küçük varlık neşelidir. Her gün yemek yemez ama canı isterse her akşam tiyatroya gider. Sırtında gömleği, ayaklarında ayakkabısı, başının üstünde bir damı yoktur; gökteki sinekler gibidir. Yedi ila on üç yaşlarındadır, güruh halinde yaşar, kaldırımlarda sürter, açık havada oturur, ayağında topuğundan aşağı inen babasının eski bir pantolonu, başında kulaklarından aşağıya inen yine bir başka babanın şapkası vardır; sarı kumaşlı tek bir askı takar, koşar, gözetler, dilenir, boşuna vakit harcar, pipo tüttürür, ağız dolusu küfreder, meyhane meyhane dolaşır, hırsızlarla, sokak kız-

1 (Lat.) Çok genç – ç.n.

2 (Lat.) M.Ö. 250-184'te yaşamış Latin komedi yazarı – ç.n.

3 (Lat.) Küçük erkek – ç.n.

larıyla senli benlidir, argo konuşur, açık şarkılar söyler ve yüreğinde hiç kötülük taşımaz. Yüreğinde bir inci tanesi vardır: masumluk. Ve inciler çamura düşmekle inciliklerini kaybetmezler. İnsanoğlu çocuk olduğu sürece masumdur; Tanrı böyle istemiş.

O muazzam şehre sorulsa, "Nedir bu böyle?" diye, şu cevabı verirdi: "Benim yavrum."

II
ÖZEL İŞARETLERDEN BAZILARI

Paris'in sokak çocuğu, bir devin cüce yavrusudur. Abartmayalım, bu sokak meleğinin bazen bir gömleği olur, ama olsa da bir tane olur; bazen ayakkabıları olur, ama bunların topukları yoktur; bazen bir evi olur ve onu sever, çünkü içinde annesi bulunur; ama o yine de sokağı tercih eder, çünkü orada özgürlüğü bulur. Kendine özgü oyunları, muziplikleri vardır, bunların temelinde hep burjuva nefreti yatar; kendine özgü benzetmeleri vardır (ölmek, yabani hindibaları kökünden yemektir); kendine özgü meslekleri vardır (araba çağırmak, arabaların merdivenlerini indirmek –büyük yağmurlarda sokağın bir yanından öbür yanına adam geçirip geçiş parası almaya "Sanat köprüsü kurmak," der– devlet adamlarının Fransız halkı lehine ilan ettiği nutukları bağıra çağıra tekrarlamak, kaldırım taşlarının arasını kazımak); kendine özgü parası vardır (sokakta rastgele bulunabilecek her türlü işlenmiş, küçük bakır parçalarından meydana gelen bir para). Mangır adını alan bu para, çocuklardan ibaret bu küçük bohem topluluğu içinde hiç değişmeyen, oldukça düzenli bir değere sahiptir.

Nihayet, kendine özgü hayvanları vardır. Bunları köşe bucakta dikkatle inceler: uçuçböceği, çiçek biti, tarla örümceği, "şeytan" dediği iki boynuzlu kuyruğunu kıvırarak düşmanlarını tehdit eden kara böcek. Kendine özgü hayalî canavarı vardır; karnı pul puldur bunun ama kertenkele değildir; sırtı irinli kabarcıklarla doludur ama kurbağa değildir; eski kireç ocaklarında yaşar; siyah, tüylü, yapışkan, sürüngen, kâh yavaş kâh hızlı giden bir şeydir; bağırmaz ama bakar, öyle korkunçtur ki şimdiye kadar kimse onu görmemiştir. Bu canavara "sağır" adını takmıştır o. Taşların

arasında sağır aramak çok tehlikeli bir eğlencedir. Başka bir eğlence de, bir kaldırım taşını birdenbire kaydırıp altındaki tespihböceklerini seyretmektir. Paris'in her bölgesi, orada yapılabilecek enteresan keşiflerle ünlüdür. Ursulines şantiyelerinde kulağakaçanlar, Panthéon'da kırkayaklar, Champ de Mars hendeklerinde kurbağa yavruları vardır.

Özlü sözlere gelince, bu çocukta bunlar Talleyrand'daki kadar boldur. Edepli değildir ama daha dürüsttür. Beklenmedik bir anda parlayıveren bir neşesi vardır; dükkân sahibini kahkahasıyla şaşkına çevirir. Neşesinin dereceleri yüksek komediden maskaralığa kadar pervasızca uzanır.

Bir cenaze geçmektedir. Cenaze alayına katılanlar arasında bir de hekim bulunmaktadır. "Vay canına," diye haykırır sokak çocuğu, "ne zamandan beri doktorlar eserlerini kendileri taşıyorlar?"

Bir başkası kalabalığa karışmıştır. Gözlüklü, köstekli, pek ciddi bir adam öfkeyle döner: "Karımın 'beline' el attın, haylaz." "Ben mi, mösyö! Arayın üstümü."

III
PEK HOŞTUR

Akşamları daima bir çaresini bulup elde ettiği birkaç metelik sayesinde *Homuncio* tiyatroya girer. Bu sihirli eşiği aşar aşmaz değişir, sokak çocuğuyken Paris çapkını olur. Tiyatrolar, tersine çevrilmiş, ambarı yukarıda gemilere benzerler. İşte bu ambara takılır çapkın. Bir tırtıla nispetle pervane ne ise, sokak çocuğuna nispetle Paris çapkını da odur; aynı yaratığın uçanı, havada süzüleni. Bu dar, kötü kokulu, karanlık, pis, sağlığa zararlı, çirkin, iğrenç ambarın Paradis[1] adını alması için, onun mutluluk ışığıyla, heyecan ve sevinç gücüyle, bir kanat çırpıntısına benzeyen el çırpmalarıyla orada bulunması yeterlidir.

Bir yaratığa gereksizi verip ondan gerekliyi alınız, işte size sokak çocuğu.

Sokak çocuğu edebi sezgiden büsbütün yoksun değildir. Bir hayli üzüntüyle söyleyelim ki, onun edebi zevki hiç de klasik eği-

1 (Fr.) Tiyatrolarda üst kata verilen ad, aynı zamanda "cennet" anlamına gelir – ç.n.

limde sayılmaz. Tabiatı gereği pek az akademiktir. Bir örnek vermiş olmak için söyleyelim, Matmazel Mars'ın bu patırtıcı küçük çocuk seyirciler arasındaki itibarı bir nebze alay taşıyordu. Sokak çocuğu ona Matmazel *Muche* adını takmıştı.

Bu yaratık bağırır, çağırır, alay eder, dövüşür, bir küçük çocuk gibi hırpani, bir filozof gibi derbederdir; lağımda balık tutar, çöplükte avlanır, süprüntüden neşe çıkarır, coşkusuyla meydanları kırar geçirir, sırıtır ve ısırır, ıslık çalar ve şarkı söyler, alkışlar ve yuha çeker, Haleluya'yı Matanturlurette'le yumuşatır, De Profundis'den Chienlit'ye kadar bütün havaları tekdüze bir ahenkle okur, aramadan bulur, bilmediğini bilir, işi yankesiciliğe vardıracak kadar Spartalı, filozofluğa vardıracak kadar deli, müstehcenliğe vardıracak kadar liriktir. Olimpos'un üzerine yığılabilir, gübrenin içinde yuvarlanıp yatar ve üstüne örtü olarak yıldızları çeker. Paris'in sokak çocuğu küçük Rabelais'dir.

Saat cebi yoksa pantolonundan memnun olmaz.

Az şaşar, daha da az korkar, batıl inanışlara şarkı düzer, şişirilmiş değerleri söndürür, dinî sırları alaya alır, hortlaklara dil çıkarır, şairane konuşma ve davranma meraklılarının şiirine su katar, destansı abartmalara karikatür sokuşturur. Bunu ruh asaleti olmadığından yapmaz –hiç değil– fakat tantanalı boş hayalin yerine kaba komedinin hayal oyununu koyar. Karşısına Adamastor[1] çıksa, sokak çocuğu, "Bak hele! Umacı!" der.

IV
YARARLI OLABİLİR

Paris, boş gezenden başlayıp sokak çocuğunda biter. Hiçbir şehir böylesi iki varlık yaratmaya muktedir değildir. Bakmaktan tatmin duyan kabulleniş ve bitmek tükenmek bilmeyen bir teşebbüs gücü: Prudhomme ve Fouillou. Yalnız Paris'in tabii tarihinde vardır bu. Bütün monarşi boş gezende, bütün anarşi sokak çocuğunda toplanmıştır.

Paris'in kenar mahallelerinin bu solgun çocuğu, toplumun ger-

1 Vasco da Gama, Fırtınalar Burnu'nu geçeceği sırada Ümit Burnu'ndan gelip yolunu kesen dev – ç.n.

çekleri, insanlara ait şeyler karşısında düşünen bir tanık olarak yokluk içinde yaşar, gelişir, bağlanır, çözülür. Kendisini umursamaz sanır ama değildir. Gülmeye hazır bakar, başka şeylere de hazırdır. Siz, ey adına Önyargı, Suiistimal, Haysiyetsizlik, Baskı, Haksızlık, Despotluk, Adaletsizlik, Bağnazlık, Zulüm denen şeyler, kim olursanız olun, ağzı açık sokak çocuğundan sakının!

Bu küçük büyüyecek.

Hangi balçıktan yoğrulmuştur? Rastgele ilk çamurdan. Bir avuç çamur, bir nefes, işte size Adem. Bir tanrının geçmesi yeter. Sokak çocuğunun üstünden daima bir tanrı geçmiştir. Talih bu küçük varlık için çalışır. Bu "talih" kelimesinden biraz da macerayı kastediyoruz. Orta malı, kaba topraktan yoğrulmuş bu pigme; bu cahil, okuması yazması olmayan, şaşkın, adi, aşağılık avamdan bu cüce bir İyonyalı mı olacak, yoksa bir Boeotialı mı? Bekleyin görürsünüz. *Currit rota,*[1] Paris'in ruhu, tesadüfün çocuklarını, kaderin insanlarını yaratan bu şeytan, Latin çömlekçinin aksine, testiden amfora yapar.

V
SINIRLARI

Sokak çocuğu şehri sever; bilgece bir yanı olduğundan, yalnızlığı da sever; Fuscus gibi *urbis amator*,[2] Flaccus gibi *ruris amator*'dur.[3]

Düşünerek dolaşmak, yani başıboş gezmek, filozof için vaktini iyi kullanmaktır. Özellikle böyle biraz bozulmuş, oldukça çirkin ama garip ve çifte tabiatlı kırlarda olursa. Bazı büyük şehirler, özellikle Paris bu çeşit kırlarla çevrilidir. Banliyöyü seyretmek, hem denizde hem karada yaşayan bir canlıyı seyretmek gibidir. Ağaçlar biter, damlar başlar; otlar biter, kaldırım taşları başlar; saban izleri biter, dükkânlar başlar; araba izleri biter, ihtiraslar başlar; tanrısal mırıltılar biter, insanların gürültüsü başlar. Bütün bunlar olağanüstü ilgi çekicidir.

Hiç de çekici olmayan, gelip geçen yolcularca daima *kasvetli* eti-

1 (Lat.) "Tekerlek (feleğin çarkı) hızla dönüyor" – ç.n.

2 (Lat.) Kent aşığı – ç.n.

3 (Lat.) Kırlar aşığı – ç.n.

keti vurulan bu yerlerde düşünmeyi, hayal kurmayı seven insanların maksatsız gibi görünen gezintilere çıkmaları işte bu yüzdendir.

Bu satırların yazarı, Paris'in sınır kapılarında uzun uzun dolaşıp durmuş bir kişidir. Buralar derin bir anı kaynağıdır onun için. O kısa çimenler, o taşlı patikalar, o kireçler, o killer, o alçılar, o tatsız bir yeknesaklık içinde uzayıp giden sürülmemiş ya da nadasa bırakılmış tarlalar, uzak bir fon içinde birdenbire ortaya çıkıveren turfanda sebze bahçeleri, o vahşet ve burjuvazilik karışımı, garnizon trampetlerinin âdeta savaş sesini kekeleyerek gürültülü bir şekilde talim yaptıkları o ıssız ve geniş üçra köşeler, gündüzleri in cin top oynayan, geceleriyse hiç tekin olmayan o yerler, rüzgârda dönen o kırık dökük değirmen, taş ocaklarının taş çıkarma çarkları, mezarlık köşelerindeki o koltuk meyhaneleri; güneşle yıkanan, kelebekler dolu uçsuz bucaksız boş arazileri kesiveren büyük karanlık duvarların esrarlı güzelliği, bütün bunlar onu cezbederdi.

Bu garip yerleri, Glacière'i, Cunette'i, kurşun izleri içindeki korkunç Grenelle duvarını, Mont-Parnasse'ı, Fosse-aux-Loups'yu, Marne'ın sarp kıyısı üzerindeki Aubiers'yi, Montsouris'yi, Tombe-Issoire'ı, artık içinde sadece mantar yetişen ve deliği çürük bir tahta kapakla toprak seviyesinde kapatılmış eski bir tükenmiş taş ocağı bulunan Pierre-Plate de Châtillon'u yeryüzünde hemen hemen hiç kimse bilmez. Roma'nın kırları bir düşüncedir, Paris'in banliyösü de bir başka düşüncedir. Bir ufkun bize sunduğu manzarada tarlalardan, evlerden ya da ağaçlardan başka bir şey görmemek, yüzeyde kalmaktır; eşyanın bütün cepheleri Tanrı'nın düşünceleridir. Bir ovanın bir şehirle birleştiği yerde bilinmeyen, nasıl da içe işleyen bir hüzün vardır. Orada tabiat ve insanlık birlikte konuşurlar size. Mahalli tuhaflıklar orada çıkar ortaya.

Paris'in kalesi diyebileceğimiz kenar mahallelere bitişik bu terk edilmiş yerlerde bizim gibi dolaşan bir kimse, şurada burada, en terk edilmiş yerde, en beklenmedik anda, sıska bir çitin gerisinde ya da kasvetli bir duvar köşesinde, gürültülü bir küme meydana getiren pis kokulu, çamura bulanmış, toz toprak içinde, hırpani kılıklı, saçları çalılaşmış çocuklar görmüştür. Başlarında peygamberçiçeklerinden taçlarla zıpzıp oynayan çocuklardır bunlar. Hepsi de yoksul ailelerinden kaçmış küçüklerdir. Boş bulvar onların

nefes aldıkları yerdir, banliyö onların malıdır. Onlar orada müebbet bir okul kaçaklığı içinde yaşarlar. Bildikleri bütün pis şarkıları masum masum orada söylerler. Bütün bakışlardan uzakta, mayısın ya da haziranın tatlı aydınlığı içinde, toprakta açılmış bir deliğin etrafında diz çökmüş vaziyette, başparmaklarıyla bilyeleri fırlatarak, çeyrek metelikler üzerinde çekişerek, sorumsuz, uçarı, başıboş, mutlu bir halde oradadırlar, daha doğrusu orada yaşarlar. Sizi görür görmez bir meslekleri olduğunu ve hayatlarını kazanmaları gerektiğini hatırlarlar ve size içi mayısböceği dolu eski bir yün çorap ya da bir demet leylak satmaya kalkışırlar. Bu garip çocuklara rastlamak Paris dolaylarının latif ve aynı zamanda yürek sızlatan güzelliklerinden biridir.

Bazen bu bir sürü oğlanın arasında küçük kızlar da bulunur. Onların kız kardeşleri midirler acaba? Hemen hemen genç kızlık çağında, zayıf, hummalı, elleri güneşten yanmış, yüzleri çilli, saçları çavdar başaklarıyla, gelinciklerle donatılmış, neşeli, vahşi, yalınayak kızlardır bunlar. Buğdayların arasında kiraz yiyenlerine de rastlanır. Akşamları gülüştükleri duyulur. Öğle vaktinin bol ışığıyla sımsıcak aydınlanan ya da akşamın alacakaranlığında şöyle böyle fark edilen bu topluluklar insanı uzun uzun meşgul eder, bu görüntüler onun hayallerine karışır.

Paris, merkez; banliyö, çevre: İşte bu çocukların bütün dünyası. Hiçbir zaman bunun dışına çıkmaya kalkışmazlar. Balıklar nasıl sudan çıkamazlarsa, onlar da Paris'in atmosferinden dışarı çıkamazlar. Onlar için şehir kapılarının iki fersah ötesinde hiçbir şey yoktur. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménilmontant, Choisy-le-Roi, Billancourt, Meudon, Issy, Vanves, Sèvres, Puteaux, Neuilly, Gennevilliers, Colombes, Romainville, Chatou, Asnières, Bougival, Nanterre, Enghien, Noisy-le-Sec, Nogent, Gournay, Drancy, Gonesse; evren burada biter işte.

VI
BİRAZ TARİH

Bu kitaptaki olayların geçtiği, hemen hemen çağdaş sayılabilecek devirde, bugün olduğu gibi her sokak başında bir belediye çavuşu

yoktu (şimdi bunun yararını tartışmanın sırası değil); Paris başıboş çocuklarla dolup taşmaktaydı. İstatistikler o tarihte, her yıl ortalama iki yüz altmış evsiz barksız çocuğun polis devriyeleri tarafından açık arsalardan, inşa halindeki evlerden ve köprü altlarından toplandığını göstermektedir. Bu yuvalar içinde şöhret yapmış bir tanesi, "Arcole Köprüsü Kırlangıçları"nı yaratmıştır. Toplumsal fonksiyon bozukluğunun en felaketli arazı da zaten budur. İnsani suçların hepsi çocuk serseriliğinden başlar.

Fakat biz yine de Paris'i istisna sayalım. Göreceli olmakla birlikte ve hatırlattığımız olaya rağmen bu istisna yerindedir. Bütün başka büyük şehirlerde serseri bir çocuk, kaybedilmiş bir yetişkin adam olduğu halde, başka hemen her yerde kendi başına bırakılmış çocuk, onda dürüstlüğü ve vicdanı kemiren toplumsal kötülüklerin içine kadersiz bir şekilde gömülmeye âdeta adanmış, terk edilmişken, Parisli sokak çocuğu –bu noktada ısrar ediyoruz– yüzeyde ne kadar kültürsüz, ne kadar suça bulaşmış olursa olsun, içinde hemen hemen hiç el değmemişçesine lekesiz ve temizdir. Bunu tespit edebilmek harikulade bir şeydir ve bizim halk devrimlerimizin muhteşem iffetinde bu parlak bir şekilde görülüyor. Tıpkı okyanusun suyundaki tuz gibi, Paris'in havasında bulunan düşünce, baştan çıkmayı, fesada uğramayı önlemektedir. Paris'in havasını teneffüs etmek, ruhu korur.

Bu söylediklerimiz, çevresinde dağılan bir ailenin kopmuş bağlarının uçuştuğunu gördüğümüz bu çocuklardan birine rastladığımız her defasında duyduğumuz yürek daralmasından bir şey eksiltmez. Henüz pek çok eksiği olan çağdaş uygarlıkta ailelerin bu şekilde parçalanması, karanlıklar içinde çökmesi, çocuklarının akıbeti hakkında hiçbir şey bilmemesi, ciğerparelerini sokak ortasında bırakması pek anormal bir şey değildir. Kara talihler işte buradan doğuyor. Bunun adı –çünkü bu hazin olay bir de deyim yaratmıştır– Paris kaldırımlarına atılmaktır.

Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, çocukların böyle terk edilmelerini önlemek için eski monarşi hiçbir tedbir almamıştır. Aşağı bölgelerin biraz Mısır, biraz Bohemya olması yüksek tabakalara pek uygun geliyor, kudretlilerin işine yarıyordu. Halk çocuklarının eğitilmesine karşı düşmanlık bir dogmaydı. "Yarı aydınlar"

neye yarar ki? Parola buydu. Bu nedenle boş gezen çocuk, cahil çocuğun zorunlu bir sonucudur.

Kaldı ki monarşinin bazen çocuklara ihtiyacı olurdu. O zaman sokaklardaki ayaktakımını toplardı.

Fazla uzağa gitmemek için 14. Louis devrinden bir örnek verelim. Kral, haklı olarak bir donanma kurmak istiyordu. Fikir güzeldi. Ama bir de kullanılan araca bakalım. Rüzgârın oyuncağı olan yelkenli geminin yanında, gerektiğinde onu yedeğe almak için ya kürekle ya da buharla istediği yere gidebilen gemi olmazsa donanma da olmaz. Bahriyede bugün istimli gemiler neyse, o devirde de kadırgalar oydu. Şu halde kadırgalara ihtiyaç vardı. Fakat kadırga ancak kürek mahkûmları sayesinde yol alır. O halde, kürek mahkûmlarına da ihtiyaç vardı. Colbert, eyalet temsilcilerine ve feodal mahkemelere, elinden geldiği kadar fazla kürek mahkûmu yarattırıyordu. Hakimler bu işte büyük gayretkeşlik gösteriyorlardı. Bir adam bir dinî alay geçerken şapkasını mı çıkarmamış; bu Protestanca bir davranıştı, hemen kadırgalarda kürek çekmeye yollanıyordu. Sokakta bir çocuğa mı rastlanmış; on beş yaşında olması ve yatacak yeri bulunmaması yeterliydi, küreğe gönderiliyordu. Büyük hükümdarlık, büyük yüzyıl.

15. Louis devrinde, Paris'te çocuklar ortadan kayboluyorlardı; polis onları –kim bilir hangi esrarengiz işte kullanılmak üzere– alıp götürüyordu. Kralın kan banyoları hakkında dehşetengiz söylentiler fısıldanıyordu kulaktan kulağa korkuyla. Barbier bunları safiyetle anlatır. Bazen kimsesiz çocuk kıtlığı çeken zaptiyeler, babası olan çocukları da yakalayıp götürüyorlardı. Umutsuzluktan gözü dönen babalar zaptiyelerin üzerine yürüyorlardı. Bu durumda feodal mahkeme işe el koyuyor ve ipe çektiriyordu. Kimi? Zaptiyeleri mi? Ne münasebet, babaları.

VII
HİNDİSTAN'DA OLSA, SOKAK ÇOCUĞUNUN KASTLAR ARASINDA AYRI BİR YERİ OLURDU

Paris'in sokak çocukluğu hemen hemen bir kasttır.

Denilebilir ki, her canı isteyen sokak çocuğu olamaz.

Bu sokak çocuğu kelimesi ilk defa 1834 yılında basında çıktı ve halk dilinden edebiyat diline geçti. *Claude Gueux* adlı küçük bir eserde ortaya çıktı bu kelime. Büyük bir skandal koptu. Kelime yerleşti.

Sokak çocuklarının birbirlerine olan saygıları çok çeşitli unsurlara dayanır. Bunlardan birini tanıdık ve kendisiyle ahbaplık ettik. Notre-Dame'ın kulelerinin birinden bir adamın düştüğünü gördüğü için çok sayılıyor, takdir ediliyordu. Bir başkası, Invalides'in kubbesindeki heykellerin geçici olarak depo edildiği arka avluya sızıp heykellerden kurşun "arakladığı" için; bir üçüncüsü bir yolcu arabasını devirdiği için; daha bir başkası da bir burjuvanın az kalsın gözünü patlatacak olan bir askeri "tanıdığı" için aynı şekilde saygı ve takdir görüyordu.

Parisli bir sokak çocuğunun kopardığı şu nida çığlığının izahı burada aranmalıdır işte: "Hey koca Tanrı! Nedir bu başıma gelen! Daha beşinci kattan düşen bir insan görmek bile nasip olmadı bana!" ('beşinci'yi 'beşinç'i, 'nasip olmadı'yı 'naspolmadı' diye telaffuz ediyordu.) Durumu özetleyen bu derin anlamlı nidayı alelade kişiler anlamaz, gülerler.

Şu da elbette ki güzel bir köylü sözüdür: "Falanca baba, karın hastalıktan öldü, ne diye bir hekim çağırtmadın ki?" "Neylersin ağam, fakir fukarayız biz, *kendi kendimize ölürüz*." Fakat köylünün bütün pasifliği bu sözde toplandığı gibi, kenar mahalleli bacaksızın bütün hür düşünceli anarşizmi de şüphesiz şu diğer sözde toplanmıştır. Bir idam mahkûmu, günahlarını çıkaran rahibi dinleyerek arabada sehpaya gitmektedir. Parisli bir çocuk haykırır: "Şuna bak! Takkeliye dert yanıyor. Vay ödlek vay!"

Din konusunda belli bir cüretkârlık, sokak çocuğunun belirgin vasfıdır. Yaygın kanaatlerin, önyargıların üstüne çıkmak isteği önemli bir şeydir.

İnfazlarda hazır bulunmak bir görevdir. Giyotini birbirlerine gösterip gülerler. Türlü çeşit isimler takarlar ona: Çorbanın Sonu, Suratsız, Mavilikler (gökyüzü) Anası, Son Lokma, vs. Hiçbir şey kaçırmamak için duvarlardan atlarlar, balkonlara tırmanırlar, ağaçlara çıkarlar, parmaklıklara asılırlar, bacalara tutunurlar. Sokak çocuğu denizci olarak doğduğu gibi, dam aktarıcı olarak da doğmuştur.

Bir dam onu bir gemi direğinden fazla korkutmaz. Grève Meydanı'yla[1] boy ölçüşebilecek bayram yoktur. Samson ve Rahip Montès gerçek ve popüler isimlerdir. Cesaret vermek için idam mahkûmunu yuhalarlar. Bazen ona hayran kaldıkları da olur. Sokak çocuğu Lacenaire, korkunç Dautun'ın mertçe öldüğünü görünce, geleceğe namzet şu sözü söylemiştir: "Ona gıpta ettim." Sokak çocukları arasında Voltaire tanınmaz, ama Papavoine tanınır. "Siyasiler" katillerle aynı efsanede karıştırılır. Hepsinin son kıyafetleri kulaktan kulağa nakledilir. Tolleron'un ateşçi takkesi, Avril'in samurdan kasket, Louvel'in melon şapka giydiği, ihtiyar Delaporte'un başı açık ve dazlak, Castaing'in pespembe ve pek güzel olduğu, Bories'nin çenesinde küçük romantik bir sakal bulunduğu, Jean Martin'in pantolon askısını çıkarmadığı, Lecouffé'yle ettikleri hep bilinir. "Araba sefanız için birbirinizi suçlamayın," diye sokak çocuğunun biri onlara bağırmıştı. Kalabalığın arasında pek ufak kalan bir başkası da Debacker'nin geçişini görebilmek için rıhtımdaki fenerlerden birini gözüne kestirip direğe tırmanır. Orada bulunan bir jandarma kaşlarını çatar, "Mösyö jandarma, bırakın çıkayım, n'olur," der. Ve kanun gücünün temsilcisini yumuşatmak için de, "Merak etmeyin, düşmem," diye ekler. "Senin düşüp düşmemen bana vız gelir," diye karşılık verir jandarma.

Sokak çocukları arasında hatırda kalacak bir kaza büyük itibar sağlar. Şayet kazara bir yerini çok derin –kemiğe kadar– kesersen saygınlığın doruğuna varırsın.

Yumruk da önemli bir saygı unsuru sayılır. Sokak çocuğunun söylemekten hoşlandığı şeylerden biri de şudur: "Çok kuvvetliyimdir ha! Hadi çek arabanı!" Solaklık gıpta uyandırır. Şaşılık itibar sağlar.

VIII
SON KRALIN HOŞ BİR SÖZÜ

Yaz geldi mi, sokak çocuğu kurbağa olur; akşamları, gece bastırırken, Austerlitz ve Iéna köprülerinin önünde, kömür yüklü mavna katarlarından ve çamaşırcı kadınların kayıklarından Seine Neh-

1 İdamlar bu meydanda yapılırdı – ç.n.

ri'ne ve genel ahlak ve zabıta yasalarının her türlü ihlaline balıklama dalar. Ne var ki belediye zabıtası etrafı kolaçan etmektedir. Bu yüzden fevkalade dramatik bir durum ortaya çıkar. Bir seferinde, böyle bir durum unutulmaz bir kardeşlik dayanışması narasına yol açmıştı. 1830'lara doğru meşhur olan bu nara, bir sokak çocuğundan ötekine stratejik bir uyarıdır. Homeros'un mısraları gibi ahenkle söylenir, hemen hemen Panathenaia bayramlarında okunan Eleusis şarkıları kadar anlatılması güç bir notasyonu vardır, antik Bacchus rahibelerinin şarap ilahı şerefine attıkları çığlıklara benzer. Şöyledir: "Hey çapkın heeey! Akrep var, aynasız var, çullarını al, cızlamı çek, lağımdan kır!"

Bazen bu sinekçik –kendisine böyle der– okumasını bilir; hatta bazen yazmasını da bilir, ama karalamasını daima bilir. Kamu yararına olabilecek bütün kabiliyetleri –bilinmez nasıl bir hocasız eğitimle– edinmekte tereddüt etmez. 1815'ten 1830'a kadar hindi sesini taklit ediyordu; 1830'dan 1848'e kadar duvarlara armut resmi çiziktirir oldu. Bir yaz günü akşamı yaya olarak dönmekte olan Louis-Philippe, bunlardan küçücük şu kadarcık bir tanesinin, ayaklarının ucuna kalkmış, ter dökerekten Neuilly parmaklıklarının sütunlarından birine kömürle kocaman bir armut resmi çizmeye uğraştığını gördü. Kral 4. Henri'den miras aldığı babacanlıkla sokak çocuğuna yardım etti, armut resmini tamamladı, sonra çocuğa bir Louis altını vererek, "Bunun üstünde de armut var," dedi. Sokak çocuğu gürültü patırtıyı sever. Zor ve şiddet halleri onun hoşuna gider. Papazlar'dan nefret eder. Bir gün bu küçük çapkınlardan biri, Üniversite Sokağı'nda 69 numaralı araba kapısına doğru nanik yapıyordu. Yoldan geçen biri, "Niye bu kapıya öyle yapıyorsun?" diye sordu. Çocuk, "Orada bir papaz var," cevabını verdi. Gerçekten de, papanın elçisi orada oturur.

Fakat sokak çocuğu ne kadar Voltaireci olursa olsun, eğer kilisede koro çocuğu olmak fırsatı bulursa bunu kabul edebilir ve ettiği takdirde de, ayinde görevini edebiyle yapar. Tantalos[1] aza-

1 Lidya kralı Tantalos kendisini ziyarete gelen tanrılara, onların kutsallığını denemek için oğlu Pelops'un kollarını, bacaklarını yedirmiştir. Zeus onu cehennemin yedi kat dibine attı, kemirici bir susuzluğa ve açlığa mahkûm etti. Suyu ve yiyecekleri bir türlü elde edemezdi – ç.n.

bıyla özlediği, daima isteyip de bir türlü elde edemediği iki şey vardır: hükümeti devirmek, bir de pantolonunun yırtıklarını diktirmek.

Kemalini bulmuş bir sokak çocuğu Paris şehrinin bütün zabıta memurlarını iyice tanır, bunlardan birine rastladığında ne mal olduğunu daima bilir. Hepsini ezbere sayar. Huyunu suyunu inceler, her biri hakkında özel notları vardır. Polislerin ruhunu açıkça okur. Size anında, hiç takılmadan, "Filanca haindir, falanca çok zalimdir; filanca büyüktür, falanca gülünçtür," diyecektir (bütün bu kelimelerin, yani hain, zalim, büyük, gülünç kelimelerinin onun ağzında özel anlamları vardır). "Şu, bütün Pont-Neuf'ü babasının malı sanır, cümle âlemin korkuluklar dışındaki pervazda dolaşmasına engel olur; bu da insanın kulağını çekmeye meraklıdır, vs. vs."

IX
ESKİ GALYA RUHU

Pazar yerlerinin çocuğu Poquelin'de[1] bu çocuktan bir şeyler vardı, Beaumarchais'de de öyle. Sokak çocukluğu Galya ruhunun bir nüansıdır. Sağduyuya karıştığında bazen ona kuvvet katar, tıpkı alkolün şaraba kattığı gibi. Bazen de bir kusurdur. Homeros, durmadan aynı şeyleri tekrarlar, doğru. Voltaire de sokak çocukluğu yapıyor denilebilir.

Camille Desmoulins[2] kenar mahalleliydi. Mucizeleri hor gören Championnet, Paris'in kaldırımlarından çıkmıştı; küçükken, Saint-Jean de Beauvais ve Saint-Étienne du Mont'un "kapılarını ıslatmıştı;" Azize Geneviève'in kutsal emanetlerinin bulunduğu sandığa karşı hayli senli benli davrandığından, içinde Aziz Janvier'nin pıhtılaşmış kanı bulunan şişeye emirler vermekte sakınca görmüyordu.

Paris sokak çocuğu saygılı, alaycı ve küstahtır. Dişleri pek berbattır, çünkü kötü beslenmiştir ve midesi hep açlık çeker; gözleriyse pek güzeldir, çünkü akıllı ve zekidir. Yehova'nın huzurunda

1 Jean Baptiste Poquelin, Molière'in asıl adıdır – ç.n.

2 Devrim avukatlarından, giyotinle idam edildi (1760-1794) – ç.n.

cennetin basamaklarını tek ayakla seke seke çıkardı. Fransız boksunda[1] çok ustadır. Her türlü gelişme ve yetişme onun için mümkündür. Sokak sularında oynar, ayaklanmalarda şahlanır; küstahlığını misket ateşi karşısında da sürdürür. Ödleğin biriyken kahraman kesilir, küçük Tebaili gibi aslanın postunu silkeler. Trampetçi Bara Parisli bir sokak çocuğuydu. Kutsal kitaptaki atın, "Vah!" demesi gibi, o da "İleri!" diye bağırır ve bir dakika içinde küçücük bir oğlanken kocaman bir dev olur.

Bu çamur çukuru çocuğu, aynı zamanda ideal çocuktur. Molière'den Bara'ya uzanan dehanın büyüklüğünü varın bir ölçün.

Velhasıl, tek cümleyle özetlersek, sokak çocuğu eğlenen bir varlıktır, çünkü bedbahtır.

X
ECCE PARİS, ECCE HOMO[2]

Yine özetlemek için diyebiliriz ki, günümüzde Paris'in sokak çocuğu, tıpkı vaktiyle Roma'nın Graeculus'ü gibi, alnında eski dünyanın kırışığı bulunan çocuk halktır.

Sokak çocuğu millet için aynı zamanda hem bir lütuf hem de bir hastalıktı; tedavisi gereken bir hastalık. Neyle tedavisi gereken bir hastalık? Işıkla.

Işık sağlığa kavuşturur. Işık aydınlatır.

Toplumun bütün bereketli ışımaları bilimden, edebiyattan, sanattan, öğretimden çıkar. İnsanları yetiştirin, yetiştirin insanları. Onları aydınlatın ki sizi ısıtsınlar. Eninde sonunda o azametli genel eğitim meselesi, mutlak hakikatin karşı konulamaz otoritesiyle kendisini ortaya koyacaktır. O zaman, Fransız düşüncesinin gözetimi altında hüküm sürmekte olanlar şöyle bir seçim yapmak zorunda kalacaklardır: ya Fransa'nın çocukları ya da Paris'in sokak çocukları; ya ışığın içindeki alevler ya da karanlıklar içindeki geçici pırıltılar.

Sokak çocuğu demek Paris demektir ve Paris demek dünya demektir.

---

1 (Lat.) *Savat*: Bazı kurallara bağlı ayak dövüşü, ayak boksu – ç.n.

2 (Lat.) İşte Paris, işte insan – ç.n.

Çünkü Paris bir toplamdır. Paris, insanlığın tavanıdır. Bütün bu harikulade şehir, ölü örf ve âdetler ile yaşayan örf ve âdetlerin bir minyatürüdür. Paris'i gören bir kimse, aralıklardan gökyüzü ve yıldızlarla birlikte bütün tarihin alt yüzünü gördüğünü sanır. Paris'in bir Capitole'ü, Belediye Sarayı, bir Parthénon'u, Notre-Dame'ı, bir Aventin tepesi, Saint-Antoine Mahallesi, bir Asinarium'u, Sorbonne'u, adı Panthéon olan bir Panthéon'u, bir Kutsal Yol'u, İtalyan Bulvarı, bir Tour des Vents'ı ve kamuoyu vardır, ve de işkencenin yerine gülünçlüğü koyar. Onun *majo*sunun adı zarafet budalası, Tiber ötelisinin adı kenar mahalleli, *hamal*ının adı hal yükçüsü, *lazzarone*sinin[1] adı serseri sınıfı, *cockney*sinin[2] adı züppedir. Başka yerde olan her şey Paris'te de vardır. Dumarsais'nin balıkçı kadını, Euripides'in ot satıcısı kadınına karşılık gelebilir. Disk atıcı Vejanus, ip cambazı Forioso'da canlanır; Therapontigonus Miles, humbaracı Vadeboncoeur'le kol kola girebilirdi; eskici Damasippe antikacılar arasında mutlu olurdu; Agora Diderot'yu hapsedebileceği gibi, Vincennes de Sokrates'i tutuklayabilirdi; Curtillus kirpi kızartmasını icat ettiği gibi, Grimod de la Reynière de yağda rozbifi icat etmiştir; Étoile Meydanı'ndaki zafer takının yuvarlağı altında Plautus'taki trapezin yeniden ortaya çıktığını görürüz; Apuleius'un Atina Agorası'ndaki Poikilos Kapısı'nda rastladığı kılıç yiyen adam, Pont-Neuf'deki kılıç yutan adamdır; Rameau'nun yeğeniyle tufeyli Curculion bir çift teşkil ederler; Ergasile kendisini Cambacérès'e Aigrefeuille aracılığıyla tanıttırabilir; Roma'nın dört şıklık meraklısı, Alcesimarchus, Phoedromus, Diabolus ve Argyrippe, Labatut'nün posta arabasıyla Courtille'den aşağı inerler; Aulu-Gelle, Congrio'nun önünde, Charles Nodier'nin Polichinelles'in karşısında durduğundan daha fazla durmazdı; Marton bir dişi kaplan değildir, ama Pardalisca da bir ejder değildir; şarkıcı Pantolabus, İngiliz Kahvesi'nde sefih Nomentanus'la alay eder; Hermogenes, Champs-Élysées'de tenordur ve onun çevresinde sokak çapkını Thrasius, Bobèche kılığında parsa topluyor; Tuileries'de elbisenizin düğmesini çekerek sizi durduran münasebetsiz, size Thesprion'un iki bin sene önceki damdan düşme so-

1 (Itl.) Napoli'de en aşağı tabakadan insanlara verilen ad – ç.n.

2 (İng.) Cahil, tembel ve avare Londralıya bazen verilen ad – ç.n.

rusunu tekrarlatır: *Quis properantem me prehendit pallio*?[1] Suresnes şarabı, Albe şarabını taklit eder; Désaugiers'nin kırmızı kenarlı pelerini, Balatron'un büyük kupasını dengeler; Père-Lachaise gece yağmurları altında tıpkı Esquilies'in ışıklarına benzeyen ışıklar yayar ve fakirlerin beş yıl için satın aldıkları mezar çukuru, kölenin kiralık tabutuyla eşdeğerdedir.

Paris'te bulunmayan bir şey arayın. Trophonius'un fıçısında, Mesmer'in teknesinde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Ergaphilas, Cagliostro'da yeniden hayata doğar; brahman rahibi Vâsaphantâ, Saint-Germain Kontu'nda yeniden cisim kazanır; Saint-Médard Mezarlığı, Şam'daki Ümmiye camii kadar güzel mucizeler yaratır.

Paris'in Mayeux gibi bir Ezop'u, Matmazel Lenormand gibi bir Canidie'si vardır. Paris de Delphoi gibi, görüntülerin şimşekli gerçeklerinden korkar: Dodone'un üç ayaklı sehpaları oynatması gibi, o da masaları oynatır. Roma, nasıl bir kibar fahişeyi tahta çıkardıysa, o da bir sokak kızını tahta çıkarır; ve nihayet, 15. Louis Claudius'tan daha kötü olsa bile, Madam Du Barry, Messaline'den daha iyidir. Paris, artık göçüp gitmiş olan ve bizim de sürünerek yanından geçtiğimiz hiç görülmedik bir tipin içinde Grek çıplaklığını, İbrani yarasını ve Gaskon şakasını bağdaştırır. Diyojen'i, Eyüb'ü ve Paillasse'ı güzelce karıştırır, bir hayaleti *Constitutionnel*'in eski sayılarından biriyle giydirir ve böylece Chodruc Duclos'yu yaratır.

Her ne kadar Plutarkhos, "Zorba asla ihtiyarlamaz," dese de Roma, gerek Sylla'nın, gerekse Domitianus'un iradesine katlanmış, şarabına seve seve su katmıştı. Varus Vibiscus'un Tiber hakkındaki biraz doktriner övgüsüne inanmak gerekirse, bu nehir bir Lethe'ydi: *Contra Gracchos Tiberim habemus. Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci.*[2] Paris günde bir milyon litre su içer, ama bu onu gerektiğinde toplan borusu öttürmekten ve tehlike çanı çalmaktan alıkoymaz.

Bunun dışında Paris iyi bir çocuktur. Her şeyi haşmetle kabul eder. Venüs konusunda müşkülpesent değildir; onun Kallipygos

---

1 Thespiron, Latin ozanı Plautus'un *Epidicus*'unda bir köledir. Bu güldürünün ilk dizesi Thespiron'un peşinden koşan *Epidicus*'un "Heus! Adulescus!" (Hey delikanlı!) tümcesiyle başlar. Thespiron buna yukarıdaki sözcüklerle yanıt verir: "Paltomu yakalayarak beni koşarken durduran kimdir?" – ç.n.

2 (Lat.) Romalı devlet adamlarına karşı bizim Tevere Irmağı'mız var. Tevere'nin suyunu içmek ayaklanmayı akıldan siler – ç.n.

Hotantolu'dur[1]; hemen bağışlar, yeter ki gülsün; çirkinlik onu keyiflendirir, biçimsizlik neşelendirir, kötülük eğlendirir; şen şakrak, şakacı olun, bir hergele olabilirsiniz; hatta iki yüzlülük, hayasızlığın bu dik âlâsı bile onu isyana sevk etmez; edebiyata o kadar düşkündür ki Basile'in karşısında burnunu tıkamaz, Horatius, Priapos'un "hıçkırık"ında nasıl korkulacak bir taraf bulmazsa, o da Tartuffe'ün duasında rezalet bir yan bulmaz. Evrenin çehresinde hiçbir çizgi yoktur ki Paris'in profilinde bulunmasın. Mabille balosu Janicula'nın Polymniavari dansı değildir, ama kapı kapı dolaşıp bayanlar için tuvalet eşyası satan kadın burada şık ve serbest genç kızlara göz diker; tıpkı aracı kadın Staphyla'nın bakire Planesium'u gözüne kestirmesi gibi. Combat Kapısı bir Kolezyum değildir, ama insanlar orada sanki Sezar kendilerini seyrediyormuş gibi yırtıcıdırlar. Suriyeli meyhaneci kadın Saguet Ana'dan daha dilberdir ama, Vergilius'un hep Roma meyhanelerine gitmesi gibi, David d'Angers, Balzac ve Charlet de hep Paris koltuk meyhanelerine kurulurlar. Paris saltanat sürer. Dehalar orada alev alev parlar, kırmızı kuyruklu eyyamcı palyaçolar orada başarıya ulaşır. Adonai gök gürültülerinden, şimşeklerden on iki tekerlekli savaş arabası üzerinde oradan geçer; Silenos, dişi eşeği üzerinde oraya giriş yapar. Silenos'u Ramponneau diye okuyunuz.

Paris, evren demektir. Paris Atina'dır, Roma'dır, Sybaris'tir, Kudüs'tür, Pantin'dir. Bütün uygarlıklar orada özet halinde yer alır; bütün barbarlıklar da. Paris, eğer giyotini olmasaydı çok üzülürdü.

Biraz Grève Meydanı bulunması iyidir. Bu tuz biber olmadan bu ebedi şenlik neye yarar ki? Yasalarımız bunu pek akıllıca sağlamışlardır. Onların sayesinde bu satır, bu karnavalın üzerine kanını süzüp duruyor.

XI
ALAY ETMEK, SALTANAT SÜRMEK

Paris için sınır diye bir şey yoktur. Boyunduruğuna aldığı insanları bazen hakaret edercesine alaya alan böyle bir hâkimiyet hiçbir şehre nasip olmamıştır. Büyük İskender, "Ey Atinalılar! Sizi memnun

1 Güzel kalçalı Venüs – ç.n.

etmek ne zor iş!" diye bağırmıştı. Paris yasadan da fazlasını yapar, moda yaratır; Paris modadan da fazlasını yapar, âdet yaratır. Paris, eğer hoşuna giderse aptallık edebilir, bazen bu lüksü benimsediği olmuştur; o zaman bütün dünya onunla birlikte aptal olur. Sonra Paris uyanır, gözlerini ovuşturur, "Amma da sersemmişim!" der ve bütün insan soyunun yüzüne karşı bir kahkaha koparır. Ne harika şehirdir bu şehir! İşin garip yanı, bu ululukla bu maskaralığın iyi bir komşuluk içinde olmaları, bütün bu ihtişamın bütün bu parodiden rahatsız olmaması ve aynı ağzın bugün kıyameti bildiren İsrafil'in borusunu üflerken yarın kamış düdüğü öttürebilmesidir! Paris'in saltanatlı bir sevinci vardır. Neşesi yıldırımdandır, maskaralığı elinde bir asa taşır. Bazen bir yüz buruşturması onun kasırga koparmasına sebep olur. Patlamaları, sayılı günleri, şaheserleri, mucizeleri, destanları dünyanın öbür ucuna kadar gider; zırvalıkları da. Gülüşü, lavlarını bütün yeryüzüne püskürten bir volkan ağzıdır. Alaylı ve çok defa hafifmeşrep fıkraları kıvılcımlar gibi saçılır etrafa. İdealini olduğu kadar, karikatürlerini de milletlere kabul ettirir. İnsan uygarlığının en yüksek anıtları alaylarını benimser, hafifmeşrepliklerine kendi ölümsüzlüklerini katarlar. Görkemlidir; dünyayı kurtaran harikulade bir 14 Temmuz'u vardır; bütün milletlere Jeu de Paume[1] yemini ettirir; 4 Ağustos gecesi, üç saat içinde, bin yıllık feodaliteye son vermiştir; mantığını genel iradenin pazısı yapar; yücenin bütün şekillerinde çoğalır; Washington'u, Kosciusko'yu, Bolivar'ı, Botzaris'i, Riego'yu, Bem'i, Manin'i, Lopez'i, John Brown'ı, Garibaldi'yi ışığıyla doldurur; geleceğin ışıdığı her yerde o vardır: 1779'da Boston'da, 1820'de Leon Adası'nda, 1848'de Peşte'de, 1860'ta Palermo'da; Harper's Ferry nehir gemisinde toplanan Amerikalı kölelik aleyhtarlarının ve Archilerde, deniz kıyısındaki Gozzi hanı önünde karanlıkta toplanan Ancônelu yurtseverlerin kulaklarına o güçlü parolayı fısıldar: Özgürlük. Canaris'i yaratır, Quiroga'yı yaratır, Pisacane'yi yaratır, yeryüzüne büyüklük ışığını yayar; onun soluğunun ittiği ye-

1 20 Haziran 1789'da Tiers-Etat milletvekillerinin "Fransa'ya bir anayasa vermeden ayrılmayacaklarına" dair ettikleri yemin. Kral, müzakereler için her zaman toplandıkları Menus Plaisirs salonuna girmelerini yasakladığından milletvekilleri bitişikteki Jeu de Paume salonunda toplanmışlardı – ç.n.

re giderken Byron Missolonghi'de, Mazet Barcelona'da ölür; Mirabeau'nun ayakları altında kürsü, Robespierre'in ayakları altında kraterdir; kitapları, tiyatrosu, sanatı, bilimi, edebiyatı, felsefesi insanlığın el kitaplarıdır; Pascal'i, Régnier'si, Corneille'i, Descartes'ı, Jean-Jacques'ı, bütün dakikalar için Voltaire'i, bütün yüzyıllar için Molière'i vardır; dilini dünyanın ağzında konuşturur ve bu dil Tanrı sözü halini alır; bütün zihinlerde ilerleme fikrini inşa eder, çelikten döktüğü kurtarıcı dogmalar kuşaklar ve kuşaklarca başucu kılıcıdır ve 1789'dan beri bütün milletlerin bütün kahramanları onun düşünürlerinin, onun şairlerinin ruhuyla yoğrulup yaratılmışlardır. Ama bütün bunlar onu sokak çocukluğu yapmaktan alıkoymaz ve Paris denilen bu muazzam deha, bir yandan ışığıyla dünyanın çehresini değiştirirken, öbür yandan Theseus Tapınağı'nın duvarına kömürle Bouginier'nin burnunu çizer ve piramitlerin üstüne "Hırsız Crédeville" diye yazar.

Paris daima dişlerini gösterir; homurdanmadığı zaman güler.

Bu Paris böyledir işte. Damlarından tüten dumanlar evrenin fikirleridir. Dilerseniz bir yığın çamur ve taş diyebilirsiniz, ama her şeyden önce manevi bir varlıktır. Büyükten de fazladır o, muazzamdır... Niçin? Çünkü cüretkârdır.

Cüret etmek: İlerlemenin fiyatı budur.

Bütün yüce fetihler az ya da çok cesaretin mükâfatıdırlar. Devrimin olması için Montesquieu'nün onu sezmesi, Diderot'nun öğretmesi, Beaumarchais'nin haber vermesi, Condorcet'nin hesaplaması, Arouet'nin hazırlanması, Rousseau'nun önceden düşünmesi elvermez; Danton'un ona cüret etmesi gerekir.

Cesaret çığlığı bir *Fiat Lux*'tür.[1] İnsanlığın ileriye doğru gidebilmesi için, zirvelerin üstünde sürekli olarak gözü pek cesaret örnekleri bulunmalıdır. Pervasızlıklar tarihe göz alıcı bir ışık saçarlar ve insanoğlunun büyük aydınlıklarından biridirler. Gün doğarken cüret gösterir. Teşebbüs etmek, meydan okumak, sebat etmek, azmetmek, kendi özüne sadık kalmak, kaderle göğüs göğüse kapışmak, felaketi bizde uyandırdığı korkunun azlığıyla şaşırtmak, bazen haksız kuvvete karşı koymak, bazen sarhoş zafere küfretmek,

1 (Lat.) Işık olsun. Tevrat'ın Tekvin bölümünde Tanrı'nın sözü anılıyor: "*Ve Tanrı dedi: Işık olsun; ve ışık oldu.*" – ç.n.

sıkı durmak, kafa tutmak; işte halklara gereken örnek budur, onları elektriklendiren ışık budur. Prometheus'un meşalesinden, Cambronne'un piposuna kadar uzanan aynı muazzam şimşektir.

XII
HALKIN BAĞRINDA SAKLI DURAN GELECEK

Paris halkına gelince, yetişkin adam olduğu zaman bile o daima sokak çocuğudur. Çocuğu anlatmak, şehri anlatmaktır. Bunun içindir ki biz de bu kartalı, bu serazat serçede inceledik.

Bir noktada ısrar ediyoruz: Parisli soyu özellikle kenar mahallelerde kendini gösterir; saf kan oradadır, asıl çehre oradadır, bu halk orada çalışır, orada ıstırap çeker ve ıstırapla emek insanın iki yüzüdür. Orası sayılamayacak kadar çok miktarda meçhul varlıkla doludur; bunların arasında Râpée'nin yük boşaltıcılarından, Montfaucon'un hayvan derisi yüzücülerine kadar en garip tipler kaynaşır durur. Ciceron, *"Fex urbis,"*[1] diye haykırır; *"mob,"*[2] diye ilave eder. Burke tiksinir, *sefiller güruhu, kara kalabalık, avam tabakası*. Hemen söyleniverir bu kelimeler. Ama olsun. Ne önemi var? Onların yalınayak dolaşmalarından bana ne! Okuma yazma bilmiyorlarmış; bilmezlerse bilmesinler. Peki bu yüzden onları kendi hallerine mi bırakacaksınız? Felaketlerinden ötürü onları lanetleyecek misiniz? Bu kitlelere ışık hiç girmez mi? Yine şu haykırışa dönelim: Işık! Ve ısrar edelim onda! Işık! Işık! Bu donuklukların şeffaflaşmayacağını kim bilebilir? Devrimler birer hüviyet değişikliği değil midirler? Filozoflar, gidiniz, öğretiniz, aydınlatınız, yakınız, yüksek sesle düşününüz, yüksek sesle konuşunuz, pırıl pırıl güneşte neşeyle koşunuz, şehir meydanlarıyla kardeşlik kurunuz, müjdeler veriniz, bol bol alfabeler dağıtınız, haklar ilan ediniz, Marseillaise'ler söyleyiniz, heyecan tohumları saçınız, çınarlardan yeşil dallar koparınız. Fikri bir kasırga gibi estiriniz. Bu kitle arındırılabilir, yüceltilebilir. Prensiplerin, erdemlerin bazı saatlerde çatırdayan, patlayan, titreşen bu yaygın alevlerinden yararlanmasını bilelim. Bu çıplak ayaklar, bu çıplak kollar, bu pılı pırtılar, bu ce-

1 (Lat.) Şehrin dökküntüsü – ç.n.

2 (İng.) Ayaktakımı – ç.n.

haletler, bu düşkünlükler, bu karanlıklar, idealin fethinde kullanılabilirler. Halkın arasına bakın, hakikati göreceksinizdir. Ayaklarınızın altında ezdiğiniz bu aşağılık kum, bir kere fırına atılsın, orada erisin, kaynasın, şahane billur olacaktır ve Galile ile Newton, yıldızları onun sayesinde keşfedeceklerdir.

XIII
KÜÇÜK GAVROCHE

Bu hikâyenin ikinci kısmında anlatılan olaylardan sekiz ya da dokuz yıl kadar sonra, Temple Bulvarı'nda ve Château-d'Eau dolaylarında on, on iki yaşlarında bir oğlan çocuğu görülmekteydi. Dudaklarında yaşının gülüşü bulunmakla beraber, yüreği kapkaranlık ve bomboş olmasaydı, bu çocuk yukarıda ana hatlarıyla belirttiğimiz sokak çocuğu idealini tam bir şekilde gerçekleştiriyor sayılabilirdi. Bu çocuk gerçi ayağına bir büyük adam pantolonu, sırtına da bir kadın gömleği geçirmişti ama ne pantolon babasının pantolonu ne de gömlek anasının gömleğiydi. Rastgele kimseler, hayır olsun diye onu bu paçavralarla giydirmişlerdi. Halbuki onun anası babası vardı. Ama ne babası onu düşünüyor ne de anası seviyordu.

Anası babası bulunduğu halde öksüz ve yetim olan, şu çok acınmaya değer çocuklardan biriydi bu.

Bu çocuk hiçbir yerde kendisini sokakta olduğu kadar rahat hissetmezdi. Kaldırım taşları ona anasının kalbinden daha az sert geliyordu.

Ailesi bir tekme vurup onu hayatın içine atıvermişti. O da safiyetle uçup gitmişti.

Gürültücü, solgun benizli, çevik, uyanık, alaycı, canlı ve hastalıklı bir oğlandı bu. Gider, gelir, şarkı söyler, oyun oynar, sel yataklarında çöplenir, biraz da çalardı, ama kediler ve küçük kuşlar gibi neşeyle yapardı bu işi; kendisine haylaz dendiğinde güler, serseri denirse kızardı.

Başını sokacak bir yeri, ekmeği, ateşi, sevdiği yoktu; ama yine de sevinçliydi, çünkü özgürdü.

Bu zavallı varlıklar büyüdükleri zaman, hemen daima toplum düzeninin değirmen taşıyla karşılaşıp onun tarafından ezilirler,

ama çocukken, küçük olduklarından sıyrılıp kaçarlar. En küçük bir delik kurtulmaları için yeter.

Fakat bütün terk edilmişliğine rağmen bu çocuğun, ara sıra, iki üç ayda bir aklından, "Hadi, bir gidip anamı göreyim!" diye geçirdiği olurdu. O zaman, bulvar Cirque'i, Saint-Martin Kapısı'nı bırakıp rıhtımlara iner, köprülerden geçer, kenar mahallelere varır, Salpêtrière'e uzanır ve nereye mi gelirdi? Okuyucunun daha önceden bildiği şu çift 50-52 numaraya, Gorbeau viranesine.

Ezelden beri, "Kiralık Odalar" tabelasıyla süslenmiş olarak genellikle boş duran 50-52 numaralı viranede, o tarihte, ender bir rastlantı sonucu birçok kişi oturmaktaydı. Paris'te daima görüldüğü gibi, aralarında hiçbir bağ, hiçbir ilişki bulunmayan kişilerdi bunlar. Hepsi de dara düşmüş son küçük burjuvadan başlayıp, toplumun aşağı tabakalarında sefaletten sefalete geçerek uygarlığın bütün maddi şeylerinin sonunda gelip kendilerine dayandığı iki yaratığa, çamurları süpüren lağımcı ile eski elbise parçalarını toplayan paçavracıya kadar uzanan yoksullar sınıfına mensuptular.

Jean Valjean'ın zamanındaki "odabaşı" kadın ölmüş ve yerini tıpkı ona benzeyen bir başkası almıştı. Bilmem hangi filozof, "Kocakarılar hiçbir zaman eksik olmaz," demiş.

Bu yeni ihtiyarın adı Madam Burgon'du ve birbiri ardınca gönlüne taht kurmuş üç papağandan ibaret bir hanedanın dışında hayatında kayda değer hiçbir şeyi yoktu.

Viranede oturanlar arasında en sefilleri, baba, ana ve oldukça büyük iki kızdan ibaret dört kişilik bir aileydi. Dördü de aynı izbenin içinde, daha önce sözünü ettiğimiz hücrelerden birinde barınıyorlardı.

Bu ailenin ilk bakışta sınırsız yoksulluğundan başka hiçbir özelliği yoktu. Baba odayı kiralarken adının Jondrette olduğunu söylemişti. Odabaşının hatırlanmaya değer sözünü kullanırsak *hiçin göçü*'ne benzeyen garip taşınmasından bir süre sonra bu Jondrette, selefi gibi aynı zamanda kapıcı olan ve merdivenleri süpüren ihtiyar kadına:

– Valide, demişti, herhangi bir kimse gelip de bir Polonyalı ya da bir İtalyan ya da belki bir İspanyol ararsa, aradığı adam benim.

Neşeli çıplak aylağın ailesi işte bu aileydi. Oraya gelir ve orada sıkıntı ve sefalet bulurdu; daha da hazini, bir gülümseme bile bulamazdı. Kar soğuk, kalpler soğuktu.

İçeri girdiğinde, ona sorarlardı:

– Nereden geliyorsun?

Cevap verirdi:

– Sokaktan.

Giderken yine sorarlardı:

– Nereye gidiyorsun?

O cevap verirdi:

– Sokağa.

Annesi:

– Ne geliyorsun buraya? derdi.

Tıpkı mahzenlerde yaşayan renksiz bitkiler gibi, böyle bir şefkatsizlik içinde yaşıyordu bu çocuk. Böyle olmaktan acı duymuyor ve kimseye de bu yüzden gücenmiyordu. Bir anneyle bir babanın nasıl olmaları gerektiğini doğru dürüst bilmiyordu.

Kaldı ki, annesi kız kardeşlerini seviyordu.

Bir şeyi söylemeyi unuttuk: Temple Bulvarı'nda bu çocuğa Küçük Gavroche diyorlardı. Adı niçin Gavroche'tu? Belki babasının adı Jondrette olduğu için.

Bağları koparmak bazı sefil ailelerde bir içgüdü gibidir.

Gorbeau viranesinde Jondrettelerin oturdukları oda, koridorun ucundaki son odaydı. Bitişikteki hücreyi Mösyö Marius adında pek yoksul bir delikanlı işgal etmekteydi.

İKİNCİ KİTAP

Büyük Burjuva

I
DOKSAN YAŞ VE OTUZ İKİ DİŞ

Boucherat Sokağı, Normandie Sokağı ve Saintonge Sokağı, bu sokakların eski sakinlerinden bazıları Mösyö Gillenormand adında bir adamcağızı hâlâ hatırlar ve ondan sitayişle bahsederler. Onlar henüz gençken bu adamcağız yaşlıydı. Geçmiş denilen o belirsiz gölgeler karmaşasına hüzünle dönüp bakanlar için bu siluet Temple Bulvarı'na komşu sokakların labirentinden henüz büsbütün kaybolmuş değildir. 14. Louis devrinde bu sokaklara bütün Fransa eyaletlerinin adları verilmişti; tıpkı günümüzde yeni Tivoli Mahallesi'nin sokaklarına bütün Avrupa başkentlerinin adlarını verdikleri gibi, ilerleyişi açıkça gösteren bir ilerleme diyelim sırası gelmişken.

1831'de dipdiri hayatta olan Mösyö Gillenormand, yalnızca uzun zaman yaşamış oldukları için merakla seyredilen ve evvelce herkese benzedikleri halde şimdi artık hiç kimseye benzemedikleri için garip olan insanlardan biriydi.

Özelliği olan bir ihtiyardı, gerçekten başka bir çağın insanıydı; 18. yüzyılın eksiksiz, biraz da azametli bir burjuvasıydı; markilerin markiliklerini taşıdıkları tavırla, o da eski burjuvalığını taşıyordu. Doksan yaşını aşmıştı; öyleyken dimdik yürüyor, gür bir sesle

konuşuyor, iyi görünüyor, şarabını susuz içiyor, yiyor, uyuyor ve horluyordu. Otuz iki dişi de yerindeydi. Yalnız okumak için gözlük takıyordu, âşık mizaçlıydı, ama aşağı yukarı on yıldan beri kadınlarla ilgilenmekten kesin olarak, tamamen, vazgeçtiğini söylüyordu. Artık hoşa gidemeyeceğini söylüyor ve çok ihtiyarladım diyeceği yerde, "Çok fakirim," diye ekliyordu. "Eğer servetimi kaybetmemiş olsaydım... heee!" diyordu. Gerçekten de aşağı yukarı on beş bin liralık bir geliri kalmıştı. Bütün emeli, bir mirasa konup yüz bin franklık bir gelir edinmek ve böylece metresler tutabilmekti. Görüldüğü gibi o hiç de Mösyö Voltaire gibi, bütün ömürlerince ölüm halinde yaşayan hastalıklı, mariz seksenliklerden değildi. Bir çatlak testinin uzun ömrüne benzemiyordu onunkisi; bu neşeli, dinç ihtiyar daima sağlığı yerinde yaşamıştı. Yüzeyseldi, aceleciydi, kolayca öfkeye kapılırdı. Her vesileyle küplere binerdi, hem de çoğu zaman haksız yere. Kendisine itiraz edilince hemen bastonunu kaldırırdı; büyük yüzyılda[1] olduğu gibi, insanları pataklardı. Elli yaşını aşmış ve hiç evlenmemiş bir kızı vardı. Hiddetlendiği vakit onu adamakıllı ıslatırdı, hatta kamçılaması bile pekâlâ mümkündü. Onun gözünde kızı hâlâ sekiz yaşındaydı. Hizmetçilerinin suratına okkalı şamarlar aşkeder ve onlara, "Ah! Cadalozlar!" derdi. Başlıca küfürlerinden biri de şuydu: "Pantuflamın pantufloşası!" Garip tasasızlıkları vardı; evvelce delilik geçirmiş bir berbere her gün tıraş olurdu; hoppa berber, güzel karısını ondan kıskandığı için adam Mösyö Gillenormand'dan nefret ediyordu. Mösyö Gillenormand her hususta kendi kavrayışına hayrandı, pek keskin zekalı olduğunu söyler dururdu. İşte mesela sözlerinden biri: "Gerçekten derin sezişliyimdir, beni bir pire ısırdı mı, onun bana hangi kadından geldiğini o saat bilirim." En sık kullandığı kelimeler, *duygulu adam* ve *tabiat* kelimeleriydi. Ama bu sonraki kelimeye, devrimizin ona kazandırdığı büyük anlamı vermezdi. Sadece ocak başı sohbetlerindeki küçük hicivlerine onu kendi tarzında katardı; "Tabiat," derdi, "içinde her şeyden bir parça bulunsun diye uygarlığa eğlenceli barbarlık örneklerine varıncaya kadar her şeyi verir. Avrupa'da Asya ve Afrika'ya ait küçük çapta örnekler vardır. Kedi bir salon kaplanıdır, kertenkele bir cep

1 14. Louis yüzyılı kastediliyor – ç.n.

timsahıdır. Operadaki dansözler pembe derili vahşi kadınlardır. Erkekleri yemezler, onları dişleriyle ufalarlar yahut sihirbazlıklarını kullanıp onları istiridye haline getirir, yutarlar. Karayip vahşileri sadece kemikleri bırakırlarmış, bunlar yalnızca kabukları bırakırlar. Bizim âdetlerimiz böyledir. Biz yutmayız, kemiririz; yok etmeyiz, tırnaklayıp tırmalarız."

II
BÖYLE EFENDİYE BÖYLE EV

Mösyö Gillenormand, Marais'de, Filles-du-Calvaire Sokağı 6 numarada oturuyordu. Oturduğu ev kendisinindi. Bu ev, o tarihten beri yıkılıp yeniden yapılmıştır; 6 rakamı da Paris sokaklarının geçirdiği numaralandırma devrimleri sırasında muhtemelen değişmiştir. Mösyö Gillenormand, birinci katta, sokakla bahçeler arasında eski, geniş bir daireyi işgal ediyordu. Daire, tavanlara kadar çobanların hayatını canlandıran ağır goblen ve Beauvais duvar halılarıyla döşenmişti. Tavanlardaki ve panolardaki konular küçük ölçüde olmak üzere koltuklarda da tekrarlanıyordu. Karyolası, Coromandel lakesinden dokuz dilimli geniş bir paravanayla çevrilmişti. Pencerelerden uzun, bol perdeler sarkmakta ve şahane, büyük kıvrımlar meydana getirmekteydi. Pencerelerinin tam altına rastlayan bahçe, ihtiyar adamın gayet rahatça inip çıktığı on iki ya da on beş basamaklık bir merdivenle bu pencerelerden köşedekine bağlanmaktaydı. Odasına bitişik bir kütüphaneden başka, bir de pek önem verdiği bir salonu vardı. Bu aşk köşesinin duvarları, 14. Louis'nin kalyonlarında yapılmış, zambak ve başka çiçek desenleriyle süslü nefis bir hasırla kaplıydı. Bu hasır Mösyö de Vivonne'un metresi için forsalarına ısmarlanmıştı. Mösyö Gillenormand'a bu, yüz yaşını idrak etmiş olarak ölen aksi bir büyük teyzeden kalmıştı. İki defa evlenmişti. Hali tavrı, bir saray adamı –ki hiçbir zaman olmamıştı– hali tavrı ile cüppeli bir adliye mensubunun –bu olabilirdi– hali tavrı arası bir şeydi. Neşeli ve istediği zaman pek sevimliydi. Gençliğinde, karıları tarafından daima aldatılan, ama metresleri tarafından hiç aldatılmayan erkeklerdendi; çünkü bunlar dünyanın hem en suratsız kocaları hem de en sevimli âşıklarıdırlar. Resimden iyi anlardı. Oda-

sında Jordaens tarafından yapılmış, kim olduğu bilinmeyen harika bir portre vardı; büyük fırça darbeleriyle, milyonlarca ayrıntıyla karışık bir şekilde ve sanki gelişigüzel yapılmış bir portreydi bu. Mösyö Gillenormand'ın elbisesi ne 15. Louis ne de hatta 16. Louis tarzındaydı. Direktuvar Devri'nin şaşılası kostümüydü bu. O devre kadar kendisini genç saymış ve modaları takip etmişti. Elbisesi ince çuhadan, geniş yakalı, uzun morina kuyruklu ve iri çelik düğmeliydi. Bunun yanı sıra kısa pantolon ve tokalı iskarpinleri vardı. Ellerini daima yelek ceplerine sokardı. Amirane bir tavırla, "Fransız Devrimi bir haydut sürüsünün işidir," derdi.

III
LUC-ESPRIT[1]

On altı yaşındayken, bir akşam operada, o zaman olgunluk çağında ve ünlü olan ve Voltaire tarafından övülen iki güzel kadının, Camargo ile Sallé'nin dürbünlerine hedef olmak şerefine erişmişti. İki ateş arasında kalınca, o da küçük bir dansöze doğru kahramanca eğilmişti. Bir kedi kadar adı sanı meçhul, kendisi gibi on altı yaşında olan bu kızcağızın adı Nahenry'ydi; âşıktı bu kıza. Anılarla dolup taşıyordu. Haykırırdı: "Onu asil duygular içinde kıvır kıvır saçları, firuzeden takıları, yeni zenginlerin zevkine uygun renkte robu ve 18. yüzyıl modası manşonu ile Longchamps'da son defa gördüğümde ne kadar da güzeldi, ah, o Guimard-Guimardini-Guimardinette!" Delikanlılığında bir Nain-Londrin ceket giymişti. Bundan büyük bir istekle ve heyecanla bahsederdi. "Doğulu bir Türk, bir Levanten gibi giyinmiştim," derdi. Onu yirmi yaşındayken tesadüfen gören Madam de Boufflers, "Sevimli bir çılgın," diye nitelendirmişti. Siyasette ve iktidarda karşılaştığı bütün isimler onu dehşete düşürüyordu, çünkü bunları seviyesiz ve burjuvaca buluyordu. Gazeteleri, kendi deyişiyle *havadis kâğıtları*'nı, *gevezeler*'i kahkahalarını tuta tuta okurdu. "Allah Allah!" derdi, "Kimdir bu adamlar! Corbière! Humann! Casimir Périer! Hepsi de başımıza nazır kesilmişler. Düşünüyorum da, gazetenin birinin, Mös-

1 Luc, İncil'in dört yazarından biridir; 70 yılına doğru Antakya'da yaşadı. Ressam ve hekimdir. Jacques Esprit (1611-1678) ünlü bir Fransız ahlakçısıdır – ç.n.

yö Gillenormand, nazır! diye yazması maskaralık olurdu doğrusu. Gelgelelim bu herifler öylesine ahmak ki, bu da pekâlâ olabilir!" Her şeyi uygun veya uygunsuz adıyla rahatça söyler ve kadınların yanında hiç çekinmezdi. Kaba, ayıp, pis sözleri öyle rahatça ve umursamazca söylerdi ki, zarif kaçardı. Asrının teklifsizliğiydi bu. Belirtmek gerekir ki nazımda dolambaçlı ifadeler devri, nesirde açık saçıklıklar devri olmuştur. Vaftiz babası onun bir dahi olacağını tahmin etmiş ve ona şu anlamlı iki adı takmıştı: Luc-Esprit.

IV
YÜZ YAŞINA KADAR YAŞAMAYA NİYETLİ

Çocukluğunda, doğduğu şehir olan Moulins'deki kolejde ödüller almıştı. Nevers Dükü dediği Nivernais Dükü ona mezuniyet tacını kendi eliyle giydirmişti. Ne Konvansiyon ne 16. Louis'nin ölümü ne Napolyon ne de Bourbonların dönüşü, bu taçlandırma töreninin anısını onun zihninden silebilmişti. *Nevers* Dükü ona göre yüzyılın büyük simasıydı. "Ne sevimli büyük senyördü o," derdi, "mavi kordonu da ona ne kadar yaraşıyordu!" Mösyö Gillenormand'ın gözünde, 2. Katerina altın iksirinin sırrını Bestuchef'ten üç bin rubleye satın almakla Polonya'nın parçalanması suçunu tamir etmişti. Bu konu onu heyecanlandırdı. "Altın iksir!" diye haykırırdı, "Bestuchef'in sarı renkli suyu, general Lamotte'un damlaları, 18. yüzyılda yarım onsluk şişesi bir altın Louis'ydi aşk felaketlerinin büyük ilacı, Venüs'e karşı en birinci deva. 15. Louis papaya iki yüz şişe göndermişti ondan." Altın iksirinin, demir perklorüründen başka bir şey olmadığı ona söylenecek olursa fena halde öfkeye kapılır, zıvanadan çıkardı. Mösyö Gillenormand, Bourbonları tapınırcasına sever, 1789'dan nefret ederdi. Durmadan terörden yakasını nasıl sıyırdığını, kellesini kesilmekten kurtarmak için ne kadar neşeli ve akıllı davranmak zorunda kaldığını anlatırdı. Şayet bir genç onun önünde cumhuriyeti övmeye kalkışacak olursa mosmor kesilir, bayılırcasına hiddete kapılırdı. Bazen doksanlık yaşına imada bulunarak, "İkinci bir doksan üç daha göreceğimi hiç ummuyorum," derdi. Bazen de insanlara, yüz yaşına kadar yaşamak niyetinde olduğunu bildirirdi.

V
BASQUE VE NICOLETTE

Kendine ait teorileri vardı. Bir tanesi şuydu mesela: "Bir erkek kadınları ihtirasla severse, ama kendisinin de pek ilgilenmediği, çirkin, hırçın, meşru birtakım haklara sahip kanun kitabının üstüne tünemiş, gerektiğinde kıskanç bir karısı varsa, ondan yakasını sıyırıp rahata ermek için bir tek çaresi vardır onun: Kesenin iplerini karısına bırakmak. Bu feragat onu özgürlüğüne kavuşturur. O zaman kadına meşgale çıkar, kendisini para işlerine kaptırır, parmakları pas tutar, yarıcıları yetiştirmeye, kiracıları yola getirmeye koyulur, dava vekillerini toplar, noterlere talimat verir, zabıt katiplerine nutuk çeker, yargıçları, avukatları ziyarete gider, davaları takip eder, kira mukavelelerini kaleme alır, akitleri yazdırır, kendini her şeye hakim görür; satar, alır, düzenler, sağa sola emirler yağdırır, taahhütlere girer, uzlaşmalar yapar, akteder, fesheder, verir, hak tanır, geri verir, anlaşır, bozuşur, biriktirir, israf eder, saçmalıklar yapar; en üstün, en özel mutluluktur bu, onu avutur. Kocası onu hor görürken, o da kocasının servetini yıkmakla tatmin eder kendisini." Bu teoriyi Mösyö Gillenormand bizzat uygulamış ve böylece, teorisi başının derdi haline gelmişti. Karısı –ikinci karısı– onun servetini öyle idare etmişti ki, Mösyö Gillenormand'a, günün birinde kendisini dul bulduğunda, neredeyse bütün varını yoğunu ömür boyu gelire yatırmak şartıyla ancak geçinebileceği kadar bir şey kalmıştı; dörtte üçü onun ölümüyle birlikte kesilecek olan ve beş bin frank civarında bir gelirdi bu. Ardından kalacak mirasla pek ilgilenmediğinden hiç tereddüt göstermemişti. Zaten aile miraslarından başına bazı şeyler geldiğini, bunların, mesela milli mallar halini aldıklarını görmüştü; konsolide üçte bir hisselerin uğradığı değişikliklere tanık olmuştu, defterikebirine pek güveni yoktu. "Bunlar hep Quincampoix Sokağı[1] dalavereleri!" derdi. Yukarıda söylediğimiz gibi, Filles-du-Calvaire Sokağı'nda oturduğu ev kendi malıydı. "Biri erkek, biri dişi" iki hizmetçisi vardı. Eve bir hizmetçi alındığı zaman, Mösyö Gillenormand ona yeni bir

1 Law adında bir Iskoçyalı. 1716 yılında bu sokakta bir banka kurmuş, birtakım spekülasyonlarla halkı dolandırdıktan sonra iflas edip kaçmıştı – ç.n.

ad takardı. Erkeklere eyaletlerinin adını verirdi: Nîmois, Comtois, Poitevin, Picard. Son uşağı elli beş yaşında, yorgun, bitkin, tıknefes bir şişman adamdı. Yirmi adım bile koşacak gücü yoktu; fakat Bayonne'da doğmuş olduğundan Mösyö Gillenormand onu Basque diye çağırıyordu. Kadın hizmetçilere gelince, onun evinde hepsinin adı Nicoletteti (ileride kendisinden söz edeceğimiz Magnon'un bile). Bir gün işinin tam ehli, yüksek kapıcılar soyundan, azametli bir aşçı kadın çıkageldi. "Aylık ne ücret istersiniz?" diye sordu Mösyö Gillenormand kadına.

"Otuz frank"

"Adınız ne?"

"Olympie."

"Elli frank alacaksın, adın da Nicolette olacak."

VI
MAGNON'LA İKİ BEBEĞİNİN İLK ORTAYA ÇIKIŞLARI

Mösyö Gillenormand'ın acısı öfke halinde kendini gösterirdi. Üzüntüye düşmek onu gazaba getirirdi. Her türlü önyargı vardı onda ve her türlü pervasızlığı yapardı. Belirgin dış özelliğini meydana getiren ve için için onu tatmin eden şeylerden biri de, az önce belirttiğimiz gibi, hep ihtiyar gönül kurdu olarak kalması ve şiddetle böyle tanınmasıydı. O, buna "Şahane şöhret," diyordu. Bu şahane şöhret ona bazen garip kısmetler getiriyordu. Bir gün eve bir sepet istiridye getirir gibi, bir av sepetinin içinde, güzelce kundaklanmış, ciyak ciyak bağıran, yeni doğmuş tombul bir oğlan çocuğu getirdiler. Altı ay önce kovulan bir hizmetçi kız, çocuğun ondan olduğunu iddia ediyordu. Mösyö Gillenormand o tarihte tam seksen dört yaşındaydı. Ev halkını bir öfke ve yaygara sardı. Bu hayasız, küstah kadın kimi inandıracağını sanıyordu buna? Bu ne cüret! Ne iğrenç iftira! Mösyö Gillenormand'a gelince, o hiç hiddetlenmedi. Bu iftiradan koltukları kabarmış babacan bir adam gülümseyişiyle kundağa baktı ve ortaya doğru şöyle dedi: "İyi ama, ne oluyor? Nedir yani? Ne var? Pek şaşırmış görünüyorsunuz. Bütün cahil insanlar böyledir zaten. Majesteleri 9. Charles'ın piçi sa-

yın Angoulême Dükü seksen beş yaşındayken on beş yaşında geveze, sersem bir kızla evlendi; Bordeaux Başpiskoposu, Sourdis Kardinali'nin erkek kardeşi Alluye Markisi Mösyö Virginal'in seksen üç yaşındayken, başkan Jacquin'in oda hizmetçilerinin birinden bir oğlu oldu, hakiki bir aşk çocuğu. Bu çocuk daha sonra Malta şövalyesi ve askeri danıştay üyesi olmuştu. Bu yüzyılın büyük adamlarından biri olan Rahip Tabaraud seksen yedi yaşındaki bir adamın oğludur. Bu gibi şeyler gayet olağandır. Ya Kutsal Kitap'a ne buyrulur! Açıkça bildireyim ki bu küçük mösyö benden değil. Fakat ona bakılsın. Onun bir suçu yok." Davranışı pek yumuşaktı. Magnon adındaki yaratık ertesi yıl ona ikinci bir sepet daha gönderdi. Bu da bir oğlan çocuğuydu. Bu sefer Mösyö Gillenormand pes etti. İki yumurcağı da analarına geri göndererek bakımları için ayda seksen frank ödemeyi taahhüt etti. Yalnız bir şartı vardı, anaları bir daha aynı şeyi tekrarlamaya kalkışmayacaktı. Şunu da ekledi: "Annelerinin onlara iyi bakmalarını istiyorum. Ara sıra onları görmeye geleceğim." Öyle de yaptı. Bir erkek kardeşi vardı. Poitiers akademisinde otuz üç yıl rektörlük yaptıktan sonra, yetmiş dokuz yaşında ölmüştü. "Onu genç kaybettim," diyordu. Arkasında pek az hatıra bırakan bu kardeş, kendi halinde bir cimriydi. Rahip olduğu için, kendisini rastladığı fakirlere sadaka vermek zorunda hisseder, ama onlara daima ya tedavülden kaldırılmış eski bakır mangırlar ya da değerini kaybetmiş metelikler verir, böylece cennet yolundan cehenneme gitmenin çaresini bulurdu. Mösyö Gillenormand ise sadaka üzerinde pazarlık etmez, seve seve, asilce verirdi. İyi yürekli, fevri, hayırsever bir insandı; eğer zengin olsaydı haşmetli olmaya özenirdi. Kendisiyle ilgili olarak yapılan her şeyin büyük olmasını isterdi, hatta düzenbazlıkların bile. Bir gün bir miras işinde, bir işadamı tarafından kabaca ve uluorta soyulduğunu görünce şu tantanalı narayı koparmıştı: "Yuh olsun! Pek adice oldu bu iş! Bu gibi çalıp çırpmalardan gerçekten utanç duyuyorum. Her şey soysuzlaştı bu yüzyılda, namussuzlar bile. Hay Allah kahretsin! Benim gibi bir insan bu şekilde soyulamaz. Sanki ormandaymışım gibi soyuldum, ama kötü soyuldum. *Sylvæ sint consule dignæ!*[1] Yaraşır!"

1 (Lat.) Ormanlar konsüllere (Roma konsülleri) – ç.n.

Dediğimiz gibi iki kere evlenmişti. İlk karısından bir kızı olmuş ve kız olarak kalmıştı. İkinci karısından da bir kızı olmuş, otuz yaşlarındayken ölmüştü. Bu ikinci kızı, severek ya da tesadüfen ya da kendi meziyetleriyle yükselip subay olmuş bir askerle evlenmişti. Cumhuriyet ve imparatorluk ordularında hizmet gören bu asker, Austerlitz'de madalya almış ve Waterloo'da albay olmuştu. İhtiyar burjuva, "Ailenin yüzkarasıdır," derdi onun için. Çok enfiye çekerdi ve dantel yakalığını elinin tersiyle pek zarif bir düzeltişi vardı. Tanrı'ya pek az inanırdı.

VII
KURAL: AKŞAM OLMADAN KİMSEYİ KABUL ETMEMEK

Mösyö Luc-Esprit Gillenormand işte böyle bir adamdı. Beyazdan çok kır renkte olan saçları hiç dökülmemişti ve daima köpek kulağı denen tarzda taranmış dururdu. Özet olarak, her şeye rağmen saygıdeğer bir kişiydi.

Bir on sekizinci yüzyıl adamıydı: havaimeşrep ve büyük.

1814'te ve Restorasyon'un ilk yıllarında, henüz genç olan –ancak yetmiş dört yaşındaydı– Mösyö Gillenormand Saint-Germain Mahallesi'nde Servandoni Sokağı'nda, Saint-Sulpice yakınlarında oturmuştu. Toplum hayatından ayrılarak Marais'ye çekilmesi, seksen yaşını bulmasından çok sonraydı.

Toplum hayatından çekildikten sonra alışkanlıklarının içine kapanmıştı. Alışkanlıklarının en belli başlısı ve hiç şaşmayanı, kapısını gündüzleri mutlak surette kapalı tutup her ne iş için olursa olsun herkesi ancak akşamları kabul etmesiydi. Akşam yemeğini saat beşte yiyordu; ondan sonra artık kapısı açıktı. O yüzyılın modasıydı bu. Ondan vazgeçmek istemiyordu hiç. "Gündüz pespaye şeydir," derdi, "ancak kapalı bir kepenktir onun hakkı. Kibar insanlar kafalarının ışığını, gök kubbe yıldızlarını yaktığı zaman yakarlar ancak." Bütün dünyaya karşı, hatta krala karşı bile, kendisini barikata atıyordu. Devrinin eski inceliğiydi bu.

VIII
İKİ TANELER AMA EŞ DEĞİLLER

Mösyö Gillenormand'ın iki kızına gelince, onlardan az önce söz ettik. On yıl arayla doğmuşlardı. Gençliklerinde birbirlerine çok az benzerlerdi. Gerek karakter, gerekse sima bakımından olabildiğince az kardeştiler. Küçüğü hep aydınlık şeylere dönük, çiçeklerle şiirle, musiki ile meşgul, şaşaalı göklerde uçan, heyecanlı, safiyet içinde, ta çocukluğundan beri idealindeki belirsiz bir kahramanla nişanlı, pek sevimli bir ruhtu. Büyüğünün de kendine göre hayalleri vardı; ufukta bir müteahhit görüyordu o; iriyarı, çok zengin bir askeri iaşe müteahhidi, muhteşem aptal bir koca, insan kılığında bir milyon veya bir vali; vilayet konağında verilen resmî kabuller, boynu zincirli bir bekleme odası teşrifatçısı, resmî balolar, belediyede nutuklar, "valinin sayın eşi" olmak. Onun da hayallerini bunlar süslüyordu. İki kız kardeş gençlik çağlarında, işte böyle her biri kendi hayal âlemine dalmış olarak yaşamaktaydılar. İkisi de kanatlıydılar, biri bir melek gibi, öbürü bir kaz gibi.

Hiçbir arzu tam olarak gerçekleşemez; en azından bu dünyada. Hiçbir cennet, şu yaşadığımız devirde bir yeryüzü cenneti olmaz. Küçük kız hayallerinin erkeğiyle evlendi, ama öldü. Büyüğü ise evlenemedi.

Bu büyük kız, şu anlattığımız hikâyeye girdiği sırada, yaşlı bir fazilet timsali, soğuk bir iffet meraklısı, rastlanabilecek en sivri burunlardan ve en dar kafalardan biriydi. Karakteristik bir ayrıntı: Dar aile çevresi dışında hiç kimse, hiçbir zaman onun küçük adını bilmemiştir. Ona *Büyük Matmazel Gillenormand* derlerdi.

Utangaçlık bakımından, büyük Matmazel Gillenormand bir İngiliz *miss*ine taş çıkartırdı. Son kertesine vardırılmış bir utangaçlıktı bu. Hayatında korkunç bir hatıra vardı: Bir gün bir erkek onun çorap bağını görmüştü.

Yaşı ilerledikçe bu insafsız ar duygusu büsbütün artmıştı. Ona göre başörtüsü hiçbir zaman yeterince kalın ve çenesinin altını yeterince örtmüş sayılmazdı. Hiç kimsenin bakmayı aklının ucundan geçirmeyeceği yerlere bir sürü kancalar, iğneler takardı. Na-

mus meraklılığının özelliklerinden biri de kaleyi tehdit eden tehlikenin azlığı ölçüsünde, nöbetçilerin sayısını arttırmaktır.

Ne var ki –masumiyetin bu kadim sırlarını açıklayabilecek biri varsa beri gelsin– Büyük Matmazel Gillenormand, küçük yeğeni olan Théodule adındaki bir mızraklı süvari subayına, hiç de nahoş karşılamaksızın kendisini öptürürdü.

Bu imtiyazlı mızraklı süvariye rağmen, kendisi için kullandığımız *namus meraklısı* etiketi ona tıpatıp uyuyordu. Matmazel Gillenormand âdeta alacakaranlık bir ruha sahipti. Namus meraklısı olmak yarı erdem, yarı kusurdur.

Matmazel Gillenormand namus meraklılığına, bir de ona uygun astar olan sofuluğu ekliyordu. Kutsal Meryem tarikatındandı; bazı yortularda beyaz bir peçe takar, özel dualar mırıldanır, "kutsal kan"ı kutsar, "kutsal kalp"e saygı gösterir, alelade müminlere kapalı bir rokoko Cizvit mihrabı önünde saatlerce kendinden geçmiş halde kalır ve orada küçük mermer bulutlar ve altın yaldızlı tahtadan büyük ışık huzmeleri arasından ruhunu havalara uçururdu.

Kendisi gibi yaşlı bakire olan Matmazel Vaubois adında iyice alık bir kilise dostu vardı. Onun yanında, Matmazel Gillenormand kendisini bir kartal sanmak bahtiyarlığına eriyordu. *Agnus Dei*'ler ve *Ave Maria*'lar dışında, bu Matmazel Vaubois'nın bildiği tek şey çeşitli reçel yapma yöntemleriydi. Cinsinin mükemmel bir örneği olan Matmazel Vaubois, kürkünde en küçük bir zeka lekesi bulunmayan bir alıklık simgesiydi.

Şunu da belirtelim ki Matmazel Gillenormand yaşlanmakla, kaybetmekten çok kazanmıştı. Pasif yaratılışlı kimselerde görülen bir şeydir bu. Hiçbir zaman kötü kalpli olmamıştı; bu da bir ölçüde iyiliktir. Hem sonra yıllar köşeleri yiyip aşındırdığından geçen zamanın yumuşaklığı gelmişti üstüne. Üzgündü, sırrını kendisinin de bilmediği karanlık bir üzüntüydü bu. Bütün şahsiyetinde başlamadan bitmiş bir hayatın şaşkınlığı vardı.

Babasının evini idare ediyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, nasıl Monsenyör Bienvenu'nün yanında kız kardeşi vardıysa, Mösyö Gillenormand'ın yanında da kızı vardı. Yaşlı bir adamla yaşlı bir kızın oturduğu bu gibi evler hiç de nadir değildir ve daima birbi-

rine destek olmaya çalışan iki zayıf varlığın dokunaklı manzarasını gösterirler.

Evde bundan başka, bu yaşlı kızla bu yaşlı adamın arasında, bir de bir çocuk, Mösyö Gillenormand'ın karşısında hep titreyen ve susan, küçük bir oğlan çocuğu vardı. Mösyö Gillenormand bu çocukla ancak sert bir sesle ve bazen de bastonunu kaldırarak konuşurdu daima; "Buraya gel mösyö! Haylaz çapkın, yaklaş! Cevap ver, kopuk! Bana bak, serseri!" vs. vs. Onu taparcasına seviyordu.

Onun torunuydu bu. Yine karşılaşacağız bu çocukla.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Büyükbaba ile Torun

I
BİR ESKİ ZAMANLAR SALONU

Mösyö Gillenormand Servandoni Sokağı'nda oturduğu zamanlar pek itibarlı, pek asil bazı salonlara gitmeye devam ederdi, burjuva olmasına rağmen buralara kabul edilirdi. İki defa akıllı olduğundan yani bir kendi aklı, bir de onda varlığı kabul edilen aklı olduğundan, aranılıyor ve iyi kabul görüyordu. Gittiği yere, ancak oraya hakim olmak şartıyla giderdi. Bazı kimseler her ne pahasına olursa olsun, nüfuz kursunlar ve kendileriyle meşgul olunsun isterler; hakim olamadıkları bir yerde rahatsızlık duyarlar. Mösyö Gillenormand o yaratılışta insanlardan değildi; devam ettiği kralcı salonlardaki hâkimiyeti, kendi özüne olan saygısından bir şey kaybettirmezdi ona. Her yerde hakimdi o. Bazen Mösyö de Bonald'e, hatta Mösyö Bengy-Puy-Vallee'ye bile kafa tuttuğu olurdu.

1817'ye doğru, haftada iki gün öğleden sonralarını mutlaka Férou Sokağı'ndaki komşu evlerden birinde, 16. Louis devrinde kocası Fransa'nın Berlin elçiliğini yapmış değerli ve saygıya layık bir kişi olan Madam la Barones de T.'nin salonunda geçiriyordu. Sağlığında manyetizmanın trans ve illüzyonlarına ihtirasla kendini kaptırmış bir kişi olan Mösyö Baron de T., göçtüğü yabancı diyarlarda iflas etmiş bir halde ölmüş ve geriye, bütün serveti olarak to-

pu topu, kırmızı maroken ciltli, kenarları yaldızlı on ciltlik elyazması halinde, Mesmer ve şifalı teknesi hakkında son derece merak uyandırıcı anılar bırakmıştı. Madam de T. gururu elvermediği için anıları asla yayımlamamıştı ve nasılsa batmaktan kurtulmuş küçük bir gelirle geçinip gidiyordu. Madam de T., çok karışık bir âlem dediği saraydan uzakta, asil, mağrur ve yoksul bir yalnızlık içinde yaşamaktaydı. Haftada iki defa bazı dostlar onun dul ocağı çevresinde toplanıyorlardı. Böylece halis kralcı bir salon meydana geliyordu. Çaylar içiliyor ve rüzgârın mersiyeden ya da kasideden yana esmesine göre, yüzyılın ahvaline dair, anayasa şartına dair, Bonapartistlere dair, mavi şeridin burjuvalara verile verile müptezelleşmesine dair, 18. Louis'nin Jakobenliliğine dair ya ahlar vahlar çekiliyor ya da dehşet çığlıkları koparılıyordu. Sonra da 10. Charles'dan beri Mösyö'nün verdiği umutlar hakkında alçak sesle konuşuluyordu.

İçinde Napolyon'un adının *Nicolas* diye geçtiği, ayaktakımı ağzıyla uydurulmuş şarkılar coşkun bir neşeyle karşılanıyordu. Düşesler, dünyanın bu en narin, en sevimli kadınları, "federeler"e karşı söylenmiş şu aşağıdaki gibi dörtlüklere bayılıyorlardı:

Sarkan gömleklerinizi sokun
Pantolon arasından aşağı,
Çekmişler denmesin sakın
Yurtseverler beyaz bayrağı!

Pek dehşetli buldukları birtakım insanlarla, onlara zehir zemberek gelen masum kelime oyunlarıyla, kıtalarla, hatta beyitlerle eğleniyorlardı. Mesela, Mösyö Decazes'le Mösyö Deserre'in de katıldıkları ılımlı bir kabine olan Dessolles'ün hükümeti için şu beyiti söylüyorlardı:

Altı sallanan tahtın olmak için çaresâzı
Al sol'*unu sağına, kır* ser'*ini kes* kaz'ı[1]

Yahut da, "fena halde jakoben" olan âyan meclisinin üye listesini çıkarıyor ve listede isimleri öyle bir şekilde bileştiriyorlardı

1 Bir sözcük oyunu; *Sol* (Desolles), *Ser* (Deserre), *Kaz* (Decazes) sözcükleri üzerine kurulmuştur – ç.n.

ki, neticede mesela şöyle sözler ortaya çıkıyordu: *Damas, Sabran, Gouvion Saint-Cyr*. Bütün bunlar büyük bir neşeyle yapılıyordu.

Bu küçük çevrede, devrimin gülünç taklitleri de yapılıyordu. Aynı öfkeleri ters yönde bileyip sivriltmekten yana bilinmez bir istek duyuyorlardı. Devrimin küçük şarkısı İşler Yolunda Gidiyor'u söylüyorlardı:

Gidiyor, gidiyor, gidiyor, hey!
Bonapartçılar fener direklerine!

Şarkılar tıpkı giyotin gibidir; fark gözetmeden keserler; bugün bu kafayı, yarın bir başkasını. Aynı şeyin değişik bir şeklidir bu, o kadar.

O devirde, 1816'da, ortaya çıkan Fualdès olayında, Bastide'le Jausion'un tarafını tutuyorlardı, çünkü Fualdès "Bonapartist"ti. Liberallere *kardeşler ve dostlar* sıfatını veriyorlardı. Hakaretlerin en büyüğüydü bu.

Bazı kilise çam kulelerinde olduğu gibi, Madam la Barones de T.'nin salonunda da iki horoz vardı. Biri Mösyö Gillenormand, ötekisi de Lamothe-Valois Kontu'ydu. Kont hakkında kulaktan kulağa bir çeşit saygı edasıyla, "Biliyor musunuz? Gerdanlık olayındaki Lamothe buydu," diyorlardı.[1] Partilerin böyle garip bağışlamaları vardır.

Şunu da ilave edelim: Burjuvazide saygı gören mevkiler, pek kolay kurulan ilişkiler yüzünden itibar kaybına uğrarlar. Çevreye kabul edilen kişi hakkında ihtiyatlı olmak gerekir. Soğuk şeylerin yakınında olmak kalori kaybına yol açtığı gibi, hor görülen kimselere yaklaşmak da itibar kaybına yol açar. Eski yüksek sosyete, başka bütün yasaların olduğu gibi, bu yasanın da üstünde kalırdı. Pompadour'un erkek kardeşi Marigny, Mösyö Soubise Prensi'nin evine girip çıkardı. İstisna mı? Hayır, çünkü Vaubernier'nin vaftiz babası du Barry, Mösyö mareşal Richelieu'nün katında iyi kabul gö-

1 Strasbourg Başpiskoposu Kardinal de Rohan'ın Kraliçe Marie-Antoinette'le barışmak isteğinden yararlanarak, Lamothe Kontesi bir oyun hazırlamıştı: Kraliçenin adına kardinalden 1.600.000 liralık bir gerdanlık istedi. Kardinalin veresiye olarak aldığı gerdanlığı bozup parça parça sattı. Taksitlerin ödenme zamanı gelince iş onaya çıktı, sarayın altını üstüne getiren bir rezalet koptu. Sonunda kontes mahkûm oldu – ç.n.

rürdü gayet. O dünya bir Olimpos'tu. Hermes de, Guéménée Prensi de orada kendi evlerindeydiler. Bir hırsız da oraya kabul edilir, yeter ki Tanrı olsun.

1815'te yetmiş beş yaşında bir ihtiyar olan Lamothe Kontu'nun suskun ve yapmacıklı vakur halinden, köşeli ve soğuk yüzünden, fevkalade nazik davranışlarından, boyunbağına kadar düğmelenmiş ceketinden ve yanmış Sienne toprağı renginde uzun, bol bir pantolonun içinde hep birbiri üstüne atılmış duran koca bacaklarından başka kayda değer bir özelliği yoktu. Yüzü de pantolonunun rengindeydi.

Bu Mösyö de Lamothe, "şöhret"inden ve bir de –söylemesi garip ama doğru– Valoislı adından ötürü bu salonda çok "sayılıyordu".

Mösyö Gillenormand'a gelince, onun gördüğü itibar tamamen sahiciydi. O bir otoriteydi! Bütün hafifliğine rağmen ve neşesinden hiçbir şey kaybetmeksizin, kendisini kabul ettiren, saygıdeğer, dürüst ve burjuvaca mağrur bir hali vardı; ileri yaşı da buna ekleniyordu. Bir yüzyıllık olup da bunun ceremesine katlanmamak olmaz. Sonunda, yıllar başımızın etrafında saygıdeğer bir karışık yumak meydana getirir.

Bundan başka, eski bir kayadan fırlayan kıvılcımlara benzer özlü sözleri vardı. Mesela Prusya Kralı,18. Louis'yi tekrar tahta oturttuktan sonra, Ruppin Kontu adı altında onu ziyarete geldiğinde, 14. Louis'nin soyundan biri tarafından, biraz Brandebourg Markisi gibi ve gayet nazik bir karşılanışla kabul edilmişti. Mösyö Gillenormand bu davranışı onayladı. "Fransa Kralı olmayan bütün krallar, taşra krallarıdır," dedi. Bir gün onun önünde şöyle bir soru-cevap geçti: "*Courrier Français* gazetesinin baş yazarı hangi cezaya çarptırılmıştı? – Yayının geçici olarak kesilmesi cezasına". "Geçici burada fazla," diye Mösyö Gillenormand müdahale etti. Bu gibi sözler insana mevki sağlar.

Bourbonların dönüşü yıldönümü sebebiyle okunan bir *Te Deum*'da, Mösyö de Talleyrand'ın geçtiğini görünce şöyle dedi: "İşte, Kötülük Cenapları."

Mösyö Gillenormand rutin olarak, yanında kızı, yani o tarihte kırkını aşmış, ellisinde gösteren şu uzun boylu matmazel ve bir de pembe beyaz, taptaze, gözleri mutluluk dolu yedi yaşında gü-

zel bir oğlan çocuğuyla birlikte gelirdi. Çocuk ne zaman bu salondan içeri girse mutlaka bütün seslerin çevresinde mırıldanıp şöyle dediklerini duyardı: "Ne kadar da güzel! Ne yazık! Zavallı çocuk!" Bu çocuk az önce kendisinden birkaç kelimeyle bahsettiğimiz çocuktu. Ona "zavallı çocuk" demelerinin sebebi babasının Loirelı bir haydut olmasıydı.

Bu Loirelı haydut, yukarıda sözünü ettiğimiz ve Mösyö Gillenormand'ın, "ailesinin yüz karası" diye vasıflandırdığı damadıydı.

II
O DEVRİN KIRMIZI HAYALETLERİNDEN BİRİ

O devirde, küçük Vernon şehrinden geçen ve anıt değerindeki o güzel köprünün –ki tahmin ederiz, yakında bunun yerini demir çubuklardan ibaret çirkin bir köprü alacaktır– üzerinde dolaşan bir kimse gözlerini korkuluktan aşağıya indirecek olursa, orada başında deri bir kasket, sırtında kaba gri kumaştan bir pantolonla bir ceket bulunan elli yaşlarında bir adam görürdü. Ceketinin yakasında sarı bir şey dikiliydi; evvelce kırmızı bir şerit olan, şimdi sararmış bir şey; ve ayaklarında tahta pabuçlar vardı; yüzü güneşten yanmış, neredeyse kararmıştı, saçları hemen hemen bembeyazdı, alnındaki bir yara izi devam edip yanaklarına doğru iniyordu, bükülmüş, kamburlaşmış, vaktinden önce ihtiyarlamıştı. Bu adam, hemen her gün elinde bir bel ve bir de bağcı bıçağı olduğu halde, köprünün civarındaki duvarlarla çevrili bölmelerden birinde dolaşır dururdu. Seine Nehri'nin sol kıyısı boyunca bir taraça zinciri gibi uzanan bu sevimli kapalı alanların içi çiçeklerle doluydu; daha büyük olsalar, görenler "Bunlar bahçe," derdi; biraz daha küçük olsalar "Bunlar çiçek demeti," diyecekti. Bütün bu kapalı alanlar bir uçlarıyla nehre, öbür uçlarıyla bir eve ulaşırlar. Bu bahsettiğimiz ceketli ve tahta ayakkabılı adam 1817'lerde, bu kapalı alanların en darında ve bu evlerin en mütevazı görünüşlüsünde oturmaktaydı. Orada tek başına, münzevi, sessiz ve yoksul yaşıyordu. Yanında bir kadın vardı; ne genç ne ihtiyar ne güzel ne çirkin ne köylü ne de kendi olan bu kadın ona hizmet ediyordu. Bahçesi olduğunu söylediği bu toprak parçası, orada yetiş-

tirdiği çiçeklerin güzelliğiyle şehirde ün yapmıştı. Çiçekler onun ürettiği tek şeydi.

Çalışma, sebat, dikkat ve kova kova su sayesinde yaratıcıdan sonra yaratmayı başarmış; tabiat tarafından unutulmuşa benzeyen bazı laleler ve yıldız çiçekleri üretmişti. İcatçı bir kafaya sahipti; Amerika'nın ve Çin'in bazı ender ve kıymetli kütüksüz küçük ağaçlarını yetiştirmek için katıksız funda toprağından küçük setler oluşturmakta Soulange Bodin'den önce davranmıştı. Yazın daha gün doğarken, o, bahçesindeki ara yollarda olurdu. Diker, budar, zararlı otları yolar, sular, çiçeklerinin arasında yüzünde bir iyilik, keder ve tatlılık ifadesiyle dolaşır, bazen de saatler boyunca hayaller içinde, hareketsiz, bir ağaçtaki bir kuşun ötüşünü, bir evdeki bir çocuğun cıvıltılarını dinleyerek ya da gözleri bir ot parçasının ucuna takılmış, güneşin orada bir pırlantaya çevirdiği bir çiy tanesini seyrederek öylece dururdu. Sofrası çok fakirdi ve şaraptan çok süt içerdi. Bir ufak çocuk görse, dayanamaz her şeyini verirdi; hizmetçisi de kızar, onu azarlardı. Vahşi sanılacak derecede çekingendi, pek seyrek dışarı çıkar ve penceresinin camını vuran fakirlerle iyi bir ihtiyar olan papaz rahip Mabeuf'ten başka kimseyle görüşmezdi. Ama lalelerini ve güllerini görmek isteyen herhangi bir şehirli veya bir yabancı küçük evinin çıngırağını çalacak olursa kapısını ona güler yüzle açardı. Loirelı haydut buydu işte.

Şayet bir kimse çıkıp da, aynı zamanda askerî anıları, biyografileri, *Moniteur*'ü ve büyük ordunun bültenlerini okusaydı, bunlarda oldukça sık geçen bir ad, Georges Pontmercy adı dikkatini çekebilirdi. Bu Georges Pontmercy gençliğinde Saintonge alayında askerdi. Derken devrim patlak verdi. Saintonge alayı Ren ordusuna katıldı; çünkü krallığın eski alayları, kendi eyalet adlarını, krallığın düşmesinden sonra da muhafaza ettiler ve ancak 1794'te tugay halini aldılar. Pontmercy, Spire'da, Worms'da, Neustadt'da, Turkheim'da, Alzey'de, Mayence'de çarpıştı; Mayence'de Houchard'ın artçılarını oluşturan İkiyüzler'in arasındaydı. Son on iki kişiden biri olarak, eski Andernach istihkâmının gerisinde, Hesse Prensi'nin alayına karşı koydu ve ancak düşman topçusu istihkâm duvarında siper bayırına kadar bir gedik açtıktan sonra çekilip ordunun ana kısmına katıldı. Marchiennes'de ve bir mermi isabetiyle kolunun

kırıldığı Mont-Palissel çarpışmasında Kléber'in kumandasında savaştı. Sonra İtalya sınırına geçti, orada Joubert'le birlikte Tende boğazını koruyan otuz humbaracıdan biriydi. Joubert orada general yardımcısı, Pontmercy de asteğmen oldu. Bonapart'a, "Berthier hem topçu hem süvari hem de bombacıydı," dedirten o tarihî Lodi gününde, Pontmercy, misket ateşleri arasında, Berthier'nin yanı başındaydı. Eski generali Joubert'in Novi'de kılıcını kaldırıp "İleri!" diye bağırdığı sırada toprağa düştüğünü görmüştü. Savaş gereği, bölüğüyle birlikte bindiği bir çıkartma teknesiyle Cenova'dan bilmem hangi küçük limana doğru giderken yedi sekiz İngiliz yelkenlisinin arasına düştü. Cenovalı kumandan topları denize atıp, askerleri de güverte altına saklayarak kimliğini belli etmeden bir ticaret gemisi gibi sıyrılıp gitmek istiyordu. Pontmercy bayrak direğine üç renkli bayrağı çektirdi ve İngiliz fırkateynlerinin topları önünden mağrur bir şekilde geçti. Böylece cüreti artan Pontmercy, oradan yirmi fersah ötede, teknesiyle büyük bir İngiliz nakliye gemisine saldırıp onu esir aldı. Gemi ambar kapaklarına kadar tıklım tıklım asker ve beygir yüklüydü. 1805'te, arşidük Ferdinand'dan Günzburg'u alan Malher Tümeni'ndeydi. Wettingen'de, 9. dragon süvarileri alayının başında ölümcül bir yara alan Albay Maupetit'yi, kurşun yağmuru altında kollarında taşıdı. Austerlitz'de, düşman ateşi altında kademeli düzeyde yapılan o şahane yürüyüşte kendini gösterdi. Rus imparatorluk muhafız süvarileri 4. hattın taburlarından birini ezdiği zaman bunun öcünü alıp sözü geçen muhafızları tepeleyenler arasında Pontmercy de vardı. İmparator ona nişan verdi. Pontmercy sırasıyla Wurmser'in Mantoue'da, Mélas'ın İskenderiye'de, Mack'ın Ulm'de esir alınışına tanık oldu. Büyük Ordu'nun Mortier kumandasındaki sekizinci kolordusunda bulundu. Daha sonra, eski Flandre alayı olan 55. savaş hattı birliğine geçti. Eylau'da, bu kitabın yazarının amcası olan yüzbaşı Louis Hugo'nun seksen üç kişilik bölüğüyle, tek başına, düşman ordusunun olanca gayretine karşı iki saat süreyle direndiği mezarlıktaydı. Bu mezarlıktan canlı çıkan üç kişiden biri de Pontmercy'ydi. Friedland'da bulundu. Sonra Moskova'yı gördü, arkadan Beresina'yı, arkadan Lutzen'i, Bautzen'i, Dresden'i, Wachau'yu, Leipsick'i ve Gelenhausen geçitlerini; daha sonra Montmirail'ı, Châte-

au-Thierry'yi, Craon'u, Marne kıyılarını, Aisne kıyılarını ve o korkunç Laon mevkiini gördü. Arnay-le-Duc'te yüzbaşıyken, on Kazak'ı kılıçtan geçirip generalini değil, onbaşısını kurtardı. Bu arada o da doğrandı, öyle ki yalnız sol kolundan yirmi yedi kırık kemik parçası çıkardılar. Paris'in teslim olmasından sekiz gün önce, yerini bir arkadaşıyla değiştirmiş, süvari sınıfına geçmişti. Eski rejimde çift el dedikleri şeyden vardı onda: yani asker olarak hem kılıç hem tüfek kullanabilecek, subay olarak da hem bir süvari taburunu hem de bir piyade taburunu idare edebilecek yetenekteydi. Askeri eğitimle mükemmelleştirilen bu çeşit yetenekten bazı özel kuvvetler doğmuştur; mesela, dragonlar aynı zamanda hem süvari hem de piyadedirler. Pontmercy, Elbe Adası'nda Napolyon'a eşlik etti. Waterloo'daki Dubois Tugayı'nda zırhlı süvari tabur kumandanıydı. Lunebourg Taburu'nun sancağını alan o idi. Sancağı İmparator'un ayaklarının dibine attı. Üstü başı kan içindeydi. Sancağı alırken yüzüne bir kılıç darbesi yemişti. İmparator, hoşnutlukla, "Albaysın, baronsun, lejyon donörlü subaysın!" diye haykırdı. Pontmercy cevap verdi: "Haşmetmeap, dul eşim adına size teşekkür ederim." Bir saat sonra Ohain yarına düşüyordu. Şimdi soralım, kimdi bu Georges Pontmercy? Loirelı haydudun ta kendisi.

Onun hayat hikâyesinden bir şeyler görmüştük evvelce. Waterloo Savaşı'ndan sonra, hatırlanacağı gibi, Ohain çukur yolundan çekip çıkarılan Pontmercy, orduya katılmayı başarmış ve bir gezici hastaneden ötekine sürüklene sürüklene Loire konaklama yerine kadar gelmişti.

Restorasyon ona yarım maaş bağlamış, sonra da Vernon'da zorunlu ikamete, yani gözaltında yaşamaya yollamıştı. Kral 18. Louis Yüz Gün içinde yapılmış her şeyi yok sayarak, onun ne lejyon donörlü subay derecesini ne albaylık rütbesini ne de baronluk unvanını tanımıştı. Buna karşılık, o da *Albay Baron Pontmercy* diye imza atmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Eski mavi elbisesinden başka tek bir elbisesi yoktu. Buna lejyon donörünü takmadan hiçbir zaman evinden dışarı çıkmazdı. Kralın savcısı, bu nişanı *kanunsuz* olarak taşıdığı için hakkında savcılıkça kovuşturma açılacağını ona bildirdi. Bu ihtar, resmî olmayan bir aracıyla kendisine iletildiğinde, Pontmercy acı acı gülümseyerek şu karşılığı verdi: "Bi-

lemiyorum, acaba ben mi artık Fransızcayı anlamıyorum, yoksa siz mi artık bu dili konuşmuyorsunuz; ama gerçek şu ki, hiçbir şey anlamıyorum." Sonra, sekiz gün arka arkaya rozetini takarak sokağa çıktı. Kimse onu rahatsız etmeye yeltenmedi. Harbiye nazırı ve eyalet başkumandanı iki üç defa ona, *Binbaşı Mösyö Pontmercy*'ye ibareli mektuplar yolladılar. Mektupları açılmamış olarak iade etti. Aynı tarihlerde Napolyon da, Sainte-Hélène'de, sir Hudson Lowe'un *General Bonapart*'a diye gönderdiği mesajlara karşı aynı şekilde davranıyordu. Sonunda, Pontmercy'nin ağzında da –bilinsin ki– imparatorunun ağzındaki tükürük birikmişti.

Roma'da da bazı Kartacalı savaş esirleri aynı şekilde Flaminius'u selamlamayı reddediyor, içlerinde biraz Hannibal'in ruhunu taşıyorlardı.

Pontmercy bir sabah, Vernon'un sokaklarından birinde kralın savcısına rastladı. Hemen yanına gitti ve ona, "Sayın savcı," dedi, "yüzümdeki yara izini taşımama izin var mı?"

Süvari tabur kumandanlığından gelen yarım maaşı gibi pek zayıf bir gelir dışında hiçbir şeyi yoktu. Vernon'da bulabildiği en küçük evi kiralamıştı. Orada tek başına yaşıyordu. Nasıl yaşadığını görmüş bulunuyoruz. İmparatorluk devrinde, iki savaş arasında, Matmazel Gillenormand'la evlenecek zaman bulabilmişti. Yaşlı burjuva, aslında infial duymakla birlikte, içini çekerek ve "En büyük aileler bile böyle şeylere katlanmak zorunda kalmışlardır," diyerek rıza göstermişti. Her bakımdan mükemmel, iyi yetişmiş, ender rastlanır, kocasına layık bir kadın olan Madam Pontmercy 1815'te, arkasında bir çocuk bırakarak ölmüştü. Bu çocuk, yaşadığı inziva hayatında albay için bir neşe kaynağı olabilirdi. Ne var ki dedesi torununu mutlaka almak istemiş, kendisine verilmediği takdirde onu mirasından mahrum bırakacağını söylemişti. Baba da, çocuğun yararı uğruna bu isteğe boyun eğmiş, çocuğuna sahip olamadığı için de sevgisini çiçeklere verir olmuştu.

Zaten her şeyden vazgeçmişti; ne kımıldanıyor ne de herhangi bir tertibe girişiyordu. Kafası, yaptığı masum işlerle yapmış olduğu büyük işler arasında gidip geliyordu. Zamanını ya bir karanfilin açacağı günü beklemekle ya da Austerlitz'i anmakla geçiriyordu.

Mösyö Gillenormand'ın damadıyla hiçbir münasebeti yoktu.

Onun nazarında albay bir "haydut", albayın nazarında da o bir "dangalak"tı. Mösyö Gillenormand hiçbir zaman albaydan söz etmez; edecek olsa da bunu ancak onun "baronluğuna" alaycı imalarda bulunmak için yapardı. Pontmercy'nin hiçbir zaman çocuğunu görmeye, onunla konuşmaya kalkışmayacağı hususunda açık ve kesin anlaşmaya varmışlardı; aksi takdirde çocuk kovulacak, mirastan mahrum edilip kendisine geri gönderilecekti. Gillenormandlar için, albay bir vebalıydı. Çocuğu kendi tarzlarında yetiştirmek kararındaydılar. Albay bu şartları kabul etmekle belki hata etmişti, ama iyi yaptığına ve sırf kendi nefsinden fedakârlıkta bulunduğuna inanarak katlanmıştı bu şartlara.

Baba Gillenormand'ın mirası gerçi pek bir şey değildi; ama Matmazel büyük Gillenormand'ın mirası önemliydi. Kız kalmış bu teyze, ana tarafından çok zengindi ve kız kardeşinin oğlu onun tabii varisiydi. Adı Marius olan çocuk bir babası olduğunu biliyordu, ama başka hiçbir şeyden haberi yoktu. Kimse ağzını açıp ona bu konuda bir şey söylemiyordu. Buna rağmen büyükbabasının onu götürdüğü toplantılardaki ışıltılar, imalar, göz kırpmalar giderek çocuğun zihninde bazı düşünceler uyandırmıştı. Çocuk sonunda bazı şeyleri anlamaya başlamıştı ve pek tabii olarak âdeta ağır bir süzülüş ve sızışla, havasını teneffüs ettiğini söyleyebileceğimiz ortamın fikir ve kanaatlerini aldığından, yavaş yavaş babasını ancak utançla ve yüreği daralarak düşünür olmuştu.

O böylece büyürken, albay, iki veya üç ayda bir sürgünden kaçan bir sabıkalı gibi, bulunduğu yerden kaçıp gizlice Paris'e gelmekte ve Gillenormand Teyze'nin Marius'u ayine getirdiği saatte Saint-Sulpice Kilisesi'nde pusuya yatmaktaydı. Orada teyze hanım dönüp onu görecek diye titreyerek, bir sütunun arkasına gizlenmiş olarak, hareketsiz, nefes bile almaya cesaret edemeden çocuğunu seyrederdi. Yüzünde kılıç yarası izi taşıyan bu adam, ihtiyar kızdan korkuyordu.

Vernon Papazı, Mösyö Rahip Mabeuf'le dostluğu da buradan geliyordu.

Şu saygıdeğer rahip, Saint-Sulpice'in kurul üyelerinden birinin kardeşiydi. Rahibin kardeşi, çocuğunu seyreden bu adamın yanağındaki yara izini ve gözlerindeki iri gözyaşlarını birçok defa fark

etmişti. Tam bir erkeğe benzeyen, öyleyken bir kadın gibi ağlayan bu adam kilise üyesinin dikkatini çekmişti. Aklında kalmıştı bu çehre. Bir gün Vernon'a kardeşini görmeye gittiğinde, köprünün üstünde Albay Pontmercy'yle karşılaştı ve Saint-Sulpice'teki adamı tanıdı. Bundan papaza bahsetti. İkisi birden bir vesileyle albayı ziyarete gittiler. Bu ziyareti başka ziyaretler takip etti. Önceleri kapalı davranan albay sonra sonra açıldı ve böylece papazla kilise üyesi sonunda bütün hikâyeyi, Pontmercy'nin nasıl kendi mutluluğunu çocuğu için feda ettiğini öğrenmiş oldular. Bu yüzden papaz ona derin bir saygı ve şefkat duydu, albay da papaza sevgiyle bağlandı. Zaten eğer ikisi de samimi ve iyi olurlarsa, yaşlı bir rahiple yaşlı bir asker kadar kimse birbiriyle kolayca içli dışlı olup kaynaşamaz. Aslında ikisi aynı insandır. Biri aşağıdaki, bu dünyadaki vatana kendisini vakfetmiştir; öbürü yukarıdaki, gökyüzündeki vatana. Başka bir farkları yoktur.

Marius, biri ocak ayının ilk gününde ve biri de Saint-Georges gününde olmak üzere yılda iki defa babasına görev olarak mektup yazardı. Teyzesinin dikte ettirdiği ve basmakalıp bazı örneklerden kopya edilmişe benzeyen mektuplardı bunlar. Mösyö Gillenormand ancak bu kadarına izin veriyordu. Baba bunlara pek şefkatli mektuplarla karşılık veriyordu ama dede bunları hiç okumadan cebine tıkıyordu.

III
REQUIESCANT[1]

Marius'un dünyaya dair bütün bildiği Madam de T.'nin salonundan ibaretti. Hayata bakabildiği tek pencere buydu. Karanlık bir pencereydi bu; ve bu izbe penceresinden ona sıcaktan çok soğuk, gün ışığından çok gece karanlığı geliyordu. Safi neşe ve aydınlık olan bu çocuk, bu garip topluluğa girdiğinde, kısa zamanda üzgün bir hal aldı ve yaşıyla büsbütün ters düşecek şekilde ciddileşti. Bütün bu ağırbaşlı ve garip kişilerce etrafı sarılan çocuk, çevresini ciddi bir şaşkınlıkla seyrediyordu. Her şey ondaki bu şaşkınlığı arttırmak için birleşiyordu. Madam T.'nin salonunda pek muh-

1 (Lat.) Huzur içinde yatsınlar – ç.n.

terem ihtiyar, asil hanımefendiler vardı; adları Mathan, Noé, Lévis ve Cambis'ydi. Bunlardan Lévis'i Lévi diye, Cambis'i de Cambyse diye telaffuz ediyorlardı. Bu eski zaman yüzleri, Kutsal Kitap'tan alınma bu isimler çocuğun kafasında, ezberlemekte olduğu Eski Ahit'le karışıyordu. Ve hepsi birden orada, ölgün bir ateşin çevresinde yeşil örtülü bir lambayla şöyle böyle aydınlanmış olarak, sert profilleri, kırlaşmış veya ak saçları başka bir çağa ait ve ancak kasvetli renkleriyle fark edilebilen uzun elbiseleriyle oturmuş, seyrek aralıklarla ortaya birtakım haşmetli ve dehşetli laflar atarlarken, küçük Marius ürkmüş bakışlarla onları seyreder, karşısında bazı kadınlar değil de kadim nineler, sihirbazlar; gerçek varlıklar değil de hayaletler görüyor sanırdı.

Bu hayaletler, bu eski salonun müdavimlerinden birçok rahip ve birkaç asilzadeyle karışmaktaydı: Madam de Berry'nin emir katibi, Sassenay Markisi, Charles-Antoine takma adıyla tek kafiyeli lirik şiirler yayımlayan Valory Vikontu, hayli genç olmasına rağmen kırlaşmış bir başı ve al kadifeden sırma saçaklı ve oldukça dekolte tuvaletleriyle bu karaltıları dehşete düşüren güzel, nüktedan bir karısı olan Beauffremont Prensi, Fransa'nın "ölçülü nezaketi" en iyi bilen adamı Coriolis d'Espinouse Markisi, çenesinden iyilik okunan babacan Amendre Kontu, kralın çalışma odası denen Louvre kütüphanesinin temel direği Port-de-Guy şövalyesi. Dazlak ve ihtiyar olduğundan fazlasıyla yaşlı görünen Mösyö Port-de-Guy, 1793'te on altı yaşındayken, asker kaçağı diye küreğe atıldığını ve seksenlik bir ihtiyar olan Mirepoix Piskoposu'yla birlikte prangaya vurulduğunu anlatırdı. Piskopos da kaçakmış, ama rahip olarak kaçakmış, kendisi ise asker olarak. Toulon'da olmuş bu. Görevleri, gündüz giyotinde kesilen kafalarla vücutları, gece gidip idam sehpasından toplamakmış; bu kana bulanmış gövde parçalarını sırtlarında taşırlarmış; kırmızı kürek mahkûmu pelerinlerinin enselerine gelen yeri kandan kabuk bağlarmış; bu kabuk sabahları kurur akşamları nemli olurmuş. Madam de T.'nin salonunda bu acıklı hikâyeler bol bol anlatılıyor, bu arada Marat'yı lanetlemek pahasına Trestaillon'un övgüsü yapılıyordu. Bulunmaz hintkumaşı cinsinden birkaç mebus, Mösyö Thibord du Chalard, Mösyö Lemarchant de Gomicourt ve sağın ünlü alaycısı Mösyö Cornot-

Dincourt, orada iskambil partisi çeviriyorlardı. Kralın resmî yargıcı Ferrette de, kısa pantolonu ve sıska bacaklarıyla Mösyö Talleyrand'a giderken bazen bu salona uğrardı. Kendisi Artois Kontu cenaplarının sefahat yoldaşlığını yapmıştı. Kampaspa'nın önünde diz çöken Aristoteles'in aksine Guimard'ı dört ayak üstünde yürütmüş ve böylece bir filozofun öcü bir yargıç tarafından nasıl alınır, bunu bütün yüzyıllara göstermişti.

Rahiplere gelince, biri Rahip Halma idi. *La Foudre*'daki yazarlık arkadaşı Mösyö Larose bir gün ona, "Aldırma, kim elli yaşında değil ki? Belki birkaç toy delikanlı," demişti. Sonra, kralın vaizi Rahip Letourneur, henüz ne kont ne piskopos ne nazır ne de âyan üyesi olan ve düğmeleri eksik bir papaz cüppesi taşıyan Rahip Frayssinous ve Saint-Germain-des-Prés Papazı Rahip Keravenant; ayrıca Papa'nın elçisi ve o tarihte Nisibis Başpiskoposu olan Monsenyör Macchi –daha sonra kardinal olan bu kişi düşünceli, uzun burnuyla göze çarpıyordu– ve Abbate Palmieri adında bir başka monsenyör daha –papanın evine bağlı ruhanilerden, papalık hükümetine katılan yedi sekreterden biri, pek önemli Liberya bazilikası piskoposlar heyeti üyesi, azizler avukatı, yani *postulatore di santi* idi ki bu iş azizler sırasına koyma kararlarıyla ilgili olup, aşağı yukarı *Cennet Seksiyonu Dilekçe Dairesi Başkanlığı* anlamına gelir.–

Nihayet iki tane de kardinal vardı: Mösyö de la Luzerne ve Mösyö de Clermont-Tonnerre. Mösyö Luzerne Kardinali bir yazardı ve birkaç yıl sonra, *Conservateur*'de Chateaubriand'la yan yana kendi imzasıyla makaleler yazma şerefine erişecekti. Mösyö de Clermont-Tonnerre ise Toulouse Başpiskoposu'ydu ve sık sık Paris'e, bahriye ve harbiye nazırlıkları yapmış yeğeni Tonnerre Markisi'ne yazlığa gelirdi. Clermont-Tonnerre Kardinali, yere sürünmesin diye yukarı kaldırdığı cüppesinin altından kırmızı çorapları görünen neşeli, ufak tefek bir ihtiyardı. Ansiklopediden nefret etmek ve bir de heyecandan kendini kaybedercesine bilardo oynamakta ihtisas sahibiydi. O devirde, yaz akşamları Clermont-Tonnerre'in konağının bulunduğu Madame Sokağı'ndan geçenler durup bilardo toplarının çarpışmasını ve kardinalin, konklavisti Caryste'in *in partibus* piskoposu Monsenyör Cottret'ye bağıran ince sesini dinlerler-

di: "Yaz, rahip, karambol yapıyorum." Clermont-Tonnerre Kardinali'ni Madam de T.'nin salonuna, onun en samimi dostu, eski Senlis Piskoposu ve Kırklar'dan[1] biri olan Mösyö de Roquelaure getirmişti. Mösyö de Roquelaure uzun boyu ve Akademi'ye muntazam devamıyla pek ünlüydü. Fransız Akademisi'nin o zamanlar toplantılarını yaptığı kütüphaneye bitişik salonun camlı kapısından meraklılar, her perşembe günü eski Senlis Piskoposu'nu, âdeti olduğu üzere ayakta, taze pudralanmış, mor çoraplar giymiş bir halde ve besbelli rahipliğini daha iyi göstermek için sırtını kapıya dönmüş vaziyette seyredebilirlerdi. Çoğu kilise adamı olduğu kadar saray adamı da olan bütün bu ruhaniler T.'nin salonuna ayrı bir ağırbaşlılık kazandırmaktaydılar. Ayrıca beş tane de Fransa âyan meclisi üyesi vardı: Vibraye Markisi, Talaru Markisi, Herbouville Markisi, Vikont Dambray ve Valentinois Dükü. Bunlar da salonun soylu cephesini vurguluyorlardı. Bu Valentinois Dükü, Monako Prensi olmasına rağmen, yani yabancı bir hükümdarlık prensi olduğu halde, Fransa ve âyan meclisi üyeliği gözünde o kadar değerliydi ki, her şeyi onlar bakımından görüyordu. Mesela şu söz onundur: "Kardinaller Roma'nın Fransa şövalyeleridir, lordlar İngiltere'nin Fransa şövalyeleridir." Ne var ki bu yüzyıl, devrimin her yerde olmasını gerektiren bir yüzyıl olduğundan, bu feodal salon da söylediğimiz gibi, bir burjuvanın hâkimiyeti altında bulunuyordu. Buraya Mösyö Gillenormand hakimdi.

Paris'in beyaz sosyetesinin özü ve cevheri buydu. Şöhretler, kralcı bile olsalar, burada karantinaya alınıyorlardı. Şöhrette daima anarşi vardır. Chateaubriand buraya girse, Duchêne Baba[2] etkisi yapardı. Bununla birlikte, bazı işbirlikçilerin de bu eskiye bağlı topluma sızmasına göz yumuluyordu. Mesela Kont Beugnot ıslah edilmek üzere buraya alınmıştı.

Bugünün "soylu" salonları, artık hiç o salonlara benzemiyor: Saint-Germain kenar mahallelerini daha şimdiden bir dalalet kokusu sarmıştır. Şimdiki kralcılar –iltifat olsun diye söylüyoruz– birer demagogdurlar.

---

1 Fransız akademisinin üyeleri. Her zaman kırk kişiydiler – ç.n.

2 Kaba güldürüyle tiyatronun yarattığı, devrimden çok önce Paris halkının siyasal fikirlerini yansıtan simgesel bir kişi – ç.n.

Madam T.'nin salonunda topluluk yüksek tabakadan olduğundan, zevk de büyük bir nezaket çiçeği altında ince ve vakurdu. Davranış alışkanlıklarında her çeşidiyle içgüdüsel bir zarafet vardı. Bu irade dışı zarafet artık gömülmüş olan ama yine de yaşayan eski rejimin ta kendisiydi. Bu alışkanlıklardan bazıları, özellikle dilde, acayip görünürdü: Yüzeysel bilgi sahipleri, aslında sadece eskimiş, köhneleşmiş olan şeyleri taşra işi sanıyorlardı. Bir general karısına "Madame Generale" diyorlardı. Albay karısı için "Madame Albay" da büsbütün kullanılmaz bir tabir değildi. Sevimli Madam de Léon, şüphesiz Longueville ve Chevreuse düşeslerini hatırlayarak, kendine böyle denilmesini prenses unvanına tercih ediyordu. Créquy Markizi de keza kendisine Madam Albay dedirtmekteydi. Kralla özel konuşmalarda ona üçüncü şahıs üzerinden kral diye hitap edip hiçbir zaman majesteleri deyimini kullanmamak inceliğini de yine Tuileries'deki bu küçük yüksek sosyete icat etmiştir. Nedeni de "majesteleri" deyiminin onu gasp eden tarafından kirletilmiş olmasıydı. Orada olayları ve insanları yargılıyorlardı. Yüzyılla alay ediyorlardı; bu da onu anlamayı gereksiz kılıyordu. Şaşırıp kalmakta herkes birbirine yardım ediyordu. Herkes elindeki bilgiyi birbirine iletiyordu. Mathusalem[1] Epimenides'e[2] ders veriyordu. Sağır olanlardan haberdar ediyordu körü. Coblentz'den beri geçen zamanı geçmemiş ilan ediyorlardı. 18. Louis'nin Tanrı'nın lütfuyla saltanatının yirmi beşinci yılında olması gibi, göç edenler de, haklı olarak, gençliklerinin yirmi beşinci yılındaydılar.Her şey uyum içindeydi; hiçbir şey gereğinden fazla yaşamıyordu; söz pek bir soluktu; salonla aynı fikirde olan gazete bir papirüse benziyordu. Gençler vardı gerçi ama bir parça ölüydüler. Bekleme odasında uşakların kıyafetleri eskimişti. Zamanı tamamen geçmiş olan bu kişilere, onlar gibi zamanı geçmiş uşaklar hizmet etmekteydiler. Her şeyde ömrü sona ereli çok olmuş, mezara karşı direnen bir hal vardı. Muhafaza etmek, muhafaza, muhafazakâr: Bütün sözlük aşağı yukarı bundan ibaretti. Bütün mesele *iyi kokmak*'tı. Gerçekten de bu saygıdeğer grupların kanaatlerinde bol ıtriyat vardı ve fikirleri güveotu kokuyordu. Bir

1 Nuh'un dedesi. 969 yıl yaşamıştır – ç.n.

2 Yarı tarihsel yarı efsanevi Giritli bir filozof. 57 yıl uyumuştur – ç.n.

mumyalar âlemiydi bu. Efendiler mumyalanmış; uşaklar samanla doldurulmuştu.

Göç etmiş, servetini kaybetmiş saygıdeğer bir ihtiyar markiz, ancak bir tek hizmetçisi olduğu halde, "Adamlarım" demeye devam ediyordu.

Madam T.'nin salonunda ne yapılıyordu? Orada herkes aşırıydı.

Aşırı olmak. Temsil ettiği şey belki büsbütün ortadan kalkmış olmasa bile, bu kelimenin bugün artık bir anlamı kalmamıştır. Açıklayalım.

Aşırı olmak, haddinin ötesine gitmek demektir. Bu, taht adına âsâya, mihrap adına piskoposluk serpuşuna saldırmaktır; sırtında taşıdığına kötü davranmaktır; arabaya koşulmuşken çifte atmaktır; delalete düşmüşlerin yanma derecesi hakkında ateşli odun yığınıyla tartışmaktır; puta yeterince putperest olmadığı için çıkışmaktır; fazla saygıdan hakaret etmektir; papada az papalık, kralda az kralcılık, gecede fazla aydınlık bulmaktır; albatrosu, karı, kuğuyu, zambağı beyazlık adına beğenmemektir; bir şeye düşman olacak kadar o şeyden yana olmaktır; lehte olmayı aleyhte davranacak kadar ileri götürmektir.

Aşırılık zihniyeti, özellikle Restorasyon'un ilk safhası için karakteristiktir.

1814'te başlayıp 1820'de, sağın pratik adamı Mösyö de Villèle'in iktidara gelmesiyle sona eren o bir çeyrek saatin bir benzeri daha yoktur tarihte. Bu altı yıl olağanüstü bir devre olmuştur: aynı zamanda hem parlak hem de donuk, hem gülen hem de somurtan, hem şafak ışıklarıyla aydınlanmış hem de hâlâ ufku dolduran ve yavaş yavaş geçmişe gömülen büyük felaketlerin karanlıklarıyla kaplı bir devre. Orada, bu aydınlığın, bu karanlığın içinde hem yeni, hem eski; hem şaklaban, hem üzgün; hem genç, hem ihtiyar bütün bir küçük âlem vardı, gözlerini ovuşturup duran bir küçük âlem. Hiçbir şey geri dönüş kadar uykudan uyanmaya benzemez. Fransa'ya öfkeyle bakıyordu bu grup ve Fransa da onu alay ederek seyrediyordu. Sokaklar dolusu allahlık ihtiyar baykuş markiler, geri gelenler, hortlayanlar, her şeye şaşıp kalan "devri sabıklılar", Fransa'da bulunmaktan yüzleri gülen ve de ağlayan, vatanlarını yeniden görmekten memnun, monarşilerini yerinde bulama-

maktan üzgün mert ve asil beyzadeler; imparatorluk asaletini, yani kılıç asaletini uluorta aşağılayan haçlı seferlerinin asaleti; tarih anlayışını kaybetmiş tarihî soylar; Napolyon'un yoldaşlarını hor gören Charlemagne'ın yoldaşları. Söylediğimiz gibi, kılıçlar birbirlerine hakaret yolluyorlardı; Fontenoy'un kılıcı gülünçtü ve paslı bir hurdadan başka bir şey değildi; Marengo'nun kılıcı iğrenç ve ancak eğri bir demirdi. Evvel zaman Dün'ü tanımamazlıktan geliyordu. Ne büyüklük duygusuna ne de gülünçlük duygusuna sahiptiler. İçlerinden, Bonapart'a Scapin[1] diyen biri bile çıktı. Bu âlem artık yok.

Tekrar edelim, bugün ondan hiçbir şey kalmadı. Bugün ondan gelişigüzel bir görüntüyü çekip alarak hayalimizde yeniden canlandırmaya kalkıştığımızda, bize tufan öncesi bir dünya gibi garip gelmektedir. Çünkü gerçekten o da bir tufanın suları altında kalmıştır. İki devrimin altında kaybolup gitti. Ne müthiş dalgalardır fikirler! Yıkmakla, gömmekle görevli oldukları şeyi ne çabuk örterler ve çarçabuk ne korkunç derinlikler açarlar!

Martainville'in Voltaire'den daha zeki göründüğü o uzak, o saf dil zamanlardaki salonların çehresi işte böyleydi.

Bu salonların kendilerine özgü bir edebiyatları, bir politikaları vardı. Bu salonlarda Fiévée'ye inanılıyordu. Mösyö Agier orada ahkâm kesiyordu. Malaquais Rıhtımı'nda sahaflık eden yayıncı Mösyö Colnet üzerine yorumlar yapıyordu. Napolyon, bu salonlarda tam bir Korsikalı devdi. Daha sonra kral orduları başkumandanı Mösyö Marki de Bonapart'ın tarihe sokulması yüzyılın zihniyetine verilmiş bir taviz oldu.

Bu salonlar safiyetlerini uzun zaman koruyamadılar. 1818'den itibaren bu salonlarda bazı doktrinciler boy göstermeye başladı. Kaygı verici bir nüanstı bu: Bu doktrincilerin tarzı kralcı olmak ama bu yüzden de özür dilemekti. Aşırıların pek mağrur oldukları noktada doktrinciler biraz utangaçtılar. Bunlar akıllıydılar, sessizdiler, politik dogmalarının hor görücü edası dozunda ayarlanmıştı; başarmaları gerekiyordu. Zaten beyaz boyunbağı ve düğmeli elbise kullanma aşırılığından yararlanmasını da biliyorlardı. Doktrinci partinin hatası ya da talihsizliği, yaşlı bir gençlik yaratma-

1 İtalyan komedi tiyatrosunun bir kişisi, kurnaz ve entrikacı uşak – ç.n.

sı olmuştur. Bilgece tavırlar takınıyorlardı. Mutlak ve aşırı bir idare prensibine ılımlı bir iktidar aşılamayı hayal ediyorlardı. Yıkıcı liberalizmin karşısına, bazen ender rastlanır bir dirayetle, muhafazakâr bir liberalizmi koyuyorlardı. Şöyle dedikleri duyuluyordu: "Kralcılığa karşı lütufkâr olalım!" Ülkeye pek çok hizmetleri olmuştur. Geleneği, ibadeti, dini, saygıyı o getirdi. O sadıktır, merttir, şövalye ruhludur, sevecendir, vefakârdır. Üzülerek de olsa, milletin yeni gösterdiği yeni büyüklüklere, monarşinin yüzlerce yıllık büyüklüklerini katmaya geldi. Gerçi devrimi, imparatorluğu, şan ve şerefi, özgürlüğü, genç fikirleri, genç nesilleri, yüzyılı anlamamak hatasına düştü. Ama onun bize karşı işlediği bu hatayı, biz de bazen ona karşı işlemedik mi? Mirasçısı olduğumuz Devrim her şeye karşı anlayışlı olmalı. Kralcılığa saldırmak liberalizmin mantıksızlığıdır. Ne büyük yanlış! Ve ne körlük! Devrimci Fransa, tarihin Fransası'na, yani amacına, yani kendi kendisine saygısızlık ediyor. 5 Eylül'den sonra monarşinin asillerine, tıpkı 8 Temmuz'dan sonra imparatorluğun asillerine davranıldığı gibi davranılıyor. Onlar kartala haksızlık ettiler, biz de zambak çiçeğine haksızlık ediyoruz. Demek daima bir şeye karşı şiddet gösterilmek isteniyor! 14. Louis'nin tacını altın yaldızından etmek, 4. Henri'nin armasını kazımak neye yarar? Iéna Köprüsü'ndeki N'leri silen Mösyö de Vaublanc'la alay ediyoruz! Ne yapıyordu o? Bizim yaptığımızı. Bouvines de Marengo gibi bize aittir. Zambak çiçekleri de N'ler gibi bizimdir. Onları değerden düşürmek neye yarar? Vatanı artık ne geçmişte ne de şimdi inkâr etmeliyiz. Tarihi olduğu gibi, bütünüyle istememek niye? Niçin bütün Fransa'yı sevmemeli?

Eleştirilmekten hoşlanmayan, korundukları için öfkelenen doktrinciler, kralcılığı işte böyle eleştiriyor ve koruyorlardı.

Aşırılar, kralcılığın ilk dönemini vurguluyorlardı; kongregasyon ikinci devresini karakterize eder. Ataklığın yerini ustalık aldı. Bu taslağı bu kadarla bırakalım.

Bu hikâyenin akışı içinde, kitabın yazarının yoluna çağdaş tarihin bu merak uyandıran anı çıktı. Yazar, sırası gelmişken bu tarihî ana bir göz atmak ve bugün artık bilinmez olan o toplumun özel çizgilerinden bazılarını belirtmek zorunda kaldı. Yalnız o, bu işi çabuk ve hiçbir acı ya da alaycı fikre kapılmadan yapıyor. Bun-

lar onun sevgi, saygı duyduğu anılardır çünkü annesiyle ilgilidir, onu geçmişe bağlamaktadır. Zaten şunu da söyleyelim ki, o küçük dünyanın kendine göre bir büyüklüğü vardı. Ona gülümsenebilir, ama o ne hor görülebilir ne de ondan nefret edilebilir. Bir vakitlerin Fransası'ydı o.

Marius Pontmercy bütün çocuklar gibi eğitimden geçti; Gillenormand Teyze'nin elinden çıkınca, büyükbabası onu klasik masumiyeti temsil eden bir saygıdeğer öğretmene emanet etti. Böylece yeni açılmaya başlayan bu gencecik ruh bir iffet gösterişçisinin elinden çıkıp bir ukala cahilin eline düştü.

Marius kolejde geçen yıllarından sonra hukuk okuluna girdi. Kralcı, bağnaz ve katıydı. Büyükbabasını az seviyordu, onun neşesi ve hayasızlığı kendisini incitiyordu. Babasına karşıysa karanlıktı.

Bunun dışında ihtiraslı, soğukkanlı, asil, cömert, gururlu, dindar, heyecanlı, katılık derecesinde vakur, vahşiliğe varacak derecede saf bir çocuktu.

IV
HAYDUDUN SONU

Marius'un klasik öğrenimini tamamlaması, Mösyö Gillenormand'ın sosyete hayatından çekilmesiyle aynı zamana rastladı. İhtiyar, Saint-Germain Mahallesi'ne ve Madam de T.'nin salonuna veda ederek Marais'de Filles-du-Calvaire'deki evine yerleşti. Burada, hizmetçi olarak yanında kapıcıdan başka Magnon'un yerine gelmiş olan oda hizmetçisi Nicolette ile daha önce sözü geçen soluksuz, tıknefes Basklı vardı.

1827'de Marius on yedi yaşına basmıştı. Bir akşam eve döndüğünde büyükbabasını elinde bir mektupla gördü.

Mösyö Gillenormand:

– Marius, dedi, yarın Vernon'a gideceksin.

– Niçin? dedi Marius.

– Babanı görmeye.

Marius titredi. Her şeyi düşünürdü de bir gün babasını görmesi gerekeceğini düşünmezdi. Onun için bundan daha beklenmedik,

daha şaşırtıcı ve hadi söyleyelim, daha hoş olmayan bir şey olamazdı. Uzaklığın yakınlığa zorlanmasıydı bu. Bir azap değildi, hayır, bir angaryaydı.

Marius, antipati duymasını gerektiren siyasi nedenlerin dışında, babasının, Mösyö Gillenormand'ın, keyifli günlerinde dediği gibi bu pala sallayıcısının kendisini sevmediğine inanıyordu. Bu gün gibi ortadaydı, çünkü onu terk etmiş, başkalarının eline bırakmıştı. Kendisini sevilmiyor hissettiğinden, o da sevmiyordu. Bundan daha basit şey olamaz, diyordu kendi kendine.

O kadar şaştı ki, Mösyö Gillenormand'a hiçbir şey sormadı. Büyükbaba söze devam etti:

– Hastaymış. Seni çağırıyor.

Ve bir sessizlikten sonra ekledi:

– Yarın sabah yola çık. Sanırım Fontaines Avlusu'nda bir araba var, saat altıda kalkıyor, akşam varıyor. Ona bin. Acele olduğunu söylüyor baban.

Sonra mektubu buruşturup cebine soktu. Marius hemen o akşam hareket edip ertesi sabah babasının yanında olabilirdi. Bouloi Sokağı'ndan kalkan bir yolcu arabası Rouen'a gece seferi yapıyor ve Vernon'dan geçiyordu. Ama ne Mösyö Gillenormand'ın ne de Marius'un bunu soruşturmak akıllarına gelmedi.

Ertesi gün akşam karanlığında, Marius Vernon'a vardı. Mumlar yanmaya başlıyordu, ilk rast geldiğine *Mösyö Pontmercy'nin evi*'ni sordu, çünkü içinden o da Restorasyon'la aynı fikirdeydi ve babasının ne baronluğunu ne de albaylığını kabul ediyordu.

Evi gösterdiler. Kapıyı çaldı. Elinde küçük bir lambayla bir kadın gelip kapıyı açtı.

Marius:

– Mösyö Pontmercy'nin evi mi? dedi.

Kadın kımıldamadan duruyordu.

– Burası mı? diye sordu, Marius.

Kadın başıyla bir evet işareti yaptı.

– Kendisiyle görüşebilir miyim?

Kadın olumsuz bir işaret yaptı.

– Fakat onun oğluyum ben! dedi Marius. Beni bekliyor.

– Artık beklemiyor, dedi kadın.

Marius, o zaman kadının ağladığını fark etti.

Kadın, parmağıyla ona basık bir odanın kapısını işaret etti. Marius içeri girdi.

Şöminenin üzerinde duran bir mumun aydınlattığı bu odada üç adam vardı. Bir tanesi ayakta, bir tanesi diz çökmüş, bir tanesi de gömlekle boylu boyunca döşeme taşlarının üzerine uzanmış yatıyordu. Yerde yatan albaydı.

Öbür ikisi, bir hekimle dua eden bir papazdı.

Albay üç günden beri bir beyin hummasına yakalanmıştı. Hastalığın başında, kötü bir önseziyle, oğlunu çağırmak için Mösyö Gillenormand'a mektup yazmıştı. Hastalık ağırlaşmıştı. Marius'un Vernon'a vardığı o akşam, albay bir hezeyan nöbeti geçirmişti. Hizmetçi kadının karşı koymasına rağmen, "Oğlum gelmiyor! Onu ben karşılamaya gidiyorum!" diye bağırarak yatağından kalkmıştı. Sonra odasından çıkmış, kapı aralığında taşların üstüne düşmüştü. O an son nefesini vermişti.

Hekimle rahibi çağırmışlardı. Ama hekim geç kalmıştı, rahip geç kalmıştı. Oğlu da geç kalmıştı.

Mumun alacakaranlığında, yerde solgun yatan albayın yanağında, onun ölü gözünden akmış iri bir damla gözyaşı fark ediliyordu. Göz sönmüştü ama gözyaşı henüz kurumamıştı. Bu gözyaşı, oğlunun gecikmesiydi.

Marius, ilk ve son defa gördüğü bu adamı, bu saygıdeğer erkek yüzünü, bu bakmayan açık gözleri, bu beyaz saçları, üzerlerinde şurada burada kılıç darbelerinden kalma esmer çizgiler, kurşun deliklerinden kalma kırmızı yıldız gibi şeyler görülen bu güçlü kol ve bacakları dikkatle gözden geçirdi. Tanrı'nın iyilik damgasını vurduğu bu yüze bir de kahramanlık damgası vuran o muazzam kılıç yarası izine dikkatle baktı. Bu adamın kendi babası olduğunu, bu adamın ölmüş olduğunu düşündü; duygusuz kaldı.

Duyduğu üzüntü, ölmüş yatarken göreceği başka herhangi bir adamın karşısında duyacağı üzüntüydü.

Yas, içler acısı bir yas vardı bu odada. Hizmetçi kadın bir köşede ağlayıp sızlıyor, papaz dua ediyor, onun da hıçkırdığı duyuluyor, hekim gözlerini kuruluyor, ölünün kendisi de ağlıyordu.

Bu hekim, bu rahip, bu kadın üzüntüleri arasında hiçbir şey söy-

lemeden Marius'a bakıyorlardı; bir oydu yabancı. Pek az üzülen Marius utandığını ve durumdan sıkıldığını hissetti. Şapkasını elinde tutuyordu; acısından onu tutacak gücü kalmamış gibi göstermek için şapkayı yere düşürdü.

Bir yandan da böyle davrandığı için vicdan azabı gibi bir şey duyuyor, kendisini yeriyordu. Ama ne kabahati vardı onun? Sevmiyordu işte babasını!

Albay hiçbir şey bırakmamıştı. Eşyanın satışından gelen para cenaze masrafını ancak karşılamıştı.

Hizmetçi kadın bulduğu bir kâğıt parçasını Marius'a verdi. Kâğıtta, albayın elyazısıyla şunlar vardı:

> Oğluma,
> İmparator, Waterloo savaş meydanında beni baron yaptı. Kanımla kazandığım bu unvanı kullanmama Restorasyon karşı çıktığına göre, oğlum onu devralsın ve kullansın. Onun buna layık olacağına şüphem yoktur.

Kâğıdın arkasına şunları ilave etmişti albay:

> Yine bu Waterloo Savaşı'nda, bir çavuş benim hayatımı kurtardı. Bu adamın adı Thénardier'dir. Şu son zamanlarda, Paris yakınlarındaki bir köyde, Chelles'de ya da Montfermeil'de küçük bir han işlettiğini sanıyorum. Oğlum, Thénardier'ye rastlarsa ona elinden gelen her türlü iyiliği yapsın.

Marius babasına olan sevgisinden değil de insan kalbinin bir ölüye karşı daima dayanılmaz bir güçle duyduğu belirsiz saygı hissiyle bu kâğıdı alıp cebine yerleştirdi.

Albaydan hiçbir şey kalmadı. Kılıcıyla üniformasını Mösyö Gillenormand bir eskiciye sattırdı. Komşular bahçede ne var ne yok alıp götürdüler, nadide çiçekleri talan ettiler. Kalan bitkiler de dikenleşti, çalılaştı, kuruyup gitti.

Marius, Vernon'da ancak kırk sekiz saat kalmıştı. Cenazenin toprağa verilmesinden sonra Paris'e dönmüş, babasını sanki hiç yaşamamış gibi bir daha hiç aklına getirmeden hukuk öğrenimine devam etmişti. Albay iki günde gömülmüş, üç günde unutulmuştu.

Marius, şapkasında bir matem alameti taşıyordu. Hepsi bu kadar.

V
DEVRİMCİ OLMAK İÇİN AYİNE GİTMENİN FAYDASI

Marius çocukluğunun dinî alışkanlıklarını muhafaza etmişti. Bir pazar günü Saint-Sulpice'e, küçükken teyzesinin onu götürdüğü Kutsal Meryem Kilisesi'ne ayin dinlemeye gitmişti. O gün her zamankinden daha dalgın ve düşünceli olduğu için hiç dikkat etmeden, bir sütunun gerisinde, Utrecht kadifesi kaplı ve arkalığında "Mösyö Mabeuf, Kilise Kurulu Üyesi" yazılı bir dua sandalyesine diz çökmüştü, ayin henüz başlamıştı ki bir ihtiyar çıkageldi ve Marius'a:

– Mösyö, burası benim yerim, dedi.

Marius hemen kalkıp kenara çekildi ve ihtiyar iskemlesini aldı.

Ayin bitti, Marius birkaç adım ötede düşünceli düşünceli duruyordu. İhtiyar yeniden ona yaklaşarak:

– Özür dilerim mösyö, dedi, az önce sizi rahatsız ettiğim gibi şu an da ediyorum, ama beni nezaketsiz bulmuş olmalısınız, durumu size açıklamam gerek.

– Buna hiç gerek yok, efendim, dedi Marius.

– Var, var! dedi yaşlı adam. Hakkımda kötü bir şey düşünmenizi istemem. Bakın, ben bu yere çok bağlıyımdır. Bana sanki ayin burada daha etkili oluyormuş gibi gelir. Niçin mi? Niçinini size söyleyeyim. Çocuğunu görmek için başka fırsat, başka çare bulamayan zavallı, mert bir babanın on yıl süreyle düzenli olarak her iki ya da üç ayda bir buraya geldiğini gördüm. Bazı ailevi nedenlerden ötürü, onun çocuğunu görmesine engel oluyorlardı. O da çocuğunun ayine getirildiğini bildiği saatte buraya geliyordu. Çocuk babasının burada olduğundan tamamen habersizdi. Belki de bir babası olduğunu bile bilmiyordu, zavallı masum yavru! Baba, görünmemek için bir sütunun arkasında dururdu. Çocuğuna bakar, ağlardı. Bu yavruyu tapınırcasına severdi, zavallı adam! Gözlerimle gördüm bunu. Böylece bu yer benim için kutsallık kazandı, ayini buradan dinlemek alışkanlığını edindim. Kilise kurulu üyesi olarak, hakkım olan özel sıraya tercih ediyorum bu yeri. Hatta bu bahtsız kişiyi biraz tanımak fırsatını bile buldum. Bir kayınpederi, zengin bir baldızı ve daha bilmediğim bazı akrabaları varmış. Bunlar onu, yani babayı, çocuğunu görmeye kalkıştığı takdirde, çocu-

ğu mirastan mahrum bırakmakla tehdit ediyorlarmış. O da bir gün çocuğu zengin ve mutlu olsun diye kendini feda ediyordu. Politik fikirler yüzünden onu çocuğundan ayırıyorlardı. Gerçi politik fikirlere saygı duyarım, ama bazı kimseler durmasını bilmiyorlar. Hey Tanrım! Bir insan Waterloo'da bulundu diye canavar olmaz, bu yüzden bir baba çocuğundan koparılamaz. Bonapart'ın bir albayıydı o. Öldü sanıyorum. Vernon'da oturuyordu. Kardeşim orada papazdır. Adı da Pontmarie yahut Montpercy gibi bir şeydi... Yüzünde de esaslı bir kılıç darbesi izi vardı.

Rengi uçan Marius:

– Pontmercy, dedi.

– Tamam, Pontmercy. Yoksa tanıyor muydunuz onu?

– O benim babamdı, efendim, dedi Marius.

İhtiyar kilise kurulu üyesi ellerini kavuşturup haykırdı:

– Ah! O çocuk sizsiniz demek! Elbette ya, onun şimdi koca bir adam olması gerekir. Pekâlâ öyleyse! Zavallı çocuk, herkese sizi çok sevmiş bir babanız olduğunu söyleyebilirsiniz!

Marius, ihtiyara kolunu uzatıp onu evine kadar götürdü.

Ertesi gün, Mösyö Gillenormand'a:

– Bazı arkadaşlarla bir av partisi düzenledik. İki üç gün kadar evden ayrılmama müsaade eder misiniz? dedi.

– Dört gün olsun! diye cevap verdi büyükbaba. Git eğlen.

Ve kızına göz kırparak yavaşça:

– Ufak bir aşk macerası galiba! dedi.

VI
BİR KİLİSE KURULU ÜYESİNE RASTLAMANIN SONUCU

Marius'un nereye gittiğini daha ileride göreceğiz. Marius üç gün yok oldu, sonra Paris'e dönüp doğruca hukuk okulunun kütüphanesine gitti ve *Moniteur*'ün koleksiyonunu istedi.

Moniteur'ü okudu, cumhuriyetin ve imparatorluğun bütün tarihlerini, *Mémorial de Sainte-Hélène*'i,[1] bütün anıları, gazeteleri,

1 (Fr.) Napolyon'un Sainte-Hélène'de dikte ettirdiği ve özellikle devrim ve imparatorluk seferlerini anlatan anılar – ç.n.

bültenleri, bildirileri okudu; hepsini yuttu. Büyük ordunun bildirilerinde babasının adına ilk rastladığında bir hafta boyunca ateşlendi. Georges Pontmercy'nin emrinde hizmet ettiği generalleri, bu arada Kont H.'yi gidip gördü. Tekrar görüşmeye gittiği kilise kurulu üyesi Mabeuf, ona Vernon'daki hayatı, albayın emekliliğini, çiçeklerini, münzeviliğini anlatmıştı. Sonunda Marius, kendi babası olan, bu ender rastlanan, yüce ve iyi yürekli adamı, bu aslan kuzuyu bütünüyle tanımayı başardı.

Ne var ki bütün vaktini, bütün aklını bu incelemeye veren Marius, Gillenormandları artık hiç görmez olmuştu. Yemek saatlerinde ortaya çıkıyor, sonra onu aradıklarında ortalıkta bulunmuyordu. Gillenormand Baba gülümsüyordu: "Keh! Keh! Kızların zamanı geldi artık!"

İhtiyar bazen de ilave ediyordu: "Hay şeytan! Ben yalnızca bir çapkınlık sanıyordum. Bir aşka benziyor bu."

Gerçekten de bu bir aşktı. Marius babasını tapınırcasına sevmekteydi.

Aynı zamanda fikirlerinde de olağanüstü bir değişiklik meydana geliyordu. Bu değişikliğin birbirini izleyen birçok aşaması oldu. Çağımızda düşünenlerin birçoğunun başından da aynı hikâye geçtiği için, bu aşamaları adım adım izleyip, hepsini bir bir belirtmekte yarar görüyorum. Gözlerini daldırdığı bu tarih korkutuyordu onu.

İlk etki, coşkun bir hayranlık oldu.

Cumhuriyet ve imparatorluk, şimdiye kadar onun için dehşetengiz kelimelerdi. Cumhuriyet alacakaranlıkta bir giyotin; imparatorluk gece içinde bir kılıçtı. Bunlara yakından bakınca, bir karanlıklar kaosundan başka bir şey bulamayacağını sandığı yerde, korku ve sevinçle karışık, duyulmadık bir şaşkınlıkla, Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robespierre, Camille Desmoulins, Danton gibi yıldızların ışıldadığını ve bir güneşin –Napolyon– doğduğunu görmüştü. Nerede olduğunu bilemiyordu artık. Aydınlıktan kör olmuşçasına geri çekiliyordu. Yavaş yavaş şaşkınlığı geçti, bu ışıklara alıştı, yapılan işleri başı dönmeden gözden geçirdi, şahısları dehşete düşmeden inceledi; devrim ve imparatorluk, hayalci gözbebeklerinin önünde aydınlık bir perspektif kazandılar. Bu iki gru-

ba ayrılan olayların ve insanların iki muazzam gerçek içinde özetlendiklerini gördü. Cumhuriyet, kitlelere mal edilen siyasi hakların egemenliğinde; imparatorluk, Avrupa'ya kabul ettirilen Fransız düşüncesinin egemenliğinde özetleniyordu. Devrimden halkın, çehresinin olanca büyüklüğüyle, imparatorluktan da Fransa'nın, çehresinin olanca büyüklüğüyle çıktığını gördü. Vicdanında bütün bunların iyi olduğuna karar verdi.

Fazlasıyla sentetik olan bu ilk değerlendirmede hayranlığı yüzünden ihmal ettiği şeyi burada belirtmeyi gerekli bulmuyoruz. Biz burada ileriye doğru yürüyen bir düşüncenin durumunu tespit ediyoruz. Bütün ilerlemeler tek bir aşamada olmaz. Bu konuda şimdiye kadar söylediklerimiz için olduğu kadar bundan sonra söyleyeceklerimiz için de bunu bir kere belirttikten sonra, devam edelim.

Marius o zaman fark etti ki şu ana kadar babasını anlamadığı gibi ülkesini de anlamamıştı. Ne birini ne de ötekini tanımıştı ve gözlerinin üstünde kendi isteğiyle bir gece karanlığı taşımıştı. Şimdi artık görüyordu; ve bir yandan hayran olurken, öbür yandan da tapınıyordu.

Pişmanlıklarla, vicdan azaplarıyla doluydu içi ve ruhunda olanları ancak bir mezara söyleyebileceğini umutsuzlukla düşünüyordu. Ah! Ne olurdu babası sağ olsaydı, şu an ona sahip olsaydı; Tanrı merhametiyle, iyiliğiyle babasının hâlâ hayatta olmasına izin verseydi, nasıl ona koşar, nasıl ona atılır, nasıl ona haykırırdı: "Baba, işte ben geldim! Benim bak! Ben de seninle aynı kalbi taşıyorum! Senin oğlunum!" Nasıl onun bembeyaz başını öper, saçlarını gözyaşlarına boğar, yara izini hayranlıkla seyreder, ellerini bağrına bastırır, elbiselerine tapar, ayaklarını öperdi! Ah! Niçin bu kadar erken ölmüştü babası, vaktinden önce, adalet yerini bulmadan, oğlunun sevgisine kavuşamadan! Marius'un yüreğinde her an, "Heyhat!" diye inleyen sürekli bir hıçkırık vardı. Aynı zamanda o, gittikçe gerçekten daha ciddi, gerçekten daha ağırbaşlı, inancından ve düşüncelerinden daha emin oluyordu. Her an hakikatin ışıkları gelip aklını tamamlıyordu. Bir iç gelişme gibi bir şey oluyordu onda. Kendisi için yeni olan bu iki şeyin, babasıyla vatanının, ona getirdiği tabii büyümeye benzer bir şey hissediyordu.

Elinde bir anahtar varmış gibi, her şey açılıyordu; evvelce nefret ettiği şeyleri açıklıyor, tiksindiği şeylere nüfuz ediyor, kendisine iğrenmeyi öğrettikleri büyük işlerin, lanetlemeyi telkin ettikleri büyük adamların tanrısal kaderini ve insani anlamını artık açıkça görüyordu. Önceki kanaatlerini, daha düne kadar taşıdığı, öyleyken kendisine pek eskiymiş gibi gözüken kanaatlerini düşündüğü zaman öfke duyuyor ve gülümsüyordu.

Gözünde babasının yeniden itibar kazanması, tabii olarak Napolyon'un da yeniden itibar kazanmasına yol açmıştı.

Ancak bunun hiç de zahmetsizce olmadığını söylemeliyiz.

Çocukluğundan beri onu, 1814 taraftarlarının Bonapart hakkındaki yargılarıyla doldurmuşlardı. Halbuki Restorasyon'un bütün önyargıları, bütün çıkarları, bütün içgüdüleri Napolyon'u tahrife yönelikti. Restorasyon, Robespierre'den ettiğinden çok nefret ediyordu Napolyon'dan. Milletin yorgunluğunu ve anaların kinini oldukça ustalıkla kullanmıştı. Bonapart âdeta bir masal canavarı haline getirilmişti. Az önce de belirttiğimiz gibi çocukların hayal dünyasına benzeyen halkın hayal dünyasında da onu istedikleri şekilde canlandırmak için 1814 taraftarları, en korkunç maskeleri birbiri ardınca göstermekteydiler. Muhteşemliğini korumakla beraber korkunç olanından kaba, komik hale sokulmuş olanına, Tiberius'tan gulyabaniye varıncaya dek hepsini. Böylece Bonapart'tan söz edilirken, herkes ağlamaktan ya da gülmekten çatlamakta serbestti; yeter ki temelde kin ve nefret olsun. Marius'un kafasında –herkesin kullandığı tabirle söylersek 'o adam'la ilgili– hiçbir zaman başka fikirler olmamıştı. Bu fikirler onun yaratılışında bulunan sebatkârlıkla birleşmişlerdi. Onun içinde hâlâ Napolyon'dan nefret eden bir küçük inatçı adam vardı.

Tarihi okudukça, özellikle onu belgelerde, kayıtlarda inceledikçe, Marius'un gözünde Napolyon'u örten örtü yavaş yavaş yırtıldı. Muazzam bir şey görür gibi oldu. Başka her şey hakkında olduğu gibi Bonapart hakkında da o âna kadar aldanmış olabileceği şüphesine kapıldı. Her gün biraz daha iyi görüyordu. Ağır ağır, adım adım, başlangıçta âdeta esefle, sonraları sarhoşça, dayanılmaz bir büyünün cazibesine kapılmış gibi basamakları tırmanmaya koyuldu. Bunlar önce karanlıktılar, sonra belli belirsiz aydın-

landılar ve nihayet heyecandan pırıl pırıl, muhteşem basamaklar oldular.

Bir gece, damın altındaki küçük odasında tek başınaydı. Mumu yanıyordu. Açık penceresinin yanındaki masasına dirseklerini dayamış okuyordu. Göğün boşluğunda türlü çeşit hayaller gelip gelip onun düşüncesine karışmaktaydı. Ne muazzam manzaradır gece! Nereden geldiği bilinmeyen boğuk gürültüler işitilir, yeryüzünden bin iki yüz defa daha büyük olan Jüpiter'in bir kor gibi parladığı görülür, gökyüzü siyahtır, yıldızlar ışıldar; müthiş bir şeydir.

Marius büyük ordunun bildirilerini, savaş meydanında kaleme alınmış bu kahramanlık şiirlerini okuyordu. Ara sıra babasının adını görüyordu, imparatorun adı ise her yerdeydi; koskoca imparatorluk tümüyle gözlerinin önünde canlanıyordu. İçinde âdeta bir med dalgasının kabarıp yükseldiğini duyuyordu. Babası zaman zaman bir nefes gibi yanından geçip kulağına bir şeyler söylüyormuş gibi geliyordu ona. Yavaş yavaş bir garip oluyordu. Davulları, topları, borazanları, taburların ölçülü adımlarla yürüyüşünü, süvarilerin uzaktan uzağa boğuk bir sesle dört nala gidişini işitir gibi oluyordu. Zaman zaman gözleri gökyüzüne doğru kalkıyor, uçsuz bucaksız derinliklerle parlayan devasa yıldız kümelerine bakıyor, sonra tekrar kitabın üzerine inerek orada da başka devasa şeylerin belli belirsiz kımıldadıklarını görüyordu. Yüreği sıkışıyordu. Vecd içindeydi, titriyordu, nefes nefeseydi. Birdenbire, içinde neler olup bittiğini, hangi emre uyduğunu kendisi de bilmeden ayağa kalktı, iki kolunu pencereden dışarı çıkartarak gerdi; karanlığa, sessizliğe, simsiyah sonsuzluğa, ezeli ve ebedi muazzamlığa gözlerini dimdik dikerek haykırdı: "Yaşasın İmparator!"

O andan itibaren her şey bitti: İnsan eti yiyen Korsikalı dev, iktidar gaspçısı, zorba, kız kardeşlerinin sevgilisi olan canavar, Talma'dan ders alan aktör bozuntusu, Jaffa'yı zehirleyen kaplan, Bonapart; bütün bunlar onun zihninden silinip kayboldu ve hepsinin yerini belirsiz parlak bir ışık ve bu ışığın içinde erişilmez bir yükseklikteki Sezar'ın mermer gibi solgun hayali aldı. Marius'un babası için İmparator, hayranlık duyulan ve uğruna insanın kendisini feda ettiği sevgili kumandandı. Marius için bundan da öte bir şey

oldu. Dünya hâkimiyeti yolunda Roma gücüne halef olan Fransız gücünün önceden belirlenmiş olan inşacısıydı o. Bir yıkılışın harikulade mimarı, Şarlman'ın, 11. Louis'nin, 4. Henri'nin, Richelieu'nün, 14. Louis'nin ve Halkın Selameti Komitesi'nin sürdürücüsüydü. Gerçi onun da lekeleri, hataları, hatta suçu vardı, çünkü insandı; ama hatalarında da haşmetli, lekelerinde de parlak, suçunda da kudretliydi.

Marius'un gözünde o, bütün milletleri "büyük adam" demek zorunda bırakan, gelişi önceden belirlenmiş insan oldu. Hatta bunun da üstüne çıktı; elindeki kılıçla Avrupa'yı, saçtığı ışıkla bütün dünyayı fetheden Fransa'nın bir insanda cisimleşmiş timsali kesildi. Marius, Bonapart'ı ebediyen sınır boylarına dikilecek ve geleceğin bekçiliğini yapacak göz kamaştırıcı bir hayalet halinde görüyordu. Zorba ama diktatör, bir cumhuriyetin meyvesi, bir devrimin özeti olan bir zorba İsa'nın tanrı-insan olması gibi, Napolyon da onun için halk-insandı.

Görüldüğü gibi, bir dine yeni girenlerde daima rastlandığı şekilde, katılmak için büyük bir atılganlık gösteriyor ve fazla ileri gidiyordu. Yaratılışı böyleydi, bir kere bir kaygan yüzeye girdi mi kendisini tutması hemen hemen imkânsızdı. Kılıç fanatizmi onu sardıkça sarıyor ve zihnindeki fikir, heyecanını bulandırıyordu. Deha ile birlikte, onunla karışmış olarak, kuvvete de hayran olduğunu, yani tapınmasının iki kefesinden birine ilahiyi, öbürüne de hayvaniyi koyduğunu hiç fark etmiyordu. Birçok bakımdan, başka türlü bir hataya düşmeye başlamıştı. Her şeyi benimsiyordu. Bir de hakikate doğru yol alırken karşılaşılan hata vardır. Her şeyi toptan kabul eden haşin bir iyi niyeti vardı. Girdiği yeni yolda, Napolyon'un şanını ölçerken olduğu gibi, eski rejimin hatalarını yargılarken de hafifletici nedenleri ihmal ediyordu.

Ama ne olursa olsun muazzam bir adım atmıştı. Evvelce monarşinin düşüşünü gördüğü yerde, şimdi Fransa'nın yükselişini görüyordu. Yönü değişmişti. Günbatısı olan, gündoğusu olmuştu. Tersine dönmüştü.

Ondaki bütün bu devrimler, ailesinin hiç haberi olmaksızın meydana geliyordu.

Bütün bu esrarlı çalışma içinde eski ve aşırı Bourboncu kabu-

ğundan tamamen sıyrılınca, aristokratlığı, Jakobenliği ve kralcılığı üstünden atınca iyiden iyiye devrimci, derinden derine demokrat, hemen neredeyse cumhuriyetçi olunca, doğruca Orfèvres Rıhtımı'ndaki hakkaklardan birine gitti ve kendisine şu isimle yüz tane kartvizit sipariş etti: "Baron Marius Pontmercy."

Bu, onda meydana gelen değişikliğin pek mantıklı bir sonucundan başka bir şey değildi; ve bu değişiklikte her şeyin çevresinde döndüğü çekim merkezi babasıydı.

Yalnız kimseleri tanımadığı için ve kartlarını rastgele bir kapıcının önüne serpemeyeceğine göre, onları cebine koydu.

Diğer bir tabii sonuç olarak, babasına, babasının anısına ve albayın yirmi beş yıl boyunca uğrunda çarpıştığı şeylere yaklaştığı ölçüde büyükbabasından uzaklaşıyordu. Söylediğimiz gibi, Mösyö Gillenormand'ın mizacı Marius'un hiç hoşuna gitmiyordu. Zaten aralarında ağırbaşlı delikanlı ile havai ihtiyarın bütün uyumsuzluğu vardı: Werther'in acısı, Géronte'un neşesinden rahatsız olur ve feveran eder. Aynı siyasi görüşleri, aynı fikirleri paylaştıkları sürece, Marius bu fikir ve görüşler üzerinde Mösyö Gillenormand'la bir köprüde karşılaşır gibi karşılaşmıştı. Bu köprü yıkılınca aralarına uçurum girdi. Sonra her şeyin üstünde olarak, kendisini aptalca nedenlerle albaydan merhametsizce koparanın, böylece babayı evlattan, evladı da babadan yoksun bırakanın Mösyö Gillenormand olduğunu düşündükçe, Marius dile getirilmesi imkânsız isyan duygularına kapılıyordu.

Babasına olan sevgisi Marius'u hemen hemen, dedesinden nefret eder hale getirmişti.

Ama dediğimiz gibi, bunların hiçbiri kendini dışarıdan göstermiyordu. Yalnız Marius gittikçe daha soğuk oluyordu. Yemeklerde pek az konuşuyor ve nadiren evde bulunuyordu. Teyzesi bu yüzden ona çıkışacak olursa, çok sakin davranıyor ve çalışmalarını, dersleri, imtihanları, konferansları bahane olarak öne sürüyordu. Büyükbaba yanılmaz teşhisini hiç bırakmıyordu: "Âşık! Ben bu işleri iyi bilirim."

Marius ara sıra ortadan kayboluyordu.

"Nereye gider bu böyle?" diye soruyordu teyzesi. Daima pek kısa olan bu yolculukların birinde, babasının kendisine bıraktığı ta-

limata uymak için Montfermeil'e gitmiş ve eski Waterloo çavuşu, hancı Thénardier'yi aramıştı. Thénardier iflas etmiş, han kapanmıştı; ona ne olduğunu da kimse bilmiyordu. Bu araştırmaları yapmak için Marius dört gün dışarıda kaldı.

"Besbelli gönlünü iyice kaptırmış," diyordu büyükbaba.

Göğsünde, gömleğinin altında, siyah bir şeritle boynuna bağlı bir şey taşıdığını fark eder gibi olmuşlardı.

VII
BİR KADIN PARMAĞI

Bir mızraklı süvariden söz etmiştik.

Bu, Mösyö Gillenormand'ın baba tarafından uzak bir yeğen torunuydu ve ailenin dışında, evsiz barksız, kışla hayatı sürüyordu. Teğmen Théodule Gillenormand, yakışıklı bir subay dedikleri subaylardan olmak için gerekli bütün şartlara sahipti. Bir genç kız beli gibi beli, muzafferane bir kılıç sürüme tarzı, ince uçları yukarı kıvrık bıyıkları vardı. Paris'e çok seyrek gelirdi, o kadar ki Marius onu hiç görmemişti. İki yeğen birbirlerini ancak ismen tanıyorlardı. Galiba söylediğimiz gibi, Théodule, Gillenormand Teyzesi'nin gözdesiydi. Gillenormand Teyze onu tercih ediyordu, çünkü her zaman görmüyordu. İnsanları sık görmeyince, onlarda her türlü mükemmelliğin varlığını farz etmek kolaylaşır.

Bir sabah büyük Matmazel Gillenormand, durgunluğunun elverdiği ölçüde heyecanlanmış olarak odasına girmişti. Marius yine küçük bir yolculuk yapmak için büyükbabasından izin istemiş, hemen o akşam yola çıkma niyetinde olduğunu da eklemişti. "Git!" diye cevap vermişti büyükbaba ve bir yandan da iki kaşını alnının tepesine doğru kaldırarak kendi kendine ilave etmişti: "Sabıkalı bir dışarıda yatıcı oldu." Matmazel Gillenormand odasına pek bozuk çıkmıştı, çıkarken de merdivende önce bir nida koparmıştı: "Bu kadarı da fazla!" Sonra haykırmıştı: "Nereye gider bu böyle?" Ortada az çok uygunsuz bir gönül macerası, gölgede bir kadın, bir randevu, bir esrar görür gibi oluyordu. Bu işe burnunu sokabilse, zahmetine hiç de üzülmeyecekti. Bir sırrın tadına bakmak, bir rezaleti ilk duymaya benzer; mübarek ruhlar hiç de tik-

sinmezler böyle şeylerden. Sofuluğun gizli bölmelerinde rezalete karşı bir merak vardır.

Böylece Gillenormand Teyze bir macerayı öğrenmenin belirsiz zevkine kapılmış bulunuyordu.

Onu alışkanlıklarının biraz ötesinde heyecana sürükleyen bu merakı dağıtmak için hünerlerine sığınmış, pamuklu bez üzerine pamuk ipliğiyle, İmparatorluk ve Restorasyon devirlerinin içinde bol bol araba tekerleği motifleri bulunan nakışlarından birini işlemeye koyulmuştu. Sıkıcı bir iş, aksi bir işçi. Kapı açıldığında, o saatlerdir sandalyesinde oturmaktaydı. Matmazel Gillenormand burnunu kaldırdı; Teğmen Théodule karşısında durmuş, yaver selamıyla onu selamlıyordu. Bir sevinç çığlığı kopardı. İnsan ihtiyar olabilir, namus meraklısı olabilir, sofu olabilir, teyze olabilir, ama odasına bir mızraklı süvari subayının girdiğini görmek daima hoşa gider.

– Sen ha, Théodule! diye bağırdı.

– Geçiyordum da teyzeciğim.

– E, hadi öp beni bakayım.

– İşte, dedi Théodule.

Ve onu kucaklayıp öptü. Gillenormand Teyze yazı masasına gidip, onu açtı.

– Hiç olmazsa bir hafta bizde kalıyorsun, değil mi?

– Teyzeciğim, bu akşam gideceğim.

– İmkânı yok! Kesinlikle.

– Kal, Théodulecüğüm, rica ederim.

– Gönül evet diyor, ama emir hayır diyor. Mesele basit. Garnizon değiştiriyoruz; Melun'deydik, Gaillon'a gönderiyorlar. Eski garnizondan yenisine gitmek için Paris'ten geçmek gerek. Ben de gidip teyzemi bir göreyim, dedim.

– İşte bu da zahmetin için.

Delikanlının avucuna on Louis altını koydu.

– Zevkim için, demek istiyorsunuz, sevgili teyzeciğim.

Théodule onu bir defa daha kucaklayıp öptü ve kadın üniformanın sırma şeritlerinin, boynunu biraz sıyırmasının hazzını tattı.

– Yolculuğu birliğinle beraber at sırtında mı yapıyorsun? diye ona sordu.

– Hayır, teyzeciğim. Sizi mutlaka görmek istedim. Özel iznim var. Atımı emir erim götürüyor; ben yolcu arabasıyla gidiyorum. Ha, sırası gelmişken size bir şey sorayım.

– Nedir o?

– Kuzenim Marius Pontmercy de mi seyahate çıkıyor?

Birden merakı şiddetle depreşen teyze:

– Nereden biliyorsun bunu? dedi.

– Gelirken arabanın alt kısmında bir yer ayırtmaya gittim de.

– E, sonra?

– Bir yolcu daha önce gelip üst kısımda yer ayırtmış. Listede adını gördüm.

– Hangi ad?

– Marius Pontmercy.

– Kötü adam! diye haykırdı teyze. Ah! Senin bu kuzenin hiç de senin gibi akıllı uslu bir çocuk değil. Demek geceyi yolcu arabasında geçirecek!

– Ben de öyle.

– Ama seninkisi görev yüzünden, onunkiyse fesatlıktan.

– Vay canına! dedi Théodule.

Konuşmanın burasında, büyük Matmazel Gillenormand'da bir değişiklik oldu; içine bir fikir doğdu. Erkek olsa elini alnına vururdu. Théodule'e damdan düşercesine:

– Biliyor musun, kuzenin seni tanımıyor, dedi.

– Hayır. Ben onu gördüm; ama o beni fark etmek lütfunda bulunmadı.

– Demek böylece birlikte seyahat edeceksiniz?

– O üst kısımda, ben alt kısımda.

– Nereye gidiyor bu araba?

– Andelys'e.

– Yani şimdi oraya mı gidiyor Marius?

– Eğer benim gibi yolda inmezse. Ben Vernon'da inip Gaillon'a aktarma yapacağım. Marius'un güzergâhı hakkında hiçbir fikrim yok.

– Marius! Ne berbat isim! Nereden de akıl etmişler bu adı ona vermeyi! Halbuki senin adın hiç olmazsa Théodule.

– Adımın Alfred olmasını tercih ederdim, dedi subay.

– Dinle Théodule.
– Dinliyorum teyzeciğim.
– Dikkat et.
– Dikkat ediyorum.
– Hazır mısın?
– Evet.
– Peki, Marius sık sık evden yok oluyor.
– Ya!..
– Seyahate çıkıyor.
– Eee?
– Dışarıda geceliyor.
– Vay, vay!
– Bu işin içinde ne olduğunu öğrenmek istiyoruz.
Théodule, kaşarlanmış bir erkek rahatlığıyla cevap verdi.
– Bir kadın parmağı olmalı.
Sonra, emin olduğunu belirten için için bir gülüşle ekledi:
– Bir kızcık.
Sanki Mösyö Gillenormand'ın konuştuğunu duyarmış gibi olan ve hem büyük amcanın hem de küçük yeğenin hemen hemen aynı şekilde vurguladıkları bu "kızcık" kelimesinde kendi kanaatinin tam bir kesinlikle dile geldiğini hisseden teyze hanım:
– Muhakkak, diye haykırdı.
Ve devam etti:
– Bize bir iyilik et. Marius'u biraz izle. Seni tanımadığına göre, bu senin için kolay olacaktır. Mademki bir kız var, bu kızı görmeye çalış. Hikâyeyi bize yazarsın. Büyükbabayı pek eğlendirecektir bu.
Théodule bu çeşit gözcülüklere hiç de fazla düşkün olmamakla beraber, on Louis altını ona pek tatlı gelmişti ve bunları başkalarının da takip edebileceğini düşünüyordu. Bunun için görevi kabul etti, "Nasıl isterseniz teyzeciğim," dedi.
Sonra kendi kendine ekledi: "Şimdi de dadı olduk."
Matmazel Gillenormand onu öptü.
– Sen böyle haylazlıklar yapmazsın, Théodulecüğüm. Sen disipline uyarsın, emirlere kul köle olursun, vicdanlı, görevine bağlı bir insansın, bir eteği düşüğü gidip görmek için aileni terk etmezsin.

Mızraklı süvari, dürüstlüğünden ötürü övülen Cartouche[1] gibi memnuniyetle yüzünü buruşturdu.

Marius, bu konuşmanın geçtiği günün akşamı, peşinde bir gözcü bulunduğundan habersiz, posta arabasına bindi. Gözcüye gelince, ilk yaptığı iş uyumak oldu. Rahat vicdanla, derin bir uykuydu bu. Argus[2] bütün gece horladı durdu.

Gün doğarken arabanın sürücüsü bağırdı: "Vernon! Vernon konak yeri! Vernon yolcuları!" Teğmen Théodule o zaman uyandı. Henüz yarı uykuda:

– İyi, diye homurdandı, burada ineceğim.

Sonra uyanınca belleği yavaş yavaş arındı. Teyzesini, on Louis altınını, Marius'un işleri, davranışları hakkında vermeyi vaat ettiği raporu düşündü. Onu güldürdü bu.

Üniformasının ceketini iliklerken:

– Belki de arabada yoktur bile artık, diye düşündü. Poissy'de inmiş olabilir; Triel'de inmiş olabilir; Meulan'da inmediyse Mantes'ta inmiş olabilir; Rolleboise'da inmediyse eğer, yahut Pacy'ye kadar uzanmadıysa, oradan sola Évreux'ye ya da sağa Laroche-Guyon'a yönelmek üzere... İşin yoksa koş peşinden. Hay kör şeytan, şimdi ona ne yazacağım, o yaşlı kadıncağıza?

Tam o sırada arabanın üstünden inen siyah bir pantolon, kapalı alt kısmın penceresinden göründü.

– Marius olmasın bu sakın? dedi teğmen. Marius'tu bu.

Arabanın aşağısında, küçük bir köylü kızı, atların, sürücülerin arasına karışmış, yolculara çiçek satmaya çalışıyordu.

– Hanımlarınıza çiçek sunun! diye bağırıyordu.

Marius kıza yaklaştı ve boynuna asılı sepetteki en güzel çiçekleri satın aldı.

Théodule arabadan aşağı atlayarak:

– Vay canına, dedi, bak bunu merak ettim işte. Hangi şeytana götürecek ki bu çiçekleri? Böyle nefis bir buket için pek güzel bir kadın gerek. Görmek isterim onu.

Böylece, artık aldığı talimatla değil de kendi öz merakıyla, ken-

---

1 Parisli bir haydut çetesi reisi – ç.n.

2 Yüz tane gözü olan ve ellisi daima açık duran bir efsane yaratığı. Gözetleyici anlamında kullanılır – ç.n.

di hesabına avlanan köpekler gibi, Marius'un ardı sıra gitmeye başladı.

"Adamakıllı âşık!" diye düşündü Théodule. Marius kiliseye doğru yöneldi:

– Harika, dedi Théodule kendi kendine, kilise! Tamam. Biraz ayinle çeşnilendirilmiş randevular en iyileridir. Allah Baba'nın üstünden uçurulan bir göz işareti kadar leziz bir şey olamaz.

Kiliseye gelince, Marius içeri girmedi, uçta yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısmın arkasında dolandı. Mihrabın gerisindeki istinat duvarlarından birinin köşesinde kayboldu.

– Randevu dışarıda, dedi Théodule, görelim bakalım şu kızı.

Ve Marius'un dönmüş olduğu köşeye doğru çizmelerinin ucuna basa basa ilerledi.

Oraya gelince şaşkınlıktan donakaldı.

Marius, alnı iki elinin arasında, bir mezarın üstündeki otlara diz çökmüştü. Elindeki çiçek demetini mezarın üzerine dağıtmıştı. Mezarın ucunda, baş tarafını gösteren bir kabartının üstünde siyah bir haç, haçın üstünde de beyaz harflerle yazılmış bir isim vardı: ALBAY BARON PONTMERCY. Marius'un hıçkırarak ağladığı işitiliyordu. Kız, bir mezardı.

VIII
GRANİTE KARŞI MERMER

Marius, Paris'ten ilk ayrılışında işte buraya gelmişti. MösyöGillenormand'ın, "Dışarıda yatıyor," dediği her defasında buraya geliyordu o.

Böyle beklenmedik bir şekilde bir mezarla burun buruna gelmek Teğmen Théodule'ü tam anlamıyla allak bullak etmişti. Tahlil edemediği tatsız ve garip bir duyguya kapıldı; bir mezara duyulan saygıyla bir albaya duyulan saygının karışımıydı bu duygu. Marius'u mezarlıkta tek başına bırakarak disiplinli bir şekilde geri çekildi.

Ölüm ona kocaman apoletlerle göründü ve o da ona askerce denilebilecek bir selam çaktı. Teyzesine ne yazacağını bilemediğinden, hiçbir şey yazmamaya karar verdi. Tesadüfün o esrarlı ve sık

rastlanır tertiplerinden biriyle, eğer Vernon'daki sahnenin, neredeyse aynı anda Paris'te de bir tesiri olmasaydı, Théodule'ün Marius'un aşkları hakkındaki keşfinden hiçbir şey çıkmayacaktı belki de.

Marius Vernon'dan üç gün sonra sabah vakti döndü, büyükbabasının evine geldi, arabada geçirdiği iki gece onu yorgun düşürmüştü, uykusuzluğunu yüzme okulunda geçirdiği bir saatle gidermek ihtiyacı duyarak çarçabuk odasına çıktı, orada ancak yolculukta giydiği redingotu ve boynundaki siyah kordonu çıkaracak kadar oyalanıp doğruca yüzme havuzuna yollandı.

Mösyö Gillenormand, sağlığı yerinde bütün ihtiyarlar gibi erken kalkmıştı, onun döndüğünü duydu ve ihtiyar bacaklarının elverdiği kadar çabuk, Marius'un kaldığı çatı katının merdivenlerini tırmanmaya koyuldu. Niyeti Marius'u kucaklayıp öpmek ve bu sırada da onu sorguya çekip nereden geldiğini az buçuk öğrenmekti.

Ama delikanlı, seksenlik ihtiyar yukarı çıkıncaya kadar aşağı inip gitmişti bile. Gillenormand Baba çatı odasına girdiğinde, Marius artık orada değildi.

Yatak bozulmamıştı ve redingotla siyah şerit yatağın üzerinde tam bir güven havası içinde serilmiş duruyorlardı.

Mösyö Gillenormand:

– Bu daha iyi işte, dedi.

Az sonra, büyük Matmazel Gillenormand'ın şimdiden oturup araba tekerleklerini işlemeye başlamış olduğu salona girdi.

Muzafferane bir girişti bu.

Mösyö Gillenormand bir elinde redingotu, öbür elinde boyun şeridini tutuyor ve bağırıyordu:

– Zafer, zafer! Sonunda esrarı çözüyoruz, işin püf noktasını öğreneceğiz, bizim saman altından su yürütenin çapkınlıklarına parmak dokunduracağız! İşte romana nüfuz ettik bile. Resim elimde.

Gerçekten de az çok madalyona benzer, siyah deriden bir kutu sallanıyordu şeridin ucunda.

İhtiyar bu kutuyu aldı, onu açmadan bir süre, kendisi için olmayan nefis bir yemeğin burnunun ucundan geçirildiğini gören zavallı bir açın duyacağı istekle, hayranlık ve öfkeyle gözden geçirdi.

– Çünkü bunda mutlaka bir resim var. Ben bu işleri bilirim. Sev-

giyle kalbin üzerinde taşınır bu. Ne budala şeyler! İğrenç aşiftenin biridir belki de kalbini titreten! Bugünkü gençlerin zevkleri öyle berbat ki!

– Bir görsek babacığım, dedi yaşlı kız.

Yaylı bir düğmeye basılınca kutu açıldı. İçinde itina ile katlanmış bir kâğıttan başka bir şey bulamadılar.

– Falancadan filancaya, diye Mösyö Gillenormand bir kahkaha attı. Ne olduğunu bilirim. Bir aşk namesi!

– Hele okuyalım bir! dedi teyze.

Gözlüklerini taktı, kâğıdı açıp şunları okudu:

> Oğluma.
>
> İmparator, Waterloo savaş meydanında beni baron yaptı. Kanımla kazandığım bu unvanı kullanmama Restorasyon karşı çıktığına göre, oğlum onu devralsın ve kullansın. Onun buna layık olacağına şüphem yoktur.

O an babayla kızın hissettikleri anlatılamaz. Bir ölü kafasının soluğuyla buz kestiklerini sandılar. Tek bir kelime konuşmadılar.

Yalnız Mösyö Gillenormand alçak sesle, kendi kendine konuşur gibi:

– O pala sallayıcısının yazısı bu, dedi.

Teyze kâğıdı inceledi, evirdi çevirdi, sonra yeniden kutuya koydu.

O sırada, mavi kâğıda sarılı dikdörtgen şeklinde küçük bir paket, redingotun cebinden yere düştü. Matmazel Gillenormand paketi alıp mavi kâğıdı açtı.

Marius'un yüz adetlik kartvizitiydi bu. Kadın, bunlardan birini Mösyö Gillenormand'a uzattı, o da okudu: "Baron Marius Pontmercy."

İhtiyar zili çaldı. Nicolette geldi. Mösyö Gillenormand şeridi, kutuyu, redingotu alıp hepsini salonun ortasına yere attı:

– Götürün bu pılı pırtıyı, dedi.

Derin bir sessizlik içinde koca bir saat geçti.

Yaşlı adamla yaşlı kız, birbirlerine sırtlarını dönerek oturmuş, her biri kendi içinden belki de aynı şeyleri düşünüyordu.

Bu bir saatin sonunda, Gillenormand Teyze:

– Güzel! dedi.

Biraz sonra Marius göründü. Eve dönüyordu. Daha salonun eşiğinden içeri girmemişti ki, elinde kendi kartlarından biriyle büyükbabasını gördü. O da onu görür görmez, âdeta ezip ufalayan o burjuvaca ve müstehzi, amirane tavrıyla haykırdı:

– Vay! Vay! Vay! Vay! Vay! Demek artık baronsun. Tebrik ederim. Ne demek oluyor bu?

Marius hafifçe kızararak cevap verdi:

– Bu demek oluyor ki ben babamın oğluyum.

Mösyö Gillenormand gülmeyi kesip sert bir şekilde:

– Senin baban benim, dedi.

Marius gözleri yerde, ciddi bir halle tekrar konuştu:

– Benim babam alçakgönüllü bir kahramandı. Cumhuriyet'e ve Fransa'ya şerefle hizmet etti, insanların şimdiye kadar meydana getirdikleri en büyük tarihin içinde büyük bir insandı, bir çeyrek yüzyıl boyunca ordugâhlarda gündüzleri top, tüfek mermileri altında, geceleri karda, çamurda yaşadı, iki sancak zapt etti, yirmi yara aldı, unutulmuş, terk edilmiş olarak öldü. Ömründe tek hatası, ülkesini ve beni, bu iki nankörü çok sevmesiydi.

Mösyö Gillenormand'ın daha fazlasını dinleyemeyeceği sözlerdi bunlar. Daha *Cumhuriyet* kelimesini duyar duymaz yerinden kalkmış, daha doğrusu ayağa dikilmişti. Marius'un ağzından çıkan her söz ihtiyar kralcının yüzünde, bir demirci körüğünden çıkan havanın kızgın kor üzerinde yaptığı etkiyi yapıyordu. Yüzü karanlıkken kırmızılaşmış, kırmızıyken kıpkızıl kesilmiş, kıpkızılken alev alev yanmaya başlamıştı.

– Marius! diye haykırdı. Mel'un çocuk! Babanın nasıl bir adam olduğunu bilmiyorum! Bilmek de istemiyorum! Hakkında hiçbir şey bilmiyorum, onu da bilmiyorum! Bildiğim yalnızca, o insanların arasında hiçbir zaman adi sefillerden başkasının bulunmadığıdır! Hepsinin serseri, katil, kızıl külahlı, hırsız olduklarıdır! Hepsi diyorum! Hepsi! Hiçbirini tanımıyorum! Hepsi diyorum! Anlıyor musun Marius? İyi bil ki, pabucum ne kadar baronsa, sen de o kadar baronsun! Onların hepsi de Robespierre'e hizmet eden eşkıyalardı! Hepsi de Bonapart'a hizmet eden haydutlardı! Hepsi de haindiler, ihanet ettiler, ihanet, ihanet! Meşru krallarına! Hepsi de

Waterloo'da Prusyalıların İngilizlerin önünden kaçan namertlerdi. İşte ben bunu bilirim. Eğer sayın pederiniz bunlardan biriyse, bendeniz orasını bilmem, suç benim değil, vız gelir!

Bu sefer kor kesilmek sırası Marius'taydı, Mösyö Gillenormand da körüktü. Marius'un bütün uzuvları titriyordu; ne yapacağını bilemiyor, kafası alev alev yanıyordu. Bütün kutsal ekmeklerinin rüzgârda savrulduğunu gören bir papaz, yoldan geçen birinin mabuduna tükürdüğünü gören bir hintfakiri gibiydi. Ona karşı bu gibi şeyler söylensin de cezasız kalsın, bu olamazdı. Fakat ne yapabilirdi? Babası onun önünde ayaklar altına alınmış, çiğnenmişti. Ama kimdi çiğneyen? Büyükbabası. Birine hakaret etmeden öbürünün öcünü nasıl alabilirdi? Büyükbabasına hakaret etmesi de, babasının intikamını almaması da aynı derecede imkânsızdı. Bir yanda kutsal bir mezar, öbür yanda ak saçlar.

Bir an kafasında dönen bu girdapla sarhoş ve sallanır halde kaldı, sonra gözlerini kaldırıp dimdik dedesine baktı ve gür bir sesle haykırdı:

– Kahrolsun Bourbonlar, kahrolsun 18. Louis olacak koca domuz!

18. Louis öleli dört yıl olmuştu, ama bu umurunda değildi.

İhtiyar kıpkırmızıyken birdenbire saçlarından daha beyaz oldu. Şöminenin üzerinde duran Berry Dükü'nün bir büstüne doğru döndü, yerlere kadar eğilerek garip bir haşmetle onu selamladı. Sonra ağır ağır, hiç konuşmadan, şömineden pencereye ve pencereden şömineye kadar ikinci defa, salonu baştan başa kat ederek ve yürüyen taştan bir heykel gibi parkeleri gıcırdatarak gitti geldi.

İkinci seferinde, bu çatışmayı yaşlı bir koyun şaşkınlığıyla seyreden kızına doğru eğildi ve âdeta sakin bir tavırla gülümseyerek:

– Bu mösyö gibi bir baronla benim gibi bir burjuva aynı çatı altında kalamazlar, dedi.

Sonra birdenbire doğruldu; benzi uçuk, titrek, korkunç, öfkenin müthiş yansısıyla alnı genişlemiş bir halde kolunu Marius'a doğru uzattı ve haykırdı:

– Defol!

Marius evi terk etti.

Ertesi sabah Mösyö Gillenormand kızına şöyle dedi: "Altı ayda

bir bu kan içici herife altmış pistol[1] gönderecek ve bir daha da bana onun lafını etmeyeceksiniz."

İçinde daha boşalmamış büyük bir öfke kaldığından ve nasıl boşaltacağını da bilemediğinden, üç aydan fazla süreyle kızına siz demeye devam etti.

Marius da evden öfke içinde çıkmıştı. Söylenmesi gereken bir başka neden, onun öfkesini büsbütün artırmıştı. Aile dramlarını ağırlaştıran böyle küçük talihsizlikler daima olur. Aslında bu yüzden hatalar fazlalaşmamakla beraber şikayetler artar. Nicolette, büyükbabanın emriyle Marius'un "pılı pırtı"sını alelacele odasına taşırken farkında olmayarak, içinde albay tarafından yazılmış kâğıdın bulunduğu siyah deriden madalyonu, büyük bir ihtimalle karanlık çatı katı merdiveninde düşürmüştü. Kâğıt da, madalyon da bir daha bulunamadı.

Marius, "Mösyö Gillenormand"ın –o günden sonra onu başka bir adla anmadı– "babasının vasiyetini" ateşe attığına kesin kanaat getirmişti. Gerçi albayın yazdığı o birkaç satırı ezbere biliyordu; dolayısıyla kaybolan bir şey yoktu ama kâğıt, yazı, bu kutsal yadigâr onun kalbiydi. Ne yapmışlardı onu acaba?

Marius, cebinde otuz frank, saati, bir yol çantasında en gerekli bazı giyeceklerle nereye gittiğini söylemeden, nereye gittiğini bilmeden çıkıp gitmişti. Saat hesabı kiraladığı iki tekerlekli bir arabaya binmiş ve Latin mahallesine doğru rastgele yola koyulmuştu.

Ne olacaktı Marius'un hali?

1 Eski bir altın para – ç.n.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

ABC Dostları

I
TARİHE GEÇMESİNE RAMAK KALAN BİR GRUP

Görünüşte durgun geçen o devirde, ortalıkta belli belirsiz bir devrim ürpertisi dolaşıyordu. 89'un, 92'nin derinliklerinden dönüp gelen esintiler vardı havada. Gençlik, tabir mazur görülsün, buluğa ermek üzereydi. İnsanlar hemen hiç farkında olmadan, zamanın akışıyla değişmekteydiler. Saatin kadranı üstünde yürüyen ibreler, ruhların içinde de yürür. Herkes ileriye doğru atacağı adımı atıyordu. Kralcılar liberal oluyor, liberaller demokratlaşıyorlardı. Binlerce cezirle karışıp bulanan bir deniz kabarması gibiydi bu. Cezirlerin özelliği karışımlar meydana getirmektir. Pek garip fikir bileşimleri doğuyordu bu yüzden. Hem Napolyon'a hem de özgürlüğe tapılıyordu. Biz burada tarihten söz ediyoruz. O devrin seraplarıydı bunlar. Fikirler de çeşitli aşamalardan geçerler. Acayip bir tarz olan Voltaireci kralcılığın, acayiplikte ondan aşağı kalmayan bir benzeri ortaya çıktı: Bonapartist Liberalizm.

Başka düşünce grupları daha ciddiydiler. Oralarda prensipler araştırılıyordu, hukukla bağlantılar kuruluyordu. Mutlağa karşı yakıcı bir ilgi duyulmakta, sonsuz realizasyon şekilleri öngörülmekteydi. Mutlak, sağlamlığı dolayısıyla, zihinleri göklere doğru iter ve onları sınırsızlığın içinde yüzdürür. Hiçbir şey dogma kadar

hayal yavrulatıcı değildir. Ve hiçbir şey hayal kadar gelecek doğurucu olamaz. Bugün ütopya olan, yarın et ve kemik olur.

İlerici fikirler çift yüzlüydüler. Bir esrar başlangıcı "kurulu düzen"i tehdit etmekteydi. Buna karşılık kurulu düzen de kuşkucu ve sessizdi. En birinci devrim belirtisi. İktidarın art düşüncesi onu yıkmak için kazılan lağımda halkın art düşüncesiyle karşılaşır. Ayaklanmaların kuluçka devri, hükümet darbelerinin tasarlanma süresine karşılık gelir.

O tarihte Fransa'da henüz Almanların Tugenbund'u, İtalyanların Carbonari'si gibi geniş yeraltı örgütleri yoktu. Fakat şurada burada karanlık oyuklar dallanıp budaklanmaktaydı. Aix'de Cougourde yavaş yavaş şekilleniyordu; Paris'te bu çeşit gizli örgütler arasında özellikle ABC Dostları Derneği bulunuyordu.

Neydi bu ABC Dostları? Görünüşte amacı çocukların eğitilmesi, gerçekte ise büyüklerin yetiştirilmesi olan bir dernek.

Kendilerini ABC Dostları olarak ilan ediyorlardı. Abaissé[1] halktı. Onu kalkındırmak istiyorlardı. Bu kelime oyunuyla alay etmek hata olur. Kelime oyunları siyasette bazen önemlidirler. Mesela: Narsès'i ordu kumandanı yapan *Castratus ad castra*; *Barbari et Barberini*; *Fueros y Fuegos*; *Tu es Petrus et super hanc petram*, vs. vs.

ABC Dostları pek kalabalık değillerdi. Embriyon halinde bir gizli dernekti bu. Kumpas toplulukları kahraman yetiştirebilseydi, buna bir kumpas topluluğu diyebilirdik. Bunlar Paris'te iki yerde toplanıyorlardı: Les Halles yakınlarında, daha sonra sözünü edeceğimiz *Corinthe* adlı bir meyhanede ve bir de Panthéon yakınlarında, Saint-Michel Meydanı'nda, bugün yıkılmış olan *le café Musain* adlı küçük bir kahvehanede. Bu buluşma yerlerinden birincisi işçilere, ikincisi de öğrencilere yakındı.

ABC Dostları'nın olağan gizli toplantıları *Musain*'in arka odalarından birinde yapılıyordu. Kahvehaneden oldukça uzakta olan ve çok uzun bir koridorla ona bağlanan bu odanın iki penceresi ve gizli bir merdivenle küçük Grès Sokağı'na açılan bir çıkışı vardı. Orada sigara ve içki içiyor, oyun oynuyor, gülüyorlardı. Orada her şeyi çok yüksek sesle, başka bir şeyiyse alçak sesle konuşuyor-

1 (Fr.) Abaisse: Alçaltılmış, aşağılanmış. Aynı zamanda ABC'nin Fransızcada okunuşudur – ç.n.

lardı. Duvarda, bir polis ajanının kuşkusunu uyandırmaya yetecek bir ipucu olan, eski bir cumhuriyet devri Fransası haritası çiviliydi.

ABC Dostları'nın çoğu öğrenciydi. Bunlar bazı işçilerle samimi bir ittifak içindeydiler. İşte belli başlılarının adları (bir ölçüde tarihin malı olmuşlardır): Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle ya da Laigle, Joly, Grantaire.

Bu delikanlılar dostlukları sayesinde aralarında âdeta bir aile bağı kurmuşlardı. Laigle hariç, hepsi Güneyliydiler.

Dikkate değer bir topluluktu bu. Ardımızda bıraktığımız dibi görünmez derinlikler içinde kaybolup gitti. Bu dramın şu ulaştığımız noktasında, okuyucu bu genç kafaları trajik bir maceranın karanlıklarına gömülürken görmeden önce, onların üzerine bir ışık huzmesi tutmak faydasız olmayacaktır belki.

Adını en başta saydığımız –bunun nedeni ileride anlaşılacaktır– Enjolras zengin bir ailenin tek çocuğuydu.

Gerektiğinde pek korkunç olabilen, sevimli bir delikanlıydı Enjolras. Vahşi bir Antinous'tu.[1] Bakışlarının düşünceli parıltısını görenler, onun sanki daha önceki hayatında devrimin kıyametinden geçmiş olduğunu sanırdı. Devrim tarihinin canlı bir tanığı gibiydi. O büyük şeyi en küçük ayrıntısına kadar biliyordu. Bir delikanlı için garip sayılacak şekilde hem rahip hem savaşçı yaratılışlıydı. Hem ruhani reis hem militandı; hemen o an için demokrasi askeri; çağdaş hareketin üstünde idealin rahibiydi.Derin bakışlı gözleri, biraz kızarık göz kapakları, kolayca hor görür bir ifadeye bürünen kalın alt dudağı, yüksek bir alnı vardı. Bir yüzde geniş alın, bir ufukta geniş gökyüzü gibidir. Bu yüzyılın başlangıcıyla geçen yüzyılın sonunda erkenden üne kavuşmuş bazı gençler gibi aşırı bir gençliğe sahipti; solgun saatleri de olmasına rağmen genç kız tazeliğinde bir gençlikti bu. Artık erkekleşmiş olduğu halde, çocuğa benziyordu hâlâ. Yirmi iki yaşındaydı ama on yedisinde gösteriyordu. Ciddi ve ağırbaşlıydı, yeryüzünde kadın diye bir yaratık olduğundan habersiz görünüyordu. Tek bir ihtirası vardı: hak. Tek bir düşüncesi vardı: engeli devirmek. Aventin Dağı'nda bir Gracchus olurdu; Konvansiyon devrinde bir Saint-Just... Güllere şöyle

1 Güzelliğiyle ünlü Bihünyalı bir Yunanlı köleyken sonradan Roma İmparatoru Hadrianus'un gözdesi olmuştu – ç.n.

bir bakıyor, baharı bilmiyor, kuşların ötüşünü duymuyordu; Évadné'nin çıplak gerdanı, onu Aristogiton'dan fazla heyecanlandırmazdı; Harmodius için olduğu gibi, onun için de çiçekler ancak kılıcı gizlemeye yarardı. Sevinçlerinde sert ve ciddiydi. Cumhuriyet olmayan her şeyin önünde gözlerini utançla yere indirirdi. Özgürlüğün mermerden heykeline âşıktı. Sözleri haşin bir kaynaktan esinlenir, bir ilahi gibi ürpertiler yaratırdı. Hiç beklenmedik kanat açışları vardı. Onun yanına yaklaşmak tehlikesini göze alan gönül macerasının vay haline! Cambrai Meydanı'nın ya da Saint-Jean-de-Beauvais Sokağı'nın hafifmeşrep işçi kızlarından biri bu kolej kaçkını yüzü, bu genç saraylı hal ve tavrını, bu sarı uzun kirpikleri, mavi gözleri, rüzgârda uçuşan bu saçları, bu pembe yanakları, taze dudakları, nefis dişleri görüp de bu doğan güne karşı istek duyar, güzelliğini Enjolras'ın üzerinde denemeye kalkışacak olursa, hiç umulmadık korkunç bir bakış ona birdenbire uçurumu gösterir. Beaumarchais'nin çapkın meleği ile Hezekiel'in müthiş meleğini birbirine karıştırmamayı öğretir.

Devrimin mantığını temsil eden Enjolras'ın yanında, Combeferre de bunun felsefesini temsil ediyordu. Devrimin mantığıyla felsefesi arasında şu fark vardır ki, onun mantığı sonunda savaşa götürebildiği halde, felsefesi barışa götürebilir. Combeferre, Enjolras'ı tamamlıyor, düzeltiyordu. Daha kısa, daha genişti. Zihinlere, genel fikirlerle genişletilmiş prensipler sokulmasını istiyordu. "Devrim, ama uygarlık da," diyordu. Dimdik yükselen dağın çevresinde geniş, mavi bir ufuk açıyordu. Bu yüzden Combeferre'in bütün görüşlerinde erişilebilir, uygulanabilir bir taraf vardı. Devrim Combeferre'de, Enjolras'ta olduğundan daha teneffüs edilebilir bir şeydi. Enjolras onun tanrısal hukukunu, Combeferre ise doğal hukukunu dile getirmekteydi. Birincisi Robespierre'e bağlanırken, ikincisi Condorcet'ye yaklaşmaktaydı. Combeferre herkesin yaşadığı hayatı Enjolras'tan daha çok yaşıyordu. Bu iki genç adam, tarihe geçmek nasip olsaydı, biri adil, öbürü akil (bilge) olarak geçerlerdi. Enjolras daha erkek, Combeferre daha insandı. *Homo* ve *Vir*,[1] aralarındaki ince fark buydu gerçekten. Enjolras ne kadar sertse,

1 (Lat.) *Homo*: Genel olarak erkek. *Vir*: Erkeğin bütün nitelikleriyle, gücüyle erkek – ç.n.

Combeferre de doğal beyazlığıyla o kadar yumuşaktı. Vatandaş kelimesini sever, ama insan kelimesini tercih ederdi. Her şeyi okur, tiyatrolara gider, halk dershanelerine devam eder, Arago'dan ışığın polarizasyonunu öğrenir, biri insanın yüzünü, ötekisi beynini besleyen dış şahdamarıyla iç şahdamarının çifte fonksiyonunu açıklamış olan Geoffroy Saint-Hilaire'in bir dersini ihtirasla dinlerdi. Her şeyden haberdardı, bilimi adım adım izlerdi; Saint-Simon'u Fourier'yle karşılaştırır, hiyeroglifleri çözer, bulduğu taşları kırıp jeoloji üzerine konuşur, bir ipekböceğinin ezbere resmini çizer, Akademi Sözlüğü'ndeki Fransızca yanlışlarını çıkarır, Puységur'ü, Deleuze'ü incelerdi; hiçbir şeyi, hatta mucizeleri bile kabul etmez, yine hiçbir şeyi, hatta hortlakları bile inkâr etmezdi; *Moniteur*'ün koleksiyonlarını karıştırır, düşünürdü. Geleceğin, okul öğretmeninin elinde olduğunu ileri sürer ve eğitim meseleleriyle meşgul olurdu.

Toplumun durup dinlenmeden entelektüel ve ahlaki seviyeyi yükseltmeye, bilimin geçer akçe olmasına, fikirlerin yaygınlaşmasına, gençliğin ruhen yücelmesine çalışılmasını istiyordu. Halen kullanılmakta olan metotların kısırlığının, klasik denen iki üç yüzyıllık bir devreyle sınırlı edebi görüşteki sefaletin, resmî allamelerin despotça dogmatizminin, skolastik önyargıların ve âdetlerin sonunda kolejlerimizi birer suni istiridye tarlası haline getirmesinden korkuyordu. Bilgindi, püristti, titiz ve dakikti, politeknikti, çok sabırlı bir inceleyiciydi ve aynı zamanda, dostlarının dediği gibi, "kuruntuya varacak derecede" düşünmeyi severdi. Bütün hayallere inanırdı: şimendifere, cerrahi müdahalelerde acının yok edileceğine, karanlık odada hayallerin tespitine, elektrikli telgrafa, balonların yönetilebileceğine, her şeye. Zaten batıl inanışların, despotizmin, önyargıların insanlığa karşı her yerde inşa etmiş olduğu kalelerden pek korkmuyordu. Bilimin sonunda durumu tersine çevireceğini düşünenlerdendi. Enjolras bir lider, Combeferre bir rehberdi. İnsan, onlardan biriyle dövüşmek, ötekisiyle yürümek isterdi. Bu demek değildir ki Combeferre dövüşmekten acizdi; sırasında engelle göğüs göğüse kapışmaktan ve bütün gücüyle, parlayıp patlayarak ona saldırmaktan asla kaçınmazdı. Fakat, insanlığı yavaş yavaş, ona aksiyomları öğreterek, pozitif yasalar ilan ederek, kendi kaderiyle uyuşur hale getirmek onun daha çok ho-

şuna gidiyordu; ve iki çeşit aydınlatma arasında, eğilimi yakmaktan çok nurlandırmaktan yanaydı. Yangın da şüphesiz bir şafak yaratabilir, ama ne diye günün doğmasını beklememeli? Bir yanardağ da aydınlatır, ama gün ışığı daha iyi aydınlatır. Combeferre güzelin beyazlığını, yücenin alev alev yanışına tercih ediyordu belki de. Dumanla bulanıklaşmış bir aydınlık, şiddet pahasına satın alınan bir ilerleme, bu şefkatli ve ciddi kafayı ancak yarı yarıya tatmin ediyordu. Bir halkın hakikate doğru kafa üstü çakılması, bir 93, onu ürkütüyordu; ama durgunluk, hareketsizlik de onu tiksindiriyordu, bunda çürümenin, ölümün kokusunu duyuyordu. Kısacası köpüğü, kokuşmuş bataklık buharına; seli, çirkef birikintisine; Niagara Şelalesi'ni, Montfaucon Gölü'ne tercih ediyordu. Hasılı, ne hareketsizlik istiyordu ne de sürat. Mutlak olana şövalyece tutkun olan esip savurucu dostları görkemli devrimci maceralara tapındıkları, davetiye çıkardıkları halde, Combeferre ilerlemenin, iyi olan ilerlemenin, kendi başına yapacağını yapmasından yanaydı. Ateşli değildi belki, ama saf ve temizdi; metodik ama kusursuzdu; soğuk ama sarsılmazdı... Combeferre, geleceğin olanca saflığıyla gelmesi ve halkların erdemli ve büyük gelişimini hiçbir şeyin bulandırmaması için diz çöküp ellerini kavuşturabilirdi. "İyinin masum olması gerekir," diye tekrarlardı daima. Gerçekten de devrimin büyüklüğü eğer göz alıcı ideale dimdik bakıp, pençelerinde kan ve ateşle yıldırımlar arasında ona doğru uçmaksa, ilerlemenin güzelliği de lekesiz olmaktır; ve bunlardan birini temsil eden Washington'la öbürünü cisimleştiren Danton arasındaki fark, kuğu kanatlı melekle, kartal kanatlı melek arasındaki farktır.

Jean Prouvaire, Combeferre'den de yumuşak bir nüans göstermekteydi. Ortaçağın incelenmesini zorunlu bir ihtiyaç haline getiren güçlü ve derin harekete karışan geçici bir küçük heves dolayısıyla Jean, kendisine Jehan diyordu. Âşıktı Jean Prouvaire; saksıda çiçek yetiştirir, flüt çalar, şiir yazar, halkı sever, kadınlara acır, çocuklar için gözyaşı döker, geleceği ve Tanrı'yı aynı inanç içinde karıştırır ve André Chénier gibi muhteşem bir başı düşürdüğü için devrime lanet ederdi. Sesi genellikle narinken, birdenbire erkekleşirdi. Allamelik derecesinde okumuştu ve hemen hemen bir oryantalistti. Her şeyden önce iyiydi; ve iyiliğin büyüklüğe ne kadar

yakın olduğunu bilenler için pek tabii olduğu üzere, şiirde enginliği tercih ederdi. İtalyanca, Latince, Grekçe ve İbranice bilirdi. Bu da onun sadece dört şairi okumasına yarıyordu: Dante, Juvenalis, Aiskhylos ve İşaya. Fransızcada Corneille'i Racine'e, Agrippa d'Aubigné'yi de Corneille'e tercih ederdi. Peygamberçiçeği ve yulaf tarlalarında dolaşmaktan hoşlanır, olaylarla olduğu kadar bulutlarla da meşgul olurdu. Düşüncesinin iki tavrı vardı; biri insandan yana, öbürü tanrıdan yana. Ya incelemeye ya da seyre dalardı. Bütün gün sosyal meseleleri derinlemesine araştırırdı. Ücret, sermaye, kredi, evlilik, düşünce özgürlüğü, sevme özgürlüğü, öğretim, ceza sistemi, sefalet, ortaklık, mülkiyet, üretim, bölüşüm: İnsanlık denen karınca yuvasına gölgesini salan temel bilmeceler. Geceleri de yıldızları, o muazzam varlıkları seyrederdi. O da Enjolras gibi tek evlattı ve zengindi. Sakin sakin konuşur, başını eğer, gözlerini yere indirir, sıkıntılı sıkıntılı gülümser, kötü giyinirdi; beceriksiz bir hali vardı, bir hiç yüzünden kızarırdı, çok çekingendi. Aslında gözü pekti.

Feuilly bir yelpaze imalathanesinde işçiydi. Öksüz ve yetimdi, günde zar zor üç frank kazanıyordu ve tek bir düşüncesi vardı: dünyayı kurtarmak. Bir başka uğraştığı iş de kendisini eğitmekti. Buna da kendini kurtarmak diyordu. Kendi kendine okuma yazma öğrenmişti. Bütün bilgilerini tek başına edinmişti. Feuilly çok yüce gönüllüydü. Muazzam bir kucaklama gücü vardı. Bu kimsesiz çocuk bütün halkları kendine evlat edinmişti. Annesi olmadığından vatan üzerinde derin derin düşünmüştü. Yeryüzünde vatansız bir tek insan bulunmasını bile istemiyordu. Halk insanının derin kehanetiyle, bizim bugün *milliyetler fikri* dediğimiz şeyi o, içinde gizli bir şekilde taşımaktaydı. Sırf bilerek kızmak ve nefret etmek için tarih öğrenmişti. Özellikle Fransa ile ilgilenen bu genç ütopyacılar topluluğunda, o, dışarıyı temsil ediyordu. Yunanistan, Polonya, Macaristan, Romanya, İtalya üzerinde uzmandı. Bu isimleri hakkın inatçılığıyla, yerli yersiz durmadan tekrarlardı. Türkiye'nin Yunanistan ve Tesalya'da, Rusya'nın Varşova'da, Avusturya'nın Venedik'te bulunması, bu tecavüzler onu çileden çıkarıyordu. Hepsinden çok, 1772 zorbalığı onu isyan ettiriyordu. Öfkede dile gelen hakikatten daha üstün bir belagat olamaz. İşte o

böyle bir belagatle belagatliydi. O alçak 1772 tarihi üzerinde, ihanetle ortadan kaldırılan o asil ve yiğit millet üzerinde, o üçlü suç, o canavarca tuzak üzerinde, söz konusu tarihten bu yana birçok asil milleti daha vuran ve âdeta bunların doğum kâğıtlarını işe yaramaz hale getiren, devletlerin iğrenç bir şekilde ortadan kaldırılması, "cinayet"in o prototipi ve patronu üzerinde tükenmez bir ilhamla konuşurdu. Bütün çağdaş toplumsal suikastlar, Polonya'nın paylaşılmasından çıkar. Günümüzde bütün siyasi cinayetler Polonya'nın paylaşılması teoreminin zorunlu ve mantıki sonuçlarıdır. Aşağı yukarı bir yüzyıla yakın bir zamandan beri, hiçbir zorba, hiçbir hain yoktur ki Polonya'nın paylaşılmasını *ne varietur*[1] vize etmemiş, onaylamamış, imzalamamış, parafe etmemiş olsun. Çağımızdaki ihanetlerin dosyası karıştırıldığında ilk göze çarpan işte budur. Viyana Kongresi kendisininkini tamamlamadan önce bu suçu görüşmüştür. 1772 avın sıkıştırıldığını bildiren boru sesidir, 1815 ise tazı payı. Feuilly'nin alışılmış konuşma metni buydu işte. Bu zavallı işçi kendisini adaletin vasisi tayin etmişti, adalet de onu yücelterek ödüllendiriyordu. Gerçekten de hakta ebediyet vardır. Venedik Cermen olamayacağı gibi, Varşova da Tatar olamaz. Krallar bunda boş yere zahmete giriyor, boş yere şereflerini kaybediyorlar. Su altındaki kısım eninde sonunda su yüzüne çıkar, tekrar görünür. Yunanistan tekrar Yunanistan, İtalya tekrar İtalya olur. Hakkın olaya karşı protestosu hiç bastırılamaz. Bir millete karşı işlenen hırsızlık suçu asla zamanaşımına uğramaz. Bu yüksek düzeyde dolandırıcılıkların hiçbir geleceği yoktur. Bir milletin alameti, bir mendil markası sökülür gibi sökülemez.

Courfeyrac'ın, Mösyö de Courfeyrac adında bir babası vardı.

Restorasyon Devri burjuvazisinin aristokrasi ve asalet konusundaki yanlış fikirlerinden biri de, soyluluk edatlarında keramet görmekti. Bilindiği gibi bu edatın hiçbir anlamı yoktur. Gelgelelim *Minerva* devri burjuvazisi bu biçare *de*'ye o kadar değer veriyordu ki, insanlar kendilerini bundan feragat etmek mecburiyetinde sayıyorlardı. Mesela Mösyö de Chauvelin kendisine Mösyö Chauvelin, Mösyö de Caumartin, Mösyö Caumartin, Mösyö de Constant

1 (Lat.) Bir yazıyı hiçbir değişiklik yapılmamak üzere, kesin metin olarak imzalamak – ç.n.

de Rebecque, Benjamin Constant, Mösyö de Lafayette, Mösyö Lafayette dedirtiyordu. Courfeyrac da bundan geri kalmak istememiş, adını kısaca Courfeyrac yapmıştı.

Courfeyrac hakkında söyleyebileceklerimiz aşağı yukarı bu kadar. Gerisi için: "Courfeyrac için, bakınız Tholomyès," demekle yetinebiliriz.

Gerçekten de Courfeyrac'ta şeytan zekası güzelliği diyebileceğimiz gençlik canlılığı, esin bolluğu vardı. Bu hal daha sonra, tıpkı kedi yavrusunun sevimliliği gibi söner ve bütün bu zarafet sonunda, iki ayak üzerindeyse burjuva, dört ayak üzerindeyse kart kedi olur çıkar.

Bu cins zekayı, okullardan geçen kuşaklar, art arda gelen gençlik dalgaları birbirlerine devreder, hemen hiçbir değişikliğe uğratmadan, *quasi cursores*[1] elden ele geçirirler; öyle ki, belirttiğimiz gibi, 1828'de Courfeyrac'ı dinleyen bir kimse, 1817'de Tholomyès'i dinlediğini sanırdı. Yalnız Courfeyrac mert bir çocuktu. Zekanın dış görünüş benzerlikleri altında, Tholomyès'le onun arasında büyük fark vardı. Her birinin içinde gizli olarak yaşayan insan, birincisinde ikincisindekinden büsbütün başkaydı. Tholomyès'in içinde bir dava vekili, Courfeyrac'ın içindeyse bir gezgin şövalye yatıyordu.

Enjolras lider, Combeferre rehber, Courfeyrac merkezdi. Öbürleri daha çok ışık verirken, o daha çok sıcaklık veriyordu. Gerçekten de merkeze yaraşan bütün vasıflar, yuvarlaklık, enerji yayma onda vardı.

Bahorel 1822 Haziranı'nda, genç Lallemand'ın cenazesinde çıkan kanlı kargaşada bulunmuştu.

Bahorel neşeli insandı; kötü arkadaştı, mertti, cebi delikti; savurgandı, cömertlikle yarışırdı; gevezeydi, belagatle yarışırdı; cesurdu, küstahlıkla yarışırdı; şeytanın mümkün olabilecek en iyi hamurundandı; cüretkâr yelekleri, kıpkırmızı fikirleri vardı; son derece şamatacıydı, yani ayaklanmadan sonra en sevdiği şey kavga ve devrimden sonra en sevdiği şey ayaklanmaydı. Sonucunu görmek merakıyla cam kırmaya, sonra yolun kaldırım taşlarını sökmeye, sonra hükümeti devirmeye daima hazırdı; on bir yıllık üni-

1 (Lat.) Koşucular gibi – ç.n.

versite öğrencisiydi. Hukuk yapmak niyetindeydi, ama yaptığı yoktu. İlke olarak, "Avukatlık mı? Asla!" sözünü, arına olarak da üzerinde dört köşe bir takke görülen bir gece masası resmini benimsemişti. Nadir olarak hukuk okulunun önünden her geçişinde redingotunu –palto henüz icat olmamıştı– ilikler, sağlığı koruma tedbirleri alırdı. Okulun büyük kapısı için "Ne yakışıklı ihtiyar!"; dekan Mösyö Delvincourt için de "Ne anıt!" derdi. Derslerini şarkı konusu, profesörlerini de karikatür vesilesi olarak görürdü. Hiçbir şey yapmadan, oldukça okkalı bir para, aşağı yukarı üç bin frank kadar bir şey tüketiyordu.

Köylü olan anasıyla babasına, oğullarına karşı saygı aşılamasını bilmişti.

Onlar hakkında, "Burjuva değil, köylüdürler, onun için de akıllıdırlar," derdi.

Esintili bir adam olan Bahorel, kendisini birçok kahvehaneye dağıtmış durumdaydı. Ötekilerin alışkanlıkları olduğu halde onun yoktu, avare dolaşırdı. Dolaşmak insana vergi bir şeydir. Avare dolaşmak Parisliye vergidir. Aslında derinlere işleyen bir zekaya sahipti ve göründüğünden daha düşünceliydi.

Bahorel, ABC Dostları'yla henüz şekilsiz, fakat ileride tam şeklini alacak olan diğer gruplar arasında köprü vazifesi görüyordu.

Bu genç kafalar kurulunda bir de dazlak üye vardı. 18. Louis'nin göç ettiği gün bir kiralık arabaya binmesine yardım ettiği için dük yaptığı Marki D'Avaray'ın anlattığına göre, kral 1814'te Fransa'ya dönüşünde Calais'de karaya ayak bastığı zaman, adamın biri ona bir dilekçe sunacak olmuş. "Nedir dileğiniz?" demiş kral. "Bir posta dairesi, efendimiz." "Adınız nedir?" "L'Aigle."[1] Kral kaşlarını çatmış, dilekçedeki imzaya bakmış ve ismin "LESGLE" olarak yazıldığını görmüş. Hiç de Bonapartist olmayan bu imla kralı etkilemiş ve gülümsemesine yol açmış. "Efendimiz," demiş yine dilekçeli adam, "atalarımdan biri zağarcıymış, kendisine Lesgueules lakabını takmışlar. Adım bu lakaptan geliyor. Kulunuzun adı Lesgueules'dür, kısaltınca Lesgle, bozulunca L'aigle olur." Bu söz kralın gülümsemesini gülmeye çevirmiş. Daha sonra, adama belki bilerek, belki de dikkat etmeden, Meaux posta dairesini vermiş.

1 (Fr.) Aigle, kartal demektir. Kartal Napolyon'un simgesiydi – ç.n.

Grubun dazlak üyesi, işte bu Lesgle'in veya Lègle'in oğluydu ve Lègle (de Meaux) diye imza atıyordu. Arkadaşları onu kısaca Bossuet[1] diye çağırıyorlardı.

Bossuet talihsizliğe uğramış neşeli bir çocuktu. Hiçbir şeyde başarıya ulaşamamakta uzmandı. Buna karşılık her şeye gülerdi. Yirmi beş yaşındaydı ama dazlaktı. Babası en sonunda bir evle bir tarlaya sahip olabildiği halde oğlu, acemice bir spekülasyonla tarlayı da evi de çarçabuk kaybedivermişti. Hiçbir şey kalmamıştı ona. Bilgisi, kültürü, zekası vardı ama beceremiyordu. Her şey elinden kaçıyor, her şey onu aldatıyordu; neyi kursa üzerine yıkılıyordu. Odun yarsa parmağını kesiyordu. Bir metresi olsa, çok geçmeden onunla beraber bir de dostu olduğunu anlıyordu. Her an başına bir felaket geliyordu. Şenliği bu yüzdendi. "Kiremitleri düşen damın altında oturuyorum," derdi. Şaşırdığı pek olmazdı, çünkü onun için kaza beklenen bir şeydi; şanssızlığı sükûnetle karşılar, kaderin cilvelerine şakadan anlayan bir kimse gibi gülümserdi. Yoksuldu, ama kesesindeki neşe bitmek tükenmek bilmezdi. Son meteliğine çarçabuk ulaşırdı, ama son kahkahasına asla. Kötü talih kapısından içeri girdiği zaman bu eski tanıdığı candan selamlar, felaketlerin göbeğine elinin tersiyle dostça vururdu. Kötü talihe küçük adıyla seslenecek kadar onunla içli dışlıydı. "Merhaba kör talih," derdi ona.

Talihin bu eziyetleri onu icatçı yapmıştı. Tükenmez kaynakları vardı. Beş parası yoktu, ama keyfi istediği zaman su gibi para harcamanın yolunu bulurdu. Bir gece dili uzun, aklı kısa bir yaratıkla bir akşam yemeğinde yüz frank yiyecek kadar işi azıttı. Bu da sefahat âleminin ortasında şu unutulmaz sözleri ona ilham etti: "Hey, beş altınlık kız, hadi çek bakalım şu çizmelerimi!"

Bossuet avukatlık mesleğine doğru ağır ağır ilerliyordu. O da hukuk öğrenimini Bahorel gibi yapmaktaydı. Bossuet'nin oturacak yeri pek yoktu, hatta bazen hiç yoktu. Bazen birinde, bazen bir başkasında, çoğu defa Joly'de kalırdı. Joly tıp öğrenimi görüyordu. Bossuet'den iki yaş daha küçüktü.

Joly genç bir hastalık hastasıydı. Tıp öğreniminden kazancı, hekim olmaktan çok hasta olmaktı. Daha yirmi üç yaşında, kendisi-

1 Meaux piskoposu olan Bossuet'ye, güçlü bir hatip olduğundan "Meaux Kartalı" adı verilmişti – ç.n.

ni hastalıklı sanıyor ve ömrünü aynada diline bakmakla geçiriyordu. İnsanın da pusula ibresi gibi mıknatıslandığını iddia ediyor ve geceleyin vücudundaki kan dolaşımı yer yuvarlağının büyük manyetik cereyanından bozulmasın diye odasında yatağının başucunu güneye, ayakucunu da kuzeye çeviriyordu. Fırtınalı havalarda nabzını yoklar dururdu. Öyleyken, içlerinde en neşelisi oydu. Bütün bu tutarsızlıklar, yani gençlik, manyaklık, marizlik, şenlik, birbirleriyle güzelce uyuşuyor ve bundan ortaya eksantirik, ama cana yakın bir varlık çıkıyordu. Bu varlığı, arkadaşları, kanatlı harfleri[1] bol bol kullanarak Jolllly diye çağırıyorlardı. Jean Prouvaire ona, "Dört tane L üzerinde uçabilirsin," diyordu.

Joly'nin, bastonunun ucuyla burnuna dokunma alışkanlığı vardı ki keskin bir zekayı gösterir bu.

Birbirlerinden son derece farklı ve, ne de olsa, ciddi bir şekilde söz edilmesi gereken bütün bu genç adamların tek ve aynı bir dini vardı: ilerleme.

Hepsi de doğrudan doğruya Fransız Devrimi'nin çocuklarıydı. İçlerinde en hafifleri bile, o tarihi, 89'u, ağzına alır almaz ciddileşir, resmîleşirdi. Kan itibariyle babaları eskiden ya da halen ya meşrutiyetçi ya da liberaldi. Umursadıkları yoktu bunu. Onlar gençtiler, kendilerinden önceye ait bu karışıklık onları hiç ilgilendirmiyordu; prensiplerin saf kanı dolaşıyordu damarlarında. Hiçbir ara nüansa sapmadan dosdoğru değişmez hakka ve mutlak göreve bağlanıyorlardı.

Derneğe katılmışlar, sırlarını benimsemişler, yeraltında gizlice ideali gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.

Bütün bu ihtiraslı kalplerin, bütün bu inanmış kafaların arasında bir tane de şüpheci vardı. Nasıl bulunabiliyordu orada? Yan yana, karışmadan. Bu şüphecinin adı Grantaire'di[2] ve genellikle bir harf bulmacası şeklinde, büyük R olarak imza atardı. Grantaire, herhangi bir şeye inanmaktan kaçınan bir insandı. Ayrıca Paris'teki derslerinde en çok şey öğrenen öğrencilerden biriydi. En iyi kahveha-

1 Fransızcada L harfi ile *aile* (kanat) kelimesinin aynı şekilde okunmasından yararlanılarak bir kelime oyunu yapılıyor – ç.n.

2 Fransızcada Grand (büyük) ve R (er) birlikte Granter (Grantaire) diye okunur – ç.n.

nenin Lemblin Kahvehanesi olduğunu, en iyi bilardonun Voltaire Kahvehanesi'nde bulunduğunu, en iyi peksimetlerin ve uysal kızların Maine Bulvarı üstündeki Ermitage'da, piliç ızgarasının Saguet Ana'da, en nefis balık yahnisinin Cunette Kapısı'nda, yine nefis bir çeşit beyaz şarabın da Combat Kapısı'nda bulunduğunu bilirdi. Her iş için en uygun yerleri bilirdi. Ayrıca ayak boksu ve ayak dövüşü, birkaç çeşit dans ve gayet iyi sopa eskrimi de yine bildikleri arasındaydı. Üstelik iyi içkiciydi. Müthiş çirkindi. O devrin en güzel potin dikici kızı Irma Boissy, onun çirkinliğinden tiksinerek şu hükmü vermişti: "Grantaire çekilmez bir mahluk." Fakat Grantaire'in safdilce kendini beğenmişliği hiç de cesaretini kaybetmiyordu.

O, bütün kadınlara sevgiyle, gözünü ayırmadan, sanki "Eğer isteseydim!" der gibi bakar ve kendisinin kadınlarca genellikle istenen bir insan olduğuna arkadaşlarını inandırmaya çalışırdı.

Bütün şu sözler, halkın hakları, insan hakları, toplum sözleşmesi, Fransız Devrimi, cumhuriyet, demokrasi, insanlık, uygarlık, din, ilerleme Grantaire'in gözünde hiçbir şey ifade etmemeye çok yakın sözlerdi. Gülerdi o bunlara. Şüphecilik, bu zeka hastalığı, zihninde sağlam bir fikir bırakmamıştı. Onun aksiyomu şuydu: "Bir tek kesin hakikat vardır, o da kadehimin dolu olmasıdır." Bütün partiler uğrunda bütün fedakârlıklarla, babayla olduğu kadar kardeşle de, genç Robespierre'le olduğu kadar Loizerolles'le de alay ederdi. "Ölmekle çok mesafe aldılar," diye haykırırdı. Haça gerilmiş İsa'nın karşısında, "İşte başarılı bir darağacı," derdi. Sefih, kumarbaz, inançsız, çoğu zaman sarhoştu; durmadan aynı şarkıyı söyleyip bu genç hayalperestlerin canını sıkardı: *Severim kızları, severim iyisini şarabın.* Makam: *Yaşasın 4. Henri.*

Gelgelelim bu şüphecinin bir fanatizmi vardı. Bu fanatizm ne bir fikir ne bir dogma ne bir sanat ne bir bilimdi; bir insandı: Enjolras. Grantaire, büyük bir hayranlık, sevgi ve saygı duyuyordu Enjolras'a. Bu mutlak düşünceler falanjı içinde, bu anarşik şüpheci kime bağlanıyordu? En mutlak olana. Nasıl teslim alıyordu Enjolras onu? Fikirleriyle mi? Hayır. Karakteriyle. Sık görülen bir olaydır bu. Bir şüphecinin bir insana bağlanması, birbirini tamamlayan renkler yasası kadar basit bir şeydir. Bizde olmayan bizi kendine çeker. Kimse gün ışığını bir kör kadar sevemez. Kadın cüce-

nin gönlünde yatan, alayın en uzun boylu borazancıbaşısıdır. Kurbağanın gözü gökyüzündedir. Niçin? Kuşların uçuşunu seyretmek için. İçinde şüphenin süründüğü Grantaire, Enjolras'ta inancın göklerde süzülüşünü seyretmekten hoşlanıyordu. Enjolras'a muhtaçtı o. Kendisi açıkça farkında değildi; kendisine açıklamayı düşünmüyordu, ama bu temiz, sağlıklı, sağlam, doğru, saf yaradılış onu büyülüyordu. Bir içgüdüyle kendi karşıtına hayranlık duyuyordu. Kendisinin gevşek ve kolayca eğilip bükülebilen, dağınık, hasta, şekilsiz fikirleri, bir belkemiğine tutunur gibi Enjolras'a tutunuyordu. Manevi omurgası bu güçlülüğe dayanmaktaydı. Grantaire, Enjolras'ın yanında bir kişilik kazanıyordu. Zaten kendisi de görünüşte uyuşmaz olan iki unsurdan oluşmuştu: alaycıydı, candandı. Kayıtsızlığında sevgi vardı. Düşüncesi inançtan vazgeçebiliyordu, ama yüreği dostluktan vazgeçemiyordu. Derin bir çelişki; çünkü sevgi bir inanıştır. Yaradılışı böyleydi onun. Bazı insanlar arka sayfa, tersyüz, astar olmak için doğmuş gibidirler. Pollut'turler, Patroklos'turler, Nisus'turler, Eudamidas'tırlar, Efestion'durlar, Pechméja'dırlar.[1] Ancak sırtlarını bir başkasına dayamak şartıyla yaşayabilirler; adları başka bir adın devamıdır ve ancak önlerine bir bağlayıcı *ve* edatı alarak yazılırlar; varlıkları kendilerine ait değildir; kendilerinin olmayan bir kaderin öbür tarafıdır. Grantaire işte bu insanlardan biriydi. Enjolras'ın tersiydi.

Yakınlıkların daha alfabenin harflerinden başladığı söylenebilir. Dizide O ve P birbirlerinden ayrılmazlar. Dilediğimiz gibi, ya O ve P ya da Orestes ve Pylades diye söyleyebilirsiniz.

Grantaire, Enjolras'ın gerçek bir uydusu olarak bu delikanlıların çevresine yerleşmişti; orada yaşıyor, yalnız oradan hoşlanıyordu; her yerde onların peşinden gidiyordu. Bütün zevki şarap dumanları arasında bu siluetlerin gidip gelmelerini seyretmekti. Neşeli mizacından ötürü onu hoş görüyorlardı.

Enjolras inanmış bir kişi olarak bu şüpheciyi ve ağırbaşlı bir kişi olarak da bu sarhoşu hakir görüyordu. Grantaire, dostluğu asla ka-

1 Castor'la Pollux Zeus'un ikiz oğulları, dostluk simgesidirler; Patroklos ile Akhilleus can dostlarıdır, arkadaşlık simgesidirler; Nisus ile Euryalus'un dostluğu ölüme kadar götürebilen bir dostluktur. Diğer adlar da hep dostluk simgesi olmuştur – ç.n.

bul edilmeyen bir Pylades'ti. Enjolras'tan daima sert muamele gören, onun tarafından hoyratça itilen, kovulan Grantaire, yine döner gelir ve Enjolras için, "Ne yakışıklı mermer!" derdi.

II
BOSSUET'NİN BLONDEAU İÇİN SÖYLEDİĞİ CENAZE NUTKU

Görüleceği gibi, yukarıda anlattığımız olaylarla aynı zamanlara rastlayan bir öğle sonrasıydı. Laigle de Meaux, sırtını Musain Kahvehanesi'nin kapı pervazına keyifli keyifli yaslamış, oturuyordu. Tatil yapan bir sütun heykeli havasındaydı; sadece kafasındaki hayalleri taşıyordu. Saint-Michel Meydanı'nı seyrediyordu. Yaslanmak, hayalperestlerce hiç de hor görülmeyen bir çeşit ayakta yatmaktır. Laigle de Meaux, iki gün önce hukuk okulunda başına gelen ve geleceğe ait kişisel planlarını –ki oldukça belirsiz planlardı bunlar– değişikliğe uğratan küçük bir aksiliği, üzüntüye kapılmadan düşünmekteydi.

Hayal kurmak bir arabanın geçmesine ve hayal kuranın bu arabayı fark etmesine engel değildir. Gözleri bulanık bir avarelik içinde çevrede dolaşıp duran Laigle de Meaux, bu uyurgezerliği içinde, ağır adımlarla, kararsızca, meydanda yol alan iki tekerlekli bir araba gördü. Niye böyle küskündü bu araba acaba? Atı niçin ağır adımlarla yürüyordu? Laigle baktı. Arabada, arabacının yanında bir delikanlı ve bu delikanlının önünde de oldukça büyük bir yol çantası vardı. Çanta, kumaşına dikilmiş bir kartın üzerine siyah iri harflerle yazılmış bir adı gelip geçenlere sergilemekteydi: MARIUS PONTMERCY.

Bu adı görünce Laigle'in tavrı değişti. Yerinden doğrulup iki tekerlekli arabadaki delikanlıya seslendi:

– Mösyö Marius Pontmercy!

Seslenilen araba durdu.

Arabadaki delikanlı da derin derin düşünür gibiydi; gözlerini kaldırdı.

– Efendim? dedi.

– Siz mösyö Marius Pontmercy misiniz?

– Evet, tabii.

– Ben de sizi arıyordum, dedi Laigle de Meaux.

– Nasıl olur? diye sordu Marius.

Çünkü gerçekten de, büyükbabasının evinden çıkmış gelirken, ömründe ilk defa gördüğü bir yüz vardı karşısında.

– Ben sizi tanımıyorum.

Laigle:

– Ben de sizi hiç tanımıyorum, diye cevap verdi.

Marius şaklabanın birine çattığını, bunun yol ortasında bir kandırmacanın başlangıcı olduğunu sandı. O sırada hiç de keyfi yerinde değildi. Kaşlarını çattı. Laigle de Meaux hiç oralı olmadan devam etti:

– Evvelsi gün okulda değil miydiniz?

– Olabilir.

– Kesin.

– Üniversite öğrencisi misiniz siz? diye sordu Marius.

– Evet, mösyö. Sizin gibi. Evvelsi gün tesadüfen okula gitmiştim. Bilirsiniz, insan bazen böyle fikirlere kapılır. Profesör yoklama yapıyordu. Bileceğiniz gibi, o sırada pek gülünç olurlar. Üç yoklamada bulunmadınız mı kaydınız silinir. Altmış frank güme gitti demektir.

Marius yavaş yavaş dinlemeye başlıyordu. Laigle sözünü sürdürdü:

– Blondeau'ydu yoklamayı yapan. Blondeau'yu tanırsınız, pek sivri, pek alaycı bir burnu vardır ve yoklamada bulunmayanların kokusunu alınca pek keyiflenir. Sinsi sinsi tutup P harfinden yoklamaya başladı. Bu harften bana gelecek bir tehlike bulunmadığından dinlemiyordum bile. Yoklama fena gitmiyordu. Hiç adı silinen olmuyordu, cümle âlem oradaydı. Blondeau üzgündü. Kendi kendime: "Blondeau, sevgilim, bugün en ufak bir idam bile infaz edemeyeceksin," diyordum. Birdenbire Blondeau *Marius Pontmercy* adını okumaz mı? Cevap veren yok. Blondeau umut içinde daha yüksek sesle tekrarlıyor: *Marius Pontmercy*. Ve kalemini eline alıyor. Mösyö, ben vicdan sahibi adamımdır. Hemen kendi kendime şöyle dedim: "İşte adı silinmek üzere olan mert bir çocuk." Dikkat. Muntazam devam etmeyen, hakiki bir canlı bu. Hiç iyi bir

öğrenci değil. Kurşun dipli; oturduğu yerde öğrenen bir öğrenci, o hâlâ bir toy oğlan, bilimde, edebiyatta, teolojide, bilgelikte kuvvetli, iki dirhem bir çekirdek avanak kafalardan biri değil. Avarelik eden, sayfiyelere giden, hafifmeşrep işçi kızlarla düşüp kalkan, güzel hanımlara kur yapan, kim bilir belki de şu an metresinin yanında olan saygıdeğer bir tembel bu. Kurtaralım onu. Blondeau'ya ölüm! Tam o sırada Blondeau kara renkli isim çizme kalemini mürekkebe batırmış, vahşi gözlerini hazır bulunanların üzerinde gezdirmiş ve üçüncü tekrarı yapmıştı: "Marius Pontmercy!" Cevap verdim: "Burada!" Böylece adınız silinmemiş oldu.

– Mösyö!.. dedi Marius.

– Ama, bana gelince, benim adım silindi, diye ekledi Laigle de Meaux.

– Sizi anlamıyorum, dedi Marius.

Laigle tekrar sözü aldı:

– Gayet basit. Cevap verebilecek kadar kürsüye, kaçabilecek kadar da kapıya yakındım. Profesör beni oldukça sabit bakışlarla süzüyordu. Boileau'nun sözünü ettiği muzip burnun ta kendisi olması gereken bu Blondeau birdenbire L harfine atlayıverdi. L benim harfimdir. Ben de Meaux'yum, adım da Lesgle'dir.

– L'Aigle ha! diye onun sözünü kesti Marius. Ne güzel isim!

– İşte mösyö, Blondeau bu güzel isme geliyor ve bağırıyor: "Laigle!" Ben cevap veriyorum: Burada! O zaman Blondeau bir kaplan munisliğiyle bana bakıyor, gülümsüyor ve diyor ki, "Siz Pontmercy'siniz. Laigle değilsiniz." Sizin için hoş olmayan bir cümle, ama benim için matemle dolu. Böyle diyor ve adımı siliyor.

Marius haykırdı:

– Son derece üzgünüm, mösyö...

Laigle onun sözünü kesti:

– Her şeyden önce, içten gelen birkaç övgü cümlesiyle Blondeau'yu mumyalamak isterim. Onu ölmüş sayıyorum. Sıskalığında, renksizliğinde, soğukluğunda, katılığında ve de kokusunda büyük bir değişiklik olmaz zaten. *Erudimini qui judicatis terram*,[1] diyorum. Burada Blondeau yatıyor, Burun Blondeau, *Blondeau Nasica*,[2]

1 (Lat.) "Aydınlar, dünyayı yargılama hakkı sizindir" – ç.n.

2 (Lat.) "Burun Blondeau" – ç.n.

disiplinli öküz, *bos disciplinæ*, bekçi köpeği, yoklama meleği, doğru, dört köşe, dakik, katı, dürüst ve iğrenç Blondeau. Onun beni sildiği gibi, Tanrı da onu sildi.

Marius yine:

– Çok üzgünüm... diyecek oldu.

– Delikanlı, dedi Laigle de Meaux, bu size ders olsun. Bundan sonra okulunuza muntazam devam edin.

– Sizden binlerce defa özür dilerim.

– Yakınınızın kaydının silinmesine meydan vermeyin.

– Esef içindeyim...

Laigle bir kahkaha attı.

– Bense fevkalade memnunum. Avukat olma yolundaydım. Bu siliş beni kurtardı. Baroda kazanılacak zaferlerden feragat ediyorum. Ne dul kadını savunmak ne de öksüze saldırmak zorunda kalacağım. Ne cüppe ne staj. Defterden silinmeyi başardım işte. Bunu size borçluyum Mösyö Pontmercy. Size tantanalı bir teşekkür ziyaretinde bulunmak isterim. Nerede oturuyorsunuz?

– Bu arabada, dedi Marius.

– Zenginlik alameti, diye sükûnetle karşılık verdi Laigle. Sizi kutlarım. Yılda dokuz bin franka kiralık bir evde oturuyorsunuz.

O sırada Courfeyrac kahveden çıktı.

Marius üzgün üzgün gülümsedi.

– Bu kira evinde iki saatten beri oturuyorum ve çıkmaya da can atıyorum; ama bu uzun hikâye, nereye gideceğimi bilemiyorum.

Courfeyrac:

– Mösyö, gelin bende kalın, dedi.

– Öncelik bendeydi, diye uyardı Laigle, ama benim evim yok.

– Sen sus Bossuet, dedi Courfeyrac.

Marius:

– Bossuet mi? dedi. Ama ben sizin adınızı Laigle sanıyordum.

– De Meaux, diye cevap verdi Laigle; benzetmeyle de Bossuet.

Courfeyrac arabaya atladı.

– Çek arabacı, dedi, Porte-Saint-Jacques Oteli.

Ve o akşam Marius, Porte-Saint-Jacques Oteli'nin bir odasına Courfeyrac'la yan yana yerleşmiş oldu.

III
MARIUS'UN UĞRADIĞI ŞAŞKINLIKLAR

Marius birkaç gün içinde Courfeyrac'la dost oldu. Gençlik çabuk kaynaşma ve yaraların hızla kapanması mevsimidir. Marius, Courfeyrac'ın yanında serbestçe nefes alıyordu; yeni bir şeydi bu onun için. Courfeyrac hiç soru sormuyordu ona. Hatta bunu düşünmüyordu bile. O yaşta, yüzler her şeyi hemen söylerler. Konuşma gereksizdir. Mesela falanca genç adam için, yüz ifadesinin geveze olduğu söylenebilir. Bakışılır, tanışılır.

Buna rağmen, bir sabah Courfeyrac birdenbire ona bu soruyu sordu:

– Aklıma gelmişken sorayım, siyasi bir inancınız var mı?

Marius, sorudan âdeta hakarete uğramışçasına:

– Lafa bak! dedi.

– Nesiniz peki?

– Demokrat Bonapartist.

– Huzurlu fare kurşunisi nüansı, dedi Courfeyrac.

Ertesi gün Courfeyrac, Marius'u Musain Kahvesi'ne götürdü. Sonra bir gülümsemeyle kulağına fısıldadı:

– Devrime giriş kartınızı vermem gerek size.

Ve onu ABC Dostları'nın odasına götürdü. Alçak sesle ve Marius'un ne demeye geldiğini anlamadığı basit bir kelimeyle onu öbür arkadaşlarına takdim etti:

– Bir öğrenci.

Marius bir zeka kovanı içine düşmüştü. Ama suskun ve ağırbaşlı olmasına rağmen, oradakilerden ne daha az kanatlı ne de daha az silahlıydı.

O vakte kadar münzevi yaşayan ve gerek alışkanlıkları, gerekse zevkleri bakımından monologa ve kendi içinden konuşmaya yatkın olan Marius, çevresini saran bu bir sürü genç adamdan biraz ürktü. Bütün bu fevri çıkışlar onu hem konuşmaya teşvik ediyor hem de bundan alıkoyuyordu. Tam bir serbestlik ve faaliyet halinde bulunan bütün bu zihinlerin patırtıyla gidiş gelişleri, kafasındaki fikirleri girdaba kapılmış gibi savurup duruyordu. Bazen, karışıklık içinde, bunlar o kadar uzağa gidiyorlardı ki yeniden bulup

toplamakta güçlük çekiyordu. Felsefeden, edebiyattan, sanattan, tarihten, dinden hiç beklenmedik bir şekilde söz edildiğini duyuyordu. Garip görüntüler çarpıyordu gözüne; bunları bir perspektif içine yerleştiremediği için, bir kaos içinde olup olmadığından emin değildi. Büyükbabasının görüşlerini bırakıp babasınınkileri benimsediğinde artık yerini kesin olarak belirlediğini sanmıştı; halbuki şimdi endişeyle ve kendi kendine itiraf etmekten çekinerek, böyle olmadığı kuşkusunu duyuyordu. Bütün her şeye karşı bakış açısı yeniden yer değiştirmeye başlamıştı. Bir çeşit sallantı beynindeki bütün ufukları harekete geçiriyordu. Acayip bir iç karışıklıktı bu: âdeta azap duyuyordu bundan.

Bu genç adamlar için hiçbir "kutsal şey" yokmuş gibi görünüyordu. Marius, her konuda, henüz çekingenlik içinde olan zihnini rahatsız eden garip sözler işitiyordu.

Klasik denilen eski repertuara ait bir trajedinin adını taşıyan bir tiyatro afişi ortaya çıkıyordu. "Kahrolsun burjuvaların aziz trajedisi!" diye haykırıyordu Bahorel ve Combeferre'in buna şöyle karşılık verdiğini duyuyordu:

– Yanılıyorsun Bahorel. Burjuvazi trajediyi seviyor. Bu noktada burjuvaziyi rahat bırakmak gerek. Perukalı trajedinin de yaşamaya hakkı var. Ben, Aiskhylos adına ona hayat hakkı tanımayanlardan değilim. Tabiatta yarım kalmış taslaklar, yaradılışta tamamlanmış parodiler vardır; gaga olmayan bir gaga, kanat olmayan kanatlar, yüzgeç olmayan yüzgeçler, ayak olmayan ayaklar, gülme isteği uyandıran bir bağırtı: İşte sana ördek. Ama mademki kuşların yanı sıra kümes hayvanları vardır, Antik trajedinin karşısında klasik trajedinin var olmaması için bir neden görmem.

Ya da tesadüfen Marius, Enjolras'la Courfeyrac'ın arasında Jean-Jacques Rousseau Sokağı'ndan geçecek oluyordu.

Courfeyrac onun kolunu tutuyordu.

– Dikkat et. Burası Plâtrière Sokağı'dır. Altmış yıl kadar önce burada oturan garip bir karı koca yüzünden bugün adına Jean-Jacques Rousseau Sokağı diyorlar. Bu garip karı koca Jean Jacques'la Thérèse'ti. Burada zaman zaman küçük varlıklar dünyaya gelirdi. Thérèse onları yavrular; Jean-Jacques da bulunmuş çocuk haline getirirdi.

Ve Courfeyrac'ı tersliyordu Enjolras.

– Jean-Jacques'a laf yok! O adama hayranım ben. Çocuklarını reddetti, tamam; ama halkı evlat edindi.

Bu gençlerin hiçbirinin ağzından "imparator" sözü çıkmıyordu. Yalnız Jean Prouvaire'in ara sıra Napolyon dediği oluyordu. Bütün ötekiler Bonapart diyorlardı. Enjolras "Buonapart" diye telaffuz ediyordu.

Marius belli belirsiz şaşıyordu. *Initium sapientiæ.*[1]

IV
MUSAINE KAHVEHANESİ'NİN ARKA ODASI

Bu gençlerin, Marius'un da hazır bulunup bazen katıldığı konuşmalarından biri, onun zihninde hakiki bir sarsıntı yarattı.

Olay Musaine Kahvehanesi'nin arka odasında geçti. O akşam hemen bütün ABC Dostları toplanmışlardı. Yağ lambasını merasimle yakmışlardı. Heyecansız ama gürültüyle şundan bundan konuşuyorlardı. Enjolras'la Marius'un dışında herkes bir parça gelişigüzel bir nutuk çekiyordu. Arkadaş arası sohbetlerin bazen böyle patırtıları olur. Bir sohbet olduğu kadar bir oyun, bir dalaşmaydı da bu. Ortaya kelimeler atılıyor, kelimeler tutuluyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu.

Bu arka odaya hiçbir kadın alınmazdı. Yalnız kahvehanenin bulaşıkçısı Louison bunun dışındaydı. O ara sıra bulaşıkhaneden "laboratuvar"a girmek için oradan gelip geçerdi.

Adamakıllı sarhoş halde olan Grantaire ele geçirdiği köşeyi gürültüye boğmakta, avaz avaz mantıklı mantıksız fikir yürütmekteydi. Şöyle haykırıyordu:

– Susadım. Bakın ölümlüler, şöyle bir hayal kuruyorum: Heidelberg fıçısına inme inecek olsa ve ona yapıştıracakları on iki sülüğün biri de ben olsam. İçmek istiyorum. Hayatı unutmak istiyorum. Hayat bilmem kimin iğrenç bir icadıdır. Süresi hiçtir, değeri hiçtir. Herkes yaşayacağım diye boynunu kırar. Hayat bir dekordan ibarettir ve gerçek yanı da azdır. Mutluluk, yalnız bir ya-

1 (Lat.) Akıllanmanın başlangıcı – ç.n.

nı beyaz eski bir çerçevedir. Vaiz ne diyor: "Her şey boş." Ben de belki hiç yaşamamış olan bu adamcağız gibi düşünüyorum: Sıfır, anadan doğma dolaşmak istemediği için, boş gururla giyinmiştir. Ey boş gurur! Her şeyin tumturaklı sözlerle süslenip onarılması! Mutfak bir laboratuvardır, dansçı bir profesördür, ip cambazı bir beden eğitimcisidir, boksör bir yumruk ustasıdır, eczacı bir kimyagerdir, perukacı bir artisttir, harç karan işçi mimardır, jokey bir sportmendir, tespihböceği bir pterobranchiadır. Boş gururun bir tersi bir de yüzü vardır; yüzü hayvandır, incik boncuklarıyla bir zencidir; tersi ahmaktır, eski püskü elbisesiyle bir filozoftur. Birine ağlarım, öbürüne gülerim. Namuslar ve haysiyetler, hatta namus ve haysiyet genellikle altın taklidi sahte şeylerdir. Krallar insan gururunu oyuncak yaparlar. Caligula bir atı konsül yapmış, 2. Charles bir sığır filetosuna şövalye payesi vermişti. Hadi bakalım şimdi Konsül Incitatus ile Baron Roastbeef arasında böbürlenin böbürlenebildiğiniz kadar. İnsanların öz değerlerine gelince, o da daha çok saygıya değer değildir. Komşunun komşusuna övgüsünü bir dinleyin hele. Beyaz beyaza karşı bir canavardır; zambak konuşabilseydi, güvercine öyle bir giydirirdi ki! Bir sofu kadını çekiştiren bir yobaz kadın bir engerekten, bir mavi bungarustan daha zehirlidir. Yazık ki cahilin biriyim, yoksa size daha bir sürü şey sayardım; ama hiçbir şey bildiğim yok. Mesela ben daima akıllı olmuşumdur; Gros'da öğrenciyken, tablocuklar boyayacak yerde, vaktimi elma aşırmakla geçirirdim. Kötü ressam, dişi kötü ressamın erkeğidir. Benim için bu kadar işte; sizlere gelince, sizler de benden fazla etmezsiniz. Sizin mükemmellikleriniz, olağanüstülükleriniz bana vız gelir. Her meziyet sonunda bir kusura varır; tutumlu cimriyle el ele verir, cömert müsrifle komşudur, cesur kabadayıyla dirsek dirseğedir, çok dindar demek biraz ikiyüzlü demektir. Diogènes'in paltosunda ne kadar delik varsa, erdemlilikte de o kadar erdemsizlik vardır. Hangisine hayransınız: ölene mi, öldürene mi? Sezar'a mı, yoksa Brütüs'e mi? Genellikle öldürenden yana olunur. Yaşasın Brütüs! O öldürdü. İşte erdem budur. Erdem kabul ama delilik de kabul. Şu büyük adamlarda acayip lekeler var. Sezar'ı öldüren Brütüs bir küçük oğlan çocuğu heykeline âşıktı. Bu heykel Yunanlı heykeltıraş Strongylion'undu.

Neron'un seyahatlerinde yanına aldığı Güzel Bacak Euenamos adlı amazon figürünü de yine bu Yunanlı heykeltıraş yapmıştı. Bu Strongylion ancak iki heykel bırakti ve bu iki heykel de Brütüs'le Neron'u hemfikir yaptı. Birine Brütüs âşık oldu, öbürüne Neron. Bütün tarih uzun tekerrürden ibarettir. Bir asır ötekinden aşırır. Marengo savaşı, Pydna muharebesinin kopyasıdır; Clovis'nin Tolbiac'ıyla Napolyon'un Austerlitz'i iki kan damlası gibi birbirlerine benzerler. Zafere pek önem vermem. Yenmek kadar sersemce bir şey olamaz; hakiki zafer ikna etmektir. Ne var ki, gelin de herhangi bir şeyin doğruluğunu ispatlayın! Başarmakla yetiniyorsunuz, ne adilik! Ve de fethetmekle, ne sefalet! Heyhat, her tarafta boş gurur ve alçaklık. Her şey başarıya boyun eğiyor, gramer bile. *Si volet usus*,[1] der Horatius. Şu halde insan soyundan nefret ediyorum. Bütünden parçaya mı ineceğiz? Milletlere hayran olmamı mı istiyorsunuz? Hangi millete, söyler misiniz lütfen? Greklere mi? Atinalılar, geçmişin bu Parislileri, o zamanın Colignysi olan Phokion'u öldürüyor ve Tiranlara dalkavukluk ediyorlardı; hem öylesine ki, Anakephoros bir seferinde Pisistratus için, "Adamın sidiği arıları çekiyor," demişti. Elli yıl boyunca Yunanistan'ın en önemli kişisi gramerci Philetaires olmuştur. Bu da öyle ufak tefek, öyle sıska bir adamdı ki, rüzgâr tarafından sürüklenip götürülmemek için ayakkabılarının altına kurşun koydurmak zorunda kalırdı. Korinthos'un büyük meydanında Silanion'un yaptığı, Plinius'un da kataloga geçirdiği bir heykel vardı. Bu heykel Episthates'i temsil ediyordu. Ne yapmıştı bu Episthates? Çelmeyi icat etmişti. İşte eski Yunanistan'ın da, onun şan ve şerefinin de özeti budur. Başka milletlere geçelim. İngiltere'ye mi hayran olacağım? Fransa'ya mı hayran olacağım? Fransa'ya ha? Niçin? Paris için mi? Atina hakkındaki fikrimi size söyledim. İngiltere'ye mi? Niçin? Londra için mi? Kartaca'dan nefret ederim. Hem sonra Londra, lüksün bu metropolü, sefaletin merkezidir. Yalnız Charing-Cross Mahallesi'nde yılda elli kişi açlıktan ölür. Böyledir işte Albion. Ve nihayet şunu da ekleyelim ki, bir İngiliz kızının güllerden bir taç ve mavi gözlükle dans ettiğini gördüm ben. Öyleyse İngiltere'ye nanik. Peki John Bull'a hayran olmuyorum da, kardeşi Jonathan'a mı

1 (Lat.) Yöntem gerektirirse – ç.n.

hayran olacağım? Bu köleli kardeşten pek hazzetmem ben. *Time is money*'i[1] kaldırın, ne kalır İngiltere'den? *Cotton is king*'i[2] kaldırın, ne kalır Amerika'dan? Almanya lenfa'dır; İtalya safradır. Rusya için mi vecde geleceğiz? Voltaire ona hayrandı. O Çin'e de hayrandı. Rusya'nın bazı güzellikleri olduğunu kabul ediyorum, aynı zamanda kuvvetli bir despotizmi var; ama ben despotlardan nefret ederim. Sağlıkları pek narindir. Bir Aleksey'in kafası kesilmiş, bir Piyotr hançerlenmiş, bir Pavel boğulmuş, başka bir Pavel çizme topuğuyla yamyassı edilmiş, nice Ivan'lar boğazlanmış, birçok Nikolay'lar ve Vasiliy'ler zehirlenmiş. Bütün bunlar gösteriyor ki Rus imparatorlarının sarayında şartlar apaçık şekilde sağlığa zararlı. Bütün uygar milletler düşünürde hayranlık uyandırmak için ona şu detayı sunarlar: savaş. Oysa savaş, uygar savaş, Jaxa Dağı geçitlerinde *trabucaire*lerin[3] eşkıyalığından Komançi Kızılderililerinin Tehlikeli Geçit'teki ürün hırsızlıklarına varıncaya kadar bütün haydutluk şekillerini bir araya toplar ve sonuna kadar kullanır. Pöh! Avrupa yine de Asya'dan iyidir mi diyeceksiniz bana? Asya'nın maskaralık olduğunu kabul ediyorum; ama modalarınıza ve zarafetlerinize ihtişamın bütün komplike pisliklerini, kraliçe Isabelle'in kirli gömleğinden, veliahdın delik iskemlesine kadar her şeyi karıştıran siz Batılı milletlerin Büyük Lama'ya gülecek haliniz olduğunu sanmıyorum. Pek insaniyetli efendiler! Size "Ne yazık!" diyorum. En çok bira Brüksel'de, en çok ispirtolu içki Stockholm'de, en çok çikolata Madrid'de, en çok ardıç suyu Amsterdam'da, en çok şarap Londra'da, en çok kahve İstanbul'da, en çok absent Paris'te tüketilir. İşte bütün faydalı bilgiler. Üstünlük en sonunda yine Paris'tedir. Paris'te paçavracılar bile Sybarisliler gibi zevk ve sefa düşkünüdürler. Diyojen, Maubert Meydanı'nda paçavracı olmayı Pire'de filozof olmaya tercih ederdi. Şunu da öğrenin: Paçavracıların meyhanelerine *bibine* derler; en ünlüleri de *la Casserole* ile *l'Abattoir*'dır. Öyleyse, ey kenar mahalle meyhaneleri, içki âlemleri, koltukçular, şarapçılar, küplüler, meyhaneciler, paçavracıların meyhaneleri, halifelerin kervansarayları, sizle-

1 (İng.) Vakit nakittir – ç.n.

2 (İng.) Pamuk kraldır – ç.n.

3 İspanya'daki alaybozan piyade erlerine verilen isim – e.n.

ri takdis ediyorum, ben bir zevk düşkünüyüm, adam başına kırk meteliğe çıkılan Richard'da yemek yerim; çıplak Kleopatra'yı sarmak için bana İran halıları gerek! Nerede Kleopatra? Ha! Sen misin Louison. Merhaba.

Grantaire, Musain'in arka odasındaki köşesinde zilzurna sarhoş, içini işte böyle döküyor, oradan geçen bulaşıkçı kadına takılıyordu.

Bossuet elini uzatmış onu durdurmaya çalışıyordu ama boşuna. Grantaire gittikçe perdeyi yükseltmekteydi:

– İndir pençeni aşağı, Meaux kartalı. Artakserkses'in sunduğu incik boncukları reddeden Hippokrates tavrınla beni etkileyemezsin. Hem zaten üzgünüm ben. Ne söylememi istiyorsunuz siz? İnsan kötüdür, insan biçimsizdir; kelebek iyi başarılmış, ama insan başarılamamış. Tanrı bu hayvanı yaratmayı beceremiş. Bir kalabalıkta neyi seçsen bir çirkinlik örneği. Rastgele ilk seçtiğin bir sefildir. *Hatun* ve *dûn* birbiriyle kafiyelidir. Evet bende hüzün var, melankoliyle karışık, nostaljiyle beraber, üstelik de hipokondri; küsüyorum, öfkeleniyorum, esniyorum, sıkılıyorum, geberiyorum, patlıyorum! Tanrı'nın canı cehenneme!

– Kes artık majüskül R! dedi Bossuet.

O da çevresindekilerle hukuk konusunda bir tartışmaya girişmiş ve adliye argosundan ibaret bir cümleye yarı beline kadar gömülmüştü. Şöyle bitiyordu cümle:

"...Bana gelince, ben her ne kadar şöyle böyle bir hukukçu, çok çok amatör bir dava vekiliysem de, yine de şu fikri tutuyorum: Normandiya'nın örf ve âdetlerine göre, her yıl Saint-Michel Yortusu'nda; herkes tarafından, pek pek, gerek mülk sahiplerince, gerekse miras hissesi haciz altında olan borçlularca senyöre bir nakdi bedel ödenmesi gerekmekte ve bu bedelin kapsamı ipotek hakkı da taşıyan bütün uzun vadeli icarları, kiraları, serbest toprak mülkiyetini, malikâne mukavelelerini ve ipotek mukavelelerini..."

"Yankı perileri, sızlanan peri kızları," diye mırıldandı Grantaire, şarkı söyler gibi.

Grantaire'in yanı başında, hemen hemen sessiz duran bir masanın üzerinde bir kâğıt, bir mürekkep hokkası ve bir tüy kalem, iki

küçük kadehin arasında, bir vodvilin kotarılmaya başlandığını bildiriyordu.

Bu çok önemli iş alçak sesle yapılıyor, çatışan iki kafa birbirine değiyordu.

– Adları buldum önce. Adlar bulundu mu konu da bulunur.

– Doğru. Söyle. Yazıyorum.

– Mösyö Dorimon.

– Gelir sahibi mi?

– Elbette.

– Kızı, Célestine.

– ...tine. Sonra?

– Albay Sainval.

– Sainval çok kullanılmış bir ad. Ben olsam Valsin derdim.

Vodvil yazarlığı adaylarının yanında, başka bir grup daha, uğultudan faydalanarak, alçak sesle bir düelloyu tartışıyorlardı. Otuz yaşındaki yaşlı biri, on sekiz yaşındaki bir gence öğüt vermekte, hasmının nasıl bir kişi olduğunu ona anlatmaktaydı.

– Aman ha! Sakınınız. Usta bir kılıççıdır. Gayet sade bir oyun tarzı vardır. Atak dövüşür, hiç boşa şaşırtma yapmaz, bileği güçlüdür, birden parlar, şimşek gibi çakar, savunması yerinde, karşılıkları hesaplıdır, abov! Üstelik de solaktır.

Grantaire'in karşı köşesinde Joly ile Bahorel domino oynuyor ve aşktan bahsediyorlardı.

– Mutlu adamsın sen, diyordu Joly. Her zaman gülen bir metresin var.

– Hata ediyor, diye cevap veriyordu Bahorel. Sahip olduğun metres gülmekle hata eder. Sana onu aldatmak cesaretini verir. Onu neşeli görmek vicdan azabını yok eder; oysa kederli görürsen, vicdanlı davranırsın.

– Nankör! Gülen kadın ne kadar iyidir! O zaman hiç kavga etmezsiniz!

– Yaptığımız anlaşmaya bağlı bir şey bu. Küçük kutsal ittifakımızı yaparken, her birimiz kendi sınırımızı çizdik, asla aşmıyoruz onu. Karayelden yana olan Vaud'ya, meltemden yana olan Gex'e. Barış buradan geliyor.

– Barış her şeyi hazmeden mutluluktur.

– Peki ya sen Jolllley, mamzelle bozuşukluğun ne âlemde... Kimi demek istediğimi anlıyorsun değil mi?

– Acımasız bir sabırla surat edip duruyor bana.

– Oysa zayıflığıyla yürek yumuşatacak bir âşıksın.

– Ne çare!

– Senin yerinde olsam onu ekerdim.

– Söylemesi kolay.

– Yapması da. Adı Musichetta'ydı, değil mi?

– Evet. Ah! Bahorelciğim, enfes bir kız, edebiyattan çok iyi anlıyor, elleri ayakları ufacık, iyi giyiniyor, beyaz, etine dolgun, iskambil falcısı gibi gözleri var. Deli ediyor beni.

– Öyleyse azizim onun hoşuna gitmen gerek, zarif olmalısın, diz kırışların etkili olmalı. Staub'dan güzel bir yünlü pantolon satın al. Dökük durur.

– Kaça? diye bağırdı Grantaire.

Üçüncü köşe şairane bir tartışmaya kaptırmıştı kendini. Putperestlik mitolojisi Hıristiyan mitolojisiyle kapışıyordu. Olimpos söz konusuydu ve Jean Prouvaire, romantizme sempatisi dolayısıyla ondan yana çıkıyordu.

Jean Prouvaire ancak sükûnet halindeyken çekingendi. Bir kere kışkırtıldı mı feveran ederdi. O zaman bir çeşit neşe, heyecanını büsbütün arttırır ve o bir yandan gülerken, bir yandan da lirik olurdu:

– İlahlara hakaret etmeyelim, diyordu. İlahlar belki de çekilip gitmemişlerdir. Jüpiter bana hiç de ölmüş gibi görünmüyor. İlahlar hayal ürünüdürler, diyorsunuz bana. İyi ama, tabiatta, bugünkü şekliyle tabiatta, bu hayallerin dağılmasından sonra bile, bütün büyük eski Pagan mitlerine yeniden rastlanmaktadır. Mesela Vignemale gibi, profilden kaleye benzeyen bir dağ, bence hâlâ Kibele'nin tacıdır. Pan'ın geceleri gelip parmaklarıyla deliklerini kapatıp açarak söğüt ağaçlarının oyuk gövdelerine nefesini üflemediğini kimse bana ispatlayamamıştır; ve ben daima İo'nun Pissevache Şelalesi'nin bir taraflarında olduğuna inanmışımdır.

Sonuncu klişede politikadan söz ediliyordu. Kral tarafından ihsan edilen Anayasa Şartı'na veriştiriliyordu. Combeferre, Şart'ı gevşek bir şekilde savunurken, Courfeyrac onu şiddetle yere çalmak-

taydı. Masanın üstünde ünlü Touquet Şartı'nın talihsiz bir nüshası durmaktaydı. Courfeyrac onu yakalamış sallıyor, kanıtlarına bu kâğıt parçasının titreyişlerini de katıyordu.

– Birincisi, ben kral istemiyorum; en azından ekonomik bakımdan istemiyorum. Kral bir parazittir. Bedava kral olmaz. Şuna kulak verin: Krallar pahalıdır. 1. François öldüğü zaman Fransa'da genel borçların tutarı otuz bin liraydı. 14. Louis'nin ölümünde ise bu borç –bir mark yirmi sekiz lira hesabıyla– iki milyar beş yüz milyon olmuştu ki bu da, Desmarets'nin deyişiyle, 1760'ta dört milyar beş yüz milyon ediyordu; ve bugünkü değerle, 1760'ta on iki milyon eder. İkinci olarak, Combeferre kusura bakmasın, ihsan edilen bir Anayasa Şartı, kötü bir uygarlık aracıdır. Değişiklikten kurtulmak, geçişi yumuşatmak, sarsıntıyı hafifletmek, meşrutiyet uydurmaları kullanarak farkına vardırmadan milleti monarşiden demokrasiye geçirmek, bütün bunlar ne iğrenç usuller! Hayır! Hayır! Halkı asla göz boyayan ışıklarla aydınlatmayalım. Sizin meşrutiyet mahzeninizde prensipler kuruyup solar. Yozlaşma istemez, uzlaşma istemez, halka kral ihsanı istemez. Bütün bu ihsanların içinde bir 14. madde vardır. Veren elin yanında, geri alan bir pençe. Sizin Anayasa Şartı'nızı kesinlikle reddediyorum. Şart bir maskedir; altında yalan vardır. Bir Şart kabul eden bir millet, hakkından feragat ediyor demektir. Hak, tam olursa haktır. Hayır! Şart yok!

Mevsim kıştı, şöminede iki kütük çıtırdayarak yanıyordu. Kışkırtıcı bir yanı vardı bunun, nitekim Courfeyrac dayanamadı. Zavallı Touquet Şartı'nı avucunda buruşturup ateşe fırlattı. Kâğıt alev aldı. Combeferre 18. Louis'nin şaheserinin yanışını filozofça seyretti ve:

– Şartın aleve dönüşü, demekle yetindi.

Acı alaylar, nükteler, kaba kelime oyunları, Fransızların adına *entrain*, İngilizlerin *humour* dedikleri şey, zevkin iyisi, kötüsü, muhakemelerin doğrusu, yanlışı; karşılıklı konuşmanın bütün havai fişekleri, aynı zamanda yükselip odanın dört bir köşesinde birbirleriyle kesişerek kafaların üstünde âdeta bir sevinç bombardımanı meydana getiriyorlardı.

V
UFKUN GENİŞLEMESİ

Genç zihinler arasındaki çarpışmaların hayranlık uyandıran yanı şudur ki, ne kıvılcımın ne de şimşeğin ne zaman çakacağı önceden kestirilemez. Az sonra ne fışkıracak ortaya? Bilinemez. Bir merhamet anında birden bir kahkaha kopar. Şaklabanlık edilirken, ciddiyet içeri dalıverir. Fevri çıkışlar, ortaya atılacak rastgele bir kelimeye bağlıdır. Herkes kendi şevkine, heyecanına tabidir. Serbestçe bir nükte, meydanı hiç beklenmedik şeylere açmaya yeter. Perspektifin birden değişiverdiği ani dönemeçli sohbetlerdir bunlar. Bu konuşmaların makinisti tesadüftür.

Bir kelime şakırtısından acayip bir tarzda çıkan ciddi bir düşünce, Grantaire, Bahorel, Prouvaire, Bossuet, Combeferre ve Courfeyrac'ın, içinde ufak yollu kılıç tokuşturdukları lakırdı cenginin arasından birdenbire fırladı.

Diyalog sırasında bir cümle birden nasıl çıkagelir? Nasıl olur da duyanların dikkatini birdenbire üzerine çeker? Söylediğimiz gibi, kimse bilemez bunu. Hengâmenin ortasında, Bossuet, Combeferre'e hitaben söylediği sözlerden birini birdenbire şu tarihle bitirdi:

– 18 Haziran 1815: Waterloo.

Masalardan birinde, dirseğini su dolu bir bardağın yanına dayamış oturan Marius, Waterloo adını duyunca yumruğunu çenesinin altından çekip orada bulunanlara dik dik bakmaya başladı.

– Tüh Allah, diye haykırdı Courfeyrac (o devirde "hay Allah!" kullanılmaz olmuştu). Şu 18 sayısı da bir garip, çarpıcı geliyor bana. Bonapart'ın uğursuz sayısıdır bu; önüne Louis'yi arkasına da Brumaire'i koyun, adamın bütün kaderi ortaya çıkar; burada son, başlangıcın hemen arkasından gelir.

O vakte kadar ağzını açmayan Enjolras, sessizliğini bozarak Courfeyrac'a şöyle dedi:

– Yani suçtan hemen sonra ceza demek istiyorsun.

Bu suç kelimesi, Waterloo'nun damdan düşercesine hatırlatılmasından zaten iyice heyecana kapılmış olan Marius'un tahammül sınırını aşıyordu.

Ayağa kalktı, duvarda asılı duran Fransa haritasına doğru ağır

ağır yürüdü. Haritanın ayrı bir bölümünde bir ada görünüyordu; parmağını bu bölümün üzerine koyarak:

– Korsika, dedi. Fransa'yı çok büyük yapan küçük bir ada.

Ortalıkta dondurucu bir hava esti. Herkes sustu. Bir şeylerin başlamak üzere olduğu hissediliyordu.

Bossuet'ye cevap yetiştirme çabası içinde olan Bahorel, gövdesine pek önemli saydığı bir poz verme hazırlığındaydı. Vazgeçip dinlemeye başladı.

Mavi gözleri kimseye takılmadan boşluğu seyreder gibi duran Enjolras, Marius'a bakmaksızın karşılık verdi:

– Fransa büyük olmak için hiçbir Korsika'ya muhtaç değildir. Fransa, Fransa olduğu için büyüktür. *Quia nominor leo.*[1]

Marius içinde hiçbir geri çekilme isteği duymadı. Enjolras'a doğru döndü ve kalbinin ürpertilerinden titreşen bir sesle gürledi:

– Haşa! Fransa'yı küçültmek aklımdan bile geçmez! Fakat Napolyon'u onunla kaynaştırmak, hiç de Fransa'yı küçültmek değildir. Nedenmiş yani! Konuşalım üstünde bunun. Ben aranıza yeni geldim sizin, ama itiraf edeyim ki, beni şaşırtıyorsunuz. Neredeyiz? Kimiz? Siz kimsiniz? Ben kimim? İmparator hakkındaki düşüncelerimizi açıklayalım. Kralcılar gibi U'nun üzerine basarak Buonapart dediğinizi duyuyorum. Size söyleyeyim, benim büyükbabam daha âlâsını yapıyor; Buonaparté diyor. Sizlerin genç insanlar olduğunuzu sanıyordum. Heyecanınızı nerede harcıyorsunuz? Ne yapıyorsunuz onu? İmparatora hayranlık duymuyorsanız kime duyuyorsunuz? Ve daha ne istiyorsunuz? Bu büyük adamı istemiyorsanız, hangi büyük adamları istiyorsunuz? Her şey vardı onda. O tamdı. Beyninde insan melekelerinin kübü de vardı. Justinyanus gibi yasalar yapıyor, Sezar gibi söyleyip yazdırıyordu; sohbetinde Pascal'ın şimşeğiyle Tacitius'un yıldırımı birbirine karışıyordu; tarihi hem yapıyor hem de yazıyordu; savaş bildirileri birer İlyada destanıdır; Newton'un rakamlarını Muhammed'in istiareleriyle birleştiriyordu; doğuda arkasında ehramlar gibi büyük sözler bırakıyor, Tilsitt'te imparatorlara haşmet dersi veriyor, bilimler akademisinde Laplace'ı cevaplandırıyor devlet konseyinde Merlin'e kafa tutuyor, birinin geometrisine, öbürünün davasına

1 (Lat.) Adım aslan olduğu için – ç.n.

ruh katıyordu; savcılarla beraber kanunşinas, astronomlarla birlikte heyetşinastı; iki mumdan birini söndüren Cromwell gibi, Temple'a gidip perde ipinin ucundaki tokmak üzerinde pazarlık ediyordu. Her şeyi görüyordu, her şeyi biliyordu ama bu onu, yavrusunun beşiği başında sade bir insanın gülüşüyle gülmekten alıkoymuyordu. Ve birdenbire Avrupa, yüreği ağzına gelerek kulak kabartırdı, ordular yürüyüşe geçer, cephane arabaları yollara koyulur, nehirlerin üzerinde sandallardan köprüler uzanır, kasırga içinde süvari bulutları dört nala koşardı; çığlıklar, borazanlar, her tarafta sarsıntıya kapılan tahtlar... Harita üzerinde krallıkların sınırları ileri geri gidip gelirdi, kınından sıyrılan insanüstü bir kılıcın sesi duyulurdu. Ufukta boylu boyunca dikildiği görülürdü onun; elinde alev alev bir ışık, gözlerinde muhteşem bir parıltı; gök gürültüleri içinde açılırdı iki kanadı, büyük ordu ile eski muhafız gücü; ulu savaş meleğiydi o.

Herkes susuyordu. Enjolras başını eğiyordu. Sükût daima biraz kabul etmek ya da cevaptan bir çeşit aciz kalmak anlamına gelir. Marius âdeta nefes almaksızın, artan bir heyecanla sözüne devam etti:

– Adil olalım dostlarım! Böyle bir imparatorun imparatorluğu olmak bir millet için ne muhteşem bir kaderdir! Hele bir de bu millet Fransa olur, kendi dehasını o adamın dehasına eklerse! Boy göstermek ve hükmetmek, yürümek ve muzaffer olmak, bütün başkentleri birbiri ardınca konak yerine çevirmek, humbaracıları arasından seçtiklerini kral yapmak, hanedanların çöküşünü ilan etmek, hücum adımlarıyla Avrupa'nın çehresini değiştirmek; tehdit ettiğiniz zaman, elinizi Tanrı'nın kılıcının kabzasına koyduğunuzu hissettirmek; tek bir insanın ardında hem Hannibal'i hem Sezar'ı hem Şarlman'ı izlemek; bütün şafaklarımıza, kazanılmış bir savaşın parlak müjdesini katan bir insanın milleti olmak; sabahları sizi uyandıran bir çalar saat yerine Invalides'in toplarına sahip olmak; ışıklı boşluklara alevi ebediyen sönmeyecek mucizevi kelimeler fırlatmak: Marengo, Arcole, Austerlitz, Iéna, Wagram! Her an yüzyılların tepesinde çiçek gibi zafer yıldızları açtırmak, Roma İmparatorluğu'na nazire bir Fransız İmparatorluğu yaratmak, büyük millet olmak ve büyük orduyu dünyaya getirmek, bir dağın

her bir yanına kartallar salması gibi, dünyanın dört bir yanına lejyonlarını uçurmak, yenmek, hükmetmek, yıldırım gibi çarpmak, zaferleri sayesinde Avrupa'da âdeta bir altın millet haline gelmek, tarih içinde devlerin bando mızıkasını çalmak, dünyayı iki kere fethetmek. Bir fetihle, bir de şaşaa ile gözleri kamaştırmak, yüce bir şeydir; bundan daha büyük ne olabilir?

Combeferre:

– Özgür olmak, dedi.

Bu sefer Marius başını eğdi. Bu sade ve soğuk kelime keskin bir çelik gibi, taşkın destani sözlerini delip geçmişti ve bu destani taşkınlığın içinde eriyip kaybolduğunu hissediyordu. Gözlerini kaldırdığı zaman, Combeferre'in artık orada olmadığını gördü. Herhalde tanrılaştırmaya karşı verdiği cevaptan memnun, çekilip gitmişti ve diğer hepsi de, Enjolras hariç, onu takip etmişlerdi. Oda boşalmıştı. Marius'la yalnız kalan Enjolras ona ciddi ciddi bakıyordu. Bu arada fikirlerini biraz toparlayan Marius, kendisini yenilmiş saymıyordu. İçinde hâlâ bir galeyan kalıntısı vardı ve hiç şüphesiz Enjolras'a karşı bir muhakeme silsilesi halinde dile gelecekti ki, birdenbire birisinin merdivenden inerken şarkı söylediği duyuldu. Combeferre'di bu, söylediği şarkı da şuydu:

Şayet Sezar verseydi bana
Savaşlarını, zaferlerini.
Bırakmak şartıyla bir yana
Anamın kalbimdeki yerini,
Ona derdim ki ulu Sezar
Gözümde ne savaş ne zafer var,
İstemem, hepsini al geri
Anamın kalbimde dolmaz yeri, oy!
Anamın kalbimde dolmaz yeri!

Combeferre'in söyleyişindeki duygulu ve vahşi eda bu kıtaya garip bir büyüklük veriyordu. Marius gözü tavanda, düşünceli düşünceli, âdeta mekânik bir şekilde tekrarladı: "Anam?.."

Tam o an omzunda Enjolras'ın elini hissetti. Enjolras ona:

– Vatandaş, dedi, anam, cumhuriyettir.

VI
RES ANGUSTA[1]

O akşamki toplantı Marius'un ruhunda derin bir sarsıntı ve kederli bir karanlık bıraktı. Toprağın demirle bağrını açıp içine buğday tohumunu bıraktıkları zaman duyduğu hissi duydu. Toprak o an ancak yaranın acısını duyar; tohumun kıpırdanışı ve meyvenin sevinci daha sonra gelecektir.

Marius üzgündü. Tam kendisine bir inanç bulmuşken, şimdi onu atması mı gerekecekti? Kendi kendine "Hayır," dedi. Kendisinden şüphe etmek istemediğini bildirdi, fakat elinde olmadan şüphe etmeye başladı. Biri henüz çıkılmamış, öbürü henüz girilmemiş iki din arasında bulunmak, dayanılır bir şey değildir; ve de alacakaranlıklardan ancak yarasa ruhlar hoşlanır. Marius açık yürekli bir gözbebeğiydi ve ona hakiki ışık gerekti. Şüphenin yarı aydınlığı onu rahatsız ediyordu. Bulunduğu yerde kalmayı, onunla yetinmeyi ne kadar arzu ederse etsin, karşı konulmaz bir güç, onu devam etmeye, ilerlemeye, incelemeye, düşünmeye, daha ötelere gitmeye zorluyordu. Bu onu nereye götürecekti? Onu babasına yaklaştıran bunca adım attıktan sonra, şimdi ondan uzaklaştıracak adımlar atmaktan korkuyordu. Aklına gelen bütün bu düşünceler onun huzursuzluğunu büsbütün arttırıyordu. Etrafını çepeçevre dik yamaçlar sarıyordu. Ne büyükbabasıyla ne de dostlarıyla aynı fikirdeydi. Birine göre cüretkâr, ötekilere göre geri kafalıydı. Kendisini çifte yalnızlık içinde görüyordu; hem ihtiyarlıktan hem de gençlikten yana. Musain Kahvehanesi'ne gitmez oldu.

Vicdanını saran bu karışıklık içinde, hayatın bazı ciddi taraflarını artık hiç düşünmüyordu. Ne var ki, hayatın gerçekleri kendilerini unutturmazlar. Birden çıkagelip ona şiddetle dirsek atmaya başladılar.

Bir sabah, otel sahibi Marius'un odasına girip ona:

– Mösyö Courfeyrac size kefil oldu, dedi.

– Evet.

– Ama bana para lazım.

1 (Lat.) Geçim sıkıntısı – ç.n.

– Courfeyrac'a tarafımdan rica edin, gelip benimle görüşsün, dedi Marius.

Courfeyrac gelince otel sahibi yanlarından ayrıldı. Marius, o vakte kadar ona söylemeyi düşünmediği şeyi, yani dünyada hemen hemen yalnız olduğunu, anası babası bulunmadığını anlattı.

– Ne olacak şimdi? dedi Courfeyrac.

– Hiç bilmiyorum, diye cevap verdi Marius.

– Ne yapacaksınız?

– Hiç bilmiyorum.

– Paranız var mı?

– On beş frank.

– Size ödünç vereyim ister misiniz?

– Katiyen.

– Elbiseleriniz var mı?

– İşte.

– Süs eşyanız?

– Bir saat.

– Gümüş mü?

– Altın, işte bu.

– Redingotunuzla bir pantolonunuzu alacak bir elbiseci biliyorum.

– İyi.

– Sadece bir pantolon, bir yelek, bir şapka, bir de ceketiniz kalacak.

– Bir de potinlerim.

– Ne yani! Yalınayak mı yürüyeceksiniz? Ne lüks.

– Bu kadarı yeter.

– Saatinizi satın alacak bir saatçi tanıyorum.

– Güzel.

– Hayır güzel değil. Ne yapacaksınız sonra?

– Gereken her şeyi. Daha doğrusu dürüstçe yapabileceğim her şeyi.

– İngilizce bilir misiniz?

– Hayır.

– Almanca?

– Hayır.

– Çok yazık.

– Niçin?

– Şunun için ki, dostlarımdan bir kitapçı, ansiklopedi gibi bir şey hazırlıyor; buna Almancadan, İngilizceden makaleler çevirebilirdiniz.

– İngilizce, Almanca öğrenirim.

– Peki o arada?

– O arada elbiselerimle saatimi yerim.

Elbiseciyi çağırttılar. Eskileri yirmi franka satın aldı.

Saatçiye gittiler. O da kırk beş franka saati aldı. Otele dönüşte Marius, Courfeyrac'a:

– Fena değil, diyordu, önceki on beş frankımla beraber seksen frank ediyor.

– Peki ya otelin hesabı? diye Courfeyrac bir hatırlatma yaptı.

– Ha, sahi, unutuyordum, dedi Marius.

Otelci hemen ödenmesi gereken masraf pusulasını getirdi. Yetmiş frank tutuyordu.

– On frank kalıyor bana, dedi Marius.

Courfeyrac:

– Vay canına, dedi, demek İngilizce öğrenirken beş frank yiyeceksiniz. Beş frank da Almanca öğrenirken. Bir dili çarçabuk yutuvermek olacak bu ya da yüz meteliklik bir parayı pek ağır yemek.

Bu arada sıkıntılı zamanlar için aslında oldukça iyi bir insan olan Gillenormand Teyze, sonunda Marius'un kaldığı yeri keşfetmişti.

Bir sabah okuldan döndüğünde, Marius, teyzesinden bir mektupla mühürlü bir kutu içinde altmış pistol, yani altı yüz altın frank buldu.

Teyzesine geçim imkânlarına sahip olduğunu ve artık bütün ihtiyaçlarını karşılayabildiğini bildiren saygılı bir mektup yazarak otuz Louis altınını ona geri gönderdi.

Teyze, paranın böyle geri çevrilmesini, öfkesini büsbütün azdırır korkusuyla büyükbabaya hiç bildirmedi. Zaten o da "Bir daha bana bu kan içici herifin lafını etmeyeceksin!" dememiş miydi?

Marius borçlanmak istemediği için, Porte-Saint-Jacques Oteli'nden çıktı.

Felaketin Erdemi

I
MARIUS YOKSULLUK İÇİNDE

Marius için hayat çok çetinleşti. Elbiselerinin ve saatinin parasını yemek hiçbir şey değildi. "Bir lokma ekmeğe muhtaç olmak" dedikleri o dile getirilmesi zor şeyi tattı: ekmeksiz günler, uykusuz geceler, mumsuz akşamlar, ateşsiz ocak, işsiz haftalar, umutsuz bir gelecek, dirsekleri delinmiş ceket, genç kızları güldüren eski bir şapka, kira ödenemediği için akşam kapalı bulunan kapı, kapıcının ve aşçı dükkânı sahibinin küstahlığı, komşuların alaylı gülüşleri, hakir durumlara düşmeler, çiğnenen izzetinefis, kabul etmek zorunda kalınan adi işler, tiksintiler, acılar, eziklikler dolu o korkunç şeyi. Marius bütün bunların nasıl yutulduğunu ve çoğu zaman da bunların yutulacak tek şey olduğunu öğrendi. İnsanın gurura ihtiyacı olduğu, çünkü sevgiye muhtaç bulunduğu bir sırada kötü giyindiği için kendisiyle alay edildiğini, yoksul olduğu için gülünç düştüğünü hissediyordu. Gençliğin şahane bir gururla insanın göğsünü kabarttığı bir yaşta, gözlerini birçok defalar delik potinlerine indirmek zorunda kaldı, sefaletin haksız utançlarına, yüreğe bıçak gibi saplanan yüz kızartmalarına maruz kaldı. Bunlar hem makbul hem de korkunç sınanmalardır. Bu sınamalardan zayıflar alçalarak, güçlüler yücelerek çıkarlar. Bunlar, kaderin bir ca-

ni ya da bir yarı ilah elde etmek istediği her defasında insanoğlunu içine attığı potadır.

Çünkü küçük mücadeleler içinde de birçok büyük iş yapılır. Zorunlulukların ve utançların kaçınılmaz saldırısına karşı kendisini karanlıkta adım adım savunan nice sebatkâr, meçhul kahraman vardır. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir şöhretin ödüllendirmediği, hiçbir mızıkanın selamlamadığı, sır olarak kalan asil zaferler kazanılır. Hayat, felaket, yalnızlık, terk edilmişlik, fukaralık, kendine göre kahramanları olan savaş alanlarıdırlar ve bu karanlıkta kalan kahramanlar bazen ünlü kahramanlardan daha da büyüktürler.

Bazı ender rastlanır, sağlam yaradılışlar böyle vücut bulmuştur; hemen daima bir üvey ana olan sefalet, bazen öz ana olur; yoksulluk ruh ve düşünce kudreti doğurur; darlık, gururun sütninesidir; felaket soylu ruhlar için iyi bir besindir.

Marius'un hayatında öyle bir an geldi ki, o artık oturduğu yerin merdiven sahanlığını süpürüyor, yemişçi kadından bir meteliğe Brie peyniri satın alıyor, ekmekçi dükkânına girmek için ortalığın kararmasını bekliyor ve bir parça ekmek alıp çalmış gibi gizlice tavan arasındaki odasına götürüyordu. Bazen köşedeki kasap dükkânından içeri, kendisini dirsekleriyle itiştiren patavatsız aşçı kadınların arasından acemi bir delikanlının süzüldüğü görülüyordu; koltuğunun altında kitaplar taşıyan, hem çekingen hem kızgın görünüşlü bu delikanlı, içeri girince boncuk boncuk ter sıralanmış alnından şapkasını sıyırıyor, şaşkın bakan kasap karısına okkalı bir selam veriyor, bir selam da kasap çırağına çakıyor, bir kalem koyun pirzolası istiyor, altı yedi metelik ödüyor, pirzolayı bir kâğıda sarıp koltuğunun altındaki kitaplardan ikisinin arasına koyduktan sonra çıkıp gidiyordu. Marius'tu bu delikanlı. Kendi pişirdiği bu pirzolayla üç gün yaşıyordu.

İlk gün pirzolanın etini, ikinci gün yağını yiyor; üçüncü gün de kemiğini kemiriyordu. Gillenormand Teyze birçok yeni girişimde bulundu; altmış pistolü tekrar tekrar ona yolladı. Marius, hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını söyleyerek, her seferinde parayı iade etti.

Yukarıda anlattığımız devrim onun içinde meydana geldiği zaman, o henüz babasının yasını tutmaktaydı. Babasının ölümünden beri siyah elbiselerini hiç bırakmamıştı. Gelgelelim, elbiseleri onu

bıraktılar. Bir gün geldi ki, ceketinin iler tutar tarafı kalmadı. Pantolon henüz dayanıyordu. Ne yapacaktı? Evvelce bazı yardımlarda bulunduğu Courfeyrac ona eski bir ceket verdi. Marius bunu kapıcının birine ters yüz ettirdi. Böylece ceket yenilenmiş oldu. Ne var ki, bu ceketin rengi yeşildi. Bu yüzden Marius artık ancak gün battıktan sonra dışarı çıkıyordu. Ceketi siyah görünüyordu; böylece yasını sürdürmek istediğinden, sırtına geceyi giyiyordu.

Bütün bunlar arasında, avukatlığa kabulünü yaptırdı. Courfeyrac'ın odasında ikamet ediyormuş gibi gösteriyordu kendisini. Adaba uygun bir odaydı burası; bir miktar hukuk kitabı ve bunları takviye edip tamamlayan, bazı ciltleri eksik romanlar, kuralların gerekli kıldığı kütüphaneyi meydana getirmekteydi. Mektuplarını Courfeyrac'ın adresine postalatıyordu.

Marius avukat olduğu zaman büyükbabasına soğuk, itaat ve saygı dolu bir mektupla bunu bildirdi. Mösyö Gillenormand mektubu titreyerek aldı, okudu ve dörde yırtarak kâğıt sepetine attı. İki üç gün sonra, Matmazel Gillenormand, odasında yalnız başına olan babasının, kendi kendine yüksek sesle konuştuğunu duydu. Fazla heyecanlı olduğu zamanlar hep böyle yapardı. Kulak verdi, ihtiyar şöyle diyordu:

– Aptalın biri olmasaydın, aynı zamanda hem baron hem de avukat olunamayacağını bilirdin.

II
MARIUS YOKSUL

Sefalet de, başka şeyler gibidir. Giderek katlanılması mümkün hale gelir. Sonunda bir şekil alır ve düzene girer. Ölmeyecek kadarla yetinilir, yani cılız, ama yaşamaya kâfi gelecek bir tarzda gelişilir. Bakın Marius Pontmercy'nin yaşayışı ne şekilde düzenlenmişti.

Dar boğazdan çıkmıştı; geçit, önünde biraz genişlemekteydi. Çalışma, cesaret, sebat ve irade sayesinde, emeğiyle yılda aşağı yukarı yedi yüz frank çıkarabilecek hale gelmişti. Almanca ve İngilizce öğrenmişti; kendisini kitapçı dostuyla temasa geçiren Courfeyrac sayesinde Marius edebiyatçılık, kitapçılık işinde mütevazı bir *yardımcı* rol oynamaktaydı. Prospektüsler hazırlıyor, gazetelerden

çeviriler yapıyor, baskılara notlar koyuyor, biyografilerden parçalar çıkarıyordu, ve bu işlerden eline yılda ortalama yedi yüz frank geçiyordu. Yaşıyordu bu parayla. Nasıl? Fena değil. Anlatalım.

Marius, Gorbeau viranesinde, yılda otuz frank ücretle, yazıhane adı verilen ocaksız bir izbede oturuyordu. Burada ancak en gerekli eşyalar vardı. Bunlar da Marius'un kendisinindi. İhtiyar odabaşıya gelip odayı süpürmesi, her sabah biraz sıcak su, bir taze yumurta ve bir meteliklik de ekmek getirmesi için her ay üç frank veriyordu. Kahvaltısı, yumurtaların pahalı ya da ucuz olmasına göre, iki ila dört metelik arasında oynuyordu. Akşam saat altıda Saint-Jacques Sokağı'na iniyor, Mathurins Sokağı'nın köşesindeki taş basma resim satıcısı Basset'nin tam karşısındaki Rousseau'da yemek yiyordu. Çorba içmiyordu. Altı meteliğe bir tabak et, üç meteliğe bir tabak sebze ve yine üç meteliğe bir tatlı yiyordu. Ekmek de miktar sınırlaması olmaksızın üç metelikti. Şarap yerine su içiyordu. O tarihte henüz taze, ama yine şişman olan Madam Rousseau'nun azametle oturduğu kasada hesabı öderken garsona bir metelik bahşiş verir, Madam Rousseau da ona bir gülümseme sunardı. Sonra çıkıp giderdi. On altı meteliğe bir gülümseme ve bir akşam yemeği satın almış olurdu.

Pek az şişe, pek çok sürahi boşaltılan bu Rousseau Lokantası, bir lokantadan çok rahatlatıcı bir yerdi. Bugün artık mevcut değil. Sahibinin güzel bir lakabı vardı; "Su adamı Rousseau" derlerdi ona.

Böylece kahvaltısı dört metelik, akşam yemeği on altı metelik olmak üzere, günlük gıdası ona yirmi meteliğe mal oluyordu. Bu da yılda üç yüz altmış frank ederdi. Buna otuz frank kirayı, ihtiyar kadına verdiği otuz altı frankı ve bir de ufak tefek masrafları ekleyin; Marius dört yüz elli franka beslenmekte, barınmakta ve bakılmaktaydı. Giyimi için yüz frank, çamaşırları için elli frank, çamaşırlarının yıkanması için de elli frank ödüyordu. Böylece bütün masrafı altı yüz elli frankın içindeydi. Geriye kendisine elli frank kalıyordu. Zengindi. Gerektiğinde bir dostuna on frank borç verebiliyordu; hatta bir seferinde Courfeyrac ondan altmış frank borç almıştı. Isınma meselesine gelince, şöminesi olmadığına göre, Marius bu meseleyi "basite indirgemiş"ti.

Marius'un daima iki takım elbisesi vardı: biri eski, her günlük;

öbürü yeni, yabanlık. Her iki elbise de siyahtı. Sadece üç tane gömleğe sahipti; biri üstünde, öbürü komodinin çekmecesinde, üçüncüsü de çamaşırcıdaydı. Bunları eskidikçe yeniliyordu. Genellikle yırtık olurlardı. Bu yüzden ceketini çenesine kadar iliklerdi.

Marius'un bu ferah duruma gelebilmesi için yılların geçmesi gerekmişti. Çetin yıllardı bunlar; kimisi geçilmesi güç, kimisi tırmanılması güç yıllar. Marius bir tek gün bile yılgınlık duymamıştı. Yoksulluktan yana her şeye katlanmıştı; borç hariç her şeyi yapmıştı. Hiçbir zaman hiçbir kimseye bir metelik bile borçlanmamış olduğunu iftiharla düşünüyordu. Ona göre borç, köleliğin başlangıcı demekti. Hatta bir alacaklının bir efendiden bile beter olduğunu söylüyordu; çünkü bir efendi ancak insanın bedenine sahip olabilir, oysa bir alacaklı insanın haysiyetine sahiptir ve isterse bunu tokatlayabilir. Borç almaktansa yemek yememeyi tercih ediyordu. Aç geçirdiği pek çok gün olmuştu. Bütün karşı uçların sonunda buluştuklarını ve eğer tedbirli olunmazsa varlıkça düşkünlüğün, sonunda ruh düşkünlüğüne götürebileceğini takdir ettiğinden gururunu büyük bir kıskançlıkla koruyordu. Başka herhangi bir durumda ona bir saygı ifadesi olarak görünebilecek filan formül ya da falan girişim, bakıyorsunuz ona bayağılık gibi geliyor ve o hemen dikleniyordu. Sonradan geri çekilmek istemediği için, hiçbir işe gelişigüzel atılmıyordu. Yüzünde sert bir kırmızılık vardı. Haşinlik derecesinde çekingendi.

Geçtiği bütün sınamalarda, içindeki gizli bir kuvvetin onu yüreklendirdiğini hissediyordu. Ruh bedene yardım eder, hatta bazı zamanlar onu yükseltir. Kafesine destek olan tek kuştur o.

Marius'un yüreğine, babasının adının yanı sıra bir başka ad daha kazınmıştı, Thénardier adı. Heyecanlı ve vakur yaradılışıyla Marius, kafasında, babasının hayatını borçlu olduğu bu adamı; Waterloo'da albayı gülleler, kurşunlar arasından kurtarmış olan bu gözü pek çavuşu, âdeta bir şan ve şeref halesiyle çevreliyordu. Bu adamın anısını, babasının anısından asla ayırmıyor, ikisini de sonsuz saygısına ortak ediyordu. Adeta iki kademeli bir ibadetti bu; büyük mihrap albaya, küçüğü Thénardier'ye ayrılmıştı. Hele Thénardier'nin içine düştüğü, gark olduğu talihsizliği düşündükçe, minnettarlığından doğan sevgi bir kat daha artıyordu. Marius,

Montfermeil'de zavallı hancının yıkıldığını, iflas ettiğini öğrenmişti. O zamandan beri Thénardier'nin izini yakalamak, içinde kaybolduğu karanlık sefalet uçurumunda ona ulaşabilmek için görülmemiş çaba harcamıştı. Bütün ülkeyi taramıştı; Chelles'e, Bondy'e, Gournay'e, Nogent'e, Lagny'ye gitmişti. Üç yıl süreyle didinmiş, biriktirdiği birazcık parayı araştırmalarına harcamıştı. Kimse ona Thénardier hakkında bir haber verememişti. Yabancı diyarlara gittiği sanılıyordu.

Alacaklılar da, Marius kadar sevgiyle olmasa da, onun kadar gayretle adamı arayıp taramışlar, fakat bir türlü ele geçirememişlerdi. Marius araştırmalarında başarılı olamadığı için kendini suçluyor, âdeta kendisine kızıyordu. Albayın ona bıraktığı tek borçtu bu ve Marius bu borcu ödemeyi bir şeref meselesi sayıyordu. "Nasıl olur?" diye düşünüyordu. "Babam savaş meydanında ölüm halinde yatarken, Thénardier, ona hiçbir şey borçlu olmadığı halde, barut dumanları ve top ateşleri altında onu bulabiliyor ve omuzlarında taşıyor da, ben Thénardier'ye bu kadar şey borçluyken, içinde can çekiştiği bu karanlıkta ona erişemiyor ve bu sefer de ben onu ölümden hayata taşıyamıyorum! Yo! Onu mutlaka bulacağım!" Gerçekten de Marius, Thénardier'yi bulmak için kollarından birini verebilir, onu sefaletten çekip çıkarmak için bütün kanını sebil edebilirdi. Thénardier'yi görmek, ona herhangi bir hizmette bulunmak, ona, "Siz beni tanımıyorsunuz, ama ben sizi tanıyorum! Buradayım işte. Emrinizdeyim!" demek, Marius'un en tatlı, en muhteşem hayaliydi.

III
MARIUS BÜYÜYOR

O tarihte Marius yirmi yaşındaydı. Büyükbabasından ayrılalı üç yıl olmuştu. Her iki taraf da, hiçbir yakınlaşma girişiminde bulunmadan, yeniden görüşmeye çalışmadan, tavrını aynen koruyordu. Zaten yeniden görüşmek neye yarardı ki? Çatışmaya mı? Hangisi ötekine haklı olduğunu kabul ettirebilirdi? Marius tunçtan kaseyse, Gillenormand Baba da demirden kupaydı.

Şunu söyleyelim ki, Marius büyükbabasının kalbi hakkında ya-

nılmıştı. Mösyö Gillenormand'ın onu hiçbir zaman sevmemiş olduğunu ve bu kesip atan, sert, alaycı, küfürbaz, bağırıp çağıran, kıyametler koparan ve baston kaldıran adamcağızın kendisine karşı komedilerdeki babacan aksi ihtiyarların ciddiyetten uzak ama aynı zamanda da ciddi sevgisinden fazla bir sevgi beslemediği düşüncesine kapılmıştı. Marius yanılıyordu. Çocuklarını sevmeyen babalar olabilir, ama torununu tapınırcasına sevmeyen dede olamaz. Daha önce de söylediğimiz gibi, Mösyö Gillenormand aslında Marius'a tapınıyordu ama kendi tarzında, acı sözler, hatta şamarlar eşliğinde tapınıyordu.

Bu çocuk ortadan kaybolunca, kalbinde kapkara bir boşluk hissetti. Bir daha kendisine ondan bahsedilmemesini emretti, ama emirlerine bu kadar iyi uyulmasına da için için üzülüyordu. İlk zamanlar bu Buonapartçı'nın, Jakoben'in, bu teröristin, bu *Septembriseur*'ün geri döneceğini umuyordu. Fakat haftalar geçti, aylar geçti, yıllar geçti, Mösyö Gillenormand'ın büyük bir hayal kırıklığına uğraması pahasına kan içici bir daha ortalarda görünmedi! Buna rağmen, "Onu kovmaktan başka bir şey yapamazdım," diyordu büyükbaba kendi kendine ve soruyordu: "Yine yapmak zorunda kalsam, yapar mıyım?" Kibri hemen "evet" cevabını veriyordu, ama sessizce salladığı ihtiyar başı üzgün üzgün "hayır" diyordu. Bazı saatler büyük bir keder ve umutsuzluğa kapılıyordu. Marius'u özlüyordu. İhtiyarların güneşe olduğu kadar sevgiye de ihtiyaçları vardır. Sıcaklıktır bu onlar için. Güçlü bir bünyeye sahip olmasına rağmen, Marius'un yokluğu onda bazı değişikliklere yol açmıştı. Bu "küçük hayta"ya yaklaşmak için bir adım bile atmazdı dünyada; ama acı çekiyordu. Asla ondan haber sormuyordu, ama hep onu düşünüyordu. Marais'de gittikçe daha çok dünyadan el etek çekmiş bir hayat sürüyordu. Gerçi hâlâ eskisi gibi, neşeli ve haşindi; ama neşesinde sanki bir acı, bir öfke taşıyormuş gibi sinirli bir sertlik vardı ve haşinlikleri de hep bir çeşit yumuşak ve hüzünlü bitkinlikle son buluyordu. Bazen, "Ah! bir gelse, ona öyle güzel bir şamar akşederdim ki!" diyordu.

Teyzeye gelince, o çok sevemeyecek kadar az düşünüyordu. Marius, onun için bulanık, kara bir siluetten başka bir şey değildi artık. Giderek evvelce belki sahip olduğu bir kediden veya bir pa-

pağandan çok daha az meşgul eder olmuştu zihnini onunla. Gillenormand Baba'nın gizli ıstırabını asıl arttıran şey, onu tamamıyla içinde saklayıp hiç belli etmemesiydi. Onun acısı, yeni icat edilen, dumanını da yakan fırınlara benziyordu. Ara sıra, bazı münasebetsiz dostlar ona Marius'tan söz açıp, "Torununuz mösyö ne yapıyor, ne oldu acaba?" diye soruyorlardı. İhtiyar burjuva, eğer pek üzgünse içini çekerek, eğer neşeli görünmek istiyorsa manşetine bir fiske atarak şu karşılığı veriyordu: "Mösyö Baron Pontmercy bir köşede avukatçılık oynamaktadırlar."

İhtiyar hayıflanıp dururken, Marius kendisini kutlamaktaydı. Bütün iyi yüreklilerde olduğu gibi, felaket onun içinden acıyı almıştı. Mösyö Gillenormand'ı iyilikle düşünüyordu; ama *babasına karşı kötü davranan* bu adamdan hiçbir şey almamaya kararlıydı. İlk öfkesinin hafiflemiş ifadesiydi bu artık. Acı çekmiş olduğu ve hâlâ da çektiği için mutluluk duymaktaydı. Babası içindi bu. Hayatının çetinliği onu memnun ediyor, hoşuna gidiyordu. Kendi kendine bir çeşit sevinçle *bunun az bile olduğunu*; bunun bir kefaret ödeme sayıldığını söylüyordu. Böyle olmasaydı, babasına karşı, böyle bir babaya karşı günahkârca ilgisizliğinden ötürü ileride başka türlü cezalandırılırdı. Bütün acıları yalnız babasının çekmiş olması, kendisinin hiç acı çekmemesi doğru olmazdı; hem zaten albayın kahramanca hayatına kıyasla onun çalışmaları, onun çektiği yoksulluk neydi ki? Ve nihayet babasına yaklaşabilmesinin, ona benzeyebilmesinin tek yolu, onun düşmana karşı mertçe savaşması gibi kendisinin de yoksulluğa karşı yiğitçe direnmesiydi; ve albayın, "O buna layık olacaktır," sözüyle demek istediği muhakkak ki buydu. Albayın yazısı kaybolduğundan, Marius bu sözleri göğsünde değilse bile kalbinde taşımaya devam ediyordu.

Sonra, büyükbabası onu kovduğu gün o henüz çocuktu; şimdi bir erkek olmuştu. Bunu içinde duyuyordu. Tekrar edelim, sefalet onun için iyi olmuştu. Gençlikteki yoksulluğun –başarıya ulaştığı takdirde– fevkalade olan yanı şudur ki, bütün iradeyi çaba göstermeye ve bütün ruhu bir amacı özlemeye yöneltir. Yoksulluk maddi hayatı hemen çırılçıplak soyup onu iğrenç hale koyar; ideal bir hayata doğru o anlatılması güç atılışlar buradan kaynaklanır işte. Zengin bir genç adamın yüzlerce parlak ve kaba eğ-

lencesi, yarış atları, av partileri, köpekleri, tütünü, oyunu, iyi yemekleri ve daha başka şeyleri vardır; ruhun aşağı taraflarının, yüksek ve ince tarafları aleyhine olan uğraşları. Yoksul genç ise, ekmeğini kazanmak için zahmet çeker; yemeğini yedikten sonra hayal kurmaktan başka yapacak işi yoktur. Tanrı'nın sunduğu bedava seyirlere gider, gökyüzüne, uzaya, yıldızlara, çiçeklere, çocuklara, içinde acı çektiği insanlığa, içinde mutluluk ışığıyla parladığı yaradılışa bakar. O kadar bakar ki insanlığa, sonunda ruhu görür, o kadar bakar ki yaradılışa, sonunda Tanrı görür. Hayal kurar ve kendisini büyük hisseder; daha çok hayal kurar ve kendisini şefkatli hisseder; ıstırap çeken insanın bencilliğinden, düşünen insanın merhametine geçer. İçinde hayran olunası bir duygu çatlayıp açılır: kendi nefsini unutmak ve bütün herkese acımak. Tabiatın açık ruhlara sunduğu, bahşettiği, bol bol verdiği; kapalı ruhlara ise vermeyi reddettiği sayısız hazları düşünerek, bir zeka milyoneri olan o, para milyonerlerine acımaya başlar sonunda, zihnine her türlü aydınlık girdiği ölçüde, kalbinden her türlü kin çıkıp gider. Zaten, aslında bedbaht mıdır o? Hayır. Bir genç adamın sefaleti asla sefil değildir. Herhangi bir genç çocuk, ne kadar yoksul olursa olsun, sağlığıyla, kuvvetiyle, canlı yürüyüşüyle, parlak gözleriyle, damarlarında sıcak sıcak dolaşan kanıyla; kara saçları, taze yanakları, pembe dudakları, beyaz dişleri, temiz nefesiyle ihtiyar bir imparatorda her zaman gıpta ve kıskançlık duygusu uyandırır. Sonra, o her sabah yeniden ekmeğini kazanmaya koyulur ve elleri ekmek kazanırken, belkemiği gurur, beyni de fikir kazanır. İşi bitince o anlatılması imkânsız hayranlıklarına, seyirlerine, hazlarına döner. Ayakları yürek acılarında, engellerde, kaldırım taşlarında, dikenlerde, bazen de çamurlarda, kafası nur içinde yaşar. Metin, huzurlu, uysal, sakin, dikkatli, ciddi, kanaatkar ve iyi niyetlidir; birçok zenginde bulunmayan iki serveti kendisine bahşettiği için Tanrı'ya şükreder: onu özgür yapan çalışma ve değerli yapan düşünme.

Marius'un içinde işte bunlar olmuştu. Hatta her şeyi söylemiş olmak için diyebiliriz ki, kendisini seyirden yana biraz fazla vermişti. Hayatını hemen hemen emin bir şekilde kazanmaya başladığı gün, orada durmuştu; yoksulluğu iyi buluyor ve kendisini işten ayırarak düşünceye veriyordu; yani bazen günlerini baştan ba-

şa düşünmekle geçiriyor, gaipten görüntüler alan bir kimse gibi kendinden geçişin ve iç aydınlanmasının sessiz şehvetlerine dalıyor, gömülüyordu. Böylece hayatının problemini ortaya koymuştu: Mümkün olduğu kadar az maddi iş yapmak. Başka bir deyişle, gerçek hayata birkaç saat ayırarak, geri kalan vaktini sonsuzluğa hasretmek. Hiçbir eksiği olmadığını sandığından, bu şekilde anlaşılan seyrin sonunda tembelliğin bir şekli haline geleceğini, hayatın ancak en ilkel ihtiyaçlarını tatminle yetinip gereğinden fazla dinlendiğini fark edemiyordu.

Besbelliydi ki, bu enerjik ve cesur yaradılışlı insan için bu ancak geçici bir durum olabilirdi ve kaderin kaçınılmaz zorluklarıyla ilk çatışmada, Marius'un gözü açılacaktı.

Bu arada, avukat olmasına rağmen ve Gillenormand Baba ne düşünürse düşünsün, o ne avukatlık yapıyor hatta ne de avukatçılık oynuyordu. Hayaller onu avukatlıktan uzaklaştırmıştı. Avukatların peşinden koşmak, Adliye Sarayı'na devam etmek, davalar araştırmak, can sıkıcı şeylerdi bunlar. Neye yarardı ki hem? Ekmek kapısını değiştirmek için bir neden görmüyordu. Bu tanınmamış kitabevi sonunda ona güvenli ve az zahmetli bir iş sağlamıştı ve bu da, açıkladığımız gibi, ona yetiyordu.

İşlerini yaptığı kitapçılardan biri, sanırım Mösyö Magimel, onu yanına almayı, iyi bir oturacak yer sağlamayı, düzenli bir şekilde iş vermeyi ve yılda on beş bin frank ödemeyi teklif etmişti. İyi bir yerde oturmak! On beş bin frank almak! Güzel şeylerdi bunlar şüphesiz. Ama özgürlüğünden vazgeçmek! Ücretli bir hizmetçi olmak! Bir çeşit ısmarlama yazı yazan edebiyatçı! Marius'un düşüncesine göre, bu teklifi kabul etmekle durumu hem daha iyi hem de daha kötü oluyor, bir yandan refah sağlarken öbür yandan haysiyetini kaybediyordu. Tam ve güzel bir bahtsızlığın, çirkin ve gülünç bir sıkıntı haline gelmesiydi bu; iki gözü kör bir insanın tek gözü kör hale gelmesi gibi bir şey. Teklifi reddetti.

Marius tek başına yaşıyordu. Her şeyin dışında kalmaktan hoşlanması ve bir de fazlaca ürkmüş olması nedeniyle, Enjolras'ın başını çektiği gruba kesinlikle girmemişti. İyi birer arkadaş olarak kalmışlardı; gerektiğinde mümkün olan her türlü yardımı birbirlerine yapmaya hazırdılar ama hepsi bu kadar. Marius'un iki dostu

vardı: biri genç Courfeyrac, öbürü ihtiyar Mösyö Mabeuf. Gönlü ihtiyardan yanaydı. Önce, içinde meydana gelen devrimi ona borçluydu; babasını tanımış, sevmiş olmasını ona borçluydu. "Gözümdeki perdeyi o aldı," diyordu.

Bu konuda, bu kilise kurulu üyesi kesin bir rol oynamıştı şüphesiz.

Fakat yine de, Mösyö Mabeuf, bu işte, İlâhi Takdir'in sakin ve kayıtsız bir aracından başka bir şey değildi. Tıpkı rastgele birisinin getirdiği bir mum gibi, tesadüfen, bilmeden aydınlatmıştı Marius'u; o bir mum olmuştu, yoksa, mumu getiren rastgele birisi değildi.

Marius'un içinde olan siyasi devrime gelince, Mösyö Mabeuf bunu anlamak, istemek ve yönetmek gücünden tamamıyla yoksundu.

Mösyö Mabeuf'le ileride yine karşılaşacağımızdan, onun hakkında birkaç söz söylememiz faydasız olmaz.

IV
MÖSYÖ MABEUF

Mösyö Mabeuf, Marius'a, "Şüphesiz, politik fikirlere saygı duyarım," dediği gün kendi hakiki ruh halini dile getiriyordu. Bütün siyasi fikirler onun gözünde farksızdı ve kendini rahat bırakmaları için hiç ayrım yapmaksızın hepsine saygı duyuyordu; tıpkı eski Yunanlıların intikam tanrıçaları Erinyeler'e "güzel, iyi, sevimli" Eumenidler[1] demeleri gibi Mösyö Mabeuf'ün siyasi inancı da bitkileri ve özellikle kitapları ihtirasla sevmekti. Onun da herkes gibi 'cı' ekiyle biten bir adı vardı elbet; o zamanlar kimse bunsuz yaşayamazdı. Ama o ne kralcı ne Bonapartçı ne şartçı ne Orléanscı ne anarşiciydi; o sahafçıydı.

İnsanların bu dünyada seyredebilecekleri türlü çeşit yosunlar, otlar, ağaçlar ve karıştırabilecekleri bir sürü *in-folio*'lar[2] ve hatta *in-otuz-iki*'ler[3] varken, şart, demokrasi, meşrutiyet, monarşi, cum-

1 İyiliksever tanrıçalar, hayır perileri – ç.n.

2 *In-folio*: Katlandığı zaman iki yaprak, dört sayfa olan kitap forması. Bu formada kitap – ç.n.

3 *In-otuz-iki*: Katlandığı zaman 32 yaprak, 64 sayfa olan kitap forması. Bu formada kitap – ç.n.

huriyet, vs. gibi saçmalıklar yüzünden birbirlerinden nefret etmekle uğraşmalarına akıl erdiremiyordu. Faydasız olmaktan şiddetle kaçınırdı. Kitap sahibi olmak onu okumaktan, bitki meraklısı olmak da bahçıvanlık etmekten alıkoymuyordu. Pontmercy'yi tanıdığı vakit, albayla onun arasında bir sempati doğmuştu, çünkü albayın çiçekler için yaptığını, o da yemişler için yapıyordu. Mösyö Mabeuf, tohumdan, Saint-Germain armutları kadar lezzetli armutlar yetiştirmeyi başarmıştı. Söylendiğine göre, yazın yetişen Mirabel eriğinden daha az kokulu olmayan, günümüzün ünlü ekim Mirabeli onun bu kombinezonlarından birinin ürünüdür. İtikatlılığından çok uysallığından gidiyordu ayinlere; bir de insanların yüzlerini sevdiği, ama gürültülerinden nefret ettiği için çünkü, insanları bir araya toplanmış ve sessiz olarak ancak kilisede görebiliyordu. Devlet içinde bir şeyler olmak gerektiğini düşünerek, kilise kurulu üyeliği mesleğini seçmişti. Zaten ne bir kadını herhangi bir lale soğanı kadar ne de bir erkeği Elzevir baskısı bir kitap kadar sevebilmişti. Altmış yaşını çoktan aştığı bir sırada, birisi ona sordu:

– Hayatınızda hiç evlenmediniz mi?

– Unuttum, diye cevap verdi.

Bazen aklına esip, –kimin esmez ki?– "Ah! Zengin olsaydım!" dese, bunu Gillenormand Baba gibi bir genç kızı göz ucuyla süzerken değil, bir eski kitabı seyrederken söylerdi. Bir ihtiyar hizmetçi kadınla tek başına yaşıyordu. Ellerinde biraz damla illeti vardı. Bu yüzden, gece uyurken romatizmadan kilitlenmiş yaşlı parmakları, yatağının örtüleri arasında gerilip bükülüyordu. *Cauteretz Dolaylarının Florası* adlı, renkli resimleri olan bir eser yazmış ve yayımlamıştı. Oldukça beğenilen bu eseri kendisi satıyor ve klişelerini elinde bulunduruyordu. Mézières Sokağı'ndaki evinin kapısı, bu kitap için günde iki üç defa çalınırdı. Böylece ferah ferah yılda iki bin frank kazanıyordu. Hemen bütün serveti de bundan ibaretti zaten. Yoksul olmasına rağmen sabırla mahremiyete katlanarak, zamanla her çeşit nadide nüshalardan ibaret değerli bir kitap koleksiyonu meydana getirmek dirayetini göstermişti. Evinden daima koltuğunun altında bir kitapla çıkar ve çoğu kere iki kitapla dönerdi. Zemin katta küçük bir bahçeyle dört odadan meydana ge-

len ikametgâhının biricik süsü, kurutulup çerçevelenmiş bitki koleksiyonlarıyla eski ustaların bazı gravürleriydi. Bir kılıç ya da tüfek görmek onun kanını dondururdu. Ömründe bir defacık olsun bir topun, hatta Invalides'dekinin bile yanına yaklaşmamıştı. Zararsız bir midesi, bir papaz kardeşi, bembeyaz saçları vardı; ağzında da ruhunda da dişleri yoktu; bütün vücudu hafifçe titrer, Picardie sakinlerinin şivesiyle konuşur, bir çocuk gibi güler, kolayca ürker, yaşlı bir koyuna benzerdi.

Bundan başka, yaşayan kullar arasında, Saint-Jacques Kapısı'nda Royol adındaki ihtiyar bir kitapçıdan başka hiçbir dostu, devamlı görüştüğü hiçbir kimse yoktu. Bütün emeli çivit ağacını Fransa'da yetiştirebilmekti.

Hizmetçisi de bir masumiyet örneğiydi. Bu zavallı yaşlı kadıncağız bakireydi. Sixtine Kilisesi'nde, Allegri'nin "Miserere"sini[1] miyavlayabilecek kabiliyette olan erkek kedisi Sultan, onun yüreğini tamamen doldurmuştu; içindeki ihtiras yükünü doyurmaya yetiyordu. Hayalleri asla bir erkeğe kadar uzanmamıştı. Hiçbir zaman kedisinden öteye geçmemişti o. Kedisi gibi onun da bıyıkları vardı. Bütün şatafatı, daima bembeyaz olan takkeleriydi. Pazar günleri, ayinden sonra vaktini sandığındaki çamaşırlarını saymakla, satın alıp da hiçbir zaman üstüne göre düzelttirmediği tek parça robları yatağının üzerine serip seyretmekle geçirirdi. Okumasını biliyordu. Mösyö Mabeuf ona Plutarque Ana adını takmıştı.

Mösyö Mabeuf, Marius'tan hoşlanmıştı, çünkü genç ve yumuşak başlı olan Marius, çekingenliğini tahrik etmeden ihtiyarlığına sıcaklık veriyordu. Gençlik, yumuşaklıkla birlikte olursa, ihtiyarlar üzerinde rüzgârsız güneş etkisi yapar. Marius askerî zaferlere, top barutuna, yürüyüş ve karşı yürüyüşlere, babasının bunca müthiş kılıç darbeleri indirdiği ve yediği bütün o muazzam savaşlara iyice doyunca Mösyö Mabeuf'ü görmeye gidiyor ve Mösyö Mabeuf de ona kahraman askeri, çiçekler bakımından anlatıyordu.

1830'a doğru, papaz kardeşi öldü ve o ölür ölmez de Mösyö Mabeuf'ün bütün ufku, gece bastırmışçasına karardı. Bir iflas –bir noterin iflası– kardeşinden kalma ve kendine ait bütün servetini teş-

1 (Lat.) Merhamet et. Davud'un 54. mezmurunun adı. Bu mezmur üzerine bestelenen ilahi – ç.n.

kil eden on bin franklık bir meblağı alıp götürdü. Temmuz Devrimi kitapçılıkta bir buhrana yol açtı. Sıkıntılı zamanlarda satılmaz olan ilk şey bir *Flora*'dır. *Cauteretz Dolaylarının Florası*'nın sürümü bıçak gibi kesildi. Haftalar geçiyor, tek bir alıcı bile çıkmıyordu. Mösyö Mabeuf bazen bir çıngırak sesiyle ürperiyordu. Plutarque Ana kederli kederli ona, "Mösyö sucu geldi," diyordu. Nihayet, günün birinde Mösyö Mabeuf Mézières Sokağı'ndan ayrıldı, kilisedeki görevinden istifa etti, Saint-Sulpice'ten vazgeçti, kitaplarının değilse de damgalarının bir kısmını, en az bağlı olduklarını sattı ve Montparnasse Bulvarı'nda küçük bir eve yerleşti. Ama burada da üç aydan fazla kalmadı. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi zemin katla bahçenin kirası yılda üç yüz franktı, o ise kiraya iki yüz franktan fazla ayırmaya cesaret edemiyordu; ikincisi, Fatou atış yerine komşu olduğundan, sürekli tabanca sesleri duyuyordu, bu da onun tahammül edemeyeceği bir şeydi.

Flora'sını, klişelerini, kurutulmuş bitki koleksiyonlarını, portföylerini ve kitaplarını taşıdı ve Salpêtrière yakınlarında, Austerlitz Köyü'nün kulübeye benzer yapılarından birine yerleşti. Böylece yılda elli ekü karşılığında, üç odaya ve çitle çevrili, kuyulu bir bahçeye sahip oldu. Bu taşınma dolayısıyla hemen bütün eşyalarını sattı. Bu yeni eve girdiği gün pek keyiflendi; gravürlerini, kurutulmuş bitki koleksiyonlarını asmak için kendi eliyle çiviler çaktı; günün kalan kısmında bahçeyi çapaladı ve akşam Plutarque Ana'nın tasalı tasalı düşündüğünü görünce, omzuna vurup gülümseyerek ona, "Çivitimiz var ya canım!" dedi.

Yalnız iki ziyaretçinin, Saint-Jacques Kapısı'ndaki kitapçı ile Marius'un, onu Austerlitz'deki kulübesinde görmesine izin veriyordu. Sonra, her şeyi söylemiş olmak için şunu da belirtelim ki, bu Austerlitz adı onun pek de hoşuna gitmeyen gürültücü bir addı.

Zaten az önce de belirttiğimiz gibi, bilgelik ya da deliliğe, yahut sık sık görüldüğü üzere, her ikisine birden gömülmüş beyinler hayat olaylarına ancak pek yavaştan nüfuz edebilirler. Onların kendi kaderleri kendilerine uzaktır. Bu zihni konsantrasyonlardan sonunda bir çeşit pasiflik çıkar ki muhakemeli, mantıklı olsaydı felsefeye çok benzerdi. Düşülür, inilir, kayılır hatta yuvar-

lanılır da farkına varılmaz. Gerçi bu daima bir uyanışla sonuçlanır, ama çok geç bir uyanıştır bu. O zamana kadar insan kendisini mutluluğu ve felaketi arasında oynanan oyunda tarafsız kalıyor sanır. Oyun kendi üzerine oynanmakta olduğu halde, partiyi kayıtsızca seyreder.

Mösyö Mabeuf de işte böyle, çevresini gittikçe saran bu karanlığın içinde, bütün umutları birbiri ardınca sönerken, biraz çocukça ama çok derin bir huzur ve sükûn içinde kalabilmişti. Düşünce alışkanlıkları bir rakkasın gidiş gelişlerine benziyordu. Bir kere kendini bir hayale kaptırdı mı, hayal kaybolacak olsa bile, o çok uzun süre onun peşinde gider dururdu. Nitekim bir saat de, anahtarı kaybolduğu an hemen durmaz.

Mösyö Mabeuf'ün masumca bazı eğlenceleri vardı. Bu eğlenceler az masraflı ve beklenmedik şeylerdi. En küçük bir tesadüf bile ona bu eğlenceleri sağlamaya yeterdi. Plutarque Ana odanın bir köşesinde roman okumaktaydı; daha iyi anladığını sandığından yüksek sesle okuyordu romanı. Yüksek sesle okumak, okuduğunu kendi kendine onaylamaktır. Çok yüksek sesle okuyan bazı kimseler vardır ki, okuduklarına dair kendilerine şeref sözü veriyorlar sanırsınız.

Plutarque Ana işte böyle bir gayretle okumaktaydı elindeki romanı. Mösyö Mabeuf işitiyor, ama dinlemiyordu. Plutarque Ana okurken bir cümleye geldi. Bir dragon süvarisi subayıyla bir güzel hanım söz konusuydu: "...Güzel kadın suratını astı; dragon da..."

Plutarque Ana gözlüğünü silmek için burada durdu. "Buda ve Dragon,"[1] diye alçak sesle tekrarladı.

Mösyö Mabeuf, "Evet, doğrudur. Mağarasının dibinden ağzından alevler saçıp göğü yakan bir dragon vardı. Bu canavar birçok yıldızları ateşe vermişti. Üstelik kaplan gibi de pençeleri vardı. Buda onun inine gitti ve dragonu din yoluna sokmayı başardı. Güzel bir kitaptır o okuduğunuz Plutarque Ana. Bundan daha güzel bir efsane olamaz," dedi.

Ve Mösyö Mabeuf tatlı bir hayale daldı.

---

1 Mabeuf, *bouda* (suratını astı) sözünü Buda olarak; ve hem yaya hem at üstünde savaşan süvari olan dragonu da ejderha anlamına gelen dragon olarak anlıyor – ç.n.

V
YOKSULUN SEFİLLE İYİ KOMŞULUĞU

Yavaş yavaş yoksulluğun pençesine düştüğünü gören ve buna gitgide şaşmaya başlamakla birlikte henüz üzüntü duymayan bu saf yürekli ihtiyardan hoşlanıyordu Marius. Courfeyrac'la buluşuyordu, ama Mösyö Mabeuf'ü arıyordu. Fakat oldukça seyrek oluyordu bu, en fazla ayda bir ya da iki defa.

Marius'un en büyük zevki, dış bulvarlarda ya da Champ de Mars'da ya da Lüksemburg'un en tenha yollarında uzun gezintiler yapmaktı. Bazen bir bostanı, salatalık tarlalarını, gübrede eşelenen tavukları, bostan kuyusunun dolabını çeviren atı seyretmekle yarım gününü geçirdiği olurdu. Gelip geçenler onu hayretle süzer, bazıları kılığını kuşku uyandırıcı, yüz ifadesini uğursuz bulurlardı. Oysa o, maksatsız hayal kuran yoksul bir delikanlıdan başka bir şey değildi.

İşte bu gezintilerinden birindedir ki, Gorbeau viranesini keşfetmiş, münzeviliği ve ucuzluğu ona çekici geldiğinden oraya yerleşmişti. Onu orada sadece Mösyö Marius adıyla tanıyorlardı.

Babasının eski generallerinden ya da arkadaşlarından birkaçı onu tanıyınca evlerine davet etmişlerdi. Marius bu davetleri hiç de reddetmemişti. Babasından bahsetmek için birer fırsattı bunlar. Böylece, ara sıra Kont Pajol'e, general Bellavesne'e, general Fririon'a, Invalides'e gidiyordu. Oralarda müzik çalınıyor, dans ediliyordu. O akşamlar Marius yeni elbiselerini giyerdi. Fakat bu suarelere ve balolara ancak hava adamakıllı dona çektiği zamanlar gidiyordu, çünkü arabaya verecek parası olmadığı gibi, gideceği yere ancak ayna gibi pırıl pırıl ayakkabılarla gitmek istiyordu.

Bazen içinde herhangi bir burukluk, acı duymadan kendi kendine şöyle derdi: "İnsanlar böyle işte, bir salonda her yerimiz çamurlu olabilir ama ayakkabılarımız asla. Orada size iyi kabul göstermek için bir tek lekesiz şey isterler. Vicdan mı? Ne münasebet, ayakkabılar."

Kalbin ihtirasları dışında, bütün ihtiraslar hayal âleminde kaybolur. Marius'un siyasi tutkuları da orada dağılıp gitmişti. 1830 Devrimi de onu tatmin edip yatıştırarak buna yardım etmişti. Öf-

kesi bir yana, aynı insan olarak kalmıştı. Hep aynı inanışları taşıyordu, ama yumuşamış olarak. Daha doğrusu siyasi görüşleri değil de sempatileri vardı sadece. Hangi partidendi? İnsanlık partisinden. İnsanlık içinde Fransa'yı; milletin içinde halkı; halkın içinde kadını seçiyordu. Merhameti özellikle bu yana yönelmekteydi. Şimdi artık bir fikri bir olaya; bir şairi bir kahramana tercih etmekte, Eyüb gibi bir kitaba Marengo gibi bir olaydan daha çok hayranlık duymaktaydı. Sonra, düşünmeyle geçen bir günün akşamında bulvarlardan geçerek dönerken ağaçların dalları arasından uçsuz bucaksız uzayı, isimsiz ışıltıları, uçurumu, karanlığı, sırrı gördüğü zaman, yalnızca insana ait olan her şey ona pek küçük, pek ufak geliyordu.

Hayatın, insanlık felsefesinin gerçeğine vardığına inanıyordu ve belki gerçekten de varmıştı. Artık gökyüzünden başka hiçbir şeye bakmaz olmuştu. O gökyüzü ki hakikatin, içinde bulunduğu kuyunun dibinden görebildiği tek şeydir.

Ama bu onu geleceğe dair birçok plan, tertip, tasavvur, proje kurmaktan alıkoymuyordu. Bu hayalci halindeyken bir göz Marius'un içine bakabilseydi, bu ruhun saflığı, temizliği karşısında kamaşırdı! Gerçekten de bizim etten gözlerimiz, başkalarının vicdanının içine girebilecek güçte olsaydı, bir insan hakkında, onun düşündüklerinden çok hayal ettiklerine bakarak çok daha sağlam bir şekilde hüküm verebilirdik. Düşüncede irade vardır, hayalde yoktur. Tamamen kendiliğinden olan hayal, devâsâlığı, idealliği içinde bile ruhumuzun çehresini alır ve bunu aynen korur. Kaderin ihtişamlı güzelliklerine doğru uzanan enine boyuna düşünülmemiş, ölçüsüz özleyişler kadar ruhumuzun en derin köşesinden doğruca ve samimiyetle çıkan başka bir şey daha yoktur. Mantıklı bir şekilde tertiplenmiş, muhakeme edilmiş, düzene sokulmuş fikirlerden çok daha fazla bu özleyişlerde bulabiliriz her insanın hakiki karakterini. Ham hayallerimiz bize en çok benzeyen şeylerdir. Herkes bilinmeyeni ve imkânsızı kendi tabiatına göre hayal eder.

1831 yılının ortalarına doğru, Marius'un hizmetini gören ihtiyar kadın, ona komşu olan sefil Jondrette ailesi fertlerinin kapı dışarı edileceklerini anlattı. Hemen bütün günlerini dışarıda geçiren Marius, komşuları olduğunun pek farkında bile değildi.

– Niçin kovuyorlarmış onları? dedi.

– Kiralarını ödemiyorlar da onun için. İki kira borçları var.

– Ne tutuyor bu?

– Yirmi frank dedi, ihtiyar.

Marius'un bir çekmecede otuz frank yedek akçesi vardı.

– Alın, dedi ihtiyar kadına, işte yirmi beş frank. Bu zavallıların parasını ödeyin, beş frank da kendilerine verin, benden geldiğini de sakın söylemeyin.

VI
HALEF

Teğmen Théodule'ün alayı tesadüfen gelip Paris'te garnizon kurdu. Bu olay Gillenormand Teyze'nin kafasında ikinci bir fikrin doğmasına yol açtı. Birincisinde Théodule'e Marius'u gözlettirmeyi düşünmüştü; bu sefer Théodule'ü Marius'un yerine koymak için kumpas kurdu.

Büyükbabanın evde bir genç insanın bulunmasına belli belirsiz ihtiyaç duyması ihtimaline karşı –şafak ışıkları bazen harabelere tatlı gelir– her koşulda başka bir Marius bulmakta fayda vardı. "Tamam," diye düşündü, "kitaplarda gördüğüm gibi basit bir dizgi hatası bu. Marius yerine Théodule okuyunuz."

Bir küçük yeğen, aşağı yukarı bir torundur. Avukatın olmadığı yerde, mızraklı süvari kullanılır.

Bir sabah, Mösyö Gillenormand *la Qoutidienne* gibi bir şeyler okuyordu ki kızı içeri girdi ve gözdesi söz konusu olduğu için, en tatlı sesiyle:

– Babacığım, bu sabah Théodule size saygılarını sunmaya gelecek, dedi.

– Kim bu Théodule?

– Küçük yeğeniniz.

– Ya! dedi büyükbaba.

Sonra tekrar okumaya koyuldu ve herhangi bir Théodule'den başka bir şey olmayan küçük yeğenini artık düşünmedi; çok geçmeden de, okurken hemen daima olduğu gibi öfkelendi. Elinde tuttuğu "kâğıt parçası" –ki kendiliğinden anlaşılacağı üzere– kral-

cı cinstendi, ertesi gün için o devir Parisi'nin günlük küçük olaylarından birini haber veriyordu: Hukuk ve tıp öğrencileri öğleyin Panthéon Meydanı'nda toplanacaklardı müzakerede bulunmak için. Günün meselelerinden biri, milli muhafız gücü topçuları söz konusuydu; harbiye nazırıyla "şehir milisleri" arasında Louvre Sarayı avlusuna yerleştirilen toplar hakkında bir anlaşmazlık doğmuştu. Öğrenciler bu konuyu "müzakere" edeceklerdi. Mösyö Gillenormand'ın küplere binmesi için bu kadarı yeterdi.

Marius'u düşündü; o da öğrenciydi ve ihtimal o da, ötekiler gibi öğleyin Panthéon Meydanı'ndaki müzakereye gidecekti.

Tam bu üzücü düşünceye dalmıştı ki, Teğmen Théodule içeri girdi. Bir kurnazlık eseri olarak burjuva gibi giyinmiş ve Matmazel Gillenormand tarafından usulcacık odaya sokulmuştu. Mızraklı süvari şöyle bir muhakeme yürütmüştü: İhtiyar büyücü herhalde bütün varlığını kaydı hayat şartıyla faize yatırmadı. Onun için, ara sıra başıbozuk kılığına girmekte fayda var.

Matmazel Gillenormand babasına seslendi:

– Küçük yeğeniniz Théodule.

Sonra alçak sesle teğmene:

– Ne derse onayla, dedi ve çekilip gitti.

Böyle ihtişamlı görüşmelere pek alışık olmayan teğmen, çekinerek ve dili dolaşarak:

– Günaydın amcacığım, dedi ve irade dışı, mekânik bir asker selamı taslağıyla başlayıp burjuva selamıyla biten karma bir selam verdi.

Dede:

– Ha! Siz misiniz, pekâlâ, oturun, dedi.

Bunu der demez de mızraklı süvariyi hepten unuttu. Théodule oturdu, Mösyö Gillenormand ayağa kalktı.

Elleri ceplerinde, yüksek sesle konuşarak, yeleğinin iki cebindeki iki saati sinirli parmaklarıyla kurcalayarak odanın içinde enine boyuna dolaşmaya koyuldu.

– Sümüklü alayı! Panthéon Meydanı'nda toplanacaklarmış! Bakın hele! Daha dün analarından süt emen veletler! Burunlarını sıksan süt damlayacak! Yarın öğleyin müzakere edeceklermiş! Nereye gidiyoruz? Nereye gidiyoruz? Uçuruma gidildiği meydanda. İş-

te buraya getirdi bizi bu gömleksizler! Şehir topçusuymuş! Şehir topçusu hakkında müzakere! Milli muhafız çatpatları üzerine gidip açık havada zırvalar yumurtlamak! Hem kimlerle buluşacaklar orada? Bakın biraz jakobenciliğin bizi nereye vardırdığına. İstediğiniz bahse girerim, bir mangıra karşı bir milyon bahse girerim ki, orada birtakım sabıkalılardan, salıverilmiş kürek mahkûmlarından başka kimse bulunmayacak. Cumhuriyetçilerle forsalar; tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş. Carnot, "Nereye gideyim, hain"? diye sormuş. Fouché de, "Nereye gidersen git, sersem," diye cevap vermiş. İşte cumhuriyetçiler bunlardır.

– Doğru, dedi Théodule.

Mösyö Gillenormand başını yarı çevirdi, Théodule'ü gördü, devam etti:

– Şu haytanın *carbonaro* olmak alçaklığını gösterdiğini düşünüyorum da! Evimi niçin terk ettin be adam? Gidip cumhuriyetçi olmak için. Pışık! Önce halk senin cumhuriyetini istemiyor, sağduyusu var onun, gayet iyi biliyor ki hep krallar olmuş ve bundan sonra da hep olacak, halk gayet iyi biliyor ki, ne de olsa sonunda sadece halktır ve alay ediyor senin cumhuriyetinle, duyuyor musun dangalak? Bundan daha iğrenç bir heves olabilir mi? Duchêne Baba'yla aşna fişne olmak, giyotine göz süzmek, 93'ün balkonu altında aşk şarkıları söyleyip gitar çalmak... Bütün bu gençlerin suratına tükürmeli, öylesine hayvan şeyler! Hepsi aynı telden çalıyor, bir tane bile istisnası yok. Aklını kaybetmek için sokakta esen havayı teneffüs etmek yeter. On dokuzuncu yüzyıl zehirdir. Önüne gelen bir serseri keçi sakalı bırakıp kendini gerçekten adam olmuş sanıyor ve sizi, ihtiyar akrabalarını oracıkta bırakıp gidiveriyor. Yok cumhuriyetçiymiş, yok romantikmiş. Bu romantik de ne demek oluyor? Allah aşkına söyleyin bana nedir bu? Mümkün, muhtemel ne kadar delilik varsa hepsi. Bir yıl önce *Hernani*'ye gidiliyordu. Sorarım size, neymiş şu *Hernani*! Antitezler! Doğru dürüst Fransızca olarak bile yazılmamış birtakım iğrençlikler! Sonra da Louvre'un avlusuna toplar konuyor. Bu devrin haydutları böyle işte.

– Hakkınız var, amcacığım, dedi Théodule.

Mösyö Gillenormand, sözünü sürdürdü:

– Müzenin avlusunda toplar! Ne işe yarayacak bunlar? Top, top, ne istiyorsun benden? Belvédère Apollon'unu misket ateşine tutmak mı istiyorsunuz? Fişek kovanlarının Medici Venüsü'yle ne alıp vereceği var? Ah! Bu zamane gençlerinin hepsi serseri! Şu Benjamin Constant'ları ne ciğeri beş para etmez şeydir! İçlerinde alçak olmayanlar da salak! Çirkin olmak için ellerinden geleni yapıyorlar, kötü giyiniyorlar, kadınlardan korkuyorlar, kadın fistanlarının çevresinde dilenir gibi bir halleri var ki, aşifte han hizmetçilerini kahkahadan kırar geçirir. Şerefim üzerine yemin ederim ki, onları görenler zavallı utangaç âşıklar der. Hepsi biçimsiz, üstelik de alık; Tiercelin'in, Potier'nin tekerlemelerini tekrarlayıp duruyorlar, çuval gibi ceketler, at uşağı yelekleri, kaba bezden gömlekler, kaba kumaştan pantolonlar, kaba deriden çizmeler giyiyorlar, jargonları da giyimlerine benziyor. Kendi özel dillerinden partal pabuçlarına taban yapılabilir. Ve işte bütün bu uçkurunu toplamaktan aciz çocuk sürüsünün size anlatacak siyasi görüşleri var. Siyasi kanaat sahibi olmayı şiddetle yasaklamak gerekirdi. Sistemler uyduruyorlar, toplumu yeni baştan kuruyorlar, monarşiyi yıkıyorlar, bütün yasaları yerle bir ediyorlar, ambarı kilerin, kapıcımı da kralın yerine koyuyorlar. Avrupa'yı dipten doruğa altüst ediyorlar, dünyayı yeniden inşaya kalkışıyorlar ve bu arada, arabalarına binen çamaşırcı kadınların bacaklarına sinsice bakmak fırsatını da kaçırmıyorlar. Ah! Marius! Ah! Haylaz çapkın! Gidip umumi meydanlarda bağıra çağıra öfkeni kusmak, tartışmak, müzakere etmek, tedbirler almak! Aman Allahım buna tedbir diyorlar! Kargaşa küçülüp ahmaklık oluyor. Musibeti gördüm, şimdi de rezaleti görüyorum. Öğrenciler milli muhafız gücünü müzakere etsin; Ogibewas ve Cadodaches kızılderililerinde bile görülmez böyle bir şey! Kafaları tüylü raket topu gibi süslü, ellerinde odundan gürzler taşıyan anadan doğma çıplak vahşiler bile bu bakaloryalılar kadar yabani değildirler! Beş paralık oğlanlar! İşten anlar havasında emirler verecekler! Sözüm ona müzakere ve muhakeme edecekler! Kıyamet alameti. Gerçekten de, su ve topraktan ibaret bu sefil kürenin sonudur bu. Bize son hıçkırık gerekiyordu, Fransa da onu hıçkırıyor işte. Müzakere ediniz bakalım haytalar! Onlar Odéon'un kemerleri altına gazete okumaya gittikleri sürece böyle

şeyler olacaktır. Bu onlara sadece bir meteliğe mal olur ve de sağduyularına, zekalarına, kalplerine, ruhlarına, düşünme yeteneklerine. Sonra oradan çıkıyorlar ve aile yuvalarından defolup gidiyorlar. Bütün gazeteler veba illetidir; hepsi, hatta *Drapeau blanc* bile! Zaten, Martainville aslında bir Jakoben'di. Ah! Allahın cezası! Büyükbabanı bedbaht etmekle öğünebilirsin! Théodule:

– Hiç şüphesiz, dedi.

Ve Mösyö Gillenormand'ın nefes almasından yararlanarak, mızraklı süvari, bilgiç bir tavırla ekledi:

– *Moniteur*'den başka gazete, *Askeri Yıllık*'tan başka da kitap almamalıdır.

Mösyö Gillenormand devam etti:

– Onların Sieyès'i gibi bir şey! Sonunda senatör olan bir kral katili; çünkü neticede hep öyle olurlar. Senli benli vatandaş konuşmalarıyla suratlarını damgalatır, sonra bunu kullanarak kendilerine kont cenapları dedirtirler. Kol kadar bir kont cenapları, eylül katilleri. Filozof Sieyès! Şunu iftiharla söyleyebilirim ki, bütün bu sözüm ona filozofların felsefesine ben hiçbir zaman Tivoli soytarısının gözlüklerinden daha fazla değer vermemişimdir! Bir gün Malaquais Rıhtımı'ndan geçerken gördüm senatörleri; sırtlarında üzerine anlar serpiştirilmiş mor kadifeden mantolar, başlarında da 4. Henri tarzı şapkalar vardı. Pek sakildiler. Kaplanın sarayındaki maymunlara benziyorlardı. Vatandaşlar, size açıkça söylüyorum işte, sizin ilerlemeniz bir çılgınlık, insanlığınız bir hayal, devriminiz bir cinayet, cumhuriyetiniz bir ucube, genç bakire Fransanız kerhaneden çıkmadır ve bunu hepinize karşı savunuyorum, kim olursanız olun, ister siyasi yazar ister iktisatçı ister hukukçu isterseniz özgürlük, eşitlik, kardeşlik konusunda giyotin bıçağından daha bilgili olun! Bunu size bildiriyorum işte efendicağızlarım!

– Valla son derece doğru, diye haykırdı teğmen.

Mösyö Gillenormand, başladığı bir hareketi yarıda bırakarak döndü ve gözlerini mızraklı süvari Théodule'ün iki gözünün arasına dikerek ona:

– Siz ahmaksınız, dedi.

ALTINCI KİTAP

İki Yıldızın Rastlaşması

I
LAKAP: SOYADLARININ MEYDANA GELİŞİ

Marius o devirde orta boylu, sık simsiyah saçlı, yüksek ve zeki alınlı, burun delikleri açık ve ihtiraslı, samimi, sakin tavırlı ve yüzünde bütünüyle gururlu, düşünceli ve masum bir ifade bulunan yakışıklı bir gençti. Bütün çizgilerinde keskinliğini kaybetmeksizin bir yuvarlaklık bulunan profilinde Fransız fizyonomisine Alsace ve Lorraine'den geçen o Germen yumuşaklığı ile Romalıların arasında Sicambrusları hemen tanınır hale getiren ve aslan soyunu kartal soyundan ayıran köşeli çizgilerden tamamen arınmışlık vardı. Düşünen insanların ruhça hemen hemen aynı ölçüde derin ve saf oldukları mevsimindeydi hayatın. Çok önemli bir durumla karşılaştığında sersemleşip kalması pekâlâ mümkündü ama anahtar bir kere daha dönünce yüceleşebilirdi. Davranışları ihtiyatlı, soğuk, nazik ve az da olsa açıktı. Ağzı pek sevimli ve dudakları kırmızılıkta, dişleri beyazlıkta eşsiz olduğu için gülümseyişi yüz ifadesindeki bütün sertliği gideriyordu. Bazı anlar bu lekesiz saf alınla bu şehvetli gülümseme garip bir zıtlık meydana getirmekteydi. Gözleri küçük, fakat bakışı büyüktü.

En koyu sefalet içinde bulunduğu zamanlarda, geçerken genç kızların dönüp kendisine baktığını fark eder ve içi kan ağlayarak

kaçıp saklanırdı. Kızların, eski elbiselerinden ötürü kendisine baktıklarını ve güldüklerini düşünürdü, aslında yakışıklılığından dolayı ona bakıyor ve hayalini zihinlerinde tutuyorlardı.

Gelip geçen güzellerle arasındaki bu sessiz anlaşmazlık, Marius'u vahşileştirmişti. Hiçbirini seçemiyordu. Nedeni de, en başta hepsinden kaçmasıydı. Uzun süre böyle, Courfeyrac'ın deyişiyle, sersemce yaşadı.

Courfeyrac ona ayrıca şöyle diyordu:

– Saygıdeğer olmaya özenme (artık birbirlerine "sen" diye hitap ediyorlardı, senli benliliğe kayış gençlikte dostluklara inen bayırdır). Bak azizim, sana bir öğüt. Bu kadar çok kitap okumayı bırakıp biraz da küçükhanımlara bak. Yosmalar insana iyi gelir, ey Marius! Kaça kaça, kızara bozara alıklaşacaksın.

Başka bir sefer, Courfeyrac ona rastladığında:

– Merhaba sayın rahip, diyordu.

Courfeyrac onunla bu şekilde konuştuğu zaman Marius sekiz gün süreyle genç, yaşlı bütün kadınlardan o zamana kadar kaçmadığı kadar çok kaçıyor ve en fazla da Courfeyrac'tan uzak duruyordu.

Bununla beraber, sonsuz yaratılış içinde iki tane kadın vardı ki, Marius onlardan kaçmıyor ve onlara karşı tedbir almıyordu. Doğrusu, bunların kadın oldukları ona söylense, o buna pek şaşardı: Bunlardan biri, onun odasını süpüren sakallı ihtiyar kadındı. Bu kadın yüzünden Courfeyrac:

– Hizmetçisinin sakalını görünce, Marius sakal kullanmaktan vazgeçti, diyordu.

Öbürü de pek sık gördüğü ama hiç yüzüne bakmadığı bir küçük kızdı.

Bir yılı aşkın bir zamandır, Marius, Lüksemburg Parkı'nın ıssız yollarından birinde, fidanlık tarafındaki korkuluk duvarı boyunca uzanan yolda, bir adamla henüz pek genç bir kızın, yolun batı sokağı yönündeki en münzevi ucunda hep aynı sıraya hemen daima yan yana oturduklarını fark etmişti. Gözleri kendi içlerine dönük kimselerin gezintilerine karışmak âdetinde olan tesadüf, onu bu yola sevk ettiği her defasında –ki bu aşağı yukarı her gün olan bir şeydi– Marius bu çifti orada görüyordu. Adam altmış yaşların-

da kadardı; üzgün ve ciddi görünüyordu; bütün kişiliğinde, savaş adamlarının güçlü ve yorgun ifadesi vardı. Bir nişanı olsaydı Marius, "Eski bir subay bu," derdi. İyi ama yanına kimseyi yaklaştırmaz bir hali vardı ve bakışlarını hiçbir zaman bir kimsenin bakışlarıyla karşılaştırmıyordu. Daima yeni gibi duran mavi bir pantolon, mavi bir redingot ve geniş kenarlı bir şapka taşıyor, siyah boyunbağı takıyor, bir kuveykır gömleği, yani bembeyaz ama kaba bezden bir gömlek giyiyordu. Bir keresinde yanından geçen hafifmeşrep bir işçi kız, "Bak, işte tertemiz bir dul adam," demişti. Saçları iyice ağarmıştı.

Adama eşlik eden genç kız, onunla birlikte gelip benimsemiş göründükleri sıraya ilk oturduğu gün, on üç, on dört yaşlarında, hemen hemen çirkin denecek kadar zayıf, beceriksiz, gösterişsiz, yalnız belki ileride çok güzel gözleri olacak bir kızdı. Ne var ki, gözleri hiç de hoş görünmeyen bir güvenle hep yukarıya doğru bakıyorlardı. Manastır yatılı öğrencilerine özgü hem yaşlı hem çocuksu bir kıyafeti vardı; siyah, kaba merinostan kötü dikilmiş bir elbiseydi bu. Baba kız gibi görünüyorlardı.

Marius iki üç gün kadar, henüz bir ihtiyar sayılamayacak olan bu yaşlı adamla henüz kişilik kazanmamış olan bu küçük kızı inceledi, sonra artık onlara hiç dikkat etmez oldu. Onlara gelince, sanki Marius'un farkında bile değil gibiydiler. Sakin ve kayıtsız bir havada kendi aralarında sohbet ediyorlardı. Kız durmadan, neşeli neşeli cıvıldıyordu. Yaşlı adam az konuşuyor ve ara sıra, tarifi imkânsız bir babalık sevgisiyle dolu gözlerini kızın üzerine dikiyordu.

Marius bu yolda gezinmeyi farkında olmadan âdet edinmişti. Onları her zaman orada buluyordu.

Bakın nasıl oluyordu bu.

Marius daha ziyade, yolun baba kızın sırasının bulunduğu ucunun aksi yönünden geliyor, yolu boydan boya yürüyerek onların önünden geçiyor, geri dönüp geldiği uca kadar gidiyor, sonra yeniden başlıyordu. Gezintisi sırasında bu gidiş gelişi beş altı defa tekrarlıyor ve bu gezintiyi de haftada beş altı defa yapıyordu, ama bu insanlarla onun arasında henüz hiçbir selam alışverişi olmamıştı. Bu adamla bu genç kız bakışlardan ne kadar kaçınıyor görünür-

lerse görünsünler ve belki de sırf böyle göründükleri için, fidanlık boyunca gezintiye çıkan beş altı öğrencinin pek tabii olarak biraz dikkatini çekmişlerdi. Bu öğrencilerden çalışkan olanları derslerden sonra, öbürleriyle bilardo partisini takiben bir araya geliyorlardı. Bu sonrakilerden olan Courfeyrac da bunları bir süre gözlemiş, fakat kızı çirkin bularak çarçabuk ve usulcacık oradan uzaklaşmıştı. Courfeyrac tıpkı atlı bir Parth okçusu gibi kaçmış, kaçarken onlara okundan bir lakap fırlatmıştı. Dikkati özellikle küçük kızın elbisesine, yaşlı adamın da saçlarına takılan Courfeyrac, kıza *Matmazel Lanoire*, babaya da *Mösyö Leblanc* adını takmıştı. Öyle ki, onları zaten kimse tanımadığı, adları bilinmediği için bu lakaplar tutmuştu. Öğrenciler birbirlerine, "A! Mösyö Leblanc sırasında oturuyor!" diyorlardı. Marius da, ötekiler gibi, bu meçhul kişiye Mösyö Leblanc demeyi uygun bulmuştu.

Biz de onlar gibi yaparak hikâyenin kolaylığı için Mösyö Leblanc adını kullanacağız.

Marius böylece ilk yıl hemen her gün aynı saatte onları gördü. Adamı cana yakın, ama kızı oldukça suratsız buluyordu.

II
LUX FACTA EST[1]

İkinci yıl, bu hikâyede okuyucunun ulaşmış olduğu şu noktada, Marius kendisi de nedenini pek bilmeksizin, bu Lüksemburg'da gezinme alışkanlığından birdenbire koptu. Aşağı yukarı altı ay boyunca gezindiği yola ayak basmadı. Nihayet günün birinde oraya döndü. Huzur içinde bir yaz sabahıydı. Güzel hava insanı neşeli yapar. Marius da öyleydi. Duyduğu bütün kuş sesleri, ağaçların yaprakları arasında gördüğü bütün mavi gökyüzü parçaları ona kalbinin içindeymiş gibi geliyordu.

Doğruca "kendi yolu"na gitti ve yolun ucuna vardığında yine aynı sıranın üzerinde o çifti gördü. Yalnız yaklaşıp baktığı zaman ona öyle geldi ki, adam aynı adamdı, ama kız sanki artık aynı kız değildi. Şimdi karşısında gördüğü, uzun boylu, güzel, kadınlığın en büyüleyici bütün şekillerine sahip bir varlıktı, hem de bu şe-

1 (Lat.) Işık oldu – ç.n.

killere, bütün sevimlilikleri henüz çocukluğun en derin saflığıyla birleştirdikleri bir çağda sahip bir varlık. Pek gelip geçici ve saf bir andır bu ve ancak şu üç kelimeyle ifade edilebilir: on beş yaş. Hare hare altın yaldızlı, kestane rengi harikulade saçları, mermerden yontulmuş gibi pürüzsüz bir alnı, gül yaprağını andıran yanakları, soluk pembelik ve heyecanlı beyazlık içinde bir teni, gülümsemenin bir ışık, sözün bir musiki gibi çıktığı nefis bir ağzı, Jean Goujon'un Venüs'e layık göreceği bir boynun üzerinde Raffaello'nun Meryem'e layık göreceği bir başı vardı. Nihayet bu büyüleyici yüzün hiçbir tarafını eksik bırakmamış olmak için şunu da söyleyelim ki, burnu güzel değil, fakat sevimliydi; ne düz ne kemerli, ne İtalyan ne Grek'ti; Parisli burnuydu bu; yani spirituel, ince, kuraldışı, sade, ressamları hayal kırıklığına uğratacak, şairleri büyüleyecek bir durum.

Marius onun yanından geçerken, sürekli yere eğik duran gözlerini göremedi. Ancak gölge ve utanç dolu uzun, kumral kirpiklerini görebildi.

Fakat gözlerinin yere eğik olması, bu güzel çocuğun kendisiyle konuşan ak saçlı adamı dinlerken gülümsemesine engel olmuyordu; ve hiçbir şey bu yere bakan eğik gözlerle birlikte bu taptaze gülümseyiş kadar büyüleyici olamazdı.

İlk anda Marius, onu aynı adamın başka bir kızı, mutlaka ilk gördüğünün kardeşi sandı. Fakat gezintinin değişmez alışkanlığıyla ikinci defa sıranın yanına gelip kızı dikkatle inceleyince, onun aynı kız olduğunu anladı. Altı ay içinde küçük kız bir genç kız haline gelmişti, işte o kadar. Bundan daha sık rastlanan bir şey olamaz. Kızların göz açıp kapayıncaya kadar serpilip geliştikleri, birdenbire bir gül halini alıverdikleri bir an vardır. Daha dün onları çocuk olarak bırakır, bugün sizi endişelendirecek bir halde bulursunuz.

Bu kız yalnız büyümemiş, aynı zamanda idealleşmişti. Nasıl nisan ayında sadece üç gün bazı ağaçların çiçeklenmesine yeterse, onun da güzelliğe bürünmesine altı ay yetmişti. Onun da nisan ayı gelmişti.

Bazen fakir, pespaye bazı kimselerin, sanki ani bir uyanışla yoksulluktan bolluğa geçtikleri, türlü çeşit harcamalara giriştikleri,

birdenbire şaşaalı, müsrif ve muhteşem oldukları görülür. Bu, bir gelirin cebe indirildiğine alamettir. Vadesi gelen bir alacak tahsil edilmiştir. Genç kızın da, işte böyle, vadesi gelmişti.

Hem sonra, tüylü kumaştan şapkası, merinos kumaşından elbisesi, öğrenci ayakkabıları ve kırmızı kırmızı elleriyle bir yatılı okul öğrencisi değildi artık o; güzellikle birlikte zevk de gelmişti ona. Sade ve zengin bir zarafetle ve yapmacıksız bir tarzda iyi giyinmiş bir kimse olmuştu. Siyah damaskodan elbisesi, aynı kumaştan pelerini ve beyaz krepten şapkası vardı. Beyaz eldivenler, şemsiyesinin Çin işi fildişinden sapıyla oynayan elinin narinliğini belli ediyor ve ipek iskarpinleri ayaklarının küçüklüğünü gösteriyordu. Yanından geçerken, bütün tuvaletinden taze ve içe işleyen bir rayiha yayılıyordu.

Adama gelince, o hep aynıydı.

Marius ikinci defa yakınına geldiğinde, genç kız gözkapaklarını kaldırdı; gözleri derin bir gök mavisi rengindeydi, ama bu sisli maviliğin içinde henüz ancak bir çocuk bakışı vardı. Marius'a kayıtsızca baktı; sanki çınarların altında koşup oynayan bir oğlan çocuğuna ya da sıranın üzerine gölgesi düşen büyük mermer saksıya bakar gibi. Marius da başka şeyler düşünerek gezintisine devam etti.

Genç kızın oturduğu sıranın yanından dört beş defa daha geçti, ama gözlerini ondan yana çevirmedi bile. Daha sonraki günler de, her zamanki gibi, Lüksemburg'a gitti ve yine her zamanki gibi "babayla kızı" orada buldu; ama artık onlara dikkat etmiyordu. Bu kızı güzelleştikten sonra da, çirkinken düşündüğünden fazla düşünmedi. Alışkanlığı gereği kızın oturduğu sıranın oldukça yakınından geçiyordu.

III
İLKBAHARIN ETKİSİ

Havanın ılık olduğu bir gündü. Lüksemburg gölge ve güneş içinde, gökyüzü sanki sabahleyin melekler onu yıkamış gibi tertemizdi; kuşlar kestane ağaçlarının derinliklerinde küçücük çığlıklar koparıyorlardı. Marius, ruhunu olduğu gibi tabiata açmıştı; hiç-

bir şey düşünmüyor, sadece yaşıyor, nefes alıyordu. Yine o sıranın yanından geçti. Genç kız gözlerini ona doğru kaldırdı, iki bakış karşılaştılar.

Ne vardı bu defa genç kızın bakışında? Marius bunu söyleyebilecek durumda değildi. Hem hiçbir şey yoktu hem her şey vardı. Garip bir şimşek çakışı oldu bu.

Kız gözlerini indirdi, delikanlı yoluna devam etti. Marius'un bu gördüğü, masum, sade bir çocuk gözü değil, esrarlı bir uçurumdu; açılır gibi olmuş, sonra birdenbire kapanıvermişti.

Her genç kızın bu şekilde baktığı bir gün vardır. Orada bulunanın vay haline!

Henüz kendisini tanımayan bir ruhun bu ilk bakışı gökyüzünde bir şafak gibidir. Işık saçan, bilinmez bir şeyin uyanışıdır bu. İnsanda tapınma duyguları uyandıran, karanlıkları birdenbire belli belirsizce aydınlatan ve bugünün bütün masumiyetiyle geleceğin bütün ihtirasını içinde taşıyan bu beklenmedik ışığın tehlikeli büyüsünü hiçbir şey anlatamaz. Tesadüfen beliren ve öylece bekleyen kararsız bir çeşit şefkattir bu. Masumiyetin farkında olmadan kurduğu ve istemeden, bilmeden kalpleri içine düşürdüğü bir tuzaktır. Kadın gibi bakan bir bakiredir.

Bu bakışın düştüğü yerden derin bir hayalin doğmaması pek nadirdir. Bütün saflıklar, bütün masumluklar bu semavi, bu kader tayin edici ışıkta rastlaşır, buluşurlar. Bu ışık, en şuh kadınların en iyi anlamlandırılmış göz işaretlerinden bile daha çok, bir ruhun derinliklerinde aşk denilen o karanlık, o rayiha ve zehir dolu çiçeği birdenbire tomurcuklandırıp açtırıverecek sihir gücüne sahiptir.

Marius akşam izbesine döndüğü vakit, elbisesine bir göz attı ve gündelik kıyafetiyle, yani şeridi hizasından kırılmış bir şapka, kaba arabacı kunduraları, dizleri ağarmış siyah bir pantolon ve dirseklerinin havı dökülmüş siyah bir ceketle Lüksemburg'da gezintiye çıkmanın büyük bir pasaklılık, görgüsüzlük, görülmemiş bir budalalık olduğunu ilk defa olarak fark etti.

IV
BÜYÜK BİR HASTALIĞIN BAŞLANGICI

Ertesi gün her zamanki saatte, Marius dolabından yeni ceketini, yeni pantolonunu, yeni şapkasını ve yeni ayakkabılarını çıkardı. Yeni bir kılığa büründü, fevkaladeden bir lüks olarak eldivenlerini de giydi ve Lüksemburg'un yolunu tuttu.

Yolda Courfeyrac'a rastladıysa da görmemezlikten geldi. Courfeyrac evine döndüğünde dostlarına şöyle dedi: "Yolda Marius'un yeni şapkasıyla yeni elbisesine rastladım. Marius da içindeydi. Mutlaka bir sınava girmeye gidiyordu. Pek salak bir hali vardı."

Lüksemburg'a gelince, Marius havuzun çevresinde bir tur attı, kuğuları seyretti, sonra kafası yosundan simsiyah olmuş, kalçasının biri eksik bir heykelin karşısında uzun süre hayran hayran durdu. Havuzun kenarında kırk yaşlarında, göbekli bir burjuva vardı. Beş yaşlarında, küçük bir oğlan çocuğunun elinden tutmuş ona, "Aşırılıklardan kaçın evladım," diyordu, "despotluktan da anarşiden de aynı derecede uzak dur." Marius bu burjuvayı dinledi. Sonra havuzun etrafında bir tur daha attı. Nihayet "yoluna" doğru ağır ağır, sanki gönülsüzce gidiyormuş gibi yürümeye başladı. Sanki bir kuvvet onu oraya gitmeye hem zorluyor hem de bundan alıkoyuyordu. O bütün bunların farkında değildi, her günkü gibi yaptığını sanıyordu. Yola girdiği zaman öbür uçta, kendi sıralarında oturan Mösyö Leblanc ile genç kızı gördü. Ceketini yukarıya kadar iliklediği; buruşukluk yapmaması için eteğini çekerek onu üstünde gerdi, pantolonunun parlak pırıltılarını memnunlukla gözden geçirdi ve sıraya doğru yürüyüşe geçti. Bu yürüyüşte bir hücum edası, muhakkak ki bir fetih kastı vardı. Dediğim gibi, sıraya doğru yürüyüşe geçti. Sanki Hannibal, Roma'ya yürüyordu.

Bütün hareketlerini elinde olmayarak yapıyordu, zihninin her zamanki meşguliyetlerine hiç ara vermemişti. O an, *Bakalorya El Kitabı*'nın saçma bir kitap olduğunu ve insan zekasının şaheseri diye burada Racine'in üç trajedisi, Molière'inse bir tek komedisi tahlil edildiğine göre, bu kitabı yazanların ender bulunur eblehlerden olmaları gerektiğini düşünüyordu. Kulaklarında keskin bir çınlama vardı. Sıraya yaklaşırken bir yandan da bakışlarını genç kızın

üzerinde topluyordu. Ona sanki genç kız yolun bütün ucunu belirsiz bir mavi ışıkla dolduruyor gibi geliyordu.

Yaklaştıkça adımları yavaşlamaktaydı. Sıraya belli bir mesafeye kadar yaklaşmıştı ki, yolun sonuna daha epeyce olduğu halde, birden durdu ve kendisi de nasıl olduğunu bilemeden gerisin geriye döndü. Yolun sonuna kadar gitmediğini kendisine bile söylemedi. Genç kız onu uzaktan ancak fark edebilmiş, yeni elbisesi içindeki yakışıklı halini şöyle böyle görebilmiş olmalıydı. Yine de arkasında bulunan birisi ona bakacak olursa gözüne iyi görünmek için dimdik duruyordu.

Yolun öbür ucuna vardı, sonra geri döndü ve bu sefer sıraya biraz daha yaklaştı. Hatta arada üç ağaçlık bir mesafe kalıncaya kadar ilerledi, ama orada daha ileri gitmekte –bilinmez nasıl bir imkânsızlık hissederek– tereddüde kapıldı. Genç kızın yüzünün kendisine doğru eğildiğini gördüğünü sanmıştı. Buna rağmen erkekçe ve şiddetli bir çaba harcayarak tereddüdünü yendi ve ileri yürüyüşüne devam etti. Birkaç saniye sonra, dik ve azimli, kulaklarına kadar kızarmış bir halde, ne sağına ne de soluna göz atmaya cesaret etmeksizin bir devlet adamı gibi eli ceketinin içinde sıranın önünden geçiyordu. Tam geçtiği esnada meydandaki topun altından korkunç bir kalp çarpıntısı duydu. Bir gün önceki gibi damasko elbisesini ve krep şapkasını giymişti. "Onun sesi" olması gereken tarifi imkânsız bir ses işitti. Sakin bir şekilde konuşuyordu. Çok güzeldi. Onu görmeyi denemediği halde bunu hissediyordu. "Mösyö François de Neufchâteau'nun *Gil Blas* baskısının başına, sanki kendisi yazmış gibi koyduğu Marcos Obregon de la Ronda hakkındaki yazıyı gerçekte benim yazdığımı bilse, beni takdir edip saymaktan kendisini alamazdı!" diye düşünüyordu.

Sırayı arkasında bıraktı, yolun yakın olan sonuna kadar yürüdü, sonra geri dönerek güzel kızın önünden bir kere daha geçti. Bu defa rengi çok soluktu. Zaten, ancak pek nahoş şeyler hissediyordu. Sıradan ve genç kızdan uzaklaştı, arkası ona dönük olduğu halde, onun kendisine baktığını düşünüyor ve bu yüzden de sendeliyordu.

Bir daha sıraya yaklaşmayı denemedi, yolun ortalarına doğru durdu ve orada, hiç yapmadığı bir şeyi yaptı, oturdu. Yan bakış-

lar atıyor ve ruhunun en belirsiz derinliklerinde düşünüyordu: Beyaz şapkasına, siyah elbisesine hayran olduğu kişilerin, onun parlak kumaşlı pantolonuna ve yeni ceketine karşı duygusuz kalmaları herhalde çok zordu.

Bir çeyrek saat sonra ayağa kalktı; çevresi bir haleyle çevrili o sıraya doğru tekrar yürümeye başlayacakmış gibiydi. Fakat ayakta hareketsiz durdu. On beş aydan beri ilk defa olarak, her gün kızıyla orada oturan bu mösyönün de şüphesiz kendisini fark etmiş olduğunu ve devamlı gelişlerini herhalde garip bulduğunu düşündü.

Yine ilk defa olarak, bu meçhul adamı, düşüncesinin gizliliği içinde bile olsa, Mösyö Leblanc lakabıyla anmakta saygısızca bir şey bulunduğunu hissetti.

Birkaç dakika öylece, başı eğik ve elindeki bir değnekle kumların üstüne şekiller çizer vaziyette durdu. Sonra birdenbire, sıranın, Mösyö Leblanc'la kızının, aksi yönüne dönüp evine gitti.

O gün akşam yemeğine gitmeyi unuttu. Bunu akşamın sekizinde fark etti, ama Saint-Jacques Sokağı'na inmek için artık çok geç olduğundan, "Bak hele!" dedi ve bir parça ekmek yedi.

Ceketini fırçalayıp özenle katladıktan sonra yattı.

V
MAM BOUGON'UN BAŞINA DÜŞEN YILDIRIMLAR

Ertesi gün Mam Bougon –Courfeyrac, Gorbeau viranesinin kapıcı 'odabaşı' hizmetçisine böyle diyordu, aslında adı Madam Bougon'du ama, belirttiğimiz gibi, bu laf anlamaz Courfeyrac'ın hiçbir şeye saygısı yoktu– Mösyö Marius'un yine yeni elbisesiyle dışarı çıktığını görerek şaşakaldı.

Marius yine Lüksemburg'a gitti, ama yolun yarısındaki sırasından öteye geçmedi. Bir gün önceki gibi oraya oturdu, beyaz şapkayı, siyah elbiseyi ve özellikle mavi ışığı açık seçik görerek uzaktan seyretti. Hiç yerinden kıpırdamadı ve evine ancak Lüksemburg Bahçesi'nin kapıları kapandığı zaman döndü. Mösyö Leblanc'la kızının gittiklerini görmedi. Bundan, onların batı sokağına açılan parmaklıklı kapıdan çıktıkları sonucuna vardı. Daha ileride, bir-

kaç hafta sonra düşündüğünde o akşam nerede yemek yediğini bir türlü hatırlayamadı.

Ertesi gün, üçüncü gün oluyordu, Mam Bougon'un başına bir yıldırım daha indi: Marius yine yeni elbisesiyle sokağa çıkmıştı. "Arka arkaya üç gün!" diye haykırdı kadın.

Onu izlemeye kalkıştı, ama Marius koca koca adımlarla pek hızlı yürümekteydi. Bir suaygırının bir dağ keçisini takibe kalkışmasıydı bu sanki. İki dakikada onu gözden kaybetti; nefes nefese, astımından nerdeyse boğularak, öfke içinde, geri döndü. "Akıl var mı bunda?" diye homurdanıyordu. "Sen her gün güzel elbiselerini giy, insanları böyle peşinden koştur!"

Marius Lüksemburg Bahçesi'ne gitmişti.

Genç kız, Mösyö Leblanc'la birlikte oradaydı. Marius bir kitabı okuyormuş gibi yaparak elinden geldiğince yaklaştı ama yine de oldukça uzakta kaldı, sonra gidip sırasına oturdu ve kendisine sanki onunla alay ediyorlarmış gibi gelen serazat serçelerin yolda sıçrayışlarını seyrederek orada dört saat geçirdi.

Bu şekilde on beş gün geçti. Marius, Lüksemburg'a artık gezinmeye değil de, nedenini bilmeden, hep aynı yerde oturmaya gidiyordu. Oraya gelince artık yerinden kıpırdayamaz oluyordu. Her sabah boş yere yeni elbisesini giyiyor, ertesi gün yine aynı şeyi yapıyordu.

Kızın şahane bir güzelliği olduğu muhakkaktı. Eleştiri yollu söylenebilecek tek şey, mahzun olan bakışıyla neşeli olan gülümseyişi arasındaki çelişkinin yüzüne biraz karışıkça bir ifade vermesi ve bu yüzden bu tatlı yüzün zaman zaman, sevimliliğinden bir şey kaybetmemekle beraber garip bir hal almasıydı.

VI
ESİR DÜŞÜYOR

İkinci haftanın son günlerinden birinde, Marius yine her zamanki gibi sırasında oturuyor, elinde iki saatten beri bir sayfasını bile çevirmediği açık bir kitap tutuyordu. Birdenbire ürperdi. Yolun ucunda bir şeyler oluyordu. Mösyö Leblanc ile kızı sıralarından ayrılmışlardı; kız babasının koluna girmiş, ikisi birden ağır ağır

yolun ortasına, Marius'un bulunduğu yere doğru geliyorlardı. Marius kitabını kapadı; sonra yeniden açtı, oturmak için kendini zorladı. Titriyordu. Nur halesi dosdoğru ona doğru geliyordu. "Aman Tanrım!" diyordu kendi kendine, "Bir tavır takınacak vaktim bile yok." Bu arada beyaz saçlı adamla genç kız ilerlemekteydiler. Ona yüzyıl kadar uzun geliyordu bu, oysa aslında ancak bir saniyeydi. "Ne yapmaya geliyorlar ki buraya?" diye soruyordu kendine. "Nasıl! Buradan mı geçecek? Ayakları bu kumun üstünde, bu yolda, iki adım ötemde yürüyecek demek!" Allak bullak olmuştu. Çok yakışıklı olmak isterdi, nişan sahibi olmak isterdi. Adımlarının tatlı ve ölçülü sesinin gittikçe yaklaştığını duyuyordu. Mösyö Leblanc'ın ona öfkeli bakışlar fırlatacağını hayal ediyordu. "Acaba bu mösyö benimle konuşacak mı?" diye düşünüyordu. Başını eğdi, kaldırdığında tam yanı başındaydılar. Genç kız geçti ve geçerken ona baktı. Sabit bir bakışla, düşünceli bir tatlılıkla baktı. Bu bakış Marius'u tepeden tırnağa ürküttü. Öyle sandı ki, bunca zamandır kendisine kadar gelmediği için kız ona sitem ediyor ve, "Bak işte ben sana geldim," diyordu. Bu ışık ve uçurum dolu gözbebekleri karşısında Marius, gözleri kamaşmış, kalakaldı.

Beyninin içinde bir ateş yandığını hissediyordu. O kendisine gelmişti, ne büyük mutluluktu bu! Sonra nasıl da bakınıştı ona! Şimdiye kadar gördüğünden de güzel bulmuştu onu. Hem kadınca hem melekçe bir güzellikle, Petrarca'ya şiirler söyletecek, Dante'ye diz çöktürecek noksansız bir güzellikle güzeldi. Marius mavi göklerde yüzüyormuş gibiydi. Aynı zamanda fena halde canı sıkılmıştı, çünkü ayakkabılarının üstünde toz vardı.

Genç kızın ayakkabılarına da baktığından emindi. Onu kaybolunca kadar gözleriyle izledi. Sonra Lüksemburg Bahçesi'nde deli gibi yürümeye başladı. Ara sıra kendi kendine gülüyor, yüksek sesle konuşuyordu. Çocuk dadılarının yanından geçerken öylesine hayal içindeydi ki, her biri onu kendisine âşık sandı.

Ona sokaklardan birinde rastlamak umuduyla Lüksemburg'dan çıktı.

Odéon'un kemerleri altında Courfeyrac'a rastladı. Ona, "Hadi gel birlikte yemek yiyelim," dedi. Rousseau'ya gittiler, altı frank harcadılar. Marius bir dev gibi yedi. Garsona altı metelik bah-

şiş verdi. Sıra tatlılara geldiğinde Courfeyrac'a, "Gazeteyi okudun mu? Ne güzel bir nutuk söylemiş Audry de Puyraveau!" dedi.

Çılgınca âşıktı. Yemekten sonra Courfeyrac'a, "Seni tiyatroya davet ediyorum," dedi. *Auberge des Adrets*'de Frédérick'i seyretmeye Porte-Saint-Martin'e gittiler. Marius müthiş eğlendi.

Aynı zamanda bir kat daha yabanileşti. Tiyatrodan çıkarken, bir su akıntısının üzerinden atlayan bir dikişçi kızın çorap bağına bakmayı reddetti ve Courfeyrac'ın, "Bu kadını memnuniyetle koleksiyonuma katardım," demesi onu âdeta tiksindirdi.

Courfeyrac onu ertesi gün Voltaire Kahvesi'ne öğle yemeğine davet etmişti. Marius oraya gitti ve bir gün öncekinden de çok yemek yedi. Düşünceler içinde ve son derecede neşeliydi. Kahkaha atmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu denilebilir. Tanıştırıldığı taşralının birini sevgiyle kucakladı. Masanın çevresinde öğrencilerden bir halka oluşmuştu; Sorbonne'da kürsülerden savrulan ve parasını devletin ödediği saçmalıklardan söz ettiler, sonra konuşma sözlüklerdeki ve Quicherat'nın konuşma kuralları kitabındaki yanlışlara ve eksiklere geldi. Marius tartışmayı keserek, "Nişan sahibi olmak güzel şey ne de olsa," diye haykırdı.

Courfeyrac usulca Jean Prouvaire'e:

– Amma da tuhaf şey, dedi.

Jean Prouvaire:

– Hayır, diye cevap verdi, amma da ciddi şey.

Gerçekten de ciddi bir şeydi bu. Marius, büyük ihtirasların başladığı o şiddetli, o tatlı ilk saati yaşıyordu.

Bütün bunları yapan bir tek bakıştı.

Lağım barutla dolunca, yangın hazır olunca, gerisi gayet basitti. Bir bakış, bir kıvılcım olur.

Olan olmuştu. Marius bir kadını seviyordu. Kaderi bir meçhule giriyordu.

Kadınların bakışı, sakin gibi görünen korkunç bir dişli çarka benzer. Her gün rahatça, zarar görmeden, hiçbir şeyden şüphelenmeksizin yanından geçer dursunuz. Bir an gelir onun orada olduğunu bile unutursunuz. Gider, gelir, hayal kurar, konuşur, gülersiniz. Derken, birdenbire bakarsınız ki tutulmuşsunuz! Tamamdır artık. Çark sizi kapmış, bakış sizi yakalamıştır. Herhangi

bir yerinizden, herhangi bir şekilde, düşüncenizin sürüklenen herhangi bir parçasından, herhangi bir dalgınlık anınızdan yakalamıştır sizi. Mahvoldunuz demektir artık. Çark sizi bütün varlığınızla içine çekecektir. Bir esrarengiz kuvvetler zinciri, sizi kıskıvrak sarar. Boş yere çırpınır durursunuz. Hiçbir insanın imdadınıza yetişmesi mümkün değildir. Dişliden dişliye, acıdan acıya, işkenceden işkenceye düşersiniz; siz, aklınız, servetiniz, geleceğiniz, ruhunuz... Ve zalim bir yaratığın ya da asil bir kalbin, artık hangisinin pençesine düşmüşseniz, bu müthiş makineden ya yüzünüz utançla çirkinleşmiş olarak ya da ihtirasla güzelleşmiş olarak çıkarsınız.

VII
ÜZERİNDE TAHMİNLER YÜRÜTÜLEN "U" HARFİNİN SERÜVENİ

Münzevilik, her şeyden ayrılık, gurur, bağımsızlık, tabiat sevgisi, günlük ve maddi faaliyetten uzaklık, kendi başına hayat, temiz kalmak için gizli mücadeleler, Tanrı'nın yarattığı her şeye karşı coşkunca hayranlık Marius'u ihtiras denilen bu esarete önceden hazırlamıştı. Babasını tapınırcasına sevmesi giderek onda bir din halini almış ve her din gibi ruhunun derinliğine çekilmişti. Bir şeyin ön planda yer alması gerekiyordu. O yere aşk geldi.

Koca bir ay geçti. Bu süre içinde Marius her gün Lüksemburg Bahçesi'ne gitti. Saati geldi mi, hiçbir şey onu tutamıyordu. Courfeyrac, "Nöbeti geldi," diyordu. Marius coşkun duygular içinde yaşıyordu. Genç kızın ona baktığı muhakkaktı.

Sonunda cesareti gelmişti, sıraya yaklaşıyordu. Ama bir yandan çekingenlik içgüdüsüne, bir yandan da âşıkların ihtiyatlılık içgüdüsüne uyarak artık sıranın önünden geçmiyordu. Babanın dikkatini çekmemeyi faydalı buluyordu. Ağaçların, heykel kaidelerinin gerisinde duruşlarını derin bir makyavelcilikle ayarlıyor ve böylece kendisini genç kıza mümkün olduğu kadar çok gösterirken, yaşlı mösyönün görüşünden mümkün olduğu kadar saklıyordu. Bazen bir Leonidas'ın veya Spartaküs'ün gölgesinde elinde bir kitapla hiç kımıldamadan tam yarım saat kalıyor, kitabın üstünden hafifçe yukarı kaldırdığı gözleri gidip güzel kızı buluyordu. Kız da

belli belirsiz bir gülümseyişle sevimli profilini ona doğru çeviriyordu. Beyaz saçlı adamla dünyanın en tabii, en sakin haliyle konuşurken, bir yandan da bakir ve ihtiraslı bir gözün bütün hülyalarını Marius'un üzerine konduruyordu. Havva'nın daha dünyanın ilk gününden beri bildiği, bütün kadınların da doğdukları günden beri bildikleri kadim, hatırlanamayacak kadar eski düzen! Ağzı birine, gözleriyse öbürüne karşılık veriyordu.

Ancak Mösyö Leblanc'ın sonunda bir şeyler sezinlediği anlaşılıyordu, çünkü çoğu defa Marius geldiği zaman ayağa kalkarak yürümeye başlıyordu. Her zaman oturdukları yeri bırakmış, Marius'un onları takip edip etmeyeceğini görmek ister gibi yolun öbür ucundaki Gladyatör Heykeli'ne yakın sırayı benimsemişti. Marius bunu hiç anlamadı ve yapmaması gereken hatayı yaptı. Baba tam saatinde gelmemeye ve kızını her gün getirmemeye başladı. Bazen yalnız başına geliyordu. O zaman Marius orada fazla kalmıyordu. Bu da başka bir hataydı.

Marius'un bu belirtilere aldırış ettiği yoktu. Çekingenlik aşamasından, tabii ve kutsal bir ilerlemeyle, körlük aşamasına geçmişti. Aşkı büyüdükçe büyüyordu. Her gece rüyalarında görüyordu onu. Sonra hiç ummadığı bir bahtiyarlığa erişti ki, bu da ateşe dökülen yağ gibi etki yaptı, gözlerini saran karanlığı büsbütün arttırdı. Bir akşam, hava kararmaya yüz tutarken Mösyö Leblanc ile kızının az önce kalktıkları sıranın üzerinde bir mendil buldu. Basit, işlemesiz, ama beyaz, ince bir mendildi bu ve ona tarife sığmaz kokular saçıyormuş gibi geldi. Mendili heyecanla kaptı. Üzerinde U. F. harflerinden bir marka vardı. Marius, bu güzel çocuk hakkında hiçbir şey bilmiyordu; ne ailesini ne adını ne de oturduğu yeri. Bu iki harf ona dair elde ettiği ilk şeydi. Bu tapılası harfler üzerine derhal hayalhanesini işletmeye başladı. U besbelli bir küçük isimdi. "Ursule!" diye düşündü, "Ne enfes isim!" Mendili öptü, kokusunu içine çekti; gündüzleri kalbinin, teninin üstüne, geceleri de uyumak için, dudaklarının altına koydu.

"Bunda onun bütün ruhunu kokluyorum!" diye haykırıyordu.

Yaşlı mösyönün mendiliydi bu; farkında olmadan cebinden düşürmüştü.

Keşfini izleyen günlerde Marius, Lüksemburg'da göründüğünde

artık mendili öpmekten, kalbine bastırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Güzel çocuk bundan hiçbir şey anlamıyor, anlamadığını da belirsiz birtakım işaretlerle ona gösteriyordu: "Ey utanç!" diyordu Marius.

VIII
MALÛLLER DE MUTLU OLABİLİRLER

Mademki utanç sözünü kullandık ve mademki hikâyemizde hiçbir gizlimiz saklımız yok, öyleyse "Ursule"ünün Marius'a verdiği vecd ve heyecanlar arasında, bir seferinde de çok ciddi bir üzüntü verdiğini söylememiz gerekir. Genç kızın, Mösyö Leblanc'ı oturdukları sıradan kaldırıp yolda gezinmeye ikna ettiği günlerden biriydi. Çınarların tepelerini sallayan kuvvetli bir bahar meltemi esmekteydi. Baba kız kol kola girerek Marius'un oturduğu sıranın önünden geçmişlerdi. Marius arkalarından ayağa kalkmış, içinde bulunduğu çılgın ruh haline pek uygun bir şekilde, bakışlarıyla onları takip ediyordu.

Birdenbire ötekilerden daha keyifli ve belki de baharın işlerini yapmakla görevli bir esinti fidanlıktan uçup geldi, yola daldı. Vergilius'un nymphalarıyla Theokritos'un faunalarına layık büyüleyici bir ürpermeyle sardı genç kızı ve onun elbisesini, İsis'inkinden bile daha kutsal olan bu elbiseyi, hemen hemen çorap bağı hizasına kadar kaldırdı. Nefis biçimde bir bacak ortaya çıktı. Marius bunu gördü. Feveran etti, müthiş öfkelendi.

Genç kız ürkmüş bir tanrıça edasıyla hemen indirmişti elbisesini, ama Marius yine de pek kızdı. Gerçi yolda yalnızdı ama başka birisi de pekâlâ bulunabilirdi. Ya bulunsaydı başka birisi! Akıl alacak bir şey midir bu? Korkunç bir şeydi bu yaptığı onun! Heyhat! Zavallı kız bir şey yapmış değildi halbuki; bu işte bir tek suçlu varsa, o da rüzgârdı. Fakat içinde melek kisvesinde bir Bartholo[1] belli belirsizce titreşen Marius, hoşnut olmamakta kararlıydı ve kendi gölgesini bile kıskanıyordu. Gerçekten de tenin o acı, o garip kıskançlığı insan kalbinde, haksız yere de olsa, işte böyle uyanır ve kendisini zorla kabul ettirir. Kaldı ki bu kıskançlık bir yana,

1 Beaumarchais'nin *Sevil Berberi*'nin kişilerinden korkunç ve kuşkulu vasi tipi – ç.n.

bu sevimli bacağın görünüşü onda hiçbir hoş duygu uyandırmamıştı; rastgele bir kadının beyaz çorabı ona daha çok zevk verirdi.

Marius'un "Ursule"ü yolun ucuna kadar gittikten sonra, Mösyö Leblanc'la birlikte geri dönüp onun oturduğu sıranın önünden geçerken, Marius kıza aksi ve vahşi bir bakış attı. Genç kız geriye doğru hafifçe irkildi ve aynı zamanda kaşlarını, "Peki ama nesi var şimdi bunun?" anlamında kaldırdı.

Bu onların ilk kavgası oldu.

Marius, kıza gözleriyle oynadığı bu sahneyi henüz tamamlamıştı ki, yoldan birisi geçti. İki büklüm olmuş, bumburuşuk, bembeyaz bir gaziydi bu. Sırtında 15. Louis üniforması, göğsünde üzerinde çatılmış iki kılıç bulunan kırmızı çuhadan küçük beyzi bir plaka, askerlere özgü Saint-Louis nişanı vardı; ayrıca ceketinin bir kolu boş olarak sarkıyordu ve adama gümüşten bir çene, tahtadan bir bacak takılmıştı. Marius, bu yaratığın halinden pek memnun bir havası olduğunu fark eder gibi oldu. Hatta ona öyle geldi ki, topallaya topallaya yanından geçerken ona pek ahbapça, pek sevinçli bir şekilde göz kırpmıştı; sanki herhangi bir tesadüf aralarında zihni bir anlaşmaya yol açmış, sanki nefis bir nimetten birlikte pay almışlar gibi. Savaş ilahının bu sofra artığını böyle memnun kılacak ne vardı ki ortada? Bu tahta bacakla öbürünün arasından ne geçmişti acaba? Marius, kıskançlığın doruğuna varmıştı. "Belki de buradaydı!" dedi kendi kendine, "belki de gördü!" Ve malul geziyi mahvetmek geldi içinden.

Zamanla bütün sivrilikler aşınıp körelir. Marius'un "Ursule"e bu kızgınlığı da, ne kadar haklı, ne kadar meşru olursa olsun, geçti. Sonunda onu affetti ama büyük çaba göstermesi gerekti bunun için; üç gün surat astı.

Bu arada, bütün bunlar olurken ve de bütün bunlar yüzünden ihtirası büyüyor, çılgın bir hal alıyordu.

IX
GÜNEŞ TUTULUYOR

Onun adının Ursule olduğunu Marius'un nasıl keşfettiğini, daha doğrusu keşfettiğini sandığını görmüştük.

İştah sevdikçe açılır. Kızın adının Ursule olduğunu bilmek çok şey demekti ama azdı da. Marius bu mutluluğu üç dört haftada yedi bitirdi ve bir yenisini ister oldu. Kızın nerede oturduğunu öğrenmek hevesine kapıldı.

İlk bir hata yapmış, Gladyatör sırası tuzağına düşmüştü. İkinci hatayı, Mösyö Leblanc yalnız geldiği zamanlar Lüksemburg'da kalmamakla işlemişti. Üçüncü bir hata daha yaptı. Muazzam bir hata: "Ursule"ü izledi.

Ouest Sokağı'nda, sokağın en tenha yerinde, mütevazı görünüşlü üç katlı yeni bir evde oturuyordu.

O andan itibaren, Marius kızı Lüksemburg'da görmek mutluluğuna, bir de onu evine kadar izlemek mutluluğunu kattı.

Açlığı arttıkça artıyordu. Onun adını biliyordu; hiç olmazsa küçük adını, o sevimli, o gerçekten kadınca olan adı; nerede oturduğunu da biliyordu; şimdi isteği onun kim olduğunu bilmekti.

Bir akşam onları evlerine kadar takip edip büyük araba kapısında kaybolduklarını gördükten sonra peşleri sıra içeri girdi ve kapıcıya pervasızca sordu:

– Birinci katta oturan mösyö müydü bu içeri giren?

– Hayır, diye cevap verdi kapıcı. Üçüncü katta oturan mösyöydü.

Bir adım daha atmıştı. Bu başarı Marius'u büsbütün yüreklendirdi.

– Ön tarafta mı oturuyor? diye sordu.

– Amma yaptın! dedi kapıcı. Evin bütün daireleri sokak üzerine yapılmıştır zaten.

Marius yine sordu:

– Bu mösyönün mesleği nedir?

– Bir gelir sahibi, efendim. İyi bir insan, zengin değilse de fakir fukaraya çok iyilik eder.

– Peki adı nedir? dedi Marius.

Kapıcı başını kaldırdı:

– Mösyö polis hafiyesi midir?

Marius hayli utanmış ama çok memnun bir halde çekilip gitti. İlerleme kaydediyordu.

– İyi, diye düşündü. Artık biliyorum ki adı Ursule, bir gelir sahibinin kızı, Ouest Sokağı'nda o evde, üçüncü katta oturuyor.

Ertesi gün Mösyö Leblanc'la kızı, Lüksemburg'da pek kısa bir süre göründüler. Daha ortalık güpegündüzken çekilip gittiler. Marius, âdet edindiği şekilde onları Ouest Sokağı'na kadar takip etti, giriş kapısına gelince Mösyö Leblanc kızını önden içeri soktu, sonra eşiği aşmadan önce durup geri döndü. Marius'a gözlerini dikerek baktı.

Daha sonraki gün Lüksemburg'a hiç gelmediler. Marius bütün gün boş yere bekledi. Gece bastırdığında Ouest Sokağı'na gitti, üçüncü katın pencerelerinde ışık gördü.

Işık sönünceye kadar pencerelerin altında dolaştı. Ertesi gün Lüksemburg'da kimseler yoktu. Marius bütün gün bekledi, sonra pencerelerin altında her zamanki nöbetini tutmaya gitti. Bu iş gece ona kadar sürüyordu.

Akşam yemeğinde bazı şeyler oluyordu. Hastayı humma, âşığı da aşk besler.

Böylece sekiz gün geçti. Mösyö Leblanc'la kızı, artık Lüksemburg'da görünmüyorlardı.

Marius üzücü tahminlerde bulunuyordu. Giriş kapısını gündüz gözlemeye cesaret edemiyordu. Sadece geceleri camlardaki kırmızımsı ışığı seyre gitmekle yetiniyordu. Ara sıra camlardan bazı gölgelerin geçtiğini görüyor, kalbini çarpıntılar alıyordu.

Sekizinci gün, pencerelerin altına geldiğinde ışık yoktu.

– Tuhaf şey! dedi. Lamba daha yanmamış. Oysa gece oldu artık. Yoksa dışarı mı çıktılar?

Saat ona kadar bekledi. Gece yarısına kadar bekledi. Sabahın birine kadar bekledi. Ne üçüncü katın pencerelerinde bir ışık yandı ne de eve bir kimse girdi.

Çok tasalı bir halde oradan uzaklaştı.

Ertesi gün –çünkü artık ancak ertesi günden ertesi güne yaşıyordu, bugün diye bir şey kalmamıştı âdeta onun için– kimseyi bulamadı Lüksemburg'da. Zaten bunu bekliyordu. Karanlık bastırınca eve gitti.

Hiçbir ışık yoktu pencerelerde; panjurlar kapalıydı; üçüncü kat kapkaranlıktı.

Marius giriş kapısını çaldı, içeri girdi, kapıcıya:

– Üçüncü kattaki mösyö evde mi? diye sordu.

Kapıcı:
– Taşındı, diye cevap verdi.
Marius sarsıldı, zayıf bir sesle:
– Ne vakit? dedi.
– Dün.
– Nerede oturuyor şimdi?
– Hiç bilmiyorum.
– Yeni adresini bırakmadı demek?
– Hayır.
Kapıcı, burnunu kaldırıp baktı ve Marius'u tanıdı.
– Vay vay! Demek sizsiniz! Kuzum, siz polis komiseri misiniz?

YEDİNCİ KİTAP

Patron-Minette

I
LAĞIMLAR VE LAĞIMCILAR

Tiyatrolarda *sahne altı üçüncü bodrum* denilen şey bütün insan topluluklarında vardır. Sosyal zeminin altı her yerde, bazen iyilik için, bazen kötülük için oyulmuş haldedir. Bu lağımlar birbiri üstünde yer alır. Üst lağımlar vardır, alt lağımlar vardır. Bu karanlık sahne altında bir yukarı taraf, bir de aşağı taraf bulunur. Bazen uygarlığın altında çöken kayıtsızlığımız, ilgisizliğimiz yüzünden ayaklar altında çiğnenen bir zemin altıdır bu. Geçen yüzyılda ansiklopedi hemen hemen üstü açık kazılmış bir lağımdı. Karanlıklar, ilk Hıristiyanlığın bu kasvetli kuluçkalıkları, Sezarların altında infilak etmek, insan soyunu ışığa boğmak için sadece bir fırsat beklemekteydi. Çünkü kutsal karanlıkların içinde gizli gizli yanan bir ışık vardır. Yanardağlar alevler saçabilecek güçte bir karanlıkla doludurlar. Bütün hayaletler ancak gece olunca ortaya çıkmaya başlarlar. İlk ayinlerin yapıldığı yeraltı mezarlıkları yalnız Roma'nın mahzenleri değil, dünyanın yeraltı geçidiydi.

Toplumsal yapının altında bir harabenin şahane karışıklığı, türlü çeşit oyuntuları vardır. Dinî oyuntu vardır, felsefi oyuntu vardır, siyasi oyuntu vardır, iktisadi oyuntu vardır, devrimci oyuntu vardır. Kimisi fikirle kazar, kimisi rakamla kazar, kimisi öfkey-

le kazar. Bir yeraltı mezarlığından ötekine seslenilir ve cevap verilir. Ütopyalar yerin altındaki kanallarda yol alır dururlar. Dört bir yana doğru dal budak salarlar. Bazen orada birbirleriyle rastlaşır, aralarında dostluk kurarlar. Jean-Jacques kazmasını Diogènes'e ödünç verir, o da ona fenerini sunar. Bazen aralarında dövüşürler. Kalvin, Socin'e saçlarından yapışır. Fakat hiçbir şey bütün bu enerjilerin hedefe doğru çabalayışlarını, bu eşzamanlı engin faaliyeti ne durdurabilir ne de kesintiye uğratabilir. Bu faaliyet karanlıklar içinde gider gelir, yükselir alçalır, tekrar yükselir; yukarıyı aşağıdan, dışarıyı içeriden yavaş yavaş değiştirir: uçsuz bucaksız, bilinmez bir kaynaşma. Toplum, dış yüzünü bırakıp içini değiştiren bu kazıp oyma işinin pek farkında değildir. Yeraltında ne kadar kat varsa o kadar farklı iş, o kadar çeşitli kazı vardır. Bütün bu derin kazılardan ortaya ne çıkar? Gelecek.

Ne kadar derine inilirse, işçiler o kadar esrarengizleşirler. Toplum felsefecisinin bilebildiği bir dereceye kadar iyidir; o dereceden sonra şüpheli ve karışık bir hal alır; daha aşağılarda ise korkunçlaşır. Belli bir derinlikten sonra kazılar artık uygarlık anlayışı için nüfuz edilebilir olmaktan çıkar. İnsanın nefes alabileceği sınır aşılmıştır; ucubelerin ortaya çıkmaya başlaması mümkündür.

Aşağıya doğru inen merdiven garip bir merdivendir; basamaklarından her biri felsefenin ayak basabileceği bir kata karşılık gelir ve burada bazen tanrısal, bazen de şekilsiz olan o işçilerden birine rastlanır. Jean Huss'un altında Luther; Luther'in altında Descartes; Descartes'in altında Voltaire; Voltaire'in altında Condorcet; Condorcet'nin altında Robespierre; Robespierre'in altında Marat; Marat'nın altında Babeuf vardır. Ve bu böyle sürüp gider. Daha aşağıda, belirsizi görünmezden ayıran sınırda, bulanık bir şekilde belki de henüz var olmayan, başka birtakım karanlık insanlar fark edilir. Dünküler birer tayf, yarınkiler birer hayalettirler. Zihnin gözü onları karaltı halinde ayırt eder. Geleceğin embriyon halinde işlenmesi filozofun kurduğu hayallerden biridir.

Arafta cenin halinde bir dünya, ne olağanüstü bir siluet!

Saint-Simon, Owen, Fourier de orada, yan hendeklerin içindedirler.

Şurası muhakkak ki hemen daima kendilerini yalnız sanan ama

aslında hiç de öyle olmayan bütün bu yeraltı piyonlarını, her ne kadar görünmez tanrısal bir zincir, haberleri olmaksızın birbirlerine bağlarsa da, onların işleri çok değişiktir ve bazılarının ışığı diğer bazılarının aydınlığına ters düşer. Bazıları cennetliktir, bazıları trajik. Fakat birbirlerine ne kadar ters düşerlerse düşsünler, en yükseğinden en karanlığına, en bilgesinden en delisine kadar bütün bu işçilerin benzer bir yanları vardır: menfaat. Marat, İsa gibi kendisini unutur. Bunlar kendilerini bir yana bırakırlar, ihmal ederler, hiç düşünmezler bile. Kendilerinden başka her şeyi görürler. Bir bakışları vardır; bu bakış mutlağı arar. En birincisinin gözlerinde bütün gökyüzü vardır; en sonuncusu da, ne kadar esrarlı olursa olsun, kirpiklerinin altında sonsuzluğun solgun aydınlığını taşır. Her ne yaparsa yapsın, gözbebeğinde yıldız işareti olan kimseye saygı duyulur.

Gözbebeğinde karanlık olması da başka bir işarettir. Kötülük o gözbebeğinden başlar. Bakışı olmayan kimsenin karşısında düşününüz ve titreyiniz. Sosyal düzenin kara lağımcıları da vardır.

Bir nokta vardır ki orada derinleşmek artık gömülmek olur ve ışık tamamen söner.

Belirttiğimiz bütün bu lağımların, bütün bu dehlizlerin altında, yeraltında damar damar yayılan bütün bu muazzam ilerleme ve ütopya sisteminin altında, toprağın çok daha içlerinde, Marat'dan da, Babeuf'ten de aşağıda, çok daha aşağıda, üst katların hiçbirisiyle bağlantısı olmayan son lağım oyuntusu bulunur.

Korkunç bir yerdir bu. Sahne altı üçüncü bodrum dediğimiz burasıdır iste. Karanlıklar çukurudur bu. Körler mahzenidir. *Inferi*, cehennem. Burası uçurumlara açılır.

II
AŞAĞI TABAKA

Burada çıkar gözetmezlik kaybolur. İblis belli belirsiz boy gösterir. Herkes kendi çıkarına bakar. Gözsüz benlik ulur, araştırır, yoklar ve kemirir. Toplumsal Ugolin[1] bu uçurumun dibindedir.

1 13. yüzyılda yaşamış Pisa'nın zalim tiranı. Sonunda düşmanları tarafından iki oğlu ve iki torunu ile birlikle bir kaleye hapsedilerek açlıktan ölmeye terk edilmiş, rivayete göre orada çocuklarını ve torunlarını yedikten sonra ölmüştür – ç.n.

Bu çukurda dolaşan hayvana yakın, hayalete benzer vahşi siluetler, evrensel ilerlemeyle hiç ilgilenmezler; bunun ne fikrinden ne de adından haberleri vardır, tek kaygıları bireysel doyumdur. Hemen hemen bilinçsizdiler, içleri korkunç bir silintiye uğramıştır. İki tane anaları vardır, iki üvey ana: cehalet ve sefalet. Bir tek rehberleri vardır: ihtiyaç ve bütün doyum şekilleri için iştah. Hayvanca oburdurlar, yani yırtıcıdırlar; bir zorba gibi değil, bir kaplan gibi. Bu gulyabaniler ıstıraptan suça geçerler: kaçınılmaz gelişme, baş döndürücü sonuç, karanlığın mantığı. Toplumun sahne altı üçüncü bodrumunda sürünen şey, artık boğulan mutlak özleyişi değil, maddenin protestosudur. İnsanoğlu orada ejderha kesilir. Hareket noktası açlık, susuzluktur. Yarış noktası iblisleşmektir. Bu mahzenden Lacenaire çıkar.

Az önce, dördüncü kitapta, üst lağımın siyaset, devrim ve felsefe oyuğunun bölmelerinden birini gördük. Söylediğimiz gibi, orada her şey asil, saf, vakur ve dürüsttü.

Orada aldanılabilir şüphesiz ve aldanılır da, ama hata orada saygıdeğerdir; çünkü içinde kahramanlık taşır. Orada yapılan işlerin genel adı İlerleme'dir.

Şimdi başka derinlikleri, iğrenç derinlikleri görmenin zamanı geldi.

Toplumun altında büyük kötülük mağarası vardır ve ısrarla belirtmemiz gerekir ki, cehaletin ortadan kalkacağı güne kadar da var olacaktır.

Bu mahzen bütün öbür mahzenlerin altındadır ve hepsine düşmandır. İstisna tanımayan kindir o. Bu mahzen filozof nedir bilmez, hançeri hiçbir zaman kalem yontmamıştır. Karalığının, yazı takımının yüce karalığıyla hiçbir ilgisi yoktur. Gecenin bu boğucu tavan altında kasılan parmakları hiçbir zaman bir kitabın yapraklarını çevirmemiş, bir gazetenin sayfalarını açmamıştır. Cartouche'a göre Babeuf büyük bir istismarcı; Schinderhannes'a göre Marat bir aristokrattır. Bu mahzenin tek amacı her şeyin yıkılmasıdır.

Her şeyin. Nefret ettiği üst lağımlar da dahil olmak üzere. İğrenç kaynaşması içinde o yalnız mevcut sosyal düzenin altını lağımlamakla kalmaz, aynı zamanda felsefenin, bilimin, hukukun, insan düşüncesinin, uygarlığın, devrimin, ilerlemenin de altını lağımlar.

Onun adı düpedüz hırsızlıktır, fuhuştur, cinayet ve katildir. O zulmettir ve kaos ister. Kubbesi cehaletten örülmüştür.

Bütün öbür lağımlar, üsttekiler, tek bir amaca yöneliktirler: en alttaki lağımın yok edilmesi. Felsefe ve ilerleme, bütün organlarıyla birden, gerçeğin düzeltilmesiyle olduğu gibi mutlağın düşünülmesiyle de bu amaca varmaya çalışırlar. Cehalet dehlizini yok edin, suç köstebeğini de yok etmiş olursunuz.

Şu yazdıklarımızın bir parçasını birkaç kelimeyle özetleyelim. Toplum için tek tehlike karanlıktır.

İnsanlık özdeşliktir. Bütün insanlar aynı balçıktan yoğrulmuşlardır. Hiç olmazsa bu dünyada, kaderde hiçbir ayrılık yoktur. Önce aynı karanlık, geçiş sırasında aynı et kemik, sonra aynı toz toprak. Fakat insanın hamuruna karışan cehalet onu karartıyor. Bu devasız karanlık insanın içine yayılıyor ve orada kötülük haline geliyor.

III
BABET, GUEULEMER, CLAQUESOUS VE MONTPARNASSE

Bir haydut dörtlüsü, Claquesous, Gueulemer, Babet ve Montparnasse 1830'dan 1835'e kadar Paris'in sahne altı üçüncü bodrumunu idare ediyordu.

Gueulemer, yerinden edilmiş bir Herkül'dü. Onun ini Arche-Marion lağımıydı. Altı ayak boyundaydı, mermer gibi göğüs adaleleri, tunç gibi pazıları vardı, mağara gibi solurdu, gövdesi dev iriliğindeydi, kafası kuş kafası kadardı. Görenler onu kalın bez pantolonlu, pamuklu kadifeden ceketli Farnese Herkül'ü sanırdı. Gueulemer bu heykel gibi yapısıyla canavarlara bile boyun eğdirebilirdi ama bu canavarlardan biri olmak daha kolayına gelmişti. Dar alın, geniş şakaklar, yaş kırktan aşağı ama göz kenarlarında kırışıklar, kısa ve sert tüyler, fırça gibi yanaklar ve bir yaban domuzu sakalı; nasıl bir adam olduğu buradan görülebilir. Adaleleri çalışmak istiyordu ama kalın kafalılığı buna hiç niyetli değildi. Koskoca bir tembel kuvvetti o. Aylaklığından ötürü katildi. Melez olduğu sanılıyordu. 1815'te Avignon'da hamallık ettiğine göre, Mareşal Brune'ün katli işine bulaşmış olması muhtemeldi. Bu aşamadan sonra haydutluğa geçmişti.

Babet'nin şeffaflığı, Gueulemer'in etine dolgunluğuyla çelişki yaratıyordu. Babet, sıska ve bilgindi. Şeffaftı ama içini göstermezdi. Kemiklerinden aydınlık geçerdi de gözbebeklerinden hiçbir şey geçmezdi. Kimyager olduğunu söylerdi. Bobèche'in yanında soytarı yamaklığı, Bobino'nun yanında soytarılık yapmıştı. Saint-Mihiel'de vodvil oynamıştı. Tasarlayarak hareket eden bir adamdı, hoşsohbetti, gülüşlerinin altını çizer, jestlerini paranteze alırdı. Mesleği, "devlet başkanı"nın portrelerini ve alçıdan büstlerini açık havada satmaktı. Bundan başka diş çekerdi. Panayırlarda harikalar göstermiş, borazanlı, afişli bir barakası olmuştu. Afişinde şunlar yazılıydı: "Babet, sanatkâr dişçi, akademiler üyesi, madenler ve madenimsi cisimler üzerinde deneyler yapar, diş çeker, meslektaşlarının bıraktığı kırık diş köklerini çıkarır. Fiyatlar: Bir diş bir buçuk frank; iki diş iki frank; üç diş iki buçuk frank. Fırsattan faydalanınız." (Bu "fırsattan faydalanınız"ın anlamı, "Mümkün olduğu kadar çok dişinizi çektiriniz," demekti.) Evlenmiş, çocukları olmuştu. Karısının ve çocuklarının ne olduklarını bilmiyordu. Onları mendil kaybeder gibi kaybetmişti. İçinde yaşadığı karanlık dünyada büyük bir istisna gerçekleştirerek gazete okurdu. Tekerlekli arabasında, yanında ailesi de bulunduğu zamanlarda bir gün, *Messager*'de bir kadının yaşayabilir durumda dana çeneli bir çocuk dünyaya getirmiş olduğunu okuyup şöyle bağırmıştı: "Ne talih! Bana böyle bir çocuk doğurmak karımın aklından bile geçmez!"

O zamandan beri, "Paris'i işlemek" için her şeyi bırakmıştı. Bu tabir onundu.

Claquesous kimdi? Geceydi o. Ortalıkta görünmek için gökyüzünün karaya boyanmasını beklerdi. Akşam olunca gün doğmadan önce girdiği bir delikten çıkardı. Neredeydi bu delik? Bunu kimse bilmezdi. Yardakçılarıyla zifiri karanlıkta ve ancak onlara sırtını dönerek konuşurdu. Adı Claquesous muydu gerçekten? Hayır. Kendisi, "Benim adım Hiç-bir-şey'dir," diyordu. Ortaya bir mum getirilecek olsa, hemen yüzüne bir maske takardı. Vantriloktu. Babet onun için, "Claquesous iki sesli bir gece kuşudur," derdi. Claquesous belirsiz, gezgin, dehşetengiz bir adamdı. Kimse onun bir adı olduğundan emin değildi, çünkü Claquesous adı bir lakaptı. Kimse onun bir sesi olduğundan emin değildi, çünkü karnı, ağ-

zından çok konuşurdu. Kimse onun bir yüzü olduğundan emin değildi, çünkü maskesinin altını hiçbir zaman gören olmamıştı. Silinir gibi ortadan kaybolur, yerden biter gibi ortaya çıkardı.

Uğursuz varlıklardan biri de Montparnasse'tı. O bir çocuktu, yirmi yaşında yoktu, güzel bir yüzü, kiraz gibi dudakları, sevimli siyah saçları, bahar gibi aydınlık gözleri vardı. Bütün kötülükler ondaydı, bütün suçların özlemi içindeydi. Kötüyü hazmetmek onu betere acıktırırdı. Sokak çocukluğundan serseriliğe, serserilikten profesyonel katilliğe kadar gelmişti. Kibar, kadınsı halli, zarif, güçlü, yumuşak, yırtıcıydı. 1829 modasına uygun olarak, bir tutam saçı açıkta bırakacak şekilde şapkasının kenarını sol yukarıya doğru kaldırırdı. Geçimini cebren hırsızlıkla sağlıyordu. Redingotunun dikişi fevkaladeydi, ama havı dökülmüştü. Montparnasse sefil yaşayan, cinayetler işleyen bir moda tasviriydi. Bu delikanlının bütün hırsızlıklarının nedeni, iyi giyinmek arzusuydu. Ona, "Sen çok yakışıklısın!" diyen ilk hafifmeşrep işçi kız, onun kalbine karanlıkların lekesini bulaştırmış, Habil'den bir Kabil yaratmıştı. Kendisini güzel bulunca zarif olmak hevesine kapılmıştı. En birinci zarafet aylaklıktır, bir fakirin aylaklığı ise suçtur. Montparnasse kadar yıldırıcı serseri az bulunurdu. Daha on sekizindeyken arkasında bir sürü ceset bulunuyordu. Nice gelip geçen yolcular bu sefilin gölgesi altında, yüzleri bir kan gölünün içinde, kolları uzanmış yerde yatıyordu. Saçları kıvırtılmış, pomatlı, ince belli, kadın kalçalı, Prusya subayı büstlü, çevresinde bulvar kızlarının hayranlık mırıltıları, ustaca bağlanmış bir kravat, cebinde bir cop, yaka iliğinde bir çiçek. İşte bu mezar züppesi böyleydi.

IV
ÇETENİN KOMPOZİSYONU

Bu haydutlar, dördü birlikte, bir çeşit Proteus[1] oluşturuyordu. Polis teşkilatının arasından bir yılan gibi süzülür, Vidocq'un[2] sır tanıma-

1 Eski Yunan mitolojisinde deniz tanrısı Poseidon'un oğlu. Kâhinlik gücüne sahipti. Ancak çok defa kehanetlerini söylemekten kaçınır ve ısrar edenlerden kurtulmak içinde kendisini çeşitli şekillere sokardı – ç.n.

2 Bir maceraperest. Birtakım suçlar işleyip küreğe mahkûm edildikten sonra emniyet amiri olmuştur. Anıları yayımlanmıştır – ç.n.

yan bakışlarından "ağaç, ateş, çeşme gibi çeşitli şekiller altında" kaçıp kurtulmaya çalışır, birbirlerine adlarını, dalaverelerini ödünç verir, kendi gölgelerine kaçıp saklanır, birbirlerine sırdaşlık, sığınaklık eder, maskeli baloda takma burun değiştirir gibi kişiliklerini değiştirir, bazen bir tek kişi olacak kadar basitleşir, bazen de Coco-Latour'un bile onları bir sürü adam sanacağı kadar çoğalırlardı.

Bu dört adam, hiç de dört adam değildiler; Paris'te uluorta iş gören bir çeşit dört başlı bir hırsız; toplumun dibinde gizli bir inde yaşayan canavar bir kötülük ahtapotuydular.

Dalları, budakları ve ilişkilerinin alt şebekesi sayesinde Babet, Gueulemer, Claquesous ve Montparnasse, Seine idari bölgesinde soygun ve cinayet tuzaklarının genel müteahhitliğini ele geçirmişlerdi. Bu cins fikirlerin mucitleri, hayalhaneleri karanlık insanlar, projelerinin icrası için onlara başvururlardı. Bu dört caniye konunun taslağını verirler, onlar da oyunun sahneye konulmasını üstlenirlerdi. Senaryo üzerinde çalışırlardı. Yardıma gerek duyulan ve yeterince kazançlı bütün suikastlara daima uygun miktar ve uygun vasıfta personel sağlayabilecek durumdaydılar. Bir suçun adama ihtiyacı oldu mu, hemen ikinci elden yardakçılar kiralarlardı. Bütün mağara trajedileri için hazır bekleyen bir karanlık aktörler trupuna sahiptiler.

Genellikle gece bastırırken, yani uyandıkları saatte, Salpêtrière yakınlarındaki steplerde toplanıp işlerini konuşurlardı. Önlerinde on iki karanlık saat bulunduğuna göre, bunu nasıl kullanacaklarını kararlaştırırlardı.

Bu dört adamın ortaklığına yeraltı çevrelerinde Patron-Minette adı veriliyordu.

Her gün biraz daha kaybolan eski, fevkalade renkli halk dilinde Patron-Minette sabah demektir; nasıl *entre chien et loup*[1] alacakaranlık anlamına geliyorsa. Bu Patron-Minette adı, muhtemelen işlerinin bittiği saatten geliyordu, çünkü şafak vakti hayaletlerin kaybolduğu ve haydutların ayrılıp dağıldıkları saattir. Bu dört adam işte bu ad altında tanınmışlardı. Ağır ceza mahkemesi başkanı, Lacenaire'i hapishanede görmeye gittiği zaman, bir suç hakkında ona sorular sormuştu. Lacenaire suçu inkâr ediyordu. Baş-

1 (Fr.) Köpekle kurt arası – ç.n.

kan, "Kim yaptı bunu?" diye sordu. Lacenaire hakim için muamma dolu, ama polis için apaçık olan şu cevabı verdi: "Belki Patron-Minette yapmıştır."

Bazen bir piyesin nasıl bir şey olduğu kişilerin adlarından tahmin edilebilir. Bunun gibi, bir haydut çetesi hakkında da haydutların listesine bakarak bir değerlendirme yapmak aşağı yukarı mümkündür. İşte Patron-Minette'in belli başlı üyelerinin adları –çünkü bu adlar bazı özel kişilerin hafızalarında hâlâ yaşamaktadır– şunlardır:

Panchaud, namı diğer Printanier[1] ya da namı diğer Bigrenaille.[2]

Brujon. (Bir Brujon Hanedanı vardı, bunu belirtmeden geçemeyeceğiz.)

Boulatruelle, daha önce gördüğümüz yol işçisi.

Laveuve.[3]

Finistère.

Homére Hogu, zenci.

Mardisoir.[4]

Dépêche.[5]

Fauntleroy, namı diğer Bouquetière.

Glorieux,[6] Serbest bırakılmış forsa.

Barrecarrosse,[7] namı diğer Dupont.

Lesplanade-du-Sud.[8]

Poussagrive.

Carmagnolet.[9]

Kruideniers, namı diğer Bizarro.

Mangedentelle.[10]

Les-pieds-en-l'air.[11]

---

1 (Fr.) Baharçiçeği – ç.n.
2 (Fr.) Sarımsakçı – ç.n.
3 (Fr.) Dulkarı – ç.n.
4 (Fr.) Salıakşamı – ç.n.
5 (Fr.) Telgraf – ç.n.
6 (Fr.) Şanlı – ç.n.
7 (Fr.) Karoça demiri – ç.n.
8 (Fr.) Güneydüzü – ç.n.
9 (Fr.) Karmanyolacı – ç.n.
10 (Fr.) Dantelyiyen – ç.n.
11 (Fr.) Ayakları havada – ç.n.

Demi-liard,[1] namı diğer Deux-milliards.[2]

Vs, vs.

Gerisini bırakıyoruz, ama en kötülerini değil. Bu adlar birer simadır. Tek tek bazı kişileri değil, türleri ifade ederler. Bu adlardan her biri uygarlığın altında biten biçimsiz mantar çeşitlerine karşılık gelir.

Yüzlerini göstermekte pek cimri olan bu yaratıklar, öyle sokaklardan gelip geçtiği görülenlerden değildiler. Geçirdikleri vahşet dolu gecelerden yorgun düşmüş halde, kâh alçı fırınlarında kâh Montmartre'ın ya da Montrouge'un terk edilmiş taş ocaklarında, bazen de lağımlarda yatmaya giderlerdi. Toprak altında gizleniyorlardı.

Ne oldu bu insanlar? Onlar bugün de var. Onlar her zaman var olmuşlardır. Horace onlardan söz eder: *Ambubaiarum collegia, pharmacopolæ, mendici, mimæ*;[3] ve toplum neyse öyle olmaya devam ettiği sürece, onlar da neyse öyle kalacaklardır. Mahzenlerinin karanlık tavanı altında, toplumun sızıntılarından ilelebet yeniden doğarlar. Hep aynı hayaletler halinde hortlarlar; yalnız aynı adları taşımazlar artık ve aynı postun içinde değildirler.

Bireyler sökülüp atılır, kabile varlığını sürdürür.

Hep aynı yeteneklere sahiptirler. Gezgin dilenciden serseriye kadar, ırk saflığını korur. Ceplerdeki keseleri keşfeder, yelek ceplerindeki saatlerin kokusunu alırlar; altının, gümüşün onlar için bir kokusu vardır. Bazı saf burjuvaların, tabir caizse, soyulabilir bir havaları vardır. Bu adamlar bu burjuvaları sabırla izlerler. Bir yabancının, bir taşralının geçişi, onları bir örümcek gibi titretir.

Bu adamlar gece yarısına doğru, ıssız bir bulvarda rastlandıklarında ya da görüldüklerinde korkunçturlar. İnsana değil fakat canlı, sisten yapılmış şekillere benzerler; sanki tabiatları icabı karanlıkla tek vücutturlar, ondan ayrı değildirler, ruhları karanlıktan ibarettir ve ancak kısa bir süre için, birkaç dakikalık bir canavar hayatı yaşamak için geceden ayrılıp çıkmışlardır.

Bu gulyabanileri yok etmek için ne gerekir? Aydınlık. Dalga dalga aydınlık. Hiçbir yarasa şafağa dayanamaz. Toplumu altından aydınlatınız.

---

1 (Fr.) Yarım liard – ç.n.

2 (Fr.) İki milyar – ç.n.

3 (Lat.) Flüt çalgıcıları topluluğu, eczacılar, dilenciler, komedyenler – ç.n.

Kötü Fakir

I
MARIUS ŞAPKALI BİR KIZ ARARKEN KASKETLİ BİR ADAMA RASTLIYOR

Önce yaz, sonra sonbahar geçti, kış geldi. Ne Mösyö Leblanc ne de genç kız Lüksemburg'a bir daha adım atmışlardı. Marius'un kafasında artık tek bir düşünce vardı: O tatlı, o tapılası çehreyi tekrar görmek. Durmadan arıyor, her tarafta arıyor, hiçbir şey bulamıyordu. Heyecanlı, hayalperest, kararlı, ateşli ve metin adam, kaderin cüretkâr meydan okuyucusu, gelecek üstüne gelecek kuran beyin, planlar, projeler, gurur, fikir ve irade dolu zihin olan eski Marius değildi artık o; kaybolmuş bir köpeğe dönmüştü. Simsiyah bir kedere düştü. Her şey bitmişti. Çalışma onu bezdiriyor, gezinti yoruyor, yalnızlık sıkıyordu. Evvelce şekillerle, ışıklarla, seslerle, öğütlerle, umutlarla, ufuklarla, derslerle dolu olan engin tabiat şimdi bomboştu karşısında. Her şey kaybolmuş, yok olmuş gibi geliyordu ona.

Düşünüp duruyordu, çünkü elinden başka şey gelmiyordu. Ama düşünceleri de artık ona zevk vermez olmuştu. Onların durmadan alçak sesle kendisine yaptıkları her teklife, karanlıklar içinden, "Neye yarar ki?" diye karşılık veriyordu. Bin kere pişman oluyordu. "Ne diye takip ettim onu? Onu sadece görmekle bile ne ka-

dar mutluydum! Bana bakıyordu, muazzam bir şey değil miydi bu? Beni sever gibi bir hali vardı. Bu her şey demek değil miydi? Neydi bundan başka istediğim? Bunun ötesinde bir şey yok ki, saçmalık ettim. Kabahat bende, vs. vs." Tabiatı gereği hiçbir şey söylememişti Courfeyrac'a ama o da kendi tabiatı gereğince her şeyi biraz tahmin ediyordu. Bu yüzden başlangıçta pek şaşırmakla beraber, Marius'u âşık olduğu için kutlamıştı. Fakat sonra Marius'un böyle melankoliye düştüğünü görünce ona, "Görüyorum ki düpedüz hayvanlık etmişsin," dedi. "Hadi kalk, Chaumière'e gidelim."

Bir keresinde Marius, güzel bir eylül güneşinin yüreğine verdiği güvenle, Courfeyrac, Bossuet ve Grantaire'in kendisini Sceaux balosuna götürmelerine razı olmuştu. Orada belki O'nu görebileceğini umuyordu. Ne hayal! Pek tabii olarak, aradığını görememişti orada. "Halbuki bütün kayıp kadınlar burada bulunur," diye Grantaire kendi kendine homurdanıyordu. Marius dostlarını baloda bırakıp yaya olarak, tek başına, yorgun, hummalı, gecenin içinde gözleri bulanık ve kederli geri döndü. Eğlence dönüşü yanından geçen ve içleri şarkı söyleyen yaratıklarla dolu neşeli kira arabalarının gürültüsünden ve tozundan şaşkınlaşmış haldeydi, umut ve cesaretini kaybetmişti, kafasını sakinleştirmek için yoldaki ceviz ağaçlarının buruk kokusunu içine çekiyordu.

Gittikçe daha yalnız, daha yıkkın bir hayat sürmeye başladı; kendini tamamen iç bunalımına vermiş, acısının içinde tıpkı tuzağa düşmüş kurt gibi gidip geliyordu; her yerde kayıp varlığı arıyordu, aşktan aptallaşmıştı.

Başka bir keresinde de üzerinde garip bir etki yaratan bir rastlantı meydana geldi. Invalides Bulvarı'na yakın küçük sokaklardan birinde bir işçi gibi giyinmiş ve başında kenarından bembeyaz saç tutamları çıkmış uzun siperli bir kasket bulunan bir adamla karşılaşmıştı. Bu beyaz saçların güzelliği Marius'un dikkatini çekti; acı bir düşünceye dalmış gibi ağır ağır yürüyen bu adama iyice baktı. Tuhaf şey, Mösyö Leblanc'ı tanır gibi olmuştu. Kasketten görebildiği kadarıyla aynı saçlar, aynı profildi bu; yürüyüş de aynıydı, yalnız daha üzgündü. İyi ama bu işçi kıyafeti niye? Ne demek oluyordu bu? Bu kılık değiştirme ne anlama geliyordu? Marius pek şaştı. Kendini toparlar toparlamaz ilk hareketi bu adamı takip et-

mek oldu. Kim bilir, belki de aradığı izi sonunda ele geçirmişti? Her koşulda adamı yakından görüp bu esrarı aydınlatmak gerekti. Ne var ki bu fikir aklına geldiğinde artık çok geçti, adam ortalıktan kaybolmuştu bile. Küçük yan sokaklardan birine sapmıştı. Marius onu bir daha bulamadı. Bu rastlantı onun kafasını birkaç gün meşgul etti, sonra kafasından silinip gitti. "Adam sen de," dedi kendi kendine, "Herhalde bir benzeyişten başka bir şey değildi."

II
BİR BULUŞ

Marius Gorbeau viranesinde oturmaya devam ediyordu. Orada kimseye dikkat ettiği yoktu.

Aslında o tarihte, bu viran evde Marius'tan ve onun bir defa kiralarını ödemiş olduğu Jondrettelerden başka oturan yoktu. Marius da zaten o zamana kadar bu Jondrettelerden ne babayla, ne anayla ne de kızlarla konuşmuştu. Öbür kiracılarsa ya taşınmışlar, ya ölmüşler ya da kiralarını ödemedikleri için atılmışlardı.

O kış, bir gün öğleden sonra, güneş biraz yüzünü göstermişti. Ama o gün 2 Şubat, yani kadim Chandeleur Yortusu günüydü. Altı haftalık bir soğuğun habercisi olan o günün hain güneşi, Mathieu Lœnsberg'e haklı olarak şu klasikleşmiş iki mısraı ilham etmiştir:

Işıtsa da ışıtsa da güneş dünyayı,
Yine hemen girer inine koca ayı.

Marius henüz çıkmıştı ininden, gece oluyordu. Akşam yemeğine gitme saatiydi çünkü; heyhat, yeniden akşam yemeklerini yemesi gerekmişti. Ey ideal ihtirasların kusurlu yanları!

Marius kapısının eşiğini aştığı sırada Mam Bougon şu ünlü monoloğunu söyleyerek oraları süpürüyordu:

"Şimdi ucuz ne kaldı ki? Her şey ateş pahası. Ucuz olan yalnız dünyanın çilesi; o bedava, dünyanın çilesi bedava!"

Marius, Saint-Jacques Sokağı'na varmak için şehir kapısına doğru, bulvardan ağır ağır yukarıya çıkıyordu. Kafası önüne eğik, düşünceli düşünceli yürüyordu.

Birdenbire pusun içinde birilerinin ona değerek geçtiğini hisset-

ti; döndü baktı, eskiler içinde iki genç kız gördü; birisi ince uzun, öbürü biraz daha kısaydı. Hızla geçiyorlardı, nefes nefese ve ürkmüşlerdi, kaçar gibi bir halleri vardı. Marius'la karşılaşmış, onu görmemiş, geçerken çarpmışlardı. Marius alacakaranlıkta, onların kanı çekilmiş yüzlerini, bozulmuş dağınık saçlarını, iğrenç başlıklarını, partal etekliklerini ve çıplak ayaklarını fark ediyordu. Bir yandan koşuyor, bir yandan da konuşuyorlardı. Uzun boylusu alçak sesle şöyle diyordu:

– Aynasızlar geldi. Az kalsın beni dalgaya getirip enseliyorlardı.

Öteki cevap veriyordu;

– Gördüm onları. Fertiği çektim, çektim, çektim!

Marius bu müthiş argodan, jandarmalar ya da belediye çavuşları bu iki çocuğu tam yakalayacakları sırada, bunların kaçıp kurtulduklarını anlamını çıkardı.

Kızlar bulvarın, Marius'un arkasında kalan ağaçları altına daldılar ve orada karanlığın içinde kısa bir süre belli belirsiz bir beyazlık meydana getirdiler, sonra bu beyazlık silindi gitti.

Marius bir an durmuştu.

Tam yoluna devam etmek üzereyken yerde, ayaklarının dibinde, kurşuni renkte küçük bir paket gözüne ilişti. Eğilip aldı. İçinde kâğıtlar varmış duygusunu veren bir zarftı bu.

– İyi, dedi, şu zavallılar düşürmüş olmalılar.

Geriye, geldiği yöne doğru yürüdü, seslendi, fakat kızları bulamadı. Artık uzaklaşmış olduklarını düşündü, paketi cebine koydu ve yemek yemeye gitti.

Yolda giderken Mouffetard Sokağı'nda kapı girişlerinden birinde, üç sandalyenin üzerine konulmuş, üzeri siyah bir kumaşla örtülü ve bir mumla ışıklandırılmış bir çocuk tabutu gördü. Alacakaranlıkta gördüğü iki kızı hatırladı.

– Zavallı analar! diye düşündü. Çocuklarının ölümünü görmekten daha hazin bir şey var, onların kötü bir hayat sürdüklerini görmek.

Sonra kederini değiştiren bu gölgeler aklından çıktı, tekrar her zamanki kaygılarına gömüldü. Yeniden Lüksemburg Parkı'nın güzel ağaçları altında, açık havada, gün ışığında aşk ve mutlulukla geçen altı ayını düşündü.

– Hayatım ne kadar karardı! dedi kendi kendine. Gerçi genç kızlar yine çıkıyorlar karşıma. Yalnız eskiden onlar melektiler, şimdiyse birer gulyabani.

III
DÖRTYÜZLÜ

Marius gece yatmak için soyunurken eli ceketinin cebinde, bulvarda bulup aldığı pakete rastladı. Onu unutmuştu. Paketi açmanın yararlı olacağını, eğer gerçekten şu kızlara aitse içinde belki adreslerinin bulunduğunu ya da hiç olmazsa onu kaybeden kimseye geri verebilmesi için gerekli bilgileri taşıdığını düşündü.

Zarfı açtı.

Mühürlü değildi ve içinde yine mühürlü olmayan dört tane mektup bulunuyordu.

Üzerlerinde adresleri yazılıydı. Dördünden de berbat bir tütün kokusu yayılıyordu. Birinci mektup şu adresi taşıyordu: Sayın Madam Markiz de Grucheray, Mebusan Meclisi karşısındaki meydan, no...

Marius aradığı bilgileri burada bulabileceğini düşündü. Zaten mektup da kapalı olmadığından herhalde okumasında bir sakınca yoktu. Mektup şöyle yazılmıştı:

> Sayın Markiz,
> Merhamet ve rahmet erdemi, toplumu en sıkı şekilde bağlayan erdemdi. Hıristiyanlık duygunuzu dolaştırınız ve sadakat ve vefakarlığın ve kutsal meşrutiyet davasına bağlılığın kurbanı olan, bu davayı savunmak için kanını harcayan, servetini feda eden ve bugün en büyük sefalet içinde bulunan bu talihsiz İspanyol'a merhamet ediniz. Terbiyesi ve şerefi yaralarla dolu bir askerin son derece zahmetli bir hayatı muhafaza edebilmesi için muhterem şahsınızın ona bir yardım ihsan edeceğinden asla şüphesi bulunmamaktadır. Ve ruhunuzu harekete geçiren insanlık duygusuna ve sayın Markiz'in bunca bedbaht bir millete karşı olan ilgisine peşinen güvenmektedir. Ricaları boşuna olmayacak ve minnettarlıkları onun büyüleyici hatırasını muhafaza edecektir.

Taşımaktan şeref duyduğum derin saygı hislerimle,
Madam,

DON ALVAREZ, İspanyol süvari yüzbaşısı,
Fransa'ya sığınan, vatanı uğruna yollara düşen, ne yazık ki
bu yolculuğu sürdürmek olanağı bulamayan kulunuz.

İmzaya hiçbir adres eklenmemişti. Marius adresi ikinci mektupta bulmayı umdu. Bunun üzerine şöyle yazılmıştı:

Sayın Madam Kontes de Montvernet, Cassette Sokağı, No. 9.

Marius bu mektupta şunları okudu:

Sayın Kontes,
Sonuncusu sekiz aylık olan altı çocuklu bir ailenin talihsiz annesiyim. Son loğusalığımdan beri hastayım. Kocam tarafından terk edildim, beş aydan beri dünyada hiçbir gelirim olmadığından en korkunç yoksulluk içindeyim. Sayın Kontes'e güvenerek, şeref verirler, derin saygılar.

BALIZARD Kadın

Marius üçüncü mektuba geçti. Bu da öbürleri gibi bir rica mektubuydu. İçinde şunlar yazılıydı:

Mösyö Pabourgeot, seçmen, toptan tuhafiye taciri, Saint-Denis Sokağı, Aux Fers Sokağı köşesi.

İşbu mektubu size sempatilerinizin kıymetli lütfunu bana bahşetmenizi ve Théâtre-Français'ye bir dram yollamış bulunan bir edebiyatçıyla ilgilenmenizi rica etmek için gönderiyorum. Dramın konusu tarihî olup, olay imparatorluk devrinde Auvergne'de cereyan etmektedir. Üslubu sanırım, tabii ve vecizdir ve bazı meziyetleri olabilir. Dört yerinde şarkı olarak okunacak kıtalar vardır. Komik, ciddi, beklenmedik olaylar eserde karakterlerin çeşitliliğine karışmakta ve bütün entrikaya hafifçe bir romantizm rengi yayılmaktadır. Entrikaya gelince, o esrarlı bir şekilde gelişmekle ve çarpıcı ani olayların ardından birtakım parlak sahne darbeleri arasında çözülmektedir.

Başlıca amacım, yüzyılımızın insanını gittikçe sarmakta olan arzuyu, yani modayı, hemen her yeni esintiyle değişen bu kaprisli ve garip maymun iştahlıyı tatmin etmektir.

Bu meziyete rağmen bazı imtiyazlı yazarların kıskançlık ve bencilliğinin tiyatro dışında kalmamı sağlamasından korkmaktayım, çünkü mesleğe yeni katılmış olanlara içirilen acı iksirleri bilmez değilim.

Sayın Pabourgeot, edebiyatçıların aydın kafalı koruyucusu olarak taşıdığınız haklı şöhret, size kızımı gönderme cesaretini verdi bana. Kendisi size bu kış mevsiminde ekmeksiz ve ateşsiz kalacak derecede muhtaçlık durumumuzu arz edecektir. Yazdığım dramı ve bütün ileride yazacaklarımı size bahşetmemi kabul buyurmanızı rica etmem, sizin koruyucu kanatlarınız altına sığınmak onuruna ne kadar tamah ettiğimin, yazılarımızı sizin adınızla korumak istediğimin kanıtıdır. Beni en ufak bir bağışınızla onurlandırma tenezzülünde bulunursanız, hemen size olan minnet borcumu ödemek üzere manzum bir piyes hazırlamaya koyulacağım. Elimden geldiği kadar kusursuz olmasına çaba göstereceğim bir piyes, dramın başına eklenmeden, sahnede oynanmadan önce size yollanacak.

Mösyö ve Madam Pabourgeot'ya,
En derin saygılarımla, GENFLOT, edebiyatçı.

Hamiş: Hiç olmazsa kırk metelik.

Bizzat gelmeyerek kızımı gönderdiğim için özür dilerim, fakat üzücü giyim kuşam nedenleri beni dışarı çıkmaktan men ediyor...

Marius nihayet dördüncü mektubu açtı. Üstünde şu adres vardı: Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ndeki hayırsever Mösyö'ye. İçinde şu birkaç satır bulunuyordu:

Hayırsever insan,
Kızımla birlikte gelmek tenezzülünde bulunursanız, sefil bir felakete şahit olursunuz ve size belgelerimi gösteririm.

Bu yazıların karşısında cömert ruhunuz hassas bir iyilikseverlik duygusuyla harekete geçecektir, çünkü hakiki filozoflar daima şiddetli heyecanlar duyarlar.

Merhametli insan, kabul ediniz ki biraz yardım görebilmek için en zalim ihtiyaçların pençesinde kıvranmak ve ne acıdır ki sanki sefaletimizin hafifletilmesini beklerken ıstırap çekmekte ve açlıktan ölmekte serbest değilmişiz gibi, bunu resmî makamlara tas-

dik ettirmek gerekiyor. Kaderler bazıları için çok felaketli, bazıları içinse fazla cömert, fazla koruyucu olmaktadır.

Ziyaretinizi ya da tenezzül buyurursanız bağışınızı bekler, taşımakla müşerref olduğum saygı hislerimi kabul etmenizi rica ederim.

Ey yüce gönüllü insan, en saygılı duygularımı kabul etmek lütfunda bulunmanızı rica ederim.

P. FABANTOU, tiyatro artisti.

Marius bu dört mektubu okuduktan sonra eskiye göre fazla ileri gitmiş bulunmuyordu.

Öncelikle imza sahiplerinden hiçbiri kendi adresini vermiyordu.

Sonra mektuplar dört ayrı kişiden, yani Don Alvarez, Balizard Kadın, şair Genflot ve tiyatro artisti Fabantou'dan geliyor gibi görünüyordu ama bir gariplikleri vardı, dördü de aynı yazıyla yazılmışlardı.

Hepsinin de aynı kişiden geldiği dışında bir sonuç çıkarılamazdı bundan.

Ayrıca şu da bu tahmini daha akla yakın kılıyordu ki, dört mektupta da aynı sarı kaba kâğıt kullanılmıştı, aynı tütün kokusu vardı ve besbelli üslup değişikliği yapılmak istenmişse de aynı imla yanlışları hepsinde derin bir rahatlıkla tekrarlanıyordu; edebiyatçı Genflot'nun bu konuda İspanyol yüzbaşısından hiç de geri kaldığı yoktu.

Bu küçük esrarı keşfe çalışmak boşuna bir gayretti. Bir buluş olmasaydı eğer, bunun boş bir aldatmaca olduğu söylenebilirdi. Marius fazlasıyla kederliydi zaten, tesadüfün bir şakasını bile hoş karşılayacak, kaldırım taşlarının kendisine oynamak ister göründükleri oyuna kapılacak halde değildi. Kendisiyle alay eden dört mektubun arasında körebe durumunda hissediyordu kendisini.

Kaldı ki bu mektupların Marius'un bulvarda rastladığı genç kızlara ait olabileceğini gösteren herhangi bir işaret de yoktu. Sonuç olarak besbelli değersiz kâğıt parçalarıydı bunlar.

Marius hepsini yeniden zarfın içine koyup bir köşeye attı ve yattı.

Sabah saat yediye doğru yeni kalkmış, kahvaltısını etmiş, çalışmaya hazırlanıyordu ki, kapısı yavaşça vuruldu. Hiçbir mülkü ol-

madığı için, odasının anahtarını kilidinden çıkarmazdı; ancak bazen, pek seyrek olarak, acele bir iş üzerinde çalıştığı zaman kapısını kilitlerdi. Hatta evde yokken bile anahtarını kilidin üzerinde bırakırdı. "Soyacaklar sizi," derdi Mam Bougon. "Neyimi?" derdi Marius da. Ama gerçekten de, Mam Bougon'a zaferin tadını tattırmak üzere, bir gün Marius'un bir çift eski ayakkabısını çalmışlardı.

Birinci seferki gibi gayet yavaş olarak ikinci bir defa daha vuruldu kapıya.

Marius:

– Giriniz, dedi.

Kapı açıldı.

Marius masanın üzerindeki kitaplardan ve yazılardan gözünü ayırmadan:

– Ne istiyorsunuz, Mam Bougon? dedi.

Mam Bougon'nunkine benzemeyen bir ses cevap verdi:

– Affedersiniz mösyö...

Paslı, titrek, boğuk, pürüzlü, alkolden, içkiden kısılmış bir yaşlı insan sesiydi bu.

Marius hızla döndü ve karşısında genç bir kız gördü.

IV
SEFALET İÇİNDE BİR GÜL

Gencecik bir kız, aralanmış kapıda ayakta duruyordu. Sefil odaya gün ışığının girdiği çatı penceresi tam kapının karşısındaydı ve bu çehreyi donuk bir ışıkla aydınlatıyordu. Soluk, çelimsiz, bir deri bir kemik bir yaratıktı bu. Titreyen, buz kesmiş bu çıplaklığın üzerinde bir gömlekle bir eteklikten başka bir şey yoktu. Kuşağı sicimdendi, saç bağı sicimdendi, omuz kemikleri gömleğinden sivri sivri dışarı çıkmıştı, sarımsı lenfatik bir solgunluğu vardı, köprücük kemikleri sapsarı, elleri kırmızı kırmızıydı, ağzı yarı aralık ve eğriydi, dişleri keşiş dişi gibiydi, feri sönmüş gözleri küstah ve bayağıydı, kavruk bir genç kız şekliyle bozuk ahlaklı bir yaşlı kadın bakışına sahipti; on beş yaşla elli yaşın karışımı gibi bir şeydi; aynı zamanda hem güçsüz hem korkunç, ağlatamadıklarını titreten cinsten bir varlıktı.

Marius ayağa kalkmış, âdeta rüyalara giren hayalet şekillerine benzeyen bu yaratığı bir çeşit şaşkınlıkla gözden geçiriyordu.

İşin en acıklı yanı, bu kızın dünyaya çirkin olmak için gelmemiş olmasıydı. Hatta çocukluğunda güzel bile olması gerekirdi. Yaşının letafeti, sefahat ve sefaletin vaktinden önce getirdiği iğrenç ihtiyarlığa karşı hâlâ mücadele vermekteydi. On altı yaşındaki bu yüzde bir güzellik kalıntısı can çekişiyordu; tıpkı bir kış gününün seherinde korkunç bulutların altında sönen soluk güneş gibi.

Bu yüz Marius'a büsbütün yabancı gelmedi. Onu bir yerden hatırlar gibiydi.

– Ne istiyorsunuz matmazel? diye sordu.

Genç kız, sarhoş bir kürek mahkûmu sesiyle cevap verdi:

– Size bir mektup getirdim Mösyö Marius.

Marius'a adıyla hitap ediyordu. Bu durumda Marius kızın kendisiyle ilgili bir işi olduğundan şüphe edemezdi; ama bu kız kimdi? Adını nereden biliyordu?

Kız, Marius'un içeri buyur etmesini beklemeden odaya girdi. Can sıkıcı bir güvenle bütün odaya ve yapılmamış yatağa bakarak kararlı bir tavırla ilerledi. Ayakları çıplaktı. Etekliğindeki geniş deliklerden uzun bacakları ve zayıf dizleri görünüyordu. Soğuktan titriyordu.

Gerçekten de elinde bir mektup tutuyordu. Onu Marius'a uzattı.

Marius mektubu açarken geniş, iri mühür hamurunun henüz ıslak olduğunu fark etti. Mesaj pek uzaktan gelmiş olamazdı. Okudu:

> Nazik komşum, delikanlı!
>
> Bana yaptığınız iyiliği, altı ay önce kiramı ödediğinizi öğrendim. Sağolun delikanlı. Büyük kızım size, iki gündür dört kişi bir lokma ekmeksiz olduğumuzu ve eşimin hasta olduğunu söyleyecektir. Eğer tahminimde yanılmıyorsam bu beyan karşısında yüce yüreğinizin insaniyete geleceğini ve küçük bir iyilikte bulunmak, bana yardımcı olmak arzusunu sizde hakim kılacağını ümit etmem gerektiğine inanıyorum.
>
> İnsanlığın hayrına çalışanlara borçlu olduğumuz üstün saygılarımla.
>
> JONDRETTE
>
> Hamiş: Kızım emirlerinizi bekleyecektir, Aziz Mösyö Marius.

Marius'un kafasını önceki akşamdan beri meşgul eden karanlık maceranın ortasında bu mektup, mahzende bir mum gibiydi. Birdenbire her şey aydınlandı. Bu mektup öbür dört mektubun geldiği yerden geliyordu. Yazı aynı, üslup aynı, imla aynı, kâğıt aynı, tütün kokusu aynıydı.

Ortada beş mektup, beş hikâye, beş isim, beş imza vardı, ama imzalayan tek kişiydi. İspanyol yüzbaşısı Don Alvarez, talihsiz ana Balizard, dram şairi Genflot, yaşlı komedyen Fabantou, bu dört kişinin de adı Jondrette'ti, eğer tabii Jondrette'in de adı gerçekten Jondrette ise...

Marius bu viranede oldukça uzun zamandan beri oturmasına rağmen, daha önce de söylediğimiz gibi, bu pek aşağılık komşusunu görmek, daha doğrusu fark etmek fırsatını çok seyrek bulabilmişti. Onun aklı fikri başka taraftaydı ve o taraf neresiyse bakış da oraya döner. Jondrettelerle koridorda, merdivende birçok defa karşılaşmış olması gerekirdi, ama onun için onlar birer gölgeden başka bir şey değildiler. O kadar az dikkat etmişti ki, önceki akşam bulvarda Jondrette'in kızlarına çarptığı halde onları tanımamıştı; evet, besbelli Jondrette'in kızlarıydı onlar ve bu yüzdendir ki şimdi şu odasına giren kız, tiksinti ve merhametle birlikte onda daha önce başka bir yerde rastlamış olmanın belirsiz anısını uyandırmıştı.

Şimdi her şeyi apaçık görüyordu. Komşusu Jondrette'in mesleği, düştüğü sefil durumda hayırsever kimselerin şefkat ve merhamet duygularını sömürmekti. Adresler elde ediyor, zengin ve merhametli olduklarına hükmettiği kişilere uydurma adlarla mektuplar yazıyor, kızları da sakınca ve tehlikeleri üstlenerek bu mektupları taşıyorlardı, çünkü bu baba kızlarını bu şekilde tehlikeye atabilecek dereceye inmişti: kaderiyle kumar oynuyor, kızlarını ortaya sürüyordu. Marius kızların bir önceki günkü kaçışlarına, nefes nefese hallerine, korkularına ve işittiği o birkaç argo sözcüğe bakarak bu talihsizlerin büyük bir ihtimalle bilinmez bazı başka karanlık meslekler daha icra ettiklerini ve böylece bugünkü yapısıyla insan topluluğunun içinde, bunun ortalık yerinde, ne çocuk ne kız ne kadın olan iki sefil varlığın, hem kirli hem masum ucubelerin doğduğunu anlıyordu. Sefaletin meyveleriydi bunlar.

Adı, yaşı, cinsiyeti olmayan hazin yaratıklar ki, onlar için artık

ne iyilik ne de kötülük mümkündür ve onlar daha çocukluktan çıkarken bile artık bu dünyada hiçbir şeysizdirler; hürriyetsiz, faziletsiz, sorumsuz, hiçbir şeysiz. Henüz dün açılmışken bugün solan bu ruhlar, sokağa düşüp çamurlara bulanan ve bu arada bir tekerleğin gelip kendilerini ezmesini bekleyen çiçeklere benzerler.

Marius şaşkın ve acıyan gözlerle ona bakarken genç kız da bir hayalet cüretkârlığıyla çatı odasının içinde gidip geliyordu. Çıplaklığına hiç aldırış etmeden serbestçe hareket edip duruyordu. Pejmürde, yırtık gömleği ikide bir hemen hemen beline kadar düşüyordu. Sandalyeleri yerinden çekiyor, komodinin üzerinde duran tuvalet eşyasını karıştırıyor, Marius'un elbiselerine dokunuyor, köşe bucakta ne var ne yok karıştırıyordu.

– Vay, aynanız da varmış! dedi.

Sanki orada yalnızmış gibi, boğazdan gelen kısık sesin hazinleştirdiği vodvil parçaları, deli dolu nakaratlar mırıldanıp duruyordu.

Bu pervasızlığın altından, âdeta bir ezilmişlik, bir huzursuzluk, bir hakirlik kendini belli etmekteydi. Küstahlık bir çeşit utanmadır.

Kızın gün ışığından korkan, yahut kanadı kırılmış bir kuş gibi odanın içinde çırpınmasını, daha doğrusu uçuşmasını görmek kadar hazin bir şey olamazdı. Başka yetişme şartları, başka toplumsal kader içinde bu genç kızın şen ve özgür edasının tatlı ve sevimli bir hal alabileceği hissediliyordu. Hayvanlar arasında bir güvercin olmak için doğmuş bir yaratığın, bir yırtıcı kuş haline geldiği hiçbir zaman görülmemiştir. Bu yalnız insanlarda görülür.

Marius düşünüyor, onu istediği gibi davranması için bırakıyordu.

Kız masaya yaklaştı.

– A kitaplar! dedi.

Donuk gözlerinden bir pırıltı geçti. Ekledi:

– Okumasını bilirim ben.

Sesindeki eda bir şeyle övünmenin mutluluğunu ifade ediyordu. Hiçbir insan böyle bir mutluluğa karşı ilgisiz olamaz. Masanın üstünde açık duran kitabı hırsla kaptı ve oldukça hızlı bir şekilde okudu:

"...General Bauduin Tugayı'ndaki beş taburla, Waterloo Ovası'nın ortasındaki Hougomont Şatosu'nu zapt etmek emrini aldı..."

Okumasını kesti:

– Ah! Waterloo! Ben bunu biliyorum. Evvel zamandaki bir savaş bu. Babam bulunmuş orada. Babam orduda hizmet etti. Biz evde hepimiz sapına kadar Bonapartçıyızdır ha! İngilizlere karşıdır Waterloo.

Kitabı bıraktı, bir kalem aldı, bağırdı:

– Ben yazmasını da bilirim!

Kalemi mürekkebe batırdı ve Marius'a dönerek:

– Görmek ister misiniz? Bakın göstermek için bir kelime yazacağım.

Marius'un cevap vermesine vakit kalmadan, masanın ortasında duran bir kâğıdın üzerine şunu yazdı: "Aynasızlar burada."

Sonra kalemi elinden attı:

– Hiç imla yanlışı yok. Bakabilirsiniz. Kız kardeşimle ben, eğitim gördük biz. Biz hep böyle değildik. Bize göre değildi bu...

Burada durdu. Fersiz gözbebeğini Marius'a dikerek bir kahkaha attı, içinde bütün acıları ve bunları boğan bütün hayasızlıkları taşıyan bir sesle:

– Boş ver! dedi.

Ve neşeli bir havada şu sözleri mırıldanmaya başladı.

Karnım aç babacığım.
Yiyecek yok.
Üşüyorum anacığım.
Giyecek yok.
Titre,
Lolotte!
Ağla,
Jacquot!

Bu kıtayı bitirir bitirmez haykırdı:

– Ara sıra tiyatroya gidiyor musunuz, Mösyö Marius? Ben gidiyorum. Küçük bir erkek kardeşim var artistlerle dost, bazen bana biletler veriyor. Ama galerideki sıraları hiç sevmem. İnsan orada sıkılır, rahatsız olur. Bazen kaba insanlar oluyor, kötü kokan insanlar da oluyor.

Sonra Marius'u gözden geçirdi, tuhaf bir tavır takındı, ona:

– Mösyö Marius çok güzel bir çocuksunuz siz, biliyor musunuz? dedi.

Ve aynı anda ikisinin de aklına aynı düşünce geldi; kız gülümsedi, delikanlı kızardı.

Kız delikanlıya yaklaştı ve bir elini onun omzuna koydu:

– Siz bana hiç bakmıyorsunuz, ama ben sizi tanıyorum, Mösyö Marius. Size burada, merdivende rastlıyorum, sonra Mabeuf Baba diye birinin evine girerken görüyorum, Austerlitz tarafında oturuyor; bazen, o taraflarda dolaştığım zamanlar. Bu dağınık saçlar da size çok yakışıyor.

Sesini çok tatlı yapmaya çalışıyordu ama ancak çok alçaktan çıkabiliyordu. Kelimelerin bir kısmı gırtlağından dudaklarına giden yolda, bazı notaları eksik bir klavyede olduğu gibi, kayboluyordu.

Marius yavaşça geri çekilmişti. Soğuk ciddiyetiyle, "Matmazel," dedi, "şurada size ait olduğunu sandığım bir paket var. İzninizle, onu size vereyim." İçinde dört mektubun bulunduğu zarfı kıza uzattı. Kız ellerini çırparak haykırdı:

– Her yerde aradık bunu!

Sonra paketi hırsla kaptı, zarfı açtı, bir yandan da söyleniyordu:

– Hay Allah müstahakını versin! Kız kardeşimle aramadık yer bırakmadık! Demek siz buldunuz! Bulvarda değil mi? Mutlaka bulvarda bulmuşsunuzdur. Koşarken düşürmüşüz besbelli. Benim bacaksız kız kardeşim yaptı bu sersemliği. Eve döndüğümüzde onu bulamadık. Dayak yememek için, evde mektupları gidecekleri kimselere götürdüğümüzü, bize metelik bile vermediklerini söyledik. İşte, halbuki zavallı mektuplar! Peki kuzum, onların bana ait olduğunu nasıl anladınız? Ha evet, yazıdan! Demek dün akşam geçerken çarptığımız adam sizdiniz. Hiçbir şey görünmüyordu ki! Kız kardeşime, "Bir mösyö müydü bu?" dedim. O da bana, "Sanırım öyleydi!" dedi.

Kız bu arada, Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ndeki hayırsever mösyöye, adresini taşıyan rica mektubunu açmıştı.

– Bak hele! dedi. Ayinlere gelen şu yaşlı adama verilecek mektup. Tam da saati. Şunu ona götüreyim. Belki öğle yemeği yememize yarayacak bir şeyler verir.

Sonra gülmeye başladı ve ekledi:

– Biliyor musunuz, bugün öğle yemeği yersek ne olur? Evvelsi günkü öğle yemeğimizi, evvelsi günkü akşam yemeğimizi, dünkü öğle yemeğimizi, dünkü akşam yemeğimizi, hepsini bir seferde bu sabah yemiş oluruz. Alın bakalım! Allahın belaları! Memnun değilseniz, geberin köpekler!

Bu sözler, Marius'a bu bahtsız kızın odasına ne aramaya geldiğini hatırlattı.

Yeleğinin ceplerini karıştırdı, hiçbir şey bulamadı.

Genç kız sözüne devam ediyor, sanki Marius'un orada olduğundan habersizmiş gibi konuşuyordu.

– Bazı kereler akşamları başımı alıp giderim. Bazı kereler eve dönmem. Buraya gelmeden önce, geçen kış, köprü kemerleri altında oturuyorduk. Donmamak için birbirimize sokulurduk. Küçük kız kardeşim ağlardı. Su, ne kadar hazindir! Kendimi suda boğmayı düşündüğümde, "Hayır," diyordum, "su çok soğuktur." İstediğim zaman yalnız başıma giderim, bazen hendeklerin içinde uyurum. Biliyor musunuz, geceleyin bulvarda yürürken ağaçları bahçe yabaları gibi görürüm, Notre-Dame'ın kuleleri gibi kocaman simsiyah evler görürüm, beyaz duvarların nehir olduğunu düşünürüm, kendi kendime, "Vay, burada su var!" derim. Yıldızlar küçük donanma lambaları gibidirler, sanırsınız ki tütüyorlar ve rüzgâr onları söndürüyor, kulağıma atlar soluyormuş gibi gelir şaşakalırım. Gece olduğu halde laternalar çalındığını, iplik fabrikalarının makinelerinin işlediğini duyarım ya da öyle bir şeyler işte, ne bileyim? Üstüme taşlar atıyorlar sanırım, ne olduğunu bilmeden kaçarım, her şey döner, döner. İnsan yemek yemedi mi, pek acayip oluyor.

Dalgın bir tavırla Marius'a baktı.

Marius ceplerini kurcalaya kurcalaya sonunda beş frank on altı metelik denkleştirebilmişti. O an için dünyada sahip olduğu bütün servet bundan ibaretti. "Bu kadarı benim akşam yemeğim," diye düşündü, "yarına Allah kerim." On altı meteliği aldı ve beş frankı genç kıza verdi.

Kız parayı kaptı:

– Güzel! dedi. Güneş çıktı!

Ve sanki güneşte, beynindeki argo çığlarını eritip yuvarlama yeteneği varmış gibi devam etti:

– Beş frank ha! Kral para! Paraların şahı bu! Ayna delikanlısınız! Göğüs çatanama kaptan yaptım sizi. Aferin be! İki günlük rızık! Hem de et yemeği, hem de yahni tarafından! Esaslı kayıntı olacak! Ve de papaz suyu!

Gömleğini omuzlarına kaldırdı, Marius'u derin bir duyguyla selamladı, sonra teklifsiz bir el işareti yaptı ve kapıya doğru yönelerek:

– İyi günler mösyö, dedi. Fark etmez. Ben yine gidip ihtiyarımı bulayım.

Geçerken komodinin üzerinde kurumuş, orada toz içinde küflenedurun bir ekmek kabuğu gördü, atılıp onu dişledi:

– Ne güzel! Kaskatı! Dişlerimi kıracak! diye homurdandı.

Sonra çıktı gitti.

V
KADERİN GÖZ DELİĞİ

Marius beş yıldır sefalet, yoksulluk, hatta zaruret içinde yaşamıştı, ama asıl sefaleti hiç tatmamış olduğunu şimdi anlıyordu. Asıl sefalet, işte bu gördüğüydü. Gözlerinin önünden geçen şu hayaletti sefalet. Gerçekten de, yalnızca erkeğin sefaletini gören henüz bir şey görmüş sayılmaz, kadının sefaletini görmek gerekir; yalnızca kadının sefaletini gören de bir şey görmüş sayılmaz, çocuğun sefaletini görmek gerekir.

Erkek sınıra gelip dayandığı zaman başvurulacak son çarelere de gelmiş demektir. Çevresindeki savunmasız varlıkların vay haline! İş, ücret, ekmek, ateş, cesaret, iyi niyet, bunların hiçbiri onda yoktur. Dışarıda gün ışığı söner gibi olunca, içerdeki ahlak ışığı da söner. Bu karanlıklar içinde erkek, kadının ve çocuğun zaafıyla karşılaşır ve onları zorla en büyük şerefsizliklere doğru iter.

O zaman iğrençliklerin her türlüsü mümkündür artık. Umutsuzluk, hepsi de kötülüğe, suça açılan ince, dayanıksız bölmelerle çevrilidir.

Sağlık, gençlik, şeref, henüz taze olan etin kutsal ve vahşi narinlikleri, kalp, bakirelik, ruhun derisi olan utangaçlık, hepsi çare arayan, ararken yüzkarasına rastlayan, buna alışan yoklayışlar sırasında feci bir şekilde elden geçer, yoğrulurlar. Bu farklı cinsler,

yaşlar, akrabalar, rezaletler, masumiyetler karmaşasının sisli, bulanık havasında babalar, analar, kardeşler, erkekler, kadınlar, kızlar âdeta bir maden kitlesi gibi bir araya toplanır, kenetlenirler. Birbirlerine yaslanmış halde bir çeşit izbe kader içine çökerler. Zavallı talihsizler! Nasıl da solgundurlar! Nasıl da üşürler! Sanki bize göre güneşten çok daha uzak bir gezegende gibidirler.

Bu genç kız Marius için karanlıklardan gelen bir haberci oldu âdeta.

Zulmün iğrenç bir yanını onun gözleri önüne serdi. Marius o güne kadar komşularına bir göz atmaktan kendisini alıkoymuş olan hayal ve ihtiras uğraşlarından ötürü kendisini âdeta yeriyordu. Onların kiralarını ödemek düşünmeden yapılan bir hareketti, herkes bu hareketi yapabilirdi; halbuki onun, Marius'un daha iyisini yapması gerekirdi. Ne yani! Gecenin içinde, bütün öbür canlıların dışında, el yordamıyla yaşayan bu terk edilmiş varlıklardan onu sadece bir duvar ayırıyordu, onlarla dirsek dirseğeydi, insanlık zincirinin onlara dokunan son halkasıydı âdeta, onların yanı başında yaşadıklarını, daha doğrusu ölüm hırıltıları çıkardıklarını duyuyor da hiçbir şey yapmıyordu! Her gün, her an duvarın arkasından onların yürüdüklerini, gidip geldiklerini, konuştuklarını duyuyor da hiç kulak asmıyordu! Bu sözlerde iniltiler vardı ama o bunları dinlemiyordu bile, düşüncesi başka yerlerdeydi; hayaller âleminde, erişilemeyecek ışıltılarda, havai sevdalarda, çılgınlıklardaydı; halbuki bu sırada bazı insanoğulları, İsa Mesih dolayısıyla kardeşleri, halk içindeki kardeşleri onun yanı başında can çekişmekteydiler! Ve o da onların felaketinin bir parçası olmakta, bunu büsbütün arttırmaktaydı. Çünkü onun yerinde başka bir komşu olsaydı, daha az hayalci, daha fazla dikkatli bir komşu, hayırsever bir insan, hiç şüphesiz onların yoksulluğunu görür, tehlike işaretlerini fark eder ve böylece onlar belki daha çok önceden himayeye kavuşmuş, kurtulmuş olurlardı! Gerçi bunlar iyice bozulmuş, çürümüş, alçalmış, hatta iğrençleşmiş görünüyorlardı ama düşüp de aşağılanmamış olanlara ender rastlanır; hem zaten, bir noktada talihsizlerle ahlaksızlar tek bir kelimede, uğursuz bir kelimede birleşir, karışırlar: Sefiller. Hata kimdedir? Hem sonra düşüş ne kadar derin olursa, merhamet ve hayrın da o kadar büyük olması gerekmez mi?

Marius, bir yandan kendine bu ahlak dersini verirken –çünkü o da gerçekten namuslu ve dürüst her insan gibi, bazı sebeplerle kendi kendisine terbiyecilik ederdi– ve kendisini layık olduğundan fazla azarlarken, bir yandan da onu Jondrettelerden ayıran duvarı inceliyordu. Merhamet dolu bakışlarını bu bölmeden geçirip o bahtsızları ısıtmaya gitmek ister gibi hali vardı. Duvar latalarla, kirişlerle desteklenen ince bir alçı levhadan ibaretti ve daha önce de söylediğimiz gibi sözlerin, seslerin gürültüsünü tamamen fark edilebilecek şekilde geçiriyordu. Şimdiye kadar bunun farkına varmamış olmak için insanın hayalci Marius olması gerekirdi. Ne Jondretteler tarafında ne de Marius tarafında bu duvara hiç kâğıt yapıştırılmamıştı; kaba yapısı açıkça görülüyordu. Marius hemen hiç farkında olmaksızın bu bölmeyi incelemekteydi. Bazen hayal de düşünce gibi inceler, dikkatle bakar, araştırır. Birdenbire ayağa kalktı; yukarıda, tavana yakın bir yerde, aralarında bir boşluk kalan üç latanın meydana getirdiği üçgen şeklinde bir delik görmüştü. Bu deliği tıkaması gereken sıva parçası düşmüştü; komodinin üzerine çıkılınca bu aralıktan Jondrettelerin sefil barınağı görülebilirdi. Acımanın da bir üzüntüsü vardır ve olmalıdır da. Bu delik âdeta bir gözetleme penceresi meydana getiriyordu. Yardım etmek maksadıyla olunca, bahtsızlığa –gizlice bile olsa bakmakta– bir sakınca yoktur.

– Hele bakalım bir, nasıl insanlar bunlar, diye düşündü Marius, ve de ne durumdalar.

Komodinin üzerine çıktı, gözünü yarığa yaklaştırdı, baktı.

VI
VAHŞİ ADAM İNİNDE

Şehirlerin de ormanlar gibi birtakım derin, karanlık kovukları vardır; en zalim, en korkunç sakinleri oralarda saklanırlar. Yalnız şehirlerde böyle saklananlar yırtıcı, murdar ve küçük yani çirkindirler; ormanlardakiler ise yırtıcı, vahşi ve büyük yani güzeldirler. İnler arasında bir kıyaslama yapılacak olursa, hayvanlarınkini insanlarınkine tercih etmek gerekir. Mağaralar izbelerden daha iyidir.

Marius'un gördüğü bir izbeydi.

Marius fakirdi, odası da sefalet içindeydi ama fakirliği asil olduğu gibi, tavan arası odası da temizdi. Şu an bakışlarının daldığı sefalet yuvası ise iğrenç, pis, berbat kokulu, mide bulandırıcı, karanlık ve kasvetliydi. Bütün eşyası bir hasır iskemle, sakat bir masa, birkaç kırık eski şişe ve iki köşede tarif edilemeyecek berbatlıkta iki yataktan ibaretti. Bütün aydınlığını, örümcek ağlarıyla kaplanmış dört camlı bir tavan penceresinden alıyordu. Bu pencereden ancak bir insan yüzünün hayalet yüzü gibi görünmesine yetecek kadar bir ışık giriyordu. Duvarlar cüzamlı gibiydi, korkunç bir hastalıktan bozulmuş bir surat gibi yamalarla, yara izleriyle kaplıydılar, yapışkan bir rutubet sızdırıyorlardı. Kömürle kabaca çiziktirilmiş müstehcen resimler göze çarpıyordu.

Marius'un oturduğu odanın döşemesi harap tuğla kaplıydı; bu oda ise ne taş ne tahta döşemeliydi, orada doğrudan doğruya viran evin ayak basıla basıla kabarmış eski sıvası üzerinde yürünüyordu. Tozun âdeta içine işlemiş bulunduğu ve tek temizliği süpürge temizliği olan bu eğri büğrü zemin üzerinde eski pabuçlar, terlikler, iğrenç paçavralar gelişigüzel kümeler halinde toplanmışlardı. Yalnız bu odanın bir şöminesi vardı. Zaten bu yüzden yıllık kirası kırk franktı. Şöminenin içinde her şey vardı: bir mangal, bir tencere, kırılmış tahtalar, çivilere asılmış kumaş parçaları, bir kuş kafesi, kül ve hatta biraz da ateş. İki odun parçası hazin hazin tütüyordu.

Bu sefil odanın dehşet verici görünüşünü arttıran bir şey de büyüklüğüydü. Çıkıntıları, köşeleri, karanlık delikleri, çatı altları, koyları, burunları vardı. Bütün bunlar, dibi görünmeyen korkunç oyuklar meydana getiriyor ve buralarda yumruk iriliğinde örümcekler, ayak genişliğinde tespih böcekleri ve hatta belki bilinmez birtakım canavar insanlar sinmiş bekliyor duygusunu veriyordu.

Pis yataklardan biri kapının, öbürü pencerenin yanındaydı. Her ikisinin de birer ucu şömineye dayanıyor ve tam Marius'un karşısına rastlıyordu. Marius'un baktığı aralığa yakın bir köşede duvara siyah tahtadan bir çerçeve içinde renkli bir gravür asılmıştı, altında iri harflerle RÜYA yazılıydı. Gravür uyuyan bir kadınla uyuyan bir çocuğu gösteriyordu; çocuk kadının dizleri üzerindeydi, gagasında bir taçla bulutlar arasında bir kartal görünüyordu, kadın ta-

cı çocuğun başından uzaklaştırıyordu ama bu işi uyanmadan yapıyordu. Dipte, bir hale içinde Napolyon, sarı başlıklı mavi bir sütuna yaslanmış duruyordu, sütun şu yazıyla bezenmişti:

MARINGO
AUSTERLITZ
IENA
WAGRAMME
ELOT

Bu çerçevenin altında uzun bir çeşit tahta levha, eğik bir satıh halinde duvara yaslanmış olarak yerde duruyordu. Bu, tersine çevrilmiş bir tabloya, öbür yanı boyalı olması muhtemel bir çerçeveye, bir duvardan çıkarılmış ve yeniden asılacağı zamana kadar oracıkta unutulmuş bir levhaya benziyordu.

Marius'un, üzerinde bir kalem, mürekkep ve kâğıt gördüğü masanın başında altmış yaşlarında, ufak tefek, zayıf, kurşuniye çalan renkte, vahşi, hali tavrı kurnaz, zalim ve endişeli bir adam oturuyordu: iğrenç bir düzenbaz.

Lavater bu yüzü incelemiş olsaydı, onda akbabayla dava vekili karışımı bir ifade bulurdu; alıcı kuşla çekişme adamı bu yüzde birbirlerini hem çirkinleştirmekte hem tamamlamaktaydılar; çekişme adamı alıcı kuşu adileştirmekte, alıcı kuş çekişme adamını korkunçlaştırmaktaydı.

Uzun kırçıl bir sakalı vardı bu adamın. Kıllı göğsünü ve kırçıl dik tüylü çıplak kollarını açıkta bırakan bir kadın gömleği giymişti. Bu gömleğin altında çamurlu bir pantolonla ucundan ayak parmakları fırlamış çizmeler görülüyordu.

Ağzında bir pipo vardı, tüttürüp duruyordu. Bu sefalet yuvasında bir lokma ekmek yoktu, ama hâlâ tütün vardı.

Adam yazı yazıyordu, herhalde Marius'un okuduklarına benzer bazı mektuplar kaleme almaktaydı.

Masanın bir köşesinde bir parçası kopmuş eski bir kitap görülüyordu. Kitabın okuma salonlarında rastlanan eski 12 yapraklık forması, onun bir roman olduğunu belli etmekteydi. Kapağın üzerinde iri büyük harflerle şu başlık uzanıyordu: TANRI, KRAL, ŞEREF VE KADINLAR – YAZAN: DUCRAY-DUMINIL. 1814.

Adam hem yazıyor hem de yüksek sesle konuşuyordu, söylediklerini duyuyordu Marius:

– Demek ki eşitlik yok, hatta öldüğümüz zaman bile! Père-Lachaise'e biraz bakın hele! Büyükler, zenginler yukarı taraftadırlar, taş döşeli akasyalı yolda. Oraya arabayla gidebilirler. Küçükler, fakir insanlar, bahtsızlar, kim oluyor ki bunlar! Onları aşağı tarafa koyarlar, diz boyu çamur olan yere, deliklere, rutubet içine. Onları oraya koyarlar ki çarçabuk çürüsünler! Toprağa batmadan onları görmeye gidemezsiniz.

Burada durdu, yumruğuyla masaya vurdu ve dişlerini gıcırdatarak ilave etti:

– Ah! Dünyayı bile yerim!

Kırk ya da yüz yaşında olabilecek şişman bir kadın şöminenin yanına, çıplak topuklarının üzerine çömelmişti.

Onun da sırtında yalnızca bir gömlek, bir de eski kumaş parçalarıyla yamanmış örme bir eteklik vardı. Kaba bezden bir önlük etekliğin yarısını örtüyordu. İki büklüm ve büzülmüş bir halde durmasına rağmen, bu kadının çok uzun boylu olduğu görülüyordu. Kocasının yanında dev gibi bir şeydi. Ak düşmüş kızılımsı sarı renkte berbat saçları vardı, şöminenin ışığını yansıtan yassı tırnaklı iri elleriyle ara sıra bunları karıştırıyordu.

Yanında, yerde, öbürüyle aynı boyda bir kitap, belki de aynı romanın bir cildi, ardına kadar açık olarak duruyordu. Marius yataklardan birinin üstünde uzun boylu, kansız yüzlü küçük bir kızın oturduğunu görüyordu. Kız hemen hemen çıplaktı, ayaklarını yataktan aşağı sarkıtmış, ne dinler ne görür, hatta ne de yaşar gibi bir hali vardı. Onun odasına gelenin kız kardeşiydi bu besbelli.

On bir, on iki yaşlarında görünüyordu. Ama dikkatle bakılırsa pekâlâ on dördünde olabileceği anlaşılıyordu. Önceki akşam bulvarda, "Fertiği çektim, çektim, çektim!" diyen çocuktu bu.

Uzun süre büyümekte gecikip sonra çarçabuk ve âni boy atan çelimsiz çocuklardandı. Bu zavallı insan fidanlarını bu hale getiren yoksulluktur. Bu yaratıkların ne çocuklukları ne de ilk gençlikleri vardır. On beş yaşındayken on ikisinde, on altı yaşındayken de yirmisinde görünürler. Bugün küçük kızken, yarın kadındırlar. Sanırsınız ki çabuk bitirmek için hayatı atlaya atlaya yaşıyorlar.

Şu an bu yaratık bir çocuğa benziyordu.

Öte yandan bu barınakta herhangi bir çalışma eseri görülmüyordu; ne bir tezgâh ne bir çıkrık ne bir alet vardı. Bir köşede ne olduğu belirsiz bir hurda demir yığını duruyordu. Umutsuzluğun arkasından, can çekişmenin önünden gelen kasvetli tembellikti bu.

Marius bu mezar havalı odanın içini bir süre gözden geçirdi. Bir mezarın içinden bile daha korkunç bir yerdi burası, çünkü burada insan ruhunun kımıldadığı, hayatın çırpındığı hissediliyordu.

İzbe, mahzen, toplum yapısının en aşağılarında bazı aşırı muhtaçların süründükleri yeraltı kovuğu henüz tam anlamıyla mezar değil, onun bekleme odasıdır; ama tıpkı en büyük ihtişamlarını sarayların girişinde sergileyen şu zenginler gibi, hemen oracıktaki ölüm de en büyük sefaletlerini sanki bu bekleme odasına yerleştirmiş gibidir.

Adam susmuştu, kadın konuşmuyordu, genç kız nefes almıyor gibiydi. Kalemin kâğıt üzerinde cızırdadığı duyuluyordu.

Adam yazmaya devam ederek homurdandı:

– Alçak! Alçak! Hepsi alçak!

Hazreti Süleyman'ın mesellerine bir nazire olan bu söz üzerine kadın içini çekti:

– Sakin ol yavrum, dedi. Üzme canını sevgilim. Sen o adamların hepsine mektup yazacak kadar güçlüsün kocacığım.

Soğukta olduğu gibi sefalette de vücutlar birbirine sokulur ama yürekler uzaklaşır. Görünüşe göre bu kadın bu adamı bütün kalbiyle sevmiş olmalıydı ama bütün topluluğun üzerine çöken korkunç sefalet içinde, günlük karşılıklı ithamlar arasında sönüp gitmişti bu sevgi. Artık onun içinde kocasına karşı sevgisinin külünden başka bir şey yoktu. Yalnız çok defa görüldüğü gibi okşayıcı hitaplar hâlâ yaşamaktaydı. Ağzıyla kocasına, "sevgilim, yavrum, kocacığım" vs. diyor, ama kalbi susuyordu.

Adam yeniden yazmaya koyulmuştu.

VII
STRATEJİ VE TAKTİK

Marius kendisine ayaküstü uyduruverdiği bu gözetleme kulesinden kalbi daralmış bir halde tam aşağı iniyordu ki bir gürültü dikkatini çekti ve olduğu yerde kaldı.

Odanın kapısı birdenbire açılmış, eşikte büyük kız belirmişti. Ayaklarında çamura bulanmış kaba erkek ayakkabıları vardı, çamur kırmızı ayak bileklerine kadar sıçramıştı, lime lime bir pelerine sarınmıştı. Marius bir saat önce bunu görmemişti onun sırtında ama kendisine daha çok acındırmak için herhalde odanın kapısında bırakmış ve giderken almış olmalıydı. Kız içeri girdi, kapıyı arkasından itti, nefes almak için bir durdu, çünkü soluk soluğaydı. Sonra bir zafer ve sevinç çığlığı kopardı:

– Geliyor!

Baba gözlerini, kadın başını çevirdi, küçük kız kardeş hiç kıpırdamadı.

– Kim? diye sordu baba.

– O mösyö!

– İnsaniyetli adam mı?

– Evet.

– Hani Saint-Jacques Kilisesi'ndeki?

– Evet.

– Şu ihtiyar?

– Evet.

– Gelecek öyle mi?

– Arkamdan geliyor.

– Emin misin?

– Eminim.

– Sahi mi, geliyor mu?

– Arabayla. Rothschild'in kendisi!

Baba ayağa kalktı.

– Nerden eminsin? Arabayla geliyorsa sen nasıl ondan önce vardın? Bari adresi doğru verdin mi ona? Koridorun sonunda, sağdaki son kapı dedin mi? Allah vere de yanılmasa! Demek kilisede buldun onu? Mektubumu okudu mu? Ne dedi sana?

– Dur bakalım hele! dedi kız. Amma da dört nala gidiyorsun babalık! Bak işte. Kiliseye girdim, her zamanki yerindeydi, önünde bir reverans yaptım, mektubu verdim, okudu, sonra bana, "Nerede oturuyorsunuz evladım?" dedi. Ben de ona, "Ben sizi götüreyim, efendim," dedim." O, "Hayır, siz bana adresinizi verin, kızım alışverişe gidecek, ben bir araba tutar sizinle aynı zamanda varırım evinize," dedi. Adresi verdim ona. Evin yerini söyleyince şaşırmış göründü, bir an tereddüt etti. Ama sonra, "Fark etmez, gelirim," dedi. Ayin bitince kızıyla birlikte kiliseden çıktığını, arabaya bindiklerini gördüm. Koridorun dibinde, sağdaki son kapı diye sıkı sıkı tarif ettim ona.

– Peki geleceğini nereden biliyorsun?

– Şimdi arabanın Petit-Banquier Sokağı'na doğru geldiğini gördüm. Onun için koştum ya zaten.

– Aynı araba olduğunu ne biliyorsun?

– Çünkü numarasını görmüştüm.

– Neydi numarası?

– 440.

– İyi, akıllı kızsın sen.

Kız küstahça baktı babasına ve ayağındaki pabuçları göstererek:

– Akıllı bir kız olabilirim ama şunu söyleyeyim ki bir daha bu pabuçları giymeyeceğim, istemiyorum artık onları, önce sağlığım için sonra da temizliğim için. İçine su alan, sonra da yolda hep vırç vırç vırç yapan tabanlar kadar sinir bozucu şey bilmiyorum. Yalınayak dolaşırım daha iyi.

– Haklısın, diye cevap verdi baba. Sesinin tonu genç kızın hırçınlığıyla tezat teşkil ediyordu. Ama ne var ki kiliselerden içeri sokmazlar seni sonra. Fakirlerin de ayakkabıları olması gerek. Tanrı'nın evine yalınayak girilmez, diye acı acı ekledi.

Sonra zihnini kurcalayan konuya döndü:

– Buna emin misin, geldiğinden emin misin?

– Peşim sıra geliyor, dedi kız.

Adam doğruldu. Yüzünü âdeta bir vahiy aydınlığı sarmıştı.

– Karıcığım! diye seslendi. Duyuyor musun? İnsaniyetli adam geliyor işte. Ateşi söndür.

Şaşırakalan ana yerinden kıpırdamadı.

Baba bir cambaz çevikliğiyle sıçrayıp şöminenin üstünde duran ağzı kırık bir testiyi kaptı ve yanan odunların üzerine su serpti.

Sonra büyük kızına dönerek:

– Sen! İskemlenin hasırını yol, dedi.

Kızı hiçbir şey anlamıyordu.

İskemleyi yakaladığı gibi bir topuk darbesiyle onu hasırı kopuk bir iskemle haline getirdi. Bacağı iskemleye geçmişti.

Bacağını çekerken kızına sordu:

– Hava soğuk mu?

– Çok soğuk, kar yağıyor.

Baba bu defa pencerenin yanındaki köpek yuvası yatağın üstünde oturan küçük kıza döndü, gürler gibi bir sesle ona bağırdı:

– Çabuk! İn yataktan miskin! Hiçbir iş yapmaz mısın sen? Camın birini kır!

Küçük kız titreyerek yataktan aşağı atladı.

– Bir cam kır! diye tekrarladı adam.

Çocuk, ne yapacağını bilemez bir halde duruyordu.

– Duymuyor musun ne dediğimi? diye baba tekrarladı. Bir cam kır diyorum sana!

Çocuk yılgın bir boyun eğişle ayak parmaklarının ucuna basarak kalktı ve camlardan birine bir yumruk indirdi. Cam kırıldı ve büyük bir gürültüyle yere düştü.

– Âlâ, dedi baba.

Ciddi ve kabaydı. Bakışlarını sefil odanın dört bir bucağında çabuk çabuk dolaştırıyordu.

Savaşın başlamak üzere olduğu sırada son hazırlıklarını yapan bir generaldi sanki.

Henüz tek kelime söylememiş olan ana ayağa kalktı, ağır ve boğuk bir sesle, sözleri ağzından donmuş gibi dökülerek:

– Sevgilim ne yapmak istiyorsun? diye sordu.

– Yatağa gir, diye cevap verdi adam.

Tartışma kabul etmez bir tonu vardı sesinin. Ana itaat etti, kendisini yataklardan birinin üstüne bütün ağırlığıyla attı.

Bu sırada bir köşeden hıçkırık sesi duyuluyordu.

– Bu da nesi? diye bağırdı baba.

Küçük kız büzüldüğü karanlıktan çıkmadan kan içindeki yum-

ruğunu gösterdi. Cam kırarken yaralanmıştı, annesinin yatağına, yanına gitmiş sessiz sessiz ağlıyordu.

Bu defa diklenip bağırma sırası anaya geldi:

– Görüyorsun işte yaptığın saçmalıkları! Senin camını kırarken elini kesti!

– Daha iyi ya! dedi adam. Böyle olacağı belliydi.

– Ne demek daha iyi? dedi kadın.

Baba, karşılık olarak:

– Sus! diye bağırdı. Basın özgürlüğünü kaldırıyorum.

Sonra üstündeki kadın gömleğini yırtıp bir bez parçası çıkardı, bununla küçük kızın kanayan bileğini sıkıca sardı.

Bunu yaptıktan sonra gözünü memnuniyetle yırtık gömleğe indirdi.

– Gömlek de oldu, dedi. Her şey havasını buldu.

Buz gibi bir rüzgâr pencerede ıslık çalarak odaya giriyordu. Dışarının sisi içeriye doluyor ve orada görünmeyen parmaklar tarafından belli belirsiz didiklenen beyaz bir pamuk gibi genişleyip yayılıyordu. Kırık camdan içeri kar tanelerinin düştüğü görülüyordu. Bir gün önce Chandeleur güneşinin vaat ettiği soğuk gerçekten de gelmişti.

Baba hiçbir şeyin unutulmadığından emin olmak ister gibi çevresine bir göz attı. Eski bir küreği alıp ıslak odunların üzerine, onları iyice saklayacak şekilde kül yaydı. Sonra doğruldu, sırtını şömineye dayadı.

– Şimdi artık insaniyetli adamı kabul edebiliriz, dedi.

VIII
İZBEYE İNEN NUR

Büyük kız yaklaşıp elini babasının elinin üstüne koydu.

– Bak ne kadar üşüyorum, dedi.

– Pöh! diye cevap verdi babası. Ben daha da çok üşüyorum.

Ana öfkeyle bağırdı:

– Zaten daima her şeyin en iyisi sendedir! Kötülüğün bile.

– Kes! dedi adam ve ona dik dik baktı. Ana sustu.

İzbenin içinde bir anlık bir sessizlik oldu. Büyük kız umursamaz

bir tavırla pelerininin eteğindeki çamurları temizliyor, kardeşi hıçkırarak ağlamasını sürdürüyordu. Anası onun başını iki eli arasına almış, öpücükler kondurarak alçak sesle:

– Ağlama bir tanem n'olursun, bir şeyciğin kalmayacak, babanı kızdıracaksın, diyordu.

– Hayır! diye bağırdı baba. Aksine! Ağla! Hıçkıra hıçkıra ağla! Böylesi daha iyi.

Sonra büyük kıza dönerek:

– Ama hani ya? Gelmiyor! Bir de gelmeyecek olursa! Ateşimi söndürdüm, iskemlemi deldim, gömleğimi yırttım, camımı kırdım, hepsi boşa gidecek.

– Üstelik yavrucağızı da yaraladın! diye ana mırıldandı.

Baba yeniden konuştu:

– Biliyor musunuz, bu şeytan ini odada da zehir gibi soğuk var! Bu herif gelmezse bir de! Ha! Tamam! Kendisini bekletiyor! Şöyle diyor: "Ne yapalım! Beklesinler beni! İşleri güçleri ne?" Ah! Nasıl nefret ediyorum onlardan, nasıl da boğardım şu zenginleri, bayram ederek, sevine sevine, şevkle, memnuniyetle! Bütün zenginleri! O hayırsever geçinen insanları. Dindarlık taslarlar, ayinlere giderler, papazlığa, beylik vaazlar vermeye, takke giymeye özenirler, kendilerini bizden üstün sayarlar, bizi aşağılamaya gelirler, bize "elbise" dedikleri şeyler getirirler, metelik etmez pılı pırtılar! Ve de ekmek! Benim istediğim bu değil alçak sürüsü! Benim istediğim para! Ya! Para mı? Asla! Çünkü efendim biz içmeye gidermişiz, biz ayyaşmışız, miskinmişiz! Peki ya onlar! Onlar nedirler ve vaktiyle neydiler? Hepsi hırsızdı! Öyle olmasa zengin olamazlardı! Ah! Örtüyü dört ucundan tutup toplumu olduğu gibi havaya atmalı! Her şey tuzla buz olur, mümkündür, ama hiç olmazsa kimsenin bir şeysi kalmaz. Bu da bir kazançtır! Peki ama ne oldu kuzum şu senin hayırsever hödük mösyö? Gelecek mi? Hayvan herif belki de adresi unutmuştur! Bahse girerim ki bu ihtiyar hayvan...

Tam o sırada kapı yavaşça vuruldu; adam seyirtip açtı, sunturlu selamlarla, hayranlık gülümsemeleriyle çığlıklar atıyordu:

– Buyurunuz efendim! Lütfen içeri girmek tenezzülünde bulununuz saygıdeğer hayırsever efendim, sevimli kızınız da buyursunlar.

İzbenin eşiğinde olgun yaşta bir adamla bir genç kız belirdiler.

Marius yerinden ayrılmamıştı. O an duyduklarını insan dili anlatmaktan acizdir.

O'ydu bu.

Ancak sevmiş olan bir kimse bu 'O' kelimesindeki ışıltılı anlamı tümüyle bilebilir.

Gerçekten de O'ydu bu. Marius birdenbire gözlerinin üstüne yayılan aydınlık buhar tabakası arasından onu ancak fark edebiliyordu. Yokluğunu çektiği o tatlı varlıktı bu, altı ay süreyle onu aydınlatmış olan o yıldızdı; o gözler, o alın, o ağız, kaybolup giden ve gitmesiyle ortalığı geceye çeviren o yüzdü bu. Güneş gibi tutulan görüntü yeniden ortaya çıkıyordu!

Bu karanlığın, bu sefil adamın, bu biçimsiz izbenin, bu dehşetin içinde çıkıyordu yeniden ortaya!

Marius kendinden geçmişçesine titriyordu. Ne demek! O'ydu bu! Kalbinin çarpıntısı görüşünü bulandırıyordu. Gözlerinden yaşlar boşanacağını hissediyordu! Ne demek! Bunca zaman aradıktan sonra nihayet onu tekrar görüyordu işte! Ruhunu kaybetmiş de şimdi onu yeniden buluyormuş gibi geliyordu ona.

Eskiden nasılsa yine öyleydi o, yalnız biraz solgundu. Narin yüzünü mor kadifeden bir şapka çerçeveliyordu, endamı siyah satenden içi pamuklu bir pelerinin altında kayboluyordu. Uzun elbisesinin altından ipekli iskarpinler içindeki küçük ayakları görünüyordu.

Yanında yine Mösyö Leblanc vardı.

Odanın içine doğru birkaç adım atmış ve masanın üzerine oldukça büyük bir paket bırakmıştı.

Kız kardeşlerin büyüğü kapının arkasına çekilmiş, bu kadife şapkaya, bu ipekli mantoya ve bu sevimli, mutlu çehreye karanlık bir gözle bakıyordu.

IX
JONDRETTE NEREDEYSE AĞLAMAKLI OLUR

Sefalet yuvası o kadar karanlıktı ki, dışarıdan gelenler buraya girerken bir mahzene girermiş gibi oluyorlardı. Bu yüzden iki yeni gelen biraz tereddütle ilerlediler, çevrelerindeki belirsiz şekilleri an-

cak şöyle böyle ayırt edebiliyorlardı. Halbuki odada oturanların alacakaranlığa alışık gözleri onları pek güzel görüp inceleyebiliyordu.

Mösyö Leblanc iyi ve mahzun bakışıyla yaklaştı ve baba Jondrette'e:

– Mösyö bu paketin içinde yeni giyim eşyaları, çoraplar ve battaniyeler bulacaksınız, dedi.

Jondrette yerlere kadar eğilerek:

– Hayırsever meleğimiz bizi lütuflara gark ediyorlar, dedi.

Sonra iki ziyaretçi bu yürekler acısı meskeni gözden geçirdikleri sırada, büyük kızının kulağına eğilerek, usulca ve çarçabuk ekledi:

– Nasıl? Dememiş miydim? Pılı pırtı işte! Para yok. Bunların hepsi aynıdır! Sırasıyken sorayım, bu ihtiyar dangalağa yazılan mektuptaki imza neydi?

– Fabantou, diye cevap verdi kız.

– Tiyatro artisti, âlâ!

Tedbirini zamanında almıştı Jondrette, çünkü tam o sırada Mösyö Leblanc ona dönerek, bir ismi hatırlamaya çalışan bir kimse haliyle konuşmaya başlamıştı:

– Çok acınacak bir durumda olduğunuzu görüyorum mösyö...

– Fabantou, diye hemen cevap verdi Jondrette.

– Mösyö Fabantou, evet, buydu. Şimdi hatırladım.

– Tiyatro artisti, mösyö, hem de başarılı bir tiyatro artisti.

Sözün burasında Jondrette besbelli "insaniyetli adam"ın gönlünü fethetmenin sırası geldiğine hükmetti. Aynı zamanda hem bir panayır soytarısının böbürlenmesine hem de bir sokak dilencisinin yaltaklanmasına benzer bir sesle haykırdı:

– Talma'nın öğrencisi efendim! Ben Talma'nın öğrencisiyim. Vaktiyle talih yüzüme gülmüştü. Heyhat! Şimdi sıra felaketin. Görüyorsunuz işte velinimetim. Ne ekmek ne ateş. Zavallı yavrularımın ısınacak ateşi yok! Bir tek iskemlem var, onun da hasırı yırtık! Camın biri kırık! Bu havada! Eşim yatakta, hasta!

– Zavallı kadın! dedi Mösyö Leblanc.

– Kızım da yaralı! diye Jondrette ilave etti.

Yabancıların gelişiyle kendini unutan çocuk, "küçükhanım"ı seyre koyulmuş, ağlamayı kesmişti.

Jondrette ona usulca:

– Hadi ağlasana! Yaygara etsene! dedi.

Bunu derken de çocuğun yaralı eline bir çimdik attı. Bütün bunları bir hokkabaz becerikliliğiyle yapıyordu. Çocukcağız avaz avaz bağırmaya başladı.

Marius'un yüreğinde "Ursule'üm" diye andığı o tapılacak genç kız hemen çocuğun yanına gitti.

– Vah zavallı yavrucak! dedi.

Jondrette devam etti:

– Güzel küçükhanımcığım, şunun kan içindeki bileğine bakın! Günde altı metelik kazanmak için bir makinede çalışırken geldi başına bu kaza. Belki de kolunu kesmek icap edecek!

– Sahi mi? dedi yaşlı adam endişeyle.

Bu sözü ciddiye alan küçük kız büsbütün ağlamaya başladı.

– Yazık ki öyle velinimetim! diye cevap verdi baba.

Birkaç dakikadır Jondrette, "insaniyetli adam"ı garip bir tarzda süzüyordu. Bir yandan konuşuyor, bir yandan da anılarını toparlamaya çalışır gibi onu dikkatle inceliyordu. Yeni gelenlerin küçük kıza yaralı eli hakkında merakla sorular sordukları bir andan yararlanarak, yatağında bitkin ve şaşkın yatan karısının yanına telaşla seyirtti ve ona heyecanla ve pek usulca:

– Şu adama hele iyice bir bak! dedi.

Sonra yine Mösyö Leblanc'a dönerek, sızlanıp yakarmalarına devam etti:

– Şu halime bakın efendim! Bütün giyeceğim karımın bir gömleğinden ibaret! O da yırtık pırtık! Hem de kış ortasında! Elbisesizlikten dışarı çıkamıyorum. Sırtıma giyecek biraz bir şeyim olsa Matmazel Mars'a gideceğim; beni tanır, çok da sever. Hep Tourdes-Dames Sokağı'nda oturuyor değil mi? Biliyor musunuz efendim, taşrada onunla birlikte oynadık. Onun zafer tacını paylaştım. Célimène benim imdadıma gelir efendim! Elmire, Bélisaire'den sadakasını esirgemez! Ama hiçbiri olmuyor işte! Bir metelik bile yok evde! Karım hasta, bir metelik bile yok! Kızım tehlikeli surette yaralı, bir metelik bile yok! Eşimin nefes darlıkları var. Yaşı icabı sonra bir de sinir sistemi işe karıştı. Ona yardım edilmesi gerek, kızıma da tabii! Ama hekim nerede? Eczacı nerede? Nasıl ödersin ücretlerini? Çeyrek metelik bile yok! Onda bir frankın önünde diz çöker-

dim efendim! İşte sanat bu dereceye kadar indi! Biliyor musunuz sevimli küçükhanımcığım ve siz benim âlicenap koruyucum, iyilik ve erdem teneffüs eden sizler, zavallı kızımın dua etmeye gittiğinde –çünkü ben kızlarımı din yolunda yetiştiririm efendim– her gün sizi gördüğü o kiliseye rayiha katan sizler, biliyor musunuz? Tiyatroyla ilgilenmelerini istemedim onların. Ah! Edepsizler! Hele bir sürttüklerini göreyim! Hiç şakam yoktur benim! Namus, ahlak, erdem konusunda, basarım köteği! Sorun bakın kendilerine! Doğru yoldan gitmeleri gerek. Bir babaları var. İşe aileden uzaklaşmakla başlayıp sonunda herkesin karısı olmaya varan o talihsizlerden değildir onlar. Önce Matmazel Hiçkimsedir'ler, sonra Madam Cümle Âlem olurlar. Tanrı esirgesin! Yoktur böyle şeyler Fabantou ailesinde! Onları faziletli yetiştirmek istiyorum, namuslu olsunlar, kibar olsunlar, Tanrı'ya inansınlar, işte o kadar! Bakın efendim, saygıdeğer efendim, biliyor musunuz yarın ne olacak? Yarın 4 Şubat, kader günü, ev sahibinin bana tanıdığı son süre. Bu akşam borcumu ödemezsem, yarın büyük kızım, ben, ateşli ve hasta eşim, yaralı kızım, dördümüz de buradan kovulup dışarı, sokağa bulvara atılacağız; barınaksız, yağmur altında, kar üstünde kalmacasına. İşte böyle efendim. Dört kira borcum var, bir yıllık! Yani altmış frank.

Jondrette yalan söylüyordu. Dört kira ancak kırk frank yapardı ve de borcu dört kira olamazdı çünkü Marius ikisini ödeyeli daha altı ay olmamıştı.

Mösyö Leblanc cebinden beş frank çıkarıp masanın üzerine attı.

Bu arada Jondrette küçük kızının kulağına homurdanacak vakit buldu:

– Pis herif! Bu beş frankla ne halt etmemi istiyor? Bu benim iskemlemle camımı bile karşılamaz! Gel de masrafını çıkar!

Bu sırada Mösyö Leblanc kendi mavi redingotunun üzerinde taşıdığı kahverengi büyük bir redingotu çıkarıp iskemlenin arkalığına atmıştı.

– Mösyö Fabantou, dedi, üzerimde bu beş franktan fazlası yok, ben şimdi kızımı eve götüreceğim, akşama tekrar gelirim. Siz borcunuzu bu akşam ödemek zorundasınız değil mi?

Jondrette'in yüzü tuhaf bir ifadeyle aydınlandı. Şevkle cevap verdi:

– Evet saygıdeğer Mösyö, saat sekizde ev sahibinin evinde olmam gerekiyor.

– Ben saat altıda burada olacağım ve altmış frankı size getireceğim.

Jondrette kendinden geçmişçesine:

– Ah benim velinimetim! diye haykırdı.

Bir yandan da alçak sesle:

– Ona iyi bak karıcığım! diye ekledi.

Mösyö Leblanc yine güzel genç kızın koluna girmiş ve kapıya doğru dönmüştü:

– Akşama görüşürüz dostlarım! dedi.

– Saat altıda, öyle mi? dedi Jondrette.

– Tam saat altıda.

O sırada sandalyenin üzerinde kalan redingot Jondrettelerin büyük kızının gözüne çarptı.

– Mösyö redingotunuzu unutuyorsunuz, dedi.

Jondrette kızına yıldırım çarpar gibi bir bakış attı ve aynı zamanda omuzlarını korkunç bir şekilde silkti.

Mösyö Leblanc döndü, gülümseyerek cevap verdi:

– Unutmuyorum, bırakıyorum.

– Ah, koruyucum, dedi Jondrette, yüce velinimetim, gözyaşlarımı neredeyse tutamayacağım! Müsaade buyurun da sizi arabanıza kadar geçireyim.

Mösyö Leblanc karşılık olarak:

– Eğer dışarı çıkacaksanız şu redingotu giyin, dedi. Çünkü gerçekten çok soğuk.

Jondrette bu sözü iki ettirmedi. Kahverengi redingotu hemen sırtına geçirdi.

Jondrette önde, iki yabancı arkada, üçü birden dışarı çıktılar.

X
ŞİRKET ARABALARININ TARİFESİ: SAATİ İKİ FRANK

Marius bütün bu sahneden hiçbir şey kaçırmamıştı ama aslında hiçbir şey de görmemişti. Gözleri genç kızın üzerinde saplanıp

kalmış, daha sefalet yuvasına ilk adımını attığı andan itibaren kalbi onu âdeta bütünüyle kavrayıp sarmıştı. Onun orada bulunduğu süre boyunca, Marius maddi idrakleri ortadan kaldıran ve ruhu olduğu gibi tek bir nokta üzerinde toplanmaya iten o kendinden geçiş halini yaşamıştı. Marius o kızı değil, saten pelerinli, kadife şapkalı bir ışığı seyre dalmıştı. Sirius yıldızı odaya girse gözleri daha çok kamaşmazdı.

Genç kız paketi açarken, giyecekleri ve battaniyelerin katlarını düzeltirken, hatta anneye iyi yürekle, yaralı küçük kıza şefkatle sorular sorarken, onun hareketlerini bir bir gözlüyor, sözlerini dinlemeye çalışıyordu. Onun gözlerini, alnını, güzelliğini, endamını, yürüyüşünü biliyordu ama sesini bilmiyordu. Lüksemburg Parkı'nda bir kere birkaç kelimesini duyduğunu sanmıştı ama iyice emin değildi. O sesi duymak, o müzikten birazcık olsun ruhunda taşıyabilmek için ömrünün on yılını verirdi. Gelgelelim Jondrette'in halini acıklı acıklı sergileyişi ve borazan cayırtıları arasında her şey kaybolup gidiyordu. Bu durum Marius'un hayranlığına gerçek bir öfke katıyordu. Genç kıza onu kıskanarak, esirgeyerek bakıyordu. Bu ucube odada, bu iğrenç varlıkların ortasında gördüğünün gerçekten o tanrısal yaratık olduğunu aklı almıyordu. Kurbağalar arasında bir zümrüdüanka kuşu görüyormuş gibi geliyordu ona.

Kız dışarı çıkınca Marius bir tek şey düşünebildi: Onu takip etmek, izini bırakmamak, ancak nerede oturduğunu öğrendikten sonra onu bırakmak ya da hiç olmazsa onu böyle mucizevi bir şekilde bulduktan sonra bir daha kaybetmemek! Komodinden aşağı atladı, şapkasını aldı. Tam elini kilidin sürgüsüne götürüp dışarı çıkmak üzereydi ki, bir düşünce onu durdurdu. Koridor uzun, merdiven dik, Jondrette gevezeydi; Mösyö Leblanc şüphesiz henüz arabaya binmemişti. Şayet koridorda veya merdivende ya da eşikte geri dönüp de onu, Marius'u bu evde görecek olursa mutlaka işkillenecek ve yeniden ondan kaçıp kurtulmanın yolunu bulacaktı; o zaman bir kere daha her şey bitmiş olurdu. Öyleyse ne yapmalı? Biraz beklemeli mi? Fakat bu bekleyiş sırasında araba çekip gidebilirdi. Marius ne yapacağını bilemiyordu. Sonunda tehlikeyi göze aldı ve odadan çıktı.

Koridorda hiç kimse yoktu. Merdivene koştu.

Merdivende de kimseler yoktu. Alelacele aşağıya indi; tam bulvara varmıştı ki, bir arabanın Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinden dönüp Paris'e girdiğini gördü.

Marius o yöne doğru seyirtti. Bulvarın köşesine gelince arabayı tekrar gördü, Mouffetard Sokağı'ndan aşağı hızla iniyordu, şimdiden hayli uzaktaydı ve ona yetişmenin çaresi de yoktu. Peki peşinden mi koşacaktı? İmkânsızdı bu, hem zaten arabanın peşinden birinin tabana kuvvet koştuğunu hiç şüphesiz arabadakiler de fark ederdi, kızın babası onu tanırdı.

Tam o sırada, görülmemiş ve şahane bir tesadüf eseri olarak Marius, kiralık araba şirketine ait arabalardan birinin boş bulvardan geçtiğini gördü. Alınacak tek bir karar vardı, bu arabaya binip ötekini izlemek. Bu hem güvenli hem etkili hem de tehlikesizdi. Marius arabacıya durmasını işaret edip seslendi:

– Saat hesabı!

Marius boyunbağsızdı, sırtında düğmeleri eksik iş elbisesi vardı, gömleğinin göğsü kıvrım yerlerinin birinden yırtılmıştı.

Arabacı durdu, göz kırparak sol elini Marius'a doğru uzatıp başparmağı ile işaret parmağını hafifçe ovuşturdu.

– O ne o? dedi Marius.

– Para peşin, dedi arabacı.

Marius üstünde ancak on altı metelik bulunduğunu hatırladı.

– Ne kadar? diye sordu.

– Kırk metelik.

– Dönüşte öderim.

Arabacı cevap yerine ıslıkla Palisse havasını çalarak atını kamçıladı.

Marius uzaklaşan arabanın arkasından şaşkın şaşkın bakakaldı. Yirmi dört meteliği eksik diye sevincini, mutluluğunu, aşkını kaybediyordu! Yine karanlık gecenin içine düşüyordu! Bir an görmüştü, tekrar özgür oluyordu. Sabahleyin şu sefil kıza verdiği beş frankı acı acı ve söylemek gerekir ki derin bir pişmanlıkla düşündü. Eğer o beş frank olsaydı şimdi kurtulmuştu, yeniden doğacaktı, bundan sonra ne olacağı belirsizlikten, karanlıktan çıkacaktı, yalnızlıktan, hüzünden, kederden çıkacaktı; kaderinin siyah ipliğini az önce gözlerinin önünde dalgalanan ve bir kere da-

ha kopan o güzel altın ipliğe bağlayacaktı. Umutsuzluk içinde harap evine döndü.

Marius, Mösyö Leblanc'ın akşama tekrar geleceğine dair söz verdiğini ve bu defa onu takip etmek için daha becerikli davranmanın yeteceğini düşünebilirdi ama hayran hayran seyredişi arasında Mösyö Leblanc'ın verdiği bu sözü galiba duymamıştı bile.

Merdivenden çıkacağı sırada, bulvarın öbür tarafında Barrière des Gobelins Sokağı'nın ıssız duvarı yanında, Jondrette'in "insaniyetli adam"ın getirdiği redingota bürünmüş olarak şehir kapısı serserileri diye anılan endişe uyandırıcı görünüşlü adamlardan biriyle konuştuğunu fark etti; şu karışık suratlı, konuşmaları kuşkulu, kötü düşünceli oldukları her hallerinden belli ve hemen daima gündüzleri uykuda olmaları, geceleri çalıştıklarını akla getiren adamlardan biriyle...

Girdaplar yaparak düşen karın altında kımıldamadan durup konuşan bu iki adam, bir zaptiye çavuşunun hemen dikkatini çekecek bir topluluk meydana getiriyordu ama Marius bunu ancak fark etmekle kaldı.

Ama yine de, kalbine acı veren zihin meşguliyetine rağmen Marius, Jondrette'in konuştuğu bu şehir kapısı serserisinin, Courfeyrac'ın bir sefer kendisine gösterdiği Panchaud, namı diğer Printanier, yine namı diğer Bigrenaille diye birisine benzediğini düşünmekten kendisini alamadı. Mahallede oldukça tehlikeli bir gece gezgini olarak tanınıyordu bu adam. Bundan önceki kitapta bu adamın adı geçmişti. Bu Panchaud, namı diğer Printanier, yine namı diğer Bigrenaille, daha sonra birçok cinayet davasında boy göstermiş ve o zamandan beri ünlü bir namussuz olmuştur. O sıralar henüz yeni yeni tanınmış bir namussuzdur. Bugün haydutlar ve profesyonel katiller arasında dillere destandır. Son siyasi devrin sonuna doğru bir ekol oluşturuyordu. Ve Force Hapishanesi'ndeki Aslanlar İni'nde akşamları, gece olurken, gruplar oluşturup aralarında usul usul konuştukları saatlerde ondan söz edilirdi. Hatta bu hapishanede, 1843 yılında otuz mahkûmun güpegündüz kaçmasına yaramış olan devriye yolu altındaki lağım kanalının geçtiği yerde, bu kanalın kapak taşı üstünde PANCHAUD adını okumak mümkündü. Bunu bizzat Panchaud, firar denemelerinden birinde

devriye yolunun duvarına büyük bir cüretle kazımıştı. 1832'de polis tarafından göz hapsine alınmış bulunuyordu ama henüz mesleğine ciddi bir şekilde başlamış değildi.

XI
SEFALET ACIYA HİZMETİNİ SUNUYOR

Marius viranenin merdivenlerini ağır adımlarla çıktı. Tam hücresine girmek üzereydi ki koridorda Jondrettelerin büyük kızının peşinden geldiğini gördü. Bu kızı görmeye katlanamıyordu; beş frankını o almıştı, parayı geri istemek için de artık çok geçti, araba çok uzaklardaydı şimdi. Hem zaten kız parayı ona geri vermezdi de. Az önce gelen insanların nerede oturduklarını ona sormak da faydasızdı, bunu bilemeyeceği besbelliydi, çünkü Fabantou imzalı mektubun adresi *Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ndeki hayırsever Mösyö'ye* şeklindeydi. Marius odasına girerek kapıyı arkasından itti.

Kapı kapanmadı. Marius döndü, bir elin kapıyı aralık tuttuğunu gördü.

– Nedir bu? diye sordu. Kim var orada?

Jondrettelerin kızıydı bu.

Marius âdeta hüzünlü bir edayla:

– Siz misiniz? dedi. Yine siz demek! Ne istiyorsunuz benden?

Kız düşünceliydi, ona bakmıyordu. Sabahki kendine güveni yoktu artık. İçeri girmemiş, koridorun loşluğunda duruyordu. Marius onu orada aralık kapıdan görüyordu.

– Hadi ama, cevap verecek misiniz? dedi Marius. Nedir benden istediğiniz?

Kız, içinde belli belirsiz bir ışığın yanar gibi olduğu kederli bakışını ona doğru kaldırdı:

– Üzgün görünüyorsunuz Mösyö Marius. Neniz var?

– Ben mi? dedi Marius.

– Evet, siz.

– Hiçbir şeyim yok.

– Var var!

– Yok.

– Var diyorum size!

– Beni rahat bırakın!

Marius kapıyı yeniden itti, kız onu tutmaya devam ediyordu.

– Bakın, dedi, hata ediyorsunuz. Zengin olmadığınız halde bu sabah iyi davrandınız. Şimdi de öyle olun. Bana yemek yememi sağlayacak bir şeyler verdiniz, şimdi de neyiniz olduğunu bana söyleyin. Kederlisiniz, gözle görülüyor bu. Sizin kederli olmanızı istemem. Bunun için ne yapmak gerek? Bir işe yarayabilir miyim? O işte kullanın beni. Sırlarınızı sormuyorum size, bana onları söylemenize gerek yok ama herhalde yararlı olabilirim size. Babama yardım ettiğime göre size de edebilirim. Mektup götürmek, evlere gitmek, kapı kapı dolaşıp sormak, bir adresi bulmak, birisini takip etmek gerektiğinde ben o işe yararım. Onun için siz de neyinizin olduğunu bana söyleyebilirsiniz, gerekli kişilerle gidip konuşurum. Bazen birisinin başka birileriyle konuşması, olan bitenin bilinmesi için yeter, böylece her şey yoluna girer. Benden faydalanınız.

Marius'un aklına bir fikir geldi. Denize düşen yılana sarılır demezler mi?

Jondrettelerin kızına yaklaştı.

– Bak dinle, dedi.

Kız gözlerinde bir sevinç şimşeğiyle onun sözünü kesti:

– Oh, bana "sen" diye hitap ediniz! Bence böylesi daha iyi.

– Peki, dedi Marius, sen o yaşlı mösyö ile kızını buraya getirdin!

– Evet.

– Adreslerini biliyor musun?

– Hayır.

– Bul bana onu.

Jondrette kızın bakışı kederliyken neşeli, neşeliyken elemli bir hal aldı.

– Bütün istediğiniz bu mu? diye sordu.

– Evet bu.

– Tanıyor musunuz onları?

– Hayır tanımıyorum.

Kız şiddetle:

– Yani onu tanımıyorsunuz ama tanımak istiyorsunuz, dedi.

Onları'nın böyle *onu* haline gelmesinde tuhaf bir anlam, bir acılık vardı.

– Her neyse, yapabilir misin? dedi Marius.

– O güzel küçükhanımın adresini bulacağım size.

Bu "güzel küçükhanım" sözündeki vurgu da Marius'u rahatsız etti.

– Neyse önemli değil, babanın ya da kızın adresi, dedi. Onların adresi işte!

Kız ona dik dik baktı.

– Ne vereceksiniz bana?

– Ne istersen.

– Ne istersem mi?

– Evet.

– Adresi öğreneceksiniz.

Başını eğdi, sonra ani bir hareketle kapıyı çekip kapattı.

Marius tek başına kaldı.

Bir iskemlenin üstüne attı kendini, başını ve iki dirseğini yatağına dayadı, kavramaktan aciz kaldığı düşüncelere dalmıştı, bir baş dönmesine tutulmuş gibiydi. Sabahtan beri bütün olup bitenler, meleğin ortaya çıkması, kaybolması, bu yaratığın az önce ona söyledikleri, sonsuz bir umutsuzluk içinde dalgalanan bir umut ışıltısı, işte bunlardı belli belirsiz bir şekilde beynini dolduran.

Birdenbire daldığı hayallerden şiddetle çekilip çıkarıldı.

Jondrette'in yüksek ve katı bir sesle, kendisi için son derece merak uyandırıcı olan şu sözleri söylediğini duydu:

– Sana eminim diyorum, onu tanıdım!

Kimden söz ediyordu Jondrette? Kimi tanımıştı? Mösyö Leblanc'ı mı? "Ursule"ün babasını mı? Ne demek! Jondrette onu daha önceden tanıyor muydu ki? Marius, eksikliği hayatı kendisine zindan eden bütün bilgileri böyle ani ve beklenmedik bir şekilde edinecek miydi? Sonunda kimi sevdiğini, bu genç kızın kim olduğunu, babasının kim olduğunu öğrenecek miydi? Onları örten kapkalın karanlık nihayet aydınlanmak üzere miydi? Perde yırtılıyor muydu? Ey! Ulu Tanrım.

Komodinin üstüne çıkmadı âdeta fırladı; bölmedeki küçük pencerenin önünde yerini aldı.

Yeniden Jondrette'in izbesinin içini görüyordu.

XII
MÖSYÖ LEBLANC'IN BEŞ FRANKININ KULLANILIŞI

Ailenin görünüşünde hiçbir değişiklik yoktu, yalnız kadınla kızlar paketin içinden bazı şeyler almışlar, yün çoraplar, yün gömlekler giymişlerdi. İki yeni battaniye de iki yatağın üzerine atılmıştı.

Jondrette besbelli daha yeni dönmüştü. Hâlâ dışarıdan gelmişliğin soluması içindeydi. Kızları şöminenin yanında yerde oturuyorlardı. Büyük kız küçüğünün elini tedavi ediyordu. Karısı şaşkın bir yüzle şömineye bitişik yatak bozuntusunun üzerine yığılmış gibi duruyordu. Jondrette iri adımlarla odanın içinde bir baştan bir başa gidip geliyordu. Bakışlarında bir olağanüstülük vardı.

Kocasının karşısında ürkek ve hayretten çarpılmış gibi duran kadın, ona:

– Nasıl, sahi mi? Emin misin? diyecek oldu.

– Elbette eminim! Sekiz yıl oldu! Ama onu tanırım! Ah! Tanırım onu! Hemencecik de tanıdım! Nasıl yani! Senin gözüne çarpmadı mı?

– Hayır.

– Halbuki sana dikkat et! dedim. Boy o boy, yüz o yüz, belki biraz daha yaşlı, bazı insanlar hiç yaşlanmıyorlar, nasıl beceriyorlar bunu bilmem, ses o ses. Yalnız daha iyi giyinmiş hepsi bu! Ah! İhtiyar esrarengiz şeytan, enseledim seni, hadi bakalım!

Durdu ve kızlarına:

– Hadi, defolun siz de! dedi. Gözüne çarpmamış olması çok garip doğrusu.

Kızlar söyleneni yapmak için ayağa kalktılar.

Ana kekeledi:

– Yaralı eliyle mi?

– Açık hava ona iyi gelir, dedi Jondrette. Gidin hadi.

Bu adamın karşı gelinemeyen insanlardan olduğu açıkça görülüyordu. İki kız dışarı çıktılar.

Kapıdan çıkarlarken, babaları büyüğünü kolundan yakaladı ve sesine özel bir eda vererek:

– Saat tam beşte burada olacaksınız, dedi. İkiniz de. Size ihtiyacım olacak.

Marius'un dikkati bir kat daha arttı.

Karısıyla yalnız kalınca, Jondrette yine odada dolaşmaya başladı, sessizce iki üç defa gitti geldi. Sonra sırtındaki kadın gömleğinin eteklerini pantolonunun kemerinden içeri sokmak, tıkıştırmak için birkaç dakika uğraştı.

Birdenbire Jondrette Kadın'a doğru döndü, kollarını çapraz kavuşturdu ve bağırdı:

– Sana bir şey söyleyeyim mi? O küçükhanım...

– Ne olmuş? dedi karısı. Neymiş o küçükhanım?

Marius şüphe edemezdi artık, besbelli O'ndan söz ediyorlardı. Şiddetli bir endişeyle dinliyordu. Bütün hayatı kulaklarında toplanmıştı.

Ne var ki Jondrette öne doğru eğilerek karısına alçak sesle söylemişti söyleyeceğini. Sonra doğruldu ve sözünü yüksek sesle tamamladı:

– O'dur!

– O ha? dedi kadın.

– O! dedi kocası.

Ananın ağzından çıkan bu "o" kelimesindeki anlamı hiçbir söz dile getiremez. Ucube bir ses tonuyla karışıp birleşmiş hayretti bu, kudurganlıktı, kindi, öfkeydi. Kocasının kulağına söylediği birkaç kelime, şüphesiz bir ad, bu uyuşuk şişman kadının uyanmasına ve iğrençlikten kıskançlığa geçmesine yetmişti.

– İmkânsız bu! diye haykırdı. Benim kızlarım yalınayak dolaşır, sırtlarına giyecek elbise bulamazlarken, düşünüyorum da! Nasıl olur? İçi pamuk kaplı saten pelerin, kadife şapka, ipekli kumaştan iskarpinler, bütün her şey! İki yüz frankın üstünde giyim kuşam eşyası! Sanırsın ki bir hanımefendi! Hayır, olamaz, yanılıyorsun! Hem sonra öteki gudubet bir şeydi, buysa hiç de fena değil! Hakikaten fena değil! Bu o olamaz!

– O'dur diyorum sana. Göreceksin.

Bu kesin ifade karşısında Jondrette Kadın kırmızı, sarı ablak suratını biçimsiz bir ifadeyle tavana kaldırdı. O an kadın Marius'a kocasından bile daha korkunç göründü. Dişi kaplan bakışlı bir di-

şi domuzdu bu.

– Nasıl! diye yeniden konuştu. Benim kızlarıma merhametle bakan o müthiş güzel küçükhanım o pis dilenci demek! Ah! Takunyamın topuğuyla karnını patlatmak isterdim onun!

Yataktan aşağıya atladı ve bir an ayakta, saçı başı dağılmış, burun delikleri şişmiş, ağzı aralık, yumrukları sıkılıp geriye doğru uzatılmış olarak durdu. Sonra yine kendini yatağın üzerine attı. Erkek, dişisine hiç aldırış etmeden gidip geliyordu.

Bir süre sessizlikten sonra, Jondrette karısına yaklaştı ve önünde durdu, az önceki gibi yine kollarını çapraz kavuşturmuştu:

– Sana bir şey söyleyeyim mi?

– Ne? diye sordu kadın.

Adam alçak sesle kısaca cevap verdi:

– Artık servet sahibi oluyorum.

Jondrette Kadın, "Çıldırıyor mu yoksa?" der gibi bir bakışla kocasını süzdü.

Jondrette devam etti:

– Allah kahretsin! Bunca zamandır ateşin-varsa-açlıktan-öl-ekmeğin-varsa-soğuktan-öl cemaatine mensuptum! Yeterince sefalet çektim! Hem kendi yükümü, hem başkalarının yükünü! Artık şakam yok, bunu komik bulmuyorum artık, kelime oyunu yeter, Allah Baba! Maskaralığa paydos, ezeli-ebedi peder! Doyasıya yemek, doyasıya içmek istiyorum! Zıkkımlanmak! Uyumak! Hiçbir şey yapmamak! Ben de sıramı kullanmak istiyorum, hele gebermeden önce ben de biraz milyoner olmak istiyorum!

İzbenin içinde bir tur attı ve ekledi:

– Başkaları gibi.

– Ne demek istiyorsun kuzum? dedi kadın.

Adam başını salladı, gözünü kırptı ve gösteri yapmaya hazırlanan bir sokak hokkabazı gibi sesini yükseltti:

– Ne mi demek istiyorum? Bak dinle.

– Hişşt! diye homurdandı Jondrette Kadın. O kadar hızlı olmaz! Başkalarının duymaması gereken işler bunlar.

– Pöh! Kim o başkası? Bitişikteki mi? Onu az önce dışarı çıkarken gördüm. Zaten bir şey duyduğu mu var o koca ahmağın? Hem dışarı çıktığını gördüm diyorum sana.

Fakat yine de bir çeşit içgüdüyle Jondrette sesini alçalttı ama sözlerini Marius'un duyamayacağı kadar da alçaltmadı. Marius'un bu konuşmanın hiçbir kelimesini kaçırmamasını sağlayan diğer bir elverişli durum da, yağan karın bulvardan geçen arabaların gürültüsünü boğmasıydı.

Marius'un işittikleri şunlardı:

– İyi dinle bak! Yakayı ele verdi Karun! Hiç fark etmez! İş oldu sayılır. Her şey ayarlandı. Adamlarla görüştüm. O, bu akşam saat altıda gelecek. Altmış frank getirmek için, alçak herif! Gördün değil mi nasıl döktürdüm yalanları; yok altmış frankmış, yok ev sahibiymiş, yok 4 Şubat'mış! Bu iş öyle bir kiradan ibaret değil! Yağma yok! Neyse, saat altıda gelecek! Bu, bitişik komşunun yemeğe gittiği saattir. Burgon Ana şehirde bulaşık yıkıyor. Evde kimse yok. Bitişikteki hiçbir zaman saat on birden önce dönmez. Küçükler gözcülük edecekler. Sen de bize yardım edeceksin. İşimizi görecektir.

– Ya görmezse? diye kadın sordu.

Jondrette korkunç bir el işareti yaparak:

– Biz onun işini görürüz, dedi.

Ve bir kahkaha attı.

Marius onun güldüğünü ilk defa görüyordu. Soğuk ve yumuşak bir gülüştü bu, insanı ürpertiyordu.

Jondrette şöminenin yanındaki bir dolabı açarak içinden bir kasket çıkardı, kolunun yeniyle ovaladıktan sonra kafasına geçirdi.

– Ben şimdi çıkıyorum, dedi. Göreceğim daha bazı kimseler var. İyi kimseler. Göreceksin işler nasıl yolunda gidecek. Mümkün olduğu kadar az kalacağım dışarıda. Güzel bir oyun oynayacağız. Sen evi kolla.

İki eli pantolonun iki cebinde bir an düşünceli kaldı, sonra haykırdı:

– Biliyor musun, onun beni tanımamış olması iyi şans doğrusu! Eğer o da beni tanısaydı bir daha gelmezdi. Az kalsın kaçırıyorduk elimizden! Sakalım kurtardı beni! Romantik çene sakalım! Güzel, küçük, romantik çene sakalım!

Yeniden gülmeye başladı.

Pencereye gitti. Kar hep yağıyor, göğün kurşunisine çizgiler çekiyordu.

– Ne pis hava! dedi.

Sonra redingotunun önünü kavuşturarak ekledi:

– Bu çul da çok bol. Ama fark etmez, bunu bana bırakmakla çok iyi etti doğrusu ihtiyar kerata! Bunsuz dışarı çıkamazdım, fırsat da yine kaçmış olurdu! İşler buna bağlı halbuki!

Kasketini gözlerinin üzerine çekerek odadan çıktı. Çıkalı henüz birkaç adımlık bir zaman olmuştu ki, kapı yeniden açıldı ve adamın yabani, zeki profili aralıktan tekrar göründü.

– Az kalsın unutuyordum, bir mangallık kömür alman gerek.

Ve "insaniyetli adam"ın ona bıraktığı beş franklığı karısının önlüğüne attı.

– Bir mangallık kömür mü? diye kadın sordu.

– Evet.

– Kaç ölçek?

– İki dolu ölçek olsun.

– Otuz metelik eder. Gerisiyle de akşam yemeği için bir şeyler alırım.

– Sakın ha!

– Niye?

– Yüz metelikliği harcamaya kalkma.

– Niçin?

– Çünkü benim de alacağım bir şey var?

– Ne?

– Bir şey işte.

– Ne kadar lazım sana?

– Buralarda hırdavatçı nerede var?

– Mouffetard Sokağı'nda.

– Ha tamam, sokağın köşesinde dükkânını görüyorum.

– Ama söylesene canım, senin alacağın şeye kaç para lazım?

– Elli metelik, üç frank.

– Akşam yemeği için fazla bir şey kalmayacak.

– Yemek düşünülecek gün değil bugün. Yapılacak daha iyi işler var.

– Peki cicim.

Karısının bu sözü üzerine, Jondrette kapıyı kapadı. Marius bu defa onun viranenin koridorunda uzaklaşan ve merdivenden hızlı

hızlı inen ayak seslerini duydu. O sırada, Saint-Médard'da saat biri çalıyordu.

XIII
SOLUS CUM SOLO, IN LOCO REMOTO, NON COGITABUNTUR ORARE PATER NOSTER[1]

Marius bütün hayalperestliğine rağmen, daha önce de söylediğimiz gibi, metin ve enerjik yaratılışlıydı. İnziva içinde kendine kapanıp düşünmek alışkanlığı onda sempati ve merhamet duygularını geliştirerek belki öfkelenme yetisini zayıflatmıştı, ama kızma yetisine dokunmamıştı. Bir brahman rahibinin iyilikseverliği ile bir hakimin sertliği vardı onda; bir kurbağaya acır ama bir engerek yılanını ezerdi. Ve şimdi bakışları bir engerek kovuğuna dalmış bulunuyordu, gözlerinin önünde bir canavarlar yuvası vardı.

– Bu sefilleri ayaklar altında ezmek gerek, dedi.

Dağılacağını umduğu sırların hiçbiri aydınlanmamış, aksine, belki de hepsi büsbütün koyulaşmıştı. Lüksemburg'daki güzel kız çocuğuyla Mösyö Leblanc adını taktığı adam hakkında, Jondrette'in onları tanıdığından başka bir şey bilmiyordu. Söylenen karanlık sözlerden açık ve seçik olarak fark edebildiği tek bir şey vardı: Bir tuzak hazırlanmaktaydı, karanlık, ama müthiş bir tuzak; her ikisi de büyük bir tehlike içindeydiler; kız için muhtemel bir tehlikeydi bu, ama babası için muhakkaktı; onları mutlaka kurtarmak lazımdı; Jondrettelerin iğrenç tertiplerini bozmak, bu örümceklerin ağını parçalamak gerekti.

Bir süre Jondrette Kadın'ı gözledi. Bir köşeden eski bir saç mangal çıkarmıştı, demir parçalarını karıştırıp duruyordu.

Komodinin üstünden, elinden geldiği kadar yavaşça, hiç gürültü çıkarmamaya dikkat ederek indi. Hazırlanmakta olan şeyin ona verdiği korkuya, Jondrettelerin içine saldıkları dehşete rağmen, sevdiği kıza belki bu yoldan bir hizmette bulunabileceği düşüncesiyle âdeta bir sevinç duymaktaydı.

Ama nasıl yapmalı? Tehdit altındaki bu kişileri nasıl haberdar

1 (Lat.) O ücra yerde yapayalnızdı. Peter Noster duasını okumayı düşünmüyordu – ç.n.

etmeli? Onları nerede bulmalıydı? Adreslerini bilmiyordu. Bu kişiler bir an için gözlerine tekrar görünmüş, sonra yeniden Paris'in uçsuz bucaksız derinliklerine dalıp kaybolmuşlardı. Mösyö Leblanc'ı akşam saat altıda geleceği sırada kapıda bekleyip onu tuzaktan haberdar mı etmeliydi? Fakat Jondrette'le adamları onu orada beklerken görürlerdi, yol ıssız bir yerdi, onlar kendisinden daha kuvvetli olabilirlerdi, onu yakalamanın ya da oradan uzaklaştırmanın yolunu bulabilirlerdi. Bu durumda Marius'un kurtarmak istediği insan mahvolurdu. Az önce saat biri vurmuştu. Tuzak saat altı için hazırlanıyordu. Marius'un önünde daha beş saat vardı.

Yapılacak tek bir şey kalıyordu.

Düzgünce elbisesini giydi, boynuna bir atkı bağladı, şapkasını aldı ve sanki çıplak ayakla yosunlar üstünde vuruyormuş gibi hiç gürültü yapmadan dışarı çıktı.

Zaten Jondrette Kadın hâlâ hurdalarını karıştırmakla meşguldü.

Marius evden çıkınca doğruca Petit-Banquier Sokağı'na girdi.

Sokağın ortalarına gelmişti, bazı yerlerinde üzerinden atlanılabilecek kadar alçalan ve boş bir arsaya açılan bir duvarın yanındaydı, ağır ağır yürüyordu, zihni pek meşguldü, kar ayak seslerini boğuyordu. Birdenbire yanı başında konuşma sesleri işitti, gün ortasıydı, buna rağmen açık seçik sesler duyuyordu.

Yanından geçtiği duvarın üstünden bakmak geldi aklına.

Gerçekten de, orada sırtlarını duvara dayayıp karın üstüne oturmuş konuşan iki adam vardı.

Tanımadığı iki çehreydi bunlar, biri sakallı işçi gömlekli bir adam, öteki de uzun saçlı hırpani kılıklı bir adamdı. Sakallının başında bir Yunan fesi vardı, ötekinin başı açıktı ve saçlarının arasına kar taneleri girmişti.

Üzerlerinden başını uzatınca adamların söylediklerini işitebildi.

Uzun saçlısı öbürünü dirseğiyle dürterek:

– Patron-Minette'le bu iş mutlaka olur, diyordu.

– Öyle mi sanıyorsun, dedi sakallı.

Uzun saçlı karşılık verdi:

– Adam başına beş yüz papel düşecek, başa gelebilecek en kötü şey de beş, altı, bilemedin on yıl kodes!

Öteki biraz tereddütle ve Yunan fesinin altında titreyerek cevap verdi:

– Bu şey, gerçek bir şey. Bu gibi şeylere karşı çıkılamaz.

Uzun saçlısı yine konuştu:

– Bu iş çantada keklik diyorum sana. Chose Baba'nın arabası da koşulmuş olacak.

Sonra bir önceki gün Gaîté Tiyatrosu'nda seyrettikleri bir melodramdan söz etmeye başladılar.

Marius yoluna devam etti.

Bu duvarın arkasında karın üzerine çökerek pek garip bir şekilde saklanan bu adamların karanlık sözleri, Jondrette'in iğrenç tasarılarıyla büsbütün ilgisiz olmayabilir gibi geliyordu ona. Sözünü ettikleri iş o olmalıydı.

Saint-Marceau Mahallesi'ne doğru yöneldi ve karşısına çıkan ilk dükkâna nerede bir polis komiseri bulabileceğini sordu.

Ona Pontoise Sokağı 14 numarayı salık verdiler. Marius oraya yollandı.

Bir fırının önünden geçerken, akşam yemeği yemeyeceğini düşünerek iki meteliklik ekmek aldı ve yedi. Yolda giderken Tanrı'ya şükretti. Düşündü ki, beş frankını sabahleyin Jondrettelerin kızına vermeseydi, Mösyö Leblanc'ın arabasını takip edecek ve dolayısıyla hiçbir şeyden haberi olmayacaktı, hiçbir şey Jondrettelerin tuzağını engelleyemeyecek, böylece Mösyö Leblanc ve şüphesiz onunla birlikte kızı, mahvolacaklardı.

XIV
BİR POLİS MEMURU BİR AVUKATA İKİ KÜÇÜK TABANCA VERİYOR

Marius, Pontoise Sokağı 14 numaraya gelince birinci kata çıktı ve polis komiserini sordu.

Hademenin biri:

– Mösyö komiser burada yok, dedi, fakat onun yerine bakan bir müfettiş var. Kendisiyle konuşmak ister misiniz? İşiniz acele mi?

– Evet, dedi Marius.

Hademe onu komiserin makam odasına soktu. Odada, bir par-

maklığın arkasında, sırtını bir sobaya vermiş uzun boylu bir adam ayakta duruyor ve iki eliyle üç kat yakalı geniş bir redingotun eteklerini yukarıya doğru kaldırıyordu. Köşeli bir yüzü, ince, sert ifadeli bir ağzı, pek korkunç kırlaşmış gür favorileri ve insanın cephelerini tersine çeviren bir bakışı vardı. Bu bakışın delici değil de araştırıcı bir bakış olduğu söylenebilirdi.

Bu adam hiç de Jondrette'ten daha az yırtıcı, daha az korkunç değildi. Buldogla karşılaşmak da bazen kurtla karşılaşmak kadar kaygı vericidir.

– Ne istiyorsunuz? dedi Marius'a, mösyö kelimesini eklemeden.

– Sayın polis komiserini.

– Burada değil. Onun yerine ben bakıyorum.

– Çok gizli bir iş için aradım.

– Anlatın öyleyse.

– Çok da acele.

– Çabuk anlatın öyleyse.

Bu sakin ve haşin adam korkunç olduğu kadar güven vericiydi de. Korku ve itimat telkin ediyordu. Marius ona macerayı anlattı. Sadece uzaktan tanıdığı bir kimse bu akşam bir tuzağa düşürülecekti, kendisi avukat Marius Pontmercy, haydut yuvasının yanındaki odada oturduğundan hazırlanan bütün komployu aradaki bölmeden işitmişti, tuzağı tasarlayan cani Jondrette adında birisiydi, muhtemelen şehir kapısı serserilerinden bazı yardakçıları vardı, mesela Panchaud, namı diğer Printanier veya Bigrenaille bunlardan biriydi; Jondrette'in kızları gözcülük edemezlerdi, tehdit altında bulunan adamı haberdar etmenin hiçbir yolu yoktu, çünkü adını bile bilmiyordu ve nihayet, bütün bu işler akşam saat altıda Hôpital Bulvarı'nın en tenha olduğu sırada, 50-52 numaralı evde yapılacaktı.

Numarayı duyunca müfettiş başını kaldırdı ve soğuk bir tavırla:

– Demek koridorun sonundaki odada, dedi.

– O işte, dedi Marius ve ekledi:

– O evi biliyor musunuz?

Müfettiş bir an sessiz durduktan sonra çizmesinin topuğunu sobanın ağzında ısıtarak cevap verdi:

– Öyle görünüyor, dedi.

Marius'tan çok boyunbağına konuşur gibi devam etti:

– Bu işin içinde biraz Patron-Minette olmalı.

Bu kelime Marius'un dikkatini çekti.

– Patron-Minette, dedi. Gerçekten de, bu sözü duymuşluğum var.

Ve uzun saçlı adamla sakallı adamın, Petit-Banquier Sokağı'ndaki duvarın arkasında, karın içindeki konuşmalarını müfettişe anlattı.

Müfettiş homurdandı.

– Uzun saçlının Brujon olması gerek, sakallısı da Demi-Liard, namı diğer Deux-Milliard olmalı.

Yine gözkapaklarını indirmiş, düşünüyordu.

– Chose Baba'ya gelince, onu da tanır gibiyim. İşte yaktım redingotumu. Bu lanet olası sobaları da hep fazla yakarlar. 50-52 numara. Eski Gorbeau malikânesi.

Sonra Marius'a baktı.

– Siz yalnız o sakallıyla uzun saçlıyı mı gördünüz?

– Bir de Panchaud'yu.

– Oralarda ufak tefek uğursuz bir züppenin dolanıp durduğunu hiç görmediniz mi?

– Hayır.

– Ya da Botanik Bahçesi'ndeki file benzer kalas gibi iri kıyım, şişman birini?

– Hayır.

– Peki ya eski kırmızı kuyruklu maskaralara benzeyen kurnaz birini?

– Hayır.

Dördüncüye gelince, onu zaten kimse görmez; ne yardımcıları ne ayakçıları ne memurları. Onun için onu görmemiş olmanızda pek şaşılacak bir taraf yok.

– Hayır. Kim bütün bu yaratıklar? diye sordu Marius.

Müfettiş cevap verdi:

– Hem zaten saat onların saati değil.

Tekrar sessizliğe gömüldü, sonra yeniden konuştu:

– 50-52 numara. Bilirim o salaş yeri. Oyuncular farkında olmadan onun içinde saklanmamız imkânsızdır, yoksa hemen vodvilin temsilini iptal edip işin içinden sıyrılırlar. Çok alçakgönüllü-

dürler! Seyirci onları rahatsız eder. Öyle olmaz, öyle olmaz. Onları şarkı söylerken dinlemek ve onlara dans ettirmek isterim.

Bu monolog bitince Marius'a döndü, ona sabit bir nazarla bakarak sordu:

– Korkar mısınız?

– Neden? dedi Marius.

– Bu adamlardan.

Bu hafiyenin kendisine hâlâ mösyö demediğini fark etmeye başlayan Marius sert bir şekilde karşılık verdi:

– Sizden fazla değil!

Müfettiş, Marius'a büsbütün sabit bir bakışla baktı ve yapmacıklı bir resmiyet edasıyla:

– Mert ve dürüst bir insan gibi konuşuyorsunuz. Cesaret suçtan, dürüstlük de otoriteden korkmaz.

Marius onun sözünü kesti:

– İyi güzel ama siz ne yapmayı düşünüyorsunuz?

Müfettiş cevap olarak ona şunu demekle yetindi:

– Bu evde kiracıların gece odalarına girebilmeleri için birer anahtarları vardır. Sizin de bir anahtarınız olmalı.

– Evet var, dedi Marius.

– Yanınızda mı?

– Evet.

– Verin onu bana, dedi müfettiş.

Marius anahtarı yelek cebinden çıkarıp müfettişe verdi ve verirken de:

– Beni dinlerseniz, oraya bir kuvvetle gelin, diye ekledi.

Müfettiş, Marius'a tıpkı Voltaire'in kendisine bir kafiye teklif eden taşralı akademi üyesine fırlattığı bakışla baktı; iki kocaman elini tek bir hareketle üç kat yakalı redingotunun muazzam ceplerine daldırıp cep tabancası denen çelikten iki küçük tabanca çıkardı. Bunları Marius'a uzatarak çabuk çabuk, kısa ve kesin bir ifadeyle konuştu:

– Bunları alın. Evinize dönün. Odanıza saklanın, sizi dışarıda sansınlar. Tabancalar doludur. Her birinde iki mermi var. Gözetleyin, bana söylediğinize göre duvarda bir delik varmış. Adamlar gelecekler. Onları biraz istedikleri gibi davranmaya bırakın. Baktınız

ki iş tam kıvamına geldi, artık durdurmak gerek, bir el ateş edersiniz. Fazla değil, bir el. Gerisi bana ait. Bir el tabanca havaya, tavana, herhangi bir yere. Sakın zamanından önce olmasın. İşin uygulamasına geçilmesini bekleyin, avukatsınız, bunun ne demek olduğunu bilirsiniz.

Marius tabancaları aldı, ceketinin yan ceplerine koydu.

Müfettiş:

– Böyle koyarsanız kabarıklık yapar, belli olur, dedi. Daha iyisi onları iç ceplerinize yerleştirin.

Marius tabancaları iç ceplerine gizledi. Müfettiş sözüne devam etti:

– Şimdi artık kimse için bir dakika bile kaybedecek zaman yok. Saat kaç? İki buçuk. Saat yedide mi demiştiniz?

– Altıda, dedi Marius.

– Zamanım var, dedi Müfettiş, ama ancak yeteceği kadar. Size söylediklerimin hiçbirini unutmayın. Bom. Bir el tabanca.

– Merak etmeyin, diye cevap verdi Marius.

Marius çıkmak için elini kapının mandalına atıyordu ki müfettiş seslendi:

– Ha, şunu da söyleyeyim, eğer bu arada bana ihtiyacınız olursa gelin ya da birisini yollayın. Müfettiş Javert'i sorsunlar.

XV
JONDRETTE ALIŞVERİŞİNİ YAPIYOR

Kısa bir süre sonra, saat üç sularında Courfeyrac, yanında Bossuet olduğu halde, tesadüfen Mouffetard Sokağı'ndan geçiyordu. Kar hızını gittikçe arttırıyordu, her yanı kaplıyordu. Bossuet, Courfeyrac'a:

– İnsan bu kar tanelerini görünce, gökyüzünde beyaz kelebek vebası varmış sanıyor, diyordu.

Birdenbire, Bossuet yoldan şehir kapısına doğru çıkan ve hali bir tuhaf olan Marius'u gördü.

– Bak hele! Marius, dedi Bossuet.

– Gördüm, dedi, Courfeyrac. Onunla konuşmayalım.

– Niçin?

– Pek meşgul.
– Neyle?
– Görmüyor musun halini?
– Hangi halini?
– Birini izleyen biri gibi görünüyor.
– Doğru, dedi Bossuet.
– Gözlerindeki bakışa bak, dedi Courfeyrac.
– Hangi şeytanın peşinde ki acaba?
– Şapkası çiçekli çıtıpıtı yosmanın birinin! Âşık o.
Bossuet:
– Ama ben sokakta ne çiçekli şapka ne de çıtıpıtı yosma görüyorum, diye belirtti Bossuet. Hiç kadın yok ortalarda.
Courfeyrac baktı ve haykırdı:
– Bir adamı izliyor!
Gerçekten de, başında bir kasket olan ve arkadan görülmesine rağmen kırçıl sakalı fark edilen bir adam Marius'un yirmi adım kadar önünde yürümekteydi.
Bu adam üstüne pek bol gelen yepyeni bir redingot giymişti, ayağındaysa çamurdan kapkara olmuş lime lime berbat bir pantolon vardı.
Bossuet bir kahkaha attı.
– Neyin nesidir ki bu adam?
Courfeyrac:
– Bu, dedi, bir şairdir. Şairler tavşan derisi tüccarlarının pantolonlarından ve Fransa âyan meclisi üyelerinin redingotlarından giymeyi pek severler.
– Bakalım Marius nereye gidiyor, şu adam nereye gidiyor. Onları takip edelim, ne dersin ha? dedi Bossuet.
– Bossuet! diye bağırdı Courfeyrac. Ey Meaux kartalı! Olağanüstü bir ahmaksınız siz. Bir adamı izleyen bir adamı izlemek, öyle mi?
Geri döndüler.
Gerçekten de Marius, Jondrette'in Mouffetard Sokağı'ndan geçtiğini görmüş, onu gözlüyordu.
Jondrette bir bakışın pençesinde olduğunu aklının ucundan bile geçirmeden Marius'un önü sıra yürümekteydi.

Jondrette, Mouffetard Sokağı'nı geride bıraktı; Marius onun Gracieuse Sokağı'ndaki berbat evlerden birine girdiğini gördü. Orada bir çeyrek saat kadar kaldı, sonra yine Mouffetard Sokağı'na döndü, o tarihte Pierre-Lombard Sokağı'nın köşesinde bulunan bir hırdavatçı dükkânına uğradı. Birkaç dakika sonra Marius, onun elinde beyaz tahta saplı büyük bir demir keskiyle dükkândan çıktığını ve keskiyi redingotunun altına sakladığını gördü. Petit-Gentilly Sokağı'na gelince Jondrette sola döndü ve hızlı hızlı yürüyerek Petit-Banquier Sokağı'na vardı. Gün batmak üzereydi, bir süre kesilmiş olan kar yeniden yağmaya başlamıştı. Marius her zamanki gibi ıssız olan Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinde pusuya yattı, Jondrette'i takip etmedi. Böyle yapmakla da iyi etti çünkü Marius'un uzun saçlı adamla sakallı adamın konuşmalarını dinlediği alçak duvarın yanına gelince, Jondrette arkasına döndü, kimsenin kendisini izlemediğinden, görmediğinden emin olduktan sonra duvardan atladı, kayboldu.

Bu duvarın sınırlandırdığı boş arsa, kötü nam salmış bir eski araba kiralayıcısının arka avlusuna çıkıyordu. Adam iflas etmişti ama sundurmaların altında hâlâ bazı eski arabalar vardı.

Marius, Jondrette'in yokluğundan faydalanarak eve dönmenin akıllıca olacağını düşündü, saat de ilerliyordu zaten, Mam Burgon her akşam şehre bulaşık yıkamaya giderken adeti olduğu üzere evin kapısını kapatırdı, karanlık bastırdığında kapı daima kapalı olurdu. Marius anahtarını polis müfettişine vermişti, bu nedenle acele etmesi gerekiyordu.

Ortalık kararmış, hemen hemen gece bastırmıştı; ufukta tek bir nokta vardı, aydı.

Salpêtrière'in alçak kubbesi kıpkırmızı yükseliyordu ardında.

Marius geniş adımlarla 50-52 numaraya döndü. Kapı henüz açıktı. Merdivenden ayaklarının ucuna basarak çıktı, odasına kadar koridorun duvarı boyunca süzüldü. Hatırlanacağı gibi bu koridorun iki yanında, o sıralar hepsi de kiralık ve boş olan harap odalar diziliydi. Mam Burgon bunların kapılarını genellikle açık bırakırdı. Bu kapılardan birinin önünden geçerken oturanı olmayan boş hücrede, çatı penceresinden düşen bir ışık artığının belli belirsiz aydınlattığı dört tane hareketsiz adam başı görür gibi ol-

du Marius. Görülmek istemediği için görmeye de çalışmadı. Fark edilmeden, gürültüsüzce odasına girmeyi başardı. Tam zamanıydı. Az sonra Mam Burgon'un gittiğini ve evin kapısının kapandığını duydu.

XVI
1832'DE MODA OLAN BİR İNGİLİZ HAVASINA UYDURULMUŞ ŞARKI NEREDE SÖYLENİYOR?

Marius yatağının üzerine oturdu. Saat beş buçuk suları olabilirdi. Sadece yarım saatlik bir zaman ayırıyordu onu olacaklardan. Karanlıkta bir saatin işleyişini duyar gibi duyuyordu damarlarının atışını. O an karanlıklar içinde iki şeyin yol almakta olduğunu düşünüyordu: bir yandan suç ilerliyor, öbür yandan adalet geliyordu. Korkmasına korkmuyordu gerçi ama cereyan edecek şeyleri düşündüğünde de ürpermekten kendini alamıyordu. Başına birdenbire beklenmedik bir macera gelen herkeste olduğu gibi, bütün gün ona sanki bir rüyaymış gibi geliyor ve bir kâbusun pençesinde olmadığına inanmak için, iç ceplerindeki iki çelik tabancanın soğukluğunu vücudunda hissetmesi gerekiyordu.

Kar artık yağmıyordu; gitgide daha da parlaklaşan ay, sislerden sıyrılmakta ve yerdeki karın beyaz aksiyle karışan ışığı odaya bir alacakaranlık manzarası vermekteydi.

Jondrettelerin odasında ışık vardı. Marius bölmedeki deliğin, kendisine kanlı gibi gelen kırmızı bir aydınlıkla parladığını görüyordu.

Bu aydınlığın bir mum ışığından gelemeyeceği bir gerçekti. Kaldı ki Jondrettelerin odasında hiçbir hareket yoktu, kimse kımıldamıyor, kimse konuşmuyordu, bir soluk bile duyulmuyordu. Derin, buz gibi bir sessizlik vardı orada, bu ışık da olmasa insan kendisini bir mezarın yanında sanırdı.

Marius ayakkabılarını usulcacık çıkarıp yatağının altına itti.

Birkaç dakika geçti. Marius aşağıdaki kapının menteşeleri üzerinde döndüğünü duydu, ağır ve telaşlı bir ayak sesi merdivenden çıktı ve koridoru geçti, izbenin kapı mandalı gürültüyle kalktı: Eve dönen Jondrette'ti bu.

Hemen birçok ses birden yükseldi. Bütün aile odadaydı. Ama reisinin yokluğunda aile ağzını açmıyor, susuyordu; tıpkı kurdun yokluğunda yavru kurtların susması gibi.

– Ben geldim, dedi Jondrette.

– İyi akşamlar baba, diye kızlar ciyakladılar.

Ana:

– E ne haber? dedi.

– İşler tıkırında gidiyor, diye Jondrette karşılık verdi, yalnız ayaklarım müthiş üşüdüler. İyi, tamam, giyinmişsin. Güven verebilecek halde olmalısın.

– Hemen çıkmaya hazırım.

– Sana söylediklerimin hiçbirini unutmadın ya? Hepsini güzelce yapacaksın, değil mi?

– Sen merak etme.

Jondrette:

– Mesele şu ki... dedi ama cümlesini tamamlamadan kesti.

Marius ağır bir şeyin masanın üzerine konulduğunu duydu, herhalde Jondrette'in satın aldığı keskiydi bu. Yine Jondrette:

– Ne o, yemek mi yendi burada? dedi.

Ana:

– Evet, dedi, üç tane büyücek patatesle tuz vardı. Ateşin yanmasından yararlanıp onları pişirdim.

– Güzel, diye cevap verdi Jondrette, yarın benimle birlikte akşam yemeğine gideceksiniz. Bir ördek ve teferruatı olacak. Onuncu Charlesgiller gibi yemek yiyeceksiniz. Her şey yolunda gidiyor.

Sonra alçak sesle ekledi:

– Fare kapanı kuruldu. Kediler de orada.

Sesini büsbütün alçalttı:

– Şunu da ateşe koy.

Marius bir maşayla ya da demirden bir aletle dürtüklenen kömürün çıkardığı tıkırtıyı duydu. Jondrette yine konuştu:

– Kapının menteşelerini ses çıkarmamaları için yağladın mı?

Ana:

– Evet, diye cevap verdi.

– Saat kaç?

– Altı oluyor. Saint-Médard buçuğu çaldı.

– Hay Allah! dedi Jondrette. Küçüklerin gözcülük etmeye gitmeleri gerek. Gelin siz buraya, bakın dinleyin.

Bir fısıldaşma oldu.

Jondrette'in sesi yeniden yükseldi:

– Burgon Kadın gitti mi?

Ana:

– Gitti, dedi.

– Bitişikte kimse olmadığından emin misin?

– Bütün gün eve dönmedi. Hem biliyorsun, şimdi onun yemek saati.

– Eminsin değil mi?

– Eminim.

– Olsun, dedi Jondrette. Gidip orada olup olmadığına bakmaktan bir şey çıkmaz. Kızım mumu al da bak bakalım.

Marius kendini yere attı, ellerinin, dizlerinin üzerinde sürünerek sessizce karyolasının altına girdi.

Henüz karyolanın altına büzülmüştü ki, kapının çatlakları arasından bir ışık gördü.

Bir ses:

– Baba, dışarı çıkmış, diye bağırdı.

Marius büyük kızın sesini tanıdı.

– Girdin mi içeri? diye babası sordu.

– Hayır, diye cevap verdi kız, ama anahtarı kapıda olduğuna göre çıkmış.

Babası seslendi:

– Sen yine de içeri bir gir.

Kapı açıldı, Marius büyük Jondrette kızın elinde bir mumla içeri girdiğini gördü. Sabahki gibiydi yine, yalnız bu ışıkta daha korkunç görünüyordu.

Kız doğruca yatağa yürüdü, Marius bir an anlatılamaz bir endişeye kapıldı, fakat yatağın yanında çiviyle duvara asılmış bir ayna vardı, kız o aynaya gidiyordu. Ayaklarının ucunda yükselerek aynaya baktı. Bitişik odadan karıştırılan demir sesleri geliyordu.

Kız eliyle saçlarını düzeltti, aynaya gülücükler gönderdi, bir yandan da mezardan çıkar gibi boğuk bir sesle şarkı mırıldanıyordu:

Tam bir hafta sürmüştü seninle sevişmemiz,
Yazık ki mutlu anlar çarçabuk uçuyorlar!
Sekiz gün karşılıklı tapındık doymadan biz!
Aşkla geçen zamanlar sürmeli sonsuza kadar!
Sürmeli sonsuza kadar, sürmeli sonsuz kadar!

Bu sırada Marius tirtir titriyordu. Nefesini kızın duymaması imkânsız gibi geliyordu ona.

Kız pencereye yöneldi, dışarıya bakarak yarı memnun bir halde yüksek sesle konuştu:

– Paris beyaz gömlek giydiği zaman ne kadar çirkin oluyor! dedi.

Tekrar aynanın önüne geldi, yeniden yüzüne birtakım anlamlı şekiller verdi, kendisini önden ve profilden seyretti.

Babası seslendi:

– E, hadi bakalım! Ne yapıyorsun hâlâ?

Kız saçlarını düzeltmeye devam ederek cevap verdi:

– Karyolanın, eşyaların altına bakıyorum, kimse yok!

– Sersem kız! diye uludu babası. Hemen buraya gel! Zaman kaybetmeyelim.

– Geliyorum! Geliyorum! dedi kız. Bunların mezbeleliğinde de hiçbir şey yapmaya zaman yoktur zaten.

Yine bir şarkı mırıldandı:

Bırakıyorsun beni gözün şanda, zaferde,
Mahzun gönlüm seni takip edecek her yerde.

Aynaya son bir göz attı ve dışarı çıkarak kapıyı arkasından kapattı.

Kısa bir süre sonra, Marius koridorda iki genç kızın çıplak ayaklarının sesini ve Jondrette'in onlara seslenişini duydu.

– Gözünüzü iyi açın! Biriniz şehir kapısı tarafında, öbürünüz Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinde. Evin kapısını bir dakika bile gözden kaçırmayın, en ufak bir şey bile görseniz hemen buraya gelin! Koştura koştura! İçeri girmek için anahtarınız var.

Büyük kız homurdandı:

– Karda yalınayak nöbet tutmak ha!

– Yarın gülböceği renginde ipekli kumaştan potinleriniz olacak! dedi babası.

Kızlar merdivenden indiler ve birkaç saniye sonra aşağıda kapanan kapının çıkardığı çarpma sesi, onların dışarıya çıktıklarını haber verdi.

Artık evde Marius, Jondretteler ve muhtemelen Marius'un alacakaranlıkta, oturanı olmayan çatı odasının kapısı arkasında görür gibi olduğu esrarengiz varlıklardan başka kimse kalmamıştı.

XVII
MARIUS'UN BEŞ FRANKININ KULLANILIŞI

Marius gözetleme yerine geçme zamanının geldiğine hükmetti. Yaşının çevikliğiyle, göz açıp kapayıncaya kadar bölmedeki deliğin başına geçti.

Baktı.

Jondrettelerin evinin içi garip bir görünüş sergiliyordu. Marius fark ettiği acayip aydınlığın nedenini de anladı. Küf bağlamış bir şamdanın üzerinde bir mum yanıyordu ama odayı asıl aydınlatan bu değildi. Bu sefil oda, şöminenin içine yerleştirilmiş ve içi yanan kömürlerle dolu, oldukça büyük bir saç mangaldan akseden ışıklarla baştan başa ışığa bulanmış gibiydi. Jondrette Kadın'ın o sabah hazırladığı mangaldı bu. Kömür kor haline gelmiş, mangal kızarmıştı, mavi bir alev mangalın üstünde dans etmekte ve Jondrette'in Pierre-Lombard Sokağı'ndan satın aldığı ve yanan kömürlerin arasına daldırılmış, kızaran keskinin şeklinin seçilmesini mümkün kılmaktaydı. Kapıya yakın bir köşede, belli bir maksatla yerleştirilmiş gibi duran iki yığıntı vardı. Bunlardan biri bir hurda demir yığını, öbürü bir ip yığınına benziyordu. Bütün bunlar, hazırlanan şeyden hiç haberi olmayan bir kimsenin zihnini pek korkunç bir düşünceyle pek basit bir düşünce arasında tereddüde düşürürdü. Bu şekilde aydınlanan izbe bir cehennem ağzından çok, demirci dükkânına benziyordu. Ama Jondrette, bu ışık içinde, bir demirciden çok bir şeytanı andırıyordu.

Ateş öyle sıcaktı ki, masanın üstündeki mumun mangaldan tarafa olan yanı erimekte ve boylamasına tükenmekteydi. Cartouc-

he'a dönüşmüş bir Diogènes'e layık, ışığı kısılıp açılabilen eski bir bakır el feneri şöminenin üzerine konulmuştu.

Ocağın içine, hemen hemen sönmüş kütüklerin yanına yerleştirilmiş olan mangal, dumanını şöminenin baca borusuna yolluyor ve böylece ortalığa koku yaymıyordu.

Pencerenin dört camından içeri giren ay ışığı, kırmızıya boyanmış, alev alev parlayan odaya kendi beyazlığını katıyordu. İş başındayken bile hayalperestliği elden bırakmayan Marius'un şair kafasında bu gördükleri, yeryüzünün çirkin hayallerine karışan semavi bir düşünce gibiydi.

Kırık camdan içeriye giren hava esintisi kömür kokusunun dağılmasını ve mangalın varlığının daha az hissedilmesini sağlıyordu.

Gorbeau viranesi hakkında daha önce söylediklerimiz hatırlandığında anlaşılacağı gibi, Jondrette'in ini zorbaca ve karanlık bir olayın sahnelenmesine, bir suçun örtülüp gizlenmesine yaramak bakımından pek mükemmel seçilmiş bir yerdi. Paris'in en ıssız muhitinin, en münzevi evinin en ücra odasıydı bu. Yeryüzünde tuzak diye bir şey hiç olmasaydı bile, onu mutlak burada icat ederlerdi.

Evin bütün genişliği ve içinde oturulmayan bir sürü oda bu izbeyi bulvardan ayırmakta ve evin sahip olduğu tek pencere de duvar ve çitlerle çevrili geniş, boş arsalara bakmaktaydı.

Jondrette piposunu yakmış, hasırı patlak sandalyeye oturmuş tüttürüyordu. Karısı alçak sesle ona bir şeyler söylüyordu.

Eğer Marius, Courfeyrac olsaydı, yani hayatın getirdiği her şey karşısında gülen insanlardan olsaydı, gözü Jondrette Kadın'a rastladığında bir kahkaha atmaktan kendini alamazdı. Başında, 10. Charles'ın taç giyme törenindeki silahşörlerin şapkalarını andıran tüylü, siyah bir şapka; sırtında, örme etekliğinin üstünde, alaca bulaca büyük bir ekose şal; ayaklarında da sabahleyin kızının beğenmediği erkek ayakkabıları vardı.

Jondrette'e:

– İyi giyinmişsin! İyi etmişsin. Güven verebilecek bir halde olmalısın dedirten kıyafet buydu işte.

Jondrette'e gelince, Mösyö Leblanc'ın ona verdiği ve sırtına pek bol gelen yeni üstlüğü çıkarmamıştı, bu yüzden Courfeyrac'ın gö-

zünde şair idealini gerçekleştiren redingot ve pantolon çelişkisini sergilemeye devam ediyordu kılığı.

Jondrette birdenbire sesini yükseltti:

– Ha, sahi! Aklıma geldi. Bu havada o, arabayla gelecektir. Feneri yak da al, aşağı in. Aşağıda kapının arkasında durursun. Arabanın durduğunu duyunca kapıyı hemen açarsın, o yukarı çıkarken merdivene, koridora ışık tutarsın, buraya girerken de sen çarçabuk yine aşağıya inip arabacının parasını verir, arabayı savarsın.

– Para nerede peki? diye kadın sordu.

Jondrette pantolonunun ceplerini karıştırdı ve çıkarıp ona beş frank verdi.

Kadın:

– Bu da nesi? diye bağırdı.

Jondrette böbürlenerek cevap verdi:

– Komşunun bu sabah verdiği şahinşah.

Sonra ekledi:

– Biliyor musun, buraya iki de sandalye gerek.

– Niçin?

– Oturmak için.

Marius, Jondrette Kadın'ın bu söze sakin sakin verdiği karşılığı duyunca bütün vücudunda bir ürpermenin dolaştığını hissetti:

– İş değil! Şimdi gider bitişiğinkileri alır gelirim.

Ve çevik bir hareketle izbenin kapısını açarak koridora çıktı.

Marius'un komodinden inip yatağına kadar gittikten sonra, altına saklanması imkânsızdı, buna vakti yoktu.

– Mumu al, diye seslendi Jondrette.

– İstemez, dedi kadın, zorluk verir, iki iskemle taşıyacağım. Ay ışığı var ya.

Marius, ana Jondrette'in hantal elinin karanlıkta yoklaya yoklaya anahtarı aradığını işitti. Kapı açıldı. Marius, heyecan ve şaşkınlıktan olduğu yerde mıhlanmış gibi kalakaldı.

Jondrette Kadın içeri girdi.

Kırma çatının penceresinden içeri, iki büyük gölge parçası arasından bir ay ışığı huzmesi giriyordu. Bu gölge parçalarından biri Marius'un yaslandığı duvarı boydan boya kaplıyor, böylece onu görünmez yapıyordu.

Ana Jondrette gözlerini kaldırdı ama Marius'u göremedi, iki sandalyeyi, Marius'un sahip olduğu yegâne sandalyeleri aldı ve kapıyı arkasından gürültülü bir şekilde çarparak çıkıp gitti.

İzbeye döndü.

– İşte sana iki sandalye.

– Ve işte fener, dedi kocası. Çabuk in hadi.

Kadın söyleneni hemen yaptı. Jondrette odada yalnız kaldı:

İki sandalyeyi masanın iki yanına yerleştirdi, keskiyi kızgın kömürlerin içinde çevirdi, şöminenin önüne mangalı gizleyecek şekilde eski bir paravana koydu, sonra ip yığınının bulunduğu köşeye giderek bir şeyi gözden geçirir gibi eğildi. Marius o zaman, evvelce ona şekilsiz bir yığın gibi görünen şeyin çok güzel yapılmış bir ip merdiven olduğunu anladı, merdivenin basamakları tahtadandı ve asmak için de iki tane kancası vardı.

Bu ip merdivenle kapının arkasında yığılı duran demir parçalarına karışmış bazı iri aletler, sahici demir gürzler, Jondrettelerin izbesinde o sabah yoktu. Besbelli öğleden sonra, Marius yokken getirilip oraya konulmuşlardı.

Marius, "Bunlar bahçıvanlık, dülgerlik aletleri," diye düşündü.

Marius bu tür konularda biraz daha bilgili olsaydı, bahçıvanlık, dülgerlik aletleri sandığı şeylerden bir kısmının bir kilidi zorlamaya ya da bir kapıyı açmaya, bir kısmının da kesmeye ve yarmaya yarayan aletler olduğunu anlardı; iki uğursuz alet familyası ki hırsızlar bunlara *ufaklıklar* ve *biçiciler* adını verirler.

Şömineyle masa ve iki sandalye tam Marius'un karşısındaydılar. Mangal gizlenmiş olduğundan oda artık yalnız mumla aydınlanıyordu. Masanın ya da şöminenin üzerindeki en ufak bir kapkacak döküntüsü kocaman bir gölge meydana getiriyordu. Ağzı kırık bir su testisi bir duvarın yarısını örtüyordu. Bu odada bilinmez bir çeşit çirkin ve tehditkâr sükûnet vardı.

Jondrette piposunun sönmesine kayıtsız kalmıştı; ciddi bir zihin meşguliyetine alametti bu. Tekrar gelip yerine oturmuştu. Mum ışığı çehresinin vahşi ve kurnaz köşelerini aydınlatıp meydana çıkarıyordu. Kaşlarını çatıyor, durup dururken ikide bir sağ elini açıyor, sanki içinden yaptığı karanlık bir konuşmanın son tavsiyelerine cevap veriyordu. Kendi kendisine verdiği bu karanlık karşı-

lıkların birinde masanın çekmecesini şiddetle çekti ve orada saklı duran uzun bir mutfak bıçağını alarak keskin yüzünü tırnağıyla kontrol etti. Bunu yaptıktan sonra bıçağı yine yerine koyarak çekmeceyi itti.

Marius da sağ iç cebindeki tabancayı kavrayarak çıkardı ve tetiği kurdu.

Tabanca kurulurken keskin, sert bir ses çıkardı. Jondrette irkildi, iskemlesinde yarı doğruldu:

– Kim var orada? diye bağırdı.

Marius nefesini tuttu, Jondrette bir an etrafı dinledi, sonra gülerek:

– Amma da aptalım! Bölme çıtırdadı, dedi.

Marius tabancayı elinde tuttu.

XVIII
MARIUS'UN İKİ SANDALYESİ KARŞI KARŞIYA

Birdenbire bir çanın uzaktan hazin hazin çınlayışı camları titretti. Saint-Médard'da saat altıyı çalıyordu. Jondrette her vuruşu bir baş sallamasıyla vurguladı.

Altıncı çanda mumu parmaklarıyla söndürdü.

Sonra odada yürümeye başladı, koridoru dinledi, yürüdü, yine dinledi.

– Allah vere de gelse! diye homurdandı, sonra yeniden sandalyesine döndü.

Tam yeniden oturuyordu ki, kapı açıldı.

Ana Jondrette açmıştı kapıyı, fenerin üstündeki deliklerden birinin aşağıdan aydınlattığı iğrenç bir nezaket sırıtışıyla yüzünü buruşturarak koridorda duruyordu.

– Buyurunuz efendim, dedi.

Jondrette de alelacele kalkarak:

– Buyurunuz velinimetimiz, diye tekrarladı.

Mösyö Leblanc göründü.

Kendisini özellikle saygıdeğer yapan bir hüzün ve sükûnet havası vardı üzerinde.

Masanın üzerine dört Louis altını koydu.

– Mösyö Fabantou, dedi, bu sizin kiranız ve acil ihtiyaçlarınız için. Sonrasını düşünürüz.

– Tanrı sizden razı olsun cömert velinimetimiz! dedi Jondrette.

Ve kaşla göz arasında karısına yanaştı:

– Arabayı sav!

Kadın, kocası Mösyö Leblanc'a selamlar yağdırır, bir iskemle sunarken sıvışıverdi. Biraz sonra geri geldi ve kocasının kulağına usulca:

– Oldu, dedi.

Sabahtan beri durmadan yağan kar yerlerde o kadar kalın tutmuştu ki, arabanın geldiği duyulmadığı gibi gittiği de hiç duyulmadı.

Bu arada Mösyö Leblanc oturmuştu.

Jondrette de Mösyö Leblanc'ın karşısındaki öbür sandalyeye geçmişti.

Şimdi cereyan edecek sahne hakkında bir fikir edinebilmek için, okuyucu zihninde şunları canlandırmalıdır: dondurucu bir gece, Salpêtrière'in karla kaplı, ay ışığı altında muazzam kefenler gibi bembeyaz uzanan ıssızlıkları, trajik bulvarları ve uzun karaağaç dizilerini şurada burada kızartan sokak fenerlerinin kör ışıkları, bir çeyrek fersah mesafede belki tek bir geçen bile yok, Gorbeau viranesi sessizliğin, dehşet ve gecenin son kertesinde, bu yalnızlığın, bu karanlığın ortasında, bu viranede Jondrettelerin bir mumla aydınlatılmış geniş sefalet yuvası ve bu izbede bir masanın başında oturmuş iki adam, Mösyö Leblanc sakin, Jondrette güleç ve korkunç; bir köşede ana kurt, Jondrette Kadın ve bölmenin arkasında ayakta, göze görünmeyen, tek bir kelimeyi, tek bir hareketi bile kaçırmayan, gözü delikte, tabancası elinde bekleyen Marius.

Marius ancak bir nefret ve dehşet heyecanı duyuyor, fakat asla korku duymuyordu. Tabancanın kabzasını avucunda sıkıyor, kendisini emniyette hissediyordu.

– Bu sefil yaratığı istediğim zaman durdururum, diye düşünüyordu.

Polisin oralarda bir yerde pusuda, hemen kolunu uzatmaya hazır vaziyette, kararlaştırılan işareti beklediğini sezinliyordu.

Ayrıca Jondrette'le Mösyö Leblanc arasındaki bu zorlu karşılaşmadan, öğrenmeyi pek merak ettiği şeyler üzerine biraz ışık saçılacağını umuyordu.

XIX
KARANLIK KÖŞELERDEN DUYULAN KAYGI

Mösyö Leblanc oturur oturmaz, gözlerini boş duran yataklara çevirdi.

– Yaralı yavrucak nasıl? diye sordu.

Jondrette, kederli ve minnettar bir gülümseyişle:

– Kötü, diye cevap verdi, çok kötü sayın mösyö. Ablası onu pansuman yaptırmak için Bourbe'a götürdü. Kendilerini görürsünüz, az sonra dönecekler.

Mösyö Leblanc, sanki şimdiden çıkışı korumaya almak istermiş gibi kendisiyle kapı arasında âdeta kavgaya hazır bir vaziyette onu süzen Jondrette Kadın'ın acayip kılık kıyafetine bir göz atarak:

– Madam Fabantou bana daha iyi görünüyor, öyle değil mi? dedi.

– O ölüm halinde, dedi Jondrette. Ama neylersiniz efendim! Öyle gayretli bir kadın ki! Kadın değil, haza bir öküz.

Bu iltifattan pek duygulanan Jondrette Kadın, pohpohlanan bir ucube cilvesiyle haykırdı:

– Bana karşı her zaman çok iyisindir zaten, Mösyö Jondrette!

– Jondrette mi, dedi Mösyö Leblanc, ben sizin adınızı Fabantou sanıyordum.

– Fabantou, namı diğer Jondrette! diye hemen atıldı koca. Artistlik lakabı!

Karısına doğru bir omuz silkti. Mösyö Leblanc bunu görmedi, sonra sesine mübalağalı, yapmacık ve okşayıcı bir eda vererek devam etti:

– Ah! Bu zavallı sevgilimle ben daima iyi bir aile olmuşuzdur. Bu da olmasa elimizde ne kalırdı ki? O kadar bedbahtız ki, saygıdeğer efendim! Kollarımız var iş yok! Çalışma hırsımız var fakat çalışamıyoruz! Hükümet bunu nasıl düzenler bilemiyorum ama namusum üzerine yemin ederim ki mösyö, ben jakoben değilim, ben demagog değilim mösyö, hükümetin kötülüğünü istemem, ama

ben bakanların yerinde olsaydım, varlığım üzerine yemin ederim ki, işler başka türlü olurdu. Alın mesela, ben kızlarıma mukavvacılık mesleğini öğretmek istedim. Şimdi bana diyeceksiniz ki, "Ne yani! Bu da bir meslek mi?" Evet! Bir meslek! Basit bir meslek! Bir ekmek parası. Ne düşüştür bu, sayın velinimetim! Bizim gibi görmüş geçirmiş insanlar için ne alçalış! Heyhat! Eski refahlı zamanlarımızdan hiçbir şey kalmadı! Bir tablo hariç hiçbir şey, çok bağlı olduğum bir tablo ama onu da maalesef elden çıkaracağım çünkü yaşamak gerek! Yine de yaşamak gerek!

Jondrette, yüzünün düşünceli ve kurnaz ifadesinden hiçbir şey eksilmeksizin böyle belli bir düzensizlikle konuşup dururken, Marius gözlerini kaldırdı ve odanın dip tarafında, henüz o âna kadar görmediği birisini fark etti. Bir adam öyle yavaşçacık girmişti ki içeri, kapının menteşelerinin döndüğü bile duyulmamıştı. Bu adamın sırtında mor renkte eski, yıpranmış, lekeli, sökük ve her kıvrımı açık bir ağız meydana getiren örme bir yelek, pamuklu kadifeden bol bir pantolon, ayağında tahta tabanlı bez pabuçlar vardı. Gömleği yoktu, boynu çıplaktı, kolları da çıplak ve dövmeliydi, suratı siyaha bulanmıştı. En yakın yatağın üzerine sessizce, kollarını kavuşturarak oturmuştu. Jondrette Kadın'ın arkasında kaldığı için ancak belli belirsiz fark ediliyordu.

İnsanı bakmaya sevk eden, manyetik denilebilecek içgüdüyle Mösyö Leblanc da, aşağı yukarı Marius'la aynı anda, o yana döndü. Hayretini gösteren bir hareket yapmaktan kendini alamadı. Jondrette'in gözünden kaçmamıştı bu. Memnun ve müteşekkir bir tavırla düğmelerini ilikleyerek:

– Ha! Anlıyorum! diye haykırdı. Redingotunuza bakıyorsunuz değil mi? Bana pek iyi gitti doğrusu, pek iyi gitti!

Mösyö Leblanc:

– Kim bu adam? dedi.

– O mu? dedi Jondrette. Bir komşu. Siz ona bakmayın.

Pek garip bir görünüşü vardı bu komşunun. Ama Saint-Marceau Mahallesi'nde kimyevi madde fabrikaları pek çoktur. Birçok fabrika işçisinin yüzü böyle kapkara olabilir. Zaten Mösyö Leblanc'ın bütün kişiliğinde saf ve korkusuz bir güven havası esiyordu.

Yeniden konuştu:

– Affedersiniz, ne diyordunuz bana Mösyö Fabantou?

Jondrette dirseklerini masaya dayayıp, âdeta bir boğa yılanının bakışlarına benzeyen sabit ve yumuşak bir bakışla Mösyö Leblanc'ı seyrederek:

– Şunu diyordum ki, mösyö, sayın koruyucum, diye karşılık verdi, şunu diyordum ki, elimde satılık bir tablo var.

Kapıda hafif bir gürültü oldu. İkinci bir adam daha içeri girmiş ve Jondrette Kadın'ın arkasındaki yatağa oturmuştu.

Bunun da birincisi gibi kolları çıplaktı ve yüzünde mürekkepten ya da isten bir maske vardı.

Her ne kadar bu adam odaya kelimenin tam anlamıyla süzülerek girdiyse de Mösyö Leblanc'ın gözüne çarpmamazlık edemedi.

– Aldırış etmeyin, dedi Jondrette, evin insanlarıdır onlar. Evet diyordum ki, elimde değerli bir tablo kaldı... İşte mösyö, bakın.

Ayağa kalkıp daha önce sözünü ettiğimiz levhanın dibinde dayalı durduğu duvara doğru yürüdü ve levhayı çevirerek yine duvara dayalı olarak bıraktı. Gerçekten tabloya benzer bir şeydi bu, mum ışığı şöyle böyle aydınlatıyordu. Marius kendisiyle tablo arasında Jondrette bulunduğu için, hiçbir şey seçemiyordu. Yalnız kaba saba bir karalama, panayır tuvalleri, paravana resimleri gibi cırlak, çiğ renklerle aydınlatılmış, konunun başlıca kahramanı gibi bir şey fark ediliyordu.

– Bu ne bu? diye sordu Mösyö Leblanc.

Jondrette bir hayranlık çığlığı kopardı:

– Üstat elinden çıkma bir resim, çok değerli bir tablo, velinimetim! Onu iki kızım gibi severim, bana bazı anıları hatırlatır! Ama size söyledim, sözümü de geri almam, o kadar çaresiz bir haldeyim ki onu elden çıkaracağım.

Ya tesadüfen ya da biraz kaygılanmaya başladığından, tabloyu incelerken Mösyö Leblanc'ın bakışı odanın dibine doğru kaydı.

Dört adam vardı şimdi orada, üçü yatağın üzerine oturmuş, biri de kapının pervazının yanında ayakta duruyordu; dördünün de kolları çıplak, hareketsiz ve suratları karaya boyanmıştı. Yatağın üstündekilerden biri duvara dayanmış, gözlerini yummuştu, uyuyor sanılırdı. Yaşlı bir adamdı bu, kara suratı üzerinde ak saçları pek çirkindi. Diğer ikisi gençtiler, biri sakallı, öbürü uzun saçlıy-

dı. Hiçbirinin ayağında ayakkabı yoktu, tahta tabanlı bez pabuçlu olan dışında diğerleri yalınayaktılar.

Jondrette, Mösyö Leblanc'ın gözlerinin bu adamlara takıldığını fark etti.

– Dostlar bunlar. Komşular, dedi. Kömürde çalıştıkları için yüzleri karalanmış. Bunlar ocakçıdırlar. Onlarla ilgilenmeyin velinimetim ama şu benim tabloyu satın alın. Sefil durumuma acıyın. Size onu pahalıya vermem. Ne değer biçersiniz ona?

Mösyö Leblanc, Jondrette'in iki gözü arasına bakarak, kendini savunmaya hazırlanan bir adam tavrıyla:

– İyi ama, dedi, herhangi bir meyhane tablosu bu, çok çok üç frank eder.

Jondrette yumuşak bir edayla cevap verdi:

– Cüzdanınız yanınızda mı? Bin eküyle yetinebilirim.

Mösyö Leblanc ayağa kalktı, sırtını duvara dayadı ve gözlerini süratle odada dolaştırdı. Solunda, pencere tarafında Jondrette, sağında kapı tarafında ise Jondrette Kadın'la dört adam vardı. Dört adam hiç kıpırdamıyorlardı, onu görüyor gibi bile değildiler.

Jondrette mırıldanır bir edayla ve öyle bulanık bir gözle, öyle acıklı bir tonla konuşmaya başlamıştı ki, Mösyö Leblanc gözlerinin önünde düpedüz sefaletten aklını kaçırmış bir insan bulunduğunu sanabilirdi.

– Eğer tablomu satın almazsanız sevgili velinimetim, hiçbir geçim kaynağım olmadığına göre kendimi nehre atmaktan başka çarem olmayacak. İki kızıma kaplama süs eşyası için, hediyelik eşya için mukavvadan kutular yapmayı öğretmek istediğimi düşünüyorum da! İyi ama, cam kapların yere düşmemesi için altında rafı olan bir masa gerek, özel yapılmış bir fırın gerek ve de tahta, kâğıt ya da kumaş için kullanıldığına göre farklı güçte olması gereken yapıştırıcı için üç gözlü bir pota, kartonu kesmek için bir falçata, şekle sokmak için bir kalıp, çelik raptiyeleri çakmak için bir çekiç, boya fırçaları, kör olasıca, ne bileyim ben, bir sürü şey işte! Ve bütün bunlar da günde dört metelik kazanmak için! On dört saat çalışarak! Her kutu işçinin elinden on üç defa geçecek! Kâğıt ıslatılacak! Hiç leke yapılmayacak! Yapıştırıcı sıcak tutulacak! Dedim ya kör olasıca işte! Günde dört metelik! Bununla gel de yaşa!

Jondrette konuşurken kendisini dikkatle süzen Mösyö Leblanc'a bakmıyordu. Mösyö Leblanc'ın gözü Jondrette'in üstünde, Jondrette'in gözüyse kapıdaydı. Marius'un dikkati, soluk soluğa, birinden öbürüne gidip geliyordu. Mösyö Leblanc'ın kendi kendine, "Aptal mı bu adam?" diye sorar gibi bir hali vardı. Jondrette sesine türlü çeşit kırılmalar, dökülmeler vererek yalvaran, yaltaklanan bir üslupla iki üç defa tekrarladı:

– Kendimi nehre atmaktan başka çarem yok! Hatta geçen gün bu iş için Austerlitz Köprüsü'nün yanından üç basamak indim!

Birdenbire feri sönmüş gözbebekleri iğrenç bir parlayışla aydınlandı, bu ufak tefek adam doğruldu, korkunç bir hal aldı, Mösyö Leblanc'a doğru bir adım attı ve gürleyen bir sesle ona haykırdı:

– Bütün bunlar değil mesele! Beni tanıdınız mı siz?

XX
TUZAK

Çatı odasının kapısı birden şiddetle açıldı ve mavi bez gömlekli, siyah kâğıttan maskeler takmış üç adam belirdi. Birincisi zayıf biriydi, elinde demirli kalın bir sopa vardı; dev gibi olan ikincisi, sığır öldürmeye yarayan bir balyozu başı aşağıya gelecek şekilde sapının ortasından tutuyordu. Geniş omuzlu, kısa, birinciden daha az zayıf, ikinciden daha az cüsseli bir adam olan üçüncüsüyse bir hapishane kapısından çalınmış koskoca bir anahtarı orta yerinden avuçlamıştı.

Görünüşe göre Jondrette bu adamların gelmesini beklemekteydi. Jondrette'le kalın sopalı, zayıf adam arasında hızlı bir konuşma geçti.

– Her şey hazır mı? dedi Jondrette.

– Evet, dedi zayıf adam.

– Montparnasse nerede peki?

– Jön prömiye senin kızınla konuşmak için durdu.

– Hangisiyle?

– Büyükle.

– Aşağıda bir araba var mı?

– Var.

– Yük arabasına atlar koşuldu mu?
– Koşuldu.
– İyisinden iki at mı?
– En âlâsından.
– Beklemesini söylediğim yerde bekliyor ya?
– Evet.
– İyi, dedi Jondrette.

Mösyö Leblanc sapsarı kesilmişti. Nasıl bir yere düştüğünü kavrayan bir insan gibi, izbenin içinde çevresindeki her şeyi gözden geçiriyor, etrafını saran kafalara doğru sırayla bir bir dönen kafası, boynunun üzerinde dikkatli ve şaşkın bir ağırlıkla hareket ediyordu. Fakat hal ve tavrında korkuya benzer bir şey yoktu. Masayı kendisine hemen oracıkta akıl edilmiş bir siper olarak almıştı. Bir saniye önce kendi halinde bir ihtiyar havasında olan bu adam birdenbire âdeta bir atlet kesilmişti ve güçlü yumruğunu, ürkütücü ve şaşırtıcı bir hareketle iskemlesinin arkalığına koyuyordu.

Böyle bir tehlike karşısında bu kadar metin, bu kadar mert olan bu yaşlı adam, aynı kolaylık ve sadelikle, iyi oldukları kadar cesur da olan yaratılış sahiplerindenmiş gibi görünüyordu. Sevdiğimiz bir kadının babası hiçbir zaman bizim için bir yabancı değildir. Marius bu meçhul adamla gurur duydu.

Jondrette'in, "Bunlar ocakçıdırlar," dediği adamların üçünden biri demir yığınının içinden büyük bir demirci makası, öbürü bir manivela çubuğu, üçüncüsü de bir çekiç alarak tek kelime konuşmadan kapının önüne dikilmişlerdi. Yaşlı olan yatakta kalmış, sadece gözlerini açmıştı. Jondrette Kadın onun yanına oturmuştu.

Marius birkaç saniyeye kalmadan işe karışma zamanının geleceğini düşündü ve sağ kolunu koridor yönünde tavana doğru, tabancasını patlatmaya hazır durumda havaya kaldırdı.

Jondrette, sopalı adamla konuşması bitince yeniden Mösyö Leblanc'a döndü, o sinsi, güç zapt edilen korkunç gülüşüyle sorusunu tekrarladı:

– Beni tanımadınız mı?

Mösyö Leblanc yüzüne bakarak cevap verdi:

– Hayır.

O zaman Jondrette masaya kadar geldi. Kollarını kavuşturarak

mumun üzerine eğildi, köşeli, yırtıcı çenesini Mösyö Leblanc'ın sakin yüzüne yaklaştırdı ve hiç gerilemeyen Mösyö Leblanc'a doğru mümkün olduğu kadar sokularak böyle ısırmaya hazır vahşi hayvan durumunda haykırdı:

– Benim adım Fabantou değil, benim adım Jondrette de değil, benim adım Thénardier! Montfermeil'deki hancıyım ben! İyice duyuyor musunuz? Thénardier! Şimdi beni tanıdınız mı?

Mösyö Leblanc'ın alnından belli belirsiz bir kızartı geçti; sesi titremeden, yükselmeden, her zamanki sessizliğiyle cevap verdi:

– Yine de tanımadım.

Marius bu cevabı işitmedi. Onu o an, o karanlık içinde görenler vahşi, şaşkın ve yıldırımla çarpılmış gibi görürlerdi. Jondrette'in "Benim adım Thénardier" dediği an Marius kalbine saplanan bir kılıcın soğukluğunu duyar gibi olup bütün uzuvları titreyerek duvara yaslanmıştı. Sonra, işaret atışını yapmaya hazır durumdaki sağ kolu yavaş yavaş aşağı inmişti. Ve Thénardier, "İyi duyuyor musunuz? Thénardier!" diye tekrarladığı an, Marius'un gevşeyen parmakları az kalsın tabancayı yere düşüreceklerdi. Jondrette kim olduğunu açığa vurmakla Mösyö Leblanc'ı heyecanlandıramamıştı ama Marius'u altüst etmişti. Mösyö Leblanc'ın hiç de tanımış görünmediği bu Thénardier adını, Marius tanıyordu. Bu adın onun için ne demek olduğunu bir hatırlayalım! Babasının vasiyetnamesinde yazılı olan bu adı kalbinin üzerinde taşımıştı o! Hâlâ da düşüncesinin derinliklerinde, belleğinin derinliklerinde, şu kutsal emrin içinde onu taşımaktaydı: "Thénardier adında biri hayatımı kurtardı. Oğlum ona rastlayacak olursa, ona elinden gelen her türlü iyiliği yapsın." Hatırlanacağı gibi bu isim, onun ruhunun kutsal saydıklarından biriydi, ibadetinde o adı babasının adıyla karışmış olarak anıyordu. Hayret! O Thénardier, uzun zaman boşu boşuna arayıp durduğu Montfermeilli o hancı buydu demek! En sonunda bulmuştu onu, hem de nasıl! Babasını kurtaran bu adam, bir hayduttu! Marius'un kendisini hizmetine adamak için yanıp tutuştuğu bu adam bir canavardı! Albay Pontmercy'nin bu kurtarıcısı, bir suikast peşindeydi. Marius bu suikastın şeklini henüz açıkça göremiyordu ama bir cinayete pek benzeyen bir şeydi bu! Hem de kime karşı, ey Ulu Tanrı! Ne uğursuz kader! Talihin ne acı bir alayı!

Babası tabutundan ona Thénardier'ye elinden gelen her türlü iyiliği yapmasını emretmiş ve Marius da dört yıldır babasının bu borcunu ödemekten başka bir şey düşünmemişti. Şimdi tam bir haydudu işlemekte olduğu bir suçun ortasında adaletin pençesine teslim etmeye hazırlandığı bir sırada, kader haykırıyordu: "Thénardier'dir bu!" Waterloo'nun kahraman savaş meydanında babasının bir mermi yağmuru altında kurtarılan hayatının bedelini nihayet bu adama ödüyordu işte, ama idam sehpasıyla! Kendi kendine söz vermişti, bir gün Thénardier'yi bulacak olursa onun yanına ayaklarına kapanarak varacaktı. Gerçekten de bulmuştu onu işte, ama cellada teslim etmek için! Babası ona, "Thénardier'ye yardım et," diyor, o ise taptığı bu kutsal sese Thénardier'yi ezerek karşılık veriyordu! Mezardaki babasına, onu hayatı pahasına ölümden kurtarmış olan adamı Saint-Jacques Meydanı'nda idam edilirken, hem de oğlunun –vasiyetiyle onu kendisine emanet ettiği Marius'un– elleriyle idam ettirmesini seyrettirecekti. Babasının kendi el yazısıyla yazdığı son isteklerini bunca zamandır göğsünde taşıyıp da feci bir şekilde bunların tam tersini yapmak ne acı bir şeydi! Fakat öbür yandan da bu tuzağa tanık olup, onu engellememek! Nasıl olur! Kurbanı mahkûm edip katili esirgemekti bu! Böyle bir sefile karşı insan herhangi bir minnet borcu duyabilir miydi? Marius'un dört yıldan beri taşıdığı bütün fikirler bu beklenmedik darbeyle bir baştan bir başa delinip parçalanmıştı.

Titriyordu. Her şey ona bağlıydı. Gözlerinin önünde telaş ve heyecanla kıpırdaşan şu insanların kaderini, hiç farkında olmadıkları halde elinde tutuyordu. Tabancanın tetiğini çektiği takdirde Mösyö Leblanc kurtulmuş, Thénardier mahvolmuş demekti; tetiği çekmediği takdirde ise Mösyö Leblanc feda edilmiş ve kim bilir, belki de Thénardier kurtulmuş olacaktı. Ya birini uçuruma itmek ya da ötekini düşsün diye bırakmak! İki taraflı vicdan azabı.

Ne yapmalı? Neyi seçmeli? En yüce, en güçlü anıları, kendi kendisine karşı giriştiği en içten taahhütleri, en kutsal görevi, en saygıdeğer yazılı metni çiğnemek! Ya babasının vasiyetini çiğnemek ya da bir cinayetin işlenmesine göz yummak! Bir yandan "Ursule"ün ona babası için yalvardığını, öbür yandan albayın ona Thénardier'den yana çıkmasını öğütlediğini duyar gibi oluyordu. Deli gibi

hissediyordu kendisini. Dizlerinin bağı çözülüyordu. Üstelik düşünüp karar verebilecek zamanı da yoktu. Gözleri önündeki sahne öylesine çılgınca bir hızla cereyan etmekteydi. Bir kasırga girdabıydı âdeta, Marius önce bu girdabı kendi hükmü altında sanmıştı ama şimdi bu girdap onu kapmış sürüklüyordu. Neredeyse bayılmak üzereydi.

Bu sırada Thénardier –onu artık yalnız bu adla anacağız– bir çeşit hezeyan ve zafer çılgınlığı içinde masanın önünde bir baştan bir başa gidip geliyordu.

Mumu avucuyla yakaladığı gibi şöminenin üzerine öyle şiddetli bir vuruşla koydu ki, fitil az kalsın sönecekti, erimiş mumlar duvara sıçradı.

Sonra Mösyö Leblanc'a doğru döndü, korkunçtu, tükürürcesine:

– Yandın, bittin, duman oldun! Çıra gibi!

Ve patlama halinde yeniden dolaşmaya başladı.

– Ya! diye haykırdı. En sonunda sizi buldum, insaniyetli mösyö! Hırpani milyoner mösyö! Bebek hediye edici mösyö! Enayi pinpon! Ya! Demek beni tanımıyorsunuz! Hayır, sekiz yıl önce, 1823 yılı Noel gecesi Montfermeil'e, benim hanıma gelen siz değilsiniz! Fantine'in çocuğunu, Tarla Kuşu'nu benden alıp götüren siz değilsiniz! Sarı renkte üç kat yakalı redingot giyen siz değilsiniz! Hayır! Bu sabah bana geldiğiniz gibi, elinde pılı pırtı dolu bir paketle gelen siz değilsiniz! Söylesene kadın, öyle değil mi? Anlaşılan bunun merakı da evlere yün çorap dolu paketler taşımak! Sadakacı pinpon, hadi oradan! Tuhafiyeci misiniz siz, milyoner mösyö? Fakir fukaraya dükkânınızın sermayesini dağıtıyorsunuz demek, mübarek adam! Ne ip cambazı ama! Ya! Demek beni tanımıyorsunuz, öyle mi? Ama ben sizi tanıyorum! Buraya o sığır burnunuzu soktuğunuz an hemen tanıdım! Ya! İnsanların evlerine, oraların han olduğunu bahane ederek biçare kılık kıyafette, eline bir metelik sadaka verilecek fukara tavırlarıyla gelip onları aldatmanın, cömertlik taslamanın, ellerinden geçim araçlarını almanın, onları ormanlarda tehdit etmenin, bu da yetmiyormuş gibi, onlar mahvolunca koca, bol bir redingotla iki külüstür hastane battaniyesi getirmenin öyle toz pembe bir iş olmadığını sonunda göreceksin, ihtiyar dilenci! Çocuk hırsızı!

Durdu, bir an kendi kendine konuşur gibi göründü. Öfkesi bir deliğe dökülen Rhône Nehri'ydi sanki. Sonra kendi kendine sessizce söylediği şeyleri yüksek sesle tamamlıyormuş gibi masanın üstüne bir yumruk indirerek haykırdı:

– Şu iyilik meleği tavrıyla!

Ve şiddetle Mösyö Leblanc'a döndü:

– Allah kahretsin! Vaktiyle benimle alay ettiniz! Bütün felaketlerimin sorumlusu sizsiniz! Elimdeki bir kızı bin beş yüz franka aldınız; mutlaka zengin birilerinin kızıydı ve daha o zamandan bana epeyce para kazandırmıştı, bütün hayatım boyunca ondan geçimimi sağlayacak kadar para çekecektim ben. Yahudi havrası gibi şamata edilen ve uğrunda varını yoğunu yediğim şu lanet olası meyhanede kaybettiğim her şeyi bana telafi edecek bir kızdı o! Dilerim ki bende içtikleri bütün şaraplar içenlere zehir zıkkım olsun! Neyse, olan oldu! Söyleyin bakalım! Tarla Kuşu'yla çekip gittiğinizde beni gülünç bulmuşsunuzdur mutlaka! Ormandayken elinizde kalın sopanız vardı! Daha güçlü olan sizdiniz. Şimdi onun intikamı alınıyor. Bugün kozlar benim elimde. Hapı yuttunuz adamcağızım! Oh! Güleceğim geliyor. Hakikaten güleceğim geliyor! Nasıl da bastı faka! Aktör olduğumu söyledim, adımın Fabantou olduğunu, Mamzel Mars'la, Mamzel Muche'la komedilerde oynadığımı; ev sahibimin yarın, 4 Şubat'ta kirayı kendisine ödememi istediğini söyledim, vade tarihinin 4 Şubat değil 8 Ocak olduğunu fark etmedi bile! Mantıksız salak! Şu bana getirdiği dört gümüş parçasına bak! Rezil! Hiç olmazsa yüz franka çıkmaya bile gönlü razı olmamış! Yaltaklanmalarıma nasıl da kanıyor! Pek eğlendiriyordu beni bu. İçimden "Dangalak!" diyordum. Hadi bakalım, elimdesin işte! Sabahleyin tabanlarını yalıyordum ama akşama kalbini kemireceğim!

Thénardier sustu. Nefes nefese kalmıştı. Küçük, dar göğsü demirci körüğü gibi soluyordu. Korktuğunu yere sermeyi, pohpohladığına hakaret etmeyi nihayet becerebilen zayıf, zalim, ödlek bir yaratığın aşağılık mutluluğuyla doluydu gözleri. Devin başına ayağını koyan bir cücenin ya da hasta ve kendini koruyamayacak kadar ölü ama henüz acı çekebilecek kadar da canlı bir boğayı parçalamaya koyulan bir çakalın sevinciydi bu.

Mösyö Leblanc onun sözünü kesmedi, ama susunca:

– Ne demek istediğinizi anlamıyorum, dedi. Hakkımda yanılıyorsunuz. Ben çok yoksul bir insanım, milyoner olmaktan da çok uzağım. Sizi tanımıyorum. Beni bir başkasıyla karıştırıyorsunuz.

– Ha, ha! diye hırladı Thénardier. Güzel maval! Bu şakadan medet umuyorsunuz ha! Bocalıyorsunuz, dostum! Ya! Demek beni tanımıyorsunuz! Demek kim olduğumu görmüyorsunuz!

Mösyö Leblanc, böyle bir zamanda oldukça garip ve kudretli görünen nazik bir ses tonuyla:

– Affedersiniz mösyö, dedi, sizin bir haydut olduğunuzu görüyorum.

Herkes bilir ki, adi yaratıkların da alınganlıkları vardır, canavarlar çarçabuk öfkeye kapılırlar. Haydut sözünü duyunca, Thénardier Kadın yataktan aşağı fırladı, Thénardier iskemlesini sanki kıracakmış gibi yakaladı.

– Sen dur yerinde! diye karısına bağırdı.

Sonra Mösyö Leblanc'a dönerek:

– Haydut, ha! Siz zengin efendilerin bize böyle dediğinizi biliyorum! Ne yani? Doğrudur, iflas ettim, saklanıyorum, ekmeksizim, meteliğim yok; bir haydudum! Üç gündür yemek yemedim, haydudum ben! Ah! Sizler ayaklarınızı sıcak tutarsınız, Sakoski'nin iskarpinlerini giyersiniz, içi pamuk kaplı redingotlarınız vardır; başpiskoposlar gibi, kapıcısı olan evlerde birinci katta otursunuz, yer mantarı yersiniz, ocak ayında demeti kırk franktan kuşkonmaz yersiniz, bezelye yersiniz, karnınızı tıka basa doldurursunuz, havanın soğuk olup olmadığını bilmek istediğiniz zaman da mühendis Chevalier'nin termometresi kaçı gösteriyormuş diye gazetelere bakarsınız. Bizlerse, termometre biz kendimiziz! Rıhtımda saat kulesinin köşesine gitmemize gerek yoktur soğuk kaç dereceymiş diye görmek için; kanımızın damarlarımızda donduğunu ve buzun kalbimize kadar geldiğini duyar, "Tanrı yok!" deriz. Sonra siz bizim mağaralarımıza gelir, evet mağaralarımıza gelir, bize haydut dersiniz! Ama biz sizi yiyeceğiz! Biz sizi parçalayıp yutacağız, zavallı yavrucaklar! Mösyö milyoner! Şunu bilin. Ben evvelce meslek sahibi bir adamdım, ehliyetnamem vardı, seçmendim, bir burjuvayım ben! Belki de siz öyle değilsiniz bile, kim bilir!

Sözün burasında, Thénardier kapının yanında duran adamlara doğru bir adım attı, öfkeden titreyerek ekledi:

– Benimle bir pabuç tamircisiyle konuşur gibi konuşmaya yeltendiğini düşünüyorum da!

Sonra, Mösyö Leblanc'a hitaben yeni bir hezeyan depreşmesi içinde konuşmaya başladı yine:

– Ve şunu da bilin, insaniyetli mösyö! Ben adı sanı bilinmeyen, evlerden çocuk kaçırmaya gelen ne idüğü belirsiz bir insan değilim! Ben eski bir Fransız askeriyim, nişanla ödüllendirilmem gerekirdi benim! Waterloo'da bulundum ben! Ve savaşta adı kont bilmem ne olan bir generali kurtardım. Adını söyledi bana, ama kahrolası sesi öyle zayıf çıkıyordu ki duyamadım. Yalnızca bir "Sağ ol" duydum. Teşekkürü yerine, adını duymayı tercih ederdim. Bu onu bulmama yarardı hiç olmazsa. David tarafından Bruqueselles'de yapılmış olan şu gördüğünüz tablo kimi temsil ediyor biliyor musunuz? Beni! David bu kahramanlık olayını ölümsüzleştirmek istedi. Sırtımda o general var işte, onu misket ateşleri arasında götürüyorum. Tablonun hikâyesi bu! O general benim için hiçbir şey yapmış değildi, ötekilerden daha değerli değildi benim için! Ama yine de kendi hayatımı tehlikeye atarak onu kurtardım ve ceplerim bunun belgeleriyle dolu, Allah kahretsin! Şimdi bütün bunları lütfedip size anlattığıma göre artık işi bitirebiliriz, bana para gerek, çok para gerek, pek çok para gerek, yoksa sizi mahvederim, Allahın cezası!

Marius sıkıntılarına bir nebze hakim olmuş, dinliyordu. Son şüphe imkânı da ortadan kalkmıştı. Besbelli vasiyetnamedeki Thénardier buydu. Marius babasına yöneltilen bu nankörlük suçlamasını duyunca ve kendisinin de bu suçlamayı böyle uğursuz bir şekilde doğrulamak üzere olduğunu düşününce titredi. Ne yapacağını bilememekten doğan şaşkınlığı bir kat daha arttı.

Kaldı ki Thénardier'nin bütün bu sözlerinde, sesinin ifadesinde, jestlerinde, her kelimeden alevler fışkıran bakışında, kötü bir yaratılışın her şeyi açıkça ortaya döken patlamasında, bu böbürlenme ve zillet, azamet ve küçüklük, öfke ve bönlük karşısında, gerçek sitemlerle yapmacık duyguların bu karmaşasında, zorbalığın şehvetinden lezzet alan kötü bir adamın bu hayasızlığında, çirkin

bir ruhun bu rezil çıplaklığında, bütün acıların bütün kinlerle birleşmiş olarak bu tutuşmasında kötülük gibi iğrenç ve hakikat gibi içe işleyen bir şeyler vardı.

Mösyö Leblanc'a satmayı teklif ettiği üstat elinden çıkma tabloya, David'in resmine gelince, bu, okuyucunun da tahmin etmiş olacağı gibi, onun meyhanesinin tabelasından başka bir şey değildi. Hatırlanacağı gibi bu tabloyu o bizzat kendisi yapmıştı ve Montfermeil'deki batışından arta kalıp koruduğu tek enkazdı bu.

Thénardier, Marius'un görüş sahasından çekildiği için, şimdi Marius bu şeyi seyredebiliyordu artık. Gerçekten de bir savaş, dumanlı bir fon ve sırtında bir adam taşıyan bir başka adam görüyordu. Thénardier ile Pontmercy'nin oluşturdukları gruptu bu. Kurtarıcı çavuş ve kurtarılan albay. Marius âdeta sarhoş gibiydi, bu tablo bir bakıma babasını hayata döndürüyordu. Bu artık Montfermeil'deki meyhanenin tabelası değil, bir ölümden sonra dirilişti. Bir mezar aralanıyor, içinden bir hayalet doğruluyordu. Marius kalbinin şakaklarında attığını duyuyordu, kulaklarında Waterloo'nun topları gürlüyordu. Bu müthiş panoda kanlar içinde belirsizce resmedilmiş olan babası onu korkutuyor ve ona sanki bu şekilsiz siluet, sabit gözlerle kendisine bakıyormuş gibi geliyordu.

Thénardier durup soluk aldıktan sonra kanlı gözbebeklerini Mösyö Leblanc'a dikti ve alçak sesle, kısaca sordu:

– Sarhoş edilmeden önce söyleyeceğin var mı?

Mösyö Leblanc susuyordu.

Bu suskunluğun ortasında paslı bir ses koridordan şu kasvetli nükteyi savurdu:

– Odun yarmak gerekiyorsa ben buradayım!

Keyfe gelen balyozlu adamdı bu.

Aynı zamanda insan dişi değil de, sivri ve eğri hayvan dişleri ortaya koyan korkunç bir gülüşle, kirli sarı renkte diken diken koca bir surat göründü kapıdan.

Balyozlu adamın suratıydı bu.

Thénardier büyük bir kızgınlıkla:

– Maskeni niye çıkardın? diye haykırdı.

– Gülmek için, diye karşılık verdi adam.

Mösyö Leblanc bir süredir Thénardier'nin bütün hareketleri-

ni izliyor, gözlüyor gibiydi. Öfkesinden gözleri kamaşan, körleşen Thénardier kapının korunduğunu bilmenin, silahlı olarak silahsız bir adamı elinin altında tutmanın ve –Thénardier Kadın'ın ancak bir erkek edebileceği hesabıyla– bire karşı dokuz olmanın verdiği güvenle ininde durmadan gidip geliyordu.

Balyozlu adama seslenişi sırasında sırtını Mösyö Leblanc'a dönmüştü.

Mösyö Leblanc bu ânı kaçırmadı, ayağıyla iskemleyi, eliyle masayı itip bir sıçrayışta, olağanüstü bir çeviklikle, Thénardier arkasına dönmeye bile vakit bulamadan pencereye ulaştı. Onu açması, pervaza tırmanması, ayağını dışarıya atması ancak bir saniye aldı. Yarı yarıya dışarıya çıkmıştı ki, altı kuvvetli el onu yakalayarak şiddetle yeniden izbenin içine sürükledi. Hemen onun üzerine atılan üç "ocakçı"ydı bunlar. Aynı anda Thénardier Kadın da onun saçlarına yapışmıştı.

Meydana gelen tepişme üzerine öbür haydutlar da koridordan koşup geldiler. Yatağın üstünde duran şarap içmişe benzeyen ihtiyar da oradan inerek, elinde yol tamircilerinin kullandıkları cinsten bir çekiçle sallana sendeleye geldi.

Mum ışığının boyalı yüzünü aydınlattığı "ocakçı"lardan biri – ki Marius, suratındaki boyaya rağmen bunun Panchaud, namı diğer Printanier, namı diğer Bigrenaille olduğunu anlamıştı– bir demir çubuğun iki ucuna takılmış iki kurşun tokmaktan meydana gelen bir öldürme topuzunu Mösyö Leblanc'ın başı üstünde yukarı kaldırıyordu.

Marius bu manzaraya dayanamadı. "Baba, affet beni!" diye düşündü.

Parmağı tabancanın tetiğini aradı.

Tam tabanca patlıyordu ki, Thénardier'nin sesi haykırdı:

– Ona kötülük etmeyin!

Kurbanın bu umutsuz girişimi Thénardier'yi çileden çıkaracak yerde, yatıştırmıştı.

İki adam vardı onun içinde: yırtıcı adam, kurnaz adam. O âna kadar zafer coşkunluğu içinde, bitkin ve hareketsiz av önünde, yırtıcı adam baskın çıkmıştı; av debelenip mücadele etmek ister gibi görününce kurnaz adam ortaya çıktı ve üstünlüğü ele aldı.

– Ona kötülük etmeyin, diye tekrarladı Thénardier ve böylece hiç farkında olmadan ilk başarıyı sağladı, patlamak üzere olan tabancayı durdurdu, Marius'un elini kolunu bağladı. Acil durumun ortadan kalktığını düşünen Marius, bu yeni aşamada bir süre daha beklemekte herhangi bir sakınca görmedi.

Kim bilir belki de iyi bir tesadüf ortaya çıkar da, ya Ursule'ün babasını ölüme terk etmek ya da albayın kurtarıcısını mahvetmek gibi korkunç bir alternatiften onu kurtarırdı.

Herkülvari bir mücadele başlamıştı. Mösyö Leblanc, göğsünün ortasına savurduğu bir yumrukla ihtiyarı odanın ortasına yuvarlamış, sonra elinin tersiyle iki vuruşta öbür iki saldırganı yere sermişti; birini bir dizinin, öbürünü öbür dizinin altında tutuyordu; sefil herifler, granitten bir değirmen taşının altına düşmüş gibi bu baskı altında hırıltılar çıkarıyorlardı. Ne var ki öbür dört kişi de bu müthiş ihtiyarı iki kolundan ve ensesinden yakalamış, yere serili iki "ocakçı"nın üzerinde diz çökmüş bir halde tutmaktaydılar.

Böylece bir kısmını altına alırken, öbürlerinin altında kalan, alttakileri ezerken üsttekilerce ezilen, üstüne yüklenen güçleri boş yere sarsıp duran Mösyö Leblanc, tıpkı uluyan bir yığın buldogla av köpeğinin altındaki bir yaban domuzu gibi, korkunç haydut güruhunun altında kayboluyordu.

Sonunda onu pencereye en yakın yatağın üzerine yıkıp orada zapt etmeyi başardılar. Thénardier Kadın hâlâ onun saçlarını bırakmıyordu.

– Sen karışma bu işe, dedi Thénardier. Şalını yırtacaksın.

Thénardier Kadın, erkeğine itaat eden dişi kurt gibi homurdanarak denileni yaptı.

– Sizler, dedi Thénardier, arayın şunun üstünü.

Mösyö Leblanc karşı koymaktan vazgeçmiş gibi görünüyordu.

Üstünü aradılar.

İçinde altı frank bulunan deriden bir para kesesiyle mendilinden başka bir şey yoktu üstünde.

Thénardier mendili kendi cebine koydu.

– Nasıl! Cüzdan yok mu? diye sordu.

– Ne cüzdan ne de saat, diye cevap verdi ocakçılardan biri.

Elinde koskoca bir anahtar tutan maskeli adam karnından konuşur gibi bir sesle:

– Her neyse, dedi, çetin bir ihtiyar bu.

Thénardier kapının köşesine gitti, oradan bir ip kangalını alıp onlara attı.

– Bağlayın şunu karyolanın ayağına, dedi.

Sonra Mösyö Leblanc'ın yumruğuyla odanın ortasında serilip kalan, hiç kıpırdamayan ihtiyarı fark ederek:

– Ne o, Boulatruelle öldü mü yoksa? diye sordu.

– Hayır, diye Bigrenaille cevap verdi, sarhoş o.

– Süpürün onu bir köşeye, dedi Thénardier.

İki "ocakçı" sarhoşu ayaklarıyla demir yığınının yanına kadar ittiler.

Thénardier iri sopalı adama alçak sesle:

– Babet, ne diye bu kadar fazla kişi geldiniz? dedi. Gereksizdi bu.

İri sopalı adam:

– Ne yaparsın, diye cevap verdi, hepsi de gelmek istediler. Mevsim kötü. İş olmuyor.

Mösyö Leblanc'ı üzerine yıktıkları sefil durumdaki yatak, doğru dürüst köşelendirilmemiş kaba ağaçtan dört direğe dayanan bir çeşit hastane karyolasıydı.

Mösyö Leblanc karşı koymadı.

Eşkıyalar onu ayakta, ayakları yere basar şekilde, pencereden en uzak, şömineye en yakın yatağın direğine sıkıca bağladılar.

Son düğüm de atılınca Thénardier, bir sandalye alarak Mösyö Leblanc'ın hemen hemen tam karşısına gelip oturdu.

Thénardier artık o eski Thénardier değildi; birkaç dakika içinde yüz ifadesi alabildiğine şiddetten, sakin ve kurnaz bir yumuşaklığa dönmüştü.

Marius, bu nazik kalem efendisi gülümseyişinde, biraz önceki köpükler saçan hayvanımsı ağzı tanımakta güçlük çekiyordu; bu inanılmaz, kaygı verici değişimi şaşkınlıktan donakalarak seyrediyordu; bir kaplanın değişip bir dava vekili olduğunu gören bir kimse ne hissederse onu hissediyordu.

– Mösyö... dedi Thénardier.

Elleri hâlâ Mösyö Leblanc'ın üzerinde olan eşkıyaları bir hareketle uzaklaştırdı:

– Siz çekilin biraz, bırakın mösyöyle konuşayım.

Hepsi kapıya doğru çekildiler. Thénardier yeniden konuşmaya başladı:

– Mösyö, pencereden atlamaya kalkışmakla yanlış yaptınız. Bacağınızı kırabilirdiniz. Şimdi izin verirseniz, sakin sakin konuşalım. Önce, farkına vardığım bir hususu size bildirmem gerek: En ufak bir haykırışta bile bulunmadınız şimdiye kadar.

Thénardier'nin hakkı vardı, üzüntü ve heyecanı arasında Marius'un dikkatinden kaçmış olmasına rağmen bu ayrıntı bir gerçekti. Mösyö Leblanc, o zamana kadar hiç sesini yükseltmeden birkaç kelime söylemiş, hatta pencerenin yanında altı haydutla boğuşması sırasında bile pek derin bir sessizliği pek garip bir şekilde elden bırakmamıştı. Thénardier devam etti:

– Ne bileyim! Hiç olmazsa "hırsız var" diye bağırabilirdiniz, ben bunu yersiz de bulmazdım. Katil var! Bu da gerektiğinde söylenebilir, ben kendi hesabıma bunda kötü bir taraf bulmazdım. Kendisine yeterince güven vermeyen kimselerle birlikte bulununca insanın biraz şamata etmesi pek tabiidir. Bunu yapabilirdiniz, kimse de size engel olmazdı. Hatta ağzınızı bile tıkamazlardı. Bakın, nedenini size söyleyeyim. Çünkü bu oda pek vurdumduymaz bir odadır. Bütün özelliği de bundan ibarettir ama bir özelliği daha vardır. Bir mahzendir burası. Burada bir bomba patlatsan, en yakın inzibat karakolunda ancak sızmış bir sarhoşun horultusu gibi duyulur. Burada top "bum!" der, gök gürültüsü "puf!" der. Pek kullanışlı bir barınaktır burası. Ama neyse, bağırmadınız işte, böylesi daha iyi. Bundan ötürü sizi kutlarım. Şimdi bundan ne sonuç çıkardığımı size söyleyeyim sayın mösyö. İnsan bağırınca kim gelir? Polis. Polisten sonra? Adalet. Peki siz niye bağırmadınız, çünkü adaletin ve polisin geldiğini görmeye siz de bizden fazla meraklı değilsiniz. Çünkü –uzun zamandır bundan şüphe etmekteyim– sizin bir şeyi gizlemekte bir çıkarınız var. Siz de, biz de, aynı çıkarı taşıyoruz. Şu halde anlaşabiliriz.

Thénardier böyle konuşurken gözbebeklerini Mösyö Leblanc'a dikmiş, gözlerinden çıkan sivri keskin uçları, tutsağın vicdanına

kadar sokmaya çalışır gibiydi. Ayrıca ılımlı ve sinsi bir küstahlığın damgasını taşıyan dili, ihtiyatlı ve âdeta seçilmiş gibiydi. Az önce bir hayduttan başka bir şey olmayan bu sefilde, şimdi rahip olmak için eğitim görmüş bir insan hali seziliyordu.

Tutsağın sessizliğini koruması, hayatı için kaygılanmayı unutmaya kadar varan bu ihtiyatlılık, tabiatın ilk yapacağı hareket olan haykırışa karşı bu direniş, bütün bunlar, doğrusunu söylemek gerekirse Marius'u rahatsız etmekte, acı acı şaşırtmaktaydı.

Courfeyrac'ın Mösyö Leblanc lakabını yapıştırıverdiği bu garip ve vakur simanın altında gizlenen esrarlı karanlık, Thénardier'nin pek yerinde teşhisi, Marius için durumu büsbütün karanlıklaştırıyordu.

Fakat ne olursa olsun, iplerle bağlı, cellatlarla çevrili, her an ayaklarının altında bir basamak daha derinleşen bir çukura âdeta yarı yarıya gömülmüş olan bu adam, Thénardier'nin gazabı karşısında olduğu gibi, tatlı dili karşısında da hiç umursamadan duruyor ve Marius böyle bir zamanda bile muhteşem bir hüzünle dolu bu yüze hayran kalmaktan kendisini alamıyordu.

Hiç şüphesiz korku nedir bilmeyen, sakinliğini asla kaybetmeyen bir ruhtu bu. Umutsuz durumların şaşkınlığını yenmesini bilen insanlardan biriydi bu adam. Buhranın bütün şiddetine, felaketin bütün kaçınılmazlığına rağmen, boğulan bir kimsenin suyun içinde dehşetle gözlerini açarak can çekişmesinden eser yoktu onda.

Thénardier gösterişsizce ayağa kalktı, şömineye gitti, paravanayı yerinden çekerek en yakın yatağa dayadı ve böylece kor halinde ateşle dolu mangalı meydana çıkardı. Tutsak bu durumdayken, korların arasında şurasından burasından al yıldızlar saçarak duran, ağarırcasına kızarmış keskiyi iyice görebilirdi.

Sonra Thénardier tekrar gelip Mösyö Leblanc'ın yanına oturdu.

– Devam ediyorum, dedi. Anlaşabiliriz. İşi dostça halledelim. Az önce öfkelenmekle hata ettim, aklım neredeydi bilemiyorum, çok ileri gittim, olmayacak şeyler söyledim. Mesela milyoner olduğunuz için sizden para, çok para, pek çok para isteyeceğimi söyledim. Akıl alır bir şey değil bu. Hay Allah, istediğiniz kadar zengin olun, sizin de bazı yükümlülükleriniz vardır, kimin yok ki? Si-

zi bütün servetinizden etmek istemem, ben gözü doymaz bir adam değilim ne de olsa. Üstün durumlarından yararlanmak isterken gülünç olan kimselerden değilim ben. İşte bakın ben tavizde bulunuyorum, kendi yönümden bir fedakârlık yapıyorum. Bana yalnızca iki yüz bin frank gerek.

Mösyö Leblanc hiç sesini çıkarmadı. Thénardier devam etti:

– Görüyorsunuz, az su katmıyorum şarabıma. Sizin servet durumunuzu bilemem, ama parada gözünüz olmadığını biliyorum ve sizin gibi hayırsever bir insan bahtsız bir aile babasına pekâlâ iki yüz bin frank verebilir. Şüphesiz siz makul bir insansınız da. Bugünkü gibi bir külfete girmeyi, bu akşamki şeyi –ki bu mösyölerin de açıkça söyledikleri gibi iyi kotarılmış bir iştir– tertiplemeyi, sırf Desnoyers'de on beşlik kırmızı şarap içip dana eti yemek için göze alacağını düşünmemişsinizdir herhalde. Ama iki yüz bin frank için göze alınabilir. Bu önemsiz şey bir kere cebinizden çıktı mı, sizi temin ederim ki, her şey bitmiş olacak ve sizin için korkacak bir fiskecik bile kalmayacak. Şimdi bana diyeceksiniz ki, "İyi ama üzerimde iki yüz bin frank yok." Oh! o kadar anlayışsız değilim. İlle de böyle bir şey istemiyorum. Ancak tek bir şey istiyorum sizden. Size söyleyeceklerimi yazmak lütfunda bulunun.

Burada Thénardier sözünü kesti, sonra kelimelerin üzerine basa basa ve mangala doğru gülümseyerek ekledi:

– Yazı yazmasını bilmediğinizi kabul etmeyeceğimi peşinen size söyleyeyim.

Büyük bir engizisyoncu bu gülümsemeye gıpta edebilirdi.

Thénardier masayı Mösyö Leblanc'ın yanı başına kadar itti, çekmeceden bir mürekkep hokkası, bir kalem, bir de kâğıt çıkardı. Aralık bıraktığı çekmecenin içinde bıçağın uzun demiri parlıyordu.

Kâğıdı Mösyö Leblanc'ın önüne koydu.

– Yazın, dedi.

Tutsak nihayet konuştu.

– Nasıl yazabilirim? Kollarım bağlı.

– Doğru, affedersiniz! dedi Thénardier. Haklısınız.

Bigrenaille'a doğru döndü:

– Mösyönün sağ kolunu çözün.

Panchaud, namı diğer Printanier, namı diğer Bigrenaille, Thénardier'nin emrini yerine getirdi.

Tutsağın sağ eli serbest kalınca, Thénardier kalemi mürekkebe batırarak ona uzattı.

– Şunu iyice belirtmek isterim ki mösyö, bizim hükmümüzde, bizim insafımızdasınız, hiçbir insan gücü sizi buradan kurtaramaz ve bazı hoş olmayan son çarelere başvurmak zorunda kalırsak gerçekten çok üzülürüz. Ne adınızı ne de adresinizi biliyorum ama şimdiden size haber vereyim ki, yazacağınız mektubu götürmekle görevli kimse geri gelinceye kadar bağlı kalacaksınız. Şimdi lütfen yazın.

– Neyi? diye tutsak sordu.

– Yazdırıyorum.

Mösyö Leblanc kalemi aldı. Thénardier yazdırmaya başladı: – "Kızım..."

Tutsak titredi, gözlerini Thénardier'ye kaldırdı.

– Ya da "sevgili kızım" diye yazın, dedi Thénardier. Mösyö Leblanc söyleneni yaptı.

Thénardier devam etti:

– "Hemen gel..." Durdu.

– Ona "sen" diyorsun, değil mi?

– Kime? diye sordu Mösyö Leblanc.

– Allah Allah, dedi Thénardier, küçüğe işte, Tarla Kuşu'na.

Mösyö Leblanc, hiçbir heyecan göstermeksizin cevap verdi:

– Ne demek istediğinizi anlamıyorum.

– Siz yine de yazın, dedi Thénardier ve yazdırmaya devam etti: "Hemen gel. Sana mutlaka ihtiyacım var. Sana bu pusulayı verecek olan şahıs, seni benim yanıma getirecektir. Seni bekliyorum. Güven içinde gel."

Mösyö Leblanc hepsini yazmıştı.

– Ha! "güven içinde gel"i silin. Bu, işin pek basit bir şey olmadığını, güvensizlik gösterilebileceğini akla getirebilir.

Mösyö Leblanc üç kelimeyi karaladı.

– Şimdi, diye devam etti Thénardier, imzalayın. Adınız nedir?

Tutsak kalemi bırakıp sordu:

– Kimin için bu mektup?

– Pekâlâ biliyorsunuz, diye Thénardier karşılık verdi, küçük için. Söyledim size.

Thénardier'nin söz konusu genç kızın adını söylemekten kaçındığı belli oluyordu. "Tarla Kuşu" diyordu, "küçük" diyordu, ama adını söylemiyordu. Yardakçılarının önünde sırrını açığa vurmak istemeyen düzenbaz adam tedbiri. Genç kızın adını söylemek bütün "iş"i onlara teslim etmek, öğrenmeleri gerekenden fazlasını onlara öğretmek olacaktı.

– İmzalayın, dedi. Adınız ne?

– Urbain Fabre, dedi tutsak.

Thénardier bir kedi çevikliğiyle elini cebine daldırdı ve Mösyö Leblanc'dan alınan mendili çıkardı. Markasını aradı, muma yaklaştırdı.

– U.F. Tamam. Urbain Fabre. Peki imzalayın öyleyse U.F.

Tutsak imzaladı.

– Mektubu katlamak için iki el gerektiğine göre verin, ben katlarım onu.

Bu da olduktan sonra Thénardier yeniden konuştu:

– Adresi yazın. Matmazel Fabre sizin evinizde. Buradan pek uzakta oturmadığınızı biliyorum, Saint-Jacques-du-Haut-Pas civarında bir yerde oturuyorsunuz, çünkü her gün ayin için oraya gidiyorsunuz, yalnız hangi sokakta olduğunuzu bilmiyorum. Durumu anladığınızı görüyorum. İsminizi yanlış söylemediğinize göre, adresinizi de yanlış söylemeyeceksinizdir. Kendiniz yazın onu buraya.

Tutsak bir an düşünceli kaldı, sonra kalemi alarak yazdı:

> "Matmazel Fabre, Mösyö Urban Fabre'ın evinde, Saint-Dominique-d'Enfer Sokağı, No. 17."

Thénardier hummalı bir titreyişle mektubu kaptı:

– Karıcığım! diye seslendi.

Thénardier Kadın seyirtip geldi.

– İşte mektup. Ne yapacağını biliyorsun. Aşağıda bir araba var. Çabucak git, çabucak gel.

Sonra balyozlu adama hitaben:

– Sen de maskeni çıkardığına göre, bizim hanıma eşlik et. Ara-

banın arkasına binersin. Yük arabasını nerede bıraktığımı biliyorsun, değil mi?

– Evet, dedi adam.

Balyozunu bir köşeye bırakarak Thénardier Kadın'ın peşinden gitti.

Onlar giderken Thénardier, kafasını aralık kapıdan dışarı çıkararak koridorda bağırdı:

– Aman mektubu kaybetme sakın! Üstünde iki yüz bin frank taşıdığını düşün.

Thénardier Kadın'ın boğuk sesi karşılık verdi:

– Sen merak etme. Onu ben karnıma sakladım.

Bir dakika geçmemişti ki, bir kamçı şaklaması duyuldu ve ses hemen azalıp kayboldu.

– Güzel! diye homurdandı Thénardier. İyi yol alıyorlar. Bu dörtnala gidişle bizim hanım üç çeyrek saatte döner.

İskemlelerden birini şömineye yaklaştırdı, oturup bacak bacak üstüne attı ve çamurlu pabuçlarını mangala tuttu.

– Ayaklarım üşüdü, dedi.

Thénardier ve tutsakla beraber izbede beş haydut kalmıştı.

Suratlarını kaplayan ve korkunun tercihine göre, onları kömürcü, zenci ya da şeytan yapan maskelerin yahut kara sakızın arkasında bu adamların uyanık ve kasvetli bir halleri vardı ve bir suçu işlerken, onu sanki bir işmiş gibi sükûnetle, kızmadan ve merhametsizce, âdeta can sıkıntısıyla işledikleri anlaşılıyordu. Hayvanlar gibi bir köşeye yığılmışlardı ve hiç konuşmuyorlardı.

Thénardier ayaklarını ısıtıyordu.

Tutsak yeniden suskunluğuna gömülmüştü. Kısa bir süre önce bu sefil odayı dolduran vahşi kargaşanın yerini hazin bir sessizlik almıştı.

Çevresinde geniş bir mantar oluşan mum, koca izbeyi pek az aydınlatabiliyordu. Ateş küllenmişti. Bütün bu ucube kafalar, duvarlarda ve tavanda biçimsiz gölgeler meydana getiriyordu.

Sızıp uyumuş sarhoş ihtiyarın sakin soluk alışından başka hiçbir ses duyulmuyordu.

Marius her şeyin biraz daha arttırdığı büyük bir endişeyle beklemekteydi. Esrar, içine girilmez bir hal almıştı. Thénardier'nin aynı

zamanda Tarla Kuşu dediği şu "küçük" de kimdi? Onun "Ursule"ü müydü? Tutsak, bu Tarla Kuşu sözünden hiç de heyecanlanmış gibi görünmemiş, dünyanın en tabii haliyle, "Ne demek istediğinizi anlamıyorum," demişti. Öte yandan U.F. harfleri açıklanmıştı, Urbain Fabre'dı bu ve Ursule'ün adı artık Ursule değildi. İşte Marius gayet açık olarak görüyordu bunu.

Adeta korkunç bir büyü onu mıhlanmış gibi yerinde tutuyor ve o oradan bütün bu sahneyi hakim bir durumda gözlüyordu. Orada düşünmekten, kımıldamaktan hemen hemen aciz bir halde, yakından gördüğü bunca nefretlik şeyin etkisiyle mahvolmuş gibiydi. Bir olay, herhangi bir olay olacağını tahmin ediyor, ama kafasında fikirlerini toparlayamadan ve ne yapacağını, hangi tarafı tutacağını bilemeden öylece bekliyordu.

– Her halükârda, diyordu kendi kendine, eğer Tarla Kuşu o ise onu göreceğim demektir, çünkü Thénardier Kadın onu buraya getirecek. İşte o zaman olan olacak, gerekirse canımı kanımı feda edip onu kurtaracağım! Hiçbir şey beni durduramaz.

Böylece yarım saate yakın bir zaman geçti. Thénardier karanlık bir düşünceye dalmış görünüyor, tutsaksa hiç kımıldamıyordu. Ne var ki Marius, birkaç dakikadır tutsağın bulunduğu yandan ara sıra kısık boğuk bir ses duyar gibi oluyordu.

Birdenbire Thénardier tutsağa seslenerek konuştu:

– Mösyö Fabre, bakın, şimdiden size bir şey söyleyeyim.

Bu birkaç kelime bir aydınlanmanın başlangıcı olacağa benziyordu. Marius kulak kabarttı.

Thénardier devam etti:

– Karım birazdan döner, sabırsızlanmayın. Öyle sanıyorum ki Tarla Kuşu sahiden sizin kızınız. Onu yanınızda alıkoymanızı pek tabii bulurum. Yalnız, dinleyin biraz. Karım sizin mektubunuzla gidip onu bulacak. Karıma gördüğünüz gibi giyinmesini söyledim; sizin küçükhanımın zorluk çıkarmadan onu takip etmesini sağlayacak tarzda yani. İkisi birden arabaya binecekler, arkadaşım da arkada olmak üzere. Şehir sınırlarından birinin dışında bir yerde gayet güçlü, iki at koşulu bir araba var. Sizin küçükhanımı oraya götürecekler. Arabadan inecek. Arkadaşım onunla birlikte öbür arabaya binecek, karım da buraya gelip bize, "İş oldu, tamam," di-

yecek. Sizin küçükhanıma gelince, ona hiçbir kötülük yapılmayacak, araba onu rahat edeceği bir yere götürecek ve siz şu iki yüz bin frankçığı bana verir vermez, o size iade edilecek. Eğer beni tutuklattıracak olursanız, arkadaşım Tarla Kuşu'nun işini bitiriverecek, işte hepsi bu kadar.

Tutsak tek bir söz söylemedi. Bir duraklamadan sonra Thénardier devam etti:

– Görüyorsunuz ya, gayet basit. Kötülük olsun istemezseniz kötülük olmaz. İşin seyrini anlatıyorum size. Önceden haber veriyorum ki bilesiniz.

Durdu. Tutsak sessizliğini bozmadı. Thénardier yine konuştu:

– Karım dönüp de bana, "Tarla Kuşu yolda," der demez sizi çözeceğiz, serbestçe evinize gidip yatarsınız. Gördüğünüz gibi hiçbir kötü niyetimiz yok.

Marius'un aklından müthiş hayaller geçti. Ne demek! Kaçırılan o genç kız buraya getirilmeyecek miydi? Bu canavarlardan biri onu karanlık bir yere mi götürecekti? Nereye? Ya bu kız o kızsa?

O kız olduğu da açıkça anlaşılıyordu. Kalbi duracakmış gibi geliyordu Marius'a.

Ne yapmalı? Tabancayı ateşlemeli, bu sefiller güruhunu adaletin pençesine teslim mi etmeli? Fakat o balyozlu korkunç adam yine de genç kızla birlikte ele geçmemiş olarak kalacaktı ve Marius Thénardier'nin şu sözünü, kanlı anlamını fark ederek düşünüyordu: "Eğer beni tutuklattıracak olursanız, arkadaşım Tarla Kuşu'nun işini bitiriverecek."

Şimdi kendisini artık yalnız albayın vasiyetiyle değil, bizzat aşkıyla, sevdiği insanın içinde bulunduğu tehlikeyle bağlı hissediyordu.

Bir saatten fazla zamandır süren bu dehşet verici durum, her an başka bir görünüm alıyordu.

Marius en yürek sızlatıcı ihtimalleri bir bir gözden geçirecek gücü buldu, bir umut kapısı aradı ama bulamadı.

Düşüncelerinin patırtısı, eşkıya ininin uğursuz sessizliğiyle çelişki oluşturuyordu.

Bu sessizliğin ortasında merdiven kapısının açıldığı ve ardından kapandığı duyuldu.

Tutsak, bağlarının içinde kıpırdandı.

– İşte bizim hanım, dedi Thénardier.

Gerçekten de sözünü yeni bitirmişti ki, Thénardier Kadın alı al, moru mor, soluk soluğa, gözlerinden alevler saçarak odaya daldı, iri ellerini iki kalçasına birden vurarak haykırdı:

– Adres sahte!

Beraberinde götürdüğü haydut da onun gerisinde göründü ve gidip balyozunu aldı.

– Adres sahte ha? diye Thénardier tekrarladı.

– Hiç kimse yok! Saint-Dominique Sokağı, on yedi numarada Mösyö Urbain Fabre diye bir kimse yok! Kim olduğunu da bilmiyorlar!

Nefesi kesilerek sustu, sonra devam etti:

– Mösyö Thénardier! Bu moruk seni uyuttu! Pek safsın, anladın mı? Ben olsam işe önce onun çenesini dağıtmakla başlardım! Daha da huysuzluk ederse, diri diri pişirirdim! Mutlaka konuşması gerek, kızın nerede olduğunu söylemeli, para çıkısı nerede söylemeli? İşte ben olsam böyle yapardım! Erkeklerin kadınlardan daha akılsız olduklarını söyleyenler haklı! On yedi numarada kimse yok! Koskoca bir araba kapısı! Saint-Dominique Sokağı'nda Mösyö Fabre diye kimse yok! Dörtnala koştur, arabacıya bahşiş ver, bir alay külfet! Kapıcıyla, karısıyla konuştum, eli yüzü düzgün, güçlü kuvvetli bir kadın, onlar da bilmiyorlar!

Marius geniş bir nefes aldı.

O, Ursule ya da Tarla Kuşu, adına ne diyeceğini bilemediği kız, kurtulmuştu.

Karısı feveran halinde bağırıp çağırırken, Thénardier masanın üzerine oturmuştu.

Bir süre hiç konuşmadan masadan sarkan sağ bacağını sallayarak ve vahşi bir dalgınlıkla mangalı seyrederek öylece durdu.

Nihayet ağır ve garip bir şekilde, yabani bir ses tonuyla tutsağa:

– Sahte bir adres ha? dedi. İyi ama ne umuyordun ki?

– Vakit kazanmayı! diye tutsak gür bir sesle haykırdı.

Aynı anda bağlarını silkeledi, bağlar kesilmişti. Tutsak artık sadece bir bacağıyla bağlıydı karyolaya. Yedi adam kendilerine gelip hamle etmeye vakit bulamadan o, şöminenin altına eğilmiş, elini mangala doğru uzatmış, sonra doğrulmuştu. Şimdi Thénardier,

karısı ve haydutlar, âni bir heyecanın itişiyle izbenin dibine sinmiş, şaşkınlık içinde, onun hemen tamamen serbestleşmiş olarak ve korkunç bir duruşla, etrafa uğursuz bir ışıltı saçan kırmızı keskiyi başının üstüne kaldırışını seyrediyorlardı.

Gorbeau viranesindeki tuzaktan sonra açılan adli soruşturmada tespit edildiğine göre, polis baskını sırasında izbenin içinde, ortadan kesilip özel bir şekilde işlenmiş iri bir madenî metelik bulunmuştu. Bu iri metelik, kürek damı sabrının karanlıklar içinde ve karanlıklar için meydana getirdiği sanayi harikalarından biriydi. Firar aletlerinden başka bir şey değildir bu harikalar. Şiirde argonun benzetmeleri neyse, olağanüstü bir sanatın bu ucube, bu narin eserleri de kuyumculukta odur. Dilde Villon'lar olduğu gibi, kürek damında da Benvenuto Cellini'ler vardır. Kurtuluşa hasret talihsiz, bazen hiç aletsiz, tahta saplı bir çakıyla, eski bir bıçakla bir meteliği iki ince levha halinde ortadan kesmeyi, para işaretlerine hiç zarar vermeden bu iki levhayı oymayı ve bunları yeniden birbirine yapıştıracak şekilde metelik dilimlerine bir vida tertibatı yapmayı başarır. Böylece metelik istendiği zaman burularak açılır ve kapanır; tıpkı bir kutu gibidir. Bu kutunun içine bir saat zembereği saklanır. Bu saat zembereği iyi kullanıldığı takdirde, forsaları zincire bağlayan kalın halkaları, demir parmaklıkları keser. Sanırsınız ki forsa sadece bir meteliğe sahiptir; hiç de değil, aslında özgürlüğe sahiptir. İşte daha sonraki polis araştırmaları sırasında, izbede, pencereye yakın olan yatağın altında, bu çeşit iri bir metelik açılmış olarak, iki parça halinde bulundu. Ayrıca bu iri meteliğin içinde saklanabilecek, mavi çelikten küçük bir de testere keşfedildi.

Muhtemelen, haydutlar tutsağı aradıkları esnada bu iri metelik onun üstünde bulunuyordu, o bunu avucunda saklamayı başarmış ve sonra sağ eli serbest kalınca, onu burup açarak kendisini bağlayan ipleri kesmek için testereyi kullanmıştı. Marius'un fark ettiği hafif sesler ve belli belirsiz hareketler böylece açıklanıyordu.

Tutsak kendini ele verme korkusuyla yere eğilemediği için, sol bacağının bağlarını kesememişti.

Haydutlar ilk şaşkınlıklarından sıyrılmışlardı. Bigrenaille:

– Sakin ol, dedi Thénardier'ye. Bacağının biri hâlâ bağlı, bir yere gidemez. Ben kefilim. O bacağını ben bağladım.

Bu arada tutsak sesini yükseltti:

– Sefil adamlarsınız siz, ama benim hayatım da o kadar korunmaya değmez. Beni konuşturabileceğinizi, yapmak istemediğim şeyleri bana yaptırabileceğinizi, söylemek istemediğim şeyleri bana söyletebileceğinizi sanmanıza gelince...

Sol kolunun yenini yukarıya sıvadı ve ekledi:

– İşte, bakın.

Bunu derken kolunu gerdi ve sağ eliyle tahta sapından tuttuğu kızgın keskiyi çıplak etinin üzerine yapıştırdı. Yanan etin cayırtısı işitildi, işkence odalarına özgü koku yayıldı izbenin içine.

Dehşetle kendinden geçen Marius sallandı, haydutlar bile bir ürperti geçirdiler, garip ihtiyarın yüzü belli belirsiz buruştu, kıpkırmızı demir, dumanı tüten yaraya gömülürken, o, hiç oralı olmadan, âdeta azametle, acının sakin bir ihtişam içinde kaybolduğu kinsiz güzel bakışını Thénardier'ye dikmişti.

Büyük ve yüksek yaratılışlı kişilerde fiziksel acının pençesine düşen tenin ve duyguların isyanı, ruhu yuvasından çıkmaya ve alında kendini göstermeye zorlar; tıpkı disiplinsiz askerlerin isyanının kumandanı ortaya çıkmak zorunda bırakması gibi.

– Sefiller, dedi tutsak, sizden korkmuyorum, siz de benden korkmayın!

Ve keskiyi yaradan çekerek açık duran pencereden dışarı fırlattı. Işıl ışıl yanan korkunç alet gecenin içinde döne döne kayboldu, uzaklarda karın üzerine düşüp sönmeye gitti.

Tutsak yine konuştu:

– Bana istediğinizi yapabilirsiniz.

Artık silahsızdı.

– Yakalayın şunu! dedi Thénardier.

Haydutlardan ikisi ellerini onun omzuna koydular ve maskeli, karından konuşur sesli adam en küçük bir harekette elindeki anahtarlarla bir vuruşta beynini patlatmaya hazır vaziyette karşısına dikildi.

Aynı anda Marius, altında, bölmenin dibinde, konuşanları göremeyeceği kadar yakınında, alçak sesle, şu karşılıklı konuşmayı duydu:

– Yapılacak tek şey var artık.

– Gebertmek!

– Tamam.

Fikir alışverişinde bulunan karı kocaydı bunlar. Thénardier ağır adımlarla masaya doğru yürüdü, çekmeceyi açtı ve bıçağı aldı.

Marius tabancanın kabzasını avucunda sıkıştırıp duruyordu. Görülmemiş bir kararsızlık içindeydi. Bir saattir vicdanında iki ses konuşmaktaydı. Bunlardan biri ona babasının vasiyetine uymasını söylüyor, öbürüyse tutsağa yardım etmesi gerektiğini haykırıyordu. Bu iki ses mücadeleyi aralıksız sürdürüyor ve bu mücadele onu helak ediyordu. O âna kadar bu iki görevi uzlaştırmanın bir çaresini bulabileceğini ummuştu, ama hiçbir imkân doğmamıştı.

Bu arada tehlike yaklaştıkça yaklaşıyordu, bekleyişin son sınırı da aşılmıştı; Thénardier tutsağın bir iki adım ötesinde, bıçak elinde, düşünüyordu.

Marius şaşkınlık içinde gözlerini etrafta dolaştırıyordu; umutsuzluğun bilinçsizce başvurduğu son çare! Birdenbire titredi.

Ayaklarının dibinde, masanın üzerinde, keskin bir dolunay ışığı bir kâğıdı âdeta ona göstermek ister gibi aydınlatıyordu. Marius bu kâğıdın üzerinde Thénardierlerin büyük kızının daha o sabah büyük harflerle yazdığı şu satırı okudu:

– AYNASIZLAR BURADA.

Marius'un zihninden bir fikir, bir ışık geçti. İşte aradığı çare buydu, ona işkence edip duran bu uğursuz problemin çözümü, hem katili esirgemenin hem de kurbanı korumanın yolu buydu.

Komodininin üzerine çömelip kolunu uzattı, kâğıdı yakaladı, bölmeden usulcacık bir parça sıva kopardı, bunu kâğıda sardı ve hepsini birden yarığın arasından izbenin içine atıverdi.

Tam zamanıydı. Son korkularını ya da son vicdan kaygılarını da yenen Thénardier tutsağa doğru ilerliyordu.

– Bir şey düştü, diye haykırdı Thénardier Kadın.

– Neymiş o? dedi kocası.

Kadın atılıp sıvaya sarılı kâğıdı yerden almıştı. Onu kocasına verdi.

– Nereden geldi bu? diye sordu Thénardier.

– Lafa bak! dedi kadın. Nereden girsin istiyorsun? Pencereden geldi.

– Girerken ben gördüm, dedi Bigrenaille.

Thénardier kâğıdı çarçabuk açarak muma yaklaştırdı.

– Éponine'in yazısı bu! Vay anasını!

Karısına bir işaret yaptı, kadın telaşla yanına geldi. Thénardier ona kâğıtta yazılı satırı gösterdi, sonra boğuk bir sesle ekledi:

– Çabuk! Merdiven! Yemi kapanda bırakıp tüyelim!

– Herifin boynunu koparmadan mı? diye sordu Thénardier Kadın.

– Vaktimiz yok.

– Nereden? dedi Bigrenaille.

– Pencereden, karşılığını verdi Thénardier:

– Éponine kâğıdı pencereden attığına göre, ev bu yandan sarılmamış demektir.

Karnından konuşur gibi ses çıkaran maskeli adam kocaman anahtarını yere koydu, iki kolunu havaya kaldırdı, hiçbir şey söylemeden ellerini çabuk çabuk üç defa açıp kapadı. Bu bir gemi tayfasına verilen "çarpışmaya hazır ol" işareti gibi bir şeydi. Tutsağı tutan haydutlar onu bıraktılar. Göz açıp kapayıncaya kadar ip merdiven pencereden dışarıya sallandırılıp iki demir kancayla pervaza sıkıca raptedildi.

Tutsak, çevresinde cereyan eden şeylere hiç dikkat etmiyordu. Derin derin düşünür ya da dua eder gibi görünüyordu.

Merdiven yerine takılır takılmaz Thénardier haykırdı:

– Gel! Hanım!

Sonra pencereye doğru seyirtti.

Fakat tam bacağını dışarı atıyordu ki, Bigrenaille sert bir hareketle onu yakasından tuttu.

– Yok öyle şey, bana bak maskara moruk! Bizden sonra!

Haydutlar:

– Bizden sonra! diye uludular.

– Çocukluk etmeyin, dedi Thénardier, vakit kaybediyoruz. Aynasızlar ensenizde.

Haydutlardan biri:

– Öyleyse kura çekelim, bakalım kim önce geçecek.

Thénardier haykırdı:

– Delisiniz siz! Aklınızı kaçırmışsınız! Şu enayi sürüsüne bakın! Vakit kaybedelim, öyle mi? Kura çekelim, öyle mi? Parmağı ıslak olan! Kısa çöpü çeken! Adlarımızı yazalım! Bir takkeye koyalım!

Kapının eşiğinden bir ses bağırdı:

– Şapkamı ister misiniz?

Hepsi birden döndüler. Javert'di bu.

Şapkasını elinde tutuyor, gülümseyerek onlara doğru uzatıyordu.

XXI
ÖNCE KURBANLARI YAKALAMAKTAN BAŞLAMALI DAİMA

Javert gece bastırırken gerekli yerlere adamlar yerleştirmiş, kendisi de bulvarın öbür yanında, tam Gorbeau viranesinin karşısına rastlayan, Barrière-des-Gobelins Sokağı'nın ağaçları arkasında pusuya yatmıştı. İşe önce "cebini" açıp, izbenin civarında gözcülük etmekle görevlendirilen iki genç kızı oraya tıkmakla başlamıştı. Ama ancak Azelma'yı "cebe" indirebilmişti. Éponine'e gelince, o nöbet yerinde değildi, kaybolmuştu, onu ele geçirememişti. Javert bundan sonra kulağını kararlaştırılan işarete vererek tetikte beklemeye koyulmuştu. Arabanın gidiş gelişleri onu hayli heyecanlandırmıştı. Nihayet sabrı tükenmiş, orada bir yuva bulunduğuna iyice emin olduğu, "talihinin yaver gideceği"ne kanaat getirdiği ve de içeri giren haydutlardan birçoğunu tanıdığı için, sonunda tabanca sesini beklemeden yukarı çıkmaya karar vermişti.

Hatırlanacağı gibi Marius'un anahtarı ondaydı. Tam zamanında gelmişti.

Haydutlar korku ve telaş içinde, kaçış sırasında oraya buraya bıraktıkları silahlarının üzerine atıldılar. Bir saniyeden kısa bir zaman içinde bu korkunç görünüşlü yedi adam, biri elinde balyozu, öbürü anahtarı, bir başkası öldürme topuzu, diğerleri demirci makasları, kıskaçlar ve çekiçlerle savunma durumunda kümelendiler. Thénardier bıçağını kavramıştı. Thénardier Kadın pencerenin köşesinde duran ve kızlara iskemle vazifesi gören koca bir kaldırım taşını yakaladı.

Javert şapkasını başına giydi, odanın içine doğru iki adım attı; kollarını çapraz kavuşturmuş, bastonu koltuğunda, kılıcı kınındaydı.

– Durun olduğunuz yerde, dedi. Pencereden çıkmayacaksınız, kapıdan çıkacaksınız. Bu sağlığa daha az zararlıdır. Siz yedi kişisiniz, bizse on beş kişiyiz. Kaba taşralılar gibi boğuşmayalım. Kibar olalım.

Bigrenaille ceketinin altında gizlediği bir tabancayı alarak Thénardier'nin eline tutuşturdu ve kulağına:

– Bu Javert'dir, dedi. Bu adama silah çekmeye cesaret edemem. Sen eder misin?

– Elbette, diye cevap verdi Thénardier.

– Öyleyse çek.

Thénardier tabancayı aldı, Javert'e doğru çevirdi.

Üç adım uzakta olan Javert ona dik dik baktı ve:

– Ateş etme hiç! Vuramazsın, demekle yetindi.

Thénardier tetiğe bastı. Kurşun ıskaladı.

– Sana söylemiştim! dedi Javert.

Bigrenaille öldürme topuzunu Javert'in ayaklarının dibine attı.

– Şeytanların şahısın sen! Teslim oluyorum.

Javert:

– Ya sizler? diye sordu öteki haydutlara.

Hepsi birden:

– Biz de, diye cevap verdiler.

Javert sakin bir tavırla karşılık verdi:

– Tamam, bu iyi. Söylüyordum zaten, kibar insanlarız biz.

Bigrenaille:

– Yalnız bir isteğim var, dedi, hücredeyken bana tütün vermemezlik etmesinler.

– Kabul, dedi Javert.

Sonra dönüp arkasına doğru seslendi:

– Artık girebilirsiniz!

Javert'in çağrısı üzerine bir manga kılıçlı belediye çavuşuyla lobutlu, coplu zabıta memuru içeri daldı. Haydutlar kıskıvrak bağlandılar.

Tek bir mumun ışığıyla ancak şöyle böyle aydınlanan bu bir sürü insan, eşkıya inini gölgelerle dolduruyordu.

– Hepsine parmak kelepçesi! diye bağırdı Javert.

Bir ses:

– Hele biraz yaklaşın da görelim, diye haykırdı.

Bir erkek sesi değildi bu ama kimse de bunun bir kadın sesi olduğunu söyleyemezdi.

Thénardier Kadın pencerenin köşelerinden birine çekilip mevzilenmişti; bu böğürtüyü koparan oydu.

Belediye çavuşlarıyla zabıta memurları gerilediler.

Kadın şalını sırtından atmıştı ama şapkası başındaydı, arkasına çömelmiş olan kocası düşen şalın altında neredeyse kayboluyordu. Kadın bir kayayı fırlatmaya hazırlanan bir devanası gibi yaylana yaylana kaldırım taşını iki eliyle başının üstüne kaldırarak vücuduyla ona siper oluyordu.

– Savulun! diye bağırdı.

Herkes koridora doğru geri çekildi. Odanın ortasında geniş bir boşluk meydana geldi.

Thénardier Kadın kendilerini kıskıvrak bağlatan haydutlara şöyle bir göz atarak, gırtlaktan, boğuk bir sesle:

– Reziller! diye homurdandı.

Javert gülümsedi ve Thénardier Kadın'ın iki gözünü hızla diktiği boş alana doğru ilerledi.

– Yaklaşma! Defol! diye bağırdı kadın. Yoksa ezerim seni!

– Amma da ızbandut şey ha! diye söylendi Javert. Analık, senin erkek gibi sakalın varsa, benim de kadın gibi tırnaklarım var.

Ve ilerlemeye devam etti.

Saçı başı dağılmış, dehşetengiz bir hal almış olan Thénardier Kadın, bacaklarını ayırdı, geriye doğru eğildi ve kaldırım taşını çıldırmışçasına Javert'in başına fırlattı. Javert eğildi, taş onun üzerinden geçerek dipteki duvara çarptı, geniş bir sıva parçasını düşürdükten sonra, bereket versin ki hemen hemen boş olan izbenin içinde köşeden köşeye sıçrayarak Javert'in topuklarının dibinde durdu.

Aynı anda Javert de Thénardier çiftinin yanına varmıştı. Geniş pençelerinden biri kadının omzuna, öbürü de kocasının başına indi.

– Parmak kelepçeleri! diye bağırdı.

Polis memurları sürü sepet içeri daldılar, birkaç saniye içinde Javert'in emri yerine getirildi.

Thénardier Kadın bitkin ve perişan, bir kendi bağlanan ellerine, bir de kocasınınkilere baktı, sonra kendini yere atarak ağlayıp bağırmaya başladı:

– Kızlarım!

Javert:

– Onlar delikte, dedi.

Bu arada polisler kapının arkasında uyuyan sarhoşu fark etmiş, onu dürtüklüyorlardı.

Adam kekeleyerek uyandı:

– Bitti mi iş, Jondrette?

– Bitti, diye cevap verdi Javert.

Bağlanan altı haydut ayakta duruyorlardı, henüz hayalet yüzlerini çıkarmamışlardı; üçü karalara bulanmış, üçü de maskeliydiler.

– Maskeleriniz dursun, dedi Javert.

2. Friedrich'in Potsdam'da, bir resmîgeçitteki bakışıyla onları teftişten geçirerek üç "ocakçı"ya:

– Merhaba Bigrenaille. Merhaba Brujon. Merhaba Deux-Milliards, dedi.

Sonra üç maskeliye döndü, balyozlu adama:

– Merhaba Gueulemer.

Sopalı adama:

– Merhaba Babet.

Karnından konuşana da:

– Merhaba Claquesous, dedi.

O sırada haydutların tutsağını gördü. Adam polisler içeri girdiğinden beri tek kelime söylememiş, başı önüne eğik duruyordu.

– Çözün mösyöyü, dedi Javert, kimse de dışarı çıkmasın!

Bunu söyledikten sonra, mumla yazı takımının hâlâ üzerinde durduğu masanın başına azametle oturdu, cebinden damgalı bir kâğıt çıkardı ve resmî tutanağını yazmaya başladı.

Daima aynı sözlerden ibaret olan ilk satırları yazdıktan sonra gözlerini kaldırdı:

– Bu mösyölerin bağladıkları mösyöyü yaklaştırın.

Polisler etrafa bakındılar.

– Hani? diye sordu Javert. Nerede o?

Haydutların tutsağı Mösyö Leblanc, Mösyö Urbain Fabre, Ursule'ün yahut Tarla Kuşu'nun babası yok olmuştu.

Kapı koruma altındaydı ama pencere öyle değildi. Bağları çözülür çözülmez, Javert zaptını yazmakla meşgulken, karışıklıktan, hengâmeden, dağınıklıktan, karanlıktan ve dikkatlerin üzerinde toplanmadığı bir ândan yararlanarak pencereden dışarı atlayıvermişti.

Bir polis pencereye koştu, baktı. Dışarıda kimsecikler görünmüyordu.

İp merdiven hâlâ sallanmaktaydı.

– Allah kahretsin! dedi Javert dişlerinin arasından. En iyi parça da oydu muhakkak.

XXII
İKİNCİ CİLTTE BAĞIRAN KÜÇÜK ÇOCUK

Hôpital Bulvarı'ndaki evde yaşanan bu olayların ertesi günü, Austerlitz Köprüsü yönünden gidiyor gibi görünen bir çocuk, bulvara paralel sağdaki yan yolda Fontainebleau sınır kapısına doğru çıkıyordu.

Gece iyice bastırmıştı.

Bu çocuk solgun, zayıf, hırpani kılıklı, şubat ayında bez pantolonluydu ve avaz avaz şarkı söylüyordu. Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinde ihtiyar bir kadın iki büklüm olmuş, sokak fenerinin ışığında bir çöp yığınını karıştırıyordu. Çocuk geçerken kadına çarptı ve geri çekilirken haykırdı:

– Vay canına! Ben de bunu kocaman, koskocaman bir köpek sanmıştım.

Kocaman kelimesini ikinci defa tekrarlarken, büyük harflerle oldukça iyi ifade edilebilecek alaycı bir ses dolgunluğuyla telaffuz etmişti: "Kocaman, KOSKOCAMAN bir köpek!"

İhtiyar kadın öfkeyle doğruldu.

– Sütçü beygiri kılıklı oğlan! diye homurdandı. Eğilmemiş olsaydım ayağımı nerene yapıştıracağımı bilirdim!

Çocuk uzaklaşmıştı bile.

– Keh! Keh! Anlaşılan pek yanılmamışım, dedi.

İhtiyar kadın öfkeden boğularak iyice doğruldu, fenerin kırmızımsı ışığı kurşuniye çalar renkteki yüzünü bütünüyle aydınlattı; köşelerle, çizgilerle oyulmuş, ağzının iki kenarı kaz ayağı şeklinde kırışıklıklarla dolu bir yüzdü bu.

Bedeni karanlıkta kayboluyor, ancak başı görülüyordu. Gecenin içinde ışığın kesip oyduğu yaşlılık harabiyeti maskesi denilebilirdi bu yüze.

Çocuk ona dikkatle baktı.

– Madamın güzelliği hiç bana göre değil, dedi.

Yine yoluna koyularak şarkı söylemeye başladı:

Kral Coupdesabot
Avlanmaya giderdi.
Karga avlardı o...

Bu üç mısradan sonra şarkısını kesti. 50-52 numaranın önüne gelmişti; kapıyı kapalı bulunca onu tekmelemeye başladı. Gürültülü yankılar yapan, kahramanca tekmelerdi bunlar, onun çocuk ayaklarından çok giydiği erkek ayakkabılarının marifetiydi.

Bu sırada çocuğun Petit-Banquier Sokağı köşesinde rastladığı ihtiyar kadın, feryatlar koparark, alabildiğine el kol işaretleri yaparak onun arkasından koşuyordu.

– Nedir bu? Ne oluyor? Hey Yarabbi! Kapıyı kırıyorlar! Evi yıkıyorlar!

Tekmeler devam ediyordu.

İhtiyar kadının nefesi tükenmişti.

– Şimdi binalara böyle mi yapılıyor?

Birdenbire durdu. Sokak çocuğunu tanımıştı.

– Ne! Yine o iblis mi?

– Vay! O kocakarı, dedi çocuk. Merhaba Burgonmuche. Atalarımı görmeye geldim.

İhtiyar kadın buna karşılık yüzünü buruşturdu; yaşlılık harabiyetinden ve çirkinlikten de destek gören, o an bulunuvermiş mükemmel bir nefret ifadesiydi bu ama ne yazık ki karanlıkta kayboldu.

– Kimse yok, hödük herif.

– Hadi canım! dedi çocuk. Babam nerede?
– Force'ta.[1]
– Bak hele! Ya anam?
– Saint-Lazare'da.[2]
– Peki ablalarım?
– Madelonnettes'te.[3]
Çocuk kulağının arkasını kaşıdı, Mam Burgon'a baktı:
– Ya! dedi.
Sonra topukları üzerinde döndü; kapının eşiğinde kalan ihtiyar kadın, az sonra onun kış rüzgârında titreşen karaağaçların altına dalarken pürüzsüz, genç sesiyle şarkı söylediğini işitti:

Kral Coupdesabot
Avlanmaya giderdi,
Karga avlardı o.
İki sopaya binerdi.
Altından geçen olursa
Bir metelik ceza yerdi.

1 Erkekler hapishanesi – ç.n.
2 Kadınlar hapishanesi – ç.n.
3 Çocuklara özgü ıslahevi – ç.n.